

FACULTADE DE FILOLOXÍA
Departamento de Filoloxía Galega

**Xeolingüística da periferia románica atlántica:
linguas e lugares**

Carlos Valcárcel Riveiro

2007

ÍNDICE

INTRODUCCIÓN	9
1. O marco teórico-metodolóxico	10
2. O caso de estudo: a periferia románica atlántica	11
3. Cartografía, toponimia e bibliografía	16
4. Agradecementos	17
CAPÍTULO 1. DELIMITACIÓN XERAL DO ÁMBITO DA XEOLINGÜÍSTICA	19
1.1. As denominacións dos traballos sobre a relación entre lingua e territorio	22
1.1.a. <i>Dialectoloxía</i>	22
1.1.b. <i>Xeografía lingüística</i>	28
1.1.c. <i>Xeografía das linguas</i>	31
1.1.d. <i>Xeolingüística</i>	32
1.2. Unha definición inicial: a xeolingüística como estudo do contexto xeográfico das linguas	37
1.2.a. <i>Os conceptos de “contexto” e “contexto xeográfico”</i>	38
1.2.b. <i>Contexto, espazo ou lugar?</i>	41
CAPÍTULO 2. AS EXPLICACIÓNS CLÁSICAS EN LINGÜÍSTICA SOBRE A RELACIÓN ENTRE LINGUA E TERRITORIO: DIALECTOLOXÍA E XEOGRAFÍA LINGÜÍSTICA	43
2.1. As achegas anteriores á dialectoloxía	43
2.1.a. <i>Holismo e determinismo: os neogramáticos</i>	43
2.1.b. <i>Atomismo e posibilismo: Schuchardt e a Teoría das Ondas</i>	48
2.2. A constitución da dialectoloxía como campo de estudo	54
2.2.a. <i>Ascoli, Meyer e Paris</i>	54
2.2.b. <i>Atomismo ou holismo? Dous programas diferentes para a dialectoloxía</i>	60
2.2.c. <i>A variabilidade do punto lingüístico: Pierre Rousselot e Louis Gauchat</i>	66
2.3. O desenvolvemento da xeografía lingüística no seo da dialectoloxía	67
2.3.a. <i>O traballo de Georg Wenker</i>	68
2.3.b. <i>O Atlas Lingüístico de Francia (ALF)</i>	70
2.3.c. <i>As achegas de Jules Gilliéron</i>	76
2.3.d. <i>O método “Palabras e Cousas”: Kakob Jud, Karl Jaberg e o AIS</i>	79
2.3.e. <i>Matteo Bartoli e a lingüística espacial</i>	83
2.3.f. <i>Albert Dauzat e os atlas lingüísticos rexionais</i>	90
2.3.g. <i>As primeiras achegas sociolóxicas en dialectoloxía: Terracher e Bloch</i>	93
2.4. A crise da dialectoloxía tradicional	96
2.4.a. <i>As críticas provenientes da lingüística</i>	97
2.4.b. <i>As críticas provenientes da socioloxía</i>	101
2.5. As relacións interdisciplinarias entre xeografía e dialectoloxía	104
2.5.a. <i>A constitución da xeografía como disciplina científica</i>	105
2.5.b. <i>A xeografía rexional e os seus paralelismos coa dialectoloxía tradicional</i>	109
2.5.c. <i>Xeografía rexional e dialectoloxía tradicional: unha mesma crise</i>	114
CAPÍTULO 3. DA DIALECTOLOXÍA Á XEOLINGÜÍSTICA: ESTRUTURALISMO, CUANTITATIVISMO E TEORÍA SOCIAL	116
3.1. A dialectoloxía estrutural	116
3.1.a. <i>As achegas de Uriel Weinreich</i>	118
3.1.b. <i>O desenvolvemento da dialectoloxía estrutural</i>	122
3.1.c. <i>O estruturalismo en xeografía lingüística</i>	126
3.2. A dialectoloxía xenerativa	133
3.3. A dialectoloxía urbana e a constitución da sociolingüística	138

3.3.a. <i>A institucionalización da sociolingüística</i>	139
3.3.b. <i>William Labov: da dialectoloxía urbana á sociolingüística</i>	144
3.4. A revolución cuantitativa: o encontro entre dialectoloxía e xeografía humana	150
3.4.a. <i>A xeografía analítica ou cuantitativa</i>	151
3.4.b. <i>A dialectometría</i>	154
3.4.c. <i>A xeolingüística cuantitativa no ámbito anglosaxón: Callary e Trudgill</i>	165
3.5. A xeolingüística relacional ou pluridimensional	176
CAPÍTULO 4. O ESTUDO DA RELACIÓN ENTRE LINGUA E TERRITORIO FÓRA DA DIALECTOLOXÍA	187
4.1. Dúas achegas iniciais: Gastone Imbrighi e Mario Pei	189
4.1.a. <i>Un programa interdisciplinario para a xeolingüística: Gastone Imbrighi</i>	190
4.1.b. <i>A xeolingüística ao servizo do poder: Mario Pei</i>	191
4.2. As xeografías do suxeito e o seu interese pola relación entre lingua e territorio	194
4.2.a. <i>A corrente radical e a explicación crítica dos desequilibrios territoriais</i>	195
4.2.b. <i>A xeografía humanística e a comprensión subxectiva da relación entre linguas e lugares</i>	199
4.3. A xeolingüística territorial canadense	205
4.3.a. <i>O traballo de W.F. Mackey</i>	206
4.3.b. <i>Laponce: o territorio da lingua</i>	211
4.3.c. <i>Grant D. McConnell: a difusión e a vitalidade territorial das linguas</i>	220
4.4. A xeolingüística territorial en Europa	230
4.4.a. <i>As achegas de Roland Breton</i>	230
4.4.b. <i>Colin H. Williams e a xeolingüística activa</i>	239
4.5. A xeolingüística das representacións espaciais	251
4.5.a. <i>A xeografía da percepción e do comportamento: modelización ou comprensión?</i>	252
4.5.b. <i>A xeolingüística da percepción ou dialectoloxía perceptual</i>	254
CAPÍTULO 5. A RELACIÓN ENTRE AS LINGUAS E OS LUGARES: UN MARCO TEÓRICO COMÚN PARA UNHA XEOLINGÜÍSTICA INTERDISCIPLINARIA	258
5.1. A necesidade dun marco teórico común para a xeolingüística	258
5.1.a. <i>O lugar como contexto xeográfico das linguas</i>	259
5.1.b. <i>A interdependencia lingua — lugar</i>	269
5.1.c. <i>Escala xeográfica e difusión xeolingüística</i>	285
5.2. A xeolingüística: unha interdisciplina no sistema das ciencias	293
5.2.a. <i>A xeolingüística como rama da lingüística</i>	295
5.2.b. <i>A xeolingüística como orientación da xeografía cultural</i>	302
CAPÍTULO 6. A PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA: ENCADRAMENTO E DESCRICIÓN XERAL	308
6.1. A Romania: un lugar de identidades	308
6.1.a. <i>Unha rexión cultural policéntrica: xénese e consolidación</i>	316
6.1.b. <i>Na constelación do inglés: o novo contexto centrífugo dunha Romania policéntrica</i>	328
6.2. Arco atlántico e periferia románica atlántica	336
6.2.a. <i>Centro e periferia en Europa: eixos e arcos</i>	336
6.2.b. <i>Arco atlántico e periferias lingüísticas atlánticas</i>	340
6.3.c. <i>A periferia románica atlántica: delimitación e segmentación interna</i>	357
CAPÍTULO 7. O DOMINIO LINGÜÍSTICO NORMANDO	364
7.1. A dualidade normanda: normando setentrional e normando meridional	364
7.2. A delimitación do dominio lingüístico normando (setentrional)	372
7.2.a. <i>A fronteira lingüística co dominio picardo</i>	372

7.2.b. <i>A fronteira lingüística co dominio britolixeriano</i>	374
7.2.c. <i>A fronteira lingüística co dominio do francés</i>	377
7.3. Segmentación interna dos dominios lingüísticos normandos	380
7.4. As variedades lingüísticas normandas como elementos simbólicos nos discursos territoriais	382
 CAPÍTULO 8. O DOMINIO LINGÜÍSTICO BRITOLIXERIANO: O GALÓ E AS FALAS DO MAINE E DO ANJOU	 387
8.1. A Bretaña trilingüe	387
8.1.a. <i>A competencia entre bretón e galó como elementos da identidade territorial bretoa</i>	391
8.1.b. <i>O conflito identitario bretón-galó a través da sinalética pública</i>	395
8.2. A delimitación do dominio lingüístico galó: mitos e realidades	399
8.3. Clasificación das variedades britolixerianas	421
8.4. A distribución xeográfica da práctica das variedades britolixerianas	426
 CAPÍTULO 9. O DOMINIO LINGÜÍSTICO POITEVINO-SANTONXÉS	 434
9.1. A fronteira lingüística co dominio occitano	435
9.2. Caracterización do dominio poitevino-santonxés no Grande Oeste e fronte ao francés	443
9.3. Segmentación interna do dominio poitevino-santonxés	449
9.4. As variedades poitevino-santonxesas como símbolos da identidade territorial	452
 CAPÍTULO 10. O DOMINIO LINGÜÍSTICO GASCÓN	 464
10.1. A Gascuña lingüística: delimitación e segmentación interna	466
10.1.a. <i>O límite do languedociano e o gradiente de gasconidade</i>	466
10.1.b. <i>A fronteira lingüística entre o occitano gascón e o vasco</i>	471
10.1.c. <i>A base da especificidade gascoa: o substrato aquitano</i>	475
10.2. O occitano gascón como elemento de identidade territorial	481
10.2.a. <i>Vasconia vs. Occitania: a tensión entre unidade e diversidade</i>	481
10.2.b. <i>A Occitania como elemento identitario nos territorios da Gascuña lingüística</i>	499
10.3. Distribución xeográfica dos falantes das variedades gascoas e percepción lingüística da poboación	506
 CAPÍTULO 11. O DOMINIO LINGÜÍSTICO ASTURLEONÉS	 512
11.1. A problemática delimitación do dominio asturleonés	516
11.1.a. <i>A fronteira entre os dominios asturleonés e galego-portugués</i>	516
11.1.b. <i>A fronteira lingüística entre o asturleonés e o castelán</i>	542
11.2. Segmentación interna do dominio asturleonés: unidade vs. diversidade	553
11.3. As variedades asturleonesas como elementos da identidade territorial	576
 CAPÍTULO 12. O DOMINIO LINGÜÍSTICO GALEGO-PORTUGUÉS EN ESPAÑA: GALEGO, GALEGO-ASTURIANO E FALA	 590
12.1. As variedades de tipo galego no dominio lingüístico galego-portugués	590
12.1.a. <i>A constitución da fronteira entre as linguas galega e portuguesa</i>	593
12.1.b. <i>Os discursos sobre a lingua e o territorio: isolacionismo vs. reintegracionismo</i>	599
12.1.c. <i>As falas de tipo galego: unidade vs. diversidade</i>	622
12.2. Prácticas lingüísticas e distribución xeográfica	635
12.2.a. <i>Distribución territorial da poboación segundo as prácticas lingüísticas</i>	635
12.2.b. <i>O proceso de difusión xeográfica do castelán en Galiza</i>	648
12.2.c. <i>A difusión xeográfica dos castelanismos nas variedades de tipo galego</i>	659

CAPÍTULO 13. LINGUA E TERRITORIO NA PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA: UNHA VISIÓN DE CONXUNTO	665
13.1. Vitalidade lingüística da periferia románica atlántica	665
13.2. Límites lingüísticos e fronteiras territoriais na periferia románica atlántica	680
13.3. A relación simbólica entre lingua e territorio na periferia románica atlántica	695
13.4. Difusión xeolingüística e configuracións xeolectais na periferia románica atlántica	705
CONCLUSIÓN	716
BIBLIOGRAFÍA	728
LISTAS DE MAPAS, TÁBOAS E GRÁFICOS	777

CAPÍTULO 1. DELIMITACIÓN XERAL DO ÁMBITO DA XEOLINGÜÍSTICA

Como é bo de ver, a denominación *xeolingüística* é unha palabra derivada de *lingüística* polo prefixo *xeo-*. Daquela, será interesante botármolles unha ollada ao significado dos dous compoñentes da denominación para nos ir achegando mellor ao campo de estudo ao que fai referencia. Velaquí algunhas definicións que para *lingüística* nos ofrecen diferentes dicionarios ²⁰:

“Ciencia que estudia a linguaxe humana” (García e González , 1997: 714)

“Ciencia del lenguaje” (RAE, 1992: 1262)

“Ciència del llenguatge” (Fabra, 1984: 1059)

“Étude comparative et historique des langues (grammaire comparée, philologie comparée) [...] Science qui a pour objet ‘la langue envisagée en elle-même et pour elle-même’ (Saussure)” (Rey e Rey-Debove, 1991: 1698)

Vemos que as máis das definicións subliñan o carácter de “ciencia da linguaxe” que ten a lingüística, sen profundaren máis. A definición francesa —e en certa medida tamén a portuguesa— recolle dúas acepcións: unha máis tradicional e relacionada coa descrición e o comparativismo, coas correntes que determinaron as orixes da disciplina, e outra máis actual que segue os criterios estruturalistas. Por outra banda, para o elemento *xeo-* temos as seguintes definicións²¹:

“Elemento de origem grega de composição de palavras que exprime a ideia de terra” (Almeida e Sampaio, 1990: 824)

“Elemento compositivo que entra en la formación de algunas voces españolas con el significado de ‘tierra, la Tierra o el suelo’ ” (RAE, 1984: 687)

“Forma prefixada del mot gr. *ge*, terra” (Fabra, 1984: 912)

“Élément du grec ‘terre’, *gê*” (Rey e Rey-Debove, 1991: 862)

Observamos que todas as definicións relacionan o devandito prefixo co espazo físico, coa superficie terrestre, e en ningún caso co espazo xeográfico, isto é, cos lugares e cos territorios. Por tanto, partindo das definicións comúns que nos achegan os dicionarios, poderíamos concluír que a xeolingüística se encarga de estudar as relacións entre a linguaxe humana e a superficie terrestre. Porén, esta definición resulta vaga e un tanto confusa: que elementos da superficie terrestre interaccionan ou inciden na linguaxe humana e viceversa? Decerto que non todos ou, polo menos, non todos do mesmo xeito. Daquela, para irmos pondo ás claras o que é a xeolingüística e de qué se

---

²⁰ Utilizamos os dicionarios da Real Academia Galega (galego), de Porto Editora (portugués), Real Academia Española (castelán), o de Pompeu Fabra (catalán) e o Petit Robert (francés). As referencias bibliográficas atópanse coas do resto dos libros e artigos citados neste traballo.

²¹ No dicionario da Real Academia Galega non se consideran os prefixos como lemas ou entradas.

ocupa non estará de máis volvermos aos dicionarios e vermos cómo definen estes a xeografía, a disciplina que, en xeral, se define como estudo da superficie terrestre.

“Ciencia que estudia a superficie terrestre no aspecto físico (relevo, cursos de auga, clima, etc.), e nos que se derivan da relación do home co medio (asentamentos humanos, poboación, actividades económicas)” (García e González, 1997: 1225)

“Estudo da distribución à superficie do Globo dos fenómenos físicos, biolóxicos e humanos e interpretación das causas dessa distribución e das relacións locais desses fenómenos” (Almeida e Sampaio e Mela, 1990: 825)

“Ciencia que trata de la descripción de la tierra” (RAE, 1992: 1035)

“Ciència que descriu la superfície de la Terra, la distribució de la vida animal i vegetal, de l’home i les seves indústries” (Fabra, 1984: 913)

“Science qui a pour objet l’étude des phénomènes physiques, biologiques et humains localisés à la surface du globe terrestre, et *spécialt.*, l’étude de leur répartition, des forces qui les gouvernent et de leurs relations réciproques” (Rey e Rey-Debove, 1991: 862)

Vemos que en todas as definicións os dicionarios reparan nas dúas caras dunha mesma moeda, que é a xeografía: os aspectos físicos (relevo, clima, fauna e flora) e os aspectos humanos (poboación, asentamentos, actividades económicas). De feito, dentro da xeografía distínguense normalmente unha xeografía física e unha xeografía humana. Así e todo, as definicións aquí vistas poñen nun primeiro plano os aspectos físicos e despois, en segundo termo, e en certa medida subordinado ao campo da xeografía física, os aspectos que trata a xeografía humana. As definicións catalá e castelá deixan ver, ademais, que a xeografía é unha disciplina que se ocupa basicamente da descrición destes aspectos. Porén, a portuguesa, e aínda máis a francesa, achegan unha definición máis complexa do obxecto de estudo da xeografía, na que entran axentes, interaccións e distribucións. Estas definicións achégannos á concepción máis actual de espazo xeográfico, similar á que expón, por exemplo, o xeógrafo Joan-Eugeni Sánchez:

“En una primera aproximación, el espacio geográfico representa el medio en el cual se desarrolla la actividad del hombre, la acción humana y social, o sea, el marco de toda acción, relación, articulación o suceso en el que participa como variable el espacio físico y en el que desarrollan su vida y actividad los hombres” (Sánchez, 1991:3)

Así, a xeografía é actualmente para moitos autores e autoras a disciplina que se encarga de estudar ou analizar o espazo xeográfico, é dicir, todos os elementos físicos ou humanos que se desenvolven e (inter)actúan sobre a superficie da Terra. Dentro deses elementos encóntrase a linguaxe humana como unha variábel máis: o número de linguas faladas sobre o planeta cóntanse por centos, e as súas variacións internas dependen, entre outros, de factores de tipo claramente espacial (distancia,

accesibilidade, etc.). A xeolingüística ocupárase, pois, de estudar a linguaxe humana como variábel do espazo xeográfico. E non só como unha variábel independente, senón interactuando co resto das variábeis que constrúen e fan evolucionar con elas o propio espazo xeográfico. Por tanto, o prefixo *xeo-* de *xeolingüística* fai máis ben referencia aos conceptos de xeografía e espazo xeográfico e xa non tanto ao máis restrinxido de “superficie terrestre”.

Segundo o que acabamos de dicir, a xeolingüística pon en relación analítica feitos lingüísticos con fenómenos e procesos do espazo xeográfico, é dicir, dos lugares. Isto é, non só se detén no exclusivamente lingüístico, senón tamén, e, como veremos, moito, en factores de tipo extralingüístico. Daquela, se lle botamos de novo unha ollada á tradicional definición estruturalista de lingüística —a ciencia que estuda a linguaxe humana *exclusivamente* como sistema articulado—, axiña xorde outra pregunta: é entón a xeolingüística unha parte desa lingüística ou máis ben da xeografía?

Desde a lingüística estruturalista e xenerativista, especialmente desde a gramática, tense argumentado a miúdo que a xeolingüística —ao igual que a sociolingüística e outras ramas— non se podían incluír na lingüística porque miraban alén do propio sistema lingüístico. Porén, na realidade o estudo da linguaxe en relación ao espazo xeográfico existía antes na lingüística que na xeografía e, dentro da primeira, o interese pola relación entre as linguas e os lugares iníciase, concretamente no ámbito da romanística, é anterior mesmo ao desenvolvemento da corrente estruturalista. Así, os estudos de tipo xeolingüístico, malia non recibiren explicitamente esta denominación, veñen de vello, e son xa sistemáticos e ben numerosos a mediados do século XIX. Tampouco é recente a denominación de xeolingüística para facer referencia a estes estudos; esta xa se se vén utilizando desde as primeiras décadas do século XX. Porén, como veremos máis adiante, si é recente, aínda que relativamente, a consideración da xeolingüística como rama integradora da lingüística e da xeografía, compartida por ambas as disciplinas científicas. Antes dos anos 1970, os estudos da lingua relacionados co espazo xeográfico recibían diferentes denominacións que respondían a unha visión non integradora das diversas formacións das persoas dedicadas a este campo e das metodoloxías que aplicaban. No primeiro apartado deste capítulo veremos, pois, as diferentes denominacións máis ou menos tradicionais dos estudos xeolingüísticos relacionándoas cunhas determinadas correntes teóricas e metodolóxicas

1.1. As denominacións dos traballos sobre a relación entre lingua e territorio

Á hora de revisarmos a produción bibliográfica sobre a relación entre lingua e espazo xeográfico encontramos unha lista de diversas denominacións ou etiquetas. O uso de cada unha destas denominacións está en xeral relacionada coa traxectoria académica dos autores dos traballos, así como coa súa visión particular do lugar que lles corresponde a estes últimos no seo da lingüística ou da xeografía. Algunhas denominacións son amplamente coñecidas, non só nestas dúas disciplinas, senón tamén polo público en xeral, para o que, polo menos, son denominacións familiares. Outras son menos usuais, ás veces moi limitadas no tempo, ou relacionadas cos traballos dun só especialista, ou cos da súa escola. En definitiva, encontramos unha complicada profusión —mesmo poderíamos dicir confusión— terminolóxica que mesmo reflicte, como xa veremos máis polo miúdo, problemas na construción e desenvolvemento dun corpo teórico común para todos os traballos que se inscriben nelas.

1.1.a. *Dialectoloxía*

A primeira denominación coñecida, e aínda hoxe unha das máis utilizadas, en lingüística é a de *dialectoloxía*. Tamén foi e é unha das máis problemáticas, sobre todo na hora de decidir se fai referencia a unha subdivisión da lingüística ou máis ben a unha orientación transversal de diversas ramas. De aí que aparezan co tempo —sobre todo a partir dos anos 1960— denominacións derivadas desta e máis específicas do tipo *dialectoloxía xeográfica*, *dialectoloxía espacial*, *dialectoloxía rexional*, *dialectoloxía tradicional*, *dialectoloxía histórica*, *dialectoloxía estrutural*, *dialectoloxía xenerativa* ou *transformativa*, *dialectoloxía social*, etc. (Chambers e Trudgill, 1994; Gimeno, 1990; Viaplana, 1996). Esta variedade de denominacións coñecidas no seo da lingüística reflicte uns graves problemas de definición da propia *dialectoloxía* que teñen mesmo a ver coa súa consideración ou non como rama lingüística (Callary, 1971; Chambers e Trudgill, 1994; Moulton, 1972; Viaplana, 1996). De feito, a necesidade que observamos en moitos traballos de acompañar a denominación principal con adxectivos como *xeográfica*, *tradicional* ou *rexional* xa nos deixa enxergar o problema da definición da *dialectoloxía*. Co tempo, sobre todo na segunda metade deste último século e co desenvolvemento da sociolingüística, o significado de *dialectoloxía* foise facendo máis amplo, utilizándose adoito, especialmente nos países anglosaxóns, para designar tamén

os novos estudos sobre a variación lingüística en relación cos fenómenos sociais. Así, a ampliación de significado da denominación *dialectoloxía* fixo necesaria a aparición dos anteditos adxectivos para designar o tipo de estudos dialectolóxicos desenvolvidos até os anos 1950 e relacionados coa variación diatópica ou xeográfica. Para as novas orientacións sociolóxicas —cando se consideraron parte da dialectoloxía— utilizouse o adxectivo *social*. Mesmo podemos encontrar autores que, como Montes Giraldo (1987: 72), utilizan directamente a denominación *sociolingüística* para designar o que sería esta nova parte integrante da dialectoloxía. Neste sentido, o termo *dialectoloxía* pasou a referirse a todos os estudos que tratan da variación lingüística nos seus enfoques espacial, social e histórico. Esta é, de feito, a concepción que encontramos hoxe na maioría dos manuais de dialectoloxía (Chambers e Trudgill, 1994; Montes, 1987; Veny, 1985; Viaplana, 1996). Poderíamos tomar como primeira mostra a definición que nos dá Francisco Gimeno (1990: 15):

“Desde un punto de vista teórico, *dialectología* es el estudio de la variedad y variación diatópica y diastrática de la lengua (en los varios ‘estados’ de lengua, y estilos), y no dispone de método propio y específico para recoger y estudiar sus materiales”

Outra definición de *dialectoloxía* que nos dá conta da extensión do seu significado é a de Peter Trudgill:

“The academic study of dialects, often associated especially with the phonological, morphological and lexical study of rural traditional dialects, which were the original concern of this discipline, and the spatial or geographical distribution of traditional dialect forms [...]. In more recent years, however, dialectologists have also been concerned with syntactic features, with urban dialectology, with social dialectology, and with the social distribution of linguistic forms” (Trudgill, 1992a: 15).

Esta definición de Trudgill introdúcenos, de feito, na outra cara da moeda do problema terminolóxico que detectamos. A asociación da sociolingüística, concibida como *dialectoloxía social*, á dialectoloxía provocou unha inevitábel confusión e, así, tampouco faltan manuais de sociolingüística nos que se inclúe a dialectoloxía rexional como parte daquela (Romaine, 1994; Rotaetxe, 1988; Trudgill, 1995; Wardhaugh, 1992). A miúdo, nestes traballos vólvese usar o termo *dialectoloxía* de xeito tradicional, é dicir, referíndose só aos estudos de variación espacial. Porén, o status da *dialectoloxía* en relación á sociolingüística non deixou nunca de ser polémico; o propio Peter Trudgill reconece o carácter espiñento da cuestión:

“This suspicion, then, that dialectology had lost its way, has been one cause for hostility between sociolinguistics and dialectology. And it would be foolish to deny that there *has* been some antagonism, with dialectologists feeling somewhat

defensive about the ‘newer’ discipline of sociolinguistics, and sociolinguists being somewhat scornful about the ‘older’ discipline of dialectology” (Trudgill, 1992b: 72)

E finalmente o lingüista británico —aínda que, como acabamos de ver, é máis ben partidario de tratar a dialectoloxía como unha parte da sociolingüística— opta finalmente por dar unha dupla solución ao problema:

“In one way, then, we can say that dialectology is a part of sociolinguistics and therefore deserved a section to itself at the conference [...]. In another way dialectology is not a part of sociolinguistics, in the sense that it is a discipline that is much older than sociolinguistics, with its own literature, approaches and traditions.” (Trudgill, 1992b: 73)

As brasileiras Carlota Ferreira e Suzana Alice recoñecen tamén a dificultade de distinguir a dialectoloxía da sociolingüística:

“Na verdade, definir objetivo e metas dos vários ramos da ciência da linguagem, como aliás em qualquer ciência, é sempre muito difícil porque são fluidos ou pouco nítidos esses limites, mais fluidos e pouco nítidos se tornam quando se fala de dialetologia e sociolingüística que têm -ambas- como objetivo maior o estudo da diversidade da língua dentro de umha perspectiva sincrônica e concretizada nos atos da fala.” (Ferreira e Alice, 1994: 19)

Esta confusión ou dificultade terminolóxica debeuse en boa medida aos problemas na relación da dialectoloxía tradicional coa propia lingüística, e a base destes problemas de situación no seo da lingüística está na impermeabilidade teórica que a comunmente denominada *dialectoloxía* coñeceu durante decenios. Así, esta non se interesou, ao menos até a década dos 1950, pola teoría, senón por desenvolver unha metodoloxía eficaz para recoller e representar os fenómenos lingüísticos (Chambers, 1982: 1; Moulton, 1972: 200; Viaplana, 1996: 173). Isto explica, por un lado, que o estruturalismo, corrente básica no nacemento da lingüística contemporánea e responsábel do seu rápido desenvolvemento, non se aplicase á dialectoloxía até a segunda metade do século XX; e, por outro lado, que, cando aparece a sociolingüística nos anos 1960, e en boa medida a partir da dialectoloxía, moitos autores decidisen incluír a dialectoloxía no programa da nova rama. Así, xa nos inicios dos anos 1970, a menos dunha década da aparición da sociolingüística, podemos encontrar afirmacións como a que fai a lingüista brasileira Leonor Sciliar (1971:13): “Tanto a dialetologia como Línguas em Contato tendem a ser absorvidas pela sociolingüística”.

O illamento tradicional da dialectoloxía con respecto á evolución teórica da lingüística implicou ademais o seu rexeitamento ou mesmo o desprezo por parte de moitas e moitos lingüistas. Joaquim Viaplana describeo deste xeito:

“La dialectología regional ha mantingut el seu esquema fonamental pràcticament intacte al llarg de tota la seva història. D’un atlas a un altre hi ha diferències en l’orientació específica i en aspectes de tipus metodològic. Coincideixen, però, en aspectes tan prominents com ho són la visió retrospectiva bàsica dels fets dialectals i les característiques més típiques del mètode. Aquest caràcter conservador de la dialectologia regional l’ha impermeabilitzada en bona mesura respecte a altres disciplines conceptualment contigües, que, sense afectar-la en aspectes nuclears, haurien pogut fer-li aportacions renovadores. Més enllà de les posicions merament pragmàtiques, la dialectologia regional s’ha mantingut al marge dels processos efectuats tant per la lingüística com per la sociolingüística o per la dialectologia social” (Viaplana, 1996:172)

Montes Giraldo fala, por outra banda, da existencia dun certo complexo no seo da dialectoloxía debido a unha suposta carencia de achegas teóricas propias:

“Parece claro que la dialectología, mejor dicho, los dialectólogos, se han dejado dominar por un complejo de inferioridad, por el sentimiento de que su disciplina no tiene la importancia o el prestigio de otras ramas de la lingüística” (Montes, 1987: 69)

Evidentemente, estes dous autores refírense á dialectoloxía entendida no seu sentido máis tradicional —estudo da variación diatópica— e ás persoas que traballan baixo esa etiqueta e desde esa óptica. Desta crise dos enfoques tradicionais, que levou mesmo a unha crise do propio concepto de *dialectoloxía*, falaremos polo miúdo máis adiante. Cómpre dicir tamén que, malia o cuestionamento destas concepcións estritas, estas continúan sendo defendidas por coñecidos lingüistas como Eugenio Coseriu, quen xa nos anos 1980 insistía en manter unha nidia discriminación dos conceptos *dialectoloxía* e *sociolingüística* (Dubert, 1995: 72-73; Gimeno, 1990:121-122). Por tanto, Coseriu propón gardar o sentido tradicional:

“a) la dialectología es estudio de la ‘configuración’ espacial de las lenguas, o sea la variedad diatópica y de las relaciones interdialectales, y b) que es esencialmente ‘gramática comparada’ ” (citado por Francisco Dubert, 1995: 73).

Nos antípodas da visión de Coseriu está a do lingüista romanés Laurențiu Theban (1968), que recolle, en certa medida, a visión ampla que se ten de *dialectoloxía* a partir dos anos 1960: o seu obxecto de estudo é a variación lingüística en xeral. Porén, Theban considera máis ben a *dialectoloxía* como un conxunto interdisciplinario no que se integran a xeografía lingüística —entendida aquí como a disciplina que se encarga de estudar a variación diatópica—, a sociolingüística e a tipoloxía lingüística. Non se trataría, pois, dunha rama da lingüística, nin sequera dunha parte ou corrente dunha rama desta:

“[...], la collaboration de la géographie linguistique, de la typologie (diachronique, et, surtout, synchronique) et de la sociolinguistique devient essentielle et inévitable. Qu’on lui trouve ou non un nom plus adéquat, la dialectologie, en tant qu’ensemble de trois disciplines fondamentales n’apparaît plus, en conclusion,

comme une discipline auxiliaire, subordonnée à tel ou tel autre domaine de la linguistique, mais plutôt comme une somme de toutes les recherches linguistiques concrètes qu'on doit effectuer à partir du matériel offert par les langues (littéraires et pré-littéraires) du peuple tout entier.” (Theban, 1969: 663)

A galega Milagros Fernández (1986: 53-66) tamén fala da *dialectoloxía* ou *lingüística diatópica* non como unha rama ou como unha división da lingüística cun obxecto de estudo definido, senón como unha disciplina que se caracteriza máis ben pola súa finalidade: o estudo da variación diatópica. Isto lévaa a situala fóra da lingüística descritiva e integrala coas lingüísticas diatópica, diastrática e diafásica:

“Es más, parece rentable incluir en un único campo los estudios sobre usos lingüísticos geográficos, sociales e individuales porque, de un lado, los tres factores se implican entre si, y porque, de otro lado, no hay cuerpos de lengua con estructura suficiente para ser estudiados esos factores autónomamente [...].

Sin embargo, ninguna de estas disciplinas tiene la entidad de una disciplina que se encargue no de unos cuantos aspectos, sino de la totalidad de un cuerpo lingüístico. Por este motivo preferimos agrupar a la lingüística diatópica, la lingüística diastrática y la lingüística diafásica en un único terreno y no sólo a través de aspectos.” (Fernández, 1986: 66)

Do mesmo xeito que Theban, M. Fernández relaciona esta “nova” disciplina²², definida pola súa finalidade ou orientación, coa sociolingüística, definida polo seu obxecto de estudo, pero mantendo a autonomía desta última (Fernández, 1986: 66). Porén, non inclúe, como fai o romanés, unha *xeografía lingüística* ou unha *xeolingüística* ao mesmo nivel que a sociolingüística, é dicir, como rama da lingüística definida por un obxecto de estudo.

Algo semellante encontramos nos traballos do lingüista portorriqueño López Morales (1979, 1989, 1990). Este autor establece unha diferenza clara entre o que é dialectoloxía e sociolingüística: a primeira encárgase de estudar as variedades dialectais en si mesmas, mentres que a segunda faino tendo en conta o contexto social das variedades. Ao igual que Milagros Fernández, López Morales non fala dunha disciplina que estude as variedades dialectais no seu contexto xeográfico ou territorial. Por tanto, a *dialectoloxía* sería unha especie de gramática variacionista, e López Morales defínea en función da sociolingüística, que se ocupa do contexto social. Porén, este lingüista non chega a precisar cal sería a disciplina que se encargaría de estudar o contexto xeográfico das linguas:

“La sociolingüística difiere de la lingüística (sin modificaciones) en su desinterés por el suprasistema en sí, pero coincide con la dialectología, parcialmente, en su

---

²² Theban, lembremos, chámala precisamente *dialectoloxía*. Milagros Fernández non lle dá nome ningún e reserva o de *dialectoloxía* para a vertente diatópica desa disciplina.

objeto de estudio: la diferencia que parece ser clave es que la sociolingüística estudia esos sistemas (o algunas de sus parcelas) exclusivamente dentro del contexto social. La dicotomía que aquí se abre -débil y excusable para muchos- está dada por el elemento social, que nos obligaría a concebir una dialectología totalmente al margen -o al menos, sistemáticamente al margen- de lo social.” (López, 1979: 18)

“La dialectología debe estudiar los lectos diatópica o diastráticamente como gramáticas internalizadas, igual que la lingüística estudia los sistemas generales, las llamadas lenguas. La sociolingüística ha de estudiarlo todo *en su contexto social*” (López, 1989: 31)

Por tanto, aínda coincidindo con Coseriu na separación entre dialectoloxía e sociolingüística, López Morales desmárcase da concepción tradicional de dialectoloxía como estudo da variación lingüística diatópica, o que o aliña con M. Fernández e Théban. É mais, López Morales rexeita claramente os criterios de “verticalidade” ou “horizontalidade” para definir tanto a dialectoloxía como a sociolingüística:

“El que en buena parte del trabajo dialectológico haya estado esencialmente dedicado al examen de geolectos es un factor circunstancial muy ligado a limitaciones de época y escuela. No parece lícito establecer una dicotomía entre dialectología y sociolingüística basada en el carácter horizontal o vertical de los dialectos estudiados; una característica tan ocasional como ésta no puede convertirse en principio definitorio” (López, 1989: 25)

Con todo, cómpre ter en conta que López Morales ve a dialectoloxía como unha disciplina lingüística máis, non como unha orientación ou enfoque de traballo. Por outro lado, non deixa de recoñecer a estreita relación existente entre dialectoloxía e sociolingüística, e mesmo insiste nas orixes dialectolóxicas desta última:

“Si la dialectología ha de encargarse de la descripción de los dialectos y, en cierto momento de uno de sus trabajos, la sociolingüística incide en un ejercicio similar, se explica que haya sido apuntada la coincidencia entre ambas disciplinas; en este sentido, la sociolingüística es en parte heredera de la dialectología” (López, 1989: 31)

En resumo, podemos encontrar basicamente dúas concepcións de *dialectoloxía*. A primeira, máis tradicional e restrinxida, defínea como o estudo da variación e variedades lingüísticas diatópicas e non lle outorga unha posición clara dentro da lingüística. A segunda concepción, relativamente recente e xa máis ampla, fala da *dialectoloxía* como o estudo das variedades lingüísticas, é dicir, a parte da lingüística que se encarga da analizar os fenómenos de variación dentro das linguas non só en función do espazo, senón tamén da sociedade e mesmo da historia. Como vimos, esta interpretación implica dúas concepcións na relación entre dialectoloxía e sociolingüística: a sociolingüística —mellor dito, a microsociolingüística— é parte da dialectoloxía ou esta englobase dentro daquela. Finalmente, e en parte relacionada con esta segunda concepción, están as interesantes achegas de Milagros Fernández, López

Morales ou L. Theban, para os que a *dialectoloxía* é unha orientación analítica compartida por varias disciplinas lingüísticas centradas no estudo da variación e do cambio.

1.1.b. Xeografía lingüística

Esta é outra das denominacións máis antigas e coñecidas dos estudos centrados na variación espacial das linguas. Ás veces podemos encontrar ao lado desta denominación a de *lingüística xeográfica*, que xorde dun desexo das e dos autores que a utilizan de marcaren o carácter máis lingüístico, e non tanto xeográfico, dos seus traballos (Gimeno, 1990: 77; Kretzschmar, 1996: 13).

Ao igual que no caso do termo *dialectoloxía*, encontramos diferentes usos e sentidos para o de *xeografía lingüística* que varían segundo os especialistas. En xeral, o máis común é encontrarmos a interpretación de que a xeografía lingüística é unha rama ou unha corrente dentro da dialectoloxía (Montes, 1987: 72-75). Neste sentido, acostúmase ver a xeografía lingüística como unha corrente metodolóxica da dialectoloxía e que estaría centrada basicamente na elaboración de cartografías lingüísticas e das enquisas necesarias para a elaboración das mesmas. Esta é, por exemplo, a visión de William G. Moulton (1972: 200):

“To complete the picture of geographical linguistics as it developed in Western Europe during the late 19th and early 20th centuries, we must add a few words about what can perhaps be called ‘dialect theory’. The term is in part a misnomer, because geographical linguists in general were not, and still are not, theory-oriented”

O feito de acaparar a denominada *xeografía lingüística* os esforzos de moitos especialistas da variación lingüística na primeira metade do século XX, e aínda no día de hoxe, implicou que se utilizase a miúdo este termo como sinónimo de dialectoloxía. As brasileiras Ferreira e Alice insisten, con todo, en non establecer este paralelismo:

“A dialetologia não deve ser confundida com a geografia lingüística ou geolingüística, pois esta é um método utilizado pela dialetologia. Todavia, os atlas lingüísticos sempre se construíram em meta ou aspiração principal dos dialetólogos.” (Ferreira e Alice, 1994: 19)

A definición que dá Eugenio Coseriu de *xeografía lingüística*, máis precisa que as anteriores, tamén se sitúa nesta liña:

“En la terminología técnica de la lingüística actual, la expresión ‘geografía lingüística’ designa exclusivamente un método dialectológico y comparativo que ha llegado a tener un extraordinario desarrollo en nuestro siglo, sobre todo en el campo románico, y que presupone el registro en mapas especiales de un número relativamente elevado de formas lingüísticas (fónicas, léxicas o gramaticales)

comprobadas mediante encuesta directa y unitaria en una red de puntos de un territorio determinado, o, por lo menos, tiene en cuenta la distribución de las formas en el espacio geográfico correspondiente a la lengua, a las lenguas, a los dialectos o a los hablantes estudiados” (Coseriu, 1977: 103)

Por tanto, a xeografía lingüística sería o complemento metodolóxico da dialectoloxía ou, como di Moulton, da “teoría dialectolóxica”. Así, seguindo este enfoque, para os especialistas que ven a dialectoloxía como a disciplina que estuda a variación lingüística en xeral, a xeografía lingüística sería, pois, un dos métodos ou correntes dentro da dialectoloxía rexional, espacial ou xeográfica. Este é, pois, o sentido que encontramos en manuais coma os de Francisco Gimeno (1990), Joaquim Viaplana (1996) ou o de Trudgill e Chambers (1994). Algo semellante, pero xa dándolle o nome de sociolingüística á dialectoloxía, é o sentido que encontramos tamén en Trudgill (1995) ou Wardhaugh (1992).

Porén, o propio Eugenio Coseriu, na mesma obra na que ofrecía a “definición técnica” que xa citamos aquí (Coseriu, 1977), reconece e precisa máis adiante outro sentido para o termo *xeografía lingüística*: o “non técnico”. O primeiro fai referencia ao que xa expuxemos, é dicir, á parte metodolóxica da dialectoloxía rexional — lembremos, con todo, que Coseriu utiliza o termo *dialectoloxía* ao xeito tradicional— que se ocupa de cartografar a extensión e distribución de fenómenos lingüísticos particulares. Por outra banda, o sentido non técnico está para Coseriu máis relacionado coa xeografía e convertería o termo *xeografía lingüística* nun sinónimo do de *xeografía das linguas*:

“En otro sentido no técnico, la geografía lingüística puede entenderse simplemente como parte de la geografía, precisamente, como ‘geografía de las lenguas’ (actuales, históricas o prehistóricas). En efecto, *las lenguas* [...] pueden registrarse en mapas y constituir objeto de la geografía: el estudio de la distribución de las ‘lenguas’ (comunidades lingüísticas) sobre la tierra y de las fronteras entre ellas cabe dentro de la geografía política [...]. Caben dentro de este concepto de geografía lingüística los mapas lingüísticos que se encuentran en los atlas geográficos comunes y en los atlas históricos, como también gran parte de las indicaciones y de los mapas que contienen las obras acerca de las lenguas del mundo, u otras obras que registran la distribución de las ‘lenguas’ en ciertos territorios. La labor correspondiente, aunque realizada comunmente por lingüistas, pertenece con más derecho a la geografía (y a la historia), y dentro de la lingüística representa más bien una labor previa, de información ‘exterior’ ” (Coseriu, 1977: 109-110)

Estas precisións de Coseriu parécennos moi importantes xa que, a pesar de non recoñecer un obxecto de estudo común para a xeografía e a lingüística baixo a etiqueta *xeografía lingüística*, este lingüista si ve aquí un punto de encontro, unha posíbel colaboración interdisciplinaria. E isto lévalo a admitir a sinonimia de *xeografía*

lingüística e xeografía das linguas, iso si, procurando manter ben claros os límites entre xeografía e lingüística, e, por tanto, os labores que lles corresponden a cada unha destas disciplinas. Deste xeito, Coseriu mantense nos seus postulados tradicionais, sempre considerando como máis “técnico” ou estrito o sentido de *xeografía lingüística* como corrente metodolóxica da *dialectoloxía*.

Para Francisco Gimeno a *xeografía lingüística* só se refire ao sentido “técnico” de Coseriu. Este autor deixa ben claro que para el esta e *xeografía das linguas* son cousas ben distintas:

“No debe entenderse [referíndose á *xeografía lingüística*], pues, como relaciones entre el contexto geográfico y la lengua, sino como relaciones entre el espacio geográfico y la difusión (y oposición espacial) de los hechos lingüísticos. Ni se ocupa, por consiguiente, de las fronteras entre comunidades lingüísticas, sino de la extensión y distribución geográficas de fenómenos particulares (fonemas, lexemas...), dentro de una o más comunidades, y de los límites entre las áreas ocupadas por tales fenómenos, los cuales sólo en casos especiales pueden coincidir con los límites de la lengua o lenguas estudiadas” (Gimeno, 1990: 77)

Así e todo, ambos os autores —Coseriu e Gimeno— non deixan de considerar a *xeografía lingüística* como unha corrente metodolóxica que se desenvolveu no seo da dialectoloxía, entendida esta no sentido tradicional (Coseriu) ou noutro máis amplo (Gimeno). Non é este o caso do romanés Laurențiu Theban (1968), quen, como xa vimos, considera a *xeografía lingüística* como unha disciplina lingüística autónoma, centrada no estudo da variación diatópica e diferente da sociolingüística, pero estreitamente relacionada con esta ao compatiren unha orientación dialectolóxica.

O lingüista italiano G. Imbrighi (1968) vai alén e utiliza, entre outros²³, o termo *xeografía lingüística* para designar unha disciplina que incluíría os dous sentidos que lle dá Coseriu. Insiste nunha diversidade de planos ou áreas de interese que deben ocupar unha xeografía lingüística na que deben colaborar profesionais da lingüística e da xeografía. É mais, Imbrighi mesmo chega a propor unha lista de tarefas comúns e específicas para a lingüística e a xeografía no seo da xeografía lingüística (Imbrighi, 1968: 50-70).

Moitas veces encontramos tamén o uso de *xeografía lingüística* como sinónimo de *dialectoloxía*, entendida esta no seu sentido tradicional de estudo da variación diatópica. Isto débese á importancia que tiveron os atlas lingüísticos e os seus procesos de elaboración non só para o estudo da variación espacial, senón na variación

---

²³ Cómpre ter en conta que para Imbrighi *xeografía lingüística*, *xeografía da linguaxe* e *xeolingüística* son sinónimos; de feito, utilízaos indistintamente ao longo do seu traballo.

lingüística en xeral. Esta importancia foi tal que para moitos especialistas, e para o público en xeral, a dialectoloxía é basicamente xeografía lingüística. Esta é a visión que se acostuma ter desde a xeografía, expresada de xeito claro, por exemplo, por Roland Breton (1979: 13-25) ou por Filippo Bencardino e Vittorina Langella (1992: 43-48).

1.1.c. Xeografía das linguas

A denominación *xeografía das linguas* ou *da linguaxe* aparece case sempre reservada para os traballos realizados desde a xeografía humana sobre a lingua e o territorio. Como xa vimos, son varios os autores que establecen unha diferenza clara entre *xeografía das linguas* e *xeografía lingüística*: a primeira trataría feitos exolingüísticos e incluíriase na xeografía, mentres que a segunda estudaría fenómenos endolingüísticos englobándose dentro da lingüística.

Para o xeógrafo francés Roland Breton (1979), a *xeografía lingüística* é unha tarefa “do lingüista” e trataría dos “feitos da lingua”; a *xeografía das linguas* incluíriase na xeografía humana, máis concretamente dentro da xeografía cultural, e asumiría os obxectivos desta:

“Desde la geografía de los rasgos de cultura, se puede entonces abordar la geografía de las propias culturas. Es decir, la de los conjuntos que combinan la herencia lingüística, religiosa, e histórico-política de las sociedades, y que engendran sistemas de pensamiento y de solidaridad individualizados. Así pues, esta geografía cultural pretende identificar los principales grupos humanos, o a la sociedad global: asimilados, según los casos, a las tribus, a las etnias, a las naciones, a las grandes unidades de civilización. El geógrafo estudia la ecología de estos grupos; su interacción, eventual interdependencia, incluso su jerarquía funcional, su dependencia o dominio, su permeabilidad gracias a los fenómenos individuales o colectivos de aculturación-deskulturación.” (Breton, 1979: 39-40)

Desde o contexto da xeografía anglosaxona tamén se nos dá esta definición de *xeografía das linguas*. Esta é a visión tradicional que nos ofrecen Wilbur Zelinsky e Colin H. Williams, insistindo na importancia dos aspectos lingüísticos en moitas variábeis xeográficas:

“The geography of language is so intimately interwoven with political, ethnic, religious and a variety of other social phenomena, and with the geography of population and communications, and even certain aspects of the physical habitat, that we cannot fully understand any of these non-linguistic topics without giving the linguistic its due.” (Zelinsky e Williams, 1988: 337)

Xa desde a lingüística, e como xa vimos, Eugenio Coseriu dálle tamén ese sentido ao termo *xeografía das linguas*, recoñecéndoa como parte da xeografía, aínda que non establece unha oposición tan marcada como a que encontramos noutros traballos, este é o caso de Gimeno (1990: 76-77): lembremos que Coseriu mesmo

admitía en certo modo a utilización de *xeografía lingüística* para ambos os sentidos (Coseriu, 1977: 109-110). Este é o caso de Imbrighi (1969), que utiliza sen reparos os dous termos como sinónimos para se referir a un campo interdisciplinario común da xeografía e da lingüística.

Por outro lado, esta discriminación entre *xeografía lingüística* e *xeografía das linguas* parécenos paralela á que se acostuma facer entre *sociolingüística* e *socioloxía da linguaxe* (Fernández, 1986: 41; Rotaetxe, 1988; Wardhaugh, 1992).

1.1.d. *Xeolingüística*

A denominación *xeolingüística* non é recente, aínda que si o é a xeneralización do seu uso. O termo xa se vén empregando desde os anos 1920 e 30 por lingüistas como K. Jaberg (1936, 1959) como sinónimo de xeografía lingüística, é dicir, entendido como a parte da dialectoloxía centrada na cartografía ou na distribución espacial das variábeis lingüísticas. Con todo, a súa utilización nos traballos non comeza a ser frecuente até o final dos anos 1960. É tamén a partir desa época cando comezan a xurdir autores que lle dan un novo significado ao termo.

Que nós saibamos, foi o italiano Imbrighi (1968) o primeiro en darlle un novo sentido ao termo *xeolingüística*. Como xa vimos, para este autor *xeolingüística*, *xeografía lingüística* e *xeografía das linguas* son sinónimos, pero o seu uso como sinónimos para designar un mesmo campo de estudo xa non é o que acostumamos encontrar en traballos anteriores. Para Imbrighi, a *xeolingüística* ocuparíase tanto da variación diatópica intralingüística como da interlingüística. Isto constituíu unha novidade para o seu tempo xa que mesmo décadas despois aínda hai autores que defenden a separación disciplinaria dos enfoques territoriais endolingüístico e exolingüístico.

Poucos anos despois, sería outro lingüista, Mario Pei (1970), o que falaría de *xeolingüística* nun sentido tan amplo como impreciso. Pei, que non chega a definir a situación da *xeolingüística* no seo da lingüística ou da xeografía, presenta unha concepción moi relacionada coa política lingüística ou mesmo coa *xeopolítica*²⁴:

“[A *xeolingüística* é] el estudio de las lenguas del mundo actual, su relación con la geografía, su distribución o su significado desde un punto de vista político, económico y cultural.” (Pei, 1970: 107)

---

²⁴ Non en van, a definición da *xeolingüística* formulada por M. Pei dende os EE.UU., data de comezo dos anos 1970, no cadro da Guerra Fría e en plena intervención militar norteamericana no Vietnam.

“En sus anhelos más complejos y científicos, la geolingüística estudia con detalle las lenguas de las diversas regiones de la Tierra, el modo de utilizarlas o reemplazarlas, lo que representan desde el punto de vista práctico del militar, el administrador, el hombre de ciencia, el técnico, el misionero o el miembro del Cuerpo de Paz.” (Pei, 1970: 109)

Estas primeiras definicións de Pei deixan claro que para el a xeolingüística se ocupa da variación diatópica a nivel exolingüístico ou interlingüístico. Porén, máis adiante aclara que a xeolingüística só se completa con enfoques de tipo dialectolóxico, é dicir, endolingüísticos ou intralingüísticos:

“La labor del geolingüista no termina mientras no ha hecho gráficas de la extensión en el espacio del número de usuarios de una lengua, de sus principales variedades de dialectos, de su importancia.” (Pei, 1970: 127)

Tres anos despois, o lingüista canadense William F. Mackey (1973) volvía falar de *xeolingüística* cunhas finalidades bastante semellantes ás de Pei: estudar o contexto xeográfico das linguas para establecer políticas de actuación. Con todo, a curta definición que Mackey nos dá de *xeolingüística* non fai referencia xa ao enfoque dialectolóxico ou endolingüístico, ou, polo menos, non o fai de xeito explícito:

“This discipline would deal with the external fate of languages as they are distributed over the face of the globe -- with the linguistic implications of such facts [...]” (Mackey, 1973: 1)

Na realidade, este primeiro traballo de Mackey sobre xeolingüística e outros posteriores confirman un maior interese deste autor pola variación interlingüística. Por outro lado, Mackey mostra unhas preocupacións ecolingüísticas e conservacionistas que xa non encontramos no traballo de Mario Pei:

“[...] I try to show that geolinguistic concepts are not purely academic and that the understanding of geolinguistic forces can save countries a lot of money, a lot of time and—in some areas—a lot of lives.” (Mackey, 1973: 1)

Anos máis tarde, Mackey xa presenta unha visión moito máis achegada —e se cadra tamén máis estruturada— á de Imbrighi. Esta nova visión da xeolingüística é a que se comezou a facer habitual a partir dos anos 1980:

“Anyone planning to undertake a geolinguistic study must first decide what to observe —where and when, at what level and how closely. At one extreme, there is the observation of the usage of linguistic forms (words, sounds and expressions) as each varies from one locality to another. At the other extreme there are the wide-ranging area surveys of language use (home languages, working languages and special purpose languages) covering large areas of the globe [...]. In between there are case studies and language use profiles varying in range and intensity.” (Mackey, 1988: 21)

Unha das correntes que desde o enfoque da lingüística variacional máis axudou a xeneralizar o uso do termo *xeolingüística* a partir dos anos 1970 foi a da *dialectometría*.

Os traballos dialectométricos parten dos atlas lingüísticos para elaboraren unha serie de cálculos estatísticos co fin de identificaren as diferentes dinámicas territoriais dunha variedade lingüística (difusións, distancias, similitudes, arealidades, etc...). Porén, malia usaren o termo *xeolingüística* para encadraren os seus traballos, os lingüistas que traballan desde este enfoque non acostuman entrar no sentido que lle dan a aquela denominación ou na cuestión do seu status como rama ou división da lingüística. O feito de traballaren cos atlas lingüísticos convencionais fainos supor que, polo menos, para estas persoas a denominación *xeolingüística* vén substituír a de *xeografía lingüística* recollendo o seu sentido máis tradicional e restrinxido (Goebel, 1976, 1981, 1991; Guiter, 1973, 1981, 1985; Saramago, 1986; Séguy, 1973; Viereck, 1988).

Peter Trudgill foi tamén un dos primeiros en utilizar, aínda que nunca de xeito preciso, o termo *xeolingüística* nun sentido máis amplo que o tradicional de *xeografía lingüística* ou *dialectoloxía rexional*. No capítulo final do manual que elaborou con J.K. Chambers (1994), propónse este termo para designar unha dialectoloxía renovada. Por tanto, dentro desa *xeolingüística* da que falan Chambers e Trudgill confluirían a dialectoloxía rexional (sinónimo para eles de *xeografía lingüística*), a dialectoloxía urbana e, aquí reside a novidade, determinadas teorías e métodos da *xeografía humana*. Sobre isto último, falan en concreto dos traballos sobre a difusión espacial (1994: 255-258). Noutro traballo (1992b), xa en solitario, Trudgill volve sobre a mesma definición de *xeolingüística*:

“By geolinguistics we refer to a synthesis of the methods and objectives of traditional dialectology with those of secular linguistics and other forms of macro-sociolinguistics, together with some input from human geography” (Trudgill, 1992b: 73)

Porén, nese mesmo traballo, Trudgill reconece o espiñento que resulta ás veces definir a *xeolingüística* ou a *dialectoloxía* á parte da *sociolingüística* e conclúe citando o sociolingüista Dell Hymes:

“In the end of the course, whether dialectology is part of sociolinguistics or not is no of importance. Dell Hymes (1972) is someone who has argued against the parcelling up of the human sciences into separate, labelled and competing disciplines, and he is obviously quite right. It is what we do that is important, not what we call it. (Trudgill, 1992b: 73)

Porén, para outros especialistas contemporáneos como o alemán Harald Thun si existe unha diferenza clara entre a *xeolingüística* e a *sociolingüística*: a(s) dimensión(s) espaciais. Para Thun, a *sociolingüística* só estuda a variación lingüística na súa dimensión vertical, mentres que a *xeolingüística* faría o mesmo tomando como punto de

partida e chegada o plano horizontal:

“Es su tarea [a da xeolingüística] extender al área (“arealizar” o “diatopizar”) cada uno de los parámetros que distinguen la sociolingüística y otras ciencias de la lengua en el eje vertical y descubrir las relaciones que existen dentro de las áreas paramétricas y entre ellas” (Thun, 1998: 701)

Ao lado de *xeolingüística*, e como sinónimo desta, Khun utiliza a denominación de *dialectoloxía pluridimensional* para se referir aos seus propios traballos. A pesar de se centrar en aspectos da variación microlingüística, este especialista alemán recoñece a vixencia dun “programa macrolingüístico” da xeolingüística sen chegar a explicitar os seus obxectivos (Khun, 1988: 794).

En xeografía tamén se vén utilizando a miúdo o termo *xeolingüística* a partir dos anos 1970. Se nun principio, e como xa vimos no caso de Roland Breton (1979), este era usado como sinónimo de *xeografía das linguas*, considerado como algo separado da *xeografía lingüística*, agora este é utilizado para designar unha rama interdisciplinaria que integra os estudos territoriais da lingüística e os lingüísticos da xeografía. Nesta liña, definicións de *xeolingüística* como as do xeógrafo británico Colin H. Williams (1984, 1988) coinciden coas de Imbrighi ou Mackey:

“In essence geolinguistics is a developing branch of human geography which reflects the increasing concern of its parent discipline with social problems, and with devising more appropriate methodologies for the analysis of time-honoured questions of social investigation. Its concern is with the relationship between languages and their physical and human contexts [...]. It may seek among other things to illumine the socio-spatial context of language use and language choice; to measure language distribution and variety; to identify the demographic characteristics of language groups; to ‘assess the relative practical importance, usefulness and availability’ of different languages from the economic, psychological, political and cultural standpoints of specific speech milieux; to understand variations in their basic grammatical/phonological and lexical structures, and to measure and map ‘their genetic, historical and geographical affiliations and relations’.” (Williams, 1988: 2)

O xeógrafo sudafricano Izak J. Van der Merwe dános unha definición bastante similar, insistindo no carácter interdisciplinario da subdisciplina:

“In summary then, geolinguistics is a subdiscipline which makes extensive use of the theories and methods of other academic disciplines. It has an interdisciplinary home, mainly in Geography and Linguistics. Sociology and communication theory also provide important backup.” (Van der Merwe, 1993: 23)

Antes de dar esta definición, Van der Merwe precisa que a xeolingüística, sempre desde o plano espacial, ten tres intereses fundamentais sobre as linguas: a súa distribución, o seu cambio e o seu medio ou “ecosistemas” (Van der Merwe, 1993: 23). Nesta liña, o xeógrafo sudafricano relaciona o campo da xeolingüística cunha serie de

conceptos:

“Various geographical concepts underlie the geolinguistics approach, i.e., location, space, place, perception, interaction, competition, contrality, regionalism, diffusion, migration, evolution, assimilation, heterogeneity, diversity, segmentation, segregation, social ecology, ethnicity, minority groups, cultural enclaves, institutional structures and urbanization being the most prominent.”
(Van der Merwe, 1993: 23)

Como acabamos de ver, tamén desde a lingüística se están a dar definicións claramente coincidentes coas que vimos na xeografía humana. É dicir, a *xeolingüística* sería unha rama interdisciplinaria que englobaría basicamente todos os traballos feitos desde a lingüística e a xeografía sobre a lingua no seu contexto espacial ou xeográfico. Neste sentido sitúase, por exemplo, a definición que nos achega o lingüista canadense Grant D. McConnell:

“Finally, geolinguistics as distinct from any hyphenated linguistics, including socio-linguistics, demo-linguistics, etc. Needs to be concerned first with the spatial dimension —as it was historically, in its concern for variation of linguistic forms (languages, dialects, words, etc.) in geographical space. Without discarding this basic spatial aspect of linguistic forms, the new geolinguistics has progressively concerned itself with what has variously been called ‘human space’, ‘public space’ or what could be termed ‘dialogical space’ and the dynamic functioning of language within that space” (McConnell, 1999)

En resumo, podemos dicir que, das denominacións vistas aquí, a de *xeolingüística* é a máis recente pero tamén a máis polivalente (McConnell, 1999). En xeral, e en función do especialista, o termo *xeolingüística* pode referirse a todos os termos que tratamos anteriormente. Basicamente, podemos encontrar dous tipos de concepcións. Unha primeira, de tipo máis tradicional, pola que *xeolingüística* é un sinónimo de *dialectoloxía*, ou unha parte desta (co que xa sería máis ben sinónimo das definicións clásicas de *dialectoloxía rexional* ou *xeografía lingüística*), ou tamén para algúns un sinónimo de *xeografía das linguas*. A segunda concepción, máis recente e cada vez máis estendida, define a *xeolingüística* como campo de estudo interdisciplinario e integrador de todas —ou case todas— as definicións tradicionais anteriores. Neste traballo nós adoptaremos esta segunda concepción, que pasaremos a formular polo miúdo ao final da parte teórica. Polo de agora, limitarémonos a dar unha definición xeral e ampla da *xeolingüística* que nos permita agrupar as diferentes investigacións realizadas sobre a relación entre a lingua e o territorio.

1.2. Unha definición inicial: *xeolingüística* como estudo do contexto xeográfico das linguas

Vimos no anterior apartado a diversidade de termos utilizados para denominar

os estudos lingüísticos de carácter xeográfico ou territorial. Mesmo puidemos comprobar cómo variaba o sentido de cada un destes termos en función do autor ou autora que os utilizaba. O que tentaremos a partir de agora neste traballo é demostrar que, a pesar das diverxencias de criterio iniciais, a maioría dos traballos que estudan a relación entre lingua e espazo conforman *de facto* un ámbito interdisciplinario propio que responde a unha definición e unha delimitación xerais ou de conxunto. Serán, pois, esta definición e esta delimitación da xeolingüística as que asumamos para este traballo para facermos un percorrido bibliográfico sobre este campo de estudo interdisciplinario.

Se temos en conta as clasificacións das subdisciplinas lingüísticas propostas por Milagros Fernández (1986) e J. Lyons (1981), a subdisciplina que integrarían os estudos sobre a relación entre lingua e territorio non faría parte da a miúdo denominada *lingüística interna*. Ao se ocuparen da conexión da adquisición, produción e reprodución das estruturas lingüísticas con factores externos —neste caso, de tipo territorial ou xeográfico—, e xa non de xeito autónomo, os estudos xeolingüísticos englobaríanse no ámbito da *lingüística externa*, que se corresponde coas *ramas da lingüística* definidas M. Fernández (1986: 18-19) e a *macrolingüística* de Lyons (1981:30-31).

Normalmente, os campos de estudo exolingüísticos, isto é, da lingüística externa, defínense polas “coordenadas externas (sean sociais, psicológicas, culturais, ect.)” (Fernández Pérez, 1986:19) coas que tratan e aquí encontramos, entre outras ramas, a psicolingüística e a sociolingüística. É tamén habitual que os conxuntos desas coordenadas externas sexan denominados *contextos*. De aí definicións da sociolingüística como a que dá, por exemplo, Christian Baylon (1996:35): “[la sociolinguistique] englobe pratiquement tout ce qui est étude du langage dans son contexte socioculturel”. Como xa vimos, en xeolingüística tamén se dan este tipo de definicións *contextuais*. Unha das máis coñecidas é a do xeógrafo británico Colin H. Williams no seu libro *Language in Geographic Context*: “Its concern [of geolinguistics] is the relationship between languages and their physical and human contexts [...]” (Williams, 1988a: 2). Evidentemente, Williams refírese aquí ao contexto xeográfico das linguas, un contexto que para el tería dúas vertentes: unha humana e outra física. Un pouco máis adiante este xeógrafo utilizará tamén o termo *contexto socioespacial*.

Por tanto, se seguimos nesta liña, deberíamos definir a xeolingüística como a

rama interdisciplinaria da lingüística teórica e da xeografía humana que se encarga do estudo das linguas no seu contexto xeográfico. Unha vez chegados a este punto cumprirá vermos o que significa *contexto* e, máis concretamente, *contexto xeográfico*, xa que o sentido destes conceptos será o que nos dea unha idea dos traballos que se poderían incluír dentro do campo de estudo e, por tanto, o que nos poderá axudar para definir os seus obxectivos e as liñas que a delimitan a respecto doutros campos de estudo afíns.

1.2.a. Os conceptos de “contexto” e “contexto xeográfico”

Para nos achegarmos ao sentido que se lle dá ao termo *contexto* en lingüística e xeografía podemos rescatar a definición xeral do xeógrafo Robert D. Sack, quen, lembrando o sentido etimolóxico da acepción, ofrece unha suxestiva definición da mesma:

“*Context* comes from textile and weaving and points to how things are parts of a whole fabric as well as how the whole contributes to the parts” (Sack, 1997: 5)

Coa definición de Sack podemos entender que a lingua fai parte de diferentes contextos xunto con outros elementos ou factores externos cos que interactúa. A pesar da sinxeleza desta primeira achega, cómpre dicir que tanto para a lingüística como para a xeografía o concepto de *contexto* é polisémico. Así, a noción de contexto en lingüística, e especialmente en sociolingüística, fai referencia a diferentes significados. O sociolingüista Christian Baylon define este concepto do seguinte xeito:

“On entend ici par contexte, l’ensemble des éléments situationnels, extralinguistiques, au sein desquels se situe l’acte de l’énonciation de la séquence linguistique” (Baylon 1996 : 39)

Como podemos ver, e así o explica logo o propio Baylon, os elementos situacionais relacionados co contexto poden ser de diferentes tipos: “il peut signifier soit *contexte*, soit *contexte social*, soit enfin *contexte interpersonnel*” (Baylon, 1996: 40). Baylon, ao igual que moitos autores, esquece aquí o sentido de *contexto xeográfico*²⁵. Como xa dixemos, se a xeolingüística se sitúa no ámbito da exolingüística ao tratar con coordenadas externas á estrutura lingüística, o contexto que as reúne é aquí fundamentalmente *xeográfico*. Por tanto, ao lado dun contexto interpersoal ou dun contexto social, deberíamos considerar ese contexto xeográfico. Cabe preguntármonos, pois, sobre que o é exactamente contexto xeográfico ou sobre os factores que o

---

²⁵ Isto débese basicamente a que Christian Baylon fala dos contextos estudados en sociolingüística.

conforman e o definen. Para respondermos a esta pregunta cómpre aclararmos que en xeografía o concepto de contexto xeográfico é habitualmente incluído no máis xeral de *medio xeográfico*. Utilizado profusamente, este termo pódese asociar en xeografía a realidades xeográficas moi diferentes (Baud, Bourgeat e Bras, 1999: 219). Nun principio, o concepto foi creado pola escola de xeografía rexional francesa, con Vidal de la Blache á cabeza, e cun sentido eminentemente natural ou físico²⁶. Así, desde esta concepción naturalista inicial, o medio sería a combinación homoxénea de condicións físicas ou naturais que rodean o ser humano e que condicionan as súas accións (Bailly e Ferras, 1997: 116-117; Buttimer, 1989: 187-190; Ortega, 2000: 153-154; Thrift, 1994: 226-227). Esta idea de medio coincide coa definición que nos dá o xeógrafo francés Hildebert Isnard de *milieu naturel*:

“[...] un milieu naturel se définit par la correspondance nécessairement établie entre ses attributs physiques et les espèces vivantes qui y ont fixé leurs territoires” (Isnard, 1978 : 17)

Xa desde esta perspectiva ecolóxica, o concepto de medio ten un marcado carácter territorial xa que serve para diferenciar unha área onde se dá unha combinación de factores naturais diferente á que encontramos noutras áreas (Ortega, 2000: 153). Asumindo esta perspectiva naturalista, a xeolingüística encargárase entón de estudar os condicionamentos que lle impón o medio natural ao desenvolvemento das linguas. De feito, son numerosos os estudos feitos desde a lingüística sobre a relación existente entre o relevo físico ou a hidrografía dun territorio e a expansión ou fragmentación do sistema lingüístico que por el se estende. Porén, a pesar de que as características do medio físico explican aínda parte dos fenómenos de difusión lingüística e, en certa medida, a organización espacial de moitas linguas, estas non dan conta de todas as dinámicas espaciais das mesmas (Crosbie, 1994: 1411-1412)²⁷.

Se os factores orográficos, hidrográficos e bióticos —especialmente no que se refire á existencia de mestas áreas boscosas— non son suficientes para explicarmos os fenómenos espaciais das linguas, daquela haberá que considerar o concepto de medio ou contexto xeográfico de xeito máis amplo. De feito, desde hai anos aplícase en

²⁶ De aí que moitas veces, e sobre todo desde este punto de vista, a noción de medio/*milieu* apareza como sinónimo de *environ(ne)ment*, especialmente para a xeografía anglosaxona (Bailly e Ferras, 1997: 116-117).

²⁷ Así, a orientación das vertentes montañosas dos Pirineos e das bacías hidrográficas que estas conforman serven para explicar a fronteira lingüística do gascón co aragonés e co catalán. No entanto, os mesmos criterios non parecen condicionar disposición do dominio lingüístico vasco a un e outro lado do cordal pirenaico ou a do galego-portugués a ambos os lados da Serra dos Ancares ou do río Miño.

xeografía humana unha concepción de medio xeográfico que inclúe factores socioeconómicos. Así, desde esta perspectiva “um meio geográfico é um espaço marcado pela combinação de características naturais, sociais, económicas e até culturais que apresentam uma certa homogeneidade” (Baud, Bourgeat e Bras, 1999: 221). O medio xeográfico é entendido aquí, pois, como unha síntese entre medio físico e medio humano, isto é, o físico e o humano serían aquí dúas caras dunha mesma moeda (Bailly e Béguin, 1992: 17; Bailly e Ferras, 1997: 117). Así, o medio ou contexto xeográfico incluíría un medio físico —o medio ambiente— sobre o que se crea un territorio, isto é, un medio humano ou social. Por tanto, ademais dos factores físicos ou naturais, un contexto xeográfico tamén se definiría por unha serie de características sociais, económicas e culturais (Bailly e Ferras, 1997: 117; Baud, Bourgeat e Bras, 1999: 221).

Ao adoptarmos esta nova acepción de medio ou contexto xeográfico muda tamén a concepción que temos da xeolingüística e do seu campo de estudo. Deste xeito, esta deixaría de se ocupar unicamente da influencia dos factores naturais do medio sobre as variedades lingüísticas e as súas dinámicas territoriais. Entón, cómpre incluírmos na axenda da xeolingüística o estudo dos factores sociais, económicos e culturais que condicionan a organización territorial dos dominios lingüísticos. Como veremos, desde finais dos anos 1960, e sobre todo a partir dos 1970, diferentes investigacións comezaron a incluír de xeito sistemático a análise da incidencia deses factores humanos nas dinámicas territoriais das variedades lingüísticas. Esta preocupación xa a podemos observar non só en obras e estudos hoxe xa clásicos para a xeolingüística actual como o de Imbrighi (1968) ou Mackey (1973), senón tamén, aínda que desde unha perspectiva moito máis historicista, nos traballos de varios especialistas de inicios do século XX como, por exemplo, Heinrich Morf, Louis Gauchat, Oscar Bloch ou A. Terracher.

1.2.b. Contexto, espazo ou lugar?

O novo sentido social e humano que se lle pode dar ao concepto de medio xeográfico, e do que falabamos antes, resúltalles ambiguo para algúns especialistas. De aí que sexa habitual, especialmente na xeografía anglosaxona, reservar o termo *contexto xeográfico* para este sentido, deixando para o de *medio (xeográfico)* as súas tradicionais connotacións físicas e ecolóxicas (Sack, 1997). Outros autores, sobre todo da escola francesa da “nouvelle géographie” e da xeografía cuantitativa en xeral, prefíren falar de

espazo xeográfico por un lado e, por outro, de *medio*. O desenvolvemento do termo *espazo xeográfico* dáse sobre todo a partir dos anos 1970 e nel procúrase ver un obxecto de estudo común para todas as ramas da xeografía (Baud, Bourgeat e Bras, 1999: 221). Para Roger Brunet, o autor máis representativo desa nova xeografía francesa, o espazo xeográfico é un produto humano, unha manifestación social e cultural que non é, pois, un sinónimo do medio, asociado ao físico e o natural. Porén, espazo xeográfico e medio non son independentes, senón que se encontran relacionados. Ao contrario do que opinaba a xeografía rexional clásica, para Brunet e moitos outros autores o espazo xeográfico non se define polo medio físico, senón por factores humanos que interactúan entre si nese medio, que non deixa de ser unha especie de decorado. Por tanto, o medio estaría incluído dentro dese espazo xeográfico e nunca ao revés (Bailly e Ferras, 1997: 117; Scheibling, 1994: 77).

Desde as correntes radical e, sobre todo, humanista da xeografía prefírese utilizar o termo *lugar* en vez de espazo xeográfico. Así, e quizá en parte como reacción á xeografía cuantitativa, autores como Yi-Fu Tuan (1991) ou Robert D. Sack (1997) prefiren usar o termo máis común de *lugar*. Desde esta perspectiva, o lugar, sinónimo de territorio, sería o verdadeiro contexto xeográfico, integrado polos medios físico e humano. Así, todo lugar ou territorio que coñecemos constituiría un contexto xeográfico do que as variedades lingüísticas, e as linguas en xeral, farían parte como elementos culturais esenciais. Desde esta perspectiva, pois, a xeolingüística podería ser definida como o estudo do papel que as variedades lingüísticas xogan nos lugares e viceversa, isto é, da continua interacción que se dá entre os lugares.

Seguindo estas correntes da xeografía, aplicando a definición xeral da xeolingüística como o estudo do contexto xeográfico das linguas e vendo nos lugares diferentes manifestacións deste, neste traballo revisaremos os investigacións científicas que desde o século XIX se veñen facendo tanto sobre o xeito en que as características dun lugar ou un territorio inciden sobre as nosas prácticas lingüísticas como sobre a maneira en que estas determinan as dinámicas territoriais das comunidades humanas. Neste percorrido bibliográfico non nos será posíbel, por limitacións de espazo e tempo, comentar todas as investigacións realizadas sobre os diferentes aspectos da interacción entre os lugares e as variedades lingüísticas que neles se falan. Aínda que tentaremos ver as principais achegas científicas ao respecto, faremos unha selección en función do interese que a bibliografía existente ten para a análise do caso de estudo que aquí

escollemos: a periferia románica atlántica. Isto levaranos a profundar de xeito particular nas investigacións feitas desde o ámbito da denominada *lingüística románica*, isto é, a que se centra nas linguas e variedades lingüísticas de tipo neolatino ou romance. Así e todo, tentaremos non deixar de lado as importantes achegas realizadas desde a lingüística anglosaxona. Finalmente, ao longo deste percorrido tamén será necesario revisarmos as principais correntes teóricas e metodolóxicas que desde a lingüística e a xeografía marcan as investigacións que aquí incluimos dentro do ámbito da xeolingüística. Así, repararemos tamén en certos autores ou autoras que, sen se teren dedicado directamente ao estudo das linguas no seu contexto xeográfico, si teñen achegado ideas ou conceptos fundamentais no desenvolvemento do que aquí consideramos aquí xeolingüística.

CAPÍTULO 2. AS EXPLICACIÓNS CLÁSICAS EN LINGÜÍSTICA SOBRE RELACIÓN ENTRE A LINGUA E O TERRITORIO: DIALECTOLOXÍA E XEOGRAFÍA LINGÜÍSTICA

Iniciamos o noso percorrido bibliográfico de xeito cronolóxico tratando as investigacións realizadas sobre a relación entre lingua e territorio. Estas realizáronse entre a segunda metade do século XIX e a primeira do XX dentro do que daquela, e aínda hoxe de xeito moi estendido, se denominou *dialectoloxía*. Con todo, antes de entrarmos na revisión dos traballos dialectolóxicos que nos parecen máis significativos, cumprirá lembrarmos tamén os traballos previos á constitución da dialectoloxía como campo de estudo e que a tornaron posíbel.

2.1. As achegas anteriores á dialectoloxía

2.1.a. *Holismo e determinismo: os neogramáticos*

Fóra de achegas anteriores ao século XIX²⁸, os primeiros traballos científicos sobre as linguas no seu contexto xeográfico datan desta centuria. Porén, non poderíamos entender boa parte das motivacións que suscitaron este interese pola relación entre lingua e espazo sen darmos conta das importantes achegas feitas desde o grupo alemán dos neogramáticos (*Junggrammatiker*). A pesar de non se interesaren polo estudo da lingua no seu contexto xeográfico, as súas ideas sobre os procesos de cambio lingüístico terán unha grande importancia nas concepcións que logo se terán sobre os espazos ou dominios lingüísticos. De feito, e como veremos, eses procesos de cambio teñen unha clara dimensión espacial, o que fai que estes xoguen un papel fundamental na estruturación dos dominios lingüísticos. De aí que as teorías e traballos dos neogramáticos fosen unha referencia que asumiron ou rexeitaron os primeiros estudos da lingua no seu contexto xeográfico, isto é, os primeiros traballos de corte xeolingüístico.

Como é ben sabido xa, o grupo dos neogramáticos, que fundou escola, conformouse na Universidade de Leipzig durante o último terzo do século XIX²⁹ centrándose no ámbito da lingüística indoeuropea. A pesar das numerosas críticas que

---

²⁸ Ao longo da historia, son abondosos os comentarios e observacións feitas por numerosos viaxeiros — entre eles moitos xeógrafos medievais e da antigüidade— a respecto das linguas faladas nas terras que visitaban e das similitudes ou diferenzas destas coas falas veciñas.

²⁹ Segundo Hans-Martin Gauger (1989: 77), o máximo apoxeo da corrente neogramática prodúcese entre 1878 e 1890.

suscitaron as súas propostas³⁰, estas callaron nunha ríxida teoría e nuns métodos que logo se tornaron clásicos. De feito, o peso das ideas dos neogramáticos aínda se fai sentir hoxe en día en moitos traballos, especialmente nas monografías dialectais feitas desde a lingüística románica³¹. Por outro lado, o método histórico-comparativo que completaron e consolidaron³² permitiu a elaboración de grandes traballos, hoxe imprescindíbeis na lingüística europea³³ (Bal, 1966: 39-40; Gauger, 1989: 77; Vårvaro, 1988: 101-102).

Foron Osthoff e Brugmann os que formularon as primeiras propostas do grupo, pero os *Prinzipien der Sprachgeschichte* de Hermann Paul foron os que marcaron posteriormente o traballo de moitos lingüistas (Bal, 1966: 41; Gauger, 1989: 77; Vårvaro, 1988: 100-102). En xeral, poderíamos dicir que os neogramáticos se insiren no positivismo que empapa a lingüística a mediados do século XIX e que procedía da bioloxía e dos postulados darwinistas. Así, na lingüística deste tempo autores como August Schleicher explicaban a variación lingüística mediante a suposta existencia remota dun número limitado de linguas primixenias a partir das cales irían evolucionando as demais³⁴ (Camproux, 1980: 28; Iordan, 1967: 24-26; Jankowsky, 1972: 99-107). Ao igual que aconteceu en xeografía, o positivismo de corte darwinista ofrecíalle á lingüística, ademais dun método explicativo relativamente fácil, a posibilidade de se poder integrar sen demasiados problemas no sistema das ciencias da época (Camproux, 1980:28; Murcia, 1995). Por tanto, desde esta perspectiva, a variabilidade lingüística no tempo, e en consecuencia tamén no espazo, explicábase mediante unhas leis evolutivas mecánicas que debían ser deducidas a través do método histórico-comparativo. As variedades lingüísticas eran consideradas de maneira

---

³⁰ Como veremos máis adiante, foron precisamente estas críticas as que deron lugar aos primeiros estudos variacionais en lingüística, sobre todo aos de corte dialectolóxico ou descritivo vinculados ao contexto xeográfico da variación das variedades lingüísticas.

³¹ Isto constátase especialmente na utilización do coñecido método histórico-comparativo, que se basea na análise das características dunha variedade, especialmente as fonéticas e as morfolóxicas, partindo da etimoloxía latina e da súa comparación con variedades xeográfica e estruturalmente veciñas.

³² O método histórico-comparativo desenvólvese xa durante a primeira metade do século XIX no seo da lingüística alemá, sobre todo grazas a Jacob Grimm, Franz Bopp, A. Friedrich Pott e Friedrich Diez (Camproux, 1980: 24; Renzi, 1982: 64-74).

³³ Así, Wilhelm Meyer-Lübke, un dos máximos representantes da corrente neogramática na lingüística románica, elaborou dous traballos monumentais e fundamentais: a *Grammatik der Romanischen Sprachen* e o *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (Gauger, 1989: 78; Iordan, 1967: 35-41; Renzi, 1982: 77).

³⁴ Kurt R. Jankowsky (1972: 100-102) opina, con todo, que a concepción naturalista de Schleicher se debe sobre todo á filosofía de Hegel e non tanto á da bioloxía de Darwin.

orgánica, isto é, a súa evolución era estudada como a dun ser vivo. Evidentemente, o aspecto da linguaxe humana que máis se prestaba a este tipo de observacións era a fonética, a articulación dos sons, campo no que se centraron a maioría dos traballos desta corrente. Os neogramáticos de Leipzig asumirán, pois, boa parte deste positivismo mecanicista das leis fonéticas baseado nunha concepción naturalista ou orgánica das linguas (Camroux, 1980:28-29; Vårvaro, 1988: 97).

Con todo, a entrada na segunda metade do século supuxo o comezo da crítica do naturalismo en lingüística. No que se refire ao ámbito da lingüística románica, foron discípulos de Diez, como Gaston Paris, os que repararon nas excepcións das leis fonéticas establecidas neses traballos de corte positivista. Para explicaren esas excepcións na evolución das variedades lingüísticas, estes autores botan man dunha nova ciencia que ía adquirindo cada vez máis relevancia: a psicoloxía³⁵ (Camroux, 1980: 29; Iordan, 1967: 26-27; Jankowsky, 1972: 111-112; Vårvaro, 1988: 97). Así, a crítica do naturalismo mecanicista chama a atención sobre a importancia da mente humana nos cambios fonéticos e rexeita o feito de as linguas seren estudadas independentemente do ser humano, como organismos ou entidades á parte. Para esta corrente, a importancia do papel da psicoloxía na evolución lingüística manifestábase principalmente a través das analoxías³⁶ (Iordan, 1967: 26-27). Contra o mecanicismo dunhas leis que o tentaban explicalo todo, xorde, pois, un excepcionalismo influenciado pola psicoloxía que tendía a explicar a evolución de cada elemento lingüístico de xeito diferente. Ademais, ao negar esta corrente excepcionalista a influencia do “medio” sobre o cambio lingüístico e, por tanto, sobre o seu resultado a nivel espacial, ficaba arrombada toda consideración de orde extralingüística que non fose psicolóxica ou puramente anatómica³⁷. Entre outros, Gaston Paris ten defendido en varias ocasións esta visión do cambio lingüístico (Bal, 1966: 40; Camroux, 1980: 29; Valcárcel, 2000: 390).

---

³⁵ Un dos máximos representantes desta nova corrente psicoloxicista e que máis influíu nos neogramáticos foi o alemán Wilhelm Scherer (Jankowsky, 1972: 112).

³⁶ Poderíamos definir a analoxía como a influencia que poden exercer unhas formas lingüísticas sobre outras cando se encontran relacionadas pola súa proximidade fonética, morfolóxica, sintáctica, etc. (Bal, 1966: 40). Como exemplo poderíamos citar a pasaxe, en certas variedades galegas, da desinencia *-ei*, da primeira persoa do perfecto dos verbos da primeira conxugación, para *-ein* ou *-ín*, por ser esta última a desinencia no resto das conxugacións. Así, nestas variedades, en vez de termos *mirei*, *contei*, etc. encontramos *mirín*, *contín*, etc. ao lado de *comín*, *partín*, etc. (Fernández Rei, 1990: 81).

³⁷ Cando falan de anatomía ou fisioloxía, estes autores refírense, evidentemente, aos órganos fonadores, isto é, labios, dentes, padal, lingua, glote, etc.

Visto isto, podemos dicir que a lingüística entra na segunda metade do século XX ao igual que outras ciencias: cun enfrontamento entre o determinismo mecanicista e holista procedente da bioloxía concibida por Darwin e o posibilismo excepcionalista marcado pola emerxencia da psicoloxía. De feito, a xeografía tampouco constitúe unha excepción ao respecto e son ben coñecidas as diferenzas nesta época entre deterministas e posibilistas (Bailly e Beguin, 1992: 15-17; Murcia, 1995; Vilagrasa, 1992). É precisamente no corazón deste debate científico trasladado á lingüística onde xorde o grupo dos neogramáticos de Leipzig, en certa medida coa intención de lle dar unha solución intermedia a este conflito epistemolóxico que aínda se arrastrará, como veremos, até os comezos do século XX (Bal, 1966: 40; Camproux, 1980: 29).

Con esa intención de constituíren unha vía intermedia, os neogramáticos propoñen dous principios metodolóxicos básicos. Por un lado, establecen a infalibilidade das leis que explican as mudanzas fonéticas. Esta infalibilidade das leis fonéticas estendíana a todos os falantes dunha mesma variedade lingüística. Por outro lado, recoñecen e outórganlle á analoxía un papel moi importante no cambio lingüístico (Bal, 1966: 41; Camproux, 1980: 30; Iordan, 1967: 27, 30-31; Renzi, 1982: 74-75; Vårvaro, 1988: 98-99). Así, mediante a introdución da analoxía como un mecanismo do cambio lingüístico, os neogramáticos tentaban conciliar a disputa entre determinismo e posibilismo. Como di Camproux (1980: 30), “reintroducía, pues, en el determinismo materialista de la fonética cierta libertad psicológica y humana”. Así e todo, nos seus traballos máis prácticos, os neogramáticos ficaron ancorados nun positivismo no que a formulación das leis do cambio fonético era a prioridade e a analoxía supuña un feito excepcional ou ocasional (Bal, 1966: 41; Camproux, 1980: 30; Iordan, 1967: 31; Vårvaro, 1988: 102). Segundo Bal (1966: 41):

“[...] des deux principes méthodologiques, celui de l'action mécanique des lois phonétiques eut toujours la préférence sur celui de l'action de l'analogie, auquel on ne recourait que comme 'ultimum refugium' ”.

Así, aínda que Hermann Paul rexeita a idea de considerar a lingua como un organismo independente do ser humano que a utiliza, non recoñece que este sexa consciente dos cambios lingüísticos (Bal, 1966: 40; Vårvaro, 1988: 100). Por tanto, a relación que establecen os neogramáticos entre as linguas e os seus locutores é case sempre de tipo fisiolóxico ou articulatorio, aínda que cómpre insistirmos na importancia que si lle dá Paul aos factores psicolóxicos e individuais. Con todo, os neogramáticos coinciden nunha concepción inmutábel dos procesos dos cambios lingüísticos, quer

dicir, que as leis e as analoxías que os explican son válidas para todas as épocas (Bal, 1966: 40-41; Camproux, 1980: 30; Vårvaro, 1988: 98-99). Porén, o propio Hermann Paul acaba recoñecendo que a aplicación atemporal deses principios non é universal, isto é, que as mesmas leis fonéticas non se poden aplicar por igual a todas as variedades lingüísticas (Bal, 1966: 41; Vårvaro, 1988: 100, 114-115). Os cambios lingüísticos teñen, pois, unha extensión xeográfica determinada, uns límites territoriais, e iso constitúe de feito a base da variación diatópica ou xeolingüística. Isto leva tamén a que Paul recoñeza finalmente que a aplicación das leis fonéticas ten tamén uns límites temporais (Vårvaro, 1988: 100); doutro xeito non se podería explicar a evidencia da variación diacrónica ou temporal que coñecen todas as variedades lingüísticas.

Porén, ante a evidencia final da variación diacrónica e diatópica, os neogramáticos optan por non abordar o estudo desta cuestión, o que lles resultou relativamente fácil: eles limitábanse ao estudo de linguas “mortas” clásicas ou aos estadios antigos das “vivas” (Vårvaro, 1988: 102)³⁸, isto é, a uns determinados contextos espaciais e temporais onde a aplicación mecánica dos seus principios era moito máis viábel. Así, os neogramáticos estudaron e teorizaron sobre os procesos do cambio lingüístico pero sen chegaren até a análise das súas consecuencias, é dicir, da variación lingüística e dos diferentes planos en que esta se manifesta (temporal, social e espacial). Obviaren a variación lingüística tamén lles permitiu aos neogramáticos evitar afrontar o estudo dos factores extralingüísticos que a condicionan. E aquí volvemos encontrar outra contradición: a pesar de afirmaren que a lingua non é independente do ser humano que a produce e practica, os neogramáticos ignoran nos seus traballos os diferentes condicionantes extralingüísticos que marcan as prácticas lingüísticas dos falantes (Vårvaro, 1988: 102). O ser humano e o seu contexto territorial, social e histórico non son, pois, considerados como verdadeiras variábeis, senón só como etiquetas identificadoras dunha determinada forma ou cambio lingüísticos. Así o advirte Vårvaro ao falar da concepción de variación diacrónica que se deduce do traballo de Hermann Paul:

“Hemos de advertir que para Paul lingüística histórica no significa reconocimiento de la relación existente entre historia y lengua, sino sólo identificación de las leyes que gobiernan la evolución de una lengua” (Vårvaro, 1988: 101)

---

³⁸ Cómpre precisarmos que este tampouco era o propósito inicial dos neogramáticos. De feito, Osthoff e Brugmann nalgunha ocasión criticaran a lingüística posterior por ignorar as falas vivas (Vårvaro, 1988: 98).

Por tanto, no que se refire á cuestión que nos interesa, o estudo das linguas no seu contexto xeográfico, os neogramáticos non abordan frontalmente este tipo de análise e, como consecuencia, non desenvolven unha teorización explícita do que para eles é un espazo ou dominio lingüístico (Jankowsky, 1972: 139). Con todo, si podemos deducila a partir dos principios que aplican e das teorías que postulan. Así, tendo en conta que para os neogramáticos as leis do cambio lingüístico se cumpren sen excepción nunha mesma variedade, podemos deducir que aquelas tamén se aplicarían do mesmo xeito nos territorios nos que esta se fala. O dominio lingüístico resultante é, pois, homoxéneo, definíbel por uns límites claros, que serían os da extensión máxima de todas as leis de cambio que caracterizan unha variedade lingüística. Pouco despois, a elaboración das primeiras cartografías lingüísticas exhaustivas mostraron a inviabilidade das aplicacións teóricas dos neogramáticos no estudo da relación entre a lingua e o territorio. Así, a pesar de seren esenciais para comprender a aparición da dialectoloxía, para especialistas como o italiano Conrado Grassi (2001: 208), os neogramáticos non chegaron a comprender exactamente “la natura dei rapporti esistenti tra le parlate vive e lo spazio geografico che esse occupano”.

2.1.b. Atomismo e posibilismo: Schuchardt e a Teoría das Ondas

As discrepancias coas teorías dos neogramáticos non tardan en chegar. Así, a partir da segunda metade dos anos 1880 aparecen especialistas que, como Georg Curtius, critican, por un lado, o uso excesivo da analoxía para paliar erros na formulación de leis teoricamente infalíbeis e, por outro lado, que estas leis se limitasen ao ámbito da fonética e da morfoloxía (Bal, 1966: 42-43; Camproux, 1980: 31). Porén, foi Hugo Schuchardt quen formulou as críticas máis duras e importantes na súa pequena obra *Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker*, para a que utilizou exemplos das falas románicas vivas. Segundo Schuchardt, non hai leis evolutivas xerais para explicar as mudanzas lingüísticas porque tampouco hai condicións fonéticas idénticas. Con todo, este autor reconece a existencia de tendencias xerais na evolución das linguas. Para Schuchardt cada palabra presenta o seu propio contexto fonético e iso comporta unhas evolucións lingüísticas diferentes. É precisamente este autor, pois, quen introduce a idea de que cada palabra ten a súa propia historia evolutiva (Bal, 1966: 43; Camproux, 1980: 31-32; Renzi, 1982: 81; Vàrvaro, 1988: 117). Por tanto, encontrámonos con que, fronte ao holismo determinista dos neogramáticos, Schuchardt responde cun excepcionalismo posibilista.

Para Schuchardt cada cambio lingüístico é multiforme, quer dicir, que cada fenómeno lingüístico actúa de maneira diferente en función de factores internos e externos. Por tanto, e ao contrario dos neogramáticos, Schuchardt reconece a existencia da variación como un fenómeno habitual e constante nas linguas. Mesmo afirma que a heteroxeneidade dos falares se debe a unha heteroxeneidade dos grupos sociais que os utilizan, o que sitúa a Schuchardt como un dos anunciadores da lingüística variacional e, por tanto, da sociolingüística e da xeolingüística. Ante a evidencia da variación como un fenómeno que fai parte da natureza mesma das linguas, este autor reconece a importancia que teñen nela os factores extralingüísticos, especialmente os acontecementos sociopolíticos e certos trazos culturais ou sociais. É na súa obra *Der Vokalismus der Vulgärlateins* onde Schuchardt expón as súas principais ideas sobre a variación e a evolución das linguas (Bal, 1966: 43; Renzi, 1982:81; Vårvaro, 1998: 116).

Ademais dun iniciador no que se refire ao estudo en xeral do carácter social e variacional da lingua, Schuchardt tamén pode ser considerado un dos precursores da xeolingüística debido á súa formulación da chamada *Wellentheorie* (Teoría das Ondas), desenvolvida despois polo indoeuropeísta Johannes Schmidt en 1872 (Renzi, 1982: 79). Talvez, a Teoría das Ondas enunciada por Schuchardt e Schmidt constitúe un dos primeiros modelos elaborados para explicar a difusión xeográfica, neste caso xeolingüística, das innovacións culturais. En principio, a Teoría das Ondas propónse para complementar a *Stammbaumtheorie* (Teoría da Árbore Xenealóxica) formulada xa a mediados do século XIX, sendo August Schleicher quen máis a desenvolveu a partir dos anos 1850 (Asher, 1994: 3680). Esta teoría, xa clásica e ben coñecida, ve as relacións entre as linguas de xeito xenético ou parental, isto é, a partir dunha lingua-nai ou protolingua común da que partirían, mediante procesos evolutivos internos, unha serie de linguas-fillas, que de súa vez darían lugar a outras tantas linguas. Deste xeito, o sistema das relacións entre as linguas vese desde un prisma xenealóxico e de aí que se utilice o símil da árbore e das pólas para exemplificar e denominar esta teoría (Bynon, 1981: 96-111; Jeffers e Lehist, 1979: 27-32; Renzi, 1982: 73-74). Como é bo de ver, o historicismo que marca a Teoría da Árbore Xenealóxica —despois de todo, foi concibida para explicar a evolución diacrónica das linguas— vese aquí fortemente influenciado polas ciencias naturais e sobre todo pola corrente evolucionista. De feito, Schleicher concibe a lingua como un organismo que presenta unha evolución autónoma

da dos seres humanos que a falan. Este autor relaciona explicitamente as súas teorías xenealóxicas e evolutivas co darwinismo biolóxico no seu libro *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft* (A teoría darwinista e a lingüística) (Renzi, 1982: 73-74). Deste xeito, poderíamos establecer unha correlación entre os termos utilizados na Teoría da Árbore Xenealóxica, comunmente aceptados en varias ramas da lingüística, e os usados aínda hoxe en bioloxía:

<u>Lingüística</u>	<u>Bioloxía</u>
Familias	Xéneros
Linguas	Especies
Dialectos	Variedades
Idiolectos	Individuos

Johannes Schmidt, discípulo de Schleicher (Asher, 1994: 3682), recolle a Teoría das Ondas bosquexada por Schuchardt, da súa mesma xeración, e desenvólvea no seu libro *Die Verwantschaftsverhältnisse der Indogermanischen Sprache* de 1872. Schmidt parte do principio de que a dimensión temporal das mudanzas lingüísticas ten tamén un reflexo no plano espacial. Isto é, unha mudanza lingüística dáse nun momento dado e nun lugar concreto, e, por tanto, debería existir unha correlación entre a distancia lingüística (no que se refire a trazos específicos) e a distancia xeográfica. Así, canto maior sexa a distancia xeográfica entre dúas linguas, menos trazos ou características terán en común, e viceversa. Con todo, a pasaxe do dominio territorial dunha lingua para o de outra non sería abrupto ou repentino, senón que se faría de xeito gradual, case imperceptíbel, nunha especie de contínuum lingüístico; de aí que Schuchardt negue a existencia real de límites ou fronteiras lingüísticas (Asher, 1994: 4965; Bynon, 1981: 266-270; Grassi, 2001: 207; Iordan, 1982: 87-88).

Segundo Schuchardt e Schmidt, cada cambio lingüístico ten a súa orixe nunha determinada comunidade lingüística e nun momento dado. A partir de aí estenderíase a outras comunidades, isto é, a outros lugares de xeito progresivo en función de relacións de veciñanza. Isto explica a correlación entre a distancia lingüística e a distancia xeográfica: conforme nos afastamos do territorio ocupado pola comunidade onde se produce a innovación lingüística, a difusión desta vai perdendo forza. Así, mentres no lugar do que parte unha innovación e nas áreas veciñas a este a mudanza se dá en todas as palabras que presentan as condicións necesarias para ese cambio, en lugares próximos, pero xa máis afastados, a mudanza só afecta a algunhas palabras. Isto fai que

dentro da área afectada por unha mudanza lingüística poidamos identificar un lugar central —o foco da innovación en cuestión— e uns territorios periféricos de influencia. Por tanto, a Teoría das Ondas senta as bases do modelo de análise coñecido como *Centro-Periferia*, moi utilizado en xeografía humana, e no que nos habemos deter máis adiante. Para exemplificar este modelo de difusión, Schmidt utiliza o coñecido símil do choque das ondas provocadas polas pedriñas cando as tiramos nun estanque, de aí a denominación *Teoría das Ondas*: a difusión das mudanzas lingüísticas no territorio semellaríanse, pois, ao movemento concéntrico das ondas (Asher, 1994: 4965-4966; Bynon, 1981: 266-270; Grassi, 2001: 207-208; Jeffers e Lehist, 1979: 32-33).

Ademais, Schuchardt tamén observou que os espazos poden recibir influencias de diferentes centros innovadores, o que o levou a afirmar que todas as linguas son linguas mixtas e a sentar as bases do nacemento polixenético das mesmas. Tal e como o exemplificou o propio autor, a adopción de innovacións mesmo se pode dar en espazos onde se fala unha lingua non emparentada coa que se fala no centro ou foco do cal proceden as ondas, co que unha área lingüística caracterizada pola adopción dunha innovación pode incluír dous dominios lingüísticos non relacionados xenealoxicamente³⁹ (Asher, 1994: 4965-4966; Bynon, 1981: 266-270; Iordan, 1982: 94; Renzi, 1982: 79-82). De aquí deducimos, pois, que, ao igual que na xeografía en xeral, en xeolingüística “dominio” e “área” non son forzosamente unha mesma cousa xa que non sempre son realidades coincidentes. Así, un dominio lingüístico pode encadrarse en varias áreas lingüísticas do mesmo xeito que, como acabamos de comentar, unha área lingüística pode agrupar varios dominios lingüísticos diferentes, mesmo tipoloxicamente afastados.

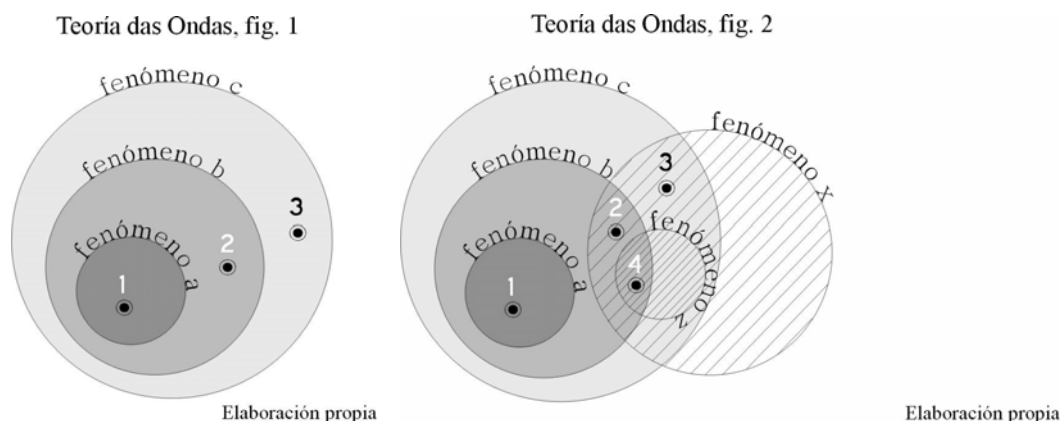
As figuras que elaboramos no gráfico 1 están inspiradas nas confeccionadas por Lorenzo Renzi (1982: 80; 1985: 61) e explican visualmente a Teoría das Ondas de Schuchardt e Schmidt. Na figura 1 presentamos a formulación máis sinxela desta teoría: desde o punto 1 irrádianse unha serie de fenómenos ou innovacións lingüísticas (a, b, c) que presentan diferentes extensións xeográficas. Así, se o centro innovador, o punto 1, presenta todos os fenómenos que del parten (a, b, c) o punto 3 só coñecería unha (c). Como dixemos, a distancia xeográfica é a que marca a distancia lingüística entre os

---

³⁹ Temos, por exemplo, o caso das consoantes retroflexas compartidas no subcontinente indio polas variedades dravidianas e as variedades indoeuropeas que alí se falan. Só as variedades indoeuropeas da India presentan consoantes retroflexas e suponse que se trata dunha innovación que partiu do dominio lingüístico dravidiano (Asher, 1994: 4965).

puntos 1, 2 e 3. Na figura 2 móstrase un modelo de difusión máis complexo que, como veremos, é o máis habitual: un punto lingüístico —neste caso os puntos 2 e 3— presenta a miúdo fenómenos procedentes de varios centros innovadores (1 e 4). Por outro lado, e tal e como se pode apreciar tamén na figura 2, un centro innovador ben pode recibir influencias doutros puntos lingüísticos: así, o punto 4, desde o que se propagan os fenómenos x e z, tamén presenta os fenómenos b e c irradiados desde o punto 1.

GRÁFICO 1. A TEORÍA DAS ONDAS SEGUNDO SCHUCHARDT E SCHMIDT

Como xa se pode intuír, a Teoría das Ondas, a pesar de ser formulada nun principio para substituír desde a óptica posibilista o determinismo da Teoría Árbore Xenealóxica de Schleicher, complementéntase finalmente con esta. Isto débese sobre todo á forte orientación historicista que as caracteriza e que marca toda a lingüística do século XIX. De feito, a distancia xeográfica en correlación coa distancia lingüística tamén presenta moitos indicios da datación histórica da difusión das innovacións e, por tanto, dos procesos de diferenciación lingüística entre dous puntos. Isto levou a moitos autores a establecer relacións crono-xenealóxicas entre variedades pertencentes a unha mesma familia lingüística ou a un mesmo dominio xeolingüístico (Anttila, 1989: 309). Nesta liña de datación da evolución das formas lingüísticas e das relacións xenealóxicas entre linguas e falares xorden en boa medida os importantes traballos xeolingüísticos de Jules Gulliéron e Matteo Bartoli.

Sen dúbida, a formulación da Teoría das Ondas constitúe un paso fundamental para o desenvolvemento dos estudos xeolingüísticos xa que senta a base de conceptos básicos como os de contínuum lingüístico, isoglosa e fronteira lingüística. De feito, estas categorías analíticas faranse efectivas ao se tentar comprobar a viabilidade da

Teoría das Ondas no estudo das falas vivas⁴⁰. Por outro lado, esta teoría fornecerá un primeiro modelo de explicación e análise da formación e estruturación dos dominios lingüísticos. De todos xeitos, aínda que os traballos de Schuchardt e Schmidt constitúen un punto de partida para o desenvolvemento da xeolingüística, dificilmente os poderemos englobar dentro desta rama da lingüística. Isto débese sobre todo á concepción que do espazo xeográfico mostran estes autores. Este continúa sendo visto non como un contexto dinámico, senón como un soporte físico das evolucións das formas lingüísticas, como unha especie de radiografía onde fica gravada a cronoloxía das mudanzas lingüísticas (Grassi, 2001: 207-208).

De feito, o contexto xeográfico das linguas non é o interese central dos seus estudos, senón o contexto histórico; de aí a súa atención principal dada ás linguas clásicas e mortas —e iso a pesar dos estudos feitos por Schuchardt sobre as linguas crioulas (Bal, 1966: 43; Vàrvaro, 1988: 117-123)—. Outra das razóns que explican esta concepción estática do espazo ou contexto xeográfico é o carácter eminentemente descritivo dos seus traballos, o que implicaba unha visión idiográfica ou atomista da variación lingüística (Jordan, 1982: 96; Grassi, 2001: 208; Vàrvaro, 1988: 116): buscábase unha descrición da heteroxeneidade dos fenómenos lingüísticos e da súa evolución histórica interna, e isto impedía ter unha visión de conxunto das dinámicas da variación e da súa relación cos procesos territoriais. Por outro lado, e case sempre desde a perspectiva diacrónica, os traballos destes lingüistas do século XIX continúan centrados en aspectos da variación intralingüística, é dicir, que tratan das evolucións internas das linguas ao longo da historia e case nunca das relacións que se dan entre linguas diferentes e/ou diferenciadas nun mesmo territorio. Así e todo, estes traballos espertan en pouco tempo un interese por investigar a relación entre as linguas vivas e o seu contexto xeográfico. Como veremos, estes primeiros estudos que xa podemos considerar xeolingüísticos arrastrarán boa parte do historicismo, descritivismo e atomismo dos seus precursores.

---

⁴⁰ Cómpre insistirmos aquí no feito de que a Teoría das Ondas, ao igual que a da Árbore Xenealóxica, foi sobre todo concibida para explicar as relacións tipolóxicas entre linguas históricas ou mortas e, por tanto, non estaban pensadas nun principio para seren aplicadas ao estudo das falas vivas contemporáneas.

2.2. A constitución da dialectoloxía como campo de estudo

2.2.a. Ascoli, Meyer e Paris

En xeral, considérase o italiano Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907) como fundador da dialectoloxía, entendida esta como a disciplina que se encarga de estudar as características e extensión xeográfica dos falares vivos (Bal, 1966: 44; Camproux, 1980: 32; Iordan, 1982: 33; Renzi, 1982: 82, 1985: 63). Por tanto, xa desde Ascoli a dialectoloxía, que, como explicaremos máis adiante, se irá integrando, por un lado, na xeolingüística e, por outro, na sociolingüística, ocúpase do estudo da variación lingüística desde unha perspectiva sincrónica e diatópica. Segundo o romanés Iorgu Iordan (1982: 33), Ascoli foi, de feito, quen lle deu á dialectoloxía “foros de verdadeira ciencia, devendo, por conseguinte, ser considerado o fundador da dialectologia románica en xeral, já que antes dele os dialectos populares, nos diferentes territorios românicos, tinham apenas atraído a atenção de diletantes”.

Ascoli era basicamente un autodidacta que asimilou boa parte das teorías dos neogramáticos, pero reformulándoas dun xeito bastante persoal (Vàrvaro, 1988: 81; Viaplana, 1996: 53). De feito, este autor italiano critica moitos aspectos das obras dos neogramáticos, especialmente o abuso que nelas se fai do recurso á analoxía⁴¹. Sen rexeitar o uso das leis fonéticas, Ascoli introduce un uso máis relativo e contextual das mesmas (Iordan, 1982: 55-58). En xeral, poderíamos dicir que Ascoli tenta combinar ao longo dos seus traballos o positivismo e o holismo dos neogramáticos, aos que lles recoñece o mérito de animaren o debate teórico (Ascoli, 1888: 71), co posibilismo fenomenalista dos opositores deste grupo de lingüistas alemáns (Bal, 1966: 45; Camproux, 1980: 33).

Como xa dixemos, un dos puntos de partida do traballo de Ascoli, e da dialectoloxía en xeral, é o estudo da fala viva, quer dicir, sincrónico (Bal, 1966: 44-45; Iordan, 1982: 43; Vårvaro, 1988: 81). Con este obxectivo dirixirá desde 1873 a revista *Archivio Glottologico Italiano*, onde, xa no seu primeiro volume, o propio Ascoli

---

⁴¹ “Passando al ‘principio’ dell’analogia, e in specie a quell’attività continua delle spinte analogiche, lo qual si descrive cal dire, che ogni alterazioni fonetica possa promuovere delle livellazioni, a restauro di quella simmetria che appunto da essa alterazione andava turbata, io di certo non nego l’utilità delle dissertazioni larghe e limpide (come quelle del Paul) intorno siffatte cose, sebbene talvolta mi producano l’effetto di una ‘elementarità’ desolante, e molto meno ancora penso a negare gli avanzamenti, sempre più rapidi, che anche per questa maniera di osservazioni si conseguono; ma non so mai trattenere la meraviglia, quando ne leggo come di un rinnovamento del sapere, o per la ragione teorica o per il modo e anche la misura delle dimostrazioni” (Ascoli, 1888 : 23-24)

publica os *Saggi ladini*, considerados como o texto fundador da dialectoloxía como disciplina lingüística. Así, neles Ascoli mostra as diferentes posibilidades que esta ofrece no estudo científico dos dialectos. Outros textos importantes neste desenvolvemento teórico e metodolóxico serán os *Schizzi franco-provenzali* e *L'Italia dialettale*, tamén publicados no *Archivio* (Camproux, 1980: 32; Iordan, 1982: 33-34; Renzi, 1985: 63; Vàrvaro, 1988: 81).

Alén de colocar a dialectoloxía na perspectiva sincrónica nunha época marcada en lingüística pola diacronía, Ascoli achega un punto fundamental para o futuro desenvolvemento da dialectoloxía e, por tanto, da xeolingüística: para este autor, os dialectos son un conxunto de fenómenos lingüísticos que teñen unha relación directa co espazo xeográfico e que, por conseguinte, poden ser definíbeis e territorialmente delimitábeis. Ascoli aplicou esta concepción de dialecto nos seus estudos sobre as falas retorrománicas —que el agrupou baixo o concepto de “ladino”— e as francoprovenzais (Bal, 1966: 45; Camproux, 1980: 32; Renzi, 1985: 63; Vàrvaro, 1988: 81-82). Este especialista constata a existencia dos contínuums lingüísticos dos que falaban Schuchardt e os fenomenalistas, pero, aínda sendo consciente das dificultades que existen para establecer límites dialectais, propón unha metodoloxía para identificar o dominio territorial dun sistema dialectal. Deste xeito, tenta superar descrições fenomenalistas e atomistas centradas na compilación de datos e defende, desde un holismo positivista, a necesidade da “imaxinación”, isto é, da abstracción para describir e poder clasificar a realidade dialectal (Bal, 1966: 45; Iordan, 1982: 35; Vàrvaro, 1988: 85-86):

“Quanto all'intento e al metodo generale di questi *Saggi*, e in ispecie della parte ora compita, l'assunto non era solo di studiare o comparare, in modo sicuro e perspicuo, singoli idiomi o singoli fase di favelle più o meno prominenti e disformi, ma era principalmente di ricomporre, nello spazio e nel tempo, una delle grandi unità del mondo romano, accennando insieme come questa si contessa con altri grandi unità romane che le sono attigue. Non si volevano delle fila spiccate, ma si voleva la continuità della tela, e una continuità salda a un tempo e diáfana” (Ascoli, 1873b: 537)

O método de clasificación proposto por Ascoli permitirá a identificación no espazo dos sistemas e subsistemas dialectais románicos conceptualizando, ademais, o dialecto desde unha perspectiva que mesmo poderíamos definir como preestruturalista⁴²

---

⁴² O propio Ascoli era consciente da novidade e utilidade da orientación metodolóxica aplicada nos seus traballos: «Il tentativo, veduto nel suo insieme, era fuorse nuovo, e richiedeva un complesso di accorgimenti, che non si era forse mai applicato a investigazioni alquanto stese [...]. Possa almeno restargli [ao autor, Ascoli] intiera la speranza di aver mostrato, quanta utilità dovrà derivarci da lavori simiglianti, se mani della sua più abili vi si vorranno adoperare » (Ascoli, 1873b : 537).

(Renzi, 1982: 84): o dialecto é unha unidade que engloba unha serie de fenómenos lingüísticos que se combinan nun determinado ámbito territorial seguindo un patrón característico. Na súa metodoloxía, Ascoli parte da observación do contínuum lingüístico no que se insire a unidade dialectal cuxo contexto xeográfico se quere identificar. Como xa vimos con respecto á Teoría das Ondas, os fenómenos que caracterizan un dialecto non teñen todos a mesma extensión xeográfica e cruzan os límites desta cos da extensión xeográfica dos diferentes fenómenos que caracterizan os dialectos veciños. Segundo Ascoli, cómpre escollermos os fenómenos que máis caracterizan a unidade dialectal que queiramos identificar dentro do contínuum e delimitar a área xeográfica onde estes fenómenos se dean simultaneamente. Por outro lado, dentro desta *área de combinación* xeral (Vàrvaro, 1988: 89), danse diferentes combinacións destes fenómenos que constituirían subáreas ou subdialectos. Por tanto, en xeral o contexto xeográfico dun dialecto limitárase estritamente á *área de combinación* dos seus fenómenos máis característicos, que se encontraría na intersección das diferentes *áreas de prolongación* dos mesmos (Vàrvaro, 1988: 88-89).

Un paso importante na teoría ascoliana constitúeo o feito de os dialectos seren definidos mediante criterios exclusivamente lingüísticos. Isto implica darlle ao concepto de dialecto o status de obxecto científico, de categoría de análise, algo que até entón non tivera (Vàrvaro, 1988: 81-82). De feito, mesmo os seus máis férreos opositores acabarán recoñecéndolle este mérito (Vàrvaro, 1988: 89). Porén, Ascoli encontra o problema das fontes, da obtención de datos, xa que na lingüística do seu tempo non se acostuma traballar coas linguas vivas, aínda non existe a posibilidade de gravar informantes e, por tanto, non se desenvolveran aínda as metodoloxías modernas de enquisas a falantes. Isto fai que Ascoli recorra aos textos escritos das literaturas dialectais que florecen durante a segunda metade do século XIX. Esta escolla de fontes valeralle as críticas do francés Paul Meyer (1875: 295-296):

“Aussi M. A[scoli] s’est servi surtout des patois, non pas directement, mais d’après les livres imprimés. Mais, tout en admirant le parti qu’il a su tirer de sources aussi pauvres et aussi peu sûres, je doute fort que, mieux informé, il maintienne ses conclusions”

Para Meyer as fontes escritas máis certas son os documentos medievais⁴³, dos cales non hai vestixios para as falas coas que traballaba Ascoli (Meyer, 1875: 295). A lingüística actual continúa tratando con cautela os textos das literaturas dialectais do

⁴³ Máis tarde a lingüística e a propia filoloxía descubrirán que os textos medievais tampouco son unhas fontes tan fiábeis como se cría nun principio.

século XIX e así, por exemplo, o romanista italiano Alberto Vàrvaro (1988: 82-83) tamén observa que este tipo de textos non son fiábeis debido ás tendencias estandarizadoras que se detectan na maioría deles⁴⁴. De todos xeitos, o propio Ascoli é consciente destes inconvenientes e, para completar os datos fornecidos polos textos, bota man dunha serie de correspondentes (alumnos, amizades, etc.) coñecedores das falas que estuda e que lle envían os datos por correo (Vàrvaro, 1988: 82-83).

Sen dúbida, Ascoli adiántase moito ao seu tempo e, de feito, as súas teorías e métodos, aínda que coñecidos e respectados por todos, son incomprendidas e moi criticadas. Será quizá en Francia onde Ascoli encontre maiores detractores. Así, os que despois serán considerados mestres fundadores da dialectoloxía gala, Paul Meyer e Gaston Paris, son os especialistas que máis críticas lle fixeron a Ascoli. Meyer e Paris, recollendo as ensinanzas de Schuchardt, opúñanse á idea de dialecto como unidade xeograficamente delimitábel e estruturalmente definíbel xa que se trata dunha abstracción, como o propio Ascoli admitía. Para os lingüistas franceses, a única realidade era o contínuum lingüístico co que se encontraban os investigadores e estes só podían describir os fenómenos que se no mesmo. Así, as categorizacións dos fenómenos de Ascoli para identificar os dialectos parecíanlles froito dun proceso subxectivo, cando non arbitrario. Non constituían unha realidade “natural”, senón nominal, abstracta (Bal, 1966: 45; Renzi, 1985: 63; Seriot, 1999; Vàrvaro, 1988: 88-89). Na súa recensión na revista *Romania* do traballo de Ascoli sobre a fonética da fala do Val-Soana, Paul Meyer expresábase nestes termos:

“A mon sens, aucun groupe de dialectes, de quelque façon qu’il soit formé, ne saurait constituer une famille naturelle, par la raison que le dialecte (qui représente l’espèce) n’est lui-même qu’une conception assez arbitraire de notre esprit. [...] les phénomènes linguistiques que nous observons en un pays ne s’accordent point entre eux pour couvrir la même superficie géographique. Ils s’enchevêtrent et s’entrecourent à ce point qu’on n’arriverait jamais à déterminer une circonscription dialectale, si on ne prenait le parti de la fixer arbitrairement” (Meyer, 1875 : 294)

Unha década despois, en 1888, Gaston Paris, amigo de Meyer, defendía de xeito máis extenso as mesmas ideas na súa famosa conferencia na reunión das *Sociétés Savantes*. Recollendo as ideas de Meyer, Paris, referíndose á Francia galorromance afirmaba que na realidade non hai dialectos, senón un contínuum lingüístico:

“Chaque trait linguistique occupe d’ailleurs une certaine étendue de terrain dont on peut reconnaître les limites, mais ces limites ne coïncident que très rarement avec celles d’un

---

⁴⁴ De todos xeitos, Vàrvaro recoñece que o recurso aos textos literarios é fundamental para o estudo de períodos históricos para os que non temos documentos sonoros ou enquisas a falantes nativos (Vàrvaro, 1988 : 83).

autre trait ou de plusieurs autres traits ; elles ne coïncident pas surtout, comme on se l’imagine souvent encore, avec des limites politiques anciennes ou modernes (il en est parfois autrement, au moins dans une certaine mesure, pour les limites naturelles, telles que montagnes, grands fleuves, espaces inhabités). Il suit de là que tout le travail qu’on a dépensé à constituer, dans l’ensemble des parlers de la France, des dialectes et ce qu’on a appelé des « sous-dialectes » est un travail à peu près complètement perdu » (Paris, 1888 : 163)

Evidentemente, Meyer e Paris non deixaban de ter razón, pero tamén era certo que daquela —igual que hoxe— aínda non se chegara a un consenso para considerar no ámbito románico qué fenómenos lingüísticos ou isoglosas tiñan máis peso cualitativo na evolución xeral das linguas e na súa estrutura (Chambers e Trudgill, 1994: 148). Poderíase dicir que Ascoli introduce unha visión estruturalista do dialecto pero adiantándose varias décadas ao seu tempo (Renzi, 1982: 84). Como veremos, o desenvolvemento do estruturalismo no seo da lingüística e a adopción desta perspectiva teórico-metodolóxica na xeolingüística dos anos 1950 permitiralles aos especialistas establecer xerarquías de isoglosas en función da súa importancia estrutural e, por tanto, telas en conta na hora de identificaren límites lingüísticos. Porén, a falta desta metodoloxía a finais do século XIX e até a primeira metade do XX facía con que as propostas de clasificación de Ascoli parecesen arbitrarias e subxectivas e, por tanto, pouco científicas. Así, Gaston Paris trata os límites dialectais propostos desde a perspectiva ascoliana como “murallas imaxinarias” que a ciencia lingüística acabaría botando por terra (Paris, 1888:164).

Ante a proposta de Ascoli, Paul Meyer defende a clasificación feita por Friedrich Diez na primeira metade do século XIX e que se baseaba en criterios políticos e culturais (Meyer, 1875: 295). Segundo os criterios de Diez, no ámbito románico só son recoñecidas como unidades lingüísticas definíbeis aquelas que, por un lado, teñen unha literatura desenvolvida e diversificada desde a Idade Media e, por outro, son linguas oficiais de un ou varios estados. Segundo estes criterios, e exceptuando o caso do occitano, que si é recoñecido como lingua por Diez debido á súa importante literatura medieval, só serían unidades dialectais definíbeis as linguas románicas estatais, que englobarían as diferentes falas dentro das fronteiras políticas de cada estado. En consecuencia, os únicos límites lingüísticos aceptados aquí serían as fronteiras entre os estados (Vàrvaro, 1988: 89). Porén, e como ben sabemos, nin sequera os límites das linguas oficiais dos estados coinciden coas fronteiras administrativas destes e, como veremos, son moitos os problemas que se encontran ao tentar xustificar desde do plano estritamente lingüístico unha coincidencia hipotética neste sentido.

As motivacións políticas que moven os opositores á proposta de Ascoli fican ben claras na conferencia antes citada de Gaston Paris. Neste texto percíbese claramente que as divisións dialectais, alén de seren abstraccións arbitrarias, supoñen un perigo para a unidade nacional de Francia. Así, Paris, sen dúbida influído polo xacobinismo cultural que marcou a IIIª República francesa, insiste varias veces na unidade territorial de Francia e da súa correspondencia no plano lingüístico:

“[...] toutes ces variantes de phonétique, de morphologie et de vocabulaire n’empêchent pas une unité fondamentale, et que d’un bout de la France à l’autre les parlers populaires se perdent les uns dans les autres par des nuances insensibles » (Paris, 1888 : 163)

Un pouco maias adiante, referíndose ao límite entre o dominio de Oïl e de Oc, Paris enuncia a mesma idea de xeito aínda máis explícito:

“Cette muraille imaginaire, la science, aujourd’hui mieux armée, la renverse, et nous apprend qu’il n’y a pas deux Frances, qu’aucune limite réelle ne sépare les Français du nord de ceux du midi, et que d’un bout à l’autre du sol national nos parlers populaires étendent une vaste tapisserie dont les couleurs variées se fondent sur tous les points en nuances insensiblement dégradées » (Paris, 1888 : 164)

Sen dúbida, Ascoli non calibrara as implicacións sociopolíticas das súas achegas teóricas e metodolóxicas. Así, ao propor a utilización do “dialecto” como un concepto analítico, cientificamente definíbel e territorialmente delimitábel, formulaba indirectamente o problema da indefinición científica de “lingua” e da súa relación co concepto de dialecto (Renzi, 1985: 64). Así, Ascoli deixou ver, sen formulalo explicitamente —e probabelmente tampouco de xeito consciente—, que os dialectos podían ser definidos e delimitados con criterios lingüísticos, pero que as linguas só podían ser aprehendidas desde unha perspectiva exolingüística e sociopolítica. Os dialectos serían resultados lóxicos da variación espontánea da fala no tempo e no espazo, o cal fai que as linguas aparezan como construtos políticos e conscientes. Dito doutro xeito, se as divisións dialectais son produto das posibilidades evolutivas da linguaxe humana, as linguas aparecen como categorías sociopolíticas artificiais e homoxeneizantes. Esta postura implícita de Ascoli débese probabelmente ao particular contexto sociolingüístico italiano no que este autor se insire e onde os chamados “dialectos” manteñen unha gran vitalidade convivindo co italiano, a lingua do estado e da cultura. Así, no seu coñecido artigo “L’Italia dialettale”, Ascoli explica esa particular relación entre “lingua italiana” e “dialectos italianos”, deixando ben ás claras, ademais, que as diferenzas lingüísticas entre estes —incluídos os románicos— son ben profundas (Ascoli, 1885: 98-99).

A visión de lingua e dialecto que os especialistas como Ascoli teñen nunha Italia que acabara de unificarse contrasta, pois, coa dos especialistas en Francia, onde o centralismo político-administrativo fora acompañado dun férreo unilingüismo xa desde ao menos tres séculos. De aí probablemente a reacción tan firme desde Francia, que, como xa dixemos, vivía naquela altura un momento de afirmación nacional tras a derrota fronte a Prusia no 1872 e a perda de Alsacia e unha parte da Lorena (Saint-Gérard, 1999). Son varios os autores que, como Patrick Sériot, ven nas polémicas da época ao redor dos conceptos de dialecto e fronteira lingüística un reflexo da avolta situación política que se vivía en Europa:

“Elle [cette controverse] est traversée par des conflits idéologiques qui la dépassent : cette période est marquée par l'exacerbation des nationalismes et par des tentatives multiples de définition « naturaliste » des frontières d'État en Europe. La tentation était grande d'utiliser les résultats de la dialectologie pour justifier des revendications territoriales” (Sériot, 1999)

De todos xeitos, cómpre dicirmos que a oposición entre Ascoli e Paris ou Meyer non era total. Así, se reparamos na concepción que todos estes autores tiñan do espazo xeográfico en relación á lingua, non habemos encontrar grandes diferenzas. Na realidade, o espazo continúa sendo visto como un soporte físico das mutacións lingüísticas. Para case todos os especialistas de finais do século XIX e comezos do XX o territorio, alén dos seus aspectos físicos, pouco podía influír nas mudanzas lingüísticas. Así, tanto Paul Meyer como Gaston Paris recoñecen que o relevo ou as bacías hidrográficas poden determinar certos límites lingüísticos (Meyer, 1875: 294, nota a rodapé; Paris, 1888: 163). Ascoli tampouco considera outros factores espaciais e en xeral non lle presta moita atención aos factores extralingüísticos da variación diatópica (Vàrvaro, 1988: 91).

2.2.b. Atomismo ou holismo? Dous programas diferentes para a dialectoloxía

Durante a polémica xurdida entre as escolas dialectolóxicas francesa e italiana fórmulanse dous programas ben diferentes para o que debía ser a dialectoloxía no futuro. Por un lado, Ascoli, a través do *Archivio Glottologico Italiano*, propuña un programa holista, isto é, que parte da visión dos dialectos como unidades estruturalmente definíbeis e espacialmente delimitábeis. Por outro, Gaston Paris, nas súas conferencias e na *Revue des Patois Gallo-Romans*, lanzaba un programa atomista e fenomenalista no que o dialecto simplemente non existía como obxecto de estudo.

Na súa conferencia “Les parlers de France”, Gaston Paris senta as bases do que para el debe ser a dialectoloxía (Saint-Gérard, 1999). En primeiro lugar, establece unha preferencia clara polos campos de observación pequenos e limitados. Así, segundo Paris, canto máis pequena sexa a escala do estudo dialectolóxico, mellores resultados se poden obter. Nesta liña atomista pódese estudar como moito a fala de grupos de concellos, isto é, o límite sitúase na escala comarcal (Paris, 1888: 169). En segundo lugar, Paris aposta pola descrición exhaustiva dos fenómenos lingüísticos diferenciais de cada lugar:

“Les patois présentent à l’étude des sons, des formes, des mots, des phrases : chaque partie de cet organisme doit être soigneusement étudiée. Les sons doivent être décrits avec une grande fidélité, quitte à être exprimés par des signes conventionnels quelconques [...]. Les formes doivent être notées dans toutes leurs variations, souvent assez considérables suivant leur emploi. Il va sans dire que le relevé des mots doit être complet, et que tous les sens de chaque mot doivent être donnés avec une exactitude minutieuse » (Paris, 1888 : 169)

Isto sitúa a Paris e a súa escola na liña do fenomenalismo descritivista que tamén se estendía por outras disciplinas como a xeografía, tamén fortemente marcada naquela altura tanto polo historicismo como polo positivismo (Murcia, 1995: 96-112; Ortega, 2000: 149-164; Valcárcel, 2000: 390-392). Finalmente, Gaston Paris fala das fontes da nova disciplina, que para el serían tamén puramente textuais e procedentes do folclore popular. Con todo, o mestre francés tamén contempla a posibilidade de empregar textos medievais para seren confrontados coas fontes modernas (Paris, 1888: 170-171). Aínda que Paris desexa a elaboración de atlas lingüísticos seguindo estas orientacións teóricas e metodolóxicas⁴⁵, para el o principal produto dos estudos dialectolóxicos son sobre todo as monografías:

“Pour arriver à réaliser cette belle œuvre, il faudrait que chaque commune d’un côté, chaque son, chaque forme, chaque mot de l’autre, eût sa monographie, purement descriptive, faite de première main, et tracée avec toute la rigueur d’observation qu’exigent les sciences naturelles » (Paris, 1888 : 168)

A proposta de Gaston Paris respondía así á que fixera Ascoli dez anos antes no prólogo do *Archivio Glottologico Italiano* (Ascoli, 1873a). Para o italiano a dialectoloxía non debía dedicarse á descrición de fenómenos dialectais, senón ao estudo xeral de cada dialecto. O obxecto de estudo aquí non é, pois, o fenómeno senón o dialecto, concibido, como xa repetimos en varias ocasións, como unha realidade que se pode definir lingüisticamente e delimitar xeograficamente. Por tanto, unha das

---

⁴⁵ Xa na importante conferencia ante as *Sociétés Savantes* de París que aquí mencionamos, Gaston Paris refírese á elaboración dun atlas lingüístico de Francia como a gran tarefa que debe abordar a dialectoloxía do seu tempo (Paris, 1888: 168).

prioridades do programa dialectolóxico ascoliano é a definición e delimitación dos diferentes dialectos románicos:

“Scoprire, scernere e definire, a larghi ma sicuri tratti, gli idiomi e quindi i popoli, che ben soggiacquero a quella potente parola, ma sempre reagendo sopra di lei con Maggiore o minor forza, per guisa che ciascuno di loro la rifrangesse in diversa maniera, e rivivesse, in qualche modo, sotto spoglie romane; rifar la storia di queste nuove persone latine, esplorarne la genesi, gl’incrociamenti e le propaggini; risalir così dall’una parte, ai fondamenti ante-romani, e scendere, dall’altra, in sino a ricomporre e correggere la cronaca di quelle età, che possiamo ancora dir moderne; raccogliere, in questo largo e cauto lavoro, tesori infiniti per l’historia generale del linguaggio; ecco ciò che può sin d’ora, e deve volere, la dialettologia romanza in generale e l’italiana in ispecie” (Ascoli, 1873a: XXXIX-XL)

Como podemos ver, Ascoli tamén anima ao estudo dos innumerábeis fenómenos dialectais pero sempre desde unha perspectiva holista, quer dicir, o obxectivo é aproveitar a observación dos fenómenos particulares para coñecer mellor as linguas e os dialectos, que el denomina, en xeral, “idiomas”. A partir das diferentes partes reconstrúese e defínese o todo, o conxunto, neste caso os diferentes idiomas ou variedades lingüísticas. Pero ademais, Ascoli tamén propón estudar o que poderíamos denominar “dinámicas xeolingüísticas”, isto é, a xénese e difusión dos idiomas, así como os seus contactos con outros. Isto supón o estudo dos dialectos non só desde unha perspectiva endolingüística, desde o interese polas características internas e estritamente lingüísticas, senón tamén desde unha posición exolingüística: anímase ao estudo das dinámicas xeolingüísticas externas de cada dialecto, concibido como unha categoría definíbel e percibida que interactúa con outros. Así, aínda que para o mestre italiano os dialectos debían ser definidos e delimitados segundo criterios estritamente endolingüísticos, o estudo daqueles debía ser logo completado desde unha posición exolingüística que dese conta das súas dinámicas externas para poder logo explicar as evolucións internas. Este interese polas dinámicas xeolingüísticas no seu compoñente externo é realmente pioneiro xa que, até ben avanzado o século XX, este campo apenas foi tocado pola xeolingüística, xa for desde a lingüística como desde a xeografía, nin sequera polo propio Ascoli e os seus continuadores.

Por outro lado, é bo de ver que o historicismo característico da época marca as propostas de Ascoli tanto como as de Paris. O obxectivo final é refacer unha historia xeral de cada dialecto. Así, ao igual que na xeografía (Murcia, 1995: 96-106; Ortega, 2000: 160-161), o historicismo no plano diatópico levou a ambas as escolas a unha minuciosa observación da distribución espacial dos diferentes fenómenos para poder determinar as datacións históricas das formas lingüísticas e das súas evolucións

(Viaplana, 1996: 116). Deste xeito, o interesante compoñente exolingüístico do programa de Ascoli foi practicamente esquecido ou ignorado. Ademais, cómpre tamén termos en conta que para desenvolve-lo se precisaba ao menos da colaboración da xeografía e o desenvolvemento dos estudos sociolóxicos. Porén, os contactos entre as dúas disciplinas, lingüística e xeografía, eran a penas anecdóticos e o descoñecemento mutuo era a norma (Santos Solla, 2004: 229-230; Sériot, 1999). Tampouco debemos esquecer que a orientación integradora que Áscoli lle pretendía dar á dialectoloxía levaba a uns resultados que incomodaban os poderes políticos e académicos dunha época na que a escalada nacionalista a todos os niveis impedía profundar no estudo obxectivo e interdisciplinario das fronteiras lingüísticas ou da relación entre lingua e dialecto⁴⁶.

Deste xeito, a orientación que se impuxo na dialectoloxía nas portas do século XX foi a defendida por Gaston Paris, a marcada polo fenomenalismo e o historicismo organicista. Como veremos, a xeneralización desta corrente e a súa perpetuación durante décadas custaralle ben caro á dialectoloxía. Así, se esta se constituía para solucionar o conflito xurdido en lingüística co lanzamento das teorías neogramáticas, tampouco será quen de lle dar unha solución unánime aos problemas formulados durante esa polémica: cómo sistematizar o estudo da variación lingüística e cómo definir lingüisticamente e delimitar no espazo xeográfico as diferentes variedades lingüísticas. Así, en xeral, na dialectoloxía tradicional optouse por non afrontar eses problemas mediante o rexeitamento dos métodos analíticos e das teorías de tipo holístico (Sériot, 1999). De feito, poderíamos dicir que será este fenomenalismo descritivista reinante o que impedirá que o estruturalismo, a filosofía que fundamentará a constitución da lingüística moderna a comezos do século XX, sexa plenamente asumido pola dialectoloxía até os anos 1950. Até entón, a dialectoloxía tradicional, na que se inserirá a xeolingüística, ficou practicamente allea aos desenvolvementos teóricos da lingüística xeral (Callary, 1971: 200-201; Chambers e Trudgill, 1994: 38; Martinet, 1969: 216-217, 220-221; Sériot, 1999; Valcárcel, 2000: 393; Viaplana, 1996: 116-118).

Así e todo, foron varios os autores que durante estes anos e a primeira metade do século XX aplicaron con certo éxito os principios formulados por Ascoli. Así, Adolf

---

⁴⁶ Algúns autores, como Joaquim Viaplana (1996 : 53), estiman tamén que a obra de Ascoli foi pouco recoñecida polo feito de escribir este os seus artigos en italiano, unha lingua pouco utilizada na lingüística románica do momento.

Horning, estudando as fronteiras entre o picardo e o valón, afirmaba en 1893 que estes dialectos si se podían definir e delimitar. Desde unha perspectiva que tamén parecía anunciar o estruturalismo, Horning definía os dialectos como a confluencia de varias áreas lingüísticas diferentes. Este autor partía da Teoría das Ondas e vía a área xeográfica de combinación de fenómenos como o centro de difusión dos mesmos, aínda que tamén admitía que algúns dos fenómenos que se combinaban podían provir doutros centros ou dialectos. Por outro lado, Horning dá-lle máis importancia que Ascoli aos factores extralingüísticos (historia, política, cultura, etc..) (Iordan, 1982: 285; Vårvaro, 1988: 91).

Nos primeiros anos do século XX e baseándose en material recollido por el propio, o suízo Louis Gauchat tamén defende a posibilidade de trazar límites lingüísticos e critica as posicións teóricas de Meyer e Paris⁴⁷. Gauchat tamén lle dará moita importancia aos factores extralingüísticos para explicar o trazado das isoglosas: non só a factores de xeografía física (relevo, cursos hidrográficos) senón tamén, e sobre todo, a elementos de análise da xeografía humana (territorios administrativos, rede de comunicacións, poboamento, etc....). Pero, como veremos no seguinte apartado, se Gauchat é relevante pola importancia que lle dá aos factores extralingüísticos, moito máis o será polo seu traballo sobre a unidade do punto lingüístico (Iordan, 1982: 66-69, 286-287; Sériot, 1999; Vårvaro, 1988: 92; Viaplana, 1996: 54).

Durante a mesma época, entre 1909 e 1911, os traballos do tamén suízo Heinrich Morf serán tamén fundamentais na defensa da posibilidade de trazar no espazo os límites dos dialectos. Baseándose en datos doutros especialistas, Morf explica, ao igual que Gauchat, as fronteiras lingüísticas en función de factores extralingüísticos. A este respecto, este autor suízo préstalle especial atención á coincidencia entre fronteiras dialectais e límites administrativos antigos (tribais, romanos, eclesiásticos, etc.). Aplicando estas ideas, defendeu, por exemplo, a posibilidade de trazar fronteiras lingüísticas no seo da Galorromania e explicalas a partir de divisións administrativas antigas. As teses e métodos de Morf resultaron atractivas para moitos autores da época, e mesmo da actualidade, aínda que tampouco lle faltaron matizacións críticas de autores como Walter von Wartburg, Jules Ronjat ou Menéndez Pidal. Estes autores vían na obra de Morf un certo determinismo histórico, aínda que todos admitían a importancia deste

---

⁴⁷ Gauchat trata desta cuestión no seu coñecido artigo *Gibt es Mudartgrenzen?* (Hai límites dialectais?), publicado en 1903 (Iordan, 1982: 66; Sériot, 1999; Viaplana, 1996: 54)

tipo de factores político-administrativos nas dinámicas da difusión lingüística e da constitución dos diferentes dialectos románicos a partir de centros administrativos⁴⁸ (Iordan, 1982: 283-285; Vårvaro, 1988: 92-93).

Como vemos, se o conflito sobre a orientación que se lle debía dar á dialectoloxía parecía ser gañado polo fenomenalismo de Paul Meyer e Gaston Paris, co paso dos anos as teses e o programa defendidos por Ascoli foron adquirindo cada vez máis importancia. Así, xa tras a Primeira Guerra Mundial, Arvid Rosenqvist expresábase do seguinte xeito sobre a cuestión:

“Existe-t-il des dialectes et des limites dialectales ? C’est une question qui occupe depuis longtemps les dialectologues, sans qu’ils soient encore tous d’accord sur ce point. La différence d’opinions qui s’est produite entre eux a donné naissance à deux théories tout à fait opposées : les uns croient à la possibilité de diviser le domaine d’une langue donnée en dialectes et en sous-dialectes circonscrits par des limites plus ou moins nettes, d’autres la nient en admettant que les « parlers populaires se perdent les uns dans les autres par des nuances insensibles ». Cependant, depuis qu’on s’est mis à faire des recherches sur les lieux mêmes et à marquer la vraie étendue des divers phénomènes linguistiques, la valeur scientifique de cette dernière hypothèse est devenue de plus en plus sujette à caution, tandis que l’existence des dialectes et des limites dialectales a gagné du terrain » (Rosenqvist, 1919 : 89)

Poderíase dicir entón que, a pesar do enorme peso que tivo a orientación fenomenalista na dialectoloxía tradicional, nesta tamén se realizaron, especialmente durante a primeira metade do século XX, importantes investigacións sobre as fronteiras lingüísticas, a súa constitución e a súa formación. Como xa vimos neste apartado, estes estudos de carácter holista teñen cada vez máis en conta factores de tipo extralingüístico na hora de explicar dinámicas xeolingüísticas como a difusión de fenómenos innovadores. Como veremos, será esta orientación da dialectoloxía desta época, unida á gran cantidade de traballos do que se dará en chamar “xeografía lingüística”, o que constituirá un dos piares do que aquí estamos a definir como xeolingüística.

A importancia das achegas destes e outros autores algo posteriores non só radica no feito de consideraren, no medio dese contexto de fenomenalismo reinante ao que nos referiamos, a posibilidade de definir e delimitar xeograficamente os dialectos, senón sobre todo polo feito de veren estes como o resultado de dinámicas extralingüísticas de tipo social e político. Deste xeito, o espazo xeográfico non é só un contendor ou un simple soporte físico das linguas, senón que é visto como o contexto físico e humano no

---

⁴⁸ De feito, anos antes Menéndez Pidal, ao delimitar e explicar o trazado dos límites do asturiano-leonés, bota man de criterios extralingüísticos deste tipo. Pola súa banda, Walter von Wartburg ten moito en conta as invasións xermánicas á hora de explicar as divisións lingüísticas da Rumania (Iordan, 1982 : 299 ; Vårvaro, 1988 : 92).

que estas se difunden, recúan, interactúan, etc. Así e todo, o historicismo continúa tendo un peso importante en todos estes traballos e o interese central é aínda a datación cronolóxica de fenómenos lingüísticos e das súas áreas de difusión.

2.2.c. A variabilidade do punto lingüístico: Pierre Rousselot e Louis Gauchat

Xa vimos nos anteriores apartados cómo a dialectoloxía descubriu que a variabilidade xeográfica das linguas era máis complexa do que nun principio se pensaba. Ante isto, a dialectoloxía optou por dúas vías: a descrición fenomenalista e a análise sistémica. Na mesma época na que aínda se debatía sobre a viabilidade destas dúas opcións, novos traballos da dialectoloxía francesa deparáronlle máis sorpresas á dialectoloxía. Estes traballos versaban sobre a lingua de un só lugar concreto, un punto lingüístico determinado. Os resultados destas investigacións foron moi importantes para a dialectoloxía e mesmo se podería dicir que os seus autores son uns verdadeiros precursores da sociolingüística.

En 1891, o abade Pierre J. Rousselot publica a súa coñecida obra *Modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*. Cellefrouin era a terra natal do Abade Rousselot e, por tanto, este coñecía moi ben a lingua do lugar, de aí que o seu estudo se basee en transcricións⁴⁹ de conversas e non nun cuestionario. Rousselot mostra que a lingua nin sequera é uniforme no seo dunha mesma familia, o que supón a constatación empírica da variabilidade no plano social. Ademais disto, Rousselot tamén estuda a difusión social das innovacións lingüísticas no interior das familias, chegando á conclusión de que aquelas son primeiro adoptadas polas xeracións adultas para xeneralizarse despois nas máis novas. Por tanto, Rousselot non só se limita a constatar a existencia dunha complexa variabilidade no plano social ou vertical, senón que a pon en relación co factor da idade. De feito, Rousselot ten en conta xa outros parámetros (sexo, ocupación, etc..) para explicar a variación coa que se encontraba. Deste xeito, e pola primeira vez, as linguas ou os dialectos non son considerados como algo abstracto, senón en función das persoas que os falan (Grassi, 2001: 215; Iordan, 1982: 65; Viaplana, 1996: 53-54).

Uns poucos anos despois, en 1905, e inspirándose no traballo do Abade Rousselot, Louis Gauchat publica *L'unité phonétique dans le patois d'une commune*.

---

⁴⁹ Para realizalas, Rousselot crea o primeiro sistema de transcripción fonética. De feito, este autor francés tamén é considerado o fundador da fonética experimental (Grassi, 2001: 215; Iordan, 1982: 66)

Neste traballo o obxecto de estudo será o conxunto de falantes dun determinado lugar, aínda que as conclusións serán as mesmas ás que chega Rousselot: a lingua das persoas dun mesmo punto lingüístico varía dunhas para outras en función de factores sociais como a idade, o sexo, a instrución ou a ocupación profesional. Por tanto, o traballo de Gauchat confirma que a uniformidade lingüística non existe a ningunha escala e que os lugares, os puntos lingüísticos, non se caracterizan por unha unidade dialectal dada, senón por unhas determinadas pautas de variabilidade. O lingüista suízo creará o termo *variedade* para denominar estas pautas de variabilidade características de cada lugar e que se definen en función dos diferentes grupos sociais. É precisamente nestes, e especialmente nas variedades das diferentes xeracións, onde Gauchat si encontra unha certa homoxeneidade lingüística (Grassi, 2001: 215; Iordan, 1982: 67-69; Vårvaro, 1988: 90; Viaplana, 1996: 54).

2.3. O desenvolvemento da xeografía lingüística no seo da dialectoloxía

Como estivemos vendo en anteriores apartados, o interese polas evolucións históricas das linguas levou á conformación da dialectoloxía como nova disciplina da lingüística. Por tanto, a dialectoloxía centrase na variación lingüística sempre desde unha perspectiva descritiva e historicista, pero no plano sincrónico. De aí que, como acabamos de ver, durante a etapa de consolidación da dialectoloxía como disciplina o interese polos factores extralingüísticos da variación, e en concreto polos xeográficos, non fose un elemento central no traballo dos especialistas. Isto fai que non poidamos considerar como xeolingüísticos os traballos desta época, aínda que sentaron as bases do que será a xeolingüística no século XX. Así, Schuchardt, Ascoli ou Paris achegan ideas moi valiosas para o desenvolvemento da xeolingüística, sendo os verdadeiros precursores desta, pero na realidade o seu obxectivo principal non era estudar o contexto xeográfico das linguas.

Ao longo do século XX, as investigacións terán cada vez máis en conta a relación entre a variación lingüística e as dinámicas socioespaciais, e isto suporá a realización de numerosos traballos centrados nos vínculos existentes entre a lingua e o territorio. Nos primeiros anos do século, un lingüista suízo, Jules Gilliéron, sentará as bases da xeolingüística como campo de estudo, pero desde o ámbito disciplinar da dialectoloxía⁵⁰. Gilliéron desenvolverá o seu traballo en Francia, onde en 1883 ocupa a

---

⁵⁰ Así e todo, e como veremos, a inclusión da xeolingüística nunha dialectoloxía tradicional, concibida como rama da lingüística e centrada na descrición de fenómenos particulares e locais, implica co tempo

primeira cátedra de dialectoloxía francesa na *École Pratique des Hautes Études*. Este nomeamento suporá a institucionalización da dialectoloxía como disciplina lingüística, o que implicará uns maiores apoios para o desenvolvemento de novas teorías e metodoloxías. Un pouco máis tarde, en 1887, co abade Rousselot, funda a importante *Revue de Patois Gallo-romans* (Jordan, 1982: 202-203; Vårvaro, 1988: 151).

Por tanto, Gilliéron é o primeiro en centrar o seu traballo nos aspectos xeográficos da variación lingüística. En concreto, e seguindo os consellos e orientacións teóricas de Gaston Paris⁵¹, este lingüista esforzase por desenvolver un método para cartografiar os fenómenos lingüísticos. O conxunto de mapas resultantes denominarase “atla lingüístico”. Para moitos, o traballo de Gilliéron é un dos máis interesantes na lingüística da primeira metade do século XX. Así, para Karl Jaberg, importante xeolingüista da mesma época e discípulo de Gilliéron, sen a obra do seu mestre “no se podrá escribir la historia de la investigación lingüística de la primera mitad de nuestro siglo y cuya influencia perdura” (Jaberg, 1995: 20).

2.3.a. O traballo de Georg Wenker

A pesar da súa importancia, Gilliéron non foi o primeiro en elaborar mapas lingüísticos. Así, Vårvaro (1988: 151) cita o traballo do italiano Bernardino Biondelli, quen publicou en 1841 un *Atlante Linguistico d'Europa* baseándose, así e todo, nunha metodoloxía inadecuada e nunhas fontes escasas. Máis coñecido foi o traballo do alemán Georg Wenker⁵². O obxectivo principal deste lingüista alemán era o de lle dar unha resposta científica á disputa entre holistas e excepcionalistas, isto é, constatar a existencia de fronteiras dialectais e definir o seu trazado. Por tanto, Wenker diseña un

---

numerosos problemas que desembocarán na “escisión” dos sociolingüistas nos anos 1960 e na progresiva “refundación” da dialectoloxía en xeolingüística como disciplina autónoma nas décadas posteriores.

⁵¹ En 1888, no seu discurso da reunión das *Sociétés Savantes*, Gaston Paris (1888: 168-169) afirmaba o seguinte: “La grande tâche qui s'impose à nous, et qui ne peut s'exécuter que par la collaboration active et méthodique des savants de la France entière, est de dresser l'atlas phonétique de la France, non pas d'après des divisions arbitraires et factices, mais dans toute la richesse et la liberté de cet immense épanouissement [...] Il existe à l'École des Hautes-Études une conférence pratique spécialement consacrée à l'étude de nos patois, dirigée par l'homme qui en a vraiment inauguré en France l'étude scientifique, M. Guilliéron. Non seulement en suivant les leçons de cet excellent maître, les jeunes gens désireux de prendre part à la grande œuvre que je définissais tout à l'heure recevront une formation sûre et précise ; mais encore tous ceux qui, retenus loin de Paris, voudront aborder ces études, trouveront auprès de M. Guilliéron les conseils les plus pratiques et les plus précieuses indications ». Como xa vimos, neste discurso Paris define as liñas do que serán os primeiros traballos da cartografía lingüística: fonéticos, descritivos e fenomenalistas.

⁵² Alén da bibliografía citada, a información que aquí proporcionamos sobre Wenker tirámola da páxina web do proxecto de dixitalización dos seus traballos cartográficos: <http://www.diwa.info>

método para realizar cartografías lingüísticas baseado na distribución dun pequeno cuestionario de 42 frases simples entre mestres de escola de diferentes lugares. Entre outras informacións, estes debían remitirle a Wenker as traducións das frases no falar da localidade onde traballaban. Deste xeito, a partir desa rede de informantes xeorreferenciados, Wenker elaborará varios mapas lingüísticos da Renania setentrional. Finalmente, en 1878 o conxunto de mapas publícase en formato de atlas co título *Sprach-Atlas der Rheinprovinz nördlich der Mosel sowie des Kreises Siegen*. Este foi, pois, o primeiro atlas lingüístico publicado. Dous anos máis tarde, apoiado por un editor e o Ministerio de Cultura prusiano, Wenker comeza a elaborar o *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland*, que axiña se converterá no *Sprachatlas des Deutschen Reichs* (Atlas Lingüístico do Imperio Alemán, SDR). Para este proxecto, Wenker mantén a metodoloxía dos seus primeiros traballos e, de feito, o seu cuestionario de base converterase nunha referencia para algúns proxectos posteriores⁵³. Wenker morre sen dar acabado o proxecto, que será continuado polos seus discípulos Emil Maurmann e Ferdinand Wrede. Así, o SDR publícase finalmente en varios volumes entre 1927 e 1956. Máis tarde, entre 1984 e 1999, publícase unha versión reducida dos mesmos e na actualidade todo o traballo de Wenker e os seus colaboradores encóntrase en fase de dixitalización para ser publicado en internet.

Os resultados das cartografías de Wenker demostraron que Schuchardt e os fenomenalistas franceses como Meyer ou Paris levaban razón: non existen fronteiras dialectais claras, senón só límites de fenómenos que mudan en función de cada palabra. Por máis que Wenker multiplicou os puntos de enquisa e os correspondentes, os resultados obtidos non fixeron máis que confirmar os iniciais (Chambers e Trudgill, 1994: 61-62; Sériot, 1999; Vårvaro, 1988: 152). Así e todo, Wenker tampouco analizou en profundidade as cartografías que realizou, un traballo do que se encargarían sobre todo especialistas posteriores a el. A pesar da falta dun compoñente realmente analítico no traballo deste lingüista alemán, débemolo considerar aquí como un pioneiro da xeolingüística moderna.

Houbo outros proxectos de cartografía lingüística antes da obra de Jules Gilliéron. Chambers e Trudgill (1994: 40) citan, por exemplo, o traballo do

---

⁵³ Este cuestionario estaba composto de frases complexas, o que se traduciu na recompilación dunha enorme cantidade de datos e, por tanto, nas grandes dificultades que acompañaron a publicación do SDR. Guilliéron tentará solucionar ese problema para a realización do Atlas Lingüístico de Francia (ALF).

dinamarqués Marius Kristensen, quen dirixiu a elaboración dun proxecto similar do que se publicaron os primeiros resultados, tamén en formato atlas, a partir de 1898.

2.3.b. *O Atlas Lingüístico de Francia (ALF)*

Ao igual que Goerg Wenker, Jules Gilliéron adquire experiencia no campo da cartografía lingüística traballando a escala rexional. Así, a partir do seu traballo no cantón suízo do Valais, publica en 1880 —dous anos despois do pequeno atlas publicado por Wenker— o *Petit Atlas Phonétique du Valais Roman (Sud du Rhône)*, que continúa unha breve colección de 30 mapas centrados en fenómenos lingüísticos de carácter fonético. Co visto e prace de Paul Meyer e Gaston Paris⁵⁴ (Jordan, 1982: 202-203), a metodoloxía utilizada neste traballo constituirá a base da do *Atlas Linguistique de France*, o gran proxecto dirixido por Gilliéron nos últimos anos do século XIX. Estenderémonos aquí na análise desta metodoloxía xa que esta será asumida como referencia de base para moitos traballos posteriores. Nesta liña, Chambers e Trudgill avalían a importancia do traballo de Gilliéron do seguinte xeito:

“La encuesta francesa de Gilliéron ha influido enormemente, y debido a la eficacia del proyecto desde sus comienzos hasta su publicación y también a la calidad de sus resultados, se ha convertido en piedra de toque para cualquier encuesta posterior” (Chambers e Trudgill, 1994: 41)

Para comezar, Gilliéron rexeita a utilización de correspondentes para obter datos dos diferentes puntos lingüísticos, algo que, como vimos, era habitual nos traballos dialectolóxicos da época e que o propio Wenker estaba a usar para os seus atlas (Renzi, 1985: 119). De feito, o abade Rousselot critica duramente este método na *Revue des Patois Gallo-Romans*, desaprobando, sobre todo, o uso de mestres como informantes — para Rousselot estes non posúen ningunha formación lingüística ou filolóxica—, a brevidade do cuestionario e a transcripción das respostas baseada na ortografía da lingua estándar⁵⁵. Xa que logo, Gilliéron, que, como xa vimos, era colaborador de Rousselot

---

⁵⁴ De feito, na súa conferencia para a reunión das Sociétés Savantes Gaston Paris afirmaba o seguinte a respecto da metodoloxía de Gilliéron: “On doit alors avoir recours a la méthodologie que M. Guilliéron applique constamment dans ses conférences et dont il a publié un spécimen dans son petit *Atlas Phonétique du Valais roman*. Étant donnée une région, on choisit un certain nombre de traits, dont on constate et dont on marque sur de petites cartes spéciales la répartition respective dans les différents lieux habités de la région. Si on possédait un grand nombre de ces atlas, on verrait, en les juxtaposant, se former de grandes aires phonétiques et morphologiques qui ne se recouvriraient pas l’une l’autre, tout en coïncidant sur une certaine étendue : la constitution de ces aires pourra seule nous fournir des données précises sur les faits essentiels de notre géographie linguistique” (Paris, 1888 : 170).

⁵⁵ “Je ne sais dans quelle relation se trouvent les dialectes allemands avec la langue littéraire, ni que degré de compétence ont les instituteurs primaires pour la collaboration qui leur a été demandée. Mais je dois dire qu’en France une œuvre, entreprise sur de pareilles bases, serait certainement mauvaise. En effet, nos parlars populaires possèdent des nuances trop délicates pour qu’il soit possible de les percevoir et de les

na *Revue*, rexeitará a utilización de correspondentes e aproveitará a súa experiencia de traballo de campo adquirida no Valais. Así, no ALF serán os locutores dos falares rexionais e locais os que respondan directamente ao cuestionario.

O cuestionario de Gilliéron, á diferenza do deseñado por Wenker, foi moito máis extenso: unhas 1.400 preguntas baseadas principalmente en ítems lexicais⁵⁶ que foron aumentando até as 2.000 conforme se avanzou no traballo de campo. Coas preguntas, Gilliéron pretendía obter sobre todo datos de tipo fonético e lexical, aínda que tamén se obtiveron informacións de tipo morfolóxico e sintáctico (Iordan, 1982: 203-207; Renzi, 1985: 119; Vårvaro, 1988: 152). Como xa estamos a ver, o deseño do cuestionario responde ao enfoque da dialectoloxía fenomenalista da época, centrada na descrición de fenómenos fonéticos e na teoría de que cada palabra ten unha evolución particular.

Evidentemente, nun proxecto da evergadura do ALF, a rede de puntos tamén debía ser extensa. En total, marcáronse 639 localidades de toda Francia como puntos lingüísticos representativos. Precisamente, Gilliéron preocupouse de xeito especial pola cuestión da representatividade na escolla dos puntos lingüísticos e así, no deseño da rede, fixo por que cada variedade dialectal románica de Francia estivese representada ao menos por un punto lingüístico. Finalmente, a rede de puntos acabou cubrindo non só todo o territorio da República francesa, senón tamén as áreas de fala galorrománica de Bélxica, Suíza e Italia⁵⁷. Por outro lado, Gilliéron exclúe da rede de puntos as zonas onde as falas endóxeas non eran de tipo románico e así o occidente da Bretaña, o País Vasco francés, Alsacia⁵⁸ e parte da Lorena ficaron fóra do proxecto (Iordan, 1982: 203-207; Renzi, 1985: 119; Vårvaro, 1988: 152).

---

noter sûrement sans une préparation spéciale. De plus, notre français provincial est trop imprégné de sons patois pour qu'il puisse servir de base unique à une transcription phonétique. Chaque correspondant, comparant forcément son patois à son français, croirait le comparer au français de tous, et induirait le collationneur dans une erreur inévitable. Il y aurait à craindre en outre que le patois de la traduction ne fût pas le vrai patois du lieu auquel il serait rapporté. Mais surtout, ce serai un vrai hasard si avec une quarantaine de phrases contenant trois cents mots, même bien choisis, on arrivait à découvrir les faits les plus intéressants de chaque patois" (Rousselot, 1888 : 152).

⁵⁶ As preguntas do cuestionario eran frases máis ou menos complexas e estaban concibidas para obter informacións a respecto dunha palabra. Así, as cartografías elaboráronse en función de cada palabra e publicáronse por orde alfabética. Así mesmo, o cuestionario tamén incluía unha serie de preguntas de carácter morfolóxico.

⁵⁷ Nesta república, o ALF só cubriu os vales alpinos onde se falan variedades francoprovenzais e occitanas.

⁵⁸ Cómpre termos en conta, ademais, que Alsacia non facía parte da República francesa naquela altura xa que fora anexionada ao Imperio Alemán tras a guerra de 1871. Esta rexión volve ser francesa en 1918, ao ser Alemaña un dos estados perdedores na Iª Guerra Mundial.

Alén deste criterio relacionado coa tipoloxía lingüística, Gilliéron tamén tivo en conta outros de natureza máis complexa e importante na elaboración da rede de puntos lingüísticos para o ALF. Así, considerou a influencia da tipoloxía dos asentamentos humanos na heteroxeneidade e variabilidade lingüísticas das persoas que os habitaban. Gilliéron, desde a óptica da dialectoloxía tradicional, non estaba interesado —e probabelmente tampouco estaba preparado metodoloxicamente— en describir a variabilidade lingüística no seo de cada punto, tal e como o estaban a facer o abade Rousselot e Louis Gauchat. Pretendía que cada localidade escollida representase do xeito mais homoxéneo e fiel a fala tradicional do lugar; de aí que Gilliéron excluíse da rede de puntos do ALF os núcleos urbanos grandes e medianos, onde o carácter aberto das redes sociais dos habitantes implica unha maior variabilidade e contextualización dos usos lingüísticos. Aínda que esta decisión metodolóxica marcada polo historicismo da dialectoloxía tradicional acabará pasándolles factura aos especialistas máis tarde, pensamos que é importante subliñarmos aquí o feito de que factores extralingüísticos de tipo territorial, como é aquí o caso da xerarquía dos asentamentos humanos, comecen a ser tidos en conta de xeito serio ao lado dos criterios estritamente lingüísticos.

A procura historicista da homoxeneidade, representatividade e autenticidade lingüísticas nas respostas obtidas tamén definiu os criterios de selección das persoas entrevistadas, denominadas habitualmente “informantes”. No caso do ALF, foi Edmond Edmont, a persoa que realizou o traballo de campo e, por tanto, quen aplicou no terreo os criterios de selección dos informantes. En xeral, o perfil destes respondía a unhas características moi concretas resumidas por Chambers e Trudgill (1994: 56-59) coas siglas NORM (*nonmobile, older, rural, male speaker*), isto é, falantes varóns, anciáns, rurais e de pouca mobilidade xeosocial. Así, as mulleres apenas supuxeron o 8,50% das 700 persoas entrevistadas por Edmont para o ALF. Por outro lado, e coa intención de evitar interferencias do francés nas respostas dadas nas falas locais, buscáronse sobre todo falantes con pouca ou ningunha instrución escolar⁵⁹.

Vemos que, desde un principio, a denominada xeografía lingüística estará marcada polos mesmos principios historicistas e fenomenalistas da dialectoloxía tradicional onde nace e se insire. Esta liña teórica tivo tanta influencia que as implicacións metodolóxicas que dela resultaron, como é o caso da escolla de

---

⁵⁹ As persoas con algunha formación escolar representaban algo menos do 30% do conxunto de informantes do ALF (Chambers e Trudgill, 1994 : 57).

informantes, perduraron até hai ben poucos anos. Chambers e Trudgill ven nesta inercia teórico-metodolóxica un serio problema para o desenvolvemento da disciplina, e mesmo para o seu recoñecemento social:

“[...] también es cierto que la elección tan estricta de informantes en la geografía lingüística es probablemente la mayor fuente de descontento respecto a ella en los últimos tiempos. Los lectores y los investigadores han puesto en cuestión la relevancia de lo que parece ser una especie de arqueología lingüística. La gente joven que ha nacido y vivido en una región concreta toda su vida se ha sentido molesta al descubrir que el habla registrada en los estudios de campo de su región es totalmente ajena a cualquier cosa que les resulte familiar. Ese descubrimiento no es en absoluto sorprendente si consideramos que hoy en día la mayoría de la población es móvil, joven, urbana y femenina; en otras palabras, lo diametralmente opuesto a los NORMs” (Chambers e Trudgill, 1994: 58-59)

Evidentemente, o contexto social de hai un século non era o actual e en moitas rexións de Europa, entre elas Galiza, as comunidades rurais e xeosocialmente pouco móbiles aínda constituían a inmensa maioría da poboación. Por outro lado, e sempre baixo o signo do historicismo, na dialectoloxía tradicional existía unha especial preocupación por rexistrar todos os falares rexionais ou locais antes da súa desaparición debido aos avances dos procesos de industrialización e urbanización que hai un século xa estaban a coñecer en maior ou menor medida as sociedades occidentais. Esa preocupación conservacionista, na realidade case paleontolóxica, expresouna perfectamente Gaston Paris no seu famoso discurso de 1888 na reunión das Sociétés Savantes:

“Mais si nous ne pouvons empêcher la flore naturelle de nos champs de périr devant la culture qui la remplace, nous devons, avant qu’elle disparaisse tout à fait, en recueillir avec soin les échantillons, les décrire, les disséquer et les classer pieusement dans un grand herbier national » (Paris, 1888 : 168)

Outra preocupación importante na realización do traballo de campo xa naquela altura foi a cualificación lingüística da persoa ou persoas que realizan o traballo de campo. Para as enquisas do ALF, Gilliéron escolleu, como xa dixemos, a Edmond Edmont, un comerciante de legumes do Artois, bo coñecedor da variedade local da súa lingua materna —o picardo— e con certas aptitudes para a lingüística⁶⁰. Gilliéron parece apreciar particularmente en Edmont a súa obxectividade, o seu bo coñecemento da sociedade popular e un excelente ouvido para a transcripción fonética (Iordan, 1982: 203-207; Renzi, 1985: 119; Vårvaro, 1988:153). Este rexeitamento do lingüista profesional para realizar as enquisas do atlas por parte de Gilliéron débese a unha preocupación por evitar os efectos do que Labov deu logo en chamar *paradoxo do*

---

⁶⁰ De feito, Edmond Edmont publicou un léxico da súa fala natal na *Revue des Patois Gallo-romans*.

observador. Isto é, evitar que as persoas entrevistadas tentasen corrixir a súa fala informal e cotiá en presenza dun lingüista que fala nun rexistro culto e formal⁶¹ (Iordan, 1982: 203-207). Os lingüistas británicos Chambers e Trudgill definen así o paradoxo do observador:

“Los lingüistas quieren observar cómo habla la gente cuando no se les observa. Lo que el lingüista espera estudiar en particular es el habla INFORMAL, no necesariamente porque pueda ser más “normal” —todos los hablantes poseen ambos estilos, formal e informal— sino porque generalmente es más sistemática y regular y, por tanto, más interesante que las otras variantes. [...] Sin embargo, cualquier observación del modo de hablar de alguien hace que apliquen su mejor comportamiento lingüístico hasta el punto de que su habla es más parecida a la que utiliza en situaciones FORMALES” (Chambers e Trudgill, 1994: 86-87)

Por tanto, Gilliéron xa era ben consciente dun problema que acompaña sempre calquera observación directa da fala viva e a escolla de Edmont, comerciante habituado á comunicación informal e popular, veu determinada por este risco do traballo de campo.

Edmont percorreu a vasta área estudada durante catro anos, de 1897 a 1901, transcribindo a fala das persoas entrevistadas usando o sistema concibido por Rousselot e Gilliéron para a *Révue des Patois Gallo-romans*. Para cada punto lingüístico explorado, Edmont elaboraba un caderno coas transcricións das respostas para despois enviálo por correo a Gilliéron⁶², que se encontraba en París tratando os datos recibidos. Finalmente, pouco se sabe de cómo aplicou Edmont en cada punto os criterios de selección de informantes preestablecidos por Gilliéron. As máis das veces, Edmont entrevista unha persoa por punto e en poucos casos escolle máis de dous informantes. A maioría dos informantes son homes, de idade e nivel de instrución variábeis. O lugar de nacemento das persoas entrevistadas non parece ser un criterio importante na escolla de informantes por parte de Edmont (Vàrvaro, 1988: 153).

O traballo de tratamento cartográfico e publicación dos datos recollidos foi enorme. Publicáronse ao final dez volumes do ALF cun conxunto de 1920 mapas a escala 1:175.000. Os mapas preséntanse por orde alfabética de palabras, frases ou expresións, non por fenómenos lingüísticos. Esta última opción suporía un traballo de

---

⁶¹ A. Vårvaro recolle esta preocupación de Gilliéron do seguinte xeito: “Gilliéron scelse Edmont perché temeva che un lingüista si sarebbe fatto dominare dal pregiudizio, avrebbe cioè creduto di udire ciò che si aspettava di udire, non ciò che effettivamente veniva pronunciato; un non-linguista, invece, poteva raggiungere, con un tirocinio pratico come quello di cui disponeva Edmont, una totale, disinteressata obbiettività” (Vårvaro, 1980: 204).

⁶² Edmont debía enviar os cadernos deseguida xa que Guilliéron quería evitar que as transcricións efectuadas nun punto influísen nas que habían ser feitas no seguinte (Iordan, 1982: 206).

análise e síntese que, a falta dun desenvolvemento das teorías estruturalistas na xeolingüística, Gilliéron non puido ou non quixo realizar. Por tanto, o ALF presenta os datos obtidos de xeito bruto, o cal non impediu facer un tratamento sistemático dos mesmos con posterioridade (Iordan, 1982: 206-207; Vårvaro, 1988: 153). Este tipo de presentación implica unha cartografía expositiva, segundo a terminoloxía de Chambers e Trudgill (1994: 51), que mostra nunha proxección xeográfica a transcripción fonética das respostas aos cuestionarios. Esta cartografía lingüística expositiva do ALF imporase como modelo para a elaboración de moitos atlas lingüísticos, especialmente en Francia.

O período de publicación e difusión do ALF tamén demorou anos, de 1902 a 1910, e ao lado dos volumes de mapas tamén se publicaron anexos con notas explicatorias e táboas con máis datos non cartografados nos volumes (Iordan, 1982: 206; Vårvaro, 1988: 153). Canto á repercusión, a acollida do atlas de Gilliéron en Francia foi fría. Nun principio, poucos pareceron valorar as potencialidades científicas que ofrecía o ALF. Por outro lado, a cartografía expositiva utilizada, con mapas cheos de puntos e transcripcións en alfabeto fonético, desconcertou moitos especialistas naquela altura (Iordan, 1982: 207; Vårvaro, 1988: 155). Porén, no estranxeiro as repercusións da publicación do ALF foron moi importantes. O ALF viuse como unha verdadeira renovación metodolóxica que podía aclarar moitas cuestións teóricas. A aceptación foi especialmente calorosa entre os especialistas suízos e alemáns (Iordan, 1982: 207; Renzi, 1985: 119). Finalmente, tampouco faltaron as críticas, moitas asumidas polo propio Gilliéron, á metodoloxía aplicada. As críticas⁶³ centráronse na escolla de Edmont para o traballo de campo, a fiabilidade das respostas dadas⁶⁴ e na representatividade dos puntos lingüísticos (Iordan, 1982: 243-250; Jaberg, 1995: 20-27; Vårvaro, 1988: 155). Porén, todo isto non impediu que o ALF se convertese na referencia de base para a elaboración de todos os atlas lingüísticos posteriores, non só na Europa, senón tamén na América e outros continentes (Iordan, 1982: 202).

---

⁶³ Entre as diferentes críticas que recibiu o traballo de Guilliéron e Edmont, resultan especialmente importantes as efectuadas desde a escola de Albert Dauzat, centrada na elaboración de atlas lingüísticos rexionais. Tratarémolas polo miúdo máis adiante.

⁶⁴ A este respecto, Iordan (1982: 244) pregúntase o seguinte: “Com que dereito é que os adversários de Gilliéron crêem ter recolhido e anotado com mais exactidão do que EDMONT o dialecto de uma aldeia qualquer?”.

2.3.c. As achegas de Jules Gilliéron

Sen dúbida, o desenvolvemento da metodoloxía que deu lugar aos atlas lingüísticos marca os inicios da xeolingüística tal e como a concibimos neste traballo. Porén, non poderíamos considerar os estudos xeolingüísticos como verdadeiramente científicos se a cartografía lingüística non estivese acompañada dunha análise das dinámicas que reflicten os mapas (Iordan, 1982: 207). Nesta liña, e xa a mediados dos anos 1950, expresábase Karl Jaberg, discípulo de Gilliéron, na revista *Vox Romanica*⁶⁵:

“el paso decisivo de la técnica a la ciencia fue dado cuando se compararon los límites que se hacían visibles y se puso en contacto su trazo con los límites topográficos, políticos, culturales e históricos. En este momento la cartografía lingüística pasó a ser geografía lingüística”

Será tamén Gilliéron, cos datos do ALF nas mans, dos primeiros en elaborar modelos de interpretación xeográfica dos procesos de cambio lingüístico. O historicismo da época e o atomismo dos mestres franceses Meyer e París marcarán as súas análises de xeito decisivo, mais tamén xogarán un papel importante as achegas da psicoloxía e a xeoloxía.

O interese pola xeoloxía veulle a Gilliéron polo seu pai, afeccionado a esta ciencia. Probabelmente, Gilliéron aprendeu a través da xeoloxía a importancia do traballo de campo, da adaptación dos fenómenos lingüísticos ao terreo que se estuda e da representación cartográfica dos mesmos (Vàrvaro, 1988: 155). Durante o período de publicación dos volumes do ALF, Gilliéron tamén publica, ás veces en colaboración con outros especialistas (Mongin, Roques), varios estudos baseados en análises feitas sobre mapas do atlas. O máis famoso destes estudos é o dedicado xa en 1918 ás denominacións da abella na Galorromania, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille d'après l'Atlas Linguistique de la France*. Ao logo de todos estes traballos, Gilliéron desenvolve un método de análise dos mapas do ALF baseado na observación estratigráfica das diferentes áreas lingüísticas dun fenómeno. Cómpre dicir que nun primeiro momento estas achegas non foron ben comprendidas polos outros especialistas (Vàrvaro, 1988: 156).

Unha das primeiras conclusións de Gilliéron confirmou a Teoría das Ondas de Schuchardt e Schmidt: os mapas do ALF reflectían claramente que as palabras “migraban”, que a difusión xeográfica das innovacións lingüísticas seguía en xeral o

---

⁶⁵ Citado por A. Vårvaro (1988: 156).

patrón das ondas. Evidentemente, desde o seu punto de vista fenomenalista, Gilliéron non estuda fenómenos lingüísticos sistemáticos, senón variacións na forma de palabras. Isto é, as variábeis estudadas por Gilliéron son sempre lexicais. Deste xeito, verifica a afirmación dos fenomenalistas como Paris de que cada palabra ten a súa propia historia evolutiva: un fenómeno de cambio lingüístico case nunca afecta por igual a todas as palabras susceptibles de adoptar esa innovación e isto ten un reflexo na distribución xeográfica das variantes de cada unha delas. Así, Gilliéron atesta que a área lingüística dunha palabra afectada por un fenómeno non coincide coa das outras palabras que tamén o coñecen. Todo isto fai que Gilliéron denuncie a variabilidade das leis fonéticas deseñadas polos neogramáticos e que, por tanto, afirme, dándolle a razón ao seu mestre Gaston Paris, que as fronteiras dialectais nídias non existen. Deste xeito, Gilliéron verifica a existencia de *continua* lingüísticos, tal e como os formulara Schuchardt anos atrás (Iordan, 1982: 207, 253; Vàrvaro, 1988: 159).

As análises de Gilliéron sobre a difusión xeolingüística das palabras, seguindo a Teoría das Ondas, corrobora a existencia de centros ou focos a partir dos cales se espallan as innovacións lexicais. Na Galorromania, o lingüista suízo identifica varios, todos centros urbanos importantes (Bordeos, Lión, Marsella) e entre os que sobresaen París. A partir destes centros de difusión, as innovacións seguirían as rotas dos fluxos humanos e comerciais (vías romanas, camiños reais, rotas fluviais, etc.) para concorrer e rivalizar xeograficamente con elementos lingüísticos análogos. Estes acaban desaparecendo ou fican relegados a áreas xeográficas isoladas ou remotas. De feito, Gilliéron descobre que as áreas máis reticentes ás innovacións na Galorromania son a miúdo as máis afastadas ou as menos vinculadas a París. Por outro lado, este autor tamén ve que os centros urbanos son máis propensos a adoptar as innovacións que as áreas rurais⁶⁶ (Iordan, 1982: 207-209; Renzi, 1985: 120; Vàrvaro, 1988: 157; Viaplana, 1996: 154-155).

Para Gilliéron a distribución xeográfica que encontra nos mapas do ALF para cada variábel lexical non é só un resultado que deba ser descrito, senón sobre todo unha situación que debe ser analizada desde un punto de vista dinámico. É precisamente aquí onde encontramos a importancia da xeoloxía e do método estratigráfico en Gilliéron:

---

⁶⁶ Estas observacións senta, de feito, as bases da formulación do modelo do que logo se chamará *difusión xeográfica xerárquica*: as innovacións que parten dun centro urbano espállanse antes polo sistema de cidades, seguindo a súa xerarquía, que polas áreas rurais ou de montaña.

cada área lingüística é vista como un estrato da evolución diacrónica dunha palabra, como un momento diferente desta⁶⁷. Con todo, as principais dinámicas que marcan a difusión xeográfica das innovacións lingüísticas son para Gilliéron endolingüísticas, isto é, son factores estritamente lingüísticos, relacionados coa estrutura das linguas. En xeral, este autor asume os factores do cambio lingüístico expostos polos neogramáticos relativizándoos e engadindo algúns novos como a homonimia e a etimoloxía popular. Para Gilliéron, os cambios lingüísticos basearíanse sobre todo no equilibrio e economía semánticos e en factores de tipo psicolóxico que darían lugar, por exemplo, ás analoxías, ás homonimias e ás etimoloxías populares (Iordan, 1982: 212-225; Renzi, 1985: 119; Vàrvaro, 1988: 163-164; Viaplana, 1996: 153-154).

No entanto, aínda que Gilliéron prioriza —se cadra por razóns de formación académica— os factores endolingüísticos da variación lexical que observa nos mapas, este afirma que a historia das palabras non é independente doutros factores externos: influencia doutras variedades lingüísticas, dependencia de determinados centros económicos e culturais, etc. (Iordan, 1982: 208-209, 253-254; Vàrvaro, 1988: 164). De todos os xeitos, tamén vemos ben ás claras que Gilliéron aínda se sitúa, dun lado, baixo a forte influencia do historicismo que marcou a lingüística no século XIX e, doutro, na corrente atomista ou fenomenalista que parece acabar triunfando na dialectoloxía desa época. Probabelmente, esas filiacións epistemolóxicas e a escasa comunicación académica coa xeografía francesa daquela época fixeron que Gilliéron non profundase neses factores exolingüísticos da variación xeográfica. Como resultado disto, a análise das dinámicas xeolingüísticas deste autor parecen estar máis orientadas a elucidar os pormenores e particularismos da historia das palabras do que a esclarecer as dinámicas que conforman a territorialidade das linguas. Con todo, o traballo de Gilliéron obrigou a reformular as teorías dos neogramáticos, xa naquela altura amplamente aceptadas, e abre devez novos horizontes na investigación da relación entre lingua e territorio. Así, senta as bases da xeolingüística moderna mediante a elaboración de modelos explicativos da distribución e difusión xeográficas dos elementos lingüísticos baseándose na observación da realidade, en exemplos da fala viva⁶⁸. Partindo da

---

⁶⁷ De feito, I. Iordan chega a afirmar que Guilliéron practicou máis unha *xeoloxía lingüística* do que unha verdadeira xeolingüística (Iordan, 1982: 212).

⁶⁸ Sen dúbida, este positivismo de Guilliéron diferénciao claramente dos seus mestres, Meyer e Paris, e achégao a colaboradores seus como o abade Rousselot. De feito, algúns dos seguidores máis acérrimos do método histórico-comparativo criticáronlle a Guilliéron que tirase conclusións sobre a historia das palabras partindo da súa situación actual, quer decer, do plano sincrónico e non a partir do latín, a lingua

observación sincrónica para explicar evolución diacrónicas, Gilliéron ofrece unha nova visión da lingua moito máis dinámica, profundando de xeito decisivo na análise da fala e xa non tanto da lingua (Camproux, 1980: 37; Iordan, 1982: 213, 253-254; Viaplana, 1996: 157).

2.3.d. O método “Palabras e Cousas”: Kakob Jud, Karl Jaberg e o AIS

Como xa fomos vendo nos anteriores apartados, a xeolingüística foi concibida nun principio, nos comezos do século XX, como corrente metodolóxica no seo da dialectoloxía co obxectivo fundamental de determinar a existencia de límites dialectais. Así e todo, o peso da orientación fenomenalista fixo que a xeolingüística fose concentrando cada vez máis a súa atención no léxico. De feito, os primeiros atlas lingüísticos son basicamente onomasiolóxicos, isto é, centrados na variabilidade lexical (Vàrvaro, 1988: 165).

O traballo desenvolvido por Jules Gilliéron en Francia terá de contado numerosas continuacións noutros países, fundamentalmente do dominio románico. Así, os anos que seguiron a publicación do ALF estiveron marcados pola elaboración, entre outros, de proxectos similares para o catalán, o romanés ou as falas románicas da República Italiana e da Suíza (Renzi, 1985: 121; Vårvaro, 1988: 168). Un dos proxectos que máis importancia ten nestes anos é o *Sachatlas Italiens und der Südschweiz* —máis coñecido polas siglas da súa denominación en italiano, *Atlante Italiano-Svizzero*—, dirixido polos lingüistas suízos Karl Jaberg e Jakob Jud, e publicado finalmente en oito volumes e cun total de 1705 mapas entre 1928 e 1940 (Iordan, 1982: 332; Vårvaro, 1988: 165-166). A grande importancia do AIS encóntrase nas modificacións que os seus directores introduciron a respecto do ALF francés e que marcarán sobre todo os atlas rexionais elaborados en Francia e España tras a Segunda Guerra Mundial. Así, segundo Alberto Vårvaro (1988: 168):

“Todos los atlas posteriores fueron influidos profundamente por los criterios de Jaberg y Jud y generalmente abandonaron los de Gilliéron cuando se alejaban de aquéllos”

Unha desas novidades do AIS constitúena os criterios de escolla dos puntos lingüísticos onde se realizaron as enquisas para o proxecto. O AIS contén unha rede de 407 puntos lingüísticos que cobren todo o dominio románico da Península Itálica, Sardeña e do sur de Suíza. Nesta rede inclúense varios enclaves lingüísticos non

---

de orixe. Esta preferencia polo punto de vista sincrónico tamén o achega a outros contemporáneos seus como o propio Saussure (Iordan, 1982: 250-255).

románicos de Italia⁶⁹, 28 núcleos urbanos medios e grandes e varias localidades situadas nos eixos máis importantes de comunicación terrestre. Ademais, nos núcleos urbanos realízanse varias enquisas para reflectir a fala de diferentes grupos sociais. Finalmente, os directores do proxecto deciden abandonar o principio de equidistancia dos puntos lingüísticos establecido por Gilliéron no ALF para garantir a súa representatividade espacial. Estas diferenzas substanciais a respecto do ALF responden ao contexto sociolingüístico particular que daquela se vivía —e en boa medida aínda hoxe— na República italiana. Alí, e ao contrario do que ocorre en Francia, as falas tradicionais aínda manteñen unha importante vitalidade en vilas e cidades, a partir das cales aínda se irradian innovacións lingüísticas endóxeas polas súas áreas de influencia. Por tanto, un dos obxectivos do AIS foi o de proporcionar datos fiábeis para a análise das dinámicas de difusión xeolingüística neste particular contexto italiano. De feito, nalgúns casos verificáronse excepcións ás tendencias de difusión xeolingüística que se viñan observando: as cidades non sempre son innovadoras no que se refire á fala tradicional e que ás veces as localidades situadas nos eixos de comunicación poden demorar máis do que áreas rurais afastadas na adopción de innovacións lingüísticas (Iordan, 1982: 335-336; Renzi, 1985: 120-121; Vårvaro, 1988: 166; Viaplana, 1996: 164). Esta presenza dos núcleos urbanos na rede de puntos do AIS permitirá observar de novo as particulares dinámicas de variabilidade que neles existen. Por tanto, o AIS supón máis un paso na consolidación do que despois, tras a Segunda Guerra Mundial, se dará en chamar *dialectoloxía urbana*, como máis tarde veremos, berce da actual sociolingüística.

A idea de adaptar a metodoloxía ao espazo lingüístico explorado tamén se reflicte na confección do cuestionario utilizado nas enquisas. Partindo do cuestionario elaborado para o ALF, Jud e Jaberg deseñan un cuestionario xeral de 2000 ítems suxeito a modificacións en función da localidade onde se realizase o traballo de campo. Así, nos núcleos urbanos excluíanse as preguntas referidas a termos da vida rural, ficando o cuestionario reducido a 800 preguntas. Por outro lado, o mesmo principio de adecuación ás características do terreo levou á escolla de tres exploradores lingüísticos, especializados cada un deles en determinadas falas rexionais e nas características

---

⁶⁹ Trátase, en concreto, dos enclaves de fala grega e albanesa do sur de Italia.

xeosociais das súas áreas lingüísticas⁷⁰. Evidentemente, Jaberg e Jud viron problemas na utilización de varios exploradores expertos en lingüística: risco de heteroxeneidade dos datos achegados, intensificación do “paradoxo do observador” e da autosuxestión dos investigadores, etc. Estes problemas tentáronse solucionar empregando os exploradores as falas tradicionais para realizaren as enquisas e usando as primeiras transcricións das respostas sen aplicaren procesos de depuración posterior. Por outro lado, as vantaxes do uso de exploradores múltiples foron moitas: recollida de máis datos en menor espazo de tempo, respostas máis fiábeis ao seren usadas nas enquisas os falares das persoas entrevistadas, etc. (Iordan, 1982: 333-335; Vårvaro, 1988: 167; Viaplana, 1996: 159-160, 164). De feito, tras a publicación do AIS, o emprego de inqueridores múltiples e especialistas en (xeo)lingüística acabou impóndose para a elaboración da inmensa maioría dos atlas lingüísticos posteriores.

A escolla de informantes si segue en xeral o perfil do NORMS marcado no ALF, isto é, falantes de mediana ou avanzada idade, con pouca instrución, xeosocialmente pouco móbiles e bos coñecedores da fala e da vida locais. O mesmo acontece co tipo de cartografía lingüística: os mapas do AIS son expositivos e mostran sobre cada punto lingüístico a transcripción fonética das respostas dadas polas persoas entrevistadas nos mesmos (Vårvaro, 1988: 167-168). Porén, a novidade máis importante do AIS faise patente na disposición dos mapas en cada volume. A diferenza do ALF, o AIS ordena os mapas non por orde alfabética das palabras ou expresións sobre as que se interroga, senón por campos semánticos. Deste xeito, os mapas van agrupados en categorías relacionadas co parentesco, o nacemento, a morte, o matrimonio, as plantas, os animais, as partes do corpo, a meteoroloxía, etc. Esta clasificación dos mapas no AIS non é arbitraria xa que segue unha corrente metodolóxica desenvolvida en Alemaña e na Suíza de fala alemá denominada *Wörter und Sachen* (Palabras e cousas)⁷¹. Segundo esta

---

⁷⁰ Os exploradores do AIS foron Paul Scheuermeier, Gerhard Rohlfs e Max Leopold Wagner e realizaron o seu traballo en nove anos, entre 1919 e 1928 (Renzi, 1985: 120; Vårvaro, 1988: 167; Viaplana, 1996: 164).

⁷¹ En 1909, varios lingüistas alemáns, entre os que está o coñecido romanista Meyer-Lübke, fundan a revista *Wörter und Sachen*, que se publica até 1944. A revista constituirá o principal medio de expresión e desenvolvemento científico desta corrente lingüística, na que destaca a obra de W. Pessler. Máis tarde, en 1928, seguindo a mesma orientación, o tamén alemán Fritz Krüger publica a revista *Volkstum und Kultur der Romanen*, que tamén deixa de aparecer coa fin da guerra. En España, Ramón Menéndez Pidal e Manuel Alvar tamén adoptaron os puntos de vista desta corrente (Iordan, 1982: 353-360; Vårvaro, 1988: 187). Así, a corrente “Palabras e Cousas” deixará até o día de hoxe moitos continuadores que realizaron importantes achegas non só para a xeolingüística, senón tamén para a etnolingüística e outras ramas da lingüística teórica.

corrente, a evolución das palabras no só ten un aspecto formal (mudanzas fonéticas e morfolóxicas), senón que tamén ten un aspecto semántico fundamental. Deste xeito, a evolución dunha palabra estaría tamén ligada ás mudanzas nas relacións semánticas entre esta e o obxecto que designa, é dicir, a evolución das palabras está vinculada á historia dos obxectos que estas designan (Iordan, 1982: 336-337; Renzi, 1985: 120; Vàrvaro, 1988: 188; Viaplana, 1996: 158). Cómpre dicir que as orientacións desta corrente non son innovadoras e que en boa medida parten xa de afirmacións de Schuchardt, para quen as palabras son sobre todo etiquetas que as persoas usamos para designarmos cousas (Iordan, 1982: 90; Vàrvaro, 1988: 188).

As repercusións da orientación *Palabras e Cousas* nos estudos xeolingüísticos foron importantes, tanto no plano da teoría (difusión de innovacións, etc.) como da metodoloxía (realización de enquisas, presentación cartográfica, etc.). Así, xa segundo Rudolf Meringer, un dos representantes desta corrente, a difusión das innovacións lingüísticas está moitas veces estreitamente relacionada cos patróns de difusión dos obxectos que designan. Desde este punto de vista, as innovacións tecnolóxicas e as lingüísticas van da man e constitúen dúas vertentes do que se poderían chamar innovacións *culturais*. Por tanto, e seguindo a Teoría das Ondas formulada por Schuchardt e Schmidt, as innovacións culturais difundiríanse como ondas a partir dos núcleos urbanos. Deste xeito, para os lingüistas desta corrente a historia lingüística debe ficar incluída na historia da civilización (Bartoli e Vidossi, 1945: 15; Renzi, 1985: 120; Vàrvaro, 1988: 188).

Todos estes principios teóricos inflúen profundamente na elaboración do AIS marcando a metodoloxía aplicada, especialmente no que se refire á presentación dos mapas, moitas veces acompañados⁷² de debuxos dos obxectos e variantes destes designados polas palabras estudadas. Estas escollas metodolóxicas, sobre todo a clasificación dos mapas e o acompañamento de debuxos dos obxectos designados, marcarán moitos atlas lingüísticos posteriores, especialmente os atlas lingüísticos rexionais onde se busca adecuar o traballo de campo ás particularidades culturais locais. Por outro lado, a aplicación destas metodoloxías en xeolingüística atraeu especialistas da etnografía e da xeografía —especialmente da xeografía rexional— para a consulta

---

⁷² No caso do AIS, os obxectos aparecen fotografados nun anexo especial (Iordan, 1982: 336; Viaplana, 1996: 163), pero noutros atlas lingüísticos posteriores influídos por este os debuxos mesmo poden aparecer nunha parte do propio mapa lingüístico.

destes atlas lingüísticos etnográficos (Bartoli e Vidossi, 1945: 15; Vårvaro, 1988: 189-190).

2.3.e. Matteo Bartoli e a lingüística espacial

Outra corrente que marcou o desenvolvemento da xeolingüística na primeira metade do século XX foi a denominada “Neolingüística” ou “Lingüística espacial”, formulada en Italia durante o período de entreguerras por Matteo Bartoli⁷³. Este especialista formula as súas teorías en varios libros, entre os que salientamos os *Lineamenti di Lingüística spaziale*, publicados en 1943 en colaboración con Giulio Vidossi, e os *Saggi di Lingüística spaziale*, compilación de artigos editada en 1945. Bartoli defínese nas súas publicacións como un eclético, mais o certo é que os seus posicionamentos se deben fundamentalmente ao traballo de Gilliéron, Ascoli e Schuchardt⁷⁴. De Schuchardt e Gilliéron, Bartoli tirou o seu modelo explicativo da difusión xeolingüística, isto é, a Teoría das Ondas e a estratigrafía (xeo)lingüística. Ascoli parece influir moito no manexo do concepto de “área lingüística” e, de feito, Bartoli chega a consideralo abertamente como un precursor da súa lingüística espacial. Finalmente, as ideas de Bartoli sobre o contacto lingüístico e a noción de prestixio tamén parecen provir de Schuchardt e Antoine Meillet. Con todo, a neolingüística xorde no seo da xeolingüística basicamente como unha xeneralización teórica do traballo estratigráfico de Jules Gilliéron⁷⁵ (Iordan, 1982: 362-366; Vårvaro, 1988: 171; Veny, 1986: 126).

A lingüística espacial tivo moito eco e os seus postulados introduciron un nutrido debate nas revistas científicas que se prolongou durante a posguerra (Iordan, 1982: 367-368). O interese principal desta corrente xeolingüística é o estudo da relación

---

⁷³ As teorías de Bartoli foron apoiadas por outros lingüistas italianos como Giulio Bertoni ou Giuseppe Vidossi. Con todo, Bartoli foi o principal teórico e representante desta corrente. De feito, foi o propio Bartoli quen escolleu primeiro a denominación de *Neolingüística* e máis tarde a de *Lingüística espacial* (Iordan, 1982: 362; Vårvaro, 1988: 170).

⁷⁴ Iorgu Iordan tamén ve na obra de Bartoli a influencia, entre outros, de W. Von Humboldt (Iordan, 1982: 362; Veny, 1986: 126).

⁷⁵ Porén, para Iorgu Iordan, Bartoli non asume todas as achegas do director do ALF: “No entanto, a GUILLIÉRON ele [Bartoli] não vai buscar os princípios verdadeiramente novos e originais, como sejam que a vida de uma palavra deve ser investigada no sentido da profundidade (Estratigrafia, ou geologia lingüística), nem tampouco as interpretações que lhe dá ao desaparecimento de palavras e sua substituição por outras (Homonímia, contaminação, etimologia popular, etc.), mas somente os aspectos exteriores, ou seja, aquilo a que podemos chamar geografia lingüística no seu sentido restrito: a difusão dos fenómenos lingüísticos em áreas maiores ou menores e a determinação do centro de irradiação das inovações” (Iordan, 1982: 364).

cronolóxica existente entre dúas variantes espaciais dunha variábel lingüística (sobre todo lexical), dos seus centros de irradiación e das causas da súa difusión xeográfica (Vàrvaro, 1982: 170). De feito, o propio Bartoli define o seu traballo como “difusionista”. Para este lingüista, a xeografía lingüística é a metodoloxía para elaborar e estudar os mapas lingüísticos. Este estudo centraríase basicamente no establecemento das relacións entre áreas lingüísticas e as características físicas e humanas que nelas se observan, na comparación entre límites lingüísticos e límites xeográficos, étnicos ou históricos, e no recoñecemento dos centros e vías de difusión das innovacións lingüísticas co obxectivo de fixar a súa estratificación cronolóxica (Bartoli e Vidossi, 1943: 15-16).

Vemos, pois, que o concepto de “área lingüística” é asumido por Bartoli como categoría de análise básica en xeolingüística. Así, a lingüística espacial recupera en boa medida a idea de Áscoli de área lingüística lingüísticamente definíbel e xeograficamente delimitábel, relacionada cunhas características físicas e humanas particulares e moitas veces superposta a outro tipo de áreas (naturais, históricas, culturais, etc.). De feito, aínda que asume o principio fenomenalista, xa constatado sobradamente polos atlas lingüísticos naquela altura, de que cada palabra ten a súa historia, Bartoli recoñece tamén a existencia relativa de límites dialectais e lingüísticos —entre os que existiría unha xerarquía— cando varias isoglosas coinciden formando feixes⁷⁶ (Bartoli e Vidossi, 1943: 16).

Porén, Bartoli non se centra na definición de fronteiras dialectais ou lingüísticas, senón que, como xa dixemos, o seu interese é a datación cronolóxica das variantes dunha variábel lingüística en función da localización das áreas xeográficas que ocupan cada unha delas concorrendo nun mesmo dominio lingüístico. Para Bartoli, ao igual que para Gilliéron, a localización das áreas xeográficas das variantes lingüísticas indícanos moitas veces a súa cronoloxía⁷⁷. Por tanto, as causas dun fenómeno lingüístico están, segundo este lingüista, subordinadas á identificación do seu punto ou área de orixe

---

⁷⁶ “Dove più isoglosse coincidono —e non si tratta mai di coincidenza matematica— parliamo di confini dialettali e, in un ordine superiore, di confini linguistici” (Bartoli e Vidossi, 1943: 16).

⁷⁷ Para a determinación da cronoloxía, Bartoli tamén se apoia, cando é posíbel, en fontes textuais antigas (Bartoli e Vidossi, 1943: 17). Por outro lado, este lingüista advirte de que as conclusións cronolóxicas tiradas da localización xeográfica dunha variante son sempre relativas: “Si tratta dunque di *cronologia relativa*, non di cronologia assoluta [...]. Le norme spaziali ci dicono se una fase sia più recente o più antica di un'altra, e non ci dicono se sia 'piuttosto recente' o piuttosto antica” (Bartoli e Vidossi, 1943: 46).

(Bartoli e Vidossi, 1943: 16-17). Así, partindo das tendencias xerais observadas en xeolingüística, establece o que el denomina *normas espaciais* e que serían as seguintes (Bartoli e Vidossi, 1943: 35-36; Renzi, 1985: 65; Varvaro, 1988: 171; Veny, 1986: 126-129)⁷⁸:

- a. Norma da área menos exposta ou máis isolada: a variante da área máis isolada tende a ser a máis antiga.
- b. Norma das áreas laterais ou periféricas: a variante da área periférica ou marxinal tende a ser máis antiga do que a variante da área central.
- c. Norma da área maior: A forma lingüística da área maior ou máis extensa tende a ser a máis antiga, a non ser que a área menos extensa sexa a máis isolada e/ou constituía unha área lateral.
- d. Norma da área serodia: a área de expansión lingüística máis serodia presenta máis arcaísmos que a área máis antiga⁷⁹.

Na formulación das súas normas, e posicionándose claramente en contra dos neogramáticos, Bartoli deixa ben claro que se trata de normas relativas, deducidas de estatísticas de traballo de campo, e, de feito, na presentación das mesmas o autor sinala varias excepcións ás mesmas na espera de que a crítica poida afinalas (Bartoli e Vidossi, 1943: 17, 40, 45). Porén, unha das críticas máis fortes e comúns que se lle teñen feito a Bartoli é precisamente un suposto uso rixido desas normas. Resulta aquí interesante, pois, ver a crítica que lle fan a Bartoli os xeolingüistas ingleses Chambers e Trudgill:

“La ‘Lingüística espacial’ resultó desacreditada finalmente como método para la lingüística histórica porque sus principios eran a veces contradictorios, y se podían encontrar muchas excepciones [...] El mayor problema de la ‘neolingüística’ estriba en el hecho de que dicha escuela intentaba trabajar con estos principios como si fueran ‘leyes’, cuando en realidad son simples tendencias. Como tales, en vez de como leyes, tienen, sin embargo, una validez considerable” (Chambers e Trudgill, 1994: 231).

---

⁷⁸ Alén das catro normas que aquí mencionamos, Bartoli propuxera unha quinta norma nas súas primeiras publicacións. Trátase da norma da área moribunda ou desaparecida: a variante da área lingüística moribunda ou desaparecida é a miúdo a máis antiga. Se cadra, polo evidente desta norma, Bartoli xa non a mencionaba nos seus últimos traballos (Veny, 1986: 129).

⁷⁹ Bartoli (Bartoli e Vidossi, 1943: 39-40) exemplifica esta última norma espacial co caso das expansións lingüísticas coloniais: normalmente as falas das colonias (Brasil, por exemplo, no caso da expansión ultramaríña do dominio lingüístico galego-portugués) presenta moitos arcaísmos a respecto da fala da metrópole (Portugal). En palabras do propio Bartoli: “Naturalmente, quanto più è innovativo il centro, e quanto più resta conservatrice l’area coloniale, tanto più è chiaro il fenomeno” (Bartoli e Vidossi, 1943: 45).

Vemos que estes autores, cuxa crítica é representativa da que lle fixeron a Bartoli outros moitos especialistas, sinalan puntos débiles da lingüística espacial que o propio Bartoli xa indicara: o problema das excepcións e a adopción das normas como tendencias e non como leis⁸⁰. Parece, por tanto, que moitas das críticas que recibiu o traballo de Bartoli se deben a unha lectura superficial do mesmo e a unha posterior aplicación “ao xeito neogramático” das súas normas relativas por parte dalgúns especialistas. Con todo, no ámbito da lingüística románica, as achegas de Bartoli non ficaron tan desacreditadas como nos países anglosaxóns. Así, se Chambers e Trudgill afirman na cita anterior que a lingüística espacial se revelou inadecuada como método da lingüística histórica⁸¹, o xeolingüista catalán Joan Veny (1986: 129) conclúe que “en resum, es tracta d’un mètode que, manejat amb certes precaucions, pot ser útil per a la lingüística històrica i, en general, per a dialectologia”. Máis entusiasta aínda é Lorenzo Renzi (1985: 64-65) cando afirma que a teoría de Bartoli “constituisce un originale e brillante (anche non sempre riconosciuto) contributo alla lingüística storica”. Renzi, no seu manual de introdución á filoloxía románica (1985: 67-69) realiza unha defensa da Lingüística espacial baseándose na obxección principal dos seus críticos: o tratamento das excepcións das normas. Renzi demostra que en moitos casos esas excepcións encontran a súa xustificación na propia lóxica das mesmas, quer dicir, combinando factores de varias normas, tal e como tamén observa Veny (Veny, 1986: 129).

Observando as normas e os supostos lóxicos en que se basean, o carácter “difusionista” da Lingüística espacial ao que aludía Bartoli constitúe o seu marco xeral de desenvolvemento. Poderíamos dicir que a teoría de difusión xeolingüística de Bartoli recupera a Teoría das Ondas de Schuchardt adaptándoa ás análises estratigráficas de Gilliéron. Así, asumindo de partida a óptica fenomenalista da xeolingüística do momento⁸², Bartoli asume a existencia de centros lingüísticos (normalmente centros

---

⁸⁰ Así, na formulación de cada norma espacial, Bartoli emprega sistemáticamente a expresión “di solito” para condicionar a aplicación rixida dos seus principios. Por outro lado, este autor usa varias veces o termo “norma relativa” á hora de referirse a algunha das súas normas espaciais, para as que mesmo chega a axuntar as “excepcións máis notábeis” (Bartoli e Vidossi, 1943: 35-41; Varvaro, 1988: 171; Veny, 1986: 129).

⁸¹ Na mesma liña de valoración do traballo de Bartoli declárase K.M. Petyt (1980: 66): “The Neolinguistics doctrine is interesting, but it does not command much support nowadays, partly because so many exceptions can be found to these norms”.

⁸² “[...] *ogni parola ha la sua historia*. Cioè, i mutamenti cui vanno soggetti gli elementi costitutivi delle parole non sono simultanei in tutte le parole né in tutti i parlanti di un dato gruppo; non sono propri *ab origine* di tutta l’area occupata dal gruppo, ma si sono diffusi da centri, più o meno determinabili, dentro o fuori dell’area occupata dal gruppo. E come questi mutamenti, così ogni fatto linguistico si ritiene ugualmente *diffuso* per irradiazione” (Bartoli e Vidossi, 43: 16).

urbanos) a partir dos que se irradian innovacións lingüísticas. Esta irradiación é máis débil canto máis lonxe se encontre un lugar do centro do cal procede. Doutro lado, Bartoli tamén recoñece a existencia de obstáculos que, de maneira particular ou conxunta, impiden ou ralentizan o proceso de difusión. Para este autor, trataríase en xeral dos mesmos obstáculos que encontra a comunicación humana, isto é, a mobilidade xeosocial das persoas e estes serían, por tanto, de tipo natural (relevo, hidrografía, etc.), económicos, político-administrativos ou relixiosos (Bartoli e Vidossi, 1943: 16).

As normas xorden ao se correlacionaren estes principios con criterios cronolóxicos xa que o obxectivo da Lingüística espacial non é o estudo sincrónico dos dominios lingüísticos, senón a datación cronolóxica dos elementos lingüísticos que o definen estruturalmente e delimitan territorialmente. Vemos, no fondo, que a Lingüística espacial non introduce grandes novidades xa que é herdeira e continuadora do método histórico-comparativo: coa mesma finalidade, xa non se comparan linguas literarias para a datación das formas lingüísticas, senón diferentes variedades da fala viva concorrentes nun mesmo ámbito xeográfico. Así, moitos autores teñen observado que a prioridade que lle dá Bartoli á diacronía e a súa querenza pola formulación de leis ou normas de interpretación científica achégao moito aos neogramáticos (Renzi, 1985: 68; Vàrvaro, 1988: 172). A este respecto, resulta interesante ver as opinións do romanés Iorgu Iordan:

“Contudo, parece-nos que BARTOLI se distingue menos dos neogramáticos do que ele próprio proclama. Se abstrairmos das ‘leis fonéticas’, em vez das quais os neolinguistas introduziram outras ‘leis’, encontraremos suficientes pontos de contacto entre estas duas escolas. Assim, por exemplo, BARTOLI revela-se a cada passo um lingüista histórico-comparativo, tal como os neogramáticos. Ele chega mesmo a declarar em algures que a verdadeira Lingüística só pode ser posta em prática por meio do método histórico-comparativo. [...] pode concluir-se que a doutrina neolinguística é, de facto, em grande parte, uma continuação da escola dos neogramáticos, que sofreu certas alterações no espírito das tendências actuais da nossa disciplina (com predomínio da geografia lingüística)” (Iordan, 1982: 366)

Con todo, sen supor unha novidade para a lingüística do momento, a Lingüística espacial si ofreceu unha boa sistematización das tendencias observadas na difusión xeográfica das innovacións lingüísticas, aínda que fose principalmente para lle ofrecer á lingüística histórico-comparativa unha metodoloxía positivista baseada na observación da variabilidade da fala viva. De feito, poucos manuais de lingüística histórica ou de dialectoloxía ignoran o traballo de Bartoli xa que, na realidade, virou nunha referencia metodolóxica clásica manexada aínda en moitas investigacións xeolingüísticas.

Por outro lado, a Lingüística espacial foi útil para outras disciplinas, sobre todo para a etnografía. O propio Bartoli era consciente das aplicacións que as súas teorías tiñan noutros campos da lingüística e fóra dela. De feito, a xeografía estaría entre as disciplinas máis interesadas neste tipo de investigacións⁸³ (Bartoli e Vidossi, 1943: 15, 46). Así, desde a Lingüística espacial vense con claridade, e se cadra pola primeira vez nos estudos de corte xeolingüístico, os puntos de encontro entre xeografía e lingüística, especialmente no que se refire á cartografía e ás súas utilidades. Con todo, estes lingüistas fican lonxe de ter unha visión integradora e interdisciplinar. De feito, Giuseppe Vidossi, coautor con Bartoli dos *Lineamenti di lingüistica spaziale*, ao describir nesta pequena obra as características da cartografía xeolingüística, compáraa coa elaborada pola xeografía (Bartoli e Vidossi, 1943: 5-15). Así, a través da cuestión cartográfica, Vidossi marca ben as diferenzas entre (xeo)lingüística e xeografía (das linguas), o cal indica, dun lado, unha consciencia de que a xeografía xoga un papel importante na xeolingüística e, doutro, a falta de comunicación que entre xeografía e lingüística se daba aínda naquela altura. Vidossi recoñece que a xeografía elabora cartografía lingüística, pero afirma que esta só tenta reflectir a distribución das linguas na superficie da Terra, o trazado dos seus límites e a extensión dos seus diferentes “dialectos”. No entanto, os mapas da xeografía lingüística —que é como tamén denominan Vidossi e Bartoli a xeolingüística— só recollen a distribución xeográfica dos feitos lingüísticos, sen pretenderen mostrar fronteiras. Resulta evidente que para Vidossi a xeografía e a lingüística teñen un punto de encontro, mais para el parece ser máis unha medianeira: dun lado, ficaría a xeografía ocupándose de describir a variación xeográfica interlingüística e, do outro, a xeolingüística, no campo da lingüística, ocuparíase de retratar a variación xeográfica intralingüística⁸⁴. É bo de ver que o que Vidossi presenta tras esta discusión metodolóxica é unha distinción epistemolóxica que se corresponde en boa medida coa división tradicional —distinción á que xa aludimos no capítulo primeiro— que se ten feito entre unha *xeografía das linguas* pertencente á xeografía e unha *xeografía lingüística* como parte da lingüística e método da

---

⁸³ “Osserveremo piuttosto che le indicazioni etnografiche, qualunque ne sia la mistura e la rappresentazione, sono fra le regioni che possono attirare e hanno attirato sugli atlanti linguistici l’attenzione degli studiosi di altre discipline: di geografia, soprattutto, e di demologia” (Bartoli e Vidossi, 1943: 15)

⁸⁴ Evidentemente, Vidossi esquece que os mapas xeolingüísticos, centrados segundo el na variación intralingüística, son necesarios para trazar as fronteiras entre as linguas e, por tanto, para elaborar os mapas lingüísticos que, segundo el, lle corresponderían á xeografía.

dialectoloxía. Esta concepción tradicional baséase nunha visión das disciplinas científicas como gavetas e, por tanto, na negación das ramas interdisciplinares.

As distincións feitas por Vidossi tamén reflicten unha visión descritivista da xeografía: esta sería a ciencia da enumeración, da descrición espacial xeral e da proxección cartográfica, en canto que a xeolingüística analiza os feitos lingüísticos a partir dos mapas. De feito, nunha nota dos *Lineamenti*, Vidossi explicita esta concepción de xeografía:

“[...] la geografia, intesa come *Verbreitungskunde*, estende in genere la sua attenzione anche alle carte linguistiche” (Vidossi e Bartoli, 1943: 20)

Atendendo á tradución do termo alemán empregado aquí, Vidossi ve a xeografía como a “ciencia da extensión” dos fenómenos no espazo terrestre, ou sexa, da súa enumeración e distribución xeográfica. Esta visión da xeografía explicitada por Bartoli e Vidossi correspóndese en boa medida coa que tiña naquela altura o resto de especialistas en xeolingüística e, en xeral, nas diferentes disciplinas científicas. Así, e a pesar de que a xeografía comezara a reformular os seus obxectivos (Ortega, 2000: 149), nas outras disciplinas científicas persistía unha concepción decimonónica da mesma aínda ben entrado o século XX. A este respecto, resultan interesantes as afirmacións do xeógrafo Ortega Valcárcel (2000: 139):

“A finales del siglo XIX, la geografía aparece como un vasto conjunto de conocimientos cuyo único vínculo es, como entonces decían, ‘el principio de extensión’, que consiste en ‘determinar la extensión de los fenómenos en la superficie del globo’, es decir, el carácter localizado de los mismos. Lo que explica la convivencia de disciplinas con perfil específico, como la geología y la antropología, junto a campos como el lingüístico y el botánico”

De aí precisamente provén unha visión do espazo como soporte físico dos fenómenos socioculturais, que comparten tanto a maior parte dos xeógrafos como dos lingüistas a finais do século XIX e comezos do XX (Valcárcel, 2000). De feito, como xa tivemos ocasión de ver e como aínda sinalaremos máis adiante, desde Ascoli e Paris até hoxe, pasando por Gilliéron e toda a súa escola, a grande maioría dos lingüistas que se interesaron pola variación xeográfica da lingua comparten esta concepción do espazo xeográfico, herdeira dunha imaxe social da xeografía como “espacio de confluencia de saberes que tenían en común la distribución espacial, la clasificación física en el espacio” (Ortega, 2000: 137).

Como xa dixemos, apesar de que o traballo de Bartoli e dos seus seguidores non achega novidades teóricas ou metodolóxicas aos estudos xeolingüísticos, este foi tamén

útil, alén da súa sistematización de conclusións teóricas tiradas da observación de diferentes patróns de difusión xeográfica das innovacións lingüísticas, polas observacións feitas a respecto de certos aspectos metodolóxicos. No que se refire á escolla dos puntos onde se realizan as enquisas dos atlas lingüísticos, Bartoli distánciase de Gilliéron e propón, apoiando os criterios manexados para o AIS, a inclusión dos centros urbanos maiores e medios, aínda que cun predominio dos puntos rurais (Bartoli e Vidossi, 1943: 10). O interese de Bartoli non era o de poder analizar a variabilidade lingüística dos centros urbanos, senón o de poder identificar mellor os centros de partida das innovacións lingüísticas.

Outra observación metodolóxica importante é a referida á escala. Até o momento, ninguén sistematizara os problemas da xeolingüística que xorden na relación entre escala e “lexibilidade” cartográficas. Así, segundo este autor, canto menor é a escala, maiores problemas hai de representación cartográfica da variación lingüística (Bartoli e Vidossi, 1943: 8-10). Esta cuestión da escala nas cartografías lingüísticas, recorrente en xeolingüística, será retomada máis polo miúdo polo francés Albert Dauzat, quen impulsará a elaboración do que se chamarán “atlas lingüísticos rexionais”.

2.3.f. Albert Dauzat e os atlas lingüísticos rexionais

A maioría dos manuais de filoloxía románica sitúan a Albert Dauzat dentro da escola de Jules Gilliéron. Con todo, e a pesar de ter sido alumno do director do ALF entre 1897 e 1900, Dauzat acabou lanzándolle numerosas críticas ao traballo desenvolvido polo seu mestre. Foi autor de numerosos traballos xeolingüísticos, entre os que podemos destacar *La géographie linguistique* (1922) e *Essais de géographie linguistique* (catro volumes entre 1921 e 1938). Mais tarde, Dauzat tamén se interesará por cuestións relacionadas co que entón se consideraba “xeografía das linguas” (Dauzat, 1953). Por outro lado, foi un dos fundadores da coñecida revista *Le français moderne*, onde tamén expuxo a súa visión crítica do traballo de Gilliéron e as súas propostas para o desenvolvemento da xeolingüística (Iordan, 1982: 280-281; Jaberg, 1995: 54-55).

Despois de Gilliéron, Albert Dauzat tomará en Francia o relevo como mestre no campo da xeolingüística. Ao seu redor, formárase unha escola de especialistas⁸⁵ que, baixo as súas indicacións, levarán a cabo os atlas lingüísticos rexionais franceses. Así,

---

⁸⁵ Encóntranse entre eles Jean Séguy, Paul Gardette e Louis Remacle (Jaberg, 1995 : 19-20).

durante o período de entreguerras, Dauzat propón a elaboración dun *Nouvel Atlas Linguistique de France par régions* como conclusión das súas críticas ao ALF de Gilliéron e Edmont⁸⁶. Esta desmarcaxe de Dauzat con respecto a Gilliéron débese, como é fácil supor, a unha diferenza de obxectivos na elaboración dos atlas lingüísticos: se para Gilliéron estes debían ofrecer sen preconceitos “fotos instantáneas” da situación dos falares vivos para seren analizadas estratigraficamente⁸⁷, para Dauzat os atlas lingüísticos debían servir de museos dialectais onde ficasen rexistradas e clasificadas todas as palabras xenuinamente tradicionais a través da cartografía das súas variantes. Esta diferenza de obxectivos implicou, por tanto, a aplicación de novas metodoloxías para a elaboración dos numerosos atlas lingüísticos rexionais que seguiron o programa de Dauzat (Jaberg, 1995: 27).

Dauzat afirmaba que para que todas as particularidades dos falares rexionais ou locais ficasen rexistradas nos atlas lingüísticos, estes debían presentar unha rede de puntos máis mesta, o cal implicaba traballar a unha escala máis detallada. Por outro lado, a escolla de informantes tamén debía ser máis selectiva, incluíndo só as persoas que máis fielmente “representaban” os falares locais⁸⁸. Do mesmo xeito, segundo Dauzat, a escolla de investigadores tamén debía procurar o rexistro máis fiel da fala viva e, por tanto, estes deberían ser varios e bos coñecedores da lingua e costumes da rexión estudada. Finalmente, Dauzat prefería a adaptación dun cuestionario base ás particularidades de cada comarca e aconsellaba verificar a súa eficacia con varias enquisas preparatorios previos ao traballo de campo definitivo (Jaberg, 1995: 55).

É bo de ver que Dauzat segue en boa medida os criterios metodolóxicos establecidos para o AIS. De feito, este xeolingüista francés insiste tamén na necesidade de os atlas lingüísticos rexionais presentaren de xeito fiel e claro os principais aspectos etnográfico-folclóricos das rexións estudadas, o cal o leva a aconsellar a inclusión nos atlas de ilustracións de obxectos tradicionais (ferramentas, vestimentas, etc.) (Jaberg,

---

⁸⁶ Para profundar nestas críticas, resulta ben útil a revisión que delas fixo Karl Jaberg (1995: 19-54). Este xeolingüista suízo achega argumentos na defensa de Gilliéron e afirma que as críticas de Dauzat e os seus seguidores ao final deixan o lector “con la impresión de una absoluta insuficiencia de lo que han ofrecido Guilliéron y Edmont. Aquí ni se trata de la distinta teórica de los autores de ambos tipos de atlas, ni de los aspectos positivos de una comparación imparcial de una y otra encuesta. De este modo, la crítica llega a una deformación de los verdaderos hechos, aunque las objeciones aducidas sean fundadas” (Jaberg, 1995: 27).

⁸⁷ Isto incluía o rexistro das numerosas interferencias da lingua da administración nas falas locais.

⁸⁸ Así e todo, Dauzat aconsellaba interrogar en cada punto, como mínimo, dúas persoas de diferente idade, aínda que sempre debían ser falantes habituais da variedade local (Jaberg, 1995: 55).

1995: 55). A pesar de seguir en moitos aspectos as propostas do AIS, mesmo na súa orientación etnográfica, Dauzat, no seu desexo de plasmar con rigor as falas locais sen ningún tipo de interferencia da lingua estándar, non asume todos os criterios metodolóxicos do atlas italiano, especialmente o que se refire á inclusión dos espazos urbanos na rede de puntos de enquisa.

O programa xeolingüístico de Dauzat foi aceptado pola comunidade lingüística francesa e, tras a IIª Guerra Mundial e baixo os auspicios do CNRS, comezáronse a elaborar os atlas lingüísticos rexionais de Francia. Seguindo en xeral a división en sectores que o propio Dauzat fixera do país, a elaboración e publicación dos atlas rexionais franceses, así como a explotación dos seus datos, centrou boa parte das investigacións xeolingüísticas na Francia da segunda metade do século pasado. Por outro lado, as propostas metodolóxicas de Dauzat foron asumidas en boa medida en España, onde Manuel Alvar dirixiu a elaboración de varios atlas rexionais.

Aínda que as súas propostas supuxeron a consolidación da investigación xeolingüística á escala local e rexional (Jaberg, 1995: 57), Albert Dauzat tamén recibiu críticas⁸⁹. A primeira vén da imprecisión das denominacións “atlas rexional” e “atlas nacional” que manexa Dauzat. Deste xeito, por exemplo, o *Atlas Lingüístic de Catalunya* de Griera, que adoptou unha escala semellante á que presentaría un hipotético atlas lingüístico de Portugal —mesmo incluíndo a Galiza— e analizou puntos lingüísticos pertencentes a catro estados, sería considerado rexional en canto que o portugués sería nacional. A este respecto, Karl Jaberg (1954; 1995: 14-15) opina que, para clasificarmos os atlas segundo a escala, non se deben manexar criterios político-administrativos, senón criterios relacionados coa escala mesma, como a extensión territorial do dominio lingüístico estudado. En xeral, o codirector do AIS prefere usar os termos “atlas pequeno” e “atlas grande”.

Por outro lado, o feito de Dauzat ter presentado o seu programa de investigación rexional en oposición aos traballos desenvolvidos a menor escala orixinou unha importante polémica. Autores como Karl Jaberg (1995: 13-19; 1954) ou Alberto Vàrvaro (1988: 169) indican que ambas as orientacións da investigación xeolingüística, aínda respondendo a obxectivos diferentes, presentan diversas vantaxes, sendo compatíbeis e necesarias: os atlas de menor escala ofrecen unha visión de conxunto da

---

⁸⁹ Aínda que aquí seguiremos as críticas feitas por Karl Jaberg, tamén son interesantes as expostas polo romanés Sever Pop (1950: 136).

macroestrutura xeolingüística de un ou varios estados, en canto que os atlas rexionais, a maior escala, presentan microestruturas xeolingüísticas rexionais ou comarcais.

A respecto do programa proposto por Dauzat, Jaberg (1995: 59-60) considera que a descentralización da recollida e tratamento de datos que este propuña é incompatíbel cunha presentación homoxénea dos mesmos en cada atlas rexional. Esta heteroxeneidade tamén afectaría a metodoloxía e, de feito, como xa apuntamos, o cuestionario de base modificouse en función das especificidades etnográficas de cada rexión. En consecuencia, isto dificulta o contraste dos resultados obtidos en cada atlas rexional. Con todo, Jaberg considera que o plano de Dauzat pode ser proveitoso para a xeolingüística:

“El plan Dauzat padece de una contradicción *in adjecto* de organización. La profunda descentralización de la recogida de material y la coordinación de sus resultados en una obra cartográfica total uniforme, no son compatibles. Una imagen lingüística uniforme y completa de regiones muy extensas y fuertemente diferenciadas, sólo es posible en los atlas grandes del tipo de Gilliéron, y en esto reside, a pesar de todas sus imperfecciones, su justificación. ¿Debe ser desechado por esto globalmente el plan de Dauzat? De ningún modo. Conservemos lo que en él hay de bueno. Todo nuevo atlas regional es bienvenido a la investigación; pero no se intente pegar con la cola, lo que no se puede ajustar” (Jaberg, 1995: 60)

2.3.g. As primeiras achegas sociolóxicas en dialectoloxía: Terracher e Bloch

Como xa estamos a ver, o traballo de Jules Gilliéron foi —e continúa a ser aínda hoxe— unha referencia metodolóxica fundamental en xeolingüística. Así, na Francia da primeira metade do século pasado, e a pesar das achegas críticas de Dauzat e outros, xurdiu unha escola de especialistas que se centraron en aplicar os principios metodolóxicos de Gilliéron a escala rexional ou local. Porén, algúns especialistas que se poderían inserir nesta escola desenvolveron aspectos teóricos e metodolóxicos que, aínda que foran previstos por Gilliéron, non foran tratados por este. En concreto, falaremos aquí de Oscar Bloch e A. Terracher, que se distinguiron por desenvolver, entre outros, os aspectos exolingüísticos do programa gillieroniano. En boa medida, e sen abandonaren a orientación historicista reinante na xeolingüística desa época, estes dous autores retoman aspectos sociolóxicos dos traballos de especialistas como Rousselot, Gauchat ou Morf.

Oscar Bloch centrou boa parte das súas investigacións na rexión francesa dos Vosgos meridionais, sobre cuxa fala elaborou glosarios lexicais e un pequeno atlas lingüístico seguindo a metodoloxía aplicada no ALF. Probabelmente, o libro titulado *La pénétration du français dans les parlers des Vosges méridionales*, publicado en 1921, é

a súa obra máis importante. Nas súas investigacións, Bloch inclúe todos os aspectos da linguaxe (fonética, morfoloxía, sintaxe e léxico) e interésase sobre todo polo contacto entre o francés e a fala rexional. Ademais, no seu traballo de campo, confirma a fiabilidade dos datos recollidos por Edmont para o ALF⁹⁰. En xeral, as investigacións de Bloch presentan dúas orientacións: dun lado, unha vertente histórica e descritiva que o leva a describir o sistema dialectal dos Vosgos meridionais e a investigar a súa formación e, doutro, unha liña de investigación máis xeolingüística centrada na análise das influencias lingüísticas dos centros comarcais sobre as súas bisbarras (Iordan, 1982: 276-278).

No que se refire á existencia de límites dialectais, Bloch non verifica a súa existencia, mais si comproba a subsistencia dunha relación estreita entre os falares estudados. Alén disto, Bloch tamén descobre feixes de isoglosas fonéticas e morfolóxicas en puntos xeográficos significativos, como a converxencia de vales. Estas consideracións de Bloch, especialmente a que se refire á relación “íntima” dos falares da rexión estudada, anuncian o que logo será a concepción estruturalista das áreas dialectais (Iordan, 1982: 279).

A pesar do interese destas investigacións, a parte quizais máis interesante do traballo de Bloch está relacionada co poder de irradiación lingüística dos centros urbanos comarcais⁹¹. Á diferenza doutros xeolingüistas da época, e sen dúbida isto constitúe o aspecto máis relevante do seu traballo, Bloch non se interesa tanto pola difusión de innovacións endóxenas da fala rexional, senón pola penetración do francés a través da xerarquía urbana rexional. Deste xeito, analiza as modalidades de difusión do francés na rexión dos Vosgos meridionais, que, segundo Bloch, son de dous tipos: “directa”, isto é, estrutural, e social. A modalidade de penetración lingüística directa atinxe a difusión de elementos lingüísticos franceses na fala local a través dos préstamos. A modalidade social refíerese a substitución da fala rexional polo francés nos diferentes usos lingüísticos. Vemos, pois, que Bloch é dos primeiros en estudar o contacto interlingüístico en termos de difusión xeolingüística. A este respecto, as conclusións de Bloch son ben reveladoras: ao xeneralizarse o uso do francés nos centros urbanos comarcais, a fala endóxena perde o seu carácter rexional pasando a ser só un

---

⁹⁰ Bloch realiza enquisas en dous puntos lingüísticos da rede do ALF en nun deles inclúe un informante do ALF (Iordan, 1982: 277-278).

⁹¹ En concreto, Bloch estudou o caso da comarca de Remiremont.

instrumento de comunicación local, o que acentúa a súa focalización comarcal. Deste xeito, Bloch tamén é innovador ao sinalar unha relación directa entre a acusada variabilidade xeográfica dunha lingua minorizada e a difusión xerárquica da súa lingua dominante (Iordan, 1982: 279).

A. Terracher, que realiza o groso do seu traballo na mesma época (primeiras décadas do século XX), tenta desenvolver unha xeolingüística verdadeiramente analítica. Segundo este autor, a xeolingüística debía superar o descritivismo que a caracterizaba naquela altura para poder descubrir as causas da distribución xeográfica dos feitos lingüísticos. Para Terracher, a superación do descritivismo pasaba por considerar a serio os compoñentes sociais da linguaxe. Así, a fala viva é vista como máis un factor social que se interrelaciona con outras variábeis sociolóxicas (Iordan, 1982: 271-273).

Ao igual que Bloch, Terracher tamén se interesa polas situacións de contacto lingüístico. En concreto, este especialista estuda o contacto entre falares rexionais manexando nas súas análises factores exolingüísticos como a rede de comunicacións, o sistema de mercados e feiras, etc. O autor mesmo presenta cartograficamente estes elementos para contrastalos cos mapas lingüísticos. Entre estes factores exolingüísticos, Terracher concédelle unha atención particular ás dinámicas demográficas, especialmente ás referentes ao matrimonio. Así, este especialista profunda na influencia ao longo da historia dos distintos tipos de casamento nas evolucións lingüísticas comarcais. Para iso, Terracher manexa datos tirados de arquivos parroquiais e rexistros civís, co que pon en práctica devez o contraste sistemático de datos lingüísticos e exolingüísticos tan aconsellado por outros xeolingüistas da época, entre eles o propio Gilliéron (Iordan, 1982: 272-274).

Así, no seu libro publicado en 1914, *Les aires morphologiques dans les parlers populaires du nord-ouest de l'Angoumois, 1800-1900*, Terracher estuda, a través de variábeis morfolóxicas⁹², a influencia dos matrimonios mixtos —isto é, entre a poboación dunha localidade e persoas vindas de fóra desta— sobre a difusión de certas variábeis morfolóxicas. Deste xeito, este autor descobre que canto máis fechadas son as comunidades aos matrimonios mixtos, máis conservan estas os tipos morfolóxicos tradicionais, o cal se reflicte na distribución xeográfica dos mesmos. Na explicación

---

⁹² Segundo Terracher, as variábeis morfolóxicas constitúen os elementos que máis teñen en conta os falantes para definiren unha variedade lingüística (Iordan, 1982: 274).

desta situación de contacto lingüístico, e confrontando a percepción que os falantes tiñan das variedades lingüísticas concorrentes, Terracher introduce por primeira vez a noción de prestixio lingüístico como categoría de análise. Deste xeito, comproba que a variedade lingüística menos prestixiosa —en particular os seus trazos morfolóxicos máis característicos— tende a ser abandonada polos falantes en favor da que goza de mellor consideración social (Iordan, 1982: 271, 275).

Alén diso, a consideración dos costumes matrimoniais tradicionais como categoría de análise, levouno a verificar unha coincidencia entre os antigos límites feudais e as áreas de diferentes variantes morfolóxicas. Así, Terracher observa que as frecuentes limitacións impostas polos señores feudais a respecto dos matrimonios dos seus servos con vasalos doutros feudos impediron durante moito tempo a “promiscuidade” lingüística favorecendo, por tanto, a homoxeneización e focalización dos falares en cada feudo. Deste xeito matízanse moito as achegas de Heinrich Morf, quen comprobara a coincidencia de límites lingüísticos e eclesiásticos (Iordan, 1892: 276).

Sen dúbida, o traballo de Terracher, a pesar de non ser probabelmente aínda o suficientemente valorado, constitúe un labor pioneiro na consideración en xeolingüística do componente social da linguaxe, introducindo e validando a utilidade analítica de conceptos como o de prestixio lingüístico. Por outro lado, as achegas de Terracher, na súa explicación da formación das áreas morfolóxicas contrastando factores lingüísticos e exolingüísticos, demostra a existencia de límites lingüísticos e que a súa formación está estreitamente relacionada con outras variábeis espaciais de tipo político, social e cultural. Sen dúbida, Terracher diseña en boa medida e con moita anticipación o que será o futuro non só da xeolingüística, senón tamén da sociolingüística.

2.4. A crise da dialectoloxía tradicional

Tras a IIª Guerra Mundial, a denominada “xeografía lingüística” aínda coñecía unha grande actividade. Unha vez finalizados os primeiros grandes atlas lingüísticos, a investigación xeolingüística centrábase xa na elaboración de numerosos atlas rexionais e locais, especialmente no vello continente. Por outro lado, iniciábanse novos proxectos de grandes atlas lingüísticos noutros continentes e tamén en Europa. As sociedades e centros de investigación centrados parcial ou exclusivamente na elaboración de atlas lingüísticos multiplicábanse cos anos (Moulton, 1972: 202-214). Porén, a partir da década dos anos 1950, a xeografía lingüística e a dialectoloxía en xeral serán o obxecto

de duras críticas por parte da propia lingüística e tamén desde as ciencias sociais (Petyt, 1980: 101-116).

Aínda que boa parte dos especialistas en xeolingüística seguen boa parte das orientacións tradicionais da dialectoloxía, estas críticas que esta recibiu, unha vez asumidas, contribuíron co tempo para unha verdadeira renovación dos enfoques tradicionais. Por un lado, a xeolingüística comezará a desenvolver o seu corpus teórico, até entón limitado ás cuestións dos lindes lingüísticos e da difusión xeográfica das innovacións, e, por outro, irá individualizándose como nova disciplina unha vez redefinido o status da dialectoloxía dentro da lingüística e tras a conformación e consolidación da sociolingüística a partir da propia dialectoloxía tradicional. Por tanto, as críticas da posguerra e das décadas posteriores supuxeron unha verdadeira crise para a dialectoloxía, que, ao entrar en regresión nos anos 1960 (Viaplana, 1996: 171), irá dando lugar, por un lado e nun primeiro momento, á sociolingüística e, por outro e máis tarde, á xeolingüística. Cumprirá, pois, profundarmos nesas críticas para comprendermos mellor os avances producidos na xeolingüística das últimas décadas. Para iso, asumiremos en xeral a distinción que fai entre elas K.M. Petyt (1980: 101-116).

2.4.a. As críticas provenientes da lingüística

Como xa vimos, durante o século XIX e até os anos 1920, na lingüística predomina a orientación histórica e comparatista, constituíndo a dialectoloxía un exemplo claro do predominio destas tendencias. A pesar das importantes achegas realizadas, os traballos dialectolóxicos e, por tanto, tamén os xeolingüísticos, estaban marcados polo historicismo, o atomismo e o descritivismo (Chambers e Trudgill, 38; Moulton, 1972: 196-197; Petyt, 1980: 101; Viaplana, 171). Deste xeito, e como xa vimos, na dialectoloxía acabou triunfando a axenda de traballo concibida por Paul Meyer e Gaston Paris.

O atomismo e o descritivismo impediron que a dialectoloxía elaborase un corpus teórico propio facendo que esta ficase na recollida e descrición de todo fenómeno dialectal, independentemente da súa relevancia estrutural. Cando nos anos 1950 xa se posuían os resultados de varios grandes atlas lingüísticos de diferentes dominios, desde a lingüística comprobouse que as conclusións teóricas novidosas eran xa escasas e que a xeografía lingüística se convertera nunha técnica de colección descritiva, e ás veces case obsesiva, das rarezas dialectais. Esta visión da dialectoloxía como técnica máis que

como ciencia viña sobre todo da falta de sistematización dos datos que esta compilaba (Callary, 1971: 201; Chambers e Trudgill, 1994: 38; Moulton, 1972: 200; Viaplana, 1996: 173). A negación do carácter científico da dialectoloxía e provocou e aínda provoca numerosos receos entre especialistas en lingüística teórica e lingüística dialectolóxica:

“En el peor de los casos ha habido una especie de fricción absurda entre los dos grupos, con los dialectólogos despreciando a los lingüistas por ‘abstraccionistas’, que se centran en ‘pasatiempos’ más que en datos reales de la lengua, y los lingüistas despreciando a los dialectólogos por ser ‘meros coleccionistas de mariposas’ que se andan por las ramas, sin ver el árbol y mucho menos el bosque” (Chambers e Trudgill, 1994: 38)

“Dins aquest marc, i ateses les orientacions d’aquestes disciplines en el moment — empírica, una; teórica, l’altra—, no hi ha res de sorprenent en la ignorància mutua mantinguda, ni tan sols en les qualificacions despectives que es dispensen l’una a l’altra: d’impressionista la lingüística a la dialectologia, de metafísica la dialectologia a la lingüística” (Viaplana, 1996: 118)

Este afastamento entre a dialectoloxía e a lingüística xeral cómpre buscármolo basicamente na aparición do estruturalismo coa obra de Ferdinand de Saussure. No seu famoso *Cours de Linguistique Générale*, difundido ao longo dos anos 1920, este lingüista suízo considera xa a dialectoloxía como unha disciplina extralingüística, isto é, centrada nos aspectos externos da lingua. Para Saussure e o estruturalismo, a lingüística debía estudar a lingua en si mesma, a súa estrutura, sen atender aos seus aspectos variacionais a miúdo vinculados a factores exolingüísticos. A propia distinción saussuriana entre substancia e forma das linguas excluía a dialectoloxía dos intereses centrais e xerais da lingüística. Así, se esta se centraba no estudo da forma da lingua, quer dicir, nas estruturas ou sistemas abstractos deducidos das prácticas lingüísticas, a dialectoloxía dedicábase ao estudo da substancia das linguas, isto é, ás propias prácticas lingüísticas. Por tanto, para o estruturalismo, que axiña acabou converténdose na orientación predominante na lingüística até os nosos días, as descrições dialectolóxicas dos falares non mostraban a función dos elementos variábeis no sistema. Deste xeito, coa asunción xeneralizada das teorías estruturalistas, a dialectoloxía acabou a miúdo sendo considerada como unha disciplina “paralingüística” (Petyt, 1980: 102; Viaplana, 1996: 118).

Por outro lado, a xeneralización do enfoque estruturalista a comezos do século XX supuxo unha reorientación fundamental na lingüística, que pasa a se centrar no plano sincrónico da lingua, isto é, na estrutura contemporánea e actual da mesma. Isto chocou devez co historicismo dunha dialectoloxía tradicional que, a pesar de se interesar polos falares vivos, continuaba ancorada na priorización do enfoque

diacrónico. Así, e como xa vimos, a investigación das particularidades dialectais e de posibles límites lingüísticos servía case sempre para tirar conclusións sobre a evolución histórica das linguas. Por tanto, o aumento do interese polo plano sincrónico en lingüística acabou marxinalizando a dialectoloxía no seo da mesma (Petyt, 1980: 101-102; Viaplana, 1996: 171).

Neste contexto de renovación teórica e metodolóxica da lingüística, a dialectoloxía ficou á parte mostrando un marcado conservadorismo metodolóxico que se mantivo de xeito xeneralizado até os anos 1960. Se a isto lle acrescentamos o feito de que a dialectoloxía apenas elaborou un corpus teórico propio, mostrándose ás veces mesmo contraria a toda abstracción analítica, temos como resultado unha impermeabilización teórico-metodolóxica deste campo de estudo que o fixo ficar á marxe dos avances realizados na propia lingüística ou en disciplinas afíns, como a xeografía (Viaplana, 1996: 172).

A chegada da lingüística xenerativo-transformacional en parte como refundación do estruturalismo nos anos 1960 non fixo máis que afondar a separación entre lingüística e dialectoloxía. Noam Chomsky, que desde os Estados Unidos lanzou esta nova orientación teórica e metodolóxica, non considera a variación como un obxecto de estudo principal da lingüística. Segundo este autor, esta disciplina debe centrarse nun modelo de lingua homoxéneo e estándar, na fala dun locutor ideal (Callary, 1971: 200). Todo isto só fixo consolidar a posición periférica que a dialectoloxía tiña xa naquela altura:

“Actual language use, with which most dialectologists are concerned, was relegated to the periferal area of performance, which by definition, could not advance beyond a mere, or in the pejorative vernacular of the day, trivial collection of isolated data, which are uninteresting in themselves because they are collected and analyzed without an attendant linguistic theory” (Callary, 1971: 200)

Deste xeito, o descritivismo e o historicismo que marcaron a dialectoloxía tradicional fixeron que esta ficase arrombada nos desenvolvementos dunha lingüística cada vez máis centrada na abstracción teórica a partir da observación das variedades estándar das linguas contemporáneas. Como consecuencia da marxinalización da dialectoloxía, a lingüística desatendeu o aspecto variacional que presenta todo sistema lingüístico. Polo seu lado, a dialectoloxía, pouco propensa á teorización, tampouco desenvolvera modelos teóricos para explicar os patróns de variabilidade da linguaxe humana. Esta foi, de feito, outra das críticas que recibiría posteriormente a dialectoloxía tradicional xa que esta, a pesar de se centrar no estudo da variabilidade das linguas,

especialmente no plano espacial, non só a ignorou de xeito sistemático nos seus traballos, senón que, paradoxalmente e ao igual que a lingüística estrutural, mesmo chegou ás veces a negar a súa pertinencia como verdadeiro obxecto de estudo. Así, e debido á súa forte orientación historicista, a dialectoloxía só se interesou polas variedades máis tradicionais das linguas, consideradas como máis estábeis, puras e xenuínas. Aínda cando se recoñecía a existencia da variabilidade, negábase a posibilidade de sistematizala mediante modelos de explicación teórica. Desta maneira, afirmábase a miúdo que a variación era “libre”, é dicir, que era imprevisíbel e que, por tanto, non respondía a ningún modelo explicativo razoábel. Na realidade, o concepto de “variación libre”, máis do que unha realidade científicamente demostrábel, era un concepto-etiqueta que lles servía de escusa á dialectoloxía e á lingüística en xeral para evitaren a análise da variación lingüística. Cando non se recorría ao concepto de variación libre, asumíase que a variación lingüística era o resultado da mestura dialectal, isto é, que a variabilidade observada nos falantes se debía a coexistencia de dous ou máis dialectos diferentes. No mellor dos casos, outros especialistas afirmaban que os elementos lingüísticos variábeis dun falar eran o reflexo dunha mudanza que aínda non estaba asentada na súa gramática (Chambers e Trudgill, 1994: 86, 186-187; Petyt, 1980: 107-108).

Así, o historicismo e este afán por evitar a análise variacional da dialectoloxía tradicional levárona a se centrar nos falares rurais, nos locutores máis anciáns, ignorando os espazos urbanos, a heteroxeneidade dialectal que neles se encontra e, por tanto, tamén a maioría dos falantes⁹³ (Chambers e Trudgill, 1994: 82-83; Petyt, 1980: 108). Esta orientación metodolóxica, entre outras, tamén provocou as críticas das ciencias sociais, que veremos no apartado seguinte.

Outro aspecto criticado desde a lingüística, e directamente relacionado coa pobreza e impermeabilidade teóricas que caracterizaban a dialectoloxía tradicional, foron os procedementos intuitivos que parecían aplicarse na metodoloxía dialectolóxica e, por tanto, tamén xeolingüística. Moitos lingüistas denunciaron que os dialectólogos partían a miúdo da súa propia percepción subxectiva dos dialectos para tentaren xustificala despois mediante a identificación de áreas centrais e feixes de isoglosas que

---

⁹³ Europa e Norteamérica, sobre as que se centraron a maioría dos traballos dialectolóxicos e xeolingüísticos, coñecen desde antes do século XX unha crecente concentración da súa poboación en áreas urbanas. Na actualidade, a maioría da poboación europea e norteamericana vive en cidades e nas súas áreas metropolitanas. De feito, a maioría dos fluxos migratorios que se rexistran no mundo teñen como destino áreas urbanas.

correspondan con esa concepción apriorística. Estas críticas apuntaban, pois, que a dialectoloxía facía por demostrar empiricamente realidades subxectivas e cuestionaban directamente a cientificidade desta disciplina. Considerábase que nos estudos dialectolóxicos pesaban demasiado a experiencia e o xuízo persoais dos especialistas, o cal levaba a unha precategorización global dos datos: a partir dunha idea intuitiva e subxectiva das áreas dialectais, a dialectoloxía tradicional escollía, dentro dos continúos lingüísticos, as isoglosas que lle permitisen caracterizar as áreas percibidas subxectivamente. O dialecto como categoría preconcebida levaba, pois, a unha escolla de datos e a uns resultados determinados (Kretzschmar, 1996: 18, 25; Moulton, 1972: 201).

O desinterese que mostraban a maior parte dos especialistas en dialectoloxía polos aspectos extralingüísticos directamente vinculados coas dinámicas xeolingüísticas tamén foi criticado. Así, a opinión tradicional que levaba a ver a arealidade dos fenómenos dialectais como unha realidade independente das comunidades humanas que nelas se insiren era considerada por E. Coseriu (1977: 157) como un verdadeiro risco para a dialectoloxía. Segundo Chambers e Trudgill (1994: 82), o desinterese polos aspectos sociolóxicos da variación lingüística que se reflectía constantemente nos traballos dialectolóxicos impediu a análise da variabilidade na dialectoloxía tradicional.

Evidentemente, desde o estruturalismo tamén se criticou duramente o atomismo que marcaba a dialectoloxía tradicional. Esta orientación facía que os fenómenos dialectais fosen estudados de xeito isolado e que moitas das isoglosas utilizadas para discriminar os dialectos non reflectisen na realidade as verdadeiras diferenzas estruturais existentes entre eles. Deste xeito, na maioría dos casos os fenómenos dialectais non se puñan en relación co sistema dialectal no cal cumpren unha determinada función distintiva, sendo finalmente estudados de xeito disperso e inconexo (Coseriu, 1977: 157; Martinet, 1969: 222). Isto, acompañado da escaseza de elaboración teórica, traducíuse nunha carencia de identificación e definición dos propios obxectos de estudo da dialectoloxía. Así, esta falta de resposta da dialectoloxía ante estes problemas carrega aínda hoxe unha certa indefinición de categorías de análise básicas como as de dialecto e lingua (Martinet, 1969: 223).

2.4.b. As críticas provenientes da socioloxía

Ao longo do século XX a socioloxía foise desenvolvendo como disciplina científica coa elaboración de metodoloxías de recollida de datos e de análise dos

mesmos para poder estudar as dinámicas sociais. O desenvolvemento dos estudos sociais supuxo unha verdadeira revolución nas ciencias humanas, que se viron directamente influenciadas por estes a partir de mediados do século pasado. Os especialistas desta disciplina emerxente tampouco lle aforraron críticas a unha dialectoloxía que tamén se fechaba ás innovacións achegadas desde a socioloxía. Así, xa en 1956, o norteamericano Glenna R. Pickford cuestionaba a fiabilidade e a validez dos estudos dialectolóxicos. Máis tarde, as críticas continuarían vindo da sociolingüística, saída en boa medida da propia dialectoloxía.

O groso das críticas provenientes da socioloxía e da sociolingüística teñen a ver cunha deficiencia na fiabilidade dos estudos dialectolóxicos de corte tradicional. A fiabilidade dos mesmos estaba comprometida polo feito de que estes non eran representativos: a dialectoloxía non mantiña no universo dos seus estudos, isto é, no conxunto de locutores informantes que lles servían de base, a mesma proporción de persoas por categorías sociais. Segundo a socioloxía e a estatística, para seren representativos, os estudos dialectais debían basearse en *random samples*, isto é, en mostraxes representativas de toda a comunidade de falantes dun dialecto ou dun punto lingüístico. Até entón, e como xa vimos, a dialectoloxía, na súa procura historicista dos falares xenuinamente tradicionais, centrara a súa atención nos falantes máis anciáns, rurais, de escasa ou nula instrución e con pouca mobilidade xeosocial. Por tanto, os atlas lingüísticos e as monografías dialectais non representaban a fala da totalidade da poboación dun determinado lugar, senón a do sector social máis tradicional. Así, a dialectoloxía, ao obviar o resto dos grupos sociais nos seus traballos, ignoraba cómo falaba a maioría da poboación mentres que o interese polos dialectos sociais e urbanos medraba cos anos (Chambers e Trudgill, 1994: 82-85; Petyt, 1980: 110-113). Nesta liña, K.M. Petyt afirma o seguinte canto á representatividade da *Survey of English Dialects* (SED), o atlas lingüístico de Inglaterra elaborado a mediados do século XX:

“The study of the sort of speakers SED investigated is a legitimate academic pursuit. They represent a type of speech which is almost certainly disappearing, and a record of this is valuable and interesting. But it is *not* legitimate to say that is a ‘survey of English dialects’: it is a survey of the dialects of a particular type of speaker. While the results are of value to some people, they will be less valuable to a much wider range of social scientists who would have been interested in findings about the general population” (Petyt, 1980: 111-112)

A este respecto, os dialectólogos británicos Chambers e Trudgill engaden o seguinte:

“Sin embargo, aunque la motivación parezca clara, también es cierto que la elección tan estricta de informantes en la geografía lingüística es probablemente la mayor fuente de descontento respecto a ella en los últimos tiempos. Los lectores y los investigadores han puesto en cuestión la relevancia de lo que parece ser una arqueología lingüística. La gente joven que ha nacido y vivido en una región concreta toda su vida se ha sentido molesta al descubrir que el habla registrada en los estudios de campo de su región es totalmente ajena a cualquier cosa que les resulte familiar. Este descubrimiento no es en absoluto sorprendente si consideramos que hoy en día la mayoría de la población es móvil, joven, urbana y femenina” (Chambers e Trudgill, 1994: 58-59).

Outra parte importante das críticas provenientes dos estudos sociais teñen a ver coa validez mesma dos datos e achados da dialectoloxía tradicional. Allea aos desenvolvementos da socioloxía e da estatística canto á elaboración de cuestionarios e ao tratamento dos datos compilados no traballo de campo, a dialectoloxía continuaba utilizando cuestionarios baseados en preguntas directas que a miúdo eran modificadas en función do informante co obxectivo de obter as respostas procuradas a priori polos investigadores. Nalgúns casos, estes mesmo chegaron a suxerir as respostas desexadas cando non as obtiñan. Para a socioloxía ou a sociolingüística, isto cuestiona a validez na comparación dos datos recollidos nos diferentes puntos lingüísticos. Ademais, as respostas condicionadas alteran a relación obxectiva entre a persoa que entrevista e a que informa (Petyt, 1980: 114-115).

Por outro lado, a extensión dos cuestionarios usados para a elaboración dos atlas lingüísticos esixíalles aos investigadores pasar varias horas, ás veces días, con cada informante. Isto aumenta o risco de non dar encontrado falantes dispostos a investir boa parte do seu tempo en responder a tales cuestionarios. No mellor dos casos, cando se encontraban informantes dispoñíbeis, as longas sesións de entrevista producían a miúdo o cansazo destes, que chegaban a dar respostas erróneas ou confusas (Continu e Marinescu, 1976: 300-302; Chambers e Trudgill, 49; Petyt, 114-115; Viaplana, 1996: 86-87). En todo caso, o tempo que o informante pasa respondendo ás preguntas dos investigadores fai con frecuencia que este repare cada vez máis nas súas propias respostas (Teaha, 1967) e que, por tanto, tenda a dar as respostas máis formais dentro do seu repertorio lingüístico. Isto desvirtúa parte dos datos obtidos aumentando o risco de caer no paradoxo do observador, ao cal xa nos referimos aquí con anterioridade (Chambers e Trudgill, 1994: 86).

Finalmente, a compilación das enormes cantidades de datos que a miúdo esixe a elaboración dun atlas lingüístico tamén compromete a validez dos datos e, por tanto, das conclusións que deles se tiran. En moitos casos, a sistematización e a interpretación dos

mesmos nestas situacións convértese nunha tarefa difícil que en varias ocasións ten desanimado máis dun investigador (Viaplana, 1996: 171).

Como estamos a ver, as críticas recibidas pola dialectoloxía tradicional son moi importantes. Este cuestionamento externo, que se produce nun contexto de mudanza dos paradigmas científicos tras as grandes confrontacións bélicas do século pasado, provoca unha crise da que a dialectoloxía tentará saír xa durante os últimos anos 1950. Así e todo, o peso dos enfoques tradicionais continúa sendo considerábel nunha dialectoloxía que se escindirá en sociolingüística, por un lado, e xeolingüística, por outro, para acabar converténdose progresivamente nunha orientación metodolóxica no seo da lingüística teórica externa. De todo isto falaremos no seguinte capítulo desta revisión bibliográfica.

2.5. As relacións interdisciplinarias entre xeografía e dialectoloxía

A pesar de que a xeografía lingüística era o principal centro de interese na dialectoloxía, os contactos desta coa xeografía foron na realidade puntuais até hai trinta anos. Como xa vimos, a dialectoloxía evitou influencias alleas, tanto da lingüística como de calquera outra disciplina, obviando a construción teórica e tomando o camiño da inercia metodolóxica. Polo seu lado, a xeografía, á diferenza da lingüística, percorreu un longo camiño para a súa definición como disciplina, cun obxecto de estudo e obxectivos determinados. O receo dos xeógrafos por acoutaren a súa disciplina levounos en xeral a negar puntos de encontro con outras ciencias. Isto non fixo máis que xeneralizar a idea tradicional de que a xeografía é unha disciplina da localización e da distribución dos obxectos no espazo terrestre, unha ciencia de descrições e enumeracións (Ortega, 2000: 137-141). Con esta concepción tradicional de xeografía, os lingüistas dedicados ao estudo da variación xeográfica da lingua apenas procuraron solucións ás súas preguntas nesta disciplina, que, por outro lado, tampouco parecía interesarse moito polos avances da xeografía lingüística ou da dialectoloxía en xeral.

Por outro lado, a xeografía tendeu a arrombar nos seus estudos os elementos espaciais que non son visíbeis na paisaxe, entre eles os lingüísticos. A corrente rexionalista, que constitúe as bases da tradición xeográfica moderna, consagra de feito esta tendencia ao centrar o seu interese no estudo duns “xéneros de vida” definitorios de cada rexión limitados na súa concepción a manifestacións materiais da interacción entre o ser humano e o seu medio natural. Así, a miúdo a lingua non se asumiu como unha manifestación material desta interacción e os factores lingüísticos obviáronse, en xeral,

nas análises xeográficas. Por outro lado, as fontes que tradicionalmente manexa a xeografía —rexistros parroquiais, padróns municipais, nomenclátors, censos de poboación e vivendas, etc.— non acostuman incluír datos de tipo lingüístico —usos, actitudes, variantes e variábeis dialectais, etc.—. Isto non fixo máis que reforzar o feito de moitos xeógrafos non consideraren a lingua como un factor espacialmente observábel e, por tanto, analizábel (Santos Solla, 2004: 229; Zelinsky e Williams, 1988: 337).

A finais dos anos 1960 comézase a percibir unha mudanza na relación de indiferenza entre a lingüística e a xeografía e, na década seguinte, as colaboracións entre especialistas de ambas as disciplinas multiplícanse para se consolidar xa nos anos 1980. Os anos 1960 supoñen un decenio de grandes mudanzas para a xeografía e a dialectoloxía. No caso desta última, vimos cómo se enchoupaba de estruturalismo ou cómo moitos especialistas reorientaban as súas actividades para a sociolingüística. Neste momento tamén xorde unha xeografía renovada por unha diversidade de correntes —do cuantitativismo ás xeografía humanísticas, pasando pola xeografía radical— e que deixa atrás as limitacións dunha tradición rexionalista e excepcionalista. O abandono do fenomenalismo en ambas as disciplinas —xeografía e dialectoloxía— parece ser, pois, significativo na constitución da xeolingüística durante os anos 1970. Centraremos, pois, este apartado a trazar un breve panorama histórico dos contactos da lingüística coa xeografía co obxectivo de trazar nesta última disciplina o camiño que a levou ao punto de encontro interdisciplinar coa lingüística nos anos 1970.

2.5.a. A constitución da xeografía como disciplina científica

Antes da súa institucionalización como disciplina, a finais do século XIX, a xeografía era considerada como un ámbito de confluencia de saberes que tiñan en común un interese pola distribución espacial. Segundo o xeógrafo español José Ortega (2000: 137), non existía a xeografía nun sentido estrito, senón un conxunto de “saberes” ou disciplinas xeográficas. Entre elas encontraríase a xeografía lingüística, parte central da dialectoloxía, mais tamén ramas da antropoloxía, da bioloxía, da xeoloxía, etc. Por tanto, a xeografía sería máis unha categoría que unha disciplina:

“En realidad, la geografía compartía con esas otras disciplinas un amplio segmento del mundo real en el que los límites y las atribuciones de unas y otras estaban sin establecer o eran difusos o imprecisos.

[...]

La dimensión “geográfica” atribuida a numerosas disciplinas daba a la geografía un carácter de extensa umbrela bajo la que podían cobijarse los más dispares conocimientos, pero le sustraía, sin duda, el de disciplina con campo y competencias específicas.” (Ortega, 2000: 138)

Así, xa no IIº Congreso Internacional de Xeografía, celebrado en Venecia en 1881, existiu unha sección denominada “Antropoxeografía, Etnoloxía e Lingüística” que se repite en edicións posteriores (Santos Solla, 2004: 229-230). A presenza de traballos xeográficos de orientación lingüística ou de lingüística con orientación xeográfica era tamén significativa noutros congresos da época, como, por exemplo, o Congreso Internacional das Ciencias Xeográficas, celebrado en París en 1889. Tamén entre o variado público destes congresos —xornalistas, militares, viaxeiros, etc.— se encontraban especialistas en lingüística ao lado de profesores de xeografía (Ortega 2000: 139). Porén, apesar de os contactos interdisciplinares seren significativos, o interese polas cuestións lingüísticas viña dado pola necesidade de unificar criterios terminolóxicos, especialmente no referente á toponimia. Esta preocupación das e dos xeógrafos pola toponimia, aínda que non é xeneralizábel, mantívose constante até hoxe. O xeógrafo galego Xosé M. Santos Solla (2004: 230) dá o exemplo da importante revista española *Estudios Geográficos*, onde se publicaron 21 artigos sobre toponimia desde a súa creación en 1940 até 1996, sendo estes os únicos traballos que tratan nesta publicación cuestións relacionadas coa lingua ou a lingüística.

Desta etapa de indefinición da xeografía, que en certa medida posibilitou o contacto de especialistas nas nacentes ciencias humanas (xeografía, lingüística, antropoloxía, historia, etc.), pásase a un período de definición e acoutamento do campo disciplinar. A institucionalización da xeografía, isto é, a creación de prazas de profesorado e títulos universitarios baixo esa denominación, foi fundamental na delimitación da disciplina. Isto permitiu estruturar unha comunidade científica xeográfica cuxos primeiros membros tiñan unha procedencia disciplinar moi diversa: zoólogos, antropólogos, historiadores, etc. Todos estes investigadores irán transformándose en xeógrafos conforme van ocupando postos universitarios de xeografía. O proceso de constitución da xeografía como disciplina está, pois, marcado pola ocupación do campo xeográfico desde disciplinas externas (Ortega, 2000: 137-140).

Porén, para consumir e lexitimar o seu proceso de constitución disciplinar, a comunidade xeográfica debía ter asignados un campo de coñecemento e uns obxectivos que aínda estaban sen definir. A este respecto, a comunidade xeográfica tivo que se

enfrentar a dúas necesidades: por un lado, acoutar o campo de coñecemento xeográfico, o que implicaba separalo do de outras disciplinas vinculadas parcialmente ao espazo e ao territorio, entre elas a lingüística; e, por outro, adoptar unha metodoloxía propia, un método que distinguise a xeografía do resto das ciencias:

“La conciencia permanente de que la Geografía se desenvuelve en terrenos fronterizos, cuando no ajenos, ha estimulado, desde el origen de la Geografía moderna, una doble tendencia. Por un lado, matizar y distinguir esa presencia de la geografía en las parcelas fronteras —sean geología, botánica, demografía, economía, sociología, entre otras—. Por otro, buscar un nicho propio. Y, en consecuencia, delimitar no sólo un terreno bien acotado y deslindado respecto de los fronterizos, sino una dimensión específica a la disciplina, de tal modo que ésta quedara liberada de su servidumbre original, como un cóctel de conocimientos ajenos”. (Ortega, 2000: 286)

Nun primeiro momento, aproximadamente de 1860 a 1880, e debido a que os primeiros especialistas en xeografía proviñan maioritariamente das ciencias naturais, primou o interese polo espazo físico ou natural. É o que se deu en chamar *fisioxeografía*, precursora da xeografía actual, tanto física como humana. Porén, o peso inicial desta orientación física non solucionaba os problemas de delimitación da xeografía coas ciencias naturais, de aí que se propuxese como estratexia alternativa a *antropoxeografía*. Tratábase de subliñar o factor humano ao lado do físico para crear unha disciplina ponte entre as ciencias sociais e a ciencias naturais. Así e todo, o novo proxecto non é contrario á xeografía física nin a esquece: aínda máis, esta continuará sendo o piar da disciplina. As teorías de Darwin, vistas do punto de vista humano ou social, posibilitaron o desenvolvemento do proxecto antropoxeográfico, que pretendía desenvolver unha xeografía orientada á sociedade humana partindo do estudo do medio físico (Higueras, 2003: 27-30; Ortega, 2000: 141-143; Scheibling, 1994: 12-13).

A antropoxeografía foi lanzada, esencialmente, polo alemán F. Ratzel, quen en 1885 publica un libro onde esta denominación (“anthropogeographie”) aparece no título. O libro publícase nun momento decisivo para a xeografía, as décadas de 1870 e 80, durante o que, ao igual que acontece en dialectoloxía, se lanzan propostas do que debe ser a disciplina. A proposta axiña se asumiu nos círculos xeográficos de tal xeito que, xa nos últimos anos do século XIX, esta xa se xeneralizara. O novo enfoque profunda no positivismo reinante da época e propón, esencialmente, limitar o campo de coñecemento da xeografía ao ámbito das relacións entre medio físico e ser humano tomando a observación do medio natural (relevo, xeoloxía, clima, etc.) como punto de partida e o estudo das sociedades humanas como obxectivo. O ambientalismo e o determinismo son, pois, evidentes nesta proposta e, en efecto, para os xeógrafos que a

asumen, o ser humano está influído inevitabelmente polo seu medio natural⁹⁴. Deste xeito, as diferenzas xeográficas entre as sociedades humanas son explicadas mediante principios ou leis naturalistas de tipo predictivo. Entre estes principios e conceptos, o das “condicións xeográficas” resultou clave na análise antropoxeográfica, aínda que aludindo exclusivamente aos aspectos físicos ou naturais materiais. A redución das condicións xeográficas á materialidade física permitíalle á xeografía agochar o importante papel xeográfico das estruturas económicas e sociais e evitar o carácter político de moitos fenómenos xeográficos⁹⁵ (Higueras, 2003: 29-30; Murcia, 1995: 94; Ortega, 2000: 141-151; Scheibling, 1994: 12-13). Será precisamente esta concepción naturalista das condicións xeográficas a que, exportada desde a xeografía, se aplicou, en xeral, na dialectoloxía tradicional.

A antropoxeografía desenvolveu tres centros de interese principais: a distribución dos humanos no territorio, a explicación de tal distribución en función da historia (migracións, guerras, etc.)⁹⁶ e, a cuestión máis importante, a influencia do medio físico sobre as sociedades humanas e a súa distribución xeográfica (Ortega, 2000: 151). Se reparamos ben, e substituíndo o factor humano ou social polo exclusivamente lingüístico, estes eran tamén os centros de interese da dialectoloxía tradicional desde Ascoli a Bartoli, pasando mesmo por Gilliéron e Gaston Paris. Evidentemente, cada especialista priorizaba unha determinada cuestión, mais os tres puntos de interese son indubidabelmente coincidentes. Porén, se na dialectoloxía non se establecía unha vinculación determinista entre o medio físico e as dinámicas sociais e culturais, para a xeografía de finais do século XIX, o ser humano —o “Home”— era produto do seu medio e coñecía unha adaptación permanente ao mesmo.

---

⁹⁴ Este determinismo ambientalista leva a Ratzel a distinguir entre *Naturvölker*, pobos para os que a influencia do medio natural é determinante, e *Kulturvölker*, pobos máis evoluídos e organizados en nacións para os que a influencia do medio se expresa a través dunha xeopolítica das relacións de forza entre os pobos en función da súa “xeografía” (Scheibling, 1994: 12).

⁹⁵ Cómpre lembrarmos aquí a opinión de moitos especialistas actuais que coinciden en salientar a estreita vinculación da práctica da xeografía cos intereses do poder. Nos seus inicios como disciplina científica moderna, a xeografía identifícase cos obxectivos imperialistas do capitalismo e, de xeito similar ao que sinalamos sobre a dialectoloxía de Paul Meyer ou Gaston Paris, estaba impregnada do nacionalismo burgués de finais do século XIX e inicios do XX. Segundo estes autores, a xeografía, como outras tantas ciencias, nacerían en boa medida como instrumento ideolóxico dunha determinada clase social: a burguesía. En concreto, a xeografía ofreceríalle á burguesía claves de xustificación científica da súa expansión imperialista analizándoa como un proceso natural e vinculando científicamente valores nacionais e intereses de clase a un territorio (Ortega, 2000: 142-143).

⁹⁶ O desenvolvemento dos estudos a este respecto levaron á posterior aparición da xeopolítica (Higueras, 2003: 29)

A proposta antropoxeográfica de Ratzel crea unha xeografía ambientalista, determinista e positivista, e introdúcea no contexto do sistema das ciencias da época. Con todo, aínda que todos os especialistas comparten a mesma idea de xeografía científica, moitos son debedores da súa procedencia disciplinar. Como en dialectoloxía, cada autor dálle máis importancia a uns aspectos que a outros. Os especialistas de formación en ciencias naturais, numerosos nos Estados Unidos ou Alemaña, reparan máis nas influencias do medio físico sobre o ser humano en canto que os de formación en historia, predominantes en Francia ou Italia, céntranse nas formas de distribución e organización espacial e na súa evolución ao longo do tempo. Desta segunda orientación xorde pouco despois a xeografía rexional (Higueras, 2003: 27-30; Ortega, 200: 154-159).

De toda esta época de constitución disciplinar, coincidente coas da lingüística como disciplina, a dialectoloxía asume durante moito tempo, bastante despois da súa superación na propia xeografía, conceptos e perspectivas naturalistas e historicistas, expresados nas denominadas “condicións xeográficas”, acordes coa súa propia orientación. Por outro lado, o reduccionismo naturalista permitía limitar roces interdisciplinarios nun momento de definición dos campos de coñecemento. O fenomenalismo triunfante nos primeiros decenios do século XX tampouco contribuirá para un maior achegamento da lingüística e da xeografía.

2.5.b. A xeografía rexional e os seus paralelismos coa dialectoloxía tradicional

A corrente rexionalista marca o desenvolvemento da xeografía durante toda a primeira metade do século XX. Aínda hoxe, o peso desta corrente faise sentir en moitos especialistas. Se foi a xeografía francesa a que difundiu este novo enfoque, a xeografía alemá foi a que se ocupou da súa elaboración teórica. Así, Vidal de la Blache, de formación en historia e fundador da escola francesa de xeografía, é considerado o máximo representante da xeografía rexional en canto que o xeógrafo alemán de formación física Alfred Hettner é considerado como o verdadeiro ideólogo desta corrente. Hettner, coa súa proposta elaborada durante os anos 1920, procura xustificar a cientificidade da xeografía. Esta, para o xeógrafo alemán, non debía ser unha ciencia da Terra, senón unha ciencia do espazo e da súa organización. Hettner asume a concepción naturalista de Ratzel pola que a xeografía é a ciencia que se encarga de estudar as relacións entre o ser humano e o seu medio. Segundo Hettner, o espazo constitúe a materialización desas relacións, de aí que reformule a xeografía como ciencia do espazo

e da súa organización. Esta debía facer o inventario, delimitación e interpretación das diferentes formas rexionais. Deste xeito, coa introdución dos conceptos clave de localización e organización, delimítase de xeito máis nítido o contorno do campo de coñecemento propio da xeografía, así como a súa metodoloxía particular (Costa, 1995: 58-61; Ortega 2000: 172-173). A ciencia xeográfica debía ser corolóxica⁹⁷ e centrarse, pois, na organización do espazo, non na distribución espacial dos fenómenos xeolóxicos, biolóxicos, sociais ou culturais isolados:

“Para Hettner, la geografía no tiene que ver con la distribución espacial de los fenómenos, objeto propio de cada disciplina en la que tales circunstancias se dan. Ni la distribución de las plantas, ni la distribución de las lenguas, o la de las razas, constituye un objeto de la geografía. Hettner recorta así el perímetro de la disciplina. Lo simplifica. Trataba de eliminar una vieja confusión que había persistido en el período fundacional de la geografía moderna y que muchos geógrafos mantenían”. (Ortega 2000: 173)

Porén, a formulación rexionalista non supón unha verdadeira ruptura coa corrente precedente: como estamos a ver, asúmese a visión naturalista dos fenómenos xeográficos manifestados a través das relacións entre medio e ser humano. O ámbito do humano ou do social continúa subordinado ao contexto físico ou natural, que constitúe sempre o punto de partida de toda análise xeográfica. Para Hettner, todo aquel aspecto social que escapa aos condicionamentos do medio natural non debe constituír un centro de interese para a xeografía. A este respecto, Hettner afástase do naturalismo determinista no que se encadra e para o que a cultura e, por tanto, as linguas son tamén resultado da influencia do medio, ao non considerar xa tal relación (Ortega, 2000: 174-175). Deste xeito, os fenómenos lingüísticos fican teoricamente fóra do ámbito da xeografía xa que, ao non se consideraren como parte manifesta da relación ser humano – medio, non fan parte do espazo e da súa organización, obxecto da disciplina. Porén, os aspectos lingüísticos foron tidos en consideración nalgúns casos nos estudos de xeografía rexional como máis unha evidencia da organización espacial particular dunha determinada rexión. En España temos un perfecto exemplo na tese de Mª Pilar de Torres (1971). Centrada na delimitación e descrición das singularidades da rexión do noroeste de Navarra, esta xeógrafa sinala que os límites naturais e humanos da mesma se

---

⁹⁷ O adxectivo “corolóxico” refírese ás análises centradas na diferenciación de áreas na superficie terrestre.

confirman coa súa coincidencia cos dominio lingüístico do vasco nesta comunidade foral⁹⁸.

Na realidade, o que achega Hettner á xeografía rexional é unha reformulación da antropoxeografía ou da xeografía xeral nun marco conceptual concreto: o rexional. A rexión é considerada o espazo xeográfico por excelencia, a expresión obxectiva das influencias do medio natural nas sociedades humanas. Esta convértese así no verdadeiro obxecto de estudo da xeografía. O obxectivo da xeografía continúa a ser o estudo das relacións entre o ser humano e o medio natural mais sempre nunha rexión definida. Para a xeografía rexional, a rexión xeográfica era sobre todo unha rexión natural, isto é, son os elementos do medio natural os que a definen, independentemente da presenza humana. Para Hettner, a rexión non é máis do que unha combinación particular de fenómenos orgánicos e inorgánicos. Estes fenómenos xeográficos son estudados sempre como partes constitutivas dun determinado espazo rexional. Deste xeito, o rexionalismo xeográfico abandona o positivismo holista da antropoxeografía e recoloca a esta nun posibilismo fenomenalista ou excepcionalista. A xeografía pasa de ser unha ciencia de xeneralidades a unha ciencia de singularidades⁹⁹ (Costa, 1995: 54-56; Higuera, 2003: 30-31; Ortega 2000: 175, 283-286; Scheibling, 1994: 16-23; Thrift, 1994: 202-203). Como xa vimos, algo semellante acaba ocorrendo na dialectoloxía durante esa época baixo a influencia das mesmas correntes filosóficas de tipo materialista e idealista. Así, na xeografía da primeira metade do século XX tamén se abandonan as pretensións xeneralistas e primarán as achegas intuitivas e subxectivas baseadas no mentalismo, o estudo de casos individuais evitando a formulación de leis ou regras xerais.

Ao lado do concepto de rexión, a xeografía rexional introduciu unha nova noción clave no discurso xeográfico: a paisaxe¹⁰⁰. A elaboración do concepto de paisaxe tamén se produce en Alemaña debido ao importante peso da paisaxe na tradición

---

⁹⁸ “La lengua, incluso, reafirma esta delimitación ya que existe una coincidencia de la región estudiada con la zona de dialecto vasco alto navarro septentrional. [...] La lengua, como hace unas líneas comentaba, si la engloba de manera practicamente general” (Torres, 1971: 11)

⁹⁹ Vidal de la Blache, por exemplo, alertou na súa obra sobre os abusos da xeneralización e as vantaxes dos enfoques particularistas: “Contre l’esprit de généralisation abusive, le préservatif c’est de composer des études analytiques, des monographies où les rapports entre les conditions géographiques et les faits sociaux seront envisagés de près sur un champ bien choisi et restreint” (citado en Scheibling, 1994: 16).

¹⁰⁰ Tampouco deberíamos esquecer outro concepto clave no discurso rexionalista, especialmente no francés: o modo de vida (*genre de vie*), isto é, o conxunto de técnicas e modos de organización desenvolvidos polas sociedades para se adaptaren a un medio natural particular. Os xéneros de vida son, pois, as manifestacións socioculturais das relacións ser humano – medio natural (Higuera, 2003: 30; Scheibling, 1994: 15).

filosófica deste país. Os xeógrafos rexionalistas alemáns distinguirán dous tipos de paisaxe: a natural e a cultural, froito das relacións ser humano – medio natural. É o concepto de paisaxe cultural como expresión visual das relacións o que retén a xeografía rexionalista. Trátase dunha paisaxe limitada aos aspectos materiais e, por tanto, visuais da que fican excluídos os lingüísticos¹⁰¹. En pouco tempo, a paisaxe gañou tal importancia na xeografía rexionalista que para un determinado sector acabou constituíndo o elemento definitorio básico da rexión. Será desta xeografía da paisaxe de onde nacerá a xeografía cultural, primeiro en Alemaña, logo en Francia e finalmente nos Estados Unidos con Carl O. Sauer. Esta xeografía cultural centrada na paisaxe terá un carácter historicista: a paisaxe é o produto da adaptación das sociedades humanas ao seu medio natural en función das súas características culturais. É unha acumulación de experiencias culturais de adaptación ao medio natural. De aí que se desenvolvan metodoloxías para reconstruír as diferentes etapas na formación da paisaxe. Por outro lado, e ao igual que a xeografía rexional da que procede, a xeografía cultural terá nos seus inicios un marcado carácter corolóxico ou arealista. A paisaxe é considerada como a manifestación material dunha certa unidade cultural nunha determinada rexión (Ortega, 2000: 287-289). As semellanzas epistemolóxicas entre esta xeografía cultural nacente e a dialectoloxía tradicional, especialmente coa súa corrente de *Palabras e Cousas*, non sorprenden se temos en conta que ambas as disciplinas estaban influenciadas nesa altura polo materialismo e o mentalismo.

O obxectivo da xeografía pasa a ser, pois, o de descubrir as singularidades rexionais, fundamentais para definir e delimitar a rexión. Para tal fin elebórase un método, a denominada “síntese rexional”, formulada explicitamente polo francés A. Demangeon e baseada no *Landerkundliche* (esquema rexional) proposto por Hettner. A síntese rexional debía seguir unha secuencia na súa estrutura expositiva que reflectía a primacía dos aspectos naturais fronte aos sociais: do estudo das singularidades físicas ou naturais pasábase ao das singularidades sociais e económicas. Non se trata, por tanto, dunha estrutura arbitraria xa que respondía á unha determinada visión causal nas relacións ser humano – medio natural: comezábase pola estrutura xeolóxica e despois proseguíase coa morfoloxía da superficie, o clima, a xeografía da flora e da fauna, o

---

¹⁰¹ Porén, é bo de ver que a lingua ten unha forte expresión visual na paisaxe a través da sinalética; de tal xeito que a sinalética monolingüe ou bilingüe evidencian na paisaxe a existencia dun determinado territorio lingüístico ou dunha determinada área de influencia lingüística. Como veremos máis adiante, os conflitos lingüísticos fican a miúdo reflectidos nos indicadores rodoviaros e na sinalética urbana, todos eles elementos materiais da paisaxe.

poboamento, a economía, o comercio e a poboación (Costa, 1995: 56-57; Ortega 2000: 290-292). Tamén aquí volvemos encontrar semellanzas coa dialectoloxía tradicional. Non deixa de resultar sorprendente o paralelismo existente entre a estrutura expositiva das sínteses rexionais e a das monografías dialectais. Así, estas últimas acostuman comezar a tratar, aínda que de xeito panorámico, o medio natural (relevo, clima, hidrografía, bosques, etc.) e pasan despois a tratar polo miúdo os fenómenos lingüísticos. Non saberíamos dicir se esta semellanza se debe a influencia da xeografía sobre a dialectoloxía ou se simplemente se trata do resultado lóxico en dúas disciplinas que bebían naquela altura das mesmas fontes epistemolóxicas.

En calquera caso, ficou evidente en varios puntos deste apartado o paralelismo existente entre a xeografía rexional e da paisaxe e a dialectoloxía tradicional. Porén, os contactos entre ambas as dúas limitáronse a intercambios puntuais de información básica sobre unha determinada rexión ou comarca. Os apartados bibliográficos das investigacións publicadas revelan, en xeral, que os xeógrafos consultaban de cando en vez libros de dialectoloxía e que os dialectólogos coñecían as sínteses rexionais correspondentes ás áreas lingüísticas que estudaban. Probabelmente, a estrutura das monografías dialectais inspírase na das sínteses rexionais estando xeografía e dialectoloxía baixo un mesmo signo epistemolóxico.

Os paralelismos entre dialectoloxía tradicional e xeografía rexional pódense manifestar de xeito diferente en función do contexto sociopolítico. Así, se o concepto historicista de rexión acostuma ser complementario ao de dialecto na dialectoloxía italiana ou española¹⁰², non é o caso precisamente en Francia, onde a dialectoloxía tradicional e a xeografía rexionais máis se desenvolveron. Debido á conxuntura política da que xa falamos debida á derrota ante Prusia en 1872, o sentimento nacionalista de unión ao redor da lingua e do territorio franceses levou á negación de toda análise empírica apoiada no dialecto ou na rexión históricos como categoría de análise. Ao considerar o xacobinismo, erixido en herdeiro político da Revolución de 1789, os dialectos e as vellas provincias como vestixios do Antigo Réxime, estes ficaron negados epistemoloxicamente. A xeografía rexional, mais do que na rexión histórica, céntrase

---

¹⁰² Do mesmo xeito que para os xeógrafos rexionalistas a rexión é unha combinación de fenómenos xeográficos resultado da adaptación das sociedades ao medio, para moitos dialectólogos as variedades romances son combinacións singulares de fenómenos lingüísticos resultado da adaptación da lingua — neste caso o latín— ao medio xeográfico. Así, en Ascoli, como xa vimos, os factores extralingüísticos, entre eles os xeográficos —isto é, naturais—, xogan un papel importante na difusión e distribución dos fenómenos lingüísticos, que se combinan entre si para formaren dialectos.

nos “pays”, comarcas estruturadas ao longo do tempo ao redor dunha vila e coincidente cunha rexión natural (Scheibling, 1994: 16; Thrift, 1994: 203). Polo seu lado, e como xa vimos, a dialectoloxía francesa nega a existencia de límites dialectais e, por tanto, a correspondencia destes con rexións naturais ou culturais. Como solución, á dialectoloxía francesa non lle quedaba máis que se centrar nas falas locais, no *patois* dun concello concreto ou dun *pays* en particular. Deste xeito, as coincidencias epistemolóxicas e metodolóxicas existentes entre a dialectoloxía tradicional e a xeografía rexional coñecen en Francia unha manifestación debida en boa medida ao contexto político da época.

2.5.c. Xeografía rexional e dialectoloxía tradicional: unha mesma crise

Tras a IIª Guerra Mundial, o racionalismo positivista devén de novo a corrente de pensamento científico en auge. Como vimos, foi neste novo contexto neopositivista onde se sitúa a crise da dialectoloxía tradicional. Dominada polo excepcionalismo historicista e o mentalismo, a dialectoloxía recibiu duras críticas da lingüística estruturalista e das ciencias sociais, onde se asumira a nova orientación neopositivista, con respecto á súa cientificidade. A xeografía rexionalista, definida tamén no marco do excepcionalismo e do mentalismo, coñecerá unha crise similar á da dialectoloxía provocada polo mesmo tipo de críticas.

A xeografía rexionalista comeza a mostrar sinais de crise na propia Francia, onde máis enraizada estaba, xa nos anos 1940, no cadro dun debate sobre os conceptos de “análise” e “síntese”, por un lado, e de “xeral” e “rexional”, por outro. Planan dúbidas sobre a cientificidade dunha xeografía rexional que comeza a ser considerada como unha orientación máis artística do que científica. Nos anos 1950 a crise xa é evidente non só en Francia, senón tamén do outro lado do Atlántico, nos Estados Unidos, onde o pensamento analítico e positivista viña desenvolvéndose na xeografía desde os primeiros decenios do século XX. Alí, o xeógrafo F.K. Schaefer publica en 1953 o seu coñecido artigo “Exceptionalism in Geography. A Methodological Examination”, tomado axiña como referencia teórico-metodolóxica para a xeografía analítica posterior. Schaefer critica os postulados de Hettner e analiza as fraquezas metodolóxicas da xeografía rexional, especialmente a incongruencia de elaborar un método científico obxectivo baseado nunha orientación teórica mentalista que primaba o coñecemento intuitivo. Así, a nova xeografía dos anos 1950 e 60 abandona a orientación rexionalista na procura dun método científico obxectivo que achegue devez a xeografía

ao resto das ciencias. Buscábase, por tanto, unha homologación da xeografía coas ciencias positivas: para reclamar o estatuto de ciencia para a xeografía cumpría adoptar o chamado “método científico” (Ortega, 2000: 269, 297-298).

CAPÍTULO 3. DA DIALECTOLOXÍA Á XEOLINGÜÍSTICA: ESTRUCTURALISMO, CUANTITATIVISMO E TEORÍA SOCIAL

Durante os anos 1950 e 60, como reacción ás críticas que estaba a recibir, a dialectoloxía comezou a adoptar novos paradigmas teórico-metodolóxicos máis acordes coa lingüística do momento. Así, aínda que as orientacións tradicionais continuaron a ser unha referencia importante para os dialectólogos e os especialistas en xeografía lingüística, o estruturalismo e, mais tarde, o cuantitativismo e as orientacións sociolóxicas foron transformando unha dialectoloxía que, por un lado, se integra na sociolingüista e, por outro, se vai reformulando como “xeolingüística”.

3.1. A dialectoloxía estrutural

A necesidade de adecuar a dialectoloxía ás orientacións estruturalistas que se foron xeneralizando na lingüística teórica durante a primeira metade do século XX xa fora formulada antes das críticas da posguerra. Así, Trubetzkoy, lingüista ruso fundador da fonoloxía, criticou en 1931 a orientación historicista da dialectoloxía no seu coñecido artigo “Phonologie et géographie linguistique” publicado na revista do Círculo Lingüístico de Praga, do cal o lingüista ruso foi un dos máximos representantes. Neste artigo, Trubetzkoy propón unha reformulación da dialectoloxía¹⁰³ seguindo as teorías estruturalistas.

Como xa indica o título deste importante artigo, o lingüista ruso centra a súa proposta nos aspectos fonolóxicos. Fronte a unha dialectoloxía preocupada esencialmente polos fenómenos fonéticos, e, por tanto, non estruturais, Trubetzkoy formula unha reorientación fonolóxica como condición para trazar isoglosas e establecer límites dialectais ou lingüísticos. Así, propón que a dialectoloxía só teña en conta nos seus estudos os fenómenos lingüísticos pertinentes do punto de vista estrutural, quer dicir, a dialectoloxía debía analizar diferenzas de tipo estrutural e non fenómenos isolados do sistema ao cal pertencen e no seo do cal se definen. Segundo Trubetzkoy, os estudos xeolingüísticos deberían ter en conta diferenzas de tipo estrutural relacionadas coa fonoloxía entre as que estarían¹⁰⁴:

---

¹⁰³ Trubetzkoy emprega en todo momento o termo “xeografía lingüística” como sinónimo de dialectoloxía, tal e como acostumaban facer a maioría dos lingüistas naquela altura.

¹⁰⁴ O fundador da fonoloxía tamén fala das *diferenzas de realización* (Petyt, 1980: 118-199). Estas danse entre dous sistemas que, posuíndo un mesmo inventario de fonemas con idéntica distribución, presentan realizacións diferentes de un ou varios fonemas. Este sería o caso, por exemplo, do galego do Morrazo e o do Salnés. Ambos os sistemas dialectais posúen o mesmo inventario fonolóxico cunha distribución

a. *Diferenzas de distribución.* Danse entre dous sistemas lingüísticos que posúen o mesmo inventario de fonemas, pero cunhas regras de distribución e combinación diferentes. Así, por exemplo, o galego das comarcas de Melide e da Ulloa posúen o mesmo inventario fonolóxico, mais a distribución dos fonemas [θ] e [s] é diferente, tal e como se pode ver na seguinte lista de palabras:

	MELIDE	ULLOA
fac er	/ / /	/ / /
cest o	/ / /	/ / /
cinco	/ / /	/ / /
luz	/ / /	/ / /
ves	/ / /	/ / /
vez	/ / /	/ / /
veces	/ / /	/ / /

Os dous sistemas lingüísticos contan cos fonemas [θ] e [s], mais o galego de Melide carece do fonema [θ] en posición posnuclear, quer dicir, no final da sílaba. A diferenza ten a ver, pois, cos contextos nos que aparecen ambos os fonemas.

b. *Diferenzas de incidencia.* Danse cando en dous sistemas lingüísticos un mesmo elemento, neste caso un fonema, presenta incidencias diferentes, isto é, un fonema é máis frecuente nun sistema do que noutro. Volvendo para o caso dos falares das comarcas de Melide e da Ulloa, o fonema /s/ ten unha maior incidencia no primeiro: non só aparece nos mesmos contextos que no falar da Ulloa, senón que tamén aparece en todas as palabras onde na Ulloa hai un fonema /θ/ en posición posnuclear. Estas diferenzas de incidencia ou ocorrencia, tamén coñecidas como “correspondencias lexicais”, son o resultado de evolucións históricas diverxentes da estrutura lingüística.

O artigo de Trubetzkoy supón un paso importante na actualización teórica da dialectoloxía: os dialectos non son tratados como entidades relacionadas intuitivamente con áreas culturais ou naturais, senón como verdadeiros sistemas lingüísticos

---

similar dos seus elementos, mais a realización dalgúns fonemas é diferente. Así, a realización do mesmo fonema /s/ é en xeral [s] no Salnés e [θ] ou [ʃ] no Morrazo (Fernández Rei, 1990: 189-197). Este tipo de diferenzas non teñen, porén, carácter estrutural xa que non están relacionados con mudanzas no significado. Por tanto, trátase de diferenzas de tipo fonético, non fonolóxico.

interrelacionados. Por outro lado, o lingüista ruso propón unha xerarquización das isoglosas en función da súa pertinencia estrutural para poder delimitar os dialectos de xeito máis eficaz e obxectivo. Porén, as propostas de Trubetzkoy e doutros membros do Círculo Lingüístico de Praga apenas terán eco nos vinte anos seguintes e haberá que agardar aos anos 1950 para ver a influencia destes traballos no desenvolvemento da dialectoloxía estrutural (Petyt, 1980: 119).

3.1.a. As achegas de Uriel Weinreich

O primeiro en propor unha redifinición estruturalista da dialectoloxía en plena crise da mesma foi Uriel Weinreich, quen publicou en 1954 o seu famoso artigo “Is a Structural Dialectology Possible?” na revista *Word*. O obxectivo de Weinreich é o de superar a separación existente naquela altura entre a dialectoloxía e o resto da lingüística teórica a través dunha cooperación máis estreita entre as partes en conflito:

“The controversy could be resolved only if the structuralists as well as the dialectologists found a reasoned place for each other discipline in the theory of language. But for the disciplines to legitimate each other is tantamount to establishing a unified theory of language on which both of them could cooperate. This has not yet been done” (Weinreich, 1954: 388)

Para isto, Weinreich recolle as propostas de Trubetzkoy e desenvólveas para formular un novo programa para a dialectoloxía baseado na teoría estruturalista¹⁰⁵. Segundo este novo punto de vista, os dialectos concíbense como sistemas ou estruturas lingüísticas que, en consecuencia, se definen polas oposicións e funcións internas dos seus elementos, non por factores externos. Así e todo, os dialectos circunscribíense non só a un territorio determinado, senón tamén a unha época e grupo social concretos, de aí que Weinreich propoña a definición máis neutra de *variedade lingüística*, estando a noción de dialecto asociada á de variedade lingüística rexional ou local (Weinreich, 1954: 389).

Weinreich é consciente de que a definición de dialecto como sistema lingüístico supón un desafío para a lingüística estrutural xa que esta só tiña as linguas, isto é, as variedades estándar e non as dialectais, como obxecto de estudo. Para este estruturalismo ortodoxo, a lingua é un sistema único e fechado que non coñece

---

¹⁰⁵ Segundo Weinreich, o estruturalismo faise necesario para a lingüística e, por tanto, para a dialectoloxía non como unha técnica concreta ou puntual, senón como un modelo para comprender e explicar o funcionamento da linguaxe: “Obviously, the structural approach involves complications, but phonemics, like structural linguistics generally, represents not a special technique for studying certain problems, but a basic discovery about the way language functions to which structural linguists are completely committed” (Weinreich, 1954: 392).

variacións internas. Así, este limitábase á análise dunha soa variedade lingüística —case sempre as variedades estándar de linguas oficiais— e negaba a pertinencia da comparación de sistemas lingüísticos. Así, estes debían ser definidos polas súas dinámicas estruturais internas e non tanto a través da comparación con outros sistemas (Weinreich, 1954: 388-389; Chambers e Trudgill, 1994: 64; Veny, 1986: 177; Viaplana, 1996: 118-119).

Para superar este problema, Weinreich propón o seu famoso concepto de *diasistema*:

“Structural linguistic theory now needs procedures for constructing systems of a higher level out of the discrete and homogeneous systems that are derived from description and that represent each a unique formal organization of the substance of expression and content. Let us dub these constructions ‘diasystems’, with the proviso that people allergic to such coinages might safely speak of supersystems or simply systems of a higher level” (Weinreich, 1954: 389-390)

O diasistema é, por tanto, un sistema de nivel superior que engloba un conxunto de subsistemas parcialmente diverxentes que serían as diferentes variedades dese suprasistema. Este concepto, a pesar dos puntos débiles que presenta e que despois veremos, renovará a lingüística nos anos posteriores reconciliando as ramas centradas na variación dos sistemas lingüísticos coas que se dedican ao estudo do funcionamento interno de cada un destes. A partir de entón, a dialectoloxía —e máis tarde as súas herdeiras, a sociolingüística primeiro e a xeolingüística despois— irá recuperando o seu lugar no seo da lingüística teórica. Por outro lado, a concepción da lingua como sistema fechado e homoxéneo evolúe para a de conxunto de subsistemas. Dentro dese conxunto, a variedade estándar ou literaria colócase ao mesmo nivel na xerarquía estrutural que as outras variedades rexionais ou sociais da lingua. Así, séntanse as bases da argumentación lingüística para a protección das diferentes variedades ou subsistemas das linguas xa que as variedades estándar non son do punto de vista estritamente lingüístico ou estrutural superiores ás outras variedades lingüísticas.

Cómpre dicir aquí que o concepto de diasistema é máis do que un simple construto teórico. Segundo Weinreich, os propios falantes intúen a súa existencia real e teñen en conta nos seus intercambios lingüísticos as relacións diasistémicas¹⁰⁶. Para

---

¹⁰⁶ “A ‘diasystem’ can be constructed by the linguistic analyst out of any two systems which have partial similarities (it is these similarities which make it something different from the mere sum of two systems). But this does not mean that it is always a scientist’s construction only: a ‘diasystem’ is experienced in a very real way by bilingual (including ‘bidialectal’) speakers and corresponds to what students of language have called ‘merged systems’” (Weinreich, 1954: 390). Pouco despois da publicación do artigo de

representalas formalmente, Weinreich propón unha serie de símbolos que acompañan os diferentes elementos lingüísticos estudados relacionándoos. Como exemplo, podemos comparar os sistemas de consoantes sibilantes das variedades galegas do Salnés e da Ulloa:

Salnés (1): /   ~   ~   /

Ulloa (2): /   ~   ~   ~   /

O símbolo ~ indica a oposición estrutural¹⁰⁷ entre cada fonema. Como vemos, entre as dúas variedades existe unha diferenza de inventario xa que as falas costeiras do Salnés carecen do fonema fricativo interdental / ʃ /. Podemos, pois, usar as formulacións de Weinreich para mostrar as diferenzas estruturais entre as dúas variedades:

$$\begin{matrix} 1,2 \\ \parallel \end{matrix} \frac{\begin{matrix} 1 \\ s \end{matrix}}{\begin{matrix} 2/\theta \\ \sim s/ \end{matrix}} \approx \begin{matrix} \int \\ \approx \end{matrix} \begin{matrix} t\int \\ \parallel \end{matrix}$$

Os números representan cada unha das falas (1 Salnés, 2 Ulloa), as barras duplas indican a relación diasistémica entre as dúas e os tiles duplos indican que a oposición entre dous elementos se dá en ambas as variedades. Por outro lado, a fracción separa as diferenzas referentes a oposicións estruturais. Deste xeito, fican formalizadas as semellanzas e diferenzas entre as dúas variedades no referente ao seu inventario de consoantes sibilantes. Ao mesmo tempo, evidénciase a característica estrutural que as separa: a inexistencia do fonema / ʃ / nas falas costeiras do Salnés (Fernández Rei, 1990: 189-197). Por tanto, mediante as formulacións diasistémicas reflíctese a unidade e a variedade do diasistema englobando dous subsistemas, neste caso o do Salnés e o da Ulloa.

Evidentemente, a concepción de dialecto como subsistema que fai parte dun sistema lingüístico de nivel superior ou diasistema implica unha redefinición da dialectoloxía. Para Weinreich, o obxecto da dialectoloxía é o de analizar as diferenzas estruturais parciais que se encontran entre as variedades dunha lingua ou, dun punto de vista máis técnico:

Weinreich, G.R. Cochrane verificou esta afirmación no seu estudo dos sistemas vocálicos das variedades do inglés australiano (Petyt, 1980: 123-124).

¹⁰⁷ Isto é, que a permuta entre os dous sons nun mesmo elemento lingüístico —por exemplo, nunha palabra— implica mudanzas de significado: $\begin{matrix} \neq & \rightarrow & \sim & . \end{matrix}$ $\begin{matrix} \neq & \rightarrow & \sim & ; \end{matrix}$

“A specifically structural dialectology would look for the structural consequences of partial differences within a framework of partial similarity” (Weinreich, 1954: 390)

Winreich retoma aquí o traballo de Trubetzkoy e establece dous tipos de diferenzas de tipo estrutural (Weinreich, 1954: 393)¹⁰⁸:

a. *Diferenzas de inventario*. Como a súa propia denominación expresa, danse cando dous dialectos presentan diferenzas parciais no inventario dos elementos que fan parte do sistema lingüístico. Así, por exemplo, moitos falares tradicionais do litoral occidental galego carecen do fonema / /, presente na maioría das variedades do galego. Outro exemplo sería o do falar tradicional da Baixa Limia, que conserva aínda os fonemas sonoros / / e /z/, perdidos no resto das variedades galegas.

b. *Diferenzas de distribución*, ás cales xa nos referimos con anterioridade.

Por tanto, do punto de vista estruturalista, non todas as diverxencias interdialectais son iguais. A partir do traballo de Weinreich, distingúirase entre diferenzas, e por tanto isoglosas, pertinentes e non pertinentes. Evidentemente, só serán pertinentes para a dialectoloxía aquelas que teñan un carácter estrutural, quer dicir, aquelas que se refiren a relacións estruturais internas de cada sistema lingüístico dialectal¹⁰⁹. Como vimos, até esa altura a dialectoloxía tratara todos os fenómenos e isoglosas por igual. A revisión estruturalista imporá a necesidade de xerarquizar as isoglosas á hora de delimitar dominios dialectais. A pesar de que os criterios desa xerarquización aínda non se estableceron de xeito detallado, a partir de Weinreich ficou claro que unha dialectoloxía inserida nunha lingüística de corte estrutural debía reparar máis nas diferenzas estruturalmente pertinentes do que noutras que, como as diferenzas de realización fonética, non tiñan consecuencias sistémicas: cada fenómeno estudado debe pórse antes en relación co sistema lingüístico ao cal pertence (Petyt, 1980: 120-122; Weinreich, 1954: 390-393).

A aplicación destes criterios estruturalistas propostos por Weinreich permitiulle á dialectoloxía evitar a inclusión de factores extralingüísticos na definición e, por tanto, na delimitación territorial das variedades lingüísticas. Lembremos que naquela altura

---

¹⁰⁸ Para os exemplos das variedades de tipo galego seguiremos os datos achegados por Fernández Rei (1990).

¹⁰⁹ Weinreich propón o termo de “isoglosa substancial” para as non pertinentes e de “isoglosa formal” para as estruturalmente pertinentes (Weinreich, 1954: 392-393).

unha das críticas que recibía a dialectoloxía tradicional era o feito de os especialistas definiren os dialectos relacionándoos intuitivamente con áreas culturais, antigos territorios históricos, etc.¹¹⁰. Con todo, Weinreich tampouco rexeita a consideración destes factores e, de feito, afirma que o estudo das relacións entre os factores exolingüísticos (xeográficos, sociais, culturais, históricos, etc.) e os resultados do método estrutural poden aclarar numerosas cuestións, sobre todo as relacionadas coas clasificacións dialectais. Neste sentido, Weinreich reconece no seu famoso artigo a existencia dunha *dialectoloxía externa*, centrada na relación entre os fenómenos exolingüísticos e a variación dialectal, a carón dunha *dialectoloxía interna* de corte estruturalista (Petyt, 1980: 123; Weinreich, 1954: 390, 400).

Ademais desta distinción entre dialectoloxía externa e interna, Weinreich apunta tamén outra entre a *dialectoloxía sincrónica*, que analiza as converxencias e diverxencias estruturais entre variedades lingüísticas contemporáneas, e a *dialectoloxía diacrónica*, que estuda os procesos de diferenciación e converxencia entre variedades ao longo do tempo. Finalmente, este autor propón unha nova clasificación das ramas dunha lingüística estruturalista co obxectivo de reinserir nela a dialectoloxía. Así, no seo da lingüística Weinreich distingue entre dialectoloxía e lingüística formal, para a cal non dá unha apelación concreta¹¹¹ (Weinreich, 1954: 395).

3.1.b. O desenvolvemento da dialectoloxía estrutural

O traballo de Weinreich tivo moito eco e nos anos inmediatamente posteriores á publicación do seu artigo na revista *Word* foron varios os especialistas que profundaron nas súas propostas. Mostra disto son as numerosas comunicacións presentadas no Congreso de Dialectoloxía Xeral de 1960 que tratan o tema da adecuación teórica da dialectoloxía ao estruturalismo reinante na lingüística. Pouco despois, no Xº Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas, serán tamén varias as propostas presentadas para aplicar a metodoloxía estruturalista á dialectoloxía románica (Ivić, 1962: 33-34; Veny, 1986: 184; Vincenz, 1962: 1019).

---

¹¹⁰ É especialmente por esta razón pola que o estruturalismo, con Saussure á cabeza, incluíra até entón a dialectoloxía dentro da lingüística externa (Chambers e Trudgill, 1994: 65).

¹¹¹ Weinreich defínea en contraposición á dialectoloxía do xeito seguinte: “The opposite of dialectology, which hardly needs a special name, is the study of languages as discrete systems, typological comparisons of such systems, and diachronically, the study of change in systems considered one at a time” (Weinreich, 1954: 395).

Así e todo, nos traballos que seguiron as indicacións de Weinreich logo xurdiron problemas relacionados sobre todo coa xerarquización das isoglosas ou características dialectais e coa aplicación práctica das formulacións diasistémicas. En relación ao primeiro problema, Edward Stankiewicz propón en 1957 basear as clasificacións dialectais nas diferenzas de inventario fonolóxico (Petyt, 1980: 123). Porén, a proposta de Stankiewicz e as doutros especialistas non foron seguidas polo groso dos dialectólogos de orientación estruturalista, os cales, aínda concedéndolle unha grande importancia aos fenómenos fonolóxicos estruturalmente pertinentes, elaboraban clasificacións dialectais combinando diferenzas pertinentes de diferentes tipos. Como xa dixemos, a día de hoxe, non existen uns criterios estruturalistas de clasificación dialectal comunmente aceptados e aplicados aínda que os principios de base para a súa esollas estean xa formulados.

Se cadra, o problema máis importante que xurdiu na aplicación das propostas de Weinreich foi a inadecuación das formulacións diasistemáticas para representar as diferenzas de incidencia, coñecidas tamén como correspondencias lexicais ou diferenzas de distribución etimolóxica e ás cales xa nos referimos no apartado anterior. A aplicación do diasistema resultou ser proveitosa para representar as diferenzas de inventario, mais os especialistas encontraron axiña dificultades para a súa utilización na formulación desas diferenzas de distribución. Viuse que se a noción de diferenzas de incidencia non se considera nas formulacións diasistémicas, estas poderían acabar usándose para comparar sistemas lingüísticos estruturalmente moi afastados. Porén, o obxectivo inicial destas formulacións é o de representar similitudes e diferenzas lingüísticas entre variedades estruturalmente emparentadas ou próximas (Chambers e Trudgill, 1994: 70; Petyt, 1980: 126).

En 1960, nun traballo centrado no estudo dos sistemas vocálicos dos dialectos xermánicos suízos, W.G. Moulton propón a utilización dunhas formulacións diasistémicas enriquecidas onde se usan cifras en subíndice para indicar os grupos de palabras ou contextos en que aparece un determinado fonema ou elemento lingüístico. Volvendo para a comparación das variedades lingüísticas galegas das comarcas de Melide e da Ulloa, agrupando as solucións de cada variedade por contextos, teriamos os seguintes resultados para a incidencia dos fonemas / / e /s/:

		MELIDE	ULLOA
1	cesto	/ / /	/ /
	cinco	/ / /	/ /
2	facér	/ / /	/ /
	vecés	/ / /	/ /
3	luz	/ / /	/ /
	vez	/ / /	/ /

Segundo as formulacións de Moulton, teríamos o seguinte diasistema para representar as diferenzas de incidencia en posición posnuclear de ambos os fonemas nas dúas comarcas¹¹²:

$$\begin{array}{c} M \\ U \end{array} \frac{/ \theta /_{1,2} \sim / s /_3}{/ \theta /_{1,2,3}}$$

Este tipo de formulacións diasistémicas afástanse das propostas por Weinreich: se as deste son representacións sincrónicas con base sincrónica, as de Moulton son representacións sincrónicas mais de base diacrónica. En efecto, as diferenzas de incidencia están intimamente ligadas a diverxencias diacrónicas entre as estruturas de variedades lingüísticas emparentadas (Chambers e Trudgill, 1994: 69), de aí que o propio Trubetzkoy xa as denominase diferenzas de distribución etimolóxica. A consideración do eixo diacrónico neste tipo de formulacións diasistémicas valeulle a Moulton as críticas do estruturalismo máis ortodoxo, para o cal non se poden combinar os feitos sistémicos de ambos os puntos de vista, diacrónico e sincrónico. Segundo o especialista catalán Joaquim Viaplana (1996: 123):

“La incidència fonològica, element motivador de Moulton en la reforma del diasistema de Weinreich, és, de fet, i des d’un punt de vista sincrònic, un fenomen asistemàtic, que la dialectologia descriptiva ha de limitar-se a registrar [...] Fets com aquest, sistemàtics des d’un punt de vista diacrònic, estimulen el conreu de la dialectologia històrica com una forma de mirar-se la variació dialectal. No justifiquen, però, sota cap concepte, la inclusió d’elements diacrònics en el cos de les descripcions sincròniques.

Posicions com l’adoptada per Moulton en relació amb els diasistemes són freqüents en l’àmbit de la dialectologia estructural, i revelen de forma ostensible els orígens historicistes de la dialectologia i el plec tradicional de molts dialectòlegs estructuralistes”

Outros autores menos severos coas propostas de Moulton non deixaron de criticalas polo feito de estes diasistemas enriquecidos de base diacrónica maximizaren a representación das diferenzas entre as variedades, cando a idea orixinal de Weinreich

¹¹² Cada número en subíndice representa un contexto ou grupo de palabras, a letra M as solucións da variedades lingüística da comarca de Melide e o U as da Ulloa.

era a de usar os diasistemas para reflectir de xeito claro as semellanzas de diferenzas parciais entre variedades lingüísticas estruturalmente relacionadas (Chambers e Trudgill, 1994: 69-70; Petyt, 1980: 126).

Porén, para outros autores como Ernst Pulgram, as propostas diasistémicas de Weinreich e Moulton non son contraditorias ou opostas. Segundo Pulgram, ambos os especialistas non coinciden nos seus obxectivos: como xa dixemos, Weinreich pretendía reflectir semellanzas e diferenzas en canto que Mouton aplica a formulación de diasistemas para mostrar relacións sistémicas entre as diferentes variantes de elementos lingüísticos dialectalmente variábeis. En calquera caso, o concepto de diasistema móstrase útil para ambos os autores. Con todo, Pulgram pregúntase sobre os criterios que se deben aplicar para decidir a pertenza dunha variedade lingüística a un determinado diasistema. Este autor reconece que sen estes criterios, que aínda hoxe están por ser fixados sen ter en conta o plano diacrónico, o diasistema pode ser utilizado para agrupar e comparar variedades lingüísticas non emparentadas do punto de vista estrutural (Petyt, 1980: 128).

Outros autores, como o italiano Giuseppe Francescato, defenden a aplicación do concepto de diasistema no plano diacrónico xa que nas súas formulacións evidencia de seu as diferentes fases históricas da converxencia e diverxencia estruturais entre variedades lingüísticas emparentadas. Así, o diasistema reflectiría tamén a relación diacrónica entre o suprasistema e os seus diferentes subsistemas. Segundo Francescato, os conceptos de diacronía e sincronía deben ser revisados e combinados nas análises dialectolóxicas (Francescato, 1962: 1013-1014). Para o dialectólogo romanés V. Rusu, a asunción do estruturalismo na dialectoloxía tampouco implica necesariamente unha negación do enfoque tradicional. Segundo este autor, os métodos tradicionais son aínda válidos na fase de colleita de datos mentres que o enfoque estruturalista é especialmente útil para a análise dos mesmos (Rusu, 1967: 98-99). Evidentemente, todo isto choca devez coa posición dos dialectólogos estruturalistas máis distanciados da tradición historicista da dialectoloxía, cuxa opinión reflicte a cita de Viaplana que inserimos en parágrafos anteriores.

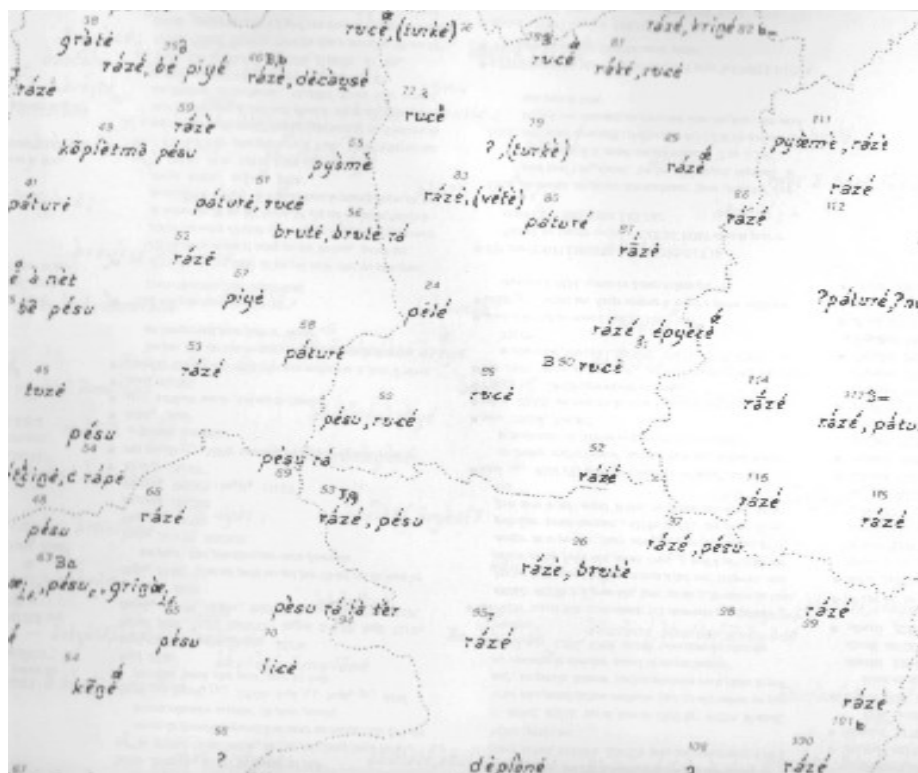
Na actualidade, e a pesar da importante presenza de especialistas que seguen o método tradicional de corte historicista, o estruturalismo constitúe a corrente maioritaria que marca o groso dos estudos dialectolóxicos. Así e todo, e como acabamos de ver, a corrente estruturalista aínda non solucionou importantes cuestións relacionadas coa

elaboración de criterios de consenso para xerarquización dos fenómenos lingüísticos pertinentes para as clasificacións dialectais ou para agrupación das variedades lingüísticas nun mesmo diasistema. Na realidade, o diasistema, o concepto clave desta corrente e que fixo posíbel a reconciliación entre lingüística teórica e dialectoloxía, non representa nas súas formulacións actuais todas as relacións estruturais entre os elementos das variedades sometidas a comparación. De feito, as formulacións diasistémicas aínda están en fase de experimentación e até o de agora só se revelaron útiles para a representación das diferenzas de inventario (Chambers e Trudgill, 1994: 69; Petyt, 1980: 29; Veny, 1986: 178; Viaplana, 1996: 124). Así, aínda que a chegada do estruturalismo supuxo grandes avances para a dialectoloxía, a súa aplicación foi serodia de máis para solucionar a súa crise como disciplina lingüística e aínda non deu resposta a todos os problemas de clasificación dialectal.

3.1.c. O estruturalismo en xeografía lingüística

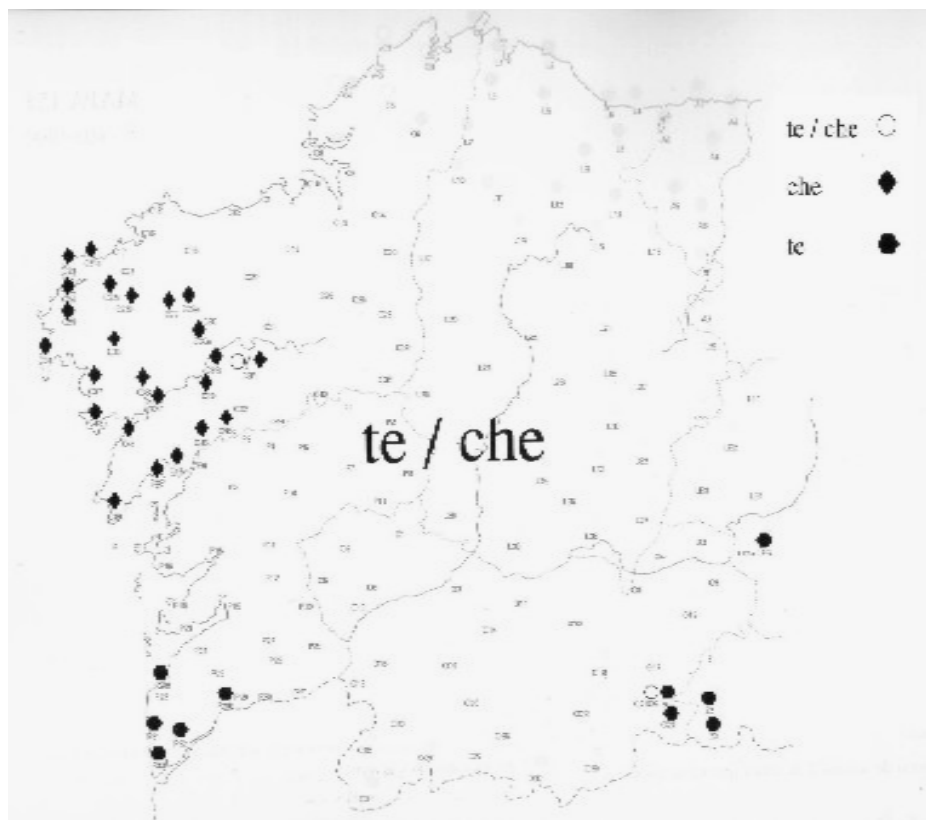
A asunción do estruturalismo nos estudos dialectolóxicos supuxo tamén unha renovación para a xeografía lingüística, que, lembrémolo máis unha vez, a mediados do século XX aínda se consideraba unha orientación metodolóxica ou técnica da dialectoloxía. Unha das primeiras implicacións que tivo o estruturalismo neste ámbito da dialectoloxía foi unha actualización das técnicas cartográficas. Se até os anos 1950 a cartografía xeolingüística aínda se baseaba en mapas impresionistas e descritivos, a partir da década seguinte comezan a elaborarse mapas de tipo analítico ou sintético que tentan representar mellor a extensión xeográfica dos fenómenos dialectais estruturalmente distintivos. Deste xeito, vanse arrombando as técnicas ensaiadas no ALF de Gilliéron coas que se transcribían foneticamente para cada punto lingüístico as respostas obtidas de cada informante. A nova cartografía estruturalista só reflicte diferenzas interdialectais de tipo estrutural. Para isto, xa non resulta imprescindible representar as respostas exactas dos informantes, senón que o realmente interesante é reflectir, a miúdo identificándoos mediante símbolos, os fenómenos estruturalmente pertinentes que se deducen de cada resposta. Ademais da elaboración de atlas lingüísticos segundo estes criterios, tamén se fan cartografías sintéticas a partir da reinterpretación estruturalista dos datos publicados en atlas de corte máis tradicional, como o propio ALF (Veny: 1986: 104).

MAPA 3. DETALLE DO MAPA 142 DO VOLUME I DO ALBRAM “PRÉ PAISSU AU RAS DU SOL”

Tirado de Guillaume e Chauveau, 1975)

MAPA 4. REPRODUCCIÓN DO MAPA 153 DO ALGA, “TE/CHE”

Tirado de García e Santamarina, 1995: 174-175.

As diferenzas entre ambas as orientacións cartográficas encontrámonas ao compararmos os mapas do ALGa (*Atlas Lingüístico Galego*) e do ALBRAM (*Atlas Linguistique et Ethnographique de la Bretagne Romane, de l'Anjou et du Maine*) (mapas 3 e 4). O groso ALBRAM, atlas rexional francés que segue o programa de Albert Dauzat, elabórase ao longo dos anos 1960 e principios dos 70 segundo os principios da dialectoloxía tradicional en canto que o ALGa se realiza durante os anos 1970, 80 e 90 tendo en conta os novos postulados estruturalistas sen deixar de lado o enfoque tradicional (García e Santamarina, 1990-2005; Guillaume e Chauveau, 1975, 1983).

Alén das mudanzas no campo da representación cartográfica, a chegada do estruturalismo á xeolingüística supuxo unha revisión do concepto de isoglosa. Así, recollendo as observacións feitas por Trubetzkoy, o eslavista francés Paul Garde profunda xa en 1961 na noción de isoglosa distintiva, que, segundo este autor, separa as áreas onde se dan oposicións estruturais das que as neutralizan (Veny, 1986: 184). Por tanto, a cartografía lingüística de tipo estruturalista debía representar sobre todo este tipo de isoglosas xa que son as que realmente fan referencia a diferenzas de tipo sistémico. Garde e outros especialistas do seu tempo como Pavle Ivić tamén repararon na importancia da disposición xeográfica das isoglosas distintivas. Así, os estudos xeolingüísticos comezan a ter en conta a orientación das isoglosas como indicios dos patróns da difusión das innovacións lingüísticas. Axiña descubriron que existía unha diferenza entre isoglosas pertinentes e non pertinentes no referente á súa orientación: mentres as estruturalmente pertinentes acostuman seguir un patrón espacial na súa orientación, as máis das isoglosas non pertinentes non presentan tales padróns (Veny, 1986: 184).

Para Pavle Ivić, o concepto de isoglosa é central para a xeolingüística de corte estruturalista e propón, tendo en conta a relevancia dos factores extralingüísticos, un estudo máis detallado da súa orientación xeográfica e das súas tipoloxías (Ivić, 1962: 51). Ivić critica unha dialectoloxía tradicional que negaba a posibilidade de delimitar xeograficamente as variedades lingüísticas porque consideraba que as isoglosas na maioría dos casos non só non se adecuaban aos límites administrativos, senón que parecían carecer de patróns de distribución xeográfica que fixesen posíbel tal delimitación territorial. Porén, a pesar de negar a existencia real de dialectos, a dialectoloxía tradicional usaba a miúdo a noción de dialecto acompañado de etiquetas

que facían referencia a realidades territoriais, p. ex. “gascón”, “languedociano”, etc. Ivić denuncia esta contradición e suxire que se debe ao feito de non terse considerado o carácter estrutural das isoglosas, tanto dos fenómenos que estas separan no territorio como da súa propia distribución xeográfica. Para este autor, a distinción feita por Trubetzkoy, Weinreich ou Garde entre isoglosas distintivas e non distintivas permite avanzar na cuestión da delimitación territorial dos dialectos. Así, aínda que non nega a importancia de certas isoglosas non pertinentes, serían as isoglosas estruturalmente distintivas as que constituirían a base dos límites xeográficos dos dialectos (Ivić, 1962: 34).

Porén, Ivić reconece que a xerarquización das isoglosas distintivas constitúe un requisito previo e necesario para poder trazar os límites dun dialecto e que tal xerarquización implica varias dificultades. Así, o número de isoglosas distintivas que se deben ter en conta pode chegar a ser alto e a súa distribución territorial é a miúdo diverxente. Ivić menciona os dous criterios xerais máis usados para a xerarquización das isoglosas estruturais (Ivić, 1962: 34, 48):

- a. A frecuencia na fala do fenómeno estruturalmente pertinente que delimitan. As isoglosas que representan fenómenos con alta frecuencia na fala serían máis importantes que as que delimitan variantes estruturais menos frecuentes.
- b. A extensión no significante da variación que representa a isoglosa estrutural. As isoglosas que implicarían a variación dun fonema serían xerarquicamente menos importantes que as que representan unha variación de morfemas ou lexemas.

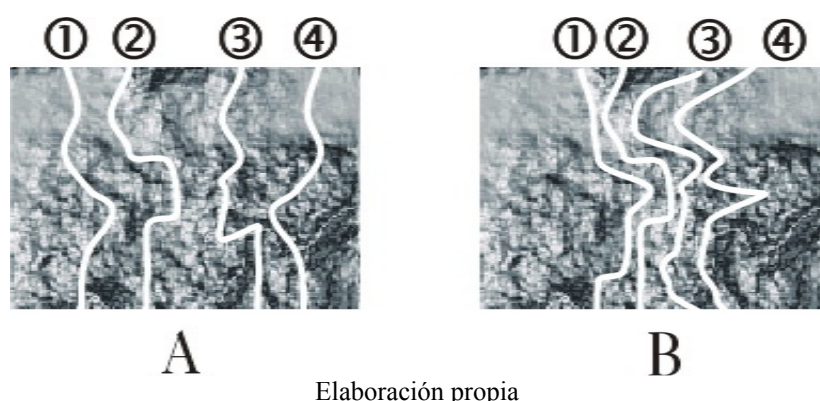
Alén destes dous criterios relacionados co alcance estrutural da variación, Ivić propón outros que teñen a ver coa estrutura da distribución xeográfica da variación, isto é, das isoglosas que a representan cartograficamente. Para este autor, a disposición xeográfica das isoglosas distintivas constitúe a base tipolóxica do que el denomina “paisaxe lingüística”. Esta paisaxe lingüística definida pola tipoloxía das isoglosas suporía un elemento importante na segmentación dos dominios lingüísticos e das súas áreas dialectais. Son dous os criterios que Ivić máis utiliza para estudar a distribución xeográfica das isoglosas: a súa orientación cardinal e a súa concentración territorial. Para analizar ambos os criterios, propón aplicar métodos estatísticos afirmando a necesidade de desenvolver metodoloxías cuantitativas que anos despois se darán en chamar *dialectometría*. Para este autor, o estudo tipolóxico das isoglosas, cruzado con

factores de tipo exolingüístico (históricos, xeográficos, etc.) axudará a comprender mellor a xénese e dinámicas dos dominios lingüísticos (Ivić, 1962: 35-47; 1964: 116).

As investigacións revelaron a existencia do predominio de certo tipo de orientación nas isoglosas que definen un determinado dominio lingüístico. Ivić observou que nos dominios onde as isoglosas presentan un predominio claro na súa orientación cardinal, estas apenas se entrecruzaban atravesando o espazo paralelamente. Nesta orientación paralela, as isoglosas poden manter unha certa distancia entre elas (situación A no gráfico 2) ou formar feixes máis ou menos mestos (situación B) que constitúen para Ivić verdadeiros eixos de diferenciación dialectal. Por outro lado, cando non existe unha orientación cardinal predominante, as isoglosas coñecen numerosas interseccións con outras, o cal reflicte un tipo de dominio lingüístico máis complexo a miúdo relacionado cun contexto histórico ou territorial cambiante. Tamén a disposición paralela das isoglosas formando feixes máis ou menos compactos parece estar relacionada, segundo este autor, coa migración ou a expansión dunha determinada comunidade lingüística nesa dirección. Este podería ser o caso do dominio lingüístico anglófono en Norteamérica, o do rusófono en Eurasia ou mesmo o das diferentes variedades románicas no centro e sur da Península Ibérica (Ivić, 1962: 37-38, 45; 1964: 116-117).

GRÁFICO 2. TIPOLOXÍA DA DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DAS ISOGLOSAS ORIENTADAS EN PARALELO
SEGUNDO PAVLE IVIĆ

Relacionado co criterio da orientación cardinal das isoglosas está o da súa distribución territorial. Ivić propón calcular a concentración de isoglosas por quilómetro cadrado como base para establecer a densidade de diferenciación dialectal nunha área

ou dominio determinado¹¹³. Outro criterio para analizar a densidade da diferenciación dialectal sería, para este autor, calcular o número de intersección de isoglosas no dominio estudado. Así, os dominios lingüísticos con menos densidade de isoglosas por km² presentan habitualmente un menor número de interseccións, o que se corresponde con áreas dialectais amplas e máis homoxéneas do punto de vista da variabilidade xeolingüística. Para Ivić, profundando no modelo de análise centro-periferia, este tipo de dominios lingüísticos constituirían áreas dialectais centrais a partir das cales se difunden a maioría das innovacións a través das vías de comunicación. Por outro lado, os espazos cunha maior densidade de isoglosas por km² acostuman presentar máis interseccións entre estas configurando áreas marxinais ou periféricas. Estas áreas dialectais periféricas constituirían áreas arcaicas, nas cales se observan máis fenómenos conservadores ou certas innovacións por contacto con áreas dialectais veciñas¹¹⁴, ou áreas de transición dialectal, que, segundo Ivić, carecen de orixinalidade ao se caracterizaren pola confluencia de varias innovacións procedentes de áreas dialectais centrais e veciñas (Ivić, 1962: 39-41, 43-45; 1964: 116, 127-128). Deste xeito, este autor recolle as achegas teóricas feitas até esa altura na dialectoloxía e a xeolingüística, desde a Teoría das Ondas de Schmidt até a lingüística espacial de Bartoli, pasando polo traballo de Ascoli, para lles dar unha orientación estruturalista.

Así, e coincidindo coas formulacións de Ascoli baseadas na Teoría das Ondas, Ivić define xeograficamente a área dialectal como a superposición ou combinación de varias áreas lingüísticas, delimitadas cartograficamente por isoglosas, nun espazo determinado. Xa que logo, a orixinalidade das áreas dialectais estará determinada non só pola pertinencia estrutural dos fenómenos que representan as isoglosas que se superpoñen nela sendo descoñecidos noutras áreas, senón tamén pola súa orientación cardinal e a súa concentración espacial (Ivić, 1962: 41-46; 1964: 120-121). As áreas de transición dialectal aparecerían, segundo este autor, cando dous espazos lingüísticos veciños coñecen a superposición dos seus fenómenos lingüísticos definitorios nunha determinada área intermedia. Segundo Ivić, as áreas de transición dialectal son o resultado do contacto xeográfico de dous sistemas lingüísticos, fagan parte ou non dun

---

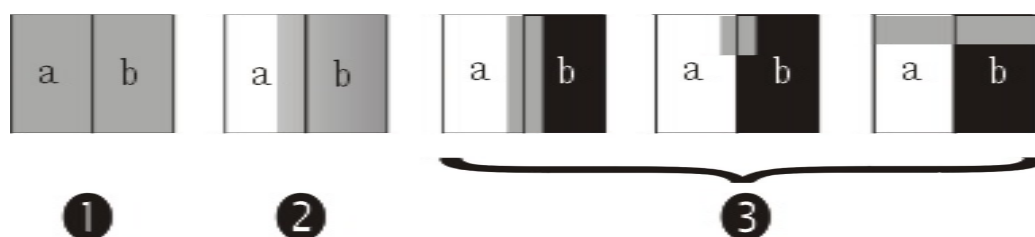
¹¹³ Este autor tamén advirte que o cálculo da densidade das isoglosas depende directamente das características dos atlas lingüísticos, fonte de datos esencial en xeolingüística, especialmente da densidade da súa rede de puntos lingüísticos (Ivić, 1964: 119).

¹¹⁴ Como veremos, na periferia románica atlántica este é o caso, por exemplo, da área galegófona do occidente de Asturias ou dos falares tradicionais do País de Retz, no departamento francés de Loire Atlantique.

mesmo sistema superior ou diasistema. Ivić (1962: 46-47; 1964: 118-121) establece aquí tres tipos de transición xeográfica interdialectal (ilustrados no gráfico seguinte):

1. Os dous dominios lingüísticos comparten na súa totalidade territorial varios fenómenos estruturais que os definen fronte a outros dominios veciños. Este é o caso, por exemplo, da existencia do fonema / / nos espazos galego-portugués e asturiano-leonés, inexistente en castelán. Tamén podería ser o caso dos dominios normando, britto-lixeriano e poitevino-santonxés, que comparten, entre outros fenómenos, o sufixo /u/ fronte a variante / / do francés estándar e outras variedades do dominio de oíl: ~].
2. Un dos dominios lingüísticos coñece nunha área marxinal fenómenos lingüísticos do dominio lingüístico veciño. Así, probabelmente por influencia do substrato bretón e o contacto con o seu espazo lingüístico, os falares brittorromances máis occidentais coñecen en enxordecemento das consoantes sonoras en posición final: [ ] > [ ], [ ] > [ ], [ ] > [ ], etc. (Guillaume e Chauveau, 1975: 1, 3, 68).
3. Os dous dominios lingüísticos comparten trazos lingüísticos nunha ou en todas as súas áreas fronteirizas. Este sería o caso, por exemplo, das falas galegas orientais e das falas asturleonesas occidentais, que constitúen unha grande área de transición común. Así, entre outros fenómenos, boa parte do galego oriental presenta o sufixo diminutivo asturiano [ ] en canto que o asturiano-leonés occidental aínda coñece os ditongos decrecentes galaicos [ej] e [ow] (Fernández Rei, 1990: 19-23, 64).

GRÁFICO 3. TIPOLOXÍA TERRITORIAL DOS CONTACTOS LINGÜÍSTICOS SEGUNDO PAVLE IVIĆ

Elaboración propia a partir dos gráficos publicados por Pavle Ivić (1962: 47; 1964: 118-121)

A noso entender, só constituirían verdadeiras áreas de transición os casos 2 e 3 xa que no primeiro os fenómenos compartidos cobren a totalidade dos dous dominios lingüísticos, definíndoos fronte a outros sen constituíren entre eles unha área de

transición intermedia. Na realidade, Ivić establece quizais aquí máis unha tipoloxía dos contactos xeolingüísticos entre dúas variedades do que unha clasificación das áreas de transición.

Como podemos ver, a chegada do estruturalismo á xeografía lingüística a través da renovación teórica da dialectoloxía supuxo importantes avances na metodoloxía cartográfica e, sobre todo, nas cuestións fundamentais da disciplina: a tipoloxía e patróns da difusión xeográfica das innovacións lingüísticas e a delimitación territorial das variedades lingüísticas. Porén, a adopción do estruturalismo tamén esixirá o desenvolvemento dunha metodoloxía cuantitativa e un contraste máis rigoroso entre os fenómenos lingüísticos e os factores exolingüísticos que condicionan a súa difusión ou marxinalización territorial. Por outro lado, a falta de consenso en dialectoloxía á hora de xerarquizar as isoglosas estruturalmente pertinentes non deixa de crear problemas metodolóxicos na delimitación xeográfica dos dominios lingüísticos.

3.2. A dialectoloxía xenerativa

Cando a dialectoloxía se dispuña a asumir os postulados teóricos do estruturalismo, na lingüística formal ou teórica desenvolveuse unha nova corrente que constituirá unha verdadeira revolución teórica: o xenerativismo. O impulsor desta nova orientación que parte do estruturalismo —quer dicir, a lingua continúa a ser considerada como unha estrutura— é o coñecido e polémico lingüista norteamericano Noam Chomsky. Desde a publicación, en 1957, do seu *Syntactic Structures*, Chomsky foi desenvolvendo e revisando os seus postulados, que acabaron sendo, a pesar de contar con numerosos detractores, unha das correntes dominantes na lingüística dos últimos decenios do século XX. Para Chomsky, a lingua é máis do que un corpus de elementos constituíntes dunha estrutura, polo que a lingüística non se debe limitar a definilos a través das súas oposicións dentro do sistema. Así, este autor céntrase máis na creatividade dos falantes, isto é, na capacidade innata que temos os seres humanos para xerarmos estruturas lingüísticas. De feito, segundo Chomsky, esta creatividade é a característica esencial da linguaxe humana. Deste punto de vista, a lingüística, que para Chomsky se reduce practicamente á gramática, debe prever o infinito número de estruturas posíbeis dunha lingua. Por tanto, o obxectivo do xenerativismo é a construción de modelos formais capaces de reflectir a competencia lingüística dos falantes. Para xerar todas esas estruturas, a gramática xenerativa desenvolve regras que explican a transformación da estrutura profunda ou básica da lingua nos seus diferentes

elementos superficiais usados decotío polos falantes. Así, partindo sempre do plano sincrónico, estas regras transformacionais procuran xerar todos os elementos posíbeis que constitúen a gramática dunha lingua. Por outro lado, Chomsky e os seus seguidores acreditan no coñecemento destas regras por parte dos falantes xa que son eles quen as aplican no uso cotián da lingua (Chambers e Trudgill, 1994: 71-72; Petyt, 1980: 171; Veny, 1986: 197; Viaplana, 1996: 125).

En boa medida, o xenerativismo xorde para superar certas limitacións do estruturalismo ortodoxo, especialmente o seu carácter taxonómico e a súa falta de predictibilidade (Veny, 1986: 197). Así, a finais dos anos 1960, algúns dialectólogos adoptan a teoría xenerativista nas súas análises co obxectivo de solucionar os problemas que a dialectoloxía estruturalista non dera resolto, sobre todo no referente ás diferenzas de incidencia ou distribución que existen entre os dialectos e ás dificultades para comparar máis de dúas variedades mediante as formalizacións diasistémicas propostas por Weinreich (Chambers e Trudgill, 1994: 71). Cómpre dicirmos aquí que o xenerativismo, ao igual que o estruturalismo en xeral, apenas se interesaba pola variación lingüística. Así, Chomsky e os seus seguidores restrinxiron a aplicación das súas formulacións teóricas a variedades estándar ou, en todo caso, a unha soa variedade dun dominio lingüístico (Veny, 1986: 198; Viaplana, 1996: 125). Porén, a influencia do xenerativismo en dialectoloxía, que viría sobre todo a través dos seus traballos no campo da fonoloxía, foi cada vez máis importante (Chambers e Trudgill, 1994: 71; Petyt, 1980: 172).

Como xa dixemos, as primeiras análises dialectolóxicas de corte xenerativista datan xa de mediados dos anos 1960¹¹⁵, mais é o traballo que sobre os dialectos gregos publica B. Newton en 1972 o que constitúe a referencia fundamental das aplicacións do xenerativismo en dialectoloxía. Newton non ve o dominio lingüístico grego como un conglomerado de sistemas estáticos que se inclúen uns noutros, senón como un conxunto de sistemas que se xeran a partir dunha estrutura lingüística común e subxacente. Así, neste traballo, a dialectalización constitúe un proceso de transformación estrutural formalizado nunha serie de regras que operan de xeito diferente en cada dialecto. A partir de nove regras fonolóxicas de tipo xenerativo e en función da súa aplicación en cada falar, Newton consegue clasificar os dialectos gregos

---

¹¹⁵ En 1966, o romanés E. Vasiliu elabora unha clasificación dos falares dacorromaneses a partir dunha serie de regras fonolóxicas de tipo xenerativista (Petyt, 1980: 174).

en cinco grupos básicos. Por outro lado, e respectando os principios do estruturalismo, Newton non parte de datos históricos, senón que establece a súa análise baseándose no estudo sincrónico das gramáticas dialectais. Deste xeito, o autor demostra que mediante unha dialectoloxía xenerativa se poden establecer clasificacións dialectais en contextos de contínuum xeolingüístico. Porén, as regras de Newton, mesmo na súa orde de aplicación, reflectían mudanzas diacrónicas descritas pola lingüística histórica (Petyt, 1980: 174; Viaplana, 1996: 126).

O traballo de Newton significou unha nova etapa nos estudos dialectolóxicos e, por tanto, xeolingüísticos, mais tampouco deixou de recibir críticas. Aínda que Newton operaba coa observación dos dialectos do grego moderno, as regras de transformación que explicaban as súas estruturas partían dunhas formas subxacentes comúns baseadas no grego clásico. Na realidade, isto situaba o traballo de Newton a medio camiño entre a diacronía e a sincronía, entre a descrición dialectal e a gramática histórica, o cal chocaba cos postulados xenerativistas e estruturalistas en xeral (Viaplana, 1996: 126-128). Porén, no mesmo 1972, G. Brown publica unha clasificación dialectal do lumasaaba, unha lingua africana que carecía de documentación escrita e, por tanto, histórica. Así, con este traballo conséguese demostrar que a metodoloxía xenerativa non precisa da lingüística histórica para establecer as formas subxacentes en que se basean as regras transformacionais (Petyt, 1980: 175).

Deste xeito, a dialectoloxía xenerativista opera en xeral con:

1. *Formas subxacentes* ou de base que se establecen a partir da observación, no plano sincrónico, das diferentes estruturas dialectais, denominadas *formas superficiais*. As formas subxacentes constitúen, pois, a estrutura profunda común a todo un dominio lingüístico mentres que as formas superficiais reflicten as diverxencias parciais existentes entre os dialectos.
2. *Regras transformacionais* que, partindo das formas subxacentes, xeran as formas superficiais. Como xa dixemos, estas non se basean en observacións ou análises diacrónicas senón na realidade interna e contemporánea das variedades lingüísticas analizadas. A formalización destas regras debe ser clara para uns lectores que non poden partir de ningún presuposto.

Os estudos revelaron que as variedades pertencentes a un mesmo dominio lingüístico comparten a maioría das súas formas superficiais e, por tanto, tamén as

reglas transformacionais que as xeran a partir das formas subxacentes. As diferenzas dialectais prodúcense cando as regras transformacionais se aplican de xeito ou en orde diferente en distintos lugares ou cando simplemente unha ou varias delas non se aplican (Petyt, 1980: 173, 175-179; Viaplana, 1996: 125). A pesar da súa aparente complexidade, a dialectoloxía xenerativa supera certos atrancos da dialectoloxía estrutural, especialmente no referente á análise das diferenzas de distribución ou incidencia¹¹⁶. Por outro lado, permite establecer xerarquías entre os fenómenos, formalizados en regras, a través da observación da orde e ámbito de aplicación das mesmas (Chambers e Trudgill, 1994: 74; Petyt, 1980: 181; Viaplana, 1996: 146). Levado ao plano cartográfico, isto fai posíbel, ademais, establecer áreas lingüísticas en función da combinación das regras transformacionais que nelas se aplican.

Na realidade, a dialectoloxía xenerativa non supón unha negación das teorías estruturalistas. De feito, os dialectólogos xenerativistas asumen a noción de diasistema como sistema de sistemas lingüísticos que constitúen a expresión formal das experiencias multidialectais dos falantes dunha lingua. Porén, do punto de vista formal, o xenerativismo establece uns diasistemas moito máis formalizados, máis abstractos, cos que se pretende explicitar mellor os fenómenos implicados nos procesos de dialectalización dos sistemas lingüísticos (Viaplana, 1996: 145-146). En definitiva, os diasistemas xenerativos están formados por un inventario de regras transformacionais e un sistema subxacente comúns. As diferenzas de inventario e de incidencia entre variedades dun mesmo sistema virían explicadas por diferenzas na aplicación das regras.

Sen dúbida, a escolla das formas subxacentes constitúe un dos maiores problemas da dialectoloxía xenerativa e para o que, rexeitando toda consideración diacrónica, temos en xeral dúas solucións: tomar as formas dun falar determinado como formas subxacentes ou establecelas a través da comparación das diferentes gramáticas dialectais tidas en conta (Veny, 1986: 197). Chambers e Trudgill (1994: 73-74) demostran, con exemplos da variedades do inglés de Inglaterra, que non é posíbel escoller sempre as formas subxacentes dun mesmo dialecto base. Estes autores aconsellan escoller as formas subxacentes dunha ou doutra variedade en función do fenómeno estudado. Por outro lado, Joaquim Viaplana (1996: 143-145) advirte que, cando se opta por abstraer as formas subxacentes da observación de todas as formas

---

¹¹⁶ Precisamente, este sería o caso do exemplo que aquí manexamos.

superficiais, córrese o risco de caer nun exceso de abstracción que pode levar a contradicións entre as análises de fenómenos particulares e estudos xerais da diferenciación dialectal nun dominio lingüístico. K.M. Petyt (1980: 182) recolle as mesmas preocupacións destes autores e conclúe, coma eles, que o máis conveniente é resolver o problema de maneira concreta: optar por abstraccións ou polas formas dunha variedade determinada en función de cada fenómeno dialectal estudado e non para a análise do seu conxunto.

Con todo, os problemas relacionados co establecemento das formas subxacentes persisten especialmente cando se ten en conta un amplo número de formas ou sistemas superficiais. Cantas máis variedades se inclúan nun diasistema, máis formas subxacentes fan falta para analizalo, o cal fai que o sistema de base deseñado se faga máis abstracto e, por tanto, menos operativo. Chambers e Trudgill (1994: 75-77) profundan nestas dificultades e chegan á conclusión de que, nestes casos, se debe rexeitar o principio de que todas as formas subxacentes deben ser comúns a todas as variedades dun diasistema. Isto levaríanos ao deseño de varios sistemas subxacentes diferentes. Por outro lado, Chambers e Trudgill aconsellan pór límites ou condicións estruturais á entrada de variedades lingüísticas nos diasistemas xa que, aberta a posibilidade de establecer varios sistemas subxacentes, do contrario poderíanse levar a cabo análises entre variedades estruturalmente inconexas.

Estes problemas ocasionaron serias críticas ás aplicacións xenerativistas en dialectoloxía. Ademais, fortemente apegados á descrición histórica dos procesos de dialectalización, os dialectólogos tradicionais criticaron o feito de que, en determinadas ocasións, a dialectoloxía xenerativa cometía erros na secuenciación das regras transformacionais, quer dicir, a súa orde de aplicación non sempre coincide coa secuencia histórica das mudanzas estruturais. Cando non é así, isto é, na maioría dos casos, os resultados que ofrece a dialectoloxía xenerativa son, sempre no referente á secuenciación das mudanzas estruturais, os mesmos que os da dialectoloxía histórica (Montes, 1987: 113). Porén, para a dialectoloxía xenerativa, a coincidencia ou non entre a orde de aplicación das regras transformacionais e a diacronía dos fenómenos dialectais é unha cuestión irrelevante xa que sempre opera no plano da sincronía:

“[...] many of the ‘rules’ formulated by scholars producing generative descriptions of dialect variation look remarkably like the ‘laws’ a philologist might have deduced as being linguistic changes that have occurred in the historical development of the language. But it must be emphasized that the rules are not established on the basis of historical evidence: this is not

available anyway, in the case of most languages, and even where it is, the historical rules and their order are nor *assumed* to be ‘correct’ for a synchronic grammar. (Nor indeed is the general organization, in terms of a common set of underlying forms and many common rules, but with dialect variations handled by differences among the remaining rules, *assumed* to be correct)” (Petyt, 1980: 180).

Finalmente, outra das dificultades que aínda non deu superado a dialectoloxía xenerativa é a formalización de regras para fenómenos lingüísticos irregulares ou para os que non están foneticamente condicionados (Chambers e Trudgill, 1994: 75). Esta e as anteriores carencias fan con que na actualidade a orientación xenerativista continúe sendo minoritaria nos estudos dialectolóxicos. Evidentemente, as reticencias epistemolóxicas que os gramáticos xenerativistas teñen expresado con respecto á lingüística variacional en xeral tampouco favoreceron a difusión da orientación xenerativista en dialectoloxía.

3.3. A dialectoloxía urbana e a constitución da sociolingüística

Como xa vimos no apartado 2.4, dedicado á crise da dialectoloxía tradicional, boa parte das críticas dirixidas a esta disciplina proviñan tamén das ciencias sociais. Se as críticas da lingüística formal ou teórica implicaron unha resposta da dialectoloxía a través dunha renovación estruturalista, e despois xenerativista, as procedentes das ciencias sociais provocaron unha verdadeira escisión na disciplina. Así, apesar de que aínda hoxe se fala da existencia dunha dialectoloxía social, a resposta ás esixencias sociolóxicas non supuxo na dialectoloxía unha renovación interna neste sentido, senón precisamente unha verdadeira fractura. Así, a maioría dos especialistas en dialectoloxía que asumiron as orientacións teórico-metodolóxicas procedentes das ciencias sociais decidiron adherirse a un novo campo interdisciplinar que se foi institucionalizando ao longo dos anos 1960: a sociolingüística. Deste xeito, ficando reservado para esta a análise dos aspectos sociais da variación e a dos diacrónicos para a lingüística histórica, a dialectoloxía, conforme se foi integrando na xeolingüística, pasou a se ocupar case exclusivamente dos factores territoriais que incidían nos fenómenos de variación lingüística. Por tanto, neste apartado veremos, pois, cómo a dialectoloxía social ou urbana nacente se integra na sociolingüística mentres que a dialectoloxía pasa a constituír progresiva e definitivamente un dos piares da xeolingüística.

3.3.a. A institucionalización da sociolingüística

A constitución da sociolingüística como campo interdisciplinar autónomo no seo da lingüística teórica prodúcese ao longo dos anos 1960 e 70. Desde un principio, e a

pesar da vaguidade na definición do seu ámbito de estudo, a sociolingüística afirmou ocuparse das relacións entre lingua e sociedade. Porén, isto non significa que na lingüística non houbera con anterioridade persoas interesadas nesta cuestión. Como vimos en anteriores apartados, lingüistas europeos como o Abade Rousselot ou Louis Gauchat, anteriores á obra de Saussure e a asunción do estruturalismo, consideraron nos seus traballos a importancia dos factores sociais na variabilidade da linguaxe humana. Pouco despois, entre os postulados do propio Saussure, no famoso *Cours de Linguistique Générale*, figura a afirmación do carácter social da lingua e este principio pasou a ser repetido pola maioría dos estruturalistas europeos sen ser realmente analizado o significado e as implicacións do mesmo.

De feito, esta afirmación saussureana do carácter social da lingua contrasta cunha idea de lingüística exposta no *Cours* limitada ao plano sincrónico, fechada a consideracións extralingüísticas e centrada na formulación dun modelo abstracto de lingua¹¹⁷. Por tanto, este principio formulado por Saussure e asumido polos seguidores cómpre entendérmolo como o recoñecemento de que a lingua, polo feito de ser elaborada por unha determinada comunidade, acaba converténdose nun símbolo social. (Calvet, 1998: 10). Deste xeito, desde o estruturalismo máis ortodoxo, e apesar de tal afirmación, continuouse a evitar a variabilidade da lingua e os factores externos que a condicionan, entre eles os sociais.

Así e todo, na pasaxe do século XIX ao XX, que marca a institucionalización da lingüística como disciplina científica, non todos os autores secundan totalmente a proposta estruturalista de Saussure. O francés Antoine Meillet, a miúdo visto como seguidor de Saussure por serlle contemporáneo, expuxo outro programa para a lingüística onde o carácter social da lingua si ocupaba un lugar salientábel. Seguindo a obra de Émile Durkheim, fundador da socioloxía, Meillet define a lingua como un feito social e a lingüística, por tanto, como unha ciencia social. Segundo Meillet, a lingua é elaborada por unha comunidade para a que se acababa tornando nun constructo cultural independente de cada membro desa comunidade e sobre a cal exerce unha presión social. Son precisamente estes dous aspectos, o de exterioridade fronte ao individuo e o de coerción sobre o mesmo, os que fan que Meillet defina a lingua como feito social no sentido que este concepto ten para Durkheim. Á diferenza de Saussure, a consideración

---

¹¹⁷ Esta contradición é o que habitualmente se denomina como “paradoxo saussureano”, que tentaron superar desde o estruturalismo autores como E. Coseriu (Boix e Vila, 1998: 25; Dubert, F. 2000).

da lingua como feito social si implica para Meillet unhas esixencias no referente ao programa da lingüística como disciplina. Segundo este lingüista francés, a lingüística, como disciplina social, debería integrar os puntos de vista interno e externo, así como as análises sincrónicas e diacrónicas. Se para Saussure o obxectivo da lingüística é a formulación dun modelo abstracto de lingua, para Meillet sería a formulación dun modelo social da mesma onde todo está interrelacionado. Deste xeito, os postulados de Meillet fan deste autor un precursor da sociolingüística (Calvet, 1998: 9-11; Lorenzo, 2000: 349).

Como xa vimos, foi a posición de Saussure e os seus seguidores a que se impuxo na lingüística da primeira metade do século XX. Deste xeito, ficou arrombada toda análise social da lingua. A posterior chegada do xenerativismo tampouco supuxo novidades ao respecto xa que, dentro do estruturalismo, asume unha visión estática e homoxénea da lingua. Como vimos, o xenerativismo baséase na noción dun falante-ouvinte ideal no que Chomsky distingue a súa *competencia*, isto é, a súa capacidade innata para aprender e usar sistemas lingüísticos, e a súa *actuación*, quer dicir, a posta en práctica da competencia do falante, a súa produción lingüística real e cotiá. O xenerativismo centra a súa atención na competencia dos falantes, baseada esta nun sistema de regras que permite a produción e identificación das estruturas gramaticais que a compoñen. Así, para Chomsky e os seus seguidores, o obxecto da lingüística debe ser o establecemento dunha teoría explicativa das regras que conforman a competencia dos falantes. Arrombado o interese pola actuación, da fala real, desleixouse, por tanto, a análise dos seus condicionantes externos. Deste xeito, e partindo deste axioma da categoricidade, o estruturalismo ortodoxo e a súa deriva xeneracionista eliminaban todo trazo de variación e condicionamento externo, e por tanto social, nos datos empíricos (Boix e Vila, 1998: 26).

Precisamente, a difusión da corrente xenerativista veu acompañada da aparición dunha corrente de lingüistas máis interesados en coñecer as implicacións sociais da lingua e que reaxiu contra a visión estática imperante. Christian Baylon (1996: 15-17) salienta que, entre a posguerra e inicios dos anos 1970, varios factores parecen influír no debate científico e explican un incremento do interese polas cuestións sociais en diferentes disciplinas, entre elas a lingüística. Por un lado, este autor sinala a influencia da crise económica á que chegaron os Estados Unidos durante os anos 1960 tras a Guerra de Corea, coa Guerra de Vietnam e agravada a inicios dos 70 coa crise

petrolífera. Por outro, Baylon repara no incremento e nas importantes mudanzas dos fluxos migratorios tras a Segunda Guerra Mundial: importantes continxentes poboacionais emigran do terceiro mundo para o primeiro fuxindo da miseria e da fame. Finalmente, todos estes factores parecen levar as revoltas de finais dos anos 1960 nun contexto de aumento dos problemas sociais de todo tipo. Diferentes gobernos de países do Primeiro Mundo deciden financiar programas destinados a solucionar ou amortecer as tensións sociais crecentes relacionadas coa integración dos inmigrantes, a segregación racial ou socioeconómica nas cidades, etc. Ante isto, varios lingüistas comezan a interrogarse, xa nos anos 1950, sobre as implicacións lingüísticas destes problemas. Así, Uriel Weinreich trata a cuestión do contacto de linguas en 1953 co seu famoso libro *Languages in Contact*. Contemporáneos a Weinreich tamén traballaron na mesma liña, entre outros, Einar Haugen, interesado pola integración lingüística dos inmigrantes noruegueses en América e a planificación lingüística en Noruega, Charles Ferguson, quen propuxo o concepto de *diglosia* ou o francés Marcel Cohen, que publica en 1956 o seu *Pour une sociologie du langage* (Boix e Vila, 1998: 12).

O termo *sociolingüística* tamén se comezou a usar nos anos 1950. O primeiro en empregalo foi o filósofo Haver C. Currie, mais é no encontro de 1964 no Summer Linguistic Institute onde se presentan varios traballos centrados na relación lingua e sociedade e agrupados baixo esa etiqueta. Este encontro considérase o primeiro acto académico sobre a sociolingüística como disciplina e, por tanto, o comezo da súa institucionalización. A este encontro acoden unha decena de especialistas de diferentes procedencias académicas que xa naquela altura debateron sobre a unidade e o alcance da sociolingüística. De feito, e como veremos a continuación, a procedencia interdisciplinar das e dos investigadores que traballan en sociolingüística e a falta de acordo sobre o ámbito e unidade dos traballos que se agrupan baixo esa etiqueta continúan a ser aspectos definitorios desta (inter)disciplina. A pesar da falta de consenso canto a estas cuestións fundamentais, a sociolingüística autonomízase e institucionalízase como disciplina primeiro nos Estados Unidos, en parte grazas a fondos gobernamentais destinados a programas sobre educación bilingüe, e despois, pola influencia que este país pasa a ter tras a Segunda Guerra Mundial, na Europa (Baylon, 1996: 15-16; Boix e Vila, 1998: 12-14; Lorenzo, 2000: 346-349).

Como acabamos de mencionar, na sociolingüística conflúen especialistas procedentes da antropoloxía lingüística, como D. Hymes, da dialectoloxía, como

William Labov, ou de fóra da lingüística, como J.A. Fishman. Se isto beneficiou o intercambio nos planos teórico e metodolóxico favorecendo o rápido desenvolvemento da sociolingüística, tamén está na base das diferentes visións que dela encontramos nos numerosos manuais que a tratan de xeito específico. Por un lado, uns especialistas consideran que o ámbito da sociolingüística se limita só ao estudo das influencias das estruturas sociais nas estruturas lingüísticas e, por outro, existen tamén numerosos autores para os que a sociolingüística cobre tamén o estudo das implicacións sociopolíticas dos usos lingüísticos. Segundo os primeiros, entre os que se encontran en xeral especialistas procedentes da lingüística como, por exemplo, Peter Trudgill, J.K. Chambers ou Lesley Milroy, a sociolingüística é unha disciplina eminentemente lingüística que se debe ocupar, por tanto, de cuestións relacionadas coa variación social da lingua ou co cambio lingüístico nas súas perspectivas sociais. O resto das cuestións corresponderíalles á socioloxía, á politoloxía, á antropoloxía ou a unha “socioloxía da linguaxe” (Boix e Vila, 1998: 14). Segundo Anxo M. Lorenzo (2000: 347), os sociolingüistas que sosteñen esta posición sitúanse na tradición autonomista da lingüística defendida polo estruturalismo e o xenerativismo e segundo a cal a lingüística debe centrarse só nos aspectos da estrutura interna da lingua¹¹⁸. Porén, fronte a esta posición, existe a dos sociolingüistas que teñen unha concepción unitarista da sociolingüística, que sería, máis do que unha disciplina ou orientación da lingüística, un punto de encontro interdisciplinar centrado no estudo das relacións entre estruturas sociais e estruturas lingüísticas, incluíndo a análise das influencias destas últimas sobre as primeiras. Nesta posición, quizais a máis estendida entre os especialistas e a que, por tanto, se tende a divulgar na sociedade, encontramos autores como R. Fasold ou William Wardhaugh. Segundo outros autores, cumpriría distinguir, sempre dentro da sociolingüística, un nivel macro, relacionado co estudo das implicacións sociopolíticas dos usos lingüísticos, e un nivel micro, centrado nos condicionamentos sociais na fala¹¹⁹ (Lorenzo, 2000: 348-351).

A este respecto, e situada na posición unitarista, resulta interesante a definición que de sociolingüística propoñen os cataláns Emili Boix e F. Xavier Vila (Boix e Vila,

---

¹¹⁸ A diferenza entre estes sociolingüistas e os estruturalistas e xenerativistas estaría en que estes últimos negaban a pertinencia de estudar a influencia de factores externos como os sociais nas estruturas lingüísticas e para os primeiros isto debería supor un dos obxectivos fundamentais da lingüística; isto é, que a lingüística é eminentemente sociolingüística. (Calvet, 20-21).

¹¹⁹ Así e todo, tampouco existe un consenso canto ao ámbito dos niveis micro e macrosociolingüístico (Lorenzo, 2000: 350).

1998: 15-30). Con todo, a definición de sociolingüística como disciplina que se ocupa do estudo das relacións entre lingua e sociedade resulta demasiado imprecisa e simplista. Para lle dar un sentido realmente unitario á sociolingüística, Boix e Vila subliñan o seu carácter interdisciplinar:

“La interdisciplinarietat essencial de la sociolingüística farà que aquí la concebem com un gran continuum tridimensional on es poden produir acostaments i divergències entre autors i subdisciplines, més que no pas com un conjunt de matèries discontinues amb límits infranquejables” (Boix e Vila, 1998: 14)

Segundo estes autores, a sociolingüística está constituída pola converxencia de tres *dimensións* ou orientacións principais presentes en maior ou menor medida en todos os traballos da disciplina. Cada traballo de sociolingüística acostuma achegarse máis a unha das dimensións mais, en xeral, non deixan de tratar aspectos das outras orientacións. Estas dimensións ou polos da sociolingüística serían:

1. *Dimensión social e colectiva (Polo social)*, no que se sitúan traballos da denominada “socioloxía da lingua”, da planificación do status das linguas, do dereito lingüístico ou de interacción comunicativa.
2. *Dimensión individual-mental (Polo psicolóxico)*, ao redor do cal xiran traballos relacionados coas ideoloxías e as representacións, co ensino e a psicoloxía social da lingua.
3. *Dimensión lingüístico-estrutural (Polo lingüístico)*, que sateliza as achegas relacionadas coa lingüística variacional, o contacto de linguas e a planificación do corpus.

Como veremos máis adiante, unha definición similar en polos ou dimensións, que atende máis á realidade interdisciplinar da sociolingüística, tamén se podería empregar para comprendermos mellor a xeolingüística actual e as súas orientacións teórico-metodolóxicas.

3.3.b. William Labov: da dialectoloxía urbana á sociolingüística

Como xa vimos, as críticas que a dialectoloxía tradicional recibiu por parte das cada vez máis influentes ciencias sociais centrábanse sobre todo na falta de representatividade dos estudos que se realizaban no seu ámbito. Así, os atlas lingüísticos e as monografías dialectais só tiñan en conta a fala do medio rural e, en particular, a das persoas xeosocialmente menos móbiles e con máis idade. Isto

significaba que os datos e análises da dialectoloxía tradicional só eran representativos dunha pequena parte da poboación, vivindo a maioría desta nas cidades e presentando, por tanto, unha mobilidade xeosocial máis elevada. Segundo os ingleses J.K. Chambers e Peter Trudgill (1994: 83):

“Los lingüistas y los dialectólogos desconocían, y en gran medida desconocen todavía, el modo en que habla la mayoría de los ingleses (y de cualquier otro lugar), y por tanto han omitido una gran cantidad de datos lingüísticos. Se tuvo, así, la sensación de que el estudio de los dialectos urbanos era, no sólo una tarea interesante, sino necesaria”

Os primeiros estudos que tratan os falares urbanos comezan a aparecer, pois, nos anos 1950, coincidindo cos primeiros pasos estruturalistas da dialectoloxía. Con todo, estes primeiros traballos, como o de David De Camp sobre as falas de San Francisco (California) e de Wolfgang Viereck sobre as de Gateshead (Inglaterra), mesmo procurando unha maior representatividade, seguiron as premisas teóricas e metodolóxicas da dialectoloxía tradicional, o que chega nalgúns casos a comprometer a propia representatividade dos estudos (Chambers e Trudgill, 1994: 82-84). Segundo Joaquim Viaplana, este tipo de oscilacións metodolóxicas son habituais nas mudanzas de paradigma científico das disciplinas:

“Entre els anys quaranta i els cinquanta, s’obre una etapa d’aiguabarreig, de confusió, en què tots dos paradigmes conviuen en un equilibri inestable. En aquesta etapa, en què un paradigma s’abandona sense que l’altre s’hagi arribat a consolidar, les oscil·lacions que es produeixen entre el paradigma vell i el nou afecten sovint les característiques dels subjectes” (Viaplana, 1996: 176)

Os estudos continúan e os especialistas, cada vez máis influídos polo estruturalismo e a súa maior atención ao plano sincrónico, comezan a reparar na necesidade de estudar as falas actuais das cidades sen ningún tipo de consideración diacrónica ou historicista. Isto lévaos á procura de novos métodos de selección de informantes que satisfagan as esixencias de representatividade das complexas estruturas sociais urbanas. En xeral, serán as ciencias sociais as que acheguen a metodoloxía da mostraxe para levar a cabo os traballos dialectolóxicos no medio urbano (Chambers e Trudgill, 1994: 84-85).

O primeiro en aplicar devez a nova metodoloxía social nunha cidade foi o norteamericano William Labov, considerado hoxe en día fundador da dialectoloxía social e, como veremos, tamén da sociolingüística. Labov, químico especializado máis tarde en lingüística baixo a orientación de Uriel Weinreich, revoluciona a inicios dos anos 1960 non só a dialectoloxía, senón mesmo toda a lingüística, cos seus traballos de doutoramento sobre a illa de Martha’s Vineyard e o barrio do Lower East Side de Nova

York (Baylon, 1996: 63; Boix e Vila, 1998: 27). Para o seu estudo sobre a estratificación social do inglés desta cidade, Labov realizou numerosas entrevistas telefónicas a informantes escollidos á toa seguindo uns protocolos que garantisen a representatividade na mostraxe dunha serie de grupos sociais definidos por factores como o sexo, a idade ou o status socioeconómico. Para as entrevistas, non segue cuestionario ningún, senón que obtén mostras representativas da fala cotiá dos informantes¹²⁰. Para evitar o paradoxo do observador, quer dicir, que os informantes reparasen na súa fala ao seren entrevistados e adoptasen por iso un estilo máis formal, Labov pregúntalles por cuestións de tipo emocional e observa con atención as partes máis informais das entrevistas (Baylon, 1996: 64; Chambers e Trudgill, 1994: 85-87).

Obtido un corpus considerábel baseado na fala casual dos seus informantes, Labov céntrase despois na análise de unha serie de fenómenos lingüísticos máis ou menos representativos¹²¹. Verifica o esperábel: no medio urbano a fala coñece unha maior variación. Así, observou que os informantes acostumaban presentar nas súas mostras varias realizacións dun mesmo fenómeno. Labov abstraeunas categorialmente designando como *variantes* as diferentes realizacións dun fenómeno determinado, que chamou *variábel*¹²². Mais a verdadeira novidade do traballo deste lingüista constitúea o feito de demostrar que a variación lingüística non é libre, senón que está condicionada social e situacionalmente¹²³. Labov observa que a maioría dos informantes usan varias variantes dunha variábel, pero en proporcións diferentes. Ao relacionar as porcentaxes de frecuencia das ocorrencias de cada variante en cada informante coas súas características sociolóxicas verifica que a presenza ou ausencia destas se correspondía cun maior o menor uso das diferentes variantes dunha variábel. Labov establece aquí

---

¹²⁰ “Es una evidencia creciente el hecho de que la fundamentación del conocimiento intersubjetivo en lingüística debe hallarse en el lenguaje hablado tal como lo utilizan en la vida cotidiana los miembros de una sociedad organizada; ese vehículo de comunicación en el que discuten con sus esposas, juegan con sus amigos y engañan a sus enemigos” (Labov, 1983: 23).

¹²¹ Do mesmo xeito que a dialectoloxía tradicional, Labov céntrase na análise de fenómenos fonéticos e fonolóxicos.

¹²² J.K. Chambers e Peter Trudgill (1994: 88) dan a seguinte definición de *variábel lingüística*: “modos socialmente diferentes pero lingüísticamente equivalentes de hacer o decir lo mismo, y que se dan en todos los niveles del análisis lingüístico”. Un exemplo de variábel lingüística sería o fonema /g/ e as súas diferentes realizacións ou *variantes*: [g], [h], [x], etc.

¹²³ “[...] la libre variación no puede en principio ser forzada. El postulado básico de la lingüística [...] declaraba que algunas expresiones eran iguales. De manera recíproca, éstas variaban libremente, y si una u otra lo hacían en un momento concreto o no, esto era considerado como lingüísticamente insignificante. Las relaciones de *más* o *menos* eran por tanto eliminadas de los estudios lingüísticos y, con ello, lo era también el estudio del cambio en curso” (Labov, 1983: 24).

un dos postulados esenciais da dialectoloxía urbana e, por tanto, da sociolingüística: os usos lingüísticos están motivados socialmente e que, en consecuencia, cada variante dunha variábel ten unha significación social¹²⁴ (Baylon, 1996: 93-94; Chambers e Trudgill, 1994: 88-89).

Estas conclusións tiradas do traballo de campo sérvenlle de base a Labov para propor unha verdadeira renovación teórica no estruturalismo. Así, este autor afirma que a explicación dos fenómenos lingüísticos debe combinar factores lingüísticos e extralingüísticos, como os sociais. Por outro lado, cuestiona o *axioma da categoricidade* tal como o defendía o estruturalismo e polo cal os elementos que fan parte das estruturas lingüísticas constitúen categorías mutuamente excluíntes¹²⁵. Porén, como acabamos de ver, Labov demostra que as diferentes variantes dunha variábel poden aparecer nun mesmo contexto e rexistro lingüísticos e que estes fenómenos variacionais están condicionados por factores extralingüísticos de tipo sociolóxico¹²⁶. Así, as porcentaxes de uso das variantes dunha variábel mudan dun tipo de rexistro para outro e, de feito, o tipo de rexistro ou certas características sociolóxicas dos falantes condicionan o uso dunhas variantes en detrimento doutras. Existe, pois, unha sistematicidade neste tipo de fenómenos tradicionalmente rexeitados pola análise estruturalista: Labov establece a

---

¹²⁴ “En cada momento, nuestro lenguaje proporciona información para responder a la cuestión del oyente: ‘¿Qué siente usted por mí?’. Pero el lenguaje del hablante proporciona información general sobre sí mismo, respondiendo a las preguntas: ‘¿Quién eres?’ o ‘¿Qué eres?’. Se trata de cuestiones relativas al estatus de adscripción —pertenencia religiosa y étnica, de casta, sexo o familia— y de logro —educación, renta, ocupación y posiblemente pertenencia al grupo de pares. Los cambios en el lenguaje pueden estar en correlación con los cambios en la posición de los subgrupos con los que el hablante se identifica. Los hallazgos actuales muestran que la mayor parte de los cambios en curso presentan distribuciones sociales significativas aun antes de registrar variaciones estilísticas” (Labov, 1983: 353).

¹²⁵ Segundo este principio, por exemplo, a realización dun fonema nun determinado alófono ou noutro só podía estar determinada polo contexto estrutural en que o fonema se insería. A variación era, pois, sistemática e explicábase só mediante factores lingüísticos, de aí que se acabase usando o termo de *variación libre* para os fenómenos variacionais que non respondían a modelos explicativos baseados na estrutura lingüística estudada (Boix e Vila, 1998: 26, 29). Desta maneira, por exemplo, a realización en [s] do fonema /θ/ en posición posnuclear en comarcas como a Ulla (p.ex.: “des.”, “lus”, etc.) só sería aceptada polo estruturalismo ortodoxo como variación na medida en que esta variante aparece excluindo a variante [θ] sempre no mesmo contexto fonolóxico. Polo contrario, os casos en que un falante realiza habitualmente as dúas variantes [s] e [θ] no mesmo contexto estrutural serían considerados como fenómenos de variación libre xa que estes non se poden explicar mediante factores lingüísticos, senón sociolóxicos.

¹²⁶ “La contribución de las fuerzas internas, estructurales, a la efectiva difusión de los cambios lingüísticos, como apuntaba Martinet [...], ha de concernir primordialmente al lingüista que investiga dichos procesos de propagación y regularización. Sin embargo, una explicación de las presiones estructurales puede poner en claro todo el asunto. No todos los cambios están perfectamente estructurados, y ningún cambio ocurre en un vacío social. Incluso la más sistemática mutación en la cadena hablada se produce con una especificidad de tiempo y lugar que exige ser explicada” (Labov, 1983: 30).

relación sistemática entre factores sociolóxicos como, por exemplo, o status socioeconómico e o maior ou menor uso das variantes dunha variábel nun mesmo rexistro de fala. Por un lado, isto implica que a fala, a nosa produción lingüística cotiá e habitual, non responde a fenómenos aleatorios, senón sistemáticos. Por outro, os traballos de Labov demostran devez que a lingua non é homoxénea, tal e como consideraban estruturalistas e xenerativistas, senón que está estruturada heteroxeneamente. En consecuencia, para Labov e os seus seguidores, a variábel lingüística debe ser considerada como máis unha unidade das estruturas lingüísticas e que, ao lado da categoricidade, cómpre considerarmos tamén a probabilidade nas análises lingüísticas (Boix e Vila, 1998: 28-30; Chambers e Trudgill, 1994: 88-89).

As achegas de William Labov logo foron asumidas por moitos especialistas procedentes da dialectoloxía como Peter Trudgill, Suzanne Romaine ou Lesley Milroy. Porén, os problemas xorden ao tentar clasificar este novo tipo de lingüística social. Por un lado, e seguindo a tradición anglosaxona, a lingüística variacional de Labov é definida como *dialectoloxía urbana* ou *dialectoloxía social* xa que o que se estudan son dialectos, aínda que no medio urbano e desde unha perspectiva social¹²⁷. Esta é, por exemplo, a visión de Peter Trudgill e J.K. Chambers, para quen sociolingüística e dialectoloxía urbana son sinónimos para unha mesma rama da dialectoloxía:

“[...] hemos ampliado la esfera de la variación hasta un punto en el que muchos estudiosos de la dialectología tradicional apenas reconocerían la disciplina que hemos descrito como la que ellos han estado practicando a lo largo de sus vidas. Hemos integrado su metodología y resultados simplemente como una de las principales ramas de la disciplina [...]. Una segunda rama, enormemente influyente además, sería el estudio de los dialectos urbanos, al que se denomina de un modo general —y quizás demasiado general y por ello no con mucho sentido— como ‘sociolingüística’” (Chambers e Trudgill, 1994: 255)

“Creo que la sociolingüística laboviana representa, en cierto sentido, una consecuencia natural o continuación de la tradición dialectológica, especialmente porque la motivación original de la Dialectología era responder a cuestiones lingüísticas históricas, y Labov la relacionó también con el cambio lingüístico. Por tanto, yo diría que la sociolingüística de Labov está estrechamente relacionada con la Dialectología” (Hernández-Campoy, 2002)

Porén, e en xeral, considérase tamén a Labov fundador da sociolingüística como disciplina autónoma e institucionalizada. Isto débese a que, aínda que Labov, ao igual que Trudgill ou Romaine, proviña do campo da dialectoloxía, este arromba o interese polos factores históricos e territoriais para se centrar esencialmente na interdependencia entre variábeis lingüísticas e variábeis sociais. É o primeiro que, partindo da

---

¹²⁷ Para a tradición anglosaxona, o termo dialecto designa tanto variedades espaciais como variedades sociais, isto é, toda variedade lingüística vinculada a dun estándar (Baylon, 1996: 63).

observación empírica da fala real, aplica o método científico para profundar na significación social das diferentes variantes dunha variábel lingüística. Por outro lado, o desenvolvemento das investigacións de Labov e da súa divulgación durante os anos 1960 coincide coa publicación dunha serie de traballos tamén centrados na relación entre lingua e sociedade. A posición contraria de todos estes autores ao carácter “asocial” do estruturalismo e do xenerativismo fai que sexan percibidos como actores dunha nova corrente ou discurso de corte social no seo da lingüística¹²⁸. O feito de que Labov acudise ás diferentes reunións federativas que deron lugar á constitución desta corrente en sociolingüística como campo interdisciplinar autónomo ou de que publicase en revistas especializadas nesta disciplina dun punto de vista unitarista fixo que se tomasen este autor e o seu traballo como referencia fundamental da sociolingüística¹²⁹. Deste xeito, Labov, talvez case sen quererlo, senta os fundamentos da sociolingüística a partir da súa investigación dialectoloxía urbana. Esta concepción unitarista da sociolingüística creada nos Estados Unidos pasa durante os anos 1970 a unha Europa tamén preocupada por conflitos sociais como a inmigración ou o rexurdir das identidades culturais rexionais (Baylon, 1996: 15-19, 63; Calvet, 1998: 20-22). Deste punto de vista, na sociolingüística non só se integraría a dialectoloxía urbana ou social, senón toda a dialectoloxía en xeral, incluídos a xeografía lingüística e os enfoques tradicionais de corte historicista. O certo é que a sociolingüística acabou por se tornar nunha tendencia de moda dentro da lingüística, o cal fixo que moitas e moitos lingüistas de diversa procedencia disciplinar se redefinisen como sociolingüistas:

“On assiste au ralliement de linguistes à cette nouvelle « science » ; ils se rebaptisent « sociolinguistes » et deviennent d’ardents zéloteurs inconditionnels de « l’étude de la langue dans son contexte social », seule capable de résoudre la crise de la linguistique” (Baylon, 1996: 17)

¹²⁸ O propio Labov reconece a existencia destas dúas correntes: “Los lingüistas parecen, por tanto, dividirse en dos grupos respecto a este problema [cambio lingüístico]. El Grupo A, el grupo “social”, presta una atención estricta a los factores sociales para explicar el cambio [...], Los lingüistas del Grupo B, el grupo “asocial”, centran su atención en los factores puramente internos —estructurales o psicológicos— para explicar el cambio” (Labov, 1983: 330). “En conjunto, los lingüistas parecen seguir centrados en el principio de que la diversificación de las lenguas es debida al conjunto de efectos sistemáticos y destructivos del cambio fonético (debido en general al principio del mínimo esfuerzo) y a la ruptura de comunicaciones entre grupos aislados. Esta tesis no sólo destruye el paralelismo entre la evolución biológica y la lingüística, sino que además es extrañamente conservadora: supone la perspectiva según la cual la comunidad de habla inmutable y homogénea de Chomski-Martinet es el ideal hacia el que deberíamos tender, y que el mínimo grado de heterogeneidad disminuye nuestro poder de comunicación. Dado el carácter tan poco atrayente y además irreal de esta conclusión, me siento inclinado a rechazarla” (Labov, 1983: 341).

¹²⁹ Porén, Labov evitou usar ao comezo o termo sociolingüística xa que, para el, toda a lingüística debía ter unha orientación social: “Durante muchos años me he resistido al término *sociolingüística*, puesto que implica que puede haber una teoría o práctica lingüística que no sea social” (Labov, 1983: 23).

A pesar da importancia do traballo de Labov e do auxe da sociolingüística en xeral, tampouco faltan as críticas necesarias. Centrarémonos aquí nas expresadas polo francés Christian Baylon, que tamén recolle críticas doutros autores. Segundo Baylon, as achegas de Labov non supoñen tantas novidades como se cre en xeral. Por un lado, parte da tradición metodolóxica da xeografía lingüística no que se refire ao recurso a informantes e a un investigador principal que analiza a produción lingüística dos mesmos, aínda que neste caso se conxuguen con técnicas procedentes das ciencias sociais¹³⁰. Por outro lado, Labov adopta conceptos e técnicas da lingüística estruturalista e xenerativista, como, por exemplo, o uso de regras ao estilo xenerativista para formalización dos procesos de cambio lingüístico. Ademais, Baylon critica o feito de que Labov pase a ignorar o individuo para lle dar moita máis énfase aos grupos sociais, á comunidade lingüística, o que o leva a funcionar con verdadeiros “clichés” sociais¹³¹. En xeral, Baylon non ve grandes novidades de fondo nas achegas da sociolingüística xa que, para el, esta non fai máis que recoller ideas de diferentes correntes e autores, algúns mesmo do século XIX como Louis Gauchat ou o Abade Rousselot, outros da lingüística europea como Meillet, Dauzat ou Cohen. Para Baylon, a verdadeira novidade supona o feito de que a sociolingüística se acabase constituíndo como disciplina autónoma e, sobre todo, de que esta estableza relacións sistemáticas entre a variación lingüística dos falantes e a súa posición social ou as situacións da comunicación (Baylon, 1996: 19-20, 63-64, 67).

3.4. A revolución cuantitativa: o encontro entre dialectoloxía e xeografía humana

Como vimos, a crise que as filosofías irracionalistas (mentalismo, excepcionalismo, etc.) sufriron tras a IIª Guerra Mundial provocou o cuestionamento das disciplinas científicas que máis as abrazaran. Desta maneira, tanto a xeografía

---

¹³⁰ “Et pourtant, tout lecteur averti des travaux des géolinguistes ne considère pas le travail de Labov comme la source d’une innovation méthodologique mais plutôt comme une *nouvelle orientation de la variation* linguistique, étude dont fait partie la géographie linguistique. Ainsi, pour parer au biais de la présence de l’enquêteur qui, à elle seule, incite l’informateur à effectuer une forme de contrôle sur la langue, Labov demande à l’enquêteur un membre accepté du ou des groupes dont il veut étudier la langue. La géolinguistique ne faisait pas autre chose : le dialectologue devait s’adapter au coutumes locales, apprécier la nourriture et la boisson qu’on lui offrait, écouter patiemment des digressions sans lien direct avec l’objet de ses recherches, parler le « patois », en un mot faire en sorte que le témoin en arrive à oublier qu’il se trouve en face d’un enquêteur” (Baylon, 1996: 64).

¹³¹ “La société urbaine lui apparaît comme un cliché qu’il suffit de traiter avec les révélateurs appropriés pour que se dégagent en clair le dessin parfois fort simple ou les systèmes de réseaux plus compliqués que les pratiques langagières manifestent dans son tissu” (Baylon, 1996: 63).

rexional como a dialectoloxía, ramas fortes de cadansúa disciplina, de seren hexemónicas antes daquela confrontación bélica, pasaron a coñecer fortes críticas no plano teórico e metodolóxico nos anos da posguerra. As críticas tiñan a súa orixe nun rexurdir do positivismo e do estruturalismo no campo filosófico que tivo como consecuencia unha reorientación teórico-metodolóxica nas ciencias sociais, entre elas a lingüística e a xeografía. Neste campo, foron a socioloxía e a economía as que máis rápido asumiron o novo paradigma científico positivista e tamén as que exerceron duras críticas contra as (sub)disciplinas que mostraban receos en adoptar o denominado “método científico”, entre elas, como xa vimos, a xeografía rexional e a dialectoloxía.

Ambas as dúas coñeceron un arrombamento posterior no seo de cadansúa disciplina, mais se cadra a dialectoloxía saíu máis prexudicada da crise: coñeceu unha fonda escisión entre dialectoloxía rexional e dialectoloxía social que, por moito que autores como P. Trudgill queiran amortecer, parece xa definitiva nos inicios do século XXI. Así, vimos cómo a dialectoloxía social pasou a se incluír no conxunto de estudos que hoxe fan parte da sociolingüística. A sorte da dialectoloxía rexional foi entón a do esquecemento por parte das outras disciplinas da lingüística. Nos manuais de lingüística xeral pasou a se citar cada vez menos; con todo, nos de sociolingüística xeral acostúmase aínda dar conta das achegas dunha dialectoloxía rexional presentada como un campo de estudos esgotado en posibilidades e expectativas, como unha rúa sen saída: a dialectoloxía tradicional, onde a orientación rexional era practicamente a única existente, marcárase como obxectivo fundamental descubrir, trazar e clasificar os límites lingüísticos chegando finalmente á conclusión de que estes realmente non existían entre sistemas lingüísticos tipoloxicamente afíns. Os manuais de sociolingüística non presentan, pois, a dialectoloxía rexional como unha possibilidade de estudar a variación lingüística: a única viábel parece ser a sociolingüística, o estudo da variación no plano social.

Porén, e como tamén vimos, a actividade científica no campo da dialectoloxía rexional ou xeografía lingüística continuou a pesar de todo tentando superar as carencias herdadas. Primeiro veu a asunción do estruturalismo durante os anos 1950 e 60, o que permitiu unha conciliación entre lingüística xeral e a dialectoloxía rexional. Despois, no final dos anos 1960, a dialectoloxía rexional, ao igual que o fixera a social con W. Labov, comeza a asumir as novas orientacións positivistas de tipo cuantitativo. No entanto, a chegada do cuantitativismo á dialectoloxía rexional non se fai desde a

lingüística ou desde a sociolingüística, senón basicamente desde a xeografía. É, pois, o positivismo cuantitativo o marco epistemolóxico no que se comezan a dar os encontros interdisciplinarios entre xeografía humana e dialectoloxía rexional. As liñas de investigación que se abren daquela son tan novidosas que os especialistas, ben conscientes disto, comezan a usar a denominación “xeolingüística” en vez das tradicionais “dialectoloxía” (rexional) ou “xeografía lingüística”. Por tanto, cómpre coñecermos cómo asumiu e desenvolveu a xeografía a súa orientación cuantitativa para comprendermos mellor as importacións que dela fixo a xeolingüística.

3.4.a. A xeografía analítica ou cuantitativa

As primeiras propostas para asumir en xeografía o método científico aparecen durante os anos 1940 tanto na Europa como nos Estados Unidos. Tras a guerra, a ambos os lados do Atlántico prodúcese unha reformulación teórica e metodolóxica que, máis unha vez, procura o recoñecemento do estatuto de ciencia para a xeografía. Érguense cada vez máis voces críticas fronte a unha xeografía rexional que só parecía dedicarse a compilar, clasificar e cartografar datos. Estas críticas parten, pois, do positivismo lóxico e propoñen unha “xeografía analítica” ou “nova xeografía” para situar esta disciplina entre as ciencias modernas. Para esta nova corrente, a xeografía realmente científica debe ser analítica, teórica e dedutiva, baseándose na observación empírica e en formulacións cuantitativas ou matemáticas. O autor considerado como referencia desta nova corrente é F. Schaeffer, quen en 1953 publica nos Estados Unidos o seu coñecido artigo sobre o excepcionalismo en xeografía. Schaeffer propón unha xeografía analítica centrada no espazo para formular as leis do seu funcionamento (Bailly e Béguin, 1992: 18-23; Gregory, 1984: 46-48; Ortega, 2000: 269-270).

A asunción dos postulados neopositivistas non foi inmediata en todas partes. Se no ámbito anglosaxón estes callaron con máis facilidade, na Europa continental a tradición rexionalista aínda mantivo a súa importancia durante os anos 1960. Así, por exemplo, a xeografía analítica chega a España nos inicios dos anos 1970, cando xa era cuestionada nos países anglosaxóns polas xeografías humanista e radical (Higueras, 2003: 32-33; Ortega, 2000: 270; Scheibling, 1994: 51-60). Esta demora na aceptación da xeografía analítica na Europa, onde tamén se desenvolvera e aínda se desenvolvía o groso da actividade na dialectoloxía rexional, tamén parecen ter a ver coa súa serodia influencia en xeolingüística: como veremos, os traballos xeolingüísticos de tipo cuantitativo desenvólense no inicio da década dos 1970.

Aínda que o paradigma neopositivista se impón na xeografía anglosaxona durante os anos 1950, este xa se viña aplicando nos anos 1920 e 30 non só para estudos feitos desde a xeografía, senón tamén para análises territoriais elaboradas en determinadas escolas de economía. En xeral, estes estudos de corte positivista estaban centrados na función das cidades nos territorios rexionais. Así, os traballos da Escola de Chicago, de W. Christaller, E. Kant, R. Dickinson, A. Weber ou mesmo os de J. Von Thünen, autor do século XIX, constituirán a referencia da que partirá a xeografía analítica da posguerra nun contexto de progresiva aceleración dos procesos de urbanización a escala mundial (Ortega, 2000: 271, 403-404; Scheibling, 1994: 28-50). Unha das obras clave da corrente analítica é a do autor D. Harvey, na súa primeira época¹³², especialmente o seu *Explanations in Geography* de 1969. Para Harvey, o espazo, e non a rexión¹³³, constitúe o obxecto da xeografía. Esta volve ser, pois, unha ciencia espacial, centrada na organización do espazo. Para xeografía analítica, o espazo non inclúe a experiencia humana, a subxectividade, senón que está definido por parámetros xeométrico-matemáticos. É o denominado “espazo xeográfico”. Trátase dunha volta á concepción tradicional do espazo como contendor ou escenario da distribución de fenómenos sociais e naturais. Con todo, a corrente analítica conseguiu converter o espazo no eixo do discurso e a práctica xeográfica, mesmo no de moitas e moitos especialistas non positivistas. Deste xeito, o espazo acaba constituíndo un concepto operativo habitual en xeografía (Bailly e Béguin, 1992: 54-69; Higuera, 2003: 32; Ortega, 271-272).

Para a xeografía analítica, as actividades humanas dan lugar a numerosos procesos espaciais en función dos desexos e necesidades sociais. Estes procesos espaciais xeran de súa vez estruturas espaciais. Por tanto, a xeografía debe procurar as leis de funcionamento das mesmas. Sempre desde unha perspectiva xeométrico-matemática, a xeografía convértese nunha ciencia da análise da localización de fenómenos ou estruturas espaciais e da súa interacción. A corrente analítica lánzase, pois, á construción de modelos teóricos para interpretar e predicir a realidade espacial¹³⁴. Para isto tómanse da física modelos explicativos fundamentais como o

---

¹³² Máis tarde, D. Harvey tamén acabou sendo un dos máximos representantes da xeografía radical.

¹³³ O concepto de rexión continuará a ser usado pola corrente analítica, pero só como concepto operativo en casos puntuais (Ortega, 2000: 273-274).

¹³⁴ Unha das referencias máis importantes a este respecto constitúe o libro de Peter Hagget e R. Chorley *Models in Geography*, de 1967.

gravitatorio. Partindo destes modelos, elabóranse teorías-lei xa clásicas en xeografía como a Teoría dos lugares centrais ou a da localización industrial. A construción de teorías e modelos explicativos pretendía, pois, a intervención no espazo que esixían as novas realidades urbanas e rexionais e nela pesaba o imaxinario positivista de progreso e benestar social (Bailly e Béguin, 1992: 18-23; Dereck, 1984: 48-72; Higuera, 2003: 33-34; Ortega, 272-274).

A volta ao positivismo tamén significou o regreso a certas posicións deterministas e ambientalistas¹³⁵. O espazo vese como o resultado da relación de fenómenos espaciais, isto é, dunha interacción ambiental baseada nos conceptos explicativos de “reto ambiental” e “resposta social”. Por outro lado, a corrente analítica tamén significou unha volta ao método indutivo e ao empirismo. Así, en moitos casos a práctica da xeografía analítica acabou caendo de novo na compilación de datos e na súa clasificación, aínda que esta se faga mediante tratamentos estatísticos complexos. Aos poucos, a xeografía analítica veu sendo unha xeografía puramente cuantitativa de xeito que algúns dos seus especialistas máis salientábeis, como David Harvey, acabaron por mudar de posición (Ortega, 2000: 274-275). Finalmente, a xeografía analítica sufrirá as consecuencias das mudanzas sociais e filosóficas de finais dos 1960 cando esta aínda se estaba a difundir por Europa. Así, na década posterior prodúcese unha volta ao subxectivismo e a unha valoración da visión individual que fan aparecer, por un lado, as xeografías humanistas e, por outro, as radicais. Tanto unhas como outras criticarán as posicións pretendidamente obxectivas e neutras da xeografía analítica e propoñen unha alternativa ao método científico partindo da subxectividade e das experiencias persoais. Por outro lado, acábanse atancando as propias ideas de razón e progreso, consideradas mitos do discurso neopositivista (Ortega, 2000: 299; Scheibling, 1994: 60-70).

A pesar das críticas que a xeografía cuantitativa suscitou e aínda suscita, esta tivo unha influencia decisiva non só na xeografía en xeral, senón tamén na dialectoloxía rexional dos anos 1970, que se irá configurando como xeolingüística ao entrar en contacto con esta corrente. O pulo cuantitativista prolongouse durante os anos 1980 e aínda se deixa sentir na actualidade, aínda que máis como unha ferramenta que como un marco teórico. Así, as escolas de Lund, dirixida por T. Hägerstrand, e a de Bristol, da cal destacaron Hagget e Harvey, tiveron unha influencia decisiva en xeolingüística durante estes anos. A seguir, veremos as diferentes orientacións analíticas en

---

¹³⁵ Para José Ortega (2000: 274), o determinismo aparece claramente na obra de Peter Hagget.

xeolingüística: a dialectometría, a xeolingüística sociolectal anglosaxona e a xeolingüística dos potenciais desenvolvida por W.F. Mackey.

3.4.b. A dialectometría

Como xa vimos, a chegada do estruturalismo á dialectoloxía supuxera unha recuperación do concepto analítico de dialecto como sistema ou estrutura ligada a un determinado territorio, grupo social ou momento no tempo. Os dialectos “rexionais” ou “xeográficos”, os xeolectos ou variedades diatópicas, constituían, pois, estruturas lingüísticas de tipo espacial ou territoriañ. A dialectoloxía estrutural establecera criterios para definir as diferenzas pertinentes entre estruturas xeolectais. Cumpría saber entón qué tipo de clasificacións dialectais se obterían aplicando os principios estruturalistas e, sobre todo, cómo se traducirían estas no plano territorial. Así, xa no final dos anos 1950, dialectólogos estruturalistas como Pavle Ivić chamaban a atención sobre a necesidade de desenvolver metodoloxías de corte cuantitativo para trazar e clasificar as fronteiras lingüísticas¹³⁶. Houbo que agardar unha década para que especialistas en dialectoloxía rexional, en plena escisión da dialectoloxía social, desenvolvesen metodoloxías cuantitativas de inspiración estruturalista e positivista. Por tanto, podemos dicir que a chegada do positivismo á dialectoloxía rexional se fixo a través do estruturalismo xa na posguerra e que a dialectometría é esencialmente unha deriva cuantitativa desa dialectoloxía rexional estruturalista. Conscientes de que a dialectoloxía rexional, claramente influenciada pola xeografía analítica, xa non compartía obxectivos nin obxecto de estudo coa dialectoloxía social¹³⁷, as e os especialistas en dialectoloxía rexional comezan a denominar o seu traballo “xeolingüística”.

Poderíase dicir que a dialectometría naceu en Francia e que se desenvolveu principalmente na Europa continental. Xa nos inicios dos anos 1950, o Abade Lalanne realizou cálculos estatísticos de tipo interpuntual a partir de materiais de atlas lingüísticos. O primeiro en elaborar un método cuantitativo de tipo analítico en xeolingüística foi un discípulo de Lalanne, Jean Séguy, quen, a comezos de anos 1970,

---

¹³⁶ “The genuine criterion of classification is the statistical one. The taxonomy of dialects should be based on the product of the number and the importance of isoglosses by which they are separated. The importance of differences depends on their material extent, their place in structural hierarchy, the number of words affected, and the frequency of these words.” (Ivić, 1964: 117).

¹³⁷ Se a dialectoloxía social, ao igual que as outras partes da sociolingüística, ten a “comunidade lingüística” como obxecto de estudo, para a dialectoloxía rexional, dentro da xeolingüística, serao claramente e a partir de agora o “espazo” ou “dominio lingüístico”.

computerizou os datos do *Atlas Lingüistique de Gascogne* para despois efectuar clasificacións dialectais de tipo taxonómico. Tamén é o primeiro en usar o termo *dialectometría* para se referir ao conxunto de métodos cuantitativos deseñados para medir e clasificar as diferenzas entre diferentes xeolectos¹³⁸ (Goebl, 1976: 165, 1981: 350-351, 1983: 353; Viereck, 1988: 524, 530). Partindo dunha concepción funcional do dialecto¹³⁹, Séguy renuncia ao concepto operativo de isoglosa e profunda no de distancia lingüística¹⁴⁰. Desde o punto de vista da dialectometría, a distancia lingüística é concibida como o cúmulo de características lingüísticas diferentes entre dúas variedades. Dado que en dialectometría os atlas lingüísticos constitúen a fonte xeoestatística básica, a distancia lingüística acaba trasladándose a unha cuantificación —unha porcentaxe nos traballos matematicamente menos complexos— das respostas diferentes entre dous puntos lingüísticos no cuestionario dun atlas. Desta maneira, Séguy abandona a vella teima de trazar fronteiras tallantes nun continuum lingüístico, neste caso o occitano-románico, e opta por ofrecer un clasificación xeolingüística baseada en distancias interpuntuais progresivas que se achega moito máis á realidade do terreo. A tradución cartográfica das distancias presenta uns mapas onde se mostra de xeito claro os graos de variación existentes ao longo dun determinado dominio lingüístico (Viereck, 1988: 530-534; Séguy, 1971).

Como xa podemos intuír, a dialectometría supón novos métodos, mais non suporá unha negación da elaboración teórica relizada polas diferentes correntes da

---

¹³⁸ “C’est sans le moindre scrupule que nous écrivons le néologisme *dialectométrie*. Aux choses nouvelles, des mots nouveaux. Et encore la chose n’est-elle pas si nouvelle [...] Puisqu’une *économétrie*, une *sociométrie* et une *jurimétrie* figurent déjà à l’état civil des sciences humaines, rien ne s’oppose au baptême et à l’inscription de la *dialectométrie*” (Séguy, 1971: 1).

¹³⁹ Para Séguy, os dialectos teñen unha función dupla e asemade contraditoria: comunicativa e demarcativa. Por un lado, o dialecto garante a comunicación entre as persoas e, por outro, permite que estas se poidan diferenciar como grupo. Por tanto, os dialectos existen en canto cumpren esa dupla función (Goebl, 1983: 381; Séguy, 1971: 336, 355).

¹⁴⁰ Lembremos aquí que o concepto de isoglosa fora usado de xeito xeneralizado en dialectoloxía rexional desde o seu lanzamento por Ascoli até a aparición da dialectometría. Os positivistas concibíranos como ferramenta para marcar os límites interdialectais. De feito, nos inicios do século XX xa se elaboraron clasificacións dialectais de síntese de isoglosas como as de A. Rosenqvist (1919) ou L. Gauchat, continuadas na posguerra por autores como Remacle ou Speitel (Goebl, 1983: 356-357). Polo seu lado, o sector atomista maioritario tamén o usou adoito para se referir ao límite dun fenómeno concreto. Para Paris, Meyer ou o propio Gilliéron, as isoglosas eran independentes unhas das outras e non se estruturaban formando fronteiras dilaectais. Esta non era a opinión dos estruturalistas que viñeron despois, como por exemplo P. Ivić, que confiaban en que o tratamento cuantitativo das isoglosas podería revelar as estruturación das fronteiras lingüísticas nun contexto de continuum espacial. Séguy, que traballa nunha Francia onde o peso da tradición aínda se facía sentir con forza, parece querer aforrar polémicas co uso dun termo tan cuestionado como usado no plano teórico. Operar co concepto de distancia lingüística permitíalle ademais analizar a variación xeolingüística desde un novo punto de vista.

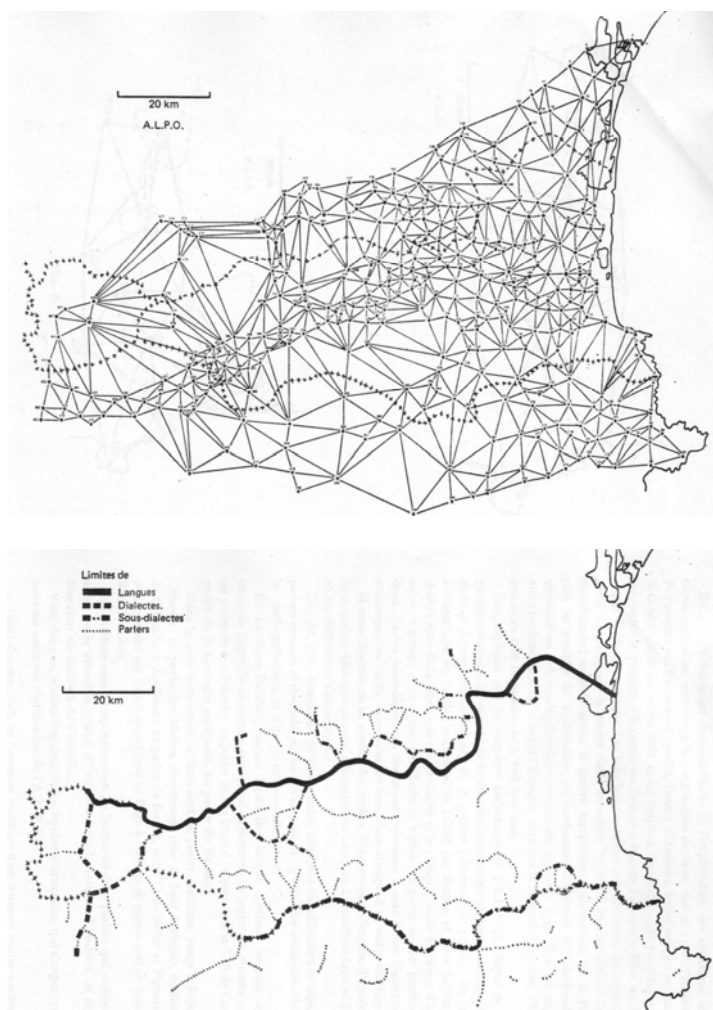
dialectoloxía rexional: asúmese a idea de que existen estruturas territoriais definíbeis pero que en xeral se diferencian non de xeito tallante, senón de xeito máis ou menos progresivo. Con todo, e opóndose frontalmente neste aspecto á escola dialectolóxica francesa, a dialectometría de Jean Séguy márcase como obxectivo descubrir a estruturación xeográfica das variedades lingüísticas, os patróns das áreas que comprenden. Isto, por tanto, supón abandonar o programa proposto por Gaston Paris xa había case un século, recuperar en boa medida o de Ascoli e abrir novas liñas de traballo para unha dialectoloxía rexional que se refundaba aos poucos en xeolingüística (Viereck, 1988: 530-534).

Ao mesmo tempo que Jean Séguy e tamén centrado no dominio occitano-románico¹⁴¹, Henri Guiter, lingüista procedente da física, tamén desenvolve un método dialectométrico que el propio denomina o “método global”. De feito, certos autores consideran tamén a Guiter, ao lado de Séguy, como un dos pais da dialectometría. Os traballos de Guiter parten tamén dos atlas lingüísticos para tratar estatisticamente os seus datos e elaborar cartografías baseadas na xeometría. Inspirándose nos traballos da xeografía analítica, Guiter e os especialistas en dialectometría introducen os datos nunha matriz e, a partir dos puntos lingüísticos relacionados con eles, establecen unha rede de triangulación que constituirá, de súa vez, a base para elaborar mapas de coropletas. A partir de aí realízanse as operacións estatísticas correspondentes a cada método. As operacións realízanse tamén de xeito interpuntual, isto é, contrastando os datos de dous puntos contiguos na rede do atlas: é o denominado “interpunto”. Os resultados de cada operación estatística represéntanse cartograficamente usando o groso dos límites das coropletas ou a súa cor de fondo para reproducir graos ou intensidades (Guiter, 1985: 1). Á diferenza do método de Séguy, o global de Guiter esixe uns criterios de selección cartográfica e que están relacionados coa densidade da rede de puntos, o polimorfismo ou baleiros nas respostas. Cumprido o protocolo de selección de mapas, séguense os pasos xa descritos e áchase a porcentaxe de diferenzas para cada interpunto. Guiter establece uns limiares porcentuais a partir dos cales convirá clasificar as áreas lingüísticas que emerxen nos mapas como fala (20%), subdialecto (30%), dialecto (50%) ou lingua (80%). Ao lado dos índices porcentuais de diferenza, Guiter tamén presenta os de semellanza, aínda que só usa os primeiros, nos que basea as súas clasificacións dialectais e os mapas resultantes (Guiter, 1973: 63-79, 1981, 1985: 2-4).

---

¹⁴¹ Co tempo, Guiter irá aplicando o seu método a outros dominios lingüísticos (Guiter, 1991: 352).

MAPA 5. TRIANGULACIÓN INTERPUNTUAL E MAPA DE FRONTEIRAS LINGÜÍSTICAS ELABORADO POR HENRI GUITER NO CONTÍNUUM OCCITANO-CATALÁN

Tirado de Guiter (1973: 68,82)

Ao igual que para Séguy¹⁴², para Guiter a xeolingüística debía empregar o método científico baseado no positivismo. Porén, o obxectivo deste especialista era o de realizar un trazado preciso das fronteiras lingüísticas rendibilizando os enormes esforzos efectuados para a concepción dos atlas lingüísticos. Por tanto, Guiter xa non tenta reflectir a realidade do continuum lingüístico nas súas clasificacións, senón trazar fronteiras lingüísticas e clasificalas segundo unha xerarquía de tipo estruturalista. A súa intención é, en boa medida, a de desrelativizar o concepto de fronteira lingüística para evitar manipulacións políticas. A este respecto, dá o exemplo de utilización interesada da fronteira existente entre o catalán e o occitano (Guiter, 1973: 61-63). Ao noso entender, isto é un síntoma de que as mudanzas que teñen lugar na xeolingüística van alén da innovación metodolóxica traída polo neopositivismo: nun momento de

¹⁴² O director do ALG afirma claramente: “Nous tenons à insister sur le caractère résolument empirique et positiviste de notre entreprise” (Séguy, 1971: 357).

rexurdimento das reivindicacións nacionalistas e rexionalistas, os especialistas procedentes da vella dialectoloxía son conscientes da importancia que gañan as súas novas liñas de investigación para a aplicación de políticas territoriais ou a resolución de conflitos culturais relacionados co territorio (Grassi, 1976).

Como estamos a ver, a dialectometría naceu en Francia nun momento en que a “nova xeografía” facía furor no país galo. Porén, o especialista que máis ten achegado ao desenvolvemento da dialectometría é o austríaco Hans Goebel. Partindo dos traballos de Séguy e Guiter, Goebel desenvolverá tamén a partir de 1971 varios métodos dialectométricos co mesmo convencemento de que a xeolingüística tradicional debe asumir o método científico. Este romanista non nega a grande influencia da xeografía analítica nos seus traballos e salienta a obra de autores como P. Hagget, R.J. Chorley ou P.T. Newby, así como as revistas *Area* e *Environment and Planning*¹⁴³. Presenta a súa primeira proposta en 1974, no XIVº Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas. Para Goebel, a dialectometría non supón unha negación das achegas de correntes anteriores nin inventar nada novo¹⁴⁴. Así, subliña o carácter estruturalista da dialectometría xa que esta ten como obxectivo identificar e analizar estruturas dialectais no plano espacial. A este respecto, e baseándose nos conceptos de E. Coseriu de “sistema”, “norma” e “fala”, Goebel establece unha diferenza entre o traballo da xeolingüística tradicional, centrada na descrições da “fala”, transcrita nos atlas lingüísticos, e o da dialectometría, que ten como obxectivo deducir a “norma” lingüística dunha rexión determinada a partir dos mesmos atlas. Para isto, a dialectometría debe efectuar unha análise comparada dos diferentes trazos da fala. De aí que a dialectometría tome os atlas lingüísticos tradicionais como fonte xeoestatística básica¹⁴⁵. O material dos atlas rendibilízase mediante o filtrado e explotación dos datos nunha matriz. A este respecto, Goebel sinala que un dos méritos da dialectometría é o de superar a concepción clásica, representada por Gilliéron, dos atlas lingüísticos como

---

¹⁴³ “Vu l’affinité apparente entre la géolinguistique et la géographie, et, partant, entre la dialectométrie et la géographie quantitative, il est bon de tenir compte aussi des acquis récents de la « Nouvelle Géographie » (ou géographie quantitative)” (Goebel, 1981: 350).

¹⁴⁴ Referíndose á dialectometría, Goebel afirma: “Il s’agit donc d’une *reprise*, voire d’une *réutilisation après un siècle*, de choses bien connues en géolinguistique traditionnelle” (Goebel, 1991: 336).

¹⁴⁵ Para Goebel, os atlas lingüísticos constitúen unha valiosa fonte de datos xa que están dispostos nunha rede de puntos equidistantes, o que os fai territorialmente representativos. A este autor, de feito, resúltalle sorprendente que a xeografía analítica non tivese tirado proveito deles: “Il semble étonnant que parmi les sciences dont le leu méthodologique est de plus avancés, p.ex. la “Nouvelle Géographie”, pas une n’ait encore profité des avantages statistiques qu’offrent les atlas linguistiques” (Goebel, 1976: 166).

cemiterios de palabras. Así, a partir de un só mapa dun atlas lingüístico podemos obter varios mapas analíticos. Para facilitar o seu uso e mellorar o seu rendemento, este autor recomenda, xa a mediados do anos 1970, pasar os datos dos atlas lingüísticos a un formato electrónico. Canto aos novos atlas, Goebbl opina que deberían incluír a análise dialectométrica xa na fase de tratamento de datos e que, por tanto, a cartografía publicada tería que conter igualmente mapas analíticos (Goebbl, 1976: 166, 175, 1983: 360-362, 1981: 351, 1991: 332, 338-339).

A dialectometría sería, entón, unha derivación cuantitativa da xeolingüística tradicional¹⁴⁶. Segundo Goebbl, esta derivación supón un dilema para a xeolingüística: aceptala implica asumir tamén o pensamento positivista e cuantitativo con todas as consecuencias. Para este autor, na dialectoloxía rexional existe unha carencia de debate sobre os seus aspectos teóricos e metodolóxicos¹⁴⁷. Este especialista ve a elaboración teórica como unha cuestión esencial, aínda que se sitúa na posición positivista de tipo indutivo (Goebbl, 1976: 166, 1991: 332, 338-339). De feito, Goebbl non dubida en afirmar a vinculación da corrente dialectométrica coa filosofía de Platón (Goebbl, 1983: 360-361). Referíndose nunha comunicación á explotación da matriz de datos, Goebbl explicita a filiación dos métodos dialectométricos co “idealismo” platónico :

“La matrice de données, base de tous les procédés taxonométriques ultérieurs, est donc une *image*, une *représentation*, un *modèle* de la réalité géolinguistique. C’est ici que commence l’ombre de Platon. C’est le carrefour où, il y a belle lurette, les idées de Paul Meyer d’une part et de Graziadio Ascoli de l’autre divergeaient. Avec l’exploitation consécutive de la matrice des données, l’ombre de Platon devient de plus en plus dense. Dans ce travail d’exploitation, le chercheur perd la maîtrise tant indirecte que directe des données originales. Dans sa démarche scientifique, il s’oriente dorénavant non plus par l’introspection tant soit peu immédiate, mais bien plutôt à l’aide d’une charpente théorique, statistique et mathématique en l’occurrence” (Goebbl, 1991: 336)

A dialectometría, pois, traballa con ideas e conceptos partindo dunha síntese da observación dos diferentes fenómenos dialectais dun dominio lingüístico. Para Hans Goebbl, o obxectivo desta síntese é o de identificar estruturas dialectais e, por tanto, a tradución espacial das súas diferenzas con estruturas veciñas: as fronteiras lingüísticas. Velaquí, por tanto, unha das consecuencias da asunción do método científico en xeolingüística: aceptar a existencia dos dialectos como estruturas lingüísticas de tipo

---

¹⁴⁶ Goebbl insiste tamén na necesidade de non confundir a dialectometría ou xeolingüística cuantitativa co que el denomina “dialectoloxía computacional”, centrada na pasaxe dos datos dialectais para formatos electrónicos para favorecer a súa optimización (Goebbl, 1981: 351).

¹⁴⁷ En opinión do autor, a dialectometría viría suplir tal carencia (Goebbl, 1983: 385).

espacial, recoñecíbeis e territorialmente delimitábeis. Goebel é ben consciente de que iso supón rexeitar a posición tradicional:

“Or, la dialectométrie dépasse le plan du *particulier* et rejoint celui du *général* par le déploiement d’un effort de *synthèse* d’un nombre aussi grand que possible de structurations ordinatives individuelles. Ce procédé est, pour ainsi dire, un vol de nuit, sans contact direct avec le vécu empirique de la réalité linguistique. Il y a bientôt 100 ans que de tels efforts synthétiques, ultra-timides par rapport à ceux qui se font de nos jours en dialectométrie, se sont heurtés au verdict catégorique de Paul Meyer et de Gaston Paris prônant la *non-existence des dialectes*” (Goebel, 1991: 334)

E máis adiante engade:

“Si Paul Meyer ou Gaston Paris avaient eu sous les yeux les synthèses isoglottiques établies par Henri Guiter sur l’Atlas des Pyrénées orientales ou un jeu de cartes de similarité, force leur eût été de reconnaître l’existence des dialectes, si tant est que par dialecte ils entendaient vraiment un groupement majeur de parlers locaux” (Goebel, 1991: 337)

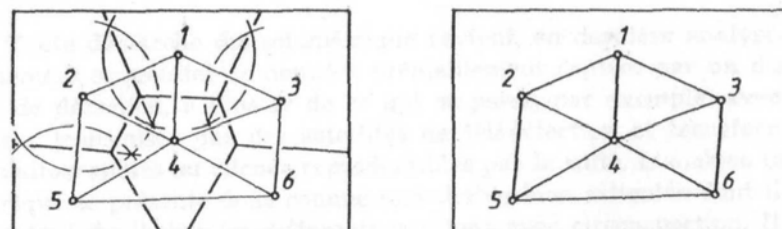
A este respecto, Goebel exprésase ben ás claras: a dialectometría, herdeira da posición de Ascoli, sitúase na corrente *tipodiagnóstica* da xeolingüística, isto é, analítica e anti-atomista. Por tanto, esta debe ser tipolóxica e non simplemente descritiva. Goebel realiza un dura crítica da posición “tipófoba”, en palabras do propio autor, que Meyer e Paris impuxeran na xeolingüística tradicional. Para este especialista, o atomismo produciu un retraso da xeolingüística con respecto a outras ramas da lingüística e doutras ciencias humanas afíns. Goebel confía, pois, en que a dialectometría acurte ese retraso asumindo métodos cuantitativos. Por outro lado, o autor está convencido de que o cuantitativismo facilitará a colaboración interdisciplinaria¹⁴⁸, aínda que tamén as críticas de sectores tradicionais e mentalistas que el denomina “anticuantitativos”. Para favorecer a interdiscipliniedade, a xeolingüística debe recorrer a dúas linguaxes analíticas: a matemática e a cartográfica. A este respecto Goebel tamén revisa a obra de importantes xeógrafos como Paul Claval. A comparación dos resultados taxonómicos e cartográficos con outras disciplinas poderá mellorar, segundo este autor, a interpretación da estruturación dos dominios lingüísticos, especialmente no referente a factores de tipo político, social, etc. Entre estes factores a ter en conta nas análises interdisciplinarias, Goebel, ao igual que Conrado Grassi, sinala

---

¹⁴⁸ De feito, Goebel define a dialectometría como “un amalgame bidisciplinaire réunissant les apports de la géolinguistique et de la taxonomie (ou taxinomie) numérique” (Goebel, 1981: 349).

a ordenación territorial como un dos máis importantes¹⁴⁹ (Goebl, 1976: 166-172, 1983: 383-384, 1988: 550, 1991: 334, 336).

GRÁFICO 4. TÉCNICAS DE TRIANGULACIÓN E CREACIÓN DE COROPLETAS POLIGONAIS EMPREGADAS EN DIALECTOMETRÍA A PARTIR DA REDE DE PUNTOS DUN ATLAS LINGÜÍSTICO

Tirado de Goebl (1983: 358).

Os pasos fundamentais da dialectometría de Goebl son, no esencial, similares aos de Guiter: filtrar os datos, introducilos nunha matriz, preparar a cartografía analítica mediante técnicas de triangulación¹⁵⁰ (ver Gráfico 4) e aplicación de diferentes operacións taxonómicas. Ao logo do seu traballo, Goebl vai propondo varias aplicacións estatísticas de análise que teñen como resultado diferentes índices¹⁵¹. Ao igual que Séguy, e á diferenza de Guiter, este especialista arromba a isoglosa como concepto operativo. No seu lugar, usa o de “interpunto”¹⁵².

MAPA 6. EXEMPLO DE MAPA DE COROPLETAS DA SIMILITUDE DIALECTOMÉTRICA DO NORTE DE ITALIA ELABRADO POR HANS GOEBL A PARTIR DOS DATOS DO AIS

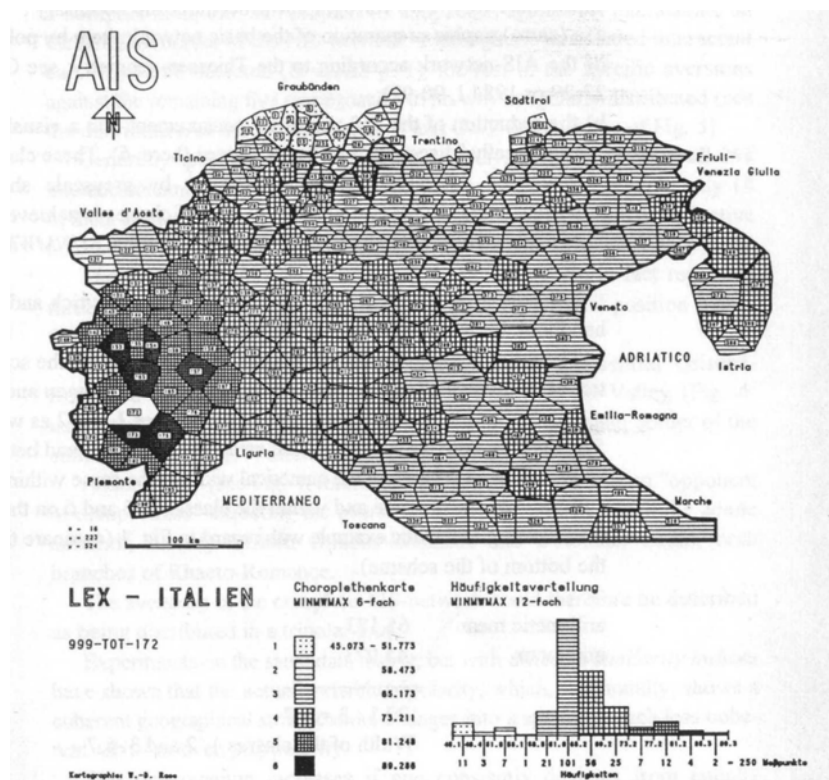
¹⁴⁹ “[...] l’attribution des primes de développement régional est un relation directe avec un état de sous-développement économique qui, lui, favorise souvent la conservation de la norme linguistique autochtone” (Goebl, 1976: 171-172).

¹⁵⁰ A este respecto, Goebl segue o método de Thiessen (Goebl, 1983: 358).

¹⁵¹ Entre varios, podemos citar o IRMC (*Indice Relatif Moyen de Cohérence*), o IGI (*Indice Général d’Identité*), o IRI (*Indice Relatif d’Identité*) ou algoritmos como o MINMWMAX (Goebl, 1976, 1983, 1991).

¹⁵² “[...] l’auteur entend par interpoint un point situé au milieu d’un segment sw droite reliant deux points contigus d’un réseau d’atlas. Il en ressort en outre qu’un interpoint peut être défini par son appartenance à deux points du réseau d’atlas (x et y) qui, en fonction de la géométrie du réseau d’atlas considéré, lui ont été assignés comme points de repère par le géolinguiste” (Goebl, 1983: 353-354).

Tirado de Goebel (1998: 553).

Para Goebel, o concepto de interpunto ofrece dúas vantaxes: simplicidade —tanto conceptual como cartográfica— e gran capacidade clasificatoria. Traballar con interpuntos en xeolingüística implica, segundo este autor, ter en conta dúas nocións fundamentais: a de “similitude lingüística” e a de “distancia lingüística”, nas que tamén se basearon os traballos de Séguy partindo das funcións comunicativa e demarcativa dos dialectos. Para Goebel, trátase de dous conceptos diferentes pero complementarios e matematicamente definíbeis nun espazo euclidiano. Estes conceptos son, pois, o punto de partida de toda análise xeolingüística. Constitúen, para Goebel, dúas maneiras diferentes de ver o espazo lingüístico. No cadro dunha análise interpuntual, preguntármonos sobre a similitude lingüística implica analizarmos a imbricación dialectal en canto que investigarmos a distancia lingüística supón un estudo da compartimentación dialectal. Por tanto, cada concepto implica unhas determinadas aplicacións prácticas, uns índices e cartografías diferentes. Da análise da similitude, Goebel elabora índices como o IRI para obter mapas de similitude lingüística; do mesmo xeito que a análise da distancia dá lugar a sínteses isoglóticas das que se elaboran mapas de divisións dialectais, como os presentados por H. Guiter. Para Goebel, estes dous tipos de achega constitúen o primeiro banzo da análise tipodiagnóstica en xeolingüística,

encamiñada a descubrir estruturas xeolectais (Goebl, 1981: 352-415, 1983: 364-377, 1991: 335-336).

A partir do traballo destes tres autores —Séguy, Guiter e Goebl—, as análises dialectométricas coñecen un importante desenvolvemento xa a partir dos anos 1970 (Goebl, 1981: 351). Aínda que o uso dos métodos cuantitativos non chegou a se xeneralizar entre os especialistas en dialectoloxía rexional¹⁵³, ao noso entender a súa aparición supuxo unha verdadeira transformación. A dialectoloxía rexional ou xeografía lingüística pasa a ser denominada “xeolingüística”¹⁵⁴, aínda que subsistan as vellas designacións. Na realidade, trátase máis do que unha simple mudanza de etiqueta: por un lado, recupéranse e redefínense do punto de vista estrutural e/ou matemático conceptos operativos básicos como os de dialecto rexional, fronteira lingüística, espazo lingüístico ou punto lingüístico. Así, a xeolingüística vai virando nunha verdadeira lingüística espacial. Por outro lado, as e os especistas en xeolingüística comezan a ver o seu campo como unha rama autónoma dentro da lingüística teórica e con carácter interdisciplinario, especialmente no que se refire á colaboración coas matemáticas e a xeografía. Todo isto parece indicar que a antiga dialectoloxía rexional sae finalmente da súa crise dos anos 1950 e 60 grazas á asunción, primeiro, do estruturalismo e, despois, dos métodos cuantitativos. Porén, o desenvolvemento da sociolingüística tamén como campo interdisciplinario onde se federan diferentes liñas de investigación fixo que non poucos autores inclúan a totalidade do ámbito da dialectoloxía, e non só a social, dentro desta nova rama da lingüística. A este respecto, a posición desde a dialectometría é ben outra: a dialectometría é unha orientación da xeolingüística e esta última unha rama autónoma dentro da lingüística. Goebl afirmao claramente:

“La dialectométrie est donc un provignement particulier de la géographie linguistique telle qu’elle a été définie par de grands maîtres et auteurs d’atlas tels que Jules Guilliéron, Karl Jaberg, Jakob Jud, Albert Dauzat, Gino Bottiglioni et tant d’autres. Il ne faut à aucun prix être dupe des affinités méthodiques voire statistiques ou mathématiques repérables entre la dialectométrie et d’autres métriques d’une part, et du conflit méthodologique qui, çà et là, jaillit d’une mauvaise différenciation faite entre géolinguistique et sociolinguistique. Ou, pour le dire en des termes très clairs: la dialectométrie n’a de sens et d’utilité que pour des milieux scientifiques qui admettent pleinement la valeur documentaire des atlas linguistiques et la raison d’être d’une géolinguistique bien différenciée de la sociolinguistique, dont personne d’ailleurs, que je sache, n’oserait contester ni

¹⁵³ As causas disto son, sen dúbida, múltiples e entre elas poderíamos sinalar as carencias de formación estatística na maioría dos especialistas en xeolingüística ou a demora en importar os métodos cuantitativos, xa que estes xa eran duramente criticados nos anos 1970.

¹⁵⁴ De aí que, por exemplo, Hans Goebl denomine ás veces a dialectometría como “xeolingüística cuantitativa” (Goebl, 1981: 351).

l'utilité, ni le bien-fondé, ni la raison d'être. L'acquis scientifique constitué par la dialectométrie s'ajoute au bilan de la géographie linguistique et de nulle autre discipline, dans le cadre des linguistiques variationnelles de tout genre" (Goebel, 1991: 333)

Goebel desmárcase, pois, da posición dos dialectólogos anglosaxóns. Estes consideran que as teorías e métodos da xeografía lingüística están esgotados e non presentan ningunha utilidade no presente¹⁵⁵. Ademais, e aínda adoptando tamén a denominación “xeolingüística”, ven os estudos sobre a variación xeográfica da fala como parte dunha sociolingüística centrada no estudo da variación e ás veces mesmo denominada xeolingüística por especialistas como o propio Peter Trudgill (Chambers e Trudgill, 1994: 255-258). Aparece, pois, nos anos 1970 unha diverxencia entre a xeolingüística europea, isto é, continental (Alemaña, Francia, Italia, España, etc.) e a xeolingüística anglosaxona no referente ao lugar deste campo de estudos no seo da lingüística. Para a primeira, a xeolingüística é unha rama autónoma mais nos Estados Unidos e na Gran Bretaña esta é basicamente vista como unha sociolingüística espacial ou territorial. Lembremos que foi no ámbito anglosaxón onde mais forte foi a crise da dialectoloxía e onde se conformou a sociolingüística en parte grazas á orientación sociolóxica que tomaron os estudos dialectais. Os dialectólogos simplemente abandonaron as prácticas tradicionais para se centraren nunha sociolingüística dialectal. Polo contrario, no continente europeo a dialectoloxía social tivo máis predicamento do que practicantes e a sociolingüística non se construíu sobre as cinzas da vella dialectoloxía senón a partir da socioloxía da linguaxe. A querenza de especialistas cuantitativos como Goebel ou Guiter pola xeolingüística tradicional ou a continuación na elaboración de atlas lingüísticos a diferentes escalas¹⁵⁶ contando coas achegas clásicas como referencia evidencian que a dialectoloxía rexional non saíu tan mal parada en Europa tras a crise dos 1950 e 60.

3.4.c. A xeolingüística cuantitativa no ámbito anglosaxón: Callary e Trudgill

Como xa dixemos, nos países anglosaxóns (Gran Bretaña, Estados Unidos, Irlanda, Australia, Canadá, etc..) a dialectoloxía rexional e rural ficou relegada fronte ao

---

¹⁵⁵ Referíndose á xeografía lingüística como rama da dialectoloxía, Chambers e Trudgill (1994: 257) afirman: “[...] sus métodos (al contrario que sus resultados, que permanecen intactos) están muy anticuados y muchas de las lecciones que podríamos aprender de su estudio son negativas”

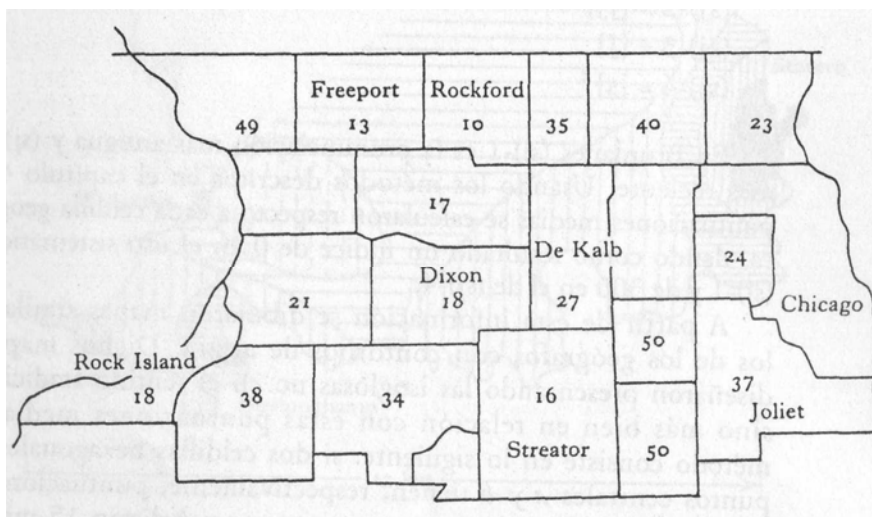
¹⁵⁶ Pódense citar, por exemplo, numerosos atlas lingüísticos elaborados nos últimos trinta anos no dominio románico, tanto en Europa como en América, entre eles o propio *Atlas Lingüístico Galego* ou o proxecto do *Atlas Lingüístico Románico* (ALiR) (García e Santamarina, 1990-2005; Tuailon e Contini, 1996-2001)

desenvolvemento da dialectoloxía social e urbana nos anos 1960. Porén, algúns autores como Peter Trudgill ou Robert E. Callary tentan integrar os desenvolvementos da dialectoloxía social laboviana, que axiña constitúe un dos piares da sociolingüística, na teoría e na metodoloxía da dialectoloxía rexional. Estes autores operan, ao igual que Labov, no marco dunha lingüística cuantitativa e variacional. Isto é, asumen que os fenómenos da variación son inherentes á gramática das linguas e, por tanto, que a variábel lingüística é unha unidade estrutural das mesma. Por outro lado, estudan as variábeis lingüísticas como marcadores sociais dunha perspectiva cuantitativa para estableceren uns determinados modelos sociolingüísticos (Labov, 1983). A integración deste paradigma na axenda da dialectoloxía tradicional requiría, por tanto, a asunción do método científico. Se os dialectólogos sociais importaron técnicas cuantitativas das ciencias sociais, os rexionais no ámbito anglosaxón fixeron algo similar respecto á xeografía. Deste xeito, foi tamén a xeografía analítica a que inspirou os desenvolvementos da xeolingüística cuantitativa no ámbito anglosaxón. Á diferenza da europea, a xeolingüística analítica anglosaxona da década de 1970 e seguintes caracterizarase polo seu carácter eminentemente social, o que fará que os propios especialistas a inclúan dentro da sociolingüística.

En 1975, o estadounidense Robert E. Callary publica un estudo na prestixiosa revista de sociolingüística *Language in Society* sobre o proceso de cambio na variábel fonética — no estado de Illinois. Este son coñece neste estado unha palatalización e ditongación progresivas — > — que dá como resultado a copresenza social e territorial de diferentes variábeis. Callary, usando as técnicas da dialectoloxía social, gravou a fala de varios falantes en diferentes distritos do estado e identificou cinco variábeis diferentes para a unidade . Despois, calculou a frecuencia de uso das diferentes variábeis non por clases sociais, como se faría en dialectoloxía social, senón por distritos, isto é, por unidades territoriais. Por tanto, a novidade constitúe introducir a focaxe espacial substituindo a clase social pola unidade territorial como factor extralingüístico central na correlación. Os resultados obtidos por Callary eran aparentemente incongruentes: as frecuencias de uso das variábeis innovadoras, maioritarias no seu foco de difusión, Chicago, non seguía o patrón de veciñanza, isto é, non estaba relacionada co factor da distancia con respecto a Chicago. Este sería o patrón xeográfico esperábel debido en boa medida a que fora practicamente o único asumido na dialectoloxía rexional até entón (Callary, 1975; Chambers e

Trudgill, 1994: 238-241; Hernández, 1999: 157-158). Por tanto, Callary enfrontábase ao mesmo problema que os dialectólogos de finais do século XIX: os fenómenos lingüísticos non parecían presentar unha correlación explicábel e predicíbel cos factores xeográficos.

MAPA 7. FRECUENCIA DE USO DAS VARIÁBEIS PALATALIZADAS DE [ɲ] NO NORTE DE ILLINOIS

Tirado de Chambers e Trudgill, 1994: 240.

Callary axiña caeu na conta de que as frecuencias de uso das innovacións parecían corresponderse con outro factor que non tivera en conta: o tamaño dos núcleos de poboación. Canto maior era o núcleo, e independentemente da súa distancia con respecto a Chicago, maior era nel a frecuencia de uso das variábeis palatalizadas. A progresión do uso das innovacións seguía, pois, a xerarquía de centros urbanos, estaba en función do sistema de cidades. Para corroborar a hipótese, Callary botou man dos modelos gravitatorios usados en xeografía analítica e inspirados da física. Segundo estes modelos, que explican a influencia duns núcleos de poboación sobre outros, esta é proporcional á masa de cada núcleo, isto é, ás súas poboacións, e á distancia que as separa. Aplicando unha fórmula baseada neste modelo, achou uns índices de influencia lingüística entre as cidades de Illinois. Ao contrastalos cos índices de uso das variábeis lingüísticas innovadoras, comprobou que eran coincidentes e que a hipótese estaba certa. Deste xeito, Callary deu explicado a distribución xeográfica das variábeis innovadoras deseñando, por tanto, un modelo de predición da difusión de innovacións no estado de Illinois (Callary, 1975; Chambers e Trudgill, 1994: 238-241; Hernández, 1999: 158-160, 162-165).

Porén, é o británico Peter Trudgill e non Callary o que máis desenvolve esta nova liña de investigación da difusión xeolingüística. Trudgill desenvolveu na mesma

época, nos inicios dos 1970, un traballo similar ao de Callary na rexión inglesa da Anglia Oriental. Á diferenza do autor americano, Trudgill non deixou de lado o compoñente social nas súas análises xeolingüísticas. De feito, pódese considerar a Peter Trudgill como o introdutor das teorías e métodos de Labov na lingüística británica e, por tanto, un dos pais da sociolingüística do Reino Unido (Hernández, 1993). Segundo Trudgill, a difusión xeolingüística, quer dicir, de trazos lingüísticos de un lugar para outro, reflicte en boa medida o resto de tipos de difusión lingüística: sociolingüística, lexical e lingüística¹⁵⁷. De feito, a difusión é o tema central das análises xeolingüísticas feitas por este especialista. Inspirado polos traballos da xeografía analítica, Trudgill ve a difusión lingüística como un proceso dinámico resultado da exposición dos falantes á información sobre as innovacións lingüísticas a través do seus contactos interpersoais, isto é, das súas “redes sociais”¹⁵⁸. Neste sentido, este autor considera que as interaccións lingüísticas no seo das redes sociais dos falantes aínda son máis importantes nas dinámicas de difusión lingüística do que as institucións ou os medios de comunicación¹⁵⁹. Por outro lado, Trudgill identifica a existencia de “barreiras” na difusión lingüística, que poden ser xeográficas (relevo, hixrografía, bosques, etc.), sociais (de tipo político, histórico, etc.) ou lingüísticas (distancia lingüística, actitudes lingüísticas, etc.). Para Trudgill, que asume a Teoría dos Lugares Centrais elaborada por Christaller nos inicios dos 1950, as cidades constitúen un elemento esencial nos procesos de difusión xeolingüística: como tales lugares centrais, constitúen os focos a partir dos cales se difunden as innovacións lingüísticas para outros centros urbanos (difusión xerárquica) ou para as áreas veciñas (Trudgill, 1974: 222-224).

Segundo Trudgill, a dialectoloxía tradicional, ancorada nunha visión estática da lingua ao se negar asumir a súa variabilidade, renunciou a profundar no estudo da difusión xeolingüística. Alén da Teoría das Ondas de Schuhardt e a Lingüística Espacial de Bartoli, non se procuraran explicacións xerais para comprendermos a distribución espacial das formas lingüísticas conservadoras e innovadoras. Dentro da posición

---

¹⁵⁷ Segundo este autor, a difusión sociolingüística é a que se dá de un grupo social para outro, a lexical dunha palabra a outra e a lingüística de un contorno lingüístico para outro, p.ex. de posición intervocálica e posición inicial no caso dunha mudanza consonántica (Chambers e Trudgill, 1994: 229).

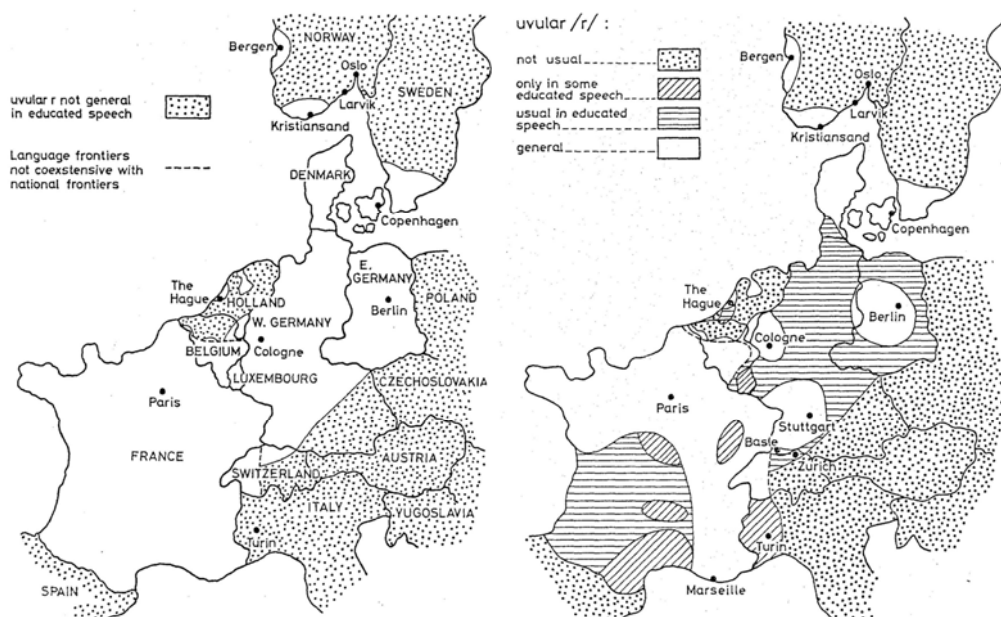
¹⁵⁸ Poucos anos despois, outra sociolingüista británica, Lesley Milroy, profundará na importancia da estrutura das redes sociais das persoas na difusión social das innovacións lingüísticas en diferentes barrios da cidade de Belfast (Milroy, 1980, 1982).

¹⁵⁹ “It seems to me that, while the media do play a part in the dissemination of new vocabulary and fashionable idioms, they have almost no effect at all in phonological or grammatical change. This is because they require only passive understanding on the part of the hearer or reader, and involve no interaction between innovator and potential receptors” (Trudgill, 1974: 223)

fenomenalista e, en palabras de Hans Goebel (1983: 383), “tipófoba” reinante na dialectoloxía, a estratigrafía lingüística de Gilliéron era practicamente o único cadro explicativo da difusión xeolingüística: esta só se podía explicar fenómeno por fenómeno e non de xeito xeral xa que, como se acostumaba dicir, “chaque mot a son histoire”. Deste xeito, as cartografías desenvolvidas pola xeografía lingüística non reflectían as dinámicas da difusión territorial das innovacións lingüísticas. Por un lado, estas cartografías tradicionais, baseadas no uso de isoglosas, marcaban o cambio lingüístico de xeito tallante cando, na maioría dos casos, este se producía nun contínuum espacial e social. Por outro lado, ignorábanse os condicionantes sociais da variación lingüística obtendo os datos de un só grupo lingüístico, os denominados NORMs, isto é, HARNs: homes, anciáns, rurais e non-móviles. A dialectoloxía tradicional identificara os centros innovadores, os puntos de partida da difusión, mais aínda non dera explicado cómo se producía esta para dar lugar a unha determinada distribución espacial das isoglosas. A visión estática da lingua e do espazo xeográfico fixera con que os especialistas só se interesaran no resultado do proceso e non no proceso en si mesmo, na súa dinámica (Chambers e Trudgill, 1994: 229-231; Trudgill, 1974: 224-225, 241-243).

Trudgill dá como exemplo das carencias nas cartografías elaboradas pola dialectoloxía tradicional o caso da difusión do /R/ uvular pola Europa. Nun primeiro mapa (Mapa 7), mostra cómo representaría cartograficamente o fenómeno a dialectoloxía tradicional. Así, o mapa representa a área lingüística caracterizada pola presenza deste fonema, isto é, a distribución espacial do fenómeno. Nun segundo mapa (Mapa 8), Trudgill cartografa o mesmo fenómeno pero tendo en conta un factor social: o estilo de fala (educada ou común) en que se dá o /R/ uvular. O resultado é, loxicamente, diferente xa que se obtén unha visión clara da difusión desta innovación lingüística.

MAPAS 8 E 9. A DIFUSIÓN XEOGRÁFICA DO /R/ UVULAR NA EUROPA OCIDENTAL

Tirado de Trudgill (1974: 219-220).

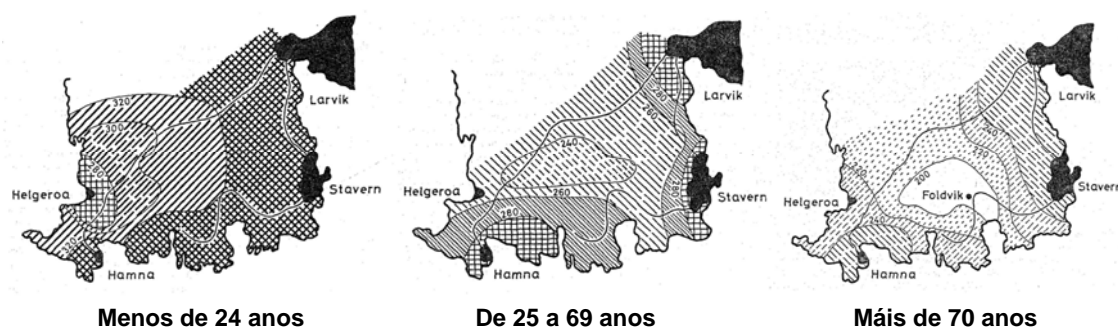
O mapa da dereita (Mapa 8) deixa ver os dous factores xeográficos fundamentais no proceso de difusión xeolingüística: a veciñanza e a estrutura urbana dos territorios. Contrastando os datos da lingüística histórica con este mapa, Trudgill consegue explicar o proceso de difusión do /R/ na Europa occidental. Segundo este autor, o foco onde se produce a innovación é París, onde se xeneraliza o /R/ no uso na segunda metade do século XVII. Naquela altura, o prestixio cultural de Francia actuou como motor da difusión a través da estrutura urbana europea: un século despois, a finais do XVIII, o /R/ xeneralízase en Copenhague para ir despois alcanzando outras cidades como Berlín, Colonia, Kristiansand, Bergen, ou A Haia (Chambers e Trudgill, 1994: 234-237; Trudgill, 1974: 218-221).

Trudgill demostra as súas teorías sobre a difusión xeolingüística con dous estudos onde conxuga as técnicas da dialectoloxía social con métodos da xeografía analítica. Un deles realízao na península de Brunlanes, en Vestfold, no sur de Noruega. Sendo unha península marcada pola forte acción dun lugar central, o porto de Larvik, tratábase dun lugar ideal para o estudo da difusión lingüística. Partindo dos estudos realizados Hägerstrand e outros xeógrafos analíticos sobre a difusión de innovacións técnicas (uso do automóbil, de novas técnicas agrícolas, etc.), Trudgill cobre o mapa da península cunha trama hexagonal para crear unidades territoriais de estudo. En cada unidade hexagonal realiza entrevistas a diferentes falantes observando o uso de determinadas variábeis lingüísticas. Nas entrevistas, Trudgill segue os parámetros marcados por Labov. Despois, calculou índices de uso para cada variante lingüística en

cada hexágono e por faixas etarias. Da correlación entre os datos lingüísticos e os factores territorial e etario, Trudgill elabora unha cartografía na que se representan “ratios” dos usos lingüísticos mediante contornos de altura¹⁶⁰. Así, ao igual que especialistas en dialectometría como Hans Goebel, este autor rexeita o concepto tradicional de isoglosa. Elaborou mapas de ratios de uso das variantes lingüísticas por faixas etarias para poder proxectar así, como na dialectoloxía social, a difusión das innovacións en “tempo aparente”. Os resultados correspondentes ao uso da variábel nos grupos de máis de 70 anos, de entre 25 e 69 anos e o de falantes con menos de 25 anos son reveladores. Nos mapas vese cómo as variantes innovadoras se estenden desde Larvik, o lugar central, para os diferentes núcleos urbanos da península. Refléctense claramente áreas conservadoras e innovadoras. Ao mesmo tempo, os mapas mostran que é o grupo de falantes máis novos o que encabeza o proceso de mudanza lingüística. (Chambers e Trudgill, 1994: 242-244; Hernández, 1999: 165-168; Trudgill, 1974: 225-232).

MAPA 10. DIFUSIÓN XEOLINGÜÍSTICA DE [ ] NA PENÍNSULA DE BRUNLANES POR FAIXAS ETARIAS

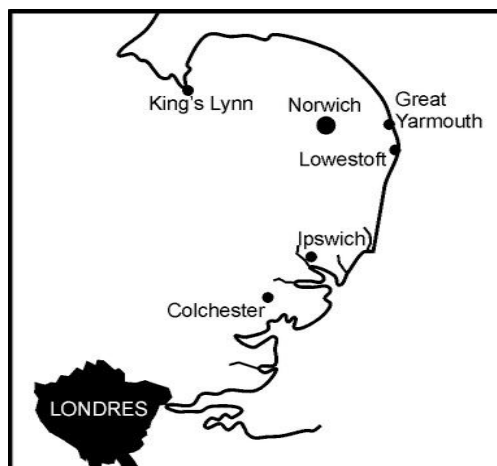
Tirado de Trudgill (1974: 231)

Para Peter Trudgill, unha dialectoloxía renovada non só debía ofrecer explicacións sobre os procesos de difusión xeolingüística, senón que, ao igual que a xeografía analítica, debía ser quen de construír modelos teóricos de simulación dos mesmos. Partindo das ideas de Hägerstrand, o xeolingüista (e sociolingüista) británico considera que a adopción das innovacións lingüísticas segue uns determinados patróns xeográficos, o cal permite crear eses modelos teóricos de simulación. No seu estudo realizado na Anglia Oriental, este especialista desenvolve un modelo gavitatorio baseado nos aplicados en xeografía e, por tanto, inspirado nos principios da física: a

¹⁶⁰ “El método consiste en lo siguiente: si dos celdillas hexagonales con puntos centrales *a* y *b* tienen, respectivamente, puntuaciones de (*sj*) de 150 y 75, y si, en nuestro mapa, *a* y *b* distan 15 milímetros, podemos entonces trazar una « línea de contorno » que represente una puntuación de 100 y que pase entre la *a* y la *b* en un punto que diste 10 milímetros de *a* y de *b* (normalmente la aritmética es más complicada que esto, por supuesto)” (Chambers e Trudgill, 1994: 243)

influencia ou atracción dun punto lingüístico sobre outro é proporcional ao tamaño de cadansúa poboación. Así, Trudgill elabora fórmulas para obter índices de interacción e influencia lingüísticas entre as cidades inglesas de Norwich, lugar central na Anglia Oriental, e Londres, así como o de ambas as dúas sobre o resto de centros urbanos da rexión estudada (Chambers e Trudgill, 1994: 245-246; Hernández, 1999: 161-165; Trudgill, 1974: 232-237).

MAPA 11. CENTROS URBANOS ESTUDADOS POR PETER TRUDGILL NA REXIÓN DA ANGLIA ORIENTAL

Elaboración propia a partir de Chambers e Trudgill (1994: 249)

A fórmula de interacción lingüística proposta por Trudgill é a seguinte:

$$I_{xy} = S \cdot \frac{P_x \cdot P_y}{(D_{xy})^2}$$

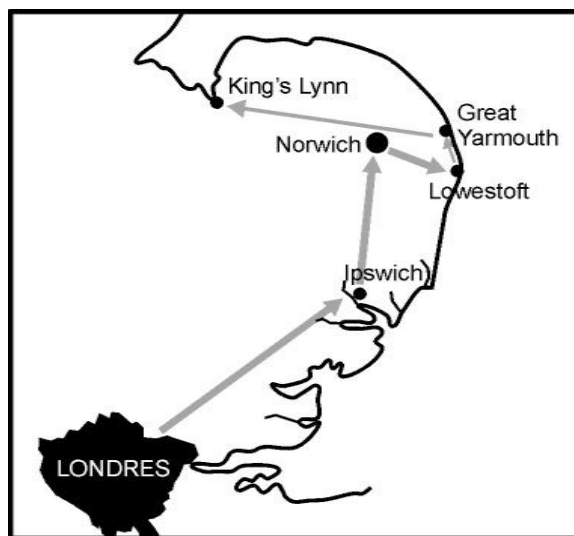
Segundo esta fórmula, a interacción lingüística (I) da cidade x sobre a cidade y é igual ao produto das súas poboacións (P) partido pola distancia (D) ao cadrado e multiplicado polo seu índice de similitude lingüística (S). Para obter índices de influencia lingüística dun centro x sobre outro y , Trudgill parte da fórmula de interacción:

$$I_{xy} = S \cdot \frac{P_x \cdot P_y}{(D_{xy})^2} \cdot \frac{P_x}{P_x + P_y}$$

Como é bo de ver, entre as adaptacións realizadas por Trudgill dos modelos propostos por xeógrafos como Hägerstrand encóntrase a inclusión do concepto de similitude lingüística, entendido aquí como factor potenciador da interacción e influencia lingüísticas entre centros urbanos. Nestes aspectos, Trudgill coincide de novo aquí coa corrente dialectométrica, aínda que, á diferenza desta, o autor británico non

opera co concepto de similitude lingüística co mesmo rigor¹⁶¹. Outro factor que Trudgill tivo en conta nos seus cálculos foi a concorrencia entre os centros urbanos por ampliaren áreas de influencia, o cal se reflicte no plano lingüístico. Para levalo a cabo, propón unha suma dos índices de influencia lingüística dos centros en concorrencia para poder determinar a xerarquía de influencias. Finalmente, tras realizar os cálculos, Trudgill obtivo uns índices de influencia que simulaban a rota das innovacións lingüísticas, isto é, o patrón xeográfico da súa difusión (Chambers e Trudgill, 1994: 246-248; Hernández, 1999: 162-165; Trudgill, 1974: 234-237).

MAPA 12. MODELO DA DIFUSIÓN XEOLINGÜÍSTICA NA ANGLIA ORIENTAL

Elaboración propia a partir dos datos publicados por Chambers e Trudgill (1994: 250)

Tras elaborar o modelo de simulación, Trudgill testa a súa efectividade contrastándoo cos datos sobre a frecuencia de uso das variábeis innovadoras que obtivera das gravacións. Na seguinte táboa, referida ao índice de uso da variante de realización cero da variábel [h] en palabras como “house” ou “him”, vemos que a correlación existente valida o modelo teórico (Chambers e Trudgill, 1994: 249-250; Hernández, 1999: 164-165; Trudgill, 1974: 236-237):

TÁBOA 2. CORRELACIÓN DE DATOS NA ANGLIA ORIENTAL ELABORADA POR P. TRUDGILL

¹⁶¹ En dialectometría, a similitude lingüística constitúe un concepto clave e explícase mediante índices obtidos de cuantificación estatísticas de variábeis. Para Trudgill, a similitude lingüística vese desde a óptica da difusión xeolingüística relacionado coa distancia territorial dun xeito quizais lato de máis: “El factor *S* se ha incluido para explicar el hecho de que parece más simple, no sólo desde un punto de vista lingüístico, sino también psicológico, adoptar rasgos de un dialecto que se parezca más al propio que de otro que sea bastante distinto. Allí donde *j* es Norwich, *S* se ha establecido en 4 para otros centros del mismo condado (Norfolk), en 3 para otros centros de Inglaterra, y 0 para todos los demás” (Chambers e Trudgill, 1994: 247). Nun artigo seu (1974: 234), Trudgill especifica que *S* é igual a 2 no caso de centros urbanos do sueste de Inglaterra.

<i>Orde predita polo modelo</i>	<i>Centro urbano</i>	<i>Índice de perda de [h]</i>
1	Ipswich	56
2	Norwich	44
3	Lowestoft	40
4	G. Yarmouth	33
5	K. Lynn	21

Trudgill proba tamén o seu modelo gravitatorio na península de Brulanes aproveitando os datos alí recollidos. No contraste entre os índices de influencia lingüística e os de uso das variantes innovadoras o modelo ficou de novo validado (Chambers e Trudgill, 1994: 252; Hernández, 1999: 169-170; Trudgill, 1974: 237-241). Por tanto, o traballo de Trudgill constitúe un grande avance en xeolingüística: por primeira vez, conséguense construír modelos teóricos para predicir o patrón xeográfico da difusión xeolingüística. As aplicacións das achegas deste autor teñen, sen dúbida, numerosas aplicacións, especialmente no plano histórico para coñecermos mellor o proceso de formación dos dominios lingüísticos. Porén, o modelo de influencia lingüística de Trudgill apenas foi utilizado con posterioridade. Así e todo, cómpre salientarmos aquí o importante estudo realizado polo español Juan M. Hernández Campoy (1999: 173-335), seguidor de Trudgill, sobre a difusión de innovacións no Reino Unido. Evidentemente, o modelo presenta deficiencias¹⁶² e precisa ser adaptado en determinadas situacións introducindo factores de importancia local, especialmente de tipo lingüístico, tal e como evidencia o estudo de Marinel Garritsen e Frank Jansen realizado en Amsterdam a finais dos 1970¹⁶³ (Chambers e Trudgill, 1994: 252-253; Hernández, 1999: 171-172).

Peter Trudgill demostra, por tanto, que as liñas de traballo da dialectoloxía rexional non estaban esgotadas e, fronte o crecente abandono da perspectiva xeográfica para estudar a variación lingüística, afirma o seguinte:

“En vez de abandonar el camino de la relación entre la ordenación lingüística y la dispersión geográfica, hay que trabajar para elaborar un conjunto más rico de hipótesis sobre la variación lingüística y conseguir una comprensión más profunda

¹⁶² Recoñéceo o propio Trudgill: “Este modelo presenta, obviamente, muchas imperfecciones. Su mayor mérito estriba quizás en su capacidad para mostrar el desajuste entre sus predicciones y los hechos lingüísticos reales y, de este modo, llevar al investigador a considerar qué *otros* factores pueden intervenir en la difusión de las innovaciones y a qué nivel” (Chambers e Trudgill, 1994: 252)

¹⁶³ Neste estudo, onde se analiza o patrón xeográfico da difusión de certas variantes innovadoras de Amsterdam para a súa rexión de influencia, as predicións do modelo, aínda sendo en xeral válidas, presentaban certas excepcións relacionadas con desenvolvementos estruturais endóxenos. Daquela, Gerritsen e Jansen introduciron o factor da especificidade estrutural local no índice *S* da fórmula (Hernández, 1999: 171-172).

de los entramados espaciales y de la difusión de las innovaciones” (Chambers e Trudgill, 1994: 256)

Ao igual que os especialistas en dialectometría, usa o termo “xeolingüística” para denominar a confluencia interdisciplinaria entre lingüística e xeografía —neste caso, da sociolingüística e da xeografía humana— na que se sitúa o seu traballo. Porén, a posición que este autor lle dá dentro da lingüística resulta confusa. Por un lado, non usa o termo como sinónimo de dialectoloxía rexional, como o fan os especialistas en dialectometría, senón como a terceira rama, a máis recente, dunha dialectoloxía centrada na Teoría da Variación e na que se encontrarían tamén a dialectoloxía tradicional e a sociolingüística¹⁶⁴, segunda e terceira ramas respectivamente:

“Hay además una tercera corriente formada por la confluencia de la disciplina, tal y como nosotros la consideramos, con la Geografía. Su inclusión aquí puede parecer menos esencial a los lingüistas de diversas generaciones y orientaciones, y verdaderamente está menos integrada en nuestra presentación que cualquiera de las otras dos ramas” (Chambers e Trudgill, 1994: 256)

Por outro lado, úsao, xa non para designar unha nova orientación da dialectoloxía, senón para designar a propia dialectoloxía, subdisciplina da lingüística e definida por unha estreita relación coa xeografía:

“Concebimos por tanto, la confluencia de estas tres corrientes —la geografía lingüística, la dialectología urbana y la geografía humana— como una disciplina unificada. Su meta, como la de cualquier otra subdisciplina de la lingüística moderna, es arrojar luz sobre el sistema más accesible del conocimiento humano, la capacidad para comunicarse mediante el lenguaje” (Chambers e Trudgill, 1994: 256-257)

“El término elegido para designar a esta disciplina ha sido el de DIALECTOLOGÍA, que puede llegar a ser una buena elección o no serla a medida que veamos cómo se desarrolla y amplía. Para muchos, el término “dialectología” designa sólo metas y métodos bastante más limitados de lo que nosotros hemos denominado “geografía lingüística”. Si la asociación de la dialectología con la geografía lingüística resulta ser espinosa, entonces nuestra elección de dicho término no habrá sido muy acertada, ya que la relación entre la geografía lingüística y lo que nosotros consideramos como la principal corriente de la dialectología contemporánea es fundamentalmente ancestral más que teórica o metodológica [...] Quizás lo mejor, a la larga, sea emplear un término nuevo, o casi nuevo, sin asociaciones preconcebidas, para designar a la disciplina. Un término que podría funcionar sería el término de GEOLINGÜÍSTICA, que de vez en cuando aparece en los trabajos de los dialectólogos franceses e italianos, pero que no es usado de un modo general en ninguna parte” (Chambers e Trudgill, 1994: 257)

“La dialectología urbana está marcando el camino de la dialectología contemporánea o la geolingüística [...]” (Chambers e Trudgill, 1994: 258)

---

¹⁶⁴ Cómpre lembrarmos aquí que para Trudgill a sociolingüística se limitaba ao ámbito da dialectoloxía social ou urbana de corte laboviano, unha das herdeiras dos estudos sobre a fala iniciados pola dialectoloxía tradicional.

Ao noso entender, neste texto, na conclusión do coñecido manual que escribiron xuntos, Chambers e Trudgill parecen cometer a mesma confusión que pretenden superar: se antes a confusión terminolóxica entre dialectoloxía e xeografía lingüística¹⁶⁵ era tan habitual como inconveniente, a que estes autores establecen, non só entre dialectoloxía e xeolingüística, senón tamén entre estas dúas e sociolingüística, non fai máis que complicar a cuestión terminolóxica. Evidentemente, no fondo deste problema encóntrase o debate sobre a compartimentación e xerarquización dos campos de estudo no seo da lingüística da fala ou variacional. Así e todo, Chambers e Trudgill parecen inclinarse no final deste texto polo uso de “xeolingüística” como sinónimo de “dialectoloxía contemporánea”, contraposta á tradicional, e na que se incluíría a dialectoloxía social ou “sociolingüística”. Porén, seguidores de Trudgill como Hernández Campoy entenden finalmente que a xeolingüística, confluencia da lingüística variacional coa xeografía, é unha nova orientación da sociolingüística ben entendida como dialectoloxía contemporánea, isto é, social, ou ben ampliada á socioloxía da linguaxe:

“Las relaciones entre la *Sociolingüística* y la *Geolingüística*, por otra parte, son también evidentes. En lo esencial, no hai diferencias puesto que la segunda forma parte del paradigma global de la primera” (Hernández, 1999: 148)

Sexa o que o for, co impulso da dialectometría e da “sociolingüística xeográfica” de Trudgill, o termo xeolingüística vaise xeneralizando a partir dos anos 1980 para denominar os puntos de encontro interdisciplinarios entre a lingüística e a xeografía. No entanto, o lugar que lle outorgan uns e outros no seo da lingüística teórica é ben diferente e, como vimos, constitúe o resultado de dúas tradicións académicas distintas: a europea continental e a anglosaxona. Non é, pois, sorprendente que ante este problema metodolóxico, Chambers e Trudgill acaben concluindo coa seguinte afirmación:

“No obstante, resulta mucho más importante la vitalidad y energía empleadas en su estudio que el termino con el que designemos a esta disciplina” (Chambers e Trudgill, 1994: 258)

3.5. A xeolingüística relacional ou pluridimensional

Como acabamos de ver, no ámbito anglosaxón a dialectoloxía responde á súa crise de mediados do século XX coa asunción dos postulados variacionistas e

---

¹⁶⁵ Como xa vimos, até case o desenvolvemento da corrente dialectométrica, moitos autores que se encadran na dialectoloxía ou na xeografía lingüística usan os termos como sinónimos ou disciplina a primeira e rama desta a segunda. A aparición do termo “dialectoloxía social” solucinara en boa medida esta confusión ao se usar o de “dialectoloxía rexional” como contraposición ao primeiro e, por tanto, como sinónimo de “xeografía lingüística”, entendida como rama.

cuantitativos da sociolingüística. Porén, o achegamento á sociolingüística faise recoñecendo a preeminencia desta rama emerxente, concibida como unha especie de federación teórico-metodolóxica das diferentes orientacións da lingüística da *fala*. Tamén vimos cómo no continente europeo, onde os traballos no ámbito románico aínda teñen moito peso, non se produciu un achegamento tan estreito. De feito, durante os anos 1970 e 80, período do desenvolvemento da xeolingüística de Peter Trudgill, a dialectoloxía románica centrábase na elaboración de novos atlas lingüísticos —como o propio *Atlas Lingüístico Galego*— e na cuantificación estatística dos xa publicados. A pesar de sufrir os mesmos ataques que no ámbito anglosaxón, a dialectoloxía europea mantivo o seu ritmo de traballo e foi dando respostas á crise de xeito autónomo rendibilizando, ademais, o traballo realizado.

Consecuencia disto é a evolución da dialectoloxía en Europa e América Latina para unha xeolingüística autónoma a respecto da sociolingüística, a cal tamén coñeceu desenvolvementos particulares no vello continente. Lembremos que para os impulsores da dialectometría, sobre todo para Goebel, a dialectoloxía fai parte dunha xeolingüística centrada no espazo lingüístico, isto é, na definición e análise das estruturas lingüísticas espaciais e da súa variabilidade. Deste xeito, delimítase o campo de estudo da xeolingüística fronte ao da sociolingüística, correspondéndolle á primeira o estudo da variación espacial ou diatópica e á segunda o da variación social ou diastrática. Durante os anos 1990, na lingüística románica continúaase profundando na consolidación desa nova xeolingüística centrada no espazo rexeitando os postulados tradicionais de Meyer e Paris, pero tamén apostando por un estudo da variación espacial da lingua que inclúa as outras dimensións da variabilidade lingüística, entre elas especialmente a social. Así, durante a última década do século XX, acábanse ou pónense en marcha novos proxectos cartográficos baseados nesta concepción integradora da variación. Entre eles cómpre salientar o ADDU (*Atlas Diastrático y Diafásico del Uruguay*) e ALS (*Atlante Linguistico della Sicilia*). Os equipos de investigación constituídos ao redor destes proxectos lanzan o debate teórico tanto en publicacións propias como en diferentes congresos e revistas científicas vinculadas ao ámbito da lingüística románica. Entre os especialistas máis destacados desta nova orientación da xeolingüística deberíamos mencionar a Harald Thun, director do ADDU, e a Mari D'Agostino ou G. Ruffino, responsábeis, entre outros, do ALS.

Como acabamos de dicir, o espazo constitúe unha categoría de análise central na teoría desta nova orientación da xeolingüística. Isto prodúcese nun contexto de recuperación do espazo como elemento importante na investigación das Ciencias Humanas e Sociais. Nesta liña, a nova xeolingüística románica critica a concepción de espazo asumida polas orientacións que a preceden, para as que este é un simple contedor de fenómenos ou estruturas, e postula unha achega máis plural e complexa. Deste xeito, o espazo lingüístico pasa a ser visto como un elemento clave e imprescindible na comprensión das relacións entre as particularidades idiomáticas e os grandes procesos colectivos de converxencia lingüística, entre a variedade e a unidade. Trátase, por tanto, de asumir o espazo lingüístico como o contexto de confrontación entre diversas identidades e sentimentos lingüísticos¹⁶⁶. Ao igual que en dialectometría, para especialistas como Mari D’Agostino a xeolingüística debe analizar os procesos de converxencia e diverxencia lingüísticas, pero sempre en relación cunha Teoría da Identidade onde se teñan en conta a multiplicidade de pertenzas sociais e territoriais de cada falante, isto é, a súa identidade plural. Deste xeito, a coexistencia nun mesmo espazo de fenómenos conservadores e innovadores ou de elementos locais ou supralocais é vista como o resultado dun conflito nos falantes entre diferentes comunidades de referencia ou sentimentos de pertenza (D’Agostino, 1997: 173, 1998: 200, 210-212).

Esta concepción do espazo lingüístico como contexto de encontro de identidades plurais implica a consideración no seu estudo dos aspectos sociais da variación lingüística ao lado dos relacionados co medio natural (relevo, hidrografía, etc.). Así, a nova orientación da xeolingüística románica coincide coa anglosaxona na defensa dunha concepción máis humanizada e social do espazo. Partindo das ideas de precursores como L. Gauchat, quen, como vimos, defendía unha “socialización” da dialectoloxía e unha vinculación dos factores sociais da variabilidade cos espaciais, autores como Harald Thun propoñen abandonar a orientación “bidimensional” tradicional (fala-espazo) para asumir unha nova perspectiva “tridimensional” (fala-espazo-sociedade). Para Thun, ao igual que moitos outros autores críticos da segunda metade do século

---

¹⁶⁶ “[...] la dimension spatiale de la variation ne doit pas être considérée comme un phénomène « résiduel » mais au contraire le facteur de médiation le plus fort de la conflictualité, en particulier de la conflictualité considérée dans l’abstrait, c’est-à-dire idéalisée par les observateurs extérieurs (par exemple les linguistes). Autrement dit, l’espace linguistique n’est pas une cage d’où il est impossible de sortir [...], mais un des lieux à partir desquels on définit les processus de création d’une identité individuelle et collective” (D’Agostino, 1997: 173)

XX, o desleixo das diferentes dimensións da variación lingüística, especialmente da social, por parte da xeolingüística tradicional supúxolle unha importante limitación, xa que con isto se renunciaba á análise do polimorfismo e dos procesos de mudanza lingüística que reflicte. Para superar esta eiva, especialistas como o propio Thun ou D'Agostino propoñen unha xeolingüística entendida como unha “sociolingüística espacial” centrada na correlación das diferentes dimensións que interveñen nos procesos de variación lingüística:

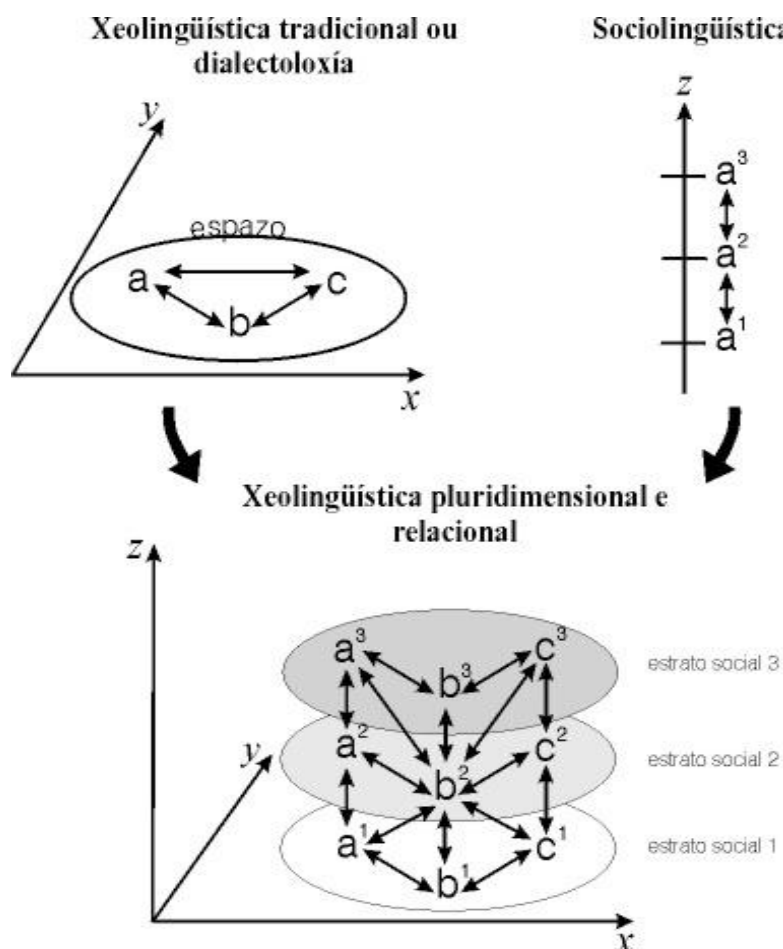
“[...] la geolingüística puede reintroducir una idea importante en el debate variacional moderno: el concepto de las interrelaciones en el espacio. No cabe duda que debe existir una disciplina que responda a preguntas como éstas: ¿Hasta qué estrato social se extiende un fenómeno lingüístico que hemos identificado dentro de un área, o sea entre locutores del mismo estrato social? O, al revés: ¿Hasta dónde llega, en el área, un fenómeno que hemos constatado en los distintos grupos sociales que viven en un lugar? Esta disciplina puede ser la geolingüística convertida en dialectología pluridimensional y relacional. Es su tarea extender al área (“arealizar” o “diatopizar”) cada uno de los parámetros que distinguen la sociolingüística y otras ciencias de la lengua en el eje vertical y descubrir las relaciones que existen dentro de las áreas paramétricas y entre ellas” (Thun, 1998: 701)

O lugar clave que estes especialistas lle reservan ao espazo no novo programa da xeolingüística fai que esta se manteña como disciplina autónoma dunha sociolingüística considerada como unha rama irmá, mais diferente, no seo da lingüística teórica. De feito, Thun e D'Agostino ven no desleixo da espacialidade unha das grandes eivas da sociolingüística: esta só estuda a variación lingüística nun punto determinado ou en grupos de puntos tratados de xeito isolado, sen estudar as relacións e interaccións existentes entre eles. Fronte a isto, na nova xeolingüística románica a achega espacial ou areal devén esencial e necesaria: por un lado, para analizar en profundidade a variación espacial e, por outro, para manter a xeolingüística como unha disciplina autónoma e dinámica¹⁶⁷. Deste xeito, a xeolingüística pasa a se ocupar do estudo das interrelacións entre áreas lingüísticas desde a perspectiva dun espazo variacional e tridimensional que implica a combinación da análise diatópica coa distrátrica. Dito doutro xeito, a xeolingüística pluridimensional profundará nos vínculos que unen a variación espacial á social sen abandonar o espazo lingüístico como categoría de análise central (D'Agostino, 1997: 162; Thun, 1998: 701-704).

---

¹⁶⁷ “Hace falta seguir los fenómenos lingüísticos en las áreas que deberían formar todos los parámetros pertinentes e identificar las vinculaciones que existen entre estas áreas. Sin la arealización no se puede reconstruir analíticamente el espacio variacional” (Thun, 1998: 704)

GRÁFICO 5. O ESPAZO VARIACIONAL E AS DISCIPLINAS DA VARIACIÓN SEGUNDO THUN

Adaptado de Thun (1998: 705)

A adopción desta perspectiva pluridimensional na xeolingüística europea supuxo, pois, a aceptación da necesidade da correlación sistemática entre feitos lingüísticos e extralingüísticos. Como xa vimos, até finais do século XX, a dialectoloxía tradicional apenas se interesou polos factores extralingüísticos involucrados nos procesos de variación espacial das linguas e a súa atención limitábase en moitos casos aos factores relacionados con certas particularidades históricas ou ambientais. A nova perspectiva sociolóxica que se impón nos últimos anos vai arrombando estes intereses historicistas para incluír na axenda factores territoriais esenciais relacionados coa mobilidade socioespacial dos falantes. Así, cuestións como a a accesibilidade, as migracións ou as redes sociais cobran unha importancia fundamental (Thun, 2000: 371-372). A este respecto, os traballos sobre variación sociolingüística, segregación urbana e redes sociais realizados por Lesley Milroy (1980, 1982) durante os anos 1980 resultaron cruciais.

É evidente que a evolución teórica da xeolingüística europea converxe coa anglosaxona en numerosos aspectos, especialmente na asunción do variacionismo e na indisociabilidade da variación espacial e social das linguas. Isto non deixa de resultar lóxico, se temos en conta que ambas as xeolingüísticas beben das mesmas fontes epistemolóxicas, especialmente no referente á Teoría da Variación. Porén, e como xa temos insistido, isto non se traduce nun mesmo status para a xeolingüística en ambos os ámbitos científicos. Outra diferenza salientábel entre estes reside nas súas orientacións metodolóxicas. Nos países anglosaxóns téndese a abandonar a produción de atlas lingüísticos en favor de estudos particulares sobre a difusión socioespacial das variábeis lingüísticas innovadoras. A este respecto, o traballo de Peter Trudgill constitúe un exemplo paradigmático. No continente europeo, os especialistas impulsores das novas orientacións teóricas levan estas ao campo da metodoloxía a través dunha profunda revisión do concepto e obxectivos dos atlas lingüísticos. Así, lonxe de abandonar este tipo de proxectos cartográficos, a xeolingüística europea continuará rendibilizando os resultados dos xa publicados e elaborando novos proxectos desde a nova óptica relacional. Son varios os proxectos recentes que en maior ou menor medida inclúen as novas orientacións. En función do seu grao de puridimensionalidade, Harald Thun (2000: 374) clasifícaa en tres tipos:

1. *Atlas potencialmente pluridimensionais*, como o ALEA¹⁶⁸, que inclúen diferentes tipos de enquisas e factores non espaciais, aínda que non de xeito sistemático e sen seren cartografadas as súas relacións cos fenómenos de variación espacial.
2. *Atlas parcialmente pluridimensionais*, como o ALS ou o ALECMAN¹⁶⁹, onde se inclúen puntos lingüísticos en medio urbano, varios tipos de enquisa, diversas redes de puntos investigados e diferentes variábeis extralingüísticas de tipo social (idade, sexo, nivel de instrución, etc.). Segundo Thun, estes atlas inclúen máis elementos de análise pluridimensional, pero certas correlacións entre variábeis lingüísticas e extralingüísticas non son analizadas nin cartografadas de xeito sistemático.

---

¹⁶⁸ *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía.*

¹⁶⁹ *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla-La Mancha.*

3. *Atlas sistemáticamente pluridimensionais*, entre os que Thun salienta o seu propio proxecto, o ADDU, e outros atlas iberoamericanos, sobre todo brasileiros, como o *Atlas Lingüístico de Sergipe* e o *Atlas Lingüístico do Paraná*.

Como estamos a ver, os novos atlas pluridimensionais presentan numerosas diferenzas cos tradicionais. En primeiro lugar, e tentando responder a unha das principais críticas recibidas desde as ciencias sociais, procúrase a representatividade do punto lingüístico mediante a inclusión neste de varios informantes de diferentes sexos, idades e categorías socioprofesionais¹⁷⁰. Ademais, a multiplicidade de informantes por cada punto lingüístico permite reflectir as dinámicas da variación sociolingüística que se dan no seu interior e, ao mesmo tempo, analizar a súa relación coa dos demais puntos da rede. En definitiva, trátase, por un lado, de reflectir a heteroxeneidade lingüística dos falantes e, por outro, de introducir a perspectiva espacial na análise da variación diastrática e viceversa. Así, os especialistas desta nova orientación da xeolingüística insisten na necesidade de os atlas lingüísticos ofreceren unha visión dinámica da variación centrándose na análise da mobilidade socioespacial dos informantes seleccionados en cada punto¹⁷¹. Deste xeito, a xeolingüística europea abandona a procura de variedades lingüísticas puras, un obxectivo marcado polo historicismo dos seus inicios, e encontra os medios para analizar a realidade xeolingüística: variedades mixtas, contextos de contacto lingüístico, prácticas lingüísticas duns falantes cada vez máis “xeodinámicos” e menos “xeoestáticos”, etc. (D’Agostino, 1997: 165-167, 174; Thun, 1998: 706, 2000: 371-372).

Como consecuencia do anterior, no deseño das redes de puntos dos atlas inclúense de xeito sistemático os espazos urbanos e, por exemplo, no caso de atlas como o ADDU, fíxanse varios puntos en diferentes barrios de Montevideo e a súa bisbarra. Procúrase, pois, acadar unha maior representatividade xeolingüística. Isto levará os especialistas a abandonar a utilización dun só cuestionario para todo o espazo estudado,

---

¹⁷⁰ En xeral, acostúmanse incluír catro informantes por punto: dous mozos e dous adultos e, ademais, dous de status socioeconómico alto e outros dous de status baixo (D’Agostino, 1997: 165).

¹⁷¹ Así e todo, tanto Thun como D’Agostino recoñecen a dificultade que supón en xeolingüística analizar a variación sociolingüística dunha perspectiva espacial e defende, á diferenza dos atlas tradicionais, que pretendían ofrecer unha foto da totalidade da fala de cada lugar estudado, a limitación das variábeis analizadas e o recurso a monografías elaboradas desde a sociolingüística para identificar as principais redes sociais a través das cales se produce a difusión das variábeis innovadoras (D’Agostino, 1997: 167; Thun, 2000: 372).

norma básica no método tradicional. Así, para alén do cuestionario básico, os atlas aplican cuestionarios anexos deseñados para obter datos adicionais en espazos específicos como, por exemplo, os urbanos e os periurbanos. En atlas como o ALS pártese de gravacións da fala casual, non suxeitas a un cuestionario, e que, como nas monografías da sociolingüística, constitúen o corpus de análise dunha serie limitada de variábeis lingüísticas. Deste xeito, acádase unha maior autenticidade dos datos mediante o que algúns especialistas como Thun denominan “espiral exploratoria” (D’Agostino, 1997: 161, 165-167, 1998: 201-206; Thun, 1998: 706).

Loxicamente, a aplicación destas novas metodoloxías esixirá unha profunda revisión das técnicas cartográficas nos atlas lingüísticos. A metodoloxía relacional é extremadamente produtiva: obtén unha numerosa cantidade de datos relacionados con variábeis extralingüísticas e que son organizados nunha base de datos relacional. Para reflectiren a pluridimensionalidade dos datos lingüísticos, os mapas deixan de ser simplemente descritivos para presentaren unha análise variacional relacional. Deste xeito, os novos atlas analizan cada variábel nunha serie de mapas descritivos que se culminan con mapas de síntese onde se reflicten as diferentes dimensións da variación. Os novos atlas ofrecen, pois, diferentes tipos de cartografías e representacións gráficas (histogramas, gráficos de dispersión, etc..) para analizar cada fenómeno de variación e cuxos resultados son finalmente postos en correlación nos mapas de síntese. Por exemplo, no ALS elabóranse diferentes tipos de mapas analíticos para cada variábel: polarizantes (que mostran grandes zonas de converxencia lingüística, de xeito similar aos mapas de coherencia lingüística realizados por Goebel), de difusión (que presentan os focos e redes de difusión das variantes innovadoras dunha variábel), gráficos estatísticos e mapas sintéticos ou “metamapas”, os de maior relevancia, e onde se indican as tendencias xerais da variación da rexión estudada mediante a superposición das diferentes variábeis analizadas. Por outro lado, no ADDU, cada variábel é analizada en series de mapas de puntos e símbolos, onde se visualizan os patróns da distribución xeográfica de cada variante, e mapas de coropletas ou polígonos, onde se visualizan as frecuencias de uso de cada variante por grupo social. Como vemos, preténdese dar unha perspectiva detallada e, ao mesmo tempo, global da variación lingüística nun determinado espazo ou territorio e, ademias, en diferentes soportes (papel impreso,

electrónico, multimedia, etc.)¹⁷². Deste xeito, supérase, no plano cartográfico, a unidimensionalidade tradicional ante a necesidade de representar de xeito optimizado e analítico a complexidade das dinámicas variacionais da lingua. (D’Agostino, 1997: 164-165, 1998: 200-201; Thun, 2000: 376).

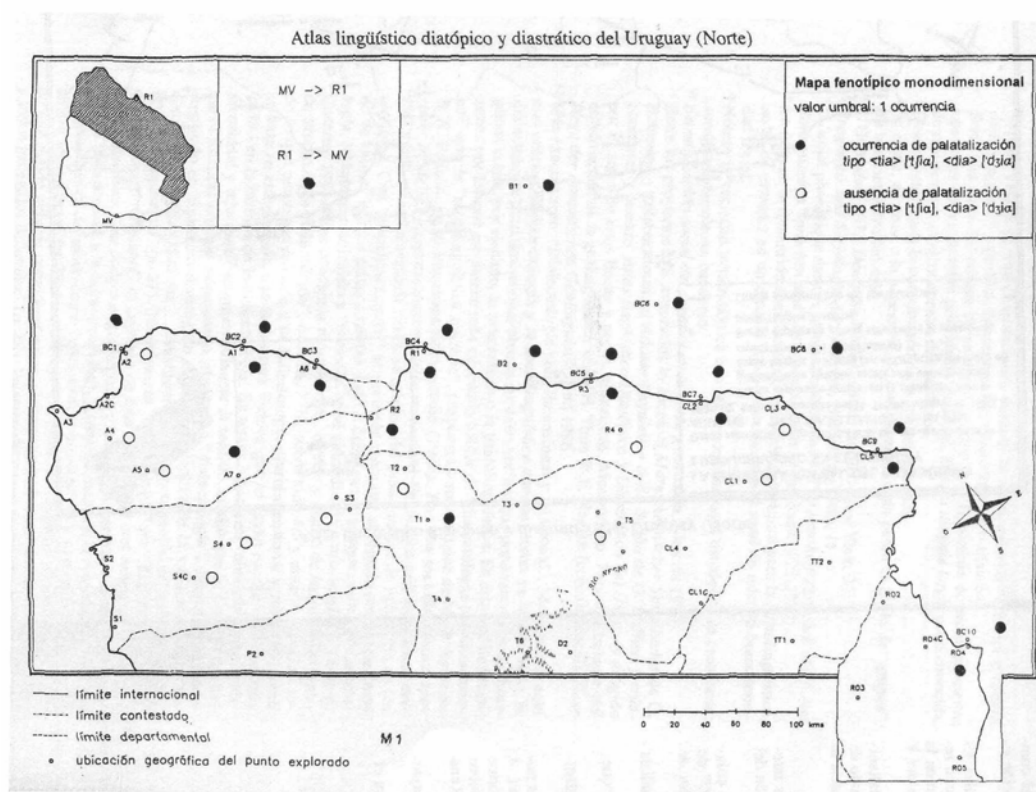
Un bo exemplo das novidades introducidas pola xeolingüística relacional en termos de análise cartográfica podémolo tirar do ADDU, onde, ademais de se estudar o castelán do Uruguai, tamén se analiza a variación nas falas lusófonas da rexión bilingüe do norte e leste dese país, onde unha parte importante da poboación ten o portugués como lingua materna. Entre outras variábeis do portugués desa rexión, no ADDU analízase a variación na pronuncia dos sons / t / e / d / cando preceden a vogal palatal [i], por exemplo en palabras como “tía” ou “día”. Nesta rexión bilingüe coexisten dúas variantes para cada variábel. Para a variábel / t / danse [t] e [tʃ], e para / d / as variantes [d] e [dʃ], sendo as variantes africadas [tʃ] e [dʃ] características do portugués do Brasil, país veciño do Uruguai. Nunha comunicación no XXIº Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas, Harald Thun (1998: 708-712) compara dous mapas de puntos ou “mapas fenotípicos” referentes a este fenómeno variacional: un monodimensional e outro pluridimensional.

O mapa fenotípico monodimensional (mapa 13) correspóndese co mapa xeolingüístico tradicional de símbolos onde se sinalan os puntos onde se atesta a existencia ou a ausencia dunha determinada forma ou fenómeno lingüístico. Como vimos, este tipo de cartografía dá conta do patrón básico de distribución xeográfica dunha variábel lingüística, da súa arealidade. Segundo Thun (1998: 708), a cartografía fenotípica monodimensional constitúe o punto de partida na análise xeolingüística. O mapa fenotípico elaborado para o ADDU referente á variábel que nos ocupa mostra que as variantes [t] e [d] presentan un patrón de distribución lóxico ocupando a faixa fronteiriza do Uruguai co Brasil. No interior da rexión bilingüe, nos falantes lusófonos non se atestan as variantes brasileiras das variábeis estudadas.

---

¹⁷² De feito, un dos obxectivos dos novos atlas é o de fornecer “mapas falantes” onde investigadores e curiosos poidan escoitar a fala dos diferentes informantes de cada punto lingüístico de xeito rápido e sinxelo (D’Agostino, 1997: 161).

MAPA 13. ADDU: MAPA FENOTÍPICO MONODIMENSIONAL

Cartografía tirada de H. Thun (1998: 726)

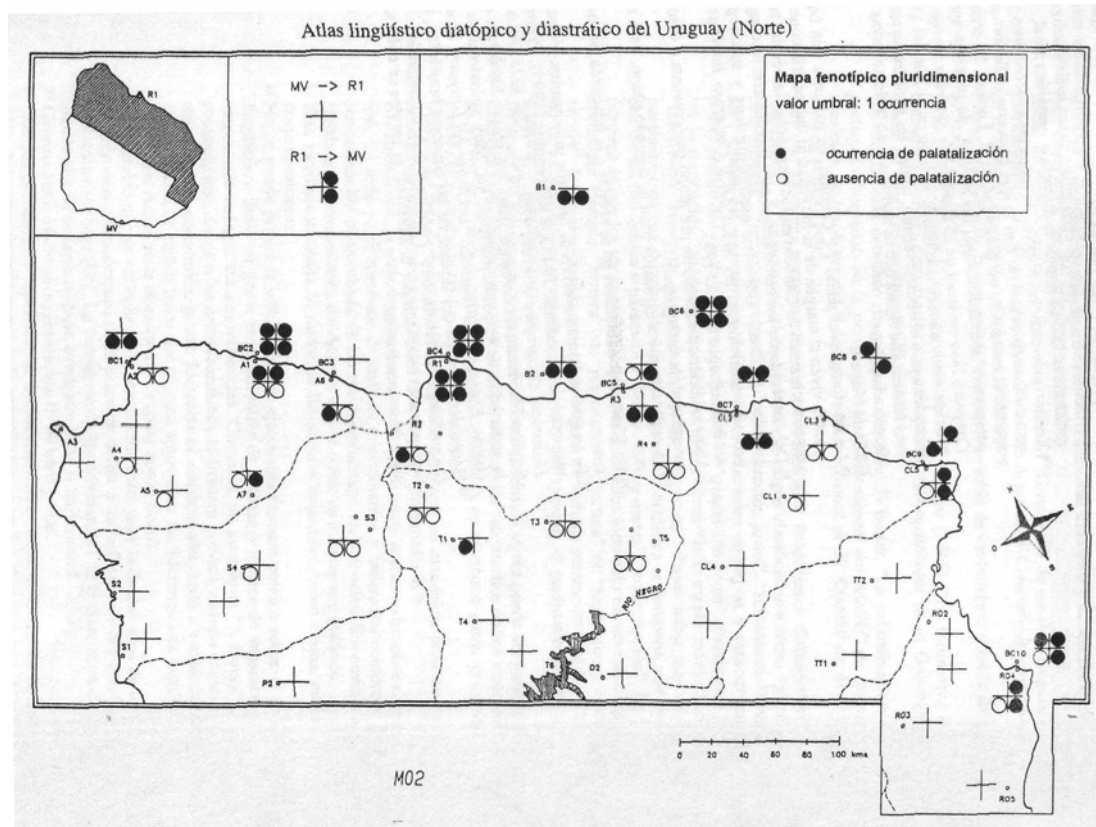
O mapa fenotípico pluridimensional (mapa 14) ofrécenos moita máis información. Como se pode ver, cada punto está representado por unha cruz formando unha táboa con catro celas. Cada cela simboliza un informante que representa a un determinado grupo social: falantes novos cun grao de instrución alto (CaGI), falantes adultos cun grao de instrución alto (CaGII), falantes novos cun grao de instrución baixo (CbGI) e, por último, falantes adultos cun grao de instrución baixo (CaGII). Os grupos adoptan a seguinte disposición nas celas:

CaGII	CaGI
CbGII	CbGI

As celas baleiras mostran a ausencia de datos ou de falantes bilingües co portugués como lingua materna, o cal xa nos dá unha idea do seu peso nos diferentes puntos lingüísticos e da situación diglósica na que se encontran. En xeral, vemos que en moitos puntos non existen falastes bilingües deste tipo pertencentes ao grupo de instrución alta. Para alén desta información, o mapa fenotípico pluridimensional mostra, por un lado, que o uso de variantes africadas no Brasil podería estar relacionado coa

escolarización dos falantes¹⁷³ e, por outro, que no Uruguai só se atestan na faixa fronteiriza debido ao contacto cos falantes brasileiros. A maior variabilidade xeo e sociolingüística que se constata na rexión bilingüe do Uruguai a respecto da variábel estudada analízase logo polo miúdo nunha serie de mapas de diversos tipos (arealización, rearealización, etc.).

MAPA 14. ADDU: MAPA FENOTÍPICO PLURIDIMENSIONAL

Cartografía tirada de H. Thun (1998: 726)

Como estamos a ver, a metodoloxía relacional permite analizar a variación xeográfica xunto coa social, o que supón unha superación da visión estática que tanto do espazo como da variación lingüística imperaron nos estudos de corte xeolingüístico desde os seus inicios. Porén, a xeolingüística relacional tamén resulta novidosa nun aspecto fundamental: atende as relacións existentes entre variación estrutural ou intralingüística, a que se dá no seo dos sistemas particulares, e os diferentes fenómenos de variación interlingüística resultantes dos contextos de contacto lingüístico. A este respecto, o exemplo que acabamos de ver, onde se dá conta da práctica lingüística do

¹⁷³ “[...] la palatalización está difundida, en esta franja sureña del Brasil, masivamente en las generaciones jóvenes y en segundo lugar entre los ancianos de la clase alta. Todo esto hace probable que la escuela haya tenido un papel importante en la difusión de la palatalización” (Thun, 1998: 711).

castelán e do portugués na rexión fronteiriza e bilingüe do Uruguai ao mesmo tempo que se analiza a variación na pronuncia das dentais ante vogal palatal nos falantes lusófonos, resulta suficiente para mostrar as novas perspectivas de investigación e análise abertas pola metodoloxía relacional en xeolingüística.

Canto ao status da xeolingüística no seo da lingüística teórica, e moi especialmente con respecto á sociolingüística, a corrente relacional supón unha afirmación de autonomía e a evidencia de que a xeolingüística fica lonxe de esgotar a súa axenda investigadora. Neste sentido, a posición de especialistas como Harald Thun é ben clara:

“Je crois qu’elle [la géolinguistique] est en mesure de fournir comme science de tout l’espace linguistique une grande quantité d’hypothèses que d’autres disciplines, comme, par exemple, la sociolinguistique, doivent contrôler. Sans pouvoir rivaliser avec l’analyse monographique de celle-ci, la géographie linguistique pluridimensionnelle n’est nullement une copie simplifiée de la sociolinguistique. Elle possède une notion et une méthodologie plus adéquate de l’aréalité qu’elle déploie dans l’aréalisation étendue sur tout le territoire et dans la réaréalisation séparée par groupes. Elle se distingue en plus de sa parente par un équilibre plus juste entre les données linguistiques et extralinguistiques, car elle ne suit pas seulement les relations isolées qui se forment entre ces deux groupes de variables. [...] C’est par l’intégration future dans son programme de la mobilité démographique horizontale et verticale et de l’identification des réseaux de communication que la géographie linguistique moderne continuera de jouer son double rôle de fournisseur et de contrôleur d’hypothèses” (Thun, 2000 : 387)

CAPÍTULO 4. O ESTUDO DA RELACIÓN ENTRE LINGUA E TERRITORIO FÓRA DA DIALECTOLOXÍA

Como xa vimos, até ben avanzado o século XX, a xeografía apenas se interesou polos fenómenos lingüísticos fóra do ámbito dunha xeografía cultural herdeira en boa medida da corrente rexionalista e paisaxística. Esta tiña en conta a lingua como máis un trazo étnico entre os varios que poden interactuar no establecemento dunha rexión cultural. Aínda hoxe, nos manuais de xeografía humana non deixa de resultar frecuente vermos reducidas as cuestións xeolingüísticas, dentro do capítulo que habitualmente se reserva á xeografía cultural, ao apartado dedicado á “raza, lingua e relixión”. As consideracións relacionadas coa lingua límitanse a miúdo a ofrecer unha simple descrición, normalmente en soporte cartográfico, da distribución xeográfica das grandes familias de linguas faladas no planeta (Breton, 1979: 39-40).

A renovación que supuxo a orientación analítica non comportou, en principio, grandes mudanzas con respecto ao tratamento que a xeografía lles reservaba ás linguas. Porén, como tamén vimos, os modelos analíticos utilizados nesta xeografía cuantitativa foron importados pola dialectoloxía a partir de finais da década dos 1960, o cal posibilitou a súa renovación e reconversión nunha xeolingüística dentro dunha lingüística que, en xeral, daba por esgotada toda investigación sobre o contexto xeográfico das linguas e da súa variación. Esta revitalización dos estudos xeolingüísticos feitos por lingüistas virá acompañada, tamén a partir dos finais dos anos 1960 e dos inicios dos 1970, por unha mudanza radical nas achegas xeolingüísticas propostas desde outras disciplinas, especialmente desde a xeografía humana. No ámbito anglosaxón, aínda que tamén no francófono, cada vez máis xeógrafos se interesan polos fenómenos lingüísticos adoptando diferentes perspectivas, aínda que todas as achegas parecen compartir un compromiso entre a corrente analítica e as preocupacións sociais que configuran nestes anos o que se deu en chamar a xeografía radical. Tanto en Roland Breton como en Colin H. Williams, dous dos especialistas máis importantes da xeolingüística feita en xeografía, encontramos, por un lado, uns desenvolvementos metodolóxicos de tipo analítico acompañados de toda unha serie de consideracións de tipo social e político relacionadas cos dereitos lingüísticos das comunidades humanas. Por outro lado, observamos nestes xeógrafos un verdadeiro coñecemento non só do feito na dialectoloxía até ese momento senón mesmo dos fundamentos teóricos da lingüística, o cal contrasta cos limitados coñecementos que en teoría e práctica xeográfica

acostuman presentar os especialistas en lingüística. O achegamento á lingüística por parte destes xeógrafos tradúcese nunha estreita colaboración con especialistas procedentes da sociolingüística macro, especialmente con canadenses como W.F. Mackey ou G.D. McConnell, mais tamén con politólogos como Jean Laponce, tamén canadense.

Sen reclamaren todos a etiqueta de “xeolingüística” para os seus traballos, sen seren todos especialistas en xeografía ou lingüística, o certo é que a partir dos anos 1970 e até hoxe un grupo cada vez máis numeroso de investigadores procedentes de diferentes disciplinas constituíron un novo ámbito ou polo de tipo macro no ámbito da xeolingüística. Esta orientación, que aínda se coñece coa denominación “xeografía das linguas”, céntrase no estudo do contexto xeográfico das linguas considerándoas xa non como estruturas variábeis ao longo do espazo senón como variábeis territoriais das comunidades humanas. Dito doutro xeito, o interese principal neste ámbito da xeolingüística non é sabermos cómo e por qué varían os sistemas lingüísticos nun determinado contexto xeográfico, senón cómo e por qué mudan, en función dese contexto, as prácticas e percepcións lingüísticas da poboación (monolingües, bilingües, trilingües, etc.). Trátase máis de analizarmos onde, quen e cando se usa un determinado sistema lingüístico en vez doutro, non xa de estudarmos onde, quen e cando se usa unha determinada variante dunha variábel lingüística. Por tanto, e do mesmo xeito que a sociolingüística, a xeolingüística coñecerá durante as tres últimas décadas do século XX unha especialización en ámbitos de estudo micro e macro.

Como dixemos no comezo deste apartado, a xeografía das linguas, o que nós consideraremos aquí *xeolingüística territorial*, desenvólvese sobre todo no ámbito da xeografía humana e, xa dentro da lingüística, por especialistas procedentes da sociolingüística. Poderíamos distinguir, pois, cinco influencias principais que converxen neste ámbito da xeolingüística:

- a. A xeografía analítica, especialmente no referente aos aspectos metodolóxicos. Ao igual que a xeolingüística estrutural, procedente da dialectoloxía, a territorial usará as técnicas cuantitativas para analizar e delimitar tanto áreas sociolingüísticas como territorios lingüísticos.
- b. As xeografías do suxeito, coas correntes radical e humanística. Estas novas orientacións da xeografía humana marcarán unha preocupación polos conflitos sociais e políticos no plano territorial así como unha implicación

persoal nos mesmos dos propios especialistas. Esta implicación dos investigadores dáse habitualmente en favor das comunidades lingüísticas minorizadas e/ou minoritarias¹⁷⁴.

- c. A sociolingüística, especialmente do seu ámbito social ou macro. Deste xeito, o interese polos fenómenos do bilingüismo e o contacto de linguas pasa a ser tamén prioritario nos estudos da xeolingüística territorial. Da sociolingüística tamén se asumen conceptos como os de comunidade lingüística ou grupo lingüístico¹⁷⁵, bilingüismo, diglosia, contacto lingüístico, etc.
- d. A antropoloxía e a etnografía, disciplinas que, ao igual que na sociolingüística, introducen en xeolingüística conceptos clave como os de etnia e comunidade cultural.
- e. A politoloxía e o dereito, da cal se recolle o interese polos dereitos lingüísticos, tanto individuais como comunitarios.

Estas influencias tradúcense sobre todo nos traballos que, dentro do ámbito da xeolingüística territorial, realizan investigadores procedentes das disciplinas mencionadas, especialmente por parte de especialistas en macrosociolingüística e en xeografía cultural. Ao longo dos seguintes apartados repasaremos o traballo dos investigadores máis salientábeis neste ámbito da xeolingüística.

4.1. Dúas achegas iniciais: Gastone Imbrighi e Mario Pei

Nos últimos anos 1960, desvinculados da crítica ao cuantitativismo e da escola xeolingüística anglosaxona que se comeza a desenvolver nesa altura, encontramos dous autores que poderíamos considerar pioneiros no ámbito da xeolingüística territorial.

---

¹⁷⁴ Cómpre aquí lembrarmos a distinción existente entre os adxectivos “minoritario” e “minorizado” ao definirmos unha comunidade lingüística. Unha comunidade lingüística minorizada é aquela cuxa lingua carece dun status social prestixioso e, a miúdo, de presenza nos lugares públicos. Esta comunidade minorizada pode ser de súa vez minoritaria no seu territorio, como é o caso da comunidade britófona en Bretaña, ou maioritaria, como, por exemplo, a comunidade galegofalante en Galiza.

¹⁷⁵ No noso traballo estableceremos unha distinción entre os conceptos de “comunidade lingüística” e “grupo lingüístico”. Consideramos unha comunidade lingüística aquela comunidade de falantes que asume o uso, exclusivo ou non, dunha determinada lingua como referente identitario e de pertenza comunitaria. Un grupo lingüístico sería aquel que ten en común unha determinada práctica lingüística habitual, monolingüe ou bilingüe, por exemplo, sen que isto constitúa forzosamente un referente identitario de tipo comunitario. Así, por exemplo, no caso do Quebec, distínguense dúas comunidades lingüísticas, a francófona e a anglófona, e varios grupos lingüísticos: francófonos monolingües, francófonos bilingües, anglófonos monolingües, anglófonos bilingües, alófonos bilingües, etc. Tamén na Galiza, no seo da comunidade galegofalante, temos grupos lingüísticos monolingües e bilingües.

Gastone Imbrighi e Mario Pei, a pesar de presentaren unha concepción ben diferente do que debe ser a xeolingüística, adoptan esta etiqueta para definir as súas achegas en vez da habitual “xeografía das linguas”. Ambos os autores cren firmemente na utilidade de desenvolver a xeolingüística para comprender e resolver conflitos territoriais nos que as prácticas lingüísticas da poboación constitúen unha cuestión central. Se Imbrighi, como xeógrafo, propón unha xeolingüística interdisciplinaria, Pei, lingüista, defende o desenvolvemento da xeolingüística exclusivamente dentro do ámbito da lingüística. Como veremos, será a posición do primeiro a que se acaba impondo.

4.1.a. Un programa interdisciplinario para a xeolingüística: Gastone Imbrighi

Nese final dos anos 1960, o xeógrafo italiano Gastone Imbrighi foi dos primeiros en definir a xeolingüística como un campo de estudo interdisciplinario. Especialista en xeografía cultural, Imbrighi mostra no seu libro *Problemi di geografia del linguaggio* (1968) ter uns bos coñecementos en lingüística, tanto da súa orientación estrutural como histórica. Para este especialista, “xeolingüística” e os outros termos utilizados, como “xeografía da linguaxe” ou “xeografía lingüística”, son sinónimos e fan referencia a unha mesma disciplina na que participan tanto lingüistas como xeógrafos. Así, as investigacións xeolingüísticas son realizadas, por un lado, por “lingüistas xeógrafos” e, por outro, por “xeógrafos lingüistas”. A xeolingüística que presenta Imbrighi é fundamentalmente estrutural e variacionista, e ten na difusión espacial dos fenómenos lingüísticos o seu interese principal (Imbrighi, 1968: 42-43).

Imbrighi considera a G.I. Ascoli como fundador da xeolingüística e o seu traballo como pioneiro no referente á visión dinámica da variación xeográfica das linguas. Gilliéron, segundo o xeógrafo italiano, sería quen se encargaría de consolidar a disciplina. Tanto do primeiro como do segundo, fai unha revisión das súas investigacións (Imbrighi, 1968: 41-42). No referente á metodoloxía, Imbrighi considera a isoglosa como unha práctica cartográfica fundamental, aínda que advirte que a súa profusión nas cartografías dificulta a interpretación dos mapas lingüísticos. Tampouco rexeita o método histórico, que considera útil para explicar a distribución espacial dos fenómenos lingüísticos (Imbrighi, 1968: 46-49).

Como xeógrafo, Imbrighi profunda nas tarefas que os xeógrafos deben realizar na xeolingüística e distingue tres: as históricas, as económicas e a lingüísticas. Desde a perspectiva histórica, a xeografía debe contribuír para explicar a formación e

distribución das fronteiras lingüísticas¹⁷⁶. A xeografía económica, segundo Imbrighi, debería ocuparse da análise dos problemas lingüísticos producidos polos procesos de integración económica; porén, este autor non deixa claro a qué tipos de procesos de integración económica se refire e cales son os problemas lingüísticos que estes provocan¹⁷⁷. Finalmente, Imbrighi fala da tarefa do “xeógrafo lingüista”, que debe analizar a relación entre a distribución e combinación territoriais dos fenómenos lingüísticos coa presenza doutros elementos culturais. Sobre esta cuestión, o xeógrafo italiano salienta, por un lado, a relación entre isolamento lingüístico e cultural e, por outro, a pertinencia da noción de “rexión lingüística”¹⁷⁸ como concepto analítico básico en xeolingüística. Con todo, Imbrighi admite que os intereses da xeografía con respecto á lingua son numerosos e que non se limitan só aos anteriores. Por outro lado, tamén reconece as carencias de formación que encontran os xeógrafos lingüistas no estudo da variación xeolingüística e na elaboración de sínteses rexionais de tipo lingüístico (Imbrighi, 1968, 50-51).

Resulta evidente que, a pesar de propor unha axenda interdisciplinaria para a xeolingüística, Imbrighi está aínda fortemente vinculado á xeografía rexional e á dialectoloxía tradicional. Na súa concepción da xeolingüística como disciplina eminentemente cultural pesa moito o historicismo das orientacións teóricas e metodolóxicas de finais do século XIX e primeira metade do XX. Porén, o seu logro é o de propor a apertura da xeografía á xeolingüística para facer desta un campo de encontro entre lingüistas e xeógrafos. Esta será a proposta na que porfiarán o resto de especialistas en xeografía que se interesarán pola xeolingüística nas décadas posteriores.

4.1.b. A xeolingüística ao servizo do poder: Mario Pei

En 1965 fúndase nos Estados Unidos a *American Society of Geolinguistics* (ASG). Esta asociación e a súa publicación *Geolinguistics* constituíron durante moitos anos unha referencia de grande importancia para a xeolingüística norteamericana¹⁷⁹. Un dos seus fundadores foi Mario Pei quen, a pesar de ser lingüista, propón tamén no final

---

¹⁷⁶ A este respecto, resulta significativo o feito de que Imbrighi non conte para esta tarefa coa xeografía física.

¹⁷⁷ Como veremos, este será un tema central para os xeolingüistas territoriais dos anos 1980 e 90.

¹⁷⁸ Imbrighi relaciona este concepto de “rexión lingüística” co de “área dialectal”, usado polos lingüistas xeógrafos (Imbrighi, 1968: 50-51).

¹⁷⁹ Porén, especialistas como C.H. Williams consideran que os intereses actuais da ASG fican xa lonxe do estudo das linguas no seu contexto xeográfico (Williams, 1984: 2-3).

dos anos 1960 unha xeolingüística aberta a cuestións exolingüísticas de diversa orde. Porén, á diferenza de Imbrighi, Pei non considera a xeolingüística como un campo de estudo interdisciplinar e, por tanto, non considera que a xeografía teña algo que desenvolver no mesmo. Para este lingüista estadounidense, a xeolingüística, aínda tendo os aspectos políticos e territoriais como un interese fundamental, debe ser unha tarefa exclusiva de lingüistas.

No seu libro *Invitation to Linguistics*¹⁸⁰, Pei dedícalle á xeolingüística varias seccións e propón unha definición da mesma que vai alén dos límites das orientacións estruturais e variacionistas:

“La geolingüística abarca en detalle el estado actual de las lenguas del mundo y las compara en lo que respecta a los factores objetivos actuales: número de quienes la utilizan, distribución geográfica, posibilidades de extensión e importancia comercial, científica, política, estratégica y cultural en la configuración general del mundo en que vivimos” (Pei, 1970: 35)

Para Pei, o obxectivo fundamental da xeolingüística é pois o de establecer un diagnóstico da importancia xeográfica das linguas do mundo, mais tamén o de propor prognósticos sobre a evolución desta importancia no futuro (Pei, 1970: 40-41, 131). Como xa dixemos, os intereses que este lingüista marca para a disciplina son diversos e, sen abandonar as orientacións tradicionais, marcan unha ampliación do seu campo de estudo a cuestións de tipo demográfico, económico ou político. De feito, para Pei a función fundamental da xeolingüística é a de determinar qué linguas se falan no mundo, qué clase de xente as fala e qué lingua se fala en cada país ou unidade territorial (Pei, 1970: 117). Isto supón un ruptura co historicismo e o descritivismo que, á diferenza de Imbrighi, Pei considera necesaria para o desenvolvemento da xeolingüística.

Entre os diversos intereses da xeolingüística, Pei sinala o estudo das linguas que el denomina “imperiais”, quer dicir, aquelas que son faladas en amplas rexións do planeta, as súas diferentes normas ou estándares, as situacións de bilingüismo e contacto lingüístico, as linguas das poboacións inmigrantes, a estratificación social e funcional das linguas, a súa distribución xeográfica e a variacións xeográficas da fala e da escrita. Para este lingüista, a xeolingüística non debe abandonar o estudo da variación xeográfica das estruturas lingüísticas, pero opina que este ten que deixar de constituír o núcleo da disciplina, que debe pasar a ser a análise da importancia xeoestratéxica das linguas (Pei, 1970: 35-40, 128).

---

¹⁸⁰ Manexamos aquí a tradución en castelán publicada en México en 1970.

A linguaxe humana, segundo Pei, presenta dúas tendencias xeolingüísticas: a centrífuga e a centrípeta. A tendencia centrífuga é a natural en todas as linguas e lévaas á ser variábeis no espazo. A centrípeta estaría provocada de xeito artificial por factores humanos e leva as linguas a converxeren en función de intereses políticos e económicos (Pei, 1970: 40).

Mario Pei non oculta que a xeolingüística, tal e como el a concibe, debe estar ao servizo non só do coñecemento humano, senón sobre todo dos intereses do poder político e económico. Deste xeito, considera que a persistencia das manifestacións lingüísticas locais constitúen un atranco para a comunicación humana, finalidade esencial da linguaxe, e critica duramente a sociolingüística de tipo conservacionista que se comezaba a consolidar no final dos anos 1960¹⁸¹. Nesta mesma liña, Pei considera urxente incorporar contidos da xeolingüística nos programas escolares, e especialmente nos programas de formación militar e empresarial. Trataríase de formar persoal capaz de ser mobilizado a calquera rexión do planeta minimizando así os atrancos da incompreensión cultural e lingüística (Pei, 1970: 108-109). Así, a xeolingüística para Pei é unha disciplina esencial para a xeopolítica e o seu desenvolvemento pode axudar para influír politicamente nas diferentes rexións do planeta. Nunha referencia velada á desaparecida URSS e á Guerra Fría que se vivía naquela altura, Pei afirma o seguinte:

“Se cree, con algo de razón, que outros países interesados en provocar cambios políticos por todo el mundo, están realizando intensos estudios de lengua y zona auspiciados por sus gobiernos. Esto debería inspirarnos y hacer que redobláramos los esfuerzos, aunque sólo fuera por instinto de conservación. No obstante, conviene no considerar exclusivamente el estudio de la lengua y zona desde un punto de vista militar y político y tomar también en cuenta los intereses comerciales y económicos y las relaciones culturales” (Pei, 1970: 134)

As fontes principais desta xeolingüística ao servizo do poder son, pois, os datos fornecidos por este, isto é, os censos lingüísticos. Pei, con todo, reconece as súas carencias no referente á estratificación social das linguas e á información sobre os

---

¹⁸¹ “El que se condenen esas formas [dialectais] por razones casi morales o estéticas es cosa que depende del individuo, de su preferencia subjetiva. Pero debería quedar completamente claro que la existencia de formas dialectales y subnormales del habla tiende a impedir la libre comunicación que no deja de ser el fin principal del lenguaje. El control o la reglamentación del lenguaje no difiere de las demás formas de control social. Si es de desear que los reglamentos de tránsito sean uniformes para que los choferes no tengan confusiones y accidentes es igualmente deseable que en una región políticamente unificada haya cierto grado de unidad lingüística que haga mínimas las posibilidades de malos entendimientos y falta de comprensión. Los lingüistas que aconsejan ‘vivir su lengua’ y emplear formas del lenguaje que a uno le plazca, hacen un flaco servicio a la causa del lenguaje y su fin principal. El hecho de que sus escritos sean muy cuidadosos y eviten los localismos, el argot, los vulgarismos y hasta los giros familiares, empleando un lenguaje tan correcto y repulido que a veces raya el aburrimiento, es un reconocimiento implícito de su error” (Pei, 1970: 128-129).

coñecementos da poboación de linguas estranxeiras. En base a estes datos, a xeolingüística debe desenvolver, segundo este lingüista, dous tipos de estudos: por un lado, a distribución das linguas en función dos seus niveis de uso e número de falantes e, por outro, a análise das linguas faladas en cada unidade territorial (Pei, 1970: 117, 131).

A construción dunha xeolingüística ao servizo do poder foi amplamente criticada polos especialistas que virían nos anos seguintes, tanto da lingüística como da xeografía. Os especialistas desta última veranse influenciados, a partir dos anos 1970, por unha serie de orientacións que pasan a denunciar as conivencias co poder das correntes analíticas e propoñen unha implicación persoal e subxectiva do corpo de investigadores nas realidades que analizan. Son o que algúns autores denominan as “xeografía do suxeito” e que marcarán o desenvolvemento da xeografía e, en boa medida, tamén a consolidación dunha orientación territorial e sociopolítica no seo da xeolingüística.

4.2. As xeografía do suxeito e o seu interese pola relación entre lingua e territorio

Como vimos, os anos 1970 e 80 marcan a constitución da xeolingüística marcada por unha profunda renovación da dialectoloxía coa asunción tanto no plano teórico como metodolóxico de principios procedentes, por un lado, da sociolingüística variacional, e, por outro, da xeografía analítica. Isto posibilitou a apertura a novos intereses e, por tanto, a consolidación da disciplina como rama da lingüística externa. Ademais, este período significará tamén a configuración da xeolingüística como un campo de estudo interdisciplinario sobre o estudo da lingua no seu contexto xeográfico. En xeografía, a crítica da orientación analítica torna posíbel o desenvolvemento de novas correntes centradas no papel que o ser humano e das súas sociedades xogan no espazo. Neste contexto, o interese pola lingua como elemento de significado dos sistemas territoriais e culturais cobra cada vez máis importancia, o que se traduce en importantes achegas sobre a relación lingua-territorio asinadas por numerosos especialistas procedentes non só da xeografía, senón tamén da politoloxía, do dereito e, dentro da mesma lingüística, da sociolingüística macro. Deste xeito, confórmase unha orientación xeolingüística que poderíamos denominar “territorial”, preocupada polo papel da lingua como un dos elementos clave na construción dos lugares e da identidade territorial. Sen dúbida, dentro da xeografía, as correntes radical e humanística foron a

que máis contribuíron para a entrada de especialistas non lingüistas no que xa se ía conformando como xeolingüística.

4.2.a. A corrente radical e a explicación crítica dos desequilibrios territoriais

A denominada *xeografía radical* nace das críticas efectuadas á orientación analítica a partir dos anos 1960. Estas críticas xorden, en boa medida, da relectura da obra de Karl Marx nos 1950 e 60 nas universidades europeas procurando aplicacións da súa filosofía aos diferentes aspectos da vida política, económica e cultural. Esta renovación do marxismo conlevou unha crítica do capitalismo e, no campo científico, o lanzamento de propostas estruturalistas en numerosas disciplinas. As universidades norteamericanas logo reciben este novo marxismo durante os anos 1960, nun contexto de incremento dos problemas sociais, especialmente de tipo racial, e de protestas contra a Guerra do Vietnam. Moitos especialistas en ciencias humanas e sociais ven na orde capitalista a causa de todos estes problemas e nas universidades consolídase un pensamento crítico con respecto á tradición intelectual analítica e as políticas liberais. Neste contexto, confórmase nos EEUU e no Reino Unido a xeografía radical. Cada vez máis especialistas denuncian as contradicións existentes entre a práctica xeográfica e unha realidade territorial marcada polas desigualdades sociais, as discriminacións raciais e sexuais, a segregación urbana, etc. A importancia desta nova corrente radical chega a ser tal no ámbito da xeografía anglosaxona que algúns membros destacados da xeografía analítica como W. Bunge e D. Harvey¹⁸² non dubidan en abandonala para asumir as formulacións críticas. A creación de asociacións como a *Union of Socialist Geographers* e de revistas como a coñecida *Antipode*, verdadeiro portavoz da nova corrente, consolida a xeografía radical entre o final dos anos 1960 e o inicio dos 70 (Gregory, 1994: 89-93; Higuera, 2003: 36-37; Murcia, 1995: 172; Ortega, 2000: 309-311).

Segundo Ortega Valcárcel (2000: 312), a xeografía radical é máis un movemento de reacción contra a corrente analítica do que unha proposta científica definida. Parte de diversas posicións que acaban encontrándose nun espazo de diverxencia política e, por tanto, segundo este autor resultaría difícil tratala como unha corrente homoxénea. De aí que use o termo en plural, “xeografías radicais”. O interese común destes posicionamentos é o de procuraren unha alternativa ás tradicións

---

¹⁸² David Harvey é aínda hoxe o máximo representante da xeografía radical de corte marxista.

xeográficas, tanto rexional como analítica, reivindicando un saber crítico e transformador vinculado á acción política (Ortega, 2000: 309, 312). Aspírase a mudar a sociedade a través da propia práctica xeográfica, a usar a xeografía como ferramenta de transformación política e social. Asentada nos postulados marxistas, a pesar da súa difícil lectura espacial, a corrente radical quere facer da xeografía unha disciplina revolucionaria, activa e comprometida cos procesos de mudanza social. Por tanto, unha das primeiras tarefas foi a de denunciar a vinculación entre a xeografía académica e o poder político. Négase a suposta obxectividade e neutralidade social da corrente analítica e afirmase que todo coñecemento está “posicionado”. Así, fronte á “ilusión” da obxectividade científica, a corrente radical considera que a xeografía non pode ficar neutral ante os conflitos e desigualdades territoriais (Gregory, 1994: 79-80; Murcia, 1995: 172-173; Ortega, 2000: 309, 312-313). Velaquí a opinión do xeógrafo D. Gregory:

“As I understand and use it, therefore, social theory is not a commentary on social life but rather an *intervention in* social life. It is not a series of ideas conjured up by the gods of abstraction and hurtled like a thunderbolt through the clouds to illuminate a murky landscape below: social theory is always and everywhere grounded, constructed at particular sites to meet particular circumstances, and deeply implicated in constellations of power, knowledge and [...] spatiality” (Gregory, 1994: 79)

A partir dos anos 1970, a consolidación da xeografía radical como alternativa ás orientacións tradicionais na disciplina conlevou, tanto en Europa como nos EEUU, a fixación de novos centros de interese. A preocupación polos conflitos territoriais comportou a recuperación da xeopolítica como campo de traballo prioritario, en canto que o interese polas desigualdades sociais deu lugar, entre outras orientacións, á chamada “xeografía do xénero”. No plano teórico, tentárase elaborar unha teoría do espazo como produto social que dará lugar a diversas concepcións estruturalistas do espazo e do territorio (Murcia, 1995: 169; Ortega, 2000: 325-326)¹⁸³. En todo este traballo da xeografía radical, e a diferenza do das correntes xeográficas precedentes, a lingua chegará a atraer a atención de moitas e moitos investigadores como elemento territorial. Profundarase sobre a importancia xeopolítica das linguas, no seu papel nos conflitos territoriais ou na produción social do espazo. Deste xeito, ao lado da xeografía

---

¹⁸³ Precisamente, a coincidencia das dúas correntes —radical e analítica— na proposta de análises e modelos teóricos de tipo estruturalista fai afirmar a autores como Emilio Murcia que a diferenza que a separa é puramente ideolóxica, non epistemolóxica. Segundo Murcia, o enfrontamento entre radicais e sistematistas radica nunha visión ética diverxente con respecto ás relacións de dependencia e solidariedade que se establecen entre os elementos de calquera sistema, incluídos os territoriais (Murcia, 1995: 174-175, 183).

humanística, a radical conseguirá introducir o factor lingüístico na práctica e no debate xeográfico. Neste contexto de descubrimento da importancia territorial das linguas, a partir do final dos anos 1970 xurdirán unha serie de “xeógrafos sociolingüistas” que, sen procederem todos da corrente radical, asumirán nos seus traballos as ideas básicas da mesma, especialmente no referente á lingua. Este grupo, formado fundamentalmente por xeopolitólogos e xeógrafos culturais, traballará estreitamente con sociolingüistas, antropólogos e politólogos para constituír unha nova orientación territorial no seo da xeolingüística. É importante subliñarmos aquí que, desde o comezo, este grupo de investigadores de procedencia disciplinar diversa adopta a denominación de “xeolingüística” para os seus traballos incluíndo, ademais, no seu mesmo campo de estudo o acervo e obxectivos da xeolingüística estrutural e variacional, así como a da dialectoloxía rexional tradicional. Deste xeito, a xeolingüística territorial que se inspira, en boa medida, na xeografía radical intégrase como unha orientación no seo dunha xeolingüística interdisciplinaria.

Sen dúbida, unha das achegas fundamentais da corrente radical en xeografía, e que tivo importantes repercusións en xeolingüística, foi a Teoría social do espazo. Un dos seus formuladores foi o sociólogo francés H. Lefebvre coa súa obra *La production de l'espace* (1974)¹⁸⁴. Desta perspectiva, o espazo é considerado como un produto dos procesos sociais. Esta concepción social é contraria á visión tradicional do espazo como soporte ou contedor de fenómenos. No contexto capitalista, o espazo, como produto social, constitúe tamén unha mercadoría, un valor de uso e de cambio, un ben que se consume e se rexeita despois. As achegas críticas sobre o sector da vivenda ou sobre a localización industrial aplicarán en xeografía esta nova concepción de espazo. Esa renovación conceptual fixo posíbel que o espazo pasase a ser un elemento clave na Teoría social xa antes do final dos anos 1960. Desde aquela até hoxe, a importancia do espazo como concepto e obxecto social non deixou de medrar (Ortega, 2000: 329-330). Estas mudanzas teóricas son paralelas ás que se coñecen en lingüística coa aparición da sociolingüística e a xeneralización da visión da lingua tamén como un produto ou obxecto social. Sen dúbida, esta coincidencia na concepción social dos dous obxectos de estudo da xeolingüística, a lingua e o espazo, favoreceu a colaboración entre xeógrafos culturais e sociolingüistas que deu lugar á orientación territorial.

---

¹⁸⁴ De feito, esta obra é considerada como unha das referencias obrigadas da xeografía radical (Higueras, 2003: 37).

A renovación da xeopolítica impulsada pola xeografía radical tamén tivo unha grande importancia no desenvolvemento da xeolingüística territorial. Foi quizais en Francia, ao redor da figura de Yves Lacoste¹⁸⁵ e da revista *Hérodote*, que en 1986 lle dedicou un número á xeopolítica das linguas, un dos lugares onde máis se profundou nesta renovación (Ortega, 2000: 313). A xeopolítica pasa a ser considerada como a análise das tensións e conflitos provocados pola oposición de diferentes poderes nun determinando territorio¹⁸⁶. Segundo Lacoste, as linguas son, por un lado, fenómenos xeográficos en tanto que se estenden ao longo do territorio e, por outro, fenómenos xeopolíticos de primeira orde xa que constitúen un factor esencial nas construcións nacionais e, por tanto, territoriais. Deste xeito, as linguas aparecen como unha cuestión central en numerosos conflitos xeopolíticos que, en non poucos casos, conducen á guerra. Para Lacoste, dous feitos explican este papel crucial das linguas nos conflitos xeopolíticos: apenas existen casos de coincidencia entre as fronteiras lingüísticas e as políticas e, por tanto, son poucos os estados ou territorios onde toda a poboación fale unha soa lingua. De aí que os problemas xeopolíticos relacionados con cuestións lingüísticas afecten tanto ao interior dos territorios como ás relacións entre eles (Lacoste, 1986: 3-4; 2004: 5).

Os conflitos lingüísticos que centran a atención dos xeógrafos radicais e da nova orientación xeopolítica son os relacionados coas chamadas “linguas rexionais”, diferentes das “nacionais” e faladas no interior do territorio dos estados-nación. O feito de que cada lingua estea asociada a un territorio fai que os conflitos lingüísticos, ademais de seren culturais, sexan tamén conflitos territoriais e, por tanto, xeopolíticos. De aí que, na defensa destas linguas rexionais subxazan a miúdo conflitos territoriais onde as posicións enfrontadas representan diferentes maneiras de organizar o territorio do estado-nación. Así, a análise xeopolítica das linguas vai observar en qué medida estas supoñen unha cuestión de poder ou un elemento de control sobre os territorios. Aínda que a presenza de territorios con linguas minorizadas no seo dos estados non sempre comporta unha situación de conflito, o certo é que se dan poucos casos de cohabitación pacífica entre as linguas de estado e as linguas rexionais ou locais. Nestes

---

¹⁸⁵ Co tempo, Lacoste desmarcouse da orientación radical para se achegar a posicións máis liberais (Ortega, 2000: 313).

¹⁸⁶ “On sait que par géopolitique nous entendons toute rivalité de pouvoirs (et d’influences) sur des territoires. L’approche géopolitique d’une langue ne se borne pas à examiner sur la carte l’étendue de son extension et ses limites avec d’autres langues, à constater la coïncidence (ou la non-coïncidence) avec les frontières de tel et tel État” (Lacoste, 2004: 5).

conflitos, asegurar o uso predominante ou exclusivo dunha lingua sobre un territorio implica garantir o control sobre o mesmo. Isto explica que, a miúdo, tras a reivindicación das linguas e culturas rexionais se constitúan movementos políticos de corte rexionalista ou nacionalista para os que recuperar a lingua é tamén recuperar o territorio. Así, as análises xeopolíticas revelan que, en moitos casos, a imposición do uso dunha lingua nun determinado territorio implica marcar neste a soberanía do grupo que fala a lingua imposta. Un bo exemplo deste papel da lingua como elemento de control territorial constitúeno as batallas toponímicas, quer dicir, pola denominación oficial dos lugares nunha ou noutra lingua, que caracterizan a maioría dos territorios caracterizados por un conflito lingüístico (Giblin, 2002: 3-11).

Como acabamos de ver, para a xeografía radical, tanto para os que aínda se encontran dentro desa corrente como para os que se foron desmarcando dela, a lingua descóbrese como un elemento clave en numerosos procesos e conflitos territoriais e, deste xeito, pasa a entrar de vez no debate xeográfico. Mais non será só a corrente radical a que sitúe a lingua como elemento de interese xeográfico, a xeografía humanística e as súas derivacións posmodernistas tamén serán en boa medida responsábeis da aparición de “xeógrafos (socio)lingüistas”.

4.2.b. A xeografía humanística e a comprensión subxectiva da relación entre linguas e lugares

A crítica do neopositivismo en xeografía nos anos 1960 conformará, ao lado da xeografía radical, outra nova orientación de corte antinaturalista e centrada na subxectividade: é a denominada *xeografía humanística*, que ao longo dos 1980 dará lugar á *xeografía posmodernista*. Ao igual que a radical, a xeografía humanística terá unha forte pegada do social e, de feito, tamén denuncia a supresión dos elementos sociais na corrente analítica. Porén, á diferenza da orientación radical, a xeografía humanística profundará no concepto de subxectividade nas súas análises espaciais. Para os seguidores desta corrente, a subxectividade, a visión e representacións dos suxeitos, supón un compoñente humano esencial que debe ter sido en conta en toda práctica xeográfica. Isto lévaos a compartir cos xeógrafos radicais a crítica da obxectividade defendida pola xeografía analítica. Destacados xeógrafos de corte humanista, como o estadounidense Yi-Fu Tuan, denuncian o monopolio exercido pola orientación positivista con respecto ao significado do discurso humano. No contexto de conflitos sociais e territoriais a todas as escalas no final do século XX, cuestiónase máis que

nunca o “mito da racionalidade”, que proxecta a imaxe idealizada dun mundo de xustiza e benestar construído sobre unha planificación científica impulsada polo desenvolvemento económico. A alternativa que a xeografía humanística propón fronte á analítica parte, pois, da subxectividade e da experiencia individual (Higuera, 2003: 39-41; Ortega, 2000: 299).

A xeografía humanística renuncia á análise obxectiva dos fenómenos humanos e, fronte á súa explicación, propón a súa comprensión. Nesta comprensión dos fenómenos humanos prima o vínculo emocional dos suxeitos co espazo e as súas experiencias vividas nel. Abandónase, pois, a visión obxectiva do ser humano, como categoría de análise abstraída de cálculos estatísticos, e reivindícase o suxeito como individuo con conciencia e experiencias. Procúrase a comprensión do ser humano e das súas ideas a través da súa vinculación a un lugar ou territorio. Así, a explicación do medio xeográfico e do territorio faise sempre desde a perspectiva dos suxeitos e das súas representacións. De aí a grande importancia outorgada por esta orientación da xeografía aos elementos simbólicos de espazos e paisaxes e aos seus significados para as persoas. Desde esta perspectiva, a linguaxe, entendida como discurso humano sobre o espazo e o territorio, pasará a ser un elemento de análise esencial (Higuera, 2003: 39-41; Ortega, 2000: 299-304; Vallega, 2004: 34-39, 111-114).

Fronte ao espazo xeométrico e obxectivo da xeografía analítica, a xeografía humanística propón un espazo existencial, subxectivo e singular. O espazo defínese en función das experiencias de cada individuo, da relación subxectiva deste co seu contorno. Pasa a ser concibido, pois, como un imaxinario compartido socialmente. Así, a corrente humanística interésase polos espazos da experiencia persoal, os vividos e os percibidos. O lugar tórnase no elemento xeográfico que mellor representa esta concepción espacial. Así, a localidade, o lugar como espazo singular, convértese no núcleo da práctica xeográfica. O lugar é entendido como marco e expresión das relacións entre o medio e os seres humanos e estúdase a través das experiencias e representacións destes. Trátase, para os xeógrafos humanistas, dunha realidade que debe ser comprendida da perspectiva de quen o constitúe. Así, o lugar concíbese como a encarnación singular das experiencias e aspiracións da xente, como ese imaxinario compartido por unha comunidade (Ortega, 2000: 300-306; Vallega, 2004: 34-39, 111-

114, 223-224)¹⁸⁷. Como veremos, no proceso de construción do lugar, a linguaxe humana xoga, para esta corrente, un papel fundamental como elemento simbólico.

A xeografía humanística sinalará novos centros de interese para a xeografía. Así, ao lado da análise espacial obxectiva da tradición positivista, desenvolveranse numerosos estudos sobre os “sentimentos espaciais” das persoas baseados na súas vivencias, incluídas as físicas e corporais. Ao redor deste tipo de análises, e centradas no estudo das representacións espaciais, confórmase unha nova subdisciplina xeográfica, a *xeografía da percepción*. Pártese aquí do principio de que o noso compartamento xeográfico está estreitamente vinculado ás nosas experiencias e percepcións espaciais. Así, neste tipo de xeografía, os mapas “obxectivos” baseados en datos estatísticos son substituídos polos denominados “mapas mentais”, que tentan representar o imaxinario xeográfico das persoas (Higueras, 2003: 41-42; Ortega, 2000: 302-303, 306). Esta xeografía da percepción terá a súa continuación na xeolingüística co desenvolvemento, a partir dos anos 1980, do que denominaremos aquí “xeolingüística da percepción” con traballos como os de Preston (1989).

Outra das derivacións da xeografía humanística constitúea a *xeografía posmodernista*, a miúdo designada en plural debido ao seu marcado eclecticismo. Partindo das ideas de base do humanismo xeográfico, o posmodernismo presentará o espazo como unha realidade poliédrica, fragmentada en múltiples caras, e, por tanto, abordábel a partir de diversas perspectivas. Autores desta corrente, como o estadounidense Edward Soja, profundarán na función simbólica do espazo. É precisamente esta concepción simbólica do espazo a que leva a estes especialistas a tratalo como “texto”, no sentido pragmático do termo. Así, o espazo defínese como un conxunto de signos e símbolos, entre os que se encontran os lingüísticos, do espazo físico. É abordado como unha realidade discursiva resultado das representacións subxectivas e que se traduce en cartografías, documentos, conversas, creacións artísticas, etc. Por tanto, a influencia da lingüística do discurso dos anos 1980 e 90 será aquí decisiva e, así, a análise dos discursos xeográficos, incluídos os dos propios

---

¹⁸⁷ Numerosos autores, como Ortega Valcárcel (2000: 303-304), sinalan que esta priorización do lugar como obxecto central da xeografía parte, en certa medida, dunha recuperación dos postulados fenomenalistas, idealistas e ambientalistas da xeografía rexional: “Es una recuperación del espacio del sujeto, y con él de una tradición geográfica de relación entre el Hombre y el Medio. Pero es una tradición renovada y transformada que se adapta a la nueva sensibilidad del final del siglo XX” (Ortega, 2000: 303).

especialistas en xeografía, constituirá unha tarefa fundamental (Gregory, 1994: 95-104; Higueras, 2003: 45-46; Ortega, 2000: 307; Tuan, 1991: 685; Vallega, 2004: 114-177).

Talvez, un dos textos fundamentais da corrente humanista-posmodernista no referente á lingua é o artigo publicado por Yi-Fu Tuan en 1991, “Language and The Making fo Place: A Narrative-Descriptive Approach”. Este traballo trata o proceso de construción e preservación dos lugares e do papel esencial que a linguaxe humana xoga nel¹⁸⁸. Segundo Tuan, a principal tarefa da xeografía humana debería ser o estudo dos procesos de construción dos lugares, isto é, comprendermos cómo se crean e preservan. O concepto “lugar” neste traballo, seguindo a liña humanista, é asumido nun sentido amplo que ultrapasa a escala local para facer referencia tanto a un parque ou un hospital como a unha rexión ou mesmo un continente como Asia. O lugar é todo espazo humanizado e, por tanto, socialmente construído, vivido e percibido. Segundo Tuan, a linguaxe humana é un factor esencial na construción dos lugares, de tal xeito que non poderíamos comprender o funcionamento do lugar sen termos en conta o papel da lingua. A lingua aquí é vista como unha ferramenta social que serve, do punto de vista xeográfico, para localizarnos e determinarmos o dinamismo dun obxecto no espazo, mais tamén para planearmos e construírmos diferentes realidades espaciais, sendo aquí onde a lingua actúa como instrumento de poder (Tuan, 1991: 684-686).

Tuan describe as diferentes etapas no proceso de creación e mantemento dos lugares reservándolle sempre á linguaxe humana ese papel fundamental. A primeira etapa deste proceso é a apropiación dun lugar por parte dunha comunidade humana. O lugar posúese dándolle un nome, nomeándoo. Deste xeito, a creación do lugar explícase mediante a conexión lingüística que se establece entre este e a comunidade que o descubre e ocupa. Así, as historias lendarias e cancións asociadas pola comunidade ao nome dun lugar convértense en mitos que colaboran na súa construción e preservación.

---

¹⁸⁸ Ademais, Tuan realiza o seu estudo a través dunha achega que el propio denomina “narrativo-descriptiva” e que se basea en mostrar unha sucesión de feitos e fenómenos que o lector debe valorar. Dentro da liña humanista, a achega narrativo-descriptiva afástase, pois, da liña de análise analítica, renunciando ao contraste obxectivo de teorías e resultados: “In a narrative-descriptive approach, however, the explicit formulation of theory is not attempted, if only because such a theory, by its clarity and weight, tends to drive rival and complementary interpretations and explanatory sketches out of mind, with the result that the object of study —a human experience, which is almost always ambiguous and complex— turn into something schematic and etiolated. Indeed, in social sciences, a theory can be so highly structured that it seems to exist in its own right, to be almost ‘solid’ and thus able to cast (paradoxically) a shadow over the phenomena and it is intended to illuminate. By contrast, in the narrative-descriptive approach, theories hover supportively in the background while the complex phenomena themselves occupy the front stage” (Tuan, 1991: 686).

A este respecto, Tuan ofrece o exemplo da conquista de América e Australia por parte das sociedades europeas. A conquista de novos territorios constitúen, do punto de vista deste autor, verdadeiros actos rituais de posesión territorial nos que espazos “salvaxes” e, por tanto, indiferenciados se converten en lugares con significado social e identitario. O ritual de conquista constitúe, pois, o nacemento dun novo lugar e de aí que adquira un forte significado relixioso mediante a colocación de cruces e a consagración do lugar no nome de Xesús Cristo. Trátase do bautismo do lugar, onde a imposición dun nome, dunha identidade toponímica, constitúe o acto central na ligazón entre comunidade e espazo (Tuan, 1991: 686-687).

Esta etapa inicial na creación do lugar caracterízase polo seu aspecto privado, limitado a un grupo de exploradores ou conquistadores. Para se consolidar e manterse, o lugar debe pasar a ser unha realidade aceptada, vivida e percibida pola comunidade humana que o crea, isto é, o proceso de construción do lugar debe pasar da esfera privada á pública. Isto faise habitualmente mediante o rexistro dos novos topónimos en cadernos de exploración, guías de viaxe e mapas asociándoos a un territorio. Así, a consolidación do lugar fica garantida coa difusión do seu nome e da historia mítica da súa fundación. A partir de aquí, prodúcese a chegada ao novo lugar de poboadores que pasan a transformar fisicamente o contorno natural. Este proceso de transformación, que comprende as diferentes accións comunitarias que se realizan no lugar mudándoo, reforza o vínculo lingüístico entre o lugar e a comunidade mediante a elaboración de novos rituais e historias míticas. Deste xeito, o lugar vaise conformando como unha realidade territorial para as persoas a medida que adquire un significado para estas, un significado que é o resultado da mitificación dos procesos sociais e económicos vividos pola comunidade e que esta asocia ao lugar e ao seu nome mediante a elaboración dun discurso identitario. Así, créanse identidades locais ou rexionais, vinculadas a lugares, que se van institucionalizando conforme os mitos asociados ao lugar pasan a ser asumidos, rexistrados e estudados pola comunidade a través das súas institucións educativas, culturais e políticas. Por tanto, para perdurar, o lugar precisa de aceptación e apoio sociais, dunha comunidade humana que manteña o discurso identitario sobre o lugar mediante a elaboración e difusión de lendas, noticias e cartografías. Segundo Tuan, pois, os lugares existen grazas á construción discursiva que manteñen as sociedades que os ocupan. Este discurso do lugar é fundamentalmente comunitario e aliméntase de historias e vivencias persoais que se converten en mitos ao seren

asumidas polo conxunto da comunidade. Sen este elemento discursivo, baseado na mitificación identitaria de vivencias e experiencias no lugar, este desaparecería (Tuan, 1991: 687-692).

De feito, Tuan tamén advirte que as comunidades humanas, así como teñen o poder para crear lugares, tamén o teñen para os destruír ou transformar. Este proceso vai acompañado dunha “denigración” do lugar en cuestión por parte da comunidade que o mantén. Cuestionáanse e desmitifícanse as lendas e rituais asociados a el e o seu nome pasa a representar un lugar que se rexeita ou se evita. Este proceso pode levar a unha destrución do lugar que se traduce por un cambio de nome. Con todo, as mudanzas de nome dos lugares acostuman ser feitos excepcionais, a miúdo asociados a contextos de revolución sociopolítica¹⁸⁹. De feito, Tuan considera que mudar o nome dun lugar constitúe un acto revolucionario xa que, con isto, se altera o vínculo que o une ao lugar. Así, para este autor, mudar o topónimo é mudar o lugar. O novo nome representa unha nova entidade, un novo lugar, a súa refundación e transformación (Tuan, 1991: 688, 693).

A achega de Yi-Fu Tuan resulta extremadamente útil para comprendermos conflitos toponímicos como os que se viven en territorios como Galiza, onde a carencia dun consenso social canto ao discurso de identidade territorial se traduce nun conflito toponímico visíbel na paisaxe de todo o país. Así, resulta frecuente ver pintadas sobre os indicadores quilométricos das estradas galegas borrando, corrixindo ou alterando numerosos nomes de lugar. Isto, acrecentado con polémicas prolongadas no tempo como a do uso da denominación “Galiza” ou de topónimos como “La Coruña” ou “Puentearreas”, parece revelar que unha parte significativa da sociedade galega non asume o discurso territorial identitario elaborado nas últimas décadas polo galeguismo e a administración autonómica. Fronte á identidade territorial construída polo rexionalismo oficial, encóntranse as elaboradas polos nacionalismos galego e español. Os discursos de identidade territorial nacionalista constrúense ao redor dunhas denominacións toponímicas diferentes das oficiais, xa for pola ortografía —caso do nacionalismo galego— ou pola lingua utilizada —caso do nacionalismo español—. Deste xeito, a reivindicación destas formas toponímicas acostuma repousar nun

---

¹⁸⁹ Son ben coñecidos os casos de mudanzas de nomes de rúas, cidades ou mesmo estados tras revolucións como a soviética (URSS, Leningrado, Stalingrado, etc.) ou guerras civís como a española (El Ferrol del Caudillo, Plaza del Generalísimo, etc.).

determinado discurso de identidade territorial e os ataques contra a toponimia oficial son a miúdo representados, por uns, como aldraxes á sociedade galega, á comunidade autónoma ou á súa integridade territorial, e, por outros, como verdadeiros actos de resistencia revolucionaria fronte ao discurso do poder. Do punto de vista de autores como Yi-Fu Tuan, esas pintadas nos paneis representarían a vontade de mudar o lugar, de refundalo e transformalo. As dificultades na construción dun discurso territorial de consenso, asumido e alimentado por unha ampla maioría da sociedade, prolonga os desacordos toponímicos e, en xeral, multiplica os conflitos a todas as escalas.

Sexa como for, no traballo de YI-Fu Tuan inspiráranse numerosos xeógrafos dos anos 1970 en diante, entre eles Robert D. Sack, en cuxo traballo basearemos boa parte dos postulados teóricos deste traballo, e suporá a entrada definitiva do factor lingüístico nas análises da xeografía humana. Grazas a Tuan, a xeografía descubrirá o importante papel que xoga a lingua nas dinámicas territoriais, na visibilidade e viabilidade dos lugares, chamando a atención sobre o feito de que a súa creación é paralela e inseparábel dunha elaboración discursiva de tipo identitario (Tuan, 1991:694).

4.3. A xeolingüística territorial canadense

Acabamos de ver cómo as novas correntes da xeografía das últimas décadas do século XX constitúen, ao lado doutras fontes como a sociolingüística de tipo macro, os piares do que aquí denominamos *xeolingüística territorial*: a orientación da xeolingüística que estuda a lingua como variábel territorial das comunidades humanas e como elemento de significado dos lugares que estas ocupan. Un dos primeiros territorios analizados desta perspectiva foi Canadá, marcado por un prolongado conflito lingüístico entre anglófonos e francófonos. O contexto xeolingüístico das provincias con forte presenza francófona —Novo Brunswick, Ontario e, sobre todo, Quebec— foi o que máis atraeu a atención dos especialistas, tamén canadenses na súa maioría, tanto xeógrafos como lingüistas. Desde finais dos anos 1960, vinculado á Universidade de Laval (Quebec), confórmase un grupo de investigadores de diversa procedencia disciplinaria que realizan diferentes análises xeolingüísticas do territorio. Aparecen como máximos representantes William F. Mackey e Grant D. McConnell, que farán parte do CIRB¹⁹⁰, reconvertido en CIRAL¹⁹¹ nos anos 1990 e co que tamén colaborará o politólogo Jean A. Laponce.

---

¹⁹⁰ Centre International de Recherches sur le Bilinguisme.

4.3.a. O traballo de W.F. Mackey

William F. Mackey lanza xa en 1973 o seu coñecido *Three Concepts for Gelinguistics*, onde analiza o potencial territorial das linguas a diferentes escalas, en especial o do inglés e o francés no ámbito territorial canadense. Este traballo, ao igual que os de especialistas variacionistas como Trudgill, acusa a influencia da xeografía analítica a través da utilización de modelos gravitatorios e de potenciais para propor fórmulas de análise. A partir dunha serie de indicadores extralingüísticos, como o demográfico, os de dispersión e mobilidade xeográficas ou o nivel sociocultural, Mackey define cuantitativamente tres conceptos que el considera fundamentais para o futuro das linguas no plano territorial: o seu *poder* ao nivel sociopolítico, a súa *atractividade* con respecto aos falantes doutras linguas e a *presión* que exerce sobre estes. Este autor tamén se interesará pola importancia e a validez das fontes en xeolingüística, especialmente a dos censos lingüísticos (Mackey, 1979a).

Segundo Mackey, a xeolingüística constitúe un campo interdisciplinario con múltiples intereses ou orientacións. Distingue dúas orientacións básicas situadas nos extremos dun contínuum interdisciplinario: a xeolingüística como “xeografía das formas lingüísticas”, situada na escala micro e na que traballan basicamente lingüistas variacionistas, e a xeolingüística como “xeografía das funcións lingüísticas”, na escala macro, á que se dedican sociolingüistas, xeógrafos e politólogos. Ambas as orientacións do contínuum identifícanse plenamente coas denominacións tradicionais de “xeografía lingüística” e “xeografía das linguas”. Segundo Mackey, os estudos xeolingüísticos situados ao longo deste contínuum interdisciplinario comparten un interese común xa que todos procuran analizar as relacións existentes entre a lingua e o espazo. Porén, este autor sinala que a natureza destas relacións é ben diversa e que, por tanto, resulta difícil elaborar un corpo teórico común aplicábel a todos os casos (Mackey, 1988: 21-23).

Así e todo, Mackey propón unha achega común para o estudo dos diferentes contextos xeolingüísticos. Deste xeito, distingue tres pasos fundamentais: descrición, interpretación e predición¹⁹². A descrición constitúe o primeiro paso na análise xeolingüística e implica, en primeiro lugar, a identificación da variedade lingüística estudada. Cómpre estimarmos en qué medida a variedade lingüística que estudamos

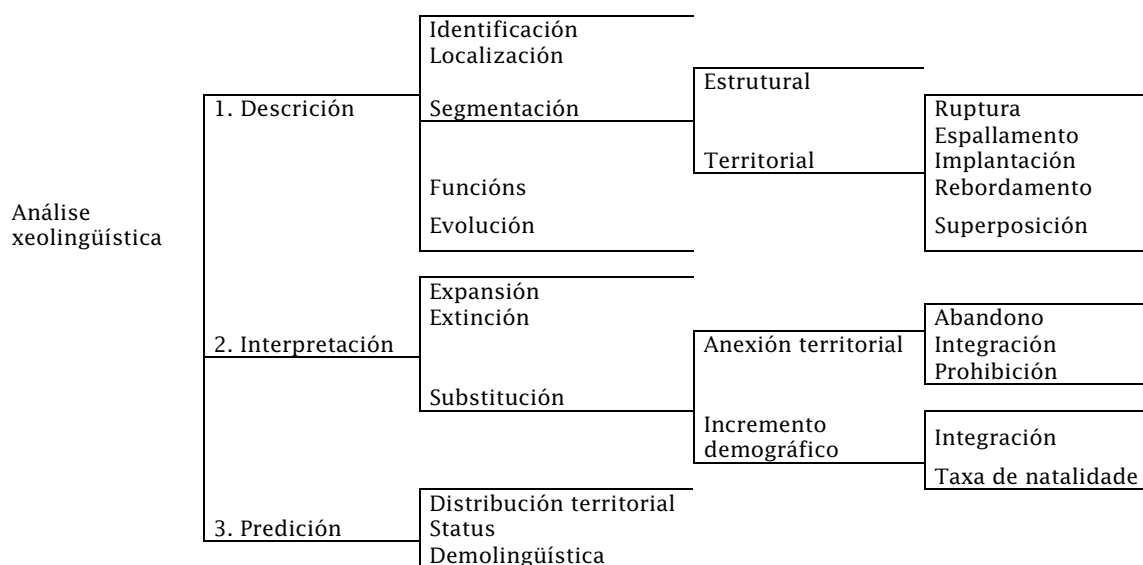
---

¹⁹¹ Centre International de Recherches sur l'Aménagement Linguistique.

¹⁹² Estes tres pasos correspóndense, de feito, cos diferentes tipos de estudos xeolingüísticos: descritivos, interpretativos ou predictivos (Mackey, 1988: 23).

inclúe diferentes subvariedades e se esta, ademais, se relaciona con outras variedades dun sistema lingüístico máis amplo. Isto é, trataríase de identificar a variedade estudada relacionándoa coas variedades lingüísticas xeográfica e tipoloxicamente veciñas, tanto do punto de vista estrutural como do punto de vista sociopolítico. Tras a identificación, viría a localización da variedade en cuestión, isto é, a identificación dos lugares onde se encontran os seus falantes e da distribución destes ao longo deses territorios. Despois, a actividade descritiva en xeolingüística centraríase na segmentación da variedade estudada. Trataríase de identificar os seus límites coas variedades veciñas e de ver en qué medida contén límites lingüísticos internos, isto é, subvariedades rexionais ou locais. Ademais, segundo Mackey, o estudo da segmentación dunha variedade lingüística debe ter en conta a relación dos límites lingüísticos coas fronteiras territoriais, isto é o que este autor denomina *segmentación xeopolítica* (Mackey, 1988: 23-26).

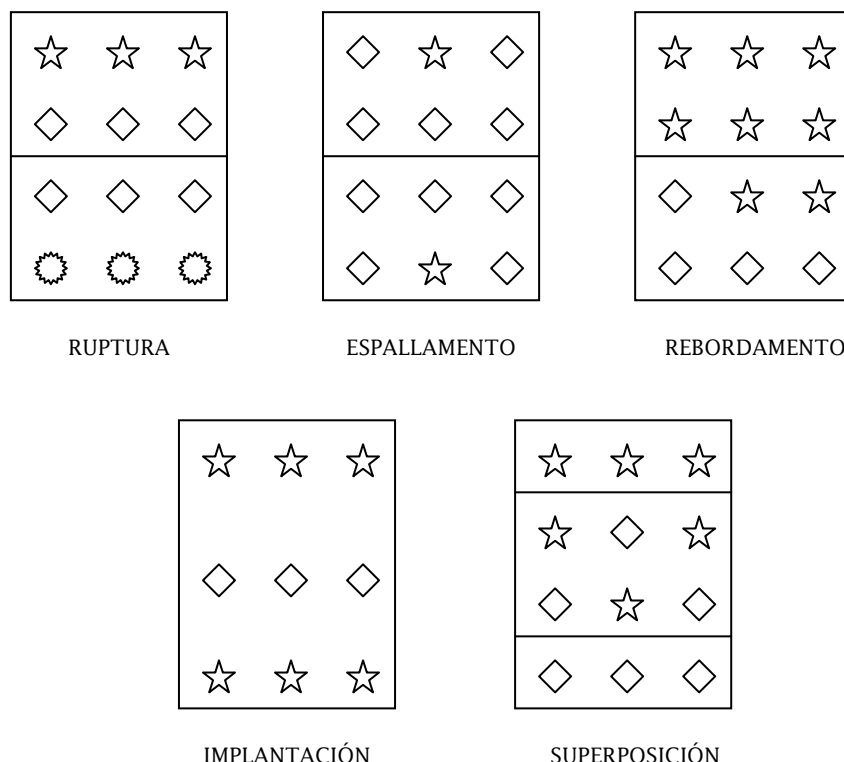
GRÁFICO 6. ETAPAS DA ANÁLISE XEOLINGÜÍSTICA SEGUNDO W.F. MACKEY (1988)

No referente á segmentación xeopolítica, Mackey distingue cinco tipos: ruptura, espallamento, implantación, rebordamento e superposición. No caso de ruptura, a área xeográfica ocupada por unha variedade lingüística, isto é, o seu dominio lingüístico, fica partido por unha fronteira territorial. Este sería, por exemplo, o caso do dominio lingüístico vasco, dividido en dous pola fronteira hispano-francesa. Na tipoloxía de espallamento, os locutores dunha lingua encóntranse espallados ao longo de varios territorios. Como exemplo de espallamento, Mackey sinala o caso dos ciganos na Europa. A tipoloxía de implantación fai referencia a un dominio lingüístico implantado

no seo dun territorio composto por outros dominios lingüísticos. Este sería o caso do galés no contexto británico. O rebordamento dáse cando o dominio lingüístico ultrapasa a fronteira do territorio onde está implantado como, por exemplo, no caso alemán no norte de Italia. Finalmente, a tipoloxía de superposición implica o rebordamento de dous ou mais dominios lingüísticos nun mesmo territorio como sería o caso do alemán e do francés en Bélxica (Mackey, 1998: 26).

GRÁFICO 7. TIPOLOXÍAS DA SEGMENTACIÓN XEOPOLÍTICA DOS DOMINIOS LINGÜÍSTICOS

Elaboración propia a partir dos gráficos publicados por W.F. Mackey (1988: 27)

Tras a segmentación, Mackey propón continuar a fase descritiva da análise xeolingüística por un estudo das funcións das linguas nos seus territorios de implantación. Trátase aquí de cartografar as funcións sociais das variedades lingüísticas nos territorios onde son faladas. Segundo Mackey, cómpre elaborar un mapa diferente para cada función ou dominio de utilización: lingua materna, lingua habitual, lingua comercial, lingua de ensino, lingua da administración, etc. En territorios bilingües ou plurilingües, trataríase de cartografar as funcións de cada lingua na sociedade. A descrición cartográfica das funcións debe levar, para este especialista, para o estudo da evolución no tempo das dinámicas descritas, tanto das territoriais como das sociais ou funcionais. No referente ás evolucións no contexto territorial das linguas, cómpre observarmos procesos de difusión e retroceso territoriais así como os de fragmentación

ou segregación. Por outro lado, a análise da evolución do contexto sociolingüístico implica cartografar a evolución na distribución das funcións sociais entre as variedades lingüísticas faladas nun mesmo territorio: procesos de diglosización, de minorización, etc. (Mackey, 1988: 29-30).

Na realidade, a etapa descritiva na análise xeolingüística consiste, para Mackey, na compilación da información suficiente para levar a cabo o resto das etapas: a interpretación e a descrición. A fase de interpretación tenta ofrecer respostas a cuestións relacionadas coa distribución das linguas, a súa atractividade ou o seu poder e status para comprendermos as súas dinámicas territoriais. Mackey distingue tres tipos de dinámicas ou procesos xeolingüísticos: expansión, extinción e substitución. Este último constitúe a etapa intermedia entre os dous primeiros e pode producirse nun contexto de expansión territorial ou de incremento demolingüístico. A substitución lingüística dunha lingua nun territorio debido á anexión deste a outro diferente pode, de súa vez, ser de tres tipos: abandono, integración e prohibición. Na realidade, en vez de tres procesos diferentes, trátase de tres características coincidentes, en maior ou menor medida, en todo proceso territorial de substitución lingüística. Por outro lado, o incremento ou o descenso demolingüístico dunha lingua nun territorio, isto é, a evolución do número dos seus falantes e da súa distribución no territorio, constitúe, para Mackey, un proceso diferenciado dos contextos de substitución provocados por anexións territoriais. O incremento demográfico dunha lingua nun territorio pode deberse á asimilación de invasores ou inmigrantes, como no caso dos suevos xermanófonos na Galiza altomedieval, ou a un incremento da taxa de natalidade na comunidade lingüística en expansión (Mackey, 1988: 30-38).

Finalmente, Mackey insiste na necesidade de ofrecer unha previsión de futuro para as dinámicas xeolingüísticas analizadas nun determinado territorio. Porén, advirte que nas ciencias sociais os prognósticos ou previsóns non deben ser tomados como profecías. Trátase de establecermos proxeccións para estimarmos a esperanza de vida dunha lingua nun determinado territorio. A este respecto, Mackey chama a atención sobre a influencia que terán nas dinámicas xeolingüísticas os procesos de urbanización que se observan a todas as escalas e, en especial, sobre o papel cada vez máis importante que xogarán grandes cidades como Nova York, Los Ángeles, Londres, París ou Cidade de México. Para Mackey, as cidades constituirán no futuro o ecosistema lingüístico por excelencia, caracterizado polo reparto dos territorios urbanos entre unha

diversidade de comunidades lingüísticas. Por outro lado, o acceso das diferentes linguas do mundo aos medios de comunicación mundiais (televisión e, tamén agora, internet) decidirá en boa medida a súa supervivencia e mudará profundamente a súa relación co territorio. No referente á esperanza de vida das linguas, Mackey distingue tres factores ou “hipóteses” que inflúen na súa lonxevidade: a distribución territorial dos falantes, o status social da lingua en cuestión e a evolución demográfica das comunidades que a falan (Mackey, 1988: 38-42).

Un aspecto importante no que incide William F. Mackey é na necesidade de adoptar unha perspectiva ecolóxica no estudo do contexto territorial das linguas, especialmente en situacións de contacto lingüístico. Este autor ve a ecoloxía como o estudo das relacións existentes entre os diferentes seres que habitan nun medio, incluídos os humanos, así como as relacións que se establecen entre estes e o seu contorno. Mackey asume a ecoloxía non só dun punto de vista biolóxico, senón sobre todo social. Por tanto, a lingua, como fenómeno social, tamén está suxeita a condicionamentos ecolóxicos de tipo social e territorial. Esta ecoloxía das linguas resulta máis evidente en situacións de contacto lingüístico, onde fenómenos como o bilingüismo ou a minorización lingüística só se poden explicar tendo en conta as relacións que se establecen entre as linguas e o poder, os diferentes grupos socioeconómicos ou as comunidades lingüísticas que conviven nun mesmo territorio. Así, para Mackey, a ecoloxía das linguas comporta o estudo do papel social das diferentes variedades lingüísticas en relación coas outras variedades e coas políticas e prácticas dos grupos sociais en diferentes medios ou contornos (Mackey, 1978b: 453-455; Mackey, 1988: 38-41). O autor canadense chama a atención sobre o importante papel que na perspectiva ecolóxica das ciencias sociais xogan as percepcións e representacións dos falantes, o cal supón unha diferenza esencial coa ecoloxía aplicada nas ciencias naturais:

“It is also true that social and linguistic habits respond to changing conditions in the environment. But the habits are not due solely to such changes. They are also caused by what individuals and groups believe to be important to their behavior in the changing conditions they must face. Organisms do not believe” (Mackey, 1979b: 455)

Mackey tenta ofrecer, pois, unha visión unitaria da xeolingüística tendo en conta o seu carácter interdisciplinario e a importancia do papel das linguas como elementos dos ecosistemas territoriais. Segundo este autor, para que a colaboración entre especialistas sexa efectiva, especialmente no referente ao intercambio de datos, estes

deben observar, sen renegaren da súa procedencia disciplinaria, uns principios comúns de observación e análise (Mackey, 1988: 44). Aínda que Mackey non adopta unha posición claramente favorábel á intervención parcial nos conflitos xeolingüísticos, fornece un aparello metodolóxico de base para os poder analizar, comprender e resolver. De feito, a súa proposta foi asumida por xeolingüistas comprometidos como Williams e, de feito, na actualidade constitúe unha referencia esencial de traballo en xeolingüística (Hernández, 1999: 144-145).

4.3.b. *Jean Laponce: o territorio da lingua*

Entre as achegas teóricas máis importantes que conforman a orientación territorial en xeolingüística, debemos citar tamén a do canadense Jean Laponce, colaborador do CIRAL, con Mackey e McConnell. Este politólogo expón as súas ideas fundamentais sobre a relación entre lingua e territorio na súa coñecida obra *Langue et territoire* (1984). Laponce parte do principio de que toda variedade lingüística está vinculada a un territorio. Todas as linguas contan cun “nicho territorial” no que se estruturan, normalmente, nun contexto de monolingüismo social. Para sobreviviren, as comunidades humanas tenden a dominar o seu territorio e, por tanto, a facer con que a súa lingua sexa exclusiva ou predominante nel. Deste xeito, Laponce ve a procura da exclusividade lingüística nun territorio como unha tendencia natural no proceso de organización das comunidades humanas. A evidencia principal desta tendencia constitúena os numerosos conflitos xeolingüísticos que se coñecen en todas as partes do mundo ao longo da historia. Desde este punto de vista e a pesar da súa frecuencia, este autor considera o bilingüismo social e territorial como un fenómeno anormal que só reflicte a pasaxe dun contexto de monolingüismo nunha lingua para outro nunha lingua diferente en expansión (Laponce, 1984: 1-19)¹⁹³.

Laponce sinala que o bilingüismo ten sempre un custo mental ao esixir un maior esforzo na adquisición de dúas linguas por parte da poboación¹⁹⁴. Este esforzo social ao nivel cognitivo debe vir acompañado, segundo este autor, dun beneficio social. Por tanto, o bilingüismo debe implicar dunha recompensa ou compensación para se reforzar e consolidar nunha comunidade. Laponce recoñece a posibilidade dun bilingüismo

---

¹⁹³ “L’homme normal peut parler plusieurs langues mais c’est à l’encontre de ses tendances naturelles” (Laponce, 1984: 19).

¹⁹⁴ “Ce ne sont pas les enfants qui choisissent gratuitement de devenir bilingues, c’est la société qui les y force” (Laponce, 1984: 17).

“positivo”, onde non existe unha situación de superioridade de status dunha lingua sobre outra e entre as que se dá un reparto de usos máis ou menos equitativo. Neste caso, a sociedade inviste no fortalecemento das prácticas bilingües mediante o gasto en escolas bilingües, cursos e seminarios suplementarios. Mais, para este autor, unha das condicións fundamentais para acadar o éxito das políticas de promoción do bilingüismo radica nas prácticas lingüísticas familiares e no principio “unha persoa, unha lingua”. Isto é, o reparto equitativo de usos débese efectuar a todos os niveis: desde o lar até os diferentes estamentos da administración pública. Como exemplo de bilingüismo positivo, Laponce fala do bilingüismo na Finlandia meridional (Laponce, 1984: 16-17).

Na realidade, danse poucos casos deste tipo de bilingüismo en sociedade xa que requiren unha cooperación eficaz entre familias e centros educativos que se debe sustentar no tempo. Laponce sinala que, nos máis dos casos, esta coordinación se torna imposible ou que nin sequera existe. En consecuencia, a sociedade, en vez de bilingüe, tórnase “semilingüe” (Laponce, 1984: 16-17). Para exemplificar o termo semilingüe, o autor evoca a situación da poboación escolar de Gales ou Porto Rico¹⁹⁵:

“Les enfants gallois de Grande Bretagne ou portoricains des États-Unis opèrent avec une langue maternelle à résonance limitée, ils ont un bilinguisme qui boîte doublement. La langue de la famille et la langue de l’école, faible chacune, se soutiennent mal l’une l’autre. Ces enfants, dits bilingues, sont bien plutôt des semi-lingues; ils opèrent avec les deux langues partiellement développées” (Laponce, 1984: 16).

Para Laponce, pois, o bilingüismo constitúe na maioría dos casos a expresión do dominio social dunha lingua sobre outra. O grupo dominado tende a adquirir a lingua do grupo dominante, o que xera un bilingüismo social no que os usos lingüísticos se reparten en función do poder e status das linguas e comunidades en contacto. Na opinión deste especialista, este tipo de bilingüismo xustaposto ou superposto é negativo xa que traduce unha serie de conflitos de tipo psicolóxico, territorial e político. A situación agrávase no caso de as linguas en contacto seren estruturalmente próximas. Sexa como for, este tipo de bilingüismo conleva a progresiva desaparición da lingua dominada. Segundo Laponce, para unha lingua poder sobrevivir nun territorio, esta debe manter o seu uso predominante ou exclusivo en certos ámbitos sociais estratéxicos. O ámbito estratéxico para as sociedades agrícolas é a familia en canto que para as industriais é o lugar de traballo. Segundo Laponce, isto débese ás diferenzas existentes

---

¹⁹⁵ Na nosa opinión, o caso galego presenta fortes semellanzas con estes exemplos.

entre a cidade e o campo relacionadas coas relacións e redes sociais. Mesmo dentro das áreas urbanizadas, establécese unha xerarquía entre os diferentes lugares ou ámbitos laborais: así, os usos lingüísticos no sector terciario (oficinas, escritorios, axencias, comercios, etc.) resultan máis determinantes para a consolidación e expansión dunha lingua do que os usos no sector secundario (fábricas, minas, obras da construción, etc.). Para Laponce, a relixión tamén constitúe un ámbito importante. Este especialista non dubida en afirmar que a situación ideal implicaría o uso exclusivo dunha lingua en todos os ámbitos sociais dun territorio (Laponce, 1984: 29-34). Ao igual que os seus contemporáneos, Laponce ofrece unha visión “ecolingüística” do contacto lingüístico:

“Les langues opèrent comme si elles étaient des espèces animales, et les individus qui les parlent des territoires à ressources restreintes. L’idéal, pour une langue, c’est de contrôler tout le terrain. À défaut d’obtenir cet idéal, une langue « cherchera » à s’assurer des positions stratégiques dominantes, positions dont la valeur tient typiquement au rôle (qualité sociale), à la connaissance (qualité linguistique) et à la fréquence d’utilisation de la langue (quantité)” (Laponce, 1984: 32)

Partindo desa visión ecolingüística, Laponce analizará o fenómeno do bilingüismo e, en xeral, do contacto lingüístico no seu aspecto territorial. Como fenómeno xeográfico, o bilingüismo para Laponce (1984: 37) presenta dous tipos:

- a. *Bilingüismo xeograficamente superposto*, no que dúas linguas comparten todo un territorio, isto é, no que a situación de contacto lingüístico se dá ao longo de todo o territorio. Este sería, por exemplo, o caso de Gales ou de Galiza. Segundo Laponce, as prácticas bilingües neste tipo de contextos biculturais constitúen unha seria ameaza para as linguas dominadas.
- b. *Bilingüismo xeograficamente xustaposto*, no que cada lingua é dominante ou exclusiva nunha zona ou rexión do territorio, isto é, cada lingua ten o seu propio territorio. Este sería o caso da Suíza ou de Bélxica. Para Laponce, as prácticas bilingües neste tipo de territorios non constitúen unha ameaza para as linguas endóxeas xa que os falantes están inseridos nun contexto monocultural e unilingüe.

Segundo Laponce, nos territorios bilingües, a poboación tende a se concentrar territorialmente en función da súa lingua dominante. Esta tendencia á segregación lingüística é observábel a diferentes escalas (barrio, vila, cidade, rexión, etc.). Isto tamén se observa na poboación bilingüe dun territorio. Como resultado desta tendencia, existe unha diferenciación nos patróns de distribución

territorial das linguas dominantes e dominadas. As linguas dominantes distribúense no territorio de xeito diferente ás dominadas. Segundo Laponce, acostuman presentar uns patróns de distribución de tipo concentrado en zonas amplas e ben determinadas. Polo seu lado, as linguas dominadas tenden á dispersión como modelo de distribución territorial. Así, as linguas en vías de extinción por mor da dominación doutra lingua acostuman falarse en enclaves dispersos ou “ghetos lingüísticos” de reducidas dimensións, como no caso do gaélico irlandés ou dos falares retorrománicos (Laponce, 1984: 37-39).

Na análise que fai Laponce da organización territorial das linguas resulta fundamental o concepto de “centro vital”, ao redor do cal tenden a se organizar as comunidades lingüísticas. O autor define este concepto do seguinte xeito:

“Par centre vital, j’entends l’équivalent du for intérieur; une condensation dans l’espace des éléments essentiels qui distinguent la minorité du groupe dominant. En termes parsoniens, le centre vital est le lieu idéal où s’articulent les fonctions de commandement, d’intégration sociale, d’adaptation économique et de continuité historique.” (Laponce, 1984: 132)

Laponce pon en relación o seu concepto de centro vital co de “lugar central” lanzado por Christaller nos anos 1930 e que facía referencia ao punto no espazo físico onde se concentran as altas funcións e os centros vitais da comunicación do conxunto da comunidade humana que ocupa un territorio. Esta noción de “centro vital”, ao redor do cal se organiza territorialmente unha comunidade lingüística, é tamén equivalente á de “zona ou rexión central” exposto pola xeografía cultural¹⁹⁶. Por tanto, Laponce analiza a distribución territorial dos falantes dunha lingua en función do modelo centro/periferia. Para este autor, cada territorio presenta un grao diferente de centralidade que vai do monocentrismo, p.ex. Francia, ao policentrismo, p.ex. Suíza ou Bélxica (Laponce, 1984: 130-132).

---

¹⁹⁶ Foi o xeógrafo estadounidense Donald D. Meinig quen propuxo o modelo centro/dominio/esfera para analizar a evolución das rexións culturais no seu estudo da comunidade mormona. Este modelo consta, pois, de tres compoñentes territoriais que explican as variacións culturais internas dentro das rexións. En primeiro lugar, a rexión organízase en torno a un *centro cultural*, de onde se exerce o control cultural e que presenta unha maior actividade humana (económica, social, etc.). Ao redor do centro cultural desenvólvese o *dominio*, a área onde se difunde a cultura do centro tornándose dominante. Finalmente, alén do dominio, encóntrase a *esfera*, que só pertence de xeito parcial á rexión cultural xa que tamén presenta influencias das rexións culturais veciñas (Norton, 2000: 114-115). En xeolingüística, John Aitchinson ten aplicado este modelo para estudar o espazo lingüístico galés (Aitchinson e Carter, 1994).

Laponce céntrase na análise de numerosos casos de dominación lingüística no plano territorial. En xeral, observa que, cando unha comunidade lingüística minoritaria está dominada por outra, o territorio da primeira acostuma estar inserido nunha estrutura estatal na que os usos lingüísticos están controlados pola segunda. Segundo Laponce (1984: 130), pódense dar dous escenarios¹⁹⁷:

- a. *Situación de cerco*: a comunidade lingüística minoritaria fica rodeada pola comunidade lingüística maioritaria. Nestes casos, o separatismo territorial considérase imposíbel por parte de ambas as comunidades. Laponce dá o exemplo claro do Quebec, territorio francófono cercado polas terras anglófonas de Norteamérica.
- b. *Situación periférica*: a comunidade lingüística minoritaria encóntrase nunha das rexións periféricas ou fronteirizas do estado; non se encontra totalmente rodeada. Trátase da situación máis frecuente e na que o separatismo territorial é considerado por unha parte da poboación como unha solución viábel para superar a situación de contacto e dominación cultural. Este sería o caso de territorios como Galiza ou Escocia.

Ademais do concepto de centro vital, o de fronteira territorial tamén é considerado por Laponce como criterio na hora de establecer tipoloxías ou escenarios xeolingüísticos. Relacionando ambos os factores, o autor propón unha clasificación territorial das comunidades lingüísticas, que el, ao igual que outros especialistas como Breton, denomina “etnias” (Laponce, 1984: 134)¹⁹⁸:

1. *Etnia embrionaria ou en vías de desaparición*, carente dun centro vital e de fronteiras territoriais claras. Para Laponce, trátase de casos extremos nos que o separatismo non ten ningún sentido. Entre outros exemplos, cita o caso da comunidade occitanófono en Francia como exemplo de etnia en vías de desaparición.
2. *Perda ou carencia de centro vital*: a pesar de conservar unha fronteira territorial como referente, a comunidade lingüística perde ou aínda non

---

¹⁹⁷ As etiquetas clasificatorias son nosas.

¹⁹⁸ As etiquetas clasificatorias son nosas.

estabeleceu un centro vital. Segundo Laponce, tamén se trata de casos excepcionais como o de Gales e o cuestionamento de Cardiff como referente capitalino.

3. *Etnia minoritaria xeograficamente centrada*, cun centro vital claro mais cunha fronteira cambiante ou mal definida e permeábel para a comunidade lingüística dominante. Trátase, para Laponce, do escenario máis frecuente e dá como exemplo o caso do romanche en Suíza.
4. *Etnia minoritaria territorializada e xeograficamente centrada*, cunha fronteira e un centro vital recoñecidos e consolidados. Trátase de casos ben coñecidos por nós como o galego ou o catalán.

En función da localización do centro vital en relación ás fronteiras da etnia ou comunidade lingüística, Laponce (1984: 135) identifica cinco escenarios complementarios dos precedentes¹⁹⁹:

- a. *Centro externo afastado*: a minoría lingüística ocupa un territorio dentro dun estado pero o centro vital desta ficaría no territorio doutro estado. Nestes casos, o separatismo territorial non parece viábel. Laponce evoca o caso da rexión autónoma xudía do Birobidxán no leste da Siberia, creada pola URSS durante os anos 1930.
- b. *Centro externo veciño*: a minoría lingüística ocupa un territorio ben definido ao longo da fronteira co estado veciño, no que se encontra o seu centro vital. Laponce cita os casos das comunidades de lingua alemá establecida nas fronteiras de Bélxica ou Italia.
- c. *Centro externo substraído*: a minoría ocupa un territorio dentro dun estado mais o seu centro vital fica fóra dese territorio, dentro do estado e controlado pola comunidade dominante ou maioritaria. Laponce evoca aquí o caso da faixa costeira do territorio finlandés ocupada pola comunidade suecofalante, para a que Helsiki constituía o seu centro vital até a súa finesización durante os séculos XIX e XX.
- d. *Centro fronteirizo*: o centro vital da minoría encóntrase na fronteira desta coa comunidade dominante no estado. Trátase de casos especialmente

---

¹⁹⁹ As etiquetas clasificatorias son nosas.

conflitivos. Neste escenario, ambas as comunidades, comparten o centro vital como o caso de Bruxelas para as comunidades flamenga e valona de Bélxica.

- e. *Centro interno*: a minoría lingüística ocupa un territorio ben definido e cun centro vital localizado no seu interior. Este sería o caso de Galiza ou de Cataluña, por exemplo.

Para Laponce, a evolución na distribución territorial dos falantes dunha lingua e os seus contactos coas diferentes comunidades alófonas marcan o devir da mesma. Así, o isolamento entre os falantes pode levar á constitución de dúas variedades lingüísticas diverxentes ou mesmo á elaboración de dúas linguas. No entanto, o contacto estreito entre dúas comunidades lingüísticas ao longo dun territorio, isto é, nun caso de bilingüismo superposto prolongado no tempo, as variedades diverxentes tenden a converxer na constitución dunha nova, normalmente baseada na variedade lingüística dominante. Por tanto, o espazo xeográfico, que determina a distribución dos falantes, e a densidade e número das redes sociais, que determinan as situacións de contacto lingüístico²⁰⁰, son para Laponce os factores que condicionan o grao de diversidade lingüística dun territorio (Laponce, 1984: 48-49).

Segundo este autor, a diversidade lingüística dun territorio organízase xerarquicamente, polo que cada un presenta unha determinada xerarquía lingüística á cabeza da cal se sitúa a lingua ou linguas dominantes. Esta xerarquía lingüística está asociada a unha determinada escala, co que se distinguen linguas locais, rexionais e internacionais. Laponce detense, pola súa frecuencia, no caso de coexistencia territorial entre unha lingua local ou rexional e unha lingua internacional. Neste escenario, a comunidade lingüística dominada colócase fronte ao dilema da relación entre o conservacionismo lingüístico e o desenvolvemento económico: vese o mantemento da lingua propia ou endóxena como un obstáculo para o desenvolvemento económico do territorio e a súa perda en favor da lingua internacional como un estímulo para o mesmo. Segundo Laponce, o peso da esfera privada e a endogamia social, a miúdo relacionadas co desenvolvemento de actividades agrarias tradicionais, son factores que favorecen o conservacionismo lingüístico. Porén, en territorios en vías de industrialización e urbanización, as sociedades optan por abandonar a lingua endóxena

---

²⁰⁰ Na realidade, Laponce fala exactamente de “xeografía física” e de “densidade da comunicación” (Laponce, 1984: 49).

até o punto de que a súa práctica, cada vez máis minoritaria, deixa de constituír unha ameaza para a comunidade lingüística dominante. Esta pode acordar, entón, en evitar a desaparición das linguas minoritarias mediante a posta en práctica de políticas lingüísticas conservacionistas. Laponce advirte que nese caso, para evitar profundar na súa estigmatización e aforrar esforzos económicos, a propia comunidade minoritaria pode decidir que o custo do mantemento da súa lingua non lle produce contrapartidas en termos de beneficios sociais e que, por tanto, lle compensa avanzar no proceso de substitución lingüística. Isto é o que algúns autores denominan “suicidio lingüístico” (Laponce, 1984: 51-57).

Para Laponce, os factores que inciden na supervivencia dunha lingua son cinco (Laponce, 1984: 59-86):

1. *O número de falantes*. Laponce sinala varias dificultades coas que se encontran os investigadores na hora de determinaren a poboación exacta que fala unha lingua (imprecisión das fronteiras, má concepción dos censos, etc.). En xeral, son máis numerosas as linguas con poucos falantes que as que son faladas por grandes comunidades. Segundo Laponce, a demolingüística é un factor importante aínda que non determina de seu a desaparición das linguas.
2. *O potencial cultural* ou a influencia exercida por unha lingua no territorio onde é falada. Aquí encontramos dificultades admitidas e tamén certas diferenzas entre Mackey e Laponce na hora de consideraren a importancia da produción científica ou dos usos lingüísticos no ámbito da relixión.
3. *O potencial económico*, expresado por Laponce en termos de PNB.
4. *O nivel de vida dos seus falantes*, normalmente expresado en cifras de PNB por habitante ou de renda per cápita.
5. *O potencial militar*, que Laponce expresa mediante o número de soldados de cada exército.

Ao noso ver, Laponce destácase por unha visión das situacións de contacto lingüístico territorial marcadas polo conflito e mesmo a violencia. Isto enlaza coa súa visión normalmente negativa do bilingüismo social, considerado como unha consecuencia inevitábel das situacións de contacto territorial. Na verdade, en case todos

os casos é ou ten sido así, mais Laponce nin sequera concibe a colaboración entre as comunidades lingüísticas para resolveren os seus conflitos:

“[...] la dynamique dominante des langues en contact étroit c’est de s’exclure, de s’éliminer, de se vaincre totalement. Entre langues, l’état normal, c’est l’état de guerre” (Laponce, 1984: 64)

Nesta batalla polo control territorial, a consecución do poder político mediante o apoio dunha estrutura de estado resulta un factor decisivo para Laponce:

“D’une façon générale c’est la langue qui contrôle le pouvoir politique qui élimine ses rivales et pour ce faire son instrument privilégié, c’est l’État. Une langue sans État n’est pas forcément une langue sans proche avenir [...] mais c’est une langue à l’avenir très incertain” (Laponce, 1984: 83)

Tendo en conta o factor do estado, Laponce (1984: 104) establece unha distinción entre *linguas non estatais* (ou *subestatais*), *biestatais* e *multiestatais* en función do número de estados onde se falan. As linguas carentes de soporte estatal fican en desvantaxe fronte as estatais en situacións de contacto e, canto máis multiestatal for unha lingua, máis asegura esta o seu dominio territorial e a súa supervivencia. Por outro lado, en función da súa diversidade lingüística, os estados poden ser segundo Laponce (1984: 88-89):

- 1) *Estados unilingües* que, na realidade, non existen, aínda que si de xeito oficial. Este sería o caso de Islandia, por exemplo.
- 2) *Estados multilingües*, entre os que Laponce distingue tres grupos:
  - 2a) *Estados multilingües lingüisticamente unificados*, que só usan unha soa lingua oficial, como no caso de Francia.
  - 2b) *Estados multilingües con lingua franca dominante* ou oficial: unha lingua dominante no estado convive con varias linguas rexionais ou periféricas. Este sería, por exemplo, o caso de España.
  - 2c) *Estados multilingües con dúas ou máis linguas dominantes* ou oficiais. Estas poden ser todas endóxeas, mais en xeral comparten o dominio cunha lingua internacional. Este sería o caso de numerosas ex-colonias europeas de Asia ou África.

A pesar de que as súas ideas poden resultar politicamente incorrectas para moitos, Jean Laponce, ao lado de Mackey e Breton, representa unha das referencias fundamentais da orientación territorial en xeolingüística. A súa influencia na xeolingüística quebequesa é indiscutíbel e ben visíbel no traballo de máximos

responsábeis de centros de investigación como G.D. McConnell. Mesmo sendo duras e polémicas, as ideas e tipoloxías lanzadas por Laponce aínda non foron cuestionadas no ámbito da xeolingüística. Sen dúbida, a situación que coñece o Québec, de onde é orixinario este autor e onde se implicou persoalmente, tiveron, como no resto de especialistas do grupo canadense, un forte peso nas súas achegas. Ao noso entender, e a pesar de non se preocupar pola adscrición disciplinar do seu traballo²⁰¹, Laponce constitúe, xunto con C.H. Williams, o representante máis claro da achega crítica e a implicación política que caracteriza non poucos traballos de xeolingüística territorial.

4.3.c. Grant D. McConnell: a difusión e a vitalidade territorial das linguas

Outro dos grandes representantes da xeolingüística canadense é Grant D. McConnell, un dos máximos responsábeis do CIRAL nos últimos anos. Ao igual que outros especialistas de finais do século pasado, McConnell considera a xeolingüística como un campo interdisciplinar que se alimenta de diferentes teorías e metodoloxías. Como Mackey, opina que a consolidación da xeolingüística pasa pola adopción dunha metodoloxía común e diferenciada para poder comprendermos mellor as dinámicas das linguas nos seus territorios²⁰². Precisamente, asumindo a perspectiva ecolóxica de autores como o mesmo William F. Mackey ou Roland Breton, McConnell define a xeolingüística como a disciplina que se ocuparía de estudar as dinámicas dunha lingua no seu contexto ecolóxico, isto é, territorial. De aí que a cualifique como unha especie de “biolingüística”. Desde esta perspectiva, os puntos de interese da xeolingüística serían a difusión, a vitalidade, a viabilidade e o desenvolvemento dunha lingua nun determinado medio ou contexto. Nesta xeolingüística interdisciplinar, e compartindo estes intereses, incluíríanse desde os especialistas da tradicionalmente chamada xeografía lingüística até especialistas en sociolingüística, ademais de xeógrafos, politólogos ou antropólogos, entre outros (McConnell, 1999).

Unha das cuestións nas que máis ten traballado McConnell é a vitalidade lingüística ou “etnovitalidade”. No seo do CIRAL, e en colaboración con importantes especialistas como H. Kloss, este xeolingüista canadense elaborou varios atlas xeolingüísticos referentes á vitalidade oral e escrita das linguas de diferentes partes do

---

²⁰¹ Laponce, de feito, non usa a etiqueta “xeolingüística” nin ningunha outra para definir o seu traballo *Langue et territoire*.

²⁰² “In other words, if geolinguistics is to be more than just a word or an attractive concept, the newness of which will quickly wear off, we will require new methodological approaches, new combinations of data, unique goals and hypotheses, that only geolinguistics can best propose and use” (McConnell, 1999).

mundo (Kloss e McConnell, 1974, 1978a, 1978b, 1981, 1984, 1989; Kloss, McConnell e Verdoodt, 1989; McConnell e outros, 1992; McConnell e Gendron, 1992). Ao igual que Mackey, o uso frecuente de diferentes fontes estatísticas para a elaboración destes traballos levou a McConnell a se interesar polo uso e validez dos censos e sondaxes lingüísticos (McConnell, 1979, 1991: 9-27).

As súas achegas máis importantes á xeolingüística realízaas no seu traballo *Macro-Sociolinguistic Analysis of Language Vitality: Geolinguistic Profiles and Scenarios of Language Change in India* (McConnell, 1991). Nel, McConnell define a lingua como a ferramenta cultural que torna posíbel a comunicación humana. As linguas acostuman distribuírse en contínuums lingüísticos nos que a pasaxe dunha lingua para outra é progresiva e non existen fronteiras lingüísticas abruptas. Estas definen, segundo McConnell, os límites de cada contínuum. Ao longo destes contínuums, as sociedades agrupan as diferentes variedades orais en linguas conformando o que McConnell denomina *contínuums linguolectais* (“language-dialect continuum”) como, por exemplo, o indoeuropeo románico. No proceso de agrupamento en linguas das diferentes variedades orais dun contínuum linguolectal xoga un papel fundamental o que en xeografía se coñece como *efecto fronteira*. A constitución de diferentes territorios ao longo dun contínuum implica a creación de fronteiras sociopolíticas non necesariamente coincidentes coas transicións entre variedades lingüísticas. As fronteiras sociopolíticas teñen un efecto decisivo no desenvolvemento e difusión das linguas que tenden a ser dominantes en cada territorio. Deste xeito, as fronteiras marcan tamén o territorio dunha determinada xerarquía sociolingüística, normalmente caracterizada por unha situación de dominación dunha variedade lingüística sobre as demais. Ademais, as fronteiras tenden a reducir o grao de semellanza lingüística entre territorios veciños chegando a miúdo a romper a unidade lingüística no seo de contínuums linguolectais. Os procesos de elaboración lingüística tenden a ser diferentes en cada territorio e vense determinados pola xerarquía sociolingüística que neles se establece. As sucesivas rupturas da unidade lingüística no contínuum linguolectal románico constitúen un bo exemplo do efecto fronteira. Porén, para McConnell este resulta aínda máis evidente en casos máis recentes de ruptura de unidades lingüísticas máis ou menos consolidadas como o da división sociopolítica entre romanés e moldavo ou entre o búlgaro e o macedonio²⁰³.

---

²⁰³ Como veremos máis adiante, poderíamos incluír aquí casos como o do galego e o portugués ou, no contexto de fronteiras administrativas intraestatais, o do galego e o “galego-asturiano” e o máis coñecido do catalán e o valenciano.

Nestes casos, os contínuums linguolectais vense fragmentados pola aparición dunha fronteira sociopolítica que os divide e que conleva procesos de elaboración lingüística diverxentes. Segundo McConnell, un dos primeiros pasos na fragmentación do contínuum linguolectal é a mudanza do nome da lingua, que axiña vén acompañado dun proceso de estandarización diferenciador (asunción de novas regras morfosintácticas, uso dun novo sistema ortográfico, etc.). Nesta análise de McConnell resulta evidente a influencia do traballo de Heinz Kloss, especialmente no referente aos conceptos de *lingua por distancia* e *lingua por elaboración* (Kloss, 1967). McConnell trata así a espiñenta cuestión da distinción entre lingua e dialecto nos contínuums linguolectais non só dun punto de vista estrutural, senón sobre todo dunha perspectiva política e territorial que o fai concidir con autores como Chambers e Trudgill²⁰⁴ ou L.-J. Calvet (McConnell, 1991: 65, 97).

Ademais, McConnell sinala tamén a existencia de *enclaves lingüísticos* isolados do seu contínuum linguolectal orixinal. Nestes enclaves, como, por exemplo, os retorrománicos ao longo dos Alpes italianos e suízos, as comunidades perden a comunicación entre si, o que produce unha focalización lingüística en cada enclave. Segundo McConnell, estes enclaves son o resultado da fragmentación de antigos contínuums linguolectais debida a invasións ou ao espallamento poboacional por áreas vastas e inhóspitas como cordais montañosos, desertos ou tundras (McConnell, 1991: 65).

McConnell comparte con Jean Laponce a idea de que as variedades lingüísticas tenden a monopolizar todos os ámbitos de comunicación nos territorios onde se falan. Porén, non son poucos os territorios que coñecen o uso de dúas ou máis linguas. McConnell ve o bilingüismo social destes territorios como o resultado dunha situación de contacto lingüístico máis ou menos prolongada. Para este autor, as situacións de contacto lingüístico son debidas a diferentes razóns (McConnell, 1991: 66-67):

1. *Dominación* por conquista ou anexión dunha comunidade lingüística sobre outra. Nestas situacións, a variedade lingüística dominada coñece unha serie de mudanzas baixo a influencia da variedade lingüística dominante. A longo prazo, a situación de dominación pode conlevar a

---

²⁰⁴ Lembremos que estes dous xeolingüistas británicos presentan a autonomía, dominación ou dependencia dunha variedade lingüística a respecto das súas veciñas en función da evolución das fronteiras territoriais (Chambers e Trudgill, 1994: 28-32).

asimilación da comunidade lingüística dominada mediante a disolución lingüística na cultura dominante.

2. *Inmigración*. En moitos casos, os inmigrantes asimilan a lingua e cultura do territorio onde se establecen. Con todo, as comunidades inmigrantes poden conservar a súa lingua para determinadas funcións ficando bilingües e ás veces mesmo poden non chegar a assimilar a lingua da comunidade anfitrión. Segundo McConnell, o número de inmigrantes, a súa distribución ao longo do territorio (concentración/dispersión) e o seu grao de integración social (segregación/inserción) son os factores que determinan o grao de lealdade con respecto á súa lingua materna.
3. *Colonización superficial*. Nestes casos a comunidade de colonos é minoritaria con respecto á poboación colonizada, que mantén un alto grao de lealdade á súa lingua. Co tempo, os colonos intégranse na sociedade local ou acaban abandonando o territorio. A miúdo, certos ámbitos de uso da lingua da comunidade colonizadora (xustiza, administración, educación, etc.) chegan a se conservar nestas situacións. Tal é o caso de numerosos países de África e Asia tras a súa independencia das súas metrópoles europeas. A longo prazo, se o uso da lingua dos colonizadores chega a ser ritual, tense constatado a súa perda definitiva, como foi no caso dos pobos xermánicos que invadiron e fragmentaron o Imperio Romano de Occidente.

Tendo en conta as causas do contacto lingüístico, o seu grao de incidencia sobre a unidade no contínuum linguolectal da variedade lingüística dominada, o grao de asimilación da comunidade lingüística que a fala e a xerarquización sociolingüística que se establece entre as linguas en contacto, McConnell (1991: 68) propón unha tipoloxía de catro situacións de contacto lingüístico²⁰⁵:

1. *Substrato lingüístico*. Trátase de situacións de contacto nos que a comunidade lingüística esóxena chega a ser maioritaria e dominante no territorio no que se instala disolvendo o contínuum linguolectal precedente e asimilando por completo a comunidade lingüística endóxena. Tras a súa disolución cultural, desta última só quedan unha

---

²⁰⁵ McConnell non utiliza unha terminoloxía concreta para cada tipo de situación de contacto, só as numera do un ao catro. As denominacións clasificatorias que aquí aparecen son nosas.

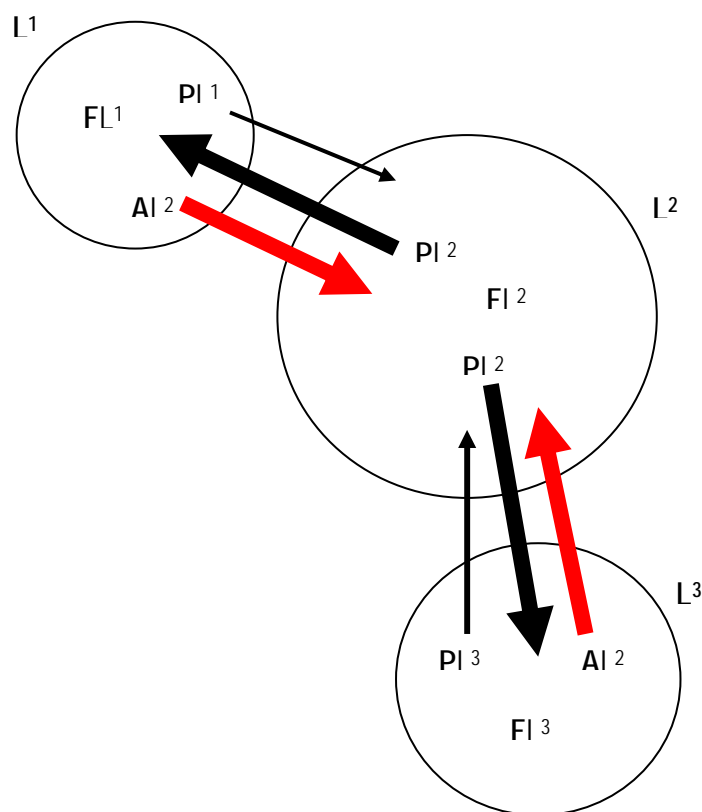
serie de palabras e expresións “fósiles”, pegadas lingüísticas que conforman o que en lingüística histórica se denomina “substrato lingüístico”. Entre outros, McConnell ofrece como exemplo deste tipo de escenarios o caso da Galia romana.

2. *Encravamento*. Nesta situación, a comunidade lingüística esóxena chega a ser maioritaria e dominante no seu novo territorio pero non consegue assimilar por completo a comunidade indíxena, que se torna minoritaria dispersándose en enclaves lingüísticos habitualmente periféricos. Para McConnell este sería o caso das etnias siberianas ou das tribos aborixes de Australia.
3. *Colonización*. Neste escenario, a comunidade lingüística esóxena é dominante mais non maioritaria, conservando a comunidade endóxena o seu contínuum linguolectal pouco alterado e unha forte presenza social da súa lingua. Practicamente todo o continente africano, mesmo despois da descolonización, presenta este escenario na actualidade.
4. *Integración*. Neste último caso, as comunidades esóxenas, normalmente inmigrantes, aínda que tamén poden ser invasores, non chegan a ser maioritarias nin a consolidar o seu dominio, o que implica diferentes graos de integración na comunidade endóxena. Normalmente, neste tipo de situacións a comunidade lingüística esóxena acaba asimilando a lingua endóxena. Tal foi o caso dos numerosos inmigrantes europeos chegados aos Estados Unidos.

McConnell préstalle especial atención ao factor da xerarquización lingüística que se establece entre as linguas en contacto no reparto dos seus usos sociais. Para este autor, o concepto de *dominación lingüística* resulta fundamental á hora de analizar a xerarquía que se establece nun territorio bilingüe ou plurilingüe. En cada territorio a xerarquía das variedades lingüísticas en contacto establécese en función dunha determinada xerarquía social definida pola dominación duns grupos sociais sobre outros. Así, McConnell ve unha relación de causa-efecto entre a dominación social e cultural e a xerarquización social das variedades lingüísticas faladas nun territorio. A miúdo, esta relación constitúe a causa do abandono de moitas linguas dominadas ou minorizadas. Porén, McConnell sinala tamén que isto non sempre é así e que en casos como o da India a dominación sociopolítica non conlevou un proceso de substitución

lingüística. Mediante fórmulas sinxelas, este autor describe os diferentes contextos territoriais na relación territorial entre xerarquía sociolingüística e dominación cultural (McConnell, 1991: 72-80).

GRÁFICO 8. MODELIZACIÓN DE MCCONNELL SOBRE O PODER TERRITORIAL DAS LINGUAS

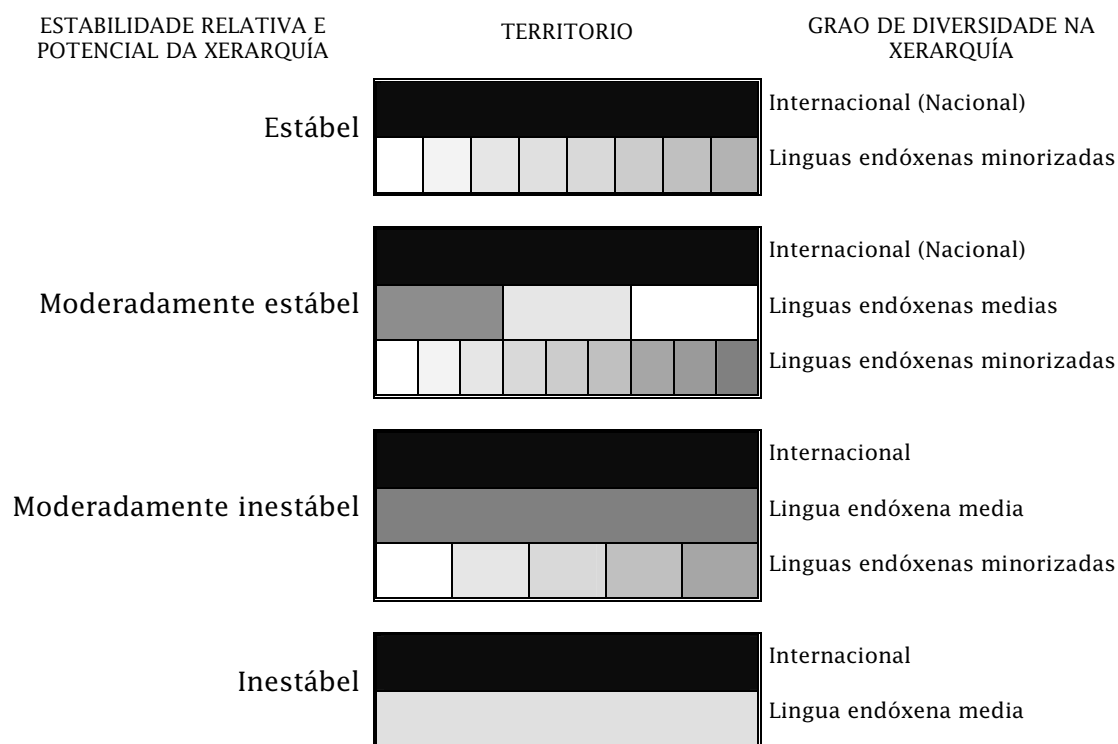
Elaboración propia a partir do gráfico publicado por G.D. McConnell (1991: 157)
 $L^{1,2,3,\dots}$ = lingua 1, 2, 3...; F = forza lingüística; P = presión lingüística; A = atracción lingüística

McConnell ve as situacións de contacto lingüístico como o resultado dun proceso de difusión dunha lingua fóra do seu territorio orixinal. Para este autor, a capacidade de difusión dunha lingua fóra do seu territorio endógeno radica en dous factores fundamentais: a súa forza e a súa vitalidade. McConnell asume, aínda que con matices, o concepto de “forza lingüística” lanzado por Mackey (1973), así como a súa achega cuantitativa. Desde esta perspectiva, cada lingua exerce diversas forzas nos territorios onde é falada e en relación ás linguas do seu contorno territorial. Esta forza da lingua é medíbel, analizábel matematicamente, e vén dada por unha serie de variábeis demográficas, económicas e culturais. Segundo McConnell, o poder territorial dunha lingua sobre outras pódese representar mediante “vectores” de forza (ver Gráfico 8). Estes poden ser de dous tipos: de presión e de atracción. O vector da presión lingüística representa as forzas centrífugas, isto é, as que, partindo do territorio

endógeno, exercen unha presión lingüística sobre outros territorios. Por outro lado, o vector de atracción dunha lingua indica a existencia de forzas centrípetas que achegan outros territorios á esfera cultural do seu territorio endógeno. Segundo McConnell, canto maior é o poder dunha lingua sobre un territorio máis aumentará a súa presión sobre os territorios veciños (McConnell, 1991: 155-156).

GRÁFICO 9. A ESTABILIDADE DAS XEORARQUÍAS SOCIOLINGÜÍSTICAS DOS TERRITORIOS EN FUNCIÓN DA SÚA DIVERSIDADE LINGÜÍSTICA

Elaboración propia a partir de McConnell (1991: 164)

Ao lado da forza ou poder territorial das linguas, a vitalidade etnolingüística²⁰⁶ constitúe para McConnell outro factor determinante na capacidade de expansión territorial dunha comunidade lingüística. Os factores que mellor expresan a vitalidade lingüística dunha comunidade son o seu peso demográfico, o apoio institucional, o grao de estandarización da súa lingua e o grao de diversidade lingüística existente no territorio que ocupa (McConnell, 1991: 158-162). McConnell préstalle especial interese a este último factor xa que, para el, o grao de diversidade lingüística dun territorio resulta decisivo na consolidación do dominio dunha determinada lingua no seu interior. Deste xeito, as xerarquías sociolingüísticas que se establecen nun territorio dependen do

²⁰⁶ McConnell adopta a definición que de vitalidade dá H. Giles: o conxunto de factores que inciden para que un determinado grupo humano actúe como unha entidade colectiva distinta na súa relación con outras comunidades (McConnell, 1991: 158).

número e do status das variedades lingüísticas que nel se falan. McConnell (1991: 164) distingue catro graos de diversidade lingüística territorial: estábel, moderadamente estábel, moderadamente inestábel e inestábel (ver Gráfico 9).

Como se pode ver, canto maior for a diversidade lingüística dun territorio, maiores posibilidades ten unha soa lingua de encabezar e estabilizar a xerarquía sociolingüística que se establece dentro das súas fronteiras (McConnell, 1991: 164). Isto explica o interese tradicional dos estados-nación en apoiar posicións políticas contrarias á estandarización das linguas minorizadas ou á concepción unitaria dos contínuums linguolectais atravesados por fronteiras territoriais. A este respecto, constitúen un bo exemplo as posicións expresadas por numerosos medios e organismos da comunidade castelanfalante en España con respecto á unidade lingüística galego-portuguesa, asturiano-leonesa ou catalano-valenciá. Tamén poderíamos citar como exemplo a posición contraria dunha boa parte da poboación francófona maioritaria aos procesos de recoñecemento e estandarización das linguas rexionais en Francia. Para McConnell, un dos aspectos nos que unha comunidade lingüística debe incidir para garantir o seu dominio nun territorio bi ou plurilingüe é a alteración ou fragmentación dos contínuums linguolectais preexistentes.

Partindo destes principios e tras analizar numerosas situacións de contacto lingüístico debidos a diferentes modelos de difusión lingüística, McConnell (1991: 80-81) define os factores que inciden na difusión dunha lingua esóxena nun territorio:

- a. Os factores físicos e humanos do seu territorio: canto máis inaccesíbel e pouco poboado se encontrar un territorio, máis difícil se tornará nel o dominio dunha lingua esóxena.
- b. A súa diversidade lingüística, isto é, o número de linguas que se falan nel e o peso demográfico de cada unha delas.
- c. O grao de elaboración, especialmente de estandarización, das linguas faladas nese territorio.
- d. Os beneficios e servizos que se poidan obter do uso de cada unha das linguas faladas no territorio.
- e. As invasións e as conquistas militares.

- f. O tempo: precísase un certo tempo para que unha lingua esóxena vaia ocupando funcións comunicativas no territorio polo que se difunde.

Observando cómo actúan estes diferentes factores da expansión territorial das linguas, McConnell (1991: 165-166) lanza unha serie de principios ou “teorías” sobre a difusión e a conservación lingüísticas:

- *Teoría do sistema.* As transformacións nas relacións e roles sociais nun territorio implica mudanzas nas funcións comunicativas que cumpren as linguas que se falen nel.
- *Teoría da redundancia.* Dúas linguas dificilmente poden compartir nun mesmo territorio o seu uso nun mesmo ámbito social ou función comunicativa. As funcións comunicativas que cumpre unha lingua non son redundantes.
- *Teoría do monopolio.* As linguas tenden a impor o seu uso exclusivo nos ámbitos sociais onde son usadas ou nas funcións comunicativas que ocupan. En situacións de contacto ou de bilingüismo, tendemos a usar unha soa lingua para cada función ou ámbito de comunicación.
- *Teoría da inercia.* O uso exclusivo ou predominante dunha lingua para unha función comunicativa ou nun ámbito social tende a perdurar mesmo despois do desaparición dos factores que mantiñan o seu dominio.
- *Teoría da dependencia.* A inclusión dos falantes nos intercambios comunicativos que se dan nun determinado ámbito ou contexto social depende do seu grao de coñecemento da lingua que exerce un dominio para esa función.
- *Teoría da atracción.* Cantas máis funcións monopoliza unha lingua nun territorio, máis poder de atracción terá esta nel.
- *Teoría do baleiro.* Unha lingua tende a se difundir e a se impor antes nos ámbitos sociais e funcións comunicativas onde desaparece ou non existe un monopolio lingüístico previo.
- *Teoría da filiación.* As linguas difúndense mais facilmente en territorios lingüisticamente próximos ou emparentados. Esta difusión resulta especialmente rápida en casos de *bilingüismo inherente* ou tamén

denominado *pasivo*, nos que a proximidade entre as linguas en contacto é tal que ambas as comunidades poden comprenderse sen recorrer á aprendizaxe da lingua do outro²⁰⁷.

Partindo destes principios, McConnell considera que o fenómeno do bilingüismo social nun territorio é un indicador fundamental do grao de expansión dunha lingua no seu interior. Produto das situacións de contacto, as evolucións dos usos e da poboación bilingüe reflicten a evolución mesma desa situación de contacto. Así, McConnell afirma que canto maior é o bilingüismo nun territorio, maior é o risco que corre a lingua ou linguas endóxeas de desaparecer. Aínda que estabilizado nun contexto de diglosia, o bilingüismo non implica a asimilación lingüística, para este autor isto non é así na maioría dos casos. Polos principios de redundancia e de monopolio, cada lingua en contacto tenderá a expandir o seu uso en cada ámbito social e para cada función comunicativa. Segundo McConnell, a situación tórnase crítica cando a lingua en expansión compite coas endóxeas en todos os ámbitos e funcións. Trátase do que el denomina o *bilingüismo total*:

“In extrem cases of total or near bilingualism, the risk of reducing the mother tongue to an extremely narrow role repertoire (where it is used exclusively) is very high, as is also the danger of role redundancy i.e. two languages being used indiscriminately in the same role, regardless of time, setting and interlocutor” (McConnell, 1991: 95)

Resulta evidente, pois, que McConnell asume a concepción de bilingüismo social que expón Jean Laponce. Este fenómeno, lonxe de constituír unha vantaxe para os territorios, é visto por estes autores como a fase media do proceso de asimilación lingüística que conleva a desaparición das linguas endóxeas. Sen facelo explicitamente, McConnell e Laponce cuestionan en boa medida as políticas que promoven o bilingüismo social²⁰⁸ e as solucións persoais na resolución dos conflitos lingüísticos territoriais. A escola quebequesa de xeolingüística parece aconsellar unha planificación lingüística que consolide, se for imposíbel implantar o uso exclusivo dunha lingua en cada territorio, o uso dunha soa lingua para cada función de comunicación. É bo de ver que o contexto particular que se vive no Quebec ten moito a ver coa posición destes autores que, aínda sen se posicionaren abertamente, pretenden contribuír cos seus traballos para a aplicación de políticas conservacionistas, isto é,

---

²⁰⁷ Un bo exemplo de bilingüismo aparente constitúeo, sen dúbida, o contacto entre galego e castelán en Galiza.

²⁰⁸ Como exemplo destas poderíamos citar a política de “bilingüismo harmónico” aplicada en Galiza durante os anos 1990.

tendentes á preservación da diversidade lingüística, na resolución dos conflitos lingüísticos territoriais.

4.4. A xeolingüística territorial en Europa

Fortemente influenciados polos autores da escola xeolingüística canadense e as súas investigacións sobre a situación quebequesa, varios xeógrafos europeos desenvolven investigacións e elaboran textos teóricos sobre a relación entre as linguas e o territorio a partir do final dos anos 1970. Entre eles destacamos o traballo do francés Roland Breton e o do británico C.H. Williams, que colaborou con W.F. Mackey en varios proxectos e publicacións. Aínda que Roland Breton non inscribe o seu traballo, ou ao menos nun primeiro momento, na xeolingüística, Williams constitúe un dos principais impulsores desta disciplina como punto de encontro interdisciplinario.

4.4.a. As achegas de Roland Breton

O xeógrafo Roland Breton destácase a partir do final dos anos 1970 como un dos máximos representantes da xeolingüística territorial en Europa. Cómpre salientarmos deste especialista o seu bo coñecemento do traballo feito pola lingüística, non só no ámbito da dialectoloxía tradicional, senón tamén na teoría e tipoloxía lingüísticas. Aínda que o seu traballo sobre o contexto xeográfico das linguas se estende ao longo de numerosos artigos e colaboracións, entre os que cómpre salientarmos o seu *Atlas des langues du monde* (2003), é o seu libro *Géographie des langues*, publicado en 1979 na colección *Que sais-je?*²⁰⁹, o que se tornou nunha referencia obrigada para a xeolingüística.

Roland Breton coincide cos outros xeolingüistas territoriais en considerar a xeolingüística como un campo interdisciplinario que se pode integrar tanto na axenda da xeografía cultural, da cal el procede, como da lingüística variacional. Ao igual que Imbrighi, Breton considera que a procedencia disciplinaria ou académica dos especialistas en xeolingüística supón a asunción dunha determinada tarefa na mesma. Así, se Imbrighi falaba do papel dos “xeógrafos lingüistas” e o dos “lingüistas xeógrafos”, Breton distingue entre a tarefa dos especialistas en lingüística e a dos especialistas en xeografía. Para este xeolingüista francés, estas dúas tarefas, a da

---

²⁰⁹ Anos máis tarde ampliaría este traballo na súa tradución inglesa, á cal non demos tido acceso: Breton, R. (1991): *Geolinguistics: Language Dynamics and Ethno-linguistic Geography*, Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa.

lingüística e a da xeografía, correspóndense coas dúas orientacións fundamentais da xeolingüística: a xeografía lingüística e a xeografía das linguas (Breton, 1979: 13-35).

Segundo Breton, a xeografía lingüística é a parte da xeolingüística que se ocupa da xeografía dos feitos da lingua. Este especialista asume a validez dos conceptos e análises desenvolvidos por esta orientación, desde o modelo da Teoría das Ondas até a idea do contínuum lingüístico pasando polos conceptos de área lingüística e (dia)lecto, xa for xeográfico (xeolecto), social (sociolecto) ou individual (idiolecto). Para Breton, a principal tarefa do lingüista xeógrafo é a de identificar e delimitar as linguas, isto é, a de sinalar as estruturas lingüístico-territoriais obxecto de estudo da xeolingüística. O xeolingüista francés incide na falta de consenso en lingüística para clasificar as variedades lingüísticas en linguas e dialectos e reconece a complexidade da cuestión²¹⁰. Como criterios de clasificación, ao igual que moitos outros especialistas dos últimos anos, Breton segue a achega de Heinz Kloss e os seus conceptos de “lingua por distanciación” ou *Abstand Sprache* e “lingua por elaboración” ou *Ausbau Sprache* (Kloss, 1967; Muljačić, 1986). Porén, nos últimos anos tamén ten asumido novos conceptos de clasificación, especialmente os propostos por David Dalby no seu proxecto *linguosfera*²¹¹ (Breton, 1979: 20-29, 2000, 2003: 15). Dos lingüistas

---

²¹⁰ “L’univers linguistique est particulièrement instable et ses unités de base, qui sont les langues et les dialectes, en perpétuelle évolution, peuvent amener les linguistes eux-mêmes à des analyses assez divergentes, ne serait-ce que sur la qualification et le dénombrement des unes et des autres” (Breton, 2003: 15).

²¹¹ David Dalby centrou a súa investigación sobre o estudo comparativo das linguas, téndose interesado tamén por cuestións de cartografía. Tras a súa xubilación, este lingüista británico convértese no promotor do proxecto *linguosfera* a través do *Linguasphere Observatory*. Baixo o lema “na galaxia das linguas, a voz de cada persoa é unha estrela”, este centro de investigación internacional traballa para actualizar o denominado *Rexistro da linguosfera*, unha clasificación das variedades lingüísticas de todo o mundo publicada por primeira vez en formato papel en 2000. Este proxecto parte do principio teórico de que cada “voz” ou idiolecto se insire no contínuum de fluxos de comunicación humana que cobre boa parte da superficie terrestre. Este continuum de fluxos comunicativos denomínase *linguosfera*. Ao longo dese continuum organízanse conglomerados de elementos semánticos, lexicais, morfolóxicos e fonéticos relacionados por unhas determinadas regras gramaticais. Cada conglomerado constitúe unha “voz” ou linguaxe individual. De súa vez, e en función da súa similitude e da capacidade de comprensión dos falantes, as voces organízanse en “linguas orais”, isto é, en grupos de voces diferenciadas social e/ou espacialmente. Por tanto, as linguas que falamos serían sistemas interdependentes inseridos no contínuum mundial da comunicación humana, conglomerados interconectados no seo da *linguosfera*. A complexidade de factores que entran en xogo na constitución destes conglomerados lingüísticos explica os problemas con que se encontra a lingüística na hora de efectuar o recuento das linguas faladas no mundo. Para a súa clasificación, o *Linguasphere Observatory* decide abandonar a dicotomía tradicional entre “lingua” e “dialecto”, así como criterios usados habitualmente como a tradición escrita, por non seren operativos no conxunto da *linguosfera*. Así, partindo dunha posición independente de toda afiliación política ou relixiosa, propoñen unha clasificación baseada en *linguas exteriores* (grandes conglomerados de intercomprensión compostos de varias linguas interiores e multitude de dialectos), *linguas interiores* (conglomerados resultantes da variación rexional das linguas exteriores, en moitos casos asociados a unha tradición escrita diferenciada) e *dialectos* (variacións máis locais das linguas interiores a miúdo carentes dunha tradición escrita diferenciada). As linguas exteriores esténdense por *xeosectores* (Eurasia,

xeógrafos, Breton reclama unha maior capacidade de síntese nas cartografías que elaboran e insiste na necesidade de consideraren só os elementos estruturalmente pertinentes. Outra cuestión fundamental para Breton no desenvolvemento da orientación estrutural en xeolingüística é a importancia de correlacionar a distribución dos fenómenos lingüísticos pertinentes con outros factores territoriais como o poboamento, a demografía, etc.. Segundo Breton, esta correlación débese efectuar tanto coa distribución dos elementos lingüísticos como coa da variedade da que fan parte. Para camiñar nesta liña, Breton ve necesaria unha maior colaboración interdisciplinaria entre a lingüística e a xeografía (Breton, 1979: 13-29).

Para Breton, ao lado do traballo da lingüística, a xeografía, en especial a xeografía cultural²¹², debe desenvolver a tarefa de analizar a xeografía dos usos e funcións das linguas no seo dunha xeolingüística interdisciplinaria. Con todo, no seu libro de 1979, este autor aínda utiliza con este sentido o termo de “xeografía lingüística”, só usando o de “xeolingüística” nos traballos de anos posteriores. A este respecto, Breton considera que as achegas da lingüística resultan indispensábeis non só para a xeografía cultural, senón para as ciencias humanas en xeral. Como outros xeógrafos lingüistas como C.H. Williams, lamenta a falta de interese polas linguas na xeografía e, en xeral, dos elementos etnoculturais. Para Breton, até finais do século XX, a xeografía cultural apenas foi alén de consideracións superficiais e convencionais na hora de tratar a lingua como elemento territorial. Como outros autores, Breton considera fundamental neste desleixo o feito de a xeografía non considerar a lingua como un elemento visíbel na paisaxe, principal obxecto de estudo da orientación cultural impulsada pola xeografía rexional. Este xeógrafo francés ve o interese renovado pola lingua como un dos motores da mudanza da actual xeografía cultural. Tamén considera fundamental que os xeógrafos lingüistas asuman os principios do estruturalismo lingüístico considerando as diferentes variedades lingüísticas faladas no mundo como

---

Australasia, Africa, Norteamérica e Sudamérica) a miúdo asociadas por afinidade en *filozonas*, que poden agruparse de súa vez en amplos *filosectores* (afroasiático ou semítico, austronesio, idoeuropeo, transafricano e sino-indio ou sino-tibetano). Así, por exemplo, o Linguasphere Observatory rexistrou o galego como unha lingua interna da lingua exterior portuguesa, no conglomerado occidental da filozona románica, dentro do filosector indoeuropeo do xeselector euroasiático. No ano 2000, esta entidade identificara 4.994 linguas exteriores incluíndo 13.840 linguas interiores e 8.881 dialectos (Breton, 2003: 15; TOL, 2000a, 2000b, 2004).

²¹² Breton entende a xeografía cultural como o estudo dos conxuntos que combinan a herdanza lingüística, relixiosa, histórica e política das sociedades particulares, concibidas estas como sistemas de pensamento e solidariedade (Breton, 1979: 39).

manifestacións particulares dun só sistema lingüístico universal²¹³. Para este autor, a lingua debe ser tida en conta como un dos factores máis importantes na xénese das nosas estruturas mentais, culturais e étnicas. Esta visión da lingua como organizador particular dos elementos da experiencia, como o prisma a través do cal a interpretamos, achega a Breton ao estruturalismo de lingüistas como André Martinet ou Edward Sapir, quen sostíña que a lingua é unha representación simbólica da realidade sensíbel (Breton, 1979: 29-32).

Breton tamén mostra unha especial preocupación polas cuestións metodolóxicas, sobre todo no referente ás fontes e á cartografía empregadas en xeolingüística. Ao igual que a escola canadense (Mackey, McConnell) e anglosaxona (Trudgill), asume a metodoloxía cuantitativa na análise das correlacións territoriais entre usos e funcións lingüísticas e factores culturais, sociais e económicos. Recoñece a validez dos atlas lingüísticos e das sondaxes sociolingüísticas como fontes para a xeolingüística, así como a importancia dos censos lingüísticos. Breton lamenta a escaseza de datos lingüísticos que aínda nos ofrecen a maioría dos censos de poboación e que, cando o fan, os datos de cada censo non sexan en moitos casos comparábeis entre si. As sondaxes sociolingüísticas poden paliar estas carencias e, na súa ausencia, tamén as elaboradas polos medios de comunicación. Canto á cartografía, Breton considera que, como na xeografía, esta debe constituír o instrumento básico de traballo en xeolingüística. Este especialista establece unha distinción entre o que el denomina “mapas lingüísticos”, elaborados por lingüistas e centrados na análise da variación estrutural ou interna das linguas, e “mapas xeográficos”, feitos por xeógrafos para expresaren a distribución e evolución territorial dos usos e funcións lingüísticas. Ao igual que lingüistas xeógrafos como Harald Thun ou Hans Goebel ou de xeógrafos franceses como R. Brunet, Breton considera que se deben elaborar mapas de síntese a partir de serie de mapas temáticos de tipo analítico. Deste xeito, o mapa debe ser un instrumento de representación tanto das modelizacións cuantitativas como cualitativas.

---

²¹³ É precisamente na crenza da existencia dun só sistema de comunicación humana de base que coñece variacións nun contínuum ao longo do territorio no que se baseará despois o concepto de *linguosfera* lanzado por Dalby. Cómpre sinalarmos aquí que esta comprensión holística e sistémica da glotodiversidade mundial supón abandonar a visión ecolóxica defendida por autores como Mackey ou McConnell e segundo a cal as linguas se comportarían como especies animais loitando pola supervivencia (TLO, 2004). A inoperatividade da achega ecolingüística é, de feito, recoñecida en certo modo por Roland Breton (1979: 36): “Sin que se pueda hablar de una verdadera ecología de las lenguas, puesto que la lengua no actúa directamente sobre el medio físico, existe una distribución particular de cualquier habla dentro de la población, que es su medio, y una ecología de los grupos humanos dotados de una lengua común”.

Ao lado da cartografía, Breton recoñece a utilidade de certas representacións gráficas (táboas, gráficas, diagramas, etc.) como complemento (Breton, 1979: 36-40, 99-111).

Ao contrario do que opina moita xente e non poucos especialistas, Breton defende que a diversidade lingüística non está ameazada por unha uniformización da comunicación humana asociada aos procesos de mundialización económica e da compresión espazo-tempo²¹⁴. Sostén que o que se mundializa son os fenómenos e os problemas lingüísticos, non os usos nin as prácticas. As sociedades e as súas culturas tenden á diferenciarse e diversificarse, tamén no plano lingüístico, polo exercicio do dereito de cada individuo a ser diferente, a desenvolver unha identidade propia. Esta tendencia á diversidade e á mundialización dos problemas lingüísticos, asociada ao aumento dos movementos poboacionais (migracións, deportacións, refuxiados, etc.) e a creación de institucións supraestatais, dá como resultado unha multiplicación das situacións de contacto lingüístico e, por tanto, do número de conflitos resultantes. Para Breton, trátase dun fenómeno que marca o final do século XX. Cómpre salientarmos aquí que, como outros xeógrafos de inspiración radical ou humanística, este xeolingüista francés cre no deber que teñen os especialistas de lles dar unha solución aos problemas sociais e territoriais e de iren alén das análises e dos prognósticos (Breton, 1979: 33).

A este respecto, Breton defende abertamente a conservación da diversidade lingüística do planeta:

“En la actualidad no se considera que la colectividad nacional o internacional tengan ninguna ganancia con la desaparición de una lengua, y podríamos preguntarnos si sería un progreso real el hecho de que el mundo no conociese más que una sola lengua viva. En un planeta en el que se pretende proteger las especies en vías de extinción, parece que es urgente velar asimismo por la conservación de las pequeñas lenguas vivas, como otras tantas formas amenazadas del pensamiento humano, del patrimonio cultural común” (Breton, 1979: 92)

Este espírito conservacionista faino coincidir máis unha vez coa escola canadense ao concibir o estudo do contexto xeográfico dunha lingua como o da análise das comunidades humanas que a falan. Breton define unha comunidade lingüística como o grupo de persoas que comparten unha mesma lingua materna e unha serie de elementos culturais ou “étnicos” (raza, nacionalidade, relixión, etc.). De feito, a lingua é concibida por este autor como un elemento “étnico” fundamental e pasa a usar o termo

---

²¹⁴ Na realidade, Breton fala metaforicamente de “empequenecemento” do planeta debida á aceleración dos transportes e do carácter instantáneo das comunicacións. Este fenómeno xeográfico, a aceleración espazo-tempo, e as súas consecuencias sociais e culturais son analizadas en detalle nos anos 1990 por especialistas como Doreen Massey (1994).

“etnia”²¹⁵ ou “grupo etnolingüístico” como sinónimo de comunidade ou grupo lingüístico. De aí que, por exemplo, ao analizar o contexto xeolingüístico ucráino, Breton fale de “etnia rusa” e “etnia ucráina”. Para Breton, xunto co territorio e a poboación, a lingua constitúe un dos elementos da preestruturación na que se asenta a formación dun grupo etnolingüístico. Un grupo de persoas que fala unha lingua determinada ocupando un territorio concreto é o primeiro requisito para que este se desenvolva como comunidade ou grupo etnolingüístico. Segundo Breton, trataríase do caso dunha *etnia emerxente*. O desenvolvemento desta preestruturación acostuma implicar a conformación dunha estrutura etnolingüística máis consolidada e apoiada noutros tres elementos: unha cultura diferenciada, unhas determinadas relacións sociais e un sistema económico particular. Nesta fase encontraríanse as *etnias en vías de consolidación*. O paso final desta evolución sería a xeración dunha postestruturación que se traduciría na creación dunhas estruturas políticas localizadas nunha “metrópole” na que se sitúa un centro de decisións, ou capital, ao redor do cal se desenvolve unha rede urbana. Metrópole, aquí, é un equivalente do que en xeografía cultural se denominaría “rexión central”. Vemos, pois, que Breton asume en boa medida o modelo centro/periferia, así como o concepto de centro vital aplicado polos especialistas canadenses. O seu desenvolvemento caracteriza, segundo Breton, unha *etnia autocentrada*. Así, este autor coincide con Laplace en que tanto a carencia dun centro vital ou dunha rexión central como o abandono da lingua materna son dúas características interrelacionadas e decisivas na asimilación e desaparición das comunidades lingüísticas (Breton, 1979: 55-59).

Breton reconece a existencia de *subetnias* cando unha etnia presenta un volume de poboación importante ocupando varios territorios. Estas subetnias correspóndense coa existencia de diferentes variedades territoriais ou estatais das linguas²¹⁶. A aparición

---

²¹⁵ Breton é consciente da polémica que resulta esta escolla terminolóxica que defende apelando á etimoloxía de “etnia”: “Para que este neologismo sea útil es conveniente manterle a súa acepción precisa de grupo caracterizado en principio por a unidade de lingua e non por o orixe xenético ou a homogeneidade antropolóxica (raza), os lazos de consanguinidade (clan, tribo), nin por un conxunto de rasgos culturais (pueblo) ou políticos (nación). Con este sentido estrito, a etnia se identifica con el « grupo de lingua materna », o « GLM » de los lingüistas e de los etnólogos, chamado asimismo, de una maneira non tan precisa, « grupo etnolingüístico » o « comunidade lingüística ». Se trata, pois, do conxunto de individuos que teñen a mesma lingua materna, cualesquiera que seán, por outro lado, as diferenzas de orixe antropológico, de situación xeográfica, o de pertencencia política” (Breton, 1979: 59).

²¹⁶ É o que Muljačić (1993: 81) denomina *naciolectos*: “[...] that is: a variety of a plurinational abstand language. [...] Names like *lingua argentina* do not denominate ‘new’ languages but only single natiolects”.

destes subsistemas etnolingüísticos veñen provocados por factores xeográficos (insularidade, baixa accesibilidade, etc.), políticos (anexións, conquistas, separatismos, etc.) ou culturais (separación por conflitos relixiosos, p.ex.). Como exemplo, Breton fala da etnia anglófona e das súas subetnias inglesa, australiana ou norteamericana. Este especialista reconece que casos como os da crioulización de linguas coloniais como o francés ou o inglés presentan dúbidas de adscrición. Outras indefinicións soluciónaas co concepto de *interetnia*, que usa para denominar algunhas comunidades lingüísticas africanas tradicionalmente bilingües ou plurilingües. Con todo, Breton admite que as interetnias son pouco frecuentes (Breton, 1979: 65-68).

En situacións de contacto territorial de dous grupos etnolingüísticos, Breton distingue entre a *comunidade etnófona*, que ten a lingua endóxena como lingua materna, e a *comunidade alófona*, que ten como materna a lingua esóxena en expansión. Igual que para o resto de especialistas da súa orientación, Breton vincula a análise do contacto lingüístico e da desaparición das comunidades lingüísticas co da expansión territorial das linguas. Ao igual que moitos outros autores como Muljačić, Breton concibe a desaparición lingüística como un proceso de disolución tanto das estruturas socioterritoriais da comunidade como das súas estruturas lingüísticas (proceso de *dialectalización*). Porén, reconece que non se trata dun proceso irreversible xa que, tras a aplicación de determinadas políticas, as linguas poden ser rexeneradas. Breton tamén coincide con especialistas como McConnell ou Laponce en considerar o fenómeno bilingüismo social e territorial como o produto dunha situación de contacto lingüístico asociada a un proceso de asimilación/expansión lingüística. Isto leva o xeolingüista francés a reparar tamén na importancia da distribución e da dinámica territorial dos chamados “cintos ou faixas bilingües” na comprensión dos procesos de asimilación/expansión no plano territorial. Seguindo a liña da escola canadense, Breton defende que as linguas tenden a exercer o monopolio dos intercambios comunicativos nos territorios onde se falan. A homoxeneización lingüística é vista aquí como unha tendencia habitual dos territorios caracterizados por un bilingüismo social. Para Breton, a viabilidade dunha lingua nun territorio está en función do dinamismo do seu centro vital ou rexión central. Se a lingua carece dun centro político que garanta a súa difusión no territorio en cuestión, as comunidades que a falan tenderán a ficar isoladas xerando no seu seo, como consecuencia, procesos de elaboración lingüística diverxente. Estes procesos, que Breton denomina *tendencias escisíparas*, tradúcense en diferentes graos

de fragmentación do contínuum lingüístico que poden ir da dialectalización á constitución dunha nova lingua. No peor dos casos, a tendencia escisípara, se non conduce para a emerxencia dun novo centro que garanta a implantación territorial da lingua en cuestión, conleva a miúdo a súa disolución na lingua que no seu lugar domine nese territorio. Loxicamente, as linguas poden presentar a tendencia oposta, que Breton denomina *fisípara*, pola que o dinamismo do seu centro político alimenta un proceso de difusión lingüística fora dos seu territorio. Esta tendencia conleva procesos de homoxeneización do contínuum lingüístico grazas aos contextos diglósicos que se instalan nos territorios en expansión dialectalizando as súas linguas endóxenas. Ao igual que a escola canadense de xeolingüística, Breton diseña índices cuantitativos para analizar a difusión e a implantación territorial das linguas nos o que número de falantes constitúe un dos criterios²¹⁷ (Breton, 1979: 61, 74-86).

Son precisamente a implantación e expansión territorial das linguas as que lle permiten establecer a Breton (1979: 69-73) unha clasificación xerárquica das mesmas. En concreto distingue cinco tipos:

1. *Linguas sen escrita*, transmitidas e usadas só na oralidade. A carencia de escrita obstaculiza seriamente a súa presenza no sistema de ensino. Deste xeito, encóntranse ameazadas polas linguas escritas e tenden a ser abandonadas. Este sería o caso da maioría de linguas amerindias ou africanas.
2. *Linguas locais ou vernáculos*, promocionadas polas administracións locais ou rexionais e para as que se realizan importantes esforzos no proceso de elaboración lingüística. Segundo Breton, estas linguas están a se incrementar. O catalán ou o bretón serían linguas vernáculos.
3. *Linguas vehiculares*, que desenvolven funcións económicas e comerciais na comunicación entre distintas etnias. Este sería o caso do francés en relación ao comercio das peles en amplas zonas de Norteamérica durante os séculos XVII e XVIII.

---

²¹⁷ Salientamos aquí o seu *índice de difusión* (Id), que expresa a proporción de falantes secundarios dunha lingua en relación ao de falantes maternos nun territorio dado. Obtense dividindo o número de falantes secundarios (S) dunha lingua (x) polo dos seus falantes maternos (M): $Id^x = S^x/M^x$ (Breton, 1979: 81-82).

4. *Linguas nacionais*, propias dun grupo etnolingüístico consolidado, cunha lingua elaborada ao longo dun proceso histórico, usada pola administración dun estado. Este sería o caso do italiano ou do alemán.
5. *Linguas internacionais*, usadas polos órganos internacionais e falados en diversos países por millóns de locutores, como no caso do árabe, do francés ou do inglés.

Breton insiste, pois, nunha visión dinámica dos espazos lingüísticos que debe ser comprendida a través do modelo centro/periferia. As linguas están sempre en movemento, avanzando ou recuando nos territorios onde se falan e en función da actividade dos centros de decisión política e económica dos mesmos. A dinámica da expansión/retroceso territorial das linguas marca o seu ciclo vital. Esta pódese producir, segundo o xeolingüista francés, por tres vías:

- a. *Asimilación* progresiva por capas ou grupos sociais.
- b. *Colonización*, dirixida por unha minoría lingüística endóxena e dominante.
- c. *Nomadismo* ou migración das comunidades dun territorio a outro para garantiren a súa subsistencia.

Con todo, Breton non deixa de lembrar que a difusión territorial das linguas encontra tamén barreiras físicas, sociais ou políticas, e que, ademais, é reversíbel mediante unha intervención planificada axeitada (Breton, 1979: 83-86).

Como acabamos de ver, Roland Breton non concibe o desenvolvemento dunha xeografía lingüística independente dunha xeografía das linguas. Para este autor, a distribución e evolución territorial das formas e prácticas lingüísticas está claramente asociada á da lingua da que fan parte. De aí a súa insistencia na conformación dunha xeolingüística interdisciplinaria. O froito desta idea é precisamente o seu *Géographie des langues*, un dos primeiros manuais de xeolingüística que dá conta das conclusións das súas dúas principais orientacións, a estrutural/micro e a territorial/macro. Este traballo, que difunde en Europa as importantes achegas da xeolingüística canadense, marca tamén o inicio neste continente da cada vez máis abundosa produción científica elaborada por xeógrafos lingüistas, entre os que tamén é obrigado salientar a Colin H. Williams.

4.4.b. Colin H. Williams e a xeolingüística activa

Ao lado do traballo de Roland Breton, o do xeógrafo británico Colin H. Williams constitúe unha referencia obrigada en xeolingüística. Promotor da publicación *Discussion Papers on Geolinguistics* e de varios encontros e proxectos interdisciplinarios, Williams pode ser considerado como un dos especialistas máis salientábeis no campo da xeolingüística territorial actual. Como os seus contemporáneos, este autor considera a xeolingüística como un campo de estudo interdisciplinario en vías de desenvolvemento. Para Williams, o obxectivo da xeolingüística é o de fornecer unha explicación completa dos patróns de distribución xeográfica das linguas, así como da relación entre estas e o territorio, quer dicir, da súa estrutura espacial. Trátase, pois, dunha finalidade holística que foxe do atomismo tradicional. As fontes teórico-metodolóxicas desta xeolingüística interdisciplinaria son, para Williams, moi diversas: o traballo feito polos lingüistas xeógrafos, tanto dos tradicionais (Gilliéron, Jaberg, Bartoli, etc.) como dos estruturalistas (Weinreich, Trudgill, etc.), as diversas achegas da sociolingüística (Labov, Haugen, etc.), da xeografía rexional de orientación cultural (Vidal de la Blache, Fleure, etc.), da politoloxía (Laponce) e, loxicamente, o traballo desenvolvido en xeolingüística nos últimos anos por especialistas como W.F. Mackey ou Roland Breton. Segundo Williams, se os límites da disciplina aínda están por definir, existe entre a comunidade científica un certo consenso á hora de recoñecer a súa existencia ao redor dunha serie de intereses centrais (Williams, 1984: 1-3, 1988a: 1-5; Williams e Ambrose, 1993: 5-8):

- a. O estudo do contexto territorial das prácticas e dos usos lingüísticos.
- b. A cuantificación e explicación da distribución, diversidade e variación espacial das linguas.
- c. A análise das características demográficas dos grupos lingüísticos.
- d. A avaliación da importancia, utilidade e dispoñibilidade territorial das diferentes linguas desde varios puntos de vista (político, económico, etc.).
- e. A medición e cartografía das relacións xenéticas, históricas e xeográficas existentes entre as linguas.

Para atender estes intereses, Williams opina que a xeolingüística debe tornarse realmente interdisciplinaria. Ao igual que Imbrighi e Breton, o xeolingüista británico

fala da tarefa da lingüística e da xeografía nesta colaboración. Canto á xeografía, Williams tamén reconece o seu desleixo polas cuestións lingüísticas. Na hora de explicaren as razóns deste desinterese, Williams e o xeógrafo cultural Wilbur Zelinsky coinciden con Breton ao sinalaren que a xeografía só lles deu importancia aos elementos visíbeis da paisaxe (Zelinsky e Williams, 1988: 337; Williams, 1998a: 1). Porén, Williams tamén lembra que a lingüística apenas considerou o espazo como unha variábel extralingüística determinante:

“However, it is rare for non-geographers to accord to space a significant role in language-studies. Apart from the spatially informed work of Trudgill, Mackey and Laponce, few of the scholars cited thus far conceived of space as anything but a container, a passive context for more detailed linguistic analysis. This relative neglect of a spatial perspective is understandable when one considers that most scholars conceive of geography in two-dimensional and rather simplistic terms. If they adopt geographical assumptions at all in their research, it is in the hope of demonstrating the direct influence of distance, topography or the built environment upon their analysis of social structure in general, and of language in particular. This conception of space in nineteenth century social physics terms is limiting in the extreme. Whilst one would not wish to argue that geolinguistic analysis has yet reached the theoretical realism found in other parts of Human Geography, notably the analysis of “social relations and spatial structures”, it does nevertheless offer a more positive, practical appreciation of the role of space, territory and scale as useful additional elements to be emphasized in a more holistic sociolinguistic practice” (Williams, 1988a: 5-6).

Para Williams, a ignorancia mutua entre especialistas de diferentes disciplinas impediu un maior desenvolvemento da xeolingüística. Segundo este autor, foi a viraxe crítica en xeografía, o incremento da súa preocupación polos conflitos territoriais, a que levou os especialistas desta disciplina a se interesaren tamén polos conflitos lingüísticos²¹⁸. De aí que Williams defenda, como veremos máis adiante, o desenvolvemento dunha xeolingüística activa e comprometida coa sociedade. Na mesma liña radical e humanística, tamén propón un afastamento dos postulados ideolóxicos analíticos dos anos 1960 e 70 para ver a lingua como un elemento de resistencia e de mobilización grupal na redefinición das relacións entre os estados e os grupos humanos que habitan no seu territorio²¹⁹ (Williams, 1988a: 5, 1988b: 302-303).

---

²¹⁸ Como xa vimos, esta viraxe social e política tamén se dá na lingüística coa constitución da sociolingüística e a renovación da xeolingüística durante os anos 1960 e 70.

²¹⁹ “Up until the twentieth century most minority groups engaged in the struggle for liberty and equality, if not fraternity, demanded freedom from state and government control and influence. The current demands of minorities within advanced industrial societies are for freedom to have their culture and aspirations institutionalized within the bureaucratic structure of the plural state. This new, interventionist freedom, suggest a new basis for the relationship between the state and its constituent groups, a relationship which is likely to be not only of interest to geolinguistic research, but of vital concern to minority groups themselves in their struggle for representation and survival” (Breton, 1988b: 304).

Este xeógrafo británico, ao igual que lingüistas como Thun ou Goebel, defende unha xeolingüística como un campo autónomo. Para Williams, a perspectiva espacial que fundamenta a análise xeolingüística é precisamente a que establece unha diferenza esencial respecto da sociolingüística xa que esta non ten en conta o contexto territorial no estudo dos usos e prácticas lingüísticas das comunidades humanas (Williams, 1988a: 14). Nesta perspectiva espacial, o concepto de “lugar” xoga para Williams, como para a xeografías críticas e humanísticas do seu tempo, un papel fundamental:

“Place was to become an important determinant of behaviour in establishing the rules of code switching, the identification of diglossic situations and the development of vernacular and dialect speech forms” (Williams, 1988a: 5)

Segundo Williams, a xeolingüística debe reexaminar en clave de lugar as teorías e conceptos empregados no estudo dos procesos e modelos socioculturais, neste caso sociolingüísticos (Williams e Ambrose, 1993: 12). Esta perspectiva achegada pola xeolingüística resulta especialmente útil e necesaria para a comprensión e solución dos procesos conflitivos. A ferramenta máis eficaz da análise xeolingüística constitúea, para Williams, a cartografía²²⁰. Este autor sinala que os mapas conforman un tipo de linguaxe explicativa ou analítica. Estes non son só contedores de información nun formato bidimensional, senón que constitúen sobre todo unha ferramenta de identificación e análise de procesos ou mesmo de resolución de conflitos. A este respecto, critica duramente o carácter descritivo da cartografía elaborada pola xeolingüística tradicional no seo da dialectoloxía. Porén, reconece que esta se pode reempregar na elaboración de mapas analíticos²²¹ (Ambrose e Williams, 1989: 2, 1991: 298-299; Williams, 1988b: 305; Zelinsky e Williams, 1988: 338). Williams lembra que os mapas cumpren tres funcións esenciais (Ambrose e Williams, 1991: 300; Williams e Ambrose, 1993: 14-16):

- a. Descritiva.
- b. Cognitiva ou identificativa.
- c. Analítica

En base a estas funcións, a elaboración dos mapas en xeolingüística constitúe un proceso, o “proceso cartográfico”, que debe coñecer as seguintes etapas:

---

²²⁰ Williams fixo boa parte destas reflexións sobre o papel e a metodoloxía da cartografía en xeolingüística en colaboración co xeógrafo J.E. Ambrose.

²²¹ Como xa vimos, a xeolingüística dialectométrica deulle unha nova utilidade aos atlas lingüísticos ao partir dos seus datos na aplicación de diversas técnicas cuantitativas.

1. Delimitar o obxecto de estudo: selección da área analizada.
2. Compilar información (datos) sobre o obxecto en cuestión.
3. Almacenar e actualizar a información.
4. Analizar a información mediante métodos cartográficos.
5. Presentar os resultados (mapas).
6. Interpretar os resultados presentados cartograficamente.

Estes pasos do proceso cartográfico representan, para Williams, as diferentes fases na análise xeolingüística dunha unidade territorial. Porén, este especialista reconece que a maioría dos xeolingüistas non dan os pasos todos do proceso cartográfico²²² e que a miúdo son pouco imaxinativos. Por outro lado, apenas se teñen establecido convencións para a elaboración de cartografía lingüística, o que conleva a existencia dunha gran variedade de tipos de mapas e tradicións cartográficas. Williams salienta o traballo cartográfico de Roland Breton, especialmente no que se refire á importancia da escala e á análise dos procesos de difusión lingüística. Ademais, lembra que o proceso cartográfico é activo, isto é, que o posicionamento político persoal ten un peso non desprezábel no mesmo. De aí que alerte contra o perigo de manipulación dos especialistas por parte do poder. Williams reconece, ademais, que a xeolingüística coñece outra problemática particular no referente ao proceso cartográfico, ligada aos problemas na colaboración interdisciplinaria. Por un lado, os lingüistas non son especialistas en cartografía e, por outro, os xeógrafos carecen de formación sobre os procesos lingüísticos de variación e cambio. O xeolingüista, case por definición, débese aventurar en modelos explicativos e métodos de investigación que non coñece. A isto engádenselle os habituais problemas da dispoñibilidade de recursos —tempo e diñeiro— e da validez e compatibilidade das fontes utilizadas (atlas e censos lingüísticos). Williams chama a atención, pois, sobre a necesidade de reflexión e consenso respecto do desenvolvemento do proceso cartográfico en xeolingüística para superar todos estes problemas (Ambrose e Williams, 1989: 2-10, 1991: 299-302; Williams e Ambrose, 1993: 12-15).

---

²²² Así, os xeolingüistas tradicionais detíñanse na presentación dos datos en canto que os cuantitativos se centran na análise cartográfica sen chegaren a ofrecer unha interpretación social e política dos resultados da análise.

Como xeógrafo, Williams alerta os lingüistas xeógrafos sobre a importancia que ten a cuestión da escala no proceso cartográfico. A escala permítenos ver as dinámicas territoriais desde diferentes perspectivas. Canto menor é a escala, maior será o detalle co que poderemos analizar o proceso en cuestión. Por tanto, cada escala ofrece unha interpretación distinta para un mesmo fenómeno ou proceso xeolingüístico. Isto ten unhas implicacións importantes na toma de decisións durante os procesos de planificación lingüística²²³. Por outro lado, cada tipo de problema ou proceso pode implicar unha determinada escala na súa análise. Ademais, a escala tamén está condicionada pola dispoñibilidade de fontes. Williams, ao igual que outros xeolingüistas contemporáneos, lembra que a miúdo os diferentes censos lingüísticos non son compatíbeis entre si ao non ofrecerem todos datos para as mesmas escalas (municipal, comarcal, rexional ou estatal). Así, as características das fontes en xeolingüística mudan en función da unidade territorial e da escala. A pesar destas limitacións, Williams, como que Breton, defende unha maior flexibilidade no tratamento da escala na hora de analizar as dinámicas lingüísticas no plano territorial. Estes deben ser analizados non só á escala local ou rexional, senón tamén global. A este respecto, sinala a necesidade de desenvolver máis estudos a escala local, especialmente no medio urbano²²⁴, e non só do punto de vista territorial, senón tamén variacional. Ademais, Williams apunta a necesidade de “revisitar” os espazos rurais, inmersos no proceso de restructuración do contínuum rural-urbano abandonando as identificacións tradicionais “rural = tradición” e “urbano = (pos)moderno” (Ambrose e Williams, 1981: 13-14; 1991: 305-308; Higgs, Williams e Dorling, 2004: 198-200; Williams e Ambrose, 1993: 9-11).

---

²²³ Segundo Williams e Ambrose, existe o perigo de que os especialistas, para favorecer un determinado punto de vista sobre un fenómeno ou conflito lingüístico, escollan a escala que máis lles conveña arrombando outras que ofrecerían unhas perspectivas diferentes e politicamente incómodas. Deste xeito, as políticas lingüísticas adoptadas baséanse en análises interesadas na súa aplicación. Esta manipulación tórnase patente no caso das minorías lingüísticas: “The attempt to draw and re-draw the patterns of language potential and practice at varying scales, producing as it does a series of contradictory patterns, may raise the understandable criticism that the evidence produced by geographers on the state of minority survival can be used in support of whatever case the writer happens to find most convenient” (Ambrose e Williams, 1981: 13).

²²⁴ O xeolingüista británico lamenta a escaseza de estudos sobre as estruturas xeolingüísticas das cidades multiétnicas (Nova York, Sydney, Cidade do Cabo, Montreal, Londres, etc.), especialmente das do mundo subdesenvolvido ou en vías de desenvolvemento (Manila, Lagos, Xacarta, Cidade de México, etc.). Cómpre citarmos aquí o traballo do xeolingüista sudafricano I. Van der Merwe, seguidor de Williams, que centra as súas investigacións nas dinámicas xeolingüísticas de espazos urbanos como os de Cidade do Cabo (Van der Merwe, 1993, 1996; Williams e Van der Merwe, 1996).

Segundo Williams, os problemas da xeolingüística actual non se limitan a problemas metodolóxicos, tamén cre necesaria unha redefinición ou, máis ben, unha definición consensuada dos conceptos clave da xeolingüística: comunidade lingüística, área ou rexión cultural, ecoloxía das linguas, área de contacto, cinto ou corredor bilingüe, etc.. De feito, este xeolingüista británico ve na coordinación internacional entre especialistas a mellor solución para lles facer fronte aos problemas e retos da xeolingüística nos vindeiros anos (Williams e Ambrose, 1993: 11).

No referente a achegas innovadoras, Williams é un dos introdutores das análises multivariadas en xeolingüística co seu estudo sobre Gales²²⁵. Proponas como marco metodolóxico de referencia ao lado das análises univariantes, baseadas só no manexo dunha única variábel, normalmente (socio)lingüística. Estas análises baséanse no uso como variábeis de factores característicos do medio sociocultural dos falantes para estudar as súas prácticas lingüísticas. Trátase de comprendermos o comportamento lingüístico das comunidades tendo en conta os seus condicionantes sociais e territoriais. Deste xeito, mediante correlacións, identifícanse factores extralingüísticos que condicionan o comportamento lingüístico, social e territorial da comunidade estudada (segregacións, concentracións, dispersións, pendularismo, aculturación, etc.). As relacións entre variábeis e fenómenos sociolingüísticos e variábeis territoriais permiten localizar conglomerados ou xeosistemas socioculturais. Estas prácticas metodolóxicas propostas por Williams radican nunha concepción ecolóxica das comunidades lingüísticas que o autor asume de W.F. Mackey (Pryce e Williams, 1988: 221-232; Williams, 1984: 4-15).

Outro aspecto salientábel da xeolingüística deste autor é o seu posicionamento crítico fronte os conflitos lingüísticos e a implicación interesada neles dos investigadores sociais, especialmente dos que están ao servizo dos gobernos. Williams defende, como xa apuntamos, unha xeografía activa e comprometida na solución dos conflitos que identifica e analiza:

“For surely it is imperative that we examine how formal government departments and language planning agencies utilise maps, tinker with boundary delimitations, seek to harmonise or exacerbate formal and functional demarcations or geolinguistic phenomena, create sub-sets of populations defined by linguistic and extralinguistic criteria which in turn may become net beneficiaries or losers in any reformulated social, educational or language policy in multi-ethnic analysis. The technical, scholarly investigation is essential, but its application is critical as we

---

²²⁵ Neste estudo, Williams correlaciona 48 variábeis de tipo lingüístico, social, cultural, político e económico.

know from the personal involvement and experiences we all share as both scholars and involved citizens. “Ethnic cleansing” is too pressing a concept not to take account of the myriad, often subtle forms of discrimination existent in contemporary society” (Williams e Ambrose, 1993: 12)

Por tanto, este especialista considera que, se for necesario, a xeolingüística tamén debe ser crítica co poder na identificación de problemas e na procura de solucións. Segundo Williams, os científicos sociais non son só investigadores, senón tamén cidadáns implicados en moitos dos procesos que analizan (Williams, 1988a: 5, 1991: 18; Williams e Ambrose, 1993: 12). O propio autor puxo en práctica esta xeolingüística activa e crítica mediante o seu apoio ás minorías etnolingüísticas na reivindicación dos seus dereitos como comunidades. Así, unha parte importante da súa obra está marcada polo seu compromiso persoal coa conservación da diversidade lingüística. Cómpre salientarmos aquí o seu libro *Called Unto Liberty! On Language and Nationalism* (1994) e a edición da obra colectiva *Linguistic Minorities, Society and Territory* (1991). Para Williams, a lingua constitúe un elemento central da identidade das comunidades humanas. Segundo este autor, os estados industrializados tenden a negar o carácter comunitario ou étnico das linguas dándolle primacía ao individualismo sobre o colectivismo. Williams salienta o papel das elites intelectuais occidentais e da ideoloxía capitalista na marxinalización das identidades colectivas ou comunitarias e da eliminación dos seus vínculos coas prácticas lingüísticas individuais. Segundo este xeolingüista británico, os numerosos conflitos lingüísticos que coñecemos constitúen manifestacións de tensións políticas máis amplas que mostran a importancia da conciencia comunitaria na vida das persoas. Isto explica que estes conflitos estean relacionados co control sobre as poboacións e os seus territorios. Así, como os xeolingüistas canadenses, Williams ve as situacións de contacto lingüístico desde unha perspectiva de competición territorial e conflito político. Nestes conflitos, a lingua tórnase un símbolo de resistencia fronte a asimilación e disolución das comunidades. Deste xeito, esta acaba politizándose en maior ou menor medida como marcador social facendo con que os discursos sobre a lexitimidade lingüística acaben sendo socialmente construídos, elaborados no seo de comunidades ou grupos humanos, e non a partir de individuos (Williams, 1991: 1-3).

A creación dos estados-nación occidentais e do establecemento dos seus territorios constitúe, para Williams, un feito fundamental na evolución da diversidade lingüística en Europa. A formación dos mesmos partiu da integración de diferentes comunidades culturais nun mesmo estado identificado co proceso de construción dunha

única identidade nacional para todo o territorio. Segundo Williams, esta vinculación entre estado, nación e territorio conforma a base dos procesos de homoxeneización lingüística e cultural que se coñeceron nestes estados-nación. Por tanto, este autor ve na súa formación a negación dos dereitos comunitarios das minorías culturais, tanto relixiosas como lingüísticas. Williams argumenta que a destrución das culturas minoritarias e diverxentes era considerada necesaria para a formación e o bo funcionamento dos estados. A identificación dos procesos de construción dos estados-nación cos idearios de progreso e modernidade levou a identificar o exercicio dos dereitos lingüísticos e culturais de comunidades rexionais como actos de rebeldía contra o estado ou, ao menos, como unha práctica reaccionaria²²⁶. Williams sinala que o capitalismo xogou un papel fundamental neste proceso xa que a constitución do estado-nación deriva na creación dun mercado nacional. As minorías lingüísticas e as súas prácticas culturais víronse como un atranco para o desenvolvemento económico dos estados²²⁷. Deste xeito, durante os séculos XIX e XX, na consolidación dun estado-nación cun mercado interno forte fíxose urxente a difusión dunha lingua común a través do sistema educativo, o servizo militar obrigatorio e a administración. Segundo Williams, estes constitúen os “axentes da socialización nacional”, encargados da difusión do ideario do estado-nación vinculado ao uso exclusivo dunha soa lingua (Williams, 1991: 4-5). Concretamente, este autor ve o proceso de construción dos estados-nación como a resolución dunha serie de crises (Williams, 1980, 1991:8):

1. *Identificación*. Asociación dos conceptos de estado e nación mediante a difusión do sentimento de pertenza á comunidade nacional representada polo estado.
2. *Lexitimación*. Garantir o recoñecemento por parte da poboación da lexitimidade da estrutura do estado.
3. *Participación*. Desenvolvemento dun sistema político que garanta a implicación do maior número de persoas na defensa e consolidación do estado-nación.

---

²²⁶ O caso da construción do estado francés actual constitúe un dos exemplos máis salientábeis a este respecto. Xa durante a Revolución de 1789 se falaba claramente de planificar a extinción das linguas diferentes do francés, cuxos falantes eran considerados atrasados e antirrevolucionarios (Alén e Valcárcel, 2001: 38-40).

²²⁷ Aínda hoxe, a idea de que a diversidade lingüística obstaculiza o desenvolvemento dun territorio ten un peso importante na sociedade. Williams non é o único en criticar esta asociación: McConnell (1991: 171-182) cuestiónaa tamén ao longo da súa obra.

4. *Distribución.* Garantir a distribución equitativa de bens e servizos entre os diferentes territorios que conforman o estado-nación.
5. *Penetración.* Extensión do control do estado-nación sobre os seus compoñentes periféricos (rexións periféricas, grupos disidentes, etc.).

No plano espacial, a conformación dos estados-nación supón, para Williams, a creación dun espazo ou territorio nacional. Deste xeito, o proceso de construción nacional implica unha reinterpretación territorial. Segundo Williams, o nacionalismo, como movemento político, caracterízase pola súa politización do espazo identificándoo cunha realidade territorial distintiva ao longo da historia. No caso do nacionalismo de estado, esta nacionalización dos territorios ten, para o xeolingüista británico, unha serie de consecuencias (Williams, 1991: 7-9):

1. Incremento do control social por parte do estado a través da capacidade de manipular o medio co desenvolvemento de infraestruturas e a mobilidade de persoas, bens e ideas. Isto produce un incremento do contacto entre diferentes comunidades nun marco de homoxeneización cultural.
2. Uso do territorio nacional por parte do poder do estado en aras do beneficio común.
3. Reinterpretación do medio físico e social en función da ideoloxía nacional.

Deste xeito, as minorías culturais que non participan na construción dos estados-nación vense privadas da opción de iniciaren os seus propios procesos de construción nacional, ficando condenadas á asimilación. Williams explica a ausencia das minorías culturais na construción de estados máis plurais polo contexto de subordinación política na que estas se encontran en relación con comunidades máis fortes e numerosas. Deste xeito, o desenvolvemento dos estados-nación significou para elas a súa progresiva asimilación. Williams identifica dez características das comunidades lingüísticas ameazadas polos procesos de construción dos estados-nación²²⁸:

- a. Ruptura da transmisión xeracional: predominio de falantes maduros ou anciáns.

---

²²⁸ Aquí Williams refírese, sobre todo, ás linguas minoritarias, aínda que estes principios serían extensíbeis a casos de linguas maioritarias minorizadas, como o caso do galego.

- b. Confinamento dos falantes da lingua minoritaria en áreas rurais: asociación do uso da lingua minoritaria con pobreza, atraso e ruralidade.
- c. Pasaxe a prácticas bilingües como etapa de transición ao monolingüismo na lingua dominante.
- d. O declive da lingua minoritaria está asociado a unha situación prolongada de contacto lingüístico: os esforzos efectuados para a súa preservación apenas teñen éxito.
- e. Só unha minoría dentro da minoría lingüística está preocupada por deter o declive: a miúdo os conservacionistas proveñen do grupo lingüístico maioritario ou dominante.
- f. Os falantes nativos da lingua minoritaria non acostuman estudala nin son conscientes da gravidade do seu declive.
- g. A pesar do declive lingüístico, as manifestacións simbólicas da etnicidade mantéñense como base da identidade grupal e da necesidade que sente a comunidade de se diferenciar.
- h. O papel dos medios de comunicación acostuma ser ambiguo: por un lado, promoven neles a conservación da lingua minoritaria e, por outro, difunden o uso da lingua dominante entre o grupo minoritario.
- i. O abandono da lingua minoritaria está motivado por razóns prácticas, normalmente de tipo económico.
- j. Conciencia no grupo minoritario de que a súa lingua constitúe un símbolo de identidade comunitaria, o cal non ocorre no grupo dominante ou maioritario.

Williams lembra que os procesos de asimilación e homoxeneización lingüística asociados ao desenvolvemento dos estados-nación non son irreversíbeis. Os grupos minoritarios poden organizarse e loitar pola súa supervivencia como comunidade culturalmente diferenciada. De feito, durante a segunda metade do século XX, a maioría dos estados-nación de Europa occidental coñeceron reivindicacións deste tipo. En xeral, os grupos minoritarios basean os seus argumentos en principios morais e de respecto dos dereitos humanos. Baseándose nas mesmas ideas de democracia e igualdade sobre as que se construíron os estados-nación liberais no século XIX, as minorías lingüísticas foron obtendo unha serie de vitorias: posta en marcha de modelos de ensino bilingüe, de

servizos de tradución, atención administrativa na lingua minoritaria, recoñecemento oficial de certos dereitos lingüísticos, etc.. Porén, Williams pensa que os conflitos lingüísticos fican aínda lonxe da distensión na Europa occidental. Segundo este autor, o reto actual dos estados plurilingües europeos é o de efectuaren a pasaxe do recoñecemento institucional das linguas minoritarias para a posta en marcha de verdadeiras prácticas plurilingües rutineiras na súa administración e de políticas de difusión e promoción social das mesmas. Para Williams, a difusión dunha cultura plurilingüe no sector público debe vir acompañada dunha sensibilización da comunidade minoritaria por parte do estado encamiñada a fomentar o exercicio dos dereitos lingüísticos entre os membros desta²²⁹:

“Thus we are lead to conclude that the recognition of minority language rights places a new obligation on the modern state to provide the context within which such rights may be exercised. This context should be seen from an holistic perspective for it involves all aspects of the local state’s apparatus if language equality is to be a norm. Conventionally, attention has been focused on formal education as the chief agency of language reproduction, but increasingly we are recognising the potency of regional planning, of economic development and social policy in structuring the conditions which influence language vitality” (Williams, 1991:11)

Este autor ve as demandas de planificación lingüística orientadas á conservación das linguas minoritarias como unha resposta racional e lexítima ao problema da discriminación institucional dos seus falantes. Un dos grandes problemas da planificación lingüística constitúeo o feito de que esta debe conxugar o respecto tanto dos dereitos individuais como dos colectivos. Segundo este autor, nas planificacións acostúmase darlles prioridade aos dereitos individuais, ás chamadas solucións personalistas, sobre os colectivos (solucións territoriais). Williams sinala o liberalismo como a ideoloxía que sustenta esta preferencia polas solucións personalistas, encamiñada a agochar os conflitos comunitarios que provocaron a intervención do estado. Segundo Williams, este sería un xeito de continuar co proceso de asimilación das comunidades minoritarias permitindo certas prácticas lingüísticas e culturais particulares a nivel individual. Porén, varios estados (Bélxica, Canadá, Suíza, etc.) teñen optado por solucións de tipo territorial, onde prevalecen os dereitos lingüísticos comunitarios, aínda que en xeral se tende a buscar un equilibrio entre ambos os tipos de solucións (Nelde, Labrie e Williams, 1992: 390-403; Williams, 1981: 62-65).

---

²²⁹ Williams (1991: 11) ve aquí como determinante a selección e formación do persoal necesario para aplicar as novas políticas estatais.

Unha das críticas máis importantes efectuadas por Williams é a falta de coordinación entre a planificación lingüística e as políticas de ordenación territorial. Estas últimas teñen, porén, unha grande incidencia sobre o desenvolvemento das comunidades lingüísticas minoritarias. Williams denuncia abertamente que o desenvolvemento rexional aplicado en Europa se caracteriza en xeral por ignorar o plurilingüismo. Desde o inicio da súa aplicación, no final dos anos 1960, a ordenación territorial dos estados-nación europeos perseguía, entre outras cousas, a modernización das rexións periféricas ou menos desenvolvidas mediante a súa integración no espazo económico nacional e a distribución nelas dos beneficios do estado de benestar. A ausencia de consideracións ecolingüísticas na ordenación do territorio implicou que estas fosen unha das principais causas do declive das linguas minoritarias nos últimos decenios. Segundo Williams, as políticas de desenvolvemento rexional provocan unha rápida conversión das sociedades tradicionais periféricas en sociedades urbanas e industrializadas. Por outro lado, o desenvolvemento rexional acostuma alterar profundamente a mobilidade das persoas e a accesibilidade dos lugares, transformando o ecosistema socioeconómico que mantiña os usos lingüísticos tradicionais. As consecuencias destas transformacións maniféstanse en rupturas sociais e culturais, así como nunha radicalización dos movementos pola preservación da identidade comunitaria que adquiren en moitos casos unha dimensión política. O avance dos partidos nacionalistas e rexionalistas nos últimos decenios confirma, segundo Williams, o fracaso das políticas estatais de desenvolvemento socioeconómico das periferias. Estes movementos políticos denuncian as rupturas sociais provocadas nas comunidades culturais minoritarias polas políticas de “desenvolvementismo” dos estados-nación. Estas non fan máis que aumentar a subordinación política e a dependencia económica das comunidades minoritarias, mantendo a asociación entre subdesenvolvemento e conservación da cultura e lingua tradicionais. Fronte a isto, os nacionalismos subestatais reclaman un maior grao de autogoberno para estas comunidades. Porén, Williams lembra que hai tempo que en xeografía cultural se ten observado que a independencia política dun territorio non garante a supervivencia da cultura endóxena. Só lles permite ás minorías culturais decidiren as súas propias prioridades de desenvolvemento. Para o xeolingüista británico, o grao de autonomía política da comunidade lingüística é só máis un factor dos moitos que inciden na súa supervivencia como grupo e entre os que tamén están o contexto xeopolítico, o legado histórico e cultural da comunidade dominante, os procesos de industrialización e urbanización, os recursos económicos dispoñíbeis ou a

autoestima da comunidade. Como exemplo de estudo da relación entre a ordenación do territorio e os procesos lingüísticos, Williams analiza o caso dos territorios da Gaeltacht en Irlanda, verdadeiras reservas lingüísticas do gaélico onde o mantemento desta lingua se viu ameazado pola aplicación de políticas desenvolvementistas (Williams, 1985, 1988c)²³⁰.

Como se pode ver, Colin H. Williams é un dos mellores difusores en xeolingüística do programa das xeografías radicais e humanísticas. Desde súa visión interdisciplinaria, integradora de todas as orientacións investigadoras sobre a relación entre lingua e espazo, consolida mediante publicacións, proxectos e encontros internacionais a xeolingüística como campo de estudo autónomo, vinculado á lingüística e á xeografía humana pero aberto a especialistas doutras procedencias académicas. Por outro lado, xunto con Breton e Mackey, abre definitivamente unha nova orientación en xeolingüística, a que aquí denominamos territorial, que desde finais dos 1980 non deixou de se desenvolver até se converter nunha orientación con cada vez máis peso na xeolingüística actual.

4.5. A xeolingüística das representacións espaciais

Até o de agora, vimos cómo a xeolingüística, partindo dunha orientación dialectolóxica e descritiva, se foi constituíndo nun campo de estudo interdisciplinario co obxectivo de analizar as interaccións entre as estruturas lingüísticas e o espazo xeográfico. Neste proceso, foi determinante a adopción dunha perspectiva social e de modelos explicativos estruturalistas. Porén, as dúas orientacións principais que se desenvolveron baixo a denominación de xeolingüística ao longo do século XX, a estrutural (xeografía lingüística) e a territorial (xeografía das linguas), ignoraron os compoñentes atitudinais e comportamentais que tamén inciden na relación entre lingua e territorio. Esta desatención polas representacións e actitudes dos falantes é tal que practicamente todos os especialistas de ambas as orientacións obvian nos seus traballos a existencia dunha liña de investigación en xeolingüística centrada nesta cuestión. Na realidade, o desenvolvemento da orientación perceptual en xeolingüística ten o seu comezo nos Países Baixos xa nos anos 1940, ben antes de que a cuestión das representacións mentais e a súa influencia sobre o comportamento humano se tivese en

---

²³⁰ Os traballos de Williams sobre a incidencia das políticas de desenvolvemento rexional sobre o mantemento do gaélico na Gaeltacht abriu o camiño para os estudos de xeógrafos irlandeses como M.J. Keane na mesma liña (Keane, Griffith e Dunn, 1993; O'Cinneide, Keane e Cawley, 1985).

conta na lingüística ou na xeografía. O feito de que núcleo máis importante de investigadores sobre a percepción xeolingüística se constituíse non xa en Europa ou Estados Unidos, senón no Xapón da posguerra, estudando un espazo lingüístico insular apenas coñecido polo mundo occidental naquela altura, explica en boa medida que os seus resultados fosen ignorados polo groso da comunidade científica. Así, cando nos anos 1980 aparecen investigadores occidentais preocupados polas representacións xeolingüísticas dos falantes, considérase a orientación perceptual como unha novidade vinda da xeografía humana, onde se desenvolvera unha liña de investigación perceptual a partir dos anos 1960. Actualmente, a orientación perceptual en xeolingüística continúa a ser a menos explorada, aínda que diversos estudos e proxectos cartográficos inclúen desde hai anos datos sobre as representacións lingüísticas dos falantes. No seu desenvolvemento, a xeografía do comportamento e da percepción xogou un importante papel a partir dos anos 1970. Dela partirán especialistas como Dennis R. Preston para realizar os seus inquéritos e presentacións cartográficas.

4.5.a. A xeografía da percepción e do comportamento: modelización ou comprensión?

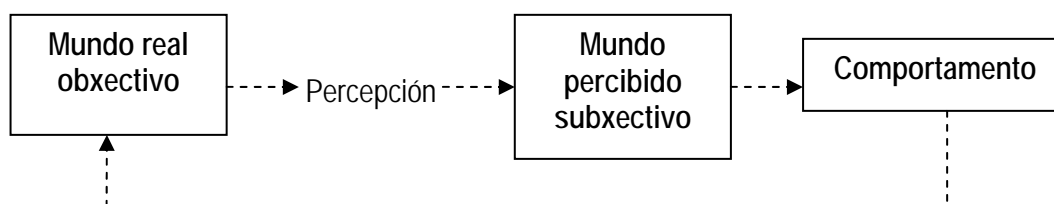
Os inicios da xeografía da percepción danse nos anos 1960 marcados pola orientación analítica e a psicoloxía comportamental. A influencia desta última leva a numerosos autores a distinguir este tipo de estudos coa denominación de *xeografía comportamental*²³¹. Esta nace da constatación de que, en numerosas ocasións, o comportamento espacial das persoas non se corresponde co esperábel segundo as predicións cuantitativas. Así, o centro de interese desta xeografía comportamental constitúeo a análise da desviación existente entre os comportamentos espaciais previstos polos modelos de análise cuantitativa e os comportamentos espaciais reais da poboación. Constatouse axiña que o noso comportamento no mundo real está fortemente ligado a cómo o percibimos. Esta percepción fornécenos unha imaxe ou representación mental do espazo. Deste xeito, as decisións que fundamentan o noso comportamento espacial responden, por un lado, á nosa percepción do medio e baséanse, por outro, no noso coñecemento limitado e estereotipado da realidade obxectiva. En xeral, os investigadores observaron que o noso comportamento espacial

---

²³¹ Así e todo, especialistas como Williams Norton consideran que, na realidade, a xeografía non asumiu todos os postulados da psicoloxía comportamental: “Thus, this behavioral geography reflected neither the stimulus-response methodological behaviorism advocated by Watson, nor the more sophisticated operant conditioning approach of radical behaviorism advocated by Skinner” (Norton, 2000: 205).

se fundamenta nos estereotipos que constrúen a nosa percepción do medio. Tendo en conta todo isto, chegase á conclusión de que organizamos o espazo territorializándoo segundo as nosas imaxes ou mapas mentais. Así, os diferentes grupos humanos, en función da súa percepción do espazo, demandan a aplicación de modelos de organización territorial acordes coas súas representacións mentais²³² (Coelho e Neves, 1994: 95-97; Higuera, 2003: 194-197; Ortega, 2000: 275-276).

GRÁFICO 10. MODELO EXPLICATIVO DO COMPORTAMENTO ESPACIAL HUMANO

Adaptado de Norton (2000:215)

Nesta liña cuantitativa, a xeografía da percepción desenvolveu métodos analíticos para medir as nosas representacións espaciais e poder así representar os nosos mapas mentais. Con isto, preténdese comprender mellor e predicir con maior fiabilidade o noso comportamento espacial real:

“Para o geógrafo, esta *imagem* é um filtro que existe entre o homem e o meio real. Aquilo que lhe compete é analisar esta imagem e compará-la com o mundo real, determinando se existe ou não isomorfismo. Esta análise presuppõe que os geógrafos, tal como todos os homens, não têm acesso directo ao mundo real e às suas características, mas apenas à percepção, à imagem desse mundo, pelo homem construída” (Coelho e Neves, 1994: 97)

Esta atención pola visión subxectiva do espazo levou este tipo de xeografía a unha rápida converxencia cos postulados da orientación humanística. Resultaba evidente que as modelizacións cuantitativas non representaban a realidade espacial e que estas só constituían novas visións subxectivas e parciais da mesma. Deste xeito, desenvolveuse unha xeografía da percepción de corte humanista que criticará o comportamentalismo cuantitativo. Considérase que este non ten en conta principios

²³² Autores como A.M. Higuera sinala a importancia destas conclusións da xeografía da percepción e do comportamento para a ordenación do territorio e en especial para a comprensión dos conflitos territoriais: “Los ‘regionalismos’ que surgen actualmente en muchas partes del mundo obedecen, entre otras causas, a la peculiar manera que la población tiene de percibir y comprender el territorio. Cuando el grupo social se identifica emocionalmente con el espacio en el que vive, la unidad territorial adquiere una nueva dimensión que resalta su existencia y hace de ella una excelente unidad de análisis. La experiencia dice que la mejor desmembración comarcal del territorio es la que se apoya en las vivencias de la población” (Higuera, 2003: 197).

humanos como a liberdade ou a dignidade ao reducir o noso comportamento espacial a unha conduta ou resposta espontánea condicionada por uns determinados estímulos. Adúcese tamén que o comportamentalismo cuantitativo en xeografía non ten en conta a capacidade de aprendizaxe das persoas, o seu enxeño e creatividade. Lémbrese que o ser humano non está programado para se comportar dun xeito determinado. A orientación humanística na xeografía da percepción prefere o lugar, entendido como espazo vivido e percibido, como marco para as súas investigacións mais, no esencial, asume o modelo explicativo do comportamento espacial elaborado polo comportamentalismo cuantitativo: o noso comportamento espacial non responde directamente ao medio que nos rodea senón á imaxe mental que temos del. Por tanto, esta orientación, aínda que seguindo outras metodoloxías, tamén se interesará polos mapas mentais. Constatouse que o mapa mental dun individuo está ligado á súa pertenza a unha comunidade e, por tanto, tamén á súa cultura e aos seus procesos de construción identitaria. En consecuencia, as achegas xeográficas nesta liña lanzan o concepto de *cultura espacial*, entendida esta como o conxunto de hábitos persoais e de grupo ou clase vinculados aos usos do espazo. Non é estraño, pois, que fose no ámbito da xeografía cultural, especialmente durante os anos 1970 e 80, onde se desenvolveu este comportamentalismo humanista. Así e todo, nos últimos anos autores como Norton sinalan un receso das investigacións nesta liña (Higueras, 2003: 41-42; Norton, 2000: 204-220; Ortega, 2000: 276).

4.5.b. A xeolingüística da percepción ou dialectoloxía perceptual

Como xa apuntamos, a xeolingüística da percepción tivo as súas orixes nos Países Baixos sobre todo grazas a A. Weijnen, que desenvolve o seu traballo durante os anos da posguerra tentando ampliar o campo da dialectoloxía tradicional. Este especialista interésase sobre todo pola visión subxectiva que os falantes teñen das divisións dialectais e elabora as primeiras metodoloxías para reproducir mapas mentais a este respecto. Así, A. Weijnen idea o denominado *método das frechas*, que continúa ser utilizado na actualidade. Trátase de cartografías subxectivas, baseadas nas apreciacións dos informantes sobre os lugares onde estes cren que se fala unha variedade similar á súa. Para representar cartograficamente as relacións xeolingüísticas percibidas polos informantes trázanse frechas partindo do lugar onde estes residen e apuntando para os lugares cuxas variedades lingüísticas son consideradas similares. Esta

metodoloxía asume, ademais, elementos fundamentais dos atlas lingüísticos como a rede de puntos (Inoue, 1996: 142-143; Preston, 1989: 4-6).

Poren, é no Xapón onde a xeolingüística da percepción máis se desenvolve. Nos anos 1950, o xeolingüista belga W. Grooters desenvolve neste país a súa investigación partindo da elaboración dun atlas lingüístico rexional. Grooters e os seus colaboradores inclúen no cuestionario preguntas de tipo subxectivo nas que se lles pedía aos informantes que clasificasen nunha escala do 1 ao 4 (ningunha diferenza, pequenas diferenzas, diferenzas importantes ou case incomprensíbel) os puntos lingüísticos veciños en función do seu o grao de proximidade lingüística²³³. Aínda que non usa o método das frechas, nas cartografías resultantes Grooters tamén sinalará a orientación cardinal dos sentimentos de diferenza lingüística mediante símbolos situados sobre os puntos lingüísticos da rede do atlas. Isto permitiralle a este especialista belga agrupar cualitativamente os puntos con percepcións similares para identificar áreas perceptuais. Os traballos de Grooters e os da escola xaponesa que constituíu centráronse en estudos de tipo local e rexional. Durante os anos 1970, autores como Fumio Inoue reducen a escala dos seus estudos cubrindo áreas máis amplas. Así, combinando traballos a pequena e grande escala, os xeolingüistas xaponeses chegan á conclusión de que, ao menos no seu país, nas zonas chairas ou con relevo pouco significativo as divisións dialectais subxectivas dos falantes parecen estar determinadas polas divisións administrativas. Pola contra, nas zonas montañosas as percepcións dos falantes fican moi próximas das divisións dialectais de tipo estrutural. Segundo Inoue, nas áreas de montaña a percepción das áreas dialectais por parte dos falantes baséase no seu mapa mental da xeografía física da rexión onde viven. É precisamente nestas áreas onde a xeolingüística ten comprobado que a influencia do medio físico acostuma ser determinante nos fenómenos de variación dialectais. Isto explicaría a coincidencia entre as divisións dialectais percibidas e as estruturais. Con todo, fóra deste contexto, a escola xaponesa de xeolingüística da percepción sinala que non existe unha correspondencia clara entre a percepción que temos das divisións lingüísticas e os límites dialectais identificados pola xeolingüística estrutural. Isto será confirmado por estudos feitos noutras partes do mundo. Finalmente, outros estudos desenvolvidos polo propio Fumio

---

²³³ A metodoloxía empregada por Grooters, baseada nos sentimentos de diferenza, é criticada abertamente por Weijnen. Este considera que se debe ter en conta sobre todo a percepción das semellanzas lingüísticas por parte dos falantes, xa que estes sempre van percibir diferenzas nos falares veciños (Preston, 1989: 10-11).

Inoue²³⁴ revelan que os trazos fonéticos son os que máis determinan a percepción de dialectos e áreas lingüísticas (Inoue, 1996: 142-144; Preston, 1989: 6-13, 122-123).

A partir dos anos 1980, a xeolingüística da percepción comeza a se desenvolver fóra do Xapón, tanto en Europa como nos Estados Unidos. Durante estes anos, o obxectivo continúa a ser o de trazar os mapas mentais da variación e variedade lingüísticas para os poder contrastar cos resultados da xeolingüística estrutural. Baixo a influencia da xeografía da percepción e do comportamento, elabóranse metodoloxías tanto cuantitativas como cualitativas. Como exemplo de elaboración cuantitativa de mapas mentais de tipo lingüístico podemos sinalar o traballo realizado por Fumio Inoue (1996) sobre o Reino Unido²³⁵. Por outro lado, debemos citar o importante traballo de D.R. Preston (1989: 25-49) no estudo cualitativo dos mapas mentais dos estadounidenses. Preston elude toda cuantificación na elaboración de mapas mentais de síntese: reproduce os mapas mentais dos informantes máis característicos e a partir deles, de xeito cualitativo, elabora mapas mentais de síntese. Con todo, Preston tamén usa métodos cuantitativos para analizar os xuízos de valor que os falantes emiten sobre os falares dos diferentes estados norteamericanos (Preston, 1989: 51-83).

Sexa como for, os estudos da xeolingüística da percepción parten sempre da visión dun determinado grupo de falantes (os habitantes dun lugar, o alumnado dunha clase, etc.). Loxicamente, constatouse que os falantes teñen unha percepción máis rica e definida das áreas lingüísticas veciñas ao seu lugar de residencia ou dos lugares por onde viaxan. De aí que especialistas como Inoue confirmen que a percepción xeolingüística se basea en dous factores fundamentais: o cognitivo e o afectivo. Preston vai alén disto e afirma que as percepcións xeolingüísticas se basean máis concretamente na existencia de diferenzas lingüísticas, en estereotipos populares e en estratexias de identificación local. Por outro lado, no estudo das denominacións xeolingüísticas usadas polos informantes, os especialistas constatan que nas representacións dos falantes non se establece unha xerarquía clara entre as variedades percibidas. Finalmente, e a pesar

---

²³⁴ En concreto, Fumio Inoue aplicou o *test de suposición dialectal* (dialectal speech-guessing test), baseado no *test de intelixibilidade dialectal*, e no que se lles pide aos informantes que emitan xuízos de valor sobre gravacións de diferentes variedades lingüísticas (Inoue, 1996: 143).

²³⁵ No seu estudo, Inoue propónlles aos informantes trazar fronteiras dialectais sobre un mapa das divisións administrativas do Reino Unido. Os condados cóntanse como 1 cada vez que están incluídos dentro dunha área lingüística subxectiva. Este método simplifica moito as posibilidades de cuantificación das representacións xeolingüísticas dos falantes e permite elaborar mapas de síntese. Inoue tamén lles pedía aos informantes que lles desen un nome ás áreas que delimitaban (Inoue, 1996: 146-154).

de non constituír o centro dos estudos xeolingüísticos, os especialistas en percepción xeolingüística como Preston non deixan de sinalar a importancia destes traballos para comprendermos mellor o comportamento lingüístico dos falantes, especialmente no que se refire ao papel xogado polas representacións e actitudes dos mesmos fronte ás innovacións lingüísticas (Inoue, 1996: 144, 151; Preston, 1989: 122-123).

CAPÍTULO 5. A RELACIÓN ENTRE AS LINGUAS E OS LUGARES: UN MARCO TEÓRICO COMÚN PARA UNHA XEOLINGÜÍSTICA INTERDISCIPLINARIA

5.1. A necesidade dun marco teórico común para a xeolingüística

No inicio do noso traballo demos unha definición ampla de xeolingüística como campo interdisciplinario centrado no estudo das linguas no seu contexto xeográfico. Partindo dunha concepción ampla de contexto xeográfico e ao longo destes capítulos introdutorios, fixemos un percorrido dos diferentes traballos, orientacións metodolóxicas e modelos teóricos que se adecuaban á nosa definición inicial. Trátase dunha ampla diversidade de achegas procedentes na súa maioría da lingüística e da xeografía. Todas comparten, pois, un centro de interese común: a análise da lingua en función do contexto xeográfico ou viceversa. Vimos, ademais, cómo nos últimos decenios os especialistas da interacción lingua — contexto xeográfico tenden a denominar os seus traballos como “xeolingüísticos” e a concibir a xeolingüística como punto de encontro interdisciplinario, non só como un campo de estudo reservado para os lingüistas ou para os xeógrafos. Porén, especialistas como C.H. Williams sinalan a falta de modelos teóricos comúns manexados polos xeolingüistas así como a ausencia de consenso metodolóxico. Tendo en conta o feito no ámbito da xeolingüística ao longo de máis dun século, tentaremos neste capítulo formular un marco teórico común para a xeolingüística que recolla tanto as conclusións como as cuestións lanzadas pola diversidade de achegas que a compoñen.

Ao noso ver, unha xeolingüística interdisciplinaria débese apoiar nun marco teórico que garanta a complementariedade das diversas liñas de investigación existentes. Esta necesidade lévanos a contemplar, tendo en conta as investigacións xeolingüísticas aquí revisadas, os seguintes principios de partida:

- a. A perspectiva interna (variación intralingüística) e externa (diversidade lingüística) da relación entre lingua e contexto xeográfico son complementarias. Isto é, que as dinámicas de variación interna da lingua ao longo do espazo xeográfico están condicionadas, ao menos en boa medida, pola dinámica territorial dos seus falantes. Así, xeografía lingüística e xeografía das linguas constitúen dúas orientacións necesariamente complementarias no estudo das dinámicas territoriais dunha variedade lingüística. Como vimos, variación e cambio lingüísticos compórtanse de xeito similar como variábeis territoriais.

- b. Os lugares, os puntos lingüísticos, son máis do que simples soportes estáticos das dinámicas xeolingüísticas. O territorio é un produto social e constitúe un elemento activo nos fenómenos de variación e cambio lingüísticos.
- c. A percepción que os falantes teñen dos fenómenos xeolingüísticos é esencial para comprendermos o seu comportamento lingüístico e territorial. As representacións mentais xogan un papel fundamental na nosa toma de decisións e na construción dos discursos identitarios que as xustifican, tanto no plano territorial como lingüístico.

Baseándonos nestas ideas de partida achegaremos nas seguintes páxinas unha proposta de marco teórico común para todas as orientacións da xeolingüística e aplicábel ao traballo que máis tarde desenvolveremos sobre a periferia románica atlántica. En boa medida, basearémonos na Teoría do Lugar desenvolvida polas xeografías humanista e radical. A este respecto, seguiremos fundamentalmente o traballo teórico de Y.-F. Tuan (1991) e, sobre todo, de Robert D. Sack (1997). Tamén teremos en conta achegas de lingüistas como Louis-Jean Calvet (2004), en especial dos seus conceptos de *galaxia* e *constelación lingüística*. Sen partirmos do convencemento de que a nosa achega é o único marco posíbel ou aceptábel para unha xeolingüística interdisciplinaria, tentaremos propor unha serie de ideas que sustenten a análise do noso caso de estudo e que, ao mesmo tempo, poidan animar o debate teórico entre uns especialistas que na súa maioría continúan eludindo a necesidade de construír un corpo teórico común e eficaz para a xeolingüística.

5.1.a. *O lugar como contexto xeográfico das linguas*

Até o de agora, estivemos a manexar unha definición ampla de contexto xeográfico. Nas páxinas iniciais desta introdución equiparabámolo ao espazo xeográfico. En xeral, a xeografía distingue diferentes tipos de espazo:

- a. espazo euclidiano, de tipo matemático e estruturado polas distancias existentes entre os elementos que se encontran nel e o compoñen²³⁶.
- b. espazo físico ou natural, que é aquel onde a presenza humana é inexistente ou ignorada polos investigadores.

---

²³⁶ Loxicamente, cómpre tamén distinguirmos un espazo físico universal, non terrestre e, por tanto, euclidiano. Porén, este xa non sería obxecto de estudo da xeografía, xa que esta se cinxe ás realidades terrestres (Sack, 1997: 31).

- c. espazo humanizado, definido por variábeis de tipo social, cultural ou económico.

Como sabemos, todo ten unha localización no espazo. Así, os fenómenos, as actividades humanas e as propias poboacións cobren áreas espaciais. O instrumento que nos permite aos seres humanos localizar, organizar e modificar os elementos situados ao longo do espazo terrestre é o lugar. Todo o que coñecemos, obxectos ou actividades, encóntrase, prodúcese ou ocorre nun lugar máis ou menos amplo: un hospital, unha escola, un barrio, unha cidade, unha rexión, un país ou mesmo un continente. Movémonos polo espazo duns lugares para outros, pasando por outros lugares, e interactuando cos elementos que os compoñen. Para xeógrafos como Robert D. Sack, o feito de organizarmos o espazo mediante os lugares tórnanos seres xeográficos. Sermos seres xeográficos constitúe, pois, unha das nosas maiores potencialidades individuais e culturais xa que nos permite adaptar o medio ás nosas necesidades e intereses (Sack, 1997: 27). Como xa vimos, foron as orientacións humanísticas e radicais as que, fronte á xeografía analítica dun espazo matemático, chaman a atención sobre a importancia do lugar reclamándoo como verdadeiro obxecto de estudo da xeografía.

Especialistas como Sack distinguen dous tipos de lugares: primarios e secundarios. Os lugares secundarios son aqueles onde non están presentes os seres humanos, onde unicamente as leis físicas e naturais condicionan a distribución e a interacción dos elementos que o integran²³⁷. Na realidade, apenas fican lugares secundarios no planeta. Aínda que haxa numerosos lugares onde a presenza humana é inexistente, estes poden ser delimitados, estudados e regulados polas nosas sociedades. Isto fai que os elementos que integran estes lugares secundarios pasen a estar condicionados por unha orde social determinada, o que os converte en lugares primarios (parques naturais, áreas protexidas, reservas da biosfera, etc.). Inevitabelmente, así que son integrados na cultura humana, os lugares secundarios pasan a ser primarios. Este sería o caso, pois, dos desertos ou mesmo de lugares como a Antártida, onde, a pesar de que a presenza humana é nula ou escasa, os seus elementos (cursos de auga, montañas, flora, fauna, etc..) están suxeitos a regulamentos nacionais e internacionais (Sack, 1997: 32-33).

---

²³⁷ En consecuencia, neste tipo de lugares non existirían elementos lingüísticos de ningún tipo.

O lugar primario corresponderíase co concepto de espazo social de autores como Lefebvre²³⁸. Trátase de produtos sociais e construtos culturais, espazos vividos, delimitados, ordenados e transformados polos seres humanos en función da súa cultura. Ao igual que nos lugares secundarios, os primarios están suxeitos a determinadas leis naturais e físicas, mais a presenza humana determina en maior medida a interacción dos elementos que constitúen o lugar. Este tipo de lugares constitúen a ferramenta humana para organizar o mundo e, asemade, fan parte esencial da nosa experiencia e das nosas representacións. Existen lugares primarios a todas as escalas, inseridos uns nos outros como bonecas rusas, desde a planta dun hospital até os propios continentes. Así, un lugar tan concreto como unha área de fumadores, pódese inserir nunha estación de ferrocarril, esta, de súa vez, nunha vila, a vila nunha comarca ou nunha área metropolitana, esta nun país e así ate chegarmos ao continente. Para autores como Sack, os lugares son nodos xerarquizados de redes territoriais que se establecen en función dunhas determinadas relacións de escala (Sack, 1997: 32-33, 121-122).

Os lugares poden expandirse ou encoller en función das súas dinámicas internas, isto é, das regras que condicionan a interacción entre os elementos que os compoñen (Sack, 1997: 121-122). Ao se expandiren, os lugares van integrando no seu seo lugares máis pequenos. Isto vese claramente na ampliación de lugares protexidos como o caso da cidade vella compostelá ou de denominacións de orixe como a das Rías Baixas. A outra escala, este fenómeno resulta evidente nas anexións territoriais dos estados, como a R.F. de Alemaña tras a caída do Muro de Berlín, ou as sucesivas ampliacións da Unión Europea. Así mesmo, o proceso contrario, o de “contracción” do lugar, implica a aparición de novos lugares. Así, o proceso contracción territorial da Galiza altomedieval implicou a aparición de Portugal como lugar, do mesmo xeito que a de Dinamarca lle deu un novo significado e función a lugares xa existentes como Noruega ou Islandia. O mesmo parece acontecer cando un lugar desaparece: a fin da Unión Soviética orixinou a profunda transformación de lugares como Estonia, Xeorxia ou a propia Rusia, que adquiriron un novo significado como estados independentes ao mesmo tempo que coñecían profundas transformacións na súa orde social. A historia dos lugares está, pois, marcada por procesos sucesivos de expansión e contracción territorial.

---

²³⁸ Segundo Robert Sack (1997: 33-34), Lefebvre, cando fala de espazo social, na realidade refírese ao lugar. Na opinión deste xeógrafo norteamericano, non debemos confundir as nocións de espazo e lugar. O primeiro é unha propiedade física, baseada no concepto de distancia, en canto que o segundo é un produto social resultante da interacción localizada entre a cultura humana e a natureza.

Ao igual que o espazo, o lugar é ubicuo. Os lugares rodéannos, inflúennos e facemos parte deles. Sempre existe un lugar para cada cousa e todo se encontra nun lugar. Desta perspectiva, toda forma ou elemento lingüístico fai parte, ao menos, dun lugar. Parece que os lugares existen, pois, para incluír ou excluír elementos, fenómenos, persoas ou actividades. Por exemplo, a área de fumadores dunha estación de tren pode incluír cinzeiros e cabichas, fumadores e fume, un sistema de ventilación, asentos, persoal de limpeza, unhas determinadas regras de comportamento, publicidade anti-tabaco, etc. Deste xeito, un lugar defínese pola combinación de elementos que inclúe. Esta combinación localizada de elementos constitúe, de feito, a estrutura do lugar. Así, cada combinación diferente de elementos implica unha estrutura diferenciada e, por tanto, un lugar diferente dos demais. A estrutura dos lugares é dinámica, isto é, transfórmase ao longo do tempo. Para as xeografías radicais e humanistas, o obxectivo da xeografía é precisamente o de identificar as forzas ou factores que producen esas combinacións espacialmente diferenciadas que orixinan os lugares, así como o de comprender os seus procesos de transformación (Sack, 1997: 60).

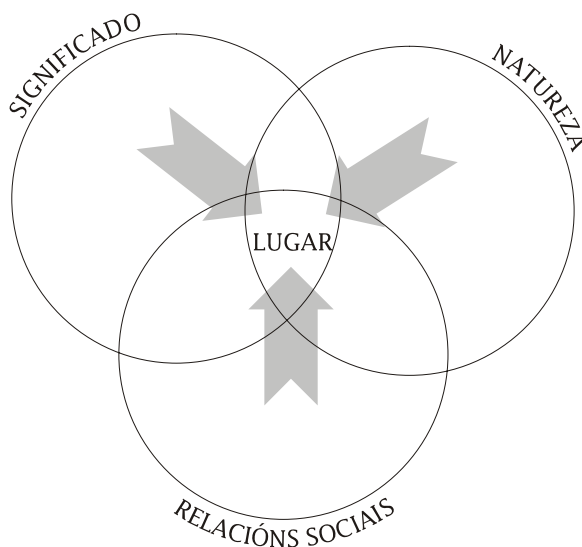
A estrutura dos lugares é “relacional”, isto é, que todos os elementos que a integran interactúan constantemente. En xeral, os elementos que interactúan nun lugar pertencen a un determinado ámbito ou dimensión que Robert Sack denomina “esferas”. Sack distingue tres dimensións no lugar: a natureza, as relacións sociais e o significado²³⁹. Cada elemento que conforma o lugar está asociado a unha destas tres dimensións, fundamentais nas nosas accións e experiencias. Dentro de cada dimensión do lugar, Sack distingue diferentes forzas ou agrupacións de elementos. Así, nun lar pode existir un pai como elemento constituínte asociado á familia, entendida como forza, incluída na dimensión das relacións sociais. Deste xeito, cada elemento do lugar fai parte dunha forza. Cantos máis elementos integren un lugar, máis grande será este e máis forzas terá. Segundo Sack, o noso comportamento no lugar está influenciado pola forza que exercen en nós os diferentes elementos que o compoñen. Para este autor,

---

²³⁹ Ao noso ver, esta última dimensión correspóndese co que algúns lingüistas como Albert Bastardas (1996: 48) denominan como “complexo cerebro/mente”: “Poc podriem entendre dels comportaments humans si no comencéssim aquesta visió de la partitura metafòrica per l’anomenat «complex cervell/ment». I, això, per la raó fonamental que és en aquest nivell on rau el control últim de l’acció i de la comprensió humanes. Tot reconeixent la gran ignorància que encara tenim d’aquest element precisament tan central per a l’explicació dels fenòmens socioculturals ens hem d’arriscar a començar a caminar a partir de les rudimentàries idees existents per poder fer possible l’explicació coherent dels altres nivells de l’experiència humana. Concebrem, doncs, l’ésser humà com un producte biosocial capaç de desenvolupar un cervell/ment que possibilitarà i regularà la relació de l’individu amb el món”.

pois, o lugar constitúe unha estrutura relacional de elementos que interactúan entre si producindo unha determinada combinación das dimensións da natureza, as relacións sociais e o significado. O lugar sería, por un lado, un resultado particular da converxencia de elementos e forzas destas tres dimensións e, por outra, a forza que os fai interactuar nel (Sack, 1997: 27, 60-62).

GRÁFICO 11. A ESTRUCTURA RELACIONAL DOS LUGARES SEGUNDO R.D. SACK

Elaboración propia a partir dos gráficos publicados por Robert D. Sack (1997)

Todos os lugares, a calquera escala e de calquera tamaño, presentan este mesmo tipo de estrutura relacional. O que os fai diferentes uns dos outros é, como xa dixemos, a particular combinación de elementos que os integran. Na conformación da estrutura dun determinado lugar, en función do tipo de elementos constituíntes e das súas forzas, cada dominio ten un peso determinado. Así, existen lugares onde os elementos da dimensión social son máis numerosos ou exercen maior forza. O mesmo acontece noutros lugares coas dimensións do significado e da natureza. Deste xeito, aínda que todos os lugares conteñen elementos pertencentes ás tres, cada un diferénciase dos demais polo maior peso dunha determinada dimensión. Existen, pois, lugares, como as reservas naturais, onde a dimensión natural ou física exerce un maior predominio. Por outro lado, lugares como as universidades, os museos ou as igrexas coñecen un maior peso de elementos pertencentes á dimensión do significado. Por último, as prisións, os xulgados, as empresas ou as casas dos concellos son lugares que presentan un predominio de elementos pertencentes á dimensión das relacións sociais. Sack fala, por tanto, de lugares de significado, lugares de relacións sociais e lugares de natureza en función do predominio de cada dimensión. Estes predominios de forzas e dimensións

caracterizan os lugares diferenciándoos dos demais, incluso do resto de lugares do mesmo tipo (Sack, 1997: 62-83). Así, unha escola, un instituto e unha facultade, mesmo presentando un predominio de elementos da dimensión do significado, diferéncianse polo peso que presentan elementos doutras dimensións. Por exemplo, os elementos asociados á familia, isto é, unha forza da dimensión das relacións sociais, ten un maior peso en escolas e institutos, o que constitúe unha diferenza fundamental con respecto ás facultades.

Todo lugar inclúe un determinado medio natural e está suxeito ás leis da física e da química. Como vimos, un lugar secundario tórnase primario pola intervención no seu medio natural de elementos e forzas relacionadas co significado e coas relacións sociais, isto é, dunha determinada cultura. Porén, os elementos e forzas naturais dun lugar poden conservar o seu predominio fronte aos culturais, o que orixina lugares naturais como os parques naturais ou determinadas zonas rurais (Sack, 1997: 79-83). Sexa como for, ademais da intervención humana nun determinado medio natural, todo lugar (primario) precisa dun significado para existir como tal. Así, Sack (1997: 66) define o lugar como a parte significativa do espazo. Algúns lugares, como os monumentos conmemorativos, presentan o seu significado de xeito explícito, aínda que a maioría o presenta de xeito implícito. Existen, ademais, lugares que crean e interpretan significados. Así, incorporando uns determinados elementos naturais e da orde social, lugares como as universidades, os museos ou os centros culturais conságranse á procura da verdade ou da realidade, isto é, do significado de cousas, fenómenos e, tamén, doutros lugares (Sack, 1997: 66-74).

Os lugares precisan tamén dunha determinada orde social que os defina e os manteña. Unha escola, ademais duns equipamentos localizados e dun significado que defina as actividades que se han realizar nela, precisa de alumnos, profesores, administrativos e persoal de servizo, cuns dereitos e deberes determinados na hora de interactuaren nese determinado lugar para lle daren significado. Todo lugar implica, pois, a existencia unhas determinadas relacións sociais no seu interior. A dimensión das relacións sociais predomina en numerosos lugares. A misión principal de certos lugares como os parlamentos, os xulgados ou as prisións é, de feito, a de crearen, clarificaren e modificaren as relacións sociais dos outros lugares que se encontran baixo a súa xurisdición territorial. Segundo Sack, a base das nosas relacións sociais constitúea a economía, o intercambio de bens e de servizos entre as persoas. Todos os lugares

implican, pois, uns determinados intercambios económicos. De feito, existen numerosos lugares centrados na produción de bens e servizos: fábricas, talleres, axencias de seguros, de viaxes, etc. Estes lugares producen unha riqueza, o diñeiro, que se distribúe en función das relacións sociais, da xerarquía de poder que caracteriza estes lugares de produción. Son o que se denominan as relacións sociais de produción e danse en maior ou menor medida en todos os lugares primarios. Sempre segundo Sack, na economía capitalista, onde existe a propiedade privada, as relacións de produción constitúen a base das relacións sociais e fan emerxer tres grupos ou categorías de persoas: traballadores, consumidores e propietarios. Os tres grupos son interdependentes e, en moitos casos, unha mesma persoa pode ser traballadora, consumidora ou propietaria en función do lugar onde se encontre. Ademais, a nosa posición nas relacións de produción e, por tanto, nas relacións sociais muda ao movérmolos dun lugar para outro (Sack, 1997: 74-76).

Como acabamos de ver, a maioría dos lugares distínguense dos demais por unha determinada combinación e peso de elementos das tres dimensións. Porén, Sack identifica dous tipos de lugares que se caracterizan por un equilibrio entre natureza, relacións sociais e significado: o lar (ou fogar) e os territorios políticos (nacións, estados, etc.). O equilibrio entre os tres ámbitos ou dimensións garante a nosa seguranza e benestar nestes lugares. Con todo, en determinados casos, unha das dimensións pode pasar a ser predominante provocando unha ruptura do equilibrio, unha transformación do lar ou da “nación” que ameaza o benestar de todos ou parte dos seus membros. Así, o predominio de certas forzas da orde social ou do significado, como por exemplo determinadas organizacións relixiosas, pode converter os lares nunha especie de prisión para as mulleres. O mesmo acontece nos estados: segundo Sack, os estados totalitarios ou fundamentalistas, como a Alemaña nazi ou o Afganistán dos talibáns, serían o resultado da ruptura do equilibrio entre os elementos das dimensións neses lugares (Sack, 1997: 63-65).

Os lugares son, pois, forzas dinámicas que atraen e integran elementos de diferentes dimensións. Segundo Sack, os elementos que pasan a facer parte do lugar interaccionan con outros elementos constituíntes a través dunha especie de circuíto de tres pistas ou “bucles”. Estes bucles permiten, dentro do lugar, a relación entre elementos pertencentes a diferentes dimensións. Por tanto, a estrutura relacional do lugar é un sistema dinámico, en continuo movemento e evolución. Os responsábeis das

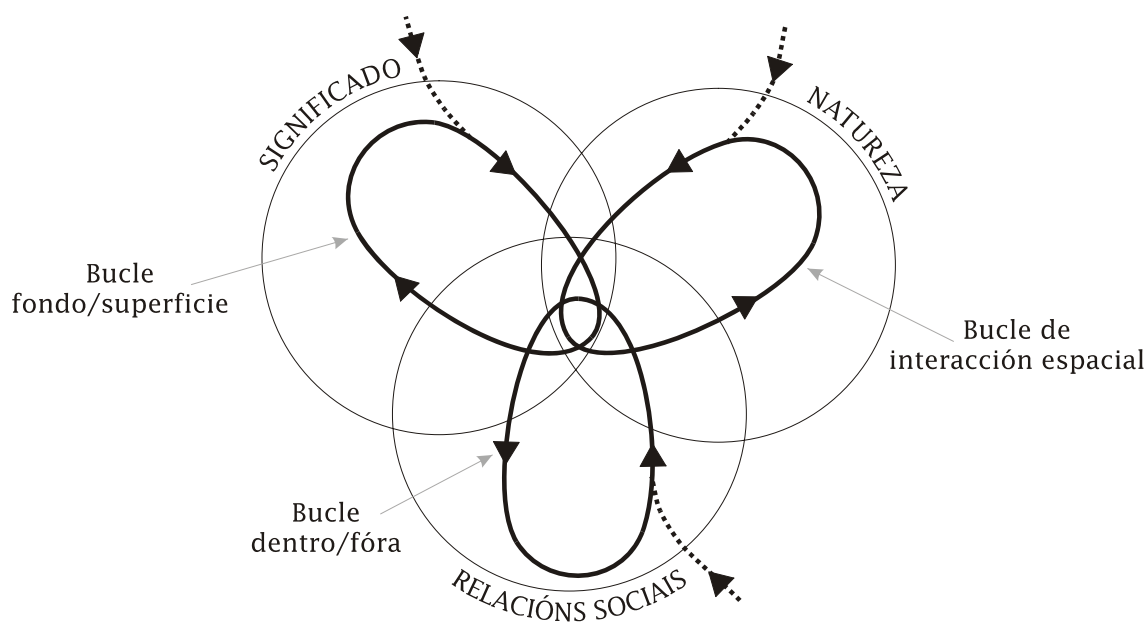

dinámicas territoriais son, segundo Sack, ese circuíto de bucles de conduce e distribúe nos lugares os elementos e forzas do significado, da natureza e das relacións sociais. Os bucles vinculan estes tres ámbitos da nosa realidade facéndoos converxer nun lugar constituíndo un circuíto causal onde cada elemento precisa da interacción cos outros para non ficar fóra. Cada bucle ou “pista do circuíto” do lugar parte precisamente dunha dimensión para o vincular cos outros dous. Os elementos que entran nun lugar para faceren parte del fano, pois, a través dunha dimensión e, polo bucle que parte desta, o elemento “circula” polas outras dúas dimensións interactuando coas forzas e elementos de cada unha delas. Segundo Sack, todos os lugares presentan o mesmo tipo de estrutura relacional dinamizada por un circuíto de tres bucles, un por cada dimensión da que se parte: o bucle *dentro/fóra*, o bucle *fondo/superficie* e o bucle de *interacción espacial*. Sack afirma que cantos máis elementos integraren un lugar, cantos máis circularen por el, máis interconexións terá ese lugar con outros e, por tanto, máis permeábel será a súa territorialidade, isto é, as súas fronteiras (Sack, 1997: 88-89).

Cada bucle implica unhas certas regras que determinan a inclusión, o significado, a distribución e o comportamento dos elementos dun lugar. Así, o bucle dentro/fóra representa as regras que afectan á inclusión dos elementos nun lugar, así como á súa distribución e dinámica dentro do mesmo. Son, pois, regras territoriais xa que constitúen a base da territorialidade de todos os lugares. A aula dunha facultade, por exemplo, defínese aplicando regras que deciden a exclusión de nenos e adolescentes ou de pais e nais de alumnos, a inclusión de alumnado matriculado nunhas determinadas materias, do profesorado responsábel das mesmas, a dunha determinada serie de elementos (encerado, pupitres, mesas, cadeiras, etc.), así como a súa distribución, tanto a de cousas como a de persoas, e o seu comportamento no interior da aula. Todos os elementos que compoñen a aula ou que se queren integrar nela están suxeitos, pois, a esas regras de inclusión, distribución e comportamento. Segundo Sack, o bucle dentro/fóra parte da dimensión das relacións sociais xa que é na orde social onde se deciden as regras territoriais inherentes a todo lugar. Estas constitúen unha ferramenta para organizarmos a natureza segundo a nosa orde social e as ideoloxías que a xustifican. Por tanto, o bucle dentro/fóra decide a inclusión de todos os elementos do lugar pondoos en relación a través dunhas determinadas normas sociais. De feito, estas regras de territorialidade, as que deciden, en definitiva, se podemos entrar nun lugar e o que podemos e non podemos facer nel, son estipuladas por determinados poderes

sociais (un goberno, a dirección dunha empresa, etc.). Para Sack, a territorialidade e o poder social son conceptos interdependentes. Así, unha mudanza do poder social redonda nunha alteración das regras de territorialidade (Sack, 1997: 90-91). Por exemplo, na aula da que falabamos, o profesorado, entre outras forzas, constitúe o poder social do que emanan as regras de territorialidade. Así, as diferentes materias que se poden dar na aula dunha facultade están ao cargo de profesores diferentes. No seu tempo de docencia nesa aula, cada un deles pode alterar en boa medida a inclusión, distribución e comportamento dos elementos constituíntes da mesma: distribución de pupitres, de alumnos, posición do profesor, posición do alumnado, interacción profesor-alumnado, interacción entre alumnos, apertura de cortinas e ventás, etc. Á escala dos estados, este fenómeno resulta evidente no caso de revolucións ou mudanzas políticas importantes.

GRÁFICO 12. A CIRCULACIÓN DE ELEMENTOS NA ESTRUCTURA DOS LUGARES SEGUNDO R.D. SACK

Elaboración propia a partir dos gráficos publicados por Robert D. Sack (1997)

O bucle da interacción espacial tamén implica as súas propias regras. Pertencentes á dimensión da natureza, estas regras determinan a interacción dos elementos no espazo en función das súas propiedades naturais. Nun lugar, certos elementos teñen capacidade para se mover e outros non. Os humanos, por exemplo, polas súas características naturais só poden realizar unha serie de movementos. Así, nunha aula, un encerado non se pode mover só e o alumnado non pode voar. Estas regras de interacción espacial baséanse, pois, nas propiedades naturais de cada elemento, son inherentes ao lugar, pero son anteriores á súa creación. Son regras

espaciais vinculadas, pois, á distancia. A aparición do lugar supón que as regras territoriais se suman ás espaciais. Isto é, no lugar non só a distancia e as propiedades naturais deciden a nosa inclusión e comportamento nel senón tamén, e sobre todo, as que unhas determinadas forzas sociais estipulan. A intervención humana no espazo, a través da súa organización en lugares, supón, pois, que a dinámica espacial dos elementos que os integran non só se vexa determinada polas súas propiedades naturais e as do seu medio, senón tamén polo papel e significado que estes elementos desenvolven nas relacións sociais que caracterizan os lugares. Ao igual que as dimensións en que se basean, ambos tipos de regras ou bucles, territoriais e espaciais, son interdependentes no lugar (Sack, 1997: 91-94).

Finalmente, o terceiro bucle parte da dimensión do significado. Sack denomínoo bucle de fondo/superficie e a súa función é a de lle dar un significado ás regras dentro/fóra. Isto é, o bucle fondo/superficie sustenta ideoloxicamente, mediante a construción de discursos, as regras de territorialidade que emanan dunha determinada orde social. Este bucle baséase nas nosas crenzas e representacións para lle darmos sentido, un significado, a todos os elementos que usamos ou percibimos nun lugar. Deste xeito, o lugar e os seus elementos asóciáanse a unha visión máis ou menos estendida socialmente. De feito, é precisamente na súa ideoloxía ou visión dun lugar no que se basea o poder social para construír as regras de territorialidade que o definirán. Así, unha transformación nesa visión do lugar implica, segundo Sack, unha mudanza das súas regras de territorialidade e, por tanto, cambios nas interaccións entre os seus constituíntes. Por exemplo, a mudanza da ideoloxía dun estado, como foi a revolución comunista de 1917 en Rusia, implicou a creación ou a transformación de lugares (industrias, lugares, universidades, etc..) con novas regras territoriais e novos significados. A propia estrutura territorial do estado mudou e mesmo o nome dos lugares: Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas, Leningrado, Stalingrado, etc. O bucle fondo/superficie encárgase de que todos os elementos que circulan por un lugar teñan un significado para a orde social que o mantén. Non só lles asigna un significado a cada elemento do lugar, senón tamén ao seu conxunto, que, ao cobrar significado, se torna en paisaxe (Sack, 1997: 94-96). A paisaxe é, pois, segundo esta teoría, o significado conxunto dos elementos que fan parte dun lugar.

Como veremos, a linguaxe humana, e a súa concreción socioterritorial en linguas, constitúe un elemento fundamental do lugar e, por tanto, a pesar da opinión de

moitos xeógrafos, fai parte da paisaxe do lugar. Como xa vimos, xeógrafos como Yi-Fu Tuan recoñecen a importancia do papel que a linguaxe humana xoga nos procesos que se dan no lugar, desde a súa creación até a súa mesma destrución. A súa función no lugar é, como ferramenta discursiva, a de lles asignar significados aos diferentes elementos e procesos que o constitúen, incluídos os lingüísticos. Neste liña, por tanto, poderíamos considerar as linguas como forzas do ámbito do significado nos lugares. Así, a linguaxe humana, e a súa concreción en linguas, constitúen elementos esenciais para construírmos e difundirmos significados (ideas, interpretacións, posicións, etc.). Con todo, cómpre non esquecermos que a linguaxe é tamén unha propiedade natural humana e, como evidenciou a sociolingüística, un atributo cultural que usamos, en forma de linguas ou variedades, ao longo de todo o día, indo dun lugar para outro entrando en contacto con diferentes persoas, para clarificarmos as nosas relacións sociais, isto é, a nosa posición dentro da orde social á que estamos suxeitos. Cada lugar presenta unhas determinadas formas de linguaxe, percibidas e definidas socialmente como linguas ou dialectos. As linguas créanse, desenvólvense e morren nos lugares onde son usadas suxeitas a certas relacións sociais e dotadas dun significado. Así, se as comunidades lingüísticas que falan unha lingua constitúen a forza social que a crea e a mantén, o lugar constitúe o contexto onde esa lingua se desenvolve e a partir do cal se expande. A sociolingüística mostrou en detalle cómo as relacións sociais constitúen un axente nos procesos lingüísticos, pero o que acostuma obviar precisamente é que estes sempre teñen que se dar no lugar ou lugares onde se establecen esas relacións sociais. Deste xeito, consideramos o lugar como o “hábitat” ou o contexto xeográfico de toda variedade lingüística. Este contexto xeográfico, o lugar, exerce unha influencia sobre a lingua a través das forzas dos ámbitos ou dimensións que nel se solapan. Pensamos, pois, que lugar e lingua se precisan mutuamente para existiren e evoluíren. Trátase dunha, por tanto, relación de interdependencia. Nas seguintes páxinas tentaremos profundar en diferentes aspectos desta relación.

*5.1.b. A interdependencia lingua – lugar*²⁴⁰

Como xa vimos, o xeógrafo humanista Yi-Fu Tuan (1991) evidenciou o importante papel que xoga a linguaxe humana na creación e no desenvolvemento dos

---

²⁴⁰ Como xa vimos facendo en páxinas anteriores, chamáremoslle “lugar” ao que Robert D. Sack denomina “lugares primarios”, isto é, aos diferentes tipos de ocupación e organización humana da superficie terrestre.

lugares. Esta constitúe unha das ferramentas indispensábeis para crearmos lugares xa que todos eles precisan dun nome para existiren como tales. De feito, mediante a sinalética (sinalizacións, paneis, rótulos, etc.), acostumamos identificar o nome dos lugares nas súas vías de acceso e a miúdo mesmo explicitamos elementos do seu significado²⁴¹. Ao redor dese nome de lugar ou topónimo vaise creando un discurso elaborado pola comunidade social que o ocupa e o mantén. Este discurso, baseado no uso da linguaxe como ferramenta humana de comunicación e representación, elabórase tanto en lugares de relacións sociais (concellos, parlamentos, xulgados, etc.) como de significado (xornais, universidades, fundacións, etc.), os cales non teñen por qué estar necesariamente inseridos no lugar en cuestión²⁴². Mediante a articulación destes discursos do lugar, a linguaxe vaille outorgando un significado a cada un dos elementos e forzas de cada dimensión (natureza, relacións sociais e significado). A elaboración destes discursos sobre o lugar faise de diferentes perspectivas (estética, política, moral...) e vai construindo a identidade ou identidades do lugar. Por tanto, as linguas, concrecións territoriais da linguaxe humana, xogan un papel fundamental na construción dos discursos identitarios sobre os lugares. Así, os topónimos, na realidade, máis do que simples nomes de lugar, constitúen símbolos de todo este proceso de construción identitaria do lugar. Un bo exemplo de todo isto témolo na cidade da Coruña, onde, tras a coñecida batalla legal sobre o seu topónimo, se agocha unha diverxencia nos discursos identitarios que se constrúen sobre a cidade, tanto dentro como fóra dela, e non só desde a perspectiva política. Como tamén vimos, o papel dos discursos identitarios sobre un lugar é o de sustentar unha determinada ideoloxía que, de súa vez, xustifica unha determinada orde social. Así, cremos que non sería esaxerado afirmarmos que a defensa e a crítica da oficialidade do topónimo “La Coruña” responden, ao menos, a dúas visións diferentes da cidade, a dúas maneiras distintas de concibir as relacións sociais que nela se establecen.

---

²⁴¹ Así, as entradas de lugares como vilas, cidades ou mesmo parroquias acostuman estar sinalizadas co topónimo destes. Tamén é o caso de fábricas, comercios, polígonos industriais, complexos deportivos, etc. A sinalética dos lugares constitúe un elemento esencial na súa demarcación territorial e na explicitación dos seus significados. Isto explica que sexa na sinalética onde máis visíbeis son os conflitos toponímicos, resultado case sempre de conflitos lingüísticos a unha determinada escala territorial. Sen dúbida, é na sinalética onde a linguaxe e as linguas se tornan máis evidentes como compoñentes da paisaxe dun lugar.

²⁴² En moitos casos, as lendas que constitúen a base da identidade dun lugar son construídas en boa medida fóra del. Do mesmo xeito, a inserción e significado de certos elementos no lugar (estradas, hospitais, escolas, etc.) decídese alén dos seus lindes, normalmente noutros lugares centrais inseridos dentro dunha estrutura territorial común (rexión, país, comunidade de estados, etc.).

Todo lugar, pois, desde o momento en que existe como tal ten un nome, non só as vilas, as cidades ou as parroquias. Como sabemos, alén dos topónimos tamén existen os *hidrónimos* (nomes dos cursos fluviais) e os *orónimos* (nomes dos accidentes do relevo). Nas sociedades rurais tradicionais, como por exemplo na galega ou a bretoa, cada propiedade ou finca ten o seu propio nome, diferente do topónimo do lugar en que se encontran (Le Squère, 2000). Tamén cada casa ou “lar” ten, como lugar que é, un nome que o identifica e sobre o que se constrúe un discurso: a Casa do Corvo, a Casa do Recho, etc. Os habitantes deses lugares son, de feito, identificados tamén cos xentilicios correspondentes: Pepe o Corvo, Benita a Recha, etc. Recentemente, no concello de Mazaricos (Comarca do Xallas) publicouse un anuario telefónico dos veciños segundo o nome tradicional das súas casas. A iniciativa tivo un éxito considerábel xa que moitos veciños son sobre todo coñecidos polo nome da súa casa e menos polos seus apelidos (Alvite, 2005). En xeral, o frecuente uso que facemos dos xentilicios para identificar unha persoa (o portugués, a madrileña, etc.) tamén nos revela a importancia dos lugares e dos seus nomes para clasificar todo o que nos rodea.

Tendo en conta o que acabamos de dicir, é evidente que as linguas e a linguaxe actúan no lugar como forzas do ámbito do significado. Fano en todos os lugares pero de xeito máis evidente naqueles onde o ámbito do significado ten un maior peso: xornais, estudos de radio e televisión, universidades, escolas, etc. Aquí, os discursos sobre o lugar e os seus constituíntes, entre eles as propias linguas que neles se falan, son especialmente relevantes e influentes. En xeral, a linguaxe fai circular cada un dos elementos que constitúe un lugar outorgándolles un significado segundo a ideoloxía ou ideoloxías da orde social que o sustenta, a través da súa propia linguaxe, isto é, da súa lingua. Este tipo de circulación de significados polo lugar é, como xa explicamos, o que o xeógrafo Robert Sack denomina “bucle fondo/superficie”. Ao noso ver, a linguaxe constitúe o principal motor deste bucle xa que permite que os elementos dun lugar teñan un significado para a comunidade que o mantén, posibilitando a súa inclusión (regras dentro/fóra de Sack) e a súa interacción co resto de elementos (regras de interacción espacial). Do mesmo xeito que todo lugar debe ter un nome, todo elemento constituínte dun lugar ten un nome asociado a un significado para a orde social que mantén o lugar. Deste xeito, este significado condiciona a posición e relacións dun elemento dentro do lugar ao que pertence, e isto inclúe as propias linguas que se falan nel.

Podemos tomar como exemplo de todo isto a construción en Santiago de Compostela do gran complexo cultural coñecido como *Cidade da Cultura de Galicia*²⁴³. A escolla do propio nome “Cidade da Cultura” dálle un significado ao lugar e aos elementos que se van integrando nel. Este significado asociado á cultura, tal e como era concibida pola orde social que creou inicialmente a Cidade, condicionou a inclusión dos elementos que van facendo parte del e que, de súa vez, foron adquirindo significados máis concretos: Teatro da Música, Museo da Historia, Bosque de Galicia, as Torres Hejduk, etc. Cada elemento foi recibindo un nome con significados asociados á ideoloxía cultural que sustentaba o lugar. Isto fíxose mediante unha construción discursiva na que participan numerosos elementos e forzas de dentro e fóra de Santiago de Compostela. Tendo en conta o que dixemos, o cambio político que se deu en Galiza tras as eleccións autonómicas de xuño de 2005 implicou unha mudanza significativa na orde social que constrúe e mantén a Cidade da Cultura, isto é, o goberno autónomo galego e, mais concretamente, a Consellaría de Cultura e Deporte. Neste novo contexto, a Cidade da Cultura, para continuar existindo como lugar, tivo que adquirir un novo significado mediante a negación, ao menos parcial, do discurso que a sustentaba e a elaboración doutro acorde coas mudanzas ideolóxicas no goberno galego. Isto implicou a reconversión máis ou menos profunda dos elementos previstos inicialmente²⁴⁴. Dado que a Consellaría de Cultura pasou a ser xestionada polo Bloque Nacionalista Galego, a reelaboración do significado e das funcións dos elementos da Cidade da Cultura fíxose de acordo co discurso elaborado pola coalición nacionalista. Así, por exemplo, o que nun principio era a *Biblioteca de Galicia* pasou a se definir como *Biblioteca Nacional de Galicia* (CCD, 2006).

Sempre segundo Tuan (1991), un lugar non existe se non se fala del, se non se escribe sobre el, e para iso debe ter, antes de nada, un nome. Os lugares dos que facemos parte precisan da nosa participación discursiva para lles dar un nome, mantelos e transformalos. Deste xeito, se muda o noso discurso sobre os lugares nos que estamos, o que dicimos ou escribimos sobre eles, estes tamén acaban mudando dalgún xeito, mesmo pode mudar o seu topónimo. Para existir, o lugar precisa da linguaxe, da actividade lingüística das persoas que o habitan e o visitan. Por outro lado, todo

---

²⁴³ Para máis información: <<http://www.cidadedacultura.es>>.

²⁴⁴ Así, por exemplo, o que ía ser o *Teatro da Música* tornouse *Centro de Artes Escénicas, Visuais e Musicais* (CCD, 2006).

intercambio lingüístico precisa dun lugar para se efectuar. Isto débese á que a linguaxe, como propiedade humana que é, vai sempre connosco, e nós, como seres xeográficos, sempre estamos nun lugar. Así, as linguas fálanse en lugares, os discursos difúndense desde lugares: un comercio, un parque, un complexo administrativo, un xornal, un barrio, unha cidade, unha comarca, etc. Así, cada lugar caracterízase por unhas determinadas formas, normas e representacións lingüísticas aceptadas e usadas en maior ou menor medida polas persoas que fan parte del. O conxunto das formas ou regras lingüísticas que se usan nun lugar para elaborar discursos e efectuar intercambios comunicativos constituiría o *repertorio lingüístico* do lugar. Cada lugar, ao igual que cada falante, caracterízase, pois, por posuír un determinado repertorio de elementos lingüísticos, os cales, como constituíntes do mesmo, están asociados a unhas normas territoriais de uso e dotados dun status ou significado. De feito, como xa ten mostrado a sociolingüística, nas nosas *prácticas lingüísticas* usamos os elementos do noso repertorio lingüístico (unidades e regras lingüísticas) en función do lugar onde as realicemos. Así, non falamos ou non nos expresamos igual en todos os lugares polos que pasamos.

En cada lugar, as comunidades tenden a conceptualizar, a lles outorgar un significado ás prácticas lingüísticas que se dan nel. En función da percepción ou imaxe que se teñan dunhas determinadas prácticas lingüísticas, estas asóciase a unha determinada variedade lingüística²⁴⁵, pasan a ser consideradas como pertencentes a unha lingua, a un dialecto ou a un falar. Os procesos de conceptualización das prácticas lingüísticas nun lugar poden implicar a construción de complexos discursos apoiando a súa clasificación en variedades lingüísticas. Trátase do que autores como Jean-Michel Éloy (1997) denominan *procesos de constitución lingüística*, os cales acostuman ir acompañados de *procesos de elaboración lingüística* (Kloss, 1967; Muljačić, 1986, 1993). Cada lugar presenta, pois, unha determinada conceptualización das prácticas lingüísticas que se dan nel en variedades, uns procesos de elaboración lingüística particulares polos que se asocia un léxico (formas) e unha gramática (normas) a unha variedade lingüística (lingua ou dialecto) concreta en función dunha determinada

---

²⁴⁵ A este respecto, o sociolingüista francés Jean-Michel Charpentier (1987: 49) afirma o seguinte: “Le locuteur n’a qu’une vision suggestive, socialement inculquée, de sa langue en tant que fait social. L’héritage socio-culturel de sa communauté, les choix linguistiques faits au nom de l’État amènent le locuteur à juger sa langue non pas intrinsiquément mais par rapport aux autres idiomes avec lesquels elle est en contact. Les jugements portés peuvent tendre à exagérer les différences, à isoler artificiellement sa langue ou au contraire à en nier jusqu’à l’existence même”.

percepción ou representación das prácticas lingüísticas. Loxicamente, os especialistas en lingüística non fican á marxe destes procesos e, en función da corrente epistemolóxica á que se adscriban, abstraen “variedades” e mesmo “linguas” da súa observación e análise das prácticas lingüísticas dun lugar²⁴⁶. Así o sinala Francisco Dubert:

“Pola súa parte, as variedades lingüísticas, tamén diferentes tipos de *linguas-E*, son entidades creadas polos lingüistas ó abeiro dunha determinada teoría lingüística. Son, polo tanto, unha ferramenta e un froito dun determinado modo de análise científica dos textos producidos nos actos de fala. Neste sentido, cómpre insistir en [que] as variedades lingüísticas (e, no caso que nos ocupa, os sociolectos) son *entes abstractos* e non *entes mentais individuais*; os lingüistas materialistas crean estes obxectos por diversas razóns: manipular un obxecto de estudo uniforme no mar de diversidade que topamos nos textos, de modo que se poidan enfrontar ás estruturas gramaticais inmanentes que neles se perciben sen que os datos muden continuamente e de modo que o lingüista poida elaborar xeneralizacións gramaticais válidas; ou ver cómo determinados elementos lingüísticos correlacionan con outros elementos extralingüísticos...” (Dubert, 2002: 11-12).

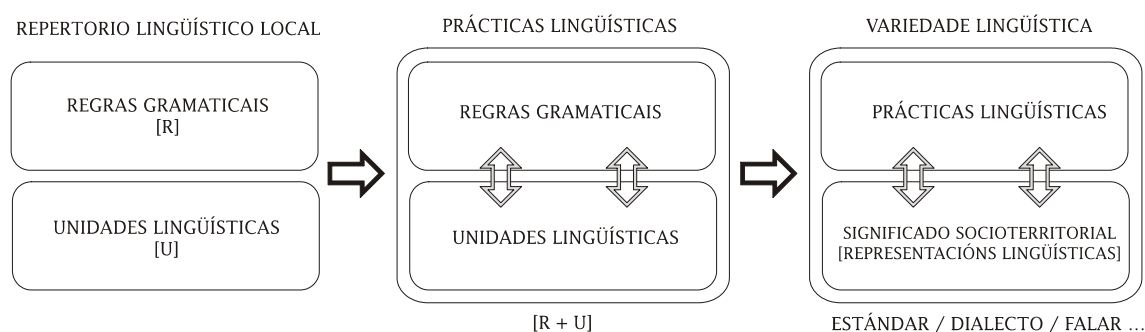
Aplicando as ideas da xeografía humanista, cada conxunto de prácticas lingüísticas dotadas de significado social e territorial, cada variedade lingüística, o que acostumamos chamar lingua ou dialecto, constitúe unha forza no lugar que actúa desde o ámbito do significado. As linguas son, pois, constructos ou abstraccións, o xeito en que ordenamos ou clasificamos as prácticas lingüísticas, a linguaxe, nun lugar determinado²⁴⁷. Na constitución e elaboración dunha lingua, o lugar, ao igual que a sociedade, xoga, por tanto, un papel fundamental. Non en van o nome das linguas e dialectos coinciden case sempre cos xentilicios e acostuman lembrar o lugar onde se constituíron: lingua inglesa, bretoa ou catalá, dialecto andaluz, murciano, bávaro, etc. Na realidade, e ao noso ver, a organización en lugares que facemos do espazo é paralela á organización en variedades (linguas e dialectos) que facemos das nosas prácticas lingüísticas.

---

²⁴⁶ Cómpre lembrarmos aquí que a constitución de variedades feita polos lingüistas non sempre é compartillada polos seus falantes. Así, se moitos galegofalantes opinan que palabras como “ace[i]ra” ou “carrete[i]ra” fan parte da “lingua galega”, as autoridades lingüísticas considéranas alleas á mesma. Tampouco son inusuais os casos de desacordo entre os lingüistas, o caso galego volver ser un exemplo disto: mentres uns especialistas consideran que “lingua galega” e “lingua portuguesa” son dúas apelacións dunha mesma variedade “lingua”, outros opinan que se trata de dúas “linguas” diferentes.

²⁴⁷ Con respecto ao caso galego, Francisco Dubert (2002: 11) di o seguinte: “Pola contra, tanto as linguas históricas coma as variedades lingüísticas [...] son constructos creados con diferentes finalidades e por axentes distintos. En virtude de certas conviccións e crenzas, as persoas están dispostas a aceptar que un determinado conxunto de textos está producido nunha lingua ou nun dialecto concretos. O caso do galego é paradigmático: existen falantes que clasifican os textos que producen como textos galegos, existen falantes que os clasifican como galego-portugueses, falantes que os clasifican como portugueses, como castrapo...”.

GRÁFICO 13. CONSTITUCIÓN DAS PRÁCTICAS LINGÜÍSTICAS EN VARIEDADES
CON SIGNIFICADO SOCIOTERRITORIAL (DIALECTOS, FALARES...)

Elaboración propia

As comunidades humanas, a partir duns determinados repertorios e prácticas lingüísticas, elaboran diferentes tipos de variedades (dialectos, falares, xergas, etc.) en función do significado socioterritorial que adquiriran estas e os elementos que as integran. Entre outras cousas, as variedades elabóranse e adquiren significado para crearen, manteren e transformaren lugares construíndo identidades e clarificando as relacións sociais que se establecen neles. Para isto, nun lugar pódese elaborar e usar máis de unha variedade lingüística. Cada práctica ou variedade lingüística á que este se asocia son usadas por un determinado grupo social máis que por outros e, en función deses usos sociais e dos discursos metalingüísticos que os acompañan, as prácticas e variedades lingüísticas adquiren un determinado status, isto é, un significado particular nese lugar. Deste xeito, cada lugar non só se caracteriza polo uso dunhas determinadas prácticas lingüísticas e a súa asociación nunha ou máis variedades lingüísticas, senón tamén polo status ou significado que a orde social lles outorga, tanto ás prácticas como ás variedades que estas integran. Como resultado desta interacción de usos e status establécese no lugar unha xerarquía lingüística con variedades máis ou menos prestixiosas, que tenden a ocupar posicións centrais, e variedades menos apreciadas e de carácter máis periférico. Na escala territorial do estado ou da rexión, as variedades prestixiosas acostuman ter o status de lingua en canto que as menos prestixiosas a miúdo son consideradas como linguas menores, dialectos ou, no peor dos casos, chapurreados ou “patois”. Esta correlación entre o status das variedades lingüísticas e a distribución xeográfica do seu uso parece darse nos lugares a diferentes escalas: así, as variedades lingüísticas menos prestixiosas tenden a se usar máis en localizacións

periféricas dentro dos lugares, ben sexan estes unha cidade, un municipio, unha comarca, unha rexión, un país ou mesmo un continente como o europeo.

Por tanto, como teñen sinalado autores como Laponce, McConnell ou Mackey, cada lugar ou territorio caracterízase por unha determinada xerarquía lingüística como resultado da acción das súas diferentes forzas e elementos constituíntes. Estas xerarquías, que poderíamos tamén denominar “xeolingüísticas”, estabelécense mesmo a grande escala (continental, mundial) a través do que Louis-Jean Calvet deu en chamar *galaxias e constelacións lingüísticas* (Calvet, 2004: 78-102). As xerarquías xeolingüísticas ou constelacións lingüísticas que caracterizan un lugar estabelécense, pois, a partir de unha ou varias linguas ou variedades de prestixio ao redor da cal xiran, en relación de dependencia, outras linguas ou variedades minorizadas ou minoritarias. Así, os galegofalantes, para a comunicación a escala do Estado español, precisan do castelán para interactuaren con outras persoas. Porén, no nivel europeo, tórnase necesario comprenderen e usaren o inglés e, en menor medida, o francés ou o alemán para interactuaren con outros europeos.

Así, as xerarquías xeolingüísticas ou as constelacións lingüísticas non só varían dun lugar para outro senón tamén dunha escala para outra. Isto explica, por exemplo, que o conxunto de elementos lingüísticos que identificamos como lingua catalá teña uns usos e un status diferente en España e en Francia. Por outro lado, na lingua que denominamos galego, o uso do fonema /h/ en vez de /g/, a *gheada*, ten un significado e, por tanto, un status diferente na lonxa de Muros e no Parlamento de Galiza. As xerarquías lingüísticas mudan, pois, dun lugar para outro caracterizándoos. Do mesmo xeito, tamén varían en función do lugar o resultado dos procesos de elaboración das diferentes variedades (dialectos, falares, xergas). Como xa dixemos, estes procesos parten do repertorio lingüístico que coñecen os habitantes do lugar e vense condicionados pola percepción que estes teñen dos elementos que conforman ese repertorio. Así, por exemplo, aínda que para moitos especialistas os elementos lingüísticos usados en Portugal e boa parte dos empregados en Galiza ou no occidente de Asturias fan parte de un mesmo sistema lingüístico galego-portugués, en cada un destes lugares a maioría da poboación non efectúa a mesma clasificación que os lingüistas. En cada lugar, de feito, os mesmos elementos lingüísticos son agrupados de xeito diferente. En Portugal, a forma “dente” asociarase á “lingua portuguesa”, en

Galiza ou Castela-León á “lingua galega” e en Asturias á denominada “lingua galego-asturiana” ou “fala”.

É de supor que as mudanzas na orde social dun lugar poden provocar tamén alteracións na asignación de unidades e prácticas lingüísticas a unha determinada variedade, ou mesmo na asociación destas a unha ou determinada lingua. Por tanto, podemos afirmar que conceptos como “lingua”, “dialecto” ou “patois” son sobre todo construtos socioterritoriais, isto é, produtos dunhas determinadas interaccións entre elementos e forzas dun lugar. Por tanto, non podemos estudar as linguas como tales se non temos en conta esta circunstancia: que se trata de constructos eminentemente sociopolíticos e que, por tanto, a súa constitución, elaboración e uso en función dunhas determinadas prácticas lingüísticas varía territorialmente dun lugar para outro²⁴⁸ e cronoloxicamente dunha época para outra. De feito, a transformación da orde social nun lugar ten a miúdo consecuencias no que se considera nel lingua, dialecto ou falar. Isto aconteceu, por exemplo, en Moldavia tras a súa independencia da URSS: as variedades lingüísticas endóxeas de tipo romance deixan de ser agrupadas ao redor dunha “lingua moldava”, lingua periférica na constelación do ruso, para se converteren en dialectos moldavos da “lingua romanesa” (Ionescu, 1999: 483-484). Autores como Chambers e Trudgill (1994: 28-32) sinalan tamén que a independencia de Noruega se traduciu na modificación da xerarquía lingüística nese lugar. Baixo a dominación dinamarquesa e despois sueca, as variedades lingüísticas norueguesas agrupábanse como variedades ou dialectos da “lingua danesa”. Coa independencia, estes elementos pasaron a ser agrupados baixo unha nova “lingua norueguesa”. Estas mudanzas no lugar tamén afectan ao significado ou status das diferentes formas lingüísticas que se identifican como parte dunha lingua, isto é, tamén muda a súa posición na xerarquía lingüística. Jacques Leclerc (2006a) lembra que, tras a Revolución francesa de 1789, a pronuncia urbana /wa/ do ditongo escrito <oi> deixa de ser considerada vulgar ou popular para se tornar prestixiosa no territorio da nova república. Así, a realización /wa/ reasígnase á variedade lingüística estándar, da que estaba excluída durante o Antigo Réxime, en canto que /w / pasa a ser considerada rural e, por tanto, vulgar. En definitiva, as mudanzas na relación dos elementos e forzas que constitúen o lugar, especialmente nas

---

²⁴⁸ Coincidimos plenamente con Louis-Jean Calvet (2004: 15) cando afirma que: “as linguas existen porque/en tanto que os falantes cren nelas, porque teñen ideas sobre elas, imaxes [...]”.

do ámbito das relacións sociais, acostuman producir, aínda que non sempre²⁴⁹, mudanzas na xerarquía lingüística que os caracteriza afectando ao status tanto das prácticas lingüísticas como das variedades nas que as clasificamos segundo as nosas representacións.

A sociolingüística ten profundado nesta correlación entre xerarquía lingüística e orde social. Cargados de significado, asociados a un determinado status, numerosos elementos do noso repertorio lingüístico actúan nos lugares como marcadores sociais, sitúannos en cada intercambio comunicativo nunha determinada posición social de poder. O noso repertorio lingüístico persoal e as prácticas lingüísticas que, vinculadas a unha determinada variedade, usamos en cada lugar, dótannos dun significado en cada un deles, revela se a nosa presenza é socialmente pertinente nun determinado lugar e posiciónanos na súa xerarquía social. Cómpre insistirmos aquí que a carga de significado das prácticas e variedades lingüísticas que usamos non só depende dunha determinada orde social, senón tamén dun determinado lugar. Os significados, o status das variedades e prácticas do noso repertorio lingüístico, mudan, pois, dun lugar para outro. Así, falarmos con gheada na lonxa de Muros colócanos nunha posición social diferente da que ocuparíamos coa mesma práctica lingüística nun restaurante de catro garfos na cidade da Coruña. O mesmo acontece co uso do que en Galiza denominamos “lingua galega” e “lingua castelá”, o valor e significado do seu uso varía en función do lugar. Isto débese a que, como vimos, orde social e lugar son dúas realidades interdependentes. Así, todo marcador sociolingüístico indica unha posición social, pero tamén unha determinada “adscripción territorial”. Mediante as regras dentro/fóra e fondo/superficie, o noso poder económico e o noso status social condicionan en boa medida as nosas interaccións e comportamentos espaciais dentro do lugar: con quen nos relacionamos e ónde, o lugar onde residimos, onde traballamos, os lugares onde nos espallamos, etc. No noso repertorio lingüístico incluimos as formas e regras necesarias para interactuarmos con outras persoas nos lugares onde residimos, traballamos ou nos divertimos. De aí que os elementos do noso repertorio lingüístico non só sexan marcadores sociolingüísticos senón tamén xeolingüísticos. Non só revelan con quen acostumamos tratar, senón que tamén evidencian por onde nos movemos, de onde vimos e, o que non é menos importante, a onde podemos ir.

---

²⁴⁹ Por exemplo, a independencia de numerosos países latinoamericanos como Brasil non supuxo unha mudanza substancial na xerarquía lingüística establecida durante a época colonial, ao menos no que se refire á clasificación e recoñecemento das variedades lingüísticas.

En definitiva, a maneira de falar das persoas coas que interactuamos nun lugar axúdanos a adiviñar a xente e os lugares que frecuenta cada unha delas. O noso repertorio lingüístico, o significado dos elementos que o compoñen e o uso que facemos deles varían, pois, en función do contexto, isto é, do lugar. En sociolingüística, o contexto da comunicación coñécese habitualmente como *ámbito*²⁵⁰:

“O ámbito de uso é un constructo teórico que engloba un conxunto de contextos de interacción agrupados arredor do mesmo campo de experiencia e unidos por un feixe de obxectivos e obrigas compartidas. En virtude desa caracterización, os ámbitos de uso parcelan a realidade sociolingüística dunha comunidade en unidades máis pequenas. Os tres aspectos básicos na configuración de cada ámbito son os *temas* desenvolvidos nas interaccións, os *roles* ou papeis sociais que dispensan os individuos participantes, e os *escenarios* en que se enmarcan os intercambios comunicativos” (Ramallo, Rei-Doval e Rodríguez, 2000: 356).

Estes tres aspectos básicos da configuración do ámbito de comunicación — escenario, rol e tema— correspóndense, respectivamente, cos tres ámbitos ou dimensións do lugar sinalados por Robert D. Sack: natureza, relacións sociais e significado. Todo intercambio comunicativo dáse nun escenario ou marco físico, entre dúas ou máis persoas que desempeñan uns determinados roles dentro das relacións sociais establecidas nese escenario e que constrúen significados, un discurso, ao redor dun tema (que mesmo poden ser as propias prácticas lingüísticas). Todo ámbito é, na realidade, un lugar e, por tanto, como dicíamos, todo intercambio comunicativo ten que se dar nun lugar. En consecuencia, o lugar, o ámbito da xeolingüística, non é un contendor ou escenario da comunicación humana, senón que constitúe un contexto dinámico que exerce unha influencia importante sobre o que dicimos e cómo o dicimos. Como xa dixemos, mudamos de prácticas lingüísticas, mesmo de variedade, ao irmos dun lugar para outro xa que cada lugar está asociado a unhas determinadas normas implícitas e explícitas de usos lingüísticos. Cada lugar esixe usarmos ou omitirmos certas prácticas, certos usos do noso repertorio lingüístico en función das regras impostas pola orde social que crea e mantén o lugar en cuestión. O lugar é, pois, unha das causas da variación lingüística. Tense constatado, por exemplo, que canta maior é a concentración e diversificación dos lugares no espazo, canto maior é a densidade de poboación nun lugar, maiores acostuman ser a variación e a diversidade lingüísticas²⁵¹,

---

²⁵⁰ O concepto de ámbito foi proposto por Joshua Fishman nos anos 1960 (Ramallo, Rei-Doval e Rodríguez, 2000: 355-356).

²⁵¹ Cómpre lembrarmos, con todo, que a variación lingüística tamén acostuma ser importante nas áreas de montaña, onde a densidade de poboación acostuma ser baixa. Porén, como xa explicaron especialistas clásicos como Bartoli, o aumento da variación lingüística nestas rexións é debida á menor comunicación

isto é, a riqueza dos repertorios lingüísticos que caracterizan cada lugar, así como os fenómenos de difusión de innovacións. Isto é especialmente patente en grandes cidades como Nova York, Londres ou Cidade do Cabo. Deste xeito, o aumento da densidade de poboación nun lugar ou a multiplicación de lugares nunha rexión provocados sobre todo polos procesos de urbanización acostuman implicar unha diversificación do repertorio lingüístico dos seus habitantes, especialmente da súa poboación activa, que se torna social e territorialmente mais móbil. Como teñen xa mostrado estudos como os de Lesley Milroy (1980, 1982), as persoas máis móbiles do punto de vista territorial, as que se máis se moven por diferentes tipos de lugares ao longo do día, son tamén as que mais diversifican as súas redes sociais e, por tanto, o seu repertorio lingüístico. Nas prácticas lingüísticas destas persoas obsérvase unha tendencia á variabilidade e unha maior disposición a aceptaren elementos innovadores no seu repertorio procedentes doutros lugares e grupos sociais.

Parece existir, pois, unha relación entre as dinámicas territoriais e a diversidade e variación dos sistemas lingüísticos. Isto débese, ao noso ver, ás regras que constitúen a estrutura relacional dos lugares, isto é, ás normas que fan do lugar a converxencia de forzas e elementos dos ámbitos da natureza, as relacións sociais e o significado. Lembremos que estas normas, segundo a teoría de Robert D. Sack, funcionan como bucles facendo circular e interactuar os elementos que fan parte dun lugar. Pensamos que os elementos lingüísticos dun lugar non constitúen unha excepción e que se comportan como o resto de elementos constituíntes do mesmo. Así, sempre seguindo a Sack, poderíamos considerar as formas e regras lingüísticas —isto é, as prácticas lingüísticas— que se dan nun lugar como elementos do mesmo. Por outro lado, tamén poderíamos asumir que as variedades lingüísticas nas que se estes elementos se conglomeran vinculándose a “linguas” constitúen forzas nese lugar. Entón, tanto esas forzas como eses elementos deberían someterse, como o resto de constituíntes do lugar, ás súas regras ou “bucles”: dentro/fóra, fondo/superficie e interacción espacial.

Usamos a linguaxe, concretizada en prácticas e conceptualizada en variedades de linguas, para nos comunicar con alguén nun lugar ou desde el. As posibilidades de comunicación, como ben sabemos, están suxeitas ao marco físico e ás leis naturais que caracterizan o lugar xa que condicionan os nosos encontros e intercambios con outras

---

entre os lugares e os seus habitantes, o que favorece neles procesos de focalización lingüística e dificulta a difusión das innovacións lingüísticas procedentes de rexións chairas e centrais.

persoas. Así, a partir dunha determinada distancia ou dun determinado nivel de ruído, a comunicación oral tórnase imposíbel. Nese caso, alén das posibilidades xestuais, a comunicación poderá establecerse a distancia se no lugar existen aparellos tecnolóxicos (teléfonos, computadores, televisores, etc.), unha boa cobertura de rede e subministro enerxético. Do contrario, estamos obrigados a nos mover para encontrarmos un lugar axeitado onde nos comunicarmos coa persoa ou persoas con quen queremos contactar. Así, as nosas posibilidades para falar e para nos comunicar aínda se ven condicionadas en boa medida polas características naturais ou físicas dos lugares onde nos encontramos, isto é, polas súas regras de interacción espacial.

Igual ca nós, os elementos do noso repertorio lingüístico tamén se deben someter ás regras de dentro/fóra que caracterizan o lugar e definen a súa territorialidade. Como ben sabemos, existen leis en numerosos lugares do mundo onde se permiten ou prohiben determinadas prácticas lingüísticas ou mesmo o uso de certas linguas ou dialectos. Numerosas asembleas parlamentares teñen prohibido o uso de formas lingüísticas consideradas groseiras ou ofensivas. Son coñecidas tamén lexislacións, como a francesa, onde se exclúen de escolas ou xornais, entre outros lugares de significado, o uso de certos anglicismos considerados innecesarios. Por outro lado, lembremos que as lexislacións lingüísticas dos estados, como é o caso de Bélxica, España, Suíza ou Canadá, son analizadas con interese pola xeolingüística. O dereito ao uso das variedades lingüísticas recoñecidas dentro deses estados como linguas permítese nuns lugares (rexións, provincias, territorios autónomos, etc.) e noutros non. As lexislacións lingüísticas, froito dunha determinada ideoloxía ou política lingüística, serían a explicitación das normas dentro/fóra nun lugar referidas ao repertorio lingüístico das persoas que están nel. Na actualidade, a maioría dos lugares coñecen este tipo de explicitacións lexislativas de xeito máis ou menos preciso. Así, as constitucións dos estados acostuman recoñecer a existencia de unha ou máis variedades lingüísticas no seu territorio estipulando o seu status e os dereitos lingüísticos dos seus falantes (Faingold, 2004). Alén dos textos constitucionais, os estados tamén tenden a legislar en materia de usos lingüísticos (linguas vehiculares, de traballo, etc.) ou mesmo de prácticas lingüísticas (ortografía, terminoloxía, etc.). Os réximes lingüísticos de universidades ou hospitais, así como os libros de estilo dos xornais, tamén serían normas explícitas. Alén destas normas explícitas, todo lugar presenta tamén toda unha serie de normas implícitas con respecto ás formas e variedades lingüísticas que deben

ser usadas ou evitadas no seu interior. Ao igual que as explícitas, son impostas pola orde social que mantén e transforma o lugar en función do significado que se lle outorga a cada práctica e variedade lingüística. Así, nunha aula, son o profesor e a dirección da escola os que, en primeira orde e mesmo ás veces sen teren competencias ao respecto, deciden qué linguas se poden usar e cáles non, así como qué formas lingüísticas se deben empregar ou evitar. O mesmo acontece nun xornal coa súa dirección, nunha igrexa co seu sacerdote, nunha empresa cos seus propietarios, nun lar tradicional coas figuras paternas, etc. Sexa como for, as mudanzas na orde social que mantén un determinado lugar e as regras territoriais que o definen acostuman implicar cambios nas súas normas lingüísticas. Isto foi así, por exemplo, en España coa mudanza de réxime a partir de 1975 ou, como xa vimos, en Francia tras a Revolución de 1789.

Por tanto, para interactuaren nun determinado lugar, as persoas deben adaptar a utilización do seu repertorio lingüístico ás regras dentro/fora, ás normas que, de xeito explícito e implícito, regulan os usos lingüísticos dentro dese territorio. Se os falantes posúen no seu repertorio as variedades e formas lingüísticas esixidas ou permitidas, estes efectuarán nas súas prácticas lingüísticas os cambios necesarios para evitaren a súa marxinalización ou mesmo a súa exclusión nese lugar. Ao noso ver, pois, as regras de territorialidade dos lugares constitúen un factor importante nos procesos de cambio ou de variación lingüística dos falantes que desexan ou deben acceder a eles. Se os falantes descoñecen as formas ou variedades lingüísticas esixidas, estes tenderán a aprendelas, xa for a través do ensino (universidade, centros de formación profesional, escolas oficiais de idiomas, etc.) ou imitando outros falantes que as coñecen e usan. Isto é, os falantes, se queren participar dese lugar e das actividades que nel se realizan, terán que incluír no seu repertorio lingüístico, se as descoñecen, as prácticas lingüísticas que se esixen no lugar, así como evitar aquelas que se rexeitan. Así, un inmigrante turco en Alemaña, para se integrar nese país e mellorar a súa situación laboral, terá que incorporar o alemán no seu repertorio lingüístico para usalo nos lugares onde se lle esixe para traballar.

Ao igual que o resto de normas dentro/fóra, as normas dos usos lingüísticos clarifícanse, isto é, explícanse en lugares de relacións sociais: parlamentos, xulgados, etc. Como sinalou Sack, no sistema capitalista no que estamos inmersos, os lugares de traballo (oficinas, fábricas, etc.) constitúen os lugares onde se constrúen as relacións sociais máis importantes e, por tanto, onde as regras dentro/fóra deciden quen é quen na

hora de producir e de repartir os beneficios desa produción. Aquí a lingua xoga tamén en moitos casos un papel importante, como xa ten mostrado a sociolingüística. Os lugares de traballo inclúen regras de usos lingüísticos que determinan a posición dos traballadores na cadea de produción e de reparto de beneficios. Isto é, estes lugares tamén teñen unha xerarquía lingüística asociada á xerarquía social. Deste xeito, os traballadores, a poboación activa, tenderán a usar as formas e variedades lingüísticas que lles permitan ocupar unha mellor posición nas relacións sociais de produción, na xerarquía social do seu lugar de traballo. Deste xeito, e dentro do marco establecido polas lexislacións lingüísticas con respecto ao uso de linguas non oficiais, os traballadores dun lugar tenden a integrar no seu repertorio lingüístico as prácticas lingüísticas do empresariado nos sectores de produción máis importantes. O uso deses elementos permitirá mellores relacións cos que perciben maiores beneficios e, por tanto, maiores vantaxes. Por tanto, os grupos sociais economicamente máis acomodados, especialmente o conformado por investidores e xeradores de emprego, constitúen unha forza importante na elaboración das regras dentro/fóra nun lugar, incluíndo as referentes ao usos lingüísticos e á práctica das variedades lingüísticas permitidas.

Como vimos, as sociedades xustifican ou cuestionan as súas regras territoriais no ámbito do significado. Así, cada elemento incluído no lugar pasa a adquirir nel un significado acorde coa ideoloxía da orde social que o mantén. Isto tamén acontece coas prácticas e variedades lingüísticas, que adquiren un significado, un status, en función dos seus usos no lugar e das relacións sociais que o sustentan. Isto explicaría tamén que, no contexto capitalista, os elementos e variedades do repertorio lingüístico de quen ocupa unha posición privilexiada no reparto de beneficios, quen acumula e mobiliza máis capital, sexan consideradas prestixiosas. Por outro lado, os repertorios lingüísticos das persoas marxinalizadas ou excluídas do proceso de reparto de beneficios (persoas sen fogar, inmigrantes, poboacións periféricas ou isoladas, etc.) pasan a ser “depreciados”. O bucle fondo/superficie converte os propios elementos lingüísticos en marcadores sociais e territoriais. Os discursos que xustifican esta asignación de significados, o status lingüístico dunha forma ou dunha variedade, elabóranse sobre todo nos lugares de significado: universidades, escolas, fundacións, institutos de investigación, academias da lingua, medios de comunicación, etc. Nestes lugares, os significados que lles asignan ás prácticas e ás variedades lingüísticas sosteñen a miúdo unha ideoloxía que xustifica no lugar unha determinada orde social. Ao noso ver, esta é unha das causas polas que os

significados que se lle asignan a unha mesma práctica ou variedade lingüística varían de un lugar para outro. Un bo exemplo témolo no conxunto de variedades conceptualizado como “lingua catalá”, que goza dun status de prestixio nos principados de Cataluña e Andorra en canto que o seu uso no departamento francés do Roussillon, apesar de ser recoñecida como lingua rexional, está asociada á terceira idade (Boix, 1999: 220). Outro exemplo teríámolo no fenómeno coñecido como seseo no castelán, asociado ás clases populares andaluzas e canarias en España e considerado culto e estándar en países como México ou Arxentina. Por outro lado, como o resto de elementos dun lugar, ao haber mudanzas na orde social que o sostén, mudan tamén os significados das prácticas e das variedades lingüísticas que se dan nel. Xa vimos o caso do ditongo /wa/ fronte a variante /w / en Francia antes e despois da revolución de 1789. Tamén en Galiza temos bos exemplos como o uso de formas hoxe consideradas galegas como “servizo” ou “espazo”: antes da reforma aprobada pola Real Academia Galega en 2003 estas asociábanse socialmente a unha determinada posición política, cando non a unha lingua considerada diferente como a portuguesa. As reformas dos estándares lingüísticos, variedades indispensábeis para ocupar unha boa posición na xerarquía dos lugares, son a miúdo o resultado de mudanzas nas dimensións do significado e das relacións sociais, isto é, a mudanzas ideolóxicas e estruturais na orde social dos lugares. Tendo en conta o que acabamos de dicir, até que punto non está asociada unha reforma lingüística como a galega de 2003 a transformacións na sociedade galega, na comunidade galegofalante ou, aínda mais particularmente, a cambios na propia estrutura da RAG?

Ao noso entender, pois, os fenómenos lingüísticos de variación e cambio débense, ademais doutros factores, á dinámica dos lugares onde se dan. O lugar non só é contendor ou escenario senón sobre todo axente nestes fenómenos. Entre outros motivos, mudamos o noso xeito de falar, cambiamos de código ou de variedade, para accedermos a un lugar, para conseguirmos a nosa inclusión e participación nel, aínda que tamén para facilitarmos, no lugar onde estamos, o acceso de persoas que nos poden reportar algún beneficio (económico, afectivo, etc.). Como xa indicamos, o lugar é o contexto xeográfico da linguaxe humana e, por tanto, tamén o das súas diferentes manifestacións en prácticas e variedades lingüísticas. A aparición da sociolingüística nos anos 1960 centrou o interese dos investigadores nos factores sociais e situacionais do cambio e da variación obviando a importancia do factor territorial e da súa relación cos demais. Arrombouse a consideración do contexto territorial, isto é, do lugar, primando outros

como o ámbito ou o acto de fala. Porén, o concepto de lugar ofrécenos a posibilidade de retomar en lingüística a perspectiva territorial facendo posíbel tratarmos de xeito conxunto os tres factores contextuais (espazo físico, orde social e significado comunicativo) que interveñen nas nosas prácticas lingüísticas. Así, se no inicio deste traballo definimos a xeolingüística como o estudo do contexto xeográfico das linguas, tórnase lóxico agora sinalarmos o lugar como un dos principais centros de interese da xeolingüística, tal e como nós a concibimos aquí. A xeolingüística é, pois, na nosa opinión, o estudo dos diferentes aspectos na relación de interdependencia entre lingua e lugar.

5.1.c. Escala xeográfica e difusión xeolingüística

Como vimos, os lugares insírense a miúdo noutros lugares máis grandes. Sempre aplicando as ideas de Robert D. Sack, poderíamos ver, por exemplo, unha escola como un lugar que se insire nun barrio e este de súa vez nunha cidade, esta nunha área metropolitana e así sucesivamente até chegarmos á propia Terra como gran lugar de lugares. Este fenómeno baséase no concepto de escala. Canto menor é a escala, os lugares observados inclúen máis lugares. Pola contra, ao aumentarmos a escala na nosa observación, os lugares conteñen no seu seo menos lugares. Como veremos, a escala xoga un papel fundamental ao irmos dun lugar para outro, ao establecermos conexións entre lugares e, por tanto, para comprendermos o fenómeno da difusión xeolingüística.

Segundo Sack (1997: 121-122), os lugares tamén son nodos dunhas determinadas redes territoriais dentro doutros lugares. Así, un quirófano está conectado co resto de lugares nun hospital, este, de súa vez, co resto de lugares dunha cidade e esta, tamén, está conectada con outros lugares dunha rexión ou país. A paisaxe dun lugar está marcada, de feito, pola maior ou menor presenza das vías que o conectan con outros lugares: corredores, camiños, rúas, estradas, vías de ferrocarril, instalación visible de telefonía e de electricidade, etc. A miúdo, os lugares insiren elementos lingüísticos escritos que nos indican o camiño para un determinado lugar, a distancia á que nos encontramos del ou mesmo os límites mesmos do lugar. Estes elementos (paneis, rótulos, etc.) fan parte esencial dos lugares e, por tanto, da súa paisaxe²⁵². A

---

²⁵² Partindo das ideas de Sack, cada panel ou rótulo constituiría, pois, un elemento de significado no lugar e a sinalética unha forza do mesmo ámbito. A sinalética é unha forza esencial na creación e regulamentación dun lugar xa que nos indica o camiño que debemos seguir para chegar a el, os seus límites e mesmo certas regras territoriais ou elementos discursivos sobre o lugar en cuestión. Así, para chegarmos a Lalín por estrada, se non coñecemos o camiño desde o lugar onde nos encontramos, teremos

través das vías ou camiños, os elementos da natureza, do significado e das relacións sociais (fenómenos, persoas, obxectos, etc.) circulan polas redes territoriais indo dun lugar para outro, someténdose ás regras de cada un deles e da propia rede que constitúe o lugar que engloba os demais.

Para se conectaren entre si, os lugares usan outros lugares. Isto é, na maioría dos casos, non podemos ir directamente dun lugar a outro, senón que temos que pasar por outros lugares. De aí que case todos sexan nodos dentro dunha rede. Así, para irmos de Muros a Lalín en automóbil, entre moitos outros lugares, probabelmente teremos de pasar por Noia e Santiago de Compostela. Todo lugar está conectado, como mínimo, con outro lugar no seo dunha rede de conexións. En función da súa posición na xerarquía territorial, as conexións entre os lugares poden ser de dous tipos: horizontais, se a conexión se establece entre lugares do mesmo nivel (entre dúas parroquias, por exemplo), e verticais, cando se dan entre lugares de diferente nivel xerárquico (entre unha vila e unha cidade, por exemplo). Segundo Sack, nas conexións no plano vertical, a escala equivale ao lugar na escala horizontal, é o que permite que uns lugares se integren noutros²⁵³. Isto significa que os elementos e os procesos circulan de xeito vertical e horizontal: nun determinado lugar, a unha determinada escala, dun lugar para outro ou dunha escala para outra²⁵⁴ (Sack, 1997: 121-122).

Existen lugares cun maior número e variedade de conexións, a partir dos cales se pode ir ou falar con máis lugares de diferentes escalas. Estes son o que en xeografía se acostuma denominar *lugares centrais*, que se distinguen dos periféricos polo tamaño e número de conexións con outros lugares. Así, dentro dunha determinada rede territorial, para pasarmos dun lugar periférico a outro, a miúdo pasamos por un lugar central. Por exemplo, en Galiza, para irmos de Calvos de Randín a Feces é máis cómodo e rápido irmos Xinzo de Limia e Verín, dúas cabeceiras comarcais. En xeral, cantas máis

---

de seguir varios paneis indicativos até encontrarmos o que nos indica, non só o inicio dese concello, senón que este é capital da Comarca do Deza. A sinalética explícita en maior ou menor medida a existencia de lugares ou territorios, axúdanos a sermos conscientes deles, do seu significado e das relacións xerárquicas que nel se dan no plano social e territorial.

²⁵³ “In geography, scale is simply the linking together of places. The fact that certain phenomena appear at some scale and not others is not different than the problem that some things occur at one place and not another. They still contain elements from each realm that can be drawn together by places” (Sack, 1997: 122).

²⁵⁴ “Linking a large-node or large-scale or even a global activity to a smaller one is then no different in principle than linking the threads of one place to another. We simply must remember that the threads or networks travel horizontally and vertically and that in terms of the circuits, loops, and flows among places both horizontal and vertical dimensions have the same effect” (Sack, 1997: 122).

conexións tiver un lugar con outros, máis central será este nas redes territoriais en que está inserido. Esta posición central nunha determinada rede territorial fai medrar o lugar, isto é, fai con que integre máis lugares baixo a súa xerarquía e estableza máis conexións con estes e outros lugares. Ao se facer máis central e medrar, o lugar en cuestión muda de escala e pasa a ter cada vez máis importancia no nivel rexional, estatal, continental ou mundial. Así, a importancia e conexións que a todas as escalas ten un lugar central como Manhattan contrasta coas dun lugar periférico como Negueira de Muñiz. Podemos dicir, pois, que a posición central ou periférica dun lugar como nodo na rede de conexións a unha determinada escala (rexional, estatal, continental, etc.) determina a súa posición na xerarquía territorial do lugar onde se insire (parroquia, concello, rexión, país, etc.). Así, canto máis central é un lugar máis alto acostuma estar este na xerarquía territorial á que pertenza²⁵⁵. Deste xeito, dentro de Galiza, Vigo ou A Coruña ocupan unha posición superior na xerarquía territorial fronte a outras cidades como Ferrol, Pontevedra, Ourense ou mesmo Santiago de Compostela. Estas, de súa vez, son xerarquicamente superiores a vilas como Ares, Marín, Ribadavia ou Padrón as cales tamén o son con respecto a lugares como Redes, Etribela, Francelos ou Herbón.

A circulación de elementos e fenómenos polos lugares a diferentes escalas faise mediante os bucles que condicionan a interacción dos elementos no seu interior e que parten dos tres ámbitos que conforman o lugar: a natureza, o significado e as relacións sociais. Por tanto, as conexións entre os lugares estabelécense nun mesmo ámbito facendo circular elementos mediante o bucle correspondente (dentro/fóra, fondo/superficie e interacción espacial). No establecemento de conexións entre lugares e, por tanto, na súa posición central ou periférica dentro dunha determinada rede ou xerarquía territorial, Sack sinala o que el chama *institucións* como un elemento esencial. Entre outras, Sack sinala as administracións públicas, a Igrexa Católica ou as multinacionais. Trátase de elementos que permiten a expansión territorial dos lugares, conectándoos con outros e facéndooos centrais. Canto máis se concentran nun lugar, mais se torna este central. A presenza de institucións (sucursais, delegacións, seccións, etc.) nun lugar condiciona e regula a circulación de elementos por el e por outros lugares. As institucións (bancos, gobernos, empresas, etc.), pois, xogan un papel

---

²⁵⁵ Con todo, por motivos históricos ou políticos, o lugar funcionalmente máis central nun territorio non sempre ocupa a súa capitalidade. Tal é o caso de Nova York ou Los Ángeles con respecto a Washington, ou o de Vigo ou A Coruña con respecto a Santiago de Compostela. Nestes casos, estes lugares centrais son a miúdo denominados “capitais económicas” nesos territorios.

fundamental na xerarquización dun territorio ao estableceren conexións entre lugares centrais e periféricos. Así, as institucións están presentes en diferentes lugares ao longo da xerarquía territorial: a administración dun estado, encóntrase non só na capital estatal, senón tamén nas diferentes capitais rexionais, provinciais e municipais; un banco, alén da súa sede central, está presente noutros lugares a través das sedes rexionais, as súas sucursais locais, etc. E así sucesivamente con cada tipo de institución. Nunha xerarquía territorial, un lugar é máis central canto maior sexa o número e o tamaño de institucións que se instalan nel (Sack, 1997: 122-124).

Os conceptos que acabamos de tratar son ben coñecidos tanto en xeografía como en lingüística. Como vimos, o modelo centro/periferia constitúe o modelo explicativo que teñen usado numerosos autores ao longo dos anos, de xeito máis ou menos desenvolvido, para explicaren procesos de difusión xeolingüística a través dos lugares. Tamén son varios os autores, desde Trudgill até C.H. Williams, que teñen reparado na importancia da escala e das xerarquías territoriais na hora de explicaren a difusión xeográfica de formas e prácticas lingüísticas. Tanto a xeografía como a lingüística teñen sinalado dous tipos de difusión, xerárquica e endémica (ou de veciñanza), que se corresponden cos dous tipos de conexións entre os lugares en función da escala, verticais e horizontais. Os estudos parecen confirmar, pois, que a circulación de prácticas lingüísticas baséase na das persoas que as realizan a través das redes territoriais que conectan os lugares entre si. Estas redes, estruturadas nuns determinados sistemas urbanos e ao redor dun ou varios lugares centrais, xogan, por tanto, un papel fundamental na difusión xeolingüística. As palabras, os acentos, as expresións, as variedades móvense coas persoas polo territorio, dun lugar para outro, en función das xerarquías urbanas que se crean nel. Isto explica que os lugares centrais, o *centro vital* de autores como Laponce ou Breton, acostumen ser o punto de partida dos procesos de difusión xeolingüística e, en xeral, tamén dos de elaboración e constitución de linguas. Canto máis central é o lugar a partir do cal se produce a innovación, máis rápido se estenderá polos lugares conectados a el. Por outro lado, o carácter periférico dun lugar, a escaseza de conexións con outros lugares da mesma ou diferente escala, produce, como se ten verificado, o efecto contrario: a dificultade deste lugar para recibir ou irradiar innovacións lingüísticas. De aí que nestes lugares periféricos, como, por exemplo, as zonas de montaña, encontremos esa combinación de formas e prácticas

conservadoras e innovadoras que tanto lles fascinaba aos xeolingüistas de corte historicista.

A admisión e circulación das formas e prácticas lingüísticas dun lugar para outro está suxeita, pois, á dinámica dos tres bucles dos que temos falado aquí: interacción espacial, dentro/fóra e fondo/superficie. As características naturais dun lugar, ou a súa distancia con respecto a outros lugares, poden dificultar, como acabamos de sinalar no caso das áreas de montaña, a chegada de elementos lingüísticos esóxenos. Son as denominadas *barreiras naturais* da difusión xeolingüística. Pero, ademais, as innovacións lingüísticas, para seren admitidas e circularen por un lugar deben someterse ás regras territoriais (bucle dentro/fóra) e ás regras de significado (bucle fondo/superficie). Isto é, a orde social do lugar debe estar aberta á recepción do novo elemento lingüístico e, ademais, para ser usada por esta, a innovación debe adquirir un significado social nese lugar, un status sociolingüístico. Como ten mostrado a sociolingüística, a innovación acostuma adquirir o significado de marcador lingüístico do grupo social que o adopta. En xeral, acostúmase dicir que son as mulleres e os falantes máis novos, así como os que se insiren en redes sociais abertas, os falantes máis propensos a adoptaren innovacións lingüísticas esóxenas.

As innovacións lingüísticas circulan, pois, polas redes territoriais dunha comarca, unha rexión ou un estado partindo habitualmente de lugares centrais e circulando polos nodos-lugares en función das súas regras de territorialidade ou de significado. O tipo de conexión co lugar central e a orde social condicionan, loxicamente, a velocidade da difusión. Nisto, as institucións públicas e privadas xogan un papel esencial xa que estas constitúen un nexo estratéxico nas conexións cos lugares centrais. A súa presenza nun lugar supón a inserción no mesmo de regras de territorialidade e de significado do lugar que representan. Como forza de significado, a lingua do lugar central acostuma ser un dos elementos que se difunden por outros lugares grazas ás institucións públicas e privadas que o conectan con estes. Así, na colonización europea en continentes como América ou África, por exemplo, as institucións (Compañía de Indias, Vicerreinados, a Igrexa Católica, etc. no caso español) resultaron cruciais para manter a conexión coa metrópole. Estas usaban a lingua da metrópole, o castelán, espallándoa polos lugares colonizados. No caso de Galiza, as conexións terrestres, aéreas e dixitais con Madrid son estratéxicas, pero son sobre todo a presenza de delegacións da administración do goberno de España,

sucursais bancarias, franquías ou filiais as que aseguran a comunicación diaria e permanente coa capital do Estado ou outros lugares centrais como Barcelona ou Bilbao. Estas institucións, como lugares dentro das cidades onde se instalan, usan o castelán espallándoo polas mesmas, as súas áreas de influencia e os lugares centrais comarcais que delas dependen. En casos como o galego, isto podería explicar por qué o uso do castelán, como veremos, é máis frecuente nas cidades e as súas áreas de influencia (Rías Baixas e Golfo Ártabro, especialmente) e menos habitual nas comarcas menos comunicadas con estas (Costa da Morte, Serras do Leste, Raia Seca, etc.). Isto tamén podería explicar o carácter periférico, isto é conservador/innovador, do galego falado nas mesmas (Fernández Rei, 1990).

Na nosa opinión, a presenza de institucións públicas e privadas nun lugar como conectores con outro ou outros lugares centrais constitúe un elemento decisivo nos procesos de difusión xeolingüística. Tradicionalmente, dentro dunha cidade, as institucións públicas e privadas (sucursais bancarias, oficinas de correos, etc.) constitúen lugares aos que cómpre accedermos para interactuarmos cos lugares centrais: solicitudes, reclamacións, envío e recepción de información, etc.²⁵⁶. Como en todo lugar, o acceso ás institucións esixe o coñecemento e emprego dunhas determinadas prácticas lingüísticas. O uso de formas, regras ou variedades lingüísticas terá un significado diferente dentro e fóra desas institucións. Deste xeito, interactuarmos no seo dunha institución supón adquirirmos competencias de comprensión e produción aceptábeis das prácticas lingüísticas desenvolvidas na mesma, vinculadas normalmente a unha variedade estándar dunha lingua. As competencias esixidas varían en función da actividade que queiramos efectuar na institución, pero en calquera caso sempre se precisa un mínimo de competencias na variedade ou variedades lingüísticas que emprega a orde social que, radicada nun lugar central, sostén a institución.

Un exemplo claro témolo no caso das multinacionais e a difusión de anglicismos nos dominios lingüísticos de todo o mundo. Radicadas nun lugar central onde se utiliza unha determinada lingua, poñamos como exemplo unha multinacional anglófona de Atlanta (Estados Unidos), as multinacionais abren fábricas e oficinas en numerosos lugares a diferentes escalas por todo o mundo. No caso dunha multinacional norteamericana, aínda que nos lugares non anglófonos onde se implanta a miúdo non é

---

²⁵⁶ Sen dúbida, a xeneralización da comunicación a distancia (teléfono, internet) está a mudar profundamente o papel que xogan as institucións nas relacións entre os lugares centrais e os xerarquicamente dependentes a eles.

preciso ou mesmo está expresamente prohibido utilizar o inglés para accedermos ou traballarmos nas fábricas e oficinas desa compañía, si o será para interactuar desde elas coa dirección da multinacional ou con moitas das direccións rexionais da mesma situadas por todo o mundo. Así, canto maiores competencias lingüísticas tiver un traballador local con respecto á lingua do lugar central onde radica a dirección da multinacional, mais posibilidades terá este de ocupar unha posición alta na xerarquía da súa fábrica ou oficina local. Son este tipo de persoas as que garanten a comunicación vertical e horizontal no seo da multinacional. Isto fai con que todo traballador que quixer obter maiores beneficios no proceso de produción adquira competencias nas prácticas lingüísticas dos cadros do lugar central. En consecuencia, formas e regras lingüísticas do lugar central espállanse entre os cadros altos e medios ao longo da rede territorial da multinacional. Estes traballadores mesmo poden chegar a usar anglicismos, as innovacións lingüísticas do lugar central, na súa interacción con persoas dentro e fóra do lugar de traballo. Deste xeito, o anglicismo vaise difundindo, integrándose no repertorio lingüístico de máis e máis persoas nos lugares que contén cunha oficina ou unha fábrica da multinacional, así como nos lugares próximos ou dependentes deles na xerarquía territorial. A difusión é, pois, xerárquica ao longo da rede territorial da multinacional e, ao mesmo tempo, de veciñanza no lugar onde se instalen as súas fábricas ou oficinas, filiais ou empresas subsidiarias, así como nos lugares máis próximos a elas. Desde este punto de vista, anglicismos do mundo empresarial como *márketing* ou *planning* entrarían deste xeito primeiro no noso repertorio lingüístico e despois nos nosos usos. O feito de as multinacionais, cuxos cadros acostuman usar o inglés como lingua de traballo, seren fundamentais para o funcionamento da economía mundial, fai con que esta lingua, ou prácticas lingüísticas asociadas á mesma, sexan integradas nos repertorios e usos lingüísticos de cada vez máis falantes. Deste xeito, ouvimos e dicimos frases do tipo: “iso foi *heavy*”, “é un rapaz máis ben *cool*”, etc. En castelán, os falantes están a incluír novos sufixos como *-ing* para formar palabras como *puenting* ou *edredoning*. Entre outros factores, estas prácticas lingüísticas garanten, en lugares como bares de moda ou certas empresas do sector servizos, un bo acceso aos mesmos e unha boa posición na súa xerarquía social. Isto é, a forma difundida adquire un determinado significado social e cultural tanto nos lugares en que son admitidas e usadas como nos que o seu uso é rexeitado ou cuestionado (certos fogares, aulas nas escolas, etc.).

Por outro lado, non é infrecuente que, para accedermos e interactuarmos nas institucións teñamos que usar imperativa ou preferentemente as formas e regras lingüísticas do lugar central onde está radicada, consideradas como “lingua oficial” da institución. Este é o caso de repúblicas como a francesa. En Francia, agás nalgunhas excepcións, os habitantes de calquera lugar, independentemente da súa lingua materna ou habitual, deben coñecer e usar o francés para interactuaren cos funcionarios públicos en calquera xulgado, escola, hospital ou oficina gobernamental. En consecuencia, un bo coñecemento e uso do francés estándar tórnase fundamental para as persoas melloraren ou manteren a súa posición nas xerarquías sociais da maioría dos lugares fóra do fogar. Isto garante, por un lado, a difusión desta lingua e dos significados asociados a ela e, por outro, o progresivo abandono ou acantoamento nos fogares das outras variedades lingüísticas (variedades rexionais ou da inmigración).

Tendo en conta, pois, que as institucións xogan un papel esencial na difusión territorial de formas e prácticas lingüísticas de lugares centrais, é lóxico supormos que mudanzas na orde social nas mesmas poden provocar mudanzas nestes procesos. Isto pode afectar á difusión dunha determinada forma ou práctica lingüística, ou mesmo dunha lingua. Este parece ter sido o caso do latín en Europa. Tras a desaparición do Imperio Romano, o latín mantivo a súa difusión territorial grazas ás institucións da época, especialmente a Igrexa Católica e, despois, tamén ás universidades. Esta difusión do latín implicou a entrada, durante a Idade Moderna, de numerosos latinismos mesmo en linguas non romances como o alemán ou o inglés, por exemplo. As mudanzas sociais que coñeceu Europa, especialmente coa expansión do capitalismo e da industrialización, provocaron tamén unha transformación na orde social destas institucións, que as levaron a abandonar progresivamente a esixencia do coñecemento ou do uso do latín para acceder a elas. Por outro lado, a Universidade e sobre todo a Igrexa perderon peso como axentes nos procesos de difusión xeolingüística fronte a novas institucións como o Estado e a Empresa. Sen restarlle importancia ás institucións públicas, no mundo capitalista en que vivimos, as redes territoriais establecidas polas actividades de produción e consumo dos falantes parecen encarreirar con máis frecuencia a difusión de innovacións lingüísticas dun lugar a outro. Como xa vimos, os estudos de Trudgill (1974: 225-237, 1994: 242-246) ou Callary (1975) parecen confirmar esta hipótese.

Vemos, pois, que as redes territoriais que conectan os lugares, isto é, os sistemas ou xerarquías urbanas, e o seu funcionamento son fundamentais para comprendermos os

procesos de elaboración de variedades lingüísticas, de construcción de significados asociados a elas (status, constitución de *linguas* e *dialectos*), así como de difusión das mesmas ou das formas e regras lingüísticas que as integran. Isto lévanos a considerar que as políticas económicas e, sobre todo, a súa tradución en políticas de ordenación e desenvolvemento territorial teñen efectos sobre as dinámicas lingüísticas dos lugares e das redes territoriais nas que estes actúan como nodos xerarquizados. Por tanto, ao noso ver, a planificación lingüística nun lugar debería ter en conta as consecuencias que sobre as variedades lingüísticas teñen as políticas de ordenación territorial. Por outro lado, a posta en marcha de políticas territoriais, especialmente en lugares con linguas minorizadas ou variedades lingüísticas particulares, debería considerar os efectos lingüísticos das mesmas, tanto no plano social como no territorial. Isto, infelizmente, non é así na maioría dos casos e, deste xeito, certas políticas agrarias, industriais, urbanísticas ou turísticas teñen a miúdo impactos máis ou menos serios sobre o repertorio e prácticas lingüísticas de moitas comunidades locais. Os estudos feitos sobre a minorización socioterritorial do gaélico en Irlanda mostran que a descoordinación de políticas lingüísticas e territoriais pode levar ao fracaso das primeiras e, por tanto, a un agravamento da crise na que se encontra a variedade que se pretende protexer (Keane, Griffith e Dunn, 1993; O’Cinneide, Keane e Cawley, 1985; Williams, 1985, 1988c).

5.2. A xeolingüística: unha interdisciplina no sistema das ciencias

Compartindo a opinión de numerosos autores, definimos aquí a xeolingüística como un campo de estudo interdisciplinario no que colaboran, sobre todo, especialistas provenientes da lingüística e da xeografía. A xeolingüística constitúe, por tanto, máis un caso na multiplicación de encontros epistemolóxicos no ámbito das ciencias humanas e sociais. Durante a segunda metade do século XX, especialmente a partir dos anos 1960, comezan a xurdir numerosos campos de estudo interdisciplinarios designados case sempre por nomes compostos como “neuroxenética” ou “biofísica”. Nas ciencias humanas e sociais, comezaron tamén a se consolidar campos como a sociolingüística, xeopolítica, psicoeconomía, etc. A aparición destas interdisciplinas mesmo ten unido nos últimos anos especialistas en ciencias humanas, sociais e naturais. Deste xeito, tanto lingüistas como xeógrafos, por exemplo, colaboran con outros científicos en campos como a neurolingüística ou a bioxeografía. Segundo Christian Baylon (1996: 9-10), este progreso da pluridisciplinariedade débese, dun lado, á crise das disciplinas tradicionais

creadas no século XIX²⁵⁷ e, doutro, á xeneralización da linguaxe matemática. Isto último, de feito, fixo posíbel o intercambio de teorías, metodoloxías e resultados entre especialistas de disciplinas diferentes. Este foi, como xa vimos, o caso da xeolingüística, a cal comeza a se consolidar como tal coa chegada do cuantitativismo ás ciencias humanas e sociais.

Unha das cuestións que ten suscitado esta profusión de interdisciplinas é o feito de que resulta difícil trazarmos unha fronteira clara entre as disciplinas que colaboran neste tipo de investigacións, o cal dificulta a definición da propia interdisciplina. No caso da xeolingüística, autores como Imbrighi (1968: 42-43) distinguen, en función da súa procedencia académica, entre “lingüistas xeógrafos” e “xeógrafos lingüistas”, pero na realidade resulta difícil determinar até onde pode chegar un lingüista no campo da xeografía e até onde pode entrar un xeógrafo no ámbito da lingüística. Así, córrese o risco de presentar a xeolingüística como unha xeografía tinxida de lingüística ou viceversa. De feito, as interdisciplinas como a xeolingüística son a miúdo vistas como unha simple combinación de saberes e prácticas de dúas disciplinas en contacto (Baylon, 1996: 10-11). Porén, vimos cómo a xeolingüística desenvolveu teorías e metodoloxías propias como, por exemplo, a elaboración dos atlas lingüísticos, o deseño de cartografías sobre as representacións lingüísticas, conceptos como punto lingüístico, isoglosa, contínuum linguolectal, etc. Na realidade, as interdisciplinas constitúen unha colaboración de especialistas de diferente procedencia académica para comprenderen fenómenos relacionados entre si ou suxeitos ao condicionamento de diversos factores estudados por diferentes disciplinas. Por tanto, tendo en conta, dun lado, que a constitución, uso e percepción de linguas e dialectos se ve condicionada en boa medida polo lugar onde se encontran os seus falantes e, doutro lado, que as prácticas lingüísticas xogan un papel fundamental na creación e transformación dos lugares, vemos necesaria a existencia dunha interdisciplina onde colaboren principalmente xeógrafos e lingüistas co obxectivo de comprenderen mellor, e xuntos, esta interrelación entre lingua e lugar.

Para respondermos á necesidade de adoptar perspectivas combinadas ou complementarias na análise de fenómenos complexos, resulta fundamental concibirmos as interdisciplinas, e as disciplinas en xeral, non como compartimentos estancos do

---

²⁵⁷ No capítulo segundo xa falamos polo miúdo das crises epistemolóxicas de posguerra vividas pola xeografía e a lingüística.

saber ou da ciencia, senón como orientacións ou liñas de traballo que a miúdo se solapan cando os seus obxectos de estudo se encontran correlacionados en determinados procesos ou fenómenos. Así, entre os saberes que organizamos en disciplinas non existen fronteiras, senón pontes, moitas aínda por cruzar, que constitúen interdisciplinas. Na realidade, na práctica xeolingüística, a pasaxe da lingüística á xeografía e viceversa faise de xeito gradual, do mesmo xeito que a que se dá entre a xeografía e a psicoloxía a través da xeografía da percepción, así como entre a psicoloxía e a lingüística e a través da psicolingüística. Por tanto, para comprendermos mellor a realidade, pasamos a miúdo dunha disciplina para outra, ás veces efectuando bucles (p.ex., socioloxía ↔ lingüística ↔ xeografía ↔ psicoloxía ↔ socioloxía) grazas ás interdisciplinas. En boa medida, isto fai posíbel superarmos as limitacións epistemolóxicas de adoptar unha soa perspectiva ou achega ao estudarmos un fenómeno complexo²⁵⁸ (Baylon, 1996: 28-68; Boix e Vila, 1998: 11-32; Fernández Pérez, 1986: 37-42; Lorenzo, 2000: 346-352; Moure, 2000: 48-49; Sole, 1992: 25-40). A este respecto, concordamos coa lingüista Teresa Moure cando afirma:

“Se a linguaxe deixa de verse como un sistema abstracto e en perfecto equilibrio, se por primeira vez irrompen na disciplina os usos desviados, as diferencias sociais, os enfoques híbridos, os datos reais fronte á tradicional introspección do lingüista, é inevitable que os procedementos varíen. O constructo estrutural, estable e harmonioso, servía a un ideal de cientificidade pero a lingüística do futuro terá de enfronta-la irregularidade, a variación, a multiplicidade de linguas e de puntos de vista” (Moure, 2000: 55).

Por tanto, a xeolingüística fai parte tanto da lingüística, desde onde máis se ten traballado, como da xeografía, cuxo punto de vista resulta indispensable para comprendermos fenómenos lingüísticos como a difusión, a variación e o cambio, así como os procesos nos que se basean as nosas representacións sobre a lingua e os lugares. Nos seguintes apartados veremos o lugar que ocupan, dentro das grandes orientacións ou liñas de investigación de ambas as disciplinas, os estudos de corte xeolingüístico.

5.2.a. *A xeolingüística como rama da lingüística*

Na hora de estableceren as divisións internas da lingüística, numerosos autores distinguen entre unha *lingüística interna* ou *endolingüística*, que se ocuparía de estudar os sistemas lingüísticos obviando os seus condicionantes externos (sociais, territoriais,

---

²⁵⁸ Porén, numerosos autores tentaron delimitar as interdisciplinas entre si ou con respecto ás disciplinas “puras” tentando sopesar, por exemplo, se a sociolingüística, ou qué partes dela, pertencen ao ámbito da lingüística e da socioloxía (Baylon, 1996: 28-68).

psicolóxicos, biolóxicos, etc.), e unha *lingüística externa* ou *exolingüística*, que si o tería en conta. Esta división da lingüística fundaméntase, en boa medida, nas concepcións do estruturalismo de Saussure e na súa división entre *lingua* e *fala* (en francés, *langue* e *parole*). A lingua é, para o fundador da lingüística moderna, a dimensión homoxénea, consensuada e inmutábel da linguaxe humana, en canto que a fala constituiría os aspecto variábel e condicionado da mesma. Esta diferenciación, aínda que contestada no seu momento, xeneralizouse entre os especialistas e foi actualizada décadas despois por Chomsky cos seus conceptos de *competencia*, o compoñente universal, abstracto e innato da linguaxe humana, e *actuación* (en inglés, *performance*), isto é, o seu compoñente inestábel e externo. Ambos os autores consideran a lingua/competencia como o verdadeiro obxecto da lingüística chegando a afirmar que o estudo da fala/actuación resultaba imposíbel ou acientífico. Por tanto, durante moito tempo, esta visión inmanente e formalista da linguaxe humana deixou os especialistas da fala (sociolingüistas, xeolingüistas, psicolingüistas, etc.) fóra do que se consideraba o ámbito da lingüística: o estudo da lingua en si mesma. Como vimos, o desenvolvemento da interdisciplinariedade permitiu ver a variación e o cambio como propiedades intrínsecas dos sistemas lingüísticos e estudar, por tanto, as diferentes variábeis condicionadas por factores externos como unidades dos mesmos. Isto levou á crise dos postulados estruturalistas ortodoxos e autores como Labov ou Calvet conclúen que o verdadeiro centro da lingüística é a fala/actuación, isto é, a linguaxe humana en función dos seus condicionantes externos (Baylon, 1996: 14-27, 109; Boix e Vila, 1998: 25-31; Boyer, 2001: 10-12; Calvet, 1998: 9-22; Lorenzo, 2000: 346-348; Ramallo, 2000: 448-449; Solé, 1992: 19-23).

A pesar do seu forte cuestionamento, a distinción entre lingua/competencia e fala/actuación continúa funcionando como convención, cando non é por convición, para distinguir as dúas principais divisións da lingüística: externa e interna²⁵⁹. Este é o caso da achega da especialista Milagros Fernández Pérez (1986), que tomaremos aquí como referencia. Fernández Pérez distingue, na lingüística teórica, entre *divisións* e *ramas* da lingüística baseándose no concepto de *obxecto de estudo*. Así, as divisións da lingüística estudan a estrutura e funcionamento interno dos sistemas lingüísticos²⁶⁰ mentres que as

---

²⁵⁹ Segundo os autores, tamén macrolingüística, lingüística contextual ou do uso, por un lado, e microlingüística, lingüística independente ou do sistema, por outro.

²⁶⁰ Dentro das divisións da lingüística están, segundo esta autora, a fonética e fonoloxía, a semántica e a gramática.

ramas investigan as correlacións externas dos sistemas lingüísticos²⁶¹, o que, ao noso ver, implica analizarmos, en colaboración pertinente con especialistas doutras disciplinas, o funcionamento da lingua como elemento dentro de estruturas fisiolóxicas, mentais, sociais ou territoriais (comunidades lingüísticas, lugares, sistemas cerebrais, representacións, identidades, etc.). Tanto divisións como ramas da lingüística son, para Fernández Pérez, necesarias para esta disciplina e complementarias no seu interior:

“A nuestro entender, en el vasto y amplio campo de la Lingüística han de integrarse tanto divisiones como ramas, dado que unas y otras se complementan en su propósito de lograr conocimiento sobre el lenguaje. Tal complementación es obvia desde el momento en los aspectos sobre la realidad social, cultural, individual, etc. estudiados por las ramas suponen el terreno de contrastación de los constituyentes conceptuales que configuran la estructura interna de la lengua, y que son estudiados por las divisiones. Asimismo, el desarrollo de investigaciones en sociolingüística, en psicolingüística, o en cualquier otra rama implica conocer aspectos fonológicos, léxicos, y gramaticales; en definitiva, aspectos de la constitución interna de las lenguas a las que se estudia” (Fernández Pérez, 1986: 46).

Tendo en conta todo isto, e tal e como a definimos aquí, a xeolingüística é unha rama da lingüística, isto é, unha interdisciplina situada no ámbito da lingüística externa ou “da fala”. Porén, dentro das ramas da lingüística, Fernández Pérez (1986: 33-45) non a inclúe, pero si, entre outras, a psicolingüística e a sociolingüística. Na realidade, en vez de xeolingüística, esta autora usa aínda o termo dialectoloxía e colócaa noutra orde da súa clasificación, entre as disciplinas definidas, non pola súa achega ao obxecto de estudo da lingüística (a linguaxe humana), senón en función da súa finalidade. Trátase de disciplinas lingüísticas que parten de distincións metodolóxicas, non dun determinado aspecto ou dimensión da linguaxe humana. Nelas sinala a *lingüística xeral* (sobre todas as linguas) fronte á *lingüística particular* (sobre unha determinada lingua), a *lingüística teórica* fronte á *lingüística aplicada* (centrada en resolver necesidades, problemas ou disfuncións no ámbito das linguas) e a *lingüística sincrónica* fronte a *lingüística diacrónica* (ou histórica). Vemos que se trata, efectivamente, de perspectivas metodolóxicas que se sitúan en dicotomías complementarias na hora de estudarmos a linguaxe humana: presente/pasado, xeral/particular e teorías/aplicacións. Entre estas “disciplinas de finalidade”, Fernández Pérez (1986: 45-66) tamén inclúe a *lingüística diatópica* ou *dialectoloxía*, a *lingüística diafásica* ou *estilística*, e a *lingüística distrática*

---

²⁶¹ “En efecto, el fenómeno del “lenguaje” supone un proceso complejo desarrollado en diferentes ámbitos (social, cultural, individual, histórico, etc.) en el que intervienen factores de índole diversa (fisiológicos, psíquicos, etc.) todo lo cual da como resultado una amplia gama de idiomas, distintos entre sí y con variedades importantes en el seno de cada uno de ellos. Pues bien, para acceder al conocimiento del lenguaje en toda su amplitud y profundidad, los estudiosos han venido delimitando compartimentos en relación con los aspectos, factores y variaciones asociados al fenómeno” (Fernández Pérez, 1986: 19).

ou *sociolingüística*. Ao noso entender, coa inclusión destas lingüísticas na categoría das disciplinas metodolóxicas, a autora incorre nunha contradición, que resulta evidente no caso da sociolingüística xa que esta si a inclúe como rama da lingüística. De feito, Fernández Pérez define como finalidade destas disciplinas a de observar a variedade e variación das linguas. Tendo en conta que as ramas da lingüística se definen esencialmente por asumiren o aspecto variacional e contextual dos sistemas lingüísticos, non entendemos por qué a dialectoloxía e a estilística —para nós, xeolingüística e pragmática— non figuran tamén como tales, ao lado da sociolingüística. Por outro lado, a autora considera que estas disciplinas non tratan a totalidade dun sistema lingüístico, senón de aspectos ou elementos concretos. Como xa vimos no caso da xeolingüística, ao igual que a sociolingüística, isto non é así. Ambas as disciplinas contan con orientacións “macro” nas que se estudan, entre outros aspectos, a influencia dos comportamentos sociais ou territoriais comúns dos falantes sobre as variedades lingüísticas que constrúen e utilizan. Non vemos, a este respecto, diferenza entre a xeolingüística e a sociolingüística e, por tanto, pensamos que a primeira debería figurar canda a segunda como interdisciplina no ámbito da lingüística externa ou contextual. De feito, Teresa Moure (2000: 49), aínda que sen considerar a xeolingüística, acrecenta a lista de ramas da lingüística proposta por Fernández Pérez incluíndo a pragmática (lingüística diafásica) e a neurolingüística.

O feito de estas autoras arrombaren a xeolingüística débese a que ven aínda este ámbito da lingüística como dialectoloxía, isto é, unha metodoloxía comparatista desenvolvida para describir a variación diatópica²⁶². Fernández Pérez e Moure parecen pasar por riba os desenvolvementos nesta disciplina nos últimos decenios. Como xa vimos, a dialectoloxía era a denominación coa que se designaba todo tipo de lingüística variacional antes da II Guerra Mundial, o que implica que no seu seo, aínda que os especialistas estaban centrados en cuestións metodolóxicas, si se manexaron desde unha perspectiva holística importantes aspectos teóricos referentes á difusión das innovacións lingüísticas ou á distribución territorial das prácticas lingüísticas en contínuums linguolectais²⁶³. Aínda que as achegas teóricas nesta época non sempre foron acertadas,

---

²⁶² Recollendo as ideas de Coseriu (1981: 27) ao respecto, M. Fernández afirma que “estudiar dialectología conlleva comparar y contrastar de manera peculiar diferentes sintonías” (Fernández Pérez, 1986: 63).

²⁶³ De feito, no mesmo artigo, Fernández Pérez (1986: 64) recoñece que “en el ámbito de la dialectología caben estudios de corte teórico referidos a la configuración interna de los dialectos, estudios teóricos

estas pretendían ser “universais”. A día de hoxe, como tamén constatamos, nin a xeolingüística nin a sociolingüística, herdeiras da dialectoloxía tradicional, teñen renunciado á procura dunha comprensión integradora, válida para todas as prácticas e variedades lingüísticas, dos aspectos sociais e territoriais que inciden nelas.

Por tanto, ao noso ver, a xeolingüística fai parte, xunto coa sociolingüística e outras ramas afíns, do ámbito da exolingüística. Dentro do mesmo, e acrecentando, por tanto, as propostas de Fernández Pérez ou Moure, recoñecemos as seguintes interdisciplinas:

- *biolingüística*, que, segundo Baylon (1996: 10), “se réfère aux fondements biologiques du langage, à la transmission génétique de la compétence linguistique chez l’homme”.
- *neurolingüística*, que estuda as conexións entre sistema cerebral e linguaxe humana.
- *psicolingüística*, interesada nos “procesos mentales que implica el aprendizaje de una lengua, cómo se almacena en la mente el conocimiento lingüístico, qué mecanismos mentales intervienen para emitir y comprender secuencias, etc.” (Fernández Pérez, 1986: 34-35).
- *pragmática*, dedicada ao estudo dos usos lingüísticos en función do seu significado ou intencionalidade (Ramallo, 2000: 445).
- *etnolingüística* ou *antropoloxía lingüística*, que estuda a relación das prácticas e variedades lingüísticas con outros elementos da cultura humana.
- *sociolingüística*, que se dedica ao estudo da relación entre prácticas lingüísticas e relacións sociais.
- *xeolingüística*, que analiza a relación entre a linguaxe e a territorialidade humanas, isto é, entre linguas e lugares.
- *filosofía lingüística*, que considera a linguaxe humana como obxecto filosófico (Moure, 2000: 49).

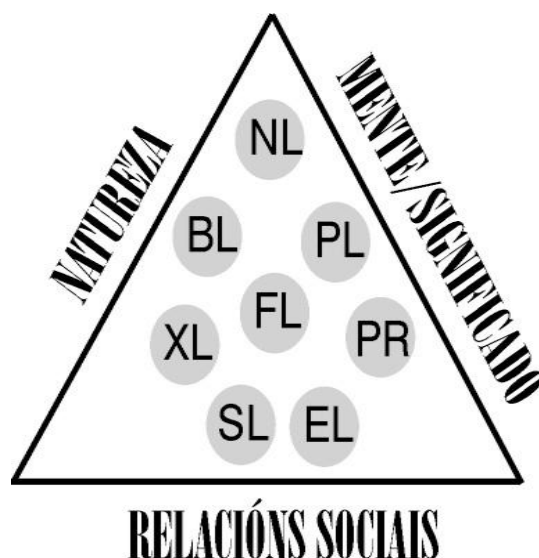
---

respecto a la noción *dialecto*, etc., de tal manera que no resulta correcto interpretar la dialectología como disciplina ceñida y restringida a la realidad lingüística concreta”.

Como disciplinas exolingüísticas, estes oito campos de estudo lidan coas dimensións externas que sosteñen e condicionan a linguaxe humana. Segundo Robert D. Sack, non só o lugar, senón todos os elementos que fan parte do mundo humano, e, por tanto, tamén a linguaxe, conteñen aspectos das tres dimensións ás nos referimos nos anteriores apartados ao falarmos da estrutura dos lugares: natureza, relacións sociais e significado. Para este autor, a presenza das tres dimensións nas nosas experiencias explica as diferentes divisións que efectuamos no campo do saber ou das ciencias:

“We are natural, social, and intellectual selves, and our world is composed of the natural, the social, and the intellectual. These are the major forces identified by Western thought, yet they apply to all cultures. With important exceptions, they roughly correspond to the domains investigated by the sciences, social sciences, and the humanities; together they include virtually all of the forces we encounter, except for the geographic” (Sack, 1997: 35).

GRÁFICO 14. AS RAMAS DA LINGÜÍSTICA EN FUNCIÓN DAS TRES DIMENSIÓN EXTERNAS DA LINGUAXE

NL: neurolingüística; PL: psicolingüística; PR: pragmática; EL: etnolingüística; SL: sociolingüística; XL: xeolingüística; BL: biolingüística; FL: filosofía lingüística.

Elaboración propia

Por tanto, tendo en conta isto, e reparando nos aspectos externos da linguaxe en que inciden as disciplinas lingüísticas, podémolas agrupar en función do dominio ao que se vinculan. Porén, non debemos esquecer que todas as disciplinas, mesmo focalizando as súas investigacións nunha determinada dimensión externa da linguaxe, non deixan de atender a cuestións das outras dúas. De aí que a pasaxe dunha disciplina para outra sexa gradual e que existan numerosos “vasos comunicantes” entre elas, especialmente ao teren en conta aspectos dunha mesma dimensión, como

ocorre, por exemplo, entre a xeolingüística, a sociolingüística, a etnolingüística e mesmo a pragmática. Así, poderíamos representar as ramas da lingüística relacionadas entre si e dentro dun triángulo (ver Gráfico 14) no que cada lado representa un contínuum de elementos ou aspectos de cada dimensión. Representamos a filosofía lingüística nunha posición central ao concordarmos con Fernández Pérez (1986: 45) cando afirma que: “Además, está claro que este tipo de trabajos de filosofía del lenguaje se superpone y atraviesa, por su generalidad, todo el conjunto de disciplinas”.

Esta agrupación por dimensións externas correspóndese tamén cos polos que Boix e Vila (Boix e Vila, 1998: 13-15) recoñecen para definiren as tres principais orientacións da sociolingüística: lingüístico-estrutural, social-colectivo e individual-mental. No polo lingüístico inciden os estudos que analizan a estrutura dos sociolectos, no social os que procuran unha comprensión das relacións sociais a través dos intercambios comunicativos entre as persoas e, finalmente, ao redor do polo psicolóxico (individuo-mente) situaríanse os traballos que estudan as representacións sociolingüísticas ou o que algúns dan en chamar *psicología social das linguas*. En xeolingüística podemos operar do mesmo xeito para clasificarmos a inxente cantidade de traballos realizados desde a etapa dialectolóxica até a aparición das orientacións territorial e perceptual, na segunda metade do século XX. Así, ao longo dos capítulos anteriores, poderíamos identificar tres grandes orientacións no seo da xeolingüística relacionadas coa dimensión ou polo externo do que parta cada achega ou traballo particular:

- *xeolingüística estrutural*, que englobaría os traballos da corrente do mesmo nome, incluídos os dialectométricos, e que se centraría na descrición, identificación e estudo da estrutura interna e funcionamento dos xeolectos, isto é, da súa “natureza interna”. Trataríase de abstraer, en función dunhas determinadas teorías e metodoloxías, variedades lingüísticas nun ou varios lugares e de analizar o seu funcionamento estrutural nos mesmos.
- *xeolingüística territorial*, que procuraría analizar a interrelación entre prácticas lingüísticas e comportamento territorial dos falantes. Os especialistas estudan aquí a relación das prácticas e variedades lingüísticas con outros elementos dos lugares onde se dan sen tampouco esqueceren o papel que xogan estes elementos da linguaxe humana na creación e transformación dos mesmos.

- *xeolingüística cognitiva ou perceptual*, centrada na análise das representacións xeolingüísticas e dos mecanismos polos cales os falantes, xa non os lingüistas, recoñecemos, clasificamos e dotamos de significado as prácticas e variedades lingüísticas dos lugares.

Evidentemente, alén destas orientacións, existen, como no resto de divisións e ramas da lingüística, diferentes perspectivas metodolóxicas que un especialista en xeolingüista pode adoptar: sincrónica/diacrónica, xeral/particular, cuantitativa/cualitativa, etc. Como vimos, ao longo da súa historia, a xeolingüística coñeceu o predominio de certas perspectivas metodolóxicas como a diacrónica no período comparatista e historicista ou a cuantitativa durante os anos 1970 e 80. Por tanto, son as diferentes dimensións que constitúen a experiencia humana as que nos axudan a situar a xeolingüística ao lado das ramas da lingüística externa, así como as grandes orientacións que se desenvolven no seu seo permitíndonos diferencialas das perspectivas metodolóxicas transversais non só en lingüística, senón en todas as ciencias humanas e sociais. Así, na hora de situarmos a xeolingüística dentro da xeografía, volverá ser fundamental considerarmos as divisións internas desta disciplina en función destas tres dimensións da experiencia humana.

5.2.b. *A xeolingüística como orientación da xeografía cultural*

Tradicionalmente, desde o século XIX, os especialistas acostuman distinguir no seo da xeografía dúas grandes ramas ou divisións: a *xeografía física* e a *xeografía humana*²⁶⁴. A primeira céntrase no estudo da morfoloxía e dinámicas dos elementos físicos e naturais dos lugares (hidrografía, relevo, clima, etc.) en canto que a segunda pretende estudar a interrelación que se establece entre os humanos e o medio en que viven. Porén, no canto de contribuíren os especialistas dunha e outra orientación para a construción dun coñecemento ou teoría xeográfica común, ao longo do século XX a distancia entre ambas as ramas non deixou de aumentar alimentando un debate constante sobre a unidade da xeografía. Así, mentres os especialistas da xeografía física se achegaban cada vez máis a outras disciplinas do ámbito das “ciencias da Terra” (xeoloxía, bioloxía, oceanografía, etc.), na xeografía humana as conexións

---

²⁶⁴ Os especialistas tamén acostuman diferenciar entre unha *xeografía xeral* ou *sistemática* e unha *xeografía rexional* ou *corolóxica* (Higueras, 2003: 103-126). Ao noso ver, trátase dunha división en función da perspectiva do estudo, ao igual que se distingue entre lingüística xeral e lingüística particular dunha lingua ou familia de linguas, e non baseada nun aspecto máis ou menos concreto do obxecto de estudo; neste caso, o lugar ou espazo xeográfico, dependendo da corrente xeográfica que o defina.

estabeleciáanse coas ciencias humanas e sociais (socioloxía, economía, historia, psicoloxía, etc.). De feito, algúns especialistas, en vez de xeografía, prefiren usar o termo *xeografía*s ou mesmo *ciencias xeográficas* para expresaren esta falta de consenso canto aos obxectivos ou finalidades da xeografía. A este respecto, a opinión de especialistas como Ortega Valcárcel é francamente pesimista:

“Desde mediados de la década de 1980 ha sido una cuestión debatida [a unidade da xeografía] y un asunto que preocupa a los geógrafos. Desde diversos postulados, de raíz epistemológica muy distinta, la concepción de la geografía como una disciplina única o como un conjunto de ellas convive entre los geógrafos. Por otra parte, los argumentos a favor de la unidad resultan más afectivos o históricos que consistentes. El problema o cuestión de la unidad de la geografía descubre, precisamente, la dificultad para constituir un saber coherente sobre el espacio y deja ver el riesgo de desaparición de la geografía como campo de conocimiento. La diversidad de filosofías y de concepciones de la geografía, de ideologías respecto de la disciplina, hacen complejo incluso el planteamiento de unidad” (Ortega, 2000: 487)

Esta “fenda da xeografía” viuse acrecentada pola aparición de numerosas subdisciplinas que foron diversificando, mais tamén dispersando, o ámbito da xeografía humana e da xeografía física. En efecto, no ámbito da xeografía física encontramos, entre outras, a xeomorfoloxía, a xeoclimatoloxía ou a bioxeografía. Polo seu lado, a xeografía humana coñeceu tamén desenvolvementos tan diversos como a xeografía industrial, a xeografía do xénero ou, de feito, a propia xeolingüística (Coelho e Neves, 1994: 20-28; Higuera, 2003: 108-110; Ortega, 2000: 369-370). Porén, moitos especialistas como Antonio M. Higuera (2003: 109-110) reclaman a unidade da xeografía argumentando que a disociación das orientacións física e humana non é pertinente:

“La necesidad de la especialización por razones de método no la discute hoy nadie. Pero, desde el punto de vista geográfico, la separación entre hechos físicos y humanos no es tan clara como parece. Los hechos geográficos no son sistemas cerrados. Se trata de combinaciones abiertas que influyen siempre de alguna manera en el desarrollo de otros hechos de igual o distinta naturaleza y, a su vez, son influidos por ellos”.

Nos últimos decenios, a elaboración do concepto de *espazo xeográfico*, concibido como *lugar* polas orientacións radicais e humanistas, parece garantir a unidade das disciplinas xeográficas. Como vimos, teorías como a de Robert Sack (1997) permiten comprender a complexidade dos procesos espaciais e territoriais como a interrelación de elementos e forzas de tres dimensións fundamentais: natureza, relacións sociais e significado. Á diferenza do resto de disciplinas científicas, que inciden só en aspectos dunha determinada dimensión, a xeografía atende ás interrelacións que se dan entre os tres ámbitos:

“Most researchers examine forces primarily from within only one of the realms, to the point where forces from others are relegated to background material or completely discarded. Thus most of natural science does not consider human behavior; most of sociology and political science do not consider nature, and give only perfunctory attention to theories of the mind; those interested in psychology and intellectual history do not emphasize social relations or the natural world. Moreover, not all theories within a realm look alike. Even though sets of theories may draw on the same forces, they can arrive at very different conclusions. Despite these distinctions, a fundamental unity is believed to underlie the three. Yet, [...], this unity is elusive without geography” (Sack, 1997: 35)

Por tanto, cada disciplina xeográfica atende, ou debería atender na opinión de Sack e outros especialistas, a aspectos das tres dimensións da nosa experiencia na súa confluencia nun ou varios lugares. Desde este punto de vista, a xeografía humana e a física son complementarias. Así, se a primeira parte da observación de elementos e forzas pertencentes á dimensión natural, a segunda faino a partir de aspectos das dimensións culturais, isto é, a do significado e a das relacións sociais. Porén, para seren considerados xeográficos, os traballos de xeografía humana non deben esquecer a dimensión ambiental e os da física as dimensións culturais. Esta visión integradora clarifica o ámbito da xeografía fronte ás disciplinas que se relacionan con ela mediante as interdisciplinas. Deste xeito, na xeografía dos riscos deixamos o ámbito estrito da climatoloxía ou da xeoloxía para nos introducir no da xeografía física así que estudamos correlacións entre certos fenómenos naturais (terremotos, furacáns, etc.) con determinadas actividades humanas pertencentes ao ámbito das relacións sociais (actividades produtivas) e do significado (percepcións, sensacións). Tamén en xeolingüística, deixamos de facer lingüística sistémica ou estrutural ao pórmos en relación o funcionamento dos sistemas lingüísticos con determinados fenómenos territoriais das dimensións da natureza e das relacións sociais.

Ao noso ver, as divisións que encontramos dentro da xeografía atenden, sen ignoraren o resto, a cada unha das tres dimensións da nosa experiencia como seres xeográficos. Deste xeito, o ámbito da xeografía física observa os lugares —non só áreas de montaña, selvas ou vales, senón tamén cidades, zonas industriais ou destinos turísticos— incidindo sobre os seus elementos e forzas naturais. Polo seu lado, a xeografía humana estuda os lugares incidindo nos aspectos sociais e culturais que o conforman e o manteñen, mais sen esquecer os condicionamentos da dimensión natural. Así, en xeolingüística, tampouco podemos obviar a influencia do relevo ou da hidrografía na difusión de innovacións lingüísticas e, por tanto, na conformación das diferentes variedades e dominios lingüísticos.

Tal e como definimos a xeolingüística, esta estaría incluída no ámbito da xeografía humana. Así o confirman “xeógrafos lingüistas” como C.H. Williams (1988: 2). O certo é que dentro da xeografía humana existe unha importante diversidade de disciplinas e entre os especialistas non existe consenso á hora de as clasificaren. Segundo Ortega Valcárcel, esta profusión é unha mostra da inconsistencia do corpo teórico da xeografía humana:

“La geografía humana disimula un variado agrupamiento de disciplinas que ni en la práctica ni en la teoría comparten bases comunes. Las «geografías sociales» esbozadas en los años ochenta vienen a descubrir esa insuficiencia, lo mismo que la denominada geografía humanista” (Ortega, 2000: 541)

Así, dentro da xeografía humana, distínguense, por un lado, campos amplos como a xeografía social, a económica, a política ou a cultural, e, por outro, campos máis restrinxidos como a xeografía do turismo, do xénero, a xeografía da saúde, a rural ou a urbana, entre outras. Ao noso ver, e tendo en conta que, como vimos, as investigacións nas ciencias se orientan en función dunha das tres dimensións da nosa experiencia, pensamos que sería bo distinguirmos, ao menos, dúas grandes ramas dentro da xeografía humana: a xeografía social e a xeografía cultural. De feito, nas xeografías francesa e alemá, a xeografía social chega a constituír un enfoque global dentro da xeografía humana que agruparía diversas perspectivas de investigación, desde a política, pasando pola económica e mesmo cultural:

“Trabajar, reproducirse, residir, consumir, divertirse, relacionarse, entre otras, son funciones que tienen incidencia espacial. Los grupos sociales definidos que protagonizan estas funciones, sea la familia, el grupo profesional, la comunidad religiosa, la minoría étnica, entre otros muchos grupos, se proyectan, asimismo, como fenómenos espaciales. La geografía social se perfila así como la ciencia de la organización espacial de la vida social, a través de las funciones sociales” (Ortega, 2000: 423)

Por outro lado, as xeografías radicais tamén identifican “espazo social” e “espazo económico” na construción da súa Teoría Social. As relacións sociais e as dinámicas económicas explican, para esta corrente, numerosos problemas territoriais como a desigualdade, o desenvolvemento ou os conflitos bélicos (Ortega, 2000: 309-333). En efecto, teóricos como Robert Sack definen as dinámicas económicas de produción e consumo como esenciais no establecemento das relacións sociais dentro do capitalismo (Sack, 1997: 74-78). Seguindo as ideas este autor, consideraremos a xeografía política e a económica dentro do ámbito da social.

Ao lado desa gran xeografía social, cómpre distinguirmos unha xeografía cultural renovada e que se centraría en estudar o funcionamento no lugar de elementos e

forzas da dimensión do significado/mente, así como a influencia do lugar nos mesmos. Entre varios aspectos desta dimensión, ademais dos lingüísticos, estarían a relixión, o xénero, a orientación sexual, a raza, a etnia, a nacionalidade, identidades, a música, a paisaxe, a gastronomía ou o propio lugar. Esta rama da xeografía humana centraríase no estudo territorial, non de procesos socioeconómicos, senón de fenómenos culturais e identitarios (Norton, 2000: 10-26). A xeolingüística, sen deixar de atender a aspectos das dimensións natural e social, situaríase como interdisciplina no ámbito desa xeografía cultural.

Deste xeito, na nosa perspectiva desde fóra da xeografía, vemos esta disciplina dividida en xeografía física e humana, e esta, de súa vez, en xeografía social e xeografía cultural. Trátase de divisións ou disciplinas xeográficas que inciden no seus estudos sobre o lugar ou o espazo xeográfico sobre unha determinada dimensión, aínda que sen ignoraren a importancia das forzas e elementos das outras. Enlazando estas divisións entre si ou a xeografía con outras disciplinas encontramos, na nosa opinión, outro tipo de disciplinas xeográficas: as que se centran en fenómenos, elementos ou funcións concretas que se dan nos lugares. Son, por tanto, disciplinas xeográficas non en función dunha dimensión do obxecto do estudo, senón en función dun constituínte concreto do lugar, dunha forza que actúa desde unha determinada dimensión afectando ás demais dentro do lugar: os recursos hídricos, a lingua, a saúde, a industria, o turismo, a pobreza, a política, etc. Deste xeito, encontramos disciplinas como a xeografía dos recursos naturais, a xeografía dos riscos, a xeografía da saúde, a xeografía industrial, a xeografía rural, a xeografía política, a xeografía da pobreza e a desigualdade, a xeografía da paisaxe, a xeografía literaria e das viaxes, a xeografía do turismo, a xeografía do xénero²⁶⁵ e un longo etcétera no que se inscribiría tamén a xeolingüística e outras interdisciplinas xeográficas. Cada unha destas “subdisciplinas” e “interdisciplinas”, centradas na análise territorial dunha forza nunha determinada dimensión do lugar, inscríbense, dentro da xeografía, na división correspondente, pero en moitos casos, ao estaren dimensións e forzas interrelacionadas, reciben achegas procedentes doutras disciplinas xeográficas e non xeográficas. Isto acontece, por exemplo, na xeografía do

---

²⁶⁵ Cremos pertinente diferenciarmos a este respecto entre *xeografía do xénero*, (sub)disciplina da xeografía humana dentro do seu ámbito cultural, aínda que moi próxima tamén do social, e *xeografía feminista*. Esta última trátase, máis ben, dunha corrente de pensamento xeográfico dentro das propostas radicais e humanistas. Na nosa opinión, pois, pódese traballar no campo da xeografía do xénero desde unha perspectiva epistemolóxica distinta da feminista ou da radical, por exemplo, desde a analítica ou a condutista, entre outras posibilidades. Por outro lado, pensamos que as achegas do feminismo en xeografía, ao igual que no resto das ciencias, non se deberían limitar ao ámbito da xeografía do xénero.

turismo, radicada no ámbito da xeografía social ou económica, que recibe numerosas achegas desde a xeografía cultural e desde a xeografía física (xeoclimatoloxía, xeografía dos recursos naturais, etc.). Ao mesmo tempo, no ámbito da xeografía do turismo, os especialistas xeógrafos deben colaborar, entre outros profesionais, con economistas, xuristas ou mesmo psicólogos. No caso da xeolingüística volve acontecer o mesmo. Dentro do campo da xeografía cultural, precisa das achegas da xeografía física, mais tamén do outro ámbito da xeografía humana: a xeografía social ou económica (xeografía política, xeografía industrial, rural, urbana, etc.). Loxicamente, tamén precisa da colaboración de especialistas noutros campos da xeografía cultural como a xeografía da percepción, a xeografía da paisaxe ou a etnoxeografía. Finalmente, e como interdisciplina, a xeolingüística esixe unha colaboración de partida entre xeógrafos e lingüistas.

Tal e como a consideramos, pois, a xeolingüística constitúe unha interdisciplina que conecta os ámbitos da lingüística externa ou da fala e da xeografía cultural recibindo achegas de numerosas disciplinas, tanto de dentro como de fóra da xeografía e a lingüística, co obxectivo de estudar a relación entre lingua e lugar. Trátase dunha colaboración interdisciplinar, un punto de encontro de especialistas que traballan para responderen á pregunta de qué papel xoga o lugar na creación, mantemento e disolución das linguas e viceversa. Nos seguintes capítulos tentaremos comprobar a validez das ideas expostas aquí partindo desta concepción interdisciplinaria da xeolingüística e observando, como caso de estudo, as variedades románicas da periferia atlántica europea.

CAPÍTULO 6. A PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA

6.1. A Romania: un lugar de identidades

A lingüística románica, que ten como finalidade o estudo das variedades lingüísticas procedentes do latín oral, acostuma usar un nome para designar o conxunto de territorios onde estas se falan: a *Romania*. Trátase, ante todo, dun concepto xeolingüístico que apenas é coñecido polo conxunto de falantes destas variedades. Porén, o termo *Romania* está documentado desde os inicios do século V e designaba inicialmente o conxunto de territorios vinculados ao extinto Imperio Romano. Ao longo dese século, no que se fragmentou territorialmente o Imperio, Romania foi adquirindo un significado máis ben etnolingüístico ao pasar a designar o conxunto de territorios habitados maioritariamente por roman(*ic*)os, isto é, por poboación que continuaba a falar a lingua de Roma (Camproux, 1980: 7-9; Gargallo, 1996: 16-17).

MAPA 15. EXTENSIÓN XEOGRÁFICA DOS PRINCIPAIS TRAZOS DEFINITORIOS DA ROMANIA

Elaboración propia

No contexto europeo actual, só unha elite de lingüistas e intelectuais manexa o concepto Romania na construción dun discurso identitario sobre os pobos que conservan a copresenza unha serie de trazos culturais vinculados con Roma. Entre estes trazos poderíamos citar a lingua de orixe latina, a relixión católica —o que implica a aceptación como suma autoridade relixiosa do Papa, o bispo de Roma— e a pertenza ao antigo Imperio Romano, cuxa tradición xurídica e administrativa aínda constitúe un importante referente na organización destes territorios. En función da combinación destes elementos, poderíamos falar, dunha Europa románica ou latina fronte ás outras dúas grandes rexións culturais europeas: a Europa xermánica (ou Xermania) e a Europa eslava (ou Eslavonia). A Romania é, pois, unha rexión cultural, un lugar construído en base a elementos e forzas da dimensión do significado.

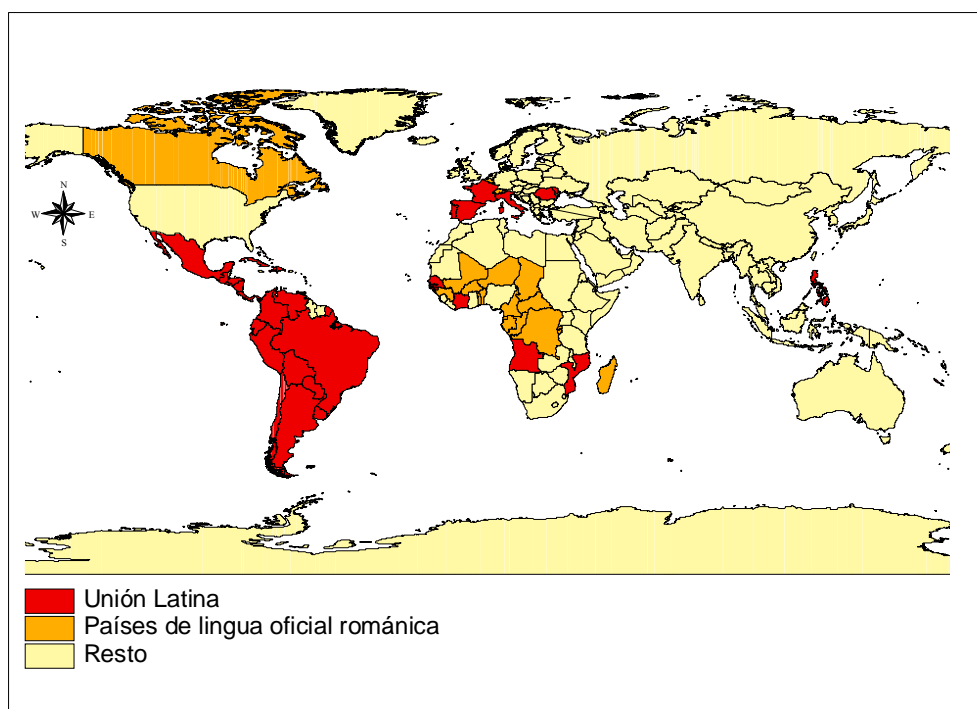
Como se pode apreciar no mapa 15, as principais características culturais coas que definimos a Romania como rexión cultural en Europa non son territorialmente coincidentes. Así, existen territorios de fala románica en Europa que non pertenceron ao Imperio Romano e nos que non se profesa o catolicismo. Trátase de Moldavia e dunha parte considerábel da actual Romanía, cuxa poboación adoptou precisamente este topónimo para remarcar as súas orixes latinas na construción do seu discurso identitario fronte aos seus veciños eslavos (Ionescu, 1999: 447-450). Por outro lado, existen numerosos territorios que si pertenceron ao Imperio Romano e nos que se chegaron a asentarse comunidades de fala latina, pero onde na actualidade se falan outras variedades indoeuropeas (xermánicas ou eslavas) ou non indoeuropeas (húngaro na antiga Panonia, por exemplo). Trátase do que algúns romanistas definen como *Romania submersa* ou *perdida* e que incluíría, entre outros territorios, boa parte da Grande Bretaña (a antiga Britannia), a Flandres actual, o val do Rhin ou repúblicas balcánicas como Croacia (antiga Dalmatia). Esta Romania submersa tamén incluíría antigos territorios africanos, como a faixa costeira do Magreb, que pertenceron a Roma, pero que non son hoxe de relixión católica nin de fala románica. Nestes territorios, por diferentes razóns, a latinización non callou, deixando, con todo, numerosos topónimos²⁶⁶ e préstamos de substrato. Por outro lado, cómpre lembrarmos que existen na actualidade importantes territorios europeos relixiosamente vinculados á Roma pero que nunca fixeron parte do seu Imperio e nos que, por tanto, non se asentaron comunidades segres de lingua latina. Este é o caso, entre outros, de Irlanda ou de Polonia. Finalmente, fronte á

---

²⁶⁶ Entre outros, J.E. Gargallo (1996: 24-25) menciona Tánxer (<TINGIS), Köln (<COLONIA), Koblenz (<CONFLUENTES).

Romania europea ou *vella*, por onde o latín oral se difundiu dando lugar á rica diversidade falas románicas actuais, os especialistas distinguen tamén unha *Romania Nova*. Trátase dunha lista nada desprezábel de lugares ou territorios por onde se difundiron algunhas destas falas, constituídas en linguas, a raíz da colonización europea de América e África. Nestes territorios cómpre falarmos de *romancización* e xa non de latinización. Na actualidade, a maioría dos falantes de linguas románicas como o francés, o castelán e o portugués viven fóra de Europa. Lembremos tamén que as comunidades americanas de fala románica son maioritarias no seu continente e ocupan boa parte da súa superficie.

MAPA 16. A ROMANIA NO MUNDO: UNIÓN LATINA E OS ESTADOS DE LINGUA OFICIAL ROMÁNICA

Elaborado a partir de Unión Latina (2005a) e UNESCO (2002)

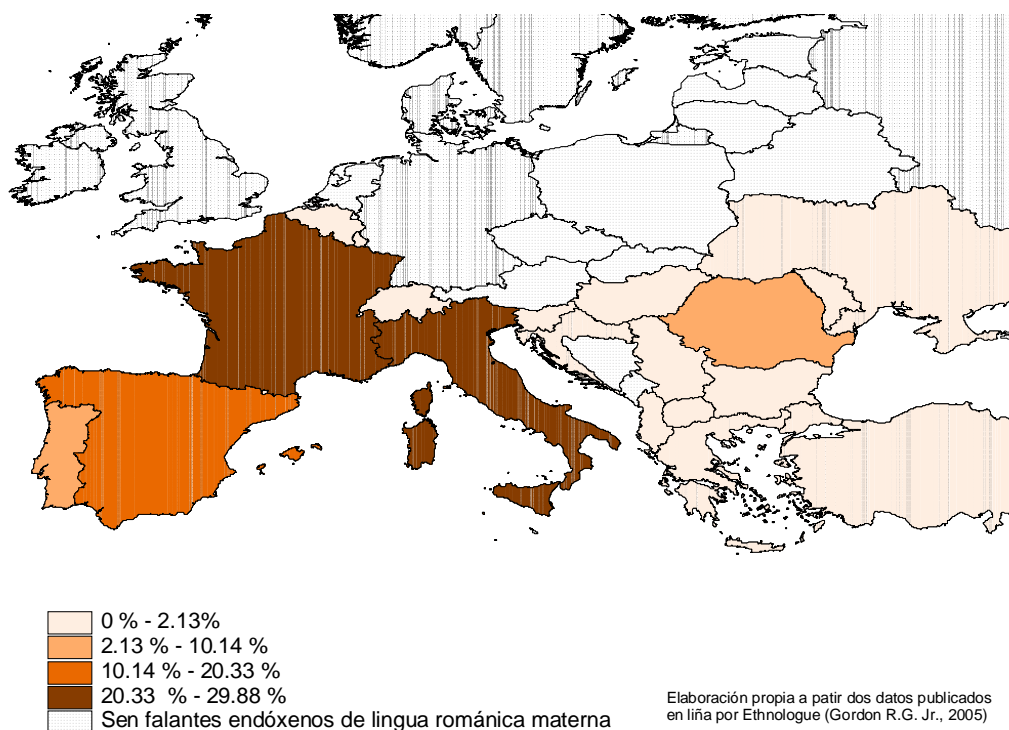
Así o mostra o mapa 16, onde se reflicten os estados membros da Unión Latina, a asociación de países de lingua latina, que, porén, non chega a cubrir a totalidade de territorios onde unha ou máis linguas románicas son oficiais²⁶⁷. Sen dúbida, a futura posición das comunidades románicas no mundo dependerá do desenvolvemento

²⁶⁷ A Unión Latina creouse en 1954 na denominada Convención de Madrid e existe formalmente como institución desde 1983. No seo da mesma, os estados membros colaboran en distintos ámbitos para preservar e promocionar as linguas e culturas procedentes do latín. Nesta liña, a Unión Latina traballa especialmente coa Organización da Francofonía, coa CPLP (Comunidade de Países de Lingua Portuguesa) e coa Organización de Estados Iberoamericanos (Unión Latina, 2005a, 2005b).

sociodemográfico da África subsahariana e de Latinoamérica. (Breton, 2003; Gargallo, 1996: 20-32; Kloss e McConnell, 1978a; Unión Latina, 2005a, 2005b).

Na súa orixe imperial, a Romania constitúese ao redor dun centro, Roma, lugar a partir do cal se difunden os diferentes elementos, entre eles os lingüísticos, que a definen como rexión cultural. Aplicando o modelo de análise de centro/periferia de Meinig (Aitchinson e Carter, 1994: 10-11; Norton, 2000: 114-115), a Romania vella actual constituiría o *dominio*, a área pola que se difundiron a lingua e cultura romanas até se tornaren dominantes. O resto de territorios europeos aos que faciamos referencia no inicio deste capítulo como Romania submersa constituirían a *esfera* da Romania xa que se trata de lugares que presentan só algúns trazos culturais difundidos desde Roma, como, por exemplo, o catolicismo ou o dereito romano, pero que coñecen en maior ou menor grao un predominio de características doutras rexións culturais. Dentro desa esfera da Romania poderíamos incluír, por un lado, o País Vasco ou a Bretaña e, por outro, Moldavia. Porén, nun sentido máis amplo, países como Hungría, Eslovenia, Croacia ou a propia Inglaterra tamén poderían facer parte desta esfera cultural.

MAPA 17. DISTRIBUCIÓN DA POBOACIÓN ENDÓXENA DE LINGUA MATERNA ROMÁNICA EN EUROPA

Volvendo á Romania vella, e se observamos o mapa 17, vemos que as comunidades románicas endóxenas, isto é, comunidades de lingua materna románica

asentadas en territorios que estas crean e manteñen, se concentran basicamente nos estados que noutrora facían parte do Imperio Romano de Occidente e que na súa maior parte conforman o que a romanística identificou como Romania Occidental (Wartburg, 1979: 73-76). Así, en Francia e Italia²⁶⁸ viven ao redor do 60% das comunidades de fala románica e, se a estes estados lles engadimos os da antiga Hispania, así como as actuais Bélxica e Suíza, a porcentaxe supera xa o 87%. A Romania é, por tanto, unha rexión cultural europea eminentemente (sur)occidental, cuxo centro vital se sitúa no eixo franco-italiano, especialmente nas rexións máis ricas do mesmo: centro e norte de Italia, Val do Ródano, Suíza occidental e Bacía Parisiense. Trátase das rexións centrais de fala románica inseridas ou estritamente conectadas co denominado *eixo lotarinxio* e que, do Gran Londres até a Lombardía, constitúe o centro económico e cultural da Unión Europea (Brunet, 1993: 20-26).

A partir dese centro vital, caracterizado polas constelacións xeolingüísticas formadas ao redor das linguas francesa e italiana²⁶⁹, a Romania occidental estrutúrase en dous arcos litorais, atlántico e mediterráneo, compostos dunha serie de variedades minorizadas. Estes arcos constitúen unha consecución lingüística e cultural de rexións litorais románicas que conectan o eixo central franco-italiano coas constelacións xeolingüísticas hispanas, lideradas polas linguas castelá e portuguesa. Polas súas similitudes lingüísticas cos dous centros, franco-italiano e hispano-portugués, así como polas relacións socioeconómicas que establece con eles, o dominio occitanorrománico —un contínuum lingüístico que inclúe variedades de tipo occitano (gascón, provenzal, languedociano, etc.) e catalán (valenciano, mallorquín, catalán, etc)— xoga aínda un papel clave na estruturación da Romania como rexión cultural europea. Este dominio cultural e lingüístico esténdese por cinco estados (España, Andorra, Francia, Mónaco e Italia) establecendo un contínuum de constelacións linguolectais entre todos eles. Así, a rexión occitano-catalá estrutura ambos os arcos, mediterráneo e atlántico, actuando como bisagra, por un lado, entre o norte de Francia e o norte da Península Ibérica e, por outro, entre os vales prealpinos do Ródano e do Po e o litoral mediterráneo ibérico. Ao

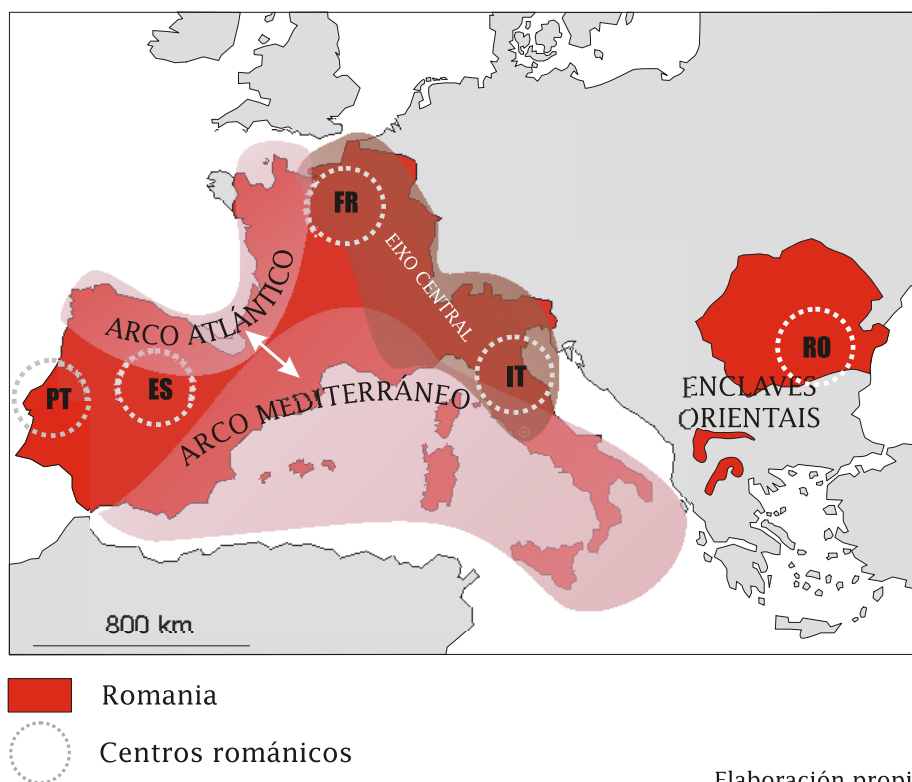
---

²⁶⁸ Incluímos nesta porcentaxe as variedades suditalianas, que tipoloxicamente pertencen á Romania Oriental.

²⁶⁹ Usamos aquí o termo *constelación (xeo)lingüística* no sentido que lle dá J.-L. Calvet (2004), isto é, os conxuntos de comunidades lingüísticas que comparten un teito lingüístico común: unha lingua dominante na que estas establecen intercambios comunicativos entre os seus falantes a escala suprarrexional (estatal ou mundial). Así, por exemplo, as variedades piemontesas e sicilianas encóntranse na constelación do italiano xa que os seus falantes usan esta lingua para se comunicaren a escala estatal, no ámbito territorial da República italiana, con falantes de comunidades lingüísticas diferentes.

pasaren ambos os arcos polo mesmo dominio, este tamén os vincula, especialmente grazas á estreita relación cultural e económica que se dá entre as rexións gascoa, languedociana e catalá. Na comparación entre ambos os arcos, é o atlántico o que se caracteriza como eminentemente periférico fronte ao centro vital europeo constituíndo o que aquí denominaremos *periferia románica atlántica* (Lafont, 2003; Brunet, 1993: 20-26).

MAPA 18. CENTROS E CONTINUUMS CULTURAIS NA ROMANIA (VELLA) ACTUAL

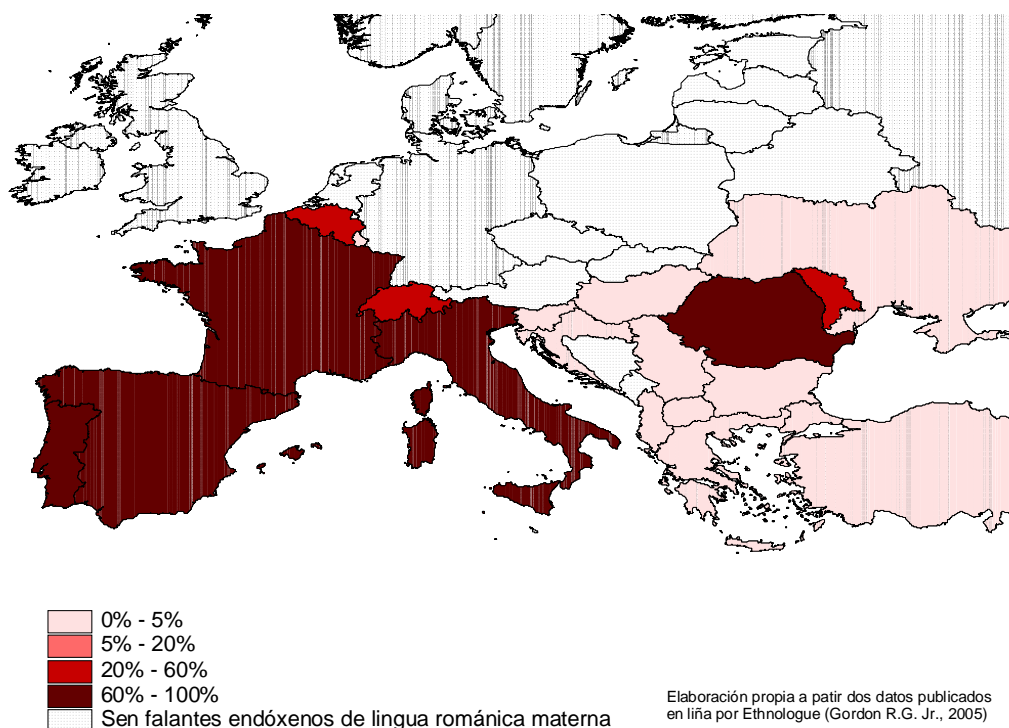
No que se refire á Romania Oriental, noutro estruturada ao longo do Danubio e da costa adriática, vemos que as súas comunidades apenas constitúen hoxe o 20% da poboación da Romania vella²⁷⁰. Deixando á parte as comunidades lingüísticas suditalianas, integradas na constelación do italiano, o débil peso da Romania Oriental débese á dispersión territorial das súas comunidades, situadas en enclaves ao longo dunha longa lista de estados cuxa lingua maioritaria non é románica (grego, turco, albanés ou linguas eslavas). Esta situación débese, como se sabe, ao gran peso das invasións eslavas e turcas, que foron minando o territorio dun Imperio Romano de Oriente que non os integrou e que se caracterizou polo dominio da lingua e cultura

²⁷⁰ Incluímos nesta porcentaxe os falantes das variedades suditalianas (sicilianas, calabresas e napolitanas), estruturalmente ligadas ao resto de falas románicas orientais. Segundo a base de datos Ethnologue (Gordon R.G. Jr., 2005), os falantes destas variedades constituirían un 6'09% do total de poboación europea de lingua románica materna asentada na Romania vella.

helénicas. Só as comunidades románicas do treito final do Danubio deron conformado, non sen dificultades, un territorio propio no que puideron preservar a súa lingua e cultura románicas. A actual Romanía, que, como dixemos, toma este nome para explicitar o carácter románico deste territorio e das comunidades que o manteñen fronte aos veciños eslavos, constitúe, de feito, o verdadeiro centro da Romania Oriental. Ao redor deste centro orbitan comunidades fronteirizas resultado do rebordamento lingüístico do romanés (Moldavia, Ucraína e Bulgaria), así como a inmensa maioría dos enclaves lingüísticos arromaneses e meglenorromaneses dos estados veciños (Ionescu, 1999). Así e todo, aínda que é en Romanía onde viven a inmensa maioría das comunidades románicas orientais, estas non constitúen un centro de primeira orde no conxunto da Romania: na actualidade, os romaneses de lingua materna románica representan pouco máis do 10% da poboación románica europea.

MAPA 19. PESO DAS COMUNIDADES ROMÁNICAS NOS ESTADOS EUROPEOS

O mapa 19 reflicte o peso en cada estado europeo da súa poboación autóctona de lingua materna románica. Os estados onde as comunidades románicas son amplamente maioritarias (en Francia, Italia, España e Romanía por riba do 80%) ou cuxo predominio

é total (Portugal)²⁷¹ coinciden cos territorios de constitución das linguas románicas históricas ou tradicionais, elaboradas como tales desde hai varios séculos desde diferentes rexións centrais (Castela, Val do Texo, Île-de-France, Toscana) e a partir das cales se difundiron territorialmente²⁷² grazas a uns determinados procesos territoriais (anexións, conquistas, unións). Polo seu peso dentro da Romania e no continente europeo en xeral, os centros vitais do francés e do italiano son principais, en canto que son secundarios os centros vitais do portugués e do castelán, linguas de moito máis peso, porén, no contexto americano e a escala mundial. Finalmente, o centro vital do romanés (Valaquia), menos relevante do punto de vista demográfico, político e económico, fica, así e todo, como un centro de terceira orde dentro da Romania.

As comunidades románicas que non ocupan unha posición preponderante ou dominante nos estados en que se insiren acostuman aceptar como teito “protector” para as súas variades a lingua histórica constituída no centro románico máis próximo. En inferioridade demolingüística e en competencia política e económica coas comunidades alófonas deses estados, estas comunidades románicas minoritarias optan pola estratexia de non constituíren unha lingua propia para utilizaren as vantaxes que ofrece a tutela da lingua románica veciña mais próxima xeográfica e estruturalmente. Deste xeito, aínda que ningunha das súas falas vernaculares chega a ter o estatuto de lingua nacional ou oficial, estas comunidades conservan a romanidade coa tutela dunha lingua románica familiar. Con respecto ao francés, este foi o caso das comunidades de fala picarda e valona en Bélxica, así como o das comunidades de fala francoprovenzal en Suíza. No mesmo caso suízo, foi o italiano o adoptado como lingua teito polas comunidades de fala lombarda do Ticino. No caso Moldavo, a pesar da tentativa de constituír unha lingua moldava co ruso como teito, parece que se vai confirmando a mesma tendencia con respecto ao romanés. Estas rexións entran, pois, no dominio cultural de territorios románicos centrais para preservaren a súa romanidade fronte a parceiros territoriais alófonos, xermanos e eslavos principalmente. Por outro lado, nos territorios onde as comunidades románicas presentan un estancamento ou unha crise demolingüística e un alto grao de dispersión lingüística, estas tiveron que aceptar como teito lingüístico a lingua non románica elaborada polo centro vital dos estados onde se insiren. Trátase dos

---

²⁷¹ Habería que engadir aquí os principados de Mónaco e Andorra, onde as comunidades románicas tamén constitúen o 100% da poboación autóctona.

²⁷² O caso do romanés, cun proceso de elaboración lento e obstaculizado pola falta dunha rexión central durante longos períodos de tempo, constitúe un caso á parte entre as linguas románicas históricas.

enclaves lingüísticos da Romania Oriental aos que antes aludíamos, así como da comunidade romanche en Suíza, que acepta o alemán como teito e lingua dominante. Estes enclaves constitúen comunidades marxinais, tanto pola súa relación cos centros dos territorios en que se insiren como polo seu afastamento dos centros románicos.

TÁBOA 3. A ROMANIA: DATOS DEMOLINGÜÍSTICOS RECENTES (1990-2002)²⁷³

ESTADO	POBOACIÓN ROMANCE	PORCENTAXE NA ROMANIA	PORCENTAXE NO ESTADO
ALBANIA	50000	0,03	1,41
ANDORRA	69865	0,04	100
BÉLXICA	4150000	2,13	40,10
BULGARIA	4770	0,00	0,06
CROACIA	72000	0,04	1,60
ESLOVENIA	4009	0,00	0,21
ESPAÑA	39660780	20,33	98,46
FRANCIA	58276433	29,88	96,45
GRECIA	203000	0,10	1,91
HUNGRÍA	100000	0,05	1,00
ITALIA	57339562	29,40	98,76
LUXEMBURGO	13100	0,01	2,83
MACEDONIA	10467	0,01	0,51
MOLDAVIA	2664000	1,37	59,91
MÓNACO	32270	0,02	100
PORTUGAL	10523645	5,40	100
REINO UNIDO	38533	0,02	0,06
ROMANÍA	19769356	10,14	88,43
SAN MARIÑO	28503	0,01	100
SERBIA E MONTENEGRO	265000	0,14	2,45
SUÍZA	1507000	0,77	20,23
TURQUÍA	8000	0,00	0,01
UCRAÍNA	250000	0,13	0,52
TOTAL	195040293	[27, 86% da poboación europea]	

Elaboración propia a partir dos datos publicados en liña por Ethnologue (Gordon R.G. Jr., 2005).

6.1.a. Unha rexión cultural policéntrica: xénese e consolidación

Como vemos, a Romania pasa de ser un territorio político, un lugar de relacións sociais na terminoloxía de Robert D. Sack (1997), a unha rexión cultural, isto é, un lugar de significado. Esta pasaxe, traducida nun proceso que, con altibaixos, durou varios séculos, implicou a aparición de varias rexións centrais no seo da Romania nas

²⁷³ Non se inclúen no cómputo falantes bilingües de comunidades non románicas que ocupan territorios no seo de estados maioritariamente románicos como, por exemplo, os vascófonos en Francia e España. Tampouco se inclúen os falantes románicos emigrados a países maioritariamente non románicos como, por exemplo, os galegofalantes en Alemaña ou os Países Baixos.

que se constituíron e elaboraron as grandes linguas románicas que hoxe coñecemos: romanés, italiano, francés, castelán e portugués. Deste xeito, coa aparición de novos lugares e de novos centros, a constelación lingüística do latín vaise desintegrando para deixar paso a novas xerarquías territoriais nas que cobrarán relevancia social, política e cultural un número limitado de falas románicas vinculadas aos novos centros de poder territorial.

Até a constitución de diferentes reinos xermánicos no que foi a parte occidental do Imperio Romano, proceso que se inicia no século V, a Romania constitúese como un territorio cuxo lugar central indiscutíbel é Roma. Ao redor desta cidade, apoiada pola articulación dun sistema de cidades a escala europea, a Romania estrutúrase como un lugar marcado polas relacións sociais nos ámbitos político, económico e xudicial. Roma constitúe, pois, o centro vital da vasta rexión cultural que se vai conformando no seu seo. Partindo dese centro, a difusión do latín oral e coloquial, diferente do estándar escrito que coñecemos hoxe²⁷⁴, seguiu os modelos xerárquico e de veciñanza nos que o sistema de cidades do imperio e as infraestruturas que as ligaban, sobre todo a construción e mantemento de *vías* ou estradas, xogaron un papel fundamental. A implantación nas cidades de *institucións* como a administración, o exército e, máis tarde, a Igrexa de Roma garantía a cohesión territorial e, ao mesmo tempo, o mantemento dunha determinada xerarquía lingüística no Imperio. Así, contra o século III, a maioría da poboación dos núcleos urbanos da parte occidental do Imperio²⁷⁵ falaba latín, practicamente a única lingua escrita e a que gozaba do prestixio social nos usos orais. A partir da segunda metade do século III, a crise económica fai emigrar unha parte considerábel da poboación urbana para zonas rurais. A súa chegada acelera a latinización das mesmas e, aínda que existían rexións onde a práctica das linguas indíxenas continuaba a ser habitual, a finais do século IV estímase que a maioría da

---

²⁷⁴ Xa na época do Imperio se distinguía entre un latín culto, o *sermo urbanus*, e un latín coloquial, o *sermo rusticus*, *vulgaris* ou *plebeius*. Co tempo, especialmente tras a caída de Roma, o termo *latinus* (*latine loqui*, falar ben), usouse co significado de lingua correcta, isto é, de norma culta, en canto que *romanus* (*romane* ou *romanice loqui*, falar coloquialmente) designaba a lingua popular ou familiar. As linguas románicas que coñecemos hoxe, como o seu propio nome indica, proveñen das diferentes variedades coloquiais do latín, do *romanus* ou *romanicus*. De feito, e como veremos, na Idade Media, e ao lado de *linguage(m)*, o termo *romanço* (en francés *romanz* e en castelán *romance*) aínda designaba calquera variedade lingüística popular de orixe latina (Camproux, 1980: 9-12, 48-52; Gargallo, 1996: 17-20; Monteagudo, 1999: 117-121; Wright, 1989: 89-101).

²⁷⁵ Como se sabe, o grego clásico ocupou, ao lado do latín, o teito da xerarquía na maioría dos lugares da parte oriental (Gargallo, 1996: 23-24).

poboación da Galia e da Hispania era xa latinófona²⁷⁶ (Blázquez, 1975: 73-104; Camproux, 1980: 47-52; Gargallo, 1996: 33-35).

A partir do século IV, as diferentes ondas invasoras foron desestruturando territorialmente o Imperio coa pillaxe de cidades e estradas. O sistema urbano entra definitivamente en crise e a poboación das cidades non deixa de emigrar para as áreas rurais procurando a protección de militares ou terratenentes que se converten, co tempo, en señores feudais. Estes señores van acumulando cada vez máis poder creando ao seu redor importantes centros rexionais. Por outro lado, o exército romano disgrégase e desaparece, por tanto, como factor de uniformización lingüística. Os exércitos tórnanse máis locais, menos heteroxéneos e, por tanto, lingüisticamente máis uniformes. Finalmente, coa desaparición do sistema educativo romano, o clero, formado nas escolas monacais e episcopais, acaparou a práctica da escrita²⁷⁷ nun contexto onde o analfabetismo era un fenómeno xeneralizado entre a maioría da poboación. Así, das institucións que garantían a cohesión territorial e, por tanto lingüística, do Imperio Romano, só a Igrexa, unha institución pertencente ao dominio do significado, sobreviviu á crise. Esta consegue manter o status social do latín fronte ás variedades xermánicas faladas polos invasores, que se acaban cristianizando e latinizando. A fragmentación territorial do Imperio Occidental en diferentes reinos, e destes, de súa vez, en feudos (condados, ducados, etc.), supón pois a desaparición de Roma como centro vital e da Romania como lugar de relacións sociais, como territorio. Baixo a acción vinculadora da relixión cristiá a través da Igrexa como institución, a Romania convértese nun lugar de significado que cobre diversas realidades territoriais. Comeza unha nova etapa marcada por un progresivo policentrismo. Son, pois, varios os factores que explican esta mudanza. A desaparición da maioría das institucións romanas (sistema educativo, administración, exército, etc.), a atomización territorial e a ruralización dunha sociedade maioritariamente analfabeta e que ve diminuída drasticamente a súa mobilidade xeográfica e social están na raíz dos procesos de focalización lingüística que coñecen as comunidades latinófona dos reinos xermánicos, os novos lugares das relacións sociais creados tras a desaparición da estrutura territorial imperial. Neste

---

²⁷⁶ Como veremos, en territorios periféricos e pouco accesíbeis, como a Armórica ou os vales pirenaicos, as linguas indíxenas aínda eran usadas de xeito habitual por boa parte da poboación local (Gargallo, 1996: 33-34).

²⁷⁷ Parece que non foi así na Hispania visigótica, onde parece ser que os textos escritos non relixiosos (compilacións xurídicas, correspondencia, etc.) circulaban entre a poboación segrar, mesmo en zonas rurais (Monteagudo, 1999: 72).

contexto, e ao perderen os lugares a maioría das súas conexións territoriais a escala suprarrexional, as innovacións que se daban en Roma ou nunha determinada rexión ou diócese apenas se difunden polo resto da Romania (Monteagudo, 1999: 68-82; Wartburg, 1979: 77-87).

Deste xeito, sen factores que a amortecesen, a variación xeolectal faise cada vez máis acusada. Para autores como Wright (1989: 89-154), aínda que na época dos reinos “xermano-románicos” a focalización xeolectal do latín oral coloquial aínda non comprometera totalmente a intercomprensión entre falantes de diferentes variedades orais, esta si as afastara significativamente entre si e con respecto ao estándar literario escrito, aínda que isto último xa era algo que se viña producindo, como xa dixemos, desde propia a época imperial. Aparecen, pois, diferentes normas orais locais ou rexionais cada vez máis diverxentes coa norma escrita tradicional común, e non só no plano fonético ou fonolóxico. Isto levou á Igrexa, por un lado, a “abaixar”, especialmente no plano lexical, o estilo dos seus textos, os cales continuaban sendo lidos segundo as diferentes normas orais rexionais, as únicas variedades orais existentes²⁷⁸. Deste xeito, garantíase a lealdade dos fieis á xerarquía eclesiástica nunha época na que as herexías eran numerosas e a predicación resultaba esencial para manter a unidade relixiosa e, por tanto, cultural. Esta política lingüística da Igrexa, así como a conversión ao cristianismo da aristocracia xermánica, fai con que o latín, nas súa diversidade de “vulgares” ou “protorromances”, ocupe unha posición dominante nas diferentes xerarquías lingüísticas que se establecen en cada novo reino. Latín e romances continúan sendo percibidos, pois, como unha soa lingua²⁷⁹. Ademais, o latín mantense como única lingua escrita e de cultura na Europa occidental, e xa non só nos territorios do antigo Imperio, senón tamén en territorios xermánicos non romanizados.

---

²⁷⁸ Esta práctica caracterizou, segundo Wright, toda a Romania da época precarolinxia e implicaba estratexias de lectura logográficas que nos fan pensar nas que se coñecen hoxe en linguas como o inglés, no que a distancia entre as variedades orais e unha lingua escrita etimoloxizante é considerábel. Deste xeito, no século VII, cando un sacerdote ou un escribán vía escrita unha palabra como CAPRAM, este leríaa aproximadamente [ ] no reino visigodo de Hispania e [ ] no norte da Galia merovinxia. En sentido inverso, as diferentes pronuncias ou lecturas eran escritas do mesmo xeito, segundo as convencións da escrita clásica. Esta práctica, herdeira xa dos usos imperiais, desaparece nos territorios carolinxios no século IX, manténdose na Hispania medieval ate o século XII. Segundo varios autores, estas adaptacións ían alén do plano fonético e incluían convencións de “transvases” morfolóxicos ou lexicais. Isto explicaría o achado das famosas glosas altomedievais nos diferentes territorios latínófonos. Así, glosas como as de San Isidoro ou as de Reichenau xogarían o papel de guías de lectura con indicacións fonéticas e lexicais para os eclesiásticos da época (Mariño, 1998: 77-78; Monteagudo, 1999: 105-106; Muljačić, 1988: 875-876; Wright, 1989: 89-154).

²⁷⁹ Roger Wright chega a esta conclusión analizando os comentarios dos gramáticos dos reinos xermano-románicos, en especial os de autores como Isidoro de Sevilla (Wright, 1989: 146-147).

Esta internacionalización do latín provoca precisamente a súa desaparición como lingua materna e viva (Monteagudo, 1999: 76-77, 105-106; Muljačić, 1998: 875-877; Wright, 1989: 78-162).

A tentativa de Carlomagno de recompor a unidade política e cultural da Europa Occidental mudou radicalmente a situación que acabamos de describir. O Imperio Carolinxio, que toma o Romano como referencia, procuraba estruturar un vasto territorio plurilingüe no que, ademais dos territorios de fala latina, se incluían reinos xermanófonos. Para Carlomagno era crucial garantir unha comunicación fluída entre dirixentes xermanófonos e latinófonos. Porén, se no pano da escrita isto parecía funcionar, a oralidade presentaba a complicación da existencia, por un lado, de diferentes normas orais rexionais nos territorios latinófonos e, por outro, dunha norma oral particular, fonográfica ou literal, para o latín utilizada como lingua segunda polo clero nos territorios xermánicos. Como en tantos outros casos, a cohesión territorial precisaba dunha unificación das convencións lingüísticas, ao menos nos usos administrativos, cultos ou rituais, é dicir, a difusión dun estándar unificado. Así, desde os centros de poder carolinxios, especialmente as abadías renanas e do norte de Francia, lánzase unha reforma lingüística do latín que incluía unha pronuncia común para esta lingua baseada nas convencións literais xermanas. Deste xeito, xorde o que se coñece hoxe como latín medieval. No entanto, a reforma, ideada por Alcuíno de York, ficou lonxe de producir os efectos desexados. Por un lado, esta limitouse finalmente a unha parte das elites, especialmente aos estamentos relixiosos, e, por outro, poucos decenios despois da adopción da reforma, o Imperio de Carlomagno dividiuse en varios territorios dando lugar, entre outros, aos xermolos das actuais Francia e Alemaña. Deste xeito, aínda que si se xeneralizou no clero dos territorios carolinxios, o fracaso da reforma veu dado pola ausencia de políticas encamiñadas a alfabetizar a poboación segrar maioritariamente iletrada. Para as comunidades romances, o latín tornouse unha lingua allea ao ser pronunciado de xeito literal, tal e como é lido aínda hoxe, e non en función das variedades orais que elas coñecían e usaban. A xerarquía eclesiástica axiña viu que a viraxe elitista da súa política lingüística supuña un grave problema para a supervivencia da Igrexa como institución: ao seren lidos de xeito literal, e non segundo as normas orais rexionais, os textos sagrados e litúrxicos apenas eran comprendidos polas masas de fieis latinófonos e analfabetos. Ante isto, os bispos dos territorios “romanos” do extinto Imperio Carolinxio decidiron en varios concilios, entre eles no

famoso Concilio de Tours de 813, limitar a aplicación da reforma á liturxia e permitir de novo os usos tradicionais, isto é, a predicación segundo o falar coloquial de cada rexión en homilías ou cánticos. Até o Concilio Vaticano II, no que se suprime o uso do latín na liturxia, estes elementos “paralitúrxicos” pasaron a xogar un papel fundamental na difusión das doutrinas eclesiásticas nas celebracións relixiosas (Monteagudo, 1999: 107-108; Muljačić, 1988: 876-878; Wright, 1989: 163-189).

Porén, as medidas conciliares, aínda que salvaron o status da Igrexa de Roma, non evitaron a xa inevitábel disgregación da constelación lingüística latina xa que unha nova lectura para o latín escrito implicaba unha nova escrita para as súas variedades “roma(ic)as” orais e cuxo resultado había ser, por forza, diferente en cada rexión. A reforma carolinxia eliminara, pois, a posibilidade dunha representación escrita unificada das variedades coloquais e populares do latín, as que usaba a maioría da poboación latinófona. Neste contexto, a única solución era a transcripción das mesmas usando o alfabeto latino e seguindo, na medida do posíbel, os principios fonográficos de literalidade (un son, unha letra) da propia reforma carolinxia. Estas transcripcións facíanse especialmente necesarias cando se descoñecía a pronuncia coloquial dunha determinada audiencia. Non é, pois, de estrañar que os primeiros textos escritos en romance que conservamos sexan transcripcións destinadas a alófonos, normalmente xermanófonos, que debían prestar un xuramento, pronunciar un discurso ou cantar ante un público latinófono local. Autores como Wright (1989) ven os Xuramentos de Estrasburgo ou a Cantilena de Santa Olalla, textos producidos en contextos bilingües, como resultado desta necesidade. Así e todo, a aparición de textos en romance non implicou forzosamente entre a poboación, nin sequera entre as elites, a percepción das variedades románicas e do latín como linguas diferentes. De feito, até ben entrada a Baixa Idade Media, os autores que decidían escribir un texto segundo a variedade romance dunha determinado lugar non usaban un glotónimo concreto para sinalalo (p.ex., francés, castelán, galego, portugués, etc.), senón a palabra *romance* e variantes (*roman*, *romanço*, etc.)²⁸⁰ independentemente de cal fose a variedade. O feito de que algúns se desculpasen por escribir en romance, nunha variedade oral, coloquial e popular, indica, ademais, unha percepción endodiglósica que se mantiña desde a época do Imperio Romano (Monteagudo, 1999: 105-113, 117-121; Muljačić, 1988: 876-880; Wright, 1989: 189-221).

---

²⁸⁰ Como xa sinalamos noutra nota a rodapé, na Península Ibérica tamén se usaba a denominación *language* ~ *lingoage(m)* e variantes con este sentido (Monteagudo, 1999: 117-121).

Segundo autores como R. Wright, as transcricións en romance están, pois, estreitamente vinculadas á reforma lingüística carolinxia. Así, conforme esta se difunde nos diferentes territorios da Romania, nestes van aparecendo textos que transcriben, con diferentes finalidades, as variedades coloquiais locais. Isto explica que fose na Francia setentrional, onde primeiro se adoptou a reforma, onde aparecen as primeiras transcricións e que en territorios onde esta demorou en xeneralizarse, como a Península Ibérica, as primeiras transcricións conservadas do romance local daten de finais do século XII, ao redor de tres séculos máis tarde. Os primeiros textos que conservamos dan boa conta das dificultades que encontraron copistas e escribáns na hora de transcribiren sons inexistentes en latín literario, aínda que a práctica temperá da escrita romance no norte de Francia pareceu influír na doutros territorios ofrecendo solucións. A influencia das prácticas francesas e occitanas, primeiro con respecto ao latín e máis tarde ao romance²⁸¹, é especialmente significativa na Península Ibérica a partir da dinamización da peregrinación a Compostela por parte da orde de Cluny, no século XI. Nestas primeiras transcricións, por tanto, as flutuacións na adopción de solucións gráficas eran frecuentes e reflicten os inicios do proceso de elaboración lingüística que estaba en marcha (Monteagudo, 1999: 105-113, 117-121; Muljačić, 1988: 876-880; Wright, 1989: 189-384).

A progresiva aparición de textos que transcriben a variedade oral de cada rexión reflicte, pois, o fracaso de restaurar a unidade territorial da Europa Occidental así como a conformación de diferentes centros políticos e culturais no seo da Romania. Entre os séculos IX e XII, conforme se van impondo as novas prácticas culturais carolinxias, a produción de textos en romance fai aflorar na escrita, aínda que sen representalas fielmente, as variedades orais faladas nos territorios románicos. Esta produción dá lugar a constitución de diversas tradicións gráficas locais ou *scriptae* que constitúen a base da creación dos estándares escritos das linguas romances que se irán constituíndo a partir do século XIII. Até este século, as transcricións románicas usábanse case sempre para reflectir a cultura popular (lendas, mitos, milagres, etc.), tratándose habitualmente de textos destinados á recitación ou ao canto, vinculados, por tanto, coa práctica oral. A épica e a lírica populares darán lugar, deste xeito, ás cancións de xesta ou a xéneros como as cantigas ou as *cansós* provenzais. Aparece, pois, unha cultura romance como

---

²⁸¹ Por exemplo, o uso dígrafo <ch> para a transcripción de sons palatais ten a súa orixe no Reino de Francia, ao igual que o dos dígrafos occitanos <nh> e <lh>, adoptados tamén en Portugal.

vehículo das aspiracións populares e que coincide, ademais, cun renacemento urbano a partir do século XI. Con este pulo urbano aparece unha nova forza social, a burguesía, que potencia o uso das variedades vernáculas fronte ao latín eclesiástico. Así, mentres a nobreza enxalza a literatura popular románica tornándoa sofisticada e cortesá, a burguesía, organizada en gremios e concellos, comeza a intervir nas prácticas escritas para formalizar cesións e intercambios económicos preferindo a escrita romance fronte á latina. Deste xeito, a práctica esporádica da escrita romance, unha transcripción espontánea para fins específicos, tórnase progresivamente nunha tradición gráfica que reflicte os primeiros pasos da constitución das diversas falas e escritas románicas en linguas autónomas do latín. Nas primeiras décadas do século XIII, todas as comunidades romances ven xa en xeral o latín como unha lingua allea e diferente á que empregan. Por tanto, seguindo as teorías de Wright, poderíamos dicir que o proceso de constitución das variedades romances en varias linguas, iniciado en Francia no século IX e culminado catro séculos despois nos reinos hispánicos occidentais, vén determinado pola práctica de transcribilas, o que foi conformando tradicións diferentes en cada territorio nun contexto de atomización territorial (Lodge, 1997: 150-161; Mariño, 1998: 79-106; Muljačić, 1988: 876-881; Wright, 1989: 207-387).

Tamén a conciencia da existencia de linguas románicas diferentes é resultado dun proceso lento que, loxicamente, comeza na Francia do século X, época da que datan os primeiros testemuños da percepción de dous romances diferentes naquel reino, un meridional e outro setentrional. Porén, na Península Ibérica, esta percepción da existencia de linguas romances diferentes en cada do territorio non comeza a callar até ben despois, no século XV. Así e todo, o máis habitual durante toda esta época era aínda denominar calquera variedade romance con termos xerais como *roman* ou *linguagem*, usando de xeito eventual un xentilicio para determinar o lugar onde se falaba ou escribía. Así, se o romance escrito e falado era percibido cada vez mais como unha lingua diferente do latín, este tamén era considerado aínda como unha soa lingua por moita xente na Romanía dos séculos X ao XIII. Durante toda esta época, o latín continúa ocupando o cumio das xerarquías lingüísticas dos reinos románicos, pero a xeneralización da práctica escrita do romance en cada un deles acaba por mudar definitivamente a situación (Gargallo, 1996: 47-67; Lodge, 1997: 132-143; Mariño, 1998: 140-152; Monteagudo, 1999:117-121; Wright, 1989: 207-221)

Como vimos, os novos cambios sociais e culturais levan a aparición, entre o século X e o XIII de diferentes escritas romances. Conforme o seu uso abrangue cada vez máis contextos en cada territorio, irán consolidándose diferentes tradicións escritas que se tornan progresivamente linguas medias nunhas novas xerarquías lingüísticas de tipo macrodiglósico: o latín conserva o seu lugar no cume como lingua da administración, da relixión e da alta cultura, pero numerosas linguas medias romances ocupan unha serie de funcións escritas estreitamente vinculadas coas vida cotiá da poboación (lectura de literatura popular, de testamentos, de cesións, de foros, etc.). A elaboración de cada unha destas linguas medias está intimamente relacionada cun despegue económico das cidades, xestionado por diferentes centros de poder rexionais. Trátase dos pequenos reinos da Península Ibérica, de ducados e condados como Aquitania, Anjou ou Normandía no Reino de Francia ou do Imperio Romano-Xermánico, como Borgoña ou Lombardía, todos eles herdeiros da fragmentación territorial dos grandes reinos xermánicos (franco e visigodo) entre os séculos VIII e IX. Grazas á reactivación económica do século XI, nestes novos lugares xorden diferentes centros culturais e de poder segrares onde a elaboración lingüística sateliza, ao redor dun determinado romance escrito, unha serie de falas de orixe latina. Por tanto, o esmorecemento posterior de moitas desta linguas medias románicas, que nalgúns casos, como o galego ou o picardo, se escribirán en contextos formais até entrado o século XVI, irá parello ao da perda de poder e autonomía dos centros culturais que as impulsan. Entre outras linguas medias importantes, alén das consagradas máis tarde como “linguas nacionais”, podemos citar o picardo, o catalán, o occitano ou o galego-portugués²⁸². O uso escrito de todas elas calla nos lugares de relacións sociais, na administración (concellos, chancelarías) e na xustiza, e comeza a ser significativo nos lugares de significado, especialmente nos vinculados á Igrexa (mosteiros, bispados) (Lodge, 1997: 144-172; Mariño, 1998: 179-188; Monteagudo, 1999: 114-121; Muljačić, 1988: 882-884).

Esta situación de macrodiglosia, tal e como a define Muljačić, e de máxima multipolarización non fica estábel. A partir xa do século XIII, e especialmente durante o XIV, unha serie de centros rexionais románicos estreitamente vinculados cos poderes monárquicos comezan a aumentar a súa influencia sobre dominios cada vez máis

---

²⁸² Como veremos, algúns autores como Mariño (1988: 102-129) sinalan que cómpre distinguir xa, a partir do século XIII, dous centros autónomos de elaboración lingüística, un galego —sen precisar onde se situaría este— e outro portugués no eixo Coimbra-Lisboa.

ampos. As linguas medias destes centros son axiña recoñecidas como tales polos monarcas, que promoven inequivocamente o seu uso escrito fronte ao latín, por un lado, e os outros romances concorrentes. Así, no século XIII, durante os reinados de Fernando III e Afonso X, e con Toledo e Sevilla como centros de poder, Castela consolida o seu dominio sobre diversos reinos do norte (Galicia e León) e do sur da Península Ibérica (Córdoba, Sevilla, etc.). Lingüisticamente, isto tradúcese na promoción cada vez maior do castelán como lingua escrita en toda a Coroa de Castela e a progresiva desaparición dos textos dos romances territorialmente concorrentes. Así, o asturleonés acaba sendo substituído polo castelán nos documentos escritos no século XV e o galego no XVI. O catalán conseguirá consolidarse como lingua escrita na Coroa de Aragón, aínda que tamén acaba sendo arrombado na escrita en favor do castelán a partir do século XVII. Só o portugués, elaborado como lingua escrita autónoma con respecto ao castelán e, por tanto, tamén fronte ao galego baixomedieval, consegue consolidarse como lingua escrita durante a Idade Media no escindido Reino de Portugal. Máis unha vez, o impulso dado por reis como D. Dinís desde os centros reais de Lisboa e Coimbra será decisivo. Ao norte da Romanía, París consolídase como unha das grandes cidades de Francia e de Europa xa no século XII. Aproveitando esta expansión urbana da cidade, a dinastía real dos Capetos aséntanse definitivamente nela. En 1119, Luís VI deixa de se denominar “rei dos francos” para se proclamar “rei de Francia” poucos anos antes da creación da Coroa de Castela polo seu curmán Fernando III (1230), da Coroa de Aragón co matrimonio de Petronila e Ramón Berenguer IV (1137) ou do Reino de Portugal por Afonso Henriques (1149). No século XIII, por riba de Toledo, Lisboa ou Barcelona, París tórnase nun dos grandes centros románicos de poder coas conquistas de Filipe Augusto e Luís IX (Normandía, Anjou, Poitou, Touraine, Languedoc, Provenza, etc.). Ao redor das sedes parisienses do poder monárquico (Illa da Cité, a Sorbona e abadías como as de Saint-Denis ou de Saint-Germain) elabórase nesta época unha variedade escrita que será recoñecida como *langue* ou *lengage françoise*, a lingua da corte real de París. Esta lingua imponse nos usos escritos de territorios que van ficando baixo o control da cidade. Xa no século XIII, o francés²⁸³ xeneralízase en todo o dominio franco-provenzal, e o resto de linguas medias romances usadas por escrito no Reino de Francia, incluído o occitano, fóronse abandonando paulatinamente, en función da presión de París sobre os centros rexionais, entre a fin do

---

²⁸³ Referímonos aquí á lingua escrita. As variedades orais de francés non serán maioritarias en Francia até os inicios do século XX.

século XIV e os inicios do século XVI. Porén, en Italia, como se sabe, non se coñeceron estes procesos territoriais xa que a Península Itálica fica dividida en diferentes territorios até a súa unificación de 1870. Con todo, no pulo urbano dos séculos XI e XII, Florencia, capital da Toscana, convértese nun centro político e cultural italiano importante, especialmente durante o século XV coa xestión dos Medici. A lingua media que se elabora en Florencia acaba constituíndo unha lingua escrita de referencia en toda Italia, que mesmo comeza a se impor en Roma xa durante os séculos XV e XVI (Gargallo, 1996: 69-102; Mariño, 1988: 179-194; Monteagudo, 1999: 127-135; Lodge, 1997: 133-200).

Son, pois, unhas poucas linguas medias romances occidentais (portugués, castelán, francés, toscano e, até o século XVII, occitano e catalán) as que conseguen consolidarse na práctica escrita dos lugares onde se constituíron, difundíndose entre os séculos XIV e XVI polas escribanías e chancelarías dos centros rexionais dependentes. As novas linguas adquiren un status cada vez máis importante nas xerarquías lingüísticas dos grandes imperios románicos (Francia, España e Portugal) que se van configurando ao redor dos centros monárquicos durante os séculos XIII e XIV e que se consolidan, especialmente, coa colonización de América e a aparición da imprenta, nos séculos XVI e XVII. Neste proceso xoga tamén un papel fundamental a poboación urbana, nomeadamente a burguesía, que vía como obxectivos fundamentais para o desenvolvemento das súas actividades comerciais a creación dun amplo mercado suprarrexional mediante a xeneralización dunha soa lingua escrita e a fin do monopolio eclesiástico do saber, encriptado nun latín medieval que apenas coñecía unha minoría segrar. Así, a partir do século XIV, as linguas románicas, asociadas ao crecente poder das cortes reais, comezan a se usar en tratados científicos, manuais técnicos e crónicas históricas. A aparición da imprenta a partir do século XVI, para cuxo uso ficaron marxinalizadas moitos romances medievais, non fixo máis que acelerar esta progresión dos romances de reguengo fronte ao resto, e mesmo tamén fronte ao latín, en numerosos usos escritos. Así, xa no século XIV e aínda ao lado de moitas linguas medias, os romances de reguengo comezan a se usar na literatura escrita alén da poesía e dos contos de inspiración popular, e mesmo na tradución de obras clásicas. No século XVII, cando as monarquías acaparan o poder absoluto nos seus territorios, as linguas cortesás (francés, italiano, castelán e portugués) ocupan a grande maioría dos textos impresos en romance até o século XIX. Deste xeito, os romances de reguengo de finais da Idade

Media convértense paulatinamente en *linguas nacionais* (Gargallo, 1996: 69-102; Lodge, 1997: 166-179; Mariño, 1998: 179-218; Monteagudo, 1999: 124-139).

En efecto, a transformación da idea medieval de nación, asociada á pertenza a un lugar por nacemento, nunha máis moderna asociada á xurisdición dunha determinada autoridade monárquica, leva para unha progresiva identificación da lingua dos reis como linguas nacionais. No novo contexto absolutista, todos os habitantes dos reinos pasan a ser súbditos directos de monarcas aos que lles deben obediencia lingüística. Deste xeito, a partir do século XVI, os reis e as súas administracións non só se dirixen por escrito na lingua da corte a todos os seus territorios feudais, independentemente de se nestes se usa ou non outro romance escrito, senón que tamén lles esixen o uso da mesma para se comunicaren tanto coa corte como cos súbditos ao seu cargo. O control dos antigos centros feudais, convertidos centros rexionais ou provinciais, por parte de xestores (bispos, gobernadores, capitáns-xenerais, etc.) política e culturalmente próximos ás cortes garantían a xeneralización escrita das linguas de reguengo nas diferentes provincias ou rexións. Con isto consolídanse nos reinos da Romanía occidental unha constelación de macrodiglosias onde só os romances palatinos entran en competencia co latín nos usos lingüísticos formais, ficando limitado o uso do resto de romances de novo á oralidade coloquial ou informal. Se na Coroa de Castela, e despois no Reino de España, a imposición de cargos castelanfalantes abondou para garantir a preeminencia do castelán na escrita en lugares como Galiza, no de Francia a política lingüística da monarquía explicitouse ademais mediante diversas ordenanzas, entre as que se encontra a máis importante, a asinada en Villers-Cotterêts por Francisco I en 1539. Como consecuencia de todo isto, as linguas románicas de reguengo pasan a ser o teito dunha serie de romances escritos en vías de desaparición e da diversidade de falas románicas que estes cubrían ou representaban. Coa eliminación na escrita das linguas medias dos antigos centros feudais, os romances orais destes pasan a depender estrutural e funcionalmente das linguas de reguengo. Comeza, pois, un novo proceso de *dialectalización* destes romances vernáculos periféricos marcado, por un lado, pola perda da percepción destes como linguas, xa que perden ou non chegan a desenvolver un referente escrito autónomo, e, por outro, pola presión das linguas de reguengo, da que se adoptan cada vez máis elementos lingüísticos. Así, se os romances cortesáns se consolidan como linguas nacionais, o resto de variedades románicas pasarán a ser consideradas como dialectos, entendidos como deformacións ou desviacións rexionais

destas, ou, no peor dos casos, como *patois* ou linguaxes estrañas. A partir do século XVI, e mesmo antes nalgúns casos sinalados, intelectuais e gramáticos próximos á corte estruturan un sólido discurso de defensa e ilustración das linguas reais fronte ás linguas vernáculas e ao latín. Famosos son os escritos nesta liña de Du Bellay en defensa do francés en 1549, os de Pietro Bembo en defensa do toscano case vintecinco anos antes²⁸⁴ ou a gramática de Nebrija do mítico ano de 1492 e na que se defendía a imposición do castelán como lingua dun imperio español en xestación. Así e todo, até o século XIX, o latín conserva, ao lado das linguas de reguengo, un posto alto nas xerarquías lingüísticas nos imperios románicos occidentais —Francia, España e Portugal— ocupando importantes funcións nos lugares de significado, como, p.ex., mosteiros, seminarios e universidades (Gargallo, 1996: 69-102; Lodge, 1997: 249-263; Mariño, 1998: 195-218; Monteagudo, 1999: 127-255).

6.1.b. Na constelación do inglés: o novo contexto centrífugo dunha Romania policéntrica

A chegada da Ilustración no século XVIII marcou o comezo dunha nova etapa política e, por tanto, territorial para Europa. Constituída en Francia como corrente filosófica e política, a Ilustración difundíuse por todo o vello continente e América dándolle acubillo ideolóxico ás revolucións norteamericana (1776) e francesa (1789), nas que se inspiraron despois as revolucións liberais decimonónicas. Trátase dun contexto de profundas transformacións políticas nas que a Igrexa e a monarquía, piares do sistema político absolutista, son cuestionados por unha burguesía cada vez máis numerosa que xa non aspiraba a ter unha determinada cota de poder nos sistemas políticos tradicionais, senón a transformalos completamente en función dos seus ideais. Ao longo do século XIX, a burguesía enriquecida e engrosada pola Revolución Industrial irá impondo monarquías, dictaduras ou democracias liberais onde capitalismo económico e cidadanía se consolidan como bases fundamentais do sistema de relacións sociais. Individualidade e modernidade impóñense como valores políticos nos novos sistemas liberais opóndose a miúdo aos de comunidade e tradición. Aparecen, pois, o que numerosos autores denominan os *estados-nación*, entre os que a República Francesa constitúe un paradigma. Estes fraguan un novo concepto de nación, asociado sobre todo á cidadanía e aos dereitos individuais. O Estado pasa a ser a organización da

---

²⁸⁴ Antes de Bembo, e como é ben sabido, xa Dante expresa en *De vulgari eloquentia*, nos inicios do século XIV, a súa preferencia polo toscano fronte aos outros romances italianos como base dun romance común italiano.

nación, entendida como un conxunto de cidadáns con dereitos e deberes por riba das súas diferenzas culturais. Néganse, pois, os costumes e tradicións provinciais, entre eles os lingüísticos, ao seren considerados un atranco contra a liberdade individual e, sobre todo, para a consolidación de mercados suprarrexionais. Neste contexto, o uso escrito e oral dos romances vernaculares a miúdo pasou a ser visto como unha ameaza para o bo funcionamento dos novos estados-nación e, por tanto, como unha práctica reaccionaria. Así, xa nos inicios do século XVIII, a chegada da dinastía francesa dos Borbóns a España supuxo a promulgación dunha serie de ordenanzas, entre elas os famosos Decretos de *Nueva Planta* ou a Real Cédula de Aranjuez promulgada por Carlos III en 1790, coas que se acaba por impor o uso exclusivo do castelán nos escritos xurídicos e administrativos, así como o seu ensino en todas as escolas do Reino. Durante a Revolución Francesa, a Convención chegou a discutir abertamente sobre a necesidade de acabar no territorio da nova república coas outras linguas faladas nela que non fosen o francés. A este respecto é ben coñecido o informe presentado polo Abbé Gregoire. Así, lonxe de cuestionar as funcións das linguas reais do Antigo Réxime, os estados-nación elévanas ao cumio das súas xerarquías lingüísticas. O portugués, o castelán, o italiano e o francés son profusamente usados en textos de todo tipo: filosofía, política, física, medicina, etc. Deste xeito, o latín, en boa medida a causa da importante perda de poder da Igrexa fronte ás novas sociedades burguesas, desaparece progresivamente dos usos escritos habituais nos lugares de significado: universidades e centros eclesiásticos (Boyer, 2003; Gargallo, 1996: 69-108; Lodge, 1997: 255-263; Mariño, 1998: 218-230; Monteagudo, 1999: 244-250; Williams, 1980, 1991: 1-8).

Cómpre salientarmos aquí que no seo da Ilustración ou en movementos próximos a ela, apareceron voces en favor do recoñecemento e uso dos romances vernáculos. Durante séculos, moitos deles ficaran marxinados na escrita²⁸⁵. A mediados do século XVIII, eclesiásticos como os padres Sarmiento e Feijoo en Galiza ou o Abbé de Sauvages en Languedoc, así como burgueses como a asturiana Xosefa Xovellanos, reclaman a atención de estudiosos e pedagogos sobre a importancia dos romances

---

²⁸⁵ En Francia, algúns burgueses e intelectuais dos séculos XVI e XVII desenvolven variedades escritas dos denominados *patois* a partir do sistema ortográfico francés para publicar textos literarios de inspiración popular, a miúdo satírica. Por exemplo, no norte publicáanse nesta época os *Noëls* poitevinos e galós, así como sainetes e sátiras en diferentes variedades de oïl. En occitano publicáanse textos no mesmo estilo que notan a forte entrada de elementos lingüísticos franceses. No Béarn, o occitano gascón do lugar continuou a ser usado na escrita até a Revolución Francesa. Sorte similar correron linguas norteitalianas como o piemontés ou o véneto. Mesmo en asturiano se conservan textos do século XVII como os de Antón de Marirreguera. En galego, porén, a produción de textos nesta época é moito máis escasa (Alén e Valcárcel, 2001; Mariño, 1998: 195-264).

rexionais, a miúdo considerados dialectos das linguas nacionais. A chegada do romanticismo, corrente filosófica e estética nacida en Alemaña e contraria ao racionalismo ilustrado, daralles soporte ideolóxico a novos grupos de intelectuais, moitos procedentes das clases burguesas, que traballarán arreo pola recuperación do uso escrito e formal das linguas minorizadas. Os intelectuais románticos constrúen un novo concepto de nación relacionado coa pertenza a unha *comunidade nacional*, diferenciada por unha lingua e cultura propias, e á que lle corresponde un territorio sobre o que exerce uns dereitos lexitimados pola tradición e a historia. O cerne da nación non será, pois, o Estado, unha unión de cidadáns libres, senón a comunidade e os seus sinais de identidade cultural. O estado-nación liberal e a súa organización territorial son, pois, cuestionados nun contexto de recuperación das tradicións populares e de idealización do período medieval. Así, durante o século XIX, a medida que se difunde o romanticismo, aparecen por todo o continente europeo movementos nacionalistas e rexionalistas que, no plano cultural primeiro e político despois, reclaman a conservación das linguas e culturas vernáculos ao tempo que denuncian unha ordenación territorial que non ten en conta as particularidades e os dereitos das diferentes comunidades que fan parte dos estados. Na Romania, recupérase ou revitalízase o uso escrito de numerosas variedades grazas á acción destes grupos de intelectuais, que será especialmente intensa durante a segunda metade do século XIX e nos anos previos á Primeira Guerra Mundial. Rexurdimentos similares ao galego, máis ou menos compactos, con maior ou menor aceptación popular, coñécense no sur de Francia co movemento do Félibrige, en Cataluña, no Poitou, en Bretaña, en Normandía, no Piemonte e en moitos antigos reinos, condados ou ducados medievais. Recupérase, pois, a elaboración de numerosas linguas medias coa publicación de gramáticas e dicionarios. Para algunhas antigas linguas medias, como o catalán, conseguírase fixar unha variedade escrita de referencia durante a primeira metade do século XX, pero para moitas outras, como a maioría das da periferia atlántica (galego, asturiano, poitevino, normando, etc.) isto non se conseguirá até o final dese século. Así e todo, os rexurdimentos do século XIX marcan a aparición de movementos sociais de defensa das linguas minorizadas, cuxa actividade non cesa xa até a actualidade (Gargallo, 1996: 69-108; Mariño, 1998: 317-329, 376-425; Martel, 2003; Monteagudo, 1999: 350-504; Williams, 1980, 1991: 1-8).

A pesar das accións dos movementos rexionalistas e nacionalistas en favor das linguas minorizadas, os estados-nación apenas mudan a súa política lingüística, que

tamén se ve tinxida de nacionalismo. Os procesos primeiro de industrialización e despois de terciarización das relacións sociais son tutelados polos estados, desde os seus centros vitais, para transformar profundamente as sociedades rurais periféricas, consideradas atrasadas. Neste contexto, o acceso dos cidadáns aos novos lugares de relacións sociais (fábricas, centros de consumo) pasa por unha formación obrigatoria previa que implica a aprendizaxe da lingua do estado. Os cidadáns que non a aprenden e usan fican marxinados na construción dos estados de benestar. Con todo, mediante a escolarización obrigatoria da poboación, os poderes estatais conseguen iniciar un proceso de aculturación das comunidades alófonas dos seus territorios. As dúas guerras mundiais e a xeneralización do automóbil e a televisión non fan máis que acelerar o proceso. Deste xeito, a pesar de seren cultivados e elaborados, os romances vernaculares coñecen en xeral unha grave ruptura na súa transmisión xeracional a partir da posguerra (Alén e Valcárcel, 2001; Mariño, 1998: 336-376; Williams, 1980, 1991: 1-8).

As profundas transformacións da Europa rural da posguerra e a eclosión das novas ideoloxías durante os anos 1960 e 70 (ecoloxismo, feminismo, etc.), os movementos rexionalistas e nacionalistas se reactiven en numerosos territorios periféricos. A forza dos mesmos obterá resultados significativos nun novo contexto de democracia social no que os Estados tentarán atender as prioridades de desenvolvemento das comunidades que ficaran marxinadas ou subordinadas no proceso da súa constitución e desenvolvemento. Deste xeito, procuraranse combinar as solucións políticas individualistas defendidas polos centros dos estados coas comunitarias ou territoriais reclamadas desde as súas periferias económicas e políticas. Isto aplicárase en todos os dominios, tamén no cultural e, por tanto, na lingua. Por outro lado, a mundialización dos fluxos e procesos humanos leva os estados a se asociaren en estruturas supranacionais para facer fronte a oportunidades e ameazas comúns. Así, en 1957 créase a Comunidade Económica Europea (CEE) por seis estados europeos, dos que catro (Francia, Bélxica, Luxemburgo e Italia) son precisamente de lingua oficial ou cooficial románica. Nela ingresan tamén España e Portugal en 1986. En 1992, a CEE convértese en Unión Europea co Tratado de Maastricht, polo que os estados membros, doce naquela altura, ampliaban os seus ámbitos de cooperación consolidando as institucións da administración europea. No 2004, os estados membros xa eran vintecinco, en canto que Romanía, xunto con Bulgaria, entra finalmente na Unión en 2007. Tanto o Consello de Europa como a Unión Europea teñen mostrado en numerosas

ocasión un interese particular polo patrimonio cultural polo que as linguas rexionais, entendidas como elementos integrados naquel, son obxecto de estudo e protección (Brezigar, 2003; López Palomeque, 2000: 543-565; Williams, A.M., 1998).

Os estados europeos inician, pois, un duplo proceso territorial de integración á escala continental e de descentralización á escala rexional que os levará a recoñecer dereitos comunitarios e territoriais a nivel cultural e lingüístico. A presión combinada dos centros rexionais coa das institucións europeas fai con que os diferentes estados vaian recoñecendo a existencia de diversas comunidades lingüísticas no seu seo e, por tanto, o deber de atenderen as súas necesidades. Deste xeito, diferentes variedades acceden ao status de linguas cooficiais en certos territorios como o catalán (1979) ou o galego (1981). Outras, como o asturiano, o sardo, o friulano, o galó, o picardo ou o valón, foron recoñecidas como linguas rexionais durante os últimos decenios do século XX. Finalmente, linguas como o véneto ou o siciliano, recoñecidas como tales por organismos como o EBLUL²⁸⁶ e pola UNESCO, aínda que non polo Estado italiano. Como se pode ver, con respecto ao inicio do século XX, a lista de linguas románicas recoñecidas a comezos do XXI medrou considerabelmente. Isto reflicte unha nova situación de multipolaridade cultural nos estados e a complicación dos esquemas diglósicos tradicionais en numerosos territorios románicos. Así, ao redor das rexións centrais dos estados románicos, van consolidándose centros rexionais con autoridades lingüísticas propias (seccións administrativas, institutos, academias, etc.) nas que se elaboran e promoven numerosas linguas medias románicas, ao tempo que se define o ámbito territorial das súas competencias. Isto obriga a establecer límites territoriais ao longo de contínuums lingüísticos, o que provoca, como veremos, enfrontamentos máis ou menos velados entre centros rexionais. Como exemplos deste tipo dentro da periferia románica atlántica podemos citar o da comarca asturiana do Navia-Eo ou do departamento francés da Loire Atlantique (Alén e Valcárcel, 2001; Brezigar, 2003: 31-39; Costas, 2003: 124-136; Fernández Rei, 2003: 59-67; Hammel, 2003; López Palomeque, 2000: 149-152; Mariño, 1998: 425-431; Muljačić, 1988: 886-888).

Tendo en conta o aquí exposto até o de agora, poderíamos dicir que, en boa medida, a actual multipolarización que se coñece na Rumanía non se debe a unha crise

---

²⁸⁶ O EBLUL (*European Bureau for Lesser Used Languages*) é unha organización non gobernamental creada polo Consello de Europa e apoiada financeiramente pola Unión Europea e varios dos seus estados membros. Funciona como organismo consultativo sobre a situación das linguas minorizadas na Unión Europea. Para máis información: <<http://www.eblul.org>>.

ou debilidade dos estados-nación europeos e dos seus centros económicos e políticos. Ao noso ver, trátase máis ben dunha reprodución na escala rexional dos mesmos procesos de constitución e elaboración lingüística que se coñeceran entre os séculos XIV e XVI á escala suprarrexional para as linguas cortesás ou de reguengo, despois nacionais ou estatais²⁸⁷. De feito, as novas linguas románicas non se sitúan á mesma escala de comunicación que as estatais xa que os falantes vernáculos continúan a escoller estas últimas para os seus intercambios comunicativos á escala suprarrexional. Tanto do punto de vista social como territorial, as novas linguas románicas fican subordinadas ás súas maiores cumprindo na maioría dos casos as funcións de lingua media que moitas delas chegaron a cumprir durante a baixa Idade Media co teito latino (Muljačić, 1988: 876-881). Do punto de vista xeolingüístico, os territorios románicos actuais presentan, ao noso ver, unhas xerarquías similares ás do século XIII e XIV: a diferenza radica, por un lado, no cumio destas, ocupado agora por unha lingua nacional ou estatal²⁸⁸, e, por outro, que a escala mundial as xerarquías ou constelacións lingüísticas románicas fan parte xa da constelación liderada polo inglés.

Segundo o Eurobarómetro publicado pola Comisión Europea (2005) e dedicado ás linguas na UE, o inglés é a primeira lingua estranxeira para a maioría da poboación de lingua materna románica. Así e todo, como se pode ver no gráfico 15, nos estados onde a poboación románica é maioritaria (Francia, Italia, España, Portugal e Romanía) a lingua materna continúa sendo a única coñecida e utilizada pola maioría. Porén, continúa o avance do inglés como primeira lingua estranxeira nestes territorios e, en xeral, como lingua máis falada no seo da Unión. Dentro da Romania, son os territorios máis relacionados coa rexión central europea (Bélxica, Francia e Suíza) onde máis se coñece o inglés. Son significativas tamén as porcentaxes de Romanía a este respecto. No que se refire a publicacións en linguas estranxeiras, xa foren textos orixinais ou

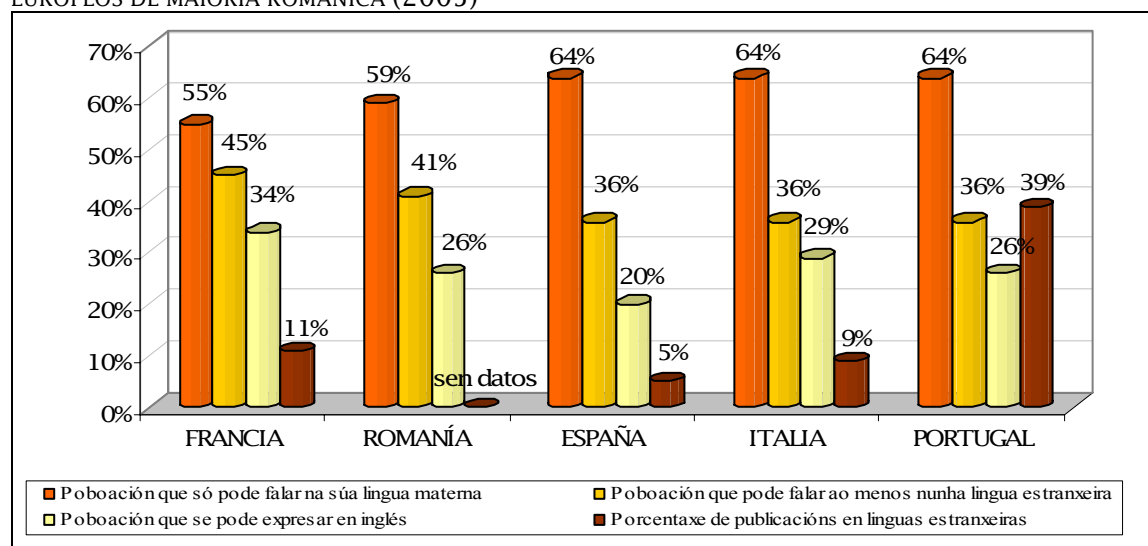
---

²⁸⁷ As similitudes entre ambos os procesos son evidentes tanto na situación diglósica de partida como na asunción de elementos lingüísticos da lingua teito, como grafías ou terminoloxía, por parte da lingua en proceso de elaboración autónoma. Así, se as linguas de reguengo se latinizaron para poder concorrer a lingua da Igrexa, as rexionais achegáranse ás nacionais para se situaren ao seu mesmo nivel na escala rexional chegando mesmo a asumir a súa ortografía e boa parte do seu léxico especializado. Bo exemplo disto son o galego ou o asturiano con respecto ao castelán. John Joseph (1984: 88-91) distingue ambos os procesos tendo en conta o seu grao de intencionalidade: mentres a constitución das linguas de reguengo foi “circunstancial”, isto é, resultado dunha consecuencia secundaria de procesos políticos e territoriais, a constitución das linguas rexionais acostuma ser “planificada”, froito dun esforzo consciente de toda unha comunidade lingüística.

²⁸⁸ Cómpre lembrarmos que este teito non é sempre *romanzocrático*, en palabras de Muljačić (1988: 884-886), isto é, algunhas linguas rexionais romances están cubertas por teitos xermánicos: p.ex., polo inglés nas Illas Anglonormandas ou polo alemán nos Grisóns suízos.

traducións, o inglés ocupa de novo o primeiro posto nos países de maioría romance. No caso de Portugal, onde a porcentaxe de libros publicados en lingua estranxeira case chega ao 40%, a presenza do inglés é especialmente forte (UNESCO, 2002). É bo de ver, pois, que esta lingua, e xa non o francés, é a que constitúe para a maioría de falantes romances a principal referencia como vehículo de comunicación internacional. O teito románico que noutrora coroara o latín ocúpao hoxe o inglés, unha lingua xermánica, aínda que de forte influencia románica. Esta posición da Romanía na constelación lingüística do inglés explica, de feito, os numerosos préstamos que desta lingua pasan na actualidade para as falas neolatinas. Estes parecen ser máis numerosos no francés, cuxos falantes presentan un maior coñecemento e uso da lingua de Shakespeare (34%) que as outras comunidades románicas.

GRÁFICO 15. A IMPORTANCIA DO INGLÉS NO REPERTORIO LINGÜÍSTICO DA POBOACIÓN DOS ESTADOS EUROPEOS DE MAIORÍA ROMÁNICA (2005)²⁸⁹

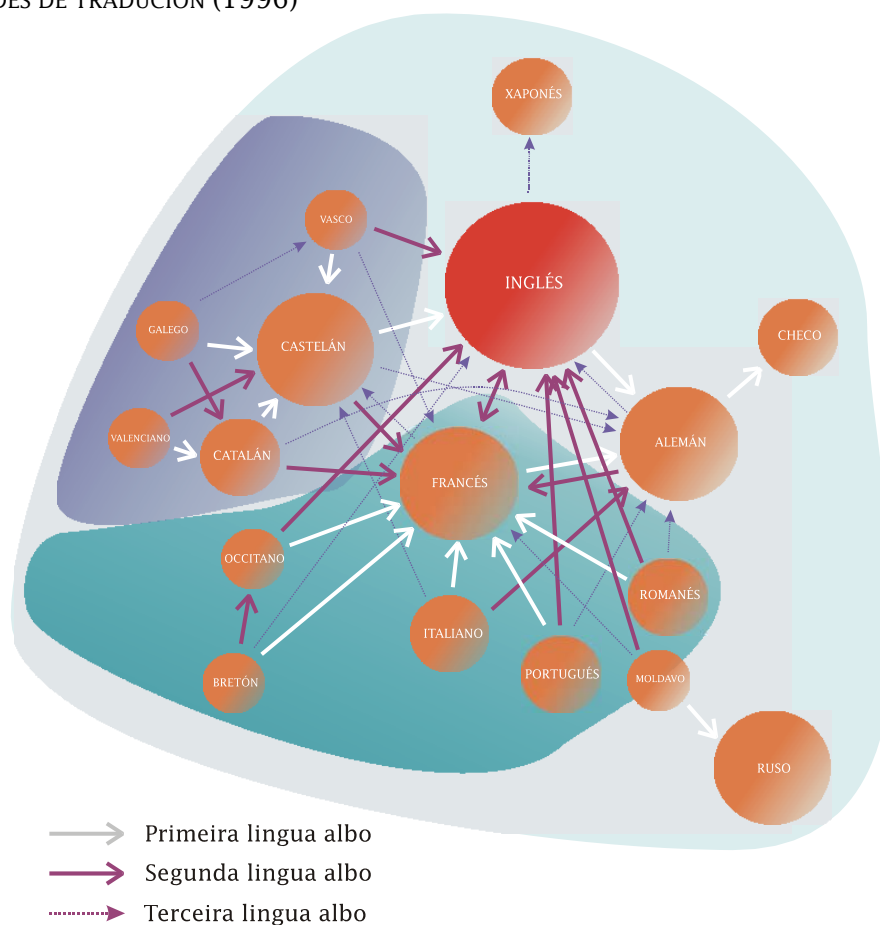
Elaboración propia a partir dos datos publicados pola Comisión Europea (2005) e a UNESCO (2002)

O concepto de escala é, pois, fundamental para entendermos o contexto xeolingüístico da Europa románica actual. Así, vemos que linguas rexionais, linguas estatais ou nacionais e inglés tenden a ser usadas en función deste factor tanto polas comunidades lingüísticas como polas institucións que regulan a súa orde social e territorial. A globalización parece levar, ao menos no caso europeo e románico, non para o monolingüismo²⁹⁰, senón para un plurilingüismo selectivo no que o uso de cada lingua se vincula a un lugar e escala determinados. Unha boa mostra de especialización dos usos lingüísticos en función da escala ofrécenola a actividade de tradución.

²⁸⁹ As porcentaxes de obras publicadas en lingua estranxeira fan referencia ao período 1994-1996.

²⁹⁰ Tamén é certo que a desaparición de linguas pareceu acelerarse nos últimos tres séculos (Nettle e Romaine, 2000).

GRÁFICO 16. AS CONSTELACIÓNS ROMÁNICAS NA CONSTELACIÓN DO INGLÉS. O EXEMPLO DAS ACTIVIDADES DE TRADUCIÓN (1996)

Elaboración propia a partir dos datos publicados en liña pola UNESCO (2002)

Partindo das representacións gráficas das constelacións lingüísticas concibidas por autores como Calvet (2004) e usando os datos da UNESCO sobre as principais linguas alba para cada lingua particular²⁹¹, podémonos facer unha idea da estruturación das constelacións lingüísticas na Romania e do seu grao de inserción na do inglés. Vemos que as linguas rexionais como o galego ou o occitano acostuman ter como lingua alba a lingua oficial do estado en que se falan, neste caso castelán e francés respectivamente. Observamos, así, que ao redor do francés e do castelán se forman importantes constelacións lingüísticas de linguas rexionais románicas e non románicas (vasco, bretón). Por outro lado, unha serie de linguas estatais románicas (portugués, romanés, italiano), alén de constituíren constelacións propias na Romania vella, parecen depender en certa medida do francés para a súa difusión a nivel europeo, aínda que o alemán tamén parece xogar un papel importante tanto para a Romania como no interior

²⁹¹ Os datos publicados pola UNESCO, e referentes a 1996, encótranse en liña no seguinte enderezo: <http://www.unesco.org/culture/worldreport/html_eng/stat2/table22.pdf>.

da gran constelación do inglés. A xerarquización das linguas europeas ao redor do inglés resulta evidente, ao igual que o papel rector que aínda parece conservar o francés na Romania vella fronte ao impulso do castelán. Ao igual que noutros tantos ámbitos, no plano lingüístico a globalización parece implicar diversificación e especialización, dous procesos nos que, como acabamos de ver, o papel das relacións de escala resulta esencial.

6.2. Arco atlántico e periferia románica atlántica

No inicio deste capítulo identificamos as rexións centrais e periféricas da Romania, cuxa organización baseamos nas análises feitas sobre a estrutura territorial europea que veremos a seguir. Será, pois, dentro destes dous contextos, a Romania como rexión cultural e Europa como marco de converxencia económica e social, nos que definiremos o caso de estudo do noso traballo: a *periferia románica atlántica*. Por un lado, veremos como as rexións románicas atlánticas se integran, dentro da Unión Europea, no denominado Arco atlántico e, por outro, cales son as similitudes que presentan no referente á relación entre prácticas lingüísticas e territorio. Comezaremos, pois, por retomar o xa apuntado sobre a organización territorial da Romania.

6.2.a. Centro e periferia en Europa: eixos e arcos

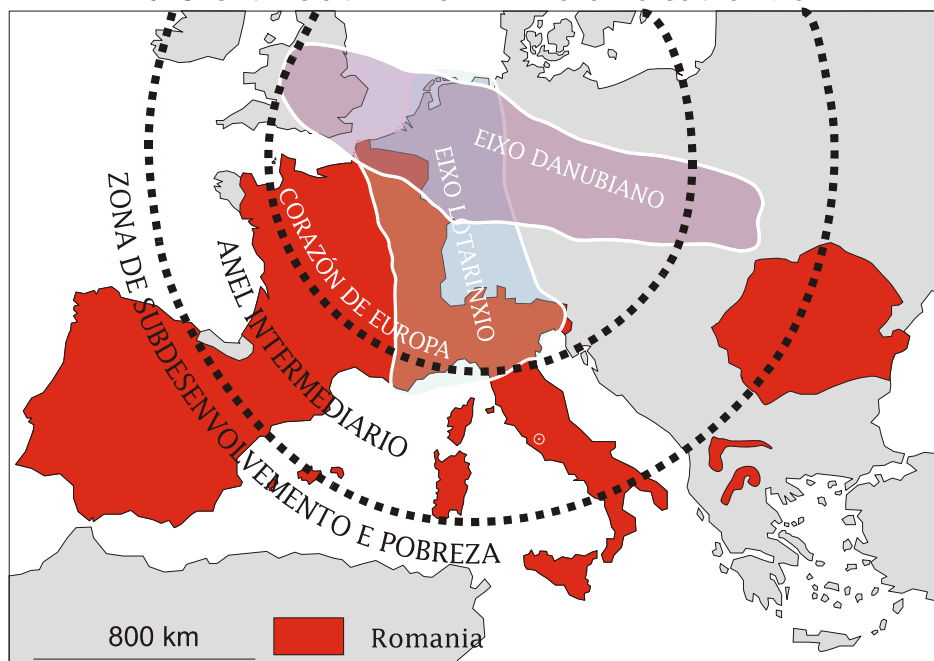
Como xa vimos, a organización territorial da Romania en áreas centrais e periféricas insírese loxicamente na do continente europeo. Tradicionalmente, Europa organízase territorialmente en dous eixos: por un lado, o denominado *eixo lotarinxio* ou *dorsal* estrutúrase en base a actividades comerciais abranguendo un corredor norte-sur que se estende do sueste de Inglaterra até o norte de Italia; por outro, o *eixo danubiano* constitúese a partir de actividades industriais e mineiras ao longo da Saxonia, o sur de Polonia e a Silesia. Os dous eixos, cuxos centros son Londres e Franckfort respectivamente, únense na gran rexión central constituída polo Benelux e a bacía do Rhur, en Alemaña. Ao mesmo tempo, estes eixos marcan a pasaxe entre rexións setentrionais e meridionais, por un lado (eixo danubiano), e entre as rexións orientais e occidentais por outro (eixo lotarinxio). Aplicando o modelo de análise xeopolítica de Mackinder²⁹², o xeógrafo francés Yves Lebahy identifica unha área central concéntrica

---

²⁹² Mackinder propón nos inicios do século XX un modelo de análise xeopolítica á escala mundial no que identificaba tres áreas ou rexións: o corazón ou *heartland*, onde se concentran o poder e a riqueza, o anel marítimo ou *rimland*, relacionado economicamente co centro, aínda que máis inestábel política e economicamente, e, finalmente, o anel de subdesenvolvemento, fornecedor de man de obra barata (inmigrantes) e de espazos de lecer para a poboación do centro (Lebahy, 1993: 48-50).

cuxo punto medio é a confluencia deses dous eixos lotarinxio e danubiano. Esta zona central estaría rodeada dun anel intermedio estreitamente relacionado co centro continental e marcado por unha serie de conflitos e inestabilidades (Balcáns, Córsega, Cataluña, País Vasco, Bretaña e Irlanda). Alén deste anel, estenderíase unha zona de atraso económico que incluíría illas e penínsulas periféricas (Lebahy, 1993: 46-51).

MAPA 20. ORGANIZACIÓN TERRITORIAL DE EUROPA SEGUNDO YVES LEBAHY

Elaboración propia a partir da cartografía elaborada por Yves Lebahy (1993: 48-49)

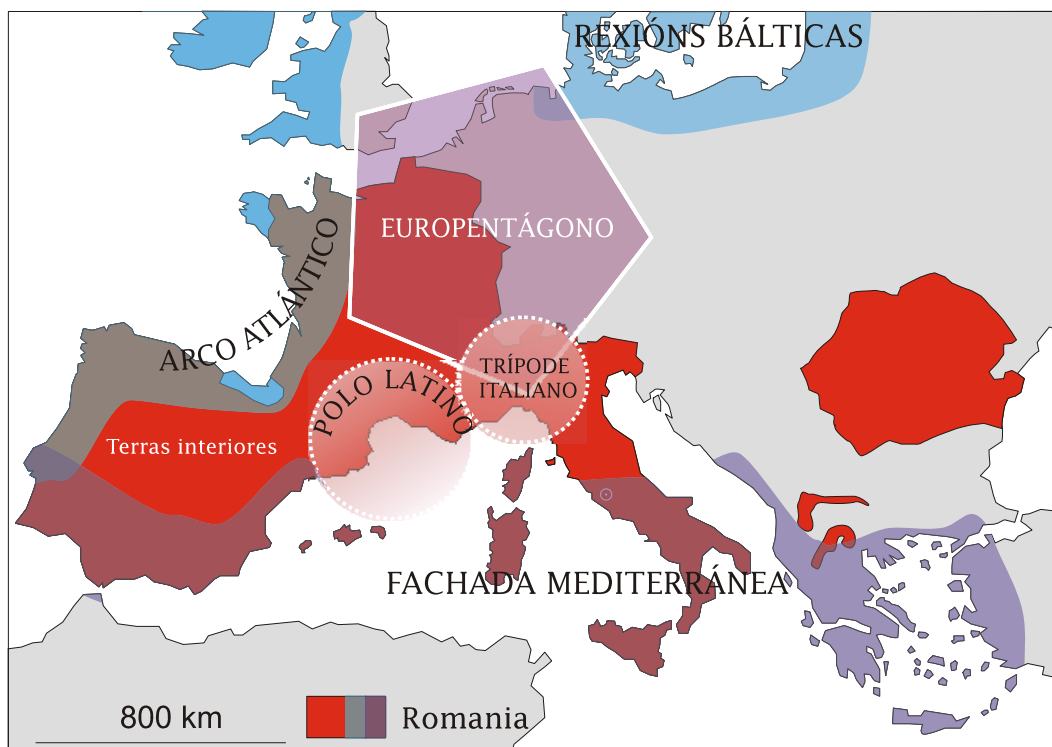
Partindo do mesmo modelo de centro/periferia, o tamén francés Roger Brunet, á cabeza do grupo de xeografía RECLUS, elaborou a análise máis coñecida da organización territorial europea. Brunet identifica como centro de Europa o que el denomina “banana azul”²⁹³, unha densa rede urbana que se estende ao longo do eixo lotarinxio. A partir deste eixo central desenvolveríanse unhas extensións periféricas ao longo dos litorais unindo as periferias europeas co centro a través do “anel intermedio”. Deste xeito, Brunet concibe a organización territorial de Europa como a interrelación entre eixos centrais e arcos periféricos (Brunet, 1993; Lebahy, 1993: 46-47). Outros autores (López Palomeque, 2000: 436-440), identifican aproximadamente a mesma rexión central que Brunet, aínda que a marcan dentro do que denominan un *europolígono* cuxos vértices serían as cidades de Londres, París, Milán, Franckfort e Hamburgo. O europolígono estaría percorrido pola megalópole que se estende ao longo das rexións perialpinas. Estreitamente relacionados con el encontraríanse dous polos de

²⁹³ Esta denominación evoca o aspecto que ten de noite esta rexión urbana central a vista de satélite.

desenvolvemento formando un arco románico: o denominado *Trípode italiano* (eixo Milán-Turín-Xénova) e *Polo latino* (eixo Marsella-Toulouse-Barcelona). Alén destas rexións encontraríanse enclaves interiores (Extremadura e interior de Portugal, lands da antiga RDA, etc.) e os arcos periféricos atlántico, mediterráneo e nórdico-báltico. Na ultraperiferia situaríanse as rexións insulares (Madeira, Azores, Canarias, Guadalupe, Martinica, etc.) e territorios como Ceuta, Melilla ou a Güiana francesa.

MAPA 21. O EUROPENTÁGONO COMO REXIÓN CENTRAL DE EUROPA

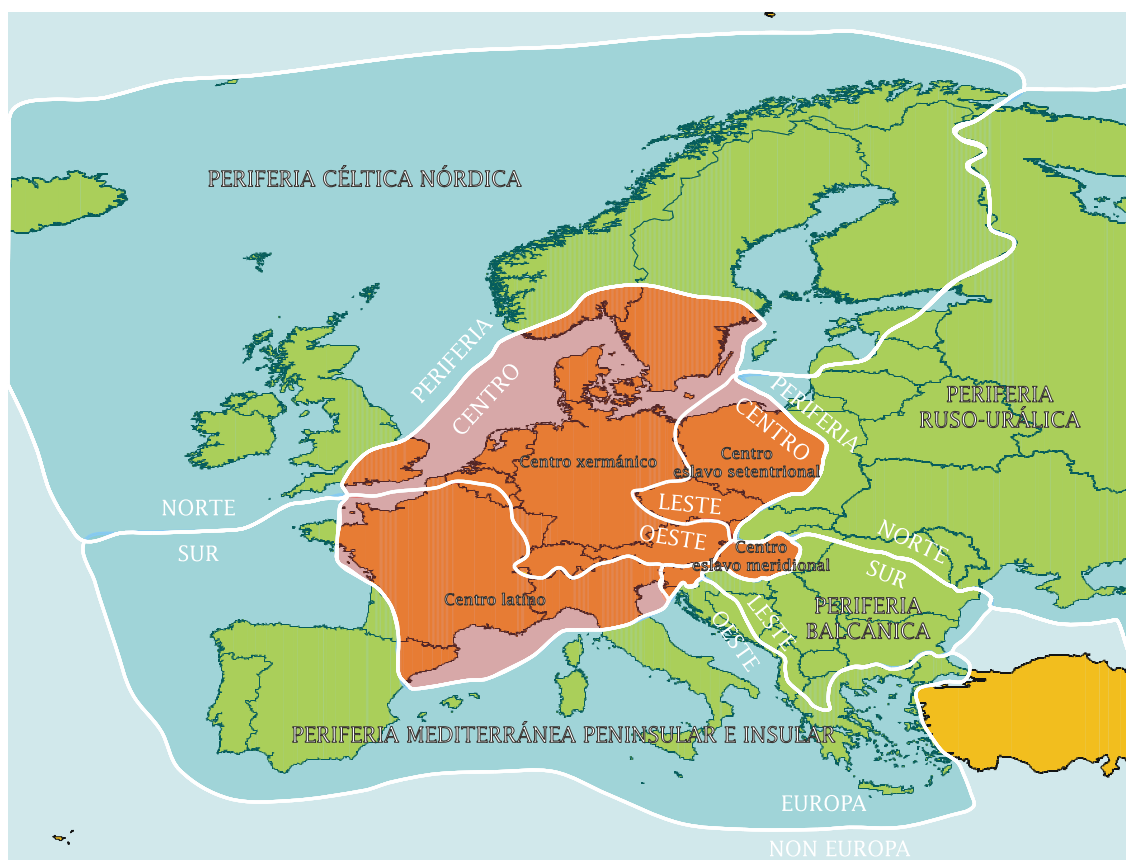

Elaboración propia a partir das análises de López Palomeque (2000: 436-440)

Asumindo o mesmo modelo de centro/periferia, T.G. Jordan estableceu unha clasificación de modelos rexionais baseada en oposicións socioculturais norte/sur e leste/oeste. Por tanto, á diferenza doutras análises, a de Jordan incorpora factores culturais, entre eles os etnolingüísticos (López Palomeque, 2000: 441). Alén destes compoñentes, o resultado é moi similar aos anteriormente vistos: a identificación dunha rexión central nunha área coincidente coa do europolígono, aínda que máis ampla e dividida polos eixos cardinais en catro subrexións centrais. Entre estas encontraríase un centro económico e cultural especificamente latino que incluíría, ademais de Cataluña, a maior parte de Francia e o norte de Italia. A Europa periférica tamén coñece, segundo Jordan, esta subdivisión entre os eixos norte/sur e leste/oeste. Por tanto, para este autor a

periferia románica estenderíase ao longo das illas e penínsulas do sudoeste do continente.

MAPA 22. MODELOS REGIONAIS DE EUROPA SEGUNDO T.G. JORDAN

Elaboración propia a partir da cartografía reproducida en López Palomeque (2000: 441).

Como podemos ver ao longo das distintas análises, a organización xeolingüística policéntrica da Romania que propuxemos no mapa 18 responde, na realidade, á organización territorial do continente europeo. O que identificamos como eixo central polo seu peso demolingüístico e económico no contexto da Romania insírense nunha rexión central máis ampla a escala continental. O arco mediterráneo, a occitanorromania dalgúns autores, constitúe a conexión do europolígono coas periferias mediterráneas, tanto as peninsulares (centro e sur de España, Portugal e Italia) como as insulares (Córsega, Sardeña e Sicilia), así como co Magreb. Neste contexto, o que denominamos periferia románica atlántica fai parte dunha rexión periférica máis ampla que se estendería até Escocia. Como é ben sabido, terras románicas como Galiza ou Normandía, non só presentan fortes similitudes entre elas, senón tamén con territorios de tradición lingüística céltica como Irlanda, Gales ou Escocia. Ao igual que a céltica, a periferia románica atlántica é, pois, unha subrexión dentro da periferia atlántica europea.

6.3.b. Arco Atlántico e periferias lingüísticas atlánticas

Como acabamos de ver, a partir duns determinados modelos de análise, fóronse identificando en universidades e centros de investigación unha serie de arcos litorais en Europa marcados, por un lado, polo seu carácter exocéntrico e periférico e, por outro, por certas afinidades culturais caracterizadoras. Durante os anos 1970 e 80, no contexto dunha redistribución de competencias á escala continental (descentralizacións, privatizacións, integración europea, etc.), os arcos litorais son asumidos polas administracións rexionais como unha estratexia territorial para incidiren mais eficazmente nas dinámicas á escala continental. Na actualidade, os arcos litorais constitúen espazos de cooperación interrexional, tanto pública como privada, para reposicionar favorabelmente os territorios periféricos fronte á megalópole central europea. Ao nivel das administracións rexionais, estes arcos ou plataformas de acción periféricas materialízanse en diferentes grupos de traballo integrados na *Conferencia de Rexións Periféricas Marítimas de Europa* (CRPM)²⁹⁴. Ao igual que as outras asembleas e institucións rexionais europeas, como a *RegLeg*²⁹⁵, a ARFE²⁹⁶, a *Asemblea das Rexións de Europa*²⁹⁷ ou o *Comité das Rexións*²⁹⁸, a CRPM traballa perante as institucións europeas para definir políticas rexionais continentais sobre aspectos concretos. Fundada en Saint Malo en 1973, a CRPM leva traballando máis de trinta anos con outras institucións europeas, nomeadamente coa UE, para amortecer os desequilibrios territoriais centro/periferia mediante a mellora das infraestruturas e do aproveitamento do mar como recurso económico estratéxico nas rexións que a integran. A partir de 1979, no seo da CRPM créanse comisións xeográficas para combinar a superación da “perifericidade” coa expresión das identidades compartidas nas diferentes bacías litorais. Ademais da do Arco Atlántico, existen a do Mar do Norte, a do Báltico, a do Mar Negro-Balcáns, a Intermediterránea e a das Illas.

---

²⁹⁴ Para máis información: <<http://www.crpm.org>>.

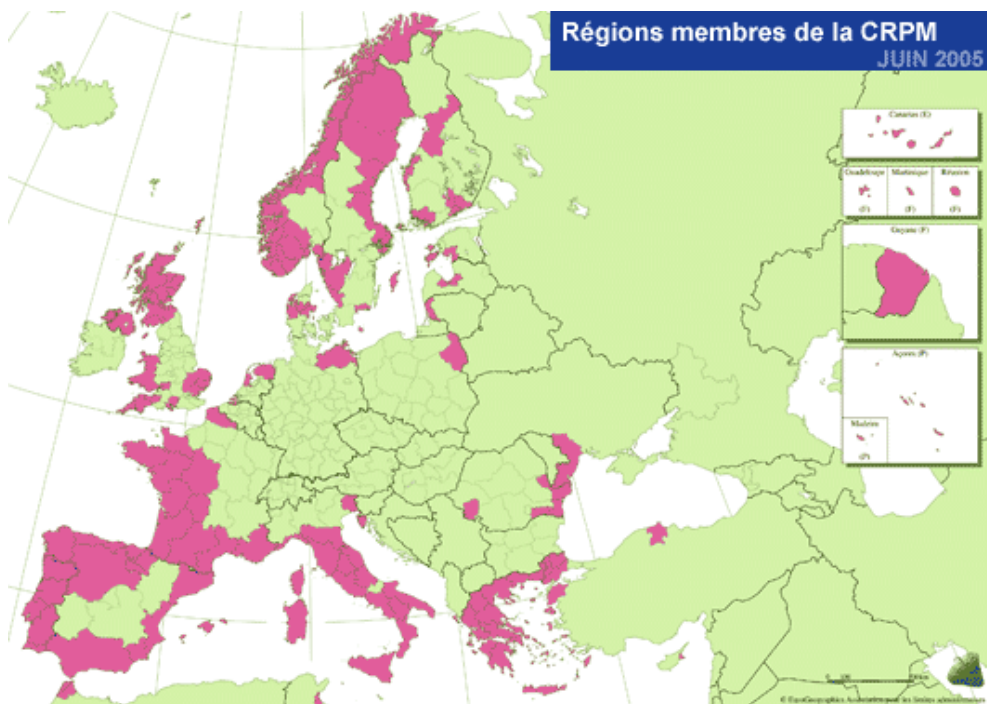
²⁹⁵ Conferencia de rexións europeas con poderes lexislativos: <<http://www.regleg.org>>.

²⁹⁶ Asociación de Rexións Fronteirizas Europeas: <<http://www.aebr-ageg.de>>.

²⁹⁷ Para máis información: <<http://www.a-e-r.org>>

²⁹⁸ O Comité das Rexións é un organismo consultivo da Unión Europea. Para máis información: <<http://www.cor.eu.int>>.

MAPA 23. REXIÓNS INTEGRANTES DA CONFERENCIA DE REXIÓNS MARÍTIMAS DE EUROPA

Tirado do site web <<http://www.crpm.org>>

Na súa asemblea anual de Faro de 1989, a CRPM crea, mediante unha resolución, a *Comisión do Arco Atlántico* (CAA)²⁹⁹. Desde un inicio, a preocupación das rexións que a integran é a de ver acentuado o seu carácter periférico co desenvolvemento do arco mediterráneo e o desllocamento para o leste das axudas que, coa mediación das institucións europeas, proceden das rexións centrais do continente. Na actualidade, a Comisión do Arco Atlántico agrupa 31 rexións da CRPM e ten a súa sede en Nantes. A súa presidencia ocúpaa un mandatario rexional³⁰⁰ asistido por unha mesa política onde están representados varios presidentes rexionais de cada estado. Os seus obxectivos son diversos e concretízanse en grupos de traballo que se reúnen anualmente para trataren cuestións relacionadas coas infraestruturas, o I+D, o ambiente, a pesca e a seguranza marítima e, especialmente, a cooperación interrexional para recadar fondos dos programas europeos. Son, de feito, programas Interreg (IIC e IIIB)

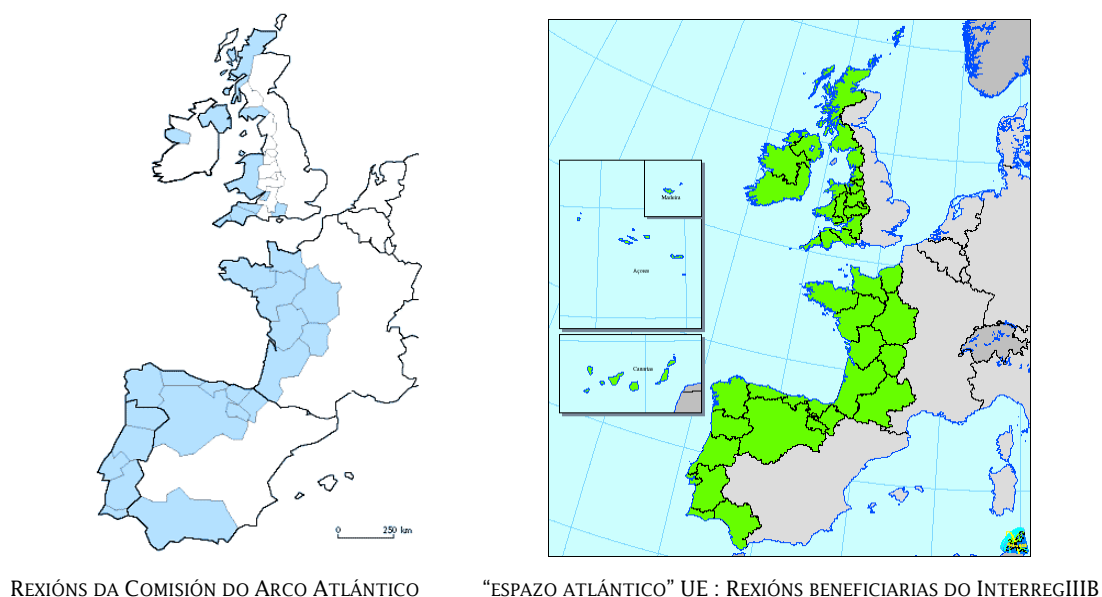
²⁹⁹ Para máis información: <<http://arcatlantique.org>>.

³⁰⁰ Así, por exemplo, o que foi presidente de Galiza entre 1989 e 2005, Manuel Fraga Iribarne, ocupou tamén a presidencia da Comisión do Arco Atlántico entre 1997 e 2002.

da Unión Europea os que teñen financiado a maioría das accións promovidas pola Comisión do Arco Atlántico (Flatrès, 1993: 39-40)³⁰¹.

Como podemos ver no mapa 24, o espazo atlántico do Interreg, definido pola Unión Europea, ocupa unha área algo máis ampla que a da Comisión do Arco Atlántico, e tampouco todas as que a integran se insiren no espazo atlántico. Por outro lado, a maioría das rexións do Arco Atlántico se insiren noutros espazos de acción do Interreg. Así, por exemplo, Galiza, ademais do espazo atlántico, insírese no do sudoeste europeo e as Highlands de Escocia inscríbense en tres espazos diferentes de financiamento Interreg. Autores como Flatrès (1993:41) lembran que o Arco non cobre toda a periferia atlántica europea, xa que non inclúe a Noruega, e acolle rexións mediterráneas como Andalucía ou interiores como Castela-León, A Rioxa ou o Lemosín. Con todo, salvando as particularidades, o espazo atlántico de Interreg cobre practicamente todo o Arco da comisión da CRPM. O Arco Atlántico constitúe, pois, un conxunto rexional no seo da Unión Europea, tal e como se recoñece no informe da Comisión Europea, *Europa 2000* (Piercy, 1997: 249-251).

MAPA 24. O ESPAZO ATLÁNTICO EUROPEO: ARCO ATLÁNTICO E ESPAZO INTERREGIII B

REXIÓN DA COMISIÓN DO ARCO ATLÁNTICO

"ESPAZO ATLÁNTICO" UE : REXIÓN BENEFICIARIAS DO INTERREGIII B

Tirado de <<http://arcatlantique.org>> e <<http://www.interreg-atlantique.org>>

A creación en 2000 de *Arcat*³⁰², a Conferencia de Cidades do Arco Atlántico, e da rede portuaria *Arcantel* non fai máis que consolidar este espazo como conxunto rexional e ámbito de cooperación interterritorial. Como tal, o Arco Atlántico é o

³⁰¹ Para máis información sobre o financiamento dos proxectos atlánticos polos programas Interreg pódese visitar o seguinte sitio web: <<http://www.interreg-atlantique.org>>.

³⁰² Para máis información: <<http://www.arcat.org>>.

contexto de colaboracións máis restrinxidas como o *Consello Británico-Irlandés*³⁰³, o *Ouest Atlantique*³⁰⁴, integrado por varias rexións francesas atlánticas, a *España Verde*, na que colaboran diferentes rexións españolas en materia de promoción turística, ou, de xeito máis restrinxido, a *Comunidade de Traballo Galiza-Norte de Portugal*³⁰⁵. Esta última, constituída en 1991, pretende fomentar a cooperación transfronteiriza mediante a construción dunha eurorrexión luso-galaica no cadro do Arco atlántico da UE. Esta estratexia vese axiña secundada pola iniciativa das cidades da eurorrexión galego-portuguesa, que, en 1992, constitúen o *Eixo Atlántico*³⁰⁶. Como vemos, a intensa colaboración interterritorial que marca o proceso de integración europea dáse a todas as escalas. O Arco Atlántico aparece, pois, como o resultado desta dinámica na escala estatal e rexional. Aínda que os seus éxitos estratéxicos son cuestionados por algúns autores, o seu maior logro é a toma de conciencia por parte da poboación destas rexións da existencia dunha periferia europea atlántica cunha herdanza histórica e cultural común (Flatrès, 1993: 41-43; Puente, 2000).

A identificación e creación do actual espazo atlántico como rexión europea fíxose, pois, nos anos 1990 a través da constitución dunha serie de institucións, entre as que destaca o Arco atlántico, e nas que colaboran diferentes administracións en varias escalas. Todas estas institucións reivindicán a existencia dunha rexión atlántica europea caracterizada por unha serie de elementos que van desde o clima e a vexetación até as actividades económicas. Estes factores caracterizadores vincularían pois as dúas áreas lingüístico-culturais do espazo atlántico europeo: a céltica e a románica. En definitiva, trátase de elementos e forzas dos ámbitos da natureza, das relacións sociais e do significado que definen boa parte do litoral atlántico europeo como lugar de lugares, isto é, como rexión.

Seguindo a Teoría do Lugar, son varios os elementos e forzas do ámbito da natureza que se manexan para caracterizar a Europa atlántica. De feito, quizais sexa este

---

³⁰³ O Consello Británico-Irlandés (CBI) creouse a partir dos acordos de Belfast de 1998. Trátase dunha asociación de territorios insulares británicos (Escocia, Gales, Irlanda, Irlanda do Norte, Reino Unido, illas de Man, Jersey e Guernsey) que ten como obxectivo de promover a cooperación interrexional entre os seus membros. Os xefes de goberno dos territorios membros celebran dúas cimeiras ao ano. Na cimeira de Jersey de 2002 e seguindo as indicacións da Carta Europea das Linguas Rexionais e Minoritarias, o CBI incluíu entre os seus ámbitos de acción a posta en valor das linguas rexionais ou minoritarias, sendo o goberno galés o encargado de coordinar as accións nesta materia (CBI, 2003, 2004: 2-5, 15-18, 2005).

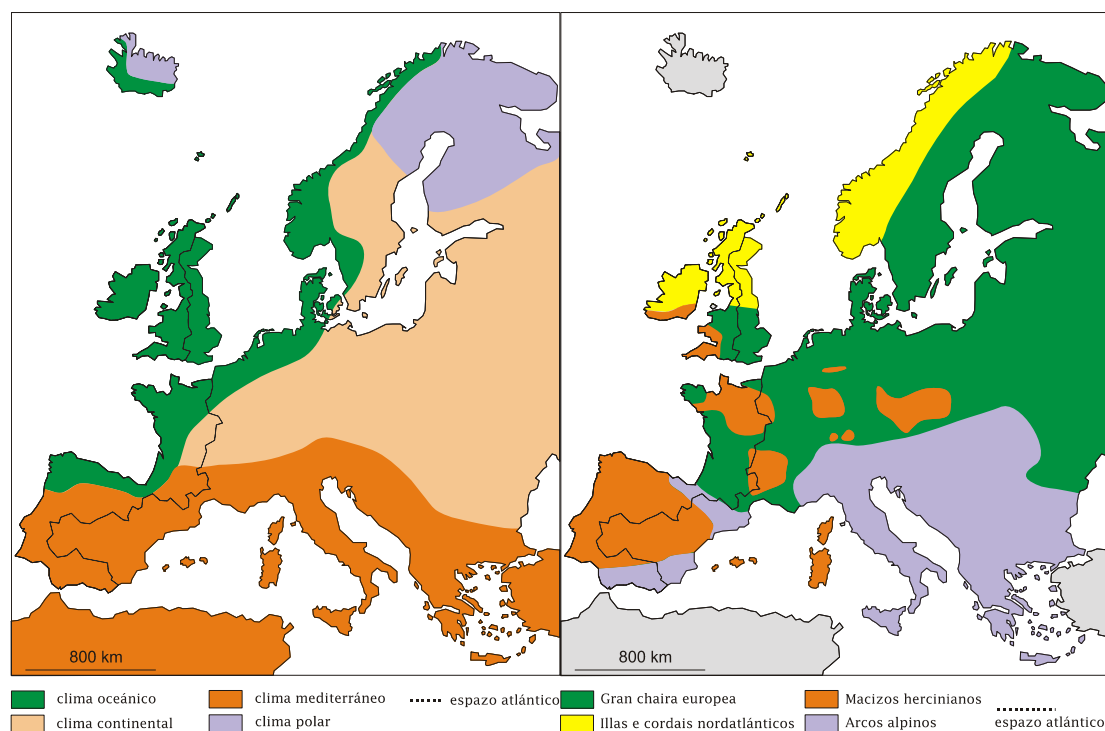
³⁰⁴ Para máis información: <<http://www.ouest-atlantique.org>>.

³⁰⁵ Para máis información: <<http://www.galicia-nortept.org>>.

³⁰⁶ Para máis información: <<http://www.eixoatlantico.com>>.

ámbito o que máis peso ten nos discursos elaborados sobre esta rexión periférica europea. Como a súa propia denominación indica, o Atlántico é o primeiro caracterizador desta rexión. Por tanto, ao igual que outras rexións marítimas, como a mediterránea, o mar, pola súa presenza ou pola súa proximidade, constitúe a forza natural que máis vincula as diferentes rexións atlánticas. Trátase, en efecto, dunha forza que implica a presenza de elementos naturais (clima, vexetación), de relacións sociais (pesca, agricultura) e de significado (lendas, crenzas) ao longo de todo o arco litoral. Porén, Flatrès (1993: 36) advirte que a exclusividade do criterio oceanográfico incluíría no espazo atlántico as rexións litorais do Mar do Norte. Ao igual que Brunet (1003: 28), Flatrès considera que son outros elementos, sobre todo vinculados ás relacións sociais e ao significado, os que realmente caracterizan a periferia atlántica europea. Para estes autores, o Arco atlántico non conforma unha rexión homoxénea do punto de vista natural, tal e como se pode ver no mapa 25.

MAPA 25. CONXUNTOS CLIMÁTICOS E FISIOGRAFICOS DO CONTINENTE EUROPEO

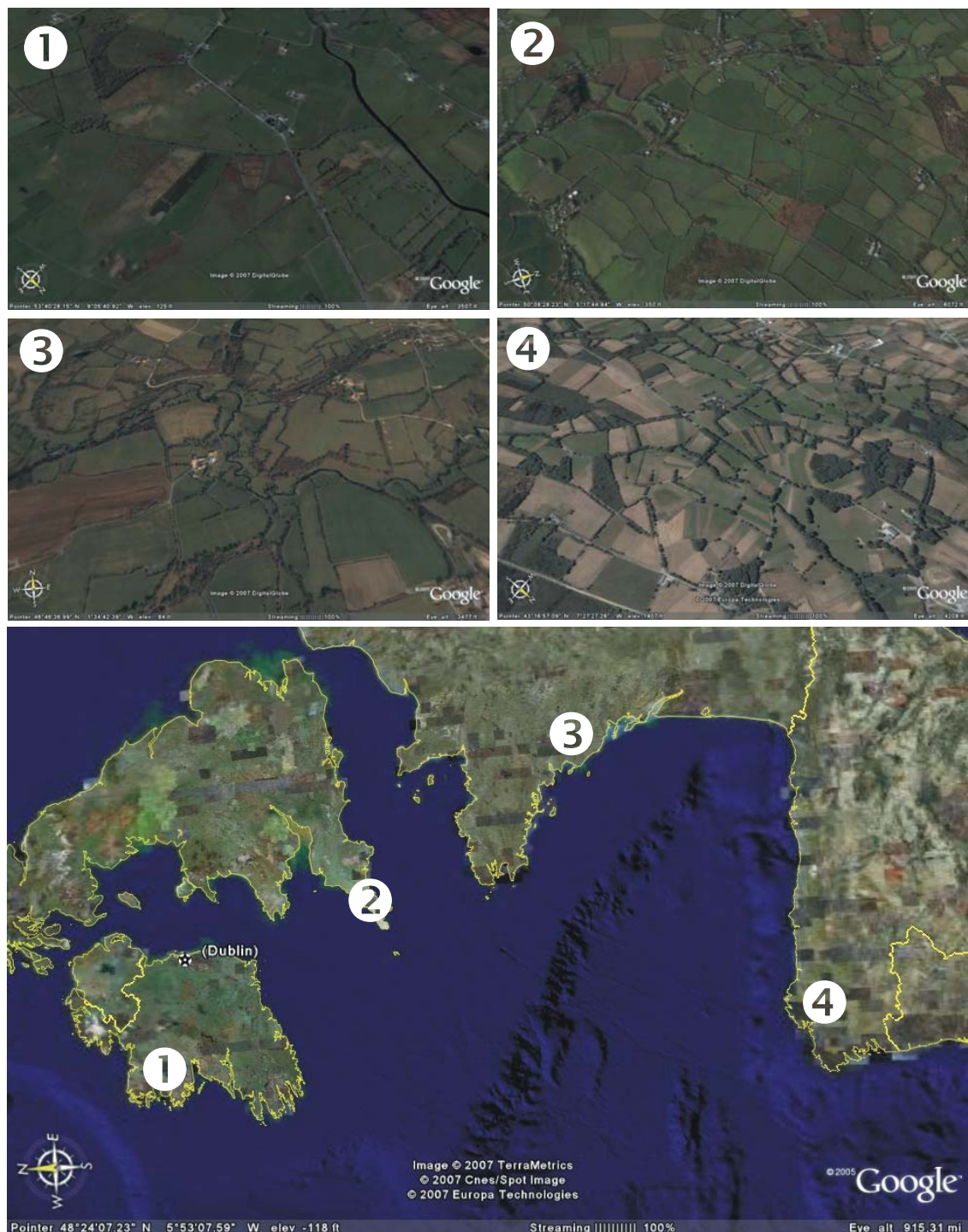
Elaboración propia a partir de López Palomeque (2000: 61-108)

Sexa como for, a presenza do Atlántico nas rexións do Arco si explica na maioría delas a existencia dun clima oceánico marcado por temperaturas medias suaves, entre os 10°C e os 15°C, sen grandes oscilacións, e pola abundancia de chuvias e unha escasa insolación. Son precisamente estes elementos naturais, nubosidade e chuvia, o que condiciona a paisaxe da maioría destas rexións tornándose un tópico nos discursos

sobre Galiza, Bretaña, Irlanda ou Escocia, por exemplo. Outra das características climáticas constatadas e que tamén pasou a facer parte do discurso sobre as rexións atlánticas é a variabilidade do tempo. O tempo que foi, que vai ou que irá constitúe un verdadeiro tema recorrente nas conversas de moitas comunidades europeas atlánticas, cargado, ademais, de diferentes funcións pragmáticas (Houzard, 1993; López Palomeque —coord.—, 2000: 80-82).

MAPA 26. O BOCAGE NAS PAISAXES DO ARCO ATLÁNTICO EUROPEO

1. Irlanda; 2. Cornualles (Reino Unido); 3. Vendée (Francia); 4. Galiza (España). Imaxes tiradas da aplicación Google Earth

O clima oceánico favorece un predominio das tonalidades verdes nas paisaxes atlánticas que tamén se ten tornado un tópico nos discursos sobre as rexións. Alén das pradarias, o verde é proporcionado tanto polos bosques tradicionais de faias, carballos e castiñeiros como polas masas forestais foráneas de piñeiros e eucaliptos que dominan nas costas atlánticas ibéricas. Con todo, exceptuando o caso galego, onde o desenvolvemento do sector madeireiro e o abandono das actividades agrarias propiciaron unha importante reforestación nos últimos decenios, a Europa atlántica non se caracteriza pola abundancia de masas forestais. Nos espazos non cultivados dominan as brañas e as bouzas, nas que a xesta e, sobre todo, o toxo constitúen tamén elementos vexetais característicos (Houzard, 1993).

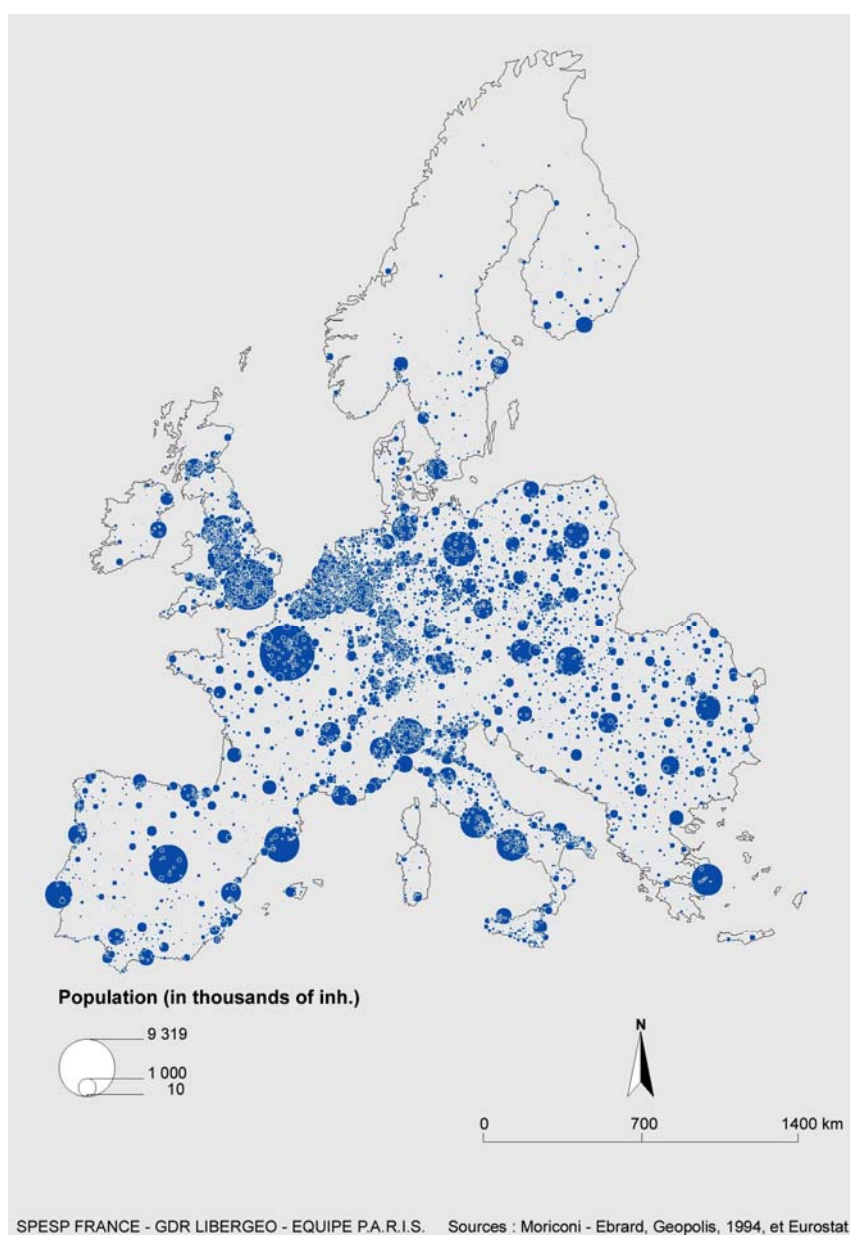
Entre as forzas das relacións sociais, agricultura, gandería e pesca xogan aínda hoxe un papel fundamental na produción e distribución da riqueza nas rexións do litoral atlántico. O peso destas actividades nas relacións sociais ao longo da historia tornou as comunidades atlánticas máis compactas e resistentes ás innovacións procedentes das rexións urbanas do centro europeo. Como veremos, isto é especialmente constatable en territorios como Galiza. As actividades gandeiras e o cultivo do millo e da pataca estruturan unha paisaxe rural que aínda ten un peso importante e está constituída por prados e fincas a miúdo delimitados por sistemas tradicionais como o *bocage*³⁰⁷ (ver mapa 26). Ao lado das actividades agrarias, o mar representa unha fonte de recursos importante e estratéxica. As actividades pesqueiras ou marisqueiras continúan estando ben presentes nas rexións atlánticas, aínda que tamén o transporte marítimo de mercadorías e a construción naval (Vigo, Ferrol, Saint Nazaire, etc.) xogan un papel significativo. Con todo, se as actividades marítimas vinculan as rexións atlánticas, tampouco deixan de provocar conflitos entre elas, especialmente os relacionados coas zonas e as artes de pesca. O peso do mar fai dos portos lugares estratéxicos para o desenvolvemento destas rexións e, de feito, moitas grandes cidades do Arco atlántico (Glasgow, Cardiff, Le Havre, Brest, Nantes, Bordeaux, Bilbao, Xixón, A Coruña, Vigo, Porto, etc.) medraron cos seus portos fronte ao mar. A importancia dos portos atlánticos tamén tornou as súas rexións en verdadeiras plataformas marítimas de Europa,

---

³⁰⁷ O *bocage* é un tipo de paisaxe rural caracterizado pola presenza de valados e sebes para separar as diferentes parcelas ou terreos, normalmente de forma cuadrangular, e polo trazado dunha rede de camiños intermedios para as comunicar.

especialmente nas súas relacións con América. Así, as rexións do Arco atlántico xogaron un papel importante na colonización do novo continente e nas vagas migratorias que cara a este se rexistraron nos séculos XIX e XX. Aínda hoxe se manteñen activas por todo o continente americano comunidades galegas, asturianas, vascas, poitevinas, bretoas, irlandesas ou escocesas. Dada a importancia do mar nas relacións sociais destas comunidades, non resulta pois sorprendente que as políticas pesqueiras e de transporte marítimo constitúan unha prioridade para o Arco atlántico (Flatrès, 1993: 36-38; López Palomeque —coord.—, 2000: 337-339, 380- 390; Marcadon, 1993; Marchand, 1993).

MAPA 27. CIDADES EUROPEAS DE MÁIS DE 10.000 HABITANTES

Outra característica común da Europa atlántica, que tampouco é exclusiva dela, constitúea unha organización territorial clásica no sentido en que esta responde en boa medida a modelizacións académicas xa tradicionais como a Teoría dos Lugares Centrais de Christaller. Os lugares organízanse ao redor dun lugar central, normalmente unha vila ou cidade pequena, que constitúe un centro de servizos e de conexión con outros lugares centrais maiores mediante a presenza de certas institucións públicas e privadas (policía, centros de saúde, xulgados, centros de ensino, sucursais bancarias, etc.). Estes lugares orbitan de súa vez sobre polos ou lugares centrais rexionais, cidades medias (Lugo, Bayonne, Saint-Brieuc, etc.) ou grandes (Vigo, Xixón, Bordeaux, Nantes, Cardiff, Glasgow, etc.) que conectan os sistemas territoriais atlánticos cos diferentes centros estatais e europeos (Flatrès, 1993: 37-38; Precedo, 1987). Nesta xerarquía territorial, a parroquia xogou tradicionalmente un papel fundamental como marco organizativo dos lugares máis pequenos (aldeas, lugares, barrios, etc.). Con diferente recoñecemento legal e diverso desenvolvemento institucional, a parroquia constitúe aínda o marco das relacións sociais a escala local nas comarcas rurais da maioría das rexións e illas do espazo atlántico europeo (Pazo, 1994; Pazo e Santos Solla, 1995). Proba da súa importancia constitúeo o feito de que este tipo de lugar foi implantado en partes de América (Louisiana, Quebec, Xamaica, Venezuela, etc.) e Oceanía polas comunidades atlánticas que alí se estableceron.

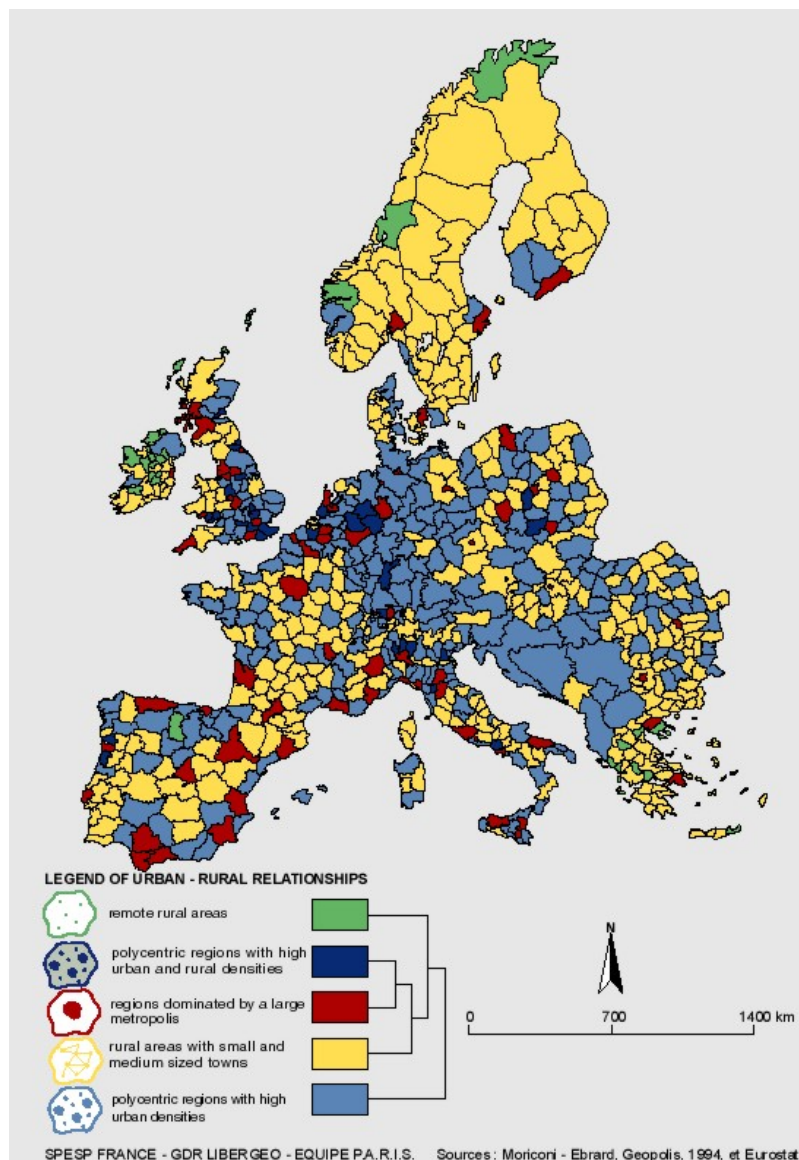
Esta organización territorial tradicional, marcada no nivel local polas relacións entre parroquias e vilas, é, pois, o contexto da dispersión poboacional que caracteriza as rexións da Europa atlántica. Na actualidade, esta relación tradicional parroquias-vila estrutúrase mediante diferentes procesos de comarcalización, especialmente en Francia e en España. Comarcas como as galegas ou as asturianas, ou os *pays* bretóns, lixerianos³⁰⁸ ou poitevinos, constitúen marcos territoriais renovados nos que se regulan fluxos e actuacións gobernamentais a escala local. Así, na maioría das rexións atlánticas europeas a xerarquización territorial organízase do seguinte xeito: lugar → parroquia → concello → comarca → rexión. A ausencia neste sistema de grandes núcleos urbanos até o século XIX, así como o atraso na mellora das vías de comunicación, dificultou en boa medida a fluidez dos intercambios coas rexións centrais europeas acentuando a perifericidade das rexións atlánticas e favorecendo o seu conservacionismo cultural e lingüístico. Aínda hoxe, conforme abandonamos as rexións centrais europeas e nos

---

³⁰⁸ Usamos aquí o adxectivo *lixeriano*, adaptado do francés *ligérien*, para denominar a todo o pertencente á rexión dos Países do Loira ou á bacía deste río.

achegamos ás do litoral atlántico, a densidade e calidade das redes de comunicación e transporte vai decrecendo. De aí que as políticas de transporte constitúan unha prioridade para o Arco atlántico (Brunet, 1993: 21; Flatrès, 1993: 41-42; Lébahy, 1993: 51).

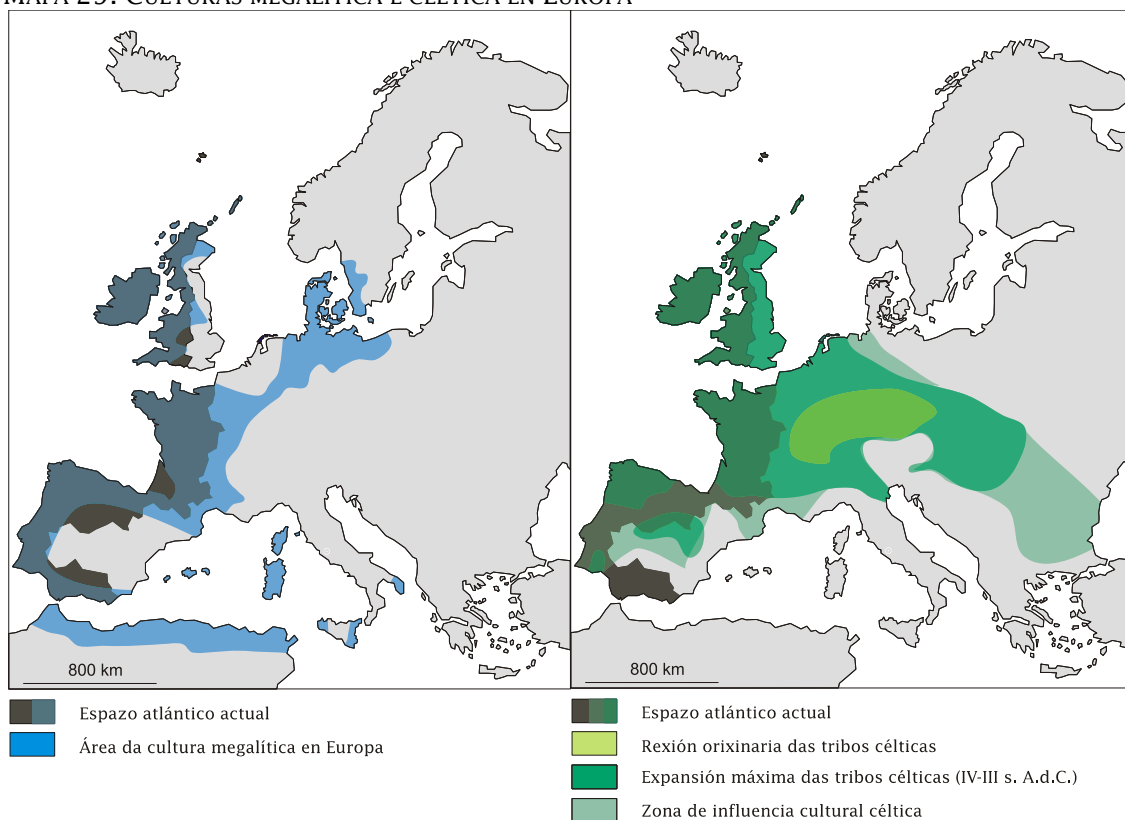
MAPA 28. RELACIÓNS TERRITORIAIS ENTRE O RURAL E O URBANO EN EUROPA

A constitución do Arco atlántico tamén se basea nunha serie de elementos do ámbito do significado. Case todos fan parte do patrimonio histórico das rexións atlánticas e vincúlanse cunha serie de culturas que ocuparon o litoral atlántico europeo. A cultura megalítica ou a Idade da Pedra atlántica constitúese como forza do significado a partir do século XIX, coa aparición do romanticismo. Este movemento adoptará elementos desta cultura (menhires, dolmens, etc.) na elaboración de discursos míticos ou históricos sobre as rexións atlánticas. Porén, son os elementos célticos os que sen

dúbida constitúen o máximo referente identitario no espazo atlántico europeo. A área de influencia cultural e lingüística céltica chegou a estenderse por amplas rexións de Europa englobando a práctica totalidade do Arco atlántico actual (ver Mapa 29). Por constituíren unha característica diferenciadora fronte aos centros románicos e xermánicos, os elementos culturais célticos fixeron parte fundamental do discurso romántico e esencialista do rexionalismo e o nacionalismo desde século XIX. Trátase, precisamente, do movemento que marca a recuperación ou reivindicación das diferentes variedades lingüísticas endóxeas das periferias atlánticas (gaélico, córnico, galés, bretón, normando, occitano gascón, asturiano, galego, etc.). Neste contexto, como veremos, os elementos célticos foron sobrevalorados no discurso sobre as orixes de variedades románicas atlánticas como as galegas ou as asturleonesas. Aínda hoxe, o compoñente cultural céltico, idealizado até tal punto que nel se chegaron a incluír elementos previos da Idade da Pedra atlántica, aínda aparece como tema recorrente na construción identitaria das comunidades periféricas atlánticas, tanto das pertencentes á periferia céltica como das que fan parte da periferia románica, especialmente as do norte de España (Galicia, Asturias e Cantabria) (Mariño, 1998: 27-28)..

MAPA 29. CULTURAS MEGALÍTICA E CÉLTICA EN EUROPA

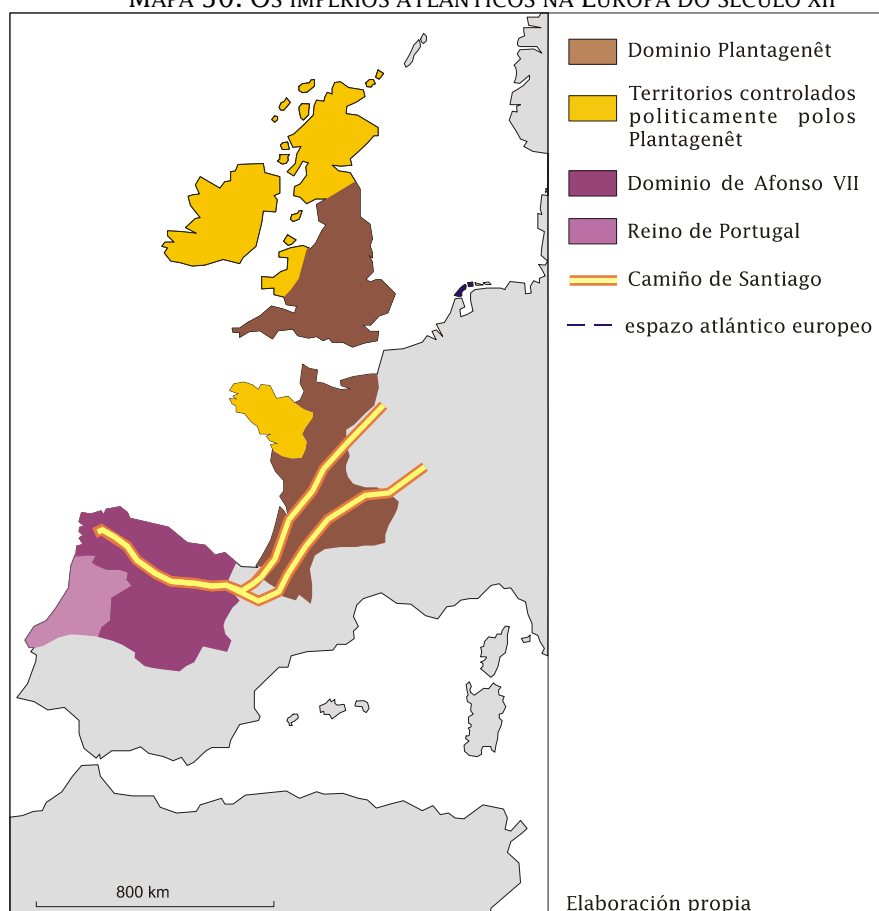
Elaboración propia a partir de Leclerc, J. (2001a)

Ao lado destas dúas forzas do significado, cultura megalítica e cultura céltica, aparecen no discurso sobre os territorios atlánticos europeos das últimas décadas a inclusión de elementos culturais vinculados á cultura medieval. A relixión cristiá recupérase como forza de significado a través do Camiño de Santiago como elemento identitario estratéxico. En efecto, as diferentes vías terrestres e marítimas que trazaron as peregrinacións a Compostela, cuxo auxe se deu nos séculos XII e XIII, sitúanse no contexto dunha reactivación dos intercambios entre as diferentes rexións do litoral atlántico e da Europa occidental en xeral. Isto coincide co apoxeo de grandes conxuntos territoriais atlánticos ao redor de dous centros principais: Normandía e o Anjou, no norte, e Galiza e León no sur. O denominado Imperio Anxevino constitúe un referente identitario importante para rexións como Inglaterra, Normandía, Anjou, Poitou e Gascuña. Cando Henrique II Plantagenêt, xa Rei de Inglaterra, Conde do Anjou e Duque de Normandía, casa con Leonor de Aquitania en 1152, este pasa a controlar boa parte do actual Arco atlántico europeo. Sobre esta diversidade de territorios, Henrique II exerce un control administrativo efectivo e mostra un especial interese pola súa expansión na Península Ibérica mediante unha política de matrimonios coa monarquía castelá. Porén, durante a primeira metade do século XIII, co reino de Xoán I *Sen Terra*, esmorece o poder dos Plantagenêt no Arco atlántico fronte a expansión da monarquía francesa (Legohérel, 1999).

Tradicións culturais célticas das Illas Británicas foron asumidas na Romanía, no contexto dese Imperio Anxevino. Un bo exemplo constitúe a denominada *Materia de Bretaña*, tradición literaria de orixe popular que xira ao redor da figura mítica do Rei Artur, xefe britón que loitou contra as invasións xermánicas no século VI e cuxas fazañas son recollidas por cronistas galeses como Nennius (s. IX) ou Geoffrey de Monmouth (s. XII). A historia de Artur tórnase lenda e pasa ao continente durante o dominio dos Plantagenêt (séculos XII e XIII). É nesta rexión cultural, coa que se relaciona estreitamente o Ducado de Bretaña, onde a lenda se transforma en tema literario con autores como Robert Wace para despois se difundir por toda a Romanía. Así, partir dos territorios anglonormandos, a *Materia de Bretaña* espállase en Francia coa obra de Chrétien de Troyes ou por reinos románicos atlánticos como os de Galiza e Portugal. O Camiño de Santiago, como verdadeira estrada cultural na Europa medieval, pereceu xogar tamén un papel non desprezábel a este respecto. De feito, na fachada norte da Catedral de Santiago de Compostela, do século XII, estaban xa esculpidas

escenas da vida de Tristán, personaxe artúrica, e aínda hoxe a Materia de Bretaña está presente en costumes populares e en elementos de lendas galegas. Outros autores que, como Marie de France, tamén desenvolveron a súa actividade baixo a protección dos Plantagenêt, difundiron lendas célticas británicas inseríndoas como temas nas súas composicións romances e combinándoas con tradicións latinas e xermánicas. Por outro lado, a propia Leonor de Aquitania impulsou na corte de París primeiro e despois no Imperio Anxevino as tradicións literarias occitanas. Algúns autores sosteñen que a actividade cultural que se desenvolve no espazo Plantagenêt durante os séculos XII e XIII, que vincula os mundos románico e céltico, era promovida pola propia monarquía para xustificar e lexitimar o seu expansionismo territorial. Cómpre subliñarmos aquí que, despois do Imperio Romano, o Imperio Anxevino constituíu o único marco político e territorial no que se reuniron amplos territorios do Arco atlántico europeo vinculándoos a un mesmo centro cultural no que o desenvolvemento dunha literatura en romance de oïl occidental tivo unha grande importancia e influencia (Chauou, 2001; Legohérel, 1999: 79-80).

MAPA 30. OS IMPERIOS ATLÁNTICOS NA EUROPA DO SÉCULO XII

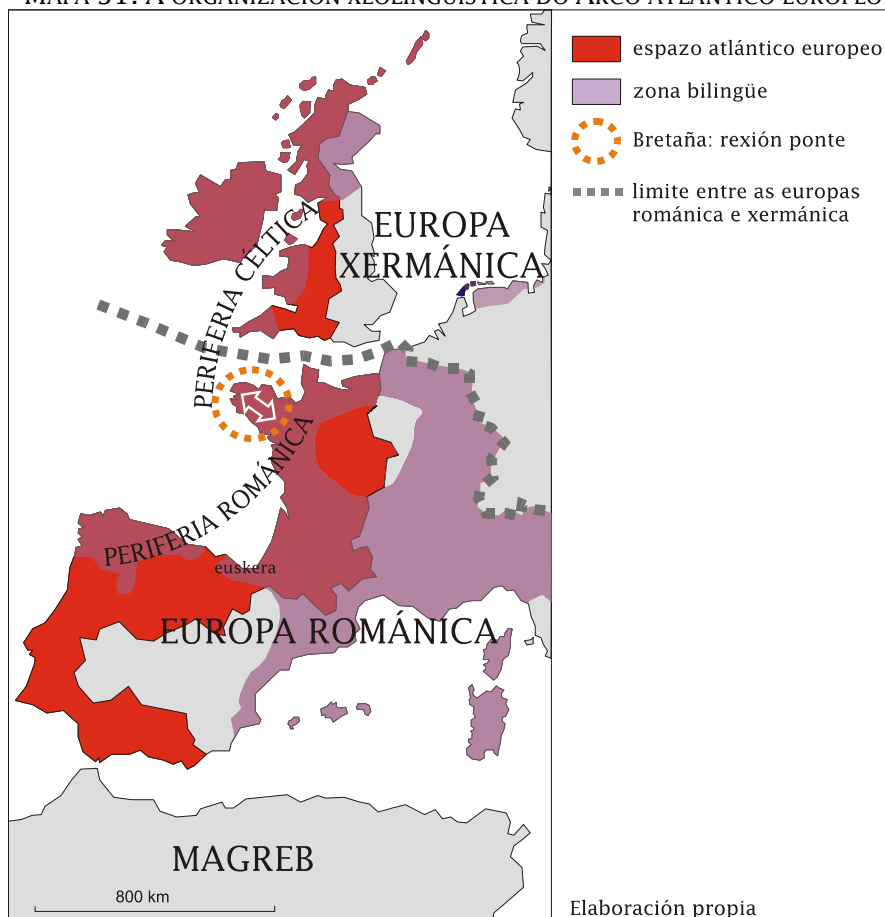
No sur do Arco, está a ser revisado no discurso identitario galego o papel xogado polo Reino de Galiza e a propia Coroa de León. Diversos autores, entre os que se ten destacado Camilo Nogueira (2001), sinalan o máximo auxo do Reino co reinado de Afonso VII, na primeira metade do XII, quen, co título de *Imperator Totius Hispaniae*, exercerá un control directo sobre Galiza, León e Castela aplicando medidas de centralización política. A este rei, galego de nacemento e de lingua, débéronlle vasalaxe os Condes de Barcelona e de Tolosa e o Rei de Navarra. Na corte real, segundo estes autores, o galego sería a lingua oral habitual. É neste contexto territorial e histórico, tamén grazas ao Camiño de Santiago, no que autores como Mercedes Brea marcan o inicio do desenvolvemento da lírica medieval galego-portuguesa (Brea, 1994: 45-52). A pesar da independencia definitiva de Portugal e Castela, o papel hexemónico do Reino de Galiza dentro da Coroa de León mantívose até os inicios do século XIII, durante os reinados de Fernando II e Afonso IX. Segundo Nogueira e outros autores, durante todo este período Galiza xoga o papel de verdadeira rexión central para as terras cristiás da Península Ibérica. Coa chegada de Fernando III (1230), a expansión da monarquía castelá reunirá de novo Galiza, León e Castela, pero con esta última como rexión central. Este reinado marca para a historiografía galega o inicio do declive de Galiza, que pasará a ser un territorio cada vez máis periférico (Mariño, 1998: 179-182).

Dentro do ámbito do significado, a lingua tamén constitúe unha forza caracterizadora en boa parte da Europa atlántica. Ao longo de todo o Arco viñéronse recoñecendo ao longo do século XX toda unha serie de linguas minorizadas ou rexionais. Desde Escocia até Galiza, esténdese unha periferia lingüística que constitúe a mellor mostra do carácter culturalmente conservacionista das terras atlánticas fronte aos centros estatais e continentais. Do punto de vista xeolingüístico, tal e como mostra o mapa 31, o Arco atlántico divídese en dúas grandes áreas: unha setentrional ou insular, cuxos territorios son maioritariamente de lingua xermánica (inglés) ou outra meridional ou continental na que as rexións son de maioría románica (francés, castelán e portugués). Boa parte do Arco presenta unha serie de dominios lingüísticos eminentemente litorais caracterizados polo bilingüismo diglósico: a práctica cada vez máis minoritaria e dispersa das variedades rexionais endóxeas convive nesas rexións coa difusión social e territorial do uso das linguas esóxeas de carácter estatal. Este bilingüismo territorial de tipo diglósico marcou durante séculos, na maioría dos casos xa desde finais da Idade Media, estas comunidades lingüísticas periféricas do litoral

atlántico europeo. Incluindo Galiza, onde o galego é lingua cooficial e aínda de uso maioritario en numerosos lugares, nas máis das rexións do Arco atlántico a práctica das linguas endóxeas encóntranse nunha situación de minorización social e funcional máis ou menos extrema que se corresponde no plano territorial con procesos de disgregación ou enclavamento. Esta situación de minorización lingüística parece estar fortemente relacionada coa tradicional perifericidade da maioría das rexións atlánticas con respecto ás rexións centrais dos estados aos que se encontran territorialmente vinculadas (Castela, Île-de-France, Inglaterra). Só Portugal, territorio que mantivo tenazmente a súa independencia política fronte a España, non fai parte desta periferia lingüística atlántica ao presentaren prácticas monolingües en portugués a case totalidade de comunidades³⁰⁹.

MAPA 31. A ORGANIZACIÓN XEOLINGÜÍSTICA DO ARCO ATLÁNTICO EUROPEO

Tipoloxicamente, no Arco atlántico contamos con dúas grandes periferias lingüísticas: unha periferia céltica e unha periferia románica. A periferia céltica europea esténdese esencialmente polas rexións insulares do Arco atlántico setentrional. Engloba

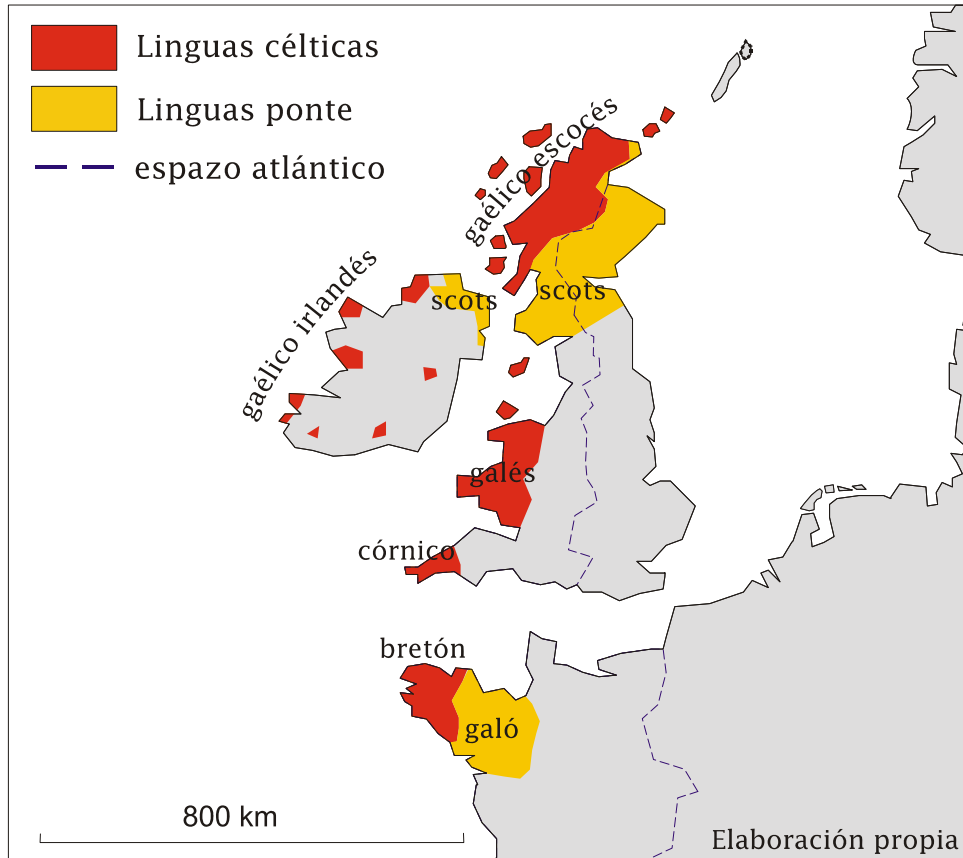
³⁰⁹ Como se sabe, na comarca de Miranda de Douro (distrito de Bragança) aínda unha parte significativa da poboación usa nos ámbitos familiares unha variedade de tipo asturiano-leonés, o *mirandés*, que está legalmente recoñecida e protexida como lingua local.

as rexións de Escocia, Gales e Cornualles na illa da Gran Bretaña, as illas de Irlanda e de Man, así como a rexión continental da Bretaña francesa. A práctica das variedades célticas non atinxe máis do 20% en ningunha destas rexións atlánticas. Nos grandes centros urbanos das mesmas (Edimburgo, Glasgow, Dublín, Cardiff, Nantes, Rennes), a práctica das linguas célticas é ritual e estas sobreviven sobre todo en enclaves litorais ou rurais periféricos. A escaseza da práctica habitual das variedades célticas endóxeas en amplas zonas destas rexións fai aparecer dualidades territoriais rexionais. Así, estas rexións da periferia céltica están divididas en dúas zonas máis ou menos ben definidas en función das prácticas lingüísticas que se dan nelas: unha zona máis desenvolvida e urbanizada, onde a práctica da lingua céltica endóxena acostuma ser testemuñal, e unha zona, rural e periférica, a miúdo identificada como reserva cultural rexional, onde a práctica da lingua céltica se mantén, como mínimo, no contexto familiar. No caso de Bretaña e Escocia, durante o retroceso das súas variedades célticas na Idade Media, desenvolvéronse variedades endóxeas tipoloxicamente próximas ás linguas centrais: o scots nas Lowlands escocesas e o galó na Bretaña oriental. En calquera caso, a partición cultural destas rexións, debida á súa relación co centro dos estados en que se insiren, marca os debates identitarios e as políticas de desenvolvemento en Escocia, Gales, Irlanda e Bretaña. Neste último caso, a existencia de dúas rexións lingüísticas “de facto” deu lugar a acedas polémicas, especialmente co comezo do proceso de recuperación do galó (Valcárcel, 1999). Noutros casos, como o *Gaeltacht* irlandés³¹⁰, as zonas culturalmente conservadoras constitúen verdadeiras reservas lingüísticas protexidas polas institucións. No cadro da periferia atlántica, Cornualles, onde a práctica da súa variedade céltica practicamente desaparecera, constitúe un caso interesante de resurrección lingüística nun enclave periférico. Aquí as iniciativas de protección e revitalización do córnico partiron de organizacións non gobernamentais nos anos 1970. Na actualidade, estímase que falan córnico con fluidez ao redor de catro mil de persoas (Berresford, 1998; Commission Européenne, 1996; Williams, 1988c; Leclerc, 2001a).

---

³¹⁰ A zona de protección especial do gaélico en Irlanda, a *Gaeltacht*, está baixo a tutela de *Údarás na Gaeltachta*, unha axencia de desenvolvemento rexional creada en 1980. Partindo da experiencia difícil dunha axencia previa, a *Gaeltarra Eireánn* (1957-1979), *Údarás na Gaeltachta* pretende dinamizar economicamente estes enclaves e, ao mesmo tempo, manter a práctica da lingua céltica entre unha poboación local de algo máis de 90.000 persoas en 2002 (*Údarás na Gaeltachta*, 2004, 2005; Williams, 1988c). Para máis información: <<http://www.udaras.ie>>.

MAPA 32. A PERIFERIA CÉLTICA NO ESPAZO ATLÁNTICO EUROPEO

Estes enclaves lingüísticos son, pois, o resultado do retroceso territorial que ao longo dos séculos coñeceu a práctica das variedades lingüísticas célticas en Europa despois da súa expansión continental durante a segunda Idade do Ferro. A periferia céltica europea constitúe, pois, o reduto marxinal do que foi unha vasta rexión cultural en Europa, antes das expansións romana e xermánica (ver Mapa 29). Na actualidade, conservamos dous tipos de linguas célticas: gaélicas (irlandés, escocés e manés) e britónicas (galés, córnico e bretón)³¹¹. Ningunha das antigas variedades célticas continentais (galo, celtibérico, etc.) sobreviviu ás expansións romana e xermánica da Alta Idade Media. Precisamente como consecuencia da invasión xermánica da antiga Britannia romana, a Grande Bretaña dos nosos días, moitos dos britófonos que alí vivían cruzaron a canal da Mancha para se estableceren na Armórica, onde fundan a actual Bretaña³¹². Na actualidade, a práctica do bretón subsiste na metade occidental desa

³¹¹ O principal trazo que usan os lingüistas para distinguir estes dous grupos é a evolución da secuencia inicial *[kw-] do indoeuropeo. As linguas gaélicas, ou célticas-Q, conservan o [k] mentres que as britónicas, ou célticas-P, fano evolucionar para [p]. Por exemplo, para *cabeza* dise en gaélico *ceann* cando en bretón ou galés se di *pen(n)* (Leclerc, 2006b).

³¹² Na súa fuxida, varias comunidades bretoas estebelecéronse tamén no nordés de Galiza onde fundaron o bispado de Bretoña. Os britóns de Galiza integráronse na sociedade galaicorromana adoptando axiña o romance como lingua habitual. Segundo algúns autores, esta presenza céltica constitúe unha das

rexión, mentres que, como xa apuntamos, no denominado *País Galó*, mantéñense ao lado do francés prácticas lingüísticas nun romance autóctono coñecido como *galó* ou, para certos especialistas como Alain Raude (1991), *britorromance*, que mantén fortes afinidades tipolóxicas cos falares lixerianos do Maine e o Anjou. Ao noso ver, precisamente esta dualidade cultural e a súa posición xeográfica fan da Bretaña un territorio xeopolítica e simbolicamente importante no seo do Arco atlántico. Así, Bretaña posúe dúas linguas minorizadas, cada unha pertencente a unha das periferias lingüísticas da Europa atlántica, unha posición central no Arco atlántico, estratéxica para Francia, e, ademais, sitúase na fronteira da Romania e a súa esfera cultural coa zona de dominio da lingua inglesa.

6.3.c. *A periferia románica atlántica: delimitación e segmentación interna*

Culturalmente vinculada neste contexto atlántico á periferia céltica da que acabamos de falar, esténdese, pois, a periferia románica que identificamos neste traballo como “atlántica” (ver mapa 33): un contínuum lingüístico de territorios marcados pola litoralidade e a perifericidade que só se ve interrompido polo enclave vasco. Este separa a periferia románica atlántica en dous conxuntos xeolingüísticos ben caracterizados: o galorrománico (variedades de oïl e de oc), na constelación do francés, e o iberorrománico (variedades asturleonesas e galego-portuguesas), na do castelán. Unha das principais características estruturais que distinguen a iberorromania dentro da Romania occidental, e, por tanto, da galorromania, é a conservación das vogais átonas finais. Así, dentro da periferia románica atlántica, as variedades galorrománicas tenden a perdelas (*pont*, *dent*, *sort*, etc.)³¹³ e as iberorrománicas acostuman conservalas (*ponte* ~ *puente*, *dente* ~ *diente*, *sorte* ~ *suerte*, etc.)³¹⁴ (Lausberg, 1981: 148-162). Porén, o actual dominio lingüístico vasco, máis do que unha verdadeira interrupción cultural entre galorromania e iberorromania, constitúe, ao noso ver, unha espazo-bisagra entre os conxuntos romances. Repartidas entre dous estados, Francia e España, e desde vello, as comunidades vascófonas encóntranse, como veremos, fortemente vinculadas á Romania

---

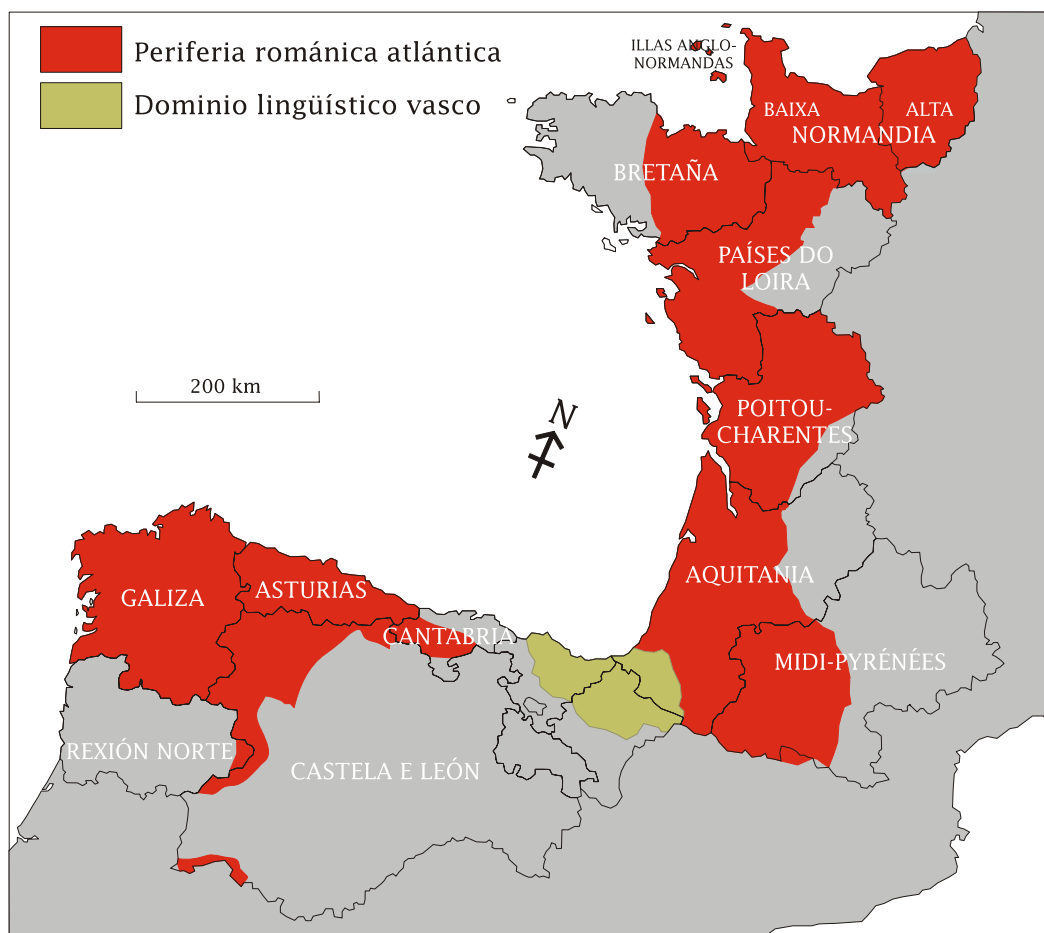
principias causas da existencia dunha variedade mindoniense particular no galego actual (Fernández Rei, 1990; García y García, 1986, 2000; Meilán, 1994; Young, 2002).

³¹³ Cómpre lembrarmos que non todas as falas galorrománicas perden por igual as átonas finais: por exemplo, as variedades occitanas conservan o [a] átono final baixo diferentes realizacións mentres que as variedades de oïl o reduciron primeiro a [ ] para o perder despois (p.ex., ROSA(M) → [~]).

³¹⁴ Así e todo, en función deste criterio, as variedades catalás e aragonesas encontraríanse tipoloxicamente no grupo galorrománico, algo que moitos autores non aceptan, quizá polo feito de se encontraren estas xeopoliticamente na constelación lingüística do castelán.

ao estaren inseridas primeiro na constelación do latín e despois nas do francés e do castelán. Así, como xa indicamos, o dominio lingüístico vasco fai parte da esfera cultural romance desde a mesma época do Imperio Romano. Ademais, os territorios vascófonos comparten numerosas afinidades naturais, sociais e culturais co resto de rexións atlánticas europeas, especialmente con Gascuña e Castela.

MAPA 33. A PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA

Elaboración propia

Como acabamos de ver, a Romania atlántica non presenta trazos estruturais comúns que a distinguan como unha área lingüística desde o punto de vista tipolóxico xa que está dividida neses dous grandes dominios iberorrománico e galorrománico. Porén, ao noso ver, as variedades románicas atlánticas presentan unha serie de características comúns desde o punto de vista xeolingüístico. Así, para efectuarmos a delimitación da periferia románica atlántica como rexión dentro da Romania seguimos dous criterios extralingüísticos de partida, un xeográfico e outro estritamente xeolingüístico:

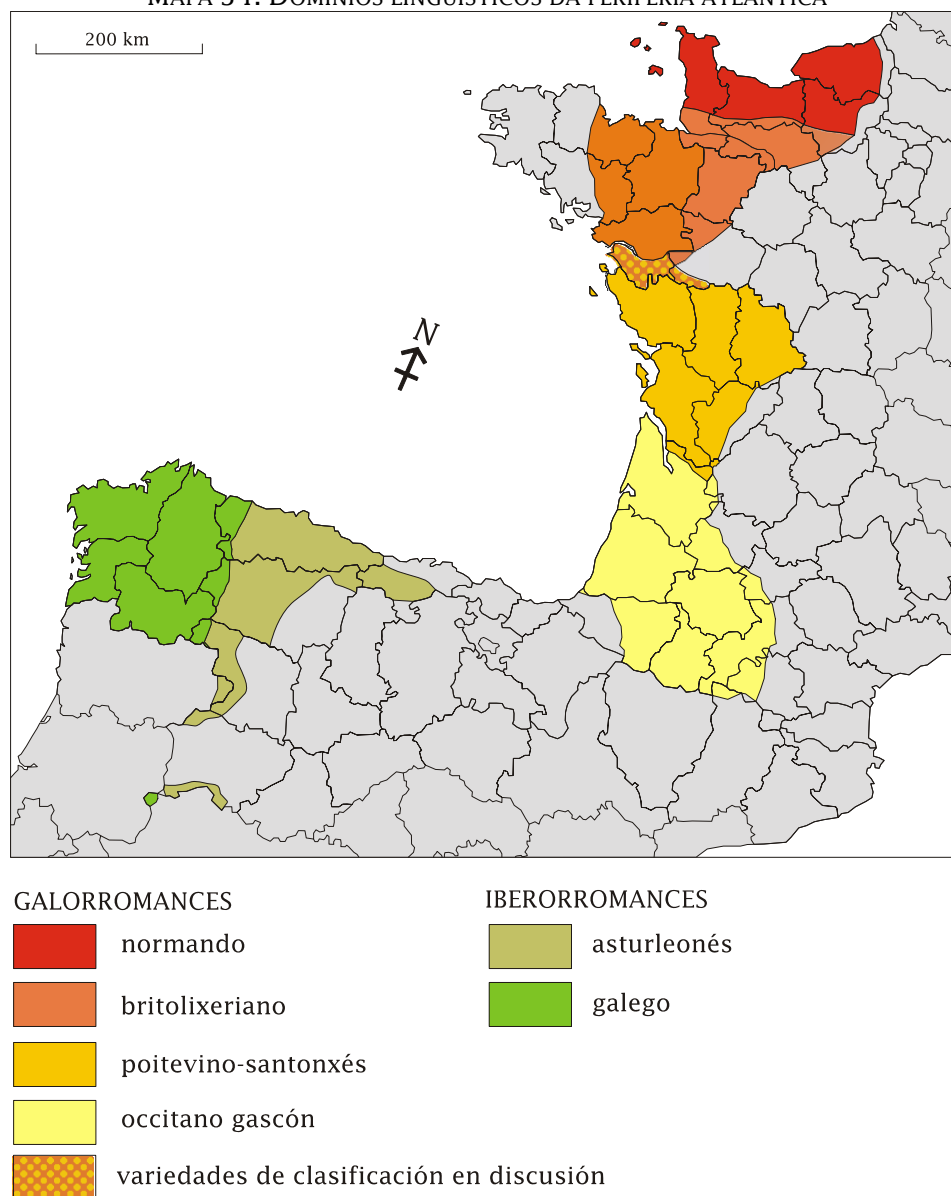
- a. *Criterio de litoralidade.* Os espazos lingüísticos da periferia románica atlántica cobren, en función da súa definición como atlántica, rexións

litorais. Con todo, algúns destes dominios, como o dos occitano gascón, esténdense por amplas rexións de interior e de montaña afastadas do litoral atlántico, como, por exemplo, o Val de Arán. Este tamén é o caso do dominio asturleonés na súas áreas leonesa e mirandesa. No que se refire ao dominio lingüístico galego, tamén se acostuma incluír nel o enclave do Val do Xálima, no noroeste da provincia de Cáceres, na Estremadura española. Finalmente, incluímos na periferia románica atlántica os falares lixerianos, cuxo ámbito territorial abrangue na actualidade o departamento de Mayenne e oeste do de Maine-et-Loire, na bacía lixeriana, isto é, do río Loira. Por motivos tipolóxicos e históricos, este dominio encóntrase intimamente vinculado aos falares galos falados na Bretaña oriental, territorio litoral. Segmentamos, pois, este conxunto de falas britorromances e lixerianas nun mesmo dominio lingüístico que denominaremos *britolixeriano*.

- b. *Criterio de perifericidade xeolingüística*. Os dominios lingüísticos da Romania atlántica presentan a práctica territorialmente máis ou menos restrinxida de variedades endóxeas que son agrupadas en linguas co status de “rexional” ou “propia”. Estas prácticas lingüísticas tradicionais e endóxeas danse ao lado dunha crecente expansión territorial e social do uso de linguas de carácter estatal. Como xa vimos, as linguas rexionais endóxeas insírense nas diferentes constelacións lingüísticas dos estados-nación —neste caso, nas do inglés, o francés, o castelán e o portugués— ocupando unha posición periférica e de dependencia con respecto ás linguas consideradas “nacionais”. É o que autores como Muljačić (1986, 1993, 1998) denominan linguas “cubertas” por unha “lingua teito”. Isto desemboca nunha serie de contextos diglósicos no plano sociolingüístico que se traducen, no plano xeolingüístico, no retroceso ou desaparición do uso das linguas rexionais ao longo da xerarquía urbana dos territorios onde se practican. Deste xeito, as variedades endóxeas fican minorizadas tamén do punto de vista territorial xa que nos dominios lingüísticos aos que pertencen a súa práctica se mantén, como veremos, nos lugares máis periféricos, menos accesíbeis e con máis dificultades no desenvolvemento económico. Parece, pois, que a minorización lingüística e diglosia no plano social se corresponden no plano territorial cunha difusión das linguas estatais

dominantes, unha ruptura do continuum lingüalectal endógeno e unha periferización territorial das prácticas lingüísticas tradicionais.

MAPA 34. DOMINIOS LINGÜÍSTICOS DA PERIFERIA ATLÁNTICA

Elaboración propia

A estes criterios xeolingüísticos responden seis dominios románicos ou grupos de variedades identificadas pola xeolingüística estrutural de tradición romanista: normando, galó e/ou anxeveno, poitevino-santonxés, occitano gascón, asturleonés e galego³¹⁵. As catro primeiras variedades son de tipo galorromance, mentres que as dúas

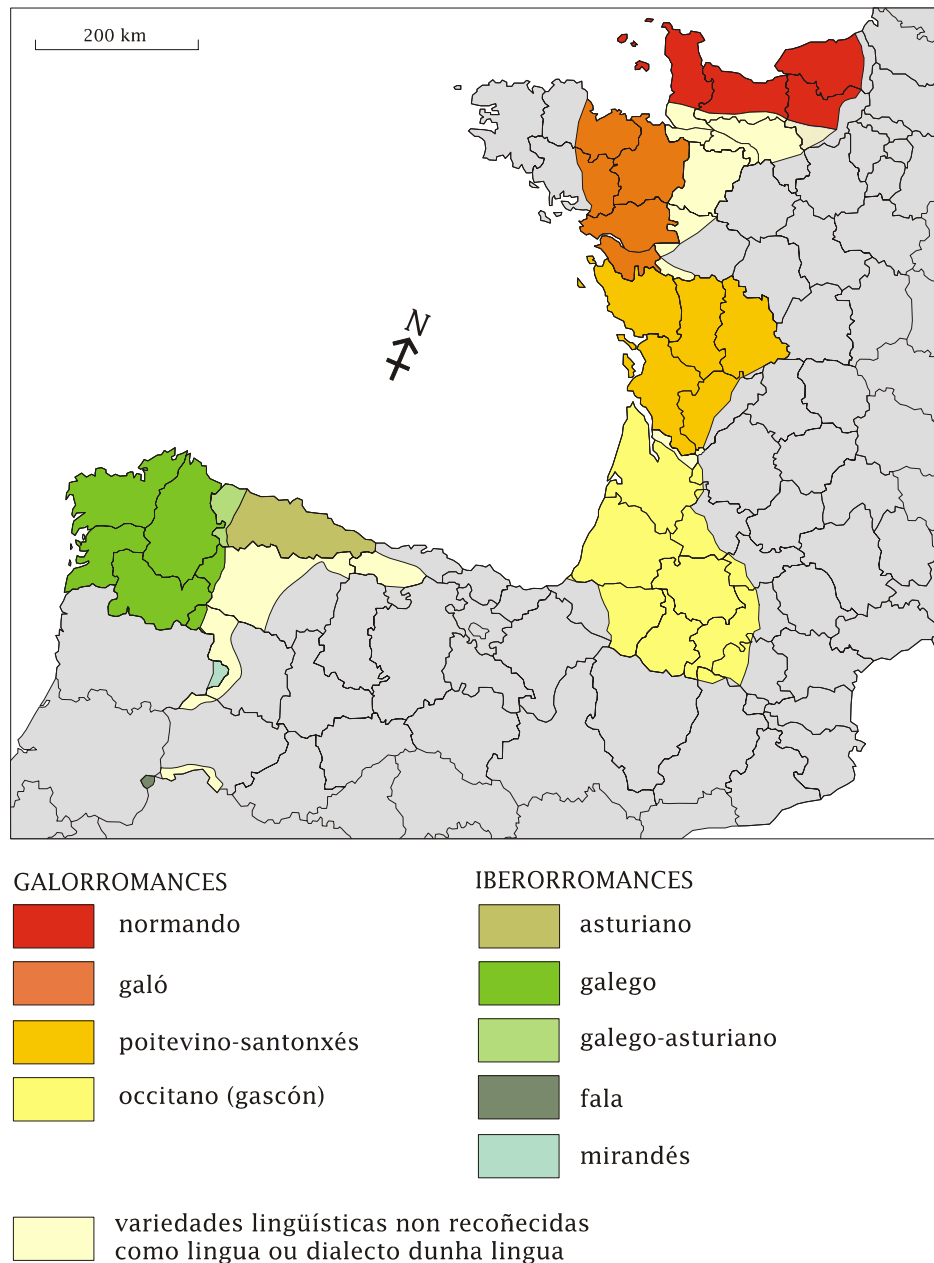
³¹⁵ Cómpre aquí subliñarmos que aínda non existe un acordo entre os especialistas sobre a clasificación das falas do País de Retz (sur do departamento de Loire Atlantique) e do sur do viñado anxeveno (departamento de Maine-et-Loire). Como moito, os autores limítanse a constatar que estas variedades constitúen unha transición entre o dominio do galó-anxeveno e o do poitevino santonxés. Como veremos, as asociacións de defensa do galó, por un lado, e do poitevino-santonxés, por outro, reclaman a pertenza aos seus respectivos dominios lingüísticos das falas destas comarcas.

últimas —galego e asturleonés— pertencen tipoloxicamente á iberorromania. Confirmando o principio ben coñecido de que os límites lingüísticos non coinciden cos territoriais, ningunha destas variedades é falada no territorio dunha soa rexión. Trece son os territorios, na súa maioría rexións (NUTS III), polos que se estende a periferia lingüística da que forman parte estas variedades: as Illas Anglonormandas (ou *Channel Islands*, pertencentes ao Reino Unido), Alta Normandía, Baixa Normandía, Bretaña, Países do Loira, Poitou-Charentes, Aquitania, Midi-Pyrénées, Cataluña (Val de Arán), Cantabria, Castela e León, Asturias, Galiza, Estremadura (Val do Ellas) e a Rexión Norte portuguesa (Miranda do Douro). Destes territorios, Galiza é o único que non presenta fronteiras entre diferentes dominios lingüísticos, xa que o resto están atravesados ao menos por unha (p.ex. Asturias ou Bretaña) ou máis (p.ex. Normandía, Aquitania ou Castela-León) divisións deste tipo (ver mapas 33 e 34).

No que se refire ao status dos seis tipos de variedades identificadas, vemos que, como se ten observado habitualmente na xeolingüística territorial, este muda en función de cada territorio. Así, as variedades dun tipo ou dominio lingüístico presentan un status determinado en función do territorio onde se falen. Estas disparidades territoriais canto ao status das variedades lingüísticas da periferia románica atlántica obsérvanse sobre todo na súa área iberorromance. Así, como veremos máis adiante, as variedades de tipo galego recoñécense en Galiza e Castela e León como partes da lingua galega, en Asturias como variedades da lingua galego-asturiana e en Estremadura como variedades da “fala”, así recoñecida —como “fala de Estremadura”— polo goberno autónomo deste territorio. En casos como o do dominio asturleonés, recoñécense dúas linguas, asturiano no Principado de Asturias e mirandés en Portugal, nas que non se inclúen as variedades de Castela e León e de Cantabria. Estas, polo seu lado, non gozan aínda de ningún recoñecemento como lingua rexional por parte de ningunha administración. Como consecuencia disto, vemos que, fronte aos seis dominios lingüísticos identificados pola lingüística, existen nove linguas recoñecidas como tales xa for polas administracións departamentais ou provinciais, polas rexionais ou autonómicas ou polas estatais: normando, galó, poitevino-santonxés, occitano, mirandés, asturiano, galego-asturiano, galego e fala.

MAPA 35. LINGUAS RECOÑECIDAS³¹⁶ NA PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA EN 2006

Elaboración propia

Na análise pormenorizada dos diferentes dominios lingüísticos que conforman a Romania atlántica cumprirá, pois, darnos conta dos diferentes territorios lingüísticos por onde se estenden. Nun primeiro momento, definiremos territorialmente cada dominio lingüístico como un conxunto de lugares que presentan unhas prácticas lingüísticas estruturalmente similares. A este respecto, daremos conta dos elementos e fenómenos lingüísticos usados habitualmente polos especialistas como caracterizadores dos diferentes dominios periféricos románicos na xeolingüística estrutural (dialectoloxía

³¹⁶ Isto é, linguas recoñecidas como tales de xeito oficial polas administracións, non só linguas que deteñan o status de “lingua oficial”.

rexional). Por outro lado, atenderemos á relación simbólica que nos discursos dos falantes se dá entre o lugar en que viven e as variedades lingüísticas que nel se falan. Así, analizaremos, por un lado, o papel que as prácticas lingüísticas locais, agrupadas en diferentes variedades vernáculas rexionais (linguas, dialectos, patois, etc.), xogan na elaboración dos discursos sobre os lugares onde se practican. Por outro lado, tentaremos ver en que medida incide a existencia de prácticas lingüísticas locais particulares no desenvolvemento dos diferentes discursos sobre os lugares, isto é, nos discursos de identidade territorial. Neste contraste entre prespectivas ou discursos científicos e discursos “populares” na interrelación lingua—lugar, as diverxencias acostuman aparecer de xeito especial en contextos de ruptura xeolingüística entre os diferentes lugares que compoñen un dominio lingüístico. Na nosa análise faremos un percorrido de norte a sur polos dominios lingüísticos da periferia románica atlántica, comezando, por tanto, polo do normando e acabando co do galego. Tras a análise xeolingüística dos diferentes dominios romances atlánticos, poderemos ofrecer unha visión de conxunto partindo da avaliación da vitalidade lingüística de cada un deles nos diferentes territorios que comprende.

CAPÍTULO 7. O DOMINIO LINGÜÍSTICO NORMANDO

Desde a publicación do informe que Bernard Cerquiglini (1999), en calidade de director do INALF³¹⁷, lles presentou aos ministros franceses de cultura e de educación, a *Direction Générale à la Langue Française et aux Langues de France* (DGLFLF)³¹⁸ recoñece, entre outras linguas de oíl, a existencia dunha “lingua normanda” como lingua rexional francesa e, por tanto, como unha lingua asociada a un territorio (DGLFLF, 2005b). Por outro lado, o *Consello Británico-Irlandés* ou Consello das Illas recoñeceu oficialmente en 2002 a existencia nas denominadas *Channel Islands* ou *Illas Anglonormandas* de dúas linguas rexionais de tipo normando ou “franco-normando”: o jèrriais, na illa de Jersey³¹⁹, e o guernesíes, na de Guernsey (CBI, 2003, 2005). Porén, aínda que a miúdo as institucións e asociacións relacionadas con estas linguas rexionais (normando, jèrriais e guernesíes) afirman que estas fan parte dunha mesma lingua normanda común, a día de hoxe non existe un recoñecemento oficial ao respecto por parte dos gobernos estatais ou rexionais responsábeis. Porén, desde o século XIX, a xeolingüística tradicional ven confirmando a existencia dun dominio lingüístico especificamente normando dentro dos falares occidentais de oíl.

7.1. A dualidade normanda: normando setentrional e normando meridional

O primeiro en delimitar o dominio lingüístico normando foi o dialectólogo Charles Joret. En 1883, publicou o seu famoso *Des caractères et de l’extension du patois normand*, o estudo no que se identifica un dominio lingüístico normando que inclúe as Illas Anglonormandas pero que exclúe a metade meridional da Normandía continental. Joret basea a delimitación deste dominio lingüístico a partir dunha isoglosa que pasou a levar o seu nome —a “liña Joret”— e que, desde Avranches (Manche) a Vernon (Eure), separa os falares que, como o francés, coñecen unha palatalización de [k] fronte a [a] (p.ex., : <chat>, : <vache>) dos que non a coñecen (:

³¹⁷ O INALF (*Institut National de la Langue Française*) é un instituto de investigación inserido na estrutura do CNRS (*Centre National de la Recherche Scientifique*) francés.

³¹⁸ A DGLFLF foi creada en 2001 dentro do Ministerio de Cultura francés a partir da antiga *Direction Générale à la Langue Française*, encargada de protexer e promover a lingua francesa tanto en Francia como no estranxeiro. Reconvertida en DGLFLF, esta dirección xeral asume entre as súas prioridades a promoción e posta en valor das outras linguas de Francia. Entre estas, e seguindo os criterios da Carta Europea das Linguas Rexionais e Minoritarias, distingue *linguas territoriais* ou *rexionais* (faladas pola poboación autóctona das rexións e departamentos franceses: bretón, vasco, catalán, etc.) e *linguas non territoriais* (resultantes da inmigración: árabe, berber, etc.) (DGLFLF, 2005a, 2005b).

³¹⁹ O jèrriais foi xa antes recoñecido como lingua polos Estados de Jersey, o goberno da illa (States of Jersey, 2005b). Así e todo, non é lingua oficial como o inglés e o francés. Na illa de Guernsey, o inglés é única lingua oficial desde 1966 (Leclerc, 2001b).

<cat>, : <vaque>)³²⁰. En xeral, desde entón e até o recoñecemento institucional do normando como lingua rexional, a posición da xeolingüística francesa, en especial na súa etapa dialectolóxica, foi a de considerar o normando como un dialecto do francés. O propio Joret, a pesar de identificar e delimitar o dominio lingüístico normando, conclúe o seguinte ao final do seu traballo:

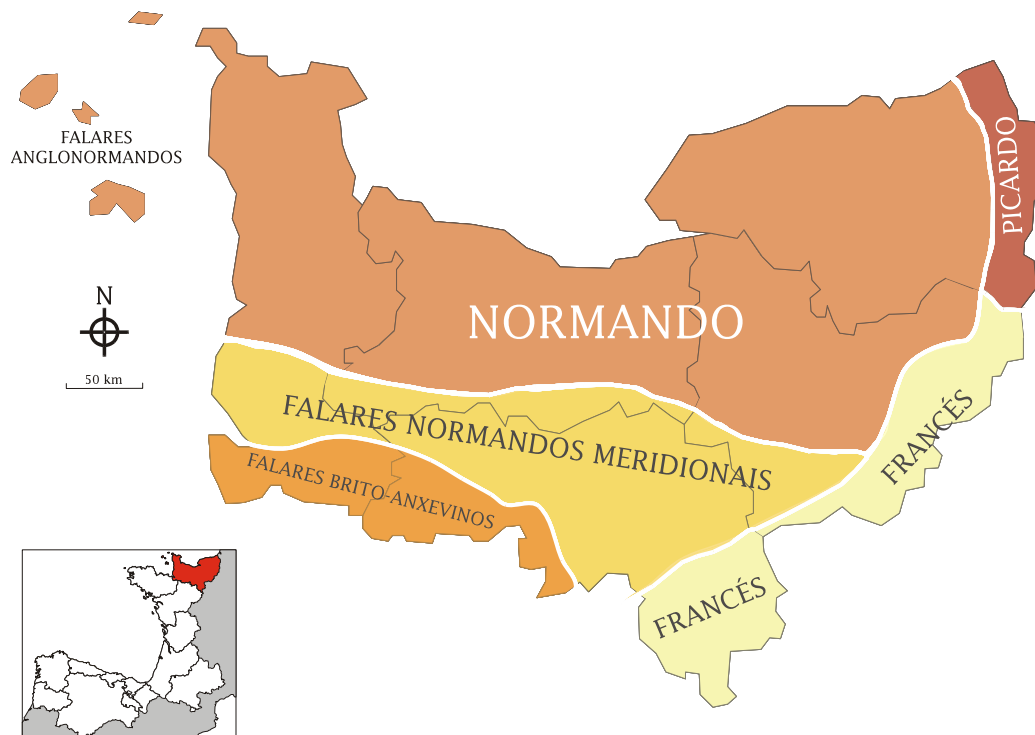
“Il n’y a point de patois actuel, et il n’y a pas eu probablement davantage d’ancien dialecte normand commun à tous les pays de notre province” (Joret, 1883:177)

En efecto, Joret mostrou que o que se consideraba dialecto ou *patois* normando só ocupaba aproximadamente a metade setentrional da antiga provincia da Normandía. Na realidade, os falares vernáculos do departamento de Orne e boa parte dos meridionais de Eure e Manche non presentan as características que habitualmente se lle atribúen ao normando. A non coincidencia entre límites lingüísticos e divisións administrativas históricas aproveitouse para negar a existencia dunha variedade lingüística “normanda” (xa for patois, dialecto ou lingua). Non debemos esquecer que a posición de Paul Meyer e Gaston Paris, que negaba a posibilidade de identificar e delimitar dominios lingüísticos románicos no territorio da República francesa, era a que se impuña a finais do XIX e a que perdurou na xeolingüística gala até finais do século XX. Así, especialistas destacados como René Lepelley, durante moito tempo director da *Office Universitaire d’Études Normandes*³²¹ na Universidade de Caen, utilizaban aínda nos anos 1990 os mesmos argumentos que Joret ou Paris para negar a existencia dunha lingua e dun dominio lingüístico normandos. Deste xeito, a pesar do recoñecemento institucional da existencia da lingua normanda e da súa extensión territorial, boa parte da xeolingüística francesa apegada á tradición dialectolóxica mantén aínda a posición de considerar os falares de Normandía como dialectos da lingua de oíl, ao lado do francés (Lepelley, 1997, 1999: 23-28).

³²⁰ Joret manexa tamén outros criterios adoptando o punto de vista diacrónico dominante na súa época. Estes son de tipo fonético e morfolóxico: resultado de [ē] e [ī] latinos (p.ex. MĒ> [me] ~ [ ] ~ [mej] ~ [ ] ~ [ ]), da palatalización de [k] ante vogal palatal ([e] ~ [i]) (p.ex. CENTUM> [ ] ~ [ ]), da terminación –ĒLLUM (p.ex. BĒLLUM > [bo] ~ [be] ~ [bjo] ~ [bjew], etc.), dos grupos –ŌCT– e –ĒCT– (p.ex., NŌCTEM> [ ] ~ [ne], etc.), a forma do feminino do artigo definido ([la] ~ [ ]) e as do adxectivo posesivo no singular ([ ] ~ [ ], etc.) (Joret, 1883).

³²¹ Para máis información: <<http://www.unicaen.fr/mrsh/ouen>>.

MAPA 36. VARIEDADES LINGÜÍSTICAS NAS REXIÓNS DA ALTA E BAIXA NORMANDÍA

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por R. Lepelley (1999, 2001) e P. Brasseur (1985)

Alén do traballo de Charles Joret, as investigacións sobre a identificación e segmentación das áreas lingüísticas da antiga provincia de Normandía baséanse en dous atlas lingüísticos: o *Atlas Linguistique de France* (ALF) (Gilliéron e Edmont, 1902-1914) e o *Atlas Linguistique et Ethnographique Normand* (ALN) (Brasseur, 1980-1997). Existen tamén numerosos estudos de corte dialectolóxico desde finais do século XIX. No que se refire ao estudo das áreas e fronteiras lingüísticas de Normandía cómpre salientarnos os de René Lepelley (1991, 2001), Patrice Brasseur (1985) e Robert Lorient (1967). En xeral, os estudos coinciden na identificación de dúas áreas lingüísticas en Normandía: unha setentrional, ao norte da liña Joret e ocupando máis do 60% do territorio da antiga provincia, e outra meridional (ver Mapa 36). Tradicionalmente, son os falares setentrionais os que se identificaron tradicionalmente como “patois” ou dialecto normando, e na actualidade como lingua normanda. De feito, a demanda de protección e promoción dos falares rexionais de Normandía céntrase no normando setentrional. As falas meridionais non foron obxecto do mesmo proceso de constitución lingüística xa que non se desenvolveu sobre elas un discurso científico, político ou identitario que apoiase a delimitación e elaboración dunha lingua normanda meridional. Así, non existe unha denominación concreta e unitaria para este conxunto de falares, que aquí denominaremos *falares normandos meridionais*. Jacques Mauvoisin (1996: 8),

profesor e destacado activista lingüístico normando, propón, con todo, as donominacións unitarias de *normando do sur* ou *normando meridional*. Mauvoisin sostén que a área do normando do sur debe ser considerada como un todo xeográfico, ao igual que a área setentrional aínda que, na súa opinión, a división lingüística de Normandía non debería ser utilizada para cuestionar a construción dunha identidade rexional por riba das divisións administrativas actuais:

“Il est essentiel de bien souligner que cette partition culturelle ne signifie en aucune manière la coupure de la Normandie en deux moitiés, ni à plus forte raison le rejet de l’une ou l’autre des moitiés. La Normandie, pays de synthèse et de la coexistence des différences, est formée de deux communautés, comme la Bretagne est composée d’une zone bretonnante et d’une zone romane (le pays gallo), comme le pays occitan est composé d’au moins quatre communautés culturelles, dont les points forts sont la Gascogne, l’Auvergne, le Languedoc et la Provence” (Mauvoisin, 1996 : 8)

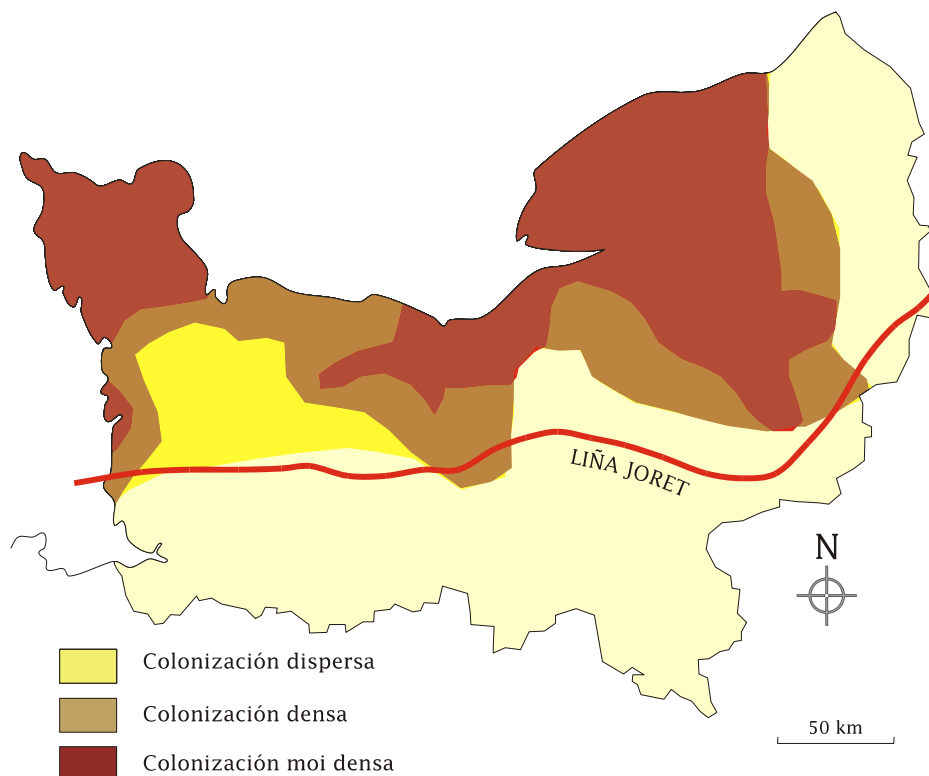
As razóns que se teñen achegado para explicar esta dualidade lingüística da Normandía son de carácter histórico e teñen a ver coa formación mesma deste territorio como ducado en 911. Tras unha serie de graves incursións escandinavas, o rei franco Carlos o Simple outórgalle como ducado as terras de Normandía ao xefe normando Rolf mediante o tratado de Saint Clair sur Epte³²². O tratado dá vía libre aos asentamentos nórdicos ao longo do Contentin, a costa da Mancha e do esteiro do Sena. Deste xeito, a ocupación normanda non se dará por igual en todo o territorio do ducado senón que se concentra ao norte. Segundo os especialistas, nesta faixa setentrional, a presenza escandinava tería influenciado o romance até tornalo nunha variedade distinta e característica. Pola contra, no sur do ducado, a lingua e cultura galorromance de oíl mantería as súas estreitas vinculacións coa bacía do Loira (Maine e Anjou)³²³ (Beaurepaire, 2002; Lepelley, 2001: 119-121).

---

³²² Como é ben sabido, son precisamente os escandinavos (noruegueses e dinamarqueses), os *north men* (homes do norte), os primeiros axentes na construción territorial da Normandía, os que lle dan o nome ao ducado. Con todo, este existe xa territorialmente desde a época do Baixo Imperio como provincia co nome de *Lugdunensis Secunda*, con capital en Rouen, división que perdura na época franca como provincia eclesiástica dentro da Neustria (Piemont, 1981: 138).

³²³ Porén, algúns historiadores opinan que as achegas escandinavas foron sobrevaloradas no discurso historiográfico normando. Thérèse et Jean-Pierre Leguay escriben ao respecto: “Que n’a-t-on pas écrit sur les débuts du duché au nom d’un « Nordisme » suranné qui fit jadis de la Normandie un pur produit de la colonisation scandinave ! [...] Les conquérants sont minoritaires sauf dans quelques secteurs autour de Rouen, du Pays de Caux et du Contentin où des traits physiques particuliers et des noms à consonances nordiques (Anquetil, Néel, Osouf, Turgis) ont traversé les siècles. Les mariages avec les autochtones ont accéléré le processus de fusion et le danois s’est si vite perdu que Guillaume-Longue-Épée a toutes les peines du monde à trouver à Bayeux un précepteur pour apprendre à son fils la langue de ses ancêtres !” (Leguay e Leguay, 1997: 17-18).

MAPA 37. A INTENSIDADE DA COLONIZACIÓN ESCANDINAVA NO DUCADO DE NORMANDÍA

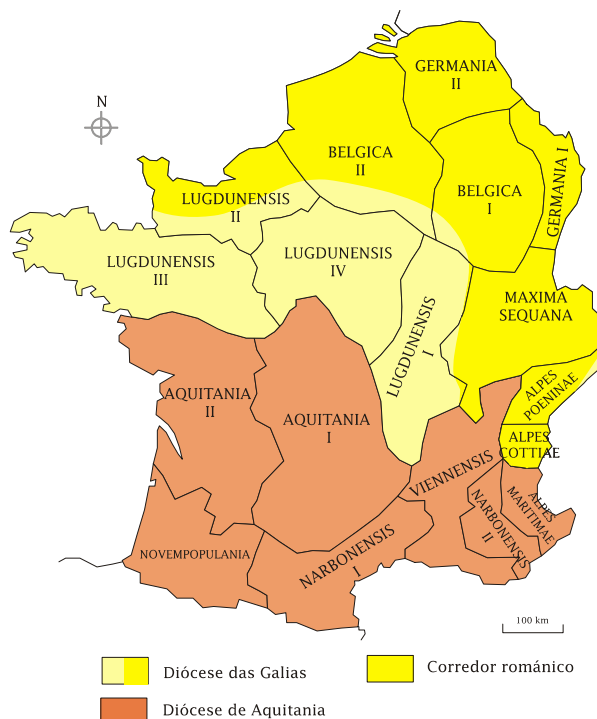
Elaboración propia a partir da cartografía publicada por Mabire, Bernage e Fichet (1979: 20)

Porén, outros autores sosteñen que a diferenciación lingüística norte-sur en Normandía se produce ben antes do século X³²⁴ e que para explicala cómpre remontármolos á época romana. Especialistas como Jacques Mauvoisin (1984: 19) sinalan os establecementos saxóns na actual costa normanda e picarda entre os séculos V e VI como a causa inicial da diferenciación. Segundo Mauvoisin, as influencias saxonas e escandinavas son as que explican a constitución dun espazo lingüístico particular no norte da Normandía. Así e todo, autores como René Lepelley (2001: 120-134) ou P.A. Piemont (1981: 129-143) basean a especificidade lingüística setentrional nos procesos de romanización e latinización. Para estes especialistas, os estudos toponímicos revelan que xa na época romana existían unhas claras diferenzas de poboamento ao norte e ao sur da Normandía. Así, mentres no norte, nas faixas litorais, os topónimos latinos son maioritarios, no sur son os de orixe céltica os que predominan. Segundo Piemont (1981: 142), tras a conquista da Galia, as autoridades romanas

³²⁴ En efecto, e como é ben sabido, a palatalización de [k] ante [a], cuxo resultado en [ç] marca o trazado da liña Joret, prodúcese xa entre os séculos V e VII, isto é, durante a época merovinxa. Jacques Chaurand (1972: 41-42), seguindo ideas de Wartburg (1979) e para salvar a teoría da influencia escandinava, argumenta que as variedades romances da Normandía terían coñecido un inicio de palatalización dos grupos [k+a] e [g+a] que se vería interrompido pola presenza viquinga no século IX, provocando, así, unha regresión na evolución lingüística nos lugares onde se instalaban.

deciden reforzar a defensa das costas da Mancha con efectivos militares procedentes da provincia Narbonensis, en concreto da actual Provenza. Estas tropas meridionais acabarían por ficar no litoral da Mancha difundindo nestas comarcas elementos do seu latín meridional, máis conservador. Isto explicaría a non palatalización de [k] + [a] ao norte da liña Joret, unha conservación que caracteriza tamén as variedades occitanas no seo da galorromania.

MAPA 38. O “CORREDOR ROMÁNICO” NA DIVISIÓN ADMINISTRATIVA DA GALIA ROMANA DO S. IV

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por R. Lepelley (2001: 126)

Polo seu lado, René Lepelley, apoiándose no traballo de Brodo Müller (1974), argumenta que a división lingüística da Normandía se insire nunha división xeral do dominio de oíl en dúas grandes áreas: unha de latinización máis profunda e antiga, inserida no denominado “corredor románico”, e outra de latinización máis serodia e débil. O “corredor románico” (ver mapa 38), unha ampla zona de intensa romanización ao longo dos vales do Ródano e do Rin³²⁵, incluíría as comarcas costeiras da Lugdunensis Secunda, a provincia tardorromana que se tornará en Normandía no século X. A diferenciación lingüística litoral-interior que observamos hoxe neste territorio

³²⁵ Müller detecta que nesta área o léxico contén moitos máis elementos latinos antigos que os do centro da antiga Galia. Segundo este autor, isto débese a que a romanización do norte da Galia, impulsada por funcionarios e militares, partiu da costa mediterránea e estendeuse para o norte a través do val do Ródano, rodeando as provincias centrais, onde a latinización foi máis lenta e a influencia lingüística céltica moito maior (Lepelley, 2001: 123-126).

remontárase, ao menos, aos séculos III e IV da nosa era. Por tanto, os establecementos saxóns dos séculos V e VI e os escandinavos do X non farían máis que fomentar esta diferenciación lingüística entre as comarcas litorais e as interiores.

TÁBOA 4. AS VARIEDADES NORMANDAS NO DOMINIO DE OÍL: ENTRE O NORTE E O GRANDE OESTE

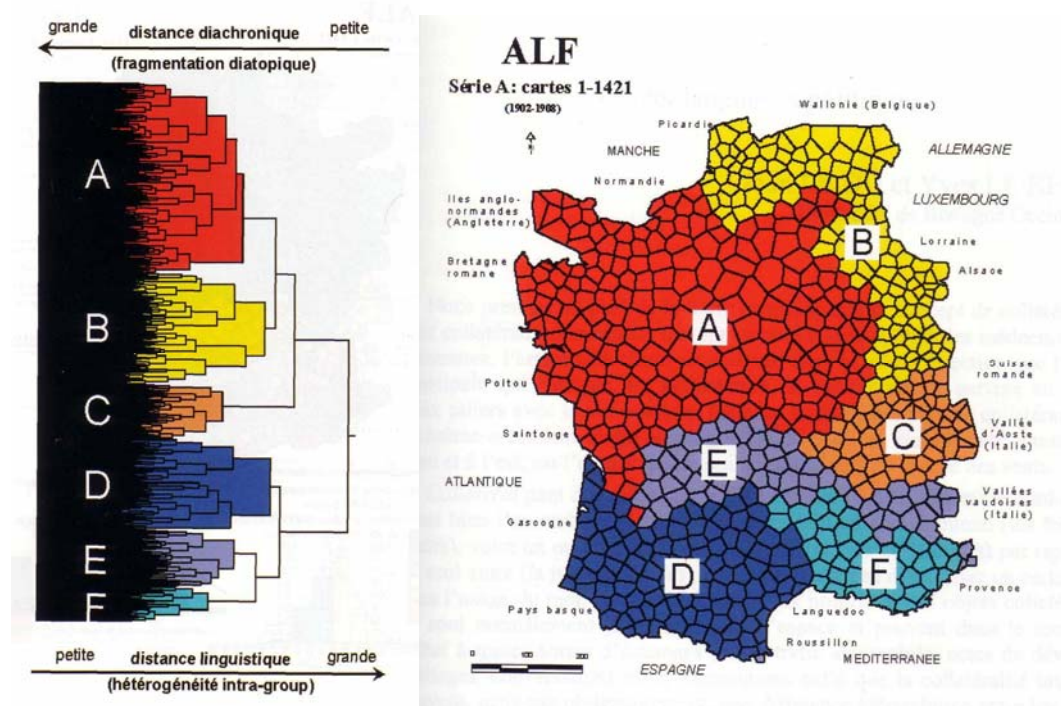
Latín	Francés	Picardo	Normando	Normando meridional	Galó	Poitevino-santonxés
MÊ					~	
*MENTITÖR		Ō	Ō	Ō	Ō	Ō
VACCAM						
CENTUM	Ō	Ō	Ō	Ō	Ō	Ō
QUINQUE	Ō	Ō	Ō	Ō	Ō	Ō
FORTIAM						

Dunha perspectiva sincrónica, a división lingüística da Normandía explícase pola superposición neste territorio de elementos de dous grandes bloques do dominio de oíl identificados pola xeolingüística tradicional (Horiot, 1990: 615): o bloque occidental (ou do “Grande Oeste”) e o bloque noroccidental (ou do “noroeste”). O espazo lingüístico normando presenta trazos dos dous bloques en canto que o do normando meridional se insire completamente no bloque occidental, no que tamén se encontran os falares britolixerianos e poitevino-santonxeses. Con respecto ao resto de variedades de oíl, as que constitúen o bloque do Grande Oeste presentan unha serie de trazos lingüísticos comúns, entre os que se acostuma salientar as evolucións de [ē] ~ [ī] e [ō] ~ [ū] tónicos latinos en sílaba libre, diverxentes a partir do século X (Chaurand, 1972: 42). Por outro lado, o bloque do noroeste, constituído polos espazos lingüísticos normando e picardo³²⁶, tense individualizado máis polas súas particularidades no consonantismo, especialmente no que se refire ás palatalizacións de [k] e [g]. Así, o dominio lingüístico normando (setentrional) presenta, por un lado, un vocalismo occidental e, por outro, un consonantismo noroccidental. No entanto, o normando meridional insírese claramente no bloque do Grande Oeste, tanto no seu vocalismo como no seu consonantismo. Recentes análises dialectométricas baseadas no ALF (Gilliéron e Edmont, 1902-1914) efectuadas por Hans Goebel (2004) (ver mapa 39), veñen apoiar, por un lado, a existencia de dous grandes conglomerados xeolingüísticos oilitanos e, por outro, a Teoría do Corredor Románico de Brodo Müller (1974). Os resultados da clasificación por dendogramas de Goebel mostran no dominio de oíl a existencia dun bloque nordoriental, coincidente xeograficamente co corredor románico de Müller excepto Normandía, e doutro bloque centro-occidental, incluíndo o espazo do Grande Oeste e as

³²⁶ De aí que ás veces este bloque de oíl sexa denominado “normano-picardo”.

rexións centrais estritamente francófonas. Dun punto de vista cuantitativo, Normandía insírese claramente no mesmo bloque do francés, do galó e do poitevino-santonxés, aínda que presenta similitudes cualitativas co conxunto nordoriental.

MAPA 39. CLASIFICACIÓN DENDOGRAFICA DOS PUNTOS DO ALF REALIZADA POR GOEBL (2004)

Tirado de Goebel (2004)

As diferentes análises parecen indicar, pois, que a bipartición lingüística da Normandía e a especial posición xeolingüística das súas falas vernáculas setentrionais se debe a unha mudanza neste territorio das influencias lingüísticas e culturais, isto é, nas forzas do ámbito do significado, na pasaxe da Alta á Baixa Idade Media. Esta reorientación, loxicamente, está vinculada a procesos noutras dimensións do lugar, isto é, a importantes reorganizacións territoriais e políticas (ámbito das relacións sociais) nas que Normandía se ve implicada. Nun primeiro momento, desde a romanización, a metade norte de Normandía aparece máis vinculada territorial e culturalmente a outros territorios romances do bloque nordoriental (Picardía e Flandres, Valonia, Lorena, etc.). No contexto do Imperio Franco, Normandía encóntrase dentro da Neustria, da que tamén fan parte o actual dominio lingüístico picardo e as provincias históricas do Maine, do Anjou e a Touraine. Normandía encóntrase aquí entre dúas áreas lingüísticas e culturais das que con certeza recibe influencias. A partir do século X, a creación do Ducado de Normandía e, sobre todo, a súa entrada na órbita anxevena no século XII marcan un reorientación para o sur e unha nova etapa de influencia cultural e

xeolingüística lixeriana³²⁷ e, máis tarde, parisiense (Leguay e Leguay, 1997: 10-40). Robert Lorient (1967 : 126), que estudou en detalle a fronteira lingüística normano-picarda, opina, de feito, que esta se constitúe no século XI, algo máis dun século despois da invasión escandinava das costas da Neustria e a creación do Ducado de Normandía³²⁸. Precisamente, o século XI marca o inicio da expansión territorial e cultural anxevena, cando a Touraine e o Maine pasan a ser controlados polos condes de Angers. Esta expansión consolídase no século XII precisamente coa pasaxe da Normandía e o Reino de Inglaterra a mans da casa de Anjou, gobernada polos Plantagenêt. A este respecto, e entre outroa factores posíbeis, cremos que non sería desatinado relacionar a pertenza do dominio lingüístico normando (setentrional) ao bloque centro-occidental de oíl a unha influencia cultural lixeriana relacionada co antigo papel de Tours como metrópole eclesiástica, coa importancia das abadías lixerianas en todo o Grande Oeste nos séculos XI e XII e coa expansión anxevena desa mesma época. Como veremos, algo similar podería ter ocorrido co dominio poitevino-santonxés, máis relacionado inicialmente co mundo cultural occitano, e na Alta Bretaña, vinculada ao ámbito céltico durante as épocas merovinxia e carolinxia.

7.2. A delimitación do dominio lingüístico normando (setentrional)

7.2.a A fronteira lingüística co dominio picardo

Alén das dúas grandes áreas lingüísticas da Normandía histórica, nas súas comarcas fronteirizas danse unha serie de rebordamentos xeolingüísticos. No mapa 36 vemos que se falan variedades de tipo picardo nunha faixa de lugares fronteiriza coa Picardía. Trátase do Val do Bresle (País do Bresle) e do País de Bray. Na realidade, como outras tantas “faixas románicas”, as falas destas comarcas dispóñense nun contínuum de transición entre os dominios normando e o picardo. Diferentes lexicólogos e dialectólogos mostráronse interesados por esta faixa xa desde hai tempo³²⁹. Segundo Philéas Lebesgue, que estudou en detalle a fala do País de Bray a

---

³²⁷ Usamos aquí o adxectivo lixeriano (do francés, “ligérien”) para facer referencia ao río Loira (*Liger*, en latín) e á súa bacía.

³²⁸ De feito, Lorient non lle atribúe ao factor escandinavo a importancia que lle dan outros autores para explicar a estruturación do dominio lingüístico do normando setentrional: “nous pensons qu’il y aurait de grands inconvénients à exagérer l’influence scandinave dans l’évolution du patois normand resté proche du picard pour le consonantisme et de l’ouest gallo-roman pour le vocalisme et de la plupart des parlers d’oíl pour les composantes lexicales essentielles” (Lorient, 1967 : 128)

³²⁹ Xa en 1852, seguindo a moda romántica de recompilar léxico vernáculo que precedeu a constitución da escola francesa de dialectoloxía con Meyer e Paris, J. Decorde publica o seu *Dictionnaire du patois de Bray* (Saint-Gerand, 1999).

comezos do século XX (Lebesgue, 1984)³³⁰, esta é “foncièrement picarde” a pesar de presentar trazos de tipo normando. Raymond Dubois (1957) inclúe dentro do dominio lingüístico picardo as falas da faixa fronteiriza normanda en función de criterios toponímicos. Serán Robert Lorient (1967) e Patrice Brasseur (1985, 2003) quen estuden en detalle, en base a criterios fonolóxicos e morfolóxicos, o contínuum lingüístico da faixa Bresle-Béthune. Ambos os autores abstéñense de trazar un límite preciso e detéñense no estudo da extensión nesta franxa dos elementos lingüísticos picardos e normandos. Brasseur (1985: 578-580) distingue finalmente tres zonas ou áreas: unha claramente normanda pero con influencias lingüísticas picardas (leste do País de Caux), unha zona intermedia e outra zona claramente picarda (comarca de Vimeu-Bresle-Yères e a metade oriental do País de Bray). Con todo, Brasseur sinala o río Béthune, que desemboca na cidade de Dieppe, como referencia de partida para unha eventual delimitación:

“La frontière normanno-picarde est située bien à l’intérieur de la Normandie historique et c’est la Béthune, beaucoup mieux que la Bresle³³¹, qui peut servir de repère sur le terrain. Notons que les pts “picards” coïncident exactement avec deux “pays”: le petit Caux et la région entre Bray et Picardie”(Brasseur, 1985: 578-579)

Os principais trazos utilizados por Brasseur (1985: 574-580) para distinguir as falas picardas das normandas son os seguintes:

TÁBOA 5. CRITERIOS USADOS HABITUALMENTE PARA IDENTIFICAR AS VARIEDADES NORMANDAS FRONTE ÁS PICARDAS

TRAZOS	NORMANDO	PICARDO	FRANCÉS
Evolución de [ē] ~ [ĩ] tónicos en sílaba libre: habēre, *pīra			~
Evolución de [ō] ~ [ũ] tónicos en sílaba libre: *mentitōre, gūla	o		
Formas do artigo			

³³⁰ Boa parte do traballo de Lebesgue sobre o picardo, entre eles a súa *Grammaire picard-brayonne*, ficou inédita até anos 1980, cando o *Centre d’Études Picardes* da Universidade de Picardía decidiu comezar a editalo.

³³¹ O Bresle é o río que marca a fronteira histórica e administrativa entre a Normandía e a Picardía. Trátase dun límite antigo, de varios séculos de antigüidade, e que separa as dióceses de Rouen e Amiens, así como as provincias históricas de Normandía e Picardía.

definido							
Formas do adxectivo posesivo	o'	o'	o'	o'	o'	o'	o'

A difusión do francés polas comarcas de transición entre as falas normandas e picardas fai que esta vaia esvaéndose. Na recollida de datos para a elaboración do ALN, os entrevistadores tiveron serias dificultades para encontraren informantes válidos en varios puntos da zona de transición entre o País de Caux e o río Béthune (Brasseur, 1985: 579). A poboación entrevistada nesta franxa lingüística non se sentía picarda, senón normanda:

“En effet, à la question: dans quel « pays » de Seine-Maritime sommes-nous, les informateurs ont répondu dans la moitié des cas de manière erronée, ignorant le pays nommé « entre Bray et Picardie », parfois même le « Petit Caux » ou le « Pays de Bray ». Aucun n’a déclaré être picard ; bien au contraire, tous revendiquent très fort leur normannité. La conscience d’appartenir à la Normandie m’a même paru plus grande ici qu’ailleurs, où le fait s’impose de lui-même avec évidence. C’est sans doute qu’ici, il convenait de l’affirmer, sans doute pour s’en persuader. Nous avons recueilli de nombreux témoignages de cette insécurité linguistique” (Brasseur, 2003 : 79-80)

Na actualidade, non temos coñecemento da existencia de asociacións civís de defensa e promoción do picardo de Normandía, aínda que o activismo lingüístico e rexionalista de Picardía sempre menciona a faixa lingüística entre Bresle e Béthune como parte integrante do dominio lingüístico picardo. A recente constitución do País de Vimeu-Bresle-Yères, que engloba concellos do Val do Bresle dun e doutro lado do río, isto é, do lado normando e picardo, constitúe un cadro de colaboración interrexional interesante a escala comarcal. Así e todo, ao igual que a maioría dos “países” constituídos en Francia nos últimos anos, esta comarca non ten entre as súas prioridades a promoción e posta en valor da lingua vernácula común, senón actuacións relacionadas co turismo, a paisaxe e outros aspectos do desenvolvemento sustentábel. Este tamén é o caso do actual País de Bray (INSEE, 2000, 2004; SMAD, 2005). Canto ás actuacións do Departamento de Seine-Maritime e da rexión da Alta Normandía con respecto as comunidades picardófonas destes territorios, cómpre sinalarmos a súa inexistencia.

7.2.b. A fronteira lingüística do dominio britolixeriano

Outro rebordamento xeolingüístico en Normandía é o que se dá ao longo doutra faixa fronteiriza cos antigos territorio sdo Maine (hoxe integrado na rexión dos Países do Loira) e da Bretaña. En xeral, a xeolingüística estrutural (a dialectoloxía rexional) acostuma incluír estas falas dentro do dominio normando meridional (Lepelley, 1999, 2001). Isto débese en boa medida a que, na clasificación e delimitación dos dominios

lingüísticos da Normandía histórica, acostúmase operar cunha primeira división entre os falares que están ao norte da liña Joret, e que constituirían, agás a franxa oriental picardófona, o espazo lingüístico normando “propriadamente dito”, e o resto de falares situados ao sur. Deste xeito, autores como Jacques Mauvoisin ven o normando do sur como un mosaico de falas agrupadas en función da súa territorialidade normanda e da súa tipoloxía allea á “área Joret”:

“L’ensemble des langages utilisés au nord de la ligne Joret ont entre eux une profonde communauté, même si leurs caractères, pris un à un, se rencontrent dans des régions limitrophes ; ils sont utilisés par une population ayant un passé commun plus ou moins passionnément mythifié autour du thème des origines scandinaves, des modes de vie, des types de comportement et jusqu’à des caractères physiques communs. Ils constituent ce que l’on appelle la langue normande proprement dite, alors que les langages de la partie sud de la Normandie sont apparentés, selon les régions, au domaine gallo, aux parlers du Maine ou à ceux de l’Île-de-France” (Mauvoisin, 1984:19)

Porén, o ALN, con datos máis precisos á escala rexional, permitiu delimitar con precisión as diferentes áreas lingüísticas ao sur da liña Joret. En efecto, viuse ás claras que o normando do sur se diferencia de dúas franxas fronteirizas: unha de lingua francesa e outra de tipo *britorromance*³³² ou galó. Esta última é identificada e localizada por Patrice Brasseur (1985: 584-588) ao longo da fronteira administrativa da Baixa Normandía (departamentos do Orne e da Mancha). A franxa britorromance de Normandía non coincide exactamente cos límites das actuais países ou comarcas fronteirizas, nin tampouco co das comarcas tradicionais. Por outro lado, ao igual que a franxa picardófona, a britorromance sitúase nun contínuum que une as variedades normandas meridionais e o dominio lingüístico que se estende desde a Alta Bretaña até o oeste do Anjou e do Maine. Aquí, de novo, Brasseur distingue entre unha zona que presenta trazos fonolóxicos e morfolóxicos britorromances e outra que presenta numerosos elementos lexicais deste tipo. Se a área de influencia lexical britorromance chega mesmo até a liña Joret, ao norte de Granville (Manche) e Vire (Calvados), a faixa claramente galo é xa máis reducida. Esta ocuparía toda a zona central e boa parte da occidental da Campagne de Alençon, isto é, ao leste desta cidade, a metade occidental do actual País de Alençon e o sur do País do Bocage. Na franxa encontraríanse as bisbarras de Carrouges, Bagnoles, Juvigny-sous-Andaine e Passais, no sur do departamento do Orne, así como Le Tilleul e Saint Hilaire du Harcouët, no sur do departamento da Mancha. Na zona de influencia lexical incluíríanse as bisbarras de

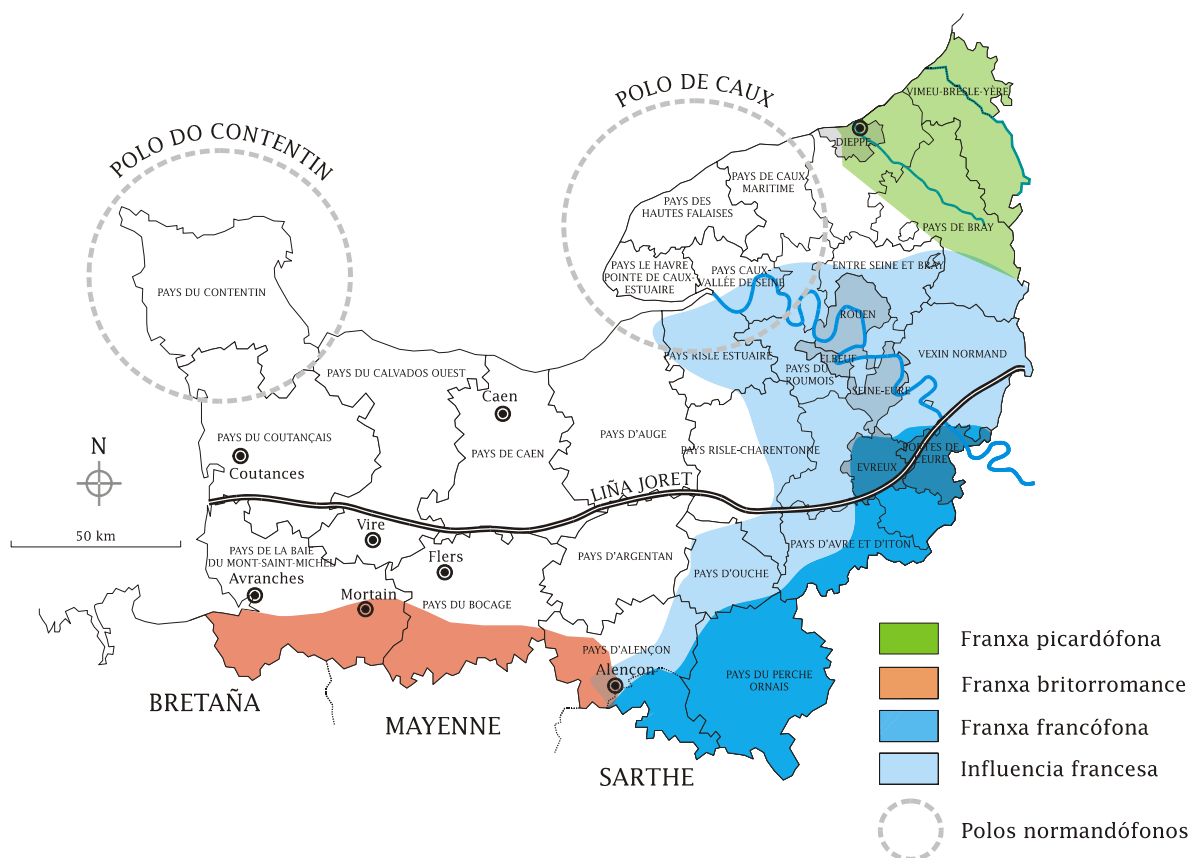
---

³³² Coa denominación *britorromance* ou *bretón romance* varios especialistas designan o conxunto de variedades romances faladas na Alta Bretaña

Domfront, no País do Bocage (Orne), a de Mortain, no País da Baía do Monte Saint-Michel (Mancha), e todo o sudoeste desta última comarca, ao sur de Avranches (bisbarras de Pontaubault, Pontorson e Saint James).

Asumindo as conclusións de Brasseur, poderíamos tomar como referencia de delimitación dentro do contínuum entre o galo e o normando meridional unha liña que iría de Avranches a Alençon, pasando entre Domfront e Flers (País do Bocage, Orne) e entre Mortain e Sourdeval (leste do País da Baía do Monte Saint-Michel, Mancha). Tamén en toda esta franxa, como sinala Brasseur (1985: 584-585), a francesización dos lugares está a alterar o contínuum linguolectal facendo cada vez máis difícil establecer distincións tipolóxicas. En calquera caso, son varios os trazos lingüísticos que permiten distinguir a franxa britorromance do normando meridional. Entre eles destaca especialmente a aparición do fonema / / (con diferentes realizacións: [ ], [ ], etc.) nunha serie de contextos onde o resto de falas de Normandía se dá [e] (Brasseur, 1985: 586-587), sobre todo nos infinitivos e participios masculinos do primeiro grupo³³³ (p.ex., [p t] ~ [p te] para o francés <porter> ou <porté>).

MAPA 40. AS FRANXAS LINGÜÍSTICAS DA NORMANDÍA HISTÓRICA E OS POLOS NORMANDÓFONOS

³³³ Estes proceden dos verbos latinos acabados en -ĀRE.

Ao igual que na franxa picardófona, na britorromance tampouco temos constancia da existencia de asociacións de defensa e promoción das súas falas. A intervención das administracións departamentais e rexionais é tamén inexistente. Ademais, nin o movemento nacionalista bretón, nin a rede de asociacións de defensa do galó na Alta Bretaña —cuxos activistas, como veremos, tenden a negar a existencia de falares galós fóra dos límites históricos de Bretaña— se teñen interesado polos falantes vernáculos desta franxa lingüística.

7.2.c. *A fronteira lingüística co dominio do francés*

Como podemos ver no mapa 40, nunha longa franxa ao sueste da Normandía o francés, nas súas variedades rurais tradicionais, é a lingua endóxena ou a única practicada pola totalidade de falantes nativos. Brasseur (1985: 580-582) delimitaa incluíndo a práctica totalidade do Perche normando (Orne) e o sur e leste do actual País de Avre e Iton, así como as aglomeracións urbanas de Evreux e Vernon³³⁴. Na actualidade, as variedades vernáculos de comarcas como o Vexin (Eure) ou o País de Ouche (Orne) desapareceron da práctica lingüística da maioría de falantes no medio rural. A veciñanza de París (que se encontra xa a menos de 100 km. desta franxa) e de comarcas rurais de lingua endóxena francesa como a Beauce explican a implantación nestas comarcas de variedades rurais e urbanas de tipo francés. A forte urbanización do Val do Sena —ao longo do seu curso sucédense varias aglomeracións urbanas, desde Le Havre até París— tamén é, sen dúbida, outras das principais razóns da forte difusión do francés en toda a Alta Normandía. Brasseur lembra, con todo, que o francés é a lingua materna e habitual da gran maioría da poboación normanda e que as variedades normandas se encontran dialectalizadas con respecto á lingua da República:

“Le français pénètre en Normandie comme ailleurs, de manière insidieuse. C’est sa parenté avec les autres parlers d’oïl qui lui permet de les éliminer en s’installant progressivement à leur place. La dégradation est facilitée par le faible écart du dialecte vis à vis de la langue standard” (Brasseur, 1985: 584)

Nun dos seus primeiros estudos dialectométricos, Hans Goebel (1976), partindo dun corpus de 1468 mapas do ALF (Gilliéron e Edmont, 1902-1914), calcula, entre outros, o *Indice Xeral de Identidade* do punto lingüístico correspondente a París (punto 226) con respecto a 70 puntos de Normandía, Picardía, Orleanesado, Maine e Bretaña. Este índice revela a proximidade lingüística de cada punto con respecto a París e, por

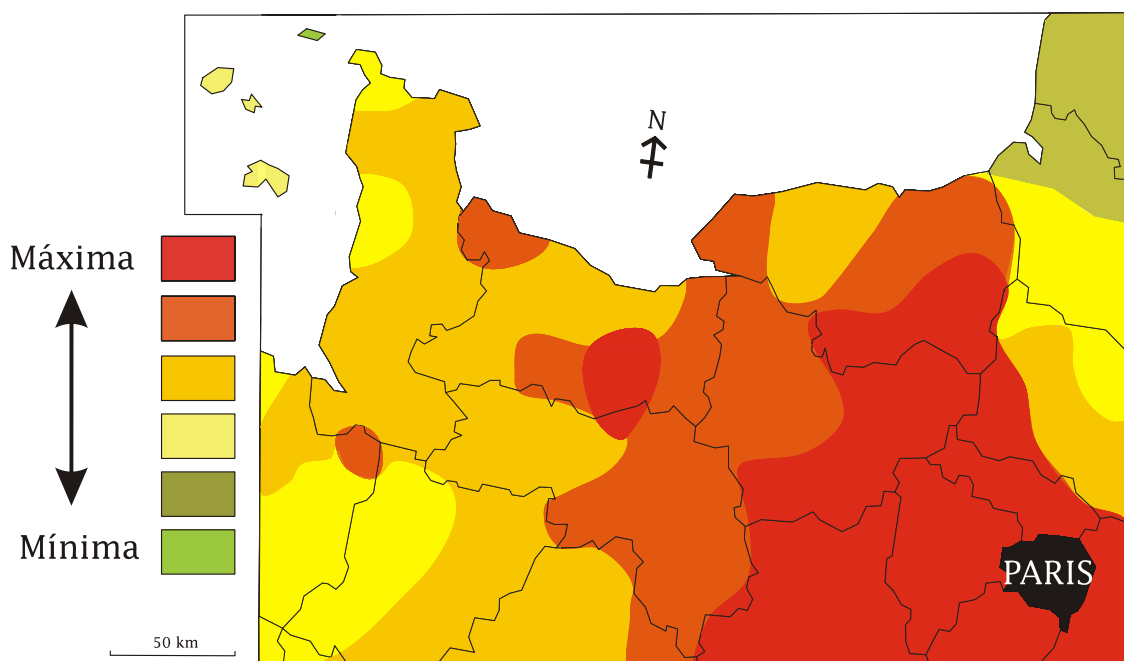
---

³³⁴ A área urbana de Vernon recibe o nome de *Portes de l’Eure*.

tanto, tamén a influencia do francés en cada un deles. Dadas as datas de recollida de información para o ALF, o estudo de Goebel reflicte a influencia parisiense en Normandía nos inicios do século XX. O mapa 41, baseado no traballo de Goebel, mostra que a difusión de elementos lingüísticos franceses era xa importante na práctica totalidade da actual Alta Bretaña, na que se destaca un foco de resistencia no interior do País de Caux. A Baixa Normandía, máis afastada da capital francesa, parece verse nesta época menos afectada polo proceso de francesización das prácticas lingüísticas vernáculas. Con todo, a información recollida nas comarcas de Auge, Ouche, Argentan e do Perche tamén presentan unha influencia parisiense considerábel. Por outro lado, a difusión xerárquica, patente no que Goebel (1976: 170) denomina “foyers de parachutage”, pódese detectar na chaira de Caen, así como nas comarcas do Bessin (Bayeux) e de Fougères, xa en Bretaña. Finalmente, o Contentin, a comarca normanda máis afastada de París, e, loxicamente, as Illas Anglo-normandas, enclaves insulares fóra do territorio francés, aparecen como os focos de resistencia máis importantes.

MAPA 41. INFLUENCIA LINGÜÍSTICA PARISIENSE EN NORMANDÍA NOS INICIOS DO SÉCULO XX

Elaboración propia a partir dos datos e cartografía publicados por Hans Goebel (1976: 181)

A difusión de elementos lingüísticos franceses nas variedades normandas é tal que moitos falantes non as perciben xa como sistemas lingüísticos autónomos con respecto á lingua oficial. Así, aínda que os estudos revelan que en Normandía, ao igual que noutras rexións de oïl, existe entre a poboación unha acusada conciencia de que existen unhas determinadas prácticas lingüísticas rexionais, estas a miúdo non son

percibidas como sistemas ou variedades lingüísticas. A miúdo, os falantes non establecen unha distinción clara entre o que os lingüistas denominan “francés rexional” e “lingua rexional” ou “vernáculo”. En xeral, estes identifican as variedades lingüísticas normandas coas denominación de “patois (normando)”, e só unha ínfima minoría as identifica como partes dunha “lingua normanda” (Bulot, 2005: 89, 98-102).

Os fenómenos ou características lingüísticas que os especialistas acostuman manexar como criterios de diferenciación entre o francés e as variedades normandas son tradicionalmente de tipo fonético-fonolóxicos (ver táboa 6). Isto débese a que, como vimos, a xeolingüística tradicional, e despois mesmo tamén a sociolingüística, centrou desde os seus inicios a súa atención na variación fonética e fonolóxica. Na táboa que presentamos a seguir, incluiremos algunhas características morfolóxicas que consideramos salientábeis:

TÁBOA 6. CRITERIOS USADOS HABITUALMENTE PARA IDENTIFICAR AS VARIEDADES NORMANDAS FRONTE AO FRANCÉS

TRAZOS	Normando		Francés	
Evolución de [ē] ~ [ī] tónicos en sílaba libre: habère, *pīra		avei peire	~ ~	avoir poire
Evolución de [ō] ~ [ū] tónicos en sílaba libre: *mentitōre, gūla	σ	mentous goule	σ	menteur gueule
Redución do ditongo [je] e posición final/tónica		prémyi peiryi		premier poirier
Conservación do ditongo [aw]		hâot gâoche		haut gauche
Non palatalización de [k] + [a]	σ	quemin vague	σ	chemin vache
Non palatalización de [g] + [a]	σ σ	gaumbe gardin	σ σ	jambe jardin
Palatalización de [k] + ([e]~[i])	σ	cherise chinq	σ	cerise cinq
Palatalización de [t] + iode		forche		force
Conservación do [h] aspirado de orixe xermánica	σ	hâot haunque	σ	haut hanche
Evolución do [w] de orixe xermánica		vêpe		guêpe
Adxectivos demostrativos	~ u'	chu ~ ch't ch'té, ches	~ u'	ce ~ cet cette, ces
Adxectivos posesivos	u' σ u' σ u' ~	men, ten, sen, noute, voute, leus ~ lus	σ u' σ u' σ u' u'	mon, ton, son, notre, votre, leur
Pronomes posesivos		le myin le tyin le syin	σ σ σ	le mien le tien le sien
Pronome persoal suxeito: 1ª e 2ª persoas do plural	~	je ~ nos vos	~ ~	nous vous
Pronome persoal suxeito: Formas pospreposicionais	u' u' u'	mei, tei, li, nous, vous, yeus	u' u' u' ~	moi, toi, lui ~ elle, nous, vous, eux ~ elles
Grupo verbal en [- σ]	σ σ σ	tenin venin dormin		tenir venir dormir
Grupos verbais en [-i]		marchi nigi		marcher neiger

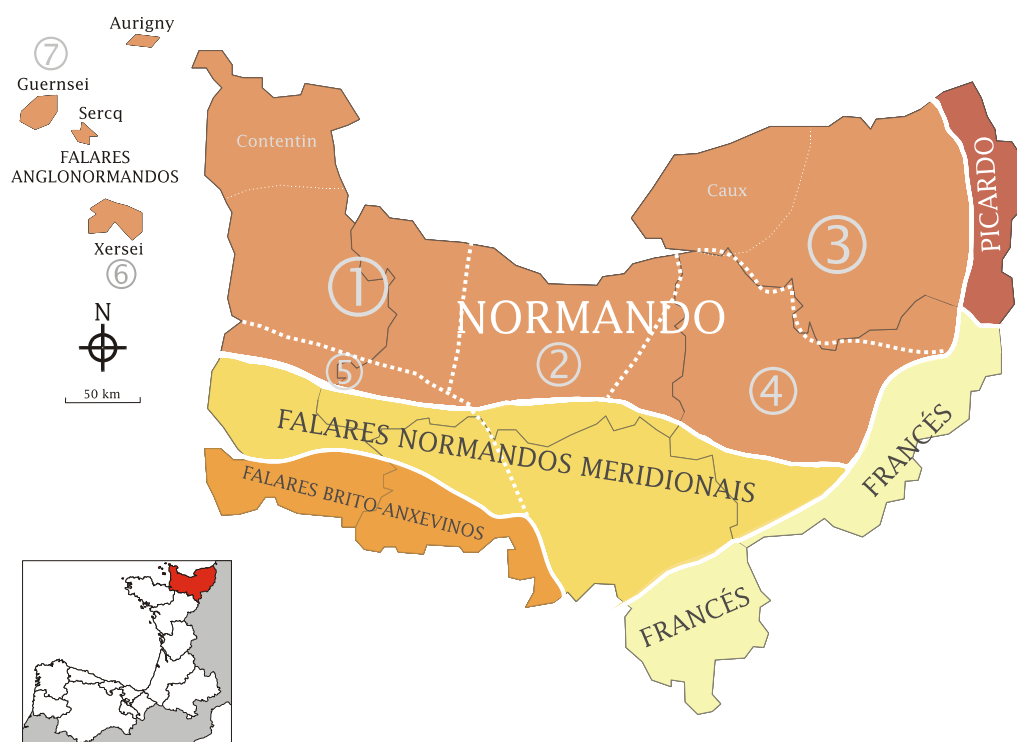
7.3. Segmentación interna dos dominios lingüísticos normandos

No que se refire á segmentación interna dos dominios lingüísticos normandos, René Lepelley (1999: 84-85) propuxo unha clasificación en cinco áreas dialectais en función de cinco variábeis fonéticas resumidas na frase “le chat blanc a mangé cinq arêtes de poisson” (ver táboa 7). Lepelley non usa ningunha etiqueta ou denominación para identificar as áreas segmentadas, senón que as numera³³⁵. Con todo, resulta evidente na súa clasificación a existencia de tres grandes áreas: occidental (1), central (2) e oriental (3, 4), ademais dunha área de transición para o espazo lingüístico normando meridional (5). A área oriental, un conxunto de falas localizadas na súa maioría na rexión da Alta Normandía, divídense de súa vez en dúas subáreas: unha ao norte, no departamento de Seine-Maritime, cun claro centro no País de Caux, e outra ao sur, no departamento do Eure e unha parte oriental do de Calvados. A área central, unha transición entre os dous centros ou polos de Caux e o Contentin, esténdese por lugares do centro do departamento de Calvados (País de Caen e boa parte do de Auge). A área occidental, cuxo centro de sitúa no País do Contentin, tamén inclúe as comarcas do Coutançais e do Calvados occidental. Finalmente, a área de transición (5) constitúe unha faixa que se estende ao sur de Coutances até o norte de Vire, do outro lado da liña Joret.

MAPA 42. AS ÁREAS DIALECTAIS DOS DOMINIOS LINGÜÍSTICOS NORMANDOS

---

³³⁵ A numeración do mapa 24 e a táboa 4 non se corresponde coa utilizada por Lepelley.

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por R. Lepelley (1999: 84-85)

TÁBOA 7. ÁREAS DIALECTAIS DOS DOMINIOS LINGÜÍSTICOS NORMANDOS SEGUNDO RENÉ LEPELLEY³³⁶

FRANCÉS	NORMANDO MERIDIONAL	1	2	3	4	5	6	
CHAT								
BLANC	ø ~ ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	
MANGÉ			ø	ø				
CINQ	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	
ARÊTES								
POISSON	ø	ø	ø		ø	ø	ø	

Canto ao normando insular (6, 7), cómpre dicir que este se encontraría moi próximo á área de transición (4). En xeral, distínguense dúas grandes variedades, a da illa de Jersey e a de Guernsey, as illas máis grandes e poboadas do arquipélago. Na illa de Sercq, dependente da de Guernsey, tamén se fala outra variedade próxima á de Jersey³³⁷. Porén, a variedade da illa de Aurigny ou Alderney desapareceu das prácticas lingüísticas da poboación nativa nos inicios do século XX. No interior das illas de Jersey e Guernsey tamén se teñen identificado áreas dialectais a escala local: nas dúas

³³⁶ Na súa clasificación, Lepelley non inclúe datos da illa de Guernsey.

³³⁷ Porén, esta variedade está a piques de desaparecer. Na actualidade estímase que só 50 persoas poden falar a variedade autóctona normanda na illa de Sercq (Sallabank, 2005).

illas, distínguense falares occidentais e orientais (Jones, 2005; Leclerc, 2001c; Marquis, 1997; Sallabank, 2005; Tomlinson, 2005a).

Vemos, pois, que o dominio lingüístico normando continental se estrutura ao redor de dous polos dialectalmente ben definidos, o Contentin e o País de Caux, e que marcan unha diferenciación leste/oeste. Entre estes dous polos aparece unha zona de transición central, aínda que cada vez máis afectada pola difusión lingüística do francés ao longo do val do Sena e do litoral fortemente humanizado. Deste xeito, o contínuum linguolectal tradicional das variedades normandas vese seriamente alterado, xa desde o século XIX, pola difusión xeolingüística do francés. Neste contexto, as prácticas lingüísticas vernáculas vanse marxinalizando territorialmente, tornándose os polos de Caux e, sobre todo, do Contentin, verdadeiros enclaves de resistencia. Estes dous polos constitúen tamén as comarcas onde máis se mantén a práctica do normando asociado a unha percepción lingüística autónoma con respecto ao francés e onde esta lingua aínda actúa como unha forza de significado na construción das identidades locais. A difusión xeolingüística do francés en Normandía produce, pois, unha ruptura xeolingüística interna que afecta ao papel que xoga o normando como elemento de ligazón comunicativa e de significado entre os lugares e, por tanto, á percepción dun dominio lingüístico rexional, supracomarcal, por parte dunha poboación normanófona minoritaria, avellentada e cada vez máis marxinal no sistema territorial normando.

7.4. As variedades lingüísticas normandas como elementos simbólicos nos discursos territoriais

No estudo do INSEE³³⁸ francés *Étude de l'histoire familiale* efectuado en 1999, ao redor do 1% da poboación enquisada en Normandía recoñecía empregar unha variedade lingüística especificamente normanda para se comunicar cos seus achegados e un 7,5% admitía estar en contacto con falantes que empregaban esa variedade rexional normanda. Segundo os cálculos de Thierry Bulot, isto suporía que nas dúas rexións normandas existen uns 29000 falantes da lingua rexional e que 236000 persoas “ouvintes” habituais da mesma (Bulot, 2005: 88). Sen dúbida, este escaso uso das variedades lingüísticas normandas constitúe unha das principais razóns polas que ningunha delas, tanto as setentrionais como as meridionais, fan parte dos obxectivos prioritarios da política cultural das actuais rexións de Alta e Baixa Normandía. Deste

---

³³⁸ Institut National de Statistique et des Études Économiques. Para máis información: <<http://www.insee.fr>>.

punto de vista, pódese dicir que a política lingüística rexional é inexistente en Normandía para alén das axudas rexionais a accións puntuais das asociacións de defensa e promoción da lingua normanda. Das dúas rexións, é sen dúbida a da Baixa Normandía a que máis desenvolveu nos últimos anos unha política cultural propia, especialmente coa creación do *Centre Régional des Lettres de Basse-Normandie*³³⁹ e o *Centre Régional de Culture et d'Ethnologie Technique*³⁴⁰. En ningunha destas ou outras institucións culturais rexionais se inclúen as variedades romances autóctonas de Normandía como obxectivo ou elemento de interese. En xeral, a política e o discurso cultural das rexións normandas baséase nunha ordenación territorial dos lugares de cultura (museos, bibliotecas, etc.). No que se refire aos elementos da cultura tradicional, as rexións normandas acostuman incidir case exclusivamente nos materiais, especialmente os oficios e tecnoloxías tradicionais. Algo semellante ocorre na illa de Guernesey (Sallabank, 2005).

Isto contrasta coa política lingüística iniciada na illa de Jersey, onde o goberno puxo en marcha un plan de inserción do normando local como materia optativa no sistema escolar e prevé a creación dun centro de ensino e promoción desta variedade (States of Jersey, 2005a). Ademais, o *jèrriais*, que é a denominación que recibe o normando de Jersey, inclúese na sinalética en diferentes lugares estratéxicos ou simbólicos da illa, como no propio aeroporto, así como en certas seccións dos webs institucionais³⁴¹. O *jèrriais* constitúe, pois, un elemento importante da identidade territorial en Jersey, defendido e promovido por institucións centenarias como a *Société Jersiaise*³⁴².

Con todo, a falta deste apoio institucional ao normando nos outros territorios onde se fala non significa que esta lingua non xogue un papel nos discursos da identidade territorial. Tanto nas dúas rexións da Normandía continental como na illa de Guernesey, existen varias asociacións que promoven activamente a asunción da lingua normanda como un elemento identitario que debe ser obxecto de protección e

---

³³⁹ Para máis información: <<http://www.crl.basse-normandie.com>>.

³⁴⁰ Para máis información: <<http://www.crecet.org>>.

³⁴¹ Un bo exemplo disto constitúe o web institucional de promoción turística da illa (www.jersey.com), no que se ofrecen informacións básicas sobre o *jèrriais* e a súa vitalidade sociolingüística.

³⁴² Esta asociación, fundada en 1874, conta de feito cunha sección específica sobre a lingua rexional e parte dos contidos do seu web preséntanse, de feito, en *jèrriais*, ao lado do francés e do inglés. Para máis información: <<http://www.societe-jersiaise.org>>.

promoción no cadro das diferentes políticas culturais rexionais. Así, na illa de Guernsey, operan o *Coumité d'la Culture Guernesiaise*, asociado á *Société Guernesiaise*³⁴³, e os grupos *L'Assemblaie d'Guernesiais*, creado en 1955, e *Les Ravigotteurs*, fundado corenta anos despois (Marquis, 1997; Sallabank, 2005). Na Baixa Normandía traballan, entre outras, a asociación *Magène*³⁴⁴ e a *Université Populaire Normande du Coutançais*³⁴⁵, mentres que na Alta Normandía cumpriría salientar o traballo da *Université Rurale Cauchoise*, entre cuxos membros destaca o lingüista Thierry Bulot³⁴⁶. Alén das súas accións no nivel comarcal e rexional, estas asociacións acostuman colaborar compartindo experiencias e organizando actividades conxuntas. A *Fête des Rouaisouns* ou *Fête Normande* constitúe o mellor resultado desta colaboración e a actividade que máis pon de manifesto a vitalidade do discurso unitario sobre a lingua e cultura normandas³⁴⁷. O impulso de cooperación interrexional dado nos últimos anos polas asociacións de defensa e promoción da lingua rexional apenas se corresponde con iniciativas ao nivel institucional. De feito, a experiencia de cooperación entre as entidades territoriais normandas en materia cultural limítase á *Maison de la Normandie et de la Manche de Jersey*³⁴⁸, entre cuxos intereses non se encontran as variedades lingüísticas vernáculas.

---

³⁴³ Fundada poucos anos despois da *Société Jersiaise*, a *Société Guenersiaise* presenta unha estrutura e funcionamento similares a esta. Porén, non inclúe o normando da illa entre os intereses das súas seccións. Para máis información: <<http://www.societe.org.gg>>.

³⁴⁴ Esta asociación, creada en 1986 e radicada no Contentin, é unha das máis activas na difusión e promoción da lingua e cultura normandas no continente. Entre as súas prioridades encóntranse a salvagarda do patrimonio oral tradicional (cancións, contos, etc.) e o ensino do normando, así como a promoción desta lingua como elemento vivo da cultura normanda a través dunha serie de actividades mediáticas. Para máis información: <<http://magene.chez-alice.fr>>.

³⁴⁵ Esta asociación fai parte da federación *Défense et Promotion des Langues d'Oïl* (DPLO) e céntrase na edición de material pedagógico para o ensino e a aprendizaxe da lingua normanda. En concreto, é a responsábel da edición en 1995 do *Essai de grammaire de la langue normande*, que constitúe na actualidade a gramática normativa de referencia para o normando setentrional.

³⁴⁶ Bulot mantén un dos webs máis completos sobre a lingua normanda. Para máis información: <<http://membres.lycos.fr/bulot/cauchois>>

³⁴⁷ A *Fête des Rouaisouns* ten carácter anual e o seu lugar de celebración é rotativo. Desde a súa primeira edición de Montebourg (departamento da Manche) en 1998, este evento xa se celebrou en diferentes lugares do dominio lingüístico do normando setentrional, tanto nas illas anglonormandas (Jersey e Guernsey) como na Baixa Normandía (Bayeux, Coutances). Nesta festa ofrécense espectáculos de música e danza tradicionais, así como cantos e lecturas en lingua normanda. De xeito paralelo á festa, desenvólvense diferentes exposicións de material audiovisual e bibliográfico sobre o normando setentrional. Para máis información: <<http://www.societe-jersiaise.org/langsec/fete2005/francais.html>>.

³⁴⁸ A *Maison de la Normandie et de la Manche* (MNM) creouse en 1995 tras o fecho do consulado de Francia na illa de Jersey. A iniciativa partiu do Consello Regional da Baixa Normandía e do Consello Xeral da Manche e contou co apoio dos Estados de Jersey e do ministerio francés de asuntos exteriores. A oficina da MNM constitúe unha representación permanente da Baixa Normandía nas Illas

Por outro lado, a preservación da cultura normanda é tamén un obxectivo asumido polo conxunto do movemento rexionalista normando, que, aínda que minoritario, constitúe unha forza cada vez máis importante na elaboración dos discursos de identitarios normandos. As asociacións *Mouvement Normand*³⁴⁹ e *Demain, la Normandie*³⁵⁰ constitúen as principais manifestacións deste rexionalismo e o portal web *L'Étoile de Normandie*³⁵¹ representa o seu principal medio de expresión e comunicación. Aínda que, en xeral, o rexionalismo normando non fala explicitamente da defensa da lingua rexional, esta acostuma xogar un papel simbólico en lemas e autocolantes, como o famoso *J'soumes touots d'ichin* (“Somos todos de aquí”)³⁵². A existencia dunha cultura e dunha herdanza histórica común é, de feito, un dos principais argumentos achegados polo rexionalismo en favor da reunificación da Normandía³⁵³. Con todo, a cuestión lingüística é sempre tratada nun segundo plano polo movemento de reunificación, encabezado pola asociación *Union pour la Région Normande*, constituída a iniciativa de varios representantes políticos de diferentes partidos. Así, na

---

Anglonormandas. A pesar de que o normando aparece de xeito puntual e simbólico nos encabezados dalgúns dos seus documentos, esta lingua non constitúe un punto de interese para a MNM. Así, as súas accións en materia lingüística limítanse á promoción da lingua francesa en Jersey e Guernsey e á organización de intercambios entre escolares das illas e do continente. Para máis información: <<http://www.maisondenormandie.com>>.

³⁴⁹ *Mouvement Normand* créase en 1969 co obxectivo de modernizar o rexionalismo normando tras anos da posguerra. Na súa revista *Culture Normande*, esta asociación difunde os principios do discurso cultural e as súas prioridades de acción neste ámbito, entre as que se encontran a defensa e preservación da diversidade de elementos que compoñen a cultura tradicional de Normandía, así como garantir a súa inserción na modernidade. *Mouvement Normand* non menciona a “lingua normanda” entre os seus intereses e, de feito, esta non se encontra presente nas súas publicacións. Esta asociación define a Normandía como unha rexión de “lingua de oíl” como a Touraine, a Champaña ou a Borgoña inserida no contexto da francofonía. Partindo dese principio, *Mouvement Normand* celebra a diversidade das culturas de oíl e denuncia a súa consideración como “elementos residuais” no discurso identitario francófono (Patte, 1998). Para máis información: <<http://perso.wanadoo.fr/unite.normande>>.

³⁵⁰ Esta asociación, de creación máis ben recente, ten entre os seus obxectivos o desenvolvemento cultural dunha Normandía unificada, tanto dos seus elementos materiais como inmateriais. As variedades lingüísticas autóctonas non son, pois, directamente mencionadas. Para máis información: <<http://www.normandie.asso.fr>>.

³⁵¹ Para máis información: <<http://normandie.canalblog.com>>.

³⁵² Este lema aparece en cartaces e autocolantes acompañado dun mapa da Gran Normandía, incluíndo as illas, e os “p’tits cats”, os dous leóns amarelos que fan parte central do escudo normando.

³⁵³ A creación das dúas rexións normandas actuais data de 1956. As razóns que levaron ao goberno francés a efectuar esta división foron, por un lado, o gran tamaño da antiga provincia (algo máis do 5% do territorio francés) con respecto á pequena rexión veciña de Île-de-France e a existencia dun importante sentimento de pretenza identitaria a ese gran territorio, que aínda se mantén na actualidade. Aproveitando a disputa entre Caen e Rouen pola capitalidade da Normandía, o goberno francés decidiu crear por vía administrativa dúas rexións con cadansúa capital. Desde entón non deixaron de aumentar as voces que reclaman a creación dunha única rexión de Normandía. A finais de 1999, unha sondaxe publicada polo xornal *Ouest-France* revelaba que o 65% da poboación das dúas rexións estaba a favor da súa fusión e que só un 15% se declaraba en contra (Buisson, 2002; Lemièrre 2006).

proposición de lei presentada en 1999 na Asemblea da República en favor da reunificación da Normandía, a lingua rexional non é mencionada na exposición de motivos, aínda que si a existencia de Normandía como “lugar de historia e de cultura”. As reivindicacións rexionalistas, que queren evitar acusacións de separatismo antirrepublicano, centran os seus argumentos en cuestións de ordenación do territorio e de desenvolvemento económico³⁵⁴. A prioridade do rexionalismo normando nestes momentos non é, pois, a lingua rexional senón unha reunificación que se espera someter a referendo entre 2008 e 2010.

Para a maioría da poboación, como xa dixemos, as variedades englobadas na “lingua normanda” constitúen unha serie de “patois” locais cuxo uso está desprestixiado socialmente. Porén, en certas comarcas rurais o normando aparece na sinalización de certos comercios tradicionais e nalgúns dos produtos que neles se venden. Este é especialmente o caso do Contentin e do País de Caux³⁵⁵, verdadeiros polos de resistencia na práctica do normando setentrional. Por outro lado, as tiraxes das edicións de contos en “patois” deixan entrever que o normando continúa a xogar un papel simbólico importante na construción e mantemento da identidade territorial normanda. Porén, a ruptura da transmisión xeracional das variedades normandas, o enclavamento do seu uso pola poboación anciá de determinadas comarcas e a total ausencia de políticas institucionais para a súa conservación e promoción evidencian a situación crítica na que os falares normandos se encontran de cara á súa supervivencia no século XXI.

---

³⁵⁴ Esta estratexia tornou posíbel que numerosos representantes e cargos políticos da Alta e Baixa Normandía apoiaran as reivindicacións de reunificación sen seren acusados de nacionalismo ou de separatismo. O texto integral da proposición de lei pola reunificación de Normandía pódese consultar en liña no seguinte enderezo: <<http://www.normandie.asso.fr/index.php?rub=3>>.

³⁵⁵ Nunha sondaxe do xornal local *Le Corrier Cauchois*, un 47% das persoas entrevistadas nesta comarca afirmaban ter unha boa competencia en normando e máis do 80% identificaba a súa variedade de Caux como unha das linguas locais, ao lado do francés (Bulot, 2005: 97).

CAPÍTULO 8. O DOMINIO LINGÜÍSTICO BRITOLIXERIANO: O GALÓ E AS FALAS DO MAINE E O ANJOU

8.1. A Bretaña trilingüe

O galó foi a primeira lingua de oíl recoñecida institucionalmente como tal. En 1977, a República francesa asina a *Carta Cultural de Bretaña* coa administración rexional bretoa e as departamentais da Loire-Atlantique, Île-et-Vilaine, Côtes-d'Armor, Morbihan e Finistère. Na Carta recoñécese de xeito institucional a existencia na Bretaña histórica de dúas linguas rexionais: o bretón, lingua céltica da metade occidental, ou Baixa Bretaña³⁵⁶, e o “parler gallo”, lingua románica da metade oriental ou Alta Bretaña³⁵⁷. Este documento constitúe, pois, o punto de partida institucional na constitución do galó como lingua. A partir da sinatura da Carta, as diferentes circulares ministeriais sobre o ensino das linguas rexionais en Francia incluíron o galó na lista de variedades recoñecidas. Entre estas, a máis importante é a denominada Circular Savary, de 1982, que reforma o sistema de ensino das linguas rexionais de Francia implantado pola Lei Deixonne de 1951 a diferentes niveis, dos centros de preescolar aos universitarios, garantindo unha dotación económica para a súa posta en marcha e ampliando a lista de variedades lingüísticas consideradas. O galó é, de feito, a única lingua de oíl recoñecida nesta circular³⁵⁸ (Marché, 1985: 7). Desde os inicios da década de 2000 e en base ao denominado *Informe Cerquiglini* (1999), a DGLFLF³⁵⁹ (2005b) reafirma o recoñecemento institucional do galó, ao igual que outras variedades de oíl veciñas como o normando e o poitevino-santonxés, como lingua rexional de Francia. Finalmente, en novembro de 2004, e no contexto dunha redefinición da política cultural rexional, o Consello Rexional de Bretaña recoñece oficialmente o galó, ao lado do bretón e do francés, como “lingua de Bretaña” (DCCRB, 2004: 4). Por tanto, do punto de vista oficial recoñécese a existencia de dous territorios lingüísticos na Bretaña histórica e nos que as prácticas lingüísticas vernaculares, célticas e románicas, son agrupadas en dúas linguas independentes do francés: o bretón e o galó.

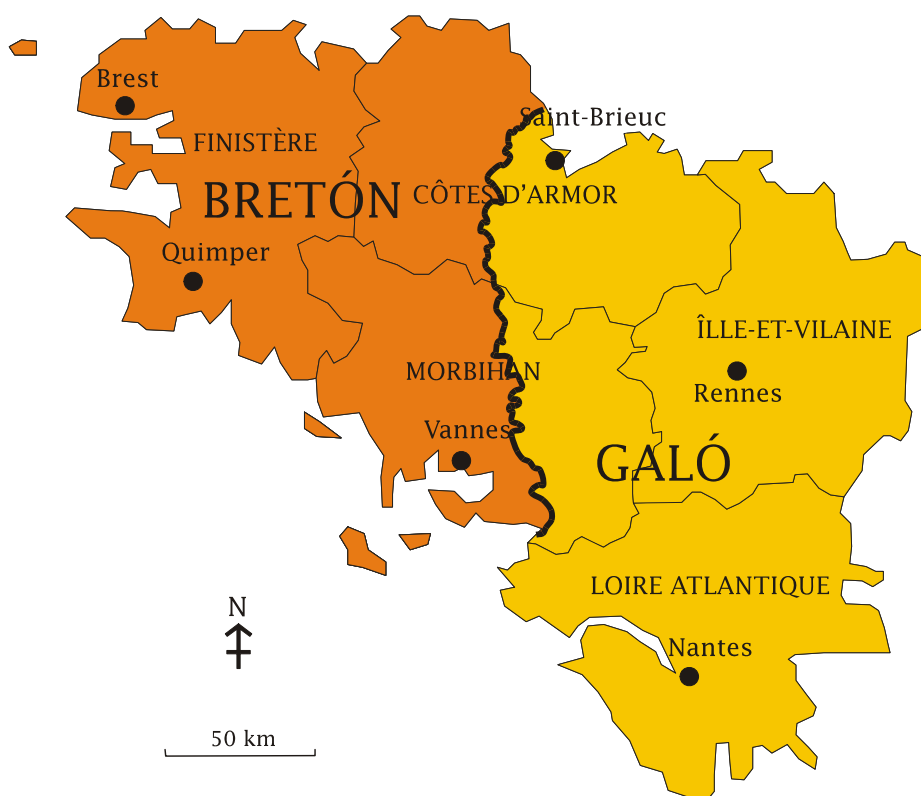
³⁵⁶ En bretón, *Breizh Uzel*; en galó, *Bass Bertaèyn*.

³⁵⁷ En bretón, *Breizh Uhel*; en galó, *Haut Bertaèyn* ou *Bertaèyn dou soulaèrr*.

³⁵⁸ Esta constituíu unha das principais causas que levou á federación das diferentes asociacións de defensa das linguas de oíl nunha plataforma: *Défense et Promotion des Langues d'Oïl* (DPLO).

³⁵⁹ *Direction Générale à la Langue Française et aux Langues de France*. Trátase do órgano gubernamental que deseña e dirixe a política lingüística referente ás linguas rexionais, non só ao francés. Para máis información: <<http://www.dglflf.culture.gouv.fr>>.

MAPA 43. DEPARTAMENTOS E REXIÓNS LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS DA BRETAÑA HISTÓRICA

Elaboración propia

Con respecto ao francés, o conxunto de variedades célticas faladas na metade occidental de Bretaña son claramente percibidas desde vello como partes dunha lingua diferente, claramente distanciada do francés, a “lingua bretoa”. Este cualificativo de “bretoa” fica reservado para a lingua céltica xa que os elementos culturais célticos constitúen o piar no que repousa a constitución de Bretaña como lugar (ducado, provincia e rexión) e, en consecuencia, os diferentes discursos, dos políticos aos culturais, elaborados sobre este territorio (Simon, 1999: 94-100)³⁶⁰. Deste xeito, o conxunto de variedades galorromances da Bretaña oriental reciben un calificativo distinto, *galó*, procedente do adxectivo bretón *gallek*, usado para designar os falantes de lingua romance e, por extensión, tamén co significado de “estranxeiro” e de

³⁶⁰ A maioría dos militantes pola defensa da etnicidade bretoa asumen un famoso slogan adaptado doutro utilizado en Irlanda (*gan tanga, gan tira*: ningunha patria sen lingua): *Hep brezhoneg, Breizh ebet* (sen o bretón, ningunha Bretaña) (Simon, 1999: 96). Isto levou aos defensores da lingua galó a adaptaren a frase do seguinte xeito: *saun le galo, poent de Bertaëyn* (sen o galó, ningunha Bretaña). Na actualidade, o clima de entendemento entre os dous movementos culturais bretóns, céltico e romance, é cada vez máis habitual ver os dous lemas combinados, en galó e bretón, en todo tipo de mercadoría identitaria (camisolas, autocolantes, cuncas, etc.).

“francés”³⁶¹. A denominación “galó” pasou a ser usada polos propios falantes romances de Bretaña³⁶², quen tamén a aceptaron para denominar a parte oriental da Bretaña que ocupaban como “Bretaña galó” ou “País Galó”. Os primeiros testemuños escritos da existencia dunha Bretaña “galó”, isto é, cultural e lingüisticamente diferente da Baixa Bretaña, datan dos séculos XIII e XIV. Á diferenza doutros territorios biétnicos³⁶³, como Bélxica ou Canadá, en Bretaña non se coñeceu tradicionalmente ningún conflito lingüístico, territorial ou político entre as dúas comunidades lingüísticas. Ronan Le Coadic retrata do seguinte xeito a coexistencia de bretóns e galós na Bretaña tradicional, a anterior ás guerras mundiais do século XX:

“Globalement, les Hauts et les Bas-Bretons voisinaient sans guère se fréquenter ; il leur arrivait, cependant, de se rencontrer —notamment à l’école, sur les marchés ou lors du service militaire. Alors, les Bas-Bretons étaient stupéfaits et parfois, peut-être, un peu irrités de voir ces Bretons qui, paysans comme eux, les appelaient « les Bertons » et ignoraient la langue bretonne. Les Hauts-Bretons, quant à eux, trouvaient que leurs voisins étaient bien impolis de s’exprimer en breton avec eux, notamment sur les marchés où il arrivait, en effet, que les Bas-Bretons utilisent leur langue pour échanger des informations sans être compris lors de tractations commerciales. En dehors, toutefois, de ces menus agacements réciproques et de quelques bagarres dans les cours de la récréation ou lors de mariages trop arrosés, la coexistence était pacifique” (Le Coadic, 2002: 89)

Neste contexto, a identificación do conxunto de variedades romances de Bretaña e das súas comunidades de falantes foi externa ás mesmas xa que se fai desde a perspectiva da poboación britófono, ao redor da cal se constrúe o discurso identitario sobre Bretaña como territorio. Desde vello, as elites britófonas ven todo o non céltico como alleo ou estraño á Bretaña. Este discurso dominante sobre a Bretaña sitúa a poboación britorromance nunha posición identitaria conflitiva xa que se trata de poboación bretoa, instalada na parte oriental de Bretaña desde a súa creación como lugar, pero que foi a miúdo definida nos discursos identitarios sobre o mesmo como “non bretoa”, “menos bretoa” ou mesmo “francesa” (Marche, 1985: 7; Simon, 1999: 94-100). Isto provoca na Bretaña galó unha reacción de afirmación da bretonidade da súa

---

³⁶¹ En bretón, a lingua francesa denomínase, de feito, *galleg* (“galo”). Léon Fleuriot (1980: 77-78) ofrece a seguinte explicación: “Pour les Bretons, nombreux en Gaule de tous temps et surtout à partir du 4ème siècle, la *gallica lingua*, ce n’est pas le gaulois encore vivant dans les campagnes au moins, c’est le bas-latin. Il n’y a qu’une réponse possible, c’est qu’ils ne considèrent pas le gaulois comme une langue différente de la leur, tandis que le bas-latin, très peu parlé en Grande Bretagne, devient rapidement au 5ème siècle la langue dominante en Gaule, surtout depuis la christianisation. *Gallica* (lingua) devient *galleg*, nom sous lequel les Bretons désignent le roman puis le français”.

³⁶² Aínda hoxe, nas comarcas britorromances próximas á fronteira lingüística co bretón a poboación usa o adxectivo “galó” para designar as súas variedades vernáculas. En xeral, en Bretaña, ao igual que en moitas outras rexións de Francia, os romances vernáculos reciben sobre todo o nome de “patois”, especialmente polos seus propios falantes habituais.

³⁶³ Usamos aquí o adxectivo “étnico” no sentido etnolingüístico que lle dá Roland Breton (1979).

cultura procurando o distanciamento coas áreas culturais oilitanas veciñas, especialmente co Maine e o Anjou. Deste xeito, o discurso de elaboración e recoñecemento do galó como lingua, desenvolvido especialmente a partir dos anos 1970, en plena revitalización do rexionalismo e nacionalismo bretóns, fai coincidir os límites da lingua romance de Bretaña coa fronteira histórica da mesma. Esta afirmación da britonidade do galó, leva á maioría de axentes culturais da Alta Bretaña, por un lado, a obviaren que, desde o punto de vista tipolóxico ou estrutural, os falares de Mayenne e do Anjou occidental están estreitamente asociados cos do País Galó e, por outro, a elaboraren propostas de variedades estándar para o galó onde se explicita simbolicamente esa britonidade en maior ou menor grao, especialmente nos planos lexical e ortográfico³⁶⁴. No movemento de defensa do galó existiu, desde os seus inicios, nos anos 1970, unha clara preocupación por inserir o galó como un elemento de significado nunha única cultura bretoa definida polo céltico. É nesta época na que se cuña o termo *britorromance* para designar o galó como unha lingua romance diferenciada das demais pola súa britonidade (Manzano, 1997a:37-38, 1997b: 414-415, 434-435). Na opinión de Francis Manzano, o uso desta denominación para definir o galó trátase dunha clara elaboración mítica coa intención de superar o complexo identitario da poboación da Alta Bretaña:

“D’une part, sous l’effet du militantisme breton principalement, une tendance très nette dans l’intelligentsia gallésante consiste à procurer au gallo la distanciation qu’il n’a pas typologiquement dans la taxinomie romanistique traditionnelle des langues de France. Cela se manifeste par exemple par une tentative de modification typologique et taxinomique qui a débouché depuis quelques décennies sur l’affirmation que le gallo est du « britto-roman ». On voit bien ici qu’en dépit d’arguments internes pris comme « preuves » de ce taxon (et que je ne peux examiner dans ce cadre), c’est une illustration frappante de ce qu’est la production d’un mythe. Car le moteur principal de cette décision est de retirer la langue régionale en question du cadre typologique fermant de la langue d’oïl (distanciation salvatrice) en prouvant l’autonomie typologique, historique et sociolinguistique du gallo, et tout en le rapprochant de sa cible symbolique : le breton. Je dirai donc qu’il s’agit bien là d’une opération mythique qui, sans réussir pleinement, commence semble-t-il à agir toutefois sur les mentalités puisque même des locuteurs ruraux du gallo commencent à admettre l’hypothèse qu’il puisse s’agir d’une « langue » et non d’une forme inférieure du français” (Manzano, 2005: 147)

---

³⁶⁴ Os exemplos máis marcados constitúenos as propostas ortográficas de Roger Praud e a da asociación Vantyé, nas que se propugna unha adaptación ao galó das solucións ortográficas empregadas para o bretón (Ramel, 1991: 16). Segundo Manzano, estas prácticas identitarias non son útiles para salvar unha distancia lingüística co bretón que sempre será evidente: “Prouver l’existence d’un stock lexical d’origine bretonne peut rassurer et rapprocher, mais ne saurait en aucun cas combler l’écart fondamental. Quoi qu’on fasse, même en le truffant de mots bretons, le gallo resterait roman jusqu’au bout” (Manzano, 1997b : 426).

8.1.a. A competencia entre bretón e galó como elementos de identidade territorial bretoa

A pesar dos esforzos efectuados por esa *intelligentsia galó* para integrar esta lingua como un elemento de significado diferenciador de Bretaña como lugar, e conforme o “britorromance” ve recoñecido este papel simbólico, este vai entrando en competencia co bretón no dominio do significado dos diferentes lugares que compoñen a Alta Bretaña. Ao reclamar a inclusión do galó ao lado do bretón como forza do significado e elemento identitario en Bretaña, o movemento galó propón, na realidade, unha profunda revisión do discurso identitario sobre este territorio³⁶⁵. Así, a afirmación da bretonidade galó implica unha mudanza do que significa Bretaña como lugar (nación ou rexión), asociado a unha comunidade biétnica (céltica e románica) e a unha cultura trilingüe (en bretón, galó e francés). Até finais dos anos 1990, a reacción do movemento de defensa do bretón, instalado en postulados celtistas e esencialistas, foi claramente hostil ao recoñecemento do galó como lingua de Bretaña e á revisión do concepto tradicional de britonidade:

“Cette Haute-Bretagne gallésante a été assurément une écharde douloureuse pour les nationalistes bretons: comment faire de la langue bretonne une langue nationale alors qu’elle n’est plus parlée depuis des siècles, ou même ne l’a jamais été, sur plus de la moitié du territoire breton?” (Simon, 1999: 97).

A medida que se foi confirmando o recoñecemento do galó como lingua rexional, as tensións dialécticas entre os movementos culturais bretón e galó fóronse multiplicando. Un bo exemplo dos desencontros que se veñen producindo desde os anos 1970, deuse a finais de 2000, en pleno debate sobre o recoñecemento institucional do galó e dos falares de oíl como linguas rexionais de Francia. Olier Ar Mogn (2001), director da *Ofis ar brezhoneg* (Oficina da lingua bretoa)³⁶⁶, publicou un polémico artigo

---

³⁶⁵ A aceptación do dualismo etnolingüístico como algo esencial na identidade bretoa leva, en efecto, a autores como o sociólogo Ronan Le Coadic a facer afirmacións claramente rupturistas co discurso tradicional sobre Bretaña: “La Bretagne ne doit donc être considérée ni comme une minorité ethnique, ni comme une communauté culturelle, puisqu’elle a deux cultures. Elle constitue une véritable société, dont la complexité est, de plus, parfois déroutante” (Le Coadic, 2002: 89).

³⁶⁶ A *Ofis ar brezhoneg* creouse como un ente asociativo en 1999 por iniciativa do Consello Rexional de Bretaña co apoio do Ministerio de Cultura francés. Como obxectivo principal, esta institución persegue a difundir e promover o uso da lingua bretoa en todos os ámbitos da vida pública e social da totalidade do territorio da Bretaña histórica, incluíndo, por tanto, o departamento de Loire-Atlantique. Desde os seus inicios, a *Ofis ar brezhoneg* recibiu financiamento dos cinco departamentos que constitúen a Bretaña histórica (Finistère, Morbihan, Côtes d’Armor, Ille-et-Vilaine e Loire-Atlantique), así como de numerosos concellos. Así, esta entidade defínese como “organismo oficial”. Entre as seccións desta oficina

no que deslexitima o proceso de recoñecemento do galó como lingua rexional e autónoma da lingua francesa. Ar Mogn rexeita a construción dunha Bretaña trilingüe (bretón, galó, francés) na que o francés, fronte a dúas linguas rexionais, conservaría de xeito incontestábel o seu status superior na xerarquía lingüística. Neste contexto, o francés pasa de ser lingua dominante e expansiva fronte ao bretón para se tornar lingua de comunicación e encontro entre as dúas comunidades culturais de Bretaña. Para Ar Mogn, a ameaza que constitúe o francés para a supervivencia social e territorial do bretón devén, no contexto da posta en marcha dunha política lingüística rexional tutelada desde París, unha necesidade para garantir a cohesión cultural e, por tanto, territorial de Bretaña. Segundo este activista, o movemento de defensa do galó é responsábel do que cualifica como unha “confusión intelectual” propiciada, por un lado, por axentes sociais e políticos contrarios á supervivencia da lingua bretoa e, por outro, por unha percepción localista ou provincialista da mesma. Para Ar Mogn, o galó debe ser estudado e promovido como unha variedade rexional do francés, non como unha lingua autónoma artificial cuxa defensa e protección ten como obxectivos deslexitimar a promoción do bretón da Bretaña Oriental³⁶⁷ e reforzar aínda máis o dominio do francés estándar na xerarquía lingüística de Bretaña (Ar Mogn, 2001).

A resposta de *Bertaèyn Galeizz*³⁶⁸, a principal asociación de defensa e promoción do galó, non se fixo esperar e apenas semanas despois da publicación do texto de Ar Mogn, esta lanzaba un comunicado oficial contundente (Bertaèyn Galeizz, 2001). Neste texto, Bertaèyn Galeizz interpreta as declaracións de Ar Mogn non como unha postura persoal, senón como a opinión estendida e defendida por boa parte do

---

encóntrase o Observatorio da lingua bretoa, encargado de facer un seguimento das prácticas lingüísticas do bretón (Ofis ar brezhoneg, 2006).

³⁶⁷ Nesta liña, Ar Mogn defende o bretón como lingua tradicional tamén na Bretaña oriental: “*On n’a jamais parlé breton à Rennes !*”. Cette petite phrase prononcée comme une évidence sans appel correspond-elle à la réalité ? Si elle signifie : il n’y a jamais eu de majorité de Rennais à parler breton alors on peut admettre sa justesse. Si par contre on veut insinuer que le breton est une langue récemment importée, avec le deuxième sous-entendu qu’elle n’aurait droit à aucune place ou qu’à une place très restreinte dans la vie publique, alors il convient de s’élever contre un mensonge évident. La langue bretonne a toujours été parlée dans la ville de Rennes au cours des dix derniers siècles, tout comme sur les quais de Saint-Malo, de Redon ou de Nantes. Sa réelle importance en nombre de locuteurs à travers le temps reste à étudier. Cette ignorance est en elle-même symptomatique. On ne trouve souvent que ce que l’on veut bien chercher. Une chose est sûre, exclure le breton de l’Est reviendrait à légitimer des discours visant à l’exclusion du français à l’Ouest.” (Ar Mogn, 2001).

³⁶⁸ *Bertaèyn Galeizz* é a principal e máis vella asociación de defensa e promoción do galó, inserida en *L’Andon dou Galo*, a federación que reúne o movemento galó. Desde a súa creación en 1976 co nome de *Amis du Parler Gallo*, Bertaèyn Galeizz realizou numerosas campañas de sensibilización social e estudos lingüísticos de diversos tipos, así como unha importante actividade editorial. Para máis información, visítese: <<http://www.bertaeyn-galeizz.com>>.

movemento bretón. A asociación xustifica o recoñecemento do galó como lingua rexional de Bretaña apoiándose no manifesto asinado por unha serie de investigadores universitarios, entre eles especialistas ben coñecidos como Henriette Walter, en favor do recoñecemento institucional das linguas de oïl, así como no Informe Cerquiglini, no que tamén se defende esta postura³⁶⁹. Por outro lado, *Bertaëyn Galeizz* aproveita a ocasión para afirmar claramente a britonidade do galó marcando distancias cos falares de oïl veciños, incluídos os do Anjou e a Mayenne³⁷⁰:

“[...] nous affirmons l'unité du gallo et son originalité parmi les langues romanes. Car un des "arguments" opposés aux défenseurs du gallo est / serait son manque d'unité : il serait issu, au nord du bas-normand, au centre de l'angevin, au sud du poitevin. Il y a bien sûr des points communs entre les parlers gallos et leurs voisins de l'Est, mais il y a aussi des différences très bien caractérisées et anciennes. En fait ces "arguments" servent à nier l'originalité du gallo et sa spécificité bretonne. Le gallo ne serait donc pas une langue bretonne, un vecteur ou un marqueur de l'identité bretonne. Nous répondons que la Bretagne est en partie romanophone depuis près de 2000 ans, que cette réalité linguistique duale ancienne est constitutive de l'identité culturelle bretonne. Olier ar Mogn écrit qu'un Breton qui n'est pas brittophone n'en est pas moins breton, qu'il est breton différemment. Nous lui disons que les Bretons gallésants ne sont pas moins bretons que les Bretons bretonnants” (Bertaëyn Galeizz, 2001).

Esta defensa da dignidade e britonidade lingüísticas do galó constitúen, de feito o eixo do discurso de defensa e promoción desta lingua fronte ao francés e o bretón. De feito, este discurso do movemento galó parte como reacción a un duplo complexo cultural que sofre a poboación galófona de Bretaña. Interiorizando os discursos negativos e mesmo pexorativos que parten tanto do movemento bretón como do xacobinismo³⁷¹, moitos falantes de galó séntense, por un lado, mesmo “maos bretóns”

³⁶⁹ No seu famoso informe, Bernard Cerquiglini elabora a lista de variedades lingüísticas susceptibles de seren recoñecidas como linguas rexionais e accederen aos dereitos previstos na Carta Europea das Linguas Rexionais e Minoritarias. Con respecto ás variedades de oïl, o autor argumenta o seguinte: “Que l'on adopte, pour expliquer sa genèse, la thèse traditionnelle et contestable d'un dialecte d'oïl (le supposé *francien*) "qui aurait réussi" aux dépens des autres, ou que l'on y voie la constitution très ancienne d'une langue commune d'oïl transdialectale, d'abord écrite, puis diffusée, le français "national et standard" d'aujourd'hui possède une individualité forte, qu'a renforcée l'action des écrivains, de l'État, de l'école, des médias. Il en résulte que l'on tiendra pour seuls "dialectes" au sens de la Charte, et donc exclus, les "français régionaux", c'est-à-dire l'infini variété des façons de parler cette langue (prononciation, vocabulaire, etc.) en chaque point du territoire. Il en découle également que l'écart n'a cessé de se creuser entre le français et les variétés de la langue d'oïl, que l'on ne saurait considérer aujourd'hui comme des "dialectes du français" ; franc-comtois, wallon, picard, normand, gallo, poitevin-saintongeais, bourguignon-morvandiau, lorrain doivent être retenus parmi les langues régionales de la France ; on les qualifiera dès lors de "langues d'oïl", en les rangeant dans la liste” (Cerquiglini, 1999).

³⁷⁰ Para Olier Ar Mogn (2001), as estreitas similitudes do galó coas variedades destes territorios veciños son a evidencia da súa falta de orixinalidade e especificidade bretoa, así como a súa pertenza ao conglomerado de variedades francófonas.

³⁷¹ O xacobinismo é unha corrente política francesa constituída ao redor das ideas de Maximilien de Robespierre durante a Revolución francesa de 1789, xefe do Clube dos Xacobinos. Nos seus inicios, o xacobinismo era entendido como unha defensa da ditadura da liberdade pero foi evolucionando como concepto para se converter nunha defensa do centralismo parisiense, da exclusividade do francés nas

por non falaren bretón e, por outro, “maos franceses” por falaren unha variedade lingüística a miúdo cualificada de “mal francés” ou francés incorrecto, cando non deformado ou degradado³⁷² (Manzano, 1997a: 31-37, 1997b: 412-415, 425-426; Morin, 1999: 15-21; Trehel, 1999: 6; Valcárcel, 1999). Este duplo complexo, identitario e diglósico, constitúe a base dun forte sentimento de auto-odio e de rexeitamento social das prácticas lingüísticas galófonas que aínda persiste hoxe a pesar dos esforzos realizados polos defensores das mesmas:

“Ignorant presque tout de leur histoire, et ne connaissant rien des échanges multiséculaires entre la langue bretonne celtique et le gallo, les habitants de la Haute-Bretagne se ressentent et se présentent comme des « sots bretons », c'est-à-dire des Bretons « de seconde zone, de deuxième catégorie, incomplets, inférieurs, dégénérés ». Comme on va même jusqu'à leur reprocher la responsabilité de l'introduction d'un vocabulaire roman dans le breton celtique et de gêner la promotion de celui-ci par une ignorance qui éclate comme une tache blanche... ou noire... sur toute la carte de la Bretagne...” (Morin, 1987: 18)

Todo isto explica que a lingua bretoa xogue, como elemento de significado, un papel importante no discurso identitario de moitos lugares da Alta Bretaña. Diferentes estudos sociolóxicos confirman esta importancia identitaria do bretón nesta zona. O departamento da Loire-Atlantique, integrado na actualidade na rexión dos Países do Loira³⁷³, é, a pesar diso, un dos territorios da Bretaña histórica que máis apego sente pola lingua bretoa. (Le Coadic, 1998: 213-215, 2005). No seu informe sobre a situación da lingua bretoa, a Ofis ar brezhoneg (2002) constata que esta constitúe un elemento importante da política cultural de non poucos concellos no País Galó. Así, con respecto

---

prácticas lingüísticas e da unificación cultural no seo da República francesa. Desde os seus inicios até hoxe, a perspectiva xacobinista constitúe unha das bases do discurso sobre Francia como lugar-nación.

³⁷² Este complexo acentúase cando as familias britorromances comparan a calidade do seu francés coa das familias britófonas. A distancia tipolóxica do bretón fai que este interfira estruturalmente menos do que o galó na práctica do francés en Bretaña. Deste xeito, os britorromances desenvolven uns fortes sentimentos lingüísticos de complexo e inseguranza. Na súa maioría consideran a súa variedade vernácula como un francés deformado que non deixa de entorpecer unha práctica correcta do francés. Ao lado desta consideración do galó como unha deformación do francés, os britorromances consideran o bretón como unha verdadeira lingua (Le Coadic, 1998: 211-213).

³⁷³ O departamento da Loire-Atlantique, herdeiro territorial do antigo condado de Nantes, foi incluído na rexión dos Países do Loira polo goberno de Vichy en 1941. Esta división da Bretaña confirmouse no proceso de rexionalización iniciado nos anos 1960 e consumado coa descentralización dos anos 1980. A restitución territorial da Bretaña histórica é, desde entón, unha demanda constante dos colectivos rexionalistas e nacionalistas bretóns, que desde os anos 1970 colaboran xuntos no denominado “movemento B5” (xa que reclama a constitución dunha rexión bretoa con cinco departamentos). As sondaxes efectuadas entre a poboación da Loire-Atlantique mostran que esta está maioritariamente a favor da reunificación, ao igual que a poboación da actual Bretaña administrativa. Durante o verán de 2001, o Consello Xeral de Loire-Atlantique aproba unha declaración na que se reclama o recoñecemento institucional da identidade bretoa do departamento. Días despois, o Consello Rexional de Bretaña aprobou unha resolución favorábel á restitución territorial da provincia histórica (Nicolas, 2001: 138-144). O grande obstáculo para ese eventual proceso de reunificación constitúe o feito de situarse en Nantes a capital dos Países do Loira e, por tanto, de boa parte das institucións rexionais.

ao ensino para adultos, ademais de Rennes e Nantes, 34 concellos galós ofertaban gratuitamente aulas nocturnas e cursos de lingua bretoa en 2002, entre eles vilas de interior como Dinan, Ploërmel ou Redon, ou cidades como Saint-Malo ou Saint-Nazaire. Ademais, nestes e outros concellos da Alta Bretaña dispénsase o ensino de bretón nos centros de ensino públicos, tanto de primaria como no secundaria. Finalmente, no ano 2000, diferentes tipoloxías de centros de ensino bilingüe bretón/francés³⁷⁴ funcionaban xa en Rennes, Nantes, Saint-Malo, Saint-Nazaire e outros núcleos urbanos importantes da Alta Bretaña. A presenza da lingua bretoa nos centros de ensino evidencia, pois, a importancia que esta ten na construción de significados en lugares centrais ao leste da fronteira lingüística tradicional en Bretaña.

Nunha enquisa sobre a lingua bretoa feita pola Ofis ar brezhoneg en 1999, case o 14% dos concellos da Alta Bretaña que responderon³⁷⁵ afirmaban contar con persoal ou concelleiros capaces de se expresar en bretón. Un 90% destes concellos afirmaba abertamente que a lingua bretoa tamén constitúe un elemento identitario importante na Bretaña oriental. Entre os concellos que máis presenza lle outorgan ao bretón como elemento de identidade encóntrase o de Rennes, precisamente a capital da Bretaña administrativa, e a súa aglomeración urbana. Isto resulta evidente na paisaxe lingüística da cidade, onde o bretón ocupa, ao lado dunha tímida e recente inclusión do galó, unha presenza crecente na sinalética pública e sinalización comercial, aínda que o francés continúe sendo aquí a lingua predominante.

8.1.b. O conflito identitario bretón-galó a través da sinalética pública

Sen dúbida, a paisaxe lingüística (sinalización de estradas, placas de rúas, indicadores direccionais, paneis de entrada e saída dos lugares, rótulos de establecementos comerciais, paneis interpretativos para turistas, etc.) aparece neste tipo de contextos como un dos compoñentes do lugar que mellor evidencia nel o peso dunha lingua no seu ámbito do significado nun lugar. Segundo Ar Rouz e Le Squère, a inclusión do bretón na sinalética da Alta Bretaña constitúe para unha parte significativa da poboación de fala romance o mellor xeito de explicitar simbolicamente a súa pertenza á Bretaña:

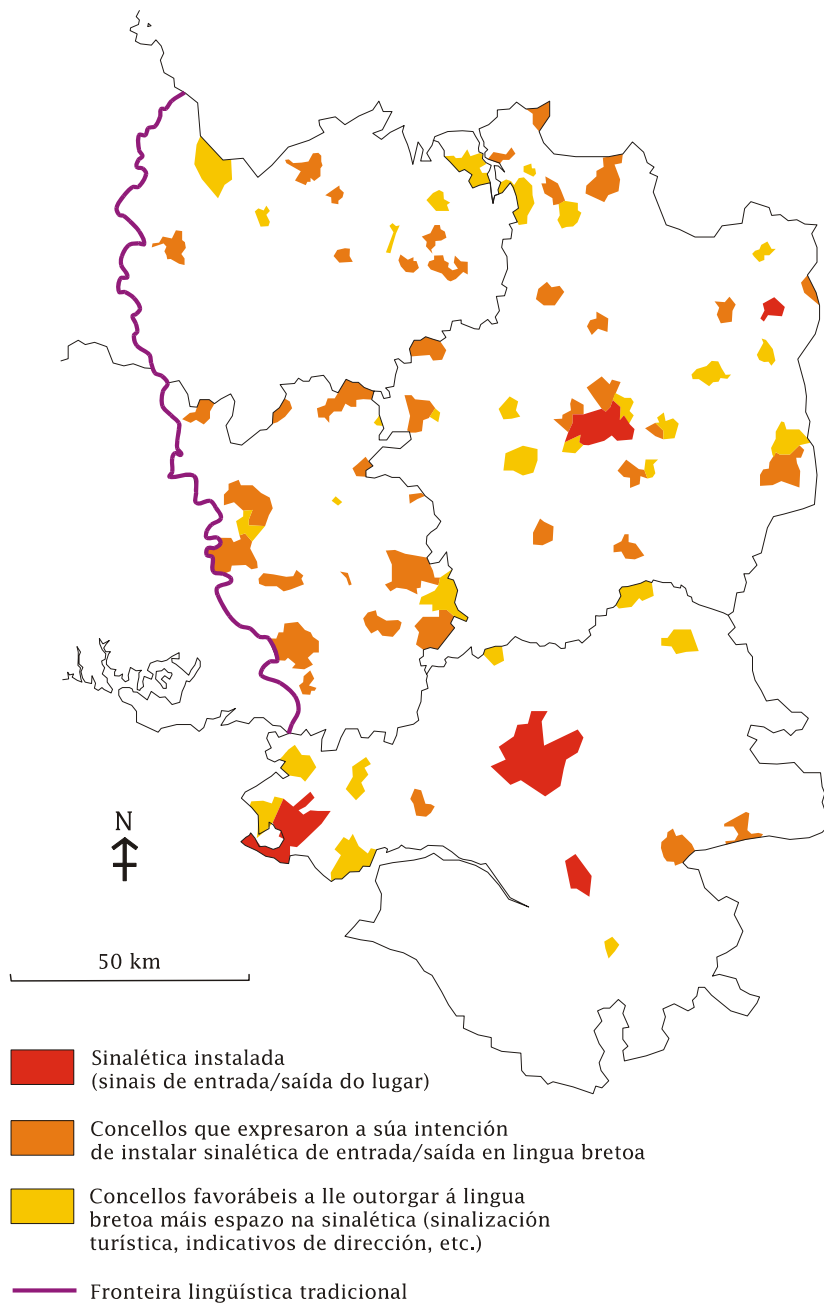
---

³⁷⁴ Trátase, en concreto, de centros públicos, centros privados católicos e centros públicos asociativos, estes últimos agrupados na asociación Diwan. A primeira escola Diwan, un centro de preescolar, abriuse en 1977 e en 2001, os centros Diwan, máis de 30, son integrados no sistema de ensino público francés. Para máis información, visítese: <<http://www.diwanbreizh.org>>.

³⁷⁵ Responderon a esta enquisa 420 concellos galós, o que representa o 47'7% do total de municipios (885) (Ofis ar brezhoneg, 2002: 61).

“C’est certainement aussi à l’aspect rassurant d’un symbole fort que l’on doit le résultat des nombreux sondages qui attestent que la majorité des Bretons sont favorables au maintien de la langue bretonne, qu’ils soient ou non bretonnants, de Haute ou de Basse-Bretagne. La majorité d’entre eux n’envisage pas, en effet, d’apprendre le breton, mais attache de l’importance à ce que la région soit reconnue et identifiée par « sa » langue. Le message portant sur l’appartenance d’un territoire marqué par un affichage bilingue vise donc à la fois les usagers permanents, afin qu’ils se reconnaissent dans leur ville et dans son appartenance à une région largement connue hors de ses frontières, et les usagers ponctuels (principalement les touristes), en signifiant la même appartenance, avec tout ce que cela pourra évoquer de positif chez eux par écho à des images répandues de la Bretagne sur les plans touristique, culturel, gastronomique, etc.” (Ar Rouz e Le Squère, 2005: 197)

MAPA 44. A PRESENZA DO BRETÓN NA SINALÉTICA PÚBLICA DA ALTA BRETAÑA (2002)

Elaboración propia a partir da cartografía publicada pola Ofis ar brezhoneg (2002: 65)

Isto explica en boa medida os resultados da enquisa municipal de Ofis ar brezhoneg, na que se basean as fontes do mapa 44 e os datos da táboa 8, e na que se rexistra un claro progreso da inclusión do bretón na sinalética pública en todos os departamentos da Alta Bretaña e un claro avance das posturas favorábeis ao respecto entre as administracións locais. Curiosamente, son os concellos dos departamentos meridionais (Morbihan e Loire-Atlantique), onde menos activo é o movemento galó (D’Hervé, 2005: 274), os que presentan unha aceptación máis alta á inclusión do bretón.

TÁBOA 8. A ACEPTACIÓN DA SINALIZACIÓN EN BRETÓN NA ALTA BRETaña

DEPARTAMENTOS	Porcentaxe de concellos que desexan incluír o topónimo bretón do seu nome nos indicadores de entrada e saída de centro urbano (1999)	Porcentaxe sobre o total departamental dos concellos que responderon á enquisa da Ofis ar brezhoneg (1999)
MORBIHAN	37,50%	44%
LOIRE-ATLANTIQUE	21,50%	35%
CÔTES-D’ARMOR	18,50%	56%
ILLE-ET-VILAINE	16%	52,50%

Fonte: Ofis ar brezhoneg (2002: 62)

O galó entra aquí en clara competencia co bretón. Sen dúbida, o ámbito da sinalética está a constituír unha das maiores evidencias da tensión simbólica e política que se dá, mesmo no plano político, entre as comunidades de tradición britófona e galófona (Bocquenet, 2001: 23)³⁷⁶. O peso crecente do bretón na paisaxe lingüística da Alta Bretaña e o apoio que a súa presenza simbólica recibe por parte de políticos e funcionarios contrasta coas fortes reticencias que estes mesmos mostran ante a inclusión do galó na sinalización. A presenza desta lingua na sinalética pública limítase practicamente aos paneis informativos bilingües da estación Charles de Gaulle do metro de Rennes³⁷⁷ e aos paneis de entrada das vilas de Lódeiac (Loudéac, Côtes-d’Armor), de La Maézierr (La Mézière, Ille-et-Vilaine) e Parczae (Parcé, Ille-et-Vilaine). A posibilidade de incluír o galó na sinalética pública da Baixa Bretaña está fóra do debate e mesmo a federación *L’Andon dou Galo* acepta o bretón, ao lado do galó, como elemento lexítimo da paisaxe lingüística da Alta Bretaña (Ar Rouz e Le Squère, 2005:

³⁷⁶ Algúns traballos como o Lena Bocquenet mesmo cualifican este contexto como “conflito lingüístico” (Bocquenet, 2001: 23-25).

³⁷⁷ Esta iniciativa do concello de Rennes, inicialmente partidario dunha sinalización bilingüe bretón-francés das estacións do metro, provocou outra tensión entre os movementos locais de defensa do galó e do bretón (Ar Rouz e Le Squère, 2005: 196-197). Nos últimos anos, o concello de Rennes comezou a mostrar o seu apoio á promoción e difusión do galó, especialmente a través do financiamento do festival *Mill Góll*, organizado cada mes de setembro por Bertaëyn Galeizz na praza do Parlamento de Bretaña, un lugar simbólico para na identidade bretoa.

196-197). Parece, porén, que os movementos bretón e galó están obrigados a chegar a un entendemento tácito sobre a presenza simbólica de ambas as linguas rexionais na Bretaña oriental: o primeiro, aínda que non sen dificultades, vai aceptando cada vez máis o recoñecemento do galó, mesmo na sinalética, sempre e cando o segundo non cuestione a inclusión de elementos bretóns na paisaxe lingüística da Alta Bretaña. Este acordo tamén parece estenderse a outros ámbitos da actual política lingüística en Bretaña, principalmente no ensino e nos medios de comunicación.

A posta en marcha desta política trilingüe na Alta Bretaña e bilingüe na baixa está a provocar xa as primeiras tensións no País Galó. O que deu en chamar a *Affaire des panneaux* constituíu, en novembro de 2005, a primeira reacción organizada contra a inclusión da lingua bretoa como elemento da paisaxe lingüística no País Galó. En novembro de 2004, o Consello Xeral do Morbihan³⁷⁸ decide incluír o bretón, ao lado do francés, na sinalización das estradas da súa competencia en todos os concellos do departamento, incluídos os galós. Deste xeito, ao longo de 2005, varios lugares do País Galó morbihanés son sinalizados usando os topónimos francés e bretón, pero non o galó. Isto suscita a forte protesta de once alcaldes de concellos britorromances, numerosas reaccións na prensa e a creación en Malestroit dunha *Association d'opposition à la signalisation bilingue en Pays Gallo* (AOSB)³⁷⁹. O movemento de protesta argumenta que a práctica do bretón desapareceu do Morbihan galó hai varios séculos e que noutras comarcas da Alta Bretaña nunca se chegou a utilizar nas prácticas lingüísticas habituais. A maioría dos alcaldes “rebeldes” e boa parte da opinión pública galó expresan claramente que a única sinalización bilingüe posíbel na Alta Bretaña debe incluír o galó antes que o bretón. A federación *L'Andon dou Galo* decidiu desvincularse publicamente deste movemento para evitar o conflito co movemento bretón no seo das institucións culturais³⁸⁰, e, sobre todo, porque a asociación máis activa contra a sinalización bretón-francés é contraria a toda sinalización bilingüe, mostrándose mesmo reticente a recoñecer o status de lingua rexional do galó. As accións mediáticas do 17 de novembro de 2005, na que membros da AOSB taparon con fita adhesiva os topónimos bretóns en varios indicadores do Morbihan galó, non fixeron máis que aumentar a

---

³⁷⁸ Os consellos xerais dos departamentos franceses equivalen administrativamente, aínda que en moitos aspectos non no ámbito competencial, ás deputacións provinciais españolas.

³⁷⁹ Para máis información: <<http://aosb.free.fr>>.

³⁸⁰ O movemento bretón é maioritario en moitas institucións culturais bretoas, nomeadamente no Instituto Cultural de Bretaña, e, desde a súa constitución nos anos 1970, o movemento galó tenta consolidar nelas a súa presenza.

distancia entre o movemento galó e a AOSB. Con todo, se pomos á parte o discurso desta asociación e os seus seguidores, a argumentación de moitos alcaldes e a de moitos lectores na prensa deixan entrever que parte da poboación da Alta Bretaña está a superar certos complexos fronte a britófona, entre eles tamén os lingüísticos, e que percibe un territorio lingüístico propio no que o bretón non pode ter, como forza do significado, o mesmo papel que na Baixa Bretaña. Sen chegaren a constituír un discurso organizado, as posicións galós neste *affaire des panneaux*, as non contrarias á protección e promoción linguas rexionais, parecen demandar unha territorialización da fronteira lingüística tradicional con respecto ás políticas culturais. Isto suporía unha redefinición dos criterios de territorialización das recentes políticas lingüísticas aplicadas en Bretaña e na que bretón e galó serían protexidos e promovidos pero cada un no seu contexto territorial particular. Evidentemente, resulta aínda prematuro aventurarmos as consecuencias que estas recentes reaccións poden ter tanto na política lingüística da administración rexional bretoa como nos movementos culturais bretón e galó, pero todo isto indica, ao noso ver, que o conflito identitario da Alta Bretaña sempre corre o risco de se reavivar cada vez que se pretenden facer esforzos para protexer as linguas rexionais na Alta Bretaña.

8.2. A delimitación do dominio lingüístico galó: mitos e realidades

Asumida ou non como elemento territorial, a fronteira que se toma na actualidade como referencia para delimitar o territorio galó e bretón foi trazada a finais do século XIX (1886) polo etnólogo Paul Sébillot. A chamada “liña Sébillot” é hoxe utilizada como referencia pola Ofis ar brezhoneg —creada, lembrémolo por inciativa da administración rexional— para delimitar os territorios da Alta e a Baixa Bretaña. Porén, o trazado da “liña Sébillot” non se basea en ningún estudo de campo, senón en testemuños que Sébillot obtivo por correspondencia de informantes que el consideraba cualificados. O propio Sébillot recoñeceu que o seu papel se limitou a unificar a serie de informacións fornecidas polos seus informantes. Outra fonte utilizada por este autor foron os datos sobre a lingua de predicación nas parroquias fronteirizas. Sébillot transmite, pois, informacións á escala municipal sobre as prácticas lingüísticas, agrupadas estas en “lingua bretoa” e “lingua francesa”³⁸¹ (Broudic, 1997: 45-50). Ao considerar as falas galó como variedades da lingua francesa, Sébillot non fornece datos

---

³⁸¹ En función das fontes e métodos utilizados por Sébillot, especialistas actuais como Fañch Broudic (1977: 45-50) cuestionan parcialmente a fiabilidade do trazado final.

sobre a práctica do romance vernacular con respecto ao francés e o bretón. Por outro lado, o límite lingüístico non continuou de recuar cara o oeste desde o seu trazado inicial por Sébillot, hai 120 anos. Diversas variedades de francés rexional fóronse impondo nas prácticas lingüísticas dos lugares de tradición britófona próximos á liña Sébillot, o que a converte nunha fronteira que se vai esvaendo, ao menos, en termos de oposición variedades célticas/variedades romances. Traballos como os de Panier, nos anos 1940, e de Timm, nos 1970, detallan este retroceso ao longo do século XX. O especialista Fañch Broudic (1997: 13) define a liña Sébillot como unha “fronteira evanescente”³⁸². Esta evanescencia da fronteira tradúcese, na opinión de Lena Bocquenet, na constitución dunha nova rexión cultural nas comarcas atravesadas pola antiga fronteira e que a autora denomina a “Bretaña mediana”:

“On pourrait alors s’interroger sur la validité de la frontière entre la Haute et la Basse-Bretagne. Elle est plus moins effective dans les mentalités mais beaucoup moins sur le plan géographique et linguistique [...]. Il est évident que l’hypothèse du développement d’une zone médiane entre la Haute et la Basse-Bretagne semble plus recevable que celle de la radicalisation d’un tracé frontalier. Les disparités identitaires s’atténuent, les locuteurs évoluent vers une homogénéité linguistique à travers la pratique du français” (Bocquenet, 2001: 97).

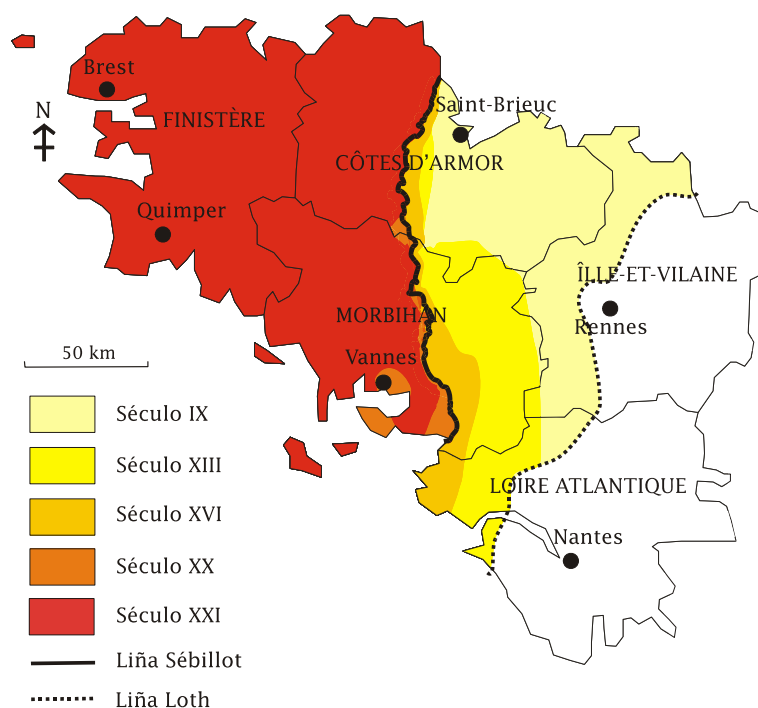
Porén, a pesar de que a liña Sébillot xa non constitúe un límite real entre as prácticas lingüísticas da Alta e a Baixa Bretaña, esta continúa sendo a referencia para distinguir territorialmente estas dúas rexións etnolingüísticas bretoas (Broudic, 1997: 11-93; Le Coadic, 2004). Na realidade, o retroceso da práctica do bretón en favor da do galó, primeiro, e do francés, a partir sobre todo do século XIX, é ben anterior ao século pasado. Por tanto, a fronteira é dinámica desde a súa mesma constitución inicial e a súa evolución está ligada á ocupación poboacional das comunidades britófonas desde a súa chegada a Bretaña. Até mediados do século XIX, críase que o bretón era unha supervivencia da antiga lingua gala, de tipo céltico. En 1883, pouco antes do trazado da liña Sébillot, Joseph Loth demostra na súa tese de doutoramento que o bretón é de procedencia insular e, por tanto, unha lingua esóxena. Este autor sostén que, tras a caída do Imperio Romano e fuxindo das invasións de anglos e saxóns, unha corrente migratoria procedente da Britannia céltica, isto é, da actual illa da Gran Bretaña, ocupa a península de Armórica. Os bretóns que alí chegan traen con eles a súa organización

---

³⁸² Con respecto á evolución territorial da Baixa Bretaña, este autor conclúe o seguinte: “La Basse Bretagne n’est donc plus ce qu’elle était. Ou alors, il faut considérer la ligne Sébillot comme en étant la limite intangible. Mais la frontière linguistique n’ayant jamais été stable, le territoire de la Basse-Bretagne peut aussi, depuis plus de deux siècles, être considéré comme étant en constante diminution” (Broudic, 1997 : 93).

social, a súa cultura e a súa lingua. Así, a península pasou a se chamar tamén Bretaña ou *Pequena Bretaña*. Segundo Loth, á súa chegada a Armórica, os bretóns encóntranse cun territorio totalmente romanizado. Baseándose na orixe e composición dos topónimos da actual Bretaña, Loth trazou unha liña de expansión máxima do bretón na península armoricana e que data no século IX. Esta liña, coñecida como *liña Loth*, converteuse nunha referencia clásica para marcar o inicio da contracción territorial do dominio lingüístico bretón (Tanguy, 1980: 429).

MAPA 45. O RETROCESO TERRITORIAL DA PRÁCTICA DO BRETÓN

Elaboración propia a partir de Broudic (1997) e Tanguy (1980)

Con todo, as conclusións de Loth foron revisadas durante a segunda metade do século XX. En 1963, o xeolingüista François Falc'hun publica a súa tese doutoral, na que demostra que a península armoricana ficaba lonxe de estar completamente latinizada á chegada dos bretóns. Falc'hun sostén que a ocupación bretoa non se produciu coa mesma intensidade ao leste da liña Loth, incluída a actual Baixa Bretaña³⁸³, e que o galo, o céltico continental, aínda se falaba en amplas áreas do

³⁸³ Así, nas zonas de inmigración bretoa máis dispersa, en concreto na rexión de Vannes, onde o latín mantiña unha presenza importante, mantívose a práctica do céltico continental dos galos armoricanos. A unificación das dúas variedades célticas de Bretaña, insular e continental, parece producirse durante os séculos X e XI baixo a influencia da vila de Carhaix. A presenza do elemento continental explica a importante distancia lingüística existente entre o bretón vannetês e o resto de variedades lingüísticas bretoas (Falc'hun, 1963: 336-345). Falc'hun considera, pois, que a liña Loth non marca a extensión máxima da práctica do bretón, senón a do céltico en xeral, tanto o insular como o continental: "Loin de marquer l'avance extrême de la langue bretonne au moment de sa plus grande extension, elle ne peut

interior e do litoral tras a caída do Imperio Romano. As teses de Falc'hun son apoiadas e desenvolvidas polo historiador e lingüista Léon Fleuriot (1980: 51-78), quen tamén lembra que na Baixa Bretaña existían enclaves romances xa nos inicios do século V (Fleuriot 1980: 87-89, 1982: 31). Con respecto á Alta Bretaña, Bernard Tanguy (1980: 455-462) confirma o que alí observara o propio Loth: que tamén a ocupación bretoa foi territorialmente desigual e que ao longo da Idade Media a práctica do bretón, en retroceso, conviviu coa do romance vernáculo, a base do galó actual, constituíndo o que se deu en chamar unha “zona mixta” (Le Coadic, 2004)³⁸⁴. Tanguy suxire que a ocupación bretoa na Alta Bretaña se puido producir en dúas fases: unha primeira fase político-relixiosa, vinculada coa conquista das dioceses de Vannes, Rennes e Nantes, e unha segunda, dispersa e indiscriminada, de tipo migratorio e militar (Tanguy, 1980: 459).

En 1990, o estudo toponímico de Yves Le Moign vén confirmar que ao leste da liña Loth, en zona mixta, os establecementos bretóns foron máis dispersos ao norte, nas comarcas de Saint Brieuc, Lámalle e Saint-Malo³⁸⁵, do que o sur, onde o retroceso da práctica do bretón foi, de feito, máis lento. No norte da zona mixta a xeneralización da práctica do romance prodúcese xa, segundo Loth (Tanguy, 1980: 455), entre os séculos X e XII baixo a influencia de Rennes e Nantes. Segundo Falc'hun (1963: 336-345) e Tanguy (1980: 448-452), as redes viarias constitúen verdadeiros eixos de difusión do romance durante a Idade Media a partir dos centros urbanos de Rennes e Nantes, capitais ducais de lingua romance. As principais ligazóns entre estas cidades e a Baixa-Bretaña, cuxo principal núcleo naquela altura era Carhaix, pasaban por Saint-Brieuc e non por Vannes, o que explicaría a lentitude do retroceso do bretón entre esta cidade e Nantes.

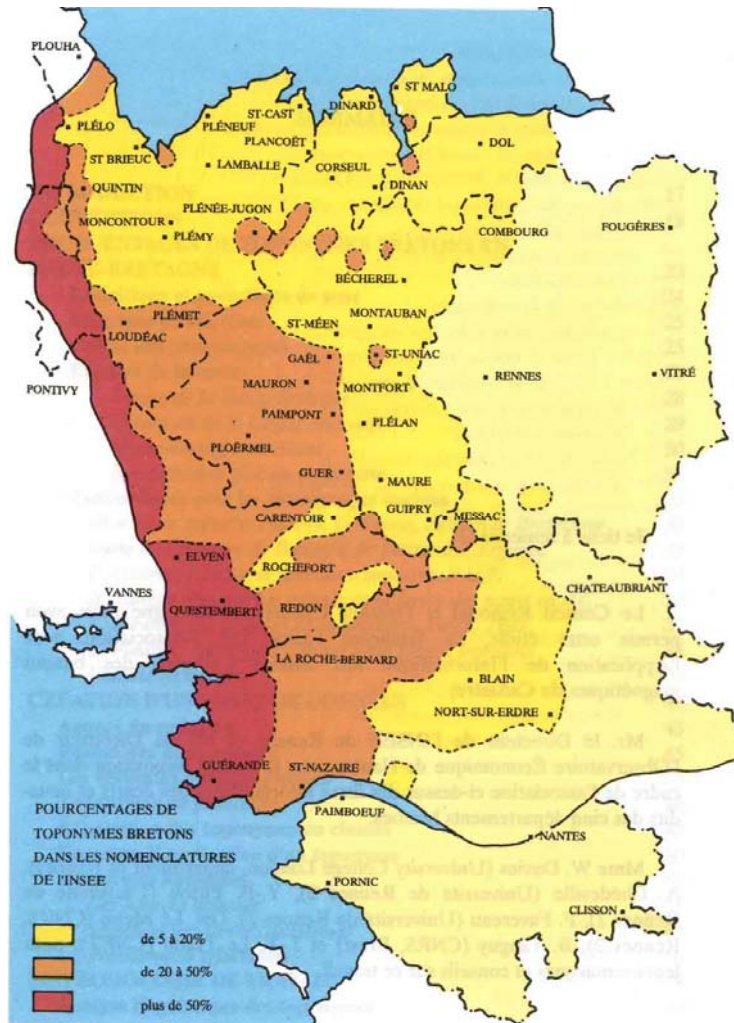
---

correspondre qu'à une étape de la régression du gaulois acculé à la péninsule armoricaine, où il n'a trouvé de frontière relativement stable que derrière le bassin de la Vilaine” (Falc'hun, 1963: 342).

³⁸⁴ Léon Fleuriot compara a situación sociolingüística desta zona mixta durante a Idade Media á que se vivía na mesma época na Inglaterra normanda: “Pendant plusieurs siècles, entre la Rance et l'Oust, la situation sociolinguistique devait rappeler celle de l'Angleterre du 11e au 15e siècle, durant la coexistence entre saxon et franco-normand [...]. Il semble d'ailleurs que le breton disparût plus tôt sur la côte nord que dans l'intérieur, du Méné à la forêt de *Brecilien* (Brocéliande)” (Fleuriot, 1980: 95). É precisamente sobre a existencia desa zona mixta galó/bretoa durante a Idade Media na que se basea o movemento de defensa do galó para o definir como unha lingua romance diferenciada das veciñas polo seu substrato bretón (Manzano, 1997b: 418).

³⁸⁵ Aquí os topónimos de orixe bretoa non superan o 20% do total (ver mapa 31).

MAPA 46. O PESO DA TOPONIMIA BRETOA NA ALTA-BRETAÑA

Tirado de Le Moign (1990)

Por tanto, non se debería considerar a liña Loth como unha fronteira infranqueábel para a práctica do romance. A chegada de numerosos continxentes britófonos procedentes da Gran Bretaña e o seu asentamento na península armoricana supón, en efecto, a fundación de Bretaña como lugar e a estruturación dunha nova rexión cultural e lingüística céltica no continente. Porén, tamén parece indiscutíbel que o romance que deu lugar ao galó era practicado na mesma antes e durante as migracións bretoas³⁸⁶. A poboación bretoa trae consigo a súa organización socioterritorial en parroquias e a súa lingua, cuxa práctica se difunde por todo o territorio que ocupan, aínda que, como vimos, só se consolida contra o oeste onde os seus establecementos

³⁸⁶ A este respecto, Léon Fleuriot é claro ao falar da zona mixta da Alta Bretaña medieval: “Cette dualité de langues et de populations dans toute la Bretagne orientale est attestée au 9e siècle, mais elle existait *a fortiori* aux siècles antérieurs, bien que la zone de langue romane ait été relativement restreinte dans la Bretagne antérieure aux conquêtes de Nominoë. Seul le manque de documents oblige à recourir aux témoignages du 9e siècle” (Fleuriot, 1980: 93).

son máis densos. Desde a súa chegada ao continente³⁸⁷, as comunidades britófonas defenden a súa independencia territorial e mesmo practican unha política expansiva. A partir do século V, os bretóns da península armoricana desafiaban continuamente o poder romano, primeiro, e despois o dos reis francos que se fan coa Galia (Monnier e Cassard, 2003: 97-105; Tonnerre, 1994: 33-36). Nos inicios do século IX, Carlomagno reconece finalmente o territorio dos bretóns, que daquela só abranguíaa as terras situadas ao oeste da liña Loth excepto o antigo condado de Vannes. Para frear o expansionismo territorial dos clans bretóns no continente, Carlomagno agrupa os condados de Rennes, Nantes e Vannes, veciños á Pequena Bretaña, nas chamadas *Marcas de Bretaña*³⁸⁸. Estas marcas, embrión do que máis tarde será o País Galó, constitúen un territorio fronteirizo encomendado a importantes xefes francos como o mítico Roldán e ao longo do cal se constrúe un sistema de fortificacións defensivas. Nestas Marcas, en especial os condados de Rennes e Nantes, non parece probábel que se falase un romance diferente do practicado nos condados veciños do Maine e o Anjou. Durante a crise do Imperio carolinxio, Nominoé³⁸⁹, xefe bretón designado por Luís o Piadoso para gobernar as Marcas, e os seus sucesores, Erispoé e Salomon, revélanse de novo contra os sucesores de Carlomagno na Galia e proseguen as conquistas territoriais. En 851, Carlos o Calvo, derrotado en Angers, vese obrigado a aceptar a autonomía dos bretóns, que expanden o seu dominio territorial, non só polas Marcas de Bretaña, senón tamén por toda a península do Contentin e o oeste dos condados do Maine e do Anjou. Aínda que os bretóns perden despois, durante o século X, boa parte destes territorios en favor dos normandos e dos condes anxevinos, as Marcas de Bretaña ficarán definitivamente no interior do que se converte en Ducado de Bretaña. O ducado bretón gozará dunha ampla autonomía política, económica e cultural até 1532, data en que o Reino de

---

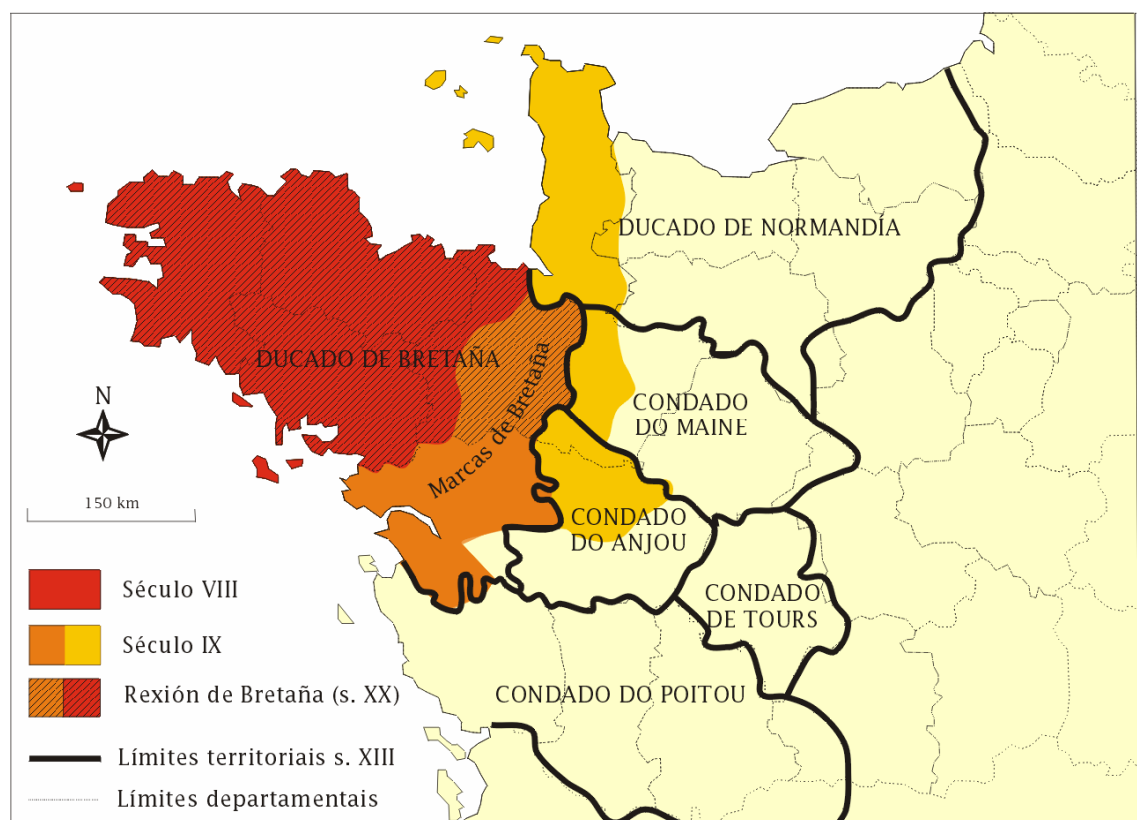
³⁸⁷ O éxodo bretón produciuse en sucesivas ondas que deron comezo durante o século III propiciadas polo poder romano, que gobernaba en ambas as marxes da Mancha. Xa desde antes desa época, as relacións entre a Confederación Armoricana, a asociación de tribos célticas das actuais Bretaña e Normandía da que fala Xulio César, e os pobos célticos insulares eran intensas. A chegada de bretóns a Armórica, incluídas as costas normandas dos actuais departamentos de Calvados e Manche, intensificouse durante os séculos V e VI coas invasións xermánicas das Illas Británicas (Fleuriot, 1980: 38-50; Monnier e Cassard, 2003: 97-100; Tonnerre, 1994: 33-36).

³⁸⁸ As primeiras atestacións textuais das Marcas de Bretaña datan de 778 (Cintré, 1992 : 13).

³⁸⁹ A tradición nacionalista bretoa cualifica a Nominoë de *Tad ar Vro* (pai da patria). Porén, autores como Noël-Yves Tonnerre consideran que as revoltas dos xefes bretóns nesta época non teñen un carácter patriótico ou nacionalista: “La révolte de Nominoë, la politique de Salomon doivent être jugées au niveau des luttes du monde carolingien. Loin d’établir une identité bretonne tournée vers le passé, les princes bretons ont cherché à adopter les institutions carolingiennes : le développement d’une nouvelle administration, les progrès de la vassalité, la réforme monastique ont engagé la péninsule dans un processus d’assimilation aux structures du monde franc” (Tonnerre, 1994: 547-542).

Francia o anexiona para convertelo nunha provincia durante o Antigo Réxime (Cassard, 2002b; Cintré, 1992: 9-25; Monnier e Cassard, 2003: 107-115).

MAPA 47. A EVOLUCIÓN TERRITORIAL DE BRETAÑA E DO OESTE DE FRANCIA

Elaboración propia

A inclusión das Marcas en Bretaña ten como consecuencia a aparición de dous centros económicos e de poder: un oriental e céltico, culturalmente vinculado ás Illas Británicas, e outro oriental e románico, culturalmente inserido na rexión do Loira, cuxos centros eran Tours e Angers, e, por tanto, na órbita na Neustria franca³⁹⁰. Durante os séculos IX e X, o polo occidental é política e culturalmente dominante. Así, por exemplo, nos condados románicos de Rennes e Nantes, a aristocracia galorromana, que comparte o poder coa bretoa, mesmo adopta con frecuencia nomes bretóns (Fleuriot, 1980: 92, 1982: 31; Tonnerre, 1994: 381-382)³⁹¹. Durante o século X, as invasións normandas e os ataques dos condes francos veciños, especialmente os do Anjou, provocan en Bretaña unha grave crise política, económica e cultural. Numerosas abadías bretoas, os principais centros culturais célticos de Bretaña, son destruídas polos

³⁹⁰ De feito, na Bretaña do século IX, un *francus* ou *gallek* era toda aquela persoa, residente ou non en Bretaña, que se expresaba en lingua romance e que, por tanto, non sera *britannus* (Fleuriot, 1980 : 92).

³⁹¹ Fleuriot (1982: 31) insiste no feito de que se trata máis dunha moda debida á expansión do poder bretón do que a proba dunha verdadeira asimilación lingüística.

normandos ao que lle seguiron os enfrontamentos entre os condes bretóns e os de Rennes e Nantes, emparentados cos señores lixerianos de liñaxe franca. Finalmente, a finais do século X, co triunfo do conde de Rennes, as antigas Marcas convértese no novo centro político e cultural da Bretaña. Un século máis tarde, á dinastía da Casa de Rennes séguelle a de Nantes, en cuxa corte se deixa de practicar definitivamente o bretón baixo o reinado de Alain IV (1084-1112). A primacía do leste consolídase, pois, durante o século XI, época na que os especialistas datan a desaparición da práctica do bretón e a xeneralización do emprego do romance na zona mixta comprendida entre Rennes e Saint-Brieuc³⁹². Trátase dunha época de transformación das vellas institucións brito-carolinxias que da lugar ás ducaís, que perdurarán até o Renacemento. Durante o século XII, Nantes pasa a ser o centro político e económico de Bretaña. Alí residirá con frecuencia a corte ducal, o que coincide co retroceso do bretón en favor do galó no sur da zona mixta, entre Nantes e Vannes, durante a baixa Idade Media e o Renacemento. Por outro lado, a influencia lixeriana, en concreto a anjevina, refórzase durante os séculos XII e XIII, especialmente durante a época Plantagenêt. Os datos da antroponimia desta época revelan un importante retroceso da influencia bretoa xa durante o século XI (Cassard, 2002a, 2002b; Fleuriot, 1980: 94-97, 1982: 31-32; Monnier e Cassard, 2003: 117-133, 142-150; Tonnerre, 1994: 382-403).

Como vemos, non podemos entender a estruturación actual do dominio lingüístico britorromance sen termos en conta a evolución territorial de Bretaña no contexto do Grande Oeste francés. En función do que acabamos de ver, as actuais variedades do que se considera galó poderían ser o resultado da evolución do romance lixeriano falado nas Marcas de Bretaña e da súa expansión cara ao oeste. De feito, en detrimento do galo céltico, o latín xa se practicaba habitualmente en amplas rexións do leste da Alta Bretaña nos inicios do século V:

“Vers 400, on peut penser que le latin dominait déjà les régions de Nantes, Rennes, Vannes, Corseul, Alet ; les campagnes dans ces régions devaient déjà être plus ou moins bilingues. À l’ouest de la ligne Alet-Corseul-Vannes, il semble bien au contraire que le latin n’était vraiment connu que dans des îlots autour des principales agglomérations [...]” (Fleuriot, 1980: 87).

Entre os séculos IX e X, nos condados de Rennes e Nantes a práctica do bretón debía ser testemuñal alén de eventuais enclaves britófonos (Fleuriot, 1980: 94-97). Por tanto, nesta parte da Alta Bretaña a evolución do latín local para o britorromance non

---

³⁹² Algúns especialistas mesmo consideran que a romancización da maioría dos britófonos da zona mixta se produce xa no século anterior e no espazo de dúas xeracións (Capelle, 1989 : 49).

debeu constituír un proceso moi diferente do que se coñeceu nos condados veciños do Maine e do Anjou. De feito, como xa dixemos, é bastante probábel que, xa antes da fundación de Bretaña, entre os séculos VIII e IX, o latín falado nos condados de Rennes e Nantes non fose moi diferente do practicado nos condados lixerianos. Por outro lado, as comunidades britorromances da zona mixta, que nunca perderon o contacto con Rennes e Nantes, tampouco deberon falar unhas variedades moi diverxentes, aínda que sen dúbida influenciadas polo bretón³⁹³, con respecto ás faladas nas bisbarras das capitais ducais. Desta perspectiva, cómpre considerarmos a serio a posibilidade de que as variedades britorromances sexan a evolución actual dun antigo romance lixeriano falado, ao menos, na Bretaña, no Anjou, no Maine e na Touraine (Condado de Tours). Esta é, de feito, a opinión habitual na lingüística románica, expresada por autores como E. Görlich ou P. Guiraud (1968) e asumida por estudosos do galó como G. Dottin (1901: 15) ou Théophile Jousset (Capelle, 1989: 49; Álvarez-Pereyre, 1984: 187-191)³⁹⁴. Varios feitos históricos sustentan esta hipótese:

1. As tribos galas armoricanas, nas que se incluían as da Bretaña prerromana (Venetes, Osismes, Coriosolites, Namnetes e Riedones), tamén se estendían polo Maine e boa parte da Normandía occidental. Para os romanos, o denominado *Tractus Armoricanus* (país ou territorio armoricano), incluía tribos galas desas terras alén da Bretaña actual (Wikipedia, 2006a). Cabe supor que, lingüisticamente, estas tribos armoricanas compartían, se non unha mesma variedade, ao menos si numerosos elementos comúns, especialmente lexicais. Por tanto, toda a Bretaña compartiría un substrato prerromano moi similar ao de Maine e Normandía³⁹⁵.

---

³⁹³ Os estudos sobre o léxico galó non deixan lugar a dúbidas sobre a entrada de léxico bretón, especialmente nas variedades occidentais, cuxa práctica conviviu co céltico britónico durante a Idade Media. Claude Capelle (1989: 79) identifica “une concentration dans l’est des Côtes-du-Nord [Côtes-d’Armor] et du Morbihan, et des indices dans le nord de l’Ille-et-Vilaine, la région de Redon et en Loire-Atlantique. Par contre, la majeure partie de l’Ille-et-Vilaine ne révèle pas de trace d’une influence du breton sur le gallo”.

³⁹⁴ Jousset, autor dun dos primeiros estudos integrais sobre o galó, afirma claramente xa en 1937: “À notre avis, le parler gallot représente le dialecte bas-latin de la IIIème Province Lyonnaise où était comprise l’Armorique. Il n’y a aucune différence essentielle entre lui et ses voisins de l’Anjou et du Maine. L’avance du français dans la région du Mans et de Tours est récente” (citado por Capelle, 1989 : 49).

³⁹⁵ Estas relacións étnicas das antigas tribos galas da actual Bretaña coas do Maine e Normandía son a miúdo obviadas pola historiografía bretoa, quizá co interese de reforzar o discurso sobre a especificidade cultural de Bretaña.

2. Durante toda a dominación romana, algo máis de catro séculos, a actual Bretaña encontrouse inserida no mesmo marco territorial dos territorios tradicionais da Touraine, do Maine e do Anjou. No contexto territorial da Gallia Lugdunensis primeiro e da Lugdunensis III despois³⁹⁶, os eixos máis importantes da romanización e da latinización da Península armoricana proviñan do Val do Loira, de Le Mans (Suindinum) e Angers (Iuliomagnus), entrando por Nantes (Condevicnum) e Rennes (Condate) até Carhaix (Éveillard e Le Pennec, 2002; Monnier e Cassard, 2003: 67-85). Isto explicaría, ademais, o feito de as bisbarras de Rennes e Nantes coñeceren unha maior latinización que o resto da Península armoricana no século V (Fleuriot, 1980: 87-89).
3. A cristianización³⁹⁷ da Bretaña estivo marcada, xa desde o Baixo Imperio Romano, polo arcebispado de Tours, ao que aínda pertencen hoxe todos os bispados da Bretaña, do Maine e do Anjou. Neste contexto, tras a crise provocada polos ataques normandos do século X, a rede monacal en Bretaña reactivábase coa chegada no século XI de numerosos monxes procedentes de abadías do Val do Loira. Por outro lado, estas abadías xestionaban numerosas parroquias en Bretaña. No século XII, a chegada da reforma cisterciense a Bretaña tamén se fai a través do eixo lixeriano. Esta influencia monacal é particularmente forte na Alta Bretaña³⁹⁸ (Monnier e Cassard, 2003: 126-130; Raude, 2001: 7-8; Pichot, 2002).
4. Tras as invasións normandas, prodúcese un proceso de integración da nobreza bretoa na franca, esta última xa de lingua romance no século XI. A maioría dos casamentos dos nobres bretóns, especialmente os dos condes de Rennes e Nantes, vinculábaos habitualmente con familias aristocráticas do Val do Loira. Neste contexto prodúcese precisamente a inserción de Bretaña no Imperio anxevino dos Plantagenêt durante o século XII (Monnier e Cassard, 2003: 123-126).

---

³⁹⁶ Ver mapa 38.

³⁹⁷ Como se sabe, tras a disolución do Imperio Romano, a cristianización foi o principal factor de latinización da poboación en toda a Romanía occidental.

³⁹⁸ “Le phénomène des prieurés est, là comme ailleurs, de grande importance mais il prend des caractères propres. Les abbayes ligériennes ne se contentent pas de rénover les vieilles maisons, elles s’implantent elles-mêmes et avec une forte densité [...]. Leur influence ne gagne cependant guère la Basse-Bretagne, les relations avec la noblesse et sans doute la question linguistique expliquant cela” (Pichot, 2002: 74)

Como vemos, os vínculos no ámbito do significado e das relacións sociais entre a Península armoricana, especialmente da súa parte oriental, e o val do Loira (Anjou, Maine e Touraine) e o Grande Oeste son antigos. Estes non só non desaparecen coa chegada dos bretóns e a creación de Bretaña como territorio, senón que se reforzan a partir do século XI. As investigacións xeolingüísticas, desde as tradicionais do século XIX até as cuantitativas do XX, mostran que as variedades britorromances conservan aínda numerosas características comúns coas do Maine e o Anjou e, en xeral, co Grande Oeste oitilano. O ALBRAM (Guillaume e Chauveau, 1975, 1983), que inclúe o País Galó, o Maine e o Anjou, verificou esta proximidade xeolingüística. Mais recentemente, a análise dialectométrica efectuada por Hans Goebel e o seu equipo mostran claramente que as variedades galó se insiren, dentro do dominio de oíl, no seu conglomerado centro-occidental, ao lado das francesas, anxevinas, poitevinas e normandas (Goebel, 2004)³⁹⁹. Así, segundo as investigacións, parece claro que a fronteira ducal de Bretaña non constitúe, nin probablemente constituíu nunca, unha fronteira lingüística importante dentro do dominio galorromance. Jean-Paul Chauveau, coautor do ALBRAM e un dos maiores especialistas sobre as variedades britorromance, reconece que estas se encontran inseridas no contínuum xeolingüístico do Grande Oeste sen que a antiga fronteira ducal poida servir de referencia tallante:

“En effet les traits qui caractérisent le gallo par rapport au français, depuis une époque reculée ne peuvent servir à fixer son domaine géographique puisqu’ils s’étendent à l’ensemble des dialectes occidentaux. Des traits dont l’origine est moins ancienne ne sont plus utilisables, car ils n’affectent que des parties toujours variables du domaine linguistique. En somme, aucun trait phonétique général en Bretagne romane ne lui est propre, et aucun trait qui lui est propre n’y est général. Il ne s’agit nullement d’une situation spécifique, mais d’une constatation qui peut être faite à propos de tout dialecte” (Chauveau, 1984: 153).

Máis adiante, Chauveau admite máis concretamente que a fronteira lingüística do galó non se pode establecer con respecto ao Anjou e, sobre todo, ao Maine:

“Car les limites à l’est de la Bretagne sont encore moins tranchées qu’au sud. Bon nombre de traits phonétiques caractéristiques de la partie orientale de la Bretagne romane s’étendent également sur tout ou partie du département de la Mayenne” (Chauveau, 1984: 155).

Porén, a pesar da evidencia dun antigo contínuum xeolingüístico brito-lixeriano, os especialistas bretóns, como Alain Raude, vinculados ao movemento de defensa do galó, propoñen asumir a fronteira tradicional de Bretaña como referencia para marcar o

---

³⁹⁹ Ver mapa 39.

límite leste dun dominio britorromance específico (Raude, 2003: 3-4)⁴⁰⁰. As principais asociacións de defensa e promoción do galó, Maèzoe⁴⁰¹ e Bertaèyn Galeizz, preocupadas, como vimos, en afirmar a britonidade do galó, asumen a posición de Raude e consideran o “anxeveno” como unha lingua romance diferente do galó, ao igual que o francés, o normando e o poitevino. En xeral, especialistas e asociacións da Alta Bretaña consideran que o anxeveno, o romance do Anjou e da Touraine, e, por tanto, tamén a da corte dos Plantagenêt⁴⁰², se converteu progresivamente en galó por mor das influencias locais (Maèzoe, 2004; Raude, 2001: 7-8, 2003: 4-5). Segundo estes, o galó é, pois, o resultado da focalización do anxeveno difundido na Alta Bretaña só a partir do século XI. Raude, ademais, defende a existencia dun britorromance primitivo, tipoloxicamente conservador, practicado en toda a Bretaña antes da difusión do anxeveno e do que se poden encontrar varios vestixios nas actuais variedades bretoas⁴⁰³. Este autor afirma, pois, que a expansión para ao oeste do anxeveno non só se fai a expensas do bretón, senón tamén dese britorromance primitivo⁴⁰⁴. Este duplo substrato, céltico e romance, sería, segundo Raude, o factor determinaría unha evolución propia do anxeveno en Bretaña.

Polos motivos históricos e territoriais que expuxemos anteriormente, e concordando con Jeusset, cremos que esta teoría do britorromance primitivo debería, como mínimo, matizarse xa que é pouco probábel que se producise unha ruptura

⁴⁰⁰ Con todo, Raude reconece a arbitrariedade da medida: “Il est bien entendu que cette limite ne constitue pas une frontière linguistique, concept toujours arbitraire quand il s’agit de délimiter des parlers appartenant au même groupe linguistique” (Raude, 2003: 3).

⁴⁰¹ Para máis información: <<http://www.maezoe.com>>.

⁴⁰² A este respecto, Raude lembra que na Inglaterra medieval foi o anxeveno a lingua oral de prestixio e non o normando (Raude, 2001: 8). Na actualidade, aínda que non sen polémica, considérase que o romance de oíl falado pola nobreza anglonormanda e transcrito en numerosos documentos estaba baseado no normando continental e influído polo francés (Lepelley, 1972; Jong, 1988; Iglesias, 1988, 1992). As afirmacións de Raude e certas características do anglonormando medieval (p.ex., a palatalización habitual de [k]+[a] en [ ], ausente, como vimos, no normando) poderíannos facer pensar que este era, máis ben, “angloanxeveno”. Así e todo, a verificación deste hipótese está aínda por facer.

⁴⁰³ “Durant ce temps le bas-latin impérial poursuivait son évolution pour devenir le gallo-roman. En Armorique devenue bretonne le gallo-roman fut parlé du 6ème au 11ème siècle concurremment avec le vieux-breton entre Loire et Vilaine, à Rennes, dans une partie du Penthièvre. Cette forme de roman, aussi nommée Britto-Roman Primitif est proche du gallo-roman occitan (ainsi pour les terminaisons en *-ac* et en *-at*) et à certains points communs avec le vieux-breton, tels l’existence de spirantes dentales et l’évolution du *ô* latin en *u*. Le breton a reçu du britto-roman un bon nombre de mots, tels *pussun*, *sassun*, *bultur*, etc.” (Raude, 2001 : 5).

⁴⁰⁴ “La langue d’oïl introduite en Bretagne représente une coupure nette par rapport avec le britto-roman primitif. Il s’agit bien de substitution. On passa de *cap* à *chief*, de *puczun* à *poison*, de *saczun* à *saézon*, de *ausill* à *ozier*, etc. [...] Cependant la langue venue de l’est ne resta pas identique aux parlers voisins de Maine-Anjou et Poitou. Adaptée à la société bretonne elle devint le gallo” (Raude, 2001 : 8).

xeolingüística na Bretaña oriental, ao menos nos condados “francorromances” de Rennes e Nantes, durante e despois da chegada das comunidades bretoas. Porén, si nos parece máis probábel que as migracións bretoas deixasen illados os enclaves romances da Baixa Bretaña a partir do século V. Nestes enclaves, situados en lugares estratéxicos (centros urbanos como Carhaix ou Vannes, salinas, explotacións mineiras), púidose ter falado romance de xeito ininterrompido até o século X⁴⁰⁵. Nese caso, os “illotes” romances da Baixa Bretaña ficaron illados do contínuum románico antes das grandes mutacións lingüísticas oilitanas do século VI, especialmente as ditongacións que distinguen as variedades de oíl das occitanas⁴⁰⁶. Isto podería explicar, entre outras posíbeis hipóteses, o carácter conservador dos préstamos de orixe romance no bretón da Alta Idade Media.

Co obxectivo de comprobarmos se, en efecto, a antiga fronteira do Ducado de Bretaña supón unha fronteira lingüística, decidimos realizar unha revisión sobre os atlas lingüísticos (ALF e ALBRAM) do trazado das isoglosas normalmente mencionadas polos diferentes especialistas para caracterizaren o galó no seo do dominio de oíl. Tratábase de vermos se existía algún feixe de isoglosas que marcasse unha ruptura entre ese dominio lingüístico galó e as variedades veciñas do leste e de comprobarmos até que punto fronteira ducal e provincial resultaba coincidente con eventuais límites lingüísticos. Os criterios lingüísticos tidos en conta polos especialistas⁴⁰⁷ son sobre todo fonéticos e morfolóxicos e están estudados habitualmente dun punto de vista diacrónico, isto é, partindo sempre do latín. Os criterios que incluímos na nosa análise son un total de 16 (ver táboa 9) e analizáronse a través de 46 variábeis ou palabras. Así, algúns criterios especialmente recorrentes nas descricións do galó (1, 2, 7, 13, 14, 15) foron estudados máis polo miúdo en diferentes variábeis, tendo en conta aspectos como o contexto fonolóxico, no caso dos criterios fonéticos (1, 2, 7), ou atendendo a diferentes formas dun paradigma verbal no caso dos criterios morfolóxicos (14, 15).

---

⁴⁰⁵ En efecto, sábese que o romance falado na bisbarra de Vannes influenciou o bretón dos inmigrantes que alí se instalaram. Por outro lado, existen atestacións dun enclave romance nunha antiga salina romana na Baixa Bretaña do século X (Fleuriot, 1980: 67-69, 87-88). Jeusset identifica varios enclaves na actual Baixa Bretaña onde se puido ter practicado o romance até o século VIII (Capelle, 1989: 49).

⁴⁰⁶ Falaremos polo miúdo destas diverxencias ao tratarmos o dominio lingüístico poitevino-santonxés.

⁴⁰⁷ Partimos basicamente dos criterios empregados por Jean-Paul Chauveau (1984, 1989), considerado especialista de referencia na delimitación e caracterización do galó. Por tanto, na nosa análise non se inclúen outros criterios considerados importantes pero non cartografados por este autor como, por exemplo, a contracción do artigo definido plural ou a terminación verbal das terceiras persoas do plural. Con todo, incluímos na nosa análise unha serie de variábeis morfolóxicas cartografadas a partir de varios mapas do ALF (Gilliéron e Edmont, 1902-1914).

TÁBOA 9. VARIÁBEIS FONÉTICAS E MORFOLÓXICAS HABITUAIS NA DISTINCIÓN TIPOLÓXICA ENTRE FRANCÉS E VARIEDADES GALÓS

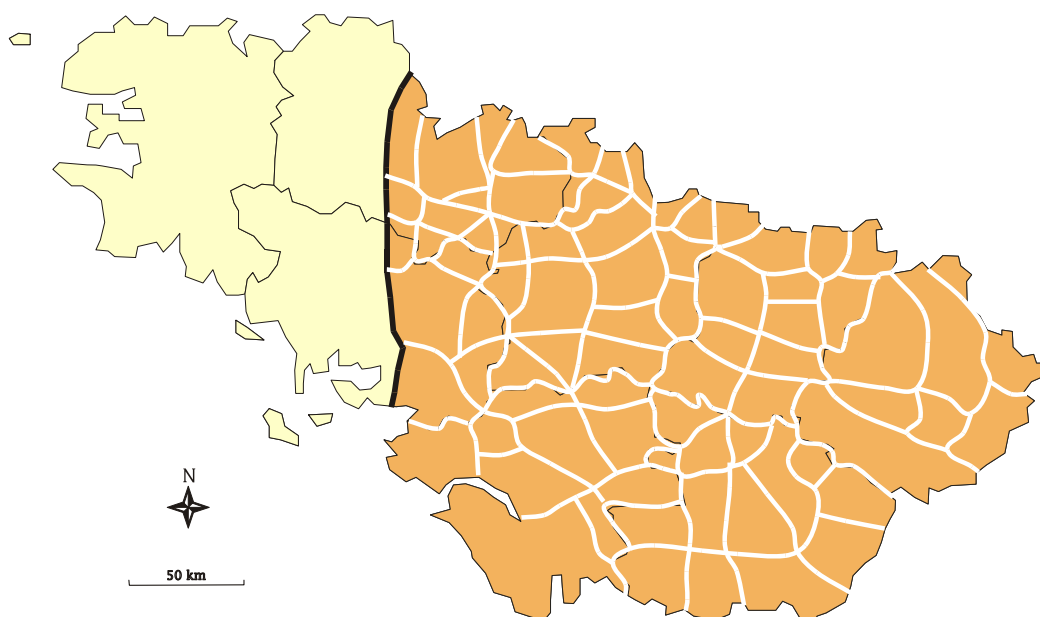
CRITERIOS	VARIÁBEIS ESTUDADAS	MAPAS ALF	MAPAS ALBRAM
1 Resultados de [a] tónico latino	chanter, pré, pree, premier, cerisier, châtaigne	2, 6, 7, 16, 32, 59, 60, 65, 66, 77	40, 80, 110, 114, 140, 143, 164, 287, 298, 303, 307, 309, 313, 315, 334, 359, 363, 382, 389, 390, 407, 416, 417, 455, 456, 460, 473, 475, 494, 546, 573, 584
2 Resultados de [e] tónico latino en sílaba aberta	moi, toile, noir, voir, froid, loin, avoine	12, 82, 916, 1308	6, 120, 359, 538, 562, 568
3 Resultados de [ ] tónico latino en sílaba aberta	pied	1012	
4 Resultados de [o] tónico latino en sílaba aberta	batteur, noeud	915	48, 81, 83, 92, 93, 134, 135, 368, 397
5 Resultados de [ ] tónico latino en sílaba aberta	frileux		260, 369, 438, 542
6 Resultados do grupos latino [-okt-]	nuît		564, 565
7 Evolución de ditongos e tritongos medievais	cheval, cheveux, moudre, août, pu, fougère, monnaie	117, 269, 270, 600, 873, 879	134, 187, 215, 477
8 Ditongación da nasal [ã] en sílaba tónica	grand		410, 412, 434, 446, 468
9 Resultados do ditongo [ ]	lui	854	
10 Palatalización de [pl], [kl], [bl] e [gl]	blé		2, 3, 5, 468, 520
11 Nasalización das vogais en sílaba aberta	pomme		306, 307
12 Oposición de xénero nos participos pasados	pre ~ prée	621	416, 417
13 Oposición de número en substantivos e adxectivos	premier ~ premiers, château ~ châteaux, cheveu ~ cheveux	11, 43, 269	227, 287, 293, 294, 303, 307, 392, 477
14 Paradigma dos verbos auxiliares (<i>être, avoir</i>) e do verbo “ir” (<i>aller</i>)	je suis, nous sommes, il soit, été, il était, j’ai, nous avons, vous avez, il avait, je vais	23, 83, 91, 92, 95, 500, 506, 510, 511, 517, 521,	
15 Paradigma dos pronomes persoais de suxeito	tu, nous, moi, lui, eux	24, 27, 28, 90, 91, 525, 854	
16 Adxectivo numeral “dous” (<i>deux</i>)	deux	396	

Unha vez escollidas as variábeis trazamos sobre un mapa as isoglosas das súas diferentes variantes. Para establecermos o trazado das isoglosas baseámonos nos traballos de J.-P. Chauveau (1984, 1989), que parten dos resultados do ALBRAM (Guillaume e Chauveau, 1975, 1983), e nos que tamén se apoian traballos inéditos elaboradas por membros de Bertaèyn Galeizz como Régis Auffray e que tamén tivemos en conta. O trazado das isoglosas foi verificado e completado mediante a análise de diferentes mapas dos atlas lingüísticos que cobren o dominio do britorromance e do val

do Loira (ALF e ALBRAM). Alén da diferente cronoloxía dos datos de cada atlas⁴⁰⁸, a rede de puntos é menos mesta no ALF xa que este atlas opera a unha escala moito maior que o ALBRAM, definido como atlas rexional. Con todo, superpondo como capas nun mesmo mapa dixital as dúas redes de puntos, así como as cartografías adicionais de Chauveau e Auffray, puidemos trazar as diferentes isoglosas de cada variábel estudada. O resultado foi un mapa atravesado por unha multitude de isoglosas sen unha organización ou orientación espacial evidente. A superposición das isoglosas revelou a fragmentación lingüística da área estudada, así como a disposición nun contínuum oeste-leste, mais tamén norte-sur, das diferentes variedades lingüísticas.

O mapa de superposición de isoglosas fai aparecer, pois, unha serie de variedades caracterizadas pola presenza dunhas determinadas variantes para cada variábel analizada. En total, da superposición das isoglosas apareceron 78 variedades diferentes: 44 na Alta Bretaña (incluída a Loire-Atlantique), 14 en Maine-et-Loire (Anjou), 12 na Mayenne e 8 na Sarthe.

MAPA 48. CONXUNTO DE ISOGLOSAS TRAZADAS NA ALTA BRETaña, MAINE E ANJOU

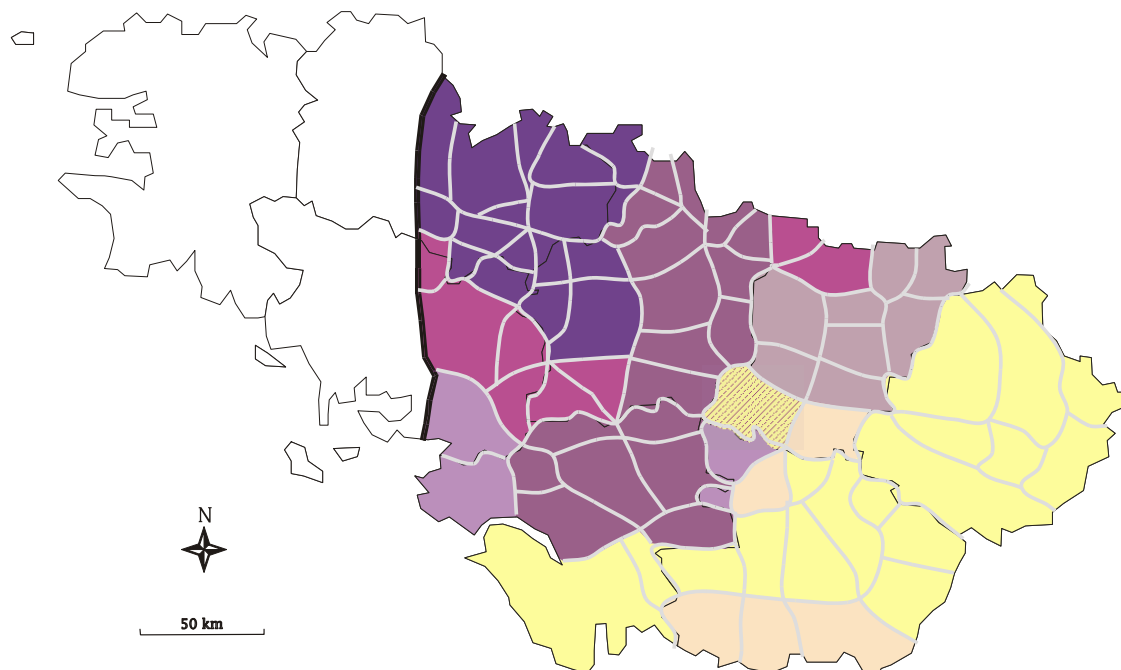
Elaboración propia a partir do trazado de 46 isoglosas vinculadas a 16 variábeis (Táboa 9).

Co obxectivo de verificarmos se existían, ao menos estatisticamente, agrupacións coherentes entre as variedades trazadas, efectuamos unha análise de

⁴⁰⁸ Lembremos que o material do ALF foi recollido durante o último decenio do século XIX en canto que o do ALBRAM foi compilado máis de medio século despois, durante os anos 1960 e 70.

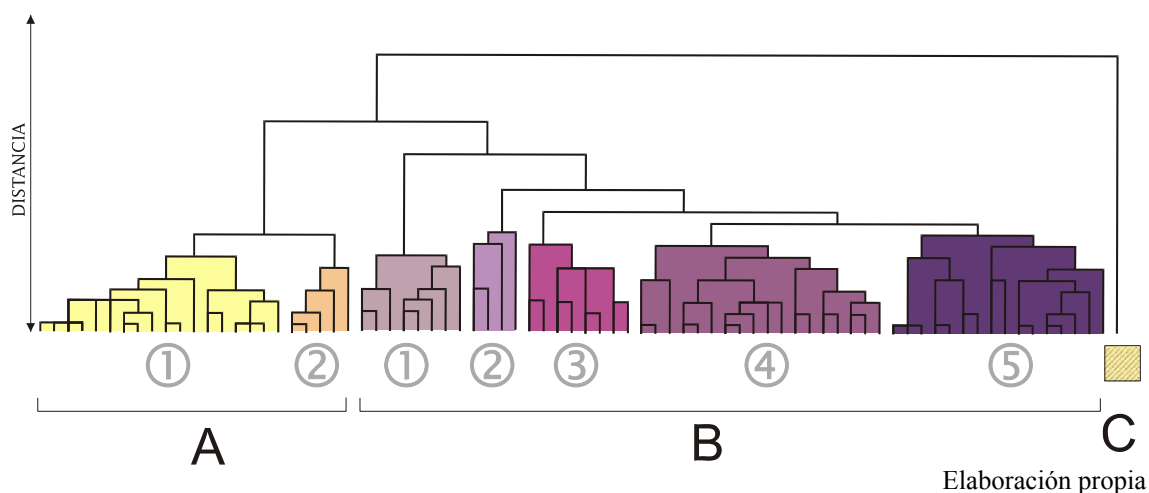
conglomerados xerárquicos⁴⁰⁹ sobre os datos compilados. A cartografía dos resultados⁴¹⁰ obtidos no dendograma correspondente veñen confirmar as sospeitas de Chauveau no referente á fronteira lingüística leste do galó. Así, dentro dos conglomerados que poderíamos considerar galós (B, no mapa 49), encóntranse boa parte das variedades da Mayenne e do occidente do Alto Anjou (entre outras, as bisbarras de Pouancé, Noëllet, Freigné ou Candé). Na nosa análise de conglomerados, a variedade do extremo sudoccidental de Mayenne (correspondente ás bisbarras de St.-Aignan-sur-Roë, Craon e Renazé) clasifícase estatisticamente á parte dos dous grandes conglomerados. Isto, como veremos, pódese deber ao alto grao de influencia do francés nos datos recollidos na Baixa Mayenne (área de Château-Gontier) tanto no ALBRAM como ALF.

MAPA 49. CLASIFICACIÓN POR CONGLOMERADOS XERÁRQUICOS DAS VARIEDADES ROMÁNICAS TRADICIONAIS DE BRETAÑA, MAINE E ANJOU

⁴⁰⁹ A análise de conglomerados xerárquicos é unha técnica de análise estatística empregada tamén en xeolingüística cuantitativa (Goebel, 2004) e que se utiliza en numerosas disciplinas científicas. Consiste na clasificación de “obxectos” (neste caso variedades lingüísticas) similares en diferentes grupos. Deste xeito, as variedades clasificadas nun mesmo conglomerado comparten características, isto é, presentan as mesmas variantes nun número determinado de “casos” ou variábeis lingüísticas. O cálculo da proximidade baséase na medida da distancia estatística (no noso caso, a distancia euclídea). En función desta distancia, as variedades son agrupadas en conglomerados de xeito xerárquico. Os resultados da análise acostuman presentarse en forma de dendograma. Para a nosa análise usamos a versión 12.0 do programa informático SPSS para Windows (Pardo e Ruíz, 2002).

⁴¹⁰ Dado o número limitado de variábeis utilizadas e metodoloxía sinxela para cartografar a arealidade de cada variante, cómpre asumirmos os resultados coa prudencia debida. Lembremos, tamén, que o noso obxectivo aquí non é o de elaborarmos un estudo detallado do dominio lingüístico britorromance, senón o de comprendermos en liñas xerais a súa estruturación e dinámicas máis salientábeis.

Na nosa análise, a diferenza existente entre os dous grandes conglomerados xeolingüísticos, galó (B) e *lixeriano*⁴¹¹ (A), é significativa. Por outro lado, tamén vemos que as distancias entre os diferentes conglomerados galós son máis importantes do que as existentes entre os conglomerados lixerianos, o que confirma o alto grao de variabilidade lingüística detectado polos especialistas na Alta Bretaña. Así, aproximadamente ao mesmo nivel de distancia, no grupo de variedades lixerianas (A) só se distinguen dous conglomerados, mentres que no grupo galó (B) se constitúen cinco conglomerados. Dentro das variedades que aquí denominamos lixerianas, o conglomerado A2 está constituído por unha serie de variedades veciñas do galó (leste do Alto Anjou) e do poitevino (sur dos Mayes —comarca de Cholet—, sur das comarcas do Layon e do Saumurois), o que nos leva a pensar, en principio, que se trata de variedades de transición. Por outro lado, dentro do gran conglomerado lixeriano (A1) encóntranse as variedades do País de Retz e do Viñedo Nantes (metade sur do departamento da Loire-Atlantique), normalmente consideradas como variedades britorromances polos especialistas bretóns e as asociacións de defensa do galó como Bertaèyn Galeizz e Maèzoe. Ao igual que as variedades do sur do Baixo Maine (Mayenne), pensamos que estas tamén son agrupadas no conglomerado lixeriano debido ao algo grao de francesización que presentan (ver mapa 50).

En definitiva, na nosa análise a fronteira lingüística do dominio galó cara ao leste fica lonxe de coincidir cos lindes da Bretaña histórica e, en vez de identificarmos un dominio lingüístico britorromance, o que encóntranos é máis ben un *dominio*

⁴¹¹ Decidimos denominar este conxunto de variedades co adxectivo “lixeriano”, referido ao río Loira, debido a que estas se encontran, na súa maior parte, na bacía do mesmo. A denominación máis habitual de “anxeveno” parécenos inapropiada xa que as variedades deste conglomerado tamén se estenden polo Alto Maine (actual departamento do Sarthe).

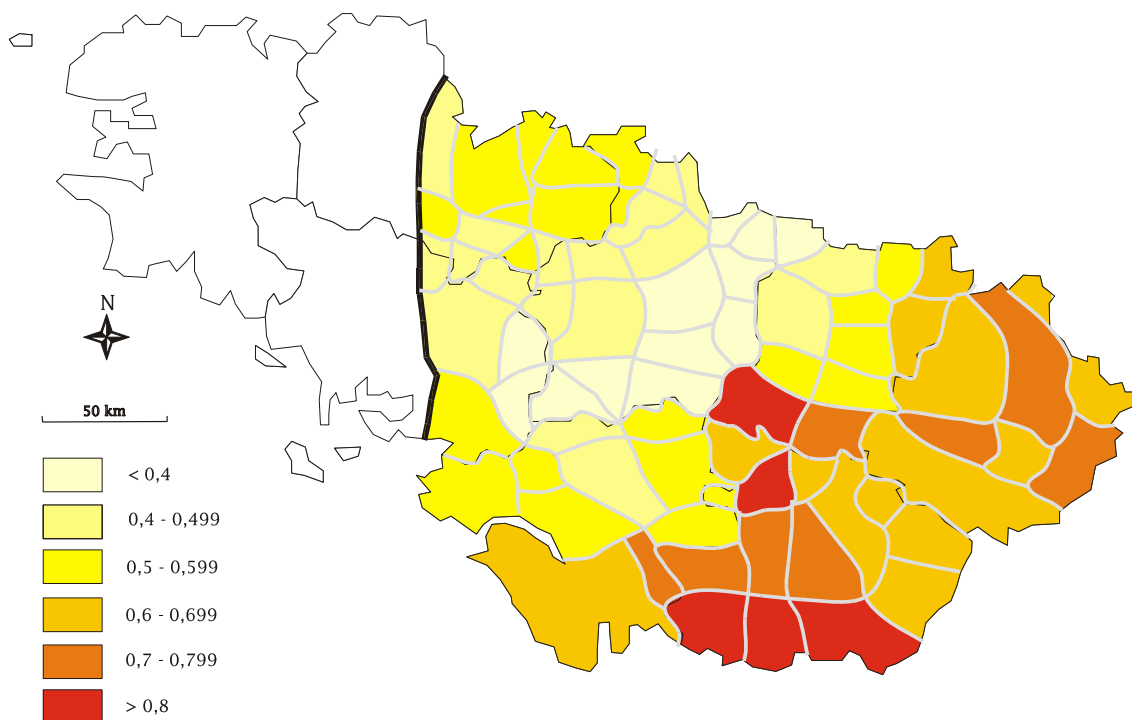
britolixeriano ben máis amplo. Se ao norte a fronteira inclúe unha faixa britorromance de Normandía, ao leste esta parece discorrer de norte a sur entre os departamentos da Mayenne e da Sarthe, e, xa dentro do departamento de Maine-et-Loire, incluíndo boa parte do Alto Anjou. Pensamos que tamén cumpriría incluír dentro do dominio lingüístico galó as variedades do sur de Mayenne e o norte dos Mauges (suroeste do departamento de Maine-et-Loire). Aínda que na nosa análise de conglomerados estas variedades aparecen dentro do grupo lixeriano, varios estudos, entre eles principalmente o editado por Henriette Walter (1980) sobre a variedade dos Mauges, teñen detectado o uso, aínda que en claro retroceso, de elementos claramente galós. Este é o caso, sobre todo, da evolución do [a] tónico latino en sílaba libre para unha variedade de vogais centrais ou labiais ([ɨ], [ɘ], etc.)⁴¹². Se estas variedades aparecen na nosa análise dentro do conglomerado lixeriano débese, ao noso ver, a forte influencia que sobre elas exerceu o francés durante os séculos XIX e XX e que rexistran as fontes por nós consultadas.

O mapa 50 mostra a distancia lingüística existente entre o francés estándar e as diferentes variedades tradicionais da Alta Bretaña, Maine e Anjou expresada en termos de correlación estatística⁴¹³. Vemos que as variedades da Sarthe e de Maine-et-Loire presentan unha alta correlación co francés estándar, especialmente nas variedades de pasaxe entre os conglomerados galó e o lixeriano, o que podería explicar a súa clasificación estatística no seo deste último. Por outro lado, con respecto ás variábeis seleccionadas para a nosa análise, a gran maioría das variedades do conglomerado galó presentan unha correlación baixa ou mesmo non significativa con respecto ao francés estándar. As variedades do interior da Alta Bretaña e de Mayenne son estatisticamente as máis diverxentes con respecto ao francés. Estas variedades son, precisamente, as que presentan as variantes lingüísticas consideradas como características do galó, especialmente a presenza das diferentes realizacións do fonema central / / nas terminacións dos infinitivos e dos participios dos verbos da primeira conxugación. Fronte ao francés, este grupo de variedades parece constituír un foco de resistencia lingüística similar aos observados no Contentin e o País de Caux, en Normandía.

⁴¹² Lembremos que este era precisamente o principal criterio empregado por P. Brasseur para incluír dentro do dominio britorromance as variedades fronteirizas da Baixa Normandía coa Alta Bretaña (Brasseur, 1985: 586-587). Por outro lado, no final do século XIX, Amand Dagnet (1996: XI) asociaba xa as variedades do sur da Mayenne ás do Alto Anjou.

⁴¹³ O cálculo da distancia entre as variedades lingüísticas efectuámolo co programa informático SPSS para Windows, versión 12.0, co que obtivemos unha matriz de similaridades medidas coa correlación de Pearson. Considéranse significativas as correlacións cuxos valores superan o 0,5.

MAPA 50. SIMILARIDADE LINGÜÍSTICA (CORRELACIÓN DE PEARSON) DAS VARIEDADES ROMÁNICAS TRADICIONAIS DE BRETAÑA, MAINE E ANJOU CO FRANCÉS EÁNDAR

Elaboración propia

Exceptuando as variedades do norte e centro de Mayenne, as variedades tradicionais da rexión dos Países do Loira encóntranse na actualidade moi próximas ao francés estándar. Con todo, no século XX, en certas comarcas (Beaugeois -no nordés anxeveno-, oeste do Alto Maine) aínda se usaban de xeito esporádico algúns elementos lingüísticos tradicionais considerados como característicos do Grande Oeste e, por tanto, tamén do galó⁴¹⁴. Se na nosa análise as diferentes falas rurais da Sarthe e da

⁴¹⁴ De feito, diferentes variedades destas zonas presentan na nosa análise a terminación en [jow] ([tʃow] <château>), conservación do ditongo [aw] (p.ex. [awt] <autre>), vestixios do resultado tradicional en [j] do [e] fechado romance ([n jr] <noir>) ou o uso de <je> no canto de <nous> como pronome persoal suxeito da primeira persoa do plural). Yvon Péan (2002) rexistrou nas comarcas vitícolas anxevinas do Layon o uso esporádico de variantes tipicamente britolixerianas como a palatalización de [pl], a evolución [e] > [j]~[e] (p.ex. <freit> ou <craire>, non <froid> ou <croire>), a terminación [u] para os adxectivos (p.ex. <patouilloux>), a terminación [jaw]~[jo] ou elementos léxicos considerados galós como <queniau> (rapaz, mozo). Do uso de variantes similares dá conta para o conxunto do Anjou Augustin Jeanneau (1992) poucos anos antes. Como é de esperar, os glosarios de hai un século como os de Verrier e Ornillon (1970) Amand Dagnet (1996) rexistran no Anjou e no oeste do departamento da Sarthe un uso máis profuso destas variantes fonéticas identificadas como galós (ver táboa 9) na Alta Bretaña como, por exemplo, as terminacións [jaw], conservación do ditongo [aw], resultados en [j] ~ [j] ~ [a] ~ [aj] no canto de [w j] ~ [wa] ou a palatalización dos grupos [bl], [pl] e [kl]. Estes glosarios tamén atestan na zona numerosas características morfolóxicas case desaparecidas nas prácticas lingüísticas rurais actuais e conservadas aínda hoxe nas da Alta Bretaña e do Baixo Maine como a terminación [u] para os adxectivos (p.ex. <poussieroux>) ou o paradigma dos demostrativos, dos pronomes persoais ou as terminacións verbais. Un século despois, Álvarez-Pereyre (1984: 97-113) rexistra nas prácticas lingüísticas da mesma zona (oeste e suroeste) do departamento da Sarthe o uso de varios destes fenómenos.

maior parte do Anjou se achegan máis ben ao que se poderían considerar variedades locais de francés rexional, a realidade das prácticas lingüísticas en medio rural mostran que estes departamentos aínda se encontraban até hai relativamente pouco tempo, quizais até mediados do século XX, dentro do dominio lingüístico do Grande Oeste. Podemos considerar que ao leste do baixo Maine e o Alto Anjou se estende outra fronteira evanescente que constitúe unha ampla zona de transición sociolingüística, non só xeolingüística, entre o conglomerado da Alta Bretaña, Alto Anjou e Baixo Maine e o do que aquí considéramos francés rexional. Na área que cobre o primeiro conglomerado, as variedades rurais tradicionais aínda se practican en numerosos lugares e moitos falantes aínda as identifican como un sistema lingüístico, senón autónomo, diferente e identificábel fronte ao francés. Conforme avanzamos cara ao leste, esta situación vai mudando, as variedades rurais conservan cada vez menos as variantes tradicionais e poucos son os falantes que as coñecen e practican. Tamén vai diminuindo a percepción entre os falantes de que as variedades rurais constitúen un sistema lingüístico diferente do francés.

Por outro lado, non debemos pensar que as variedades do galó, especialmente aquelas que na nosa análise presentan unha correlación non significativa co francés estándar, non se encontran influídas por esta lingua ou que todos os seus falantes as perciben como un sistema lingüístico autónomo ou diferente do francés. Por outro lado, diferentes análises dialectométricas (Goebel, 2004; Manzano, 1997a: 21-24) subliñan que a distancia da lingua francesa coas variedades galós apenas é significativa⁴¹⁵. Lembremos, ademais, que a práctica do francés é maioritaria en toda a Bretaña, ao igual que en toda a Francia europea, e que a súa influencia se fai sentir con forza e desde vello nas variedades bretoas e galós, tanto no plano estrutural como no da percepción lingüística dos falantes. Na realidade, a nosa análise reflicte que a maioría dos elementos lingüísticos característicos do galó e do Grande Oeste aínda continuában a ser coñecidos e usados no século XX en amplas zonas rurais do País Galó e de Mayenne⁴¹⁶.

---

⁴¹⁵ Segundo Fracis Manzano (2007a: 23), a distancia entre galó e francés sitúase no límite do comprensíbel para un ouvido profano, sitúa ao romance da Alta Bretaña nunha posición difícil para a súa percepción externa como lingua por distancia.

⁴¹⁶ Lembremos, ademais, que tanto o ALF como o ALBRAM só recollen datos de falantes tradicionais en puntos lingüísticos rurais.

TÁBOA 10. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE O FRANCÉS ESTÁNDAR E AS VARIEDADES BRITOLIXERIANAS⁴¹⁷

FENÓMENO	GALÓ			FRANCÉS	
Evolución de [a] tónico en posición libre			<chauntae> <praé> <permyaer>	Ø	<chanter> <pré> <premier>
Evolución de [e] tónico en posición libre			<mei> <veir> <neir>		<moi> <voir> <noir>
Evolución de [o] tónico en posición libre	Ø	Ø	<leir> <batór>	Ø	<loin> <batteur>
Evolución de [ ] tónico en posición libre			<frilóz>		<frileux>
Evolución do ditongo [aw]			<autr> <cauzae>		<autre> <causer>
Evolución do ditongo medieval [ow]			<moudr>		<moudre>
Evolución do tritongo medieval [jaw] en posición final				<chastéaus>	<château>
Evolución do grupo [-kt-]			<noet>		<nuit>

O mapa 50 mostra claramente que a fronteira lingüística leste doque aquí consideramos dominio britolixeriano é dinámica, ao igual que a occidental. Esta cartografía mostra, ademais, que o val do Loira, ao igual que o do Sena en Normandía, constitúe unha antiga vía de difusión lingüística do francés no Grande Oeste. No val, a influencia do francés nas falas rurais parece ser especialmente forte nas comarcas vitícolas⁴¹⁸, na marxe sur, onde as cidades de Nantes, Angers e Saumur, a medio

⁴¹⁷ Para a representación ortográfica das variantes britolixerianas empregamos a grafía denominada ELG (*Écrire le gallo*), proposta por A.J. Raude (1993) para o galó no final dos anos 1970 e empregada polas asociacións de defensa da lingua rexional máis importantes, Bertaëyn Galeizz e Maëzoe.

⁴¹⁸ Resultaría, pois, interesante verificar nun estudo máis detallado a influencia que sobre as dinámicas xeolingüísticas tivo nestes territorios a evolución das actividades vitícolas, así como o desenvolvemento industrial no esteiro do Loira (eixo urbano Nantes-Saint-Nazaire). A produción do viño, introducida polos romanos e impulsada polos mosteiros lixerianos durante a Idade Media, constitúe xa no século XV unha actividade comercial con ligazóns por todo o oeste francés e, en xeral, pola Europa atlántica. É, pois, probábel que o desenvolvemento desta actividade constituíse de vello un factor de penetración de elementos da lingua de París nas prácticas lingüísticas da poboación do val do Loira. A isto engádeselle, no século XVI, a presenza da corte real na rexión e, xa no século XIX, o desenvolvemento industrial do

camiño de Tours, xogaron, sen dúbida, un papel esencial neste proceso. A partir de Nantes e Angers, a influencia francesa parece estenderse de xeito importante cara ao norte, seguindo o curso do Mayenne, até Château-Gontier e todo o sur do Baixo Maine, e cara ao sur por toda a comarca dos Mauges (Cholet). No Alto Maine (Sarthe) a difusión do francés parece estar relacionada co papel central da cidade de Le Mans, inserida na área de influencia de París xa co desenvolvemento dos camiños de ferro no século XIX.

A difusión da práctica do francés, así como a influencia conseguinte sobre as variedades tradicionais, produciu unha importante alteración do contínuum linguolectal nesta rexión lingüística lixeriana, especialmente nas comarcas antes citadas. Por tanto, insisitimos en que, máis do que unha fronteira nítida entre galó e anxeveno, cómpre falarmos dunha fronteira progresiva entre variedades britolixerianas e diferentes variedades de francés rexional da Sarthe e do Anjou central e oriental. Como xa sinalamos, as principais características que habitualmente se manexan para distinguir aquí as variedades galó das do francés rexional son esencialmente fonéticas (ver táboa 10). Porén, non debemos esquecer que son varios os vestixios lingüísticos tradicionais que se teñen detectado, aínda a finais do século XX, nas prácticas dialectófonas da poboación rural da Sarthe e do Anjou. Estes vestixios, que tamén se teñen rexistrado máis ben de xeito esporádico na Touraine (actual departamento Indre-et-Loire) (Dubuisson e Simoni-Aurembou, 1990: 643-644), constitúen, como xa sabemos, fenómenos habituais e caracterizadores da fala vernácula nos dominios lingüísticos britolixeriano e normando meridional. Este feito lévanos a pensar, de novo, que o actual dominio lingüístico galó ou britolixeriano, ao igual que o do normando meridional, se encontraba inserido nun grande dominio lingüístico lixeriano até o final da Idade Media. Por tanto, cabe pensar que a fronteira lingüística se situou noutrora aínda máis ao leste e que foi recuando cara ao oeste conforme a francesización das prácticas lingüísticas avanzaba na Touraine (Tours), no Alto Maine (Le Mans) e no Anjou (Angers). Este antigo límite do romance lixeriano poderíase ter situado, pois, entre as provincias históricas da Touraine e do Orleanesado. As análises xeolingüísticas efectuadas nestes territorios revelan a persistencia dun feixe de isoglosas lexicais que atravesa o actual departamento de Loir-et-Cher (Blois). Dubuisson e Simoni-Aurembou (1990: 643-644) propoñen como referencia delimitativa o curso do río Cisse, un pequeno afluente do

---

esteiro do Loira (eixo Nantes-St.Nazaire) con sectores claves para a economía francesa como a metalurxia e a construción naval (Geslin, 2002).

Loira. As súas conclusións parten do estudo dos atlas rexionais que cobren a zona, ALCe⁴¹⁹ e do ALIFO⁴²⁰, e que rexistran varios elementos lingüísticos lixerianos ou do Grande Oeste nas falas rurais situadas ao oeste desta fronteira lexical⁴²¹.

En definitiva, na nosa opinión, a análise das fontes históricas e dos datos lingüísticos dispoñíbeis contradí a delimitación dun dominio lingüístico especificamente galó ou britorromance debida á influencia céltica e defendida polas asociacións de defensa e promoción do galó como lingua rexional de Bretaña. As variedades galós insírense desde os tempos da latinización nun dominio lingüístico máis amplo de carácter lixeriano que coñeceu na península armoricana, en detrimento do bretón, unha expansión medieval cara ao oeste e, a favor do francés, un importante retroceso moito máis recente na Touraine e ao leste do Maine e do Anjou.

8.3. Clasificación das variedades britolixerianas

Tendo en conta todo o anterior, e referíndonos xa a segmentación interna do País Galó, as propostas achegadas desde as asociacións de defensa e promoción do galó só inclúen as variedades situadas dentro dos límites históricos de Bretaña. Para a maioría delas, a proposta de clasificación de Alain J. Raude (2003: 4) tamén constitúe a principal referencia a pesar da súa vaguidade. Este autor, ao igual que outros, salienta a alta variabilidade lingüística da Bretaña galó e das dificultades de establecer unha clasificación das súas variedades. Raude opta por propor dúas clasificacións en función dos criterios estruturais utilizados. Por un lado, en función de criterios lexicais, as variedades galós dividiríanse en occidentais e orientais mediante unha liña de referencia que iría, de norte a sur, de Lamballe (Côtes-D'Armor) a La Roche-Bernard (Morbihan). Poro outro lado, o autor opera outra división norte-sur atendendo á variación [e] ~ [ew]

---

⁴¹⁹ *Atlas linguistique et ethnographique de l'Ile-de-France et de l'Orléanais* (Dubuisson, 1971-1982).

⁴²⁰ *Atlas linguistique et ethnographique de l'Ile-de-France et de l'Orléanais* (Simoni-Aurembou, 1973-1978)

⁴²¹ Por exemplo, terminación [ã] ou [ɔ̃] na terceira persoa do plural do presente de indicativo, uso do sufixo [jo] en lugar de [o] en palabras como <château> ou o emprego da forma <je>, no canto de <nous>, como pronome suxeito da primeira persoa do plural. Porén, estas variantes tamén se teñen detectado no Orleanesado e na propia Île-de-France, o que leva a autores como Jacob Wüest ou A. Lodge a propor para estas rexións a existencia dunha antiga diferenciación sociolingüística entre a fala da corte, elaborada en importantes lugares de significado para o poder parisiense (Abadía de Saint-Denis, a Sorbona ou a Academia Francesa), e as falas rurais dos arredores de París e Orleáns. A variedade da corte, identificada como francés, elaborouse conscientemente ao menos desde o século XII establecendo unha distancia lingüística cada vez maior con respecto á dos espazos rurais circundantes, polos cales se iría difundindo con menos rapidez da que nun principio se podería pensar (Dubuisson e Simoni-Aurembou, 1990: 639-640; Lodge, 2003).

na terminación de certos substantivos (p.ex., <batèu> ou <chastèu>) procedente da terminación latina –ĒLLUM. Dentro das variedades meridionais, e en función do mesmo criterio, Raude distingue as falas situadas no País de Retz, ao sur do Loira, na metade sur da Loire-Atlantique, aínda que, debido a que se encontra dentro da Bretaña histórica, considéraa unha variedade galó allea ao dominio lingüístico poitevino.

MAPA 51. CLASIFICACIÓN DAS VARIEDADES GALÓS SEGUNDO A ASOCIACIÓN MAÈZOE

Elaboración propia

Inspirándose en parte nas propostas de Raude, a asociación Maèzoe propón na súa páxina web (Maèzoe, 2004) unha división en tres grupos ou zonas, norte, centro e sur. Esta última correspóndese coa variedade do País de Retz, que de novo é integrado no dominio lingüístico britorromance. A división tripartita fundaméntase nunha ducia de criterios fonéticos e morfolóxicos (ver táboa 11) e, dalgún xeito, parece representar unha continuación da distribución dialectal do bretón. Así, o galó do norte aparece como unha continuación romance das variedades do bretón común (Tregor e Cornualles) en canto que o central constituiría unha prolongación das especificidades do bretón vanetés⁴²². Esta proposta, ao noso ver, encaixa no discurso do galó como

⁴²² De feito, Alain J. Raude alude á continuación dos particularismos do bretón vanetés no galó central facendo referencia á isoglosa [e]~[ɛ] / [ew]~[jaw] (Raude, 2003: 4).

britorromance elaborado polo movemento asociativo e reforza o mito do elemento lingüístico bretón como fundador do galó, lingua románica de Bretaña, e caracterizador fronte aos falares lixerianos veciños. Estes, como xa dixemos, fican fóra desta clasificación só en base a dous criterios fonéticos considerados especificamente britorromances e, por tanto, alleos ao Anjou: a pasaxe a [ ] do ditongo [i] (p.ex., <bruit> → <brut>) e o resultado [ ] para o grupo latino [ ] (p.ex., NÖCTEM → [ ]). Porén, estes fenómenos tamén se teñen rexistrado antes da Primeira Guerra Mundial nos glosarios dialectais do Anjou e do Baixo Maine (De Montesson, 2000; Verrier e Ornillon, 1970). Máis tarde, o ALBRAM (Guillaume e Chauveau, 1983: mapas 564 e 565) rexista a forma [ ] en varios puntos destes antigos territorios.

TÁBOA 11. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE O GALÓ E O FRANCÉS SEGUNDO MAËZOE

VARIÁBEIS	EXEMPLOS	GALÓ SETENTRIONAL	GALÓ CENTRAL	GALÓ MERIDIONAL
[ ] tónico e trabado	chozz			
Ditongo final <eu>	chasteu		~	
Ditongo final <au>	jornau			
Terminación <alh>	travalh			
Terminación <yaer>	pomyaer	~	~	
Terminación <ór>	chauntór			
[t] intervocálico	pityaé			
[s] final	poucz			
[k] final	noc	muda		
[l] + [j]	lyevr			
Participio masc. sing.	maunjaé	~	~	
Oposición de número	chasteu ~ chasteus	si	non	

A nosa análise de conglomerados (ver mapa 49) ofrece unha clasificación significativamente distinta ás elaboradas en Bretaña. Por un lado, e como xa vimos, inclúe unha variedade que cubrirla boa parte do Baixo Maine (Mayenne)⁴²³ e, por outro, excluíría as variedades ao sur do Loira (País de Retz e viñedo nantés), que constituirían unha zona de transición entre os dominios britolixeriano e poitevino-santonxés. Incluíamos tamén outras variedades exteriores á Alta Bretaña no Alto Anjou, o que hoxe corresponde aproximadamente á comarca de Segré. Dentro xa da Alta Bretaña, a nosa análise distingue catro conglomerados que non se corresponden coa división

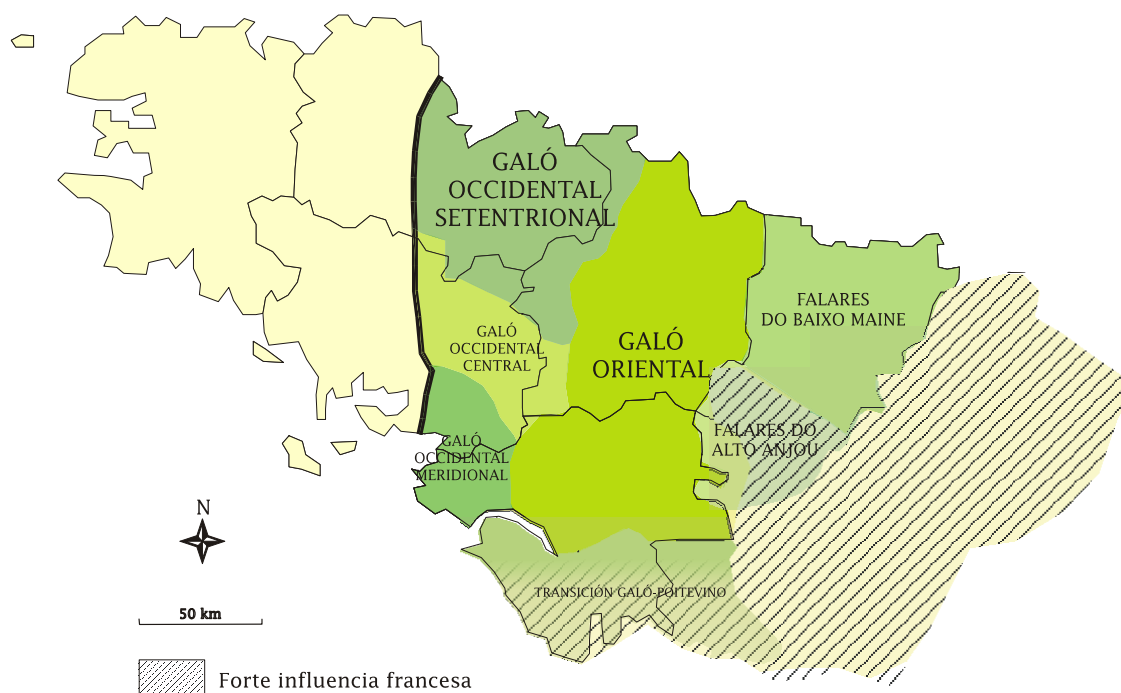
⁴²³ En Mayenne, a análise de conglomerados diferencia un grupo noroeste (moi próximo a variedades de comarcas do occidente galó como as de Redon ou Ploërmel), outro centro-oriental e outro meridional, moi influído polo francés, e tradicionalmente moi próximo ás variedades do Alto Anjou. De feito, boa parte do sur da Mayenne pertencía historicamente ao condado e provincia do Anjou. Amand Dagnet (1996: XI) dá conta a finais do século XIX da forte afinidade das falas do sur de Mayenne (área de Château-Gontier) coas do Alto Anjou (Segré).

tripartita norte/sur proposta por Maèzoe⁴²⁴. Ao leste, en función das variábeis seleccionadas, aparece un gran conglomerado que coincide aproximadamente coa zona romance das antigas Marcas de Bretaña situadas ao leste da liña Loth. Nesta área, onde o bretón só coñeceu unha práctica puntual ou testemuñal, déronse a partir do final da Idade Media unha serie de innovacións, consideradas como especificamente galós na Alta Bretaña pero que tamén se dan na Mayenne e no Anjou. Trátase en especial da evolución de [a] tónico e libre para [ ] e a apertura do ditongo lixeriano [j] en [aj].

O oeste do País Galó dividiríase, segundo a nosa análise en tres conglomerados. Ao norte, estatisticamente aínda próximo ao galó das antigas Marcas e aproximadamente cubrindo a área da zona mixta onde a práctica do bretón coñeceu un retroceso máis temperán (s. X-XI) (ver mapa 45), agrúpanse unha serie de variedades conservadoras. Neste conglomerado non se coñecen en xeral as innovacións do galó oriental (fonema central [ ] e pasaxe de [j] para [aj]) e, especialmente nas variedades nordoccidentais, consérvanse unha serie de antigos ditongos medievais que se reduciron no resto do Grande Oeste contra o final da Idade Media (p.ex. <èu> e <ou>, pronunciados aquí [aw] ~ [w] ~ [a] e no resto do dominio galó [ ] ou [u]: <heùdd>, <foùjaerr>). Outro conglomerado occidental aparece coa agrupación dunha serie de variedades do interior do País Galó que inclúen aproximadamente as comarcas de Loudéac, Ploumieux, Ploërmel e Redon. Parece corresponderse, pois, coa área da zona que coñeceu un retroceso posterior na práctica do bretón (s. XII-XIV). Aquí encóntranse características doutros conglomerados occidentais (mantemento do antigo ditongo [j] en [j] ~ [ ]) combinadas con características do galó oriental, especialmente o uso do fonema central [ ]. Finalmente, a nosa análise produce outro conglomerado occidental agrupando en xeral as variedades da parte galó do País de Vannes e, en Loire-Atlantique, da comarca de Guérande. Correspóndese aproximadamente coa área da zona mixta onde o retroceso do bretón foi máis serodio (s. XIV-XVI), na época en que o francés se convertía na lingua de prestixio en Bretaña e en todo o Reino de Francia. Isto podería explicar a maior similitude co francés destas variedades, situadas entre os centros urbanos de Nantes e Vannes, e que, ao igual que ás do conglomerado occidental do norte, estas variedades non coñezan as innovacións do galó oriental e exterior.

MAPA 52. PROPOSTA DE CLASIFICACIÓN DAS VARIEDADES BRITOLIXERIANAS

⁴²⁴ Volvemos insistir, con todo, na cautela con que hai que asumir as delimitacións das variedades e conglomerados da nosa análise.

Elaboración propia

Como podemos ver, a nosa análise revela que na estruturación dialectal da Alta Bretaña si puido ter un papel importante a evolución da práctica das variedades célticas, especialmente na zona mixta, aínda que este factor non tivo, na nosa opinión, o suficiente peso estrutural nas variedades galós como para individualizalas fronte ás do Maine e o Anjou. Por outro lado, a análise mostra que as falas situadas ao sur do Loira deben ser clasificadas á parte, por un lado, debido á forte influencia que o francés exerceu sobre elas, e, por outro, ao feito de que presentan un número importante de variantes consideradas características do dominio lingüístico poitevino⁴²⁵, tal e como sosteñen outros autores⁴²⁶. No estudo realizado por Philippe Blanchet (1997b) sobre os sentimentos de pertenza identitaria entre os falantes vernáculos do País de Retz, estes afirmaban que a súa fala local se encontraba máis próxima do poitevino de Vendée do que das falas galós do resto de Loire-Atlantique. Entre os falantes entrevistados por Blanchet, o sentimento de pertenza indentitaria máis forte era o local e, nun segundo plano, o relacionado coa Vendée e, máis en xeral, co Poitou. O sentimento de pertenza á Bretaña era menos acusado e, de feito, para a maioría das persoas entrevistadas, a

⁴²⁵ Esta comarca non estivo poboada por tribos armoricanas, senón polos pictóns. Durante época romana, o actual País de Retz pertenceu á Galia Aquitana (ver mapa 38) e, durante o Reino dos Francos, ao condado do Poitou até o século X (Blanchet 1997a: 49-52).

⁴²⁶ Philippe Blanchet (1997a : 63) chega á mesma conclusión tras realizar unha análise dialectométrica máis detallada das variedades lingüísticas desta comarca e afirma que “les parlers du Pays de Retz, manifestement transitionnels entre gallo et poitevin, sont presque trois fois moins distincts du poitevin que du gallo”

Bretaña comeza ao norte do Loira. Como consecuencia, a política de sinalización bilingüe francés/bretón iniciada nalgúns concellos da comarca, así como as pintadas con topónimos en bretón efectuadas nos paneis indicadores durante os anos 1990, produce, segundo Blanchet (1997b: 29), un sentimento de perplexidade e estupefacción entre a poboación local. As conclusións deste sociolingüista son claras:

“La position frontalière ambivalente de ce pays est au fond dynamique et stimulante: elle a amené les gens à se construire une identité *sui generis* à la fois ouverte aux grandes aires limitrophes (Poitou et Bretagne) et distincte parce qu’il était impossible d’opter définitivement pour l’une ou pour l’autre. Il est frappant qu’après un millénaire d’appartenance territoriale et administrative à la Bretagne, le Pays de Retz soit resté malgré tout plus proche de son Poitou d’origine que du pays gallo” (Blanchet, 1997b: 37-38).

8.4. A distribución xeográfica da práctica das variedades britolixerianas

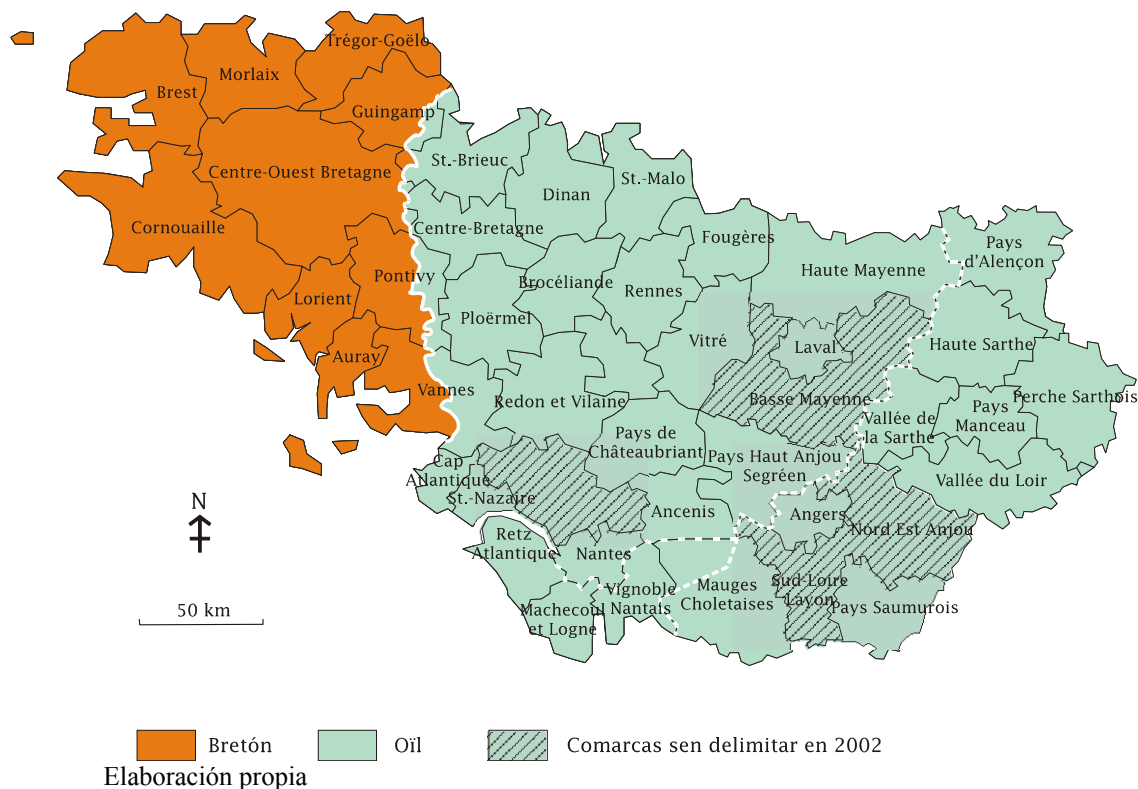
Diferentes estudos mostran que a difusión xeneralizada do francés polo val do Loira se produciu durante a pasaxe do século XIX para o XX. Pouco antes da Segunda Guerra Mundial, Jussset afirmaba que a francesización das falas rurais da Touraine e do Alto Maine era un feito relativamente recente. Na primeira década do século XX, Verrier e Ornillon (1970) describen a situación sociolingüística do Anjou na introdución ao seu glosario, elaborado fundamentalmente polo primeiro. Verrier, quen publicou boa parte deste traballo na prensa local anxevena, chegou a manter correspondencia con numerosos falantes de “patois” anxeveno e afirmou encontrar informantes espontáneos aínda nesa época polas rúas mesmas de Angers:

“De tous côtés, les renseignements affluèrent, très intéressants, très curieux. À Angers même, sur les boulevards, dans les tramways, dans les rues, des amis, des inconnus m’abordaient et ceux-ci: « C’est bous qui êtes M. Verrier, me disaient-ils, connaissez-vous le mot jambion? »” (Verrier e Ornillon, 1970: IX).

Isto mostra ás claras cómo as variedades tradicionais eran, senón practicadas abertamente, si amplamente coñecidas entre os habitantes dos núcleos urbanos anxevinos naquela altura, nutridos por numerosos inmigrantes procedentes do rural atraídos polo desenvolvemento económico urbano. Se en cidades como Angers o coñecemento pasivo do “patois” era real antes da Primeira Guerra Mundial, a súa práctica efectiva non o era menos en vilas pequenas como Bissac-Quincé, Vihiers, Tiercé ou Touarcé, ou mesmo na periferia de Angers (Trélazé), onde Verrier tiña varios informantes. En grandes centros comarcais como Segré ou Cholet cabe supor que a práctica das variedades vernáculas tamén debía convivir coa do francés dentro dun contexto diglósico tradicional, isto é especialmente nos grupos sociais menos

acomodados e alleos ás institucións do poder (escola, xustiza, etc.). Con respecto ao rural, Verrier (1970: IX) afirma nesta época, inicios do século XX, que os nenos anxevinos aprendían a falar na variedade lingüística local, o que indica que a práctica desta era habitual e xeneralizada entre a poboación labrega. Con todo, Verrier constata a forte influencia do francés nas prácticas lingüísticas rurais, nas que rexistra un acusado retroceso no uso dos elementos lingüísticos máis marcados fronte á lingua da República.

MAPA 53. COMARCAS DE BRETAÑA, MAINE E ANJOU

No que se refire ás comarcas rurais do Alto Maine (Mayenne), Amand Dagnet (1996: X) dá conta a finais do XIX da práctica maioritaria de variedades vernáculas, moi próximas ás galós actuais, así como da súa inexistencia nos centros urbanos e os seus arredores. Segundo este autor, baixo a influencia das cidades e da súa cultura de masas⁴²⁷, nesta altura, xa desapareceran das prácticas lingüísticas rurais de boa parte do Maine algunhas variantes tipicamente occidentais como a terminación [u] para adxectivos fronte as francesas [ ] e [ ] (p.ex., <frileux>, <menteur>) ou parte do léxico cotián non relacionado coas relacións sociais tradicionais (Dagnet, 1996: 18-19). Un século despois, nos anos 1980, Álvarez-Pereyre (1984: 32-36) constata que as

⁴²⁷ A este respecto, Dagnet (1996: VIII) fala das “chansons nouvelles” referíndose probablemente á dos cabarets e dos cafés-concertos urbanos que comezaban a estar en auxe nas últimas décadas do XIX non só en Francia (p.ex. Les Folies Bergère, Le Chat Noir), senón en toda Europa.

variedades vernáculas do Alto Maine (Mayenne), están fortemente influenciadas polo francés e que o seu coñecemento é activo na xeración máis vella, os nados antes da Segunda Guerra Mundial, e pasivo na intermedia, mentres que os máis novos apenas coñecen algúns elementos lexicais. Estes son os que máis parecen resistir á difusión xeneralizada dos elementos lingüísticos franceses. Segundo Álvarez-Pereyre, o proceso de substitución do romance vernáculo polo francés encóntrase aínda máis avanzado no Baixo Maine (Sarthe) que no Alto. Porén este autor afirma que antes da Primeira Guerra Mundial a situación xeolingüística no Maine debía ser similar á que Ornillon e Verrier describían para o Anjou: coñecemento pasivo do “patois” nos centros urbanos e uso xeneralizado nos espazos rurais (Álvarez-Pereyre, 1984: 37).

Por tanto, a vitalidade da práctica do romance vernáculo no Baixo Maine e no Anjou é sensibelmente menor que a rexistrada na Alta Bretaña. Esta non debe ser moi diferente, ao menos nas súas comarcas rurais, da vitalidade que o romance vernáculo presenta no Alto Maine. Varios testemuños de finais do século XIX e inicios do XX deixan ver que, ao igual que no Maine e no Anjou, o romance vernáculo era a práctica lingüística maioritaria e habitual no medio rural do País Galó e que esta estaba ben presente nas vilas e mesmo nos grandes centros urbanos como Rennes. Na colecta de material dialectal para o seu estudo sobre os falares de Ille-et-Vilaine en 1894, F. Berthelot identifica o “patois” como a lingua habitual e maioritaria do medio rural na Alta Bretaña. Este autor afirma ademais que boa parte dos seus informantes, estudantes da *École Normale*, eran falantes nativos e habituais de galó que vivían en Rennes (Berthelot, 1894: 82-83). Non sería disparatado pensar que estes estudandes de procedencia rural falaban galó non só entre eles, senón tamén no mercado con agricultores e gandeiros. Porén, vinte anos antes, Paul Sébillot xa chamaba a atención sobre a crecente influencia do francés sobre o galó, aínda que este fose aínda a práctica lingüística habitual da maioría da poboación rural (Sébillot, 1874: 78-79).

Esta situación mudou radicalmente durante o século XX. No final da década dos 1990, unha enquisa do INSEE sobre a evolución das familias en Francia revelou que só un 1,3% da poboación da actual rexión de Bretaña maior de 18 anos falaba galó, isto é, ao redor de 28.300 persoas⁴²⁸ (Le Boette, 2003). Así e todo, ao igual que no caso

---

⁴²⁸ Cómpre termos en conta, con todo, que este estudo non inclúe o departamento de Loire Atlantique e que, por tanto, o número de falantes de galó é algo superior á cifra achegada polo INSEE. Por outro lado, a porcentaxe calculada faise sobre a poboación total da actual rexión de Bretaña. Se efectuamos o cálculo sobre a poboación da Alta Bretaña da rexión administrativa, que segundo o censo de 1999 era de pouco

normando, debemos acoller as cifras achegadas polo INSEE coa máxima cautela xa que moitos falantes rurais, especialmente os menores de 60 anos, ocultan a súa práctica do galó. Por outro lado, outros non perciben o “patois” que falan como unha variedade autónoma do francés. En consecuencia, cabe supor que outro estudo efectuado cunha metodoloxía máis axeitada podería achegar un número de falantes ben superior aos 30.000. Os estudos sociolingüísticos efectuados en diferentes lugares do rural da Alta Bretaña reflicten que a práctica do galó se mantén viva, pero sobre todo na xeración maior de 60 anos (Manzano, 1997a: 25). Ao igual que no Alto Maine, en moitas aldeas a ruptura da transmisión do galó tamén se produciu coa primeira xeración nacida tras a Segunda Guerra Mundial. Así o confirman estudos sociolingüísticos como os de Nathalie Trehel sobre a comarca de Dol de Bretagne (Ille-et-Vilaine). No final dos anos 1990, máis do 80% dos falantes de máis de 60 anos entrevistados nesta comarca rural afirmaban falar o galó ou “patois”⁴²⁹ con maior ou menor frecuencia, mentres que o grupo de entre 40 e 59 anos, os nados na posguerra, esta porcentaxe descende até pouco máis do 45% e xa até un 11% no grupo de entre 20 e 39 anos (Trehel, 1999: 45). Na fronteira co bretón, o estudo efectuado en 2000 por Lena Bocquenet na bisbarra de Quintin (comarca de Saint-Brieuc, Côtes d’Armor) presenta uns datos semellantes. A autora do estudo sitúa a ruptura na transmisión da práctica do galó na xeración do *baby-boom*, isto é, nos nados entre finais dos anos 1950 e os inicios dos 1970. Nas comarcas rurais, o mantemento da presenza do galó nas prácticas lingüísticas dos avós dos falantes desta xeración, fai con que as xeracións de idade media presenten un amplo coñecemento da lingua rexional e unha práctica significativa da mesma, aínda que normalmente só no fogar, cos anciáns, e en lugares de encontro con amigos ou veciños. Con todo, esta xeración acostuma presentar unhas prácticas vernáculas máis estigmatizadas e unha representación fortemente negativa do “patois” (Bocquenet, 2001: 77-79; Trehel, 1999: 67-69).

O sociolingüista Francis Manzano pon en relación a pervivencia da práctica lingüística do galó no medio rural co mantemento de certas prácticas agrarias, en

---

máis de 1.200.000 habitantes, obteríamos unha porcentaxe un pouco máis elevada, algo superior ao 2’30%.

⁴²⁹ O estudo revela tamén que practicamente todos os entrevistados deste grupo máis vello non utilizaban o glosónimo “galó”, senón que designaban como “patois” as súas prácticas lingüísticas vernáculas. O mesmo acontecía coa inmensa maioría de entrevistados dos outros grupos de idade (Trehel, 1999: 66-69).

particular co *bocage*⁴³⁰. Con respecto ás de viñedo, as comarcas do bocage nos Países do Loira parecen tender, pois, a unha maior resistencia ao abandono da práctica da variedade de oíl local. De feito, fóra da Loire-Atlantique, as comarcas onde máis se mantén a práctica do romance vernáculo (boa parte do Alto Maine, o Alto Anjou e a Vendée) son as que presentan unha mellor conservación das variedades vernáculas, tanto de tipo britolixeriano como de tipo poitevino. Ao igual que as prácticas lingüísticas con que o asocian, na actualidade o bocage tende a desaparecer como unidade paisaxística tanto na Bretaña como nos Países do Loira (Manzano, 2005: 149; Le Guen, 2000: 226-227; Vigarié, 2000: 204-206).

No que se refire ás zonas periurbanas da Alta Bretaña, os datos do estudo realizado polo *Centre de Recherche sur la Diversité Linguistique de la Francophonie* (CREDILIF, Universidade de Rennes 2) en centros de ensino primario e secundario da área de Rennes sitúa as coroas urbanas como zonas intermedias entre o contexto rural e o urbano. Nos lugares máis externos da periferia de Rennes, representados no estudo por Bruz, un 60% do alumnado entrevistado presentaba aínda nos inicios do século XXI unha ampla competencia pasiva das variedades consideradas como “patois” ou galó. Ademais, un 40% identificaba esta variedade como lingua rexional de Bretaña. Os responsábeis do estudo explican isto pola relación que aínda gardan co rural Bruz e a periferia exterior de Rennes. Ao achegármonos ao centro, en Cesson-Sévigné, as porcentaxes de competencia pasiva en galó polos estudantes son significativamente inferiores, aínda que está tamén existe (Blanchet, 2001: 13-15). Os responsábeis do estudo conclúen afirmando que, aínda que a práctica do galó ou “patois” como variedade case desapareceu nas vilas e nas áreas periurbanas, este continúa sendo percibido como unha variedade autónoma e unha serie dos seus elementos constitutivos continúan facendo parte do repertorio lingüístico destes lugares, mesmo entre os falantes máis novos:

---

⁴³⁰ “Le bocage est un modèle très ancien de structuration des prés, terres et bois, des mentalités et de la langue. Le bon maintien du type à travers la Haute Bretagne est à mettre en relation avec un très bon taux d’emprise rurale, et notamment d’une bonne tenue relative des petites exploitations. On sait que le bocage de Haute Bretagne a subi différentes agressions à la fin du XXe siècle, dans une optique de rentabilisation et de modernisation de la structure des exploitations (remembrement), mais on sait aussi que la grande destruction des haies et talus a rapidement révélé sa nocivité, ce qui s’est traduit par une prise de conscience d’abord agro-biologique¹, mais aussi culturelle et identitaire. Aussi après avoir assisté à des phases d’arrachage très polémiques assiste-t-on depuis plusieurs années maintenant à la recréation de haies et talus dans diverses zones de la région, là même où l’on avait arraché quelques années plus tôt. L’idée, de type « écologiste » au départ, a fait son chemin, et elle montre bien qu’il existe une véritable culture du bocage (avec évidentes implications langagières pour nous) capable de la recevoir” (Manzano, 2005: 149).

“Des pratiques linguistiques effectives sont donc avérées, souvent de façon inconsciente, par le biais de tournures syntaxiques, d’éléments de prononciation, et surtout par le lexique, y compris dans une zone et des milieux sociaux où on ne les attend pas, comme à Cesson-Sévigné, réputée être la « banlieue chic » de Rennes. Plus encore, une proportion non négligeable d’élèves fait preuve de compétences linguistiques régionales. Enfin, pour beaucoup d’entre eux, ceux des « villes rurales » et notamment ceux qui, de plus en plus nombreux, vivent dans les zones suburbaines de « deuxième ceinture », le parler local reste présent dans leurs pratiques et dans leurs représentations linguistiques, dans leur « paysage sociolinguistique »” (Blanchet, 2001: 15)

Dentro deste contínuum rural-urbano de prácticas lingüísticas, a escola comeza a constituír un lugar cada vez máis importante para a transmisión do galó na Alta Bretaña⁴³¹. Desde os anos 1980, o galó está presente de xeito optativo en cada vez máis escolas da Alta Bretaña, o que garantiu a súa transmisión a unha parte, aínda que pequena, da poboación rural de menos de 35-40 anos. Especialmente nos centros urbanos, o ensino optativo do galó e os cursos organizados por asociacións como Bertaèyn Galeizz deron lugar á aparición de pequenas comunidades de *neofalantes*⁴³² de galó. No medio rural, a introdución do galó nas escolas e a súa promoción activa⁴³³ mellorou substancialmente a súa percepción entre a minoría *paleofalante*⁴³⁴, na que se observa un certo sentimento identitario vinculado coa práctica do seu vernáculo materno. En efecto, os estudos realizados entre a poboación rural anciá reflicten unha menor estigmatización da práctica do galó neste grupo social, aínda que a maioría continúa usando o glosónimo “patois”. Deste xeito, na actualidade o galó xoga un papel cada vez máis importante no ámbito do significado da Alta Bretaña, fortemente

⁴³¹ Nas zonas máis urbanizadas é, de feito, o único lugar onde se pode garantir a transmisión da práctica do galó.

⁴³² Con esta denominación, quizais non moi adecuada pero cada vez máis estendida no debate sobre a situación sociolingüística do galego (Kabatek, 2000: 103-104), referímonos a falantes que insiren nas súas prácticas lingüísticas o uso máis ou menos habitual dunha variedade ou lingua minorizada —neste caso, o galó— que non é lingua materna, senón unha “segunda lingua” endóxena, isto é, elaborada e practicada no territorio onde vive ese falante. Ao ser o ensino a vía habitual de adquisición da segunda lingua por parte dos neofalantes, estes acostuman usar unha variedade estándar máis ou menos afastada das variedades rurais tradicionais. Algúns especialistas teñen proposto para o caso galego denominacións alternativas como a de *falantes urbanitas* fronte aos *falantes ruralitas* das variedades tradicionais (Iglesias Álvarez, 2002).

⁴³³ Até hai ben pouco, o groso das actividades de promoción do galó desenvolvidas por Bertaèyn Galeizz desenvolvíanse no medio rural. Por outro lado, existen asociacións como as *Assemblées Gallèses* centradas na organización de xornadas de inmersión cultural en concellos rurais como o Festival de Música e Cultura da Alta Bretaña. Para máis información, véxase: <<http://www.maezoe.com/as-galleges>>.

⁴³⁴ O termo *paleofalante* contruíuse, no contexto galego, por oposición ao máis usado de neofalante. Con el acostúmanse designar os falantes maternos de variantes tradicionais, isto é non literarias ou estándar, dunha lingua minorizada.

relacionado con outros elementos simbólicos da cultura rural (D'Hervé, 2005; Manzano, 1997a: 26-29, 1997b: 445-447, 2005: 149-150; Trehel, 1999: 66-69).

Retomando os datos compilados, pensamos que até os inicios do século XX as rexións da Alta Bretaña, o Maine, o Anjou e a Touraine aínda constituían un amplo complexo xeolectal cunhas características definitorias comúns tanto no plano estrutural ou tipolóxico como nos ámbitos das relacións sociais e do significado (contexto diglósico) dos lugares onde se practicaban. Porén, este dominio britolixeriano careceu dun lugar central onde se puidese desenvolver un discurso sobre a lingua e o territorio que derivase nun proceso de elaboración lingüística propio. Iso non debeu ter sido sempre así. A época de expansión anxevena nos séculos XI e XII, especialmente durante o reinado de Henrique II Plantagenêt, fixeron de Angers e o seu condado o centro político e cultural non só do dominio lingüístico lixeriano, senón de territorios como Normandía, Poitou e Inglaterra. De feito, neste dominio escríbense as obras literarias máis importantes de Francia e Inglaterra do século XII nunha lingua marcada por elementos lingüísticos comúns e aínda ben identificábeis nas falas rurais da Normandía meridional, do País Galó, do Maine e do Anjou antes da Primeira Guerra Mundial, e mesmo na actualidade no caso do Alto Anjou. O *Cantar de Roldán* ou os lais de Marie de France, escritos no século XII, constitúen, se cadra, os mellores exemplos desta elaboración lingüística. No século XIII a anexión ao dominio real de Normandía, o Maine e o Anjou significaron o traslado a París do centro lingüístico da rexión e a interrupción do proceso de elaboración dunha lingua de tipo lixeriano⁴³⁵. Como consecuencia, a partir de entón os romances britolixerianos coñeceron, por un lado, procesos de focalización locais e, por outro, unha progresiva converxencia co francés. Neste contexto, os discursos identitarios sobre a lingua desenvólvense á escala rexional ou local (Bretaña, Anjou, Maine, etc.)⁴³⁶ e nun marco diglósico que leva os falantes a percibiren as súas prácticas lingüísticas vernáculas como un elemento fortemente negativo. Máis tarde, na segunda metade do século XX, a progresiva constitución de diferentes variedades de oïl en linguas rexionais coincide coa definitiva francesización de boa parte do Anjou e do Baixo Maine, así como coa constitución de diferentes

---

⁴³⁵ Porén, este proceso continuou de xeito isolado en Inglaterra ao menos até o século XIV, cando o inglés se impuxo como lingua da corte durante o desenlace da Guerra dos Cen Anos.

⁴³⁶ Os glosarios dialectais do século XIX e inicios do XX reflicten claramente cómo, a partir duns mesmos marcadores lingüísticos, se elaboran discursos identitarios localistas nos que se individualizan diferentes “patois”, dialectos ou falas provinciais no Maine, no Anjou, na Normandía meridional e na Alta Bretaña.

territorios rexionais, o que volve impedir a elaboración dunha gran lingua lixeriana que satelice os romances da bacía occidental do Loira. Isto deixa vía libre, no País Galó, á continuación dun proceso de elaboración autónoma que se traduce na constitución dunha “lingua galó” marcada, como vimos, polo discurso identitario da britonidade e o rexeitamento dos vínculos lingüísticos e culturais co Maine e o Anjou. Por outro lado, as falas da Mayenne e da Normandía meridional, sen institucións ou asociacións que promovan a súa constitución como linguas, non coñecen ningunha mudanza no contexto diglósico tradicional no que o francés se reafirma como teito lingüístico e lingua de prestixio para os poucos falantes que mostran unha práctica competente das variedades rurais tradicionais.

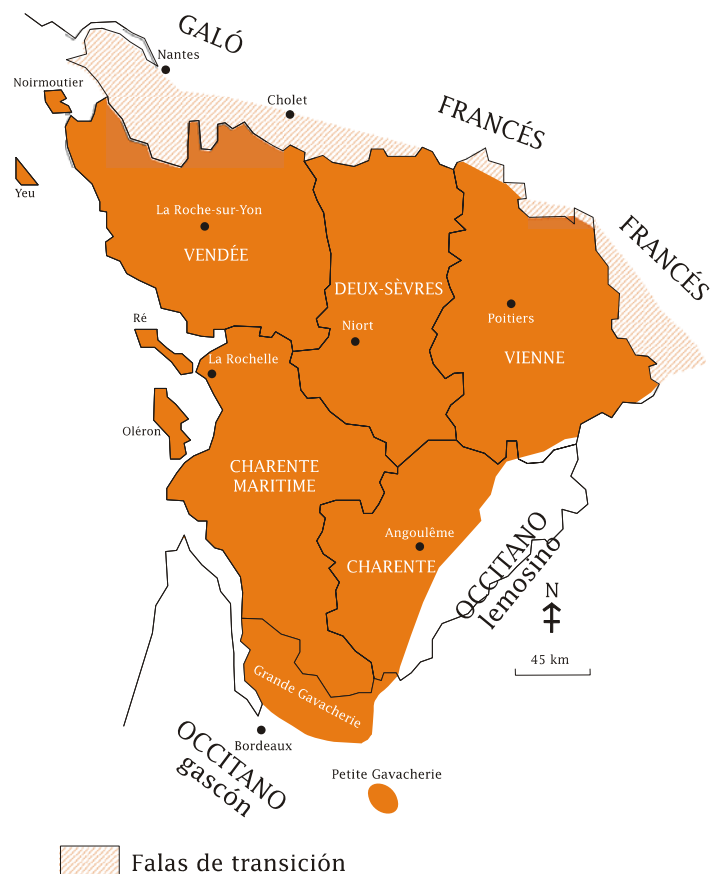
Encontrámonos, pois, ante un interesante proceso de restructuración xeolingüística que desemboca, en primeiro lugar, na alteración e fragmentación do contínuum linguolectal britolixeriano provocada pola difusión do francés e, en segundo lugar, na constitución dunha nova lingua romance na Alta Bretaña, o galó. Así, aínda que do punto de vista tipolóxico, e mesmo etimolóxico, o glosónimo “galó” podería agrupar as variedades rurais da Mayenne, do Alto Anjou e da Normandía meridional, este só se elabora tendo en conta as variedades da Alta Bretaña histórica. Isto leva a considerar como galós, na rexión dos Países do Loira, unicamente as falas da Loire-Atlantique, integrada anteriormente no Ducado de Bretaña, e non as de Mayenne e o Alto Anjou. Na Bretaña actual, o rexeitamento dun Grande Oeste interrexional impulsado pola rexión dos Países do Loira incríbese na reactivación e renovación que o discurso identitario bretón está a vivir nos últimos anos e tamén explica en boa medida, ao noso ver, o feito de que o movemento de defensa do galó marque diferenzas cos falares análogos dos antigos Maine e Anjou (Nicolas, 2001: 117-162). Como consecuencia, na actualidade a República francesa só reconece dúas linguas rexionais nos Países do Loira, o galó na Loire-Atlantique e o poitevino en Vendée. O resto das variedades lixerianas aínda practicadas, carentes de asociacións ou institucións locais que as promovan ou defendan, non son recoñecidas nin sequera como linguas rexionais á parte. Por tanto, esa “lingua anxevina” que identifica movemento galó e da que tanto se desmarca no seu discurso lingüístico na realidade non consta na lista das linguas de Francia elaborada por Bernard Cerquiglini (1999) e nin sequera é percibida como tal polos poucos falantes que aínda a practican ocasionalmente.

CAPÍTULO 9. O DOMINIO LINGÜÍSTICO POITEVINO-SANTONXÉS

O poitevino-santonxés é outra das linguas de oíl mencionadas no informe Cequiglini (1999) e, por tanto, é considerada como lingua rexional de Francia pola DGLFLF (2005b) do goberno francés. Esta variedade tamén é recoñecida como lingua pola UNESCO, que no seu atlas sobre linguas ameazadas a clasifica como “lingua seriamente ameazada”, ao igual que o normando e o galó (Wurm, 2001: 50). Baixo a denominación “lingua poitevina-santonxesa” acostúmase agrupar unha serie de variedades de oíl que se estenden polo departamento de Vendée e as súas illas (Noirmoutier e Yeu), na rexión dos Países do Loira, e pola maior parte do territorio da rexión Poitou-Charentes, incluídas as illas de Ré e de Oléron. Nesta rexión, as variedades románicas do leste do departamento de Charente e do sur de Vienne non pertencen ao dominio lingüístico de oíl, senón ao do occitano lemosino (Jagueneau, 1995c: 25). Por outro lado, na actual rexión da Aquitania, tamén se inclúen dentro do dominio lingüístico poitevino-santonxés as variedades de oíl da Grande Gavacherie ou País de Gavache, situadas ao norte do río Garona, no departamento do mesmo nome, así como as do enclave da Petite Gavacherie (comarca de Monségur).

MAPA 54. O DOMINIO LINGÜÍSTICO POITEVINO-SANTONXÉS

Elaboración propia

9.1. A fronteira co dominio occitano

Como xa vimos, o dominio lingüístico poitevino-santonxés coñece unha pasaxe transicional para o dominio britolixeriano con variedades como as do País de Retz ou as do viñedo anxevino. Polo sur e ao leste, entra en contacto co gran dominio do occitano nunha fronteira lingüística que se prolonga varios centos de quilómetros desde o enclave santonxés de Le Verdon-sur-Mer (Garonne)⁴³⁷, na Punta da Grave, no extremo norte do Médoc até a comarca de Coulognes, no extremo sueste do actual País do Montmorillonais (ver mapa 56). A fronteira entre os dominios de oíl e oc foi, quizá, a máis e mellor estudada pola xeolingüística francesa. En 1873, a petición da *Socité pour l'étude des langues romanes*, o Ministerio de Instrución Pública francés encárgalles a Octavien Bringuier e Charles de Tourtoulon a colecta de datos sobre seis variábeis lingüísticas para trazaren o límite entre a “lingua de oíl” e a “lingua de oc”. O estudo de Bringuier e Tourtoulon tivo unha importante difusión na súa época, da que é boa proba, quince anos despois, a famosa conferencia de Gaston Paris (1888). Este autor nega a existencia da fronteira baseándose, como vimos, no carácter transicional que presenta esta na maioría do seu percorrido⁴³⁸. Máis tarde, o ALF e os diferentes atlas lingüísticos rexionais⁴³⁹ foron confirmando a validez dos resultados do traballo de Bringuier e Tourtoulon (Horiot, 1973: 255-256, 1990: 617). Das numerosas variábeis que normalmente se usan para distinguir o conxunto das variedades occitanas no seo do contínuum románico⁴⁴⁰, as seguintes acostuman aparecer nos estudos para diferenciar os dominios de oíl e de oc:

---

⁴³⁷ Na actualidade non se teñen noticias do uso do poitevino-santonxés neste enclave. Isto ben pode significar que a súa práctica xa desapareceu entre a poboación local en favor do francés.

⁴³⁸ “C'est bien autre chose si on essaye, comme l'ont fait il y a quelques années deux vaillants et consciencieux explorateurs, de tracer de l'Océan aux Alpes une ligne de démarcation entre les deux prétendues langues. Ils ont eu beau restreindre à un minimum les caractères critiques qu'ils assignaient à chacune d'elles, ils n'ont pu empêcher que tantôt l'un, tantôt l'autre des traits soi-disant provençaux ne sautât par-dessus la barrière qu'ils élevaient, et réciproquement. Et comment, je le demande, s'expliquerait cette étrange frontière qui de l'ouest à l'est couperait la France en deux en passant par des points absolument fortuits ? Cette muraille imaginaire, la science, aujourd'hui mieux armée, la renverse, et nous apprend qu'il n'y a pas deux Frances, qu'aucune limite réelle ne sépare les Français du nord de ceux du midi, et que d'un bout à l'autre du sol national nos parlers populaires étendent une vaste tapisserie dont les couleurs variées se fondent sur tous les points en nuances insensiblement dégradées” (Paris, 1888: 163-164)

⁴³⁹ Para os lugares que nos ocupan neste apartado, trátase do *Atlas Linguistique de Gascogne* e do *Atlas Linguistique et Ethnographique de l'Ouest* (ALO) (Séguy, 1954-1973; Massignon e Horiot, 1971-1983).

⁴⁴⁰ Estas foron manexadas por Jules Ronjat (1930-1941) na súa gramática histórica do occitano e logo foron asumidas por outros especialistas como Pierre Bec (1967: 24-33). Ao igual que noutras caracterizacións tradicionais, as variábeis de tipo fonolóxico son as máis numerosas. Na táboa (12) que aquí presentamos engadimos outras adicionais.

TÁBOA 12. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE VARIEDADES DE OÍL E DE OC

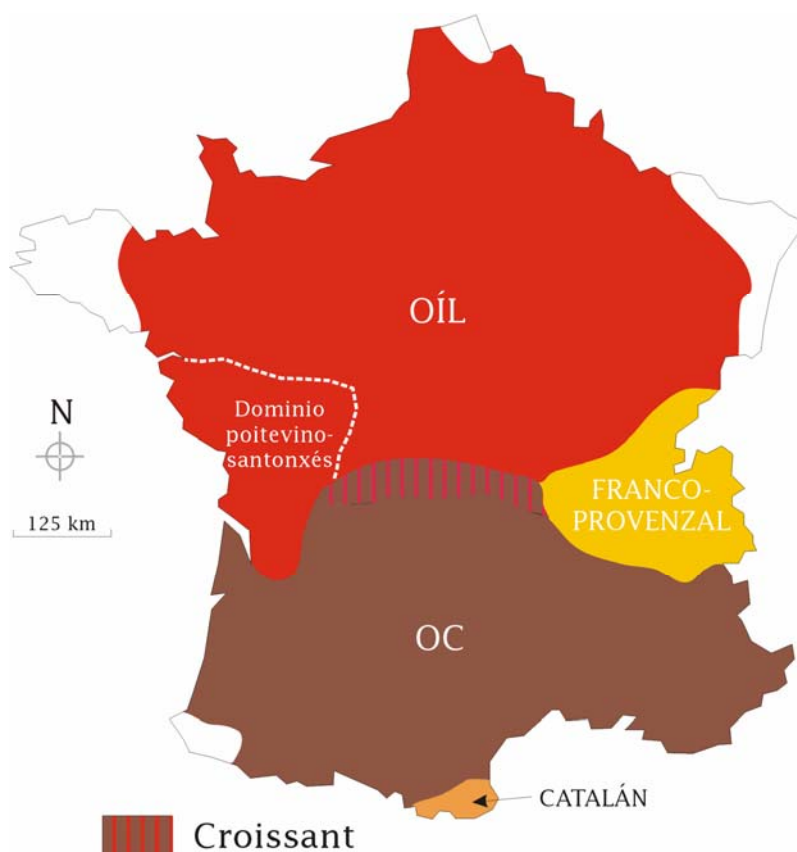
VARIÁBEL	OCCITANO		DOMINIO DE OÍL	
	LANGUEDOCIANO	GASCÓN	POITEVINO-SANTONXÉS	FRANCÉS
Ausencia de ditongación vocálica en sílaba libre			~ ~ ~	
Mantemento do [a] átono en posición final				
Mantemento de [ ] átono en interior de palabra				
Conservación da consoante nasal en posición implosiva	o'		o' o'	o'
Ausencia de palabras proparoxítonas			~ [paj]	
Ausencia de palatalización de [k] ante [a]				
Mantemento de [s] en posición implosiva			~ ~	
Conservación das oposicións verbais nas persoas do singular	≠		o'	
Oposición de número en substantivos e adxectivos mediante [s]	≠			

A tipoloxía da fronteira entre o poitevino-santonxés e as variedades occitanas varía ao longo do seu percorrido. Ao sur, no departamento de Gironde, as variedades de oíl santonxesas lindan co gascón nunha fronteira tallante que deixa ao norte a Gavacherie xirondesa (comarca de Blaye) dentro do dominio lingüístico poitevino. En termos de E. Gargallo (1995: 24-28, 1996: 178-180), trátase dun linde consecutivo, o máis tallante na galorromania (Rosenqvist, 1919: 107)⁴⁴¹, que ten a súa orixe, como vimos, nunha serie de migracións e colonizacións santonxesas á Grande Gavacherie durante o século XV, tras a Guerra dos Cen Anos (Chaurand, 1972: 153-154; Gautier, 2000a). A fronteira continúa en dirección nordés atravesando o departamento de Charente e tocando algunhas bisbarras do Montmorillonnais (Departamento de Vienne) que lindan coa rexión occitanófona do Lemosín. Neste treito da fronteira oíl/oc, á altura de la Rochefoucauld, preto de Angoulême (Charente), as variedades poitevinas e santonxesas encóntranse coas lemosinas establecéndose entre elas unha pasaxe

⁴⁴¹ Así e todo, Lalanne identificou, do lado gascón da “fronteira gabacha” unha zona “preoilitana” na que se usan unha serie de variábeis lingüísticas de oíl (Lalanne, 1951: 135-140).

gradual. Trátase, pois, dunha fronteira constitutiva na que, conforme avanzamos cara ao norte, a zona de transición se torna cada vez máis ampla, abrangendo numerosos lugares e varias decenas de quilómetros. Esta ampla zona de transición entre os dominios de oíl e de oc, descrita xa por Bringuier e Tourtoulon⁴⁴², denomínase tradicionalmente *Croissant* pola xeolingüística francesa. Esta denominación débese á forma de croissant que ten sobre os mapas esta zona de transición que se estende, ao longo de 350 km, desde a Charente até o departamento de Loire. Ten unha media de entre 20 e 30 quilómetros de largo, atinxindo o seu máximo no Macizo Central. Así, entre as actuais rexións de Poitou-Charentes e Rhône-Alpes, o Croissant abrangue numerosas comarcas das rexións oilitanas do Centro e da Borgoña e das occitanas do Lemosín e Auvernia (Bec, 1967: 11-12; Chaurand, 1972: 38-39).

MAPA 55. O CROISSANT E OS GRANDES DOMINIOS LINGÜÍSTICOS ROMANCES DE FRANCIA

Elaboración propia

⁴⁴² Estes autores afirman que as falas desta rexión constitúen unha “lingua mixta” e que a extensión xeográfica do seu conxunto é facilmente delimitábel (Bringuier e Tourtoulon, 1876: 578). Esta tamén é a opinión de Arvid Rosenqvist, que, na súa división dialectal da galorromania a partir dos datos do ALF, afirma: “Il est à remarquer toutefois qu’en comparaison des régions limitrophes, cette bande de terrain contient une telle quantité de lignes qu’elle peut être considérée comme une zone limite renfermant un dialecte mixte” (Rosenqvist, 1919: 108).

Na parte do Croissant que atravesa Poitou-Charentes, encontramos, por un lado, falas poitevino-santonxesas de forte afinidade occitana e, por outro, falas lemosinas de forte afinidade poitevino-santonxesa. Nin as primeiras nin as segundas foron tidas en conta na hora de elaborar as variedades estándar para o occitano e para o poitevino-santonxés. Así e todo, isto non significa que asociacións de defensa do poitevino e do occitano, principais responsábeis da elaboración e difusión das variedades estándar, consideren as falas do croissant como unha lingua mixta á parte. Normalmente, estas acostuman trazar unha liña de consenso tácito pola metade do Croissant de Poitou-Charentes ao oeste da cal as variedades son clasificadas como poitevinas e santonxesas e, ao leste, como lemosinas (Gautier, 1993: 15).

MAPA 56. COMARCAS E MANCOMUNIDADES URBANAS DA REXIÓN POITOU-CHARENTES

Tirado do web da Prefectura da Rexión Poitou-Charentes⁴⁴³

Como vemos no caso do seu treito consecutivo, a fronteira entre o poitevino-santonxés e o occitano gascón é dinámica, xa que, como veremos, diferentes migracións santonxesas fixeron avanzar o límite lingüístico cara ao sur ao longo dos séculos. Dado que no resto do seu trazado a fronteira é constitutiva, cabe supor que o antigo límite entre as variedades de oíl santonxesas e as occitanas gascoas, situada máis ao norte, foi tamén de tipo constitutivo. Na realidade, diferentes investigacións levan os especialistas

⁴⁴³ <<http://www.poitou-charentes.pref.gouv.fr/>>

a afirmar que o romance falado, non só na Saintonge histórica, senón mesmo no Poitou se encontraba noutrora moito máis próximo ao dominio de oc que ao de oíl. En 1914, na súa tese de doutoramento, A.-L. Terracher⁴⁴⁴ demostrou que durante a Idade Media a práctica do occitano recuou no interior da Saintonge en beneficio, non do francés, senón do poitevino-santonxés. Segundo Terracher, a poboación occitanófona adoptaba o poitevino porque, a falta de escolas, se trataba da variedade máis próxima á da corte parisiense que podían adquirir nos intercambios cos lugares de fala de oíl. Este proceso de retroceso xeolingüístico das variedades occitanas pasou a se denominar “efecto Terracher”. De feito, numerosos autores, entre os que destaca Jacques Pignon (1960), sosteñen que as variedades occitanas eran practicadas até o mesmo val do Loira (Chaurand, 39-40; Jagueneau, 1999: 7-8). Os diferentes atlas lingüísticos teñen mostrado, de feito, o uso no dominio poitevino-santonxés de variábeis morfolóxicas de tipo occitano, así como o de numerosos elementos lexicais gascóns e lemosinos, especialmente na Saintonge. Como exemplos da influencia lingüística occitana nas variedades poitevino-santonxesas acostúmase sinalar, entre outros, o uso de <i> como promome persoal de primeira persoa, o da preposición <pr>⁴⁴⁵ co sentido da galega ou castelá <por>, as terminacións do imperfecto do subxuntivo en <-isse>⁴⁴⁶ ou de numerosos elementos lexicais⁴⁴⁷ (Horiot, 1990: 617; Jagueneau, 1995b: 18-19; Rézeau, 1976: 16-17). O efecto Terracher explicaría tamén a constitución e a evolución do Croissant, así como a constitución do dominio francoprovenzal ao leste, na parte central da bacía do Ródano. Desde este punto de vista, o dominio lingüístico poitevino-santonxés constituiría, co Croissant e o dominio francoprovenzal, unha ampla zona de transición entre un gran dominio de oíl territorialmente expansivo e un dominio de oc regresivo. Recentes investigacións dialectométricas sitúan, de feito, o dominio francoprovenzal dentro do mesmo conglomerado que as falas de oíl, e non á parte (ver mapa 39) (Goebel, 2004). A diferenza entre ambos os dominios, poitevino-santonxés e

---

⁴⁴⁴ *Les aires morphologiques dans les parlers populaires du Nord-Ouest de l'Angoumois*. Non nos foi posíbel ter acceso directo ao texto.

⁴⁴⁵ A preposición <pr> pronúnciase _____, _____ ou _____ en función dos lugares (Gautier, 1993: 138).

⁴⁴⁶ Por exemplo, <o falèt pa qu’o *durisse*> (non facía falta que durase).

⁴⁴⁷ Entre outros sinálanse <jhàu> (occitano <jau>, galego <galo>), <jhençàe> (<gensar>, <varrer>), <bufàe> (<bufar> en occitano e galego) ou <draules> (<dròlles>, <nenos, rapaces>) (Jagueneau, 1995b: 19, 1999: 8).

francoprovenzal, estaría no grao de difusión dos elementos lingüísticos oïltanos, mais importante no primeiro que no segundo.

Desde o punto de vista histórico, e como argumentos en favor dunha antiga occitanidade do dominio poitevino-santonxés, acostúmase aducir a pertenza á Galia Aquitana das tribos galas dos pictóns e dos santóns (ver mapa 38)⁴⁴⁸. Desde entón, e até a Guerra dos Cen Anos, os territorios do Poitou e da Saintonge integráronse no Ducado da Aquitania, á fronte do cal se encontraban os condes de Poitiers desde finais do século X⁴⁴⁹. Co matrimonio de Leonor de Aquitania con Henrique II de Inglaterra, o ducado pasa a mans dos Plantagenêt na segunda metade do século XII. Os especialistas opinan que até entón o occitano lemosino xogou un papel importante ao sur de Poitiers, pero non está claro se realmente a variedade falada pola poboación era unha variedade de tipo lemosino ou diferente a esta. O que si parece evidente é que o occitano lemosino tivo unha importante presenza simbólica nos lugares de poder no Ducado de Aquitania durante os séculos XI XII⁴⁵⁰. Como proba máis importante disto está o feito de Guillerme IX, conde de Poitiers e duque da Aquitania, ser un dos primeiros trovadores en lingua occitana a finais do século XI. A Aquitania ducal desa época foi, de feito, o lugar de orixe dos primeiros trovadores occitanos. Isto leva os especialistas a sinalar este territorio como berce da cultura trobadoresca e a partir do cal esta se difundiría polo resto de territorios occitanos (Gascuña, Condado de Toulouse, o Languedoc e a Provenza). Un século máis tarde, Leonor de Aquitania acolleu numerosos trovadores de lingua occitana na corte ducal de Poitiers. Despois, cos seus matrimonios con Luís VII e Henrique II, levou a cultura trobadoresca ás cortes francesa e anglo-anxeвина . Aínda a comezos do século XIII, Savary de Mauléon, Senescal do Poitou⁴⁵¹, compuña poesías en occitano. Con todo, non podemos saber decerto se na corte poiteвина o occitano era a lingua materna e habitual ou simplemente unha lingua de expresión poética, ao igual que tamén o era noutras cortes da Romania medieval (Gautier, 1993: 6-7, 2000; Jagueneau, 1995c: 25, 1999: 7-8; Legohérel, 1999: 73-74).

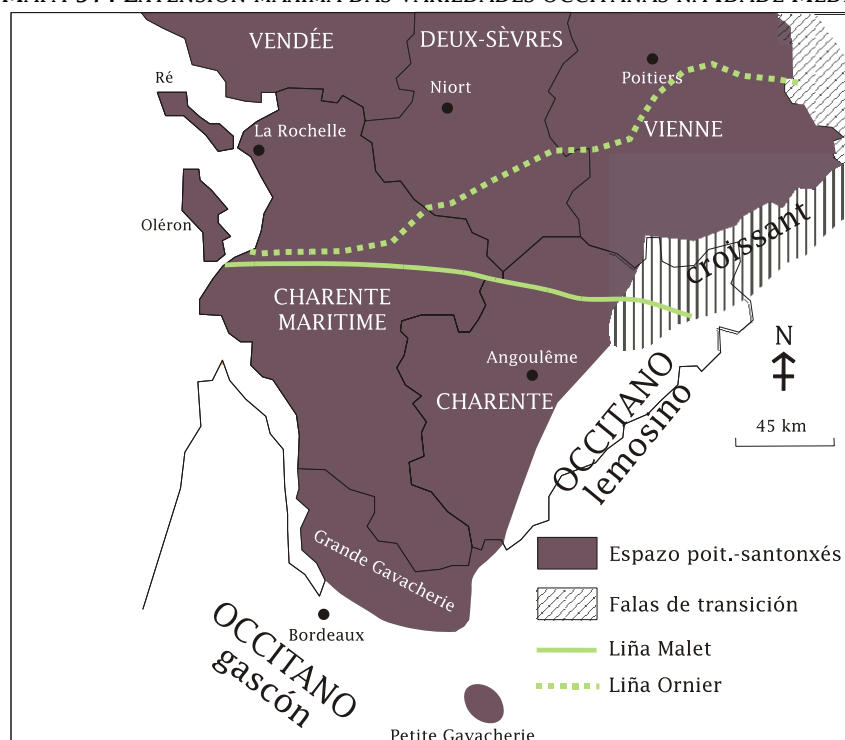
⁴⁴⁸ A inserción dos territorios destas tribos galas na Aquitania débese, segundo Horiot, a que santóns e pictóns se mostraron menos hostís aos romanos e máis receptivos á súa cultura (Horiot, 1973: 280).

⁴⁴⁹ Os contextos territoriais da Aquitania romana e do Ducado de Aquitania consitúen tamén os factores polos que os especialistas explican a conformación e a unidade do dominio lingüístico poitevino-santonxés (Horiot, 1973: 280-286).

⁴⁵⁰ De feito, o Lemosín encontrábase daquela dentro do Ducado de Aquitania, tamén chamado “Guiena”.

⁴⁵¹ A figura do senescal, de orixe franca, constituía a dun alto cargo nas cortes ducais e condaís da Francia medieval. As súas funcións variaban en función do condado ou do ducado.

MAPA 57. EXTENSIÓN MÁXIMA DAS VARIEDADES OCCITANAS NA IDADE MEDIA

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por Malet (1964) e Gautier (2000)

A proba máis importante da práctica habitual de variedades occitanas ou tipoloxicamente próximas ao occitano no Poitou e na Saintonge medievais constitúea a toponimia. Nos inicios dos anos 1940, Henri Malet, político e enxeñeiro de camiños, realiza un estudo sobre os nomes de lugar nos departamentos de Charente e Charente-Maritime. En concreto, estuda as terminacións toponímicas en <-ac> (p.ex., Cognac ou Jonzac), consideradas como tipicamente occitanas, fronte as terminacións poitevinas en <-é> ou <-ay> (p.ex., Aulnay ou Longré)⁴⁵². Malet descubriu que a maioría dos topónimos acabados en <-ac> se encontraban nas comarcas centrais e meridionais da Saintonge e que eran escasos no Aunis (comarca de La Rochelle) (Malet, 1964: 39-65). Por outro lado, no propio Poitou, O. Herbert tamén detectou concentracións de topónimos acabados en <-ac> e <-ade>, outra terminación toponímica considerada de orixe occitana (p.ex., La Tremblade), aínda máis ao norte da zona sinalada por Malet: nas comarcas do Mellois, do Civraisien, do Chauvinois e do Montmorillonais (ver mapas 56 e 57). Isto leva a importantes especialistas nas variedades poitevino-

⁴⁵² Estas terminacións toponímicas proveñen da galorromana -ACUM, que marcaba a posesión: (FUNDUS) AURELIACUS> Orly, Orilhac.

santonxesas como J. Pignon ou Michel Gautier a afirmaren que, ao menos até o século XII, no centro, sur e leste da actual rexión de Poitou-Charentes si se falaban variedades de tipo occitano (Gautier, 2000a; Jagueneau, 1999: 7-8; Pignon, 1960: 516). Isto significa, por un lado, que o occitano se puido ter falado a ben poucos quilómetros de Poitiers, e, por tanto, na maior parte do antigo Ducado de Aquitania, o que explicaría a importancia simbólica desta lingua na corte ducal poitevina dos séculos XI, XII e mesmo XIII. Por outro lado, estaríamos fronte a expansión para o sur do romance poitevino a partir do século XII e que, en contacto co occitano, daría lugar ás diferentes variedades santonxesas (Gautier, 2000a).

A expansión das variedades poitevinas, aínda hoxe máis próximas do que as santonxesas ás variedades britolixerianas, coincide coa inclusión da Aquitania no dominio dos Plantagenêt (segunda metade do século XII). O retroceso territorial da práctica das variedades occitanas parecen constituír no Ducado da Aquitania da época a manifestación máis clara dunha viraxe política e cultural cara ao norte dun territorio que até entón estivera vinculado ás terras occitanas (Condado de Toulouse, Languedoc) por diferentes elementos dos ámbitos da natureza⁴⁵³, do significado (prácticas lingüísticas) e das relacións sociais⁴⁵⁴. De ser isto así, e tendo en conta o acontecido na Bretaña da mesma época, cremos que cumpriría analizar máis polo miúdo o impacto que sobre o contínuum linguolectal do noroeste da galorromania tivo a expansión anxevena dos séculos XI, XII e XIII. Á vista dos datos, pensamos que non se debería ver unicamente nesta expansión, como explica Terracher, unha tentativa de falantes occitanófonos por se achegaren nas súas prácticas lingüísticas á lingua da corte real, o francés, a través dos falares de oíl. A datación establecida para o retroceso da práctica do occitano na Aquitania medieval (século XII) é anterior, en varios decenios ao menos, á afirmación da corte parisiense como centro político do Reino de Francia e da súa lingua como variedade lingüística de prestixio durante o século XIII (Lodge, 2003). Ao noso ver, antes da influencia de París, púidose exercer na Aquitania, a través de Poitiers, unha forte influencia lixeriana, similar á vivida na Alta Bretaña e mesmo na Inglaterra da época. A Saintonge será, de feito, unha propiedade dos Plantagenêt até a segunda

---

⁴⁵³ O Aunis e a Saintonge, isto é, os departamentos de Charente e Charente Maritime, non pertencen á bacía do Loira, senón que presentan fortes afinidades coa do Garona (Piercy, 1997: 162).

⁴⁵⁴ Para alén da expansión das variedades oilitanas de Aquitania, a viraxe ao norte tórnase evidente noutros elementos do significado, como a arte. Así, baixo o dominio Plantagenêt é cando se introducen no Poitou e na Saintonge diferentes innovacións arquitectónicas lixerianas, das que a catedral de Poitiers, rematada nos primeiros anos do século XIII, constitúe o mellor exemplo (Legohérel, 1999: 74-76).

metade do século XIV. Pensamos que a hipótese dunha influencia lixeriana a partir de centros como Tours e Angers, anterior á parisiense, podería explicar mellor as semellanzas estruturais que o poitevino comparte hoxe co galó e o normando. Con todo, a verificación desta hipótese esixe un estudo detallado que non constitúe o obxectivo do noso traballo.

9.2. Caracterización do dominio poitevino-santonxés do Grande Oeste e fronte ao francés

Como xa apuntamos, os tres dominios lingüísticos oilitanos que constitúen o Grande Oeste comparten unha serie de variantes lingüísticas características (Horiot, 1990: 626-627). Dentro deste gran conglomerado occidental de oíl, as variedades poitevino-santonxesas son as que máis se afastan das demais e, ao mesmo tempo, do francés. As diferentes clasificacións xeolingüísticas de oíl, desde a de Rosenqvist (1919) até a de Goebel (2004), mostran un dominio lingüístico poitevino-santonxés ben individualizado dentro do Grande Oeste. En xeral, os especialistas explican boa parte dos particularismos poitevino-santonxeses pola influencia lingüística occitana á que acabamos de aludir e, en segundo termo, pola latinización da rexión. Esta estaba poboada por tribos galas (pictóns e santóns) inseridas nunha Aquitania cuxo eixo principal de latinización era a bacía do Garona, entre Toulouse e Bordeos.

TÁBOA 13. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN DAS VARIEDADES POITEVINO-SANTONXESAS

VARIÁBEIS	FRANCÉS	FRANCÉS A.F.I.	POITEVINO- SANTONXÉS	GALÓ
Ditongación de [e] romance en sílaba tónica e libre	toile avoir		~	~ ~
Ditongación de [o] romance en sílaba tónica e libre	gueule sonneur		o'	o'
Ditongación de [ɛ] romance en sílaba tónica e libre	heure tracteur	[ ]	~ ~	~ ~
Evolución de [a] romance en sílaba tónica e libre	porter pré		~	
Evolución de [ɛ] romance en sílaba tónica e trabada	coupe jour		~	
Ditongo [aw] romance	chaud autre			
Ditongo [je] romance	pied permier		~ ~	
Ditongo [ɔ] romance	tient bien chien	o' o' o'	o' o' o'	o' o' o' ~ o'

Ditongo [ ] romance	bruit fruit			
Evolución da terminación latina -ELLU	couteau chapeau			~ ~
Evolución da terminación latina -ORIU	lavoir raoir			
Vogais nasais	dent bouton	o' o'	o' o'	o' o'
Palatalización dos grupos [bl], [pl], [kl], [fl] e [gl]	clé blanc	o'	~ o' ~ o'	o' ~ o'
Palatalizacións en [ ] e [s]	ici jeune		~ ~	
Desaparición de [s] implosivo en sílaba tónica	bête fête		~ ~	~ ~
Evolución de [t] final	va fini			

Como podemos ver na táboa 13, e como é tradicional en xeolingüística, as variábeis habitualmente utilizadas para individualizar o poitevino-santonxés son fonéticas ou fonolóxicas. Porén, as variábeis morfolóxicas e sintácticas non son menos importantes na diferenciación do dominio lingüístico que nos ocupa. Así, temos unha serie de paradigmas tipicamente poitevino-santonxeses ben particulares dentro do Grande Oeste:

TÁBOA 14. VARIÁBEIS MORFOLÓXICAS NA DIFERENCIACIÓN DO POITEVINO-SANTONXÉS

VARIÁBEIS	FRANCÉS	POITEVINO-SANTONXÉS ⁴⁵⁵
Adxectivos demostrativos	ce(t), cette, ces	çhau(l) ~ cheù(l) ~ quau(l), çhéle ~ quéle, çhés ~ chélés ~ quélés
Adxectivos indefinidos	quelque(s)	quauque(s) ~ çhauque(s)
Pronomes indefinidos	quelqu'un(e)	yin(e) ~ yùn(e)
Pronomes persoais (suxeito)	je, tu, il, elle, on, nous, vous, ils, elles	i ~ jhe, te, le ~ i, a, o(l), i ~ jhe, ve, le ~ i, a
Pronomes relativos	où	voure ~ unte
Pronomes interrogativos	quel(s), quelle(s)	quau(l/s) ~ queù(l/s) ~ cheù(l/s)

Ao igual que no resto dos dominios de oíl, como o do normando ou o do galó, no do poitevino-santonxés a práctica do francés é maioritaria. A difusión territorial desta lingua comeza a ser importante durante o século XIX e acelérase tras as guerras mundiais do século XX. Porén, Michel Gautier e outros especialistas sitúan xa no século XIII o inicio do proceso de difusión do francés no Poitou. Segundo este autor, que se basea en testemuños históricos, na Baixa Idade Media a poboación percibía o poitevino-santonxés e o francés como dous sistemas lingüísticos diferentes e autónomos (Gautier,

⁴⁵⁵ Usamos aquí a ortografía “normalizada” usada na gramática de Gautier (1993) e proposta pola UCP e a SEFCO.

1993: 7). Por outro lado, Michelle Auzenneau (1999: 101) sinala que a difusión do francés no Poitou encontrou historicamente unha resistencia social en certas comarcas do sur do condado, como o Mellois ou o Civraisien. Na actualidade, a práctica do romance autóctono encóntrase limitada aos espazos rurais, onde a transmisión interxeracional do mesmo ficou interrompida desde hai xa varios decenios. Por tanto, a situación descrita para o normando e o galó repítese ao longo do dominio lingüístico poitevino-santonxés. Ao igual que o normando, non contamos con estatísticas ou sondaxes sobre a práctica real do poitevino-santonxés nos territorios onde é lingua tradicional endóxena (Jagueneau, 1999: 12-14)⁴⁵⁶. Supoñemos que nestes a porcentaxe de falantes habituais ou potenciais⁴⁵⁷ non deben superar as publicadas polo INSEE para o galó (Le Boëtté, 2003)⁴⁵⁸. Se isto for así, os falantes de poitevino no conxunto do seu dominio territorial deberían andar preto das 30.000 persoas.

Os datos sobre o avellentamento da poboación pódenos dar pistas sobre a distribución xeográfica destes falantes, isto é, sobre as comarcas onde eventualmente tenden a se concentrar os falantes de poitevino, xa que estes, na súa maioría, superan os 50 anos de idade. Con respecto á Bretaña, a rexión de Poitou-Charentes presenta unha poboación sensibelmente máis avellentada, o que nos fai supor que neste territorio a práctica da variedade romance tradicional podería manterse algo mellor, especialmente nas zonas rurais. En Vendée, o sur e parte do litoral deste departamento presentan a poboación máis avellentada. Dentro de Poitou-Charentes, as porcentaxes de poboación avellentada son significativamente altas (p.ex., os xubilados supoñen máis do 25% da poboación) nas comarcas do Mellois e do Civraisien, identificadas por Auzenneau como territorios de resistencia lingüística poitevinófona, así como no Ruffécois e Vals de

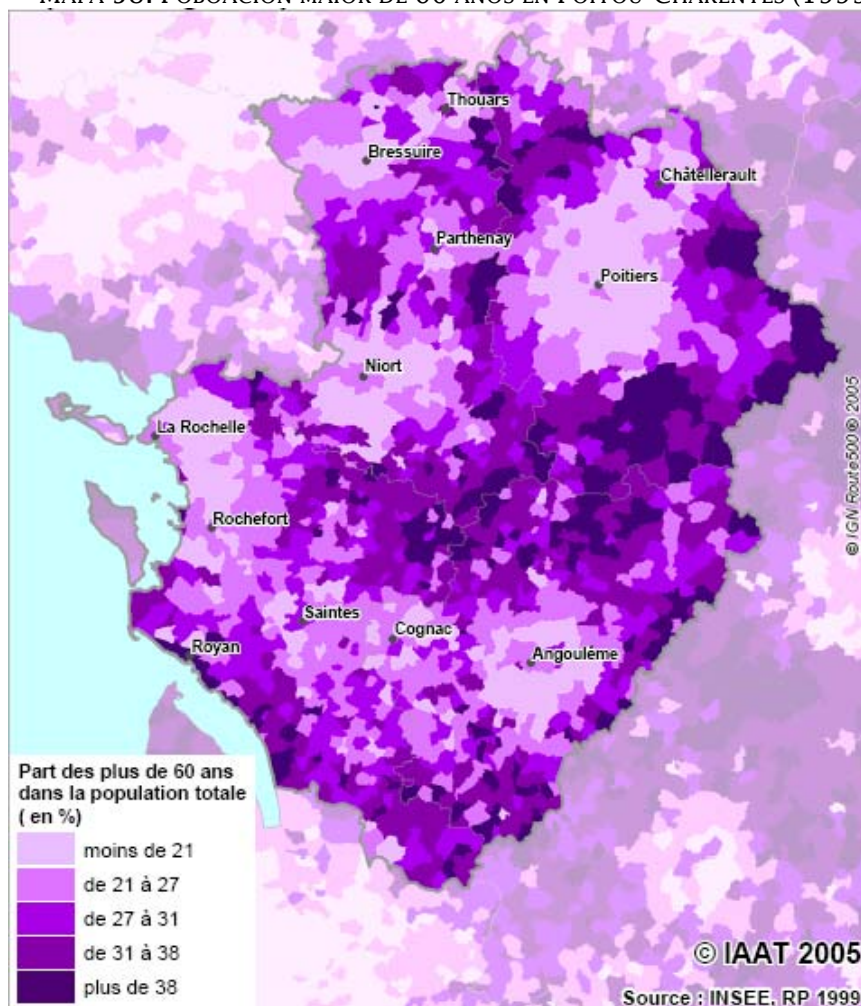
⁴⁵⁶ Por outro lado, Liliane Jagueneau lembra as dificultades de realizar enquisas sobre a práctica de linguas rexionais como as de oïl en Francia: “La situation sociolinguistique en France aujourd’hui oblige en effet à prendre un certain nombre de précautions dans les procédures d’enquête. Ceux qui savent parler une langue régionale le font de préférence dans le cercle familial ou avec le voisinage immédiat, ou encore dans le village, le bourg, dans les magasins, lors des marchés, des foires ou des fêtes ; on utilise naturellement le poitevin-saintongeais avec ceux qui le parlent, et le français avec les personnes venues de l’extérieur et supposées de ne pas comprendre la langue régionale. Les réponses à un questionnaire posé en français ont donc toutes les chances d’être orientés vers la négative. Par ailleurs les cas d’interférences entre poitevin-saintongeais et français sont très nombreux, les deux langues pouvant intervenir en complémentarité selon le sujet de la discussion, les personnes présentes, le cadre, etc.” (Jagueneau, 1999: 12-14).

⁴⁵⁷ Referímonos con “falantes potenciais” a aqueles que teñen competencia suficiente para estebelecer unha conversa en poitevino-santonxés pero que non o practican, xa for polas esixencias dos lugares en que se encontran normalmente ou porque non queren exercer a práctica desta variedade.

⁴⁵⁸ Lembremos que estas representaban no estudo do INSEE de 1999 un 1,3% da poboación dos territorios galós da Bretaña administrativa, isto é, 28.300 persoas (Le Boëtté, 2003).

Saintonge, isto é, na área rural central de Poitou-Charentes rodeada polas áreas urbanas de Poitiers, Niort, La Rochelle e Angoulême. No norte, as comarcas de Gâtine e o Loudounais tamén presentan porcentaxes significativas de poboación madura e anciá, ao igual que o sur da Saintonge.

MAPA 58. POBOACIÓN MAIOR DE 60 ANOS EN POITOU-CHARENTES (1999)

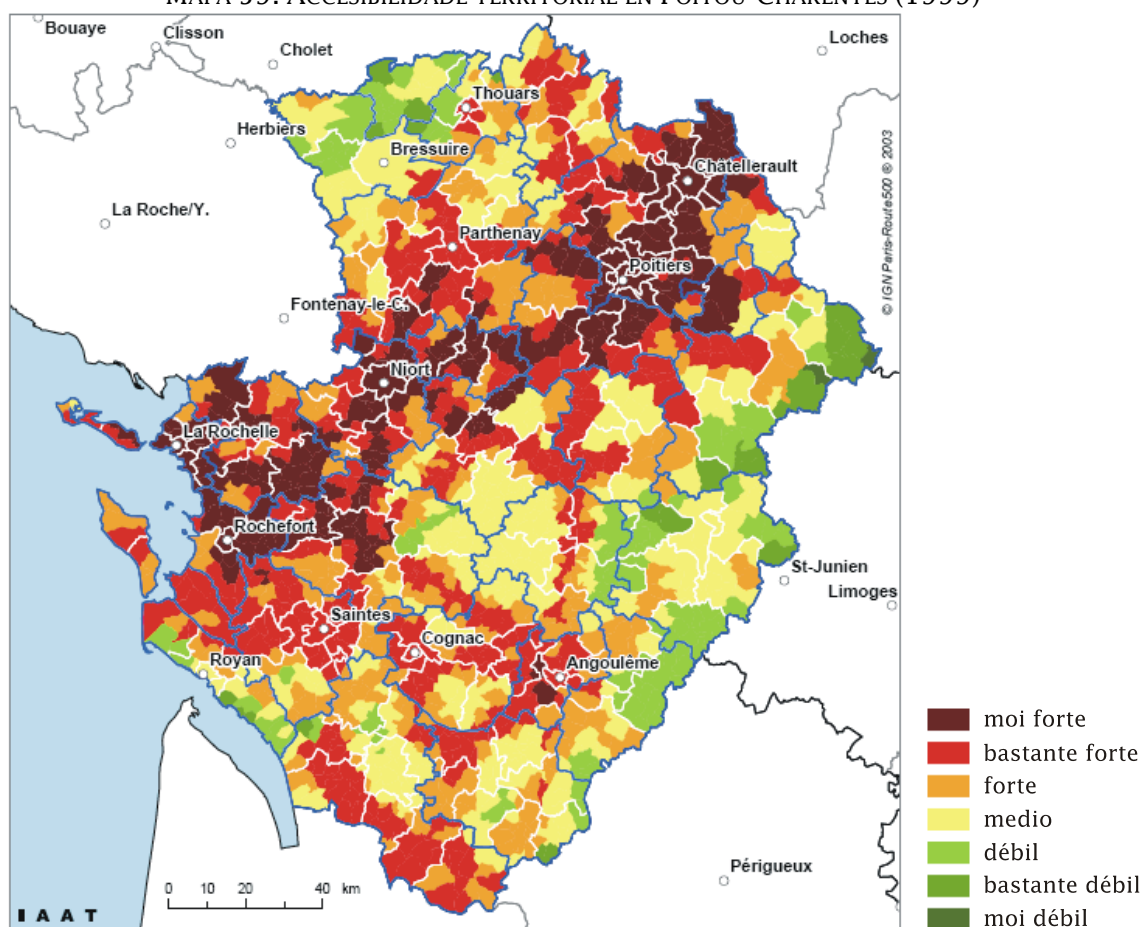

MAPA 59.

A accesibilidade territorial constitúe tamén outro índice importante á hora de nos facermos unha idea da distribución xeográfica dos falantes de poitevino-santonxés. O mapa 59 mostra cómo a accesibilidade e, por tanto, tamén a velocidade na difusión de innovacións lingüísticas se vai reducindo conforme nos afastamos do eixo urbano rexional, constituído por un corredor de fluxos que comunica Châtelleraut, Poitiers, Niort, La Rochelle e Rochefort. Con este eixo central orientado en dirección nordés-sueste conflúe, na área urbana de La Rochelle/Roquefort, outro menos importante que une Angoulême con La Roche-sur-Yoon, en Vendée, e con Nantes. A coincidencia entre os concellos avellentados e os que presentan un nivel de accesibilidade medio ou débil, se non é exacta, si é bastante aproximada en xeral. A comparación entre ambas as

cartografías fainos, pois, prever que os falantes de poitevino-santonxés se concentran no sur e parte das comarcas occidentais de Vendée e, sobre todo, nas comarcas centrais de Poitou-Charentes (Ruffécois, Mellois, Civraisien e Vals de Saintonge). Estudos sociolingüísticos feitos nesta área confirman a vixencia da práctica lingüística do poitevino-santonxés en lugares de relacións sociais como os mercados (Auzanneau, 1998)⁴⁵⁹. Alén desta área central, outras comarcas ao norte, como o Loudounais e Gâtine, e ao sur da rexión (Haute-Saintonge e o litoral do esteiro do Garona) tamén poderían presentar concentracións significativas de falantes poitevinófonos con respecto a unha media rexional que, probabelmente, se aproxime ao 2% do total poboacional.

MAPA 59. ACCESIBILIDADE TERRITORIAL EN POITOU-CHARENTES (1999)

Tirado do web do IAAT: <<http://www.iaat.org>>

⁴⁵⁹ No estudo sociolingüístico realizado nesta rexión central por Michelle Auzanneau nos primeiros anos 1990, esta especialista puido establecer unha distinción entre diferentes tipos de variedades lingüísticas poitevinas en función do grao de interferencia que presentan con respecto ao francés. Segundo Auzanneau, “Plus des deux tiers des personnes interrogées déclarent parler l’idiome local, cet usage étant même plus fréquent que celui de l’idiome officiel pour un tiers. Notons que les hommes sont plus nombreux que les femmes à ne pas se prononcer sur ce point, semblant moins conscients de leurs pratiques linguistiques, en particulier lorsqu’ils sont âgés de 20 à 59 ans. Les personnes ayant déclaré ne pas pratiquer l’idiome local (32%) disent majoritairement en avoir une connaissance passive, plus ou moins élargie (« oui » : 12,5% ; « un peu » : 62%)” (Auzanneau, 1998: 181).

Esta práctica cada vez máis minoritaria do romance autóctono fai con que a presión estrutural do francés sobre as variedades poitevino-santonxesas sexa cada vez máis forte, alterando de xeito considerábel o contínuum linguolectal. Neste contexto, os falantes foron integrando no seu romance vernáculo numerosos elementos morfolóxicos e sobre todo lexicais da lingua oficial (Auzanneau, 1999: 130-131)⁴⁶⁰. Na actualidade, as variedades francesas e poitevino-santonxesas sitúanse nos usos sociais nun contínuum que, na opinión de Jean-Michel Charpentier (1987: 50), impide mesmo de aplicar nesta rexión termos como bilingüismo ou diglosia. Michèlle Auzanneau cualifica a situación sociolingüística do Poitou da seguinte maneira:

“La situation sociolinguistique poitevine observée à travers de contextes divers se révèle, en effet, bien plus complexe qu’elle ne paraît au premier abord. Il semble, néanmoins, que son évolution soit aujourd’hui irrémédiablement orientée vers le pôle français du continuum linguistique, tandis que l’évolution générale de la société urbaine s’oriente sur le pôle urbain du continuum socioculturel qui la caractérise” (Auzanneau, 1999 : 130).

Como vimos, as interferencias co francés son especialmente importantes nas variedades de transición ao norte do Poitou (Pays de Retz, centro e sur da comarca dos Mauges). Na actualidade, os espazos rurais destas comarcas, así como os do norte das do Thouarsais e do Loudunais (ver mapa 56), presentan unha transición lingüística entre o poitevino e o francés rexional do val do Loira. Aquí, a antiga fronteira constitutiva entre o poitevino e o romance lixeriano vaise esvaendo conforme se difunde no medio rural a práctica exclusiva do francés.

No que se refire á percepción das variedades poitevino-santonxesas, practicamente toda a poboación as define como “patois”, do mesmo xeito que ocorre na maioría das rexións francesas con outras variedades rexionais. Ademais, estudos como os de Auzanneau revelan que os falantes son conscientes do contínuum de variedades existentes no repertorio lingüístico dos lugares onde viven e traballan que asignan. Así, en función dunha serie de marcadores lingüísticos clave (morfoloxía, léxico, etc...), clasifican e valoran as variedades cunha serie etiquetas que van do “vrai patois” ao “français correct” (Auzanneau, 1998: 162-168).

---

⁴⁶⁰ Philippe Gallard estudou a influencia do francés nos falares vernáculos ao sur de Deux-Sèvres no plano fonético e conclúe do seguinte xeito: “Le système phonologique poitevin (celui des consonnes en particulier) semble se rapprocher chaque tour un peu plus de celui du français. En effet, le locuteur patoisant est souvent amené, de nos jours, à s’exprimer en français, langue dont l’influence est renforcée par la scolarisation des jeunes et la présence des médias. Du contact permanent entre dialecte 1 (français) et dialecte 2 (patois) découlent une réorganisation du système phonologique et l’apparition lente d’un français régional soutenue par les nombreux emprunts lexicaux faits actuellement à la langue nationale” (Gallard, 1990 : 87).

9.3. Segmentación interna do dominio poitevino-santonxés

A división interna máis habitual entre os diferentes especialistas é a establecida entre as variedades do antigo Poitou (incluídas as variedades de Vendée) e as da antiga Saintonge (exincluído os territorios históricos do Aunis) (Jagueneau, 1999: 11). As diferenzas que se teñen sinalado entre ambas as rexións lingüísticas son importantes e teñen sido usadas, durante os anos 1970 e 80 por algunhas asociacións santonxesas para xustificaren a non pertenza das variedades deste territorio á “lingua poitevina” (ver táboa 15)⁴⁶¹. Un dos que máis teñen chamado a atención son os denominados [ɔ̃] e [ç] santonxeses, uns sons fricativos aspirados semellantes aos existentes no alemán e tradicionalmente usados na Saintonge e nas comarcas poitevinas do Mellois e do Civraisien, aínda que tamén nalgúns puntos isolados de Vendée⁴⁶². Eventualmente, tamén se ten rexistrado o uso destes fonemas na antiga Acadia canadense (actual provincias de Novo-Brunswick), nas zonas de colonización poitevino-santonxesa (Horiot, 1973: 268-271; Jagueneau, 1999: 15).

TÁBOA 15. CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE VARIEDADES POITEVINAS E SANTONXESAS

VARIÁBEIS	POITEVINO-SANTONXÉS	POITOU	SAINTONGE
Realización das palatais fricativas	<pajhe> <chén>	ɔ̃	ɔ̃
Evolución do sufixo latino – ARIUS	<poumâe> <poumié>		
Pronome persoal suxeito de primeira persoa	<i> <jhe>		~
Pronome persoal suxeito de terceira persoa	<le> <i>		

Sexa como for, aínda que a existencia dun “patois” santonxés diferente do poitevino constitúe un elemento frecuente no discurso metalingüístico dos falantes rurais da Saintonge, os datos recollidos mostran que a fronteira lingüística entre as variedades desta antiga provincia e as do Poitou non é tan clara. As análises

⁴⁶¹ Porén, estudos cualitativos como os de B. Horiot conclúen que, ao menos no plano fonético, non existen fronteiras lingüísticas claras ou importantes no seo dun dominio poitevino-santonxés que, a pesar da difusión territorial do francés, aínda presenta unha certa unidade (Horiot, 1973: 271, 280).

⁴⁶² Na súa tese, Jacques Pignon argumenta factores de substrato de tipo étnico para explicar a aparición destes sons na Saintonge, que data do século XVI. Por outro lado, as análises feitas a partir do ALO deixan entrever a posibilidade de que a área de uso destas fricativas santonxesas abranguese no momento da súa máxima expansión boa parte do Poitou (Horiot, 1990: 629-631; Pignon, 1960: 411).

dialectométricas a escala de oíl, en especial a de Goebel (2004) e o seu equipo, mostran ás claras que non existe unha distancia lingüística significativa entre as variedades poitevinas e santonxesas e que ambas constitúen un conglomerado ben definido dentro do Grande Oeste oilitano. Isto confirma unha análise dialectométrica previa feita por Liliane Jagueneau (1987) a partir dos datos do ALO (Massignon e Horiot, 1971-1983). Segundo esta especialista:

“[...], les points du domaine poitevin-saintongeais sont suffisamment proches dans l’analyse (distance linguistique faible) pour être considérés comme formant un ensemble cohérent. Il n’apparaît pas en effet de partition ni entre la Vendée et le Poitou-Charentes, ni entre l’ensemble de la façade maritime et l’intérieur, ni entre le nord et le sud: ainsi la différenciation entre les provinces (Poitou-Saintonge, ou même Poitou-Saintonge-Aunis-Angoumois) n’a pas de correspondance linguistique: dans l’analyse dialectométrique il existe des différences entre le nord et le sud, mais elles sont moins nombreuses que les ressemblances” (Jagueneau, 1995b: 19-20)

MAPA 60. CONGLOMERADOS XEOLINGÜÍSTICOS DO DOMINIO POITEVINO-SANTONXÉS

Elaboración propia a partir da cartografía presentada por Liliane Jagueneau (1987)

Na súa análise, por tanto, Liliane Jagueneau non obtén ningún gran conglomerado especificamente santonxés (ver mapa 60). As variedades santonxesas encóntranse no mesmo conglomerado que as do leste do Alto Poitou (departamento de Vienne) e as falas de transición do sur de Bretaña, do Anjou e do sudoeste da Touraine. Fronte a este conglomerado, a análise de Jagueneau establece a existencia dun bloque de variedades centrais e nordoccidentais. Este conglomerado inclúe, pois, a Vendée (Baixo Poitou) e o centro e sur do departamento de Deux-Sèvres. A menos distancia, as variedades santonxesas continuarían no mesmo conglomerado que as do leste do Poitou, sendo as variedades de transición as que constitúen un conglomerado á parte. O mesmo acontece coas variedades do centro do Poitou (sur de Deux-Sèvres) con respecto ás de Vendée. Por tanto, segundo este estudo, son as variedades de Vendée, e non as santonxesas, as que primeiro se distinguen das demais dentro do dominio poitevino-santonxés, aínda que o fan constituíndo un bloque coas do centro do Poitou (Jagueneau, 1987: 185-214)⁴⁶³.

Por outro lado, a análise de Jagueneau revela unha certa coincidencia do conglomerado de variedades do Alto Poitou e da Saintonge coas comarcas onde os estudos toponímicos parecen indicar a práctica de variedades próximas ao occitano na alta Idade Media. Sen deixar de salientar a importancia dos elementos occitanos presentes neste conxunto de variedades, Jagueneau réstalle importancia ao posíbel substrato occitano como factor de diferenciación xeolingüística no interior do Poitou e da Saintonge. Para esta especialista, os paralelismos destes territorios co gran dominio occitano canto á distribución xeográfica de diferentes variantes lingüísticas non constitúen a proba definitiva dunha antiga práctica do occitano nos mesmos. Segundo Jagueneau, a forte afinidade lingüística das variedades do Alto Poitou cerealeiro e a Saintonge vitícola está máis ben relacionada cos tradicionais intercambios de man de obra agrícola entre estes dous territorios. En xullo, no tempo da seitura, moitos labregos santonxeses traballaban como xornaleiros no Poitou en canto que na vendima, contra o mes de setembro, eran os campesiños poitevinos os que ían ao xornal á Saintonge. A isto cómpre engardirle as diferentes repoboacións da Saintonge con efectivos provenientes do Alto Poitou. Jagueneau cita tres grandes inmigracións poitevinas

---

⁴⁶³ Estudos cualitativos como os de Pierre Rézeau (1976) evidencian xa as particularidades dos falares de Vendée no seo do dominio poitevino-santonxés. A Vendée é, de feito, a rexión de fala poitevino-santonxesa que máis atención retivo da lingüística e móstrase nos estudos como unha área conservadora (Horiot, 1973: 257, 266).

relacionadas con épocas de reconstrución económica da Saintonge: tras a Guerra dos Cen Anos, tras o sitio da Rochelle nas Guerras de Relixión, e despois da crise da filoxera, xa no século XIX (Jagueneau, 1987: 212-217)⁴⁶⁴.

9.4. As variedades poitevino-santonxesas como símbolos da identidade territorial

Ao igual que as variedades britolixerianas, as poitevino-santonxesas teñen un status e un significado diferente en función dos lugares nos que se falan. Nos Países do Loira, as variedades poitevinas de Vendée non son obxecto dunha política de protección e recoñecemento por parte da administración rexional. En boa medida, esta rexión deseñouse seguindo criterios funcionais tomando como punto de partida o Maine e o Anjou para lles agregar territorios de Bretaña e Poitou, o que obstaculiza o desenvolvemento de discursos rexionalistas ou nacionalistas nestas rexións⁴⁶⁵. Asumindo as linguas de oíl recoñecidas no informe Cerquiglini e aplicando a delimitación xeolingüística que establecemos no capítulo anterior, os Países do Loira consitúen un territorio trilingüe que se reparte en tres áreas xeolingüísticas principais⁴⁶⁶ (ver mapa 61): galó (Loire-Atlantique e, na nosa opinión, tamén Mayenne e o oeste de Maine-et-Loire), poitevina (Vendée e falares de transición do País de Retz e dos viñedos nantés e anxevino) e francesa (variedades de francés rexional con vestixios lixerianos). A isto engádeselle o feito de que o bretón é un elemento simbólico da identidade territorial en Loire-Atlantique, departamento que, como vimos, pertence á Bretaña histórica. No marco da política lingüística francesa, no que as rexións non se

---

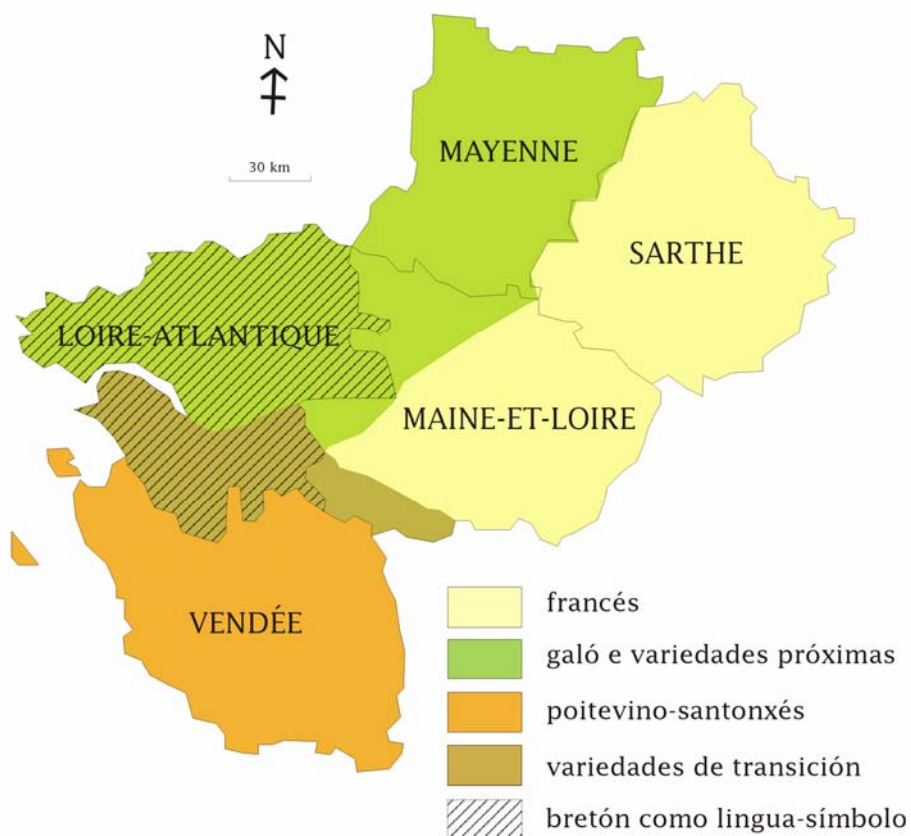
⁴⁶⁴ Alén dos factores históricos, Jagueneau encontra un certo paralelismo entre as áreas xeolóxicas de Poitou-Charentes e Vendée e as áreas dos conglomerados nos que agrupa as variedades rurais destes territorios. Así, o conglomerado poitevino-vendeano e a zona occitanófona resultan coincidentes coas áreas dos macizos armoricano e central respectivamente. Por outro lado, o conglomerado poitevino-santonxés se estende polas bacías lixeriana e charentesa (Jagueneau, 1987: 218, 220).

⁴⁶⁵ Con todo, os detractores da existencia desta rexión lembran que a súa creación parte dunha división territorial establecida polo exército alemán durante a Segunda Guerra Mundial, asumida polo goberno de Vichy e retomada despois durante os procesos de rexionalización e descentralización. Ao igual que ocorreu coa partición da Normandía, os diferentes movementos rexionalistas e nacionalistas no Grande Oeste francés opinan que o papel desta rexión é o de eivar a construción identitaria de Bretaña e o Poitou (Mestre, 2004). Polo seu lado, os defensores da división administrativa actual ao nivel rexional lembran que, ben antes da Guerra Mundial, xeógrafos como Vidal de la Blache propuxeran xa a creación dunha rexión lixeriana incluíndo as antigas Marcas de Bretaña (Île-et-Vilaine e Loire-Atlantique), o Baixo Poitou (Vendée), o Maine e o Anjou (Renard, 2003: 4).

⁴⁶⁶ Segundo o movemento de defensa do bretón, cabería incluír esta lingua dentro das prácticas lingüísticas tradicionais de Loire-Atlantique, o que tornaría a rexión de Países do Loira nun territorio cuatrilingüe.

ven obrigadas polo Estado a colaborar na protección das linguas rexionais, os diferentes gobernos de Países do Loira, tanto á dereita como á esquerda do espectro político, e a pesar desta diversidade lingüística, optaron por evitar o desenvolvemento dunha política lingüística rexional.

MAPA 61. AS LINGUAS REXIONAIS NOS PAÍSES DO LOIRA

Elaboración propia

Ao noso ver, isto pódese deber ao feito de que os discursos sobre o galó e o poitevino están moi vinculados aos discursos territoriais da Bretaña e o Poitou históricos. Recoñecer e protexer estas linguas podería alimentar entre os seus falantes un sentimento de pertenza ás rexións veciñas e, por tanto, reforzar nelas o discursos rexionalistas ou nacionalistas aumentando así as tensións territoriais interrexionais. Lembremos, de feito, que boa parte da poboación da Loire-Atlantique estaría a favor da devolución á Bretaña deste departamento. Fronte a isto, a rexión de Países do Loira optou por construír un discurso territorial propio baseado no papel do Loira e da súa bacía como nexo de unión entre os diferentes departamentos que conforman a rexión. Así, a promoción da denominada “*identité ligérienne*”⁴⁶⁷, especialmente entre os máis

⁴⁶⁷ Esta identidade lixeriana, baseada no nexo fluvial e no que tamén participa a Rexión Centro (Tours, Blois, Orléans, Bourges, etc.), constrúese a partir dos anos 1980 ao redor de proxectos de

novos, é un obxectivo explícito da administración rexional, que se debe enfrontar á realidade dun déficit de sentimento de identidade lixeriano⁴⁶⁸. Boa mostra da construción identitaria lixeriana constituíuna a aparición, na segunda metade dos anos 1990, do PFL (*Parti Fédéraliste Ligérien*)⁴⁶⁹ no seo do Partido Federalista (PF) francés⁴⁷⁰. O federalismo lixeriano defende a constitución dunha gran rexión de *Ligérie* (Lixeria) pero introduce importantes matices no discurso identitario rexional difundido polas administracións de Pays de Loire e Centre⁴⁷¹. Na actualidade, o federalismo lixeriano constitúe un movemento político francamente minoritario na bacía central do Loira e encóntrase politicamente inactivo.

Sexa como for, o discurso identitario lixeriano, baseado en elementos de xestión territorial, isto é, nas relacións sociais, carece de elementos do ámbito do significado, entre eles os de tipo lingüístico, o cal podería explicar a súa lenta aceptación por parte da poboación. Partidarios da división rexional actual como o xeógrafo Jean Renard, a pesar de recoñecer que os Países do Loira son unha “région patchwork” e de que os elementos de significado son importantes para a difusión do discurso identitario sobre un lugar (Renard, 2003: 8-9), afirman que estes non deben determinar os principais criterios da ordenación territorial, senón os vivenciais. Así, a identidade territorial histórica e cultural, recibida como legado que cómpre cultivar e defender, enfróntase

---

desenvolvemento sustentábel estreitamente relacionados coa actividade turística como o perímetro Val do Loira – Patrimonio da Humanidade (<<http://www.valde Loire.org>>) ou o Parque Natural Rexional Loire-Anjou-Touraine (<<http://www.parc-loire-anjou-touraine.fr>>). Ao nivel da poboación local, as dúas rexións desenvolven a difusión deste discurso identitario fundamentalmente mediante talleres nas escolas e coloquios organizados en casas de cultura municipais (Renard, 2003).

⁴⁶⁸ O xeógrafo Jean Renard lembra que os sentimentos de pertenza territorial nos Países do Loira se afirman máis ben ao nivel comarcal: “Réalités régionales et sentiment d'appartenance peuvent s'exercer à des échelles différentes, soit plus grandes que la région administrative, c'est l'échelon des départements ou des “pays”, soit en reconnaissant des régions de type administratif à géométrie variable. L'avalanche des lois de recomposition du territoire à l'échelle infra-régionale depuis 1992 a fait émerger ou retrouver une conscience d'appartenance à l'échelle des “pays”. Les enquêtes auprès des populations confirmer ces attachements. La région est toujours mal reconnue ou mal acceptée, mais on se dit de plus en plus volontiers du choletais, du pays de Retz ou du castelbriantais” (Renard, 2003: 9)

⁴⁶⁹ Para máis información: <<http://www.chez.com/pfligerien/page15.html>>.

⁴⁷⁰ O Partido federalista creouse en 1995 co obxectivo de loitar contra o xacobinismo e de implantar en Francia un modelo de organización territorial federalista. Entre os seus principios inclúese a protección e promoción das linguas e culturas rexionais. A pesar de que o PF se presenta a todas as convocatorias electorais, continúa sendo un partido minoritario en Francia. Para máis información: <<http://www.parti-federaliste.fr>>.

⁴⁷¹ Aliados dos federalistas bretóns no seo do PF, e respectuosos coas identidades rexionais tradicionais, incluídas as lingüísticas, os federalistas lixerianos defenden a constitución dunha Lixeria que abranguería o Maine, o Anjou, a Touraine, o Berry e o Orléansado. Isto suporía a fusión das rexións Pays de Loire e Centro, a devolución de Loire-Atlantique a Bretaña e a inclusión da Vendée en Poitou-Charentes. Esta posición tamén é apoiada polos movementos de reunificación de Normandía, de Bretaña e do Poitou, abertamente contrarios á constitución dunha gran rexión no occidente francés con capital en Nantes.

aquí á identidade territorial funcional, construída a partir de vivencias e intercambios presentes :

“Qu'il y ait des territoires dont la personnalité, les traits humains, les types de comportements des populations soient les héritages de l'histoire qui pourrait le nier ici, au sein de notre corporation ? Mais qu'il faille en faire un déterminisme et s'y complaire, il y a un pas difficile à franchir pour le géographe dont le rôle est d'exposer et d'expliquer la complexité du réel. Plus riche pour les élèves est la réflexion conduite par A. Frémont autour de la notion d'espace vécu” (Renard, 2003: 8-9)

Como vemos, no discurso lixeriano oficial, as linguas rexionais son, pois, excluídas como forzas do ámbito do significado xa que, como símbolos identitarios, xa se inscriben nos discursos das rexións veciñas e problematizan a construción da actual rexión lixeriana. Por outro lado, e como xa vimos, o antigo romance lixeriano desapareceu de case todo o Val do Loira e ficou acantoado, alén do País Galó, nas zonas rurais do Baixo Maine e o Alto Anjou, onde os movementos en prol do conservacionismo lingüístico son pouco activos ou mesmo inexistentes. Todo isto explica que os eixos do discurso oficial sobre a identidade lixeriana se centren en elementos do patrimonio paisaxístico e arquitectónico comúns en toda a bacía central do Loira. Evidentemente, os movementos rexionalistas veciños, en especial o nacionalismo bretón, denuncian, baseándose en criterios historicistas de tipo territorial e cultural, a artificialidade e intencionalidade centralista deste discurso identitario lixeriano. Lembremos que a Carta Cultural de Bretaña afirma que a identidade bretoa inclúe a Loire-Atlantique e que o propio goberno rexional bretón fixo en 2001 unha declaración explícita favorábel á reinserción deste departamento en Bretaña. O *movemento B5* en favor da reunificación de Bretaña , reactivado nos últimos anos, é especialmente crítico co discurso identitario lixeriano (Nicolas, 2001: 138-144) e non é o menos o xa máis tímido movemento de reunificación Vendée-Poitou, no que sobresaí o papel desenvolvido por Raoul Mestre⁴⁷². Polo seu lado, destacados responsábeis do

---

⁴⁷² No seu libro *La fin des Pays de la Loire* (Mestre, 2004), este avogado de Vendée lembra as orixes fascistas da creación destas rexión. Por outro lado, insiste en que a identidade rexional en Países do Loira é artificial xa que as enquisas revelan a carencia dun sentimento común entre a poboación de pertenza a este territorio. O uso maioritario da lingua francesa é, segundo este autor, un dos poucos elementos comúns entre os diferentes departamentos lixerianos. Finalmente, ao igual que federalistas e rexionalistas no Grande Oeste, Mestre propón a creación dunha Lixeria integrando o Anjou, o Maine, o Berry e o Orleanesado. A publicación deste libro, que tivo moita predicación en Bretaña, provocou unha reacción pública negativa do presidente do Consello Regional de Países do Loira naquela altura, o tamén vendeano Jacques Auxette (Argouarch, 2004).

movemento de defensa do poitevino-santonxés non disimulan o seu malestar pola actual división rexional en Francia⁴⁷³.

O papel simbólico do poitevino-santonxés é ben distinto na rexión de Poitou-Charentes. Aquí, a posta en marcha dunha política lingüística rexional data xa de mediados dos anos 1990 e insírese claramente no desenvolvemento dun discurso identitario impulsado pola administración rexional, especialmente cando esta se encontraba dirixida polo que despois sería Primeiro Ministro, Jean-Pierre Raffarin. A actual rexión de Poitou-Charentes inclúe a maior parte do territorio tradicional do Poitou, excepto o Baixo Poitou (actual departamento de Vendée), da Saintonge, do Aunis⁴⁷⁴ e do Angoumois (rexión de Angoulême). Trátase de diferentes territorios históricos que comparten a práctica tradicional de variedades oilitanas tipoloxicamente emparentadas e recoñecidas xa desde o século XIX pola xeolingüística como un conxunto dialectal denominado dominio poitevino-santonxés, do Centro-Oeste ou mesmo do Sur-Oeste (Horiot, 1990: 625-626; Rosenqvist, 1919: 104-105). A inserción dunha lingua poitevino-santonxesa común, popularmente coñecida como *parlanjhe*⁴⁷⁵, como elemento simbólico no discurso identitario da actual rexión Poitou-Charentes é anterior ao recoñecemento da mesma como lingua rexional por parte do goberno francés. En outubro de 1994, a administración rexional organiza un encontro entre as asociacións de defensa do poitevino-santonxés e o presidente da rexión, naquela altura Jean-Pierre Raffarin. No seu discurso final, Raffarin (1995) vai explicitando o papel da lingua rexional nas políticas culturais do seu executivo conforme vai respondendo ás reivindicacións das asociacións. Nese modelo, tipicamente francés, as asociacións pasan a ser axentes da política lingüística en Poitou-Charentes co apoio financeiro do goberno rexional, o cal lle reserva a este último un importante papel de control. De aí que, ao se

---

⁴⁷³ Así, por exemplo, Michel Gautier, no propio limiar da súa coñecida gramática, tomada como referencia normativa para o poitevino-santonxés, afirma o seguinte: “Depuis 1986, l’élection des conseillers régionaux au suffrage direct constitue la région comme entité politique. Il faudra bien lui reconnaître aussi une identité culturelle. Mais avec des constructions comme « Les Pays de la Loire », il s’agit davantage de circonscriptions administratives, désignées comme les départements par des noms de fleuves et de rivières : la géographie physique permet aux constructeurs de l’État centralisé de gommer les vieilles provinces et d’occulter les identités culturelles” (Gautier, 1993: 5-6).

⁴⁷⁴ O Aunis constituíu un territorio histórico segregado da Saintonge para reforzar o porto da Rochelle, que se tornou capital provincial. No final do século XVII, tras as Guerras de Relixión, o Aunis, de maioría protestante, perde o status de provincia e volve ser unido á Saintonge na Xeneralidade de La Rochelle.

⁴⁷⁵ Esta denominación non se usa en Vendée, onde a apelación “patois” é a máis común.

referir á colaboración co Consello Xeral de Vendée⁴⁷⁶ na promoción do poitevino, Raffarin afirme que esta dependerá máis do entendemento das asociacións de Poitou-Charentes coas deste departamento do que das relacións entre os executivos rexionais de Nantes e Poitiers:

“À propos des relations avec la Vendée, je vous rassure, elles sont excellentes, sauf quand on parle du Marais Poitevin⁴⁷⁷. À mon avis, le dossier qui est le vôtre aujourd’hui est beaucoup plus facile que celui du Marais, et nous aurons plus de facilité à faire partager certaines de nos démarches qu’à arrêter les plantations de maïs dans le Marais [...]. À partir du moment où vous associez des acteurs locaux vendéens, à partir du moment où se développe une dynamique couvrant vraiment l’espace territorial concerné, c’est-à-dire les cinq départements, il n’y a aucune difficulté pour qu’on avance et qu’on ait des programmes. Ce n’est pas du tout un problème de frontières, et nous avons beaucoup de partenariats avec la Vendée” (Raffarin, 1995 : 67)

En boa medida, a inclusión do poitevino-santonxés como elemento identitario da rexión Poitou-Charentes débese á importante actividade das asociacións, en especial á UPCP-Métive⁴⁷⁸ e á SEFCO⁴⁷⁹, apoiadas por lingüistas das Universidade de Poitiers como Liliane Jagueneau ou profesores como Michel Gautier (Auzanneau, 1998: 110-114). Para a UPCP, a lingua poitevino-santonxesa constitúe un dos piares fundamentais

---

⁴⁷⁶ Lembramos que os consellos xerais dos departamentos franceses equivalen territorialmente ás deputacións provinciais españolas.

⁴⁷⁷ O Marais Poitevin é un espazo natural lacustre que se estende ao longo dos límites entre Vendée e Deux-Sèvres, até Niort. A súa xestión, especialmente as políticas de desecación para cultivos extensivos na parte de Vendée, provocou durante os anos 1990 tensións entre as diferentes administracións competentes (consellos xerais e concellos rexionais). Para máis información: <<http://www.marais-poitevin.com>> e <<http://marais-poitevin.org>>.

⁴⁷⁸ A UPCP (*Union Pour la Culture Populaire en Poitou-Charentes et Vendée*) creouse en 1968 para agrupar as asociacións e persoas preocupadas pola preservación da lingua e cultura do Poitou e da Saintonge. Desde o comezo, unha das súas prioridades foi a lingua rexional. Durante os anos 1980, a UPCP combina o traballo de preservación co de defensa do poitevino-santonxés, especialmente no ámbito da asociación *Défense et promotion des Langues d’Oïl* (DPLLO), creada por iniciativa da propia UPCP para colaborar con outras asociacións do dominio de oïl como Bertaëyn Galeizz ou a Université Populaire Normande. Esta estratexia ao nivel suprarrexional resultou especialmente efectiva no recoñecemento institucional de diferentes variedades de oïl como linguas, primeiro polo EBLUL (Oficina Europea para as Linguas Minorizadas), e máis tarde pola DGLFLF. De feito, as linguas de oïl recoñecidas no informe Cerquiglini son precisamente as que teñen representación na DPLLO. Por outro lado, a UPCP-Métive desenvolveu un importante labor no ámbito da edición coa creación de Geste Éditions, primeira editorial rexional en Poitou-Charentes. Isto posibilitou a publicación de libros e folletos de valorización da lingua poitevina e das linguas de oïl en xeral. Na actual década, e contando sempre co apoio financeiro da rexión Poitou-Charentes, a UPCP centra na escala rexional as súas accións en materia lingüística, en especial coa organización das *Assemblées dau Parlanjhe* en colaboración con outras asociacións. Para máis información: <<http://194.250.166.244/metive/upcp-metive/index.htm>>.

⁴⁷⁹ A SEFCO (Société d’Ethnologie et de Folklore de Centre-Ouest) creouse en 1961 como unha *société savante*. Comparte obxectivos comúns coa UPCP, coa que colabora estreitamente na conservación e defensa do poitevino-santonxés. Edita varias publicacións, entre as que destaca *Le Subiet*, que constituíu durante anos a única publicación en poitevino, chegando a ter unha considerábel aceptación popular. Para máis información: <http://www.cths.fr/FICHES/Fiches_Societes/S_309.shtm>.

da identidade rexional de Poitou-Charentes. Así o afirma nunha declaración presentada perante o Consello Rexional de Poitou-Charentes en 1994:

“À moins de n’être que le résultat d’un artifice et d’un conditionnement, la nouvelle conscience régionale trouvera ses appuis les plus sûrs dans le fonds culturel régional le plus marqué : la langue, les savoirs et savoir-faire populaires, l’environnement, l’histoire locale et régionale. Ces marques d’identité, même si elles sont perçues négativement, renvoient à une région authentique et peuvent constituer le noyau d’une identité renouvelée, à condition de donner à la culture régionale le cadre institutionnel et les moyens modernes de sa promotion” (Gautier, 1995 : 63)

Aínda que a administración rexional rexeita a creación dun instituto sobre a lingua e a cultura poitevino-santonxesas, nos primeiros anos 1990 financia a organización de varias mesas redondas das que xorde, en 1994, o denominado *Groupe de travail sur la langue régionale*. Este grupo, presidido por un membro do Consello Rexional, convértese nun órgano consultivo durante esta época e proponlle á administración rexional accións en favor da protección e a promoción do poitevino-santonxés. O Grupo de Traballo promoveu a grafía normalizada elaborada durante os anos 1980 pola *Commission Parlanjhe* da UPCP e que é aplicada nunha gramática (Gautier, 1993) e un dicionario (Pivetea, 1996) de referencia (Jagueneau, 1995a). No cadro da súa política de promoción da identidade rexional “picto-charentesa”, o Consello Rexional presidido por Jean-Pierre Raffarin⁴⁸⁰ distribúe a gramática e o dicionario polos centros de ensino de Poitou-Charentes en forma de “maletas pedagóxicas” (Donneforf, 2001a, 2001b). Isto facilitou, sen dúbida, unha mudanza na percepción do poitevino-santonxés, habitualmente vista como unha fala “irregular”, así como a súa entrada nos andeis de lecturas frecuentes nas bibliotecas públicas, nas das escolas, institutos e universidades, todos eles importantes lugares de significado. De feito, na actualidade, ao igual que outras linguas de oíl como o galó ou o picardo, o poitevino pódese estudar de xeito optativo en varios centros escolares rurais, así como na Universidade de Poitiers.

---

⁴⁸⁰ Jean-Pierre Raffarin, que despois sería Primeiro Ministro, é un dos máximos impulsores da identidade “picto-charentesa”, centrada no carácter atlántico da rexión Poitou-Charentes e asumindo a lingua poitevino-santonxesa, así como o occitano lemosino, como vehículos da identidade rexional. Así, o labor do Grupo de traballo sobre a lingua rexional resulta crucial baixo o mandato Raffarin na construción dun sentimento de identidade rexional en Poitou-Charentes (Donneforf, 2001a, 2001b). No ámbito do Arco Atlántico, foi dos primeiros mandatarios rexionais en se ter pronunciado abertamente a favor da colaboración interrexional en materia de política lingüística: “C’est là que nous avons des choses intéressantes à faire avec nos partenaires, notamment avec ceux de l’Arc atlantique, nos amis basques, nos amis galiciens, en renforçant notre dynamique atlantique par ce type de relations avec nos voisins qui ont, sur le sujet, des passions égales aux nôtres” (Raffarin, 1995: 67).

Con certeza, a mudanza da orientación política do executivo rexional en 2004⁴⁸¹ supuxo unha redefinición das prioridades na política cultural de Poitou-Charentes. Na actualidade, non parece que o Consello Rexional ou os diferentes Consellos Xerais dos departamentos teñan a intención de ampliar as medidas en materia de política lingüística, alén do que supón o financiamento puntual das actividades das asociacións. Coa chegada de Ségolène Royal á presidencia da rexión paralizáronse importantes proxectos comúns do Grupo de Traballo, como, por exemplo, a organización das *Assenblàies dau Parlanjhe* financiadas polo executivo anterior nas edicións de 2001 e 2003. Neste novo contexto, e á diferenza das linguas rexionais veciñas, como o galó ou o occitano, a lingua poitevino-santonxesa continúa sendo un elemento invisíbel nos lugares onde é practicada xa que esta aínda fica excluída da sinalética en estradas e centros urbanos⁴⁸². Así e todo, na actualidade, o poitevino-santonxés está recoñecido institucionalmente como lingua rexional⁴⁸³, mantén unha presenza simbólica en certos centros de ensino, como a Facultade de Letras da Universidade de Poitiers, e ocupa un lugar significativo nos discursos sobre a identidade territorial de Poitou-Charentes⁴⁸⁴. Isto tradúcese na progresiva introdución por parte do movemento asociativo de valores positivos na percepción que a poboación da rexión ten do *parlanjhe*, especialmente entre os seus falantes, tradicionalmente inseridos nun contexto diglósico con respecto ao francés e do que a miúdo son plenamente conscientes (Auzennau, 1998: 372; Charpentier, 1987: 50)⁴⁸⁵.

---

⁴⁸¹ Nas eleccións rexionais de 2004, e ao igual que na maioría das rexións de Francia, o Partido Socialista obtivo a maioría na asemblea rexional poitevina e Ségolène Royal, actual candidata á presidencia da República francesa, pasou a ser a primeira muller presidenta da rexión. Até entón, a dereita gobernara a rexión durante anos, ao igual que en todo o Grande Oeste (Bretaña, Países do Loira e Baixa Normandía).

⁴⁸² O poitevino-santonxés foi puntualmente utilizado en anuncios dunha campaña comercial de France Telecom e expostos en paneis publicitarios de Vendée e Poitou-Charentes (Gautier, 2000b).

⁴⁸³ Así e todo, nin a asemblea rexional nin o goberno poitevino elaboraron algún documento similar aos aprobados na veciña Bretaña con respecto ao bretón e ao galó.

⁴⁸⁴ Boa proba disto constitúeo a importante produción literaria en poitevino-santonxés desenvolvida polos propios falantes rurais. A través dos contos que publican en revistas como *Bernacio!* ou *Le Subiet*, estes falantes pretenden valorizar a cultura rexional tradicional, a miúdo caendo na súa idealización, a través da escrita en poitevino-santonxés. Nestes textos, o poitevino-santonxés acostuma ser adxectivado como *bea parlanjhe* (Jagueneau, no prelo).

⁴⁸⁵ Charpentier sinala os intercambios cos francófonos de Nova-Brunswick (Canada), a antiga Acadia de Nova Francia, como outro factor importante no proceso de mudanza do significado do poitevino-santonxés nos territorios onde se fala. Todo o Canadá francófono foi colonizado maioritariamente por campesiños procedentes do Poitou, do Aunis e da Saintonge. Deste xeito, en Quebec e sobre todo na antiga Acadia, o poitevino-santonxés disolveuse no francés deixando neste último un importante número de elementos lingüísticos, especialmente fonéticos e lexicais (Gauthier, 1995; Jagueneau, 1999: 14-15). Segundo Charpentier, “la reprise intense des échanges entre le Nouveau-Brunswick et le Haut-Poitou a révélé aux Poitevins qu’Outre-Atlantique des centaines de milliers d’Acadiens parlaient comme eux.

Boa proba da importancia que aínda ten o poitevino-santonxés como elemento da identidade territorial, especialmente no medio rural e vilego, son os miles de espectáculos (teatro e canción) organizados na maioría dos concellos do Poitou-Charentes oïlitano (Jagueneau, 1999: 25-31; Rouger, 1995)⁴⁸⁶. No rural, os discursos populares sobre a orixe do *parlanhje* tamén revelan a súa importancia simbólica para os lugares. Estes discursos vernáculos atribúenlle ao celta, ao árabe ou ao inglés⁴⁸⁷ unha grande importancia na conformación do poitevino-santonxés como variedade lingüística diferenciada, algo que as investigacións lingüísticas teñen descartado. Os elementos culturais árabes ou ingleses téñense utilizado para explicar o carácter diferencial do Poitou ou da Saintonge (Jagueneau, 1999: 42-43). A súa presenza nos discursos sobre a lingua rexional como proba da especificidade territorial destes lugares revela que o poitevino-santonxés constitúe, de xeito similar ao normando en Normandía, por exemplo, unha forza de significado activa na rexión de Poitou-Charentes. O vínculo lingua-territorio vese aquí reforzado, como en tantos outros lugares, coa incorporación dos mesmos elementos culturais de significado.

Por outro lado, cómpre non esquecer que o occitano de Poitou-Charentes, que mantén unha certa vitalidade nas comarcas onde se fala na actualidade —leste de Charente e no Montmorillonais (ver mapas 54 e 56)—, tamén constitúe unha forza de significado nesta rexión, definida a miúdo como ponte entre o mundo de oïl e o de oc⁴⁸⁸. Como vimos, e ao menos no discurso académico, o substrato ou adstrato occitano é usado como argumento explicativo da particularidade do poitevino-santonxés como variedade de oïl. A práctica actual da lingua e cultura occitanas en Poitou-Charentes reforza o papel simbólico do occitano nos discursos sobre o Poitou e a Saintonge de

---

Alors que la majorité de ces Poitevins refusent d'admettre l'existence d'un patois en Haut-Poitou, tous sont d'accord pour dire qu'ils comprennent et parlent, s'ils le veulent, le « patois acadien »... Le centralisme linguistique français n'ayant pu sévir Outre-Atlantique, pour un même parler les locuteurs en nient ou en admettent l'existence suivant le lieu" (Charpentier, 1987 : 50).

⁴⁸⁶ Algúns destes espectáculos chegaron a atraer máis de 50.000 espectadores (Rouger, 1995: 48). Os especialistas coinciden en sinalar o teatro como un dos elementos máis evidentes da vitalidade do *parlanhje* na rexión de Poitou-Charentes.

⁴⁸⁷ Á chegada dos romanos, o actual dominio poitevino-santonxés estaba poboado por tribos galas. Máis tarde, ao final da época merovinxa, as razzias árabes alcanzaron a rexión. Os efectivos militares de Abd el Rahman foron derrotados por Charles Martel nas proximidades de Poitiers. Finalmente, toda a rexión, en especial a Saintonge, fixo parte dos dominios dos Plantagenêts, tamén reis de Inglaterra, en varios momentos da Baixa Idade Media.

⁴⁸⁸ Henri Legohérel (1999: 69-73) subliña a función de bisagra que os territorios do actual Poitou-Charentes tiveron durante a época do Imperio Plantagenêt, no século XII, no que coexistían as civilizacións oïlita e occitana.

corte rexionalista ou historicista. Porén, a atención prestada ao occitano lemosino na política cultural rexional é mesmo menor que ao poitevino-santonxés. Lingüistas e algúns axentes culturais teñen reclamado a posta en marcha do ensino do occitano en Poitou-Charentes, que se pode estudar na Universidade de Poitiers, tamén en Confolens e Angoulême. Liliane Jagueneau describe a situación do occitano en Poitou-Charentes do seguinte xeito:

“[...] la situation est difficile pour l’occitan de Poitou-Charentes: à l’écart de l’occitan limousin en raison du découpage administratif, il se trouve en position minoritaire à l’intérieur du Poitou-Charentes et ne bénéficie que très peu de la dynamique créée autour du poitevin-saintongeais, sans pour autant bénéficier non plus des mesures existant pour l’occitan... Certes, on y a entrepris le sauvetage du patrimoine oral, mais beaucoup d’autres initiatives restent à prendre pour donner à cette langue, ici, les moyens d’exister” (Jagueneau, 1995c : 26)

Pero a construción e difusión de significados positivos sobre a “lingua poitevino-santonxesa” non se limita á actual rexión de Poitou-Charentes. En Vendée, a pesar da indiferencia da administración rexional, diferentes axentes culturais como Vianney Pivetea colaboran tamén de xeito importante na elaboración e promoción da lingua poitevina-santonxesa. Por outro lado, importantes militantes do movemento de reunificación Vendée-Poitou como Raoul Mestre son deste departamento. Porén, durante os anos 1990 desenvolveuse en internet un modesto movemento de oposición ao achegamento ao Poitou. Agrupados ao redor da páxina *Troospeanet*, creada por Jean-Luc Chauvet, varios centos de internautas de Vendée, moitos fóra do departamento, afirman a súa identificación cunha serie de elementos identitarios considerados propios do antigo Baixo Poitou. Sen chegar a pór en dúbida a pertenza das variedades vernáculas da Vendée ao *parlanjhe*, este grupo rexeita claramente a norma unitaria promovida desde Poitiers:

“Il [le parlanjhe] a été promu par quelques érudits, les mêmes qui ont érigé une académie de la "langue poitevine" avec sa grammaire et son orthographe. Sans vouloir polémiquer (ou alors si peu), il est intéressant de constater que les ardents propagandistes de la "langue poitevine" se retrouvent toujours du même côté de l’échiquier politique. Les héritiers du radicalisme du début de ce siècle ne tarissent plus d’éloges sur les vertus des langues régionales, eux qui les ont pourtant féroceement combattues au nom de l’unité nationale” (Troospeanet, 2005).

As acusacións de partidismo son lanzadas, pois, por seguidores e detractores en Vendée do parlanjhe unificado, cuxa aceptación se sitúa no cerne do debate identitario deste departamento, historicamente poitevino e actualmente lixeriano. Precisamente, neste contexto de dupla pertenza histórica e administrativa, en Vendée foise desenvolvendo un discurso identitario popular ligado ao apego á relixión católica e á

monarquía e que ten as Guerras de Vendée⁴⁸⁹ como principal referente. O rexionalismo en Vendée é especialmente crítico cos valores republicanos (laicismo, xacobinismo) e rexeita os procesos de rexionalización e descentralización dirixidos desde París. A creación dunha lingua rexional poitevina-santonxesa é, pois, vista como unha consecuencia negativa destes procesos (Troospeanet, 2005). Con todo, a maioría da poboación de Vendée, que, como no resto dos territorios oilitanos, percibe a lingua rexional como un “patois” en desuso, fica totalmente allea a este debate identitario, ao igual que as administracións departamental e rexional.

Finalmente, en Aquitania, tanto a lingüística como os axentes culturais occitanófonos recoñecen a práctica tradicional de variedades poitevino-santonxesas no País de Gavache, ou *Grande Gavacherie*, e no enclave da *Petite Gavacherie*. Estas “Gavacheries” xirondesas teñen a súa orixe na colonización destas terras, devastadas tras a Guerra dos Cen Anos, por parte de poboación poitevina e sobre todo santonxesa. Unha segunda vaga colonizadora poitevino-santonxesa produciuse tras as importantes perdas humanas producidas polas pestes dos anos 1520 (Gautier, 2000a; Entre2Mers, 2006). A poboación occitanófona (variedade gascona) dos lugares veciños chamaron *gabais* a estas comunidades oilitanas. Este termo é o tradicionalmente utilizado en diferentes rexións occitanas para designar as poboacións vindas do norte⁴⁹⁰. De feito, os termos occitanos *gabai* e *gavach* parecen estar emparentados co do castelán *gabacho*, usado tradicionalmente para designar as poboacións ao norte dos Pirineos, isto é, os franceses.

A pesar deste recoñecemento, en Aquitania, que tamén desenvolve unha política lingüística rexional desde os anos 1990⁴⁹¹, non se desenvolveu ningunha medida de protección e de valorización das variedades de oíl do norte da actual Aquitania por parte do Consello Rexional, que, como veremos no seguinte capítulo, só recoñece o vasco e o occitano como elementos da actual identidade cultural aquitana. No que se refire ao

---

⁴⁸⁹ Baixo o lema *Pour Dieu et pour le Roi* (Por Deus e polo Rei), a nobreza local en Vendée animou unha revolta campesiña contra a República sañida da Revolución de 1789. O levantamento, que se estendeu polo Anjou (Cholet) e o Marais poitevino, foi sufocado polo exército republicano con cruentos masacres entre 1794 e 1796. Durante xeracións, estes sucesos ficaron gravados na memoria colectiva da poboación desta rexión.

⁴⁹⁰ Se en Gascuña se usa para designar os santonxeses, no Rosellón faise para designar os languedocianos e estes, de súa vez, usan un termo similar para denominar os auverneses (Entre2Mers, 2006).

⁴⁹¹ En 2003, o Consello Rexional de Aquitania dedicaba o 1,7% do seu orzamento á promoción e conservación das linguas rexionais, especialmente ao apoio financeiro de institucións federadoras como o Institut Occitan ou o Institut Culturel Basque. Para máis información, visítase: <<http://aquitaine.fr/>>.

ensino, a Academia de Bordeos só contempla o ensino do occitano e do vasco nos lugares onde estas linguas se falan tradicionalmente⁴⁹². En Poitou-Charentes, as asociacións de defensa do poitevino-santonxés acostuman incluír as variedades das Gavacheries xirondesas na delimitación do dominio xeográfico desta lingua. Porén, nos seus proxectos interrexionais, centrados no mantemento da cooperación con Vendée, non se inclúen accións nestas comarcas aquitanas. Parece, pois, que, á diferenza do que ocorre cos Países do Loira, a preservación das variedades santonxesas nas Gavacheries xirondesas non vai provocar tensións entre as administracións rexionais de Poitou-Charentes e Aquitania⁴⁹³. Por outro lado, tampouco existen asociacións de defensa e promoción do poitevino-santonxés nestas comarcas do norte de Gironde, aínda que a variedade local desta lingua si xogou un papel identitario para a poboación fronte aos seus veciños occitanófonos (Viaut, 1996a: 16-17). Na actualidade, non se teñen noticias sobre a súa práctica, aínda que no portal web *Entre2mers* se afirma que esta xa desapareceu en favor dun francés rexional que presenta aínda certos vestixios santonxeses (Entre2Mers, 2006). O abade Lalanne (1951: 142), durante o traballo de campo efectuado nos primeiros anos 1950 no marco da elaboración do *Atlas Linguistique de Gascogne* (Séguy, 1954-1973), afirma que falaban a variedade “gabacha” só a poboación local maior de 40 anos. Segundo Jacques Chaurand (1972: 154), no século XIX a variedade santonxesa deste enclave aínda era practicada de xeito maioritario e habitual pola súa poboación⁴⁹⁴.

---

⁴⁹² Para informacións actualizadas sobre o ensino das linguas rexionais na Acedemia de Bordeos: <<http://crdp.ac-bordeaux.fr/langues/?loc=0>>.

⁴⁹³ Así e todo, importantes especialistas e militantes do poitevino-santonxés, como Liliane Jagueneau, demandan unha inclusión desta lingua nas políticas culturais da actual Aquitania: “Le respect de la diversité est aussi indispensable au niveau de la région, où plusieurs langues sont en général présentes : ainsi l’occitan de Charente et du sud-Vienne est à prendre en compte en Poitou-Charentes au même titre que le poitevin-saintongeais et le saintongeais parlé en Gironde a droit tout autant que l’occitan à être soutenu dans la région Aquitaine” (Jagueneau, 1999 : 56).

⁴⁹⁴ “Au marché du petit centre de Monségur voisinaient les marchandes de poison gasconnes qui criaient dans leur langue, et les marchandes de légumes et de volailles gavaches au parler saintongeais” (Chaurand, 1972 : 154).

CAPÍTULO 10. O DOMINIO LINGÜÍSTICO GASCÓN

Segundo o informe de Bernard Cerquiglini (1999), o gascón é unha das variedades da lingua occitana, recoñecida como tal pola República francesa na denominada Lei Deixonne de xaneiro de 1951⁴⁹⁵. En consecuencia, a DGLFLF (2005b) coloca nos seus documentos a expresión *parlers d'oc* (falas de oc) como sinónimo de occitano e cita o gascón entre as súas variedades. O criterio do estado francés foi asumido nos anos 1980 e 90 pola Unión Europea e, por exemplo, no estudo *Euromosaic* (Commission Européenne, 1996), as diferentes falas de oc son abordadas en conxunto baixo a denominación “occitano”⁴⁹⁶. Esta é, en consecuencia, a política seguida tamén polas axencias e redes non gobernamentais apoiadas pola Comisión Europea como a EBLUL e a rede Mercator⁴⁹⁷. Finalmente, xa en España e de xeito oficial, o Estatuto Especial de Arán de 1990 recoñece o aranés, variedade de tipo gascón, como “varietat dera lingua occitana e pròpia d’Aràn”⁴⁹⁸.

Porén, a UNESCO non parece concordar coas institucións europeas ao respecto e no seu *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing* (Wurm, 2001: 50) o occitano non consta como unha lingua, senón cada unha das súas variedades, entre elas o gascón⁴⁹⁹. Este e o resto de variedades occitanas tamén aparecen citados como linguas na base de datos *Ethnologue* (Gordon, 2005)⁵⁰⁰, a máis importante e ampla sobre a práctica das variedades lingüísticas do mundo. Esta discordancia débese ao feito de que no propio dominio lingüístico occitano non están aínda totalmente resoltas as tensións entre unidade e diversidade ao redor dunha lingua común, isto é, entre as correntes occitanistas (que aquí tamén denominaremos “centrípetas” ou “físiparas”) e as

---

⁴⁹⁵ Esta lei permite o ensino do vasco, do catalán, do bretón e do occitano como materia optativa nos centros de ensino público que o soliciten (Alén e Valcárcel, 2001: 44).

⁴⁹⁶ Entre parénteses, o Euromosaic tamén axunta a denominación “provençal”, tradicionalmente empregada en literatura e filoloxía.

⁴⁹⁷ A rede Mercator agrupa unha serie de centros europeos de investigación e documentación sobre linguas rexionais. O seu obxectivo é o de pór ao dispor de especialistas e público en xeral datos detallados sobre estas linguas en Europa nos ámbitos do ensino, da lexislación e dos medios de comunicación. Para máis información: <<http://www.mercator-central.org/>>.

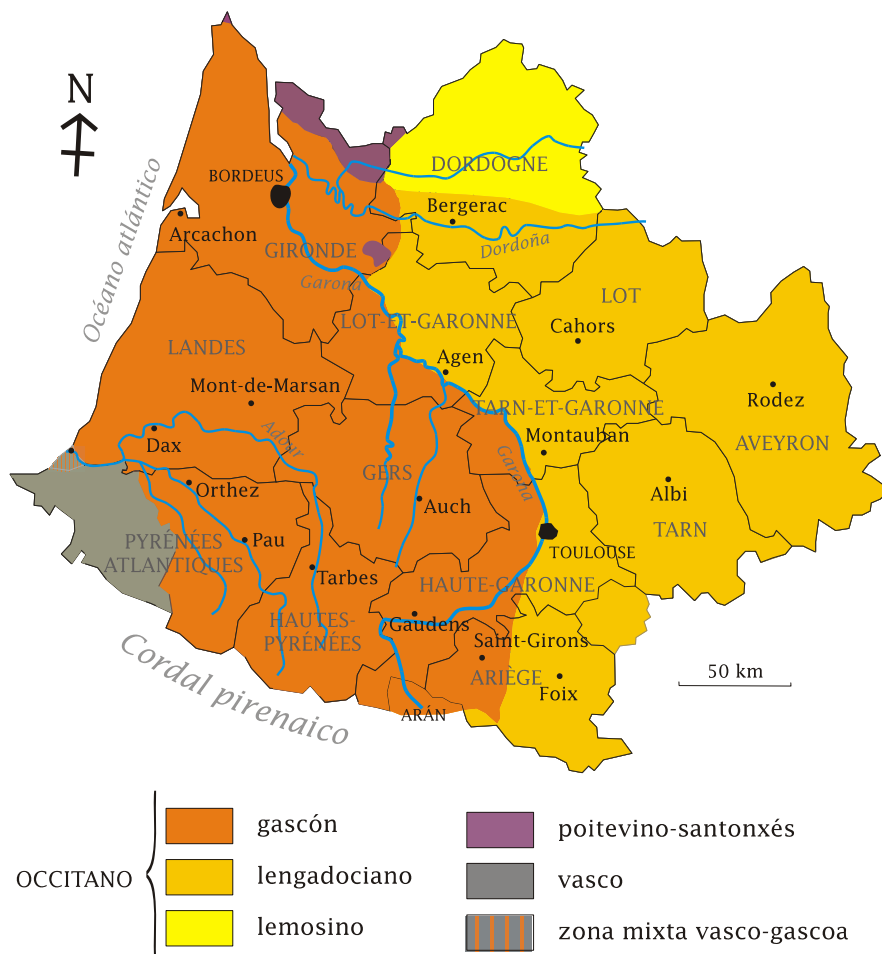
⁴⁹⁸ Citado por Gargallo (1999: 340).

⁴⁹⁹ A segmentación en linguas proposta neste atlas para o dominio lingüístico de oc contrasta coa efectuada no dominio catalano-valenciano, no que só se recoñece unha única lingua catalá.

⁵⁰⁰ Con todo, na introdución, os redactores do Ethnologue recoñecen as dificultades na hora de lles asignaren ás miles de diferentes variedades lingüísticas que tratan a etiqueta de “lingua” ou de “dialecto”. En xeral, nesa asignación séguense os principios de intercomprensión e de identidade etnolingüística, o que podería explicar o atomismo das segmentacións xeolingüísticas deste catálogo (Gordon, 2005: http://www.ethnologue.com/ethno_docs/introduction.asp#language_id).

correntes rexionalistas máis localistas (“centrífugas” ou “escisíparas”) (Ravier, 1991: 81). Máis adiante teremos ocasión de profundar nestas tensións que, como acostuma ser habitual, teñen no conflito ortográfico o seu reflexo máis evidente. No noso traballo, e seguindo o criterio das diferentes administracións rexionais francesas, do Ministerio de Cultura francés, o Consello Xeral de Arán e da propia Unión Europea, referirémonos ao gascón como unha variedade rexional da lingua occitana.

MAPA 62. VARIEDADES LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS EN AQUITANIA E MIDI-PYRÉNÉES

Elaboración propia

O dominio lingüístico gascón foi delimitado e analizado en numerosos traballos debido ao feito de que, no conxunto das variedades occitanas, é a que presenta maior número de singularidades estruturais. Os romances occitanos de tipo gascón esténdense pola maior parte do denominado *triángulo aquitano*, correspondente á Aquitania prerromana e limitado polo río Garona, o océano atlántico e o cordal pirenaico. Con todo, o dominio gascón esténdese alén do Garona no Departamento de Gironde, na comarca de Entre-Deux-Mers, situada entre o Dordoña e o Garona, e mesmo máis ao norte até se encontrar coa Gavacherie santonxesa. Son tamén falas de tipo gascón as

situadas nas comarcas de Comminges (Haute Garonne) e do Couserans (Ariège), así como a do Val de Arán, territorio de réxime especial dentro de Cataluña. Por outro lado, dentro do triángulo aquitano, na metade occidental do departamento de Pyrénées Atlantiques, mantense a práctica tradicional do vasco (ver mapa 62) (Luchaire, 1973: 194-200).

Nas súas diferentes variedades, o occitano gascón fálase, pois, en dous estados da Unión Europea (España e Francia) e en tres rexións distintas: Aquitania, Midi-Pyrénées e Cataluña. Porén, o occitano gascón non é lingua rexional exclusiva en ningunha delas. Na Aquitania, aínda ocupando a maior parte da rexión, comparte territorio co vasco, co poitevino-santonxés e con outras dúas variedades occitanas, lemosino⁵⁰¹ e languedociano. En Midi-Pyrénées, o occitano gascón fálase no sudoeste da rexión, sendo o resto de fala tradicional lengadociana, incluída a capital da rexión, Toulouse. En Cataluña, o gascón só se fala nun enclave pirenaico do extremo noroeste desta nacionalidade autónoma, o Val de Arán. Ao noso entender, esta é unha das razóns principais polas que o gascón non é considerado como lingua rexional á parte do occitano: ningún dos territorios rexionais onde se fala é exclusivamente gascón desde o punto de vista lingüístico e, por tanto, esta variedade carece dun territorio central —de feito, a Gascaña non existe como entidade territorial desde a revolución de 1789— no que se elabore un discurso sobre a lingua baseado nunha identidade territorial gascoa. Así, a pesar do conxunto dialectal gascón presentar numerosas especificidades fronte ao resto dos falares de oc⁵⁰², desde o punto de vista institucional este considérase en xeral como unha variedade occitana máis dos territorios onde se fala.

10.1. A Gascaña lingüística: delimitación e segmentación interna

10.1.a. O límite co languedociano e o gradiente de gasconidade

Son varios os traballos que se teñen ocupado da delimitación e caracterización do dominio lingüístico gascón. Entre eles cómpre salientarmos o efectuado polo romanista Gerhard Rohlfs (1970) e que constitúe un dos traballos de referencia sobre o

---

⁵⁰¹ Coa denominación “lemosino” faremos referencia ás variedades do norte do dominio de oc, incluídas as da rexión de Auvernia.

⁵⁰² En calquera caso, estas son ben máis numerosas das habitualmente mencionadas para, por exemplo, o galó con respecto ao francés e o resto de variedades de oïl do Grande Oeste. Porén, o galó, cuxo discurso metalingüístico ten os seus alicerces no forte sentimento de pertenza á Bretaña dos seus falantes, é recoñecido como lingua en canto que o gascón, aínda facendo referencia ao desaparecido Ducado de Gascaña, é inserido como dialecto dentro dunha lingua occitana común.

occitano gascón. Partindo de once variábeis⁵⁰³ consideradas especificamente gascoas con respecto ás variedades lingüísticas veciñas e tomando os datos do ALF como fonte, Rohlf s elabora unha cartografía na que se pode apreciar claramente a pasaxe progresiva das falas de tipo gascón para as de tipo languedociano ao longo do val do Garona. Esta fronteira constitutiva tórnase máis tallante ao leste da comarca do Couserans, no departamento de Ariège. Así, fóra desta área situada ao leste do Garona, e a medida que desde os Pirineos nos aproximamos ao curso deste río, os trazos específicos do occitano gascón van deixando pasaxe aos languedocianos nas prácticas lingüísticas vernáculas.

TÁBOA 16. PRINCIPAIS VARIÁBEIS DIFERENCIADORAS ENTRE VARIEDADES GASCOAS E LENGADOCIANAS

FENÓMENO	AFI [GASCÓN]	I.E.O GASCÓN	I.E.O. LANGUEDOCIANO
Perda de [f] inicial	~	hilha	filha
Perda de [n] intervocálico	~	lua	luna
Desenvolvemento dun [a] protético ante [r] inicial		arríder	rire
Evolución da xeminada latina –LL– en posición final e intervocálica		bèth bèra	bèl bèla
Simplificación dos grupos consonánticos latinos [mb] e [nd]		lana	landa
Vocalización de [l] final		sau	sal
Perda de [n] final ⁵⁰⁴		vin	vin
Betacismo (non oposición fonolóxica /b/ ~ /v/)	ɔ	cantava	cantava
Uso de partículas enunciativas, <que>, <e> e <ja>		que lo sabèm	lo sabèm
Inexistencia de artigo partitivo		qu'hèi comprat pan	ai comprat del pan

En xeral, o curso do Garona constitúe a referencia para situar o límite entre as variedades de tipo gascón e as lengadocianas. Con todo, cómpre lembrarmos que na beira dereita existen comarcas cuxo falar vernáculo se ten identificado como gascón. Trátase en concreto das comarcas do Couserans, en Ariège, e de Entre-Deux-Mers en Gironde. No que se refire ao límite co catalán e o aragonés, este segue os picos máis altos do cordal pirenaico, unha fronteira natural de tipo lingüístico e político que só diverxe no Val de Arán. Este val da bacía do Garona é lingüisticamente gascón pero administrativamente catalán e, por tanto, español (Bec, 1967: 13). Así, máis do que os

⁵⁰³ Na súa maioría, estas variábeis son de tipo fonético ou fonolóxico, aínda que tamén se inclúen fenómenos de tipo morfolóxico e sintáctico. Como veremos, a maioría das variantes que caracterizan o gascón explícanse polo substrato vasco-aquitano ou a influencia dos falares iberorromances (ver táboa 17).

⁵⁰⁴ Nalgunhas comarcas orientais gascoas si se pronuncia a nasal final mediante diferentes realizacións de tipo palatal (Birabent e Salles-Loustau, 1989: 23; Ravier, 1991: 87)

Estas comarcas caracterízanse polo emprego de certas variantes de tipo languedociano e constitúen, dentro do dominio lingüístico gascón, unha área de transición cara ao occitano central. Os especialistas acostuman recorrer ao substrato vasco-aquitano para explicar a existencia destas áreas centrais e periféricas⁵⁰⁶. Así, na época da latinización da Galia aquitana, o val do Garona presentaba diferentes asentamentos galos ademais de coñecer unha romanización máis rápida⁵⁰⁷ (Luchaire, 1973: 36-39; Ravier, 1991: 91):

“Capvath los sègles, que pòdem supausar Gasconha centrau e occidentau, dond tèm totas les particularitats, que parlèt los dialectes bascò-aquitans hòrt ua grand pausa. Les regions mei celtisadas e romanisadas qu’estóren mèi aisidament agiuadas pre’us Francs. Ne perdóren pas totaument le soa lenga mès aquesta qu’estot hòrt entamiada e que s’adaptèt au parlar deus conquistaires. Percé de có, la gasconitat de le vath garonesa qu’es menx hòrta. Los pòples deu miei e deu mijorn de Novempopulània, dond vairà Vascònia (lo país deus Vascóns) e Gasconha, que conservèren ua lenga blossa; qu’es donc aquí lo gascón que tèn lo substrat aquitain mèi important” (Lartiga, 1998: 14).

A análise dialectométrica efectuada por Jean Séguy para o *Atlas Linguistique de Gascogne* (Séguy: 1954-1973) confirma a disposición en contínuum das variedades lingüísticas gascoas en función do que este autor denomina “campo gradiente de gasconidade”. Ao igual que outros especialistas en xeolingüística cuantitativa, Séguy importa, pois, da física o concepto de campo gradiente asumindo a “gasconidade lingüística” (isto é, o conxunto de trazos lingüísticos especificamente gascóns) como unha forza que se difunde ou espalla desde os pirineos até o val do Garona (Ravier, 1991: 91).

As diferenzas de substrato, o modelo de difusión xeográfica do latín a partir de Bordeos e Toulouse e a pertenza dos diferentes territorios á Gascuña ducal e provincial son tamén os criterios exolingüísticos empregados para explicar as segmentacións internas do dominio lingüístico gascón, baseadas en variábeis lingüísticas e no concepto do campo gradiente da gasconidade. Halip Lartiga establece unha división en función da maior ou menor gasconidade lingüística das diferentes comarcas. Así, dentro das comarcas gascoas de transición, distingue unha área garonesa, na que se encontran un

---

⁵⁰⁶ Máis adiante profundaremos na importancia que ten o substrato vasco-aquitano na caracterización lingüística do dominio gascón, así como nos discursos da identidade territorial gascoa.

⁵⁰⁷ De feito, o val do Garona consituía o eixo de comunicación natural entre as cidades galorromanas de Bordeos e Toulouse. A influencia gala a través deste eixo debeuse deixar sentir en toda a Aquitania prerromana. Achille Luchaire constátao do seguinte xeito: “Il faut conclure de ces observations qu’au 1er siècle avant notre ère, époque où la nationalité aquitanique commence à être conquise des Romains, l’Aquitaine, tout en conservant une existence à part comme race et comme langue, était déjà très pénétrée cependant de l’influence gauloise” (Luchaire, 1973: 39).

mínimo de características⁵⁰⁸, e unha área intermedia⁵⁰⁹, de transición cara ao que este autor considera o corazón lingüístico da Gasconia lingüística. Este corazón constitúe a área do gascón central e abrangue as comarcas landesas, a Xalosa, o Bearn, a Bigorra, Comminges e Arán. Con todo, Hartiga distingue dentro deste corazón unha área especificamente bearnesa e outra montañesa que inclúe varias comarcas pirenaicas⁵¹⁰ (Lartiga, 1998: 13-14).

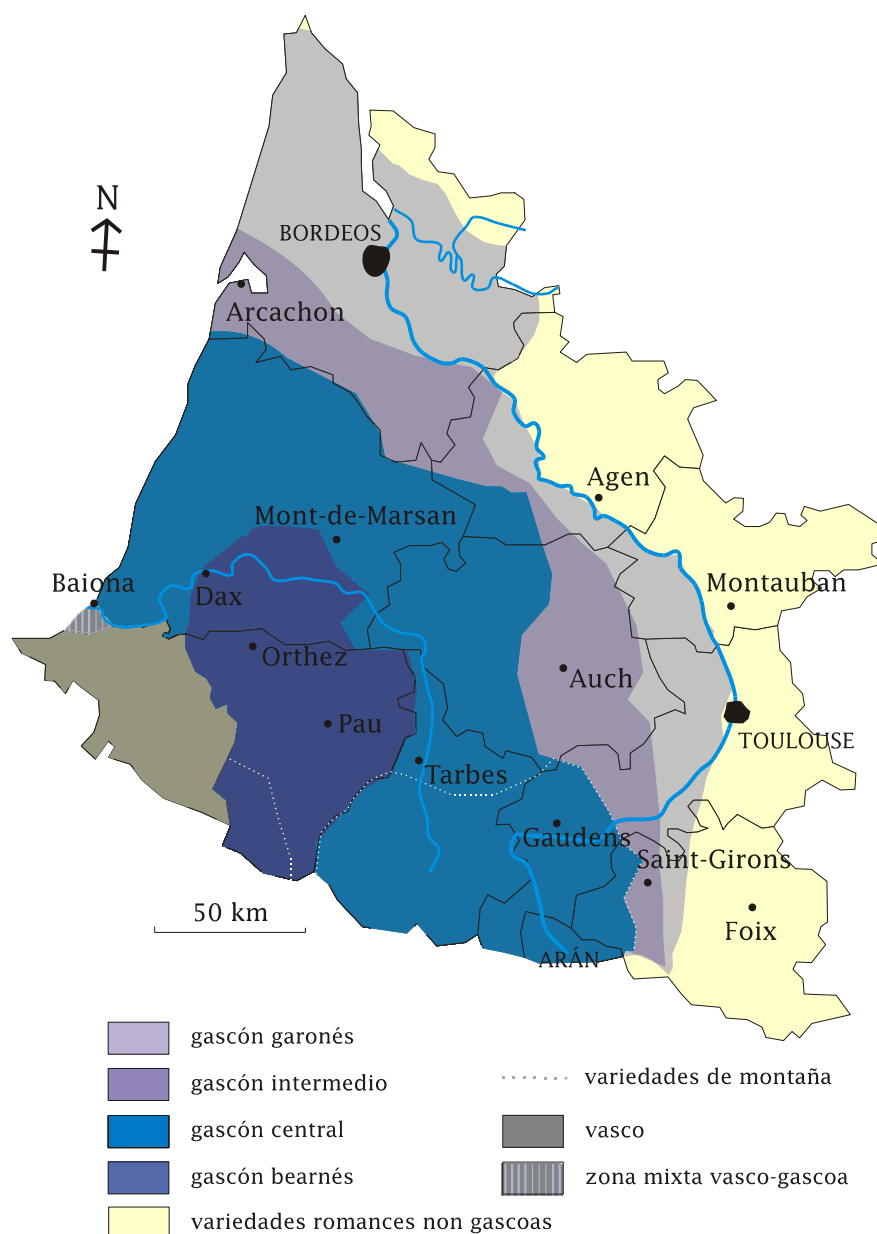
MAPA 64. ÁREAS LINGÜÍSTICAS DO DOMINIO GASCÓN SEGUNDO HALIP LARTIGA

---

⁵⁰⁸ Trátase especialmente da pasaxe de [f] inicial a [h] e a evolución de –LL– latino intervocálico para [r] e para [t] en posición final (Lartiga, 1998: 13-14; Rohlf, 1970: anexos).

⁵⁰⁹ Aquí a presenza de trazos gascóns é máis numerosa e, aos do gascón garonés, engádenselle o emprego do [a] protético e a redución do grupo [nd] e o uso da partícula *que* nas frases afirmativas (Lartiga, 1998: 13-14; Rohlf, 1970: anexos).

⁵¹⁰ Un dos trazos característicos deste gascón de montaña é o uso das formas *eth* e *era* como artigos definidos (Lartiga, 1998: 13-14; Lartiga, 1998: 13-14).

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por Halip Lartiga (1998: 12)

Xavier Ravier (1991: 91) propón unha clasificación máis xeral das variedades lingüísticas gascoas en tres subconxuntos —occidental, oriental e pirenaico— e tamén baseada na disposición en contínuum das mesmas e no seu grao de gasconidade lingüística. Ravier identifica o subconxunto occidental (que se corresponde en liñas xerais coas variedades centrais e bearnesas non pirenaicas delimitadas por Lartiga) como o contendor, no esencial, das características fundamentais do “idiomatismo gascón”. Este autor agrupa como gascón oriental o groso das variedades garonesas e intermedias de Lartiga, influenciadas polo occitano languedociano tradicionalmente irradiado desde Toulouse. Finalmente, Ravier dálle máis entidade á segmentación do

gascón pirenaico, que Lartiga inclúe nas áreas central e bearnesa, pola importancia das súas particularidades lingüísticas.

Cómpre mencionarmos tamén a proposta de segmentación feita por Achilles Luchaire (1973: 248-256) a finais do século XIX. Máis do que en criterios lingüísticos, este autor baséase nos territoriais e nos históricos na súa clasificación das variedades do occitano gascón. Así, en función dos diferentes territorios históricos da Gascuña lingüística, distingue entre dialectos gascóns de montaña (bearnés, bigordano e *commingeois*) e de chaira ou piemonte (landés, armañac e xirondino).

10.1.b. A fronteira lingüística entre o occitano gascón e o vasco

Como veremos máis adiante, o trazado da fronteira entre o romance occitano e o vasco situouse moito máis ao norte do que na actualidade. A este respecto, presenta unhas características similares ás da fronteira existente na Bretaña entre o bretón e o romance de oíl. Trátase dunha fronteira nítida que separa, dun lado, lugares de fala vernácula gascoa e, doutro, lugares de tradición lingüística vascófona. Porén, o feito de constituír o francés a lingua maioritaria a un e outro lado da fronteira lingüística convértea nun linde cada vez máis “evanescente”. Pierre Bec (1967: 13-14) detalla con precisión o trazado desta fronteira lingüística, que apenas percorre barreiras naturais como montes ou ríos. Tampouco coincide cos límites históricos ou tradicionais existentes entre o Bearn occitanófono e os territorios de Labort, Baixa Navarra e Sola, que conforman o denominado *Iparralde* (literalmente “lado norte”, isto é, francés do País Vasco). O trazado desta fronteira vascorromance parece responder ás dinámicas de difusión cara ao sur do latín e, xa máis tarde, do occitano gascón.

O trazado desta fronteira lingüística parte do Pico de Anie, o máis alto dos Pirineos occidentais e que constitúe un cuádruplo referente fronteirizo entre Aragón, Navarra, Iparralde e o Bearn. A partir deste pico a fronteira vascorromance discorre polo departamento de Pyrénées Atlantiques até chegar ao Atlántico. Na comarca de Bergouey, a fronteira deixa de ser claramente consecutiva e deixa pasaxe a un corredor que se estende polo norte de Pyrénées Atlantiques até Biarritz, que Bec inclúe dentro do dominio occitano, e no que coexisten tradicionalmente a práctica do occitano gascón e do vasco. Nesta zona, de toponimia e antroponimia tanto vasca como gascoa, a práctica do occitano local convive coa do vasco desde a Idade Media. Trátase, pois, dunha zona mixta vasco-gascoa na que numerosos concellos presentan aínda hoxe prácticas lingüísticas minoritarias das dúas variedades lingüísticas. Esta convivencia viuse

acentuada, especialmente a partir do século XIX, coa chegada de inmigración vasca á comarca urbana de Biarritz, Anglet e Baiona, o denominado distrito BAB⁵¹¹, e considerado por occitanistas e gasconistas como territorio de tradición cultural gascoa (Aci Gasconha, 1996: 9-12; Viaut, 1996a: 14-15). Alén desta zona mixta vasco-gascoa, La Bastide Clairence constitúe un enclave de fala tradicional gascoa en pleno País Vasco francés. Neste lugar, o gascón aínda é a lingua tradicional do mercado, algo habitual noutros lugares vascófonos⁵¹² debido ao feito de ter sido o occitano gascón lingua da administración e do comercio en toda a Alta Navarra, vinculada ao Bearn, até o século XVIII. O feito de se recuperar a lingua vasca como elemento de identidade territorial nas últimas décadas fai que o mantemento e a transmisión do occitano gascón nesta zona mixta sexa cada vez menor (Haase, 2001). Con todo, no distrito BAB traballan activamente asociacións de defensa e promoción do gascón, entre as que cabe salientar *Aci Gasconha*⁵¹³.

A existencia desta zona mixta ten sido motivo de tensión entre os movementos de defensa do occitano gascón e do vasco. En concreto, no distrito BAB concéntrase ao redor do 40% da poboación do País Vasco francés e constitúe, desde os inicios do século XX, un polo de desenvolvemento urbano do que dependen as comarcas interiores da tradición vascófona e no que a posibilidade de falar vasco resulta esencial para o mantemento da práctica desta lingua ao norte dos Pirineos (Viaut, 1996a: 14).

MAPA 65. A FRONTEIRA LINGÜÍSTICA VASCORROMANCE

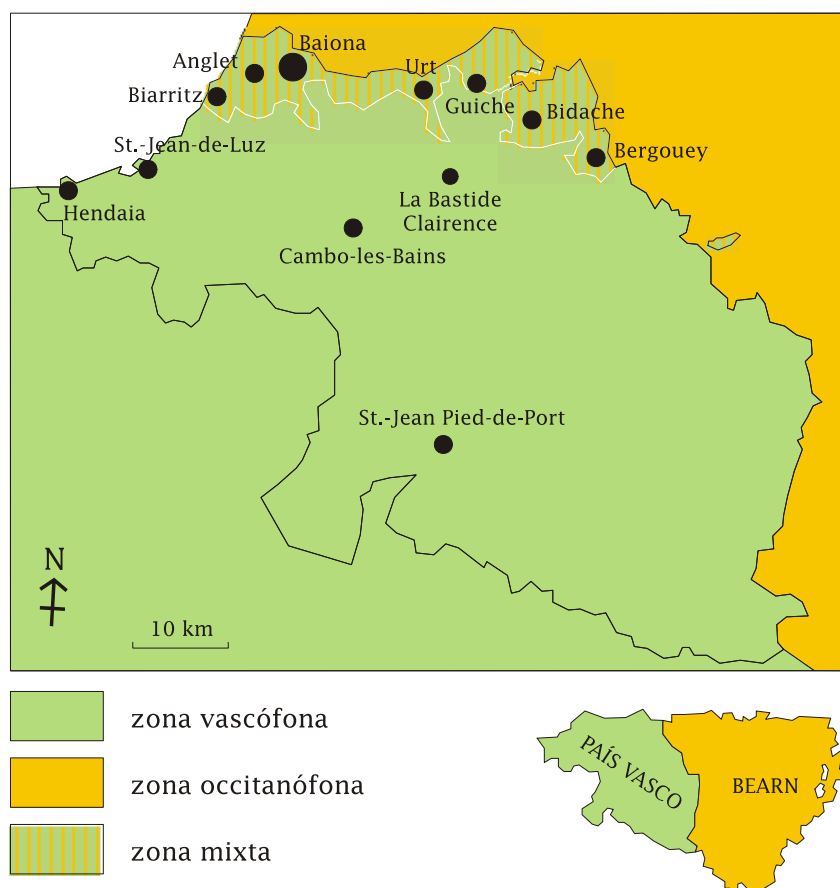
---

⁵¹¹ Na actualidade, neste distrito algo menos do 10% da poboación afirma saber falar occitano (Média Pluriel Méditerranée, 1994: 13).

⁵¹² Até hai unhas décadas tamén era o caso de Garris e Saint Palais (Haase, 2001).

⁵¹³ Esta asociación creouse en 1975 para defender e promover o occitano gascón na comarca de Baiona e no Val do Adour. Aínda que defende a gasconidade do distrito BAB, a asociación mantén un principio de neutralidade política e centra as súas actividades na organización de cursos de lingua e na edición de material de aprendizaxe. En xeral, *Aci Gasconha* tamén traballa pola salvagarda do patrimonio cultural gascón. Para máis información: <<http://aci.gasconha.en-action.org/>>.

Elaboración propia

A crecente demanda de creación dun departamento do País Vasco (denominado en siglas DPB) separado dos Pyrénées Atlantiques, con capital en Baiona e competencias similares ás de Euskadi e Navarra, e no que ademais se recoñeza o vasco como lingua cooficial, non fixo máis que avivar os enfrontamentos dialécticos, e non só entre os defensores das linguas e culturas rexionais. A proposta de segregación territorial, impulsada en boa medida polo nacionalismo vasco⁵¹⁴, foi apoiada en 1996 por un 64% dos alcaldes do País Vasco francés, así como por numerosas asociacións de defensa e promoción da cultura vasca neste territorio e persoeiros de diferentes correntes políticas e ideolóxicas. Varios miles de persoas teñen secundado en diferentes manifestacións a proposta de creación do DPB e recentemente algúns destacados políticos do distrito BAB téñense posicionado en favor dun referendo. En 1999, o xornal *Sud-Ouest* realiza unha sondaxe sobre a cuestión entre a poboación de Pyrénées Atlantiques e os resultados obtidos foron sorprendentes: un 57% dos entrevistados nos

⁵¹⁴ Cómpre lembrarmos que os partidos nacionalistas vascos, e en especial o PNV e Eusko Alkartasuna, tamén operan do lado francés. Para estes partidos, a creación dun territorio específico vasco-francés permitiría a constitución dunha eurrrexión vasca no seo da Unión Europea (EAJ/PNB, 2005).

territorios vascos se declaraban a favor da división do departamento, mentres que no Bearn a porcentaxe de opinión favorábel ao creación do DPB atinxía o 39%. Como é lóxico, a posición das administracións departamental e rexional, que, como veremos, teñen as identidades rexionais como unha prioridade da súa política cultural, son abertamente contrarias á segregación, ao igual que o goberno francés. Sen dúbida, o delicado contexto político que se vive no País Vasco, especialmente na parte española, pesan na forte oposición das administracións supramunicipais (EAJ/PNB, 2005; Vendeuil, 1999).

O feito de que a proposta de división de Pyrénées Atlantiques en País Vasco e Bearn se basee nas fronteiras administrativas⁵¹⁵ sen ter en conta as lingüísticas, e en concreto a zona mixta vasco-gascoa, esperta unha viva oposición entre o rexionalismo gascón e as asociacións de defensa do occitano. Un bo exemplo constitúeo a política educativa na rexión de Aquitania, na que se evita o apoio ao ensino do occitano gascón na zona mixta e, en concreto, no distrito BAB. De feito, para a Academia de Bordeos toda esta área fai parte da denominada “área de desenvolvemento” da lingua vasca e o estudo optativo do occitano gascón na zona mixta só está garantido en Bidache (CRDP Aquitaine, 2006). No distrito BAB non se dispensa ningún ensino do occitano gascón fóra dos cursos organizados por asociación como Aci Gasconha e o CFPOC⁵¹⁶. Alén da oposición gasconista, outros movementos de diferente ideoloxía, como a asociación *Vivre Ensemble*⁵¹⁷, mostran un rexeitamento máis claro aínda á creación do DPB. No medio das crecentes, aínda que afortunadamente non violentas, tensións entre os grupos interesados tampouco faltan discursos conciliadores, especialmente entre os círculos occitanistas, como o de Alain Viaut:

“Nier le profil de basquité linguistique de cette zone, mis en relief par l’histoire présente, serait aussi aveugle que d’en gommer la gasconité linguistique d’origine ancienne, même si l’occitan gascon y rencontre actuellement le dynamisme du basque et si ces deux langues sont largement « recouvertes » et dominées par le français général” (Viaut, 1996a: 14)

10.1.c. A base da especificidade gascoa: o substrato aquitano

Falar do carácter específico do gascón no seo do complexo dialectal occitano tornouse case nun tópico en todos os traballos que o estudan parcialmente ou en detalle.

⁵¹⁵ O que administrativamente se reconece co País Vasco francés correspóndese cos límites do distrito (*arrondissement*) de Baiona.

⁵¹⁶ O CFPOC (*Centre de Formation Professionnelle en Lenga e Cultura Occitanas*) traballa no Val do Adour organizando cursos de occitano para adultos. Para máis información: < <http://www.cfpo.com/> >.

⁵¹⁷ Para máis información: < <http://www.communautarisme.net/capve/> >.

Pierre Bec (1967: 44) chegou a definila como “spécificité atavique” debido á antigüidade dos fenómenos que distancian as falas gascoas do resto das occitanas e que se remonta á mesma época da latinización do triángulo aquitano. En xeral, os especialistas observan que estes trazos achegan o gascón ás falas iberorrománicas, especialmente ao castelán e ao aragonés. (Lartiga, 1998: 11-13). Segundo os estudos, estas converxencias estruturais coas variedades iberorromances explícanse en xeral mediante o que Ravier (1991: 86) denomina “teoría substratística” e que é defendida pola maioría dos especialistas, entre eles Gerard Rohlfs (1970) e Jean Ségué (1954-1973)⁵¹⁸. Segundo a teoría substratística, as particularidades estruturais gascoas, que se dan a todos os niveis (fonolóxico, morfosintáctico e lexical), teñen a súa orixe na lingua falada na Gascuña lingüística antes da chegada dos romanos. Os especialistas denominan “aquitano” a esta lingua prerromana e o pobo, ou, máis ben, o conxunto de tribos que a falaban. Así mesmo, identifican o aquitano como unha variedade histórica das vascas actuais, de aí que a miúdo se refiran ao aquitano como “variedade proto-vasca”.

Como é lóxico, a teoría substratística tira dos testemuños históricos moitas das probas que parecen validala. A primeira mención histórica que se fai da rexión lingüística que nos ocupa é de Xulio César, quen no seu *De Bello Gallico* sitúa dentro da Galia un territorio habitado polos aquitanos, a Aquitania, e que comprendería practicamente todo o triángulo aquitano. Segundo o propio César, os aquitanos, cuxo límite cos galos era o Garona, distinguíanse claramente dos seus veciños polo feito de non seren de raza e lingua célticas, senón máis de tipo ibérico⁵¹⁹. Esta información é corroborada polos historiadores e xeógrafos antigos, entre eles Plinio e Estrabón. (Bec, 1967: 51-52; Grosclaude, 2000: 5-6; Lartiga, 1998: 17-23, Rohlfs, 1970: 17-18). Por outro lado, o estudo nesta rexión das inscricións da época romana, na súa maioría en monumentos funerarios e relixiosos, mostran un amplo uso de antroponimia e

---

⁵¹⁸ Con todo, outros especialistas como F.H. Jungemann defenden que as especificidades gascoas teñen a súa orixe na estrutura interna do latín aquitano e non na influencia de factores etnolingüísticos externos. É o que Ravier denomina “tese estruturalista” (Ravier, 1991: 86).

⁵¹⁹ Esta filiación establecida por Xulio César entre aquitanos e pobos ibéricos foi usada para soste que os primeiros eran, como os vascos, esencialmente un pobo ibero. Na actualidade, a tese iberista para explicar a orixe do vasco está descartada e os especialistas explican a comparanza de Xulio César argumentando que os romanos a miúdo denominaban “iberos” ao conxunto dos pobos indíxenas da Hispania, independentemente da súa orixe céltica, vasca, ibera ou tartésica.

elementos lexicais de orixe vasca⁵²⁰. Outra proba de peso constitúea a toponimia xa que por todo o dominio lingüístico gascón abundan os elementos toponímicos de orixe vasca. Moitos destes elementos tamén se encontran no País Vasco, en Navarra e todo o norte de Aragón⁵²¹. Finalmente, as variedades pirenaicas de tipo gascón, aragonés e catalán, aínda que estas últimas en menor grao, presentan aínda hoxe un fondo lexical común de tipo tradicional, referente a nomes de accidentes do relevo, plantas, animais e actividades humanas de carácter local. Segundo Rohlf s o parentesco co vasco deste léxico pirenaico resulta incontestábel⁵²² (Conte e outros, 1982: 19-20; Lartiga, 1998: 17-20; Rohlf s, 1970: 26-36).

Esta concordancia toponímica viría confirmar a estreita proximidade lingüística que existía por boa parte do cordal pirenaico e nos seus piemontes antes da chegada dos romanos. As investigacións deixan ver que, lonxe de constituíren unha fronteira, os Pirineos da época prerromana constituían o corazón dun amplo territorio dominado por sociedades gandeiras que falaban variedades de tipo vasco. Varios autores sinalan os límites naturais desta rexión etnolingüística no Garona, ao norte, e no Ebro, ao sur. A comunicación entre ambas as vertentes pirenaicas garantíase tradicionalmente grazas á existencia dunha rede de portos e pasaxes de montaña, entre os que están, por exemplo, Roncesvalles e Somport⁵²³ (Lartiga, 1998: 33; Rohlf s, 60-87). Desde ese punto de vista, cumpriría ver as variedades contemporáneas do vasco como as descendentes directas das antigas variedades aquitanas e o gascón actual como a evolución do latín aprendido polos antigos falantes daquelas. Así o afirmaba en 1877 o historiador Achilles Luchaire:

“Les Gascons ne sont après tout que des Aquitains qui ont été conquis par la langue latine, qui se sont mis à parler latin, et qui ont conservé, dans leur manière

---

⁵²⁰ Estas inscricións abundan nas comarcas de Comminges e do Couserans, no sueste da Aquitania prerromana, unha rexión onde a romanización, procedente de Toulouse, foi máis temperá e profunda. Entre os elementos de tipo vasco latinizados nas inscricións aquitanas encontramos CISON (do vasco *gizon*, fillo), BIHOXUS (do vasco *bihotz*, corazón) ou NESCATO (do vasco *neskato*, moza ou rapaza) (Lartiga, 1998: 17).

⁵²¹ A terminación en *-os*, equivalente a do vasco *-oz(e)* e *-otz(e)* é o elemento toponímico máis citado e estudado. Moi abundante en toda a Gascuña lingüística, esta terminación marca a posesión dun lugar e acostuma ir acompañada dun elemento antroponímico. Neste sentido, é equivalente da terminación latina *-ANUM* e da galorromana *-ACUM*. A mesma terminación, pero ditongada, aparece con frecuencia na toponimia do Alto Aragón e son numerosos os pares toponímicos gascoaragoneses, p.ex. Angos/Angüés, Vernos/Bernués, Garros/Garrués, Urdos/Urdués etc. (Lartiga, 1998: 17-19; Rohlf s, 1970: 29-33).

⁵²² Alén destes argumentos de tipo histórico e lingüístico, H. Lartiga achega, aínda que con certa cautela, outros de tipo biolóxico e xenético (Lartiga, 1998: 19).

⁵²³ Tras a romanización, este intercambio mantívose durante séculos e boa mostra disto son os numerosos intercambios lexicais de tipo romance que se deron entre a Gascuña e o Languedoc, por un lado, e con Castela, Aragón e Cataluña, por outro (Rohlf s, 1970: 60-61).

de parler latin, certains traits propres à leur langue primitive, c'est-à-dire à un idiome tout au moins proche parent de l'euscaractuel" (citado por Rohlfs, 1970: 19)

Porén, na lingüística francesa varios especialistas de renome como Paul Meyer ou Gaston Paris negábanse a recoñecer o carácter endógeno das comunidades vascófonas en territorio francés e considerábanas descendentes das vagas invasoras vascoas que, procedentes do outro lado dos Pirineos, se instalan na Aquitania no século VI⁵²⁴. As posicións de Meyer e Paris axiña foron criticadas por especialistas do vasco e do castelán na época como Julio Caro Baroja ou o propio Méndez Pidal. Máis tarde, Schuchardt, Meyer-Lüdke e Bouciez confirman a vasconidade dos antigos aquitanos e, por tanto, o carácter endógeno dos vascófonos do actual País Vasco francés. Finalmente, Gerard Rohlfs vén confirmar estes feitos e conclúe nos mesmos termos que Luchaire cen anos antes (Luchaire, 1973: 40-41; Rohlfs, 1970: 19-22).

Desde este punto de vista, as particularidades lingüísticas das variedades gascoas fronte ao resto das occitanas acostuman explicarse mediante o substrato vasco, ou, de xeito máis xeral, coas estreitas relacións socioculturais da Gascuña cos pobos hispánicos, non só cos vascos. Como exemplo recorrente, quizá por ser dos máis evidentes, os especialistas falan da aspiración do [f] inicial latino en [h], que nalgúns partes da Gascuña lingüística⁵²⁵ chega a se perder como en castelán⁵²⁶. Este fenómeno constitúe un dos marcadores lingüísticos máis importantes das variedades gascoas, non só para os lingüistas, senón tamén para os propios falantes.

En xeral, os fenómenos especificamente gascóns que os especialistas relacionan cos intercambios transpirenaicos son, como acostuma ser habitual nos estudos de corte historicista, de tipo fonético e fonolóxico. Entre os máis importantes están os seguintes:

---

⁵²⁴ A posición de Meyer e Paris resulta coherente coa súa concepción xeolingüística de Francia, fortemente ligada ao xacobinismo reinante a finais do século XIX. Desde este punto de vista, defendíase que a base étnica de Francia era galorromance, xa que a práctica de falas tradicionais non romances en rexións periféricas como Alsacia ou Bretaña eran o resultado de invasións posteriores á súa romanización. En boa medida, esta posición da ortodoxia xeolingüística francesa apoiouse máis tarde na tese estruturalista de Jungemann.

⁵²⁵ Trátase, sobre todo, da cormarca bordelesa e das variedades sudorientais (Comminges, Val de Arán) (Ravier, 1991: 86).

⁵²⁶ Como ben se sabe, este fenómeno tamén se dá en castelán, onde o [h] mesmo se deixou de pronunciar á excepción dalgúns enclaves periféricos do seu dominio lingüístico (p.ex., FERRUM > hierro, FORNUM > horno). Esta evolución tamén se coñece no asturiano-leonés oriental, onde o [h] pasa a miúdo para [x], grafado como < > segundo a Real Academia de la Llingua Asturiana ou, á castelá, <j> en Cantabria (p.ex. FACERE → <acer>, <jacer>). Estas evolucións explícanse polo feito de o vasco non posuír o [f] en posición inicial. Ao adaptaren os latinismos á súa fala, a poboación vascófona acostumaba trocar o [f] inicial polas bilabiais [p] ou [b], que en castelán e gascón acababan aspirándose en [h] (p.ex., FILIUM → <biru>, FORTIA → <bortxa>) (Rohlfs, 1970: 149)

TÁBOA 17. SIMILITUDES LINGÜÍSTICAS ENTRE VARIEDADES GASCOAS E IBERORROMANCES

FENÓMENO	AFI	I.E.O. ⁵²⁷	VARIEDADES HIPÁNICAS CO MESMO FENÓMENO
Perda de [f] inicial		hilha	castelán: <i>horno</i> astur-leonés oriental: <i>h orno</i>
Perda de [n] intervocálico	~	lua	galego-portugués: <i>lua</i>
Desenvolvemento dun [a] protético ante [r] inicial ⁵²⁸		arríder	aragonés: <i>arrier</i>
Simplificación dos grupos consonánticos latinos [mb] e [nd]		paloma	aragonés: <i>paloma</i> catalán: <i>paloma</i> castelán: <i>paloma</i>
Conservación dos grupos [kw] e [gw]		quan guardar	aragonés: <i>cuan, guardar</i> catalán: <i>cuando, guardar</i> castelán: <i>quan, guardar</i> portugués: <i>quando, guardar</i>
Conservación das oclusivas intervocálicas [p], [t] e [k] (só nos vales de Aspe e de Barétous) ⁵²⁹		artiga mudar	aragonés: <i>artica, mutar</i>
Evolución da terminación latina – ARIUM en [ajro] > [jro] > [r(o)]		prumèr	aragonés: <i>primer</i> astur-leonés: <i>primer(u)</i> catalán: <i>primer</i> castelán: <i>primer(o)</i> galego-portugués: <i>primeiro</i>
Betacismo (non oposición fonolóxica /b/ ~ /v/)	Ø	cantaba	aragonés: <i>cantaba</i> astur-leonés: <i>cantaba</i> catalán: <i>cantava</i> castelán: <i>cantaba</i> galego: <i>cantaba</i>
Uso de partículas enunciativas, <que>, <e> e <ja> ⁵³⁰		Ja i vau!	catalán: <i>Ja hi vaig</i> castelán: <i>Ya voy</i>

Admitindo as evidencias da existencia dun substrato vasco común a ambos os lados dos Pirineos e da acción comunicante dos portos de montaña como Somport ou Roncesvalles, cabería esperar que se desenvolvese un mesmo tipo de romance nesta ampla rexión. Porén, parece que non se falaba o mesmo tipo de latín en ambos os lados

⁵²⁷ Inserimos aquí a grafía proposta polo Institut d'Estudis Occitans para o gascón.

⁵²⁸ Os substratistas asocian este fenómeno en gascón e aragonés á influencia vasco-aquitana xa que o sistema fonolóxico vasco evita colocar o [r] en posición inicial, mesmo nos préstamos de orixe latina, p.ex. *errot* (roda) ou *errege* (rei). Por outro lado, nas inscricións aquitanas da época romana os nomes indíxenas carecen de [r] inicial (Ravier, 1991: 87).

⁵²⁹ Os lugares que cobre este fenómeno, incluíndo boa parte do Alto Aragón, constitúen un verdadeiro enclave conservador na Romanía occidental, onde o habitual é a sonorización das oclusivas xordas intervocálicas. As teses substratistas relacionan esta sonorización coa influencia do substrato celta, que, como se supón, foi moi escaso na Gascuña lingüística e mesmo inexistente en boa parte do cordal pirenaico. Isto leva os especialistas a relacionar a conservación das oclusivas xordas intervocálicas nestes lugares coa presenza do substrato vasco-aquitano (Ravier, 1991: 87-88).

⁵³⁰ Este é outro dos trazos máis característicos das variedades gascoas. De feito, no caso de <que>, este chega a utilizarse en toda frase afirmativa sen ter ningún significado enfático (p.ex., *qu'arriba uei* “(el/ela) chega hoxe”) (Birabent e Salles-Loustau, 1989: 72-74). A tese substratista pon en relación este fenómeno do gascón e das variedades iberorromances co feito de que en vasco tamén existan estas partículas enunciativas, especialmente *ba* (p.ex., *ba-nator*, xa vou) (Grosclaude, 1986: 32-35; Rohlf, 1970: 149-152; Ravier, 1991: 90-91).

do cordal pirenaico e non temos probas da existencia dun romance común en Gascuña, Navarra e Aragón. Na zona que nos ocupa, os primeiros documentos que presentan formas escritas en romance mostran a existencia, ao norte, dun romance gascón de tipo occitano e, ao sur, dun romance navarro-aragonés tipoloxicamente diferente⁵³¹. A perda, entre os séculos X e XI, do Ducado de Gascuña e do Condado de Aragón por parte do Reino de Navarra (orixinariamente de Pamplona) poden explicar esta ruptura xa que, a partir de entón, todo o dominio vasco latinizado pasaba definitivamente a ter diferentes centros de poder, de súa vez cada vez máis dependentes, a partir do século XV, de Francia e Castela respectivamente⁵³².

Con todo, e á vista das investigacións, parece que, se o substrato vasco-aquitano caracteriza o occitano gascón e o aragonés como romances pirenaicos estreitamente relacionados, a diferenciación entre ambas as variedades xa se debía remontar aos tempos do Imperio Romano. Xa nesta época, os Pirineos marcaban os límites administrativos de dúas grandes provincias, a Galia e a Hispania, e, por tanto, entre as demarcacións aquitana e tarraconense. Tendo en conta o sistema urbano e viario da época, os especialistas distinguen na Hispania a difusión dun latín “tarraconense” de leste a oeste fronte a un latín “bético” que se espallaría do sur para o norte (Conte e outros, 1982: 20-22; Mariño, 1998: 46-53). Polo seu lado, na Galia a diferenciación entre o latín da diocese lionesa e o da aquitana tamén se orixina na época tardoimperial (Lodge, 1997: 75-77). Deste xeito, a área vasco-aquitana coñecería a difusión de dous tipos diferentes de latín: por un lado, o que desde Narbona e o eixo de romanización Toulouse-Bordeos avanzaría cara ao sur e, por outro, o que desde Tarragona e Zaragoza se espallaría pola bacía do Ebro até os vales pirenaicos⁵³³. A aparición dos diferentes reinos xermánicos (francos e visigodos) non supuxo a fin do proceso de

---

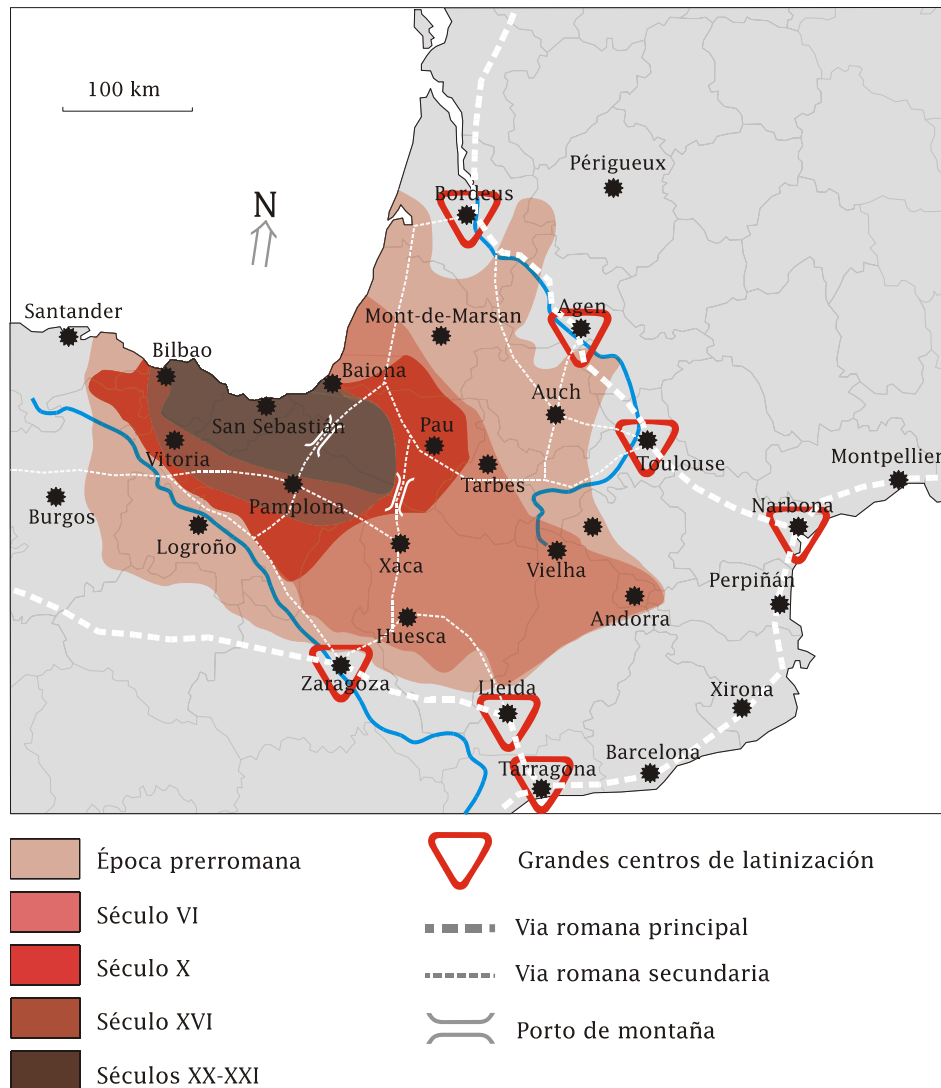
⁵³¹ Con todo, G. Rohlfs afirma dun xeito un tanto ambigüo que o latín falado nos Pirineos e nos seus piemontes debía ser unha especie de variedade mixta: “Dans le territoire entre l’Ebre et la Garonne, depuis l’avènement des Romains, la latinité du Midi et la latinité du Nord se sont pour ainsi dire confondues. L’entre-croisement de ces différentes tendances linguistiques a eu pour résultat la constitution d’une espèce de langue mixte” (Rohlfs, 1970: 87).

⁵³² A castelanización de Aragón comeza xa no século XV, tras o tratado de Caspe (Conte e outros, 1982: 37-50). No mesmo século, a vitoria do rei de Francia, Carlos VII, sobre os ingleses en Castillon (1453) marca o comezo da difusión do francés no dominio lingüístico gascón (Bec, 1967: 67-83; Lartiga, 1998: 27).

⁵³³ Así e todo, dada a proximidade xeográfica, as diferenzas entre o latín narbonense e tarraconense debían ser menos importantes que as existentes con respecto ao latín da Galia setentrional e da Hispania meridional e occidental.

romanización⁵³⁴ e, sobre todo, non fai máis que reforzar o papel dos Pirineos como fronteira político-administrativa e, por tanto, lingüística.

MAPA 66. RETROCESO DAS VARIEDADES VASCAS FRONTE AS ROMÁNICAS

Elaboración propia

Por tanto, e seguindo as afirmacións de G. Rohlfs, cómpre vermos as relacións lingüísticas transpirenaicas como unha dinámica “bilateral”, isto é, que se dá, ao menos entre dos lugares con cadanseus centros e variedades lingüísticas. Neste sentido, o dominio lingüístico gascón aparece como o resultado desa dinámica de intercambios norte/sur, entre as bacías do Garona e do Ebro, sustentada pola subsistencia dunha serie

⁵³⁴ Segundo os estudos, a práctica do vasco no norte de Aragón mantívose, ao menos, até o século VIII, ao igual que no Bearn e en parte das Landas gascoas, onde o uso do aquitano aínda se coñecía no século X. Isto significa que nestes lugares a fin latinización foi serodia e que esta presentou un longo período de bilingüismo tanto nos vales de montaña como no piemonte (Conte e outros, 1982: 19-20; Lartiga, 1998: 20).

de trazos lingüísticos e culturais vascos ou, se se prefire, proto-vascos que a Gascaña lingüística comparte cos outros territorios pirenaicos.

10.2. O occitano gascón como elemento de identidade territorial

10.2.a. Vasconia vs. Occitania: a tensión entre unidade e diversidade

As fortes pegadas do substrato aquitano no occitano gascón non só serven para o caracterizar fronte as variedades veciñas senón que tamén constitúen a base dun discurso identitario gascón que ten importantes repercusións no plano lingüístico. Na actualidade, Gascaña non existe como entidade administrativa, porén ao longo de todo o dominio lingüístico e cultural gascón existiron e aínda existen numerosas voces que expresan un sentimento de pertenza a Gascaña como lugar e, por tanto, como territorio. Con todo, o sentimento identitario gascón non é hexemónico na Gascaña lingüística, onde tamén existen fortes sentimentos identitarios de tipo máis local, especialmente no Bearn, e un importante movemento occitanista⁵³⁵. Na opinión de J.M. Puyau (1989: 89), “le problème des frontières et de l’identité linguistique hante tous les discours sur le béarnais, le gascon et l’occitan”. Este autor distingue tres tipos de discursos identitarios no dominio lingüístico gascón: o dos vellos eruditos locais, o occitanista e o gasconista ou bearnista. As tensións entre os discursos occitanista e gasconista reproducense de xeito periódico desde a aparición do primeiro, na segunda metade do século XIX, e amplifícase conforme as rexións francesas e o goberno da República van profundando, por un lado, na descentralización administrativa e, por outro, deseñando políticas de protección e promoción das linguas rexionais. En 1896 créase a *Ecole Gastoû Febus* que, aínda aceptando os principios gráficos felibristas⁵³⁶, afirma a gasconidade lingüística e cultural fronte ao “imperialismo provenzal” (Moreux, 2004: 39). Na actualidade, o discurso gasconista está a coñecer un certo rexurdimento como reacción á expansión do discurso occitanista na Gascaña lingüística. Segundo Moreux (2004: 45-46), esta reacción vén, por un lado, dunha parte de académicos e intelectuais locais e, por outro, de asociacións locais das comarcas onde máis se mantén a práctica do

---

⁵³⁵ De feito, na actualidade os intelectuais e activistas gascóns están a ter un importante papel na elaboración e difusión do discurso occitanista.

⁵³⁶ Baseados na grafía utilizada por Mistral, estes parten dunha reutilización do código fonográfico do francés para escribir as variedades occitanas (Martel, 2003).

occitano gascón, no Bearn especialmente. Se os segundos elaboran un discurso bearnista⁵³⁷, os primeiros retoman a construción dun discurso gasconista.

A elaboración deste discurso gasconista ou “rexionalista gascón” ten as súas raíces no labor dos intelectuais locais dos séculos XVI e XVIII, a época do denominado “século de ouro” da poesía gascoa, aproximadamente entre 1550 e 1650 (Bec, 1967: 85-89)⁵³⁸. Desde entón, o discurso sobre a gasconidade e o sentimento de pertenza territorial á Gascuña constrúese en boa medida utilizando como argumento as especificidades lingüísticas do seu dominio cultural. A partir das investigacións filolóxicas do século XIX, especialmente cos traballos de Achille Luchaire (Rohlf, 1970: 19), o discurso rexionalista relaciona directamente as particularidades lingüísticas e culturais gascoas co elemento vasco. Isto permite, pois, a inclusión dun forte elemento étnico como criterio diferenciador e definitorio de Gascuña como territorio. Nesta liña, a Gascuña lingüística e cultural interprétase como unha das manifestacións máis importantes da identidade territorial gascoa, expresada de xeito case ininterrompido desde a Aquitania prerromana até o Ducado de Gascuña medieval.

A Aquitania prerromana (ver mapa 67) é o primeiro contexto territorial co que se relaciona a aparición de Gascuña como lugar e do gascón como variedade lingüística diferenciada. Porén, como xa sinalamos, a Aquitania amplíase xa en tempos de Augusto alén do Garona até o Loira, incluído os territorios de diferentes tribos galas (pictóns e santóns, entre outras). Coa reforma administrativa de Diocleciano, a antiga Aquitania prerromana reaparece como entidade territorial coa denominación de *Aquitania Novempopulania* (ver mapa 38), que facía referencia ás nove tribos que inicialmente poboaban esta provincia. Durante a época franca, a Novempopulania pasou a se

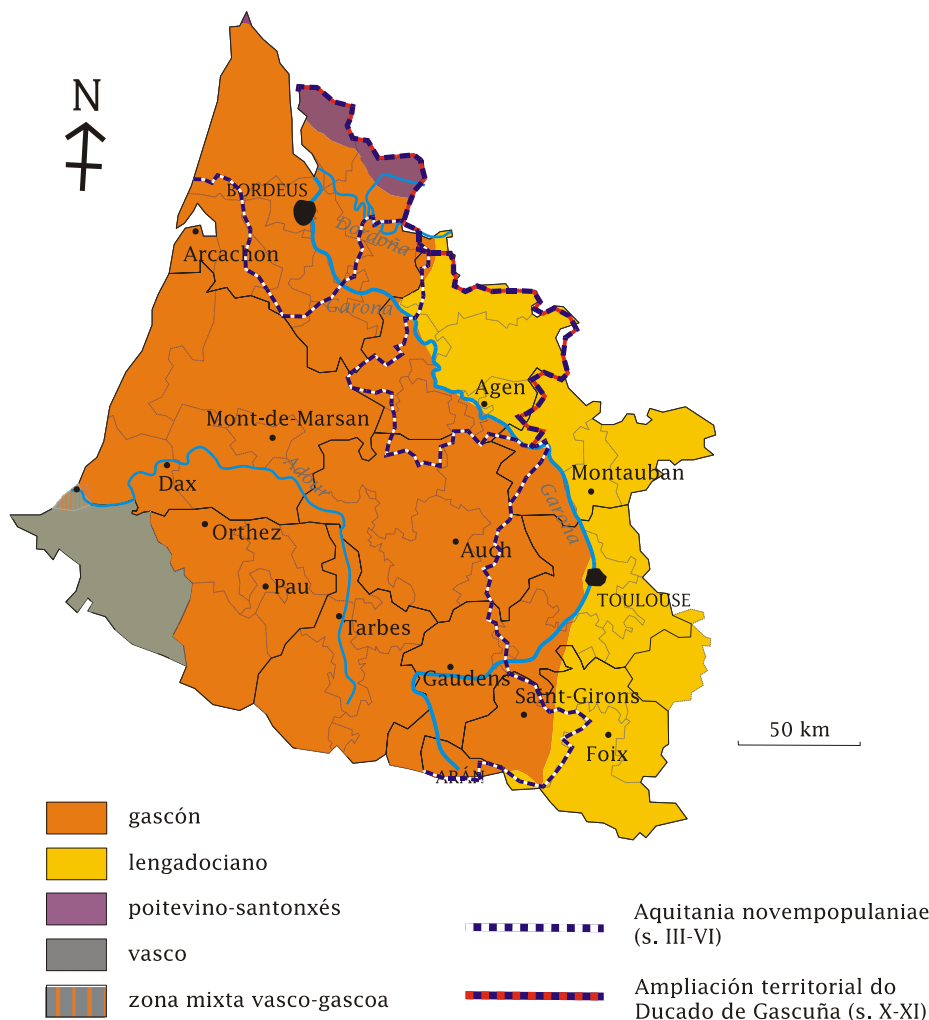
---

⁵³⁷ Aínda que a miúdo os discursos bearnista e gasconista son coincidentes, en determinados casos estes diverxen xa que certos intelectuais bearnistas e numerosos falantes habituais da variante bearnesa consideran esta como unha lingua diferente do occitano e autónoma, ao menos nominalmente, dunha eventual “lingua gascoa”. Moitos destes bearnistas usan a grafía felibresca, facilmente lexibel polos falantes vernáculos bearneses, alfabetizados todos en francés (Moreux, 2004: 45-54). A adaptación ás variedades gascoas que esta proposta fai da ortografía francesa insírese ademais nunha tendencia a francesizar a escrita que xa se detecta nos textos administrativos bearneses a partir do século XVII (Grosclaude, 1986: 136).

⁵³⁸ Entre os máximos representantes deste século de ouro gascón encóntranse Pey de Garros e Bertrand Larade. Estes autores, seguindo o exemplo da Pléiade francesa, afirman un sentimento de identidade lingüística mediante a defensa e a ilustración do “parlar gascon”, identificado como o conxunto de falares dos territorios do Bearn, aínda independente, e do antigo Ducado de Gascuña. Outras rexións occitanas coñeceron movementos similares nesta época pero o gascón é o máis dinámico e produtivo. A el mesmo se suma o propio Henrique III de Navarra, máis tarde tamén IV de Francia. Pierre Bec (1967: 89) relaciona este renacemento literario e identitario gascón coas novas ideas protestantes que se difundían por Gascuña e Navarra e coa existencia dunha corte real navarra en Bearn que mantén o uso do occitano gascón local como lingua escrita e oral habitual.

denominar Vasconia, forma que axiña deu Gascuña, en canto que a denominación de Aquitania, despois Guïena (*Guyenne*, en francés; *Aguiaine*, en poitevino-santonxés), se reservou para as terras galorromanas ao norte do Garona (Poitou, Saintonge, Limousin, Quercy e Rouerge) (Luchaire, 1973: 33-35; Rohlf, 1970: 18).

MAPA 67. TERRITORIOS HISTÓRICOS DA GASCUÑA LINGÜÍSTICA ACTUAL

Elaboración propia

Tras a Aquitania Novempopulaniae, o Ducado de Gascuña na Idade Media acostuma ser a referencia histórico-territorial na que o rexionalismo gascón encadra a constitución dun romance diferente do resto das variedades occitanas. Na realidade, como acabamos de dicir, o topónimo Gascuña (*Gasconha*, en occitano gascón) é unha evolución da denominación latina *Vasconia*, que facía referencia á terra dos vascóns, xa non só dos aquitanos. De feito, a creación do Ducado da Vasconia no século VII prodúcese polo intento dos reis francos de deteren o avance vascón⁵³⁹ nas terras dos

⁵³⁹ O xeógrafo romano como Estrabón chamaban *vascóns* ás tribos vascas que vivían no cordal pirenaico e en terras da actual Navarra. Os especialistas sosteñen que os vascóns, aliados dos romanos e

aquitanos controlando este territorio coa imposición dun duque sobre vascóns e aquitanos. Porén, Rohlf (1970: 18) defende que a denominación Vasconia era xa utilizada en latín para denominar as terras das tribos de tipo vascón a ambos os lados dos Pirineos. Sexa como for, até o século XI o Ducado da Gascuña, unhas veces vinculado a Navarra outras á Aquitania⁵⁴⁰, cubrirá case todo o actual dominio lingüístico do occitano gascón. A chegada dos Plantagenêt no século XII supón a fin da Gascuña como entidade territorial que agrupa a maioría dos lugares de variedade lingüística gascoa. Porén, desde punto de vista relixioso, o arcebispado de Auch, creado no século IX, continuou federando a maioría dos bispados de fala gascoa até o século XIX.

O discurso rexionalista sinala a época do Ducado de Gascuña, entre os séculos IX e XII, como a expresión territorial máis xenuína da identidade cultural gascoa. O apoxeo desta etapa daríase, segundo os “gasconistas”, durante o mandato do duque Sancho-Guillherme, no primeiro terzo do século XI, especialmente polo feito de recoñecer como rei a Sancho III o Grande de Navarra. O esplendor do Reino de Navarra altomedieval⁵⁴¹ é interpretado polo nacionalismo vasco, do que en boa medida bebe o rexionalismo gascón, como a manifestación máis lograda da identidade territorial dos antigos vascóns. Para o discurso rexionalista gascón este feito interprétase sobre todo como un desexo de construír unha Gran Vasconia que agrupase os diferentes pobos de procedencia vasco-aquitana, estivesen ou non latinizados⁵⁴². Isto explica en boa medida por qué o Bearn, especialmente na súa vinculación ao Reino de Navarra entre os séculos

---

inimigos declarados dos invasores francos e visigodos, ocuparon o actual País Vasco (Araba, Biscaia e Guipúscoa), onde estaban establecidas outras tribos (várdulos, caristios e autrigóns) probablemente cántabras. A partir do século VI téñense noticias históricas da chegada de inmigracións vascoas á terra dos aquitanos, emparentados cultural e lingüisticamente con estes (Rohlf, 1970: 23-26).

⁵⁴⁰ En 1063, os condes de Poitou, e duques de Aquitania, conseguen o Ducado de Gascuña na batalla de Castelles, reconstituíndo así boa parte da antiga Aquitania romana. A partir de entón, a Gascuña seguirá o mesmo destino político da Aquitania pasando a mans dos Plantagenêt e, por tanto, da coroa de Inglaterra no século XII. Durante os conflitos entre as monarquías francesa e anglo-anxevina polos territorios do actual oeste francés, a Gascuña foise dividindo en diferentes feudos. Así, en 1453 a Gascuña que perden definitivamente os monarcas ingleses era só a parte occidental do antigo ducado (Baiona, Dax e Bordeos). En 1561, xa como posesión francesa, a maior parte da Gascuña —non toda xa que o Bearn, vinculado ao reino de Navarra desde o século XV, mantense independente até 1620— intégrase na provincia da *Guyenne* xunto coa *Saintonge*, o *Aunis*, o *Lemosín* e o *Périgord* (actual departamento de Dordogne).

⁵⁴¹ Lembremos que baixo Sancho III o Grande, entre 1000 e 1035, o Reino de Navarra incluía os condados de Aragón e Castela.

⁵⁴² Nesta liña, algúns autores chegan a comparar a ligazón entre gascóns e vascos nesa Gran Vasconia coas existentes entre galós e bretóns en Bretaña: “Lo gascon, dond apareixot chic a chic, qu’es lo hrait (o lo cosin) latinisat deu basco. Que pòdem dider Gasconha e País Basco que son atau com País Gallò e Bratanha devath” (Lartiga, 1998: 5).

XV e XVIII, é visto polo gasconismo como o último vestixio desa Vasconia mítica e, por tanto, como cerne da gasconidade⁵⁴³. En concreto, o mandato de Gastón Febus, conde de Bearn e de Foix na segunda metade do século XIV, interprétase como unha vontade de facer rexurdir a Vasconia transpirenaica de Sancho III o Grande⁵⁴⁴ (Bourret, 2002). Porén, outros autores como Michel Grosclaude presentan este período como a construción dunha segunda Occitania na que se continúa a elaborar a coíné occitana medieval:

“En ce qui concerne le Béarn, je crois que la tendance à la « koinè » coïncide avec cette seconde Occitanie qui semble devoir se réaliser au long des Pyrénées sous l'égide de la maison de Foix. En somme, si la scripta béarnaise (et même gasconne) évolue vers une « koinè », il n'est pas interdit d'y voir, entre autres causes, une influence fuxéenne” (Grosclaude, 1986: 135)

Como estamos a ver, a Vasconia, e mais concretamente o Reino de Navarra medieval como manifestación teritorial da primeira, constitúe para o rexionalismo gascón un lugar mítico co que se explica a existencia da lingua e cultura gascoas actuais. Esta Vasconia mítica contén nos seus significados os elementos fundamentais do discurso rexionalista: por un lado, o elemento vasco-aquitano, ben presente no propio nome do lugar, e, por outro, a rexión lingüística gascoa, englobada na Vasconia que deu lugar á Gascuña. Como veremos, a vitalidade deste discurso rexionalista gascón é considerábel, especialmente no Bearn, onde se confunde, cando non choca, cun forte

---

⁵⁴³ Nos inicios do século XIV, o condado do Bearn, con capital en Pau, pasa a facer parte dos dominios dos condes de Foix (capital do actual departamento de Ariège). Durante o século seguinte a casa de Foix vai aumentando as súas posesións pirenaicas (especialmente con Bigorra) até conseguir o trono de Navarra. Deste xeito, cos Foix iníciase a estreita relación teritorial que o Bearn terá até hoxe cos territorios vascófonos: primeiro dentro do Reino de Navarra e despois no departamento de Pyrénées Atlantiques. A finais do século XV, os reino de Navarra volvía estender os seus dominios a ambos lados dos Pirineos, pero estando a súa dinastía, a Casa de Foix, emparentada coa monarquía francesa. Considerando isto unha seria ameaza para a Coroa de Aragón, xa vinculada á de Castela, Fernando o Católico ocupa a Baixa Navarra (a actual Comunidade Foral española) en 1512. Porén, a Alta Navarra e o Béarn (o actual territorio do departamento de Pyrénées Atlantiques), a pesar de non estaren suxeitos á vasalaxe ao rei de Francia, non son ocupados e a casa de Foix continuará a ostentar o título real navarro só nesta rexión de *Ultraportos*. Isto constitúe un feito decisivo para o mantemento do occitano gascón como lingua habitual da administración no Bearn e mesmo na Alta Navarra vascófona. Anos despois, a familia Borbón, dona da Guyenne, faise co que fica do reino navarro, que, aínda que mantén a súa independencia, entra devez no espazo xeopolítico francés debido ás relacións de parentesco que os borbóns tiñan coa familia real francesa. De feito, Henrique III de Navarra chega a subir ao trono de Francia en 1589 instaurando nel a dinastía borbónica. Aínda así, os territorios navarros manteñen a súa independencia sobre o papel. Co fillo de Henrique, Luís XIII de Francia e II de Navarra, o reino pirenaico fica vinculado definitivamente á coroa francesa. Porén, o Reino de Navarra mantense como entidade teritorial con certos dereitos até a Revolución de 1789. Até entón, os Estados do Bearn continúan a empregar o occitano gascón nos seus debates e na redacción das actas (Bourret, 2002; Eygun, 1996).

⁵⁴⁴ Gastón III Febus conseguiu desvincular o Bearn, aínda que non o condado de Foix, da vasalaxe ao rei de Francia tornándoo independente e, por tanto, neutral. Por outro lado, con este conde iníciase un período de crecente influencia da casa de Foix sobre o goberno do Reino de Navarra que culminará coa consecución do seu trono pouco despois ficando así ligado o Bearn a Navarra (Bourret, 2002).

sentimento de pertenza territorial bearnés⁵⁴⁵. En concreto, entre os especialistas do occitano gascón, Halip Lartiga (1998) e Jan Lafita constitúen os máximos referentes na elaboración deste discurso gasconista⁵⁴⁶. Alén dos círculos intelectuais locais, son varias as asociacións que se dedican á elaboración e difusión do rexionalismo gascón, algunhas de recente creación como *La Convivència*⁵⁴⁷, baseada en Orthez, e *Arriba Eskerra - Lo Gaskòt*⁵⁴⁸, que opera fundamentalmente a través de internet. Unha ollada aos debates abertos no portal *Gasconha.com* ou a foros de debate como *G(v)asconha-doman*⁵⁴⁹ deixa ver un aumento do que se dá en chamar “conciencia vasca” no dominio lingüístico gascón, especialmente no Bearn⁵⁵⁰. Aquí opera desde hai uns anos *Pays de Béarn et Gascogne* (PBG), creada en 1995 por J.-M. Puyau⁵⁵¹.

---

⁵⁴⁵ Segundo Moreux, este sentimento identitario bearnés está fortemente vinculado coa lingua rexional e co pasado histórico: “The language is, therefore, an almost essential component of a strong feeling of Béarnais identity, conscious and often affirmed, although without aggressiveness. This sociocultural identity is rooted in the memory of a political and linguistic sovereignty unique in the region, which continued, by means of various privileges, even after the Béarn was united with France in 1620, up until the French Revolution” (Moreux, 2004: 35).

⁵⁴⁶ Con todo, Lartiga lembra tamén a necesidade de prudencia na hora de tomar como referencia territorial a Gascaña dunha determinada época histórica: “Singuin administrativas o políticas, les hitas deu nòstre país qu’an tan cambiadas, capvath l’Istòria, no se pòt pas causir tau o tau época dab ua totau imparcialitat. Har le causida de l’Aquitània de Cesar, de le Novempopulània, de le Gasconha carolingiana o d’unh’aute division territoriau qui singui posteriora au sègle onze, qu’es tot jamèi dixer a despart ua partida deu hèit gascon” (Lartiga, 1998: 36).

⁵⁴⁷ O obxectivo explícito desta asociación é o de “revisitar” a historia da Gascaña co seguinte obxectivo: “mieux comprendre ce qui nous a pétri, nous Gascons, et voir ce que nous encore pouvons en retirer sur différents plans” (Lapouble, 2005a).

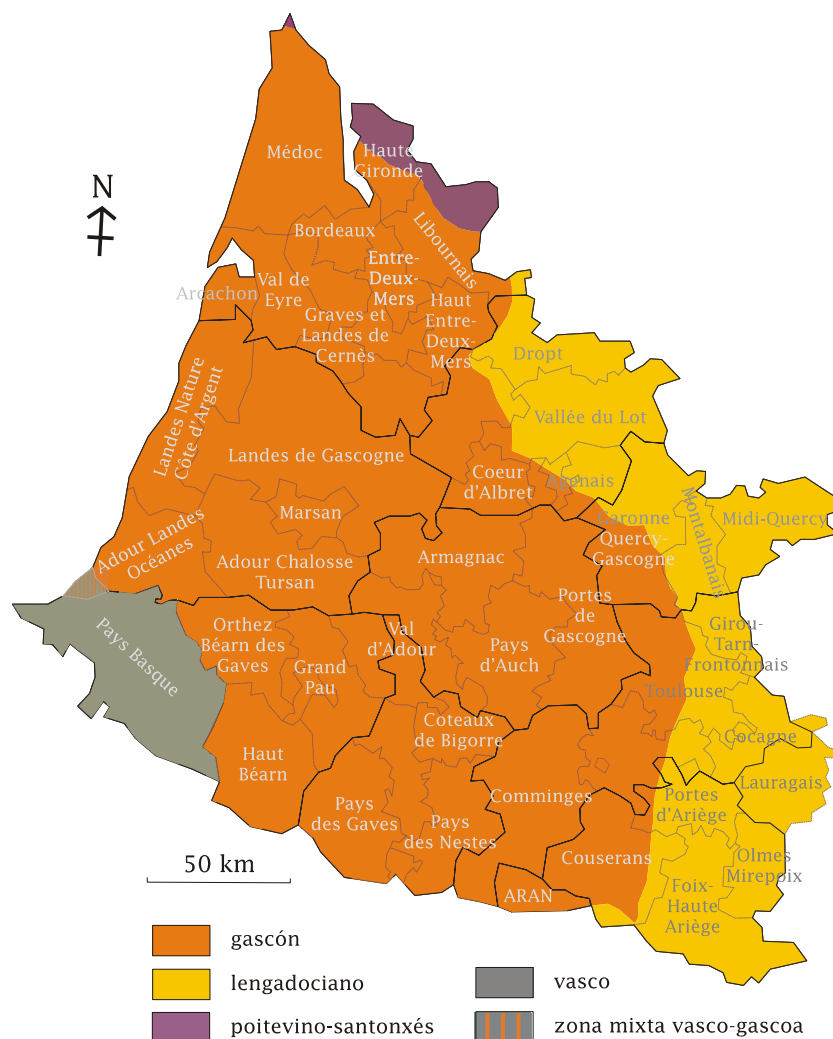
⁵⁴⁸ Na páxina principal da versión en castelán da súa web, esta asociación de internautas afirma o seguinte: “A vosotros y vosotras, al Sur de los Pirineos, queremos presentaros Gascaña, la gran Gascaña lingüística, desde hace mucho tiempo integrada en el Estado francés, pero cuyo origen (y su nombre) está ligado al espacio vascón, y por tanto a las tierras de Navarra, de Aragón, de Euskal Herria... A la hora de Europa, es tiempo de volver a vivir juntos!”. Na súa versión en occitano gascón, afirmase claramente a importancia dos elementos de significado vasco: “Los bascos s'an guardada l'identitat, los gascons que se la deishèn pérder un chic. Adara s'escai un mercat amistós : La Gasconha s'inspira e se neurish de la fòrça basca”. Para máis información: <<http://gaskoi.gasconha.com>>.

⁵⁴⁹ Neste foro, que presenta unha media de máis de cen mensaxes ao mes, participan destacados rexionalistas gascóns como Jan Lafita. Para máis información: <<http://fr.groups.yahoo.com/group/Gasconha-doman/>>

⁵⁵⁰ Un bo exemplo sobre o discurso seguido en moitas mensaxes deste foro consitúeo *Nous, gascons, et notre crise identitaire*, mensaxe asinada por Martine Lapouble (2005b), e na que se defende o mantemento de Gascaña como lugar e a transmisión dos seus significados ás novas xeracións: “les Gascons doivent redresser la tête pour éviter que les générations suivantes ignorent leur terre, et jusqu’à son propre nom de Gascogne [...] Pour cela nous devons réinvestir notre histoire et créer des liens avec ceux avec qui nous la partageons de façon à travailler ensemble et au delà des frontières pour avoir des appuis forts”.

⁵⁵¹ B. Moreux (2004: 46) describe esta asociación como segue: “PBG demands — for Béarnais and more generally for all Gascons — the right to name their own language, to preserve it as it is and, in general, to affirm their identity, not only symbolically (in spelling and signs), but also in economic terms. Openly

MAPA 68. COMARCAS DO DOMINIO LINGÜÍSTICO GASCÓN

Elaboración propia

Como vimos, unha das maiores preocupacións do rexionalismo gascón é o esvaecemento de Gascaña nas percepcións da poboación como lugar asociado a unha serie de significados etnolingüísticos. Nesta liña, este movemento político-cultural considera as actuais rexións francesas como entidades artificiais, alleas ás identidades etnolingüísticas e contrarias aos sentimentos de pertenza territorial da poboación⁵⁵². Nos últimos anos, o uso da denominación Gascaña por parte dalgunhas das comarcas

---

anti-Occitanist, PBG has received the support of former members of the *Escole Gastoû Febus*, who left the latter after it became Occitanist. PBG grew rapidly to include 250 members but its power of attraction exceeds this militant core. In 1995, 414 people signed a petition in favor of the use of the term “Béarnais” in schools and in 1999, the association gathered 746 signatures for the inclusion of Béarnais and Gascon among the languages that should have been protected by the European Charter”.

⁵⁵² A este respecto, H. Lartiga critica a preponderancia dos criterios económicos na rexionalización francesa e afirma o seguinte: “Lo poder parisian, quan vòu har deu geografe, que’s trufa béth de les identitats regionaus e que les vòu aplèirir dab regions xetz amna ni arrediglas istoricas, etno-culturaus o lingüísticas” (Lartiga, 1998 : 29).

(*pays*) creadas dentro do dominio lingüístico gascón⁵⁵³, tanto en Aquitania (Landes de Gascogne⁵⁵⁴) como en Midi-Pyrénées (Portes de Gascogne⁵⁵⁵ e Pays Garonne-Quercy-Gascogne) (ver mapa 68), poderíase ver como unha manifestación un tanto fraccionada dun sentimento de pertenza a unha realidade territorial gascoa, ao menos no plano cultural e turístico, entre a clase política local dalgunhas comarcas. Con todo, non debemos esquecer que o topónimo Gascuña e o seu xentilicio están asociados a unha serie de significados culturais que resultan atraentes para o mercado⁵⁵⁶. Tendo en conta que as comarcas francesas xogan un papel importante nas políticas de promoción turística e que o turismo é, de feito, un dos piares dos programas de desenvolvemento comarcal, non se debería descartar o uso mercadotécnico do topónimo *Gascogne* nas designacións destas comarcas⁵⁵⁷. Este uso de Gascuña como marca é evidente na deominación *Gers en Gascogne* empregada pola Prefectura de Gers, especialmente no seu discurso de promoción turística⁵⁵⁸. Finalmente, un uso claramente comercial é o que encontramos xa no nome dalgunhas empresas privadas cuxo ámbito de acción cobre total ou parcialmente o dominio lingüístico gascón, como é o caso sobre todo da

---

⁵⁵³ Ao igual que en España, os procesos de comarcalización das rexións son relativamente recentes. No caso francés, a constitución dos *pays* e das *agglomérations* como entidades territoriais prevese na Lei de Ordenación e Desenvolvemento Sustentábel do Territorio (LADDT) de 1999.

⁵⁵⁴ Para máis información: <<http://www.pays-landesdegascogne.org/>>.

⁵⁵⁵ Para máis información: <<http://www.paysportesdegascogne.com/>>.

⁵⁵⁶ Aínda que Gascuña non designa ningunha entidade territorial real, o topónimo continúa a evocar para moitos o lugar mítico e bucólico do que proceden os mosqueteiros, unha serie de viños como os da comarca de Armagnac ou a certas especialidades gastronómicas relacionadas cos embutidos e as aves de curral.

⁵⁵⁷ Ao igual que outras comarcas francesas, tanto a de Portes de Gascogne como a de Landes de Gascogne inclúen un campo de acción no ámbito cultural e identitario pero sen ter a lingua rexional como un dos eixos de actuación principal senón máis ben o patrimonio arquitectónico, natural e artesanal. Neste sentido, as *chartes* destas comarcas, isto é, os seus documentos fundacionais, acostuman identificar identidade cultural con “autenticidade” e “cohesión territorial” co obxectivo de se posicionaren estratéxicamente nos mercados nos que compiten. As actuacións en materia de lingua rexional limitáanse en xeral á salvagarda do patrimonio oral (contos, lendas, actividades artesanais, etc.) (ETD, 2004; Pays Portes de Gascogne, 2003; Pays des Landes de Gascogne, 2004).

⁵⁵⁸ De feito, o enderezo *Gascogne.fr* correspóndelle a *Gers Gascogne*, un portal promocional impulsado polo Comité Departamental de Turismo da Prefectura de Gers. Nel asóciáanse os significados vinculados a Gascuña co departamento de Gers xa que este se encontra no centro do antigo ducado e do actual dominio lingüístico gascón. A explotación dos elementos de significado gascóns permítelle á administración departamental difundir un sentimento de pertenza territorial departamental diferente do rexional, elaborado desde Toulouse. Para isto, aprobeitase o discurso identitario vinculado a un territorio xa desaparecido, a Gascuña. Neste sentido, poderíamos falar de reutilización do topónimo Gascuña cun obxectivo de cohesión territorial a nivel departamental e de promoción turística, o cal non é ben visto por algúns rexionalistas.

Compagnie d'Aménagement des Coteaux de Gascogne (CACG)⁵⁵⁹ ou de *Guyenne et Gascogne*⁵⁶⁰.

Precisamente co obxectivo de evitar derivas comerciais ou localistas na manipulación dos elementos identitarios gascóns, existen varias asociacións e institucións que se inspiran fortemente do ideario rexionalista. As máis notorias son o *Conservatoire du Patrimoine de Gascogne*⁵⁶¹ e o *Enstitut Biarnes e Gascoûn* (EBG)⁵⁶². Estas asociacións defenden a necesidade de preservar a Gasconia como realidade cultural e territorial partindo do dominio lingüístico gascón como referencia e da Vasconia como mito fundador. Esta afirmación da territorialidade gascoa vai parella, pois, dunha afirmación da identidade lingüística gascoa. Isto lévaas a considerar o conxunto de variedades romances gascoas como partes dunha “lingua gascoa”, e non como variedades da lingua occitana. Por tanto, fronte a inclusión da Gasconia no ámbito cultural dunha Grande Occitania, deféndese a pertenza da Gasconia a unha Grande Vasconia. Nesta liña, o EBG ataca abertamente o occitanismo e a súa idea de Occitania na súa páxina web:

“L'occitanisme, né entre les 2 guerres, est une doctrine entièrement étrangère à l'héritage gascon et béarnais. Oui, les anciens ont raison de dire les Occitans gens de Toulouse. A proprement parler, l'Occitanie est le Languedoc, et l'occitan le languedocien. Le terme d'Occitanie fut créé au XIIIème siècle par la chancellerie royale pour désigner le comté de Toulouse, rattaché suite aux croisades contre les Albigeois. Cette dénomination demeura jusqu'à la révolution. L'Occitanie, comme ensemble des pays d'O, n'a jamais existé” (EBG, 2005).

O EBG e as persoas que este reúne negan o estatuto de dialecto occitano para o gascón e considéranos unha lingua ao mesmo nivel que o catalán dentro do chamado

---

⁵⁵⁹ A CACG é unha compañía de capital público e privado que se ocupa, en xeral, da xestión dos recursos hídricos nas rexións de Aquitania e Midi-Pyrénées. Para máis información: <<http://www.cacg.fr/>>.

⁵⁶⁰ Fundada en 1913 por unha familia do Adour (Pyrénées Atlantiques), a compañía alimentaria Guyenne e Gascogne é na actualidade unha parte do grupo Carrefour e opera no sudoeste de Francia. Para máis información: <<http://www.guyenneetgascogne.com/>>.

⁵⁶¹ Creada en 1996 no departamento de Gers, esta asociación ten como un dos seus obxectivos fundamentais “la préservation des limites territoriales de la Gascogne définies par son histoire et par sa langue qui est le gascon”. A revista *Vasconia* constitúe o seu principal medio de expresión e as súas actividades céntranse na promoción das identidades territorial e lingüística gascoas como un todo. Para máis información: <<http://perso.wanadoo.fr/christian.humbert/cpg/index.html>>.

⁵⁶² O EBG creouse en 2002 en Pau impulsado por varios intelectuais rexionalistas como Jan Lafita. O seu obxectivo principal é a promoción da cultura bearnesa e gascoa fóra do ámbito do occitanismo e afirmando a autonomía do gascón como lingua diferente do occitano. Para máis información: <<http://www.biarn-e-gascogne.org/>>.

“dominio occitanorromance”⁵⁶³. Para alén dos argumentos lingüístico-históricos e territoriais, os gasconistas negan a pertenza do gascón ao dominio occitano xa na Idade Media. A este respecto, lembran, por un lado, que nas *Leys d'Amor*, código de estilo literario occitano elaborado en Toulouse a mediados do século XIV, xa se consideraba o gascón como un “lengatge estranh” ao mesmo nivel que o inglés, o castelán e o francés (EBG, 2005; Ravier, 1991: 85-86)⁵⁶⁴. Por outro lado, consideran inadecuada a adaptación ao gascón da grafía occitanista proposta polo *Institut d'Estudis Occitans* (IEO)⁵⁶⁵ e defenden a felibrista ou mesmo a recuperación das tradicións gráficas gascoas e, sobre todo, bearnesas⁵⁶⁶. A este respecto, Halip Lartiga considera o seguinte:

“Per çò de nòste Gasconha, nat poder no durèt pas pro pausa entà que poscossi impausar ua nòrma lingüística. Nat centre n'apareixot pas jamèi vertadèrment e a nòste, le sola realitat qu'es damorada le lenga naturau. Que vau mèlher parlar de *maine gascón*, organisat a l'entorn deu larèir idèiau qui son Biarn e Xalòssa” (Lartiga, 1998: 39).

A posición de Jan Lafita é tamén clara a este respecto, aínda que acepta a aplicación gascoa da Reforma como punto de partida para constituír un estándar autónomo para as variedades gascoas:

“Lo gascon n'ei donc pas sonque un dialècte mantieneder a l'orau mes hòra de l'escriut literari; com ac exprimeish lo preambule de la lista deus trenta tres trèits fonetics esvitaders, qu'a vocacion ad estar ua *langue littéraire* o meilèu *de cultura*, valedera tad ac exprimir tot, en tots los maines de la vita modèrna; los principis enonciats per *La Réforme* que'u seran aplicats, mes en léger *gascon* pertot ont los principis e's referéishen a *l'occitan* o a *notre langue*; e plan solide, tots los exemples dats que seran a transpausar au gascon !” (Lafita, 1994).

⁵⁶³ A este respecto, os gasconistas converxen con movementos similares en Provenza ou Auvernia, así como con sociolingüistas como Philippe Blanchet (1992, 2005), no rexeitamento da elaboración e mesmo da existencia dunha lingua occitana que inclúa as variedades non languedocianas.

⁵⁶⁴ Pierre Bec, que tamén cita esta pasaxe das *Leys d'Amor* para ilustrar a antigüidade da especificidade lingüística gascoa, considera que debemos interpretala non literalmente, senón como froito dunha esaxeración con intención purista (Bec, 1967: 48).

⁵⁶⁵ O IEO creouse en Toulouse en 1945 como unha asociación fortemente vinculada ao mundo universitario e a figuras como Robert Lafont ou Pierre Bec. Un dos obxectivos iniciais do IEO foi o de crear unha grafía estándar para a lingua de todos os territorios de Oc. Baseándose nos principios da gramática occitana de Louis Alibert, que toma como referencia a coine literaria medieval e as variedades languedocianas, o IEO axiña propón unha norma coñecida como “reforma occitana”. Esta norma escrita entrou en conflito coa norma felibrista ou mistralense, baseada na ortografía francesa, e usada con anterioridade en todos os territorios occitanos. Na actualidade, a reforma constitúe a norma de referencia para o occitano. Debido á distancia do gascón con respecto ao languedociano e para evitar eventuais rupturas, o IEO propuxo xa en 1952 unha adaptación ao gascón da reforma occitana elaborada por Pierre Bec, Jean Bouzet e o propio Louis Alibert. Máis tarde seguiranlle outras adaptacións ao provenzal e ao lemosino. Estas normas rexionais son as máis empregadas en publicacións locais ou rexionais, especialmente no dominio gascón (Bec, 1967: 110-114; Taupiac, 1999: 284).

⁵⁶⁶ Lembremos que foi precisamente no Béarn onde máis tempo se mantivo o uso escrito o occitano gascón no ámbito administrativo e que nos séculos XVI e XVII o dominio gascón coñeceu o desenvolvemento dunha tradición literaria propia e autónoma da tradición medieval.

É precisamente a figura de Jan Lafita a que destaca na elaboración do discurso lingüístico do rexionalismo gasconista. Nos anos 1990 Lafita, aínda membro activo do IEO, lanzou o proxecto dun dicionario de referencia para a elaboración dun gascón estándar⁵⁶⁷ e mesmo chegou a pedir a creación dunha academia da lingua gascoa. Na actualidade, a participación de Lafita é esencial na estruturación do EBG, concibido á imaxe do IEO. Ao igual que Blanchet (2005: 46-47), quen lembra a posición de Ethnologue e da UNESCO ao respecto, Lafita insiste en que lingüistas como André Martinet e a súa escola consideran o gascón como unha lingua diferente do occitano. Na procura de lexitimización lingüística, Lafita lembra que destacados occitanistas como Pierre Bec ou o propio Louis Alibert teñen recoñecido a necesidade dun gascón estándar, interpretándoo como unha evidencia da autonomía lingüística do gascón fronte ao occitano⁵⁶⁸ (Lafita, 1992; Lafita, 1996; Lafitte, 1997). Con todo, ante as acusacións de basearse en argumentos políticos para defender a constitución dunha lingua gascoa⁵⁶⁹, Lafita recoñece que a súa posición “est donc finalement politique, comme l’est la position contraire” especificando máis adiante o seguinte:

“au demeurant, cette vision politique est. celle d’un gascón très proche de l’occitan, comme du catalan, d’où des choix qui, dans la limite de la cohérence interne du gascon, évitent le plus possible de s’éloigner de ceux des voisins” (Lafitte, 1997: 18, 22).

A pesar destas críticas, unha parte importante do rexionalismo gascón participa na elaboración do discurso occitanista. Así, numerosos especialistas e activistas do

---

⁵⁶⁷ Trátase do DiGaM (*Diccionari deu Gascon Modern*), un proxecto que parte da ausencia das variedades gascoas nos traballos do GILIDOC (*Grop d’Iniciativa per un Diccionari Informatizat de la Lenga Occitana*) e da necesidade de crear unha variedade estándar de referencia para as mesmas. Para a elaboración do DiGaM, Lafita fala abertamente das deficiencias da grafía gascoa do IEO e dunha necesidade de reorientación do Instituto (Lafita, 1992: 50). Poucos anos despois, na súa publicación Ligam-DiGaM, Lafita abandona definitivamente a defensa dun occitano estándar e pide que o IEO recoñeza o estatuto de lingua para o gascón, do mesmo xeito que se aplica para o catalán (Lafita, 1996). Estes textos de Lafita, publicados en parte con financiamento do propio IEO, provocaron a ira de numerosos occitanistas (Blanc, 1996). Na actualidade os traballos do DiGaM parecen estar paralizados, ao igual que a publicación de *Ligam-DiGaM*.

⁵⁶⁸ En particular, Lafita e outros como Lartiga acostuman usar unha famosa cita da coñecida obra de Pierre Bec *L’occitan* e na que este lingüista afirma que “le gascon constitue, dans l’ensemble occitano-roman, une entité ethnique et linguistique tout à fait originale, au moins autant, sinon davantage, que le catalan” (Bec, 1967: 47). Porén, aínda que a afirmación de Bec é tallante e parece deixar lugar a considerar o gascón como unha lingua á parte, tampouco parece ser incompatíbel coa consideración do gascón como o dialecto occitano máis particular cunha norma rexional, o que en esencia constitúe a posición de Bec e de boa parte do occitanismo. De feito, en varias ocasións Bec defendeu a inclusión do gascón como variedade da lingua occitana (Bec, 1993).

⁵⁶⁹ Jean Sibille, redactor en xefe de *Estudis Occitans*, editada polo IEO, escribe nesta revista que a argumentación de Lafita ultrapasa o campo da lingüística, sendo máis ben unha posición de tipo sociolóxico ou ideolóxico: “L’afirmacion de Jan Lafita que lo gascon es pas un dialecte occitan mas una lenga a part entiera es donc una presa de posición ideologica revelatritz d’una voluntat, conscienta o non, de desseparar lo gascon del demai de l’occitan” (Sibille, 1996: 39).

occitano gascón⁵⁷⁰ consideran que a Gascaña constitúe unha rexión lingüística e cultural occitana aínda que sen deixaren de recoñecer e promover as súas especificidades. A difusión do occitanismo na Gascaña lingüística tradúcese, en 1984, na adopción da grafía gascoa do IEO nas publicacións da *Escola Gaston Febus*. Durante os anos 1990 o discurso occitanista convértese na base da defensa e promoción das variedades lingüísticas gascoas. O nomeamento de occitanistas para os postos de dinamización lingüística financiados polas administracións rexionais e departamentais da Gascaña lingüística, a contratación de profesores occitanistas na maioría de centros onde se ensina a lingua rexional e o apoio dado ao occitanismo por políticos clave na rexión como o bearnés François Bayrou explican, segundo Moreux (2004: 41), a “occitanización” da Gascaña, cuxo fito máis importante foi a creación en Pau do *Institut Occitan*⁵⁷¹.

Así, fronte a Vasconia do rexionalismo gasconista, a Occitania constitúe na actualidade un importante referente territorial e identitario na Gascaña lingüística. En principio, a denominación Occitania fai referencia a unha rexión cultural e a un dominio lingüístico, isto é a unha agrupación de territorios —os *Países de Oc*— que comparten un mesmo tipo de prácticas culturais e lingüísticas tradicionais⁵⁷². Nun sentido máis amplo, o occitanismo fala a miúdo de dominio occitanorromance ou mesmo occitano-catalán (ver mapa 69). Este é o significado que a Occitania lle dan a maioría dos occitanistas gascóns e bearneses, ademais das diferentes administracións públicas⁵⁷³. Así, nesta liña, as variedades de tipo gascón defínense e percíbense como integrantes da

---

⁵⁷⁰ Alén de Pierre Bec, cómpre citarmos entre os nomes máis destacados a Alain Viaut ou Michel Grosclaude.

⁵⁷¹ Tras o fracaso nos anos 1980 da tentativa de creación dun *Institut Culturel de Gasconha* (Heiniger, 1996; Viaut, 1996b: 35), o *Institut Occitan* de Pau foi creado en 1996 polo Consello Xeral de Pyrénées Atlantiques a petición das asociacións de defensa do occitano dese departamento e en vista dos resultados das enquisas sobre identidade rexional efectuadas tanto en Pyrénées Atlantiques como no conxunto da rexión aquitana. O obxectivo desta institución, que reúne asociacións e administracións públicas, é a “socialización” da lingua occitana e a conservación do patrimonio cultural occitano, no que se inclúen os patrimonios bearnés, gascón e aquitano. Na actualidade, constitúe unha das institucións consultivas no deseño de políticas en favor do occitano por parte do Consello Xeral de Pyrénées Atlantiques, da Rexión de Aquitania e da Dirección Xeral de Asuntos Culturais (DRAC, a delegación departamental do Ministerio de Cultura) de Pyrénées Atlantiques. Para máis información: <<http://www.institutoccitan.com/>>.

⁵⁷² A cultura trobadoresca e o estilo de vida meridional constitúen, ademais dos puramente lingüísticos, os elementos de significado que se acostuman usar para definir Occitania como territorio e o sentimento de pertenza identitaria ao mesmo.

⁵⁷³ Este significado cultural, de feito, resulta compatíbel coa integridade territorial do Estado francés e non cuestiona directamente a validez das actuais rexións occitanas.

lingua occitana. Un bo exemplo desta posición constitúeo a definición que de “bearnés” dá Michel Grosclaude:

“Le parler (ou plutôt, les parlers du Béarn) est une variété du gascon qui est lui-même un aspect local de l’occitan ou langue d’oc. Donc, en toute correction scientifique, le béarnais n’est pas une langue, mais un sous-dialecte du gascon qui est à son tour dialecte de l’occitan” (Grosclaude, 1986: 5).

MAPA 69. O DOMINIO OCCITANORROMÁNICO

Tirado de <http://www.spip.net/oc_article2158.html>.

Porén, desde os anos 1960 tense desenvolvido un sentimento nacionalista occitano que considera a Occitania como un territorio baseado, non só nunhas prácticas lingüísticas comúns, senón tamén en elementos étnicos⁵⁷⁴. Destacados occitanistas téñense manifestado neste sentido. Así, Pierre Bec (1967: 7) defende que o occitano é

⁵⁷⁴ Jean Sibille reconece que esta idea de Occitania é sobre unha construción política e ideolóxica: “O ben òm crei a l’existència d’un espandi occitan que, delai las diferéncias, presenta de características comunas non solament lingüísticas mas tanben istoricas, culturalas, antropologicas, sociologicas... valent a dire que òm crei a l’existencia d’una “cultura” occitana, dins lo sens fòrt (“civilizacion” e non pas sonca “cultura populara”); o ben òm i crei pas” (Sibille, 1997: 37-38).

unha das “linguas étnicas” de Francia⁵⁷⁵. Jean Sibille (2001: 6), membro do IEO, propón substituír a denominación de “linguas rexionais” pola de “linguas nacionais”, entre as que, alén do vasco, bretón ou o catalán, tamén se encontraría o occitano⁵⁷⁶. Robert Lafont, quizá un dos militantes occitanistas máis destacados, considera a Occitania como unha realidade territorial que, a pesar de non se ter manifestado en forma de estado unitario, compartilla unha lingua, unha historia e unha cultura común⁵⁷⁷ (Lafont, 1997, 2003, 2005a, 2005b). Segundo Lafont, a Occitania debe ter unha expresión territorial real⁵⁷⁸. As ideas de Lafont inspiran directamente o movemento político occitanista, especialmente a súa corrente autonomista, representada nomeadamente polo *Partit Occitan* (POc)⁵⁷⁹. Alén da posición autonomista, existe unha corrente nacionalista máis minoritaria que se afasta do programa culturalista e para a que Occitania constitúe o ámbito territorial da “nación occitana”. Esta posición, con certo predicamento no Languedoc⁵⁸⁰ e pouco seguida no dominio gascón, é a defendida

⁵⁷⁵ Bec define lingua ética como unha entidade lingüística ampla que lles serve de lingua de cultura a unha serie de variedades lingüísticas locais. Por tanto, Bec concibe a lingua ética como “falar rector”. Así, o occitano sería a variedade rectora das diferentes variedades occitanas, entre elas o gascón (Bec, 1967: 7).

⁵⁷⁶ Este autor reconece, con todo, que a posición occitanista non deixa de ser unha posición político-ideolóxica e nese sentido lanza afirmacións como a seguinte: “Lo gascon es un dialecto occitan porque los gascons son occitans” (Sibille, 1997: 38).

⁵⁷⁷ “I a donc una Occitània, aquela crosada de camins evident a au Sud-Oèst d'Euròpa, articulacion de Nòrd e de Miègjorn, aquela " tombada " naturala dau continent per Ròse e Aquitània sus la Mar arabò-latina. Cau persuadir leis Occitans qu'Occitània existís, sus ela e per Euròpa. La veson coma una saca penjada au còu de París. La deurián veire coma un èstre viu que se descarga dau fais qu'a sus l'esquina dempuèi uech sègles, dau fais genocidari” (Lafont, 2005b).

⁵⁷⁸ Neste sentido, este autor fala de “facer Occitania”, considerándoo un proceso que se inicia tras a Segunda Guerra Mundial e se intensifica coa rexionalización dos primeiros anos 1980: “Ara, vint-e-cinc ans aprèp, podèm prene la mesura d'un cambiament; Avèm pas fach Occitània, e mai se'n manca ! Mas avèm cambiat la percepcion que se'n pòt aver dins lo public : regression del complèxe patesejaire, generalizacion de la simbòlica occitana, acceptacion politica, del mens en paraulas, del dessarrament de l'Estat.. Avèm d'escolans, avèm d'estudiants. Avèm una placeta a la television. Quand se pensa a l'isolament intel-lectual dels occitanistas de 1945, una pohnada de vint calucs, al mitan de catòrce milhons d'Occitans que l'ignoravan, òm se crei sus un autre planèta” (Lafont, 2005a).

⁵⁷⁹ O POc nace en 1987 en Toulouse e grazas a converxencia de pequenas listas electorais occitanistas. Asumindo o ideario de *Volem Viure al País*, movemento social de corte occitanista dos anos 1970, o POc defende a creación dunha Occitania autónoma coa reunión das rexións de Aquitania, Auvernia, Midi-Pyrénées, Languedoc-Rosellón, Limousin e Provence-Côte d'Azur. O europeísmo é tamén un dos seus alicerces ideolóxicos. Desde a súa fundación, o POc preséntase a todas as convocatorias electorais, tendo na rexión de Midi-Pyrénées os mellores resultados (nas eleccións rexionais de 2004 obtivo aquí un 8% dos votos). Este partido fai parte do goberno dalgúns pequenos concellos rurais desta rexión. Para máis información: <<http://partitoccitan.free.fr/>>.

⁵⁸⁰ Lembremos que as falas do Languedoc constitúen para o occitanismo culturalista a referencia esencial do occitano estándar, non só polas súas características estruturais senón tamén pola súa centralidade xeográfica na Occitania: “Lo lengadocien estent la forma d'occitan mai centrala, al còp geograficament e lingüisticament, l'establiment d'una nòrma occitana “mejana” pòt pas qu'abotir a quauqua ren de fòrt pròche del lengadocien” (Sibille, 1997: 36). Por outro lado, foi tamén no Languedoc onde máis cedo e

por unha serie de agrupacións políticas, entre as que destaca o *Partit Nacionalista Occitan* (PNO)⁵⁸¹.

Tanto o occitanismo cultural como o político defenden afervoadamente, cada un cos seus argumentos, a unidade da Occitania e da lingua occitana. Nesta liña, chegan a cuestionar a denominación *Países de Oc* e rexeitan abertamente a apelación *linguas de oc* de xeito paralelo a de *linguas de oïl*⁵⁸². O isolacionismo gascón ou provenzal é visto como unha manifestación de posicións ultralocalistas que poñen en perigo unha visión ampla do occitano e da Occitania. Desde este punto de vista propoñen superar as clasificacións dialectais baseadas en criterios territoriais, isto é, as que toman como referencia territorios históricos como a Provenza, Gascuña ou Auvernia. A este respecto, Pierre Bec afirma o seguinte:

“Il faut partir de la réalité linguistique pour arriver à l’histoire et non suivre la marche inverse, définir d’abord un *complexus dialectal* en fonction de traits arbitrairement choisis, certes, mais fondamentaux, analyser ensuite, éventuellement, ce qu’on pourrait appeler son infrastructure ou sa *base* historico-géographique. Dans ces conditions, des études d’*aréologie systématique* peuvent être extrêmement fructueuses” (Bec, 1967: 36).

Seguindo estes principios, Bec propón nos anos 1960 unha clasificación das variedades occitanas que el denomina *supradialectal* e na que se usan só criterios de

---

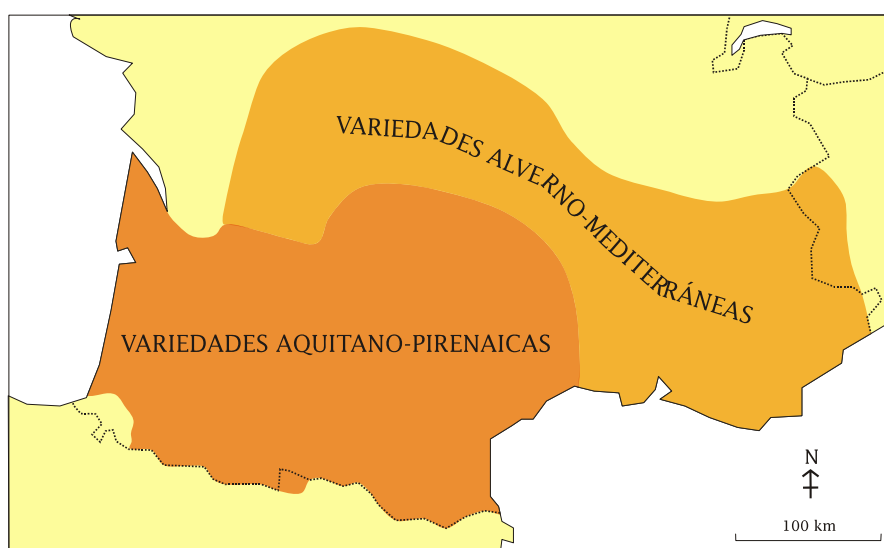
máis se desenvolveu o occitanismo político, especialmente nos anos 1960 e 70, durante os conflitos socioeconómicos deses anos (Esteve, 2004).

⁵⁸¹ En 1959 François Fontan creou o PNO en Niza. Define o programa nacionalista do partido, baeado no humanismo e no “etnismo” (Fontan, 2000). Nos principios expostos na súa páxina web, o PNO define a Occitania do xeito seguinte: “L’Occitanie est une nation colonisée par les états français, italien et espagnol aux plans politiques, économique et culturel. Nous revendiquons la souveraineté et l’unité de la nation occitane dans le cadre de l’Union Européenne et de ses institutions”. Nos seus estatutos, este partido defende claramente a independencia da Occitania con respecto a Francia: “Son objectif primordial est la réalisation de l’indépendance politique, économique et culturelle de l’Occitanie, dans ses limites ethno-linguistiques, de Bayonne à Menton et Fenestrelle, des Pyrénées et de Leucate à Libourne, Montluçon et Romans”. O PNO acostuma participar activamente nas convocatorias electorais. En 2004, refúndase como *Partit de la Nacion Occitana* co obxectivo de estruturar unha alianza estratéxica co autonomnismo. Así, no mesmo ano concorre ás eleccións rexionais en Languedoc-Roussillon nunha coalición de partidos occitanistas e catalanistas, entre os que se encontraba o Partit Occitan, vinculados a un programa autonomista. Para máis información: <<http://www.p-n-o.org>>.

⁵⁸² Pierre Bec clasificaba, xa nos anos 1960, o normando e o champañés como dialectos do francés ao mesmo tempo que incluía o gascón como dialecto do occitano (Bec, 1967: 7). Desde o inicio do proceso de constitución das linguas de oïl, nos anos 1980, boa parte do occitanismo opúxose ao seu recoñecemento vendo nel unha estratexia do goberno francés para xustificar a fragmentación do dominio occitano e ofrecerlles máis argumentos aos antioccitanistas gascóns e provenzais. O feito de que durante esa época nalgúns circulares ministeriais o goberno usase, ademais de *linguas de oïl*, os termos *linguas de oc* e *occitano* como sinónimos ou que chegase a mencionar *lingua provenzal* ou *lingua gascoa* ao lado de *lingua de oc* constitúe un momento decisivo nos posicionamentos occitanistas. Ao estar baseada a súa defensa da unidade occitana en criterios culturalistas obviando os sociolingüísticos e os xeopolíticos, moitos occitanistas consideran tamén o asturiano-leonés e o aragonés como dialectos do castelán, e o galego como variedade local do portugués (Blanchet, 2005a; Sumien, 1997: 27-29).

tipo lingüístico obviando os elementos de significado territorial. Así, as variedades gascoas e languedocianas fican relacionadas nun mesmo complexo aquitano-pirenaico, mentres que o resto (provenzal, lemosino, etc.) constitúen o complexo alverno-mediterráneas. A clasificación estruturalista de Bec parte de cinco variábeis fonolóxicas e mostra a vinculación das variedades occitanas máis periféricas (gascoas, lemosinas, auvernesas e vivaroalpinas) e coas dúas medias ou centrais (languedocianas e provenzais) (Bec, 1967: 55-56). Unha das variábeis que mellor caracteriza esta segmentación é a oposición [b] ≠ [v], inexistente no complexo aquitano-pirenaico (Nègre, 1973: 239)⁵⁸³.

MAPA 70. DIVISIÓN SUPRADIALECTAL DAS VARIEDADES OCCITANAS SEGUNDO PIERRE BEC

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por P. Bec (1967)

A clasificación de Bec viuse confirmada nos últimos anos cos traballos de clasificación dialectométrica do ALF elaborados por Hans Goebel e o seu equipo (Goebel, 2004) (ver mapa 39). Isto parece demostrar máis unha vez que, fronte ao dominio de oíl, existe un gran conglomerado dialectal occitano no que se encontran inseridas as variedades gascoas. Baseándose na existencia desta Occitania lingüística, o occitanismo insiste na necesidade de elaborar un occitano estándar como referencia de lingua culta en todas as rexións occitanas (Sumien, 1997: 27). Na actualidade, as falas languedocianas aínda constitúen para o occitanismo culturalista a referencia esencial para o occitano estándar, non só polas súas características estruturais senón tamén pola súa centralidade xeográfica na Occitania (Ravier, 1991: 82):

⁵⁸³ Ernest Nègre, tras unha comparación de diferentes variábeis fonéticas, morfolóxicas, sintácticas e lexicais tamén chega á conclusión de que as variedades gascoas e languedocianas non están tan afastadas como se acostuma afirmar (Nègre, 1973: 243).

“Lo lengadocian estent la forma d’occitan mai centrala, al còp geograficament e lingüisticament, l’establiment d’una nòrma occitana “mejana” pòt pas qu’abotir a quauqua ren de fòrt pròche del lengadocian” (Sibille, 1997: 36).

En xeral, o occitanismo político ten pouca implantación no dominio gascón, pero si o occitanismo culturalista. De feito, na actualidade, asistimos a unha verdadeira alianza estratéxica entre gasconistas e occitanistas culturalistas. Por un lado, os primeiros recoñecen a consideración do gascón como variedade occitana e a Gascaña como rexión cultural dentro da Occitania; por outro, os segundos recoñecen abertamente as especificidades gascoas, tanto no plano lingüístico como no cultural, abrindo as súas posicións na cuestión normativa. En 1993, Pierre Bec, coñecido occitanista gascón, xustificaba deste xeito a necesidade de incluír o gascón como variedade do occitano :

“Quelle que soit sa spécificité linguistique et son originalité fondamentale, uniques dans l’ensemble occitano-roman, le gascon est, *volens nolens*, ne serait-ce que par sa situation socio-culturelle dans l’hexagone français, entraîné impérativement dans le sillage et le dynamisme de la reconquête occitane dans son ensemble. Un repliement frileux ou agressif sur lui-même, ou encore le rêve d’une *Vasconia* mythique, euskaro-gasconne, malgré l’antique parenté, ne doit pas nous le faire oublier” (Bec, 1993: 154).

Outro exemplo desta posición aberta é o do lingüista provenzal Domergue Sumien, membro con Bec do *Conselh de la Lenga Occitana* (CLO)⁵⁸⁴, quen, comparando o conflito sobre a unidade do occitano á do catalán/valenciano ou á do galego/portugués, afirma:

“Leis exemples catalan e galègo son clars e lindes per Occitania: es tot plen possible d’aver un estandard nacionau e d’estandards regionaus [...] Ara que Gasconha es la locomotiva de l’occitanisme, vesèm que lei gascons utilizan sensa complèx l’occitan gascon e l’occitan estandard, segon lei besonhs” (Sumien, 1997: 26).

“Es regde impossible, tecnicament, d’organizar l’ensenhament de l’occitan segon 36 variantes dialectalas e sotadialectalas. Per còtra es tot plen possible emai necessari de promòure l’occitan en esplechant lo potenciau d’intercomprension dau diasistema. Aquò consistís a definir d’estandards regionaus ben codificats e armonizats entre elei, per fins de facilitar lo passatge d’un estandard a l’autre: gascon, lemosin, auvernhat, vivaroaupenc, provençau, lengadocian” (Sumien, 1997: 26-27)

Máis claro aínda, Jean Sibille recoñece que sería un erro non aceptar variedades estándares rexionais ao lado dun occitano estándar:

---

⁵⁸⁴ O CLO créase en 1997 por unha serie de especialistas reunidos en Toulouse (ademais dos xa citados, encóntranse Alain Viaut, Jacques Allières, Michel Grosclaude, Georg Kremnitz, Robert Lafont ou Jacme Taupiac). O obxectivo do CLO é o de fixar o occitano estándar partindo da reforma proposta por Alibert, pero revisándoa na procura de maior coherencia (CLO, 1998). Pola primeira vez, a elaboración da lingua occitana “conta cun grupo de especialistas con vontade de consenso e que abarcan toda Occitania (incluídos o Val de Arán e os Vales Occitanos de Italia)” (Alén, 1999: 315).

“Los que vòlon promòure l’usatge exclusiu d’un occitan comùn rasonan en terme de situacions establas e calhadas un còp per tot, mas la realitat es movedissa. Me sembla que cal veire las causas en termes dinamics; seria una error de voler promòure l’usatge exclusiu d’un estandard unic dins loqual lo monde se reconeisserían pas e que seria pas acceptat socialament. Seria tanben una error de promòre sonca d’estandards dialectals sens. Propausar al. Monde una varietat comuna [...] Podèm assajar de favorizar un tal procès en normalizant los dialectes dins lo sens. Mai granda convergència possible, e en propausant als usancier un estándar dialectal; dins la situacion actuala de l’occitan, seria dangierós d’anar mai luenh” (Sibille, 1997: 35).

Este autor, tamén membro do CLO, reconece que non é posíbel afirmar que o gascón é un dialecto occitano como os outros. Segundo Sibille, se dun punto de vista diacrónico o gascón se pode considerar como unha lingua distinta do occitano, dun punto de vista sincrónico este constitúe máis ben un dialecto desta lingua⁵⁸⁵ (Sibille, 1996: 39). Como se ve, este e outros membros do CLO, marcan no Conselh unha postura aberta con respecto ás identidades rexionais ou dialectais occitanas. Con respecto ao gascón, a declaración de principios do CLO deféndese o uso dun estándar occitano para o gascón ao lado do estándar suprarrexional baseado no languedociano:

“Demest los tres airals reconeguts dins l’ensem occitan (airal gascon, airal nòrd occitan, airal sud occitan), es clar que l’airal gascon es lo mai original (originalitat que creis a flor e mesura que se camina cap al sud-oèst), tant que per d’unes linguistas que i a, lo gascon fa una lenga de per se. Es senat de reconóisser aquesta originalitat, mas sens quitar de considerar que, despuèi l’Edat Mejana, al sens contra del catalan, lo gascon visquèt e encara viu dins l’aira occitana. Despuèi cinquanta ans la solucion foguèt trobada de l’escriure segon la nòrma occitana sens escafar son originalitat. Uèi aquesta solucion a capitat d’en plen en cò dels escrivans, dins la premsa e dins l’ensenhament; un poder autonòm l’establiguèt dins la Val d’Aran” (CLO, 1998)

Na actualidade, parece por tanto claro que o occitano estándar suprarrexional proposto polo IEO e o CLO vai ter que convivir cos diferentes subestándares rexionais para garantir a súa difusión. Esta situación nos usos escritos reflicte unha visión plural da Occitania, que é vista máis como un marco de cooperación interrexional en materia de lingua e cultura occitanas do que como unha rexión culturalmente homoxénea. Neste contexto, a grafía gascoa occitanista é a que máis se usa na actualidade na Gascaña lingüística. Porén, segundo Moreux isto só supón o primeiro paso dunha occitanización máis profunda desta rexión cultural:

“In 1996, Viaut [...] reported the development in Aquitaine of a “norme linguistique s’appuyant sur la partie orientale du dialecte languedocien” (“linguistic Standard based on the eastern Languedocian dialect”): a tendency to eliminate specifically Gascon characteristics (asyllabic pronouns, “declarative” que); replacement of “Gallicisms,” even old ones such as boeture (“voiture”/car), now voature, by borrowings from Languedocian, or Catalan, or

⁵⁸⁵ Sibille ve o catalán como o caso contrario: na actualidade considérase unha lingua independente pero historicamente constituiría un dialecto occitano (Sibille, 1996: 39).

even by the creation of words from Latin. Gascon Occitanists recommend therefore *veitura*, *quase`m*, *pagina*, *gredon* instead of *voature*, *caie`* (“*cahier*”/“notebook”), *page*, *creiou`* (“*crayon*”/“pencil”). This trend can only be reinforced by the arrival of Occitan teachers trained at the University of Pau where professors of various origin place the accent on “interdialectality” (these being “dialects of Occitan”). Furthermore, in primary schools, teachers, rarely active native speakers, are trained at a school in Be`ziers where Gascon students are a minority and where the teachers do not particularly like Gascon specificities” (Moreux, 2004: 42)

10.2.b. A Occitania como elemento identitario nos territorios da Gascaña lingüística

Como acabamos de ver, o discurso occitanista é asumido pola maioría das institucións culturais do dominio gascón sen que isto signifique en xeral unha renuncia ás especificidades lingüísticas gascoas. De feito, a variedade utilizada por estas non é o occitano estándar común, senón a súa adaptación ao dominio gascón. Así, as asociacións de defensa da lingua rexional como a *Acì Gasconha*, *Escòla Gaston Febus*⁵⁸⁶, *Per Noste*⁵⁸⁷, *Gascon Lanas*⁵⁸⁸, *Nosauts de Bigòrra*⁵⁸⁹ ou o *Comitat girondin de la lenga occitana e de la cultura gascona* defínena como occitano gascón, ou simplemente como occitano, aínda que empregan a adaptación gascoa da ortografía do IEO. Esta tamén é a política seguida polas institucións culturais baseadas en Pau, un dos centros máis importantes da cultura occitana, como o *Ostau Bearnés*⁵⁹⁰ ou o xa citado

⁵⁸⁶ A Escòla Gaston Febus fundouse en 1896 co obxectivo de defender e promover o gascón. Aínda que adoptou durante anos unha posición escisípara, na actualidade esta asociación aceptou o emprego da adaptación ortográfica proposta polo IEO. As súas actividades céntranse especialmente na edición tanto de obras literarias como de estudos lingüísticos e culturais. Para máis información: <<http://reclams.no-ip.org/site/sitereclams.html>>.

⁵⁸⁷ Creada en 1960, a asociación Per Noste opera no territorio histórico do Bearn, isto é, no actual departamento dos Pyrénées Atlantiques. Un dos seus obxectivos é a defensa, o estudo e o ensino do occitano na súa variedade gascoa. Desde a súa fundación, esta asociación desenvolveu unha importante actividade, especialmente no ámbito da edición. Per Noste fai parte da estrutura do IEO, do que constitúe a delegación bearnesa. Para máis información: <<http://www.pernoste.com/>>.

⁵⁸⁸ Gascon Lanas é unha agrupamento de pequenas asociacións comarcais landesas que compartillan entre os seus obxectivos a conservación e defensa da cultura gascoa e do occitano gascón. Esta federación colabora estreitamente con Per Noste no ámbito territorial da actual rexión de Aquitania. Para máis información: <<http://www.pernoste.com/>>.

⁵⁸⁹ Esta asociación opera na Bigorra, territorio histórico que cobre a maior parte do actual departamento de Hautes-Pyrénées. Desde unha “perspectiva panoccitana”, esta asociación traballa polo mantemento do occitano gascón de Bigorra. De feito, Nosauts de Bigorra encóntrase vinculado ao IEO, para o que actúa como delegación local en Hautes-Pyrénées. Para máis informacións: <<http://perso.wanadoo.fr/nosautsdebitorra/nosautsdebitorrapresentation/nosautscadrepresentation.htm>>.

⁵⁹⁰ O Ostau Bearnés de Pau creouse a mediados dos anos 1980 grazas á colaboración de seis asociacións locais que perseguían a apertura dun centro de estudo, documentación e animación da lingua e cultura bearnesas na capital deste territorio. Na actualidade, son máis de trinta asociacións as que manteñen o funcionamento do Ostau Bearnés, que propón ao longo do ano unha ampla gama de actividades, entre as que se encontran a organización de cursos de occitano gascón tanto en Pau como noutros centros urbanos

Institut Occitan. Unha expresión máis importante da orientación occitanista do tecido asociativo foi a organización do festival *Hestiv'Òc*⁵⁹¹, centrado nas manifestacións orais, gastronómicas e musicais da cultura bearnesa, pero encadrándoa no ámbito cultural occitano. Alén da significativa presenza de militantes gascóns na recente manifestación en favor do occitano realizada en Carcassona⁵⁹², unha das últimas grandes mostras públicas do sentimento de pertenza do movemento asociativo gascón á Occitania cultural constitúeo a carreira organizada para demandar o uso do occitano nos pasados Xogos Olímpicos de Inverno en Turín⁵⁹³.

Ao ser amplamente maioritaria no tecido asociativo e no mundo universitario, a orientación occitanista é asumida polas diferentes administracións públicas dos territorios de fala gascoa, algunhas das cales desenvolven unha política lingüística activa en favor da lingua e cultura occitanas. A afirmación da identidade gascoa a través do discurso occitanista é especialmente explícita nas administracións locais e departamentais, as máis próximas á cidadanía. Así, os Consellos Xerais de Pyrénées Atlantiques e de Hautes-Pyrénées⁵⁹⁴ definen explicitamente a lingua rexional como lingua de oc ou occitano e, por tanto, as falas gascoas e bearnesas como variedades da mesma⁵⁹⁵. Se o Conxello Xeral de Pyrénées Atlantiques ten o *Institut Occitan* de Pau

---

do Bearn. Boa parte destas actividades realízanse grazas ás subvencións do Consello Xeral dos Pyrénées Atlantiques e do Consello Rexional de Aquitania. Para máis información: <<http://www.ostaubearnes.fr>>.

⁵⁹¹ Celebrado pola primeira vez en agosto de 2005, o Hestiv'Òc está organizado pola asociación *Accents du Sud* e o concello de Pau. Para máis información: <<http://heestivoc.free.fr>>.

⁵⁹² Máis de 10.000 persoas se manifestaron o 22 de outubro de 2005 en favor da protección e promoción do occitano como lingua unitaria. Entre as asociacións gascoas presentes encontrábanse Gascon Lanas e Comitat Girondin, e institucións como o Ostau Bearnès. Mesmo participou unha delegación do Val de Arán. Para máis información: <<http://manifestar.online.fr/>>. Así e todo, as asociacións escisíparas tamén se manifestarán en Arles, o 17 de marzo de 2007, para protestar contra a creación dunha lingua occitana común. A iniciativa parte da asociación provenzal *Collectif Prouvenço* e a ela sumouse xa o EBG de Pau. Para máis información: <<http://pageperso.aol.fr/Lacrido/MEFli.html>>.

⁵⁹³ A carreira, que partiu precisamente de Baiona, no límite occidental da Gascuña lingüística, foi organizada por destacados dirixentes da asociación Nosauts de Bigorra. Para máis información: <http://perso.wanadoo.fr/anaram/corruda_baiona_turin_2005.htm>.

⁵⁹⁴ Estes dous Consellos Xerais pirenaicos cobren, como veremos, as comarcas onde máis se mantén o uso e transmisión do occitano gascón. Ambas as administracións departamentais fan da conservación da lingua e cultura occitanas un dos eixos principais das súas políticas culturais seguindo o modelo francés, isto é, fuxindo da intervención directa pero subvencionando, neste caso activamente, proxectos desenvolvidos polas asociacións locais. Con todo, o Consello Xeral de Pyrénées Atlantiques creou un Servizo de Política Lingüística para atender en boa medida as demandas da poboación bascófona, aínda que tamén da bearnesa (CGHP, 2005; CGPA, 2005).

⁵⁹⁵ Con todo, o Consello Xeral de Pyrénées Atlantiques, onde o Bearn constitúe a maior parte do seu territorio romance, recoñece a existencia dunha forte identidade lingüística bearnesa que convive coa denominación de “patuès”, que usa boa parte da poboación bearnesa para denominar a súa lingua: “Beaucoup disent simplement qu'ils parlent béarnais ou gascon: ce qui est une façon d'affirmer les

como entidade consultiva, o de Hautes Pyrénées creou o *Comité d'Etudes Gascon de Langue Occitane* (CGHP, 2005; CGPA, 2005). Con todo, a política lingüística destes dous consellos xerais limitábase na maioría dos casos ao financiamento de publicacións e de actividades propostas polas asociacións a través deses institutos. En materia de sinalización, as accións das administracións departamentais son moito máis tímidas e a visibilidade do occitano gascón nos lugares onde se practica só se produciu por iniciativa municipal. Na actualidade, son poucos os concellos que teñen implantada unha sinalización bilingüe francés/occitano na Gascuña lingüística, encontrándose a maioría deles nas comarcas landesas e de montaña⁵⁹⁶ (Casenave, 2000). No que se refire ao resto de consellos xerais do dominio lingüístico gascón, o seu compromiso lingüístico é xa máis morno, incluído o de Gers, o cal, como vimos, utiliza certos elementos de identidade gascoa na súa promoción turística.

Ademais das administracións departamentais, as rexionais de Aquitania e de Midi-Pyrénées tamén integran nas súas políticas culturais e lingüísticas unha clara orientación occitanista. Alén dos motivos xa expostos para as administracións departamentais, o feito de que nas dúas rexións se falen, alén do gascón, outras variedades occitanas⁵⁹⁷ fai que as administracións rexionais adopten unha postura occitanista non só co obxectivo de rendibilizaren os recursos financeiros destinados á conservación da lingua e cultura rexionais, senón sobre todo porque esta orientación lles permite construír unha identidade rexional unitaria que, na hipótese de se recoñecer o gascón como lingua autónoma do occitano, se podería ver cuestionada. Por outro lado, o discurso identitario gascón e/ou bearnés de orientación occitanista tamén está amplamente estendido entre a clase política da Gascuña lingüística. De feito, varios

---

différences dialectales avec les autres formes de la langue d'oc. Certains peut-être disent qu'ils parlent "patois" patuès, ce qui est regrettable car, outre la connotation dépréciative que peut avoir ce mot, il qualifie mal la langue du fait qu'en France le mot "patois" a servi et sert encore à désigner toute langue autochtone non française (basque excepté): occitan, breton, alsacien, etc." (CGPA, 2005).

⁵⁹⁶ Un dos exemplos salientábeis das iniciativas municipais en materia de sinalización bilingüe é a do concello landés de Bascons. A frase *Bascons, comuna de Gasconha* que se insire nos paneis de entrada e saída deste concello mostran claramente a lingua e o seu dominio cultural como elementos de significado deste lugar. Para máis información: < <http://www.bascons.fr/nouvellepape49.htm> >.

⁵⁹⁷ Lembremos que, alén das variedades gascoas, na rexión de Aquitania fálanse variedades lemosinas no departamento de Dordogne e languedocianas ao norte do río Garona, en Gironde e Lot-et-Garonne. En Midi-Pyrénées, a práctica tradicional das variedades languedocianas ocupa a maioría do territorio rexional, ademais da súa capital, Toulouse.

alcaldes e cargos públicos do dominio gascón fan parte activa da *Associacion dels Conses e dels Elegits Occitans* (ACEOC)⁵⁹⁸.

No caso de Aquitania, o Consello Rexional reconece abertamente a existencia de dúas identidades rexionais dentro do seu territorio, a vasca e a occitana. A adopción da perspectiva occitanista na súa política cultural evita multiplicar aínda máis as actuacións que xa se desenvolven en favor da cultura vasca, por un lado, e da cultura occitana, por outro. O maior beneficiado con esta política é o tecido asociativo, que, federado como vimos no Institut Occitan e no Ostau Bearnés, constitúe un importante axente na política lingüística aquitana. Segundo o propio Consello Rexional aquitano, a conservación dos elementos que constitúen as identidades rexionais representa unha das prioridades da súa política cultural. As actuacións neste sentido concéntranse en boa medida nas dúas linguas rexionais recoñecidas no territorio aquitano⁵⁹⁹. Nos últimos anos, o Consello Rexional de Aquitania foi aumentando progresivamente a partida orzamentaria destinada ás identidades rexionais, chegando a constituír en 2003 o 1'7% do orzamento total da rexión (CRA, 2004).

A política cultural da rexión de Midi-Pyrénées tamén ten a identidade territorial e, en especial, a lingua rexional como prioridade. A orientación occitanista permítelle ao Consello Rexional introducir un forte elemento de cohesión no seu discurso identitario e na política cultural que del se deriva. De feito, o discurso identitario emanado desde a administración rexional sitúa precisamente a Midi-Pyrénées como “corazón da Occitania”. Neste sentido, a partida orzamentaria dedicada á cultura occitana da rexión tamén aumentou considerablemente nos últimos anos⁶⁰⁰. Ao igual que Aquitania e o resto de rexións francesas, o Consello Rexional de Midi-Pyrénées subvenciona as actuacións propostas e executadas polo movemento asociativo, encargado de pór en marcha estacións de radio, páxinas web, publicacións periódicas ou festivais de música e teatro. Entre as institucións directamente financiadas pola rexión encóntranse o

---

⁵⁹⁸ A ACEOC agrupa desde 1999 políticos de diferentes partidos e orientacións co obxectivo de difundir un discurso en favor do occitano e do bilingüismo tanto nas diferentes administracións como nos propios partidos políticos. Esta asociación celebra un congreso anual e elabora campañas de presión ante o Estado francés. Para máis información: <<http://www.aceoc.org>>.

⁵⁹⁹ Lembremos que a administración regional aquitana obvia nas súas actuacións as particularidades das Gabacharías, onde se falaban tradicionalmente variedades poitevino-santonxesas.

⁶⁰⁰ Por exemplo, entre 2000 e 2002, o aumento foi dun 50% (CRMP, 2002b).

*Conservatoire Occitan*⁶⁰¹, centro de danza e música tradicional situado en Toulouse, e o *Centre de Ressources Occitanes et Méridionales* (CROM)⁶⁰². A política en favor da lingua rexional de Midi-Pyrénées vai alén do seu ámbito territorial xa que o seu Consello Rexional destaca na organización de diferentes encontros interrexionais sobre o occitano (CRMO, 2002a, 2002b; Surre-Garcia, 1996, 2003).

Lembremos que, no que se refire a Francia, as falas gascoas tamén son consideradas oficialmente variedades rexionais da lingua occitana pola administración do Estado desde a aprobación da Lei Deixonne en 1951. Aínda que esta posición coñeceu matices nalgúns circulares ministeriais, a orientación occitanista é a adoptada nas academias⁶⁰³ e nos centros de documentación pedagóxica que cobren o dominio lingüístico gascón. As actuacións sobre o occitano en materia educativa proveñen de centros pedagóxicos rexionais creados polas academias en colaboración coas administracións rexionais. Así, en Aquitania funciona o *Cap'Òc*⁶⁰⁴ e en Midi-Pyrénées o xa mencionado CROM a partir dos cales se elabora o discurso occitanista que se difunde nos numerosos centros de ensino públicos nos que se pode estudar occitano. Con todo, nestes centros propúgnase o ensino desta lingua a través das súas diferentes variedades e, de feito, tanto o *Cap'Òc* como o CROM editan material pedagóxico en diferentes subestándares, entre os que destaca o gascón. Esta tamén é a política da federación das *calandretas*⁶⁰⁵, as escolas asociativas que propoñen un ensino bilingüe francés/occitano.

---

⁶⁰¹ O Conservatoire Occitan funciona desde 1972 co apoio do concello de Toulouse, o Consello Rexional de Midi-Pyrénées e o Ministerio de Cultura francés. Esta institución céntrase na recuperación e transmisión das tradicións musicais occitanas, especialmente as do dominio lingüístico gascón. Para máis información: <<http://www.conservatoire-occitan.org>>.

⁶⁰² O CROM foi creado en 1999 polo Consello Rexional de Midi-Pyrénées, a Delegación de Educación (Rectorat) de Toulouse e a Universidade Toulouse-Le Mirail. O obxectivo deste centro é, por un lado, o de fornecer recursos para o ensino bilingüe e a investigación sobre o occitano e, por outro, o de asesorar a administración rexional no desenvolvemento da súa política cultural e lingüística. O CROM tamén realiza informes públicos sobre a lingua e cultura occitanas. Para máis información: <<http://www.ac-toulouse.fr/occitan/cromdoc.htm>>.

⁶⁰³ As academias francesas constitúen o ámbito territorial das delegacións rexionais do Ministerio de Educación, denominadas *rectorats*. Destas dependen os diferentes centros de recursos e documentación pedagóxica, tanto rexionais (CRDPs) como departamentais (CDDPs).

⁶⁰⁴ O *Cap'Òc* funciona en Pau e Baiona desde 2001 como centro de animación e planificación pedagóxica do occitano para toda a rexión aquitana. Ademais dun importante labor de edición e compilación de material pedagóxico, *Cap'Òc* tamén organiza cursos de lingua, xornadas de formación continua para os profesores de occitano e varios proxectos culturais. Para máis información: <<http://crdp.ac-bordeaux.fr/capoc/index.asp>>.

⁶⁰⁵ A primeira calandreta creouse precisamente na Gascuña lingüística, en Pau, en 1979. Desde entón abríronse máis dunha vintena por todas as rexións de fala occitana, aínda que se concentran nos

No Val de Arán⁶⁰⁶ reproducíase, en liñas xerais, un discurso similar sobre a lingua e o territorio: a identificación da variedade do lugar como unha expresión local da lingua occitana. Aínda que a denominación habitual e oficial da variedade lingüística tradicional é *aranés*, tanto o *Conselh Generau d'Aran*⁶⁰⁷ como a *Generalitat de Catalunya* considéranos explicitamente unha variedade do occitano⁶⁰⁸. Esta posición institucional responde ao discurso claramente occitanista que manteñen a maioría de asociacións políticas e culturais⁶⁰⁹ do Val de Arán na actualidade. O sentimento de pertenza identitaria á Occitania gascoa non é recente: a finais do século XIX, en pleno rexurdimento occitano, entre as clases letradas do val difundíase un sentimento de pertenza á Gascuña lingüística e ao mundo occitano procedente do movemento do Felibre⁶¹⁰. Así, Moussen Jousèp Condó, a máxima figura do rexurdimento aranés a finais do século XIX, utiliza a ortografía felibrista escrita en “gascoun dera Bal d’Aran” (Gargallo, 1999: 328-329). Na actualidade, a protección e promoción do aranés faise

---

departamentos pirenaicos e na rexión de Languedoc. Para máis información: <<http://c-oc.org/calandreta/mp/>>.

⁶⁰⁶ A actual pertenza territorial do Val de Arán a Cataluña e, por tanto, a España explícase pola vinculación deste territorio á coroa de Aragón a partir de finais do século XII, definitiva a partir de 1313. Até entón as terras aranesas facían parte do Condado de Comminges (sueste do departamento de Haute-Garonne) (González, 2001; Knoll, 2000).

⁶⁰⁷ O Conselh Generau d’Aran, a institución tradicional de goberno do val e abolida en 1834, restabelécese en 1990 mediante o *Estatut Especial d’Aran*, que reconece Arán como territorio de réxime especial dentro de Cataluña. A probación de dito estatuto especial polo Parlamento de Cataluña constitúe o froito dun importante movemento de reivindicación política e identitaria aranesa activado durante a transición democrática española (Gargallo, 1999: 327-334). Para máis información: <<http://www.aran.org/>>.

⁶⁰⁸ Así, no artigo segundo do *Estatut Especial d’Aran* de 1990, e no que se establece en Arán a oficialidade do aranés ao lado do catalán e do castelán, defínese claramente como unha variedade da lingua occitana. Ademais, as leis catalás de normalización lingüística de 1983 e 1998 consideran o aranés como unha variedade da lingua occitana no seu artigo sétimo (Gargallo, 1999: 330-334; González, 2001; Generalitat de Catalunya, 2003^a, 2003^c). Por outro lado, o texto da reforma do estatuto de autonomía de Cataluña, no punto 5 do seu artigo sexto, reafirma a oficialidade do aranés en Arán e define esta lingua na mesma liña: “La lengua occitana, denominada aranés en Arán, es la lengua propia de este territorio y es oficial en Cataluña, de acuerdo con lo establecido por el presente Estatuto y las leyes de normalización lingüística”. Máis adiante, no punto 2 do artigo undécimo sinalase o seguinte: “Los ciudadanos de Cataluña y sus instituciones políticas reconocen a Arán como una realidad occitana dotada de identidad cultural, histórica, geográfica y lingüística, defendida por los araneses a lo largo de los siglos. El presente Estatuto reconoce, ampara y respeta esta singularidad y reconoce Arán como entidad territorial singular dentro de Cataluña, la cual es objeto de una particular protección por medio de un régimen jurídico especial” (CDD, 2006).

⁶⁰⁹ Como asociacións de defensa e promoción do aranés podemos citar *Lengua Viua* e *Vivència Aranesa*.

⁶¹⁰ O movemento do Felibre constitúese en 1854 para recuperar o cultivo literario da lingua occitana. Agrupaba a numerosos intelectuais e literatos meridionais da época, entre os que destacaba Mistral, que mesmo chegou a recibir o Premio Nobel de Literatura en 1904. Na actualidade este movemento, que se caracteriza pola defensa dunha proposta ortográfica baseada no francés, mantén as súas actividades en diferentes puntos do dominio lingüístico occitano (Martel, 2003).

desde unha perspectiva claramente occitanista a través da *Oficina de Foment e Ensenhament der Aranés* (OFE)⁶¹¹. De feito, a norma escrita oficial escollida en 1982 polo Conselh Generau é unha adaptación local da grafía gascoa do IEO (Gargallo, 1999: 329). Ademais, o Conselh Generau organiza cada ano unhas *Jornades Occitanocatalanes*⁶¹² centradas na celebración das particularidades lingüísticas e culturais do Val de Arán encadrado identitariamente na Cataluña administrativa e na Occitania lingüística.

O occitano aranés ten, pois, moito peso nos discursos identitarios locais e constitúe para a administración do Val unha prioridade nas súas políticas culturais. Esta variedade, que lembremos é oficial no Val e lingua principal do Conselh Generau, goza dunha importante visibilidade en todos os lugares de Arán xa que neste territorio a sinalética pública emprega habitualmente o aranés. Tamén en aranés é a única forma oficial dos topónimos do Val desde a primeira lei de normalización lingüística catalá de 1983 (Gargallo, 1999: 330). A importancia de manter viva a práctica do aranés no Val refléctese na política educativa. O occitano aranés é, de feito, a lingua de aprendizaxe en todos os centros de ensino para o alumnado de entre tres e sete anos, sendo tamén a lingua vehicular en todas escolas de educación infantil e primaria. Os resultados desta política maniféstanse nun considerábel aumento das competencias lingüísticas en occitano aranés dos mozos de menos de vinte e cinco anos⁶¹³. Segundo os datos do Censo lingüístico de Cataluña de 2001, o occitano aranés é a lingua principal ou habitual do 34,19% da poboación do Val (González, 2001; Generalitat de Catalunya, 2003b).

Segundo Francesc González (2001), o feito de que a porcentaxe das competencias escritas en aranés se acheguen á das orais “supone una aceptación del

---

⁶¹¹ A OFE é un organismo dependente do Conselh Generau d’Aran e é o encargado de deseñar, en colaboración coa Secretaría de Política Lingüística da Generalitat de Catalunya, a política lingüística referente ao aranés, definida nas súas liñas xerais polo Estatut Especiau d’Aran e a lei de política lingüística de Cataluña en vigor de 1998 (GC, 2003).

⁶¹² Para máis información: <http://www6.gencat.net/llengcat/aran/a_jornades.htm>.

⁶¹³ Porén, os datos dos censos lingüísticos reflicten unha situación lingüística máis complexa na que o aranés continua a perder falantes habituais fronte o castelán e sobre todo o catalán, lingua habitual da maioría dos inmigrantes: “A pesar de la mejora de la situación social del aranés no hemos de olvidar que los niveles de comprensión oral y la habilidad para hablarlo han bajado, mientras que en catalán prácticamente se han mantenido [...]; pero la capacitación para leer y escribir en ambas lenguas se ha visto incrementada, claro reflejo de los nuevos usos alcanzados por el aranés y su introducción en el sistema educativo. Esta situación aparentemente contradictoria se explica porque entre la década de 1980 y la de 1990 aumentó considerablemente el número de inmigrantes que se establecieron en el Valle [...], al mismo tiempo que las nuevas generaciones ya se habían escolarizado en aranés.” (González, 2001).

modelo de lingua escrita, y por lo tanto que lo identifican con la lingua hablada”. Isto implicaría unha difusión e consolidación do discurso occitanista entre a poboación do Val, especialmente entre a autóctona. Porén, Gargallo (1999: 329-330) lembra que durante o proceso de estandarización escrita do aranés, na primeira metade dos anos 1980, houbo voces contrarias á orientación occitanista que estaba a dominar o proceso. Ademais, Gargallo engade que entre a poboación autóctona do Val de Arán o sentimento de pertenza identitaria á Occitania cultural é menos forte que ao de Cataluña ou España:

“Sabedores de seren unha comunidade pequena (non chegan a seis mil), mesmo algúns dos que cren na súa comunidade e na súa comunión lingüísticas con Occitania, non ven nos irmáns occitanos da outra beira da raia un potencial efectivo de comunicantes na mesma lingua occitana (ou aranesa). E a esta beira da raia é onde van parar os que deben cursar estudos universitarios (a Lleida, a Barcelona...). E desta beira saben que lles vén a maior afluencia do turismo. E con esta beira comparten o catalán (do Principado) e o castelán (do ámbito estatal)” (Gargallo, 1999: 332).

10.3. Distribución xeográfica dos falantes das variedades gascoas e percepción lingüística da poboación

A penetración do francés no usos orais da Gacuña lingüística non é importante entre a poboación até o século XIX, xa que as variedades gascoas foron desde a Idade Media as practicadas pola gran maioría neste dominio lingüístico. Se, na segunda metade do século XIX, Achilles Luchaire estimaba en dous millóns de persoas o número de occitanófonos gascóns, nos inicios do século XXI Bernard Moreux reduce esta cifra a algo máis 500.000 persoas, a maioría residentes na rexión de Aquitania (Luchaire, 1973: 195; Moreux, 2004: 26). Na escrita, fóra do caso especial do Bearn, o uso do francés xeneralízase no dominio gascón xa durante o século XVI (Bec, 1967: 83-84). En efecto, nos territorios franceses de fala gascoa a práctica do occitano é cada vez máis minoritariae deixa paso ao uso do francés ou, na realidade, a un contínuum de variedades máis ou menos híbridas entre as francesas (estándar, familiar) e as occitanas gascoas⁶¹⁴ (Boyer, 1999: 135-145). Así o reflicten as diferentes enquisas efectuadas en Aquitania⁶¹⁵ e Midi-Pyrénées⁶¹⁶ durante os anos 1990. Estes estudos, que confirman os

---

⁶¹⁴ Este continuum de variedades foi agrupado en torno ao glosónimo *francitan* nos anos 1970 pola sociolingüística occitana, baseada en Montpellier. Porén, Henri Boyer opina que dentro dese conglomerado se debería establecer unha distinción entre o francés de oc, isto é, as variedades percibidas pola poboación como francesas, e francitan, que serían as variedades non percibidas como parte da lingua francesa (Boyer, 1999: 138-141).

⁶¹⁵ A empresa *Média Pluriel Méditerranée* realizou dúas sondaxes sobre a práctica das linguas rexionais. En 1994, por encargo do Consello Xeral de Pyrénées Atlantiques, realizouse unha primeira sondaxe

resultados doutros anteriores e máis localizados (Wüest, 1996), mostran que a práctica oral do occitano se mantén mellor nas zonas rurais, especialmente nas máis periféricas, e que esta se encontra practicamente desaparecida nas áreas urbanas das grandes cidades como Bordeos e Toulouse. Partindo dos datos disponíbeis, a práctica habitual do occitano gascón pode variar entre o 3% da poboación na área urbana de Bordeos e o 35% no departamento de montaña de Hautes-Pyrénées, a Bigorra histórica⁶¹⁷ (Chateaufreynaud, 1998: 124-129; Moreux, 2004: 29-31). En Aquitania, só un 5,4% das persoas entrevistadas afirmaban falar o occitano de xeito habitual⁶¹⁸. Nos departamentos gascóns, a práctica habitual do occitano chegaba a atinxir un 8% dos enquisados en Landes e Pyrénées-Atlantiques⁶¹⁹, fronte a un 6% en Lot-et-Garonne, un 3% en Gironde e só un 1% na área urbana de Bordeos. Na realidade, de cada tres aquitanos capaces de falar en occitano, menos de un practica esta lingua de xeito habitual (Média Pluriel Méditerranée, 1997: 17). En Midi-Pyrénées, un 23% das persoas entrevistadas afirmaba usar o occitano no fogar de xeito habitual e preferente, ao menos durante as comidas, perto do 7% empregábo coa veciñanza e un 4% tamén coas amizades (Euromosaic, 1997). En xeral, entre a poboación que sabe falar o occitano, na súa maioría maior de 50 anos, a práctica desta lingua límitase ao fogar e ao lugar de residencia, así como á zona de primeira orde (familiares, amizades e veciñanza) das súas redes sociais. Fóra destes lugares, a práctica do francés tórnase maioritaria para

---

restrinxida a este departamento. En 1997 o Consello Rexional de Aquitania contrata a mesma empresa para efectuar unha sondaxe cubrindo todo o territorio rexional (Média Pluriel Méditerranée, 1994, 1997). En 2002, a delegación aquitana do *Institut National de Statistique et des Études Économiques* (INSEE) publica novos datos referentes a 1999 (Deguillaume e Amrane, 2002).

⁶¹⁶ En 1996, un equipo de investigación da Universidade de Toulouse-Le Mirail realizou un estudo sobre as prácticas e representacións do occitano na rexión de Midi-Pyrénées. Neste estudo, centrado na análise dos contextos sociolingüísticos, excluíuse a cidade de Toulouse e a súa área urbana debido ao escaso uso do occitano que alí se observa. Tampouco se dan datos a nivel departamental ou comarcal (Euromosaic, 1997).

⁶¹⁷ No seu estudo realizado nos anos 1980 sobre a práctica e representación do occitano na comarca do Couserans (Hautes-Pyrénées), A.M. Kristol constata un uso considerable do occitano gascón: “Dans les villages, le gascon est encore tellement dominant et son taux d’utilisation tel —en particulier parmi la vieille génération— que sa transmission à la jeune génération et même l’assimilation partielle des nouveaux-venus est encore largement assurée, du moins en ce qui concerne la compréhension passive” (Kristol, 1992: 125).

⁶¹⁸ No estudo realizado polo INSEE en 1999, esta porcentaxe elevábase ao 7,2% da poboación aquitana maior de idade, algo máis de 160.000 persoas (Deguillaume e Amrane, 2002).

⁶¹⁹ No estudo previo efectuado pola mesma empresa en Pyrénées Atlantiques, a porcentaxe de falantes habituais de occitano atinxe o 11%, o que constitúe o 42% da xente que o sabe falar (un 26,2% do total de persoas enquisadas) (Média Pluriel Méditerranée, 1994).

case todos os occitanófonos⁶²⁰. Bernard Moreux sitúa na década dos anos 1950 como o momento decisivo na minorización da práctica habitual do occitano gascón entre a poboación:

“Local situations vary according to well-known demographic and economic de-Gasconization factors, especially since the 1950s — population movement (migration from the country toward towns and cities, immigration of non-Béarnais),¹³ industrialization (in particular, since the discovery and subsequent exploitation of natural gas in Lacq), and the technological and social modernization of the farm community” (Moreux, 2004: 31)

Os estudos realizados mostran que, a pesar do importante retroceso da súa práctica habitual, a lingua rexional constitúe un elemento importante nos sentimentos identitarios dunha parte considerábel da poboación destas rexións. En Aquitania, un 45% das persoas entrevistadas por *Media Pluriel Méditerranée* afirmaban sentirse vinculadas identitariamente co occitano como lingua rexional⁶²¹. Un 65% vía de xeito positivo a inclusión do occitano na sinalización pública como medio de valorizar a cultura rexional e para o 62% o mantemento da práctica do occitano constituía unha cuestión importante. Con respecto ao ensino, un 40% consideraba insuficiente o peso do occitano nas escolas e o 45% aproba a presenza do occitano nos centros territoriais da televisión pública⁶²². No caso do Bearn, o vínculo coa lingua como elemento de identidade comunitaria e territorial é aínda máis forte:

“The verbal attitudes of Béarnais speakers with regard to the language are almost always positive and highly emotional — they love Béarnais, they love hearing it, try to speak it as often as possible and, when they do, are deeply satisfied. Most of the Béarnais speakers acknowledge the major role it plays in Béarnais culture, in their identity, a term that they know how to use on this subject. They deplore its decline and fear its disappearance. The causes of this decline (the end of family transmission, of the farm culture, etc.) and possible remedies (teaching in schools, public events where Béarnais would be spoken) are common knowledge. In a manner coherent with these views, when given the choice between three identities [...], “Béarnais, French, and Béarnais/French,” almost two-thirds of the expert or intermediate-level speakers chose “Béarnais,” compared to only 13% of the nonspeakers or low-level speakers. The correlation thus revealed between the language and identity is surely related to the use of Béarnais as the autoglossonym by 52% of the respondents to the Departmental Council’s survey (1994) in the GP-A, which implies an even higher percentage in the Bearn” (Moreux, 2004: 35)

---

⁶²⁰ Por exemplo, o estudo realizado en Midi-Pyrénées reflicte que o occitano é só utilizado de xeito puntual no lugar de traballo por un 3% das persoas entrevistadas e nos comercios, tamén ocasionalmente, por algo máis do 10% (Euromosaic, 1997).

⁶²¹ De novo, as porcentaxes de identificación co occitano son máis elevadas fóra das grandes áreas urbanas. De feito, a maioría destas persoas residían en concellos de menos de 5.000 habitantes (Media Pluriel Méditerranée, 1997).

⁶²² Trátase en concreto de, *France 3 Aquitaine*, centro territorial que na actualidade ofrece unha emisión dominical en occitano gascón, *Punt de Vista*, que tamén se pode visionar en liña: <<http://aquitaine.france3.fr/videojt/>>.

En Midi-Pyrénées, os resultados do estudo da Universidade de Toulouse mostraban que, aínda que para a maioría de persoas entrevistadas o occitano non constituía un elemento importante da súa identidade territorial e cultural⁶²³, a porcentaxe de persoas que se sentían occitanas atinxía o 48%, once puntos menos que a porcentaxe de persoas que afirmaban ter un sentimento identitario de pertenza á esta rexión administrativa (Euromosaic, 1997).

No que se refire á representación que a poboación ten do occitano e das súas variantes, tamén estes e outros estudos⁶²⁴ presentan resultados significativos. Así, no dominio lingüístico gascón, fronte ás denominacións “gascón”, “bearnés” e “occitano”, a de “patois” é a empregada pola maioría da poboación, incluídos os falantes desta variedade rexional. Como no resto da Francia romance, a denominación “patois” acostuma ir acompañada de adxectivos xeográficos (por exemplo, “patois landais”, “patois bordelais”, “patois béarnais”, “patois commingeois” etc.), aínda que tamén dos adxectivos “gascón” e “occitano”. A denominación “patois” é especialmente utilizada no departamento das Landas, no Val do Garona e en Midi-Pyrénées (Boyer e Alén, 2004: 305-315; Media Pluriel Méditerranée, 1997: 46; Moreux, 2004: 35-36). Estas cifras parecen reflectir que, fóra dos círculos académicos e asociativos, a poboación presenta en xeral unha percepción moi fragmentada dos dominios lingüísticos, occitano e/ou gascón. Isto é, as falas de tipo gascón non son percibidas pola maioría como variedades dunha lingua occitana ou mesmo dunha lingua gascoa, senón sobretudo como unha pequena constelación de linguas locais. Na opinión de Boyer e Alén, estes datos supoñen un revés para o occitanismo:

“Elle [l'enquête « Famille » de l'INSEE] met parfaitement en évidence la permanence de la domination de « patois » comme désignant pluriséculaire de la langue d'oc (sauf en Provence) au détriment d' « occitan », il est vrai introduit tardivement au XXe siècle depuis la recherche universitaire et le militantisme linguistique et dont la concurrence avec le désignant stigmatisant (évidemment le plus souvent non ressenti comme tel par les usagers) n'est manifestement pas à la hauteur des espoirs « occitanistes »” (Boyer e Alén, 2004: 316-317).

Con todo, na Gascuña lingüística, a denominación “occitano” é máis utilizada que as de “gascón” e “bearnés”, esta última empregada esencialmente na parte romance

---

⁶²³ Así, só un 9% consideraba que o Midi francés non sería mesmo sen o mantemento da práctica do occitano (Euromosaic, 1997).

⁶²⁴ En concreto, a enquisa *Famille* de 1999 realizada polo INSEE francés, no que se recollen datos sobre a evolución das prácticas culturais das familias francesas (Boyer e Alén, 2004: 301-302).

do departamento de Pyrénées Atlantiques⁶²⁵. No Bearn, boa parte dos falantes do occitano bearnés percíbena, de feito, como unha “lingua bearnesa”, autónoma das demais e propia deste territorio (Grosclaude, 1986: 5-6)⁶²⁶. No conxunto da Aquitania, algo menos do 5% das persoas entrevistadas por Media Pluriel Méditerranée en 1997 usaban a denominación “gascón” fronte a algo menos do 15% que identificaba como “occitano” a lingua románica rexional (Media Pluriel Méditerranée, 1997: 46). Estes resultados parecen reflectir que o discurso identitario occitanista ten máis forza que o gasconista en Aquitania, en parte tamén debido a que na marxe norte do Val do Garona e no Périgord (actual departamento de Dordogne) as falas vernáculas son de tipo languedociano, considerado como variedade central do occitano. En calquera caso, ambos os discursos, a pesar dos apoios institucionais e militantes cos que contan, especialmente o occitanista, son minoritarios entre a poboación en xeral e entre moitos falantes de occitano gascón en particular:

“This rejection of Occitanism by native Gascon speakers is expressed not only verbally but also by their behavior. Television shows in Occitan attract few viewers (only 11% of the GP-A population). Few people send their children to bilingual schools or classes. Some of those who do, give up rapidly because they say it is not their language that is being taught” (Moreux, 2004: 45)

Como estamos a ver, o discurso occitanista das asociacións e das administracións públicas non só choca co gasconismo de certos círculos, senón que sobre todo diverxe das representacións e discursos lingüísticos sostidos pola poboación e, máis en concreto, polos falantes “maternos” do occitano gascón. Este contraste chama especialmente a atención no Bearn, onde se manifesta de xeito máis evidente. Isto explica en boa medida a prudencia das administracións locais en Pyrénées Atlantiques

⁶²⁵ Neste departamento, un 45% das persoas entrevistadas na sondaxe de 1994 identificaban o “bearnés” como unha das linguas faladas en Pyrénées Atlantiques, mentres que só un 4,71% definía a lingua rexional como occitano e un 3,21% como gascón. Segundo este estudo, no Bearn a denominación de “bearnés” é máis usada mesmo que a de “patois” (15,24% das respostas). Por tanto, os resultados de 1994 non deixan dúbidas sobre a existencia dun sólido sentimento de “bearnitude” neste territorio (Chateaufort, 1998: 139; Média Pluriel Méditerranée, 1994: 46). A enquisa do INSEE de 1999 tamén pon de relevo este uso frecuente da denominación “bearnés” en Pyrénées Atlantiques, aínda que reflicte un maior peso da apelación “patois” (Boyer e Alén, 2004: 313-315). A permanencia na memoria histórica dun Béarn independente podería explicar o mantemento dese forte sentimento de identidade territorial local no que se basea a percepción dunha “lingua bearnesa” autónoma ou mesmo allea á occitana.

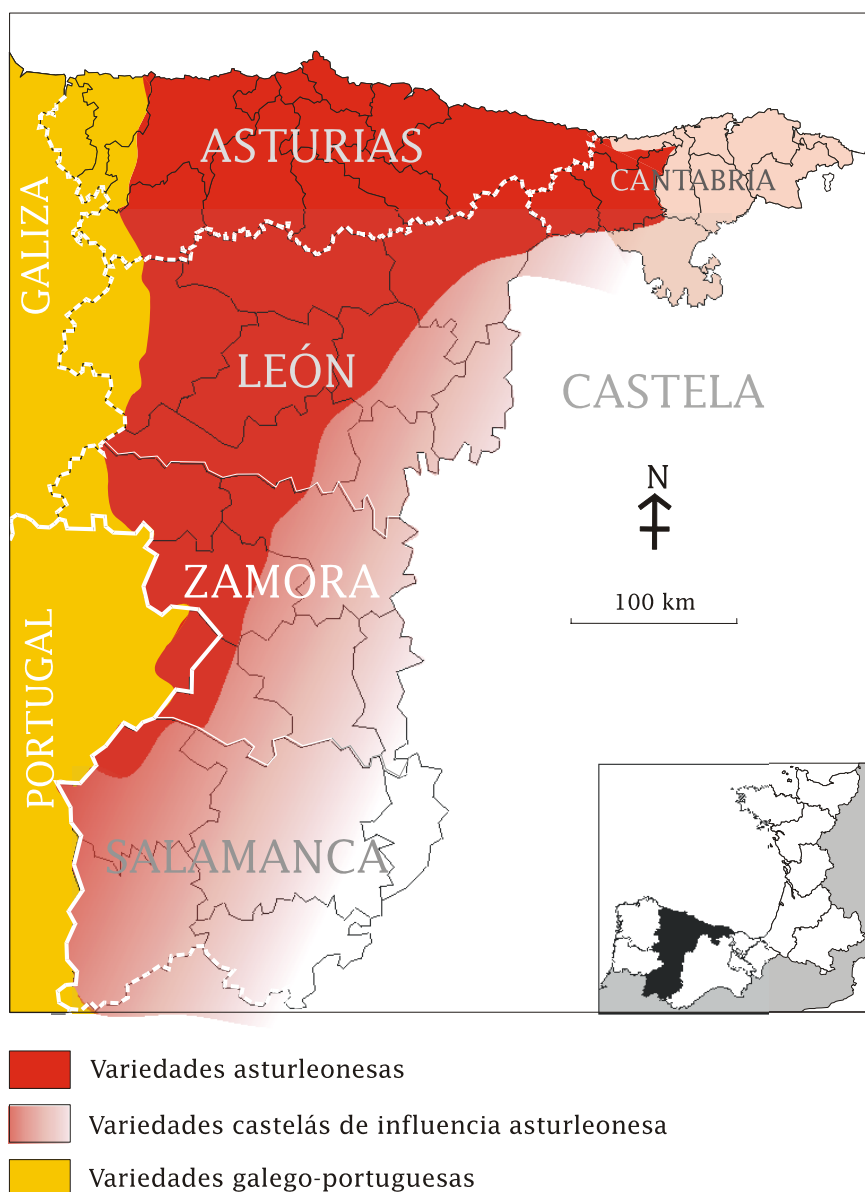
⁶²⁶ Michel Grosclaude, sen compartir esta percepción, admite que a variedade bearnesa se desenvolveu durante séculos nun contexto socioterritorial favorable á súa elaboración como lingua autónoma: “Le parler occitan du Béarn a failli devenir une langue [...]. Il aurait suffi pour cela que l’indépendance du Béarn se prolongeât et que les habitudes graphiques qui commençaient à s’officialiser à la fin du 16e siècle fussent pérennisées. La séparation politique renforçant les différences dialectales, on aurait peut-être vu le parler du Béarn se détacher de l’ensemble occitan, tout comme une frontière politique a fini pour détacher le néerlandais de l’allemand. Cela aurait pu se produire. Mais cela ne s’est pas produit. Toutes les virtualités ne se réalisent pas !” (Grosclaude, 1986: 6).

—especialmente polo Consello Xeral do departamento— ao usaren habitualmente o glosónimo “bearnés” aínda que empregado como sinónimo de “occitano”. Na nosa opinión, esta apertura ás especificidades lingüísticas locais por parte das posicións occitanistas, que xa observamos no apartado precedente, resultará esencial para gañaren estas o apoio da maioría da poboación e obteren unha maior eficacia nas políticas de promoción da lingua occitana que están a deseñar e aplicar.

CAPÍTULO 11. O DOMINIO LINGÜÍSTICO ASTURLEONÉS

Desde os inicios do século XX, a xeolingüística agrupa nas categorías “leonés” ou “asturleonés” o conxunto de variedades romances tradicionais faladas entre os dominios lingüísticos galego-portugués e castelán. Neste sentido, foi decisiva a obra de Ramón Menéndez Pidal (1906). Aínda que este autor e moitos outros hispanistas consideran o conglomerado xeolectal asturleonés como unha variedade histórica do castelán ou “lingua española”, o asturleonés, baixo diferentes glosónimos territoriais, está a acadar o status de lingua autónoma do castelán.

MAPA 71. O DOMINIO LINGÜÍSTICO ASTURLEONÉS

Elaboración propia

As variedades de tipo asturleonés fálanse en España, en tres territorios autónomos: Asturias, Castela e León e Cantabria. No Principado de Asturias, o

asturleonés fálase tradicionalmente en case todo o territorio, excepto nas comarcas máis occidentais denominadas habitualmente polos ríos que a cruzan: Eo e Navia. En Castela e León, o asturleonés fálase nas provincias de León, Zamora e Salamanca, especialmente cara ao occidente das mesmas e nas súas comarcas de montaña. Non son de fala tradicional asturleonese, senón galega, o occidente do Bierzo (León) e a comarca das Portelas, ao oeste do Padornelo (Zamora). En Cantabria, os lingüistas acostuman considerar asturleonesas as variedades tradicionais das comarcas occidentais (Liébana, Occidente e Saja-Nasa) aínda que practicamente todos os falares tradicionais deste territorio presentan en maior ou menor medida trazos de tipo asturleonés⁶²⁷. En Portugal, o asturleonés fálase na comarca fronteiriza de Miranda do Douro (distrito⁶²⁸ de Bragança), onde é máis coñecido como mirandés. Trátase dunha área que comprende o concello de Miranda do Douro⁶²⁹ e tres freguesías do de Vimioso. Ao leste e ao sur deste dominio lingüístico, en varias comarcas leonesas, zamoranas, salmantinas e estremeñas, practícanse unha serie de variedades tradicionais de tipo castelán pero con numerosos elementos de orixe asturleonese. Este tamén é o caso das variedades tradicionais das localidades fronteirizas de Riodonor, Guadramil, Petisqueira e Deilão, no concello de Bragança (De Azevedo, 1996: 159; Quarteu e Frías, 2001: 89).

Como xa dixemos, en cada territorio onde se falan variedades de tipo asturleonés, estas reciben distintas denominacións asociadas a un determinado status xurídico. No Principado de Asturias, úsanse os glosónimos “asturiano” e “bable” para denominar as falas tradicionais. Así, no Estatuto de Autonomía asturiano de 1981⁶³⁰, no seu artigo cuarto, usa o termo “bable” e defíneo como variedade lingüística protexida (JGPA, 2002). O artigo primeiro da *Lei de Uso e Promoción do Bable/Asturiano* de

---

⁶²⁷ Con todo, existen especialistas que non inclúen as falas cántabras e asturianas orientais dentro do complexo xeolectal asturleonés. Martínez Álvarez, por exemplo, pensa que, polas súas particularidades lingüísticas, as falas destes territorios constitúen un complexo cántabro á parte: “Todo éllo nos impulsaría a considerar el conjunto de comarcas norteñas desde el Sella hasta al menos el río Asón como una área cántabrica más conservadora que la de los altos cursos del Ebro y del Pisuerga en que se fraguó el castellano primitivo. Son un dominio único en que se produjo la substitución de la /f/ inicial latina. Sería mejor atribuir al llamado bable oriental la etiqueta de romance cántabro occidental” (Martínez Álvarez, 1996: 125).

⁶²⁸ Os distritos portugueses son, como unidade de organización territorial, equivalentes aproximadamente ás provincias españolas.

⁶²⁹ O mirandés xa non se fala na vila de Miranda e noutras dúas freguesías do seu concello (Quarteu e Frías, 2001: 89)

⁶³⁰ Desde entón, o estatuto asturiano foi reformado en 1991 e 1999, sen que se alterase o texto deste artigo. Na reforma de 1999 a comunidade autónoma de Asturias adopta a súa denominación oficial actual de Principado de Asturias (Labari, 2005).

1998 denomina o asturleonés como “bable/asturiano”⁶³¹, e defíneo, ao igual que o “gallego/asturiano” das comarcas occidentais, como “lingua tradicional de Asturias” (PPA, 1998A). Deste xeito, o asturleonés adquire o status de lingua en Asturias pero non co rango de oficial que teñen outras linguas españolas legalmente recoñecidas. Isto, como veremos, provoca unha grande oposición nas asociacións de defensa da lingua e nos movementos rexionalista e nacionalista de Asturias, para os que a cuestión da oficialidade do “asturiano” é unha reivindicación básica.

Na comunidade autónoma de Castela e León acostúmase usar o glosónimo “leonés”, a miúdo acompañado das denominacións “dialecto” ou “falar”. Porén, ningún texto legal reconece a súa existencia como lingua e, menos aínda, como lingua cooficial. O glosónimo “leonés” débese ao feito de que, fronte ao castelán de Castela, o “leonés” constitúe a fala tradicional da antiga rexión de León⁶³², que en 1983 se integrou con boa parte da antiga Castela A Vella na comunidade autónoma que desde entón leva o nome mixto de “Castela e León” (Pastrana, 2003). No artigo cuarto do seu estatuto de autonomía, considéranse as variedades lingüísticas faladas neste territorio como “valores esenciais” que deben ser respectados e protexidos. Porén, se neste texto estatutario o galego e o castelán falados en Castela e León son recoñecidos como linguas, as variedades asturleonesas non son expresamente mencionadas nin son definidas como unha lingua, senón que se retoma a vaga denominación de “modalidades lingüísticas” empregada no apartado 3 do artigo terceiro da Constitución española de 1978 (JDCYL, 2005). As variedades asturleonesas non están recoñecidas, pois, como lingua no territorio de Castela e León, aínda que a práctica das súas diferentes variedades si se reconece legalmente nun texto estatutario que se limita a confirmar a

---

⁶³¹ O uso da barra pode dar a entender que o texto lexislativo dá como válidos calquera dos dous glosónimos “bable” ou “asturiano”. Porén, o feito de que se use a denominación “gallego/asturiano” para o conxunto de variedades máis occidentais faladas no Principado abre as interpretacións do significado da barra e do glosónimo “asturiano”. Debemos entender que os nomes das linguas tradicionais de Asturias son exactamente “bable/asturiano” e “gallego/asturiano” ou que o “bable” e o “gallego” tamén se poden denominar “asturiano” neste territorio autónomo? Ambas as interpretacións parecen posíbeis e, no caso de adoptarmos as segunda, pódese considerar, pois, que “bable” e “gallego” son dúas variedades xeográficas do “asturiano”. Na realidade, este punto da lei de 1998 constitúe un compromiso político entre as dúas percepcións distintas que das falas eonaviegas teñen os diferentes axentes sociolingüísticos en Asturias.

⁶³² En 1833 Javier de Burgos, ministro español de fomento naquela altura, decreta mediante unha circular a supresión dos diferentes reinos históricos como unidades administrativas. No seu lugar créanse quince rexións que agrupan 49 provincias. A rexión de León, coas actuais provincias de León, Zamora e Salamanca, substitúe o anterior Reino de León, cuxa extensión territorial se aproximaba xa á da nova rexión creada. A división rexional de Javier de Burgos manterase desde entón até a creación das comunidades autónomas previstas pola Constitución de 1978; canto á provincial, esta continúa aínda en vigor (Pastrana, 2003).

consideración de “respecto e protección” prevista na Constitución española para todas as variedades lingüísticas non recoñecidas legalmente como linguas.

Na comunidade autónoma de Cantabria, ao igual que en León, úsanse diferentes glosónimos locais. Os habitualmente empregados para denominar o conxunto de falas tradicionais cántabras de tipo asturleonés son “montañés” (este a miúdo como adxectivo de “dialecto”) e, máis recentemente, “cántabro”. Nin o estatuto de Autonomía de Cantabria de 1981 nin as súas sucesivas reformas mencionan a práctica de variedades lingüísticas rexionais ou tradicionais (PDC, 2006). Por tanto, o seu recoñecemento limítase ao estipulado polo apartado tres do artigo terceiro da Constitución española de 1978 referente ás “modalidades lingüísticas” de España e ao respecto e protección da súa práctica. A situación cántabra é ben distinta da mirandesa. En Portugal, segundo a *Lei de Reconhecimento oficial de dereitos lingüísticos da comunidade mirandesa* de 1999, as variedades asturleonesas de Miranda e Vimioso agrúpanse oficialmente baixo a denominación “lingua mirandesa”⁶³³. Esta lei outórgalle ao mirandés o status legal de lingua administrativa e de ensino no territorio deste concello fronteirizo (ADR, 1999). Con todo, en España, a actual revisión do sistema autonómico coa reforma dos textos estatutarios podería implicar tamén mudanzas no recoñecemento do asturleonés como lingua. Como veremos, os debates sociais sobre estas reformas están a colocar nas axendas estatutarias a cuestión da oficialidade do asturiano e do recoñecemento do leonés como lingua de Castela e León, ao lado do castelán e do galego, así como a mención ao montañés ou cántabro no novo estatuto de Cantabria.

A diversidade de denominacións do asturleonés e esta disparidade territorial canto ao status das súas variedades reflicten unha escasa percepción da súa unidade non só entre os falantes, senón tamén por parte de moitas administracións públicas. A isto engádeselle o feito de que importantes hispanistas como Alarcos e, con eles, unha parte da clase política porfían nunha posición claramente contraria ao recoñecemento legal deste complexo xeolectal como lingua diferente do castelán. Porén, a pesar do importante peso destes discursos, nos últimos decenios os argumentos en favor do recoñecemento da lingua asturleonesa están a gañar posicións, en maior ou menor medida, en todos os territorios onde se practica. Isto tradúcese na paulatina asunción

---

⁶³³ O carácter asturleonés das falas mirandesas explícase habitualmente por factores históricos anteriores á conformación do Reino de Portugal no século XII. Así, as terras de Miranda do Douro estaban ocupadas por tribos ástures en época prerromana. Por esa razón, Miranda pertenceu despois ao conxunto xurídico asturicense e, até a secesión de Portugal e mesmo anos despois, esta comarca pertencía á diocese de Astorga (Menéndez Pidal, 1906: 13; Frías, 2001: 1).

deste discurso non só por institucións asturianas, leonesas, cántabras ou mirandesas, senón tamén polas españolas e as europeas. O estudo Euromosaic, fundamental na toma de decisións en materia de linguas rexionais pola Unión Europea, aínda que non reconece directamente a existencia dunha lingua asturleonesa, si identifica a “lingua mirandesa” dentro do grupo asturleonés (Commission Européenne, 1996). Na rede Mercator, o asturleonés reconeceuse como lingua rexional de Asturias, León e Miranda do Douro coas denominacións de “asturiano” e “mirandés”. A mesma posición é compartida polo estudo *Ethnologue* (Gordon, 2005), no que diferentes glosónimos locais (astruriano, leonés, montañés e mirandés) son usados como variedades do “asturiano”. No que se refire á UNESCO, esta tamén reconece o asturiano e o leonés como linguas no seu *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing* (Wurm, 2001: 50), pero non fala do mirandés e clasifica separadamente asturiano e leonés sen especificar se ambas as variedades pertencen a un mesmo complexo xeolectal. Isto dá a entender que para este organismo internacional o asturiano e o leonés son dúas linguas autónomas do castelán, pero tamén entre si.

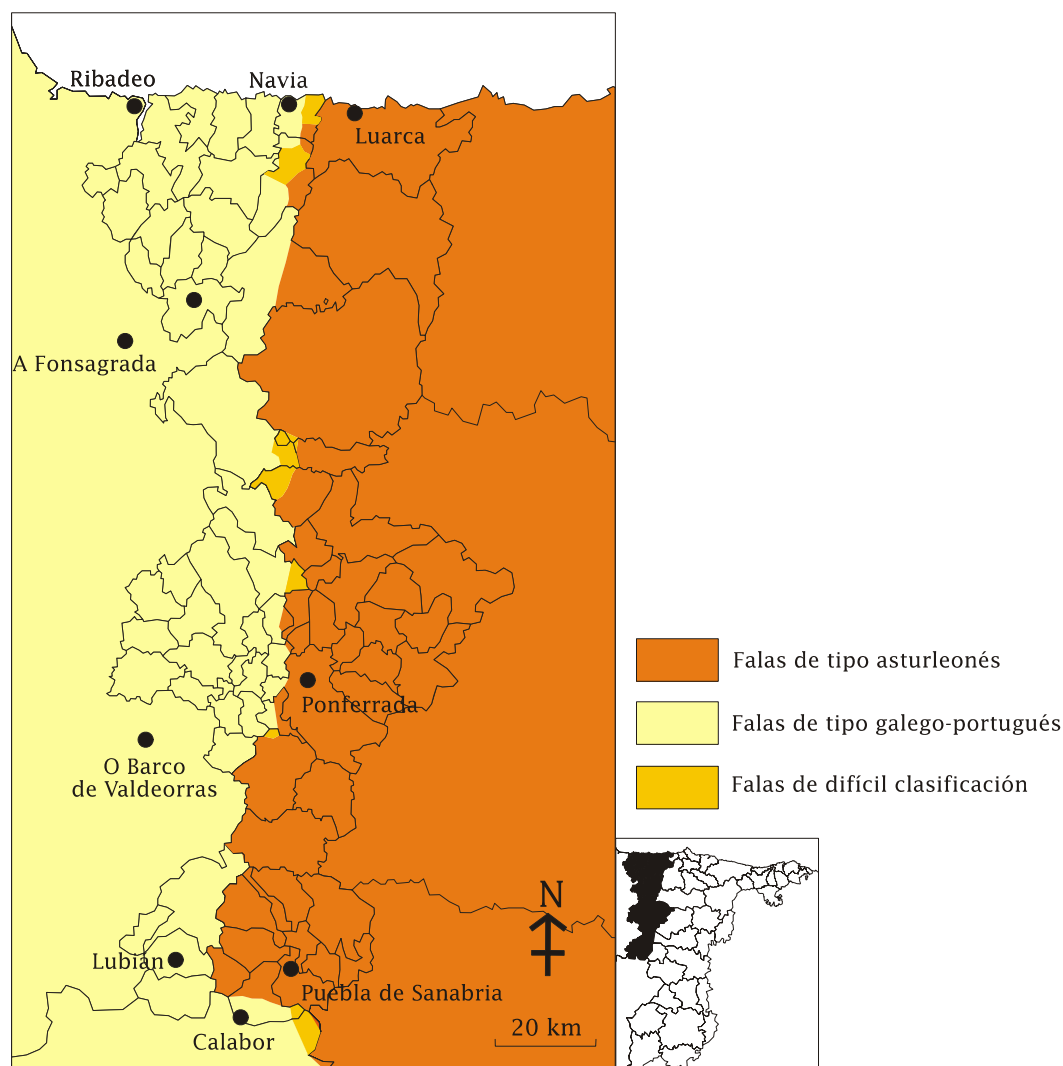
11.1. A problemática delimitación do dominio asturleonés

11.1.a. A fronteira entre os dominios asturleonés e galego-portugués

Desde a creación das comunidades autónomas nos primeiros anos 1980, a delimitación dos dominios asturleonés e galego-portugués constituíu unha necesidade política para as administracións rexionais concernidas e, en consecuencia, motivo de tensión territorial entre Galiza, por un lado, e Asturias e Castela e León por outro. Os problemas que se observan radican no feito de que, ao norte da fronteira hispano-lusa, as variedades galegas e asturleonesas, tipoloxicamente moi próximas entre si, están dispostas nun contínuum xeolingüístico cuxas transicións se dilatan xeograficamente de leste a oeste conforme nos diriximos para o norte. Así, na metade occidental do Principado de Asturias é onde máis se evidencia a pasaxe paulatina do asturiano para o galego. É especialmente aquí onde mellor se aprecian os trazos comúns co galego das falas occidentais asturianas e as particularidades asturleonesas dos falares de tipo galego. Inevitabelmente, calquera proposta de establecer límites entre linguas nunha fronteira constitutiva coma esta implica unha adscrición das variedades de transición á “lingua galega” ou á “lingua asturiana”, o cal ten unhas determinadas consecuencias en materia de política lingüística e cultural xa que non só a Xunta de Galiza, senón tamén o

Principado de Asturias e a Xunta de Castela e León exercen amplas competencias neste sentido nos seus respectivos territorios.

MAPA 72. DELIMITACIÓN DOS DOMINIOS GALEGO-PORTUGUÉS E ASTURLEONÉS

Elaboración propia a partir das cartografías publicadas por Babarro (2003) e Seco (1998)

En Asturias, o río Navia considérase a referencia habitual para establecer a fronteira entre as variedades de tipo galego, ao oeste, e as de tipo asturleonés ao leste. Os especialistas sinalan a coincidencia deste límite lingüístico no occidente asturiano con fronteiras históricas ou étnicas. En efecto, o Navia constituía o linde entre tribos ástures e galaicas, respectado, dentro da Gallaecia romana, para delimitar os conventos lucense e asturicense. Con todo, os estudos indican que a fronteira lingüística se sitúa aínda uns poucos quilómetros ao leste do Navia. Fernández Rei (1994a: 231) sinala como referencia o río Freixulfe, aínda que un estudo detallado elaborado por Xoán Babarro (2003) sitúa o límite oriental das falas de tipo galego no río Baraio, que marca

o límite administrativo entre os concellos de Navia e Lueiro⁶³⁴. Cara ao sur, na actual provincia de León, a fronteira lingüística resulta menos coincidente cos antigos lindes conventuais galaicorromanos. Os Ancares e o Bierzo occidental, terras galegofalantes, pertencían ao convento asturicense, ao igual que a comarca galega de Valdeorras⁶³⁵ (Babarro, 2003: 167-175, 1994: 118-140; Fernández Rei, 1994a: 231; Martínez Álvarez, 1996: 126; Meilán, 1994: 50-52; López Mira, 1998: 20-22; Menéndez Pidal, 11-12).

Tras a caída do Imperio Romano, boa parte da antiga Gallaecia pasa a mans dos suevos, onde conforman un reino inicialmente independente do visigodo de Toledo. Nesta época, as terras ao oeste do Navia pertencían ao reino suevo e, eclesiasticamente, á Igrexa de Britonia, que dependía da de Lugo e que, como xa mencionamos, fora fundada por inmigrantes bretóns chegados á costa lucense durante o século VI. No século VIII, as incursións musulmanas destrúen a sé bretoa e esta muda para Mondoñedo agrupando as parroquias situadas entre o Eume e o Navia. Segundo Antón Meilán, a ameaza musulmá obriga o bispo de Mondoñedo a fuxir a Oviedo. Neste contexto de inseguranza, o bispo ovetense pasa nese momento a asumir temporalmente a xestión das terras non ocupadas da diocese mindoniense, isto é, as terras situadas ao leste do Eo. Afastada a presenza musulmá, xa no inicio do século X, os bispados de Lugo e Oviedo entran en varios litixios para clarificaren os seus lindes. A titularidade das parroquias eonaviegas constitúe a cuestión máis importante neste conflito territorial. Os preitos sucéndense durante dous séculos e en 1154 Afonso VII decide intervir no conflito outorgándolle definitivamente ao bispado de Oviedo as parroquias situadas ao leste do río Eo, aínda que compensa o bispo de Lugo cunha serie de parroquias que até entón pertenceran á diocese ovetense (Meilán, 1994: 54-61). Deste xeito, a mediados do século XII, e sobre lindes eclesiásticos, confórmase o actual trazado da fronteira entre Asturias e Galiza, aínda que esta aínda había demorar en ser efectiva no plano administrativo. De feito, durante a Idade Moderna, os límites orientais do Reino de Galiza co Principado de Asturias e o Reino de León non están aínda claros nas cartografías, tal e como mostra López Mira. Así, mentres unha serie de mapas inclúen neste reino o Bierzo occidental, as Portelas de Zamora (a Alta Sanabria) e mesmo nalgúns casos as comarcas eonaviegas, outras cartografías sitúan estas terras fóra de

---

⁶³⁴ Xa Menéndez Pidal situaba a fronteira entre o galego e o asturleonés a uns oito quilómetros ao leste do Navia (Menéndez Pidal, 1906: 11).

⁶³⁵ Aínda hoxe, as comarcas galegas de Valdeorras e do Bolo, así como parte da de Trives pertencen eclesiasticamente á diocese de Astorga (Bispado de Ourense, 2006).

Galiza. Isto reflíctese nas vacilacións das primeiras divisións administrativas modernas de España, efectuadas durante a segunda metade do século XVIII e a primeira do século XIX. En xeral, estas propostas, tenden a establecer os lindes administrativos de Galiza cara ao oeste da fronteira lingüística. Así, non só as actuais comarcas galegofalantes de Asturias, León e Zamora non pertencían a Galiza, senón tamén a de Valdeorras⁶³⁶. Será en 1833 cando se fixen definitivamente os límites das actuais provincias confirmándose o trazado das fronteiras administrativas de Galiza ao oeste da fronteira lingüística (López Mira, 1998: 37-67).

TÁBOA 18. PRINCIPAIS VARIÁBEIS DIFERENCIADORAS ENTRE VARIEDADES GALEGAS E ASTURLEONESAS

VARIÁBEL	GALEGO	ASTURLEONÉS
Ditongación de [ ] e [ ] tónicos	pedra, porta	piedra ~ piadra, puerta ~ puorta
Palatalización de [l] inicial e -LL- latino intervocálico en [ ] ⁶³⁷	lúa (~ llúa), val	lluna, valle
Perda de [n] intervocálico	lúa ~ llúa, chao	lluna, chano
Pronome suxeito de primeira persoa	eu	you ~ yo
Pronome preposicional de primeira persoa	min	mi
Pronome persoal de obxecto indirecto de segunda persoa	che	te
Presente de indicativo dos verbos <i>vir</i> e <i>ter</i>	veño, teño	vengo, tengo
Desinencia da primeira persoa de singular dos perfectos verbais, agás na primeira conxugación	collín, dixen	collí, dixé
Desinencia da segunda persoa de singular dos perfectos	cantache(s), partiche(s)	canteste(s), partiste(s)
Vogal temática [e ~] ou [je] dos perfectos verbais.	comemos, soubemos	comiemos, soupiemos

Até os inicios do século XX non se conta cunha proposta de trazado da fronteira lingüística entre galego e asturleonés, que foi elaborada por Menéndez Pidal (1906), considerado como fundador da dialectoloxía —e por tanto, tamén da xeolingüística— en España. Desde o estudo de Menéndez Pidal, a principal variábel empregada polos especialistas para delimitaren as variedades galegas das asturleonesas constitúea a

⁶³⁶ Houbo, con todo, propostas que integraron en Galiza territorios como as Portelas ou mesmo as comarcas eonaviegas. En particular, a división territorial de Xosé Bonaparte, calcada sobre a francesa, situou os límites administrativos das provincias de Lugo (Alto Miño) e Ourense (Sil) ben máis ao leste da fronteira lingüística (López Mira, 1998: 54-56)

⁶³⁷ Boa parte das variedades da metade oriental do Eo-Navia coñecen estas palatalizacións (p.ex., llúa, aquela) pero esta realízase en [ ] ou [ ], non en [ ], como nas variedades asturleonesas occidentais. En xeral, no occidente de Asturias a isoglosa [ ] ~ [ ] coincide coa da ditongación de [ ] e [ ] tónicos (Catalán, 1989: 47; Fernández Rei, 1990: 19, 1994a: 230).

ditongación nas segundas de [ ] e [ ] tónicos⁶³⁸. En xeral, as falas galegas non coñecen a súa ditongación mentres que as asturleonesas, que si a presentan, carecen das citadas vogais abertas. Alén deste trazo, tamén se consideran outras variábeis estruturalmente significativas —como é habitual na xeolingüística estrutural, son de tipo fonético e morfolóxico— e que permiten establecer unha fronteira mais ou menos precisa dentro do contínuum galaico-ástur⁶³⁹ (Babarro, 2003: 87-153; Cano, 1998: 8; Catalán, 1989: 45-49; Fernández Rei, 1990: 19-23, 1994a: 230-231; García y García, 1997: 11-13; Seco, 1998: 33-36).

Con todo, a aplicación destas variábeis no terreo non evita problemas na asignación de certas variedades lingüísticas a unha ou outra lingua. Por tanto, a pesar da posibilidade de trazar un límite no contínuum galaico-ástur, neste aparecen diferentes zonas de transición ao longo dos lindes trazados polos lingüistas. Seguiremos aquí no esencial a delimitación proposta por Xoán Babarro (1994) e Ana Seco (1998), que na actualidade é a comunmente admitida en Galiza. Alén do traballo de Babarro (1994, 2003), diferentes estudos sobre os límites entre falares galegos e asturleoneses sinalan a existencia, dentro do contínuum romance, dunha significativa coincidencia de isoglosas —o que habitualmente se denomina “feixe de isoglosas”— que atravesa os concellos asturianos de Navia e Villallón. No interior, cara ao sur, este feixe de isoglosas segue unha serie de serras⁶⁴⁰ atravesando os concellos de Allande e Ibias até chegar ao límite de Asturias con León. Nesta provincia, a fronteira sinalada polos estudos xeolingüísticos vaise tornando menos constitutiva conforme discorre para o sur, entre os ríos Cúa e Sil, partindo o Bierzo en dúas zonas lingüísticas, galega ao oeste e asturleonesa ao leste. A delimitación proposta por Seco (1988)⁶⁴¹ sitúa dentro do

⁶³⁸ Concretamente, algúns especialistas como Diego Catalán e Menéndez García teñen tamén en conta a ditongación de [ ] ante nasal (p.ex., *ten ~ tien*, *tamén ~ tamién*) xa que a isoglosa desta variábel coincide coas de tipo morfolóxico (p.ex. *che ~ te*, *min ~ mi* ou *-che(s) ~ -te(s)*) (Catalán, 1989: 46). Na realidade, alén das variedades galego-portuguesas de transición situadas ao leste do Navia existen outras, tanto en Galiza como en Portugal, que coñecen a ditongación de [ ] e [ ] tónicos como, por exemplo, o falar de Goián, no Baixo Miño (Pontevedra) (Fernández Rei, 1990: 46-48).

⁶³⁹ En opinión de Diego Catalán, un dos especialistas clave na escolla das variábeis para distinguir entre variedades galegas e asturleonesas (Fernández Rei, 1990: 19), o manexo destes criterios permite descubrir, mesmo no occidente de Asturias, unha fronteira “bastante neta” entre os dous dominios lingüísticos (Catalán, 1989: 45).

⁶⁴⁰ Fernández Rei (1994a: 231) sinala as de El Palo, Os Lagos, Valledor, Valvaler, Valdebois e o Rañadoiro.

⁶⁴¹ Con respecto ás sete variábeis que utiliza, esta autora considera como falas galegas aquelas que presentan unha maioría de variantes de tipo galego, distinguindo entre falas galegas e falas galegas de transición. Con respecto á categorización no leonés, Seco opera do mesmo xeito e distingue tres tipos de falas leonesas no contínuum berciano: leonesas, de transición 1 e de transición 2 (Seco, 1998: 38-40).

dominio lingüístico galego o concello de Candín e atravesa os de Arganza, Camponaraia, Ponferrada⁶⁴² e Priaranza do Bierzo. Na comarca da Cabrera, de fala tradicional asturleonese, a fronteira lingüística acostuma trazarse sobre o límite administrativo con Ourense⁶⁴³. En Zamora, a fronteira tórnase aínda máis abrupta e débuxase seguindo o trazado oriental dos concellos galegofalantes de Porto, Lubián e Hermisende, na denominada Alta Sanabria, e atravesaría o de Pedralba de la Pradería, deixando ao sur o lugar de Calabor no lado galegofalante. Na raia con Portugal, o falar de Calabor dá pasaxe a unha área de transición entre os dous grandes dominios constituída polas falas fronteirizas de Guadramil e Rionor. Xa no concello de Miranda, a vila abandonou a práctica do asturleonés local sendo nas aldeas da zona rural circundante onde esta perdura aínda hoxe (Babarro, 2003: 87-153 e 167-175, 1994: 118-140 ; Cano, 1998: 8; Fernández Rei, 1994a: 231-232, 1998: 12-13; García y García, J., 1997: 9; Menéndez Pidal, 11-12; Seco, 1998: 37-39).

Aínda que a delimitación proposta por Babarro e Seco permite establecer mediante criterios lingüísticos un límite de referencia dentro do contínuum galaico-ástur, estes autores recoñecen a existencia de diferentes falares de transición de difícil clasificación. Con respecto a Asturias, Xoaín Babarro identifica unha serie de áreas de transición que el considera de tipo galego, pero que presentan numerosas variantes de tipo asturleonés. Trátase de falas situadas nos concellos de Navia (parroquias de Veiga, Piñeira, Villapedre e Polaviella), de Villallón (parroquias de Oneta e Villallón, agás o lugar de Ribalagua), Ibias (parroquia de Astierna), Degaña (parroquia de Trabado) e Corralín (Babarro, 2003: 167-175). De feito, especialistas como Xavier Frías (1999: 3) non inclúen estes falares dentro do dominio lingüístico galego-portugués. En León, Ana Seco (1998: 37-40) define tamén como falas de transición as do occidente do concello de Peranzanes, as do leste de Veiga de Espinareda (El Espino) e a de Pombriego, no concello de Benuza. Tendo en conta o traballo destes especialistas, poderíamos definir estas falas como galego-asturianas ou galego-leonesas sen as podermos clasificar só como galegas ou asturleonesas. Sexa como for, este trazado de Babarro e Seco non foi

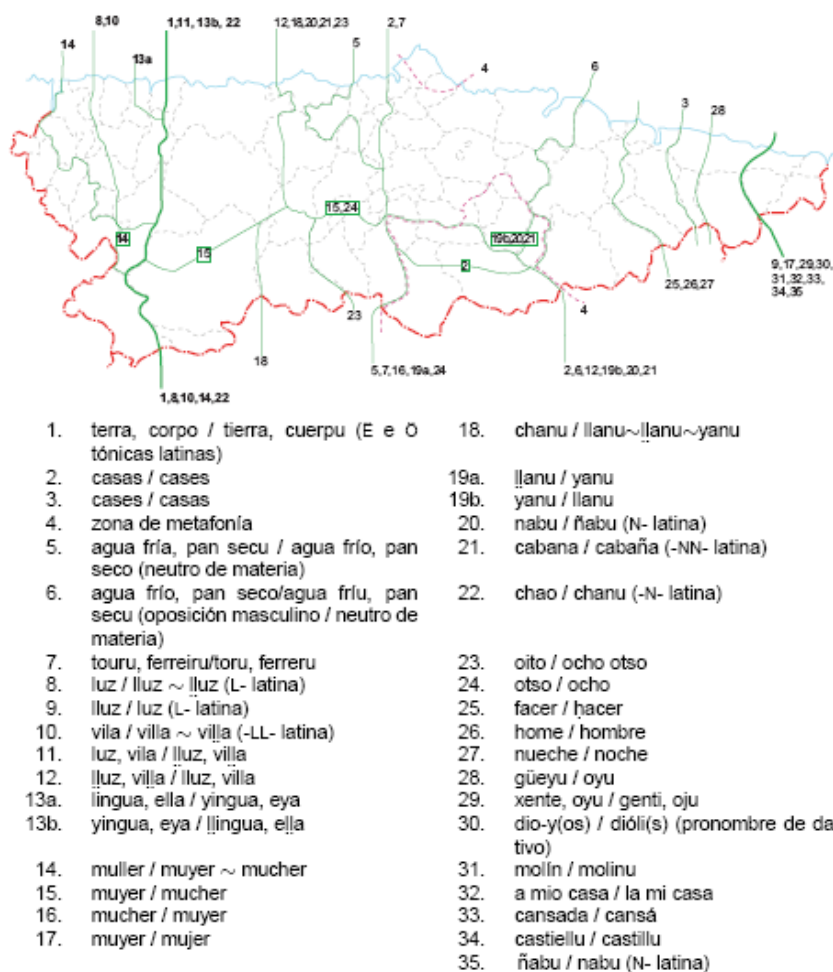
---

⁶⁴² A cidade de Ponferrada, situada en zona asturleonese, presenta unha situación particular xa que, durante a súa expansión urbana, foi recibindo unha importante inmigración rural procedente de concellos bercianos galegofalantes. En boa medida, estas comunidades mantiveron na cidade a súa tradición lingüística e hoxe Ponferrada é un lugar importante na afirmación do galego como lingua do Bierzo, aínda que tamén cada vez máis do asturleonés.

⁶⁴³ Con todo, Fernández Rei (1994: 231) sinala que existe algunha aldea de fala galega tamén nesta zona, como a de Castroquilame.

rexeitado polas autoridades lingüísticas galegas⁶⁴⁴, o que podería implicar que a asumen implicitamente. Con todo, cómpre lembrarmos que, aínda que estas non se teñen pronunciado oficialmente sobre o trazado da fronteira oriental da “lingua galega”, si se teñen posicionado abertamente a favor da clasificación como galegas das falas das franxas fronteirizas do occidente de Asturias, León e Zamora.

MAPA 73. O CONTÍNUUM ROMÁNICO EN ASTURIAS

Tirado de Frías (2004: 104)

Esta posición da Xunta de Galiza é herdeira da expresada por numerosas institucións, partidos e asociacións de corte galeguista, tanto na súa vertente rexionalista como na nacionalista. Xa no século XVIII, Frei Martín Sarmiento, considerado como un dos precursores do galeguismo, establecía os límites do Reino de Galiza no río Navia, a comarca de Astorga e a de Sanabria. En pleno Rexurdimento, Manuel Murguía e

⁶⁴⁴ Consideramos autoridades lingüísticas rexionais aqueles organismos, gobernamentais ou non, que exercen competencias sobre a planificación das políticas lingüísticas, tanto no plano do corpus como do status. No caso galego, por exemplo, a Secretaría Xeral de Política Lingüística ou a Real Academia Galega.

outros intelectuais galegos reafirmaban a galegitude lingüística do occidente de Asturias e do Bierzo⁶⁴⁵. De feito, no proceso de recuperación e reelaboración da “lingua galega” participan escritores destas comarcas galegofalantes, entre os que sobresaíe Armando Cotarelo, primeiro presidente do *Seminario de Estudos Galegos*⁶⁴⁶ (SEG) (López Mira, 1998: 50-75). Nesa pasaxe do século XIX para o XX, o galeguismo fragua a expresión *Galiza irredenta* para designar as comarcas galegofalantes de Asturias, León e Zamora. Durante a primeira metade do século XX o galeguismo, liderado polo que se coñece como *Xeración Nós*⁶⁴⁷, continúa elaborando un discurso sobre a galegitude das comarcas estremeiras con Asturias e León. O nacionalismo político, encarnado no *Partido Galeguista*⁶⁴⁸ durante a Segunda República, asume a inserción en Galiza destes territorios como obxectivo político. Isto tradúcese na súa plasmación no artigo segundo do Estatuto de autonomía de Galiza de 1936, que estipula o seguinte:

“Podrá agregarse a Galicia cualquier territorio limítrofe de características históricas, culturales, económicas y geográficas análogas, mediante los requisitos que las leyes generales establezcan” (citado por López Mira, 1998: 90).

Tras a Guerra Civil, A.D. Rodríguez Castelao, considerado o máximo ideólogo do nacionalismo galego, retoma o causa irredentista na axenda política galeguista. No seu principal ensaio político, *Sempre en Galiza*, Castelao considera Galiza como “nación natural” duns territorios galegofalantes de Asturias, León e Zamora:

“A terra galega é, ao mesmo tempo, unha entidade étnica, pero de dificultosa reconstrución política porque a fronteira portuguesa rúbanos a esperanza de anovar en breve a comunidade nacional dos tempos suevos e visigóticos. Con todo, é doado esperar que o Bierzo e demais comarcas limítrofes de Ourense e Lugo, se

---

⁶⁴⁵ Con todo, Murguía estendía esta galegitude até o mesmo río Nalón e a todo o Bierzo (López Mira, 1998: 73).

⁶⁴⁶ O SEG creouse na Universidade de Santiago de Compostela en 1923 grazas á iniciativa de intelectuais como Fermín Bouza Brey ou Filgueira Valverde co obxectivo de estudar, desde unha perspectiva galeguista, a realidade social, económica e cultural de Galiza. Os seus traballos interrompéronse coa Guerra Civil e retomáronse en 1944 coa creación do *SEG Padre Sarmiento*, vinculado ao *Centro Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC). En 1979, tras a fin do réxime franquista, recupérase o SEG de corte galeguista. Na actualidade, ese *Novo Seminario de Estudos Galegos* convive co *Seminario de Estudios Gallegos Padre Sarmiento*. Para máis información: <<http://www.nseg.org>> e <<http://www.iegps.csic.es>>.

⁶⁴⁷ Esta denominación débese á revista *Nós*, elaborada polo grupo e no que se encontraba, entre outros A.D. Rodríguez Castelao e Vicente Risco. O obxectivo do Grupo Nós era o de superar o folclorismo e o de conectar as expresións culturais galegas coas doutros ámbitos territoriais. Esta revista e a actividade dos seu grupo de colaboradores supuxeron un importante avance para o galeguismo e para o uso do galego como lingua culta (Mariño, 1998: 410-413).

⁶⁴⁸ O PG fundouse en Pontevedra en 1931 cunha clara orientación nacionalista. Un dos seus obxectivos fundamentais foi a elaboración e aprobación dun estatuto de autonomía para Galiza, o cal se levou finalmente a cabo en 1936. Durante o rexime franquista, o PG continuou coas súas actividades no exilio. Na actualidade, o PG continúa activo aínda que sen representación no Parlamento de Galiza. Para máis información: <<http://www.partido-galeguista.org>>.

incorporen ao seo da súa nación natural e que o tempo —gran curandeiro dos erros hestóricos— posibilita a reconstrución total da nosa unidade” (Castelao, 1944: 44-45)

Como xa dixemos, aínda que o galeguismo e, por tanto, boa parte da clase política e intelectual galega non renuncian na actualidade a este obxectivo, en ningún momento propuxeron unha delimitación concreta desa Galiza irredenta ou da fronteira lingüística. Isto explica tamén a imprecisión da Xunta de Galiza e das institucións culturais galegas, ao menos nas súas declaracións públicas en favor do denominado “galego exterior”. Polo seu lado, as autoridades lingüísticas asturianas tampouco propuxeron de xeito oficial unha delimitación occidental do dominio lingüístico asturleonés no territorio do Principado. No que se refire ao Bierzo, tampouco existe un documento oficial precisando a fronteira lingüística por parte da Xunta de Castela e León ou do Consello Comarcal do Bierzo. Nun artigo seu, a actual presidenta da *Academia de la Llingua Asturiana* (ALIA)⁶⁴⁹, a lingüista Ana Cano, recoñeceu, ao menos, a variábel da ditongación de [ ] e [ ] tónicos como referencia para trazar no Bierzo e Zamora a fronteira entre galego e asturleonés (Cano, 1998: 8). Porén, no que se refire a Asturias, o seu predecesor, Xosé Lluís García Arias, negou abertamente a posibilidade de definir unha fronteira de referencia entre o asturiano e o galego. García Arias estende o carácter transicional a todas as variedades do occidente asturiano, que considera no seu conxunto unha “lingua de transición” que el denomina “gallego-asturianu” (García Arias, 1997)⁶⁵⁰. A posición de García Arias continúa a ser hoxe en día asumida na ALIA. Así, a súa actual presidenta, Ana Cano, reafirmaba recentemente a autonomía lingüística das falas eonaviegas con respecto ao galego e ao asturiano:

---

⁶⁴⁹ A ALIA créase co obxectivo de investigar as diferentes variedades lingüísticas tradicionais de Asturias, agrupadas baixo o glosónimo “bable” nos seus estatutos, así como fomentar o seu uso habitual e literario e mirar polos dereitos lingüísticos dos seus falantes. A Lei de Uso e Promoción do Bable/Asturiano de 1998 amplía as competencias da ALIA, que se converte en órgano consultivo e asesor da administración do Principado en materia lingüística. No inicio dos anos 1990, a ALIA crea unha *Secretaría Llingüística del Navia-Eo* para exercer as súas competencias nestas comarcas. Para máis información sobre a ALIA: <http://www.academiadelalingua.com/>.

⁶⁵⁰ Esta posición foi contestada por varios especialistas, nomeadamente por Xavier Frías: “En definitiva, os argumentos expostos por García Arias para defender o carácter de híbrido do galego de Asturias non teñen unha fundamentación sólida. Indubidabelmente o galego de Asturias ten certos trazos que son coincidentes co asturo-leonés, mais ao mesmo tempo cómpre ver que outros dialectos asturo-leoneses meridionais presentan trazos inequivocamente galegos, sen que por iso se poña en dúbida a súa natureza. Alén diso, non podemos esquecer que o asturiano occidental ten outra longa serie de elementos que o achegan ao galego e o separan do asturo-leonés, non só no campo semántico, senón tamén no morfosintáctico, de xeito que o contínuum comeza case no centro de Asturias (e García Arias ignora case en todos os momentos que moitas isoglosas propias do galego chegan ata moi dentro de Asturias)” (Frías, 2004: 97).

“[...] l’Academia entende l’eonaviegu como la llingua propia d’esi territoriu, u habrá ser oficial al empar que lo seya l’asturianu en toa Asturias; y qu’examás renunciará a la asturianidá de los conceyos nél asitiaos” (Cano, 2006).

A posición da ALIA, organismo consultivo do goberno asturiano, foi asumida na *Lei de Uso e Promoción do Bable/Asturiano* de 1998 (LUPBA), na que, aínda que se recoñece o complexo xeolectal do Eo-Navia como unha lingua diferente do asturiano, usa a denominación “gallego-asturiano” e non precisa os límites territoriais das dúas linguas asturianas recoñecidas neste texto legal (PPA, 1998a)⁶⁵¹. Por tanto, do punto de vista oficial, o Principado non recoñece o galego como lingua de Asturias, senón unha lingua autónoma deste e de transición co asturiano, o galego-asturiano⁶⁵², e cuxos límites con respecto ao “bable-asturiano” non están claros a nivel administrativo. Para difundir esta posición, a ALIA, co apoio do goberno asturiano e de asociacións eonaviegas, celebra desde 2001 o 24 de maio como *Día das Lletras Gallego-asturianas*, a semellanza das celebracións análogas organizadas pola *Real Academia Galega*

---

⁶⁵¹ No proxecto de lei inicial presentado polo goberno asturiano naquela altura, apoiado polo PP e o Partíu Asturianista, non se prevían medidas ou mencións especiais para as falas eonaviegas. Porén, unha emenda acordada por Izquierda Unida (IU) e o Partido Socialista Obrero Español (PSOE) permitiu introducir o glosónimo “gallego-asturiano”, que nunca se usara antes, para agrupar as variedades tradicionais faladas entre o Navia e o Eo. O lingüista Dámaso Alonso usara “gallego-asturiano” e “gallego-leonés” para designar as variedades de tipo galego faladas en Asturias e León (Meilán, 1994: 63-65). Porén, o sentido que se lle dá no debate parlamentario do proxecto de lei asturiano non é o mesmo. Os partidos que propoñen a emenda consideran claramente que as falas eonaviegas non son variedades da lingua galega. Así, o voceiro do grupo parlamentario de IU, García Valledor, fala do galego-asturiano como unha variedade do asturiano que coñece unha situación sociolingüística “especial”: “[...]nosotros creemos que ye absolutamente necesario y perimportante el que se sitúe en esta forma, de manera explícita, que'l tratamientu qu'esta variedá llingüística del asturianu que ye'l gallego-asturianu tien en esi ámbito territorial asturianu pueda recoyese en el marcu de la llei” (El Fielatu, 2005). Por outro lado, o daquela voceiro socialista, Fernández de la Cera, cualifica o galego-asturiano, non como variedade da “lingua asturiana”, senón como lingua de Asturias, ao mesmo nivel que o asturiano, e autónoma con respecto ao galego: “[...] no puede hablarse aquí de unificación, no se trata aquí de variantes distintas del bable, sino que se trata de una lengua que es el gallego-asturiano, una forma dialectal intermedia entre el gallego y el asturiano, con una gran personalidad, con una gran tradición, con un uso público comparable al castellano -es la única lengua hablada en Asturias tanto como el castellano- [...] reivindicamos aquí, frente al castellano, el respeto a una forma de cultura tradicional de Asturias que ha quedado injustamente marginada pero, en cambio, ahora cuando podemos, marginamos al gallego-asturiano, porque está lejos de los centros de poder, porque no corresponde al modelo del habla central. Se falta aquí al principio en que se basa la defensa de las lenguas minoritarias, ya que el proyecto del Gobierno aplica en este caso la ley del más fuerte, al tomar en consideración únicamente el modelo del centro de Asturias e imponerlo a la comarca Navia-Eo” (El Fielatu, 2005). O texto final da lei de 1998 presenta unha posición aberta e, por tanto, de compromiso entre as dúas posturas. Finalmente, non é a posición asturianista a que acaba prevalecendo nas actuacións das autoridades lingüísticas asturianas, senón a socialista, asumida pola Academia da Llingua Asturiana xa no inicio dos anos 1990.

⁶⁵² Nalgúns documentos oficiais, como o *Plan para la normalización social del asturiano 2005-2007*, úsase tamén a denominación “fala del occidente”, que é a usada habitualmente pola poboación das comarcas do Eo-Navia. No devandito Plan tamén se usa eventualmente a denominación “gallego asturiano”, sen trazo, para o que se contemplan as mesmas medidas de uso e promoción que o asturiano, pero sen precisar nunca exactamente o ámbito territorial dunha ou outra lingua. Para máis información: <<http://www.asturies.com/plannormal.pdf>>.

(RAG)⁶⁵³ e a *Academia de la Lingua Asturiana* (ALIA) para o galego e o asturiano respectivamente (Balseiro, 2001). Ademais, a ALIA organizou xa dúas *Sesiois d'Estudio del Occidente* baixo esta perspectiva isolacionista (Cano, 2006).

Desta posición oficial, tanto do Principado como da ALIA, difire a adoptada por boa parte do movemento asturianista⁶⁵⁴. Así, para este, Asturias constitúe un territorio caracterizado por unha soa identidade cultural e lingüística. Desde esta perspectiva rexéitase, pois, a posibilidade de que no territorio do Principado coexistan varias identidades culturais (D'Andrés, 2000: 42-43). No plano lingüístico, os discursos asturianistas reproducen unha identificación entre territorio e lingua e, así, a defensa da unidade territorial asturiana vai ligada á defensa dunha unidade lingüística e ao rexeitamento da existencia de fronteiras etnolingüísticas no interior Asturias. Isto implica negar a filiación extra-asturiana de calquera fala vernácula do Principado e, por tanto, explica a inclusión na “lingua asturiana” das variedades lingüísticas practicadas ao oeste do Navia. Nesta liña, o *Partiu Asturianista*⁶⁵⁵, no rexionalismo centrista, define estas variedades como dialectos occidentais da “lingua asturiana”, aínda que reconece que se caracterizan polas súas variantes de tipo galego. Na súa páxina de información *L'Asturianista*, defínese do seguinte xeito esta idea de “asturiano”:

“L’asturianu ye una sola llingua que, comu toles del mundu, tien variedades diatópicas, diastráticas y diafásicas. Dientru del asturianu pueden señalarse dos grandes dialectos, el centru-oriental y l’occidental. Otra tradición, más clásica y fecha dende un puntu de vista más dialectolóxico, estrema ente asturianu central, asturianu oriental, asturianu occidental y asturianu gallegu. En xeneral, puede decise que hacia l’oriente aumenten los puntos de contacto col castellanu de Santander (aunque formes de l’asturianu oriental enxértense bien fondo en

---

⁶⁵³ A Real Academia Galega créase na Habana en 1906 co obxectivo de fomentar e defender o uso da lingua galega. Nos seus primeiros anos, a RAG coñece un progresivo distanciamento da institución co galeguismo. A Guerra Civil e o réxime franquista sumen a RAG nunha situación de semi-clandestinidade da que saíra definitivamente en 1977 reconciliada co galeguismo rexionalista. Desde entón, e especialmente desde a aprobación da *Lei de normalización lingüística* (LNL), iníciase nesta institución unha época de intenso traballo de elaboración lingüística (publicación de dicionarios, normas ortográficas e morfolóxicas etc.), a miúdo en colaboración co *Instituto da Lingua Galega*, do que proveñen varios académicos. Para máis información: <<http://www.realacademiagalega.org>>.

⁶⁵⁴ Coa expresión “movemento asturianista” facemos referencia á rede de asociacións e partidos políticos, rexionalistas ou nacionalistas, que teñen como obxectivo principal a promoción e defensa dunha identidade territorial e cultural asturiana.

⁶⁵⁵ O Partíu Asturianista (PAS) creouse en 1985 por iniciativa de Xuan Xosé Sánchez Vicente, antigo militante do PSOE. Un dos obxectivos do PAS é a consecución para o asturiano do status de lingua oficial, así como a de garantir a súa protección e difusión. Durante os anos 1990, o PAS apoia no parlamento asturiano, a Xunta Xeral do Principado, o goberno autonómico do Partido Popular. Con este apoio conseguiu a aprobación en 1998 da Lei de Uso e Promoción do Bable/Asturiano. En 1999, o PAS perde a súa representación na Xunta Xeral e en 2004 asóciase coa Unión Renovadora Asturiana (URAS, formada por antigos militantes do PP) na coalición *Unión Asturianista*. Para máis información: <<http://www.asturianista.as>> e <<http://www.uras.org>>.

Cantabria: finais n^o "-u" , por exemplo), y hacia occidente, los puntos de contacto col gallegu (aunque determinaes formas d'expresión del gallegu lucense son consideraes asturianas polos gallegos máis puristas)" (PAS, 2006)

Neste mesmo texto xustifícase, por tanto, que a norma lingüística estándar nas comarcas galegofalantes de Asturias debe ser a do asturiano e, en consecuencia, a proposta pola ALIA baseada no asturiano central⁶⁵⁶ (PAS, 2006). O nacionalismo de esquerdas, representado principalmente polo grupo *Andecha Astur*⁶⁵⁷, partilla a mesma posición que o rexionalismo. Así, nun dos seus documentos ideolóxicos, *Andecha Astur* afirma claramente que a única lingua de Asturias é o asturiano:

"L'asturianu, coles sos variantes dialeutales, ye la única llingua d'Asturies. La falta d'uniformidá llingüística del asturianu ye una rialidá natural y arriquecedora, que nun esmerez un res la so condición de llingua, pos ye un fenómeno presente en tolos idiomas. Del mesmu mou, ye igualmente natural que les llingües en contacto s'influyan y qu'atopemos fenómenos llingüísticos concretos propios d'una llingua nel territorio d'otra vecina. Esa ye la rialidá llingüística que se da nes llendes d'Asturies y Galicia. Poro, los conceyos asturianos máis occidentales son fasteres de transición llingüística, por mor del contacto ya influencia mutua ente l'asturianu y el gallegu. Les fales de los conceyos máis occidentales tienen asina una especificidá llingüística, con unos rasgos comunes ente eles pero tamén con outros dixebras, pero nun se trata de gallegu, nin de gallegu-asturianu, nin d'astur-gallegu. Lo que se fala nel occidente d'Asturies ye asturiano, coles influencias propias que caractericen a toa fastera de transición llingüística, y amás temos ellí les variantes llingüísticas del asturianu que presentan maior vitalidá y nivel d'usu" (Andecha Astur, 2003).

Polo seu lado, o *Bloque por Asturias* (BAS)⁶⁵⁸, situado tamén no nacionalismo de esquerdas, tamén ten afirmado abertamente a "asturianidade" cultural e política das comarcas do Eo-Navia (BAS, 2005). Finalmente, desde o asturianismo lingüístico non se chega a definir os falares eonaviegos como dialectos do asturiano, aínda que tampouco do galego. Así, a posición de asociacións como a *Xunta pola Defensa de la*

---

⁶⁵⁶ "En resumen, y no relativo a la subdivisión dialectal de la lengua asturiana o asturianu, podemos falar d'una sola llingua con dos grandes dialectos, el centru-oriental y el occidental, nos cuales, a media que nos espurrimos hacia les llingües vecinas hai máis fenómenos de contacto. El dialecto centru-oriental, por otro lado, ye'l faláu pola maior parte de la población asturiana (máis de 800.000 persoas) y funciona como patrón culto de llingua, frente al castellanu, nos sectores máis endoculturados de la población" (PAS, 2006).

⁶⁵⁷ Podemos considerar a Andecha Astur como a principal herdeira do movemento asturianista de esquerdas dos anos 1970, representado polo desaparecido *Conceyu Bable*. Andecha Astur fundouse en 1990 cos obxectivos principais de afirmar o carácter nacional de Asturias, a oficialidade da lingua asturiana e conseguir o recoñecemento do dereito de autodeterminación da poboación asturiana. Até o de agora, esta formación política só conseguiu representantes nalgúns concellos, aínda que está ausente na Xunta Xeral do Principado. A pesar de ser minoritaria, Andecha Astur conta cunha militancia moza e moi activa. Para máis información: <<http://www.andecha.org>>.

⁶⁵⁸ O BAS accedeu á Xunta Xeral do Principado concorrendo en coalición con Izquierda Unida nas últimas eleccións autonómicas de 2003. Na actualidade, apoia e participa co PSOE no actual goberno asturiano. Para máis información: <<http://www.bloque.as>>.

Llingua Asturiana (XDLA)⁶⁵⁹, que encabeza o *Conceyu Abiertu pola Oficialidá* (CAO)⁶⁶⁰ non difire da adoptada pola ALIA e a disposta na LUPBA: o galego de Asturias constitúe unha lingua románica autónoma e de transición entre a galega e a asturiana (D'Andrés, 2000: 42-43).

A posición adoptada oficialmente en 1998 pola administración do Principado de Asturias é, pois, o resultado dunha tensión simbólica que se vive nese territorio, especialmente nas comarcas eonaviegas, e que se foi traducindo nun claro enfrontamento institucional entre Asturias e Galiza. As tensións teñen a súa raíz na primeira metade dos anos 1980. Durante esta época, as comunidades autónomas españolas aproban os seus estatutos de autonomía e algunhas delas, entre elas Galiza e Asturias, comezan a exercer en maior ou menor grao competencias en materia de política lingüística. En 1980, o Consello Rexional de Asturias, predecesor do goberno autónomo, creou a *Academia de la Llingua Asturiana* (ALIA) con facultade para actuar en todo o territorio asturiano, incluídas as comarcas máis occidentais. Polo seu lado, en 1982, o Parlamento de Galiza aproba unha proposición non de lei na que se insta á Xunta de Galiza a cooperar con outros gobernos autónomos para a protección do galego de Asturias, León e Zamora. En 1983, aproba unha *Lei de Normalización Lingüística* (LNL) que eleva a *Real Academia Galega* (RAG), que nos estatutos define abertamente as falas eonaviegas como variedades do galego⁶⁶¹, ao rango de autoridade lingüística en materia de planificación do corpus⁶⁶². Ademais, a LNL galega consagra o seu título quinto ao galego no exterior. No único artigo (21) deste título confíreselle ao goberno galego autoridade, dentro dos marcos estatutario e constitucional, para protexer a lingua

---

⁶⁵⁹ A XDLA creouse en 1984 co obxectivo de defender a lingua asturiana e os dereitos lingüísticos dos seus falantes. Desde entón, realizou numerosas campañas a favor da normalización social do uso do asturiano. Na actualidade, a XDLA é a asociación máis importante de defensa da lingua asturiana. Para máis información: <<http://www.exunta.org>>.

⁶⁶⁰ O CAO creouse en 2004 a iniciativa da XDLA para agrupar todas as asociacións, movementos e organismos favorábeis á oficialización da lingua asturiana. Na actualidade, o CAO ten máis dunha centena de entidades asociadas. Como o seu nome indica, o seu principal obxectivo é o de conseguir o status de lingua oficial para o asturiano. No seu manifesto fundacional estenden esta reivindicación para o “galego-asturiano”, considerada lingua propia e autónoma do occidente de Asturias. Para máis información: <http://www.exunta.org/spip/rubrique.php3?id_rubrique=11>.

⁶⁶¹ O artigo cuarto dos estatutos da RAG, reformados en 2001, expón o seguinte: “Enténdese por idioma galego o propio de Galicia, así coma as súas variantes faladas nos territorios exteriores (Asturias, León e Zamora)” (RAG, 2006).

⁶⁶² A este respecto, a Disposición Adicional da devantida lei estipula o seguinte: “Nas cuestións relativas á normativa, actualización e uso correcto da lingua galega, estimarase como criterio de autoridade o establecido pola Real Academia Galega. Esta normativa será revisada en función do proceso de normalización do uso do galego” (CGG, 1999).

galega falada nos territorios limítrofes con Galiza. A LNL limita as actuacións en materia lingüística fora do ámbito territorial da Xunta de Galiza ao estipulado no artigo 35 do Estatuto de Autonomía de 1981. Isto é, toda actuación da Xunta nestes territorios deberá ser o froito de convenios cos gobernos autónomos do Principado, de Castela e León e de Estremadura (CGG, 1999; Xunta de Galicia, 2006). Estes convenios de cooperación da Xunta de Galiza en materia de política lingüística, especialmente no ámbito do ensino, foron asinados coa Xunta de Castela e León ao longo dos anos 1990. Co Principado asinou unha declaración conxunta en 1990 pero a cooperación en materia de política lingüística nunca se chegou a concretar. Na base desta falta de colaboración encontramos un solapamento competencial de dous poderes autonómicos sobre un territorio que ambos, galego e asturiano, perciben identitariamente de xeito diferente. Así, a Xunta de Galiza, baixo o asesoramento lingüístico da RAG, asume na LNL a responsabilidade de protexer unhas variedades lingüísticas faladas en Asturias que a ALIA e o goberno do Principado non recoñecen como galegas, senón como variedades do bable ou asturiano e, máis tarde, desde o inicio dos anos 1990, como unha lingua autónoma de transición. Por tanto, neste contexto deseñado xa nos primeiros anos 1980, o enfrontamento identitario e institucional entre Galiza e Asturias polas comarcas do Eo-Navia era, ao noso ver, inevitábel

O detonante constituírono os cursos sobre “lingua autóctona” para os mestres de primaria organizados en 1986 pola ALIA e a Oficina de Política Lingüística da Consellaría de Educación, Cultura e Deportes do Principado de Asturias. Nestes cursos, presentábanse as falas eonaviegas como variedades do bable ou asturiano, isto é, desde unha perspectiva asturianista. Nas comarcas do Eo-Navia, isto provocou o rexeitamento de varios mestres da zona, que crearon o *Grupo Eilao* en 1987. Este grupo, que contou desde un principio co apoio explícito do *Instituto da Lingua Galega* (ILG)⁶⁶³ e da *Mesa pola Normalización Lingüística* (MNL)⁶⁶⁴, pasou a se denominar un ano despois *Mesa*

---

⁶⁶³ O ILG créase en 1971 como centro de investigación da Universidade de Santiago de Compostela consagrado ao estudo do galego. Desde a súa creación, realizou investigacións esenciais para a elaboración da lingua galega como o *Atlas Lingüístico de Galicia* ou, en colaboración coa RAG, as *Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego*, base do actual estándar oficial. Alén da súa actividade investigadora, o ILG organiza numerosos cursos e ciclos de conferencias. Para máis información: <<http://www.usc.es/ilgas>>.

⁶⁶⁴ A MNL nace en 1986 tras un congreso sobre linguas minorizadas co obxectivo de defender a lingua galega e de protexer os dereitos lingüísticos dos seus falantes, tanto en Galiza como nas comarcas estremeiras de Asturias, León e Zamora. De feito, a MNL creou unha sección “Galego exterior” centrada na colaboración coas asociacións de defensa das falas galegas estremeiras. Na actualidade, a MNL conta

pola Defensa do Galego de Asturias (MDGA). Os apoios do galeguismo á MDGA mesmo se traduciron en 1998 na aprobación dunha proposición non de lei no Parlamento de Galiza a iniciativa de Esquerda Galega e na que se cominaba ao goberno galego a cooperar coas administracións asturianas e castelano-leonesas na protección do galego falado nas súas respectivas comunidades autónomas. A creación da MDGA, vinculada ao galeguismo e oposta á filiación asturiana dos falares eonaviegos, provocou unha forte reacción negativa no movemento asturianista. Ademais, o escaso apoio que a MDGA encontrou na administración do Principado e na ALIA levárona a contactar en 1989 coa Dirección Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galiza, quen apoia financeiramente a asociación. Estes feitos provocaron o rexeitamento de boa parte da sociedade asturiana e, en particular, do goberno autónomo, que os cualificou de grave intromisión da Xunta de Galiza no ámbito territorial do Principado. Por outro lado, numerosas asociacións de pais de alumnos de centros de ensino eonaviegos tamén expresan neste momento a súa negativa ao ensino optativo nesta zona do estándar lingüístico elaborado en Galiza (Fernández Braña, 1994: 267-276; Fernández Rei, 1994: 237-241, 1998: 15-16).

A chegada de Manuel Fraga á presidencia da Xunta de Galicia, en 1989, parece marcar un punto de inflexión no conflito. Na cimeira autonómica galego-ástur de Taramundi de xuño de 1990, Fraga asina co presidente asturiano un acordo interautonómico no que o Principado se compromete a respectar as variedades do “galego asturiano” (usado sen trazo) e a promovelos, coa colaboración da Xunta de Galiza, en ámbitos como o ensino ou a toponimia. Esa colaboración nunca se efectuou. En setembro de 1990, e ante o anuncio de entrada do galego asturiano nos centros de ensino eonaviegos, a MDGA elabora, en colaboración con lingüistas do ILG, unhas *Normas ortográficas e morfolóxicas del galego de Asturias* baseadas no estándar gráfico elaborado polo ILG e a RAG para a lingua galega. En outubro, o *Consello da Cultura Galega* (CCG)⁶⁶⁵ envíalle ao Ministerio de Educación e Ciencia unha proposta para introducir o ensino do galego nas comarcas galegofalantes de Asturias, León e

---

con milleiros de asociados e constitúe a principal asociación de defensa da lingua galega. Para máis información: <<http://www.amesanl.org>>.

⁶⁶⁵ O Consello da Cultura Galega é un organismo previsto no Estatuto de Autonomía de Galiza de 1981. Constitúese en 1983 e réxese segundo unha lei aprobada no Parlamento de Galiza. Os seus obxectivos son a promoción, estudo e dinamización da cultura galega. Neste sentido, o CCG organiza cursos e encontros, e xestiona un portal web de recursos culturais. Ademais, constitúe un organismo asesor para a Xunta de Galiza. Para máis información: <<http://www.consellodacultura.org>>.

Zamora. En Asturias, a ALIA e a administración asturiana recean da intervención e a presión exercida polas institucións galegas na política lingüística asturiana. Estiman que as normas propostas pola MDGA son demasiado próximas ao padrón ortográfico galego e non as recoñecen⁶⁶⁶. En novembro de 1990, créase a asociación *Xeira* no Eo-Navia para defender a “fala”, glosónimo usado pola maioría de falantes da zona para se referiren ás súas variedades autóctonas⁶⁶⁷. Esta asociación, aínda hoxe activa e apoiada financeiramente polo Principado, denuncia xa nos seus inicios os intentos de “galeguización” da zona e nega a inclusión da “fala” como variedade do galego e tamén do asturiano. Pouco despois, na posta en marcha do ensino optativo das variedades autóctonas nas comarcas eonaviegas, a Consellaría de Educación asturiana adopta a posición de Xeira, xa que esta non cuestiona na zona a exclusividade do goberno asturiano no exercicio das competencias en materia de cultura e política lingüística. Finalmente, en 1993, o Servizo de Política Lingüística do Principado elabora unha *Proposta de normas ortográficas y morfológicas del gal(l)ego asturiano* baseada na norma ortográfica concibida pola ALIA para o asturiano⁶⁶⁸. Estas normas serán as utilizadas até hoxe no ensino e nas publicacións subvencionadas ou editadas polo goberno asturiano e a ALIA, que crea nesa altura a súa *Secretaría Llingüística del Navia-Eo*. En 1995, na reforma dos seus estatutos, a ALIA incluía as comarcas eonaviegas dentro do seu ámbito territorial de actuación. Así, e como acostuma ser habitual nestes casos, a deriva sociopolítica do conflito identitario eonaviego tradúcese nun conflito ortográfico que se prolonga até a actualidade (Fernández Braña, 1994: 276-293; Fernández Rei, 1994: 237-246, 1998: 15-26; García Arias, 1995a: 19).

---

⁶⁶⁶ Segundo Benigno Fernández Braña, responsábel da MDGA naquela altura, a iniciativa da elaboración dunhas normas ortográficas especiais para o galego de Asturias parte da entón denominada Oficina de Planificación Lingüística do Principado de Asturias: “Nos primeiros días de marzo de 1989, Antón García, director da Oficina de Política Lingüística del Principado, acudiu a Eilao pra propoñerlle al Presidente da MDGA empezar a fer unha normativa ortográfica e morfolóxica del galego de Asturias como paso previo pra súa incorporación nas escolas. Propuxo a creación dunha comisión normativa na que tería que estar Antón Santamarina, por ser lingüista natural da comarca abranguida pola MDGA. Todo el falado naquela xuntanza volveuse auga de ovos. A MDGA entregáalle al Director da Oficina de Política Lingüística del Principado parte del borrador dunha normativa que tía redactada pra empezar as negociaciois, pero parece ser que as autoridades de Oviedo non lle fixeron caso a esas normas por seren galeguistas” (Fernández Braña, 1994: 272).

⁶⁶⁷ Xeira, con máis dun centenar de socios, constitúe unha das principais asociacións de defensa da “fala” do Eo-Navia desde unha perspectiva isolacionista con respecto ao galego e ao asturiano. Alén de campañas e iniciativas reivindicativas, Xeira desenvolve un considerábel labor editorial no que aplica as normas ortográficas propostas para a “fala” polo Principado de Asturias. Para máis información: <<http://www.xeira.org>>.

⁶⁶⁸ A MDGA, convidada pola Consellaría de Educación do Principado a participar na elaboración destas normas, auto-excluíuse do proceso, no que si participaron a ALIA e a Universidade de Oviedo, entre outras institucións (Fernández Graña, 1994: 291-292).

Durante os anos 1990, a MDGA pasou a ser evitada, cando non ignorada, pola administración do Principado e as súas autoridades lingüísticas. As repetidas reivindicacións desta asociación, apoiadas polo galeguismo e institucións como o ILG, foron contestadas por Xeira e, sobre todo, desde os medios de comunicación do Principado e o movemento asturianista como tentativas “imperialistas” de galeguizar as comarcas do Eo-Navia. Con todo, os sucesivos gobernos de Manuel Fraga na Xunta de Galiza procuraron evitar enfrontamentos institucionais con Asturias e reduciron significativamente o seu apoio á MDGA. Aínda que as tensións se reproducían periódica e puntualmente, o conflito institucional polas falas eonaviegas foise distendendo paulatinamente. Isto propiciou un achegamento de posicións, tanto do lado galego como do asturiano. Así, no seu ensaio *Llingua y xuiciu* (1998), o sociolingüista Ramón d’Andrés —destacado asturianista, membro da ALIA e actual responsábel do Servizo de Planificación Lingüística do Principado de Asturias— define claramente as falas eonaviegas como variedades da lingua galega⁶⁶⁹:

“[...] convién dexar aclarao que n’Asturies nun hai una sola llingua autóctona, sinón dos: l’*asturianu* o *bable*, qu’ocupa cuasi tol territoriu del Principáu, y el *gallegu*, que na so variedá *gallego-asturiana* (un gallegu de transición al asturianu) fálase na franxa más occidental d’Asturies, entre los ríos Navia y Eo” (D’Andrés, 1998: 19).

D’Andrés sufriu duras críticas desde o asturianismo, en especial desde Andecha Astur, pero isto non impide que noutro texto, *Reivindicación llingüística: unes reflexones* (2000), reafirme a súa posición. Nesta obra, D’Andrés sostén que Asturias é un territorio trilingüe no que se fala galego, aínda que tamén defende o uso do glosónimo “galego-asturiano” para denominar as variedades eonaviegas:

“[...] dentro de la franxa del Navia-Eo fálase gallegu. Lóxicamente, el gallegu del Navia-Eo nun ye como'l de Vigo; ye una variedá (o un conxuntu de variedades) qu’en xunto puen llamase *gallego-asturianu*, nome mui correctu, pues demuestra que se trata precisamente d’un *gallegu de transición al asturianu* [...]. Como'l gallego-asturianu ye una variedá de la llingua gallega, esti fechu nun añade nada a un posible problema de llendes llingüístiques: ellí onde la fala dexa de ser “*bable*” pa convertirse nel gallego-asturianu, ehí mesmo ye onde'l entama'l d’Asturies” (D’Andrés, 2000: 42).

---

⁶⁶⁹ Para D’Andrés, “lingua galega” é sinónimo de galego-portugués, isto é, que para el galego e portugués son variedades dunha mesma lingua románica (D’Andrés, 2000: 40). Por outro lado, D’Andrés reconece o trazado da fronteira lingüística asumido polo ILG e a RAG: “Ha quedar preclaro, entós, que lo que se fala en conceyos como Valdés, Tinéu, Cangas del Narcea o Degaña ye asturianu na so variedá occidental, y que nos conceyos de Navia, Villalón, Allande y Ibias son fronterizos llingüísticamente, de mou que na so parte oriental fálase asturianu occidental y na so parte oeste fálase gallego-asturianu” (D’Andrés, 1998: 19).

Este autor denuncia nesta obra as posicións asturianistas con respecto ao galego de Asturias cualificándoas de demagóxicas e incoherentes. Recoñece como razoábel o interese do galeguismo polo Eo-Navia pero deixa claro que as súas comarcas pertencen ao ámbito competencial do Principado de Asturias:

“Dende’l galleguismo más moderáu (nun me refiero, dende llueu, a los radicales, esos que espurren la galleguidá hasta Avilés) hai un razonable interés pol estáu de la llingua nesa zona. Normal. Esattamente’l mesmu interés que tenemos nós pol asturianu del norte de Lleón o pol de Miranda, por poner un exemplu. Evidentemente, a los asturianistes nun nos corresponde entemetenos nes decisiones políticas de leoneses o mirandeses, pero si tenemos un razonable interés pol estáu en que ta la llingua común neses tierras, y si llegare’l casu —y nes mejores condiciones, claro ta— a ver qué guapu diva a negase a la colaboración entre comunidades autónomas nesi terren. El mieu a Galicia nun xustifica, paezme, el nomar con circunloquios, dexándola sin filiación lingüística, la franxa del Navia-Eo: el Principáu d’Asturies tien potestá sobre la zona gallego-falante, y sobre una zona yoruba-falante, si la hubiere” (D’Andrés, 2000: 43-44)

Do lado galego, acábase recoñecendo abertamente que, tamén en materia de política lingüística, o Eo-Navia pertence ao ámbito territorial do Principado de Asturias e que a Xunta de Galiza só pode actuar nesas comarcas dentro do marco de convenios co goberno asturiano. Así o confirma González Moreiras, Director Xeral de Política Lingüística do último goberno de Manuel Fraga, no momento en que se reaviva o conflito institucional, a finais de 2004 (LVG, 2004a, 2004c). Desta volta, o detonante constitúeo a aprobación por unanimidade no Parlamento de Galiza do *Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega* (PXNLG) en setembro de 2004 (Xunta de Galicia, 2005). Aínda que na elaboración do plano non se consultan as administracións autonómicas veciñas, o PXNLG dedícalle a súa sección sétima ao galego falado no exterior de Galiza, prestándolle unha particular atención ás falas galegas de Asturias, León, Zamora e Estremadura,:

“Outro aspecto que debe ter en conta un plan de normalización lingüística no sector de proxección exterior da lingua é o chamado galego estremeiro, é dicir, o galego falado desde sempre en territorios da antiga Gallaecia que hoxe non pertencen á Comunidade Autónoma de Galicia. Estámonos referindo evidentemente ao galego falado no occidente das provincias de Ovieu, de León e de Zamora. Nestas zonas o galego ten tanta tradición histórica e tanto enraizamento na poboación coma no territorio de Galicia, pero o feito de pertenceren a outras comunidades autónomas produce unha situación deficitaria tanto no recoñecemento dos dereitos lingüísticos dos galegofalantes, como nas medidas de protección e promoción da lingua galega. O galego destes territorios parte dunha situación de desequilibrio evidente con respecto ao da Galicia administrativa: a súa falta de oficialidade. Por iso, nun plan de promoción do galego será necesario propor iniciativas encamiñadas ao recoñecemento dos dereitos lingüísticos dos galegofalantes, e medidas tendentes a asegurar a súa supervivencia e normalización” (Xunta de Galicia, 2005: 257-258).

Ao analizar a situación do galego nestes territorios, o PXNLG subliña como puntos débiles o non recoñecemento neles do galego como lingua oficial e os atrancos postos polas administracións autonómicas asturiana e castelano-leonesa para a defensa e promoción das falas galegas practicadas nos seus ámbitos territoriais. Como punto forte sinálanse o recoñecemento legal da práctica do galego en León e Zamora e a existencia de grupos “concienciados que traballan na defensa da lingua galega” (Xunta de Galicia, 2005: 260). Entre as medidas propostas no PXNLG encóntranse o inicio de conversas co Principado de Asturias e a Xunta de Castela e León para elaborar campañas de promoción do galego nas súas comarcas galegofalantes, aumentar a presenza desta lingua nos seus centros de ensino, facilitar a recepción da *Televisión de Galicia* (TVG) e recuperar nos usos públicos as formas toponímicas tradicionais. Porén, no PXNLG tamén se contemplan actuacións unilaterais da Xunta de Galiza fóra do seu ámbito territorial como o apoio ás organizacións que traballan pola promoción do galego nas comarcas galegofalantes de Asturias, León e Zamora, a organización nelas de eventos “de prestixio” nos que se use esta lingua, a elaboración de campañas para fomentar a transmisión lingüística no seo das familias galegofalantes ou mesmo a creación pola TVG de “programas territoriais propios” especiais para estas zonas (Xunta de Galicia, 2005: 267-271). A proposta destas medidas unilaterais provocou unha reacción negativa en Asturias e Castela e León, pero sobre todo na primeira (LVG, 2004b). Nos últimos meses de 2004, esta polémica sobre o PXNLG galego viuse acrecentada pola decisión da RAG de incluír entre os seus novos membros destacados defensores da lingua galega en Asturias, León, Zamora e Cáceres⁶⁷⁰. Para o seu acto de ingreso, celebrado na Coruña en decembro de 2004, a RAG convida os alcaldes das comarcas galegofalantes veciñas a Galiza (Pérez, 2004).

As reaccións de asociacións e institucións en Asturias non se fixeron agardar. A aprobación do PXNLG levou a presidenta da ALIA, Ana Cano, a lle dirixir unha carta ao presidente do Principado de Asturias, Álvarez Areces, para lle chamar a atención sobre a galeguización lingüística e cultural do Eo-Navia e criticar a pasividade do goberno asturiano ante as inxerencias da administración e as institucións galegas nun ámbito territorial que lles é alleo (LVG, 2004b). Desde o propio goberno asturiano, Ramón D’Andrés, xefe da Oficina de Política Lingüística e, como vimos, partidario do

---

⁶⁷⁰ Trátase en concreto de Carlos Varela Aenlle, presidente da asociación asturiana Abertal, de Héctor Silverio, do Bierzo, de Felipe Lubián, deputado nas Cortes de Castela e León e principal defensor do galego nas Portelas, e de Domingo Frades, estudoso do galego do Val do Xálama (Pérez, 2004).

recoñecemento do galego como lingua cooficial no Eo-Navia, lembra que as competencias sobre o galego asturiano son exclusivas do goberno do Principado e que non é posíbel aplicar nas comarcas asturianas onde este se fala un plano de normalización lingüística elaborado polo Parlamento de Galiza. D'Andrés considera, ademais, que a actuación da RAG en decembro de 2004 non é “institucionalmente razoábel” e ve nela unha “falta de tacto” (Pérez, 2004). Para rebaixar a tensión, González Moreiras, Director Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galiza naquela altura, recoñece a exclusividade competencial do goberno asturiano sobre o Eo-Navia admitindo que a Xunta non pode actuar nestas comarcas de xeito unilateral (LVG, 2004a, 2004b). A pesar deste recoñecemento por parte do goberno galego, os contactos posteriores entre os departamentos de política lingüística a un e outro lado do Eo non chegaron a se concretar nun acordo de colaboración nesta materia (LVG, 2004c).

Entrado 2005, o conflito lingüístico galego-asturiano non acalmou senón que se recruou. Xa antes das eleccións galegas de maio dese ano, o *Partido dos Socialistas de Galicia* (PSdG-PSOE) presenta no Parlamento desta comunidade autónoma, e sen llo consultar a partidos ou institucións asturianas, unha proposta para que a Xunta promova o galego no Eo-Navia mediante unha serie de medidas unilaterais, entre as que se encontraban o apoio ás asociacións galeguistas destas comarcas e o financiamento de estadías vacacionais da mocidade eonaviega en Galiza co obxectivo de familiarizala coa cultura deste territorio. Isto provocou de novo a protesta do asturianismo, de varios alcaldes do Eo-Navia e de asociacións asturianistas de defensa da “fala” como Xeira. Á reacción do asturianismo seguiu a da asociación eonaviega *Abertal* a través do seu presidente, o tamén académico da RAG, Carlos Varela Aenlle. Este denuncia os ataques contra o galego de Asturias así como as inxerencias da ALIA, coa complicidade de Xeira, nunha rexión asturiana que, segundo Abertal, é de lingua galega. Finalmente, a só unhas semanas das eleccións autonómicas en Galiza, o PSdG-PSOE cede ante as presións e acaba por retirar a súa proposta parlamentaria en boa medida para evitar que o conflito galego-asturiano fixese entrar no debate electoral a política lingüística e a cuestión territorial (LVG, 2005a).

As eleccións galegas de xuño de 2005 supoñen unha mudanza no goberno da Xunta de Galiza, que se torna bipartito cunha coalición entre o PSdG-PSOE e o *Bloque Nacionalista Galego* (BNG). Co acordo de goberno asinado entre as dúas forzas políticas, a defensa da lingua e a cultura de Galiza pasa a constituír unha prioridade para

o executivo. Este eleva o departamento de política lingüística, asignado a Marisol López, ao rango de Secretaría Xeral dependente directamente do Presidente, o socialista Emilio Pérez Touriño. Dentro dese compromiso de defensa da lingua galega encóntrase o apoio ás asociacións que perseguen este obxectivo en Asturias, León, Zamora e Cáceres, tal e como se estipulaba no PXNLG galego. Tras o verán de 2005, dúas iniciativas do movemento galeguista e vinculadas co executivo galego van tensar aínda máis as relacións entre Galiza e Asturias: a proposta elaborada polo BNG para a reforma do Estatuto de Autonomía de Galiza e a candidatura do patrimonio inmaterial galego-portugués perante a UNESCO para a súa declaración como Patrimonio Cultural Inmaterial da Humanidade⁶⁷¹.

En 2005, varias asociacións eonaviegas súmanse á candidatura do patrimonio inmaterial galego-portugués⁶⁷². En agosto dese ano, a asociación San Tirso do Eo, que se suma á iniciativa, organiza en Abres un acto de promoción da candidatura galego-portuguesa ao que acudiu Fernando Blanco, conselleiro de Innovación e Industria da Xunta de Galiza, e que contou coa presenza dun membro da administración asturiana, Eduardo Lastra, director do Instituto de Desenvolvemento Rural de Asturias (EP, 2005). A celebración deste acto, así como a inclusión das comarcas eonaviegas na candidatura galego-portuguesa, provoca de novo a reacción irada do movemento asturianista, da ALIA e mesmo de membros do goberno do Principado, que cualifican estes feitos de “imperialistas”. En concreto, a ALIA envíalle unha carta de protesta ao Director Xeral da UNESCO e, meses despois, xa en xuño de 2006, o goberno asturiano anuncia que promoverá perante este organismo unha candidatura propia, autónoma da galego-portuguesa, e na que se incluírá o patrimonio oral eonaviego (Pérez, 2006; Vieiros, 2006). A reacción en Asturias contra a candidatura galego-portuguesa contrasta coa que se deu en Castela e León. Aquí, a candidatura obtivo o apoio expreso de todas as asociacións e organismos implicados na protección e a promoción da lingua e cultura

---

⁶⁷¹ A iniciativa desta candidatura galego-portuguesa partiu en 2002 do proxecto radiofónico *Ponte...nas ondas!*, no que participan diferentes centros escolares galegos e portugueses. A ela sumáronse numerosas entidades galegas e lusas, entre as que se encontran, entre outras, a Xunta e o Parlamento de Galiza, o CCG, a RAG ou os ministerios portugueses de agricultura, educación e cultura. A UNESCO desbotou en 2006 a candidatura galego-portuguesa por falta de concreción e, probablemente, tamén polas protestas das institucións asturianas. Na actualidade, os promotores da iniciativa están a redefinila para volveren concorrer na próxima convocatoria da UNESCO. Para máis información: <<http://www.opatrimonio.org>>.

⁶⁷² Entre estas entidades eonaviegas que aopían a candidatura galego-portuguesa perante a UNESCO encóntranse as asociacións Abertal, *San Tirso del Eo* (Abres) e *Os Castros* (Taramundi), así como a dirección do *Museo Etnográfico de Grandas de Salime* (PGL, 2005).

galegas⁶⁷³. No plano institucional, a candidatura galego-portuguesa contou mesmo co apoio co *Consello Comarcal do Bierzo* (CCB)⁶⁷⁴, que recoñece abertamente o galego como lingua desta comarca leonesa. Alén das protestas efectuadas por algunhas organizacións leonesistas como *Conceyu Xoven*, nin o goberno nin as institucións culturais de Castela e León se posicionaron en contra da mesma.

En decembro de 2005, coa polémica sobre o patrimonio inmaterial galego-portugués aínda de actualidade en Asturias, o BNG presentou a súa proposta para a reforma do Estatuto de Autonomía de Galiza. Á diferenza do Estatuto en vigor, esta proposta de reforma do BNG recoñece, aínda que implicitamente e sen concretalo territorialmente, que o galego é a lingua propia das comarcas occidentais das comunidades autónomas veciñas. Así, no texto nacionalista fálase de “zonas galegofalantes do exterior de Galiza” (Artigo 3, parágrafo 10) e de “comarcas limítrofes de fala galega” (Disposición final segunda). Ademais, establece entre os deberes da Xunta de Galiza a defensa e a promoción do galego falado nestas comarcas (BNG, 2005). Isto non supón un problema en Castela e León, xa que, como vimos, o seu propio Estatuto de autonomía recoñece a existencia de comarcas de tradición galegofalante e a súa administración autonómica ten asinado xa varios convenios de colaboración coa Xunta de Galiza en materia de política lingüística. Porén, como vimos, en Asturias non se recoñece a existencia de comarcas galegofalantes. Aquí, a interpretación da LUPBA é a de considerar o galego de Asturias como unha lingua románica autónoma da de Galiza e sobre a que o Principado de Asturias ten competencias exclusivas. Nesta liña, a reforma proposta polo BNG volve ser vista no Principado como unha inxerencia institucional e territorial.

O que realmente provocará as maiores protestas en Asturias é o contido da disposición final terceira da proposta do BNG, onde se prevé a anexión a Galiza dos concellos limítrofes en virtude das súas características etnolingüísticas⁶⁷⁵. Aínda que desde o BNG se insistise en que esta anexión só se efectuaría de xeito voluntario, isto é,

---

⁶⁷³ Para máis información ao respecto: <<http://www.bierzocultura.org/prg17905.htm>>.

⁶⁷⁴ A creación do CCB apróbase en 1991 nas Cortes de Castela e León. Regulado pola *Lei da Comarca do Bierzo*, o CCB asume competencias en diferentes materias, moitas aínda sen desenvolver. Para máis información: <<http://www.ccbierzo.com>>.

⁶⁷⁵ “Poderán incorporarse a Galiza aqueles concellos limítrofes de características históricas, culturais, económicas e xeográficas análogas, mediante procedementos democráticos que serán regulados por lei” (BNG, 2005: 45-46).

a petición dos concellos interesados, as administracións asturiana e castelano-leonesa, incluídos os seus presidentes, criticaron abertamente a proposta⁶⁷⁶. En Asturias, estes aspectos da proposta do BNG non fan máis que avivar un conflito institucional e identitario que, como sabemos, xa viña de vello. No caso de Castela e León, o texto nacionalista recupera a polémica suscitada no verán de 2000 por parte dalgúns concellos galegofalantes de León (Veiga de Valcarce, Trabadelo, Balboa, Varxas e Corullón), que ameazaran con solicitar a anexión a Galiza se a Xunta de Castela e León non atendía as súas demandas de infraestruturas e servizos⁶⁷⁷ (Carreira, 2000). Como resposta ás críticas institucionais á súa proposta estatutaria, o BNG diríxese por carta aos presidentes de Asturias, Vicente Álvarez Areces, e de Castela e León, Juan Vicente Herrera, pedíndolles unha rectificación e insistindo en que o BNG non ten ningunha ambición territorial fóra de Galiza. Álvarez Areces responde, de súa vez, rexeitando os argumentos lingüísticos do BNG e pedindo un informe ao Consello Consultivo asturiano para analizar as implicacións legais e territoriais do texto proposto polos nacionalistas galegos. Por outro lado, no Eo-Navia, sucédense as declaracións contrarias de alcaldes e asociacións como Xeira⁶⁷⁸. Finalmente, o 15 de decembro de 2005, a Xunta Xeral do Principado, o parlamento asturiano, aproba por unanimidade unha declaración na que se afirma a asturianidade do Eo-Navia como unha cuestión irrenunciábel e define as falas eonaviegas como parte do patrimonio cultural asturiano⁶⁷⁹. No mesmo mes, apróbase o *Plan para la Normalización Social del Asturiano 2005-2007* (PNSA) que contempla para o galego-asturiano as mesmas medidas de protección e difusión que para o asturiano sen mencionar, como si fai o

---

⁶⁷⁶ Curiosamente, este punto da reforma estatutaria proposta polo BNG tamén se contempla nunha disposición similar do Estatuto de autonomía de Castela e León. Neste texto tamén se prevé a incorporación de territorios veciños, en especial de Cantabria e a Rioxa, autonomías uniprovinciais que noutroira fixeran parte da rexión de Castela A Vella (LVG, 2005g).

⁶⁷⁷ Cómpre lembrarmos que naquela altura Castela e León tamén se vira enfrontada co goberno vasco pola tentativa de anexión do Condado de Treviño a Euskadi.

⁶⁷⁸ As mostras de protesta contra a proposta do BNG tamén foron significativas nas comarcas galegofalantes de León e Zamora, aínda que aquí os responsábeis políticos e as asociacións culturais tamén expresaron en moitos casos o seu desexo de protexer e promover o galego nos seus concellos (LVG, 2005f).

⁶⁷⁹ O texto da resolución di o seguinte: “La Junta General del Principado de Asturias declara que la asturianía social y cultural del territorio asturiano del Navia-Eo es incuestionable y que tanto la lengua asturiana como la fala forman parte irrenunciable del patrimonio cultural asturiano y que como tal patrimonio ha de ser atendido, protegido y transmitido a las generaciones futuras por las instituciones que el pueblo asturiano se ha dado a sí mismo, por lo que se debe evitar cualquier acción negativa, sea esta proveniente tanto de otras administraciones como de asociaciones o grupos sociales, y especialmente aquellas que puedan poner en tela de juicio tal asturianía” (JGPA, 2005).

PXNLG, a necesidade de colaborar coa Xunta de Galiza (Asturies.com, 2005; LVG, 2005b, 2005c, 2005d, 2005e, 2005f, 2005h, 2005i, 2005l).

Por tanto, a só unhas semanas da cimeira autonómica galego-asturiana que se había celebrar en Santiago en xaneiro de 2006, a tensión institucional non mingua. Aínda que se evita incluír na axenda oficial da cimeira o conflito lingüístico entre Galiza e Asturias, na realidade esta reunión serve para limar asperezas entre ambos os gobernos autónomos. Así, tras a cimeira, Touriño e Areces declaran dar por superadas as diferenzas⁶⁸⁰ e Anxo Quintana, vicepresidente galego e máximo responsábel do BNG, recoñece o sentimento de asturianidade da maioría dos galegofalantes do Eo-Navia⁶⁸¹. Porén, a asociación Abertal lembra que o conflito lingüístico galego-asturiano si existe xa que tanto o PXNLG como os propios estatutos da RAG facultan a esta e á Xunta de Galiza para actuaren no occidente de Asturias en defensa do galego (LVG, 2006a, 2006b). En efecto, a cimeira galego-asturiana de xaneiro de 2006 non parece traducirse nunha superación do conflito e as partes implicadas, especialmente as academias e as asociacións de defensa da lingua, manteñen o asaño nos seus discursos. Así, na celebración do *Día das Letras Asturianas*, o 5 de maio de 2006, a ALIA incorporaba como académico numerario o escritor eonaviego Manuel García Galano e, no seu discurso institucional, a súa presidenta reafirmou a consideración do galego-asturiano como unha lingua autónoma do galego así como a asturianidade dos concellos onde se fala⁶⁸² (Asturies.com, 2006a; LVG, 2006c):

“Nun quiero dexar d’afitar, otra vegada, que l’Academia entiende l’eonaviegu como la llingua propia d’esi territoriu, u habrá ser oficial al empar que lo seya l’asturianu en toa Asturias; y qu’examás renunciará a la asturianidá de los concejos nél asitiaos. Inda más, l’Academia persabe, nesti sen, que dellos sectores minoritarios asturianos o, meyor, dellos asturianos taríen dispuestos a asumir la galleguización llingüística y cultural del territoriu d’Entrambasaguas como tributu a pagar p’alagamar una hipotética oficialidá de la llingua asturiana. Pues bien, damos equí anuncia solemne qu’estes postures y los sos patrocinadores tendránnos siempre radicalmente a la escontra y que l’Academia siempre entenderá a Asturias como una unidá histórica, social, política y cultural incuestionable.” (Cano, 2006)

---

⁶⁸⁰ En conferencia de prensa, ambos os presidentes chegan mesmo a negar a existencia de conflitos en materia de política lingüística entre Galiza e Asturias e afirman que ningún dos executivos ten votande de crealos (LVG, 2006a).

⁶⁸¹ Así e todo, este lembra que a poboación eonaviega comparte coa galega a práctica dunha lingua común (LVG, 2006a). Isto é, ao noso ver, Quintana acepta o sentimento de asturianidade no Navia-Eo pero, de xeito implícito, non recoñece a autonomía lingüística das falas eonaviegas con respecto ao galego tal e como estipula a LUPBA e sostén a ALIA.

⁶⁸² Lonxe do ton conciliador dos presidentes autonómicos, Ana Cano tamén se refire á argumentación lingüística do galeguismo cualificándoa de cega e interesada (Cano, 2006).

Este discurso coincide en Asturias co debate sobre a reforma do Estatuto de autonomía e sobre a conveniencia de recoñecer o asturiano e a fala como linguas cooficiais. De feito, o discurso céntrase na reivindicación da oficialidade estatutaria para as linguas do Principado e nel Ana Cano parece deixar ver cal será a posición da ALIA con respecto ao ámbito territorial de aplicación da cooficialidade. Así, na afirmación de que a ALIA entende “l’eonaviegu como la llingua propia d’esi territoriu, u habrá ser oficial al empar que lo seya l’asturianu en toa Asturias”, pensamos que non sería destinado interpretarmos que para a ALIA o galego-asturiano debe ser oficial só nas comarcas onde se fala mentres que o asturiano o será en toda Asturias⁶⁸³. Sen dúbida, esta sería unha proposta que sería difícil de dixerir para o movemento galeguista, e en particular para o nacionalismo.

As recentes polémicas sobre os falares eonaviegos deixaron nas comarcas onde se falan un clima de aberto enfrontamento entre as principais asociacións que o promoven e defenden. Por un lado, a asociación Abertal, de orientación galeguista, afirma que o Eo-Navia non debe facer parte do ámbito territorial da ALIA, a quen acusa de se aliar co asturianismo radical para difundir nestas comarcas un nacionalismo ástur no que se vinculan os conceptos de unidade lingüística e integridade territorial. Ademais, Abertal sinala a asociación Xeira como cómplice da ALIA (LVG, 2006c). Polo seu lado, Xeira verte acusacións similares contra a administración galega, o movemento galeguista e a asociación Abertal (Díaz, 2006). O presidente desta asociación, X.G. Menéndez, afirmaba o seguinte con contundencia a propósito das polémicas iniciativas galegas de finais de 2005:

“Nun falamos gallego, Galicia nun ten nada que dicir, y non sólo porque esto sía administrativamente outra comunidade. El futuro da llingua que se fala nel Navia-Eo decídenlo os seus falantes a través das súas asociacións y das súas institucións académicas y políticas” (Menéndez, 2005).

En xuño de 2006, a responsábel do departamento de política lingüística da Xunta de Galiza, Marisol López, recoñece perante o parlamento galego que as relacións co Principado con respecto á lingua son difíciles debido ao non recoñecemento por parte da administración asturiana da práctica do galego no Eo-Navia. López admite que a Xunta de Galiza tentou establecer contactos co goberno do Principado tras a crise de

---

⁶⁸³ Isto significaría recoñecer en Asturias dúas rexións en materia de política lingüística: unha bilingüe (asturiano/castelán) e outra trilingüe (asturiano/galego-asturiano/castelán). Do punto de vista da xerarquía xeolingüística, isto traduciríase nunha situación similar á que presentan Cataluña e o enclave occitanófono do Val de Arán.

decembro de 2005 para chegar a acordos sobre esta cuestión pero sinala que administración asturiana está a adiar as conversas. No caso de Castela e León, López subliña que as relacións en materia de política lingüística son boas, o que fai pensar que a polémica xerada pola proposta do BNG non vai afectar o marco de colaboración entre Galiza e esta comunidade autónoma (Asturies.com, 2006c). Así e todo, nese mesmo mes de xuño, o Partido Popular de Castela e León propón, no debate sobre a reforma do Estatuto de autonomía desta comunidade, que o novo texto estatutario blinde a delimitación territorial da mesma para evitar eventuais segregacións. O PP castelano-leonés reconece na presentación da súa proposta que esta constitúe unha protección fronte aos intereses expansionistas de Galiza e o País Vasco (S.E., 2006)⁶⁸⁴. Por outro lado, desde finais dos anos 1990, tanto o leonesismo político como o lingüístico, relacionado co asturianismo, veñen denunciando nos medios de comunicación locais o que consideran inxerencias no Bierzo e nas Portelas das autoridades lingüísticas galegas. Algunhas asociacións como a organización xuvenil *Conceyu Xoven* falan abertamente no seu web de “expansionismo imperialista do nacionalismo galego”⁶⁸⁵.

Na actualidade, a fronteira lingüística entre o galego e o asturleonés proposta pola maioría dos especialistas só se reconece de xeito oficial en Castela e León. En Asturias a situación é ben distinta e, alén da fronteira aquí descrita, téndese a conformar unha nova ao longo da fronteira administrativa entre Galiza e Asturias. A pesar de que en Galiza non se admita oficialmente a existencia dunha fronteira lingüística coincidente cos seus límites territoriais co Principado, o certo é que esta é cada vez máis real: non só nas representacións lingüísticas dunha parte considerábel da poboación eonaviega, no plano ortográfico ou, en xeral, no das políticas lingüísticas aplicadas a un e outro lado do Eo, senón sobre todo a nivel xurídico. Toda unha serie de textos legais e planos de goberno asturiano —a LUPBA, o PNSA ou a resolución da Xunta Xeral do Principado de decembro de 2006, entre os máis importantes— así o establecen, ao mesmo tempo que recoñecen que Asturias é un territorio trilingüe no que asturiano e galego-asturiano deben gozar do mesmo grao de protección e promoción. Visto o acontecido en 2005 e a reacción anti-galeguista en importantes organismos e

---

⁶⁸⁴ En Asturias, a mesma medida de blindaxe territorial no novo texto estatutario foi anunciada xa en decembro de 2005 polo presidente Álvarez Areces (Rivera e Tamargo, 2005).

⁶⁸⁵ Ademais de *Conceyu Xoven*, tamén teñen feito declaracións nesta liña representantes de *Unión del Pueblo Leonés* e da asociación berciana *El Toralín*. Falaremos polo miúdo destas tres entidades máis adiante.

institucións asturianas, é bastante probábel que todo isto se acabe reafirmando dalgún xeito no futuro Estatuto de autonomía do Principado que se está a debater. Se aínda non existe a certeza de que o actual proceso de reforma estatutaria conclúa nunha oficialización do galego-asturiano como lingua ao lado do asturiano e distinta do galego, si nos parece máis que probábel a introdución dunha mención explícita das dúas linguas tradicionais de Asturias no texto final. Sendo aínda percibido o galeguismo como unha ameaza seria para a integridade territorial de Asturias, a necesidade de neutralizar os seus argumentos lingüísticos ben pode levar a que o glosónimo escollido de entre os varios empregados —galego-asturiano, fala (de occidente) ou eonaviego— tenda a reforzar a posición de que as falas do Eo-Navia non fan parte da lingua galega. Ademais dos enfrontamentos dialécticos entre os movementos galeguista e asturianista que isto volvería carrexar, unha reforma nesta liña tamén implicaría recoñecer definitivamente a existencia dunha fronteira etnolingüística no interior de Asturias, o cal aínda non é aceptado por unha parte do movemento asturianista. Isto resgardaría eficazmente a integridade territorial do Principado e, por suposto, evitaríalles ao goberno asturiano e á ALIA tomar en consideración a Xunta de Galiza e a RAG en materia de política lingüística. Sen dúbida, do punto de vista da investigación, este conflito ofrece unha excelente oportunidade para observarmos como, a calquera escala, os intereses de poder e certas posicións identitarias con respecto ao territorio poden levar á aparición de novas fronteiras lingüísticas mesmo en contra das evidencias científicas achegadas pola lingüística.

11.1.b. A fronteira lingüística entre o asturleonés e o castelán

Polo leste, a fronteira do dominio lingüístico asturleonés co do castelán tampouco é tallante, senón que constitúe un contínuum de variedades no que se pasa gradualmente dun dominio para outro. Así, en Cantabria, León, Zamora e Salamanca, conforme imos do leste para o oeste, as variedades lingüísticas tradicionais van presentando cada vez máis variábeis de tipo asturleonés. Polo contrario, en dirección leste, as variedades van presentando cada vez máis trazos de tipo castelán. Na realidade, trátase dun contínuum evanescente. A expansión do castelán cara ao oeste nestas terras, cuxo inicio se data xa durante a Idade Media, orixinou a alteración do contínuum linguolectal inicial, semellante á que encontramos no Maine e no Anjou. Por tanto, esta foise superpondo ao contínuum romance preexistente alterándoo coa progresiva castelanización das variedades orientais e meridionais do dominio asturleonés, as cales

presentaban xa máis similitudes coas castelás que o resto de falas deste conglomerado xeolectal⁶⁸⁶.

TÁBOA 19. PRINCIPAIS VARIÁBEIS DIFERENCIADORAS ENTRE VARIEDADES CASTELÁS E ASTURLEONESAS

VARIÁBEL	CASTELÁN	ASTURLEONÉS
Ditongación de [ ] romance inicial	y, eres, es, eras	ya, yes, ye, yeres ~ yeras
Mantemento dos ditongos ante palatal	castillo, ojo	castiellu, güeyu
Non ditongación romance ante nasal	puente, bueno	ponte, bonu
Mantemento de [i] átono final	este, dije, supe, bebe	esti, dixi, supi, bebi
Conservación ou aspiración de [f] inicial	hierro, hacer	fierru ~ h ierru, facer ~ h acer
Palatalización de [l] inicial	luna, lobo	lluna, llobu
Palatalizacións romances en [ ]	gente, jueves, caja	xente, xueves, caxa
Palatalización de [lj], [kʰl] e [gʰl] romances	mujer, ojo, teja	muyer, güeyu, teya
Terminación latina [-INUM] en <-ín>	camino, vecino	camín, vecín
Morfema de xénero masculino [u]	fuego, abogado, lagarto	fueu, abogáu, llagartu
Morfema de xénero neutro en [o] dos adxectivos pospostos ao nome ⁶⁸⁷	la gente guapa la leche bebida	la xente guapo la lleche bebío
Terminación [i] do plural no imperativo	bajad, bebed, fundid	baxái, bebéi, fundíi
Caída do [r] final nos infinitivos seguidos dun pronome enclítico	hacerlo, contaros, darle	facelo ~ h acelo, contavos, da-y
Uso do artigo definido cos adxectivos posesivos	mi libro, tu casa vuestro dinero	el mio llibru, la to casa el vues(tr)u dineru
Contraccións do artigo definido	por la, con el, en los	pola, col, nos
Énclise dos pronomes átonos ⁶⁸⁸	me habló, os saludan	falóme, salúdanvos
Inexistencia de tempos verbais compostos	he bajado, había hablado	baxé, falara

⁶⁸⁶ Esta opinión non é compartida por todos os especialistas. Así, Jesús Neira opina que na realidade nunca houbo unha fronteira entre o asturleonés oriental e o castelán porque ambas as dúas sempre fixeron parte dun mesmo sistema lingüístico: “Las dificultades que han encontrado los investigadores para reconstruir los antiguos límites del leonés por oriente no se deben a que éstos hayan sido borrados por el bañase del castellano sobre las hablas autóctonas. La causa fundamental es otra: no han existido verdaderas fronteras lingüísticas entre el leonés y el castellano. Las hablas leonesas orientales y las hablas castellanas próximas han coincidido en lo fundamental desde los orígenes. Las pequeñas divergencias que hoy podemos observar internamente son producto de distinto ritmo evolutivo y nunca oponen globalmente los dos dominios lingüísticos” (Neira, 1989: 221).

⁶⁸⁷ Este fenómeno, coñecido como “neutro de materia”, tamén se dá nos adxectivos demostrativos e indefinidos, así como pronomes persoais e interrogativos, p.ex.: *la xente too* (a xente toda), *la carne esto* (a carne esta), *da-y la ropa esto* — ¿cuálo? (dálle a roupa esta — cal?), *la carne preparólo al fornu ya la lleche ferviólo nun cazu*. O neutro de materia, inexistente nas variedades asturleonesas occidentais, coñécese alén do dominio asturleonés, nunha ampla zona que se estende do Nalón até o Nervión (País Vasco) e, cara ao sur, por parte da meseta castelá (ALA, 1998: 89-90; Cano, 1995: 27)

⁶⁸⁸ Ao igual que nas variedades galego-portuguesas europeas, a énclise e próclise dos pronomes átonos están suxeitos a unha serie de regras sintácticas (ALA, 1998: 363-369).

Os trazos de tipo asturleonés prolónganse cara ao sur por toda a Estremadura occidental. Así, por exemplo, moitas variedades tradicionais estremeñas presentan aínda fenómenos como a aspiración do antigo [f] inicial, tamén característica das falas asturleonesas orientais. Isto débese a que estas terras foron incorporadas durante a Idade Media ao Reino de León na súa expansión territorial. Esta expansión chegou ao seu máximo nos inicios do século XIII. En xeral, nesta metade occidental de Estremadura, as variábeis de tipo leonés, aínda que en desuso, son máis numerosas e practicadas conforme se avanza para o norte. Así, son as falas tradicionais das serras meridionais como as Hurdes, pertencentes ao Sistema Central, onde mellor se conserva esa tradición lingüística asturleonesa (Álvarez Martínez, 1996; Viudas, 2002).

A partir o século XIII, e de xeito claro xa no XIV, o castelán foi exercendo a súa influencia sobre as variedades asturleonesas dos actuais territorios de Asturias, Cantabria, León, Zamora e Salamanca. Esta influencia maniféstase xa nos textos medievais escritos en romance asturleonés (Cano, 1999: 111; García Arias, 1991, 1995a: 13, 1995b: 46). García Arias establece a seguinte cronoloxía para o proceso de castelanización do Reino de León:

“A finales del siglo XIII la influencia castellana va a ser cada vez más perceptible. Tal influjo se manifiesta primeramente en las tierras orientales del reino y, posteriormente, en las sureñas que, a su vez, van a ser agentes castellanizadores de nuestro territorio del norte. León-capital estaría castellanizada en el XIV. Sin embargo en los documentos originales de Asturias ese fenómeno empieza a ser notable en el último tercio, aunque todavía a finales del XV es posible detectar rasgos gráficos debidos a la tradición asturiana” (García Arias, 1995b: 46).

A prolongada influencia cultural e política de Castela provocou nas falas endóxeas de tipo asturleonés a entrada de numerosos elementos lingüísticos casteláns e a perda progresiva de formas propias. Iniciouse, pois, un proceso de converxencia ou disolución lingüística no castelán que veu acompañado de mudanzas na percepción lingüística dos falantes (García Arias, 1995b: 46). Estes efectos da castelanización son máis evidentes en Cantabria, León, Zamora e Salamanca, onde o proceso foi máis temperán. Así, hai uns anos, os datos do *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Cantabria* (ALECan) (Alvar, 1995) mostraban que os trazos asturleoneses das falas rurais cántabras apenas eran usados xa polos informantes. Estes trazos⁶⁸⁹ mantíñanse no uso nas comarcas máis occidentais e próximas a Asturias: Liébana e Saja-Nasa (Nuño, 1996). A veciñanza de Castela e o papel de Santander como centro rexional de difusión

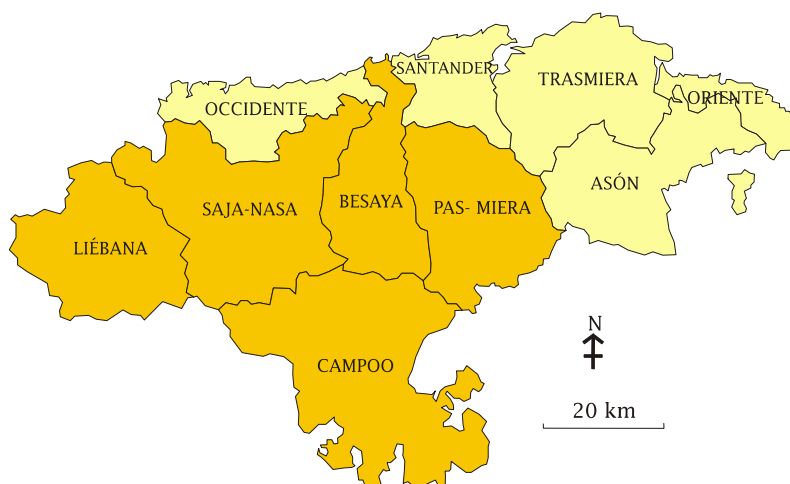
---

⁶⁸⁹ En especial, o mantemento da aspiración en [h] ou [x] do [f] inicial, o morfema [u] para o masculino e o neutro de materia (Nuño, 1996).

do castelán explican a profunda castelanización da maioría das comarcas cántabras. Lembremos ademais que Cantabria, inicialmente pertencente a Asturias e León tras a caída do Reino Visigodo, constituíu desde vello a saída de Castela ao mar. Así, até finais do século XV, os portos cántabros de Santander, Castro-Urdiales, Laredo e San Vicente de la Barquera xogaron un papel esencial nas relacións comerciais de Castela cos territorios da Europa atlántica. A importancia comercial dos portos cántabros mantívose nos séculos posteriores e, xa a finais do XIX, a costa de Cantabria pasaba a ser un dos primeiros destinos turísticos españois, xunto con outros puntos do litoral do norte peninsular. Todo isto explicaría o feito de que sexan as falas costeiras as que presenten na actualidade menos trazos lingüísticos de tipo asturleonés no ALECan.

MAPA 74. COMARCAS MONTAÑESAS DE CANTABRIA

Comarcas de tradición lingüística montañesa

Elaboración propia

As comarcas occidentais interiores son, como dixemos, as que presentan en Cantabria unha maior vitalidade dos elementos asturleoneses nas prácticas lingüísticas da poboación rural. As comarcas de Liébana, do Saja e do Nasa foron tradicionalmente comarcas organizadas ao redor de vales de montaña, afastadas de Santander. Por outro lado, este occidente cántabro presenta unha maior vinculación con Asturias que vai alén dos aspectos lingüísticos. Así, tras a súa incorporación a Castela no século XIII estas comarcas foron coñecidas co nome de *Asturias de Santillana*, un territorio que comezaba xa no Río Sella, na actual Asturias, e que nalgúns cartografías da Idade Moderna mesmo inclúe terras alén de Santander. A Asturias de Santillana non incluía a comarca de Liébana, que ficou no Reino de León e que aínda hoxe pertence á diocese leonesa. (Menéndez Pidal, 1906: 9-10; Wikipedia, 2006d). Tamén do punto de vista

etnográfico resulta evidente esa proximidade con Asturias e a presenza do hórreo de tipo asturiano nestas comarcas occidentais de montaña constitúe o mellor exemplo a nivel paisaxístico. Nestas comarcas, a poboación mantén unha representación lingüística da fala tradicional como código distinto do castelán (Holmquist, 1987). Con todo, nas representacións dos falantes non se vinculan estas coas da veciña Asturias, senón que prima un sentimento de pertenza identitaria comarcal.

As comarcas de montaña centrais (Besaya e Pas), presentan, segundo o ALECan, a pervivencia esporádica dos elementos lingüísticos asturleonese (Nuño, 1996). Isto confirma as conclusións de estudos anteriores máis localizados, como o realizado na comarca de Pas por Ralph J. Penny no final dos anos 1960. Penny define a fala pasiega daquela altura como inestábel, debido á grande variabilidade lingüística que presentaban os falantes, mesmo os máis vellos, por mor da difusión do castelán (Penny, 1969: 29-30). Este autor describe a situación lingüística en Pas do seguinte xeito:

“[...] tal es la marcha de la castellanización en nuestra zona que no hay ni una persona que no sepa hablar el idioma nacional, aunque sea en muchos casos con un fuerte acento regional. En realidad no se puede hablar de dialecto, sino de un habla que permite, según el estilo que se emplea, la entrada de mayor o menor número de regionalismos fonéticos, morfológicos y, sobre todo, léxicos. El que da entrada en su habla a la mayor parte de los fonemas locales resulta, para el forastero, difícil de entender. Sin embargo, delante del forastero, el pasiego procura evitar los localismos que le parecen más chocantes y solo conserva los rasgos de los cuales no es consciente” (Penny, 1969: 28-29).

Durante os anos 1960 e 70, por tanto, nesta comarca aínda existían falantes conscientes de usar unha variedade autóctona pasiega e da necesidade de mudar de código para se faceren entender. Con todo, Penny advirte que nas vilas e nos lugares próximos a elas xa non se podían encontrar falantes da variedade tradicional. Segundo este autor, nos lugares menos accesíbeis falábase, xunto co castelán, as xeracións adulta e anciá, aínda que xa non as máis novas (mozos e nenos), isto é, boa parte da poboación de idade adulta na actualidade. Estes só gardaron algúns elementos tradicionais nas súas prácticas lingüísticas (Penny, 1969: 29)⁶⁹⁰.

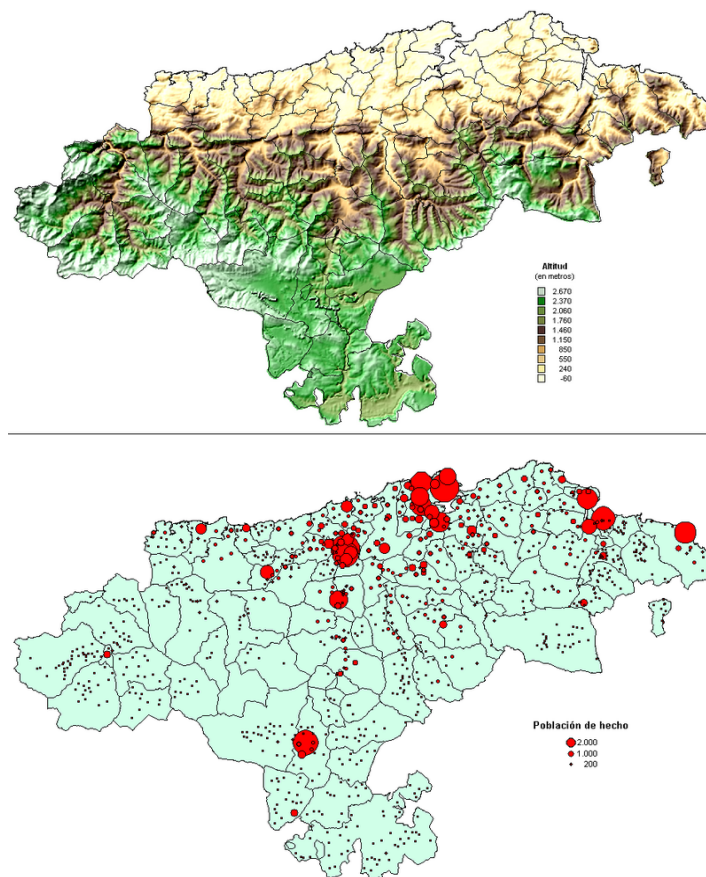
No que se refire á comarca de Campoo, nas fontes do Ebro, os datos do ALECan apenas rexistran rastros nas prácticas lingüísticas dos elementos de tipo asturleonés que presentaban as falas da montaña cántabra occidental (Nuño, 1996). Porén, José Calderón, estudoso dos costumes campurrianos a mediados do século XX, recollía

---

⁶⁹⁰ “En los barrios remotos no es únicamente la generación más anciana la que emplea el habla tradicional, sino también las personas de mediana edad. Sin embargo, los jóvenes sólo de vez en cuando emplean los modismos más locales [...]” (Penny, 1969: 29).

naquela altura numerosos trazos asturleoneses no falar desa comarca (Calderón, 1999)⁶⁹¹. Sen dúbida, o desenvolvemento de Reinosa como centro comarcal, o máis importante da montaña cántabra, xogou un papel importante na castelanización en Campoo.

MAPA 75. RELEVO E DISTRIBUCIÓN DA POBOACIÓN DE CANTABRIA (2001)

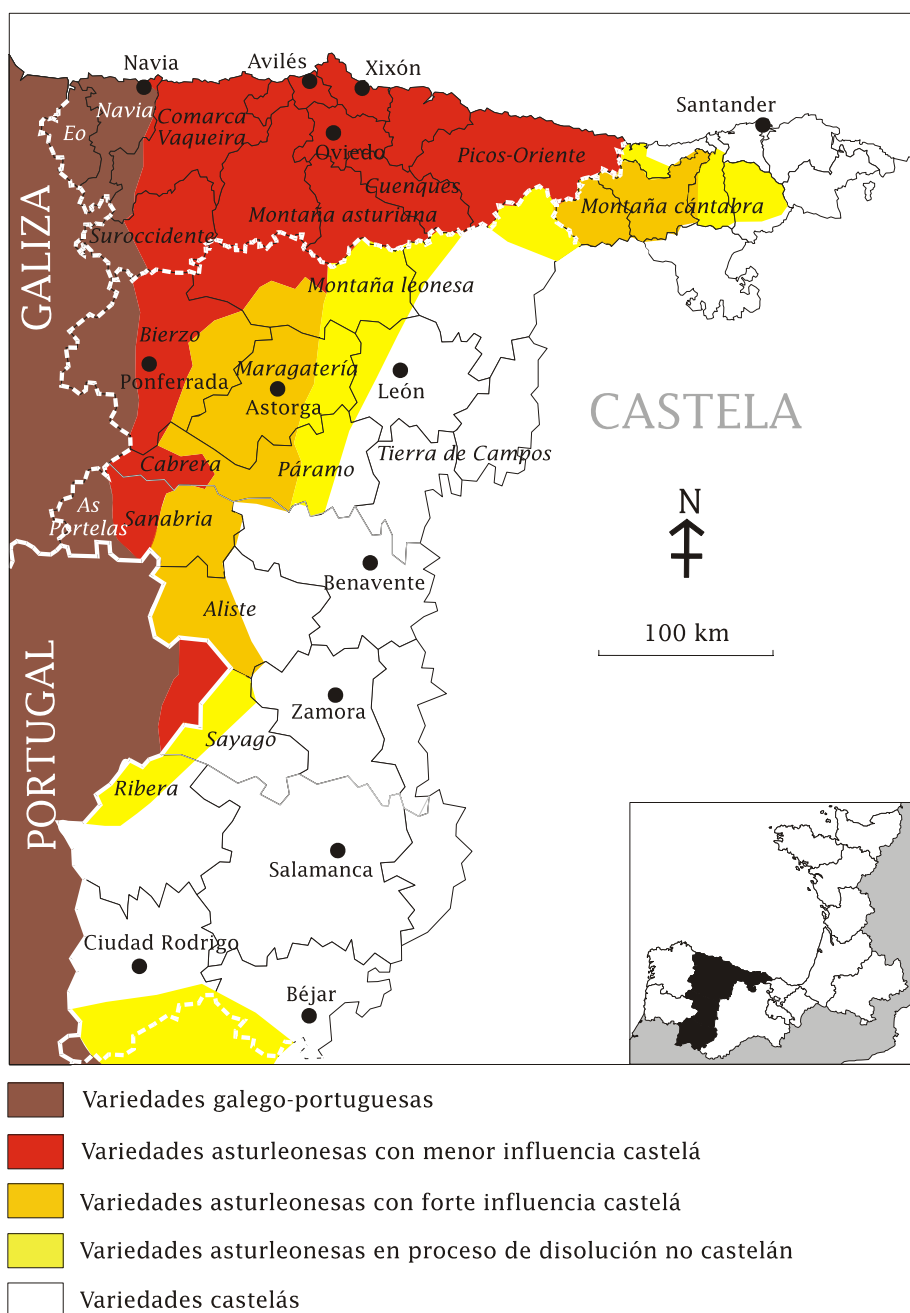
Tirado de <<http://www.wikipedia.org>>.

Se comparamos os factores do relevo e da urbanización, vemos que as variedades cántabras menos afectadas pola castelanización lingüística son empregadas pola poboación anciá dos lugares menos urbanizados e con menos accesibilidade. Podemos concluír entón que, na Montaña cántabra, a vitalidade dos trazos lingüísticos asturleoneses é maior conforme avanzamos do leste (comarcas de Pas e Besaya) para o oeste (Saja-Nasa, Liébana). Por outro lado, a costa e a comarca de Campoo presentan

⁶⁹¹ Entre outros, Calderón menciona o morfema [u] de xénero masculino (p.ex., *huertu*), a neutralización en [i] de [e] e [i] en posición átona final (p.x., *esti*, *esi*), o morfema plural [i] do imperativo (p.ex., *guardai*, *mirai*), a inclusión das formas do artigo definido nos adxectivos posesivos (p.ex., *la mi madre*) ou o pronome indefinido *daqué* (algún, algúns...) como variábeis habituais. Como trazos ocasionais, Calderón sinala a palatalización de [l] inicial (p.ex., *llosa*, *llar*) ou a éncrise verbal dos pronomes átonos (p.ex., *paezme*, *viéronla*) (Calderón, 1999).

variedades xa tipoloxicamente castelás aínda que con certos vestixios asturleoneses, especialmente nos falantes rurais de máis idade.

MAPA 76. A INFLUENCIA DO CASTELÁN NAS VARIEDADES ASTURLEONESAS

Elaboración propia a partir das cartografías publicadas por Borrego (1996) e Nuño (1996)

Nas comarcas orientais e centrais das provincias de León e Zamora, as antigas variedades asturleonesas debéronse disolver definitivamente no castelán antes do século XX⁶⁹² (Frías, 2001: 3). En Salamanca, a castelanización está aínda máis avanzada do

⁶⁹² De feito, en 1947, Santiago Alonso identifica xa o partido xudicial de Benavente como unha comarca castelanfalante e, ben antes, Menéndez Pidal sitúa estas comarcas orientais fóra do dominio asturleonés nas súas cartografías (Alonso, 1947: 35; Menéndez Pidal, 1906).

que nas outras provincias e só se mantén a práctica residual do asturleonés nas serras meridionais, lindando con Estremadura, e nas comarcas da Ribera e do Rebollar, ao noroeste da comarca de Vitigudino, na fronteira con Portugal. Nestas comarcas salmantinas aínda se rexistran importantes trazos lingüísticos de tipo asturleonés na fala dos máis vellos pero, en xeral, están en claro retroceso fronte as variábeis castelás. Esta tamén é a situación da montaña oriental leonesa, da bacía do Órbigo (centro de León) e do oeste da comarca zamorana de Sayago. En palabras de Julio Borrego (1996: 150), nestas comarcas todas “el leonés se limita a teñir de tintes regionales una forma de expresión fundamentalmente castellana”⁶⁹³. Case vinte anos antes, Hortensia Martínez sinalaba xa a importante castelanización da bacía do Órbigo, entre León e La Bañeza, onde a pervivencia das variedades asturleonesas se limitaba á xeración máis anciá. Porén, esta presentaba aínda naquela altura unha importante conservación de trazos asturleoneses na súa fala⁶⁹⁴ (Martínez García, 1979).

En León e Zamora, máis para o oeste, os elementos lingüísticos asturleoneses son máis numerosos e frecuentes na prácticas lingüísticas, aínda que nestas comarcas tamén se observa un importante avance da castelanización entre os falantes de todas as idades. Trátase da Maragatería, dos concellos máis orientais do Bierzo, a pasaxe do Páramo leonés para a Cabrera, o leste da Sanabria (coñecida como a Carballeda) e a metade occidental de Aliste. Con todo, os estudos mostran que a maioría de falantes xa non perciben as variedades tradicionais como sistemas diferentes do castelán (Borrego, 1996: 147-149). Xa nos anos 1940, Santiago Alonso daba conta da avanzada castelanización da comarca da Maragatería. Alonso sitúa o inicio deste proceso nos núcleos rurais nos primeiros anos do século XX e relaciónao coa perda doutros trazos da identidade desta comarca como a vestimenta. Este especialista precisa que as variábeis de tipo castelán se impoñen desde o leste e na vila de Astorga (Alonso, 1947: 17-37). Porén, Alonso afirma a existencia de falantes habituais de asturleonés, sobre todo entre a poboación anciá:

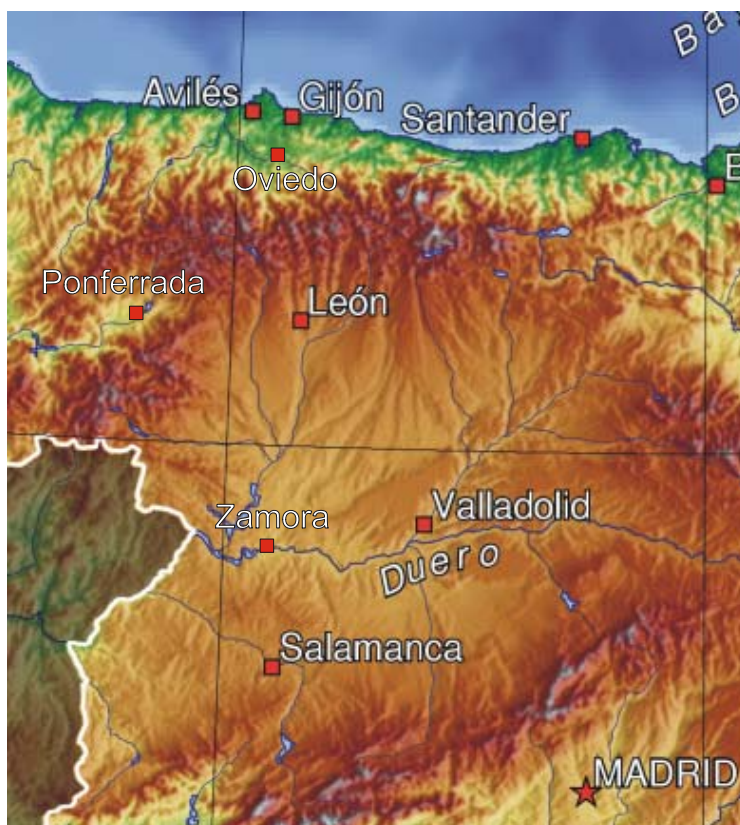
⁶⁹³ No seu estudo na comarca de Sayago nos inicios dos anos 1980, Borrego constata que as variábeis mellor conservadas son algunhas de tipo fonético e sintáctico (Borrego, 1983: 84-88).

⁶⁹⁴ Por tanto, o pasamento desta xeración de falantes ao longo dos anos 1980 e 90 implicou a desaparición de moitos destes trazos e un avance decisivo da castelanización nesta faixa central de León. Entre as variábeis mellor conservadas, Martínez sinalaba daquela o morfema de xénero masculino [u], a conservación do [f] inicial latino, a palatalización de [l] inicial, o sufixo <-ín>, as contraccións do artigo e o uso deste cos adxectivos posesivos e a asimilación do [r] final dos infinitivos seguidos de pronome enclítico (Martínez García, 1979).

“El dialecto usado actualmente no es el leonés en toda su pureza, pero conserva muchas formas del hablado en la segunda mitad del siglo XIX, del cual se dan referencias por emplearlo aún personas ancianas, en su mayoría refractarias a la adopción del castellano moderno, que no hablan ni quizá entiendan” (Alonso, 1947: 37).

Nas comarcas máis occidentais e montañosas de León e Zamora as variedades tradicionais conservan mellor as súas características asturleonesas. Trátase en concreto da Sanabria, a Cabrera, o Bierzo central non galegofalante e a montaña leonesa occidental (Babia, Laciana e parte dos Argüellos). Segundo Julio Borrego, nestas comarcas os falantes aínda perciben as variedades asturleonesas como un código diferente e autónomo do castelán (Borrego, 1996: 141-147). Con todo, aquí tamén se verifica unha profunda castelanización xa que nas zonas rurais —nas vilas a práctica do asturleonés é máis ben residual— hai varias décadas que se interrompeu en xeral a transmisión lingüística das variedades autóctonas. No Bierzo, de feito, o contínuum lingüístico entre o galego e o asturleonés está a se tornar evanescente pola difusión do castelán, especialmente no concellos máis próximos a Ponferrada (Seco, 1988: 46). Os datos do *Atlas Lingüístico de El Bierzo* (ALBI) reflicten, por exemplo, a perda do [f] inicial e da palatalización do [l] inicial en numerosos lugares do centro e do leste desta comarca (Cano, 1998: 23-25).

MAPA 77. RELEVO E PRINCIPAIS CIDADES DA SUBMESETA NORTE E A COSTA CANTÁBRICA

Tirado de <<http://www.wikipedia.org>> e modificado parcialmente

Ao igual que en Cantabria, a previvencia das variedades lingüísticas de tipo asturleonés en Castela e León parece estar relacionada cos factores da accesibilidade e da urbanización. A relación entre o conservacionismo lingüístico no dominio asturleonés desta comunidade autónoma e os anteditos factores resulta evidente ao compararmos o mapa 76 co 77. Como se pode ver, en Castela e León, o ámbito de expansión xeográfica do castelán constitúeo a denominada submeseta norte e, en concreto, a bacía do Douro. O modelo de difusión principal foi o de veciñanza, o que se traduciu nunha maior castelanización cara ao leste de León, Zamora e Salamanca. Isto explica que sexa nas serras que limitan a meseta polo norte e o oeste onde mellor se conservan e máis se practican as variedades asturleonesas. Estes cordais parecen constituír, senón unha barreira, si un factor de deceleración na difusión xeográfica do castelán. Alén, no Bierzo e principalmente Asturias, o castelán difúndese fundamentalmente segundo o modelo xerárquico, isto é, a través da xerarquía de núcleos urbanos. Así, no Bierzo, o papel de Ponferrada está a ser fundamental tamén no proceso de castelanización da comarca, tanto nos concellos galegofalantes como nos de tradición lingüística asturleonesa.

Nas zonas urbanas do Principado de Asturias a castelanización tamén se encontra avanzada. Durante o século XX, esta castelanización coincidiu coa chegada de poboación asturianofalante ás cidades debido ao éxodo rural. Isto traducíuse nun aumento das interferencias nas prácticas lingüísticas urbanas, especialmente entre esa poboación asturfalante. Como resultado, fóronse conformando unha serie de variedades lingüísticas de tipo híbrido e agrupadas habitualmente baixo o glosónimo (*bable/asturianu*) *amestáu*. Especialistas como Ramón D'Andrés (2000: 78) opinan que o *amestáu* urbano constitúe unha variedade estable conformada por regras gramaticais de tipo asturleonés e elementos fonéticos e lexicais de tipo castelán⁶⁹⁵. O desenvolvemento industrial asturiano, baseado fundamentalmente na explotación das minas de carbón, e o avance da urbanización fixeron con que, na actualidade, a maioría da poboación do Principado se concentre nas súas rexións mineiras centrais e, sobre todo, na grande área urbana conformada por Oviedo, Xixón e Avilés. En 2005, ao redor dun 53% da poboación asturiana vivía nestes tres concellos urbanos (IDEPA, 2006).

---

⁶⁹⁵ D'Andrés reconece, con todo, que esta estabilidade é relativa: “Nes últimas dómines, esta estabilidade taramiella nes xeracións máis moces, y da la sensación que la rapacería perdió-yos el respetu a los trazos «sagraos» del asturianu que pervivien nel AMU [Amestáu Mínimu Urbanu], pa castellanizase yá con tola impudicia, arrefundiando col venerable muxicu en tol suelu” (D'Andrés, 2000: 78-79).

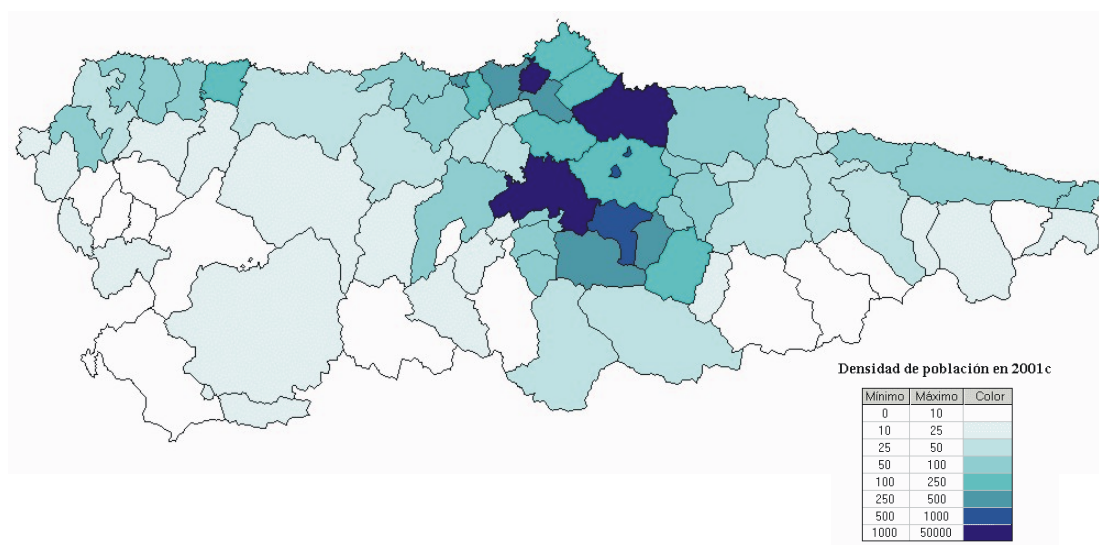

Como consecuencia, o amestáu constitúe na actualidade a variedade lingüística asturleonese máis practicada:

“Agora bien, convendría nun mirar penriba'l costazu l'AMU [amestáu], porque nun ye esaxerado dicir que güei ye la forma d'asturianu mayoritaria ente los asturiano-falantes. Digamos que l'asturianu pervive gracias al AMU, y que *la llingua materna de cuasi tolos 400.000 asturiano-falantes ye en realidá l'amestáu urbanu modeláu por un mayor o menor grau d'influencia castellana*” (D'Andrés, 2000: 79).

Con todo, aínda que especialistas como Ramón D'Andrés consideran o amestáu como unha variedade do asturleonés⁶⁹⁶, moitos dos seus falantes non a perciben como tal senón máis ben como unha variedade intermedia entre o consideran *bable* ou *asturiano* “puro” e castelán. Isto significa que en Asturias tampouco existe entre unha parte importante da poboación, incluídos moitos falantes de asturleonés, a percepción de que o asturiano, ou ao menos a súa variedade urbana, constitúe un sistema lingüístico completamente autónomo do castelán, aínda que si unha variedade autóctona de Asturias (D'Andrés, 1998: 56; 2000: 80-82).

MAPA 78. DENSIDADE DE POBOACIÓN NO PRINCIPADO DE ASTURIAS (2001)

Tirado de <<http://www.terra.es/personal8/926210878/index.htm>>.

Nas zonas rurais do Principado, a situación é significativamente diferente xa que, a pesar de que a castellanización tamén é importante, os asturianofalantes presentan menos interferencias nas súas prácticas lingüísticas e unha conciencia lingüística máis

⁶⁹⁶ Referíndose ao amestáu como *asturianu mínimu* (AM) fronte ao *asturianu total* como dialecto do asturiano, D'Andrés afirma o seguinte: “Na nuesa opinión, y sin disponer de datos concluyentes, l'AM paez glotolóxicamente una variedá (contactual) dentro del diasistema asturianu, y ello por estas razones: porque, sincrónicamente, pesen nel más los trazos de tipu asturianu que los de tipu castellanu; y porque, diacrónicamente, surge d'una base asturiana que nun algamó un grau de castellanización talu que lu faiga caer nel dominiu lectal castellanu” (D'Andrés, 2002:33).

definida con respecto ao castelán. En xeral, nestas comarcas rurais os falantes de asturleonés acostuman encontrarse entre as xeración adulta e anciá e presentan un menor grao de instrución que os castelanfalantes (D'Andres, 2000: 78). O estudo de Francisco J. Llera, realizado no inicio dos anos 1990, revela que un 47% da poboación asturiana afirma usar a lingua endóxena nas súas prácticas lingüísticas habituais, e que un 18% a empregaba de xeito exclusivo ou preferente. Un 42% das persoas entrevistadas indentificou o asturiano como lingua materna, ás veces ao lado do castelán (6%), e un 24% identifica a súa lingua materna como unha “mistura” entre o asturiano e o castelán. No que se refire ao grao de vitalidade (coñecemento e uso) das formas lingüísticas asturianas nas prácticas lingüísticas da poboación, o estudo de Llera revela que esta é alta entre a poboación, sendo os elementos lexicais os que presentan maior vitalidade fronte aos fónicos e os morfolóxicos. Isto é sobre todo así no centro urbano e mineiro do Principado. No occidente, sen termos en conta o Navia-Eo, obsérvase unha mellor vitalidade de todos os elementos lingüísticos. No que se refire ao hábitat de residencia, os lugares lingüisticamente máis castelanizados son as vilas (núcleos de entre 1.000 e 20.000 habitantes) e as grandes cidades. Nestas os barrios periféricos, receptores iniciais do éxodo rural, presentan un certo conservacionismo lingüístico con respecto a barrios máis centrais. Como era de agardar, as aldeas son os núcleos de poboación onde mellor se conservan nas prácticas lingüísticas os elementos de tipo asturleonés (Llera, 1994: 55-56, 83, 95, 127-131).

11.2. Segmentación interna do dominio asturleonés: unidade vs. diversidade

No que se refire á segmentación interna do dominio asturleonés, os especialistas asumen a clasificación proposta por Menéndez Pidal (1906: 17-23) nos inicios do século XX. Trátase dunha segmentación de oeste a leste en tres grandes conxuntos de variedades —occidental, central e oriental—. Menéndez Pidal basea a súa clasificación nunha serie de variábeis lingüísticas coincidentes nas variedades agrupadas en cada un dos conglomerados, aínda que loxicamente advirte que a extensión xeográfica de cada variábel non sempre coincide coa dos conxuntos propostos⁶⁹⁷. Con respecto aos dominios lingüísticos veciños, o bloque de variedades occidental é o que presenta mais variantes comúns coas variedades galego-portuguesas en canto que o bloque oriental

---

⁶⁹⁷ “[...] no hallaremos una suma de particularidades lingüísticas que tengan igual extensión geográfica, para, según la coincidencia de ellas, fijar el límite de tal o cual variedad; y, sin embargo, estas variedades son manifiestas a todos, aunque sean difíciles de deslindar” (Menéndez Pidal, 1906: 18).

comparte máis variantes co castelán. De aí que, ao menos en Asturias, se considere o grupo de variedades centrais como o cerne da especificidade lingüística da “lingua asturiana”.

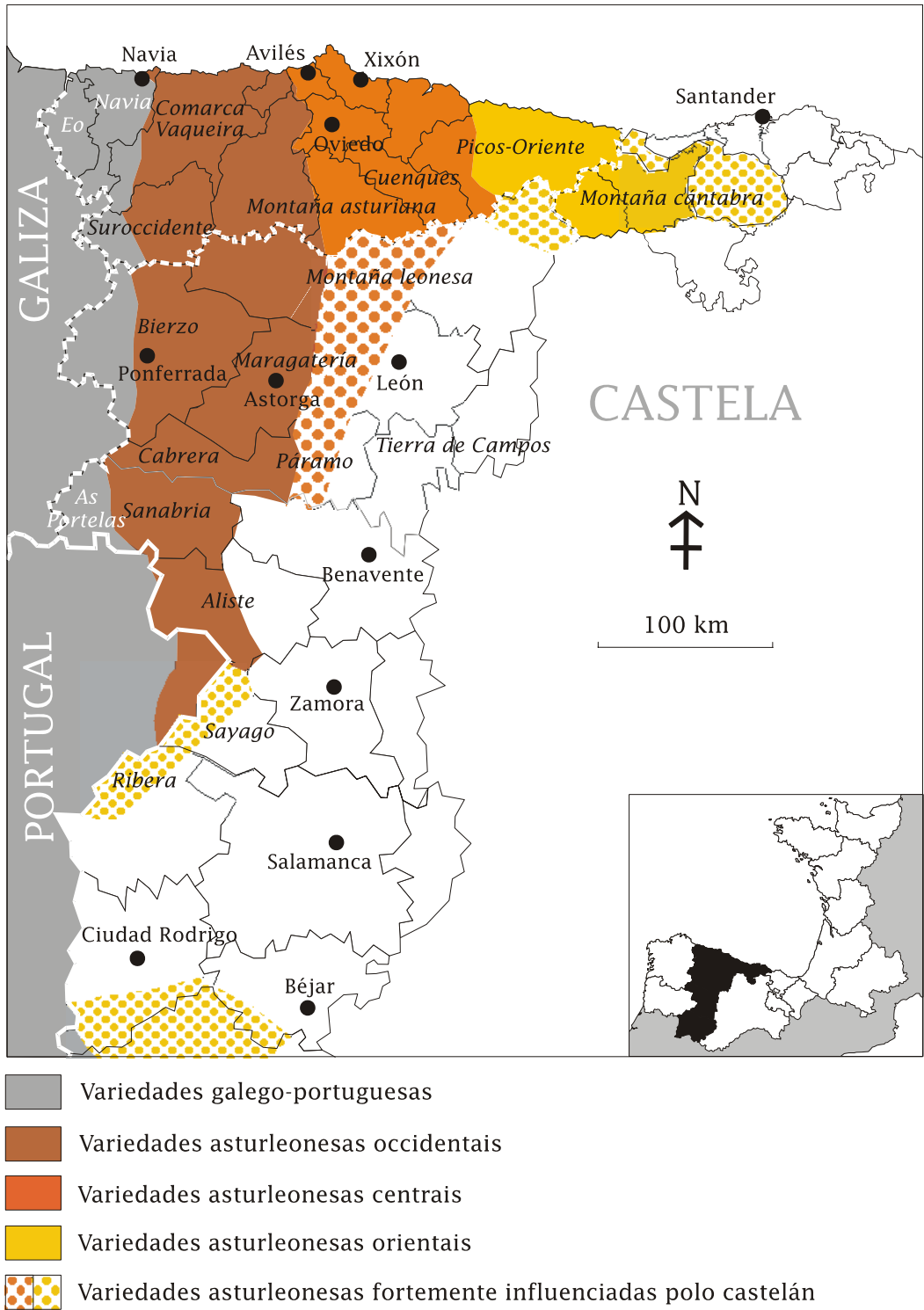
TÁBOA 20. PRINCIPAIS VARIÁBEIS EMPREGADAS NA SEGMENTACIÓN DAS VARIEDADES ASTURLEONESAS

VARIÁBEIS	VARIEDADES		
	OCCIDENTAIS	CENTRAIS	ORIENTAIS
Realización de /f/ inicial: fornu ~ ornu			~
Palatalización de L- inicial e LL xeminado latinos: <i>llobu</i> , <i>aquella</i>			
Existencia de ditongos decrecentes: <i>calde[i]ru</i> , <i>co[u]sa</i>			
Palatalización de PL-, CL- e FL- latinos,: <i>chamar</i> ~ <i>llamar</i>	~		
Palatalización dos grupos – LT- e –KT- latinos: <i>nueite</i> ~ <i>nueche</i>	~		
Palatalización dos grupos romances –LJ- e –K'L-: <i>muyer</i> , <i>güeyos</i>	~ ~		
Palatalización de [a] átono final, p.ex. les cases ~ las casas			

As variedades de tipo occidental son as que ocupan unha maior extensión xeográfica: toda o occidente da Asturias non galegofalante, a metade occidental León agás o Bierzo galegofalante, o oeste de Zamora e, xa en Portugal, as variedades asturleonesas da raia, especialmente as de Miranda do Douro. Con todo, a maioría de falantes de asturleonés non se concentra nesta área, senón na central, isto é, na rexión urbana de Xixón, Avilés e Oviedo, nas bacías mineiras do Nalón e na parte central da Montaña leonesa. Esta área central constitúe un punto medio entre as variedades occidentais, próximas ás súas veciñas galego-portuguesas, e as orientais, que presentan xa semellanzas significativas co castelán. Estas últimas esténdese cara ao leste, a partir do río Sella, na comarca de Oriente (Llanes), na Montaña oriental leonesa (comarca de Riaño) e a central e occidental de Cantabria (Liébana, Saja-Nasa, Pas). A área ocupada polas variedades orientais do asturleonés ocupan, de feito, o antigo territorio das tribos cántabras, cuxo límite occidental era precisamente o río Sella. Menéndez Pidal tamén

inclúe dentro desta área oriental as falas residuais de Salamanca e Cáceres (Menéndez Pidal, 1906: 17-23).

MAPA 79. ÁREAS DIALECTAIS DO DOMINIO LINGÜÍSTICO ASTURLEONÉS

Elaboración propia

Máis recentemente, Xavier Frías Conde, partindo da clasificación xa clásica de Menéndez Pidal, propón outra máis detallada na que as tres grandes áreas do asturleonés son consideradas “bloques dialectais” que conteñen diferentes variedades⁶⁹⁸:

TÁBOA 21. CLASIFICACIÓN DAS VARIEDADES ASTURLEONESAS SEGUNDO XAVIER FRIAS (2001: 3-4)

ASTURLEONÉS	Bloque occidental	Asturiano occidental	Occidente de Asturias (excepto o Navia-Eo), Babia e Llaciana
		Leonés occidental	Alto Bierzo, Maragatería, Baixa Sanabria
		Mirandés	
	Bloque central	Asturiano central	Eixo urbano Xixón-Avilés-Oviedo, bacía mineira do Nalón
		Leonés central	Ribeira do Órbigo, Aliste, Villarino
	Bloque oriental	Asturiano oriental	Oriente de Asturias, Cantabria

En xeral, a inmensa maioría dos falantes destas variedades non as percibe como dialectos dunha lingua común asturleonese. Como vimos, nas comarcas españolas de tradición lingüística asturleonese, a poboación acostuma percibir as variedades autóctonas como falas híbridas do castelán ou, aínda que xa menos habitualmente, como falas autónomas locais⁶⁹⁹. Isto tradúcese na falta dun glosónimo común usado polos falantes, que acostuman empregar denominacións relacionadas co seu sentimento de pertenza local ou comarcal. Así, o asturleonés coñécese por unha longa lista de apelacións locais na maioría das comarcas onde aínda se fala: bable, asturiano, cántabro, montañés, pasiego, leonés, babiano, berciano, maragato, sanabrés, alistano, sayagüés, mirandés, sendinés, guadramilés etc. A falta dunha percepción unitaria do asturleonés como lingua común pola maioría dos seus falantes explícase polo feito de que o seu dominio lingüístico se encontra fragmentado territorialmente por unha fronteira internacional e, en España, por varias autonómicas. Por tanto, a inexistencia na actualidade dun territorio que cubra a totalidade ou a maioría deste dominio lingüístico impediu o desenvolvemento dunha conciencia lingüística unitaria xa que en cada territorio comarcal ou rexional se foi desenvolvendo un discurso de identidade territorial

⁶⁹⁸ “La clasificación anterior del mayestru de la filoloxía hispánica puede quedar incompleta. L’insigne filólogo marcó más bien «bloques», polo que puede ser conveniente, dentro de los avandichos bloques, falar de «dialectos», de xeitu qu’encuadrará meyormente l’asturiano y el mirandés n’espacios propios” (Frías, 2001: 3).

⁶⁹⁹ Desta falta de conciencia lingüística unitaria fala xa Menéndez Pidal (1906: 9): “Los asturianos suelen mirar su bable como cosa muy peculiar, casi exclusiva de ellos; por el contrario un zamorano o un salmantino creará que el habla vulgar de su tierra es castellano, a veces mal hablado, sin pensar que en ella haya restos de un dialecto de origen y desarrollo diversos del castellano, y, en fin, el lenguaje de Miranda ha sido considerado como dialecto portugués. Todo esto se explica por faltar un cuadro de conjunto del dialecto leonés”.

propio asociado de diversa forma á lingua tradicional. Así, como elementos de significado destes lugares, os falares endóxeos asturleoneses xogan un papel máis ou menos importante nos diferentes discursos identitarios pero de xeito autónomo en cada lugar. Sen dúbida, o dominio asturleonés constitúe máis un exemplo de cómo os discursos e identidades territoriais condicionan a percepción xeolingüística dos falantes e dos axentes territoriais e, por tanto, a agrupación en linguas que estes fan das diferentes variedades que constitúen os repertorios lingüísticos dos territorios.

Con todo, as diversas asociacións de defensa e protección das variedades asturleonesas que traballan nos diferentes territorios participan, en xeral, dun discurso unitario sobre a lingua asturleonesa. Porén, o seu traballo a nivel local apóiase tamén nos distintos discursos identitarios comarcais ou rexionais, o que fai necesario o uso dos diferentes glosónimos empregados polos falantes ou as administracións. Isto reflíctese claramente no plano da estandarización lingüística e, así, en cada territorio rexional tende a se desenvolver unha variedade estándar propia. Ademais, cómpre termos en conta que as fronteiras administrativas, alén de constituíren un atranco para o desenvolvemento dunha conciencia lingüística unitaria, impiden a actuación sobre todo o dominio asturleonés dunha única autoridade lingüística que elabore unha variedade estándar de referencia para todas as variedades do mesmo.

No desenvolvemento do discurso desenvolvido por asociacións e institucións sobre a unidade do dominio lingüístico asturleonés, especialmente no Principado de Asturias e León, dous elementos de significado acostuman ser usados nas argumentacións: o ámbito territorial das tribos prerromanas —ástures e cántabros— e o do antigo Reino de León. Desde Menéndez Pidal, o substrato ástur e cántabro foi un dos factores manexados para explicar as semellanzas que presentan as diferentes falas que compoñen o dominio lingüístico asturleonés. En xeral asúmese que as actuais falas asturleonesas son o resultado do latín aprendido polas tribos ástures e cántabras, de cuxa lingua, porén, apenas temos vestixios escritos⁷⁰⁰. Con todo, os testemuños dos historiadores clásicos —Estrabón, Plinio e Pomponio Mela— fálannos da existencia das etnias galaica, ástur e cántabra describindo parte dos seus costumes e delimitando de xeito máis ou menos preciso os seus respectivos territorios. En xeral, boa parte do dominio asturleonés ao norte do Douro coincide co territorio dos antigos ástures. Isto

---

⁷⁰⁰ En xeral, só se conservan unha serie de inscricións latinas nas que se reflicten nomes de persoas, tribos e institucións indíxenas (Alarcos, 1978: 4).

leva a lingüistas asturianos como García Arias a preferir a expresión *dominio lingüístico ástur* en vez de asturleonés ou leonés:

“Esi dominiu llingüísticu conocíu como asturianu, lleonés o asturiano-lleonés (según las preferencias o los gustos terminolóxicos) ufierta la particularidá de representar el continuador del llatín evolucionáu llibremente ente los ástures, pueblu prehistóricu perconocíu de los romanos, asitiáu ente'l Dueru y el mar, con llendes que s’espardíen, amas de pela maior parte del’Asturies de güei, al oriente per cuasi tola provincia de Lleón y, al occidente, per parte de les provincia d’Ourense y pela llinia sur-oriental de Lugo. Esi dominiu llingüísticu, recortáu en delles de les primitives tierras ástures, podríamos denomalu con toa propiedá, si asina cuaya, *dominiu lingüísticu ástur*, empregando’l términu más neutru *ástur*, que, llibre de referencias llingüístiques prehistóriques, refuga la identificación con una única comunidá política de les güei existentes y púe aplicase cola mesma lusterza a los asturianos, lleoneses y mirandeses, toos ellos asitiaos nes tierras que los ástures poblaron” (García Arias, 2002b: 9-10).

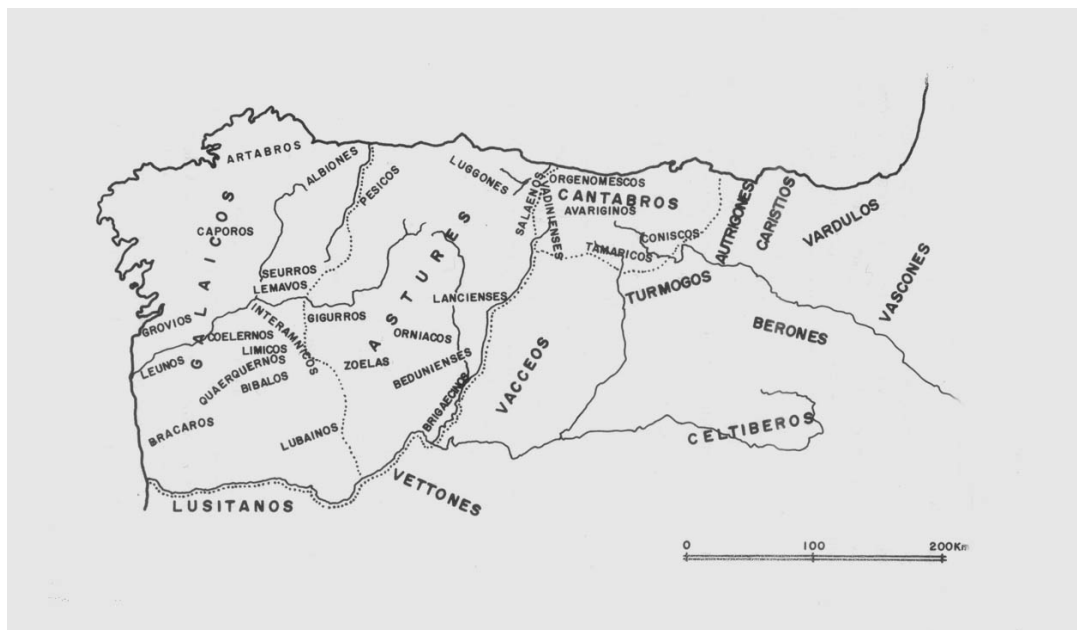
Como xa vimos, acostúmase recorrer ao elemento ástur para explicar a conformación do salto lingüístico que se verificou no Navia entre as falas galego-portuguesas e asturleonesas, aínda que os límites étnicos entre ástures e galaicos, asumidos pola administración romana na constitución dos conventos xurídicos e despois, na Alta Idade Media, pola Igrexa Católica na organización das súas dioceses, non sempre coinciden cos límites lingüísticos actuais. Por outro lado, os límites entre cántabros e ástures sinalados por estas fontes históricas tamén coinciden aproximadamente co existente entre as variedades asturleonesas centrais e orientais e que ten o río Sella como referente⁷⁰¹. Por outro lado, as investigacións en lingüística histórica tamén encontraron paralelismos que explicarían a división entre falas occidentais e centrais dentro dominio asturleonés. Así, a antiga fronteira territorial entre as tribos ástures dos paésicos e dos luggones parece coincidir coa existente entre os bloques occidental e central⁷⁰² (Alarcos, 1978: 4-10). Deste xeito, os elementos de substrato explicarían non só a conformación territorial inicial do dominio lingüístico asturleonés, senón tamén a súa división tripartita en bloques dialectais.

---

⁷⁰¹ Esta non é a opinión de especialistas de peso como o propio Menéndez Pidal, quen sitúa esta fronteira no río Saja (Cantabria), e non no Sella. Segundo este autor, resulta imposible establecer unha relación evolutiva entre o hidrónimo latino *Salia* das fontes históricas e o romance actual *Sella*. Con este argumento, Menéndez Pidal xustifica a asturianidade lingüística das falas autóctonas do occidente de Cantabria (Menéndez Pidal, 1906: 9-10). Por outro lado, isto implicaría afastar o elemento étnico cántabro como factor activo na conformación das variedades asturleonesas orientais.

⁷⁰² “Esta línea baja, o bajaba, de norte a sur, y se adentra en León, desde el oeste del concejo de Castrillón, separando Illas de Soto del Barco y Candamo, dividiendo Las Regueras, pasando por la zona entre Oviedo y Grado, y, a través de Santo Adriano y el rincón norte de Quirós, descende entrando en algún punto occidental de los valles altos de Lena. [...] Como otros fenómenos distinguidores del bable occidental y el central se detienen también aproximadamente en esa línea, habrá que pensar que desde antiguo existía allí un límite lingüístico de cierta entidad, acaso las dos variedades de la lengua que caracterizaban a paesicos y a luggones” (Alarcos, 1978: 7).

MAPA 80. ÁMBITO TERRITORIAL DAS TRIBOS PRERROMANAS NO NOROESTE HISPÁNICO

Tirado de http://www.unicyber.org/viejo_reino/introastures.htm/

As investigacións sobre as linguas prerromanas do noroeste hispánico mostran que galaicos, ástures e cántabros practicaban variedades lingüísticas da familia indoeuropea, probabelmente de tipo céltico ou protocéltico con importantes influencias de substrato e adstrato. Cabe supor, entón, que o actual contínuum románico nesta rexión peninsular tivo un precedente prerromano. Partindo do presuposto de que o latín coloquial que aprenderon estas etnias do noroeste era común, tal e como o proban as numerosas afinidades lexicais que aínda na actualidade presentan os romances galego-portugueses e asturleonese, os estudos conclúen, de feito, que a lingua dos antigos ástures se encontraba a medio camiño entre a dos galaicos e a dos cántabros. Cos primeiros debeu compartir, ao menos, un mesmo sistema consonántico e cos segundos uns sistemas vocálico e morfolóxico similares. Por outro lado, as actuais divisións dialectais do asturleonés fan supor que as tribos ástures presentaban variacións de tipo xeolingüístico e que as variedades lingüísticas das tribos occidentais (paesicos) debían mostrar máis afinidades coas variedades galaicas en canto que as tribos orientais (luggones) probabelmente se encontraban máis próximas das variedades cántabras (Alarcos, 1978: 7-10). Por outro lado, o feito de que os romances asturianos, leoneses e cántabros presenten na actualidade máis similitudes entre si que cos galego-portugueses deixa lugar a pensar que as antigas variedades lingüísticas de ástures e cántabros se encontraban tamén máis próximas e que as dos galaicos eran máis diverxentes. Así e todo, non existen aínda probas suficientes para corroborar esta hipótese que, entre

outros, sostén Emilio Alarcos. Ademais, non debemos esquecer que os romanos identificaron a cántabros e ástures como etnias diferentes, probabelmente tamén no plano lingüístico, de aí que despois fosen agrupadas nos seus respectivos conventos xurídicos: o asturicense con capital en Astorga e o cluniense rexido desde a actual Coruña del Conde (Burgos).

Como vemos, a unidade do dominio asturleonés ben podería estar cunha probábel unidade étnica previa á súa latinización e posterior conformación inicial. Esta asociación entre lingua endóxena e orixes étnicas ten un peso importante nos discursos identitarios dos actuais territorios autónomos de Asturias e Cantabria, onde, de feito, o nome destes lugares fan referencia a estas orixes étnicas aínda na actualidade. Nos discursos rexionalistas e nacionalistas, ástures e cántabros constitúen, pois, un elemento esencial no mito fundador de Asturias e Cantabria. Ademais, o máis que probábel parentesco cultural e lingüístico destas etnias prerromanas cos pobos indoeuropeos de tipo celta ou protocelta introduciu o celtismo como un elemento de peso nos discursos da identidade territorial e cultural destes lugares. En Asturias, o celtismo ten desenvolvido un discurso sólido, en boa medida grazas á acción da *Lliga Celta d'Asturies*⁷⁰³ e a fusión, nos anos 1990, da música tradicional asturiana co folk internacional de inspiración céltica⁷⁰⁴. Porén, lingüistas como Ramón D'Andrés lembran que Asturias non é un territorio lingüísticamente celta, senón latino ou romance, e que o recurso aos elementos célticos nos discursos sobre a lingua, a cultura e o territorio constitúe unha imprecisión ou un abuso⁷⁰⁵:

---

⁷⁰³ A Lliga Celta de Asturias fundouse en Xixón en 1980 e o seu obxectivo é a defensa do carácter céltico da cultura asturiana e protexer os elementos que a definen como tal. Esta asociación non ten páxina web pero expón o seu discurso no seu *Cartafueyu* (Bauske, 1998: 168-171).

⁷⁰⁴ O sociolingüista Bernd Bauske resalta a importancia da nova música folk. Asturiana na difusión do discurso asturianista sobre a lingua e o territorio: “Así, se produjo una conexión entre el nuevo movimiento folklórico que, en el marco internacional, estaba organizado y funcionaba bien, y la música y el movimiento de creación musical de Asturias, lo cual fue una contribución de radical importancia para el fomento y la popularización del asturiano en el marco local y, sobre todo, en la juventud. Al mismo tiempo, hay que hacer hincapié también en que, tras la derrota de los partidos nacionalistas orientados hacia la izquierda en las elecciones, fue posible una reideologización en el ámbito de la joven cultura musical, pudiéndose presentar, en consecuencia, como alternativa a ellos. Esta reideologización estaba bajo signos nacionalistas culturales más fuertes y hacía retroceder los aspectos sociales” (Bauske, 1998: 171).

⁷⁰⁵ Con todo, D'Andrés (2000: 108) reconece abertamente o interese económico da incorporación do celtismo como forza no discurso cultural asturiano: “Too esto nun quier decir que dexemos de llamar celtas los festivales, les nueces, la música... Nun fai falta. «Celta» pue entendese como una etiqueta turística útil nel meyor sentíu de la palabra, pues pon en relación a la xente de Asturias con otros pueblos d'Europa sin necesidá d'intermediarios madrilenos. Nun hai nada qu'indique que lo «celta» perxudique a la economía d'Asturies, y más bien pue dicise tolo contrario [...] Asina que, magar que llingüísticamente

“D’años acá fábase de naciones celtas, festivais célticos, nueches celtas, música celta... Ye verdá, hai un oldéu familiar ente los pueblos del occidente atánticu européu (nun solo los de la «lista oficial céltica»): el paisaxe amoyecíu, la borrina embruxadora, la mar brava y fonda, los sones musicais de la señardá, l’humor soca... Sí, esa familiaridá haila, pero Páez una imprecisión o un abusu terminolóxicu llamar «celta» a too eso. Pintaba meyor llamalo «atlántico», «occidental», o cualquier otra cosa. Lo mesmo que Cataluña, Grecia o Tunicia son pueblos «mediterráneos», que ye nun dicir nada y dicir abondo. Porque, amas, si falásemos d’oldéu familiar, a ver quien ye a negar el también evidente calter «ibérico» de los asturianos...” (D’Andrés, 2000: 107).

Outro dos elementos nos que se basea o discurso sobre a unidade do dominio lingüístico asturleonés é o antigo Reino de León. Menéndez Pidal usa profusamente este elemento como argumento para sustentar a identificación de diferentes falas como asturleonesas. De feito, este especialista escolle o glosónimo “leonés” para denominar o conxunto deste dominio lingüístico xa que a maioría das súas falas son practicadas en comarcas que pertenceron ao Reino de León de xeito máis ou menos prolongado no tempo. Así, Pidal propón asumir os límites orientais deste reino medieval como referencia para trazar a fronteira lingüística co castelán na submeseta norte e en Extremadura. Neste último territorio, atribúeselle á acción repoboadora do Reino de León durante a denominada Reconquista a persistencia de enclaves e vestixios lingüísticos de tipo asturleonés que se encontran aínda na actualidade en todo o occidente estremeño (Menéndez Pidal, 1906: 9-13). Con todo, lonxe de considerar o leonés como lingua autóctona deste reino, Menéndez Pidal considera as variedades asturleonesas como dialectos do castelán⁷⁰⁶. Na opinión de autores galegos como Camilo Nogueira, as investigacións de Menéndez Pidal sobre o leonés e o Reino de León sustentan o discurso españolista que procura na constitución e expansión de Castela como reino a xustificación a unidade de España e a difusión do castelán como lingua nacional. Segundo este discurso, o Reino de León constitúese no século X como o resultado da expansión cara ao sur do Reino de Asturias ou Oviedo, conformado durante a resistencia fronte o control político musulmán por nobres godos⁷⁰⁷ refuxiados ao norte do cordal cantábrico e axudados por ástures e cántabros. Fronte a expansión asturleonesa, Castela xurdiría como un territorio independente que vai constituíndo un

---

nun seyamos celtas, y hebia dudes abondes sobre si lo somos culturalmente, nun pasa nada por ser «celtes de catálogu d’axencia de viaxes», siempre que nadie lo tome bramente en serio. ¿O ye que va acabase'l Camín de Santiago porque l’aspóstol nun tea enterráu en Compostela?”.

⁷⁰⁶ Esta é, de feito, a posición aínda hoxe asumida por numerosos lingüistas españois como Emilio Alarcos ou o recentemente falecido Manuel Alvar.

⁷⁰⁷ Deste xeito, establécese un vínculo entre o reino visigodo de Hispania, visto como a primeira expresión territorial da nación española.

nexo entre León e Navarra, sobre os que se acabará impondo. Sobre León no século XIII mediante sucesivas unións dinásticas e sobre Navarra mediante conquista militar xa nos inicios do século XVI (Nogueira, 2001: 19-27, 119-282)⁷⁰⁸.

O rexionalismo e nacionalismo asturianos e leoneses acostuman ver o Reino de León como unha continuación do Reino de Asturias, constituído fronte ao Califato de Córdoba non por nobres godos refuxiados, senón por caudillos ástures e cántabros. En vez dunha continuación do reino visigodo, o Reino de León representaría a reunificación do antigo territorio ástur coa súa expansión lingüística e cultural cara ao sur pola bacía do Esla. Para o asturianismo e o leonesismo, a lingua autóctona e principal deste reino era o “asturiano” ou “leonés” e o seu territorio sería o ámbito de expansión e desenvolvemento do mesmo como lingua literaria. Neste sentido, considéranse Oviedo e despois León como centros políticos e culturais. O membro e expresidente da ALIA, Xosé Lluís García Arias, reconece, con todo, que no Reino de León tamén se falaban variedades de tipo galego-portugués e castelán. Segundo este autor, a influencia lingüística do castelán é clara en León xa a partir do século XIII, desde os primeiros textos conservados escritos en romance asturleonés, especialmente nos centros urbanos e na súa parte oriental⁷⁰⁹ (García Arias, 1995).

Desde o españolismo, considérase que non se pode falar de castelanización das falas asturleonesas orientais ou, en xeral, do dominio asturleones porque na realidade son percibidos como parte integrante do diasistema e dominio lingüísticos do castelán. Podemos tomar como exemplo a argumentación presentada por Jesús Neira:

“El leonés no funciona ni ha funcionado nunca como una lengua. El conjunto de hablas que lo integran, como hemos dicho, no han estado entre si en relación dinámica. No han tenido un centro uniformador. No ha surgido espontaneamente de entre ellas una norma supra-local válida para todo el dominio, y no exclusiva de alguna parcela en particular. Esta función la ha desempeñado el castellano, que ha sido la lengua común, el punto de referencia implícitamente aceptado por todos. La norma castellana ha coexistido y alternado con las hablas locales desde los primeros siglos de la Reconquista. Estas han funcionado y funcionan respecto a él

---

⁷⁰⁸ Nogueira sitúa o inicio da elaboración deste discurso españolista na afirmación identitaria de Castela como principal reino hispánico a partir do século XIII. No século XVI, ao se consolidar a unificación española ao redor de Castela como centro político, o discurso castelanista evoluiu para un discurso españolista que sería especialmente desenvolvido pola denominada Xeración do 98, xa no século XIX, da que precisamente Menéndez Pidal fai parte (Nogueira, 2001: 19-27).

⁷⁰⁹ “A finales del XIII la influencia castellana va a ser cada vez más perceptible. Tal influjo se manifiesta primeramente en las tierras orientales del reino y, posteriormente, en las sureñas que, a su vez, van a ser agentes castellanizadores de nuestro territorio del norte. León-capital estaría castellanizada en el XIV. Sin embargo en los documentos originales de Asturias ese fenómeno empieza a ser notable en el último tercio, aunque todavía a finales del XV es posible detectar abundantes rasgos gráficos debidos a la tradición asturiana” (García Arias, 1995b: 46).

como lenguas complementarias, no como opuestas o alternativas. Éllo es lo que explica la ausencia, a lo largo de los siglos, del sentimiento, lo mismo entre los hablantes que entre los lingüistas, de otras lenguas que no fueran el castellano” (Neira, 1989: 220)

Desde o galeguismo tamén se elabora un discurso que cuestiona a visión do Reino de León como territorio da lingua asturleonese e centrado política e culturalmente na súa metade oriental, isto é, Asturias e León. Na súa obra *A memoria da nación* (2001), o político Camilo Nogueira foi quen resumiu e mellor estruturou o discurso galeguista sobre o denominado Reino de León. Nogueira, baseándose nos textos medievais e contrastando diferentes teorías historiográficas, argumenta que o Reino de Oviedo constitúe, na realidade, a supervivencia do antigo reino suevo da Gallaecia⁷¹⁰ fronte a ocupación do reino visigodo de Toledo por parte dos musulmáns. Partindo de testemuños da época, este autor afirma que a Gallaecia non foi ocupada polos musulmáns e que estes non forzaron un despoboamento das bacías do Miño e do Douro. O Califato de Córdoba, que só ocuparía o reino de Toledo ou de Hispania, limitárase a atacar periódica e selectivamente obxectivos estratéxicos no territorio da Gallaecia. Nogueira reconece que a reorganización política do reino suevo se produciu nas montañas da súa parte oriental, isto é, a actual Asturias. Porén, o centro relixioso constituiríao Lugo, onde de feito se educaron algúns dos herdeiros dos primeiros reis “asturianos”. Segundo Nogueira, só trinta anos despois da entrada dos musulmáns na Península Ibérica (711), Afonso I afianzaría o novo poder real cristián en toda a antiga Gallaecia romana. Aínda que, desde o principio, os monarcas sempre portaron o título real vinculado á Gallaecia asturiana (reis de Asturias, de Oviedo ou de León, ao lado do de “Gallaecia”), as fontes musulmanas e francas da época denominan o reino cristián como *Gallaecia* cristiá fronte a *Hispania* ou *Spania* musulmana⁷¹¹. Deste xeito, chamábanlles “galegos” non só aos nados na actual Galiza, senón a todos os procedentes das actuais Asturias, León, Zamora e norte de Portugal. Partindo destes

---

⁷¹⁰ O reino suevo da Gallecia constituíuse nos inicios do século V como territorio autónomo de Roma e, finalmente, independente do reino visigodo de Toledo, do que só entrou a facer parte en 578 como provincia diferenciada. O feito de que varios reis godos como Leovixildo se coroasen reis de Hispania e de Gallaecia, e de que esta se lles entregase aos primoxénitos en calidade de gobernadores cunha ampla autonomía reforza estas ideas. Ademais, a Gallaecia xa existía como entidade territorial ben antes dos suevos, xa no Imperio Romano e desde a reforma administrativa de Diocleciano, a finais do século III. Conformárase daquela como unha provincia agrupando os antigos territorios de galaicos, ástures e probabelmente tamén dos cántabros (Mariño, 1998: 40-43, 58-61; Nogueira, 2001: 111-118).

⁷¹¹ Isto supón unha continuidade coa percepción territorial expresada nos documentos da época hispano-xermánica, na que, como vimos, se distinguía claramente entre *Hispania*, o reino dos visigodos, e *Gallaecia*, o reino dos suevos.

usos da época, Nogueira prefere a denominación “Reino de Gallaecia” ás de Asturias ou León (Nogueira, 2001: 129-143).

MAPA 81. A EXPANSIÓN DA COROA GALEGO-LEONESA NA IDADE MEDIA

Elaboración propia

Así, en moitos testemuños históricos dos séculos IX, X e XI, España (*Spania*) era o conxunto de terras baixo dominio musulmán mentres que a Gallaecia era o reino cristián peninsular máis grande e poderoso. Segundo Nogueira, o uso da denominación Gallaecia non só se debe á supervivencia da percepción xeográfica romana, senón tamén e sobre todo ao feito de que Galiza (que daquela incluía todo o norte de Portugal até o Douro) constituía a rexión máis grande, poboada e rica do reino⁷¹². O título de rei de Galiza foi portado por todos os reis de Asturias e de León desde Afonso II, o mesmo rei que creou, xa a finais do século IX, a sé apostólica de Compostela, cuxa posesión

⁷¹² De feito, segundo as fontes da época, as terras chairas de León e Zamora son denominadas, *terra de foris*, o que non parece traducir unha percepción das mesmas como rexión central dese Reino de Gallaecia (Nogueira, 2001: 138).

lles permitiu aos monarcas “galaicos” coroarse emperadores desde Afonso III e aos seus bispos evitar definitivamente o control eclesiástico que o Toledo mozárabe aínda pretendía exercer. Para Nogueira, a Galiza lucense e bracarense constituía o corazón do reino. Fronte a León, sede oficial do monarca desde o século X (914), Compostela pasou a ser, de feito, a capital relixiosa e cultural do mesmo, onde eran educados habitualmente os futuros reis galego-leoneses. De feito, os príncipes acostumaban asumir o goberno de Galiza, ás veces mesmo con título real, xa antes da morte dos seus predecesores. O esplendor compostelán, en especial da súa escola episcopal, sitúase nos séculos XI e XII e coincide coa expansión para o norte e para o leste da Coroa galego-leonesa e coa estruturación do Camiño de Santiago. Proba do papel de Compostela como centro do reino constitúeo o feito de que alí se enterraron os dous últimos reis exclusivos da Gallaecia (ou León), Fernando II e Afonso IX, este último reinando xa no primeiro terzo do século XIII (Nogueira, 2001: 129-242). Así, segundo Nogueira, o reino e os seus habitantes eran coñecidos pola denominación da súa rexión máis grande e importante que, ademais, gardaba a denominación da antiga provincia romana e do reino suevo precedente.

Este discurso galeguista explica o nacemento dos reinos de Castela e Portugal como secesións dese Reino de Gallaecia debidas, por un lado, a disputas dinásticas e, por outro, á rivalidade entre as sés episcopais de Toledo, Braga e Santiago por obteren a primacía eclesiástica sobre todas as dioceses dun reino cada vez máis vasto. Segundo Nogueira, até a súa constitución como reinos independentes, Portugal e Castela eran simplemente condados do reino galaico, ao igual que a propia Galiza, Asturias ou León. Desde Afonso III, era bastante frecuente que os reis galego-leoneses, detentores do título imperial por posuíren nas súas terras unha sé apostólica, distribuísen o goberno dos diferentes condados entre os seus familiares e colaboradores máis próximos, chegando mesmo a lles en vida o título real aos seus fillos. Co tempo isto favoreceu a consolidación en Portugal e Castela de liñas dinásticas propias durante o século XII. Tras o reinado de Afonso VII, Castela consolida a súa independencia ao obter o Reino de Toledo, conquistado previamente pola coroa galego-leonesa, e Portugal fai o mesmo incorporando o condado de Coimbra. Durante o final do século XII e os inicios do XIII, a Coroa Galego-leonesa mantén a súa independencia e a súa importancia, aínda que tenta recuperar a unión con Portugal. Finalmente, esta non se consegue e a unión efectúase con Castela. En 1230, con Fernando III, a liña dinástica castelá accede ao

trono galaico, que ocupará definitivamente creando a Coroa de Castela na que Asturias, León e Galiza fican inseridas, separadas até hoxe de Portugal. Fronte a unha Castela que impón paulatinamente a súa lingua e costumes no reino galaico do norte, o de Portugal é visto polo galeguismo como a supervivencia do Reino da Gallaecia, isto é, como o herdeiro do reino galego ou galaico independente (Nogueira, 2001: 233-248).

Do punto de vista xeolingüístico e á vista da distribución xeográfica actual das falas galego-portuguesas e asturleonesas, a Coroa galego-leonesa constituíu, entre os séculos X e XIII, o contexto territorial da expansión das mesmas ao sur do Douro. Lonxe de conformar o ámbito de desenvolvemento e expansión dunha lingua ou romance “leonés”, o Reino de León da historiografía española non consitiu un territorio lingüisticamente uniforme, senón que no seu seo se foron constituíndo ao norte do Douro, e como xa vimos, un contínuum de variedades de tipo galego-portugués e asturleonés que se foron difundindo xeograficamente cara ao sur. Os topónimos referentes a enclaves de repoboación galega en Zamora, Salamanca e Estremadura deixan ver que a situación lingüística das terras conquistadas ao sur do Douro debeu ser, ao menos entre os séculos X e XIII, máis complexa do que habitualmente se pensa. O mosaico de vestixios e enclaves lingüísticos do norte e occidente extremeño fai pensar na convivencia de diferentes comunidades romances nos primeiros anos da súa ocupación galego-leonesa. Tamén textos medievais como os Foros de Castelo Rodrigo deixan testemuño da convivencia de comunidades de fala galego-portuguesa con outras de fala asturleonesa nas terras conquistadas polo Reino de León. Segundo Cintra (1959: 535-536), durante o século XIII, prodúcese unha homoxeneización lingüística destas comarcas en función das fronteiras administrativas: as comunidades asturleonesas que ficaron dentro do Reino de Portugal foron adoptando o galego-portugués nas súas prácticas lingüísticas mentres que as galego-portuguesas que se encontraban en territorio leonés adoptaron un asturleonés cada vez máis influenciado polo castelán. Aínda hoxe quedan, porén, importantes enclaves galego-portugueses como o do Val do Xálama. Do lado portugués, os estudos revelan que o asturleonés falado en Miranda do Douro coñeceu na Idade Media unha maior extensión xeográfica por todo o leste da actual rexión trasmontana (Barros, 2001).

Polo seu lado, Ramón Mariño (1988: 157-161) lembra que o uso para esta época de conceptos como “lingua leonesa” ou “lingua galega” resulta un anacronismo xa que, como vimos, acostumábase usar o termo “romance” ou “linguaxe” para denominar a

fala do pobo, así como a dos textos literarios e notariais que a transcribían⁷¹³. O máis probábel é que os falantes naquela altura non percibisen no seo da Coroa Galego-leonesa a existencia de diferentes linguas romances, senón a dun só romance con diferentes variedades xeográficas dispostas no contínuum de oeste a leste, tal e como o encontramos aínda hoxe de xeito máis ou menos alterado pola difusión do castelán. Lembremos, ademais, que até o século XII o latín era a única lingua escrita. A partir da segunda metade deste século, en pleno apoxeo compostelán, é cando comezamos a ter coñecemento da práctica escrita do romance no reino galego-leonés. Mariño sospeita que, cos últimos reis independentes de Galiza e León, Fernando II e Afonso IX, neste reino se podería estar a conformar unha norma lingüística escrita común na que os trazos galego-portugueses tendían a ser predominantes por ser Galiza o centro político, económico e cultural⁷¹⁴. Non debemos esquecer o importante papel de Santiago como centro político e cultural nesa época e a estreita vinculación con Galiza da familia real “asturleonesa” xa desde Afonso II: en Galiza eran educados a maioría dos seus membros, de alí proviñan boa parte dos seus maridos e esposas, así como boa parte dos membros das súas chancelarías. Isto, e algúns testemuños históricos, fan pensar a importantes especialistas que na corte “leonesa” se debía empregar habitualmente unha variedade lingüística de tipo galego-portugués⁷¹⁵. Durante o século XIII, e probabelmente xa antes, o galego-portugués converteuse, fronte o latín administrativo e eclesiástico, na lingua da lírica cortesá, non só nos dous reinos galaicos de León e

---

⁷¹³ Isto tamén o lembra o asturiano García Arias (1995: 44): “En efecto, a veces, se olvida que el escritor medieval lo que intenta fundamentalmente es escribir en *romance*. En romance significa escribir en *no-latín*, la lengua a la que hasta entonces le habían estado reservados todos los niveles culturales y a la que continuamente había de disputársele el derecho a subsistir. El escritor, fuera un simple notario rural, fuera un juglar o un escritor con mayores pretensiones, fundamentalmente escribía en romance sin preocuparse mucho del adjetivo que había de convenirle al mismo. El romance que escribía le venía impuesto por sus propios conocimientos orales más inmediatos —por su habla— y por los modelos que paulatinamente se iban generando en los centros de producción cultural”. Cómpre lembrarmos aquí que era Santiago, e non León ou Oviedo, o centro cultural máis importante da Coroa galego-leonesa durante o século XII, cando sabemos que comeza a practicarse no mesmo a escrita en romance.

⁷¹⁴ “Unha capital política e/ou cultural en Compostela ou noutra cidade dun estado galego independente ou polo menos suficientemente autónomo podería producir no pasado un agrupamento relativamente espontáneo das diversas falas galegas ó redor dun determinado modelo, pero xa se sabe que as cousas nos viñeron mal dadas. Por outra parte, se un presunto Reino de Galicia plenamente independente ou suficientemente autónomo con capital en Compostela tivese como fronteiras non as da Galicia actual senón, por exemplo, as dos territorios gobernados por Fernando II e Afonso IX entre os séculos XII e XIII, é máis ca probable que hoxe se falase galego por terras do antigo Reino de León e que alí o leonés fose dialectalizado pola correspondente e esperable norma galega, do mesmo xeito en que efectivamente o leonés foi sendo dialectalizado polo castelán durante os últimos séculos” (Mariño, 1998: 159).

⁷¹⁵ Por exemplo, unha crónica en latín da época de Afonso VI, o rei ao que desafiou o Cid, reproduce as palabras deste monarca laiándose en galego pola morte de seu fillo Sancho (Nogueira, 2001: 202).

Portugal, senón tamén no de Castela⁷¹⁶ (Monteagudo, 1999: 92; Nogueira, 2001: 119-231). Especialistas asturianos como García Arias afirman, pola contra, que resulta bastante complexo recoñecer a súa importancia nos textos e na lingua oral de Asturias e León xa que moitas comarcas comparten, como vimos, importantes trazos lingüísticos coas variedades galego-portuguesas. Porén, outros hispanistas como Lapesa falan abertamente de influencia lingüística galega nos primeiros textos asturleoneses, especialmente nas falas occidentais, máis próximas ás galegas, e meridionais, onde convivían comunidades galegófonas e asturianófonas (García Arias, 1995: 46).

Retomando as teorías de Roger Wright, Mariño afirma que a situación lingüística do Reino de León entre os séculos X e XIII podería ser definida como de “monolingüismo complexo”:

“Este monolingüismo complexo anterior ó ano 1000 debía ser especialmente compacto no cadrante noroccidental, onde as falas galegas e leonesas poderían sen grandes dificultades reconcilia-las súas diferencias baixo unha esencial unidade derivada en última instancia dun pasado en boa parte común, compartido polo menos desde a configuración da Gallaecia romana e prolongado a través da instauración do reino suevo e da posterior monarquía galego-astur-leonesa. Nunha situación así non debería estrañar que en condicións políticas propicias se puidese camiñar cara a configuración e extensión dunha norma lingüística común ós reinos de Galicia e León a partir do momento en que os romances ibéricos comezaron a circular como linguas de uso oficial. Pois ben, creo que esas circunstancias propicias se deron precisamente na época en que tal cousa ocorreu ou cando menos nunha época tan inmediatamente anterior a ela que non puideron deixar de produci-los correspondentes efectos lingüísticos. Refírome á segunda metade do século XII e ó primeiro tercio do XIII e penso en dous monarcas que foron durante setenta e tres anos consecutivos reis de Galicia e León: Fernando II e Afonso IX” (Mariño, 1998: 160).

Independentemente do posíbel predominio crecente do galego-portugués no Reino de León do finais do século XII e inicios do XIII, e tendo en conta as ideas apuntadas polos investigadores desde diferentes perspectivas, resulta difícil asumir este territorio como o ámbito de desenvolvemento e expansión do asturleonés como lingua autóctona do mesmo. O contexto territorial dese gran Reino de León, con Asturias e Galiza, non constituíu un factor de agrupamento definitivo das variedades asturleonesas nunha “lingua leonesa” ou mesmo “asturiana”, así como tampouco o foi no desenvolvemento dunha “lingua” e norma galegas. A identificación de diferentes romances no noroeste peninsular nos textos medievais e o inicio da elaboración de

---

⁷¹⁶ De aí que sociolingüistas como Henrique Monteagudo (1999: 92) insistan en que este feito non debe ser interpretado como unha escolla consciente do galego como lingua “nacional”, do xeito en que ocorreu co castelán en Castela durante ese mesmo século XIII, baixo Fernando III e Afonso X, quen, como ben se sabe, foi tamén autor dunha das principais obras literarias do galego-portugués medieval. Contodo, cómpre lembrarmos tamén que a maior parte da obra deste rei xa está en prosa e que para iso escolleu sempre o castelán.

normas estándar nas chancelarías reais só se inicia na segunda metade do século XIII. Así, os romances castelán e portugués van configurándose como linguas reais, mentres que os textos en romance asturleonés e, xa en menor medida, galego evidencia a perda dun centro político e cultural que os agrupase ao redor dun modelo cortesán. Ramón Mariño sitúa os chamados textos “galego-leoneses” do XII e XIII neste contexto:

“[...] penso deles que deben ser interpretados no marco dun contexto histórico en que non se conseguiran aínda a fixación dunhas *scriptae* iberorrománicas autenticamente consolidadas. Para o dominio leonés, por exemplo, semella que nunca chegou a forxarse unha *scripta* definida para a totalidade do territorio e basta pensar, para comprobalo, que Staff (1907) recoñeceu tres grupos (oriental, central e occidental) na documentación leonesa medieval que estudou, ou que textos coma o *Fuero de Avilés*, o *Fuero Juzgo* ou o *Poema de Alexandre* tampouco mostran suficiente cohesión lingüística entre eles. Na zona centro-occidental da Península Ibérica só comezaría a ser posible a existencia de *scriptae* minimamente definidas e consolidadas coas accións e disposicións de Afonso X (1252-1284) en Castela e Afonso III (1248-1279) e Don Dinís (1279-1325) en Portugal” (Mariño, 1998: 175-176)

Isto é algo que tamén recoñecen abertamente importantes lingüistas asturianistas como Xosé Lluís García Arias, sobre todo para rexeitaren o uso do glosónimo “leonés” aplicado ao conxunto do dominio lingüístico ao que pertence a “lingua asturiana”:

“Sin embargo no parece muy acertado el término «leonés» basado en tal criterio máxime si se tiene en cuenta no sólo la existencia previa del «Reino de Asturias» sino que tierras pertenecientes a «León» —como Galicia— no hablaron jamás «leonés» o que otras tenidas lingüísticamente como «leonesas» —como parte de las santanderinas— no estuvieron siempre insertas en León. A nosotros que, por otro lado, observamos cómo una tradición moderna y contemporánea, fundamentalmente asturiana, se empeña en la consecución de un modelo de lengua estándar, no nos parece lo más adecuado referirnos a ésta con el nombre de un territorio (León) hoy prácticamente castellanizado. Acaso en este sentido, y ésta es nuestra postura, lo más indicado para evitar susceptibilidades sea referirnos a la lengua moderna con el nombre de «Lengua Asturiana» (siguiendo así la misma conducta «norteña» que se observa en las demás denominaciones lingüísticas peninsulares) reservando el ya acuñado término de «asturleonés» o de «asturiano-leonés» para aludir al viejo dominio lingüístico cuya base fundamental era la etnia ástur que, extendida tanto al norte como al sur de la cordillera —esto es, por la mayor parte de las actuales provincias de Asturias y León— hizo evolucionar en una misma dirección autóctona el latín aportado por las legiones romanas” (García Arias, 1995: 41).

En León, as asociacións de defensa e promoción das variedades lingüísticas tradicionais seguen os mesmos criterios e usan o glosónimo “asturleonés” para se referiren ao dominio lingüístico. Porén, nelas prima o elemento do Reino de León sobre o elemento ástur como forza de significado na hora de denominaren a lingua tradicional de León, Zamora e Salamanca. Así, o uso de “leonés” ou “lingua leonesa” é o habitual entre elas. Esta é a xustificación que dá a organización leonesista *Conceyu Xoven* da súa preferencia polo glosónimo “llionés”:

“L'únicu nome tradicional usáu polos falantes en Llión pa referirse a la llingua llionesa ye lleonés ou lliónés. En xeneral esti ye'l nome que se prefier anguaño a tolos outros por deillas razones; Llión, pesia que nun ye'l lugar del dominio llingüístico onde meyor se cáltien la llingua, sí ye onde s'orixinóu siendu depués esparcida hacia'l sur cola expansión del Reinu Lliónés. A más, filólogos de prestixu comu Menéndez Pidal diénon-y esi nome, dau qu'el Dominiu Llingüísticu corresponde conas las llendes del Reinu de Llión” (Conceyu Xoven, 2005)

Así, os dous argumentos habitualmente usados para xustificar a unidade do dominio asturleonés son asumidos de diferente xeito en cada territorio en función dos discursos de identidade territorial. Por tanto, os argumentos a respecto dos ástures e os cántabros ou do Reino de León non teñen o mesmo peso nos discursos de cada territorio de tradición lingüística asturleonese e, ademais de subliñaren a unidade dun dominio lingüístico, úsanse tamén para identificar un determinado territorio como realidade específica, preponderante ou mesmo autónoma, no caso de Miranda de Douro, dentro dese dominio lingüístico asturleonés. Como mostra a cita de García Arias, o asturianismo prioriza os argumentos baseados nos ástures, o que xustifica nos seus discursos o uso do glosónimo “lingua asturiana” para denominar as falas de Asturias. En León, o leonesismo fai o mesmo co Reino Leonés e a denominación “lingua leonesa” mentres que en Cantabria, as asociacións de defensa da lingua e cultura tradicionais recorren ao elemento étnico e territorial cántabro e, paralelamente, ao uso do glosónimo “lingua cántabra” ao lado do de “lingua montañesa”. En Miranda do Douro, polo seu lado, os dous elementos argumentais usados para subliñar a unidade do dominio asturleonés son usados apenas para desvincular tipoloxicamente as falas mirandesas das portuguesas dentro do discurso sobre a identidade lingüística mirandesa, que se sustenta sobre todo nun sentimento de pertenza á comarca ou á rexión de Trasmontes. Aquí, por tanto, é o glosónimo máis local e menos conflictivo de “mirandés” o que acostuma usarse.

Estas diverxencias, provocadas pola ausencia dun ámbito territorial común cun centro cultural e simbólico claro, subliñan as diferenzas na percepción común do dominio lingüístico asturleonés e acusa o peso dunha percepción maioritaria caracterizada pola fragmentación rexional e comarcal. A este respecto, o sociolingüista Ramón D'Andrés afirma que a identidade lingüística do asturleonés é, como no caso de moitas linguas minorizadas, gradual e que esta gradación identitaria se manifesta no plano social e territorial:

“Claru ye que la identidá llingüística amuesa graos: púe tenese nun nivel mui baxu, o bien manifestar nella comportamientos de verdaderu arguyu. En situaciones de minorización pue dáse un reduccionismu qu'emburria a los falantes

a dirixir a so identidade llingüística non al conxunto del idioma, sinón a les sos falas locais: non por eso dexen de tener identidade llingüística” (D’Andrés, 2000: 25)

No plano territorial ou xeográfico, a identidade gradual maniféstase en termos de escala (vila, comarca, rexión). Consecuencia disto non só é a falta dun glosónimo unitario no que se identifiquen todos os falantes das variedades asturleonesas e os seus axentes de defensa e protección, senón sobre todo na ausencia dunha variedade estándar común. Así, en Asturias, foise elaborando a partir dos anos 1970 unha variedade estándar baseada nas falas centrais, xa que, como vimos, é nas comarcas urbanas e mineiras onde estas se practican e nas que reside a maioría da poboación do Principado. Ademais, as falas centrais son percibidas como as que máis características asturianas presentan. Desde 1980, a *Academia de la Llingua Asturiana* (ALA) asumiu por mandato legal a tarefa de elaborar unha variedade estándar. Desde entón foi elaborando unhas *Normes ortográficas y conjugación de verbos* que se fixaron nunha gramática e un dicionario normativos no final dos anos 1990 (D’Andrés, 1995: 65-67; ALIA, 1998). Con todo, os estudos sociolingüísticos mostran que unha boa parte da poboación asturiana, ao redor dun 50%, non percibe a existencia dunha “lingua asturiana” senón de diferentes “falas asturianas”. Esta percepción fragmentada é precisamente menos baixa na zona central, na que se basea a variedade estándar asturiana, e significativamente máis acusada nas zonas occidental e oriental. Por outro lado, aínda que ao redor de dous de cada tres asturianos están a favor da elaboración e difusión da variedade estándar, perto dun 22% da poboación se declara contraria á estandarización, en xeral, porque a consideran artificial e contraria á diversidade das variedades tradicionais⁷¹⁷ (Llera, 1994: 60-61). O peso da percepción fragmentada do dominio lingüístico no interior de Asturias é a miúdo aproveitada polos movementos e círculos contrarios á unificación dunha “lingua asturiana” coa elaboración dunha variedade estándar⁷¹⁸ (D’Andrés, 1998: 49-53).

---

⁷¹⁷ O sociolingüista Ramón D’Andrés distingue entre as actitudes que presenta este sector da poboación as “inxenuas” e as “malintencionadas”. Dentro destas últimas, D’Andrés sitúa a posición contraria á estandarización de certos sectores políticos e determinados círculos da lingüística española interesados en manter a supermacía do castelán en Asturias e, por tanto, o proceso de castellanización. Segundo D’Andrés, estes incidirían no argumento da fragmentación lingüística para mostraren a imposibilidade de elaborar unha variedade estándar para o asturiano evitando así que esta compita ou coexista co castelán nos usos públicos e que se manteña a situación diglósica tradicional onde o castelán monopoliza os ámbitos de prestixio (D’Andrés, 1998: 49-55).

⁷¹⁸ Destacan, apoiando este discurso, lingüistas como Emilio Alarcos, Gustavo Bueno ou Jesús Neira, que asinaron en 1988 o manifesto “La realidad lingüística de Asturias” (D’Andrés, 1998: 49-53).

A variedade estándar elaborada no Principado non foi asumida nos outros territorios do dominio lingüístico asturleonés: por un lado, o feito de estar baseado nas falas do bloque central distánciao das prácticas lingüísticas tradicionais conservadas noutros territorios, especialmente en León e Miranda, e, por outro, a ALIA non pode exercer competencias alén das fronteiras administrativas do Principado e, aínda menos, de España. Con todo, nos últimos anos, as asociacións leonesas e cántabras foron asumindo os criterios ortográficos propostos pola ALIA para codificar as variedades asturleonesas deses territorios. Deste xeito, respectando a morfoloxía e o léxico específicos en cada territorio, vanse elaborando variedades estándares paralelas á asturiana en León e Cantabria. Finalmente, en Miranda do Douro nin sequera se asumiron os criterios ortográficos da ALIA e a *Cumbeçon Ourtográfica de la Lhéngua Mirandesa* de 1999, elaborada en boa medida polo *Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa* (CLUL), parte basicamente da ortografía portuguesa e das convencións de transcripción usadas pola dialectoloxía lusa (Barros e Raposo, 1999)⁷¹⁹. Na introdución da *Cumbeçon* mirandesa xustifícase deste xeito a elaboración dunha variedade estándar propia para Miranda:

“Do lado espanhol, do antigo conjunto histórico asturo-leonês apenas o asturiano alcançou um estatuto oficial de relativa protecção, dispondo hoje, no Principado das Astúrias, de instituições e personalidades científicas que o promovem, estudam e divulgam das mais variadas formas. O asturiano está hoje dotado de uma norma ortográfica flexível, que dá possibilidade de expressão às suas variedades. Esta norma, contudo, não é adequada à grafia do mirandês: apesar de pertencerem ao mesmo *continuum* linguístico, os dois idiomas ocupam extremos opostos do território respectivo, traduzindo-se o seu afastamento geográfico e o seu alheamento comunicativo em diferenças de fala bastante significativas, que as normas ortográficas respectivas não podem ignorar. Estes motivos e outros - como a influência, em pano de fundo, da ortografia do espanhol e do português - desaconselhavam a procura de uma unidade de escrita transfronteiriça, de difícil e morosa construção. Impunha-se encontrar um código que reflectisse a unidade interna do mirandês e que recobrisse a própria variação local, de modo a tornar-se num instrumento de comunicação simultaneamente amplo e colado à realidade,

⁷¹⁹ No que se refire aos criterios ortográficos, as principais diferenzas entre as *Normes* asturianas e a *Convenção* mirandesa radican principalmente na representación das consoantes palatais (<ñ> ~ <nh>, <ll> ~ <lh>, <x> ~ <g>/<j>), do fonema /b/ (en Miranda só se usa o grafema <b>, p.ex. <baca>, <benir>) no uso dos apóstrofos e da representación escrita das contraccións e elisións do artigo definido. En xeral, estas diverxencias ortográficas son as mesmas que observamos nas linguas dominantes do asturleonés, castelán e portugués. Isto débese a que tanto as normas da ALIA como as do CLUL parten das solucións ortográficas da lingua teito correspondente (Quarteu e Frías, 2001: 94-96). No texto da *Convenção* mirandesa xustifícase o recurso ás solucións ortográficas do portugués: “Estando a aprendizagem do mirandês ligada ao portugués, a maioría das solucións adoptadas aproxima-se mais das solucións portuguesas que das españolas. Por exemplo, escrevendo-se em português *mulher* com *lh*, não faria sentido que se escrevesse com dois *ll* a palavra mirandesa *mulhier*. E utilizando-se *lh* para este som no interior da palavra, tão pouco faria sentido mudá-lo para *ll* quando surge no início dela. Por isso se recomenda a escrita *lhuna* e não *lluna*, de acordo com a tradição escrita mirandesa” (Barros e Raposo, 1999).

para poder ser reconhecido como um código de identificação colectiva pela população a que se destina” (Barros e Raposo, 1999)

En definitiva, aínda que a unidade do dominio lingüístico asturleonés non deixe de ser afirmada nos territorios onde se practican as súas diferentes variedades, o certo é que nel non se está a constituír unha lingua asturleonese senón, ao menos, unha lingua asturiana e unha lingua mirandesa. Neste sentido, Manuela Barros Ferreira, especialista do mirandés e unha das redactoras da *Cumbençon* ortográfica mirandesa, afirma que na actualidade non se pode considerar o mirandés como unha variedade da “lingua asturiana” ou asturleonese, senón como unha lingua autónoma:

“Lapidariamente: no momento actual, o mirandés e o asturiano são duas línguas diferentes [...] O mirandés é, sem dúvida, uma variedade histórica do asturleonês, mas nesta frase, o adjetivo “histórica” é muito importante. Como é natural, alguns asturianos —e isso é observável em vários sites— privilegiam o aspecto histórico, sem dar qualquer importância ao estado actual dos dois idiomas nem à sua actual função de identificação colectiva— não de uma grande área, mas de espaços menores” (citado por Quarteu e Frías, 2002: 92-93)

Na opinión de Barros, nesta “lingua mirandesa”, presentada como ponte entre as linguas do noroeste da Península Ibérica, non só se incluíría a variedade de Miranda, senón as outras variedades de tipo asturleonés faladas en Portugal, como o sendinés. Esta especialista defende os criterios da *Cumbençon*, que fixan o estándar para o asturleonés de Portugal na variedade de Miranda, considerada máis central ou común (Barros, 1994: 35; 1995: 17-22).

Especialistas como Xavier Frías, aínda recoñecendo os procesos diverxentes de elaboración lingüística do asturiano e do mirandés, prefiren definir ambas variedades estándar como codialectos desde unha percepción unitaria do dominio lingüístico:

“Asina, asturiano y mirandés son dos codialectos, independientemente de que l’asturiano tenga estatus de llingua (y los mirandeses reclamen lo propio pal so idioma); trátase duna relación semeyante a la que se da ente gallego y portugués, codialectos ente sí pero llingües a la postre nel conxuntu llingüísticu peninsular” (Frías, 2001: 4).

Segundo Frías, a presión de diferentes linguas dominantes ou linguas teito en cada territorio é o principal factor destas diverxencias nos procesos de elaboración lingüística das variedades asturleonesas en España e Portugal, fenómenos que para estes especialistas resultan aínda máis evidentes entre as variedades lingüísticas galegas e portuguesas (Quarteu e Frías, 2001: 94-96)⁷²⁰. Desde o asturianismo lingüístico, García

---

⁷²⁰ “L’anfluencia de las lhéguas statals durante l último século ne l campo de la vida ordinaria ye tan grande, que la maioría de las diferencias lexicals antre l spanhol i l pertués reaparécen antre l mirandés i l sturiano. To las antradas de nuobo léxico fazírun-se zde la correspondiente lhéngua statál; esto faboreciu

Arias apela á necesidade de elaborar un discurso sobre a *irmandade ástur* que subliñe os vínculos históricos e lingüísticos dos diferentes territorios do dominio asturleonés, pero respectando as particularidades locais e a necesidade de procesos de codificación e normalización lingüísticas diferenciados:

“Pola mor de la hestoria, que non por culpa de nueso, nel dominiu llingüísticu ástur, d’Asturies a Miranda, nin hai conciencia de falar un mesmu idioma nin hai idea d’amestase nel mesmu pueblu, nin hai recuerdu d’una vieya hestoria nin d’una vieya cultura compartida. Escaecer esto y facer propostas al. marxe d’esos calces emprimaría a nenyuri. Proponer agora un único estándar y un único modelo faláu nun s’axusta a lo que’l bon xuiciu aconseya. Sedría llamentable iguar unes mesmas pautas de recuperación llingüística nunes terras sociolingüísticamente enforma dixebras. Nun ye d’esas cuestións de les que falamos agora porque esos camiños y esos procesos tendrán que s’encaran, si s’encaren, destremadamente en caúna de les comunidaes. De lo que falamos agora, de lo que con dalgún xaciu podemos parllar agora, ye d’afalar una idea de conxuntu tarazada Pol pasáu pero viva mentanto xunza’l puxu del vieyu idioma. Lo que trabayemos güei, lo que levantemos güei sedrá lo que mos dexe seguir axuntándonos” (García Arias, 2002b: 11-12).

Con todo, García Arias reconece que a posición da ALIA é a de fomentar un proceso de converxencia entre os diferentes estándares, especialmente o asturiano e o mirandés:

“Por lo, l’Academia de la Llingua Asturiana [...] encamentaría a mirandeses, zamoranos y leoneses que faigan un esforzu, a vegaes con gran puxu, por dir a solucións converxentes porque iniciativas que lleven al aillamientu a la llarga nun favorecen a naide y menos a un dominiu llingüísticu con tantos y tan foscas problemas pa caltenese na so integridá” (García Arias, 2002c: 20).

No que se refire a Castela e León e a Cantabria, aínda non está claro se finalmente se confirma un proceso de constitución e elaboración lingüística similar ao de Miranda do Douro coa elaboración dunha “lingua leonesa” e unha “lingua cántabra” completamente autónomas da “lingua asturiana”. Os crecentes contactos entre as asociacións de defensa da lingua asturianas, leonesas e cántabras deixan pensar que nos territorios españois de tradición lingüística asturleonesa se camiña cara a unha situación similar á occitana actual: elaboración de diferentes subestándares rexionais seguindo uns criterios gráficos comúns e mantendo un uso estratéxico dos glosónimos locais. Con todo, á diferenza do occitano, onde os subestándares rexionais cohabitan nos usos escritos co estándar proposto polo IEO e o CLO, a elaboración dunha norma estándar suprarrexional para o asturleonés de España non se inclúe, polo de agora, dentro das

---

outra beç que l mirandés i l sturiano continuássen un camino d’afastamento ampeçado séculos atrás i que cada beç ye más grande” (Quarteu e Frías, 2001: 95).

prioridades do tecido asociativo ou das diferentes autoridades rexionais⁷²¹. Por outro lado, o feito de que en León e Asturias se celebren en datas diferentes o día dedicado á lingua —“asturiana” no Principado e “leonesa” en Castela e León— deixa entrever até qué punto diverxen na actualidade os procesos de recuperación e normalización lingüística das variedades asturleonesas nos diferentes territorios onde se falan. Nos últimos dous anos, as asociacións de defensa das variedades asturleonesas en Castela e León⁷²² están a elaborar unha variedade estándar propia partindo dunha aplicación das convencións ortográficas da ALIA ás variedades asturleonesas. Así, sen negaren que asturiano e leonés son variedades dunha mesma lingua, o que se reflicte no uso dunhas normas ortográficas comúns, as asociacións leonesas ven a necesidade de crear un estándar leonés autónomo sobre todo nos planos morfolóxico e lexical debido a que as variedades asturleonesas centrais son principalmente faladas en Asturias e o seu emprego como base da norma en León, Zamora e Salamanca provoca o rexeitamento da inmensa maioría dos falantes. En xuño de 2006, a Deputación de León mostraba o seu apoio ao estándar leonés asinando un convenio co asociación *El Fueyu*⁷²³ para ofertar cursos de lingua leonesa por toda a provincia.

---

⁷²¹ Existe, porén, unha proposta de unificación ortográfica elaborada por Carlos Quiles Casas (2004). Quiles xustifica do seguinte xeito a necesidade de elaborar unha variedade estándar común para o conxunto de falas asturleonesas: “Les ‘lhingües’ afhitaes fhasta'l momentu (‘asturianu’, ‘cantabriegu’, ‘llionés’, ‘mirandés’, ‘estremeño’,...) nun son tales, sinón espresiones dun mesmu dialectu hestóricu lhatinu más o menos castiëllanizáu, dividíu y escuôndíu nel olvíu rural y domésticu, y agora eleváu a l'ámbitu político cun mayor o menor fortuna. Nenguna variedá por sí sola tiên nin tiëndrá nunca entidá suficiënti pa sere considerada lhingua, haiga o non “oficialidá” -nel grau que seya- nes distintas alministraciones. Nun yê sinón juñiëndo los retaços hestóricos que s'ha lhogra-la verdadeira lhingua que s'escuôndi tres duna fachada de “dialectus castiëllanus”. La situación del gallegu (que yê provavlemente ún de los factoris políticos causantis de la confusión na Península ente territorio alministrativu - territoriu lhingüísticu) yê especial, pola dificultá d'afhitare una norma común cul portuès agora qu'ësti yê consideráu lhingua. Tóus puôdin vere que dambus nun son sinón variedaes duna mesma lhingua, pero la realidá política impón una solución que nun yê viavli pa les outres variedaes peninsulares (como'l ‘valencianu’, el ‘balear’ o el ‘mirandés’ por ponere dellos eixemplus)”. A proposta lanzouse no portal web Inventia, no que, ademais, Quiles tamén presenta unha detallada clasificación das variedades asturleonesas. O obxectivo deste portal, inactivo desde o 2004, é o de ofrecer unha visión de conxunto da actualidade social e cultural dos territorios de fala asturleonesa. Para máis información: <<http://www.iventia.com>>.

⁷²² A elaboración deste estándar rexional leonés partiu da asociación *El Fueyu* (ver nota seguinte) e axiña foi asumida pola maioría das asociacións de defensa das variedades asturleonesas en León, Zamora e Salamanca, así como polos seus simpatizantes.

⁷²³ Esta asociación, quizais a máis importante na defensa do asturleonés en Castela e León, fundouse na cidade de León en 2003. Desde entón vén organizando campañas de normalización do leonés e cursos de lingua para adultos en diferentes lugares. O 10 xuño de 2006, a proposta desta asociación, celebrouse en León, con actos apoiados polo concello da cidade, o primeiro Día das Letras Leonesas. Para máis información: <<http://www.elfueyu.net>>.

Ao lado das evidencias da fragmentación lingüística e identitaria do dominio asturleonés, cómpre lembrarmos que nos últimos anos tamén se están a desenvolver unha serie de contactos interterritoriais que veñen fortalecer o discurso da unidade procurando formulas de cooperación en materia de política lingüística. Sen dúbida, a ALIA é a institución que, desde Oviedo, máis traballou nesta liña. Así, aos cursos de lingua que esta organiza durante o verán acoden militantes e ensinantes de Cantabria, Castela e León e mesmo de Miranda do Douro. Ademais, a ALIA dá cabida nas súas publicacións a escritores e especialistas dos territorios de tradición lingüística asturleonés e, na súa política de difusión de publicacións, esta academia acostuma facer doazóns de libros, especialmente da súa gramática e o seu dicionario, ás institucións e asociacións vinculadas á defensa e protección das variedades asturleonesas⁷²⁴ (García Arias, 2002c: 19-20).

11.3. As variedades asturleonesas como elementos de identidade territorial

Como vimos, no Principado de Asturias é onde se encontran a maioría de falantes de variedades asturleonesas. Aquí son denominadas, en xeral, como *asturiano* ou *bable*⁷²⁵. Varias enquisas e estudos sociolingüísticos —aquí seguiremos esencialmente os elaborados por Francisco J. Llera Ramo 1991 e 2002 (1994, 2002)— manifestan a importante vitalidade social que conserva o asturiano a pesar da profunda castelanización do Principado, así como o crecente valor simbólico que esta lingua está adquirir nos sentimentos e discursos da identidade territorial e cultural asturiana (D'Andrés, 1995). Os estudos de F.J. Llera revelan que o asturiano é a lingua propia de Asturias para case un 44% da poboación entrevistada, aos que se lle engade o 34,6% que, ao lado do bable, consideran tamén o castelán como lingua propia do Principado.

---

⁷²⁴ Recentemente, a ALIA mesmo realizou un estudo sociolingüístico sobre o norte de León (ao que aínda non tivemos acceso), fóra do seu ámbito territorial e competencial. Todo isto resulta chocante se temos en conta que unha das críticas que a ALIA lle fai a RAG con respecto ás variedades eonaviegas é precisamente a de que esta última está a traspasar o seu ámbito territorial.

⁷²⁵ Segundo o estudo sociolingüístico elaborado por Francisco J. Llera no inicio dos anos 1990, para unha boa parte da poboación asturiana (42%) ambas as denominacións non son sinónimas senón que designan realidades lingüísticas diferentes. En xeral, para este segmento da poboación, o “bable” son as variedades tradicionais menos comprensíbeis e arcaicas mentres que “asturiano” se relaciona coa variedade lingüística endóxena que usan ou escoitan habitualmente. O termo “asturiano” é o usado habitualmente polos falantes mentres que o de “bable” aparece a finais do século XVIII entre as clases instruídas (Bauske, 1998: 249-254; García Arias, 1995a: 13; Llera, 1994: 58-60). Segundo García Arias, este feito está relacionado coa diferenciación que se fai entre os dous glosónimos do asturleonés en Asturias: “La persistencia del término *bable* en los ambientes más familiarizados con la tradición escrita puede haber sido la responsable de que, en ocasiones, en los niveles populares «bable» se haga sinónimo de «habla cerrada» o «asturiano muy correcto o literario»” (García Arias, 1995a: 13).

Isto supón que unha gran parte da poboación asturiana, máis do 75% xa no inicio dos anos 1990, considera o asturiano ou bable como un elemento importante da identidade territorial e cultural de Asturias, incluída a zona galegofalante⁷²⁶. Con respecto á inclusión do asturiano na sinalización de núcleos urbanos e estradas, a posición maioritaria no Principado é favorábel (un 70% xa en 1991). Por outro lado, tamén é maioritario —máis do 70% dos entrevistados en 2002 para o estudo de F.J. Llera— o desexo de lle outorgar ao asturiano o mesmo status que as outras linguas de España, incluído o de lingua cooficial. No inicio dos anos 1990, ao redor de quince anos despois do comezo do proceso de normalización lingüística do asturiano, F.J. Llera recoñecía os importantes avances efectuados nas actitudes e percepcións da poboación:

“Los datos hablan por sí solos y difícilmente pueden engañar. Desde el comienzo del proceso autonómico ha habido una revolución silenciosa del asturiano, aunque no se puedan repicar las campanas. Podemos decir que se ha iniciado una clara recuperación sociológica del asturiano: se ha reducido a la mitad el desinterés, se ha incrementado de forma notoria el autorreconocimiento o identificación lingüística (alrededor de un 20%), casi se han multiplicado por 4 los hablantes, se han duplicado los lectores y se han multiplicado por 6 los que lo escriben, aunque estas dos últimas categorías se mantengan en cotas muy bajas” (Llera, 1994: 105)

Porén, dez anos despois, o segundo estudo de Llera (2002) revela que o proceso de castelanización non se detivo e que está especialmente activo entre as xeracións máis novas, a pesar da entrada do asturiano nos centros de ensino como materia optativa ou as políticas institucionais de normalización lingüística. Segundo D’Andrés, o asturiano é actualmente unha lingua en perigo de desaparición:

“L’asturianu ye, agora mesmo, *una llingua en peligru de extinción real*. Si un pesimista ye un optimista bien informáu, nun se puen tapar los güeyos a la realidá que yá agora nos desborda: a esti camín, l’asturianu nun va a durar munches xeneraciones” (D’Andrés, 2000: 36)

Segundo este especialista, as reivindicacións lingüísticas do movemento asturianista incidiron máis do plano simbólico que no dos usos comunicativos (D’Andrés, 2000: 54-55). Así, a acción das redes asociativas e dos partidos asturianistas priorizou o ámbito do significado sobre o das relacións sociais. D’Andrés mesmo recoñece que, como resultado, numerosas persoas, especialmente os mozos, apoian activamente a defensa e promoción do asturiano sen se preocuparen de falalo:

“Al potenciar el valor simbólico y *combativu* del idioma, caise dacuando nel absurdo de da-y poca importancia al fechu d’emplegalu. Y asina, ente della

---

⁷²⁶ A este respecto, cómpre dicir que, desde a creación da autonomía, a poboación asturiana asume maioritariamente o discurso do movemento rexionalista ou asturianista (Llera, 1985: 14-15). Con todo, isto non se reflicte nos procesos electorais xa que os partidos rexionalistas e nacionalistas obteñen uns resultados máis ben modestos.

mocedá que se xunce al carru de la reivindicación idiomática ta dándose'l fenómenu de reivindicar l'asturianu sin preocupase de falalo, sumíos yá nun grau de castellanización del que nun se ye mui consciente" (D'Andrés, 2000: 55-56)

Se xa antes do actual período democrático existiron voces e grupos que incluíron nos seus discursos a reivindicación da defensa e promoción do asturiano, o movemento en favor desta lingua comezou a se estruturar nos anos 1970, coa aparición do grupo *Conceyu Bable*. Este grupo fixou os principais criterios da ordenación do territorio lingüístico asturiano ao redor das variedades lingüísticas centrais e obtivo importantes éxitos na normalización do uso escrito e oral do asturiano. A partir da acción do *Conceyu Bable*, xa desaparecido, diversificáronse as liñas de actuación en defensa do asturiano, tanto no plano civil como no institucional e no político (Bauske, 1998: 62-68; D'Andrés, 2000: 83-89; García Arias, 1995a: 15).

Do punto de vista institucional, a obtención do estatuto de territorio autónomo por parte do Principado de Asturias supuxo a creación dunha serie de institucións financiadas ou vinculadas estruturalmente á administración rexional. A máis importante, sen dúbida, é a *Academia de la Llingua Asturiana*, á que se lle encarga non só a protección e estudo das variedades lingüísticas tradicionais de Asturias, senón tamén elaboración dunha variedade estándar ou literaria para a lingua asturiana, a formación de ensinantes en lingua asturiana e, en xeral, a defensa e promoción do asturiano na sociedade. Desde a súa creación en 1980 até hoxe, a ALIA desenvolveu un importante labor de recuperación, normalización e reivindicación do asturiano e das súas diferentes variedades, ademais dunha notábel actividade nos ámbitos editorial e formativo (Bauske, 1998: 143-160, 187-190; García Arias, 1995a: 16). Por outro lado, dado o carácter autónomo e abertamente reivindicativo da ALIA como institución, dentro da administración rexional creouse a mediados dos anos 1980 unha *Oficina* (despois *Serviciu*) de *Política Llingüística* (SPL) actualmente dependente da Consellaría de Cultura do Principado. A tibieza con que os sucesivos gobernos do Principado acolleron as reivindicacións da ALIA, o escaso uso do asturiano por parte da administración autonómica, así como a rivalidade na que a ALIA entrou co SPL en materia orzamentaria e competencial, provocaron desde finais dos anos 1980 constantes e fortes críticas da ALIA ao SPL e, en xeral, aos diferentes gobernos asturianos (Bauske, 1998: 233-249, 254-261; García Arias, 1995a: 16-17).

Do punto de vista político, desde os anos 1970 xurdiron diferentes iniciativas de tipo nacionalista e rexionalista. Aínda que, en xeral, o asturianismo político non ten o

apoio electoral que presentan as opcións galeguistas, e menos aínda as vascas ou as catalás, pequenos partidos como o PAS (*Partiu Asturianista*) —na actualidade coaligado coa URAS (*Unión Renovadora Asturiana*)— ou, na actualidade, o BAS (*Bloque por Asturias*) convertéronse en apoios de gobernos de coalición ou en minoría cun importante papel na negociación parlamentaria dos orzamentos autonómicos. A presenza do asturianismo no parlamento e a acción de grupos minoritarios, pero moi activos, como *Andecha Astur* constituíu, ao lado do traballo das asociacións e da ALIA, un elemento esencial na introdución do elemento lingüístico nos debates e discursos sobre a identidade territorial asturiana. Se isto non lle permitiu ao asturianismo acadar os obxectivos prioritarios como a oficialización do asturiano ou a inserción xeneralizada desta lingua no ensino ou na sinalización toponímica, si mantivo a cuestión da identidade territorial e da lingua asturiana na axenda gobernamental facendo posíbel a creación dunha Xunta de Toponimia, a aprobación da LUPBA de 1998, a entrada do asturiano como materia optativa nas escolas ou manter o financiamento para a formación de ensinantes, asociacións, etc.

O labor inicial de *Conceyu Bable* tamén estendeu a defensa e protección da lingua asturiana como obxectivo en numerosas asociacións do Principado. Como xa vimos ao falarmos do conflito galego-asturiano, a asociación máis importante de defensa da lingua en Asturias é a *Xunta Pola Defensa de la Llingua Asturiana* (XPLA), cuxo discurso secunda o da ALIA aínda que afasta as súas reivindicacións da política de partidos procurando xerar o consenso necesario na sociedade asturiana para acadar obxectivos prioritarios como a oficialidade. Nesta liña, a XPLA lidera na actualidade o *Conceyu Abiertu pola Oficialidá* (CAO), que agrupa numerosas asociacións e entidades. Aproveitando o debate social que está a xerar a futura reforma do Estatuto de autonomía do Principado, o CAO desenvolve numerosas actividades para conseguir que o recoñecemento do asturiano como lingua cooficial no novo texto estatutario a consagre como elemento patrimonial para o conxunto da poboación, non só para os seus falantes.

No que se refire ao peso do asturiano como elemento simbólico nos discursos identitarios territoriais, o debate sobre a sinalización toponímica constitúe un bo exemplo de como a presión asturianista, aínda priorizando as reivindicacións simbólicas, só consegue éxitos parciais. Como xa dixemos, a introdución dos elementos toponímicos tradicionais na sinalización asturiana é unha vella prioridade para o movemento asturianista. Xa desde os anos 1970, o activismo lingüístico asturianista

realiza numerosas *pintaes* sobre a sinalización toponímica eliminando a forma castelá e pintando por riba a asturiana. Como noutros casos similares, como, por exemplo, o galego, trátase de afirmar a identidade territorial a través da lingua e os nomes de lugar e, ao mesmo tempo, chamar a atención sobre o conflito lingüístico. Desde a súa creación, a ALIA desenvolveu un importante traballo neste ámbito coa publicación, ao longo dos anos, de cadernos de toponimia municipal nos que se propoñen as nomes en asturiano para os diferentes núcleos de poboación e parroquias. Porén, o enfrontamento entre a ALIA e os diferentes gobernos do Principado, así como a clara oposición da administración central española, paralizou durante anos o funcionamento da *Xunta de Toponimia*⁷²⁷, creada en 1994, e, por tanto, a inclusión da toponimia asturiana na sinalización. Con todo, o goberno asturiano foi introducindo as formas toponímicas asturianas nalgúns estradas da súa competencia e, ao longo dos anos 1990, algúns concellos, como o de Xixón, introduciron o asturiano na súa sinalización urbana⁷²⁸ (Bauske, 1998: 201-203; D'Andrés, 1995: 63-64; García Arias, 1995a: 17, 2002a: 53-61).

En 1998, a negociación e aprobación da LUPBA desbloqueaba a cuestión toponímica e establecía o seguinte ao respecto no seu artigo quince:

“1. Los topónimos de la Comunidad Autónoma del Principado de Asturias tendrán la denominación oficial en su forma tradicional. Cuando un topónimo tenga uso generalizado en su forma tradicional y en castellano, la denominación podrá ser bilingüe.

2. De acuerdo con los procedimientos que reglamentariamente se determinen, corresponde al Consejo de Gobierno, previo dictamen de la Junta de Toponimia del Principado de Asturias, y sin perjuicio de las competencias municipales y estatales, determinar los topónimos de la Comunidad Autónoma.” (PPA, 1998)

Seguindo o desenvolvemento da LUPBA, en outubro do mesmo 1998 o goberno asturiano refunda por decreto a *Xunta de Toponimia do Principado de Asturias* (XTPA). Segundo este decreto, o cometido da XTPA é o de elaborar informes sobre a corrección e validez das formas toponímicas tradicionais asturianas previa consulta de diferentes institucións do Principado. Neste órgano consultivo, a ALIA ten unha presenza que comparte con outras institucións e organismos como a Consellaría de Cultura, a de

⁷²⁷ Dependente das consellarías de Cultura e de Ordenación do Territorio, esta Xunta de Toponimia fixou os topónimos tradicionais dos concellos e parroquias asturianas. Porén, o goberno asturiano naquela altura, en mans do PSOE, non oficializou estes topónimos (García Arias, 2002a: 53-55).

⁷²⁸ Porén, D'Andrés lembra que estes concellos usan máis ben os elementos toponímicos asturianos por motivos turísticos e que, no que se refire á oficialización dos mesmos, a posición dos gobernos municipais acostuma ser contraria (D'Andrés, 1995: 64).

Educación ou a Universidade de Oviedo (PPA, 1998b). En 2002 o goberno do Principado aproba un decreto polo que se regula o procedemento de “recuperación e fixación” das formas toponímicas asturianas dos núcleos de poboación e das parroquias (CECPA, 2002). En 2005, o *Plan para la Normalización Social del Asturiano 2005-2007* (PNSA) fixaba unha partida orzamentaria para financiar o proceso de recuperación toponímica. Desde entón e até xuño de 2006, dos 78 concellos asturianos, dez oficializaron a toponimia asturiana, ás veces ao lado das formas en castelán, e 48 están sendo obxecto de estudo por parte da XTPA⁷²⁹ (Wikipedia, 2006b). Así, asturiano e “galego-asturiano” van entrando aos poucos na paisaxe lingüística de varios concellos do Principado reforzando de xeito visíbel a identidade territorial destes lugares. Con todo, aínda que, como se pode ver, os avances que se van producindo a nivel institucional e legal son importantes, o proceso regulado polo decreto de 2002 non evitou desencontros entre a ALIA e a XTPA a respecto da toponimia dalgún concello como o de Siero. Neste caso, a proposta da ALIA non foi aceptada polo concello, o que, seguindo o decreto de 2002, levou á XTPA a revisala e modificala. Isto provocou as protestas do asturianismo, en especial de Andecha Astur, para quen a ALIA debe ser a única institución con competencias en materia de fixación toponímica (Andecha Astur, 2006). Por outro lado, a ALIA e o goberno asturiano difiren considerabelmente na aplicación da LUPBA. Así, para a ALIA a sinalización toponímica bilingüe só se debería reservar aos casos nos que a forma asturiana sexa de uso minoritario (p.ex., Oviedo/Uviéu), mentres que para a administración autonómica, de acordo coa opinión da maioría da poboación, opta pola súa xeneralización (García Arias, 2002a: 57-58). Deste xeito, a pesar de existir unha posición favorábel á toponimia en asturiano na maioría da poboación, a presión do goberno español, o debate político asturiano e os enfrontamentos institucionais ralentizan e mesmo chegan a complicar por veces o proceso de fixación e recuperación toponímica. No que se refire ao debate sobre a oficialidade, os mesmos factores parecen operar aínda con máis forza⁷³⁰.

Como vimos, en Miranda de Douro, as variedades asturleonesas son percibidas pola poboación como falas locais e autónomas con respecto ao asturiano, lingua da que

---

⁷²⁹ Entre eles, encóntrase o concello galegofalante d’El Franco. Ademais, outros concellos do Eo-Navia, como Grandas de Salime ou Pezós encóntranse en fase de tramitación do seu expediente toponímico (Wikipedia, 2006b).

⁷³⁰ De feito, os poucos concellos que, como Llanes ou Nava, declararon a cooficialidade do asturiano por iniciativa propia viron recorridas as súas resolucións pola Delegación do Goberno español en Asturias.

moitos nin sequera saben da súa existencia. Desde 1999, a denominada “lingua mirandesa” é cooficial co portugués pola lei 7/99. Nas disposicións deste texto lexislativo recoñécese o papel da lingua mirandesa no “reforço de identidade da terra de Miranda” e do seu valor como patrimonio cultural e instrumento de comunicación. O ámbito territorial de aplicación da lei do mirandés límitase ao concello de Miranda do Douro, o que supón que as outras variedades asturleonesas de Portugal faladas fóra deste municipio non son obxecto da mesma (ADR, 1999). O estudo Euromosaic (1996) cuantifica en 10.000 os falantes habituais de mirandés sobre unha poboación municipal de 14.728 persoas, isto é, segundo esta fonte máis do 67% da poboación mirandesa usaría habitualmente a variedade asturleonesa local. Os estudos sociolingüísticos realizados nesta comarca mostran que a maioría da poboación está a favor da protección do mirandés. Con todo, a portuguesización lingüística é un feito real debido á estigmatización social das prácticas lingüísticas tradicionais, a xeneralización da escolarización pública e do acceso aos medios de comunicación e transporte⁷³¹. Segundo algúns especialistas, no retroceso do uso e transmisión do mirandés tamén tivo un papel significativo a construción de varios encoros internacionais nesta comarca. Ao igual que en moitos territorios do dominio lingüístico asturleonés e, en xeral, da periferia románica atlántica, moitos falantes de mirandés perciben a súa variedade como un híbrido entre portugués e castelán, como un dialecto do portugués ou, simplemente, como un portugués mal falado⁷³². En xeral, a poboación de Miranda séntese esencialmente portuguesa e transmontana, aínda que a lingua e cultura mirandesas fan parte importante da súa identidade local e comarcal⁷³³ (Martins, 1997: 14-35; Quarteu e Frías, 2002: 90-91, 96-97; Verdelho, 1993: 9-10).

---

⁷³¹ Como vimos, xa desde hai máis dun século o uso do mirandés desapareceu practicamente na vila de Miranda do Douro, así como nas freguesías de Atenor e Picote (Verdelho, 1993: 9). Porén, existen testemuños históricos que dan conta do emprego habitual do mirandés pola poboación vilega nos inicios do século XVII. Segundo Cristina Martins, recollendo ideas de Leite de Vasconcelos, o feito de se tornar Miranda sé episcopal e praza militar fronteiriza favoreceu a portuguesización desta vila a partir do século XVI (Martins, 1994).

⁷³² Quarteu e Frías falan abertamente de sentimento de vergoña lingüística en Miranda: “L’apariçon de ls grandes meios de comunicaçon de las lhénguas, cumo son la rádio i la telebison, además la scolarizaçon de las populaçones rurales, fizo cun que ls mirandeses ampeçassen a cunsiderar que falában mal la lhéngua pertuesa, que era la lhéngua transmitida pula rádio i pula telebison, i ansinada na scuola. Assi, muitas personas ampeçórun a tener bargonha de falar mirandés, i muitos pais deixórun de ansinar la sue lhéngua als sous fillos. Al oubir ls más bielhos a falar an mirandés, muitos jobes pénsan que eilhes stan a falar un pertués malo, i anténtan corriji-los, oumentando la bargonha de ls bielhos cula sue lhéngua” (Quarteu e Frías, 2002: 90-91).

⁷³³ Existe, con todo, un partido político independentista e semi-clandestino, o *Partido de la Lhibardade de l Praino Mirandés* (PLPM), que reclama a creación dunha única entidade territorial para todo o dominio

Desde a oficialización do mirandés, multiplicáronse as medidas en favor da recuperación e defensa da “lingua mirandesa”. Estas centráronse principalmente na estandarización, no ensino⁷³⁴ e no apoio á investigación lingüística e etnográfica. Para centralizar as accións neste sentido, en 2001 constituíuse unha comisión para crear o *Anstituto de la Lhéngua Mirandesa*, que aínda non comezou os seus traballos. Entrementres, as actividades de investigación e de proposta de políticas de promoción do mirandés son asumidas polos departamentos e centros de lingüística das principais universidades portuguesas. Neste sentido, destaca o labor do *Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa* (CLUL), que mantén un portal web sobre o mirandés⁷³⁵. Por outro lado, na Universidade do Porto creouse en 1998 un *Centro de Estudos Mirandeses*, actualmente inactivo⁷³⁶. Desde 2001, a Universidade de Tras-os-Montes e do Alto Douro (UTAD) organiza cursos sobre a lingua e cultura mirandesas no campus de Miranda (Quarteu e Frías, 2002: 98).

Con todo, a pesar do estipulado na lei 7/99⁷³⁷ e da aprobación da *Cumbeçon* ortográfica, o uso do mirandés pola administración apenas chega a ser testemuñal⁷³⁸. Porén, a administración local ten desenvolvido un importante labor de financiamento de actividades de promoción do mirandés, en especial a publicación de libros. Por outro lado, a presenza nos medios de comunicación limítase a algunha columna na prensa rexional e a unha emisión radiofónica tamén semanal. En internet, cómpre salientar, ademais do portal do CLUL, a existencia dunha páxina chamada *Lhéngua Mirandesa* que recolle informacións de carácter xeral sobre a fala e a cultura musical e oral

---

lingüístico mirandés, dividido na actualidade en tres concellos (Miranda e parte dos de Vimioso e Mogadouro). O PLPM non participou aínda en ningún proceso electoral. Para máis informacións: <<http://page.to/plpm>>.

⁷³⁴ O mirandés estúdase nos centros de primaria do concello de Miranda desde 1987 grazas a un decreto do Ministerio de Educación portugués de 1985. Porén, a posición inicial do Ministerio era contraria ao ensino do mirandés. Desde a aprobación da lei 7/99, o estudo opcional do mirandés está a se estender aos diferentes niveis do ensino público (Euromosaic, 2006; Martins, 1997: 21; Quarteu e Frías, 2001: 98; Verdelho, 1993: 20).

⁷³⁵ Para máis información: <<http://mirandes.no.sapo.pt>>.

⁷³⁶ Para máis información: <<http://www.lettras.up.pt/upi/cem/cem.htm>>.

⁷³⁷ No seu artigo cuarto establécese que: “As instituições públicas localizadas ou sediadas no concelho de Miranda do Douro poderão emitir os seus documentos acompanhados de uma versão em língua mirandesa” (ADR, 1999).

⁷³⁸ Así, por exemplo, na páxina web do concello de Miranda non só non está dispoñíbel un interface lingüístico en mirandés, senón que nos seus contidos apenas se menciona a existencia dunha lingua endóxena mirandesa diferente ou autónoma da portuguesa. Para máis información: <<http://www.cm-midouro.pt>>.

mirandesas⁷³⁹. Como é habitual, a sinalización toponímica acostuma ser un bo exemplo da presenza simbólica dunha lingua nun territorio e, no caso de Miranda, esta limítase á iniciativa isolada dalgunha freguesía⁷⁴⁰ fóra do núcleo urbano de Miranda⁷⁴¹ (Quarteu e Frías, 2002: 100-102).

Como vemos, a “lingua mirandesa” xoga un papel significativo da identidade territorial a escala local. En xeral, esta identidade territorial non ten inspirado un discurso político importante estruturado ao redor dun partido con base electoral. Así, o discurso identitario mirandés limítase aos elementos de significado como a lingua e a música. Nesta liña, e de xeito aínda máis evidente que en Asturias, a constitución da variedade mirandesa como “lingua símbolo” fai que a súa presenza se reforce en lugares de significado (escolas, centros de investigación) provocando importantes déficits na necesaria promoción do mirandés nos usos sociais públicos e, por tanto, nos lugares de relacións sociais (empresas, bancos, administración, etc..).

En Cantabria e Castela e León, as variedades asturleonesas nin sequera están recoñecidas explicitamente nos estatutos de autonomía destes territorios. Tampouco existen, como no caso de Asturias, leis autonómicas que as recoñezan ou protexan. Así, as variedades cántabras e leonesas están ausentes nos usos lingüísticos administrativos e institucionais de ambas as comunidades autónomas. Isto non significa que as variedades lingüísticas endóxeas non constitúan un elemento dos discursos sobre a identidade territorial cántabra e leonesa. Ao igual que noutros territorios europeos, tanto en Cantabria como en León desenvolveuse a partir de finais do século XIX un discurso rexionalista baseado na identidade territorial e no que as falas vernáculas constitúen un elemento cada vez máis importante, especialmente en León. A xestación da España das autonomías supuxo a reorganización dos movementos rexionalistas nestes territorios. En concreto, a proposta de creación dun gran territorio autónomo na submeseta norte ao redor de Castela e incluíndo Cantabria, o *País Leonés*⁷⁴² e A Ríoxa provocou a reacción contraria dos movementos rexionalistas non castelanismos. En 1981, Cantabria e A Ríoxa

---

⁷³⁹ Para máis información: <<http://www.eb2-miranda-douro.rcts.pt/mirandes/mirandes.html>>.

⁷⁴⁰ As freguesías portuguesas, á diferenza das parroquias galegas ou asturianas, son entidades territoriais con personalidade xurídica e ámbito competencial propio.

⁷⁴¹ Cómpre dicir, por outro lado, que a lei 7/99 non fai referencia ningunha á posibilidade de recuperar e usar as formas toponímicas tradicionais de Miranda, o cal crea ao respecto un baleiro legal importante (ADR, 1999).

⁷⁴² Co termo “País Leonés”, empregado polo leonesismo, referímonos aquí ao conxunto das provincias de León, Zamora e Salamanca.

conseguiron, finalmente, a autonomía pero non o País Leonés que ficou unido á antiga rexión de Castela A Vella na actual comunidade autónoma de Castela e León. Isto provocou un progresivo reforzamento do leonesismo, que está a centrar o seu discurso na consecución da autonomía territorial para o País Leonés e no respecto da súa lingua e cultura tradicionais (Wikipedia, 2006c).

Na actualidade, os principais partidos leonesistas son a *Unión del Pueblo Leonés* (UPL)⁷⁴³ e o *Partido Regionalista del País Leonés* (PRPaL)⁷⁴⁴. Ambos os partidos defenden a autonomía do País Leonés fronte a Castela afirmando a existencia dunha identidade territorial e cultural leonesa diferenciada da castelá. Neste discurso de diferenciación identitaria, a “lingua leonesa” constitúe un elemento cada vez máis importante. Así, aínda que a UPL e o PRPaL non usan o asturleonés nos seus webs e nas súas comunicacións internas e externas, nas súas reivindicacións principais si se inclúe a defensa e protección da lingua leonesa. A organización xuvenil, *Conceyu Xoven*⁷⁴⁵, actualmente vinculada á UPL e da que xa falamos, si presenta un uso habitual do leonés nos seus documentos e comunicacións, e a reivindicación lingüística ocupa unha das súas accións prioritarias. Cunha clara orientación nacionalista, Conceyu Xoven define o leonés como un dos piares da identidade nacional leonesa e propón a súa oficialización.

Alén dos partidos políticos, ao longo do últimos anos estívose a estruturar no País Leonés unha rede de asociacións culturais para as que a defensa e promoción da lingua e cultura tradicionais leonesas constitúe unha prioridade. Nesta liña, en León traballan *Facendera pola Llingua*⁷⁴⁶, *La Caleyá*⁷⁴⁷, *El Fueyu* e *El Toralín*⁷⁴⁸, en Zamora

---

⁷⁴³ A UPL fundouse en 1986 co nome de *Unión Leonesa* e co obxectivo de atinxir a autonomía para o País Leonés. Na actualidade, esta formación política conta con representantes no parlamento castelano-leonés e en varios concellos de León e Zamora. En Salamanca, a UPL conta con menos implantación. Para máis información: <<http://www.uniondelpuebloleon.com>>.

⁷⁴⁴ O PRPaL foi fundado en 1980 polo profesor zamorano Francisco Iglesias Carreño. Ten máis implantación na provincia de Zamora, onde ten representación nalgúns concellos. Para máis información: <<http://www.geocities.com/prepal2000/inicio.htm>>.

⁷⁴⁵ Conceyu Xoven é, sen dúbida, unha das organizacións políticas leonesistas máis activas. Participa nos procesos electorais mediante unha alianza estratéxica coa UPL e mediante a cal conseguiu varios concelleiros e alcaldes na provincia de León. No plano lingüístico, esta organización realiza numerosos cursos de leonés e diferentes publicacións de tipo divulgativo e informativo. Para máis información: <<http://www.conceyu.net>>.

⁷⁴⁶ Facendera pola Llingua, fundada en 1994, foi a primeira asociación de defensa e promoción do leonés que se creou en León. Desde entón, ao igual que as outras asociacións que se crearían despois, organizou cursos de lingua e campañas reivindicativas. Na actualidade, esta asociación encóntrase inactiva. Para máis información: <<http://www.geocities.com/Athens/Forum/2433>>.

*Furmientu*⁷⁴⁹ e en Salamanca *La Barda*⁷⁵⁰ e a *Mesa Divulgativa Leonesa - Raíces Charras* (MDL-RC)⁷⁵¹. Ademais destas asociacións, existen outras de carácter máis cultural ou etnográfico nas que se asumen reivindicacións de tipo lingüístico en maior ou menor grao. No caso da provincia de León, onde máis amplitude está a ter o actual rexurdimento leonesista, as asociacións culturais de orientación nacionalista ou rexionalista están agrupadas na coordinadora *Comunidad Leonesa*⁷⁵². Por outro lado, tamén nos últimos anos se están a abrir varios blogs e páxinas de orientación leonesista nos que se pide protección para o leonés⁷⁵³. As numerosas actividades que realiza o tecido asociativo (cursos, mostras, publicacións etc.) está a forzar que as administracións provinciais, comarcais e locais destinen, na súa política de subvencións culturais e de protección patrimonial, cada vez máis diñeiro á difusión e protección da lingua leonesa. Con todo, nin as deputacións nin os concellos, tampouco a administración autonómica, dispoñen de servizos ou oficinas de normalización lingüística. En xeral, fóra da política de subvencións, as administracións en Castela e León tenden a obviar no seu discurso cultural a existencia do leonés (El Fueyu, 2006b).

O actual rexurdimento do leonesismo está a coincidir co debate sobre a reforma do Estatuto de autonomía de Castela e León, o que está a provocar en Salamanca,

---

⁷⁴⁷ Esta asociación, baseada en Astorga e inactiva desde 2004, organizou varios cursos de lingua e cultura leonesas e unha importante actividade de concienciación e reivindicación lingüísticas. Para máis información: <<http://www.geocities.com/lacaleya>>.

⁷⁴⁸ A asociación *El Toralín* traballa fundamentalmente no Bierzo. Fundouse en 2005 e está a realizar cursos de lingua e campañas de reivindicación lingüística perante as institucións bercianas e castelano-leonesas. Nas súas actividades, El Toralín, ao igual que as delegacións bercianas de Conceyu Xoven e a UPL, desenvolve un discurso contrario ao recoñecemento e protección da lingua galega no Bierzo. Para máis información: <<http://www.eltoralin.com>>.

⁷⁴⁹ De recente creación, *Furmientu* está a desenvolver campañas de reivindicación lingüística e cursos de leonés e de cultura tradicional por toda a provincia de Zamora. Á diferenza das outras asociacións leonesas, Furmientu non considera prioritaria a cuestión da estandarización e, por outro lado, non se opón á protección e promoción do galego nas Portelas ou no Bierzo. Para máis información: <<http://www.furmientu.org>>.

⁷⁵⁰ La Barda creouse en abril de 2006 na comarca das Arribas co obxectivo de promover e defender a “lingua leonesa” na provincia de Salamanca. Na actualidade, esta asociación realiza recollidas de vocabulario, informes sociolingüísticos e cursos de lingua para adultos. Para máis información: <<http://labarda.piranh.com>>.

⁷⁵¹ Tamén de creación recente, MDL-RC non só se centra na defensa e promoción do leonés en Salamanca, senón, en xeral, na introdución e difusión dos elementos etnolingüísticos leoneses no discurso identitario dunha provincia na que practicamente non existe a conciencia de pertencer ao dominio lingüístico asturleonés. Para máis información: <<http://www.lanzadera.com/raicescharras>>.

⁷⁵² Na actualiade a coordinadora reúne 19 asociacións e entre os seus obxectivos está a defensa do patrimonio lingüístico asturleonés. Para máis información: <<http://comunidadleonesaes.tk>>.

⁷⁵³ Este elas destacamos o portal *País Llionés*, no que se pode descargar un curso de lingua leonesa. Para máis información: <<http://www.paislliones.com>>.

Zamora e, sobre todo, León unha maior difusión do discurso leonesista e de reivindicación do leonés. Así, partidos leonesistas que, como a UPL, había uns anos non tiñan a protección do leonés entre os seus obxectivos pasan agora a defender o recoñecemento explícito desta lingua no novo texto estatutario e a asunción no mesmo do compromiso da súa protección. A isto súmaselle as accións das diferentes asociacións lingüísticas e culturais de orientación leonesista que se sumaron á manifestación do 3 de xuño de 2006 convocada polo *Colectivo de Ciudadanos del Reino de León* para reclamar a autonomía para o País Leonés e a defensa da lingua e cultura tradicionais leonesas (Núñez, 2006). A presión do leonesismo fixo con que o PSOE e o Partido Popular, que representan a gran maioría do electorado no parlamento de Castela e León, decidisen incluír no proxecto da reforma estatutaria unha mención explícita a existencia da lingua leonesa, ao lado galego e do castelán, como lingua tradicional e sinal de identidade da comunidade autónoma, que, con todo, continuará existindo como tal⁷⁵⁴ (BOCCL, 2006; Masegosa, 2006). Este recoñecemento estatutario implicará probabelmente unha política máis decidida de promoción e protección da “lingua leonesa” por parte das diferentes administracións de Castela e León —por exemplo, en materia de sinalización toponímica—, así como a creación de institucións de tipo lingüístico que lideren e coordinen eventuais políticas lingüísticas sobre o leonés⁷⁵⁵. Na actualidade, na comunidade de Castela e León, neste ámbito só existe o

---

⁷⁵⁴ Concretamente, o artigo 5º do Título Preliminar do proxecto de reforma estatutaria aprobado polas cortes de Castela e León en setembro de 2006 estipula o seguinte: “1. El castellano forma parte del acervo histórico y cultural más valioso de la Comunidad, extendido a todo el territorio nacional y a muchos otros Estados. La Junta de Castilla y León fomentará el uso correcto del castellano en los ámbitos educativo, administrativo y cultural. Así mismo, promoverá su aprendizaje, sobre todo en el ámbito internacional y en colaboración con las Universidades de la Comunidad, para lo cual podrá adoptar las medidas que considere oportunas. 2. El leonés será objeto de protección específica por parte de las instituciones por su particular valor dentro del patrimonio lingüístico de la Comunidad. Su protección, uso y promoción serán objeto de regulación. 3. Gozará de respeto y protección la lengua gallega en los lugares en que habitualmente se utilice” (BOCCL, 2006: 21093).

⁷⁵⁵ Recentemente, o PSOE de Castela e León anunciou que presentará no parlamento castelano-leonés a creación do *Instituto Alfonso IX*, institución que tería como obxectivo o estudo, a protección e a promoción do leonés. A este respecto se expresaba nun entrevista ao *Diario de León* o secretario xeral do PSOE de Castela e León, Ángel Villalba: “[...] queremos que ese instituto desarrolle el impulso a la cultura de Castilla y León, la profundización en su historia, el reconocimiento de su patrimonio y su etnología, y sobre todo que debe trabajar en torno aquellos valores, como la paz o la democracia, ligados a las Cortes que él convocó. Y no es un órgano retórico, queremos que en ese instituto se engloben todas las instituciones públicas y privadas que estén trabajando en estos campos y que sea el gran agente cultural y social de Castilla y León con autonomía, sin una dirección política, y León, y que sea un órgano de referencia nacional e internacional” (DL, 2006).

Instituto Castellano y Leonés de la Lengua (ILCYL)⁷⁵⁶ centrado na promoción da lingua e cultura castelás como sinal de identidade deste territorio autónomo. O ILCYL ten organizado algunha actividade sobre o leonés, pero sempre desde a perspectiva da lingüística hispánica, para a que o conglomerado dialectal asturleonés fai parte do sistema lingüístico do castelán.

Así e todo, aínda que se está a dar na actualidade unha expansión do discurso leonesista e, por tanto, en favor do leonés como lingua da identidade territorial leonesa, cómpre non esquecer que a castelanización do País Leonés é moito máis profunda e ampla que a que se coñece en Asturias. En xeral, estímase que na actualidade entre 40.000 e 50.000 persoas falan variedades asturleonesas nas provincias de León, Zamora e Salamanca, aínda que organizacións como *Conceyu Xoven* elevan o número de falantes até os 300.000 incluíndo os de Miranda do Douro (Masegosa, 2006; Conceyu Xoven, 2005). Como vimos, a maioría destas persoas son anciás, viven en lugares periféricos e/ou pouco accesíbeis e non presentan en xeral unha percepción unitaria da “lingua leonesa”.

En Cantabria tamén se está a rexistrar nos últimos anos un ascenso do rexionalismo e do mesmo nacionalismo, pero de xeito moito máis tímido que no País Leonés. No actual discurso do rexionalismo e nacionalismo cántabros as falas tradicionais adquiren cada vez máis peso como elemento simbólico da identidade territorial. Porén, o principal partido rexionalista, o *Partido Regionalista de Cantabria* (PRC), non menciona a protección das falas tradicionais cántabras entre os seus obxectivos e prioridades, senón que fala da defensa do patrimonio cultural en xeral. O escaso interese do PRC pola lingua verificouse desde a súa entrada no goberno autónomo de Cantabria en 1995. Desde entón e até a actualidade, o PRC non impulsou desde o goberno ningunha medida encamiñada á protección ou ao estudo do cántabro. Polo contrario, o movemento nacionalista cántabro, aínda minoritario e en fase de estruturación, si inclúe claramente o cántabro como elemento clave no seu discurso identitario, algo que se reflicte nos seus documentos e comunicacións. Nesta liña,

---

⁷⁵⁶ O ILCYL creouse en 2002 cunha vocación de dinamizador cultural ao redor da lingua castelá como símbolo, aínda que tamén de institución normativa xa que nos seus estatutos se fixa como obxectivo o de velar pola corrección gramatical dos textos administrativos e xurídicos. Para máis información: <<http://www.ilcyl.com>>.

fundouse en 1997 o partido *Conceju Nacionaliegu Cántabru* (CNC)⁷⁵⁷ afirmando entre os seus obxectivos a defensa e protección da “lingua cántabra”. Un ano despois, e cun programa ideolóxico semellante, creouse a organización xuvenil *Regüelta*⁷⁵⁸. No ámbito asociativo, en Cantabria funciona desde 1998 a asociación *Aición Pol Cántabru* co obxectivo de defender e promover o “cántabro” ou “montañés”⁷⁵⁹. Finalmente, ao igual que noutros territorios con linguas minorizadas, internet está a constituír un medio de comunicación alternativo no que proliferan blogs e portais nos que se promove e defende o cántabro. Entre os máis importantes podemos citar o portal *Prau Conceju*⁷⁶⁰, o blog *El Diariu’n Montañés*⁷⁶¹ ou a revista dixital *Alcuentros*⁷⁶².

Como podemos ver, o escaso número de falantes e a debilidade que aínda mostra o movemento en favor do cántabro non fai prever que esta lingua constitúa un elemento importante nos discursos sobre a identidade territorial de Cantabria. Porén, en León e en Asturias, o crecemento significativo dos movementos rexionalistas e nacionalistas fai prever que o asturleonés, aínda que con diferentes denominacións territoriais, pase a ser recoñecido nos textos estatutarios ao menos como elemento fundamental da identidade territorial e cultural destes territorios polos que rebordan tamén as falas galegas. Se en Asturias isto provoca desde hai anos un conflito identitario e institucional, en León, a pesar das posicións anti-galeguistas de parte do leonesismo, o debate de reforma estatutaria deu lugar, como vimos, a unha proposta consensuada en setembro de 2006 e na que Castela e León é definida como un territorio trilingüe onde que galego, leonés e castelán serán recoñecidos, aínda que de diferente xeito, como linguas propias (BOCCL, 2006).

---

⁷⁵⁷ O CNC é un partido minoritario en Cantabria. Nas últimas eleccións ao Parlamento de Cantabria, en 2003, esta formación nacionalista apenas superou os 1.500 votos. Para máis información: <<http://www.conceju.org>>.

⁷⁵⁸ Esta organización non se presenta aos procesos electorais, pero mantén unha importante actividade coa organización de xuntanzas e xornadas sobre a identidade cántabra. Para máis información: <<http://www.labarored.org/reguelta>>.

⁷⁵⁹ A principal actividade desta asociación, a única que se centra en Cantabria nas reivindicacións lingüísticas, é a organización de cursos de lingua e a animación de foros de debate nos medios de comunicación alternativos. Para máis información: <<http://usuarios.lycos.es/aicionpolcantabru/index.html>>.

⁷⁶⁰ Para máis información: <<http://galeon.hispavista.com/praucantabria>>.

⁷⁶¹ Para máis información: <<http://xaxaoc.blogspot.com>>.

⁷⁶² Para máis información: <<http://www.alcuentros.org>>.

CAPÍTULO 12. O DOMINIO LINGÜÍSTICO GALEGO-PORTUGUÉS EN ESPAÑA: GALEGO, GALEGO-ASTURIANO E FALA

Sen dúbida, de todas as variedades que conforman a periferia románica atlántica, as de tipo galego ou galego-portugués son as que presentan maior vitalidade. Isto correspóndese cun maior status e carga simbólica da “lingua galega”, ao redor da cal se acostuman agrupar a maioría das variedades galego-portuguesas faladas en España. Como consecuencia, a bibliografía e as fontes de datos sobre a estrutura, o uso e a percepción destas variedades, en especial das faladas en Galiza, son moito máis abundantes que no resto de dominios lingüísticos periféricos vistos aquí. Porén, ao igual que nos dominios anteriores, tentaremos aquí facer unha revisión dos principais aspectos da relación que se establece entre as variedades de tipo galego e o territorio.

12.1. As variedades de tipo galego no dominio lingüístico galego-portugués

Habitualmente, dentro do dominio lingüístico galego-portugués peninsular, a lingüística distingue tipoloxicamente as variedades de tipo galego das de tipo portugués baseándose fundamentalmente en variábeis de tipo fonolóxico. Así, no grupo galego inclúense as variedades da Galiza, Asturias, León, Zamora e do Val do Ellas (Cáceres)⁷⁶³, e dentro do portugués as practicadas en Portugal e nos enclaves fronteirizos de Alamedilla, A Bouza (estes dous en Salamanca), Cedillo, Ferreira de Alcántara e Olivenza, estes tres últimos na provincia de Cáceres (Gargallo, 1996: 181). Porén, do punto de vista socio-territorial, estas variedades agrúpanse, ao menos, en tres linguas legalmente recoñecidas como tales: portugués, galego e galego-asturiano. Deste xeito, as variedades faladas en Portugal, así como a practicada tradicionalmente en Olivenza, englobanse na lingua portuguesa. Como xa vimos, as variedades galegas faladas en Asturias constitúen a lingua galego-asturiana mentres que as practicadas en Galiza e nas provincias de León e Zamora fan parte, do punto de vista legal, da lingua galega. Finalmente, existen unha serie de enclaves fronteirizos nas provincias de Salamanca e Cáceres nos que se falan variedades tradicionais de tipo galego-portugués que, legalmente, aínda non foron asignadas a ningunha das anteditas linguas. De feito,

---

⁷⁶³ Con respecto á adscrición das falas do Val do Ellas (mañego, lagarteiro e valverdeiro) ao grupo das galegas non existe un acordo total entre os especialistas. A lingüística portuguesa acostumou clasificalas como variedades da lingua portuguesa. Os especialistas galegos (X.H. Costas, Fernández Rei, etc.) e lingüistas como Xavier Frías considéranas galegas, aínda que constituíndo un grupo á parte con respecto ao resto. J.E. Gargallo prefire non adscribir estas falas ao grupo galego, pero admite que se encontran moi próximas a el. Para especialistas extremeños, como A. Viudas, as falas do Ellas constitúen unha transición entre o dominio asturleonés e o galego-portugués (ACAV, 2004: 43-45; Costas, 1999: 86-89; Frías, 1999: 1; Gargallo, 1999b: 18-23)

sobre os enclaves fronteirizos de Salamanca nin sequera existen disposicións legais alén do seu recoñecemento como “modalidades lingüísticas” pola Constitución española de 1978 e o estatuto de autonomía de Castela e León (JDCYL, 2005), aínda que este último si menciona o galego como lingua protexida. Neste capítulo falaremos das variedades habitualmente clasificadas como galegas, independentemente da lingua da que fagan parte legalmente. Deste xeito, trataremos a relación que co territorio presentan as variedades de Galiza, o Navia-Eo, o Bierzo Occidental, As Portelas e o Val do Ellas.

Elaboración propia

A inmensa maioría dos falantes de variedades de tipo galego viven no actual territorio autónomo de Galiza. No seu capítulo 5º, o actual Estatuto de autonomía de

Galiza, aprobado en 1981, reconece o galego como lingua propia de Galiza e cooficial ao lado do castelán. Segundo este texto estatutario, toda a poboación galega ten o dereito de usar e coñecer o galego, aínda que non o deber, como é o caso do castelán por mandato constitucional (Xunta de Galicia, 2006). En Asturias, como vimos, aínda que o Estatuto de autonomía non menciona as variedades galego-portuguesas faladas no occidente deste territorio, a LUPBA de 1998 reconece o “galego-asturiano” como lingua de Asturias, autónoma do bable/asturiano, pero tamén da lingua galega. Porén, nin o galego-asturiano nin o asturiano teñen o status de lingua oficial, que só detén o castelán. Algo similar acontece coas variedades galegas do occidente de León e Zamora, aínda que aquí o Estatuto de autonomía de Castela e León si reconece a “lingua galega”⁷⁶⁴, aínda que non o asturleonés de xeito explícito como lingua tradicional que debe ser protexida. Finalmente, en Extremadura, como xa dixemos, o texto estatutario en vigor non menciona cales son as linguas deste territorio autónomo e só inclúe, desde a súa reforma de 1999, o obxectivo de potenciar e protexer os elementos que constitúen a identidade extremeña, que se define como rica e variada⁷⁶⁵ (Junta de Extremadura, 2006; JDCYL, 2003). Nesta liña, en marzo de 2001, a Xunta de Extremadura declara “Ben de Interese Cultural” as variedades do Val de “Xálama” no decreto 40/2001. Neste decreto, úsase o glosónimo “fala” sen o relacionar coa a lingua galega ou as variedades que habitualmente se asocian a ela⁷⁶⁶. Ademais de “fala”, no decreto úsanse as denominacións “lagarteiru”, “mañegu” e “valverdeiru” para designar as tres variedades da “fala” (CCJE, 2001). Tendo en conta os enfrontamentos que recentemente se produciron entre os gobernos galego e o extremeño sobre a “fala”, e sobre os que volveremos máis adiante, así como o contido do propio decreto 40/2001, no Val do Ellas ben poderíamos asistir á constitución e elaboración dunha nova lingua, a “fala”, autónoma da galega, de xeito similar ao ocorrido no Eo-Navia co galego-asturiano.

⁷⁶⁴ O apartado 2 do capítulo 4º do texto estatutario di o seguinte: “Gozarán de respeto y protección la lengua gallega y las modalidades lingüísticas en los lugares en que habitualmente se utilicen” (JDCYL, 2003). Como vimos, na proposta de reforma deste estatuto de autonomía, o galego mantén o seu status como lingua protexida (BOBBL, 2006).

⁷⁶⁵ O artigo 6º (apartado 2, punto g) do Estatuto extremeño marca concretamente o seguinte obxectivo: “Potenciar las peculiaridades del pueblo extremeño y el afianzamiento de la identidad extremeña, a través de la investigación, difusión, conocimiento y desarrollo de los valores históricos y culturales del pueblo extremeño en toda su variedad y riqueza” (Junta de Extremadura, 2006).

⁷⁶⁶ Porén, no artigo único deste decreto, no que se insiste na falta de estudos concluíntes, si se mencionan as influencias asturleonese, portuguesa e castelá. Máis adiante, no decreto deféndese claramente a autonomía da comunidade lingüística do Val do Ellas no que se refire ao desenvolvemento das súas prácticas lingüísticas: “La lengua pertenece a los hablantes, «A Fala» pertenece a los habitantes de estas tres localidades y han de ser ellos los que digan cómo desean practicarla, en qué medida y con qué limitaciones” (CCJE, 2001).

12.1.a. A constitución da fronteira entre as linguas galega e portuguesa

No anterior capítulo xa falamos polo miúdo dos lindes lingüísticos entre as falas galego-portuguesas e as asturleonesas. Por tanto, centrarémonos aquí en tratar a fronteira lingüística establecida entre as falas galegas e as portuguesas. Esta trázase ao longo da fronteira administrativa entre Galiza e Portugal pola que discorre un feixe de dúas variábeis fonolóxicas e unha fonética (Fernández Rei, 1990: 28):

1. Inexistencia de fonemas vocálicos nasais, así como dos ditongos decrecentes correspondentes, ao norte do Miño e a denominada “raia seca”⁷⁶⁷. Así, formas do norte de Portugal como [ɔ̃] <vim> ou [ɔ̃] <cem> realízanse en Galiza como [ɐ̃] <vin> ou [ɐ̃] ~ [ɐ̃] <cen>.
2. Inexistencia de fonemas fricativos sonoros —en concreto, de [ʒ] e [ʒ̃]— ao norte da fronteira administrativa, onde só se realizan os xordos [s] e [ʃ]. Deste xeito, oposicións fonolóxicas efectuadas nas falas portuguesas como [ʒ̃] <queixo> ~ [ʒ̃] <queijo> non se dan nas falas galegas, onde [ʃ] <queixo> se refire tanto ao produto lácteo como á parte da cara tamén coñecida como “papo”⁷⁶⁸.
3. Tendencia, en moitas variedades de xeito sistemático, a aspirar a realización [g] fonema /g/ en [h] ou mesmo [x] ao norte da fronteira administrativa. Este fenómeno, coñecido como “gheada” caracteriza de xeito moi marcado as falas galegas fronte ás portuguesas ao longo de case toda a fronteira administrativa⁷⁶⁹.

Na realidade, ningunha das tres variábeis discorre por toda a fronteira administrativa, aínda que caracterizan a práctica maioría das falas galegas da raia fronte ás portuguesas. As tres variábeis constitúen un feixe ao longo da fronteira fluvial do Miño e na raia seca, desde o leste do Xurés até a comarca do Bolo. Alén destas tres isoglosas, outras, como a uso do fonema /θ/, presente na maioría das falas galegas,

---

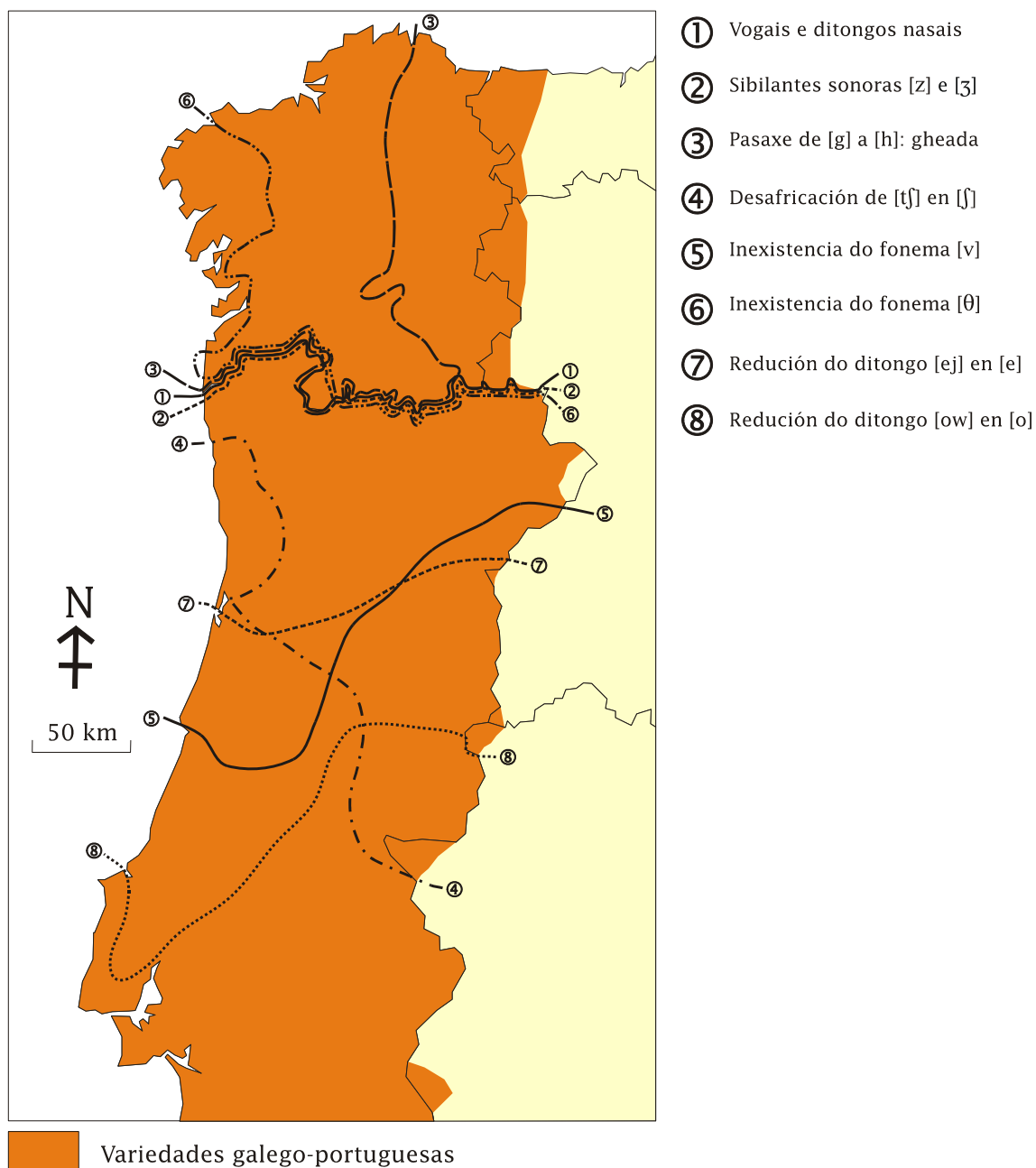
⁷⁶⁷ Así e todo, as falas galegas dos Ancares leoneses presentan a existencia de vogais nasais, p.ex. [ɔ̃] ou [ɔ̃] en vez de [ɐ̃] <unha> ou [ɐ̃] <cadea> (Fernández Rei, 1990: 48, 143).

⁷⁶⁸ Porén, no lado galego, as falas fronteirizas de Padrenda e a Baixa Limia (Lobios e Entrimo) presentan un sistema de sibilantes similar ao rexistrado do lado portugués e que inclúe, por tanto, fonemas sibilantes sonoros (Fernández Rei, 1990: 56-57).

⁷⁶⁹ Cómpre sinalarmos, con todo, que nos concellos fronteirizos da Mezquita e da Gudiña, sí como na actual comarca de Viana do Bolo non se rexistra o fenómeno da gheada, ao igual que en practicamente toda a Galiza oriental (Fernández Rei, 1990: 163-177).

tamén discorre por boa parte da fronteira administrativa. Con todo, esta non coincide coas outras isoglosas ao longo de todo o seu percorrido. Así, as variábeis que distinguen as falas galegas das portuguesas son diferentes en función das comarcas fronteirizas de que se trate. Ademais, esta fronteira lingüística parece ser menos tallante e máis constitutiva en certos treitos do seu percorrido, en especial na comarca da Baixa Limia.

MAPA 83. O CONTÍNUUM LINGÜÍSTICO GALEGO-PORTUGUÉS

Elaboración propia a partir das cartografías publicadas por Fernández Rei (1990: 24-30)

En xeral, e como é habitual no dominio románico, desde o cabo Ortegal até a costa do Algarve, esténdense todo un contínuum xeolectal galego-portugués. Así, un bo número de características lingüísticas das falas galegas se rexistran por todo o norte de

Portugal e viceversa (Fernández Rei, 1990: 24-30). Todo isto, unido ás numerosas similitudes estruturais que presentan o conxunto das variedades galegas e portuguesas, fai que na maioría de clasificacións de tipo estrutural se fale de *dominio lingüístico galego-portugués* ou de *sistema* ou *diasistema galego-portugués*. Porén, tanto do punto de vista legal como da percepción da maioría dos falantes (non só dos galegos), a fronteira administrativa marca o límite entre dúas linguas autónomas: a galega e a portuguesa. O lingüista galego Francisco Fernández Rei reconece abertamente o carácter netamente socio-político da elaboración e constitución de ambas as linguas:

“Na actualidade, desde o punto de vista estrictamente lingüístico, ás dúas marxes do Miño fálase o mesmo idioma, pois os dialectos miñotos e trasmontanos son unha continuación dos falares galegos, cos que comparten trazos comúns que os diferencian dos do centro e do sur de Portugal; pero no plano da lingua común, e desde unha perspectiva sociolingüística, hai no actual occidente peninsular dúas linguas modernas, con diferencias fonéticas, morfosintácticas e léxicas, que poden non impedi-la intercomprensión ó existir un bilingüismo inherente entre o galego e o portugués, semellante ó existente entre o catalán e o occitano, o danés e o noruegués, o eslovaco e o checo e o islandés” (Fernández Rei, 1990: 17-18).

Por tanto, as razóns da existencia dunha fronteira lingüística entre Galiza e Portugal hai que procuralas máis en factores de tipo histórico e territorial, isto é, en factores exolingüísticos, do que en procesos endolingüísticos. Así, nesta liña e seguindo as teorías de Muljačić, o sociolingüista galego Henrique Monteagudo fala de reagrupamento lingüístico das falas galego-portuguesas en función da conformación de dous centros de poder diferentes ao norte e ao sur do Miño:

“Segundo o punto de vista tradicional da lingüística románica, existiu unha ‘ponla galego-portuguesa’, derivada do ‘tronco’ latino, ponla que acabou por bifurcar a causa dunha evolución diverxente dos falares ó norte e ó sur da fronteira. Isto é, existiu unha unidade orixinaria, que tivo a súa plasmación gráfica na lingua dos textos medievais, unha lingua que posteriormente sufriu unha fragmentación, debida en parte importante a unha duradeira subordinación do galego ó castelán (séculos XVI-XX). Pola contra, no cadro conceptual en que nos movemos, os distintos espazos lingüísticos da Romania non aparecen predeterminados desde un suposto momento de ‘xénese’ das variedades neolatinas, senón que se foron configurando arredor de modalidades lingüísticas de referencia, que viñeron actuando de centro de articulación de sistemas lingüísticos (linguas históricas) en que se foron integrando variedades ‘satelizadas’ [...]. Deste xeito, a suposta ‘primitiva unidade’ galego-portuguesa aparece como relativamente menos importante cá creación dun ‘campo de forza’ arredor dunha modalidade cultivada que tivo como base os falares do centro de Portugal (concretamente, da corte e das camadas cultivadas de Lisboa), e ó que o estado portugués ofreceu un ámbito propio de desenvolvemento lingüístico, xeográfico, cultural, social; e á correlativa creación dun ‘campo de forza’ galego xa na Idade Media, un campo de forza feble, que de feito desde o século XV foi satelizado polo castelán (centro que orientou cara a el a deriva diacrónica do galego), pero non tan feble como para que este o dese asimilado completamente, e forte de abondo como para, malia a presión sempre crecente do idioma dominante, comezar a rexenerarse de forma autónoma a partir da segunda metade do século XIX” (Monteagudo, 1999: 123)

Así, os especialistas sinalan a segregación do Reino de Portugal do de Galiza como punto de partida destes procesos de reagrupamento e elaboración lingüísticas diferentes ao norte e ao sur do Miño. Como era costume na coroa galego-leonesa, o Afonso VI, nos anos 90 do século XI, decide outorgarlle a varios membros da familia real o goberno, con título real, de diferentes condados galegos. Dentro do reino de Galiza, existían os condados de Galiza, de Portugal (entre o Limia e o Douro) e de Coimbra. Así, Afonso VI concedeulle a xestión destes dous últimos condados a Teresa mentres que a de Galiza foi asumida por Urraca. Ao morrer Afonso VI sen descendencia, herdou a coroa Urraca, quen favoreceu a súa irmá Teresa para asegurar a súa lealdade. Ao enviuvaren ambas as irmás, estas volven casar, o que provoca a rebelión de seus fillos: Afonso Reimúndez —fillo de Urraca e futuro rei de Galiza, León e Castela— e Afonso Henriques, fillo de Teresa e primeiro rei de Portugal. Os dous primos constituirán gobernando con título real os territorios herdados polas súas nais para garantiren ao control sobre a súa herdanza. Segundo Camilo Nogueira, ademais doutros factores, a creación de varias liñaxes reais nos diferentes reinos e condados da Coroa de León é un dos motivos da súa división territorial no século XII, coa constitución dos reinos independentes de Castela e Portugal⁷⁷⁰. Con todo, este e outros autores sinalan tamén como causa a disputa eclesiástica que neste século se deu entre as sés episcopais de Braga, Compostela e Toledo por obteren o rango de metrópole da igrexa hispánica. A sé de Braga apoiaría a independencia de Portugal para manter o título de metrópole que ostentara desde a creación do reino suevo, no século V (Nogueira, 2001: 201-221).

Sexa como for, o reino de Portugal consolida a súa independencia da Coroa de León a mediados do século XII, en pleno inicio do proceso de constitución das diferentes linguas romances no noroeste hispánico. Por tanto, xa desde o seus comezos, este proceso mostra diverxencias en Galiza e en Portugal. Conforme se van estruturando os centros de poder dos diferentes reinos, especialmente coa creación das chancelarías reais e a adopción do romance por parte destas como lingua escrita, vanse tamén elaborando diferentes variedades escritas proto-estándar en cada territorio. No seu

---

⁷⁷⁰ “Mais non pode ser ignorado o problema estritamente dinástico, que non só se deu en Portucale senón que se produciu tamén na Galiza do norte, e que se asemella extraordinariamente aos enfrontamentos de Afonso Henriques e Afonso Reimúndez coas súas nais Teresa e Urraca. Ambos se rebelaron, ou foron instrumentos de rebelións, fronte ás súas nais, ante a ameaza para o seu poder e para a súa herdanza que supuña o feito de as súas nais casaren de novo. Afonso Henriques fíxose autónomo como señor do condado de Portucale e Afonso Reimúndez como rei de Galiza. Desde esa base, os dous estenderon o seu poder en todo o patrimonio territorial das súas nais” (Nogueira, 2001: 220-221).

estudo sobre a documentación notarial medieval en romance na Galiza e no norte de Portugal, a investigadora portuguesa Clarinda de Azevedo mostrou que, dentro da incontestábel unidade idiomática que presentan os textos ao norte e ao sur do río Miño⁷⁷¹, xa nos primeiros textos conservados do século XIII se detectan diferenzas significativas entre eles. Así, fenómenos como a desnasalización, a preferencia polo ditongo <oi> fronte a <ui> ou o enxordecemento das sibilantes sonoras son xa apreciábeis nos documentos galegos do século XIII. Segundo esta autora, as diferenzas acentúanse durante o século XV debido á entrada de cada vez máis castelanismos nos textos galegos e á xeneralización en Galiza de formas dialectais que en Portugal foron rexeitadas na lingua escrita. Segundo Clarinda de Azevedo, a influencia da chancelaría real portuguesa e a ausencia dun organismo similar en Santiago foron factores decisivos na diferenciación da lingua escrita xa na época medieval facendo con que os documentos portugueses se fosen uniformizando e os galegos mantivesen o polimorfismo e coñecesen unha crecente castelanización⁷⁷². Así, en Portugal, xa a finais do século XIII, foise creando unha variedade escrita ou *scripta* cada vez máis uniforme e diverxente, mentres que en Galiza, sen un centro real que uniformizase a lingua e a ortografía dos documentos, continuaron usándose os hábitos de escrita romance da Coroa de León, tamén empregados en Asturias ou Castela para escribir en romance. A partir do século XV, o inicio do proceso de castelanización de Galiza afondaría as diverxencias con Portugal e, finalmente, na segunda metade do século XVI, o castelán acaba suplantando o romance galego na lingua escrita (De Azevedo, 1986: 905-924)⁷⁷³.

⁷⁷¹ Esta unidade idiomática maniféstase no plano literario co desenvolvemento dunha importante escola galego-portuguesa de poesía lírica e cortesá entre os séculos XIII e XV.

⁷⁷² Nesta liña tamén se manifesta Ramón Mariño: “[...] desde o ecuador do século XIII (en que se empeza a escribir con certa regularidade en galego) ata as primeiras décadas do XVI (en que culmina o abandono do seu uso escrito e a súa postergación política e social) non houbo en Galicia un foco político e cultural que fose quen de irradiar unha norma oral e escrita á totalidade do territorio. En troques disto, desde a segunda metade do século XIII en Portugal fôronse impoñendo como tales a fala propia da área lisboeta e as *scriptae* converxentes saídas da chancelaría real ou de centros como Alcobaça, o mosteiro de Santa Cruz de Coimbra e a Universidade. De aquí que, mentres que nos textos galegos reinou sempre a diversidade de formas en convivencia, o polimorfismo, nos portugueses a lingua escrita foise unificando xa desde o douscentos en diante. Así, en tanto que nos séculos finais da Idade Media o portugués e o castelán ían buscando xa a fixación dunha norma escrita, persistía en Galicia a anarquía gráfica e morfolóxica, a falta de referencias claras e inequívocas para a consagración dun modelo” (Mariño, 1998: 127).

⁷⁷³ Un bo exemplo deste proceso constitúeo o das solucións grafemáticas adoptadas para escribir os fonemas palatais [ɲ] e [ʎ]. Tanto en Portugal como en Galiza usáronse nun principio diferentes solucións habituais nos territorios da Coroa de León —<l>, <li>, <lj>, <ll>, <n>, <ni>, <nj>, <nn>, etc.—. Na segunda metade do século XIII, o rei portugués Afonso III crea unha chancelaría real e desde esta rexéitanse as solucións leonesas. Así, adóptanse os grafemas occitanos <lh> e <nh> como criterio uniformizador. Nos anos seguintes as diferentes notaría do reino de Portugal foron adoptando as

Así, a partir desta época, e co estándar castelán que se ía elaborando na corte como única referencia normativa, a maioría das variedades galegas foron coñecendo unha serie de mudanzas lingüísticas autónomas⁷⁷⁴ e ignorando as que se irradiaban da corte lisboeta. Tamén se trata dun período no que elementos lingüísticos de tipo castelán, non só de tipo lexical, pasan a facer parte da estrutura das falas galegas⁷⁷⁵. Nesta época, de feito, comezan a definirse as diferentes áreas lingüísticas que hoxe encontramos en Galiza (Mariño, 1998: 265-288).

Durante o Antigo Réxime, o proceso de elaboración da lingua portuguesa non tivo en conta as falas galegas. Tanto estas como as miñotas eran identificadas polos gramáticos portugueses como rurais, groseiras ou arcaicas fronte as da Estremadura lusa, asumidas como modelo ao se encontraren nela os centros de poder do reino portugués (Lisboa e Coimbra). De feito, os galegos, tanto os do norte como os do sur do Miño, eran fortemente estigmatizados nos centros de poder castelán e portugués⁷⁷⁶. Así, entre os séculos XVI e XVIII, a elaboración da lingua portuguesa comporta un rexeitamento dos trazos máis marcadamente galegos ou miñotos e asume un modelo latinizante das variedades centro-meridionais (Vázquez, 1998: 57-73). Neste contexto, o galego non é visto como unha variedade portuguesa, senón como un “quase português”, percepción que aínda manifestan hoxe en día moitos falantes portugueses. Todo isto explica que desde Portugal non se estruturase un discurso que subliñase a unidade lingüística con Galiza, senón máis ben o contrario:

“O galego, que na época em que se empreendia a gramaticalização do português ficara reduzido à oralidade e que perante os gramáticos lusitanos aparece como um desvio arcaico, rústico e dialectal da norma literária portuguesa serve, quando mencionado (sempre incidentalmente) para notar reprobatoriamente certos fenómenos linguísticos comuns ao *continuum* galaico-interamnense excluídos do

---

solucións da chancelaría. Entrementes, en Galiza, León e Castela mantéñense as antigas prácticas gráficas, que se foron simplificando en <l> ou <ll> e <n> ou <nn> durante os séculos XIV e XV. Como se sabe, adóptanse finalmente <ll> e <nn>, este último abreviado en <ñ> (De Azevedo, 1986: 941-946).

⁷⁷⁴ Entre outras, Ramón Mariño (1998: 265-288) sinala a aparición da *gheada*, da nasal velar [ŋ] (p.ex. <unha>), os perfectos irregulares do tipo <dix->, <pux->, <fix-> ou a inserción da nasal no morfema de primeira persoa dos perfectos dos verbos (p.ex., <comín>, <vin>, <saín>).

⁷⁷⁵ Mariño (1998: 265-288) sinala, por exemplo, os morfemas <-ción> e <-sión> (p.ex., <oración>, <visión>), <-cio>, <-cia> (p.ex., <gracia>, <xuicio>) ou <-ales> (p.ex., <animales>), que aínda coexisten nos poucos textos en galego desta época con solucións endóxeas.

⁷⁷⁶ Segundo Fernando Vázquez Corredoira, “de uma combinação de factores político-sociais e de experiências humillantes, vai configurando-se uma identidade galega estigmatizada que, por vergonha, convinha ocultar e disimular. Não é preciso lembrarmos a radicação e perenidade deste estereótipo e comportamento: “ga[l]lego” não perdeu ainda hoje em dia, em Espanha, Portugal e na América hispano-portuguesa, o seu valor infamante. A consideração pejorativa dos galegos transfere-se, naturalmente, para a sua língua” (Vázquez, 1998: 88).

padrão português (nomeadamente: -OM por -ÃO e “trocas” de B e V [...]. Parece claro que nenhum gramático português poderia estar muito interessado em marcar uma afinidade tão pouco nobilitadora para a sua língua” (Vázquez, 1998: 65)

En Galiza tamén se desenvolveu entre a poboación unha visión fortemente negativa de Portugal e dos portugueses que se estendeu tamén á súa lingua. Como consecuencia, e de xeito paralelo aos portugueses, a maioría dos galegofalantes e da poboación galega en xeral ve o portugués como unha lingua moi próxima ou similar á súa, mais necesariamente diferente por ser a dun pobo que consideran máis pobre e atrasado. Deste xeito, a aparición e consolidación da fronteira política non só supuxo o reagrupamento das falas galego-portuguesas ao redor de dúas linguas diferentes, senón tamén a elaboración de dous discursos identitarios diferenciados, que se exclúen mutuamente para xustificar a existencia de dous territorios diferentes. Con todo, o peso destes discursos identitarios non impediu que se desenvolvese en Galiza, especialmente a partir da segunda metade do século XX, un movemento favorábel a “reintegración” da comunidade lingüística galega no ámbito de comunicación luso-brasileiro.

12.1.b. Os discursos sobre a lingua e o territorio: isolacionismo vs. reintegracionismo

Na actualidade, a lingua galega constitúe un elemento de grande importancia nos discursos sobre a identidade cultural e territorial en Galiza, non só entre o movemento asociativo e os partidos políticos. Así o demostran estudos sociolingüísticos como o efectuado no inicio dos anos 1990 polo Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (SSRAG), habitualmente coñecido como *Mapa Sociolingüístico de Galicia* (MSG)⁷⁷⁷. No terceiro volume deste estudo, dedicado ás actitudes lingüísticas, o galego aparece sinalado como un elemento definitorio da identidade galega. Así, para un 58,4% das persoas entrevistadas, o galego é a lingua propia dos galegos, aos que se lle engade case un 40% que sitúa o galego ao lado do castelán como lingua identitaria. Ademais, un 76,8% consideraba que a cultura e a identidade de Galiza se perderían se o galego se deixase de falar (Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1996: 342-403)⁷⁷⁸.

---

⁷⁷⁷ O MSG considérase o estudo sociolingüístico máis amplo e completo efectuado en Galiza até o momento. Porén, do punto de vista xeolingüístico, presenta a carencia de non ofrecer datos detallados a escala municipal, senón que os concellos se agrupan en diferentes sectores sociolingüísticos establecidos antes da realización das entrevistas (Valcárcel, 2001: 14-17).

⁷⁷⁸ Con todo, o mesmo estudo revela que, máis que o uso do galego, o feito de nacer en territorio galego é o que máis identifica unha persoa como galega: “O que máis contribúe a ser considerado galego é nacer en Galicia (62,3%, amplamente maioritario en tódolos grupos sociais e lingüísticos). Séguelle vivir e traballar aquí (21,4%) e, en terceiro lugar, fala-lo galego (16,3%). Esta última identificación é maior canto menor é a idade do entrevistado, máis elevado o seu nivel de estudos e máis alta a súa clase social,

Respondendo á percepción maioritaria da poboación, o Estatuto de autonomía de Galiza recoñece no seu artigo 5º o galego como “lingua propia de Galicia” e outórgalle o status de lingua oficial ao lado do castelán (Xunta de Galicia, 2006). Vemos, por tanto, que na actualidade a lingua endóxena é percibida e defendida como un elemento definitorio da identidade territorial e cultural galegas. Este feito é, sen dúbida, un dos maiores éxitos do movemento galeguista, que, ao igual que outras correntes similares, comeza a elaborar o seu discurso durante a segunda metade do século XIX.

Xa antes, durante o século XVIII, importantes figuras da Ilustración como o Padre Sobreira, o Padre Feijoo, José Cornide e, sobre todo, o Padre Sarmiento comezan a se interesar polo que xa denominan “lengua gallega”, negando o seu carácter de dialecto fronte ao castelán, elaborando glosarios e anotando diferentes características lingüísticas das variedades galegas. No caso da obra de Sarmiento, fundamental para coñecer o estado das falas galegas no século XVIII, apréciase un discurso claramente galeguista no sentido en que define o galego como lingua natural de Galiza, defendendo o seu ensino e denunciando a súa “postración” fronte o castelán, así como o desprezo que moitos galegos sentían daquela pola súa propia lingua. Sarmiento, ao igual que outros ilustrados galegos do seu tempo, é coñecedor dos usos escritos do galego na época medieval e móstrase ben consciente da súa proximidade tipolóxica co portugués. Neste sentido, Sarmiento non considera o galego e o portugués como linguas autónomas ou diferentes, senón que máis ben considera este último como dialecto meridional do primeiro. Na mesma liña, e mesmo de xeito máis contundente, se encontraba o Padre Feijoo, que sinalaba a orixe da unidade lingüística galego-portuguesa no reino suevo. Isto explica que estes ilustrados recorresen, aínda que non de xeito sistemático, ao estándar portugués da época na procura de solucións puntuais para a escrita do galego, aínda que en liñas xerais estes autores partían da ortografía castelá. Con todo, outros, como o Padre Sobreira, xa afirmaban claramente a independencia lingüística do galego con respecto ao portugués (Mariño, 1998: 235-250, 302-329; Monteagudo, 1999: 250-288). Por tanto, aínda que nesta altura xa se deseñan tamén as primeiras posturas contrarias á afirmar a unidade lingüística galego-portuguesa, vemos xa na obra da maioría destes autores a idea de que Portugal e o portugués constitúen a continuación

---

así coma naquelas profesións que requiren unha maior preparación académica, é dicir, aqueles grupos que paradoxalmente usan menos o galego. Ademais, tamén se tende a elixir máis esta opción de resposta canto maiores son as competencias orais e escritas, especialmente estas últimas” (Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1996: 560).

cara ao sur da identidade lingüística e cultural de Galiza. Esta idea, como veremos, fará parte do discurso galeguista até os nosos días e reflectirase en todo o proceso de estandarización do galego durante os séculos XIX e XX. Segundo Xosé Ramón Freixeiro Mato, xa nesta época da Ilustración, e mesmo antes, se van estruturando en Galiza as dúas percepcións e discursos sobre a lingua e o territorio que se traducirán no conflito normativo que aquí se viviu nos últimos trinta anos:

“Desta forma, nos séculos XVI, XVII e XVIII fican sentadas as bases para o conflito normativo que se vai desatar no XIX e no XX, chegando mesmo á actualidade. As dúas manifestacións extremas deste conflito, utilización das grafías histórico-etimolóxicas do galego-portugués medieval que perviven no portugués moderno ou adopción das grafías máis foneticistas modernas coincidentes xeralmente coas do castelán, xa están suxeridas no XVIII polo Padre Sarmiento, partidario da primeira polo coñecemento dos documentos medievais, do portugués e polas súas tendencias etimoloxizantes, e polo Cura de Fruíme, que fai máis uso da segunda pola súa tendencia popular e menor preocupación erudita ou filolóxica” (Freixeiro, 1997: 117).

Ao longo do século XIX, o discurso en defensa de Galiza e da súa lingua vaise desenvolvendo até ser asumido por diferentes grupos de intelectuais procedentes da burguesía urbana e vilega, unhas clases sociais que naquela altura abandonaran ou estaban en vías de abandonar a práctica do galego. A difusión do ideario liberal en Galiza durante as primeiras décadas deste século trouxo consigo o uso do galego como lingua escrita en panfletos e columnas xornalísticas especialmente nos círculos burgueses da Coruña e Santiago. Aínda que se parte da ortografía do castelán para escribir o galego, esta lingua comeza a ser reivindicada e dignificada dentro dun discurso que autores como Ramón Mariño consideran “pre-galeguista”. O discurso da reivindicación territorial estrutúrase a partir de 1840 co movemento denominado *provincialista* e este asóciase definitivamente á defensa do galego na súa evolución para o rexionalismo e a súa plasmación no pano literario co que despois se chamaría *Rexurdimento*. As publicacións en galego van incrementándose e autores como Rosalía de Castro, Curros Enríquez ou Eduardo Pondal acompañan o cultivo literario do galego coa súa defensa fronte ao castelán. Os integrantes do Rexurdimento mostraron pola primeira vez a necesidade de crear unha variedade culta e interdialectal para o galego, depurada de castelanismos, e que representase no plano literario as diferentes variedades orais. Con esta preocupación aparece a primeira gramática galega de Saco e Arce e, xa en 1906, créase a *Real Academia Galega* (RAG)⁷⁷⁹. Con todo, se o galego ía

---

⁷⁷⁹ Porén, a RAG non desenvolverá até os anos 1960 os obxectivos normativizadores que se marcaron na súa creación. Segundo Henrique Monteagudo, “[...] malia os propósitos iniciais, a achega da Academia foi case irrelevante tanto para o avance no coñecemento científico e a codificación como para o cultivo e

recuperando o uso na escrita no plano literario, especialmente poético, na prosa e nos seus discursos públicos os galeguistas do Rexurdimento continuaban usando o castelán, mesmo para defenderen a necesidade de rexenerar a lingua galega (Mariño, 1998: 376-401; Monteagudo, 1999: 346-372).

Durante o Rexurdimento, as investigacións históricas de autores como Murguía ou Vicetto, así como os progresos da filoloxía románica, descubren para o galeguismo o contexto do galego medieval. Isto tivo unhas consecuencias importantes na percepción que o galeguismo daquela tiña sobre o galego e a súa relación co portugués, o que se traduciu de diferente maneira no debate sobre a elaboración dunha variedade estándar que englobase as falas galegas. Como elemento de significado, a introdución do galego-portugués no discurso rexionalista de autores como Manuel Murguía —quen tamén presidiu a RAG— derivaría na consideración definitiva do galego, non como un dialecto do castelán ou subordinado a el, senón como “lingua nacional” de Galiza, isto é, como elemento definitorio da súa territorialidade e etnicidade. Porén, a defensa da unidade galego-portuguesa, que foi clara e explícita nos intelectuais e escritores galegos de finais do século XIX, foi máis ben teórica ou discursiva e apenas tivo efectos prácticos no proceso de elaboración da variedade estándar, que continuaba partindo da ortografía e fondo terminolóxico do castelán⁷⁸⁰ (Mariño, 1998: 460-461; Monteagudo, 1999: 363-366).

---

a promoción do idioma. Verbo do primeiro aspecto, semella claro que a formación intelectual dos académicos non os capacitaba para o estudio da lingua galega con enfoque e métodos actualizados nin para a abordaxe dos complexos problemas que presentaba a súa codificación, pero é de tódolos xeitos rechamante a falla de vocacións e inquedanzas, a escaseza de iniciativas (mesmo modestas) cara á consecución dos obxectivos inicialmente contemplados como fundamentais. Aínda que non é este o momento de afondar nas causas disto, semella que a atonía ambiental e a falla de apoio exterior foron corresponsables do desleixamento da R.A.G. verbo da súa misión esencial. Polo que atinxe ó cultivo e á promoción da lingua, a R.A.G. seguiu a pauta corrente no período rexionalista, que combinaba a defensa retórica do idioma galego co emprego do castelán” (Monteagudo, 1999: 376). Segundo Fernández Rei, o desleixo da RAG nas súas funcións favoreceu a aparición do conflito normativo a partir dos anos 1970: “De a RAG ter cumprido os obxectivos para os que foi creada, da “questione” da norma do galego posiblemente quedaría algún remol, pero con toda seguridade non existirían as labaradas que hoxe radicalmente dividen a moitos partidarios da normalización [...]” (Fernández Rei, 1995: 184-185).

⁷⁸⁰ Segundo Ramón Mariño (1998: 460): “Só respecto de contadas cuestións coma a da representación do fonema / / se apelou con certa seriedade ó exemplo do idioma lusitano, e aínda así vese que a miúdo neste tipo de argumentacións o portugués era situado nun plano de aparente igualdade con outras linguas románicas que tamén practicaban unha tripla distinción das grafías <g>, <j> e <x>; ora ben, o que non sempre se soubo ver era que esas linguas presentaban, baixo este subsistema gráfico, oposicións fonolóxicas subxacentes descoñecidas en galego. Así mesmo, na polémica desatada a propósito de como representa-la contracción da preposición *a* co artigo de terminado masculino *o(s)* os partidarios de escribir *ao(s)*, os «aoístas» esgrimiron, entre outros argumentos, o de que esa era a forma que se empregaba en portugués. En troques, outros elementos de máis fácil adaptación coma as representacións das consoantes

Tras a Primeira Guerra Mundial, e ao igual que noutras partes de Europa, o galeguismo rexionalista evolúe para posicións xa claramente nacionalistas. O galeguismo nacionalista comezou a desenvolver o seu discurso con intelectuais como Vicente Risco, A.D. Rodríguez Castelao, Otero Pedayo ou Florentino Cuevillas, institucións como o *Seminario de Estudos Galegos*, creado en 1923, e publicacións como a revista *Nós*. Pouco despois, coa chegada da Segunda República, o galeguismo estrutúrase politicamente ao redor do *Partido Galeguista*⁷⁸¹. O nacionalismo galego desta época centrou boa parte do seu discurso na identificación entre lingua galega e identidade territorial e pasou a facer un uso activo e militante da lingua como símbolo da defensa de Galiza como nación. De feito, esta xeración, denominada *Xeración Nós*, foi a principal responsábel da extensión do uso escrito do galego fóra do ámbito literario. O discurso deste novo galeguismo baseábase na identificación da lingua galega como símbolo nacional e, por tanto, centraba as súas reivindicacións na introdución do galego en lugares de significado como as escolas e a universidade, así como a consecución para esta lingua do status de cooficial⁷⁸² (Freixeiro, 1997: 81-89; Mariño, 1998: 402-415; Monteagudo, 1999: 477-505). Segundo Henrique Monteagudo (1999: 386-388), nesta evolución do discurso galeguista tivo un papel decisivo o incremento dos intercambios entre intelectuais galegos e portugueses. Deste xeito, a cuestión da unidade lingüística galego-portuguesa sitúase como un elemento de crecente importancia no discurso desta nova xeración de galeguistas. Nesta liña, poderíase afirmar que o discurso da *Xeración Nós* con respecto ao portugués e ao ámbito de comunicación lusófona era claramente “reintegracionista”. Isto reflectiuse no galego escrito destes autores, que a miúdo procuraron no portugués moderno ou na lingua medieval termos lexicais para encheren lagoas terminolóxicas ou rexeitaren castelanismos. Mesmo algúns membros deste grupo, como de Johán Vicente Viqueira, chegaron a adoptar decididamente as solucións gráficas do portugués para escribir en galego. Con todo, ao igual que os rexionalistas, a maioría na *Xeración Nós*, xa for por falta de formación lingüística ou por evitar usar unha lingua escrita distanciada da que

---

nasal palatal e lateral palatal (<nh> e <lh> en portugués) pasaron, sorprendentemente, case desapercibidos”.

⁷⁸¹ Os datos sobre os afiliados mostran que o galeguismo político chegou a ter nesa época un importante apoio nas clases populares (Recalde, 1997: 15).

⁷⁸² A aprobación do primeiro Estatuto de autonomía de Galiza en 1936, onde se recollían a maioría destas reivindicacións, supuxo un triunfo para o galeguismo e, en especial, para o Partido Galeguista. Porén, como se sabe, a Guerra Civil impediu finalmente a aplicación deste texto estatutario (Mariño, 1998: 414).

coñecía a maioría da poboación alfabetizada, apoiou o argumento da unidade galego-portuguesa só como elemento discursivo mantendo nas súas prácticas escritas a adaptación para as variedades galegas do código fonográfico do castelán⁷⁸³ (Freixeiro, 1997: 119-120; Mariño, 1998: 468-469).

A chegada do réxime franquista supuxo, ao menos durante case vinte anos, a interrupción das actividades do galeguismo, así como o exilio dos seus líderes máis destacados, como Castelao. Desde o poder impúxose un discurso identitario centrado na unidade territorial e cultural de España e na afirmación do seu carácter de nación indivisíbel. Máis que nunca, a unificación lingüística dos diferentes territorios que fan parte de España pasou a ser un obxectivo para o poder central. Neste contexto, o uso do galego como lingua escrita volve coñecer un serio retroceso e, no ámbito oral, o uso do castelán presenta un incremento sostido que se manterá até actualidade. Baixo unha férrea censura, especialmente nos anos 1950, os galeguistas que ficaran en Galiza e conseguiran evitar a represión franquista tiveron que adaptar o seu discurso ao do réxime para poderen reiniciar as súas actividades nunha estratexia de “resistencia cultural”. Así, intelectuais como Ramón Piñeiro, Francisco Fernández del Riego ou Xaime Illa Couto reorganizaron o galeguismo nun contexto político e social hostil ao redor da editorial *Galaxia*⁷⁸⁴, creada en 1950, e da revista *Grial*. Este grupo renuncia á actividade política e opta por reelaborar un discurso galeguista compatíbel co españolista centrándose no plano cultural. Neste contexto, a xeración de Galaxia tivo que renunciar ao elemento da unidade galego-portuguesa no seu discurso, así como aceptar a subordinación funcional do galego ao castelán. A tolerancia do franquismo coas actividades deste galeguismo culturalista esixía, pois, unha aceptación por parte deste dun discurso de corte rexionalista, así como a “colateralidade” funcional do galego con respecto ao castelán. Isto traducíuse nunha defensa do galego como “lingua rexional”, isto é, como elemento de significado da identidade de Galiza como rexión española e, no plano da lingua escrita, a aceptación definitiva da ortografía do castelán para publicar en galego. Necesariamente, esta nova estratexia supuxo afirmar a independencia do galego verbo do portugués, definido este como lingua nacional de

---

⁷⁸³ Ao igual que os rexionalistas, a maioría dos galeguistas de *Nós* e do Seminario de Estudos Galegos proviña das clases acomodadas castelanfalantes. Con todo, a diferenza dos primeiros, os galeguistas nacionalistas, ao menos no dominio público, fixeron un esforzo de coherencia entre o seu discurso e as súas prácticas lingüísticas usando o galego en actos públicos (Mariño, 1998: 407-408).

⁷⁸⁴ Esta empresa existe aínda hoxe e constitúe, xunto a *Edicións Xerais*, unha das máis importantes editoriais en lingua galega. Para máis información: <<http://www.editorialgalaxia.es>>.

Portugal e, por tanto, como lingua estranxeira. Do punto de vista xeolingüístico, a necesidade de defender e elaborar o galego como lingua rexional española tamén supuxo asumir definitivamente o territorio galego e a escala rexional —sempre dentro do marco territorial español— como único ámbito comunicativo desta lingua e aceptar, por tanto, o uso do castelán para calquera tipo de intercambio comunicativo a escala suprarrexional. En definitiva, o galeguismo que non se exiliou, para continuar defendendo a identidade galega e a lingua endóxena como principal elemento desta, tivo que elaborar unha lingua galega que, aínda mantendo unha ampla autonomía con respecto ao castelán, debía ficar necesariamente dentro da súa constelación xeolingüística e, por tanto, sociolingüísticamente subordinado a el. Na realidade, esta posición casaba coa percepción diglósica que presentaba a práctica totalidade dos galegofalantes naquela altura, todos alfabetizados en castelán, identificados con España como elemento da súa identidade territorial e practicamente alleos ás culturas lusófonas. A xeración Galaxia viu nesta coincidencia a oportunidade de difundir mellor o que consideraban fundamental no discurso galeguista: a identificación positiva da poboación co seu territorio e o significado deste como lugar-rexión, simbolizado nunha serie de elementos culturais entre os que se priorizaba a lingua. Ante a pasividade da RAG, Galaxia converteuse ademais nunha especie de autoridade lingüística “na sombra” elaborando progresivamente unha variedade escrita protoestándar que reflectía simbolicamente, mediante as súas escollas ortográficas e lexicais, os eixos centrais dun discurso e unha práctica que se poden considerar xa claramente “isolacionistas” con respecto ao portugués. Deste xeito, o portugués e a tradición escrita medieval pasan a ser, sen tampouco seren completamente ignorados, un referente normativo secundario. A elaboración do estándar para as variedades galegas baseouse definitiva e principalmente na tradición literaria moderna, que tiña o castelán como referente ortográfico, e nas prácticas lingüísticas populares, forzando a miúdo creacións lexicais cualificadas máis tarde de “hiperenxebres” (Freixeiro, 1997: 89-92; Mariño, 1998: 415-422, 474-484; Santamarina, 1995: 57-58).

A estratexia culturalista e o discurso isolacionista estendéronse, durante os anos 1960, polas numerosas asociacións culturais que, como *O Galo* ou *O Facho*, comezaron a traballar na difusión do ideario galeguista e a defensa da lingua e cultura endóxeas. A boa resposta popular ás actividades organizadas reafirmou o galeguismo culturalista no seu xiro con respecto ao nacionalista. Tamén nesta altura a RAG, á que pertencían os

principais membros da xeración Galaxia, vai asumindo estas posicións e inicia unha nova etapa máis activa con respecto aos seus obxectivos fundacionais. Así, en 1963 consegue a autorización para instituír no 17 de maio o *Día das Letras Galegas*, unha xornada fundamental na difusión social do ideario galeguista con respecto á lingua galega como símbolo da identidade rexional. Conforme o réxime franquista relaxa o seu discurso sobre a lingua e o territorio, o labor do galeguismo na década dos 1960 consegue avances importantes no ámbito do significado coa entrada do galego na Universidade de Santiago de Compostela, primeiro como materia de ensino en 1965 e despois como obxecto de investigación coa creación dunha cátedra específica e do *Instituto da Lingua Galega* (ILG) en 1971. No inicio dos anos 1970, o galeguismo culturalista conseguira reactivar de xeito importante a actividade cultural en galego⁷⁸⁵ e sobre o galego e, ademais, consolidar e crear lugares de significado: a RAG e o ILG, recoñecidos “de facto” como autoridades lingüísticas polo poder político e o movemento asociativo. A extensión do uso do galego a cada vez máis ámbitos da vida pública, tanto á escala local como rexional, así como a previsión de que unha eventual mudanza de réxime político implicase maiores avances neste sentido⁷⁸⁶, axiña esixiron a fixación dunha variedade estándar. Así, entre 1970 e 1974, tanto o ILG, co seu método *Galego*, como a RAG, coas súas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (NOMIG), lanzan dúas propostas normativas que, salvando unha pequena serie de diferenzas, reflectían e simbolizaban na escrita o discurso isolacionista que dominaba no galeguismo xa naquela altura. Deste xeito, as solucións gráficas adoptadas partían dunha adaptación da ortografía castelá ao sistema fonolóxico das variedades galegas, algo que se recoñece explicitamente nas xustificacións das propostas (Freixeiro, 1997: 92-96, 120-122; Mariño, 1998: 423-425, 482-484).

Por outro lado, durante eses últimos dez anos do franquismo diferentes organizacións políticas de corte marxista, principalmente a *Unión do Pobo Galego* (UPG) e o *Partido Socialista Galego* (PSG), retoman na clandestinidade o discurso nacionalista da Xeración Nós que se continuara a elaborar no exilio. Así, no ámbito do significado, estas formacións clandestinas volven reclamar o status de oficialidade para

---

⁷⁸⁵ Así, a partir de mediados dos anos 1960 incrementáanse as publicacións periódicas en galego, reactiváase a actividade editorial e teatral, e aparece a denominada *Nova Canción Galega* (Freixeiro, 1997: 92-96).

⁷⁸⁶ Xa antes da morte do xeneral Franco, o centro territorial da Televisión Española (TVE) comezou a incluír a lingua galega na súa programación diaria, ao igual que varias cadeas de radio (Mariño, 1998: 424).

o galego e escollen a cuestión toponímica como campo de actuación. Deste xeito, os militantes nacionalistas comezan a realizar pintadas na sinalización das estradas e dos núcleos urbanos (Mariño, 1998: 422-423). Na recuperación do discurso nacionalista, a unidade cultural galego-portuguesa e as reivindicacións lingüísticas no ámbito das relacións sociais adquiren tamén cada vez máis importancia. A mediados dos anos 1970, xa nos inicios da transición para a democracia, o novo nacionalismo galego, situado fundamentalmente na esquerda política, asumía explicitamente no seu discurso o elemento da unidade galego-portuguesa, algo que se traducía nunhas escollas gráficas e lexicais que simbolizaban unha converxencia co portugués. Tamén foron retomando posicións reintegracionistas lingüistas de peso como Ricardo Carvalho Calero⁷⁸⁷ e escritores como Manuel María. Desde Portugal, Manuel Rodrigues Lapa manifestábase en 1972 a favor do uso do portugués literario como variedade estándar para as falas galegas. Dentro da corrente reintegracionista que se foi estruturando durante estes anos dentro do galeguismo, fóronse deseñando xa dúas posturas: unha de *mínimos*, que propugnaba un achegamento normativo progresivo ao portugués partindo das propostas isolacionistas⁷⁸⁸, e outra de *máximos*, que defendía a adaptación inmediata da ortografía portuguesa para a escrita do galego⁷⁸⁹. No entanto, xa antes da morte do xeneral Franco, e como reacción ás posicións de Fernandes Lapa, importantes representantes do galeguismo culturalista como Ramón Piñeiro ou Álvaro Cunqueiro declaráronse en contra dunha eventual reintegración lingüística e defendían o camiño andado en función dos éxitos conseguidos para o galego no ámbito do significado (Castro, 1998: 56;

---

⁷⁸⁷ Durante finais dos 1960 e inicios dos 70, a *Gramática elemental del gallego común* deste autor constituíu un importante referente normativo para a escrita do galego (Mariño, 1998: 482-483).

⁷⁸⁸ Un exemplo de discurso de mínimos reintegracionistas témolos en Xosé Ramón Freixeiro Mato, quen en 1997 insistía no seguinte: “Ora ben, tampouco se pode virar as costas ao portugués e a Portugal, e moito menos agora en que coa integración europea Galiza e o norte do país viciño van constituír unha única rexión europea, senón que se debe procurar no posíbel un achegamento que neste momento parece máis conveniente por vía do léxico e por vía da aproximación e intercambio cultural que pola vía da ortografía; quizais dentro de vinte ou trinta anos esta sexa moito máis fácil. Primeiro é necesario convencer o pobo galego de que non é inferior a outros, de que ten unha lingua digna, de que a súa cultura é importante; é imprescindible recuperar na conciencia social a dignidade do idioma propio, cousa que non se pode lograr chamándolle “portugués da Galiza” nen escribéndoo hoxe por hoxe coa grafía totalmente portuguesa. Tampouco se pode lograr apresentando o galego como un apéndice do español, cunha fasquía gráfica completamente subordinada a el e cunhas solucións morfolóxicas ou léxicas que o aproximen aínda máis da lingua oficial do Estado e lingua tradicional do poder en Galiza” (Freixeiro, 1997: 133-135).

⁷⁸⁹ Nos anos 1980 conformárase unha terceira corrente reintegracionista, a máis minoritaria, que propón a adopción do *Acordo da ortografía simplificada* asinado polos países de lingua oficial portuguesa en 1986 (Castro, 1998: 56; Santamarina, 1995: 79).

Fernández Salgado e Monteagudo, 1995: 149; Mariño, 1998: 484; Santamarina, 1995: 76-77).

Así durante os anos da chamada *Transición democrática*, entre 1975 e 1981, estrutúranse definitivamente dúas correntes dentro do galeguismo en relación ao discurso sobre a lingua e o territorio. Por un lado, a denominada postura *isolacionista* ou *oficialista*, sen negar a existencia do contínuum lingüístico galego-portugués, defende a imposibilidade de realizar a unificación lingüística con Portugal e o reagrupamento das falas galegas ao redor dunha lingua galega independente e, por tanto, cun ámbito territorial de desenvolvemento e comunicación limitado á Galiza⁷⁹⁰. Por outro lado, a postura *reintegracionista* propugna, desde as súas posicións de mínimos e de máximos, o uso do galego non só á escala rexional senón tamén na escala suprarrexional dentro do ámbito territorial da lusofonía e mediante a fixación e introdución no uso, de xeito mais ou menos progresivo, dunha variedade estándar para as falas galegas partindo da adaptación na escrita da ortografía portuguesa⁷⁹¹. Trátase, pois, de superar as limitacións xeopolíticas que as fronteiras administrativas impoñen para as posibilidades de comunicación en galego identificándoo non só como lingua propia e definitoria de Galiza como lugar, senón tamén vinculándoo identitariamente á lingua doutros territorios como Portugal, Brasil ou os PALOPs⁷⁹². Estamos, por tanto,

---

⁷⁹⁰ Un bo exemplo do discurso da corrente isolacionista con respecto ao portugués témolos no discurso de ingreso na RAG da lingüista Rosario Álvarez: “Ninguén cuestiona en Galicia que galego e portugués derivan da mesma póla e que por tanto hai un alto grao de afinidade entre estas dúas linguas, pois a nai galega segue recoñecéndose na filla portuguesa. Agora ben, cómpre ter presente que incluso os fillos que máis se imitan cos pais teñen personalidade propia, do mesmo xeito que a personalidade da nai non pasa integramente ós fillos: dito doutro xeito, non todo o que existe e caracteriza o galego pasou ó portugués —de por parte, en moitos casos un trazo pasou e este foino abandonando ó longo da súa vida emancipada—, do mesmo xeito que moitos dos trazos que caracterizan o portugués non se manteñen ou non se deron nunca en galego. Tendo isto ben presente, cómpre actuar con xenerosidade mais tamén con cautela: o galego non se pode converter nunha esponxa que acepte sen máis todo o portugués, porque non tódolos seus trazos forman parte da nosa tradición. Máis aínda: cómpre loitar contra a idea, falsa pero interesadamente difundida, de que todo aquilo que separa galego e portugués se debe á castellanización do galego, coma se o portugués fose o único garante do modo de ser primixenio e non evolucionase segundo os seus propios avatares históricos, entre os que non ten importancia menor o feito de que durante o período crucial de emerxencia dos estándares cultos das grandes linguas europeas estivese baixo o dominio dos Felipes e na esfera cultural do español” (Álvarez Blanco, 2003: 34-35).

⁷⁹¹ Segundo Henrique Monteagudo, “[...] a proposta (A) [*reintegracionista*] semella deseñada para cumprir máis eficazmente as funcións comunicativa e identificativa da lingua no eixo da proxección de Galicia cara ó exterior (con Portugal e contra Castela); mentres que (B) [*isolacionista*] procuraría a máxima eficiencia nas mesmas funcións nunha proxección interna, buscando a máxima identificación posible de tódolos galegos (galegófonos iniciais ou non) coa lingua como instrumento de comunicación entre os galegos e como referencia identificadora exclusiva e compartida” (Monteagudo, 1995: 216).

⁷⁹² Países Africanos de Lingua Oficial Portuguesa. Con Brasil, Timor Leste e Portugal, estes fan parte da *Comunidade de Países de Lingua Oficial Portuguesa* (CPLP). Precisamente, o movemento

ante dous enfoques diferentes en termos de escala xeolingüística que se traducen en dúas percepcións distintas das falas galegas na “galaxia” das linguas a escala mundial: un galego estándar como lingua rexional autónoma dentro da constelación do castelán, ao lado de linguas como o valenciano ou o quechua, ou un galego estándar como norma rexional dentro da constelación do portugués, ao lado da norma brasileira⁷⁹³. Por tanto, ambas as posicións implican unha determinada “satelización” do estándar e o resto de variedades galegas, xa for ao castelán ou ao portugués. Porén, reitegracionistas e isolacionistas acúsanse mutuamente de querer dialectalizar ou satelizar a lingua galega defendendo a súa posición como a que mellor representa a autonomía da mesma.

Neste contexto de división dentro do galeguismo, a partir de 1977 e até 1982, faranse numerosas propostas de elaboración e fixación dunha variedade estándar para as falas galegas seguindo unha ou outra perspectiva xeolingüística. Do lado isolacionista, prodúcese en 1977 un primeiro acordo entre a RAG e o ILG nas *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego*, das que partirán as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (NOMIG) de 1982. Do lado reitegracionista elabóranse entre 1979 e 1980 varias propostas que darán lugar, durante os anos 1980, ás normas de mínimos concibidas pola *Asociación Sócio-Pedagóxica Galega* (AS-PG)⁷⁹⁴ e ás de máximos elaboradas pola *Associação Galega da Língua* (AGAL)⁷⁹⁵. O debate normativo que se orixinou ao redor das dúas concepcións lingüísticas logo se estendeu á escena política. Así, os partidos de ámbito estatal que, como o PSOE, a UCD⁷⁹⁶ ou

---

reitegracionista ten reclamado desde 1996 o ingreso de Galiza nesta organización internacional, á constitución da cal foi convidada en 1996. Para máis información: <<http://www.cplp.org>>.

⁷⁹³ Valentim Rodrigues Fagim fala de dúas “sensibilidades” identitarias distintas: “Temos unha lingua-cultura tecto evidente, o castellano (C) e outra coberta, o galego (G), e dentro desta última temos una sensibilidade ampla da lingua-cultura (G+) e outra reducida (G-). A sensibilidade ampla secunda un proxecto que engloba o galego, o portugués, o brasileiro e outras comunidades de lingua portuguesa oficial. A sensibilidade reducida secunda un outro proxecto onde só se inclúen as variedades que non transcenden o marco do Estado español” (Rodríguez, 2001: 241).

⁷⁹⁴ A AS-PG, de orientación nacionalista, creouse en 1976 e constitúe a organización pedagóxica máis importante do profesorado galeguista. A súa proposta normativa fixouse en 1988 coa publicación da *Nova gramática para a aprendizaxe da lingua*. Na actualidade, asume as NOMIG saídas do acordo de concordia de 2003. Para máis información: <<http://www.as-pg.com>>.

⁷⁹⁵ Creada en 1980, a AGAL converteuse na asociación reitegracionista máis importante tornándose, a través das súas publicacións, principalmente coa súa revista *Agália* e o seu portal web, nun foro de debate e nun verdadeiro referente normativo para a maioría de militantes e simpatizantes da corrente de máximos. Para máis información: <<http://www.agal-gz.org>>.

⁷⁹⁶ A *Unión de Centro Democrático* (UCD) foi fundada por políticos liberais e centristas vinculados maioritariamente á administración do réxime franquista. Este partido foi o maioritario en Galiza e en España durante a Transición. Tras a súa derrota electoral de 1982 fronte ao PSOE, a UCD refundouse como *Centro Democrático e Social* (CDS), aínda que foi perdendo paulatinamente representatividade até

AP⁷⁹⁷ asumiron as teses isolacionistas do galeguismo culturalista. Isto resulta lóxico se temos en conta que estas formacións políticas mantiñan un discurso sobre a unidade territorial de España e a primacía da lingua castelá sobre as demais linguas españolas non moi afastado do mantido polo poder no tardofranquismo⁷⁹⁸. Por outro lado, as diferentes formacións nacionalistas, entre as que se encontraba a xa mencionada UPG e que se irían agrupando en torno ao *Bloque Nacionalista Galego* (BNG) a partir de 1982, asumirían as posicións do galeguismo da Xeración Nós e por tanto formulacións de corte reintegracionista, especialmente as posicións minimalistas. Deste xeito, durante o proceso de elaboración do Estatuto de autonomía de Galiza, o que comezara sendo un desacordo entre especialistas tornouse nun cada vez máis virulento enfrontamento político. Neste contexto, produciuse unha rápida politización do debate sobre a norma do galego e, en xeral, sobre a lingua. En 1980, en plena redacción dun estatuto de autonomía no que se prevía a oficialización do galego e a súa introdución en numerosos ámbitos da vida pública de Galiza, a Consellaría de Educación e Cultura da Xunta de Galiza crea unha Comisión Lingüística presidida por Carvalho Calero e coa que se pretendía chegar a unhas normas de concordia entre reintegracionismo e isolacionismo baseándose nas posicións do reintegracionismo de mínimos. Porén, as normas acordadas pola Comisión, en cuxas propostas se parecía abrir a porta a un binormativismo, non foron seguidas por ningunha das dúas correntes (Fernández-Velho, Henríquez e Rodríguez, 1991: 20-21; Freixeiro Mato, 1997: 122). Segundo a opinión dalgúns autores como Fernández Rei, o fracaso da consecución dun acordo débese a que estas apoian concepcións incompatíbeis sobre a lingua:

“Nesta situación, a única concordia posible é a que se pode dar entre quen ten unha mesma concepción lingüística, entre os que consideran que o galego é lingua

---

se converter nunha forza política extraparlamentaria. Numerosos membros da antiga UCD pasaron a facer parte do PSOE ou de AP/PP durante os anos 1980.

⁷⁹⁷ Alianza Popular (AP) foi o partido situado na dereita política fundado polo ex-ministro franquista Manuel Fraga Iribarne, que chegaría a ser en 1989 e durante dezaseis anos, presidente da Xunta de Galiza. En 1989, refúndase e adopta a súa denominación actual de *Partido Popular* (PP). Para máis información: <<http://www.pp.es>>.

⁷⁹⁸ Para moitos, tanto a UCD como AP/PP, os partidos que dominaron a escena política galega desde a Transición, son na realidade continuadores do discurso político do tardo franquismo. Nestes termos se expresa, por exemplo, Henrique Monteagudo: “Par ailleurs, l’hégémonie continue, en Galice, de partis espagnols du centre-droit (de 1977 à 1982, *Unión del Centro Democrático*, et, depuis lors, *Alianza Popular/Partido Popular*), en grande partie héritiers des mécanismes de pouvoir des derniers temps du franquisme (mais mécanismes renouvelés : du caciquisme traditionnel on est passé au clientélisme) et détenteurs presque sans interruption des organes de pouvoir autonome et provincial (Députations), cette hégémonie a été un élément fondamental dans le ralentissement de la démocratisation réelle et du renouvellement des élites, et elle a exercé une pression suffocante sur la société civile” (Monteagudo, 2000: 133-134).

propia e que é necesario acabar de elaborar un modelo estándar. Outra posibilidade podería ser negarmos que existe un idioma propio, que non paga a pena esforzarse por elaborar ningún estándar para o galego porque o portugués é a nosa lingua culta e pasar a usar liturxicamente o estándar portugués creando outro tipo de diglosia” (Fernández Rei, 1995: 193)

Na opinión doutros autores como Freixeiro Mato, a negación da posibilidade dun acordo entre isolacionismo e reintegracionismo parte dunha falta de vontade real para alcanzalo:

“Ora ben, desde os posicionamentos lingüístico-normativos oficiais véñse negando sistematicamente a posibilidade de consenso aducindo a existencia de dúas concepcións lingüísticas antagónicas, argumento que non nos parece válido, pois a existencia de todo conflito implica posturas diverxentes que mesmo poden chegar a ser contraditorias entre si: se non se puider establecer unha concordia entre elas, ¿cómo se poden resolver no futuro ou cómo é que xa se resolveron no pasado conflitos entre monarquía e república, capitalismo e socialismo, dependencia e soberanía política, etc.? Se esa posibilidade de concordia se nega desde o poder iso máis ben fai presupor a ausencia de vontade por modificar a situación e de acabar por tanto co conflito, coa esperanza, tal vez, de que o fin deste chegue por paulatina desaparición, desánimo ou abandono da parte contraria. Ademais, convén lembrar que o conflito normativo non se establece só entre os que queren adoptar unha norma autónoma para o galego e os que queren adoptar a norma culta do portugués directamente, posición esta que xulgamos moi minoritaria, senón que cremos que o conflito se dá maioritariamente entre os que, defendendo esa norma autónoma, discrepan á hora da súa fixación” (Freixeiro Mato, 1997: 125-126).

Outros autores apuntan que a falta dun acordo e, por tanto, o conflito normativo están vinculados máis ben á disputa por cotas de poder nas autoridades lingüísticas e culturais autonómicas entre diferentes correntes do galeguismo:

“Discusións sobre o modelo normativo que debía segui-lo galego estándar veñen producíndose case desde que o idioma galego comezou a escribirse. A verdadeira novidade, que ó mesmo tempo explica a virulencia que atinxe o debate actual, é que por primeira vez está en xogo unha determinada cota de poder. De facermos caso ós agumentantes, semellaría que a polémica reintegracionismo/autonomismo (ou, se utilizamos algún dos termos con que os contrarios se alcuñan, lusismo/isolacionismo) existiu, e ademais nos termos de hoxe, practicamente desde que o galego comezou a cultivarse por escrito. Esta é unha impresión falsa: no proceso de constitución do galego estándar actuaron tendencias portuguesistas e enxebristas, entre outras, pero nin estaban claramente definidas como o están hoxe (de feito, coexistiron nunha mesma época e nun mesmo autor), nin se formulaban nos termos excluíntes á que estamos afeitos na actualidade” (Fernández Salgado e Monteagudo, 1995: 156-157).

De feito, e como ben sinala Henrique Monteagudo (1995: 222-223), na bibliografía sobre o conflito normativo en Galiza, especialmente na elaborada pola corrente reintegracionista, incídese sobre a cuestión do poder e da lingua acusando abertamente o sector oficialista de negar un acordo para manter o seu monopolio sobre as autoridades lingüísticas e tirar beneficios, mesmo de tipo económico, desta posición

privilexiada⁷⁹⁹. Sexa como for, a corrente isolacionista é a que se impón. Así, o acceso do galego ao status de lingua cooficial no novo Estatuto de autonomía de Galiza aprobado en 1981 leva á aprobación en 1983 da *Lei de Normalización Lingüística* (CCG, 1999), que na súa disposición adicional designa a RAG como autoridade lingüística⁸⁰⁰. Xa un ano antes, a propia Xunta de Galiza promulga un decreto de normativización (decreto 173/ 1982, de 17 de novembro) que establecía como base da variedade estándar oficial os principios das NOMIG, que a RAG e o ILG revisaron nese mesmo 1982 reforzando a súa orientación isolacionista⁸⁰¹ (Fernández-Velho, Henríquez e Rodríguez, 1991: 22-23). Deste xeito, a posición isolacionista pasou a ser definitiva e oficialmente a do poder e a administración e, ademais, a esixida en calquera actividade ou publicación financiada por el. A reacción dos integrantes da corrente reintegracionista, cada vez máis afastados das institucións culturais oficiais, foi a de elaborar un discurso de resistencia, reafirmación das súas posicións e denuncia de supostos abusos de poder por parte das novas autoridades lingüísticas e culturais⁸⁰². Un bo exemplo deste tipo de discurso constitúe a seguinte afirmación de Carvalho Calero:

---

⁷⁹⁹ Tal argumentación é rebatida polo propio Monteagudo (1995: 223): “Esta acusación, á que nunca se lle debera ter dado cabida nun debate sensato, sería ridícula se non houbese xente (mesmo entre os que a lanzan) disposta a crela. En primeiro lugar, a imputación non se sostén simplemente porque a planificación do corpus galego (isto é, a investigación de gabinete, a discusión en reunión, a reflexión sobre a decisión máis acertada) e a súa implementación (a expansión das solucións en forma de artigo ou libro, intervención pública e conferencia, clase ou cursiño), dá moito máis traballo ca diñeiro. En segundo lugar, a economía que se move arredor do mundo editorial e educativo relacionado co galego manexa cantidades por desgracia tan reducidas que o diñeiro dificilmente pode constituír unha motivación en si mesmo, excepto para individuos cun apego desmesurado polos cartos e un despego análogo por outras facetas máis arrequentadoras da vida. En terceiro lugar, a acusación é burda: o enriquecemento non é necesariamente a principal aspiración dos membros dunha elite; por citar algunhas outras, podíamos falar da adquisición de respectabilidade ou notoriedade social, ou ben dalgún tipo de poder ou influencia sobre el, metas que probablemente satisfagan máis a incorrrible vaidade dos intelectuais cá vil moeda. Quizabes algúns dos acusadores padecen a debilidade polos cartos que lles achacan ós seus reos (e seguramente algún destes tamén a sufrirá), pero probablemente os máis dos acusadores e dos inculpados abriguen ambicións catalogables no segundo tipo dos que establecemos”.

⁸⁰⁰ “Nas cuestións relativas á normativa, actualización e uso correcto da lingua galega, estimárase como criterio de autoridade o establecido pola Real Academia Galega. Esta normativa será revisada en función do proceso de normalización do uso do galego” (CCG, 1999: 14).

⁸⁰¹ Con todo, na elaboración das NOMIG, tal e como o explicitan tamén os seus principios, o portugués constituíu un referente normativo. Así o explica Rosario Álvarez: “Para tódolos que coñecen desde dentro a elaboración das *Normas* vixentes resulta evidente que se fixeron cun ollo posto no portugués: doutro xeito non se explica doadamente que as formas propostas como únicas ou preferentes fosen *isto* e non *esto*, *animais* e non *animás*, *sexa* e non *sea*, etc., sendo, como son, as citadas en segundo lugar de tradición plenamente galega e moito máis difundidas no territorio. O mesmo ocorre co *VOLGA* e o establecemento das formas léxicas normativas: ante a tesitura de rescatar do fondo léxico do galego (mesmo do galego antigo), de procurar préstamos no dicionario portugués ou de aceptar sen resistencia o castelanismo, as solucións seguen basicamente esa orde de preferencia” (Álvarez Blanco, 2003: 34).

⁸⁰² Outro argumento constante no discurso reintegracionista é a falta de rigor científico da norma ortográfica oficial. Por exemplo, Valentim Rodrigues Fagim chega a cualificar a norma isolacionista de

“A administración nom é imparcial, quer eliminar toda dissidència reservando para os afectos o protectorado legal. A Galiza oficial nom é, pois, um trassunto da Galiza real. Se o critério lingüístico é na sociedade plural forçar a unidade desde o poder, parece mais próprio que do tempo actual, do tempo da guerra civil, cando dom Ramon argalhou o Decreto que assinou dom Francisco” (Carvalho, 1990: 77).

Aínda que o reintegracionismo incide nos intereses de poder, ao noso ver os factores que levaron a adopción do isolacionismo como posición oficial no discurso da lingua e o territorio foron máis diversos e de máis alcance. En primeiro lugar, naquela altura, finais dos anos 1970 e década dos 1980, a fronteira con Portugal era aínda efectiva a todos os niveis e os contactos culturais e económicos con Galiza eran en xeral moito máis limitados. Así, a inmensa maioría da poboación non se sentía vinculada identitariamente a Portugal, considerado como un elemento de significado negativo, e si a España. Moito máis do que hoxe, Galiza era percibida polos seus habitantes como unha rexión dentro de España e o galego como unha lingua rexional dependente do castelán, inferior e subordinada a este⁸⁰³. Ademais, no novo discurso territorial e cultural, o poder autonómico e as institucións culturais usarán o galego como elemento identitario exclusivo de Galiza e o seu territorio⁸⁰⁴ en boa medida para xustificar interna e externamente a necesidade da autonomía política. Por outro lado, toda a poboación estaba alfabetizada en castelán e, en boa medida grazas ao labor do galeguismo culturalista, só coñecía a tradición literaria galega moderna, que partía do uso da ortografía desa lingua. Finalmente, os partidos maioritarios naquela altura en Galiza (UCD, AP, PSOE, PP), e que se sucederán no poder autonómico, situábanse claramente

---

“Frankenstein idiomático” no seu ensaio *O galego (im)posible*. Este especialista exprésase ao respecto de xeito contundente: “O pretensio cientifismo, ou melhor, coerência, da Norma ILG-RAG carece de alicerces sobre os que se construír e, en consecuencia, reina o todo vale. As súas relacións com o galego medieval, com o galego comum, com o portugués, com o castelano e com o galego dialectal som inerentemente problemáticas. O galego isolacionista é sempre um exercício incompleto. Em frente temhem um produto acabado, o português, que haveria que aclimatar como se aclimatou o brasileiro, mas prefere-se desviar amirada embora sempre se acabe mirando de esguelho. Fruto dessa dinâmica, é que o isolacionismo seja tam metamórfico, tam instável, tam despersonalizado, tam sonambúlico” (Rodrigues, 2001: 182)

⁸⁰³ Dúas sondaxes elaboradas a finais de 2006 pola Universidade de Santiago e a Xunta de Galiza respectivamente, mostraban que ben menos do 10% da poboación galega non se sente española. En xeral, a inmensa maioría da poboación mostra diferentes sentimentos de pertenza identitaria a España como territorio. De feito, as dúas sondaxes apuntaban que ao redor do 60% da poboación galega se sente tan galega como española (FV, 2006; GH, 2006). Na nosa opinión, dado o contexto político e social da época e á vista dos pobres resultados electorais do nacionalismo naquela altura, pensamos que o sentimento de pertenza identitaria á España durante os anos da Transición estaba tan ou aínda máis enraizado entre a poboación galega.

⁸⁰⁴ Como vimos, este uso institucional do galego como principal elemento definitorio da territorialidade galega foi precisamente un dos motivos que levaron ao conflito lingüístico polo Eo-Navia entre a Xunta de Galiza e o Principado de Asturias.

en diferentes correntes do discurso españolista, o que os leva a preferir a perspectiva isolacionista e culturalista na hora de asumiren o discurso galeguista, necesario para xustificar e lexitimar a autonomía territorial e as competencias que foi asumindo a Xunta de Galiza. Polo seu lado, o galeguismo nacionalista, que asumira as teses reintegracionistas de diferente tipo, encontrábase politicamente dividido e apenas contaba con representación nas institucións.

A LNL de 1983 conlevou unha importante extensión dos ámbitos de uso do galego, especialmente durante os anos 1980. Así, pasou a ser a lingua de comunicación oficial dos centros de ensino⁸⁰⁵ e da administración autonómica, así como na maioría das administracións locais. Creouse en 1985 unha cadea pública de radio e televisión, *Televisión de Galicia* e *Radio Galega*, que emiten integramente en galego e en 1994 aparece, *O Correo Galego* (despois *Galicia Hoxe*), o único xornal con periodicidade diaria escrito integramente en galego. As formas toponímicas en galego convertéronse nas únicas oficiais e esta lingua empregouse, en moitos casos de xeito exclusivo, na sinalización pública en Galiza. Ademais, a liña de axudas á edición de libros produciu un aumento progresivo e importante da oferta literaria en galego. Esta importante extensión do galego no ámbito público mellorou considerabelmente a percepción que da lingua tiña a maioría da poboación galega (Fernández Rei, 1999: 32-42; Monteagudo, 2000: 137-139). Con todo, a política lingüística da administración autonómica galega non cuestionou en ningún momento o crecente papel do castelán en Galiza, tanto no ámbito das relacións sociais (usos) como no do significado (status oficial e social). Así, e segundo Fernández Rei (1999: 33), a pesar dos avances na extensión do uso do galego en Galiza, “a sociedade galega segue sometida a unha forte inmersión lingüística en castelán, pois é o idioma vehicular maioritario no ensino e mais dunha alta porcentaxe dos funcionarios da administración, á vez que é lingua totalmente maioritaria na prensa, na radio e na TV que consomen os cidadáns galegos”. En opinión de Henrique Monteagudo (2000: 139-140), o mantemento da subordinación funcional e social do galego ao castelán en Galiza débese ao modelo territorial da España das autonomías, as cales serían, segundo a terminoloxía de McRae, “autonomías limitadas”: estas concédenselles aos grupos minoritarios periféricos no seu territorio, pero sempre respectando os límites fixados polo grupo maioritario e asumindo, por tanto, os valores

---

⁸⁰⁵ Ademais, o estudo do galego fíxose obrigatorio para todo o alumnado de ensino primario e secundario (Fernández Rei, 1999: 37-39; Monteagudo, 2000: 142-145).

e normas deste. No pano lingüístico isto supón, por tanto, que o castelán mantén a súa primacía na xerarquía lingüística no territorio da Galiza autónoma⁸⁰⁶. Os anos 1990 coñecerán, durante os gobernos de Manuel Fraga, unha consolidación deste modelo que se apoia na elaboración dun discurso no que o denominado “bilingüismo harmónico” constitúe un eixo principal. Manuel Regueiro-Tenreiro, un dos principais elaboradores deste concepto e ex-Director Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galiza, defíneo do seguinte xeito:

“Nous définissons ce bilinguisme harmonique comme un encouragement de l’usage social des deux langues présentes dans la communauté (galicien-castillan) afin que la compétence dans ces deux langues et leur liberté d’usage soient un objectif général de la communauté” (Regueiro-Tenreiro, 2000: 121)

Por tanto, a defensa e promoción do galego nos usos sociais e como elemento da identidade territorial efectúase habitualmente sen cuestionar a primacía do castelán. Neste contexto, a perspectiva isolacionista, que simboliza a través da ortografía a satelización do galego con respecto ao castelán, resulta de novo compatíbel co discurso do poder no referente á lingua e ao territorio. Desde esta perspectiva, fóronse elaborando políticas lingüísticas nas diferentes administracións, non só a autonómica, e tamén en varias institucións como as universidades. Deste xeito, creáronse progresivamente diversos servizos e oficinas de política ou normalización lingüística (Monteagudo, 2000: 146-148). Porén, tamén en Galiza as políticas lingüísticas institucionais se centraron na defensa e promoción do galego no ámbito do significado e, por tanto, especialmente en lugares como os centros de ensino, museos, institucións culturais e, en menor medida, medios de comunicación⁸⁰⁷. Nos lugares de relacións sociais, as políticas favorábeis ao uso do galego apenas foron alén da administración autonómica e municipal e, así, en moitas empresas, bancos e mesmo tribunais o castelán continúa sendo a lingua escrita habitual e, cada vez en máis lugares, tamén a lingua oral

---

⁸⁰⁶ Isto evidenciouse no conflito que se estableceu entre o goberno galego e o goberno español tras a aprobación da LNL de 1983, na que nun principio se estipulaba o deber de todos os galegos de coñeceren o galego, así como o dereito de o usaren. O goberno central, representado en Galiza polo seu Delegado, Domingo García-Sabell, tamén naquela altura presidente da RAG, recorreu a LNL perante o Tribunal Constitucional, que modificou o articulado establecendo só o dereito de usar e coñecer o galego. Curiosamente, en ningún momento este conflito institucional provocou a dimisión de García-Sabell dos cargos que detiña (Monteagudo, 2000: 138-139).

⁸⁰⁷ Así e todo, cómpre aquí sinalarmos a escaseza de políticas lingüísticas aplicadas no ámbito relixioso. De feito, aínda hoxe na maioría das igrexas galegas, incluídas as situadas en comarcas de ampla maioría galegofalante, o castelán continúa a ser a lingua de culto (Fernández Rei, 1999: 42; Recalde, 1997: 26-27; Santamarina, 2000: 59-61).

preferente⁸⁰⁸ (Recalde, 1997: 21-31). Ao noso ver, isto débese a que a defensa e a promoción do galego, xa antes da actual época autonómica, se centrou na súa identificación como símbolo identitario e territorial de Galiza e non como vehículo das relacións sociais que se establecen entre a súa poboación, incluídas as que se dan nos propios fogares. O resultado é un uso cada vez máis ritual e simbólico da lingua tradicional nun contexto de forte retroceso do seu uso cotián. Académicos da RAG como Antón Santamarina recoñecían xa nos anos 1990 que en Galiza se estaba a producir unha “irlandesización” lingüística:

“No caso do galego os canais de transmisión idiomática (e de valores) interxeneracional están moi deteriorados. Isto aboca o galego a unha progresiva irlandesización. Temos que recoñecelo así aínda que sexa doloroso. O galego fálase no Parlamento, úsase nos formularios do Goberno, ensínase nas escolas pero cada vez é máis alleo ó *hearth and home*” (Santamarina, 1994: 261)

Por outro lado, durante estes anos (décadas de 1980 e 1990), aínda que o isolacionismo é asumido polo poder e a maioría da sociedade galega, o discurso reintegracionista continúa desenvolvéndose, tanto na súa orientación de máximos como de mínimos, en asociacións como AGAL, a AS-PG ou mesmo na *Mesa pola Normalización Lingüística* (MNL). De feito, a maioría de asociacións e partidos galeguistas de orientación nacionalista, a excepción da FPG⁸⁰⁹, continuaron mantendo diferentes posicións de corte reintegracionista, o que se evidenciaba nas normas ortográficas que empregan nas súas publicacións e documentación. O mesmo acontece coas editoriais e medios de comunicación afíns, como o xornal semanal *A Nosa Terra*. Na escrita en galego confórmase, pois, durante estes anos un contínuum de prácticas ou normas que se correlacionan fortemente coa percepción que os seus usuarios teñen do papel territorial do galego e de Galiza con respecto a España. Os sociolingüistas Celso Álvarez e Mário J. Herrero estudaron a mediados dos 1990 este contínuum e a súa relación coas diferentes identificacións que entre lingua e territorio se fan en Galiza. Chegaron a recoñecer a práctica de nove variedades escritas para o galego⁸¹⁰: tres de

---

⁸⁰⁸ Foron precisamente as asociacións, en especial a MNL, as que lideraron as políticas de promoción do galego nos ámbito das relacións sociais, especialmente nos últimos quince anos.

⁸⁰⁹ A Fronte Popular Galega (FPG) é un partido nacionalista de orientación marxista e independentista. Ao igual que outras formacións independentistas, trátase dun partido minoritario e sen representación parlamentaria, aínda que chegou a obter representantes nalgún concello. Para máis información: <<http://www.frentepopulargalega.org>>.

⁸¹⁰ Estas coexisten, ademais, coa práctica escrita do español e co uso, por parte dunha pequena minoría, da norma portuguesa e a do Acordo ortográfico para o portugués (Álvarez Cáccamo e Herrero, 1996: 148-154).

tipo isolacionista, tres de tipo reintegracionista de mínimos e tres de tipo reintegracionista de máximos. Na opinión destes autores, a diversidade de prácticas ortográficas en galego vaise manter mentres se continúen a elaborar os diferentes discursos sobre lingua, identidade e territorio sobre os que estas se asentán (Álvarez Cáccamo e Herrero, 1996: 148-154). Esta correlación que en Galiza se dá entre contínuum ortográfico e discursos territoriais evidenciase especialmente nos partidos políticos e nas súas prácticas escritas en galego. Así, durante os anos 1980 e 90, os partidos que poderíamos denominar “autonomistas” (PP, PSOE) e que defenden o actual marco territorial autonómico apoian o isolacionismo e secundan sen reservas a legalidade sobre a norma estándar do galego. O nacionalismo non independentista, representado sobre todo polo BNG a partir de 1989, asume os postulados da corrente reintegracionista de mínimos e defende un achegamento progresivo ao mundo lusófono. Finalmente, o nacionalismo independentista, a excepción da FPG, defende activamente os postulados do reintegracionismo de máximos. Así, a politización do conflito ortográfico levou á maioría da poboación, incluídos moitos militantes lingüísticos, a asociar os usuarios dunha ou outra norma ortográfica cunha determinada posición política con respecto ao territorio, entre outras cuestións. Por outro lado, a visibilidade social das prácticas escritas de partidos e asociacións fixo con que o conflito normativo tamén se tornase visíbel mesmo ao nivel da paisaxe lingüística⁸¹¹. Isto, ademais do feito de que non se producise un verdadeiro debate social sobre o conflito normativo ao menos até a década de 2000, produciu unha confusión na comunidade lingüística galega⁸¹² que incidiu negativamente, xunto con outros factores, no éxito das políticas de promoción do uso do galego, especialmente fóra do ámbito do significado.

Ao noso ver, nos últimos dez anos unha serie de factores están a mudar o desenvolvemento dos discursos sobre a lingua e o territorio en Galiza. En primeiro lugar, a integración de España e Portugal na Unión Europea levou a unha importante permeabilización da fronteira internacional. Dentro deste novo contexto europeo, os

---

⁸¹¹ De feito, non son infrecuentes as accións reivindicativas de militantes reintegracionistas sobre a sinalización de rúas e estradas escritas en galego segundo a lexislación vixente, isto é, na norma oficial isolacionista.

⁸¹² Así, aínda que ao noso ver a norma ortográfica ILG-RAG apenas mudou en aspectos substanciais entre 1982 e 2003, boa parte da poboación, especialmente no medio urbano, percibiu a coexistencia de varias normas ortográficas galegas na paisaxe como derivas e fluctuacións da norma oficial, o que xerou non poucas actitudes negativas cara a ela. Ademais, a consideración da norma oficial como instábel tamén se relaciona coa percepción do galego estándar oficial como “artificial” (Iglesias Álvarez, 2002: 203-228; Kabatek, 2000: 107-108).

intercambios entre Galiza e Portugal, especialmente coa súa rexión norte, incrementáronse considerabelmente a todos os niveis⁸¹³ (Lois, 2000: 245-251). Así, constituíuse unha eurrrexión Galiza-Norte de Portugal como marco desta colaboración transfronteiriza, coordinada pola *Comunidade de Traballo Galicia – Norte de Portugal* (CTGNP)⁸¹⁴. Polo seu lado, as principais cidades da eurrrexión constituíron o denominado *Eixo Atlántico*⁸¹⁵, que no seu ideario asume a “lingua común” galego-portuguesa como un elemento definitorio desta eurrrexión como territorio⁸¹⁶. As consecuencias migratorias da permeabilización da fronteira hispano-lusa foron tamén significativas: en 2004, o PXNLG estimaba que o 25% dos inmigrantes que se instalaran en Galiza proviñan de Portugal (Xunta de Galicia, 2005: 195). No plano económico, o empresariado portugués pasou a ser un importante socio comercial en Galiza e Portugal é hoxe un dos principais clientes turísticos desta. Ademais, en Portugal priorizouse a contratación de traballadores cualificados galegos, especialmente no ámbito da sanidade, debido ao seu coñecemento inherente do portugués a través do galego. Estas posibilidades económicas dos intercambios con Portugal levou a un crecente interese na poboación galega por aprender portugués, o que se traduciu, por exemplo, na oferta de cursos desta lingua en diferentes Escolas de Idiomas de Galiza e nun incremento sostido do alumnado desta opción neses centros. Por outro lado, a aparición de internet favoreceu tamén os intercambios de persoas e asociacións galegas con Portugal e Brasil, así como o rápido acceso destes aos medios de comunicación en lingua portuguesa.

Outro factor importante constituíuno unha maior difusión do discurso galeguista de tipo nacionalista, que se traduciu durante os anos 1990 nun considerábel aumento da representatividade política do BNG, coalición lingüisticamente posicionada no

---

⁸¹³ Esta apertura das fronteiras no contexto da Unión Europea leva a xeógrafos como Jean-Paul Charrié considerar as rexións que separaba como unha rexión transfronteiriza nos que se crean solidariedades e estratexias interrexionais para facer fronte aos procesos de globalización económica e cultural (Charrié, 2000: 145-150).

⁸¹⁴ A CTGNP contituíuse en 1991 segundo o Convenio Marco de 1980 sobre cooperación transfronteiriza na Unión Europea. O seu obxectivo é o de favorecer os intercambios e as colaboracións entre Galiza e o Norte de Portugal. Para máis información: <<http://www.galicia-nortept.org>>.

⁸¹⁵ O Eixo Atlántico creouse en 1992, de xeito paralelo á CTGNP, a iniciativa do alcalde de Porto naquela altura, Fernando Gómes. Trátase dunha asociación de cidades co obxectivo de facer presión para fomentar o desenvolvemento da eurrrexión Galiza-Norte de Portugal aproveitando os programas de axuda rexional da Unión Europea. Para máis información: <<http://www.eixoatlantico.com>>.

⁸¹⁶ Ao menos é o que se afirma no seu web. Na realidade, nas publicacións plurilingües do Eixo Atlántico acostúmase usar a norma galega oficial ao lado da portuguesa, e nunca unha en lugar da outra; isto é, opérase coas normas galega e portuguesa como dúas linguas diferentes.

reintegracionismo de mínimos. Entre 1989 e 1999, a coalición nacionalista multiplicou por dez a súa representación parlamentaria en Galiza, conseguiu colocar representantes no Congreso dos Deputados e no Senado españois, e pasou a entrar no goberno de numerosos concellos urbanos e vilegos. O aumento do peso político do BNG e a expansión do discurso nacionalista na sociedade galega foron fundamentais da defensa do galego durante os anos 1990, non só en Galiza senón tamén, como xa vimos, en Asturias e Castela e León. No inicio da década de 2000 víase claramente que nin o PSOE nin o BNG poderían constituír unha alternativa en solitario ao goberno do PP. A necesidade dun pacto entre socialistas e nacionalistas para poderen acceder ao poder autonómico implicaba un acordo en materia de política lingüística e, por tanto, tamén con respecto á norma ortográfica, entre un PSOE isolacionista e un BNG reintegracionista de mínimos que rexeitaba empregar a norma ILG-RAG.

Paralelamente a estes dous importantes factores, e na nosa opinión, o movemento reintegracionista, especialmente a corrente de máximos, efectuou nestes anos unha mudanza substancial das súas estratexias. Así, sen abandonar completamente o discurso de confrontación coa oficialidade isolacionista, priorizou accións de tipo máis lúdico e cultural: organización de encontros, congresos internacionais, festivais de música etc. Neste sentido tiveron unha grande importancia a creación de centros sociais de orientación reintegracionista nas principais cidades e vilas e nos que se desenvolve un importante traballo de defensa e promoción da lingua entre a mocidade das comarcas máis castelanizadas de Galiza⁸¹⁷. Estes centros sociais fan parte dunha importante diversificación asociativa do reintegracionismo, especialmente na súa orientación de máximos, que permitiu un maior traballo sectorial dos grupos de militantes. Por outro lado, durante os diferentes gobernos da era Fraga, as organizacións nacionalistas e sobre todo asociacións lingüísticas próximas a elas, en especial a MNL ou a AS-PG, todas elas partidarias en xeral dunha relocalización lingüística de Galiza na lusofonía, isto é,

---

⁸¹⁷ Estes centros sociais caracterízanse pola autoxestión económica e a asunción de postulados altermundialistas e nacionalistas, en moitos casos de orientación independentista. O exemplo máis salientábel deste tipo de iniciativas constitúeo a *Fundacom Artábria*, que se creou en Ferrol en 1999 a partir da asociación do mesmo nome. Tendo a defensa do galego desde a perspectiva reintegracionista como obxectivo principal das súas actividades, esta fundación creou un local social no que desenvolven numerosas actividades e proxectos, a miúdo en estreita colaboración co tecido asociativo da comarca ferrolá. Para máis información: <<http://www.artabria.net>>.

na galaxia do portugués, foron en moitos casos verdadeiras protagonistas dos avances que no uso do galego se produciron nestes anos alén do ámbito do significado⁸¹⁸.

Finalmente, os datos lingüísticos obtidos durante os anos 1990, especialmente o MSG, os apartados lingüísticos do *Censo de Poboación e Vivenda* e da *Enquisa de Condición de Vida das Familias* —estes dous últimos elaborados polo IGE⁸¹⁹—, revelaron que, a pesar das políticas aplicadas en favor do galego, esta lingua continuaba a perder falantes e que a transmisión xeneracional no fogar se vía seriamente ameazada nos concellos urbanos e periurbanos. Por outro lado, aínda que as actitudes cara ao galego melloraron significativamente desde a aprobación da LNL, especialmente como símbolo identitario, diferentes estudos cualitativos revelan que boa parte da poboación continúa percibíndoo aínda hoxe como unha lingua de ámbito comunicativo restrinxido, de menos horizonte territorial e de menor utilidade social que as súas competidoras, o castelán e tamén o inglés. Quizais o que resulta máis rechamante é que este tipo de percepcións e actitudes aínda se dan de xeito importante entre a mocidade, que xa estudou o galego ao longo de todo o seu ensino obrigatorio (Álvarez Iglesias, 2002; CCG, 2005; Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1995, 1996; González González, 2003).

A partir de 2000, ante os alarmantes datos sobre o uso da lingua e a nova situación política que comezaba a enxergarse, diferentes axentes lingüísticos posicionados no isolacionismo (ILG, departamentos de Filoloxía Galega das universidades galegas) e no reintegracionismo de mínimos (AS-PG, MNL) inician unha serie de conversas para acadar un acordo ortográfico a partir do cal se permitise revigorizar a defensa e promoción do galego⁸²⁰. Tras unha serie de reunións, chégase ao

---

⁸¹⁸ Fernández Rei, lingüista e académico da RAG, aínda que sen mencionar explicitamente o papel que xogou parte da militancia reintegracionista en asociacións tan importantes como a MNL, reconece a pasividade da administración galega e o papel esencial que xoga o asociacionismo en materia de política lingüística: “Agora ben, existe unha reacción social que reclama unha rectificación desta situación para coloca-lo galego no lugar que lle corresponde como lingua propia de Galicia. Proba disto é o labor de diferentes asociacións cidadás (a Mesa pola Normalización Lingüística, a Asociación de Funcionarios pola Normalización Lingüística, a Plataforma polo Galego na Informática, a Plataforma polo Ensino en Galego, etc.), que naceron ante a pasividade e o desleixo do goberno autonómico verbo da extensión do uso do galego e o non cumprimento da LNL. Estas asociacións nos últimos anos estimularon os sectores sociais máis sensibles na reivindicación dos seus dereitos lingüísticos, promoveron campañas de normalización en ámbitos en que a presenza do galego era inexistente ou deficitaria como ocorría no comercio, nas empresas ou na publicidade, e asemade denunciaron as transgresións legais tanto dos poderes públicos como dos privados [...]” (Fernández Rei, 1999: 37).

⁸¹⁹ Instituto Galego de Estadística. Para máis información: <<http://www.ige.eu>>.

⁸²⁰ Xa durante os anos 1990 diferentes autores das correntes isolacionista e reintegracionista de mínimos falan xa da posibilidade de alcanzar un acordo (Freixeiro, 1997: 132; Monteagudo, 1995a: 227-229)

consenso en 2001 e a maior parte dos puntos do acordo son finalmente aprobados pola RAG en xullo de 2003 e, por tanto, tamén pola Xunta de Galicia en virtude do estipulado na LNL. Aínda que as novas NOMIG resultantes non supoñen un abandono do sistema ortográfico do castelán para escribir en galego, por exemplo, si se introducen no estándar oficial unha serie de marcadores lingüísticos simbólicos do reintegracionismo como, p.ex., as formas “Galiza”, “até” ou “porén” (Feixó, 2003: 7-8). Como se esperaba, o acordo, secundado polos tres grandes partidos políticos galegos (PP, PSOE, BNG), tornou máis fácil a aprobación por consenso no Parlamento de Galiza do *Plan Xeral de normalización da Lingua Galega* (PXNLG) en 2004. Ao noso ver, o texto do PXNLG, sen adoptar unha posición reintegracionista, recolle unha serie de medidas nesta liña demandadas por diferentes asociacións culturais e lingüísticas. No texto recoñécese explicitamente a importancia estratéxica que para a economía e a cultura galegas ten a proximidade lingüística entre o galego e o portugués e sinálase o déficit de imaxe entre os dous territorios como un punto débil. Así, o PXNLG establece unha serie de medidas para facilitar e incrementar a colaboración económica e cultural entre Galiza e os países da lusofonía: crear máis organismos de cooperación alén do Eixo Atlántico e a CTGNP, impulsar a “libre circulación” do galego e do portugués⁸²¹ nas relacións comerciais e institucionais na eurorrexión, incrementar a atención ao mercado portugués, asinar acordos entre a TVG e canais de televisión brasileiras e dar maior presenza ás culturas de fala portuguesas na programación da TVG (Xunta de Galicia, 2005). Aínda que o PXNLG constitúe un importante avance nas políticas de promoción e protección da lingua galega, as asociacións de defensa da lingua, en especial a MNL, xa teñen denunciado demoras e deficiencias na posta en marcha do *Plan*, especialmente en materia educativa⁸²² ou audiovisual⁸²³.

Outro exemplo recente do que, ao noso ver, constitúe a inserción de elementos reintegracionistas no discurso isolacionista das institucións da actual Galiza autonómica foi o apoio do goberno galego, o Parlamento de Galiza, o Consello da Cultura Galega,

---

⁸²¹ Na redacción desta medida no PXNLG non se especifica o que se entende, especialmente no plano da escrita, por “libre circulación” das linguas na cooperación interrexional. Trátase dun uso paritario ou indistinto?

⁸²² Unha ampla revista de prensa das accións da MNL neste e noutros ámbitos pódese consultar na páxina web desta asociación: <<http://www.amesanl.org/noticias/index.asp>>.

⁸²³ Por exemplo, a pesar da “libre circulación” de linguas na eurorrexión galego-portuguesa estipulada no PXNLG, a Xunta de Galiza non está a apoiar demandas formuladas por agrupacións como a *Plataforma para a Recepção de Televisões e Radios Portuguesas na Galiza*. Para máis información: <<http://www.agal-gz.org/portugaliza/tvsptnagaliza>>.

as catro deputacións galegas e a propia RAG á candidatura presentada á UNESCO do patrimonio inmaterial galego-portugués⁸²⁴. É importante lembrarmos aquí que na definición dese patrimonio inmaterial común se inclúen a lingua e as tradicións orais como elementos constituíntes do mesmo. Pensamos, pois, que se está a dar unha mudanza no discurso isolacionista oficial coa incorporación a el da corrente reintegracionista de mínimos, que avoga por un achegamento cultural paulatino da Galiza á lusofonía que se vaia reflectindo periodicamente na ortografía. Está aínda por ver, con todo, até que punto esta nova estratexia discursiva e identitaria se poderá manter e se nalgún momento se poderá sumar a ela a corrente reintegracionista de máximos. Con respecto a isto último algúns autores falan de “binormativismo” como posibilidade. Isto significaría manter un estándar oficial que aglutinase as correntes isolacionista e reintegracionista de máximos e permitir en ámbitos non administrativos ou institucionais o uso das escritas reintegracionistas de máximos⁸²⁵. Esta é, na realidade, a situación *de facto* na que se encontra Galiza tras a reforma da concordia de 2003 e a chegada ao poder autonómico da coalición PSOE-BNG. Fica por ver nos próximos anos en que medida a política lingüística oficial, en virtude do PXNL e dos posicionamentos reintegracionistas do BNG, irá asumindo este modelo.

12.1.c. As falas de tipo galego: unidade vs. diversidade

Como vemos, dentro do dominio lingüístico galego-portugués, as falas de tipo galego conforman un espazo lingüístico propio en función da súa inserción territorial en

---

⁸²⁴ Falamos xa desta iniciativa no capítulo anterior. Para máis información: <<http://www.opatrimonio.org>>.

⁸²⁵ Nesta liña se posiciona, por exemplo, Xosé Ramón Freixeiro Mato ao falar da posibilidade dun acordo entre isolacionismo e reintegracionismo de mínimos: “Para aquelas persoas que non entrasen nesta vía [o acordo] e optasen pola solución de escriberen en portugués —posiblemente moi minoritarias—, habería que lles ofrecer unha saída que descartase calquera tipo de represión, partindo da consideración de que o portugués non debe ser considerado como unha lingua allea a Galiza. Mais parece claro que a norma que precisa o galego na situación actual non pode ser a portuguesa, pois nas presentes circunstancias produciría un rexeitamento social que moi probablemente ía causar grave dano ao idioma” (Freixeiro, 1997: 133). Henrique Monteagudo tamén baralla esta posibilidade como saída ao conflito ortográfico-identitario, pero advertindo sobre a necesidade de evitar o confucionismo normativo e de promover socialmente só unha das normas, especialmente no caso da administración autonómica: “En fin, semella que a Administración autonómica, excluindo os ámbitos oficiais apuntados, non debe forzar a ninguén a utilizar unha ou outra normativa, pero tampouco pode adicarse a fomentar a confusión neste terreo: non sabemos de precedentes de administracións públicas que poñan multas ós particulares por cometer faltas de ortografía, pero tampouco se rexistran casos de promoción oficial do confucionismo ortográfico” (Monteagudo, 1995a: 227).

España desde hai xa varios séculos⁸²⁶. Así, na coñecida clasificación cualitativa que das variedades galego-portuguesas fixo Celso Cunha Lindley Cintra, as falas galegas aparecen como un dos tres grandes conglomerados xeolingüísticos do diasistema, ao lado dos falares portugueses setentrionais e centro-meridionais⁸²⁷. Dentro das falas galegas, este autor distingue entre occidentais e orientais en función da isoglosa que separa falas con e sen gheada⁸²⁸. Cuña non inclúe as falas estremeñas do Val do Ellas nun dos tres grandes grupos dialectais, pero na súa cartografía aparecen dentro do conglomerado de falas da Beira interior portuguesa. Cunha divide en dúas subáreas cada bloque dialectal, que el denomina “dialectos” (Cunha, 1973; Cunha, 1985: 5-12).

No que se refire especificamente ás falas galegas, das diferentes clasificacións propostas ao longo do século XX (Fernández Rei, 1990: 31-34; Santamarina, 1982: 163-175), a elaborada por Francisco Fernández Rei nos anos 1980 é habitualmente a que se toma como referencia xa que se trata da máis completa. Trátase dunha clasificación de tipo cualitativo que parte dos datos do alga e se basea no estudo de 83 variábeis diferentes, na súa gran maioría de carácter fonético e morfolóxico, como é habitual nestes casos. En vez de “dialectos”, Fernández Rei opta polo uso de “bloques”, “áreas”, “subáreas” e “microsubáreas” como categorías na súa clasificación. Na opinión deste autor, o feito de que os falantes non perciban nin adscriban a súa variedade a un dialecto concreto e, por outro lado, a forte unidade tipolóxica que presentan as falas galegas desaconsellan o uso do termo “dialecto” para designar tanto a estas como os conglomerados xeolingüísticos que conforman a diferentes escalas (Fernández Rei, 1990: 34-38).

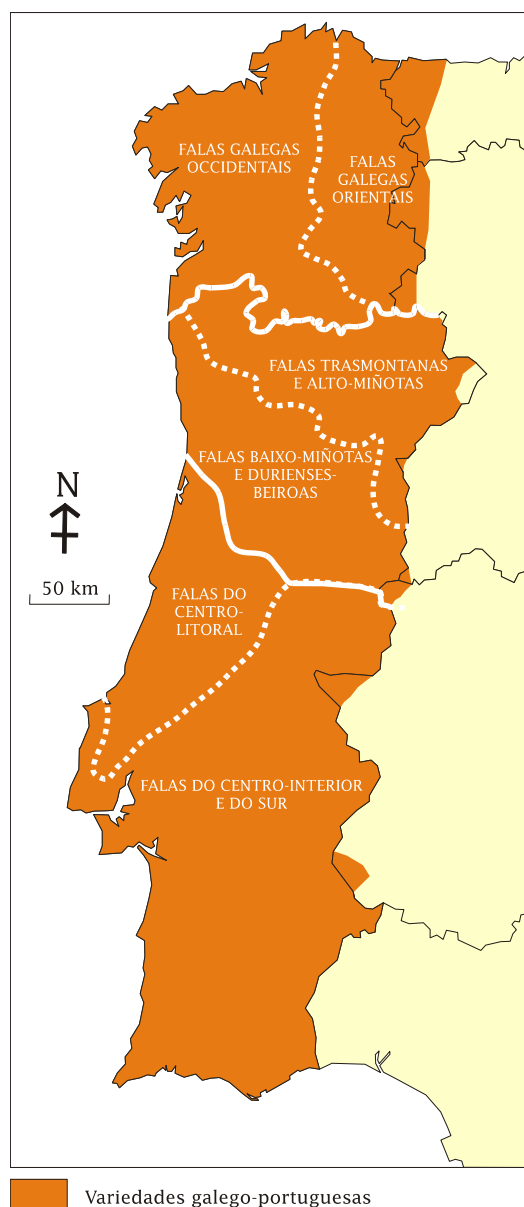
---

⁸²⁶ De feito, autores como Leite de Vasconcelos consideran o galego, non como un dialecto do portugués, senón como un “co-dialecto”. Esta noción é rexeitada por outros como Cunha Lindley Cintra (Cuña, 1973: 3-4).

⁸²⁷ Isto supón unha novidade con respecto a anteriores propostas de clasificación das variedades portuguesas: “Afasta-se ainda das anteriores, incluíndo a de Pilar Vázquez Cuesta e de Maria Albertina Mendes da Luz, ao considerar o territorio lingüístico galego-português no seu conxunto, isto é, ao não isolar a Galiza do território politicamente português que a continua geográfica e linguisticamente para o Sul e ao proceder do mesmo modo em relação aos territórios linguisticamente portugueses das províncias de Salamanca, Cáceres e Badajoz, - não tendo, em compensação, em conta os territórios do distrito de Bragança que, embora politicamente portugueses, pertencem ao domínio lingüístico leonês” (Cuña, 1973: 7-8). Segundo Cunha, a inclusión do galego como dialecto portugués se debe a que este é percibido así por moitos falantes, aínda que reconece que a existencia da fronteira leva a moitos a non consideralo un falar portugués (Cunha, 1973: 8).

⁸²⁸ Canto a esta isoglosa, Cunha segue o trazado feito por Zamora Vicente nos anos 1940 (Cunha, 1973: 12; Zamora, 1986: 13).

MAPA 84. AS VARIEDADES DO DOMINIO LINGÜÍSTICO GALEGO-PORTUGUÉS
SEGUNDO CELSO CUNHA LINDLEY CINTRA

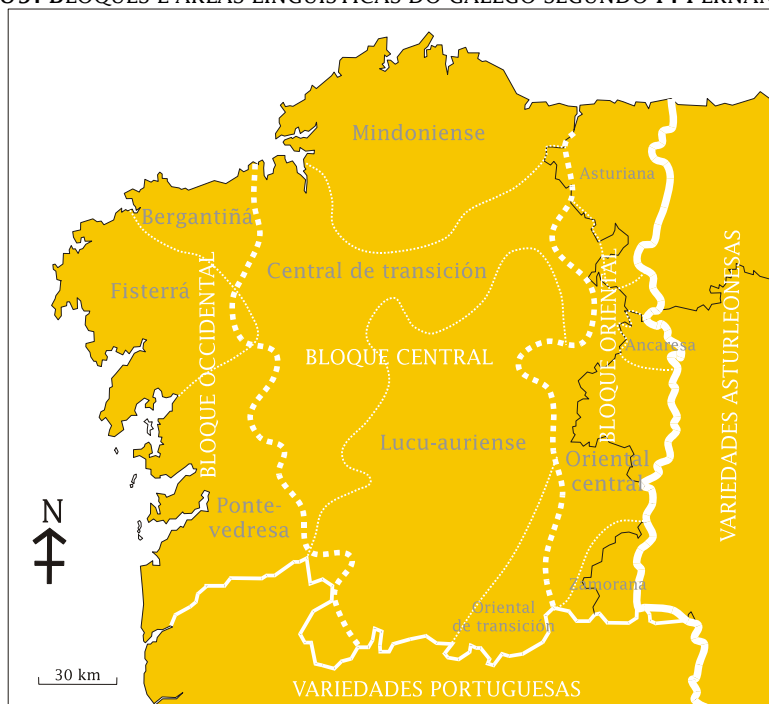
Variedades galego-portuguesas

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por Celso Cunha (1985: 8-9)

DIALECTOS GALEGOS	Galego occidental	
	Galego oriental	
DIALECTOS GALEGOS-PORTUGUESES	DIALECTOS PORTUGUESES SETENTRIONAIS	Dialectos trasmontanos e alto-miñotos
		Dialectos baixo-miñotos e durienses-beiróns
	DIALECTOS PORTUGUESES CENTRO-MERIDIONAIS	Dialectos do centro-litoral
		Dialectos do centro-interior e do sur

MAPA 85. BLOQUES E ÁREAS LINGÜÍSTICAS DO GALEGO SEGUNDO F. FERNÁNDEZ REI

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por Fernández Rei (1990: 108)

Fernández Rei identifica de leste a oeste tres grandes bloques ou conglomerados xeolectais no dominio lingüístico galego: oriental, central e occidental. As isoglosas que este autor toma como referencia para establecer esta división relaciónanse cos morfemas de plural das palabras acabadas en <n> ~ [ ] (p.ex., <can>, <pantalón>). O bloque oriental presenta en xeral a variante <-is> (p.ex., <cais>, <pantalois>) e inclúe as falas do leste das provincias de Lugo e Ourense, así como a do Val de Valdeorras e as variedades galegas de Asturias, León e Zamora. Exceptuando o Bierzo e Valdeorras, trátase dunha área lingüística de montaña que, como é habitual, presenta numerosas variantes conservadoras así como certas innovacións propias. O bloque central presenta a variante <s> (p.ex., <cas>, <pantalós>) e engloba as falas do norte e leste da provincia da Coruña, a comarca do Deza e as provincias de Lugo e Ourense, excepto as súas comarcas orientais de montaña. Trátase do conglomerado xeolectal tipoloxicamente menos unitario e, alén dalgunhas innovacións propias, acostuma presentar variantes do bloque oriental ou do bloque occidental. Este último, atravesado polo corredor urbano atlántico, é o complexo xeolingüístico máis innovador. O Bloque occidental inclúe, pois, as falas do oeste das provincias da Coruña e Pontevedra (Fernández Rei, 1990: 106-115). Como se pode ver, Galiza presenta unha segmentación xeolectal que responde á progresiva difusión de innovacións de tipo galego desde as comarcas occidentais atlánticas cara ao leste. Deste xeito, e tendo en conta ademais de que é aquí

onde se concentran hoxe as principais cidades e a maioría de falantes de galego en Galiza, podemos definir o bloque occidental, e en especial o corredor atlántico como o centro lingüístico deste territorio.

TÁBOA 22. ÁREAS LINGÜÍSTICAS DO GALEGO SEGUNDO FERNÁNDEZ REI (1990: 110-160)⁸²⁹

BLOQUES	ÁREAS	CARACTERÍSTICAS
BLOQUE OCCIDENTAL	Área bergantiñá	<ul style="list-style-type: none"> • Sen seseo explosivo, p.ex. <facer>. • Morfema de plural <-ns> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cans>.
	Área Fisterrá	<ul style="list-style-type: none"> • Seseo explosivo, p.ex. <faser>. • Cheísmo, p.ex. <xa che vin>. • Morfema de plural <-ns> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cans>.
	Área pontevedresa	<ul style="list-style-type: none"> • Morfema de plural <-ns>, p.ex. <cans> • Distinción <che>/<te>, p.ex. <xa te collín>. • Morfema de plural <-ns> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cans>.
	Área mindoniense	<ul style="list-style-type: none"> • Sufixo modal-temporal [ ] da primeira e segunda persoas do plural do presente do subxuntivo, p.ex. <partêmos>, <collêmos>. • Morfema de plural <-s> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cas>.
BLOQUE CENTRAL	Área central de transición	<ul style="list-style-type: none"> • Pronome persoal de suxeito <el>. • Demostrativos <este>, <aquel>. • Morfema de plural <-s> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cas>.
	Área lucu-auriense	<ul style="list-style-type: none"> • Pronome persoal de suxeito <il>. • Demostrativos <iste>, <aquil>. • Morfema de plural <-s> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cas>.
	Área oriental de transición	<ul style="list-style-type: none"> • Pronome persoal de suxeito <el>. • Morfema <-is> ou <-ndes> na segunda persoa de singular dos perfectos, p.ex. <cantais> ou <cantandes>.
BLOQUE ORIENTAL	Área asturiana	<ul style="list-style-type: none"> • Terminación <-in>, p.ex., <vecín>. • Vogal temática [ ] nos perfeitos da segunda conxugación, p.ex. <collêmos>, <vedêmos>. • Morfema de plural <-is> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cais>.
	Área ancaresa	<ul style="list-style-type: none"> • Conservación das vogais nasais, p.ex., <cães> ~ <câis>. • Morfema de plural <-is> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <câis>.
	Área oriental central	<ul style="list-style-type: none"> • Terminación <-in>, p.ex., <vecín>. • Morfema de plural <-is> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cais>.
	Área zamorana	<ul style="list-style-type: none"> • Terminación sen nasal na primeira persoa de singular dos perfectos, p.ex. <collí>, <dixe>. • Morfema de plural <-is> para as palabras acabadas en [ ], p.ex. <cais>.

⁸²⁹ Como xa dixemos, dentro de cada bloque lingüístico, Fernández Rei distingue diferentes áreas, subáreas e microsubáreas. Dado o detalle desta segmentación, damos conta aquí só da segmentación dos bloques en áreas lingüísticas en función das principais variábeis tidas en conta polo autor.

En 1999, partindo da clasificación de Fernández Rei, Xavier Frías Conde elabora unha nova proposta na que se inclúen as falas e Calabor (Zamora) e do Val do Ellas (Cáceres). Coa súa clasificación Frías tenta prestar máis atención ás variedades de tipo galego faladas fóra de Galiza⁸³⁰. Así, este autor aumenta até cinco o número de bloques lingüísticos, mantendo os tres iniciais de Fernández Rei (Frías, 1999: 3-4):

- a. Galego occidental
- b. Galego central
- c. Galego oriental. Aquí Frías só inclúe o galego do Bierzo e o de Zamora, así como os falares máis occidentais do galego de Asturias.
- d. Galego raiano, que inclúe o galego de Asturias, excepto as falas da bacía do Eo, e o dos Ancares leoneses.
- e. Galego meridional, que comprende as falas de Calabor (Zamora) e do Val do Ellas.

Recentemente, un grupo de investigadores vinculados ao ILG presentou unha clasificación dialectométrica das variedades xeográficas do galego. Ao igual que Fernández Rei, estes parten do material do ALGa⁸³¹ pero, en vez de escoller unha serie de fenómenos concretos, o grupo parte da análise de 307 mapas⁸³² establecendo índices de similitude entre os diferentes puntos do atlas. Finalmente, efectuouse unha análise de conglomerados do conxunto de puntos en función dos seus índices de similitude lingüística. Os conglomerados obtidos confirman, en xeral, a validez da clasificación proposta por Fernández Rei en tres grandes bloques. Con todo, os tres bloques non se situarían ao mesmo nivel xerárquico: o central e o oriental presentan máis similitudes entre si e, nunha primeira partición de conglomerados, é o occidental, como vimos, o máis innovador, o que se distingue en primeiro lugar do resto. Este bloque de falas occidentais presenta no seu interior unha alta cohesión lingüística. Os

---

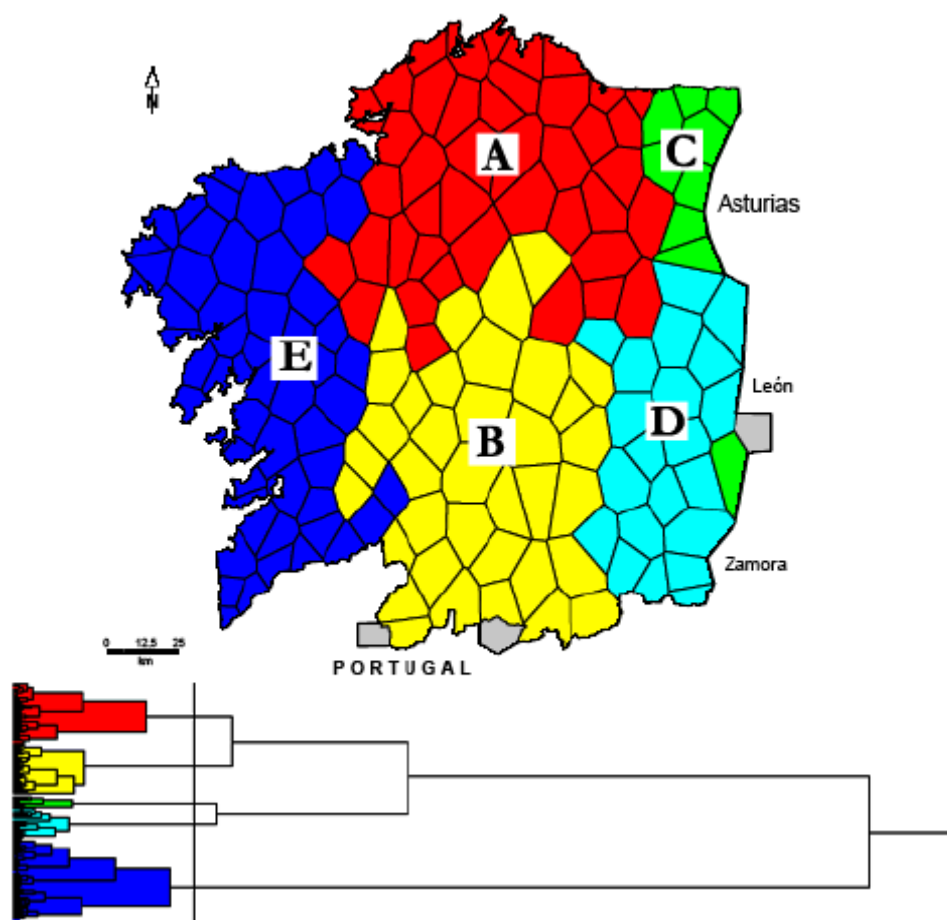
⁸³⁰ “En primeiro lugar, pareceunos que a clasificación máis recente do idioma galego en tres bloques non recollía a realidade de todo o galego, dado que, como xa mentamos enantes, nos estudos de dialectoloxía galega préstase pouca atención ao galego exterior no seu conxunto e alén esquecese incluír nel áreas tan importantes como a Serra de Xalma ou Calabor” (Frías, 1999: 3).

⁸³¹ Isto significa, por tanto, que fican fóra desta clasificación as falas galegas de Cáceres.

⁸³² En concreto, 96 mapas fonéticos, 111 morfolóxicos e 100 lexicais (Sousa, Álvarez Blanco, Dubert, Ares, Negro e Romero, no prelo).

bloques central e oriental son máis heteroxéneos e divídense, de súa vez en dous sub-bloques. Así mesmo, dentro do bloque oriental, esta análise dialectométrica evidencia a existencia dous conglomerados no bloque oriental: un inclúe o galego de Asturias e parte do de León (o ancarés) e o outro comprende o resto⁸³³. Esta partición do bloque oriental realízase aproximadamente ao mesmo nivel de distancia lingüística que o que se efectúa no interior do bloque central, menos compacto que o oriental, no que cabería distinguir dous conglomerados: un lucu-mindoniense (aproximadamente as áreas mindoniense e central de transición de Fernández Rei) e outro lucu-auriense (áreas lucu-auriense e oriental de transición) (Álvarez Blanco, Dubert e Sousa, 2006b: 485-488).

MAPA 86. ANÁLISE DE CONGLOMERADOS DOS PUNTOS DO ALGA EFECTUADA POLO ILG

Tirado de Álvarez Blanco, Dubert e Sousa (2006b: 486)

A análise efectuada polos investigadores do ILG constata a baixa heteroxeneidade existente entre as falas galegas e revela tamén que, en xeral, en Galiza as innovacións lingüísticas endóxeas partiron tradicionalmente do oeste e que se foron

⁸³³ Isto valida, en boa medida, a proposta de Frías Conde de establecer unha distinción dentro do bloque oriental entre as falas asturianas e as do Bierzo e as Portelas (Frías, 1999: 3-4).

difundindo cara ao leste en sucesivas vagas de diferente extensión. Por outro lado, os conxuntos de falas fonética e morfoloxicamente máis homoxéneos correspóndense aproximadamente coa área mindoniense, o Val do Ulla e a Ría de Arousa (Álvarez Blanco, Dubert e Sousa, 2006b: 480-482). Por outro lado, o corredor atlántico constituiría, segundo esta análise, o centro de interacción lingüística en Galiza, un punto de encontro entre as especificidades dun bloque occidental máis innovador e compacto e as dun bloque central máis conservador e heteroxéneo:

“A partir da análise estatística ilustra e confirma conclusións ás que é doado chegarmos de maneira impresionística, como observadores atentos da realidade. En primeiro lugar, a existencia desa banda de interacción lingüística entre o bloque central e o occidental, en que os territorios debuxados polas distintas isoglosas se superpoñen, sen dar nunca a sensación de haber espazos marcados por características singulares; está sobre a depresión meridiana e, en definitiva, sobre un grande corredor ancestral norte-sur, que índa hoxe acolle as principais liñas de comunicación do eixe Ferrol-A Coruña-Santiago-Pontevedra-Vigo” (Álvarez Blanco, Dubert e Sousa, 2006b: 480).

Diferentes estudos realizados sobre os xuízos metalingüísticos da poboación galega sinalan que esta é ben consciente da existencia da diversidade de variedades lingüísticas tradicionais que recollen as análises xeolingüísticas. En xeral, os falantes perciben máis as diferenzas de tipo fonético e lexical. Con todo, as diversas variedades son percibidas como partes integrantes da “lingua galega”, contraposta á “lingua castelá”. Ademais, a existencia da diversidade xeolingüística non é vista como un feito negativo, senón como todo o contrario (Iglesias, 2002: 200-228; Kabatek, 2000: 104-117). Isto contrasta coa percepción que se dá no resto de territorios atlánticos con variedades románicas minorizadas, onde, como vimos, boa parte dos falantes non percibía as variedades endóxeas como partes dunha lingua diferente da dominante. Como vimos, aquí priman as percepcións de tipo localista e a diversidade xeolingüística rexional é percibida como un obstáculo para o uso das variedades tradicionais fóra do ámbito local.

Como xa apuntamos, en xeral, os galegofalantes tradicionais ou *paleofalantes* non acostuman adscribir a súa variedade lingüística habitual a un lugar determinado. Así, máis do que áreas ou rexións lingüísticas, a poboación parece distinguir entre unhas variedades máis ou menos dialectais en función do seu grao de castelanización e do carácter rural ou urbano das mesmas. Así, acostúmanse asociar as variedades urbanas ás máis castelanizadas, aínda que tamén á variedade estándar e a certos contextos formais. Por outro lado, as variedades rurais son a miúdo percibidas como un “todo diverso” fronte ao galego urbano, moitas veces identificado co estándar ou “normativo”. De

feito, os falantes acostuman usar denominacións unitarias como “galego galego” ou “galego de verdade” para se referiren ao conxunto de falas rurais e “galego de libro”, “da escola” ou “normativo” para denominaren a variedade estándar. Esta non se identifica, pois, con ningunha variedade tradicional, senón coas variedades dos *neofalantes* urbanos, máis próximas á fonética do castelán. Mentres que as variedades rurais son a miúdo vistas como máis tradicionais, xenuínas ou auténticas, as variedades dos galegofalantes urbanos e a variedade estándar percíbense como artificiais ou forzadas⁸³⁴. Esta mellor consideración das variedades tradicionais, incluso entre os castelanfalantes, contrasta, pois, co rexeitamento que producen as variedades urbanas e o estándar de medios de comunicación como a TVG (Iglesias, 2002: 200-228; Kabatek, 2000: 104-117).

Por tanto, poderíase dicir que en Galiza a percepción das diferenzas lingüísticas a nivel xeográfico é menos acusada ou importante que a que se ten da variación a nivel social ou estilístico (Kabatek, 2002: 107). Cando os falantes fan apreciacións sobre a variación xeolingüística das variedades galegas estes opoñen en bloque as falas rurais ás urbanas e asóciannas a determinados factores sociais e estilísticos. Porén, a sociolingüística describe esta situación de xeito máis complexo e así, Álvarez Cáccamo (1989: 278-285) fala da existencia dun contínuum interlingüístico entre o galego e o español, cuxas variedades estándar serían os extremos do mesmo. Na súa zona intermedia situaríanse as variedades máis interferidas, entre elas o galego urbano e o “español acastrado”. Francisco Dubert (2002: 19-25) tamén describe a situación galega en termos de contínuum, pero distingue dous: un que se crea entre o galego estándar e as falas galegas máis tradicionais, e outro que se dá entre o castelán estándar e as variedades castelás máis interferidas polo galego. Dubert (2002: 25) sitúa o que denomina *novo galego urbano* como un *acrolecto*, isto é, como unha variedade de prestixio dentro do contínuum, no que os *basilectos* tradicionais constitúen as variedades de menor prestixio. Con todo, como acabamos de ver, os estudos de Ana Iglesias ou de Johannes Kabatek sobre os discursos metalingüísticos da poboación galega revelan que esta, tanto a galegofalante como a castelanfalante, non presenta unha percepción positiva das novas variedades galegas urbanas nin tampouco do galego

---

⁸³⁴ En opinión de Ana Iglesias: “A distinción de dous tipos de galego —un con pronuncia galega e outro con pronuncia castelá— contribúe a manter a tradicional dicotomía galego/castelán, agora reformulada nas dúas variedades lingüísticas —a tradicional e a nova—, co agravante de que esta última se asocia coa norma estándar e as clases sociais altas (locutores de televisión, políticos, etc.)” (Iglesias, 2002: 212).

estándar. A pesar disto, Dubert observa que o estándar galego comeza a exercer a súa influencia sobre as falas tradicionais do galego⁸³⁵, algo que tamén verificamos no estudo que realizamos no concello de Pontevedra a mediados dos anos 1990 (Valcárcel, 2002).

Canto aos territorios onde se practican variedades tradicionais de tipo galego, a percepción destas con respecto ao galego non é sempre a mesma. Tanto na comarca do Navia-Eo, como no Bierzo, nas Portelas e no Val do Ellas, moitos falantes perciben as falas tradicionais como híbridas ou *chapurreados*. Así, aínda que recoñecen o carácter galego de moitos elementos destas falas, os falantes tamén acostuman facer referencia ao carácter non galego (asturiano, leonés, extremeño, etc.) das súas variedades tradicionais. Parece que a consciencia da galegitude lingüística é máis forte no Bierzo e nas Portelas, onde as variedades son denominadas por moitos falantes como “galego”. No entanto, no Navia-Eo e sobre todo no Val do Ellas, a percepción da filiación lingüística con Galiza é menos forte, o que se reflicte no uso do glosónimo “a fala”, sen ningunha referencia territorial, para denominar o conxunto de variedades tradicionais⁸³⁶ (ACAV, 2004: 71-75; Babarro, 2003: 175-183; Fernández Rei, 1998: 15-18, 1999: 53-56; Gargallo, 1999b: 44-51). Ao igual que no Navia-Eo, onde a poboación se sente maioritariamente asturiana, no Val do Ellas os falantes identifícanse identitariamente coa súa vila (Valverde, As Ellas ou San Martín) e tamén con Extremadura (Gargallo, 1999b: 41-43). Segundo a Asociación Cultural Alén do Val, “a pregunta que deita unhas

---

⁸³⁵ “Este acrolecto galego [o galego estándar] comeza hoxe a subordinar o basilecto galego, que deixa de orientarse só cara ó castelán e que tamén pasa a converxer co galego estándar. Se isto é certo, como eu creo, deberíamos esperar a creación dun novo contínuum que una basilecto e o acrolecto galegos a través de varios *mesolectos endoglósicos* (por teren o galego como lingua á que tenden). O conxunto destes basilectos galegos e os diferentes mesolectos galegos é o que eu denomino *galego popular*” (Dubert, 2002: 22). O autor fundaméntase no seu estudo sobre o galego falado no concello de Santiago (Dubert, 1999).

⁸³⁶ Segundo J.E. Gargallo, o uso do mesmo glosónimo “fala” nestes dous territorios, o Navia-Eo e o Val do Ellas, non constitúe unha coincidencia senón que reflicte unha estratexia para evitar o conflito identitario: “En suma, que tanto el gallego de Asturias como nuestro enclave fronterizo (de Extremadura) forman parte de un bloque románico peninsular gallego-portugués, pero no forman parte ni de Galicia ni de Portugal, sino que están (significativa y respectivamente) “adosados” a Galicia y a Portugal. Asturianos de habla gallega, extremeños cuya habla autóctona no es el extremeño/castúo; asturianos y extremeños fronterizos, que presentan un hecho lingüístico diferencial con respecto a sus respectivos paisanos, y otro diferencial hecho en relación a los habitantes de Galicia y Portugal (con quien comparten grosso modo una filiación lingüística gallega y/o portuguesa, pero no la pertenencia a una misma entidad administrativa y/o política). [...] Salvadas, pues, algunas diferencias entre aquel trecho de tierra fronteriza gallego-asturiana y nuestro enclave (como el pertenecer a zona constitutiva o consecutiva, el ser o no tierra de tránsito), creo que no es casual que coincidan en etiquetas como *a nosa fala/terra/lingua*; etiquetas que permiten (y no es poca comodidad) aludir eludiendo. Eludiendo términos conflictivos, ambiguos, en cada caso (*gallego, asturiano, gallego-asturiano, gallego-portugués, extremeño*)” (Gargallo, 1999b: 46-47).

respostas máis variadas é a consideración da adscrición da súa fala: o 22% coida que é un chapurreado de fronteira, unha mestura entre portugués, leonés e castelán; o 21% opinan que é máis ben unha variante galega (curiosamente neste grupo inclúense os que mantiveron contactos con galegos ou estiveron algunha vez en Galicia); uns poucos, o 15%, responden que unha fala ástur-leonesa; por unha variedade de portugués aposta o 13%; unha mestura de galego e astur-leonés é a crenza dun 11%; por último, un significativo 18% contesta que non saben o que pode ser nin de onde pode vir” (ACAV, 2004: 73).

Parece, pois, que o grao de identificación identitaria coa lingua e cultura galegas determina diferentes procesos de elaboración lingüística nos territorios administrativamente non galegos cuxa variedade tradicional é de tipo galego. Así, no Bierzo e nas Portelas, en Castela e León, a norma do galego que se ensina nas escolas e a empregada por asociacións e institucións é a ILG/RAG, isto é, a norma oficial que se usa en Galiza. Nestes territorios, organismos como o Consello Comarcal do Bierzo teñen expresado ademais o seu apoio explícito á defensa e protección do que consideran “lingua galega”⁸³⁷. Porén, no Navia-Eo⁸³⁸ e no Val do Ellas⁸³⁹ úsanse unhas normas locais, diverxentes das galegas, e que procuran reflectir de diferente maneira as particularidades lingüísticas destes territorios. Na realidade, estes procesos de elaboración lingüística diverxentes con respecto a Galiza están a levar á constitución de dúas linguas diferentes da galega: por un lado, o galego-asturiano e, por outro, a fala. No caso do galego-asturiano xa vimos en detalle cómo a difusión no occidente de

---

⁸³⁷ En 2005, con motivo da celebración do Día das Letras Galegas, o Consello Comarcal do Bierzo fixo pública unha declaración institucional na que reafirma o seu compromiso co galego do Bierzo e a súa intención de recoñecelo como “lingua da comarca”, ao lado do castelán: “Na vindeira e tan necesaria reforma da Lei da Comarca do Bierzo -que este Consello ven demandando dende hai tempo, pensamos que se debe facer un recoñecemento aínda máis explícito do idioma galego, facendo constar a mención expresa ás linguas da comarca: o castelán e o galego. Lembremos que ambas xa teñen un recoñecemento legal no Estatuto de Autonomía de Castela e León (artículo 4), e non se entendería ignorar unha delas no Estatuto do Bierzo. A presenza histórica e territorial do galego no Bierzo occidental aconsella tamén que se considere dotar ó Consello de competencias en materia lingüística, e así protexer e fomentar este idioma en diversos ámbitos, como a administración, o ensino ou a toponimia” (CCB, 2006).

⁸³⁸ Como xa vimos, a norma máis estendida para o galego no Navia-Eo é a elaborada desde o goberno do Principado de Asturias e a *Academia de la Llingua Asturiana*. Estas normas parten, do punto de vista ortográfico, das implementadas para o asturiano e, do punto de vista morfolóxico, procuran subliñar as particularidades lingüísticas desta comarca con respecto a Galiza (Fernández Rei, 1999: 63-64).

⁸³⁹ No Val do Ellas non existe unha norma de consenso para a “fala”, en boa medida porque esta variedade aínda non se ensina nas escolas de xeito oficial. Os escritores e asociacións como *Fala i Cultura* recorren a diferentes solucións normativas pero, en calquera caso, rexéitase o uso, sen adaptacións, da norma ILG/RAG (ACAV, 2004: 70-71).

Asturias do discurso galeguista —que identifica a lingua tradicional co territorio mediante a constitución dunha “lingua galega”— por parte de institucións como a RAG, partidos políticos como o BNG e asociacións como a MDGA ou a MNL levou á reacción das institucións asturianas e dunha parte significativa da poboación eonaviega. O conflito identitario e institucional que isto provocou levou á constitución dunha “lingua galego-asturiana” para blindar a integridade territorial do Principado de Asturias e a competencia exclusiva das súas institucións culturais na comarca do Navia-Eo.

No caso da fala do Val do Ellas parece estar a acontecer o mesmo. A súa asunción como variedade galega por parte das institucións culturais de Galiza ao longo dos anos 1990⁸⁴⁰ levou o nacionalismo galego a reclamar a actuación da Xunta de Galiza para garantir a súa protección. Baseándose na LNL e no PXNLG, que falan explicitamente de protexer e fomentar as variedades lingüísticas galegas doutros territorios de España, o BNG anuncia a finais de abril de 2006 a presentación dunha serie de propostas no Parlamento de Galiza para fomentar o uso do galego nestes territorios, nos que se incluía o Val do Ellas. Este anuncio provocou unha reacción contundente por parte do goberno extremeño, que nun comunicado negou que as falas do Val do Ellas fosen variedades da lingua galega, aínda que si admitía que facían parte do dominio galego-portugués (LVG, 2006d). O conflito institucional que se produciu⁸⁴¹, e que se fechou aos poucos días, deixou claro que as autoridades autónomas extremeñas, ao igual que as asturianas, non están dispostas a permitir a actuación en materia de política cultural e lingüística da Xunta de Galiza en ningunha parte do territorio que está baixo a súa competencia, sobre o que, ademais, está a elaborar, ao igual que moitas rexións e territorios autónomos españois, un discurso identitario propio. Como pezas clave dese discurso identitario e cultural extremeño constitúense, de xeito máis ou menos similar a Asturias e Castela e León, institucións centradas no estudo e na promoción dos elementos culturais extremeños. Entre as máis importantes encóntrase a *Real Academia de Extremadura de las Letras y las Artes*

---

⁸⁴⁰ Como colofón deste proceso, en 2004 a RAG admite como membro a Domingo Frades, coñecido escritor e defensor da fala do Val do Ellas (Fraga, 2004).

⁸⁴¹ Lembremos que o comunicado do goberno extremeño, que se dirixía non ao BNG, senón ao goberno galego, foi respondido duramente polo Vicepresidente da Xunta de Galiza, Anxo Quintana, líder do BNG. A intervención de Emilio Pérez Touriño axudou a rebaixar a tensión, aínda que non a fechar a cuestión sobre a adscripción lingüística da fala do Val do Ellas (EPE, 2006a; LVG, 2006e, 2006f, 2006g).

(RAELA)⁸⁴², da que coñecidos membros, como Antonio Viúdas Camarasa⁸⁴³, xa se teñen posicionado en contra da adscrición á lingua galega das falas do Ellas e a favor da súa afirmación como variedade galego-portuguesa de Estremadura, ao lado da de Olivenza ou Ferreira de Alcántara (EPE, 2006b).

Deste xeito, na actualidade asistimos ao proceso de constitución de tres linguas dentro da parte española do dominio lingüístico galego portugués: a lingua galega, a lingua galego-asturiana e a fala. Ao noso ver, estes tres procesos centrífugos ou, en termos de Roland Breton, *escisíparos* con respecto á lingua portuguesa constitúen unha reacción en cadea a nivel de escala relacionada, senón directamente, ao menos parcialmente, pola nova organización territorial e administrativa de España en territorios autónomos a partir de 1978. Neste contexto, en cada territorio autónomo as autoridades competentes empregan en maior ou menor medida unha serie de elementos culturais, entre eles as linguas, como argumentos identitarios nun discurso que procura ante a administración central e perante a cidadanía en xeral a lexitimación da creación do territorio autónomo en cuestión. Na nosa opinión, isto explica, entre outros moitos factores, o triunfo en Galiza do discurso galeguista de corte isolacionista, que defende a constitución dunha lingua galega, separada da portuguesa, como principal elemento simbólico da identidade de Galiza como territorio autónomo. Esta identificación entre lingua galega e identidade territorial é precisamente a que leva as autoridades galegas a manter conflitos coas dos territorios autónomos veciños e, en último caso, á constitución de novas linguas, a pesar de seren tipoloxicamente galegas ou galego-portuguesas, no occidente de Asturias e no Val do Ellas. Neste contexto, cremos que as autoridades galegas e en especial o nacionalismo —se realmente persegue unha protección e promoción efectivas das falas do Eo-Navia, o Bierzo occidental, As Portelas e o Val do Xálama— deberá reconducir no seu discurso a relación que establece entre “lingua galega” e “territorio nacional”, así como as súas estratexias de intervención sobre uns territorios que algúns aínda denominan “Galiza irredenta” fundamentalmente porque neles aínda se falan variedades tipoloxicamente galegas. Con

---

⁸⁴² A RAELA fundouse en 1979 a iniciativa de membros extremeños de varias academias españolas e co apoio da Xunta Rexional preautonómica. Financiada principalmente polo goberno extremeño, a RAELA ten como obxectivo principal é o de estudar, protexer e difundir os valores culturais de Extremadura, concibida como territorio rexional. Para máis información: <<http://www.araex.org>>.

⁸⁴³ Este académico da RAELA e profesor da Universidade de Extremadura é autor da páxina web *Las hablas de Extremadura en la red*. Nesta páxina, clasifícanse como falas extremeñas non só as do Val do Ellas, senón tamén a de Barrancos, xa en Portugal. Para máis información: <<http://www.galeon.com/lenguasdeextremadura/afaladexalima/fala-bic.htm>>.

todo, o grao de enfrontamento ao que se chegou con Asturias parece descartar, ao menos a medio prazo, unha colaboración interrexional neste sentido.

12.2. Prácticas lingüísticas e distribución xeográfica

12.2.a. Distribución territorial da poboación segundo as prácticas lingüísticas

Dentro da periferia románica atlántica, o dominio lingüístico galego é o que conta con máis estudos sobre as prácticas lingüísticas da poboación, especialmente Galiza⁷⁶³. Aquí é onde se concentran a maioría dos falantes das variedades lingüísticas de tipo galego. Segundo a *Enquisa sobre as condicións de vida das familias* (ECVF) elaborada en 2003 polo IGE, un 43,21% da poboación galega falaba en galego de xeito exclusivo e un 18,31% utilizaba esta lingua de xeito preferente, o que supón que a práctica habitual do galego é maioritaria en Galiza (pouco máis do 73% da poboación)⁷⁶⁴ e que en números absolutos⁷⁶⁵ esta abranguería ao redor de 1.165.000 falantes. Por outro lado, o castelán representa a práctica lingüística habitual para o 38,48% dos galegos: o 18,82% úsao de xeito preferente e o 19,66% de xeito exclusivo (IGE, 2006).

No que se refire aos usos lingüísticos nas comarcas de fala galega de Asturias e Castela e León, temos datos de inicios dos anos 1990 procedentes do estudo sociolingüístico realizado entre o alumnado dos centros de ensino primario e secundario destes territorios por Xosé Rubal, Daniel Veiga e Neves Arza. O estudo mostra que o galego é usado habitualmente pola gran maioría da poboación das Portelas (Zamora): aquí o uso do galego é exclusivo ou preferente nas prácticas lingüísticas do 95,8% dos avós, do 92,3% dos pais e do 80,78% do alumnado no ensino primario e secundario. Na comarca do Eo-Navia a práctica do galego tamén é maioritaria entre a poboación, aínda xa en menor medida que en Zamora. Aquí o galego é exclusivo ou predominante nas prácticas lingüísticas do 75,8% dos avós maternos, do 60,77% dos pais e o do 47,3% do alumnado. Finalmente, o Bierzo occidental aparece neste estudo como a comarca máis castelanizada. A presenza exclusiva ou habitual do galego so é maioritaria na xeración

---

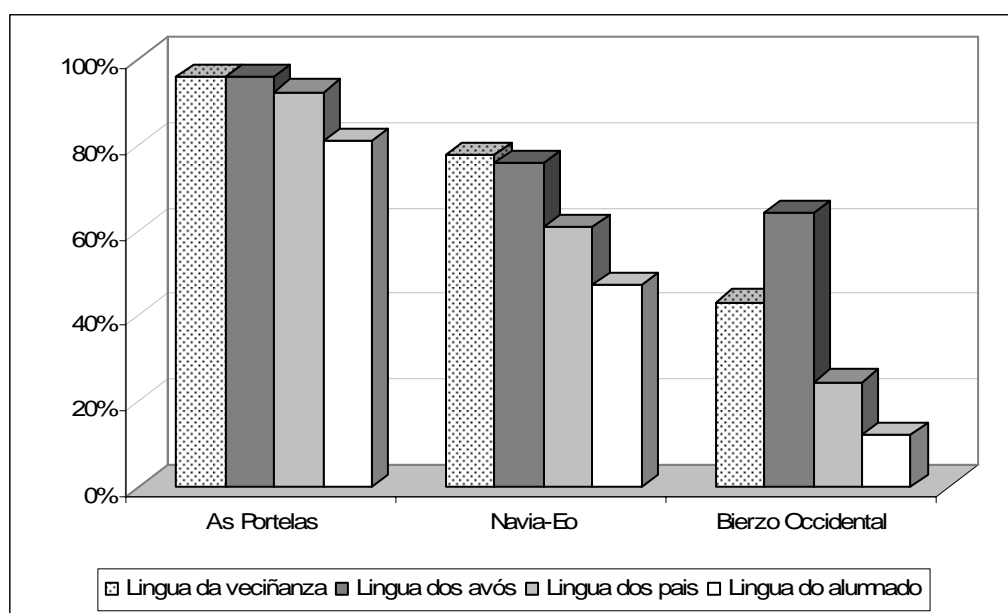
⁷⁶³ As fontes que utilizaremos neste apartado son os datos lingüísticos do *Censo de Poboación e Vivendas* de 2001 e da *Enquisa sobre as condicións de vida das familias* de 2003, ambos elaborados polo *Instituto Galego de Estatística* (IGE, 2005, 2006), así como o estudo coñecido como *Mapa Sociolingüístico de Galicia* elaborado polo Seminario de Sociolingüística da RAG (Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1994, 1995, 1996).

⁷⁶⁴ Incluindo os castelanfalantes que usan o galego de xeito esporádico, a ECVF mostra que en Galiza o galego é usado en maior ou menor medida por un 80% da poboación (IGE, 2006). Isto supón, sen dúbida, a principal diferenza entre Galiza e o resto de territorios da periferia románica atlántica, onde, como vimos, as prácticas lingüísticas minorizadas tamén acostuman ser minoritarias entre a poboación.

⁷⁶⁵ En 2001, o CPV realizado polo IGE cifraba a poboación de Galiza en 2.695.880 persoas (IGE, 2005).

de máis idade: 63,97% dos avós maternos, 24,55% dos pais e só un 12,3% do alumnado. Esta maior castelanización do Bierzo galegofalante débese, ao noso ver, ao maior grao de urbanización que presenta⁷⁶⁶. Os datos referidos á lingua habitual da veciñanza, isto é, á dos habitantes dos lugares de residencia do alumnado entrevistado, reflicten a mesma situación que a dos fogares. O uso exclusivo ou preferente do galego nas prácticas lingüísticas da veciñanza é maioritario nas Portelas (95,9%) e no Eo-Navia (77,5%), pero xa minoritario, aínda que importante, no Bierzo Occidental (43,19%). No que se refire aos tres lugares do Val do Ellas (Cáceres), a situación é bastante similar á das Portelas canto ao uso do galego. Segundo a Asociación Cultural Alén do Val, esta lingua úsase de xeito exclusivo ou preferente nas prácticas lingüísticas do 98% da poboación das Ellas, o 94% de San Martín de Trebello e o 88% de Valverde do Fresno (ACAV, 2004: 71-73; Rubal, Veiga e Arza, 1992: 53-109).

GRÁFICO 17. USO DO GALEGO NAS PORTELAS, NO BIERZO OCCIDENTAL E NO NAVIA-EO SEGUNDO O ESTUDO DE RUBAL, VEIGA E ARZA

Elaboración propia a partir dos datos publicados por Rubal, Veiga e Arza (1992: 53-109)

Centrándonos xa en Galiza, os datos sobre os usos lingüísticos fornecidos polas fontes utilizadas parecen casar coa percepción que en xeral presenta a poboación, que asocia o uso do galego ás prácticas lingüísticas rurais e o do castelán ás urbanas. Tomando como partida os datos lingüísticos do CPV de 2001 elaborado polo IGE, podemos cartografiar a distribución da poboación por concellos⁷⁶⁷ en función das súas

⁷⁶⁶ Alén da influencia de Ponferrada como centro castelanizador de toda a comarca berciana, a zona galegofalante conta tamén con Vilafranca como cabeceira propia.

⁷⁶⁷ Lembramos que as outras fontes consultadas non fornecen datos detallados a escala municipal.

prácticas lingüísticas. O CPV agrupa a poboación galega en tres categorías segundo o grao de uso do galego declarado polas persoas entrevistadas: “sempre”, “ás veces” e “nunca”. Na elaboración da nosa cartografía asociamos a resposta “sempre” ás prácticas monolingües en galego, “ás veces” ás prácticas bilingües⁷⁶⁸ e “nunca” ás prácticas monolingües en castelán. Inicialmente, elaboramos dous tipos de mapas para cada unha das anteditas prácticas lingüísticas: un de distribución dos falantes en valores absolutos e outro expresando a densidade municipal por km² dos falantes en función das prácticas lingüísticas declaradas. Comparando os resultados obtidos, vemos que nas tres categorías se observa unha concentración dos falantes nas principais áreas urbanas e periurbanas de Galiza: Golfo Ártabro, Rías Baixas, comarca de Santiago, Lugo e Ourense. Como era previsíbel, nestas zonas, onde se tende a concentrar a poboación galega, presentan unha alta variabilidade nas prácticas lingüísticas dos seus habitantes. De feito, e como veremos, nas áreas urbanas e periurbanas a maioría da poboación declara alternar nas súas prácticas lingüísticas o galego co castelán. Por tanto, como é bo de observar no terreo, nestes concellos urbanos, e especialmente nos periurbanos, o uso do galego continúa a ser unha realidade cotiá e habitual para un importante número de persoas aínda no inicio do século XXI. Porén, como veremos, o uso do galego está a coñecer un importante retroceso, especialmente entre a poboación máis nova e nestas comarcas urbanas e periurbanas.

No que se refire á distribución xeográfica da poboación que afirma falar sempre en galego, isto é, á distribución das prácticas monolingües nas diferentes variedades lingüísticas asociadas a esta lingua, observamos que segue o patrón de distribución xeral da poboación galega. Isto débese a que, na realidade, a maioría da poboación galega afirmaba no censo de 2001 falar sempre en galego. Así, a poboación galegofalante monolingüe tende a se concentrar na metade occidental de Galiza e, en concreto, nas súas áreas urbanas e periurbanas (Golfo Ártabro, Rías Baixas e comarca de Santiago). Tamén se observan concentracións importantes nos concellos urbanos do interior (Lugo e Ourense). Nos concellos rurais, onde é amplamente maioritaria, a poboación galegofalante monolingüe presenta un alto grao de dispersión (menos de 20 galegofalantes por km²). Con respecto ás concentracións observadas nos outros grupos, a dos galegofantes monolingües presenta uns índices significativos nunha serie de

---

⁷⁶⁸ Corresponderíase, por tanto, coas categorías “máis galego que castelán” e “máis castelán que galego” empregadas tanto no MSG como na ECVF (Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1995; IGE, 2006)

comarcas caracterizadas polo papel rector dunha ou varias vilas. Encontramos aquí o fondo da Ría de Arousa, isto é, das comarcas do Sar, o Ullán e o leste e interior do Barbanza (concellos de Padrón, Pontecesures, Catoira e Boiro), identificadas, ademais, como un dos cernes dialectais de Galiza na análise dialectométrica do ILG. Tamén presentan concentracións significativas de galegofalantes monolingües as comarcas da Ría de Noia-Muros (concellos de Portodosón, Noia, Outes e Muros), a rexión da Costa da Morte (Fisterra, Cee e Laxe), Bergantiños (concellos da Laracha e Carballo), no Val do Ulla (Vedra e Vila de Cruces), a Mariña (Cervo, Viveiro e tamén o Mañón, en Ortegal) e o Baixo Miño (Tomiño e O Rosal). No interior, as concentracións de galegofalantes monolingües son xa menos importantes: obsérvanse nas comarcas de Verín (concellos de Verín e de Riós), O Carballiño e o Ribeiro (concello de Ribadavia).

Os falantes que fan uso do castelán en maior ou medida (bilingües e castelanfalantes monolingües) presentan un patrón similar de distribución xeográfica e que se traduce nunha tendencia á concentración nas cidades e as súas áreas periurbanas de influencia⁷⁶⁹. Esta coincidencia nos patróns de distribución xeográfica de bilingües e castelanfalantes monolingües resulta lóxica: dado o contexto sociolingüístico de tipo diglósico que se viviu en Galiza, a concentración progresiva nas áreas urbanas e periurbanas de poboación castelanfalante implicou unha práctica máis frecuente do castelán entre a poboación galegofalante destes concellos. Esta elevada concentración de castelanfalantes en concellos urbanos e periurbanos constitúe un factor de peso na difusión do uso do castelán entre os galegofalantes destas áreas. A este respecto, cómpre non esquecermos o papel que xoga neste proceso a tipoloxía aberta das redes sociais urbanas, onde se producen con máis frecuencia interaccións con persoas descoñecidas. Se temos en conta os resultados do estudo MSG, as interaccións con persoas descoñecidas e, aínda que xa en menor medida, as efectuadas con persoas ou grupos castelanfalantes tamén constitúen un factor condicionante na práctica do castelán entre a poboación bilingüe (Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1995: 281-286)⁷⁷⁰.

---

⁷⁶⁹

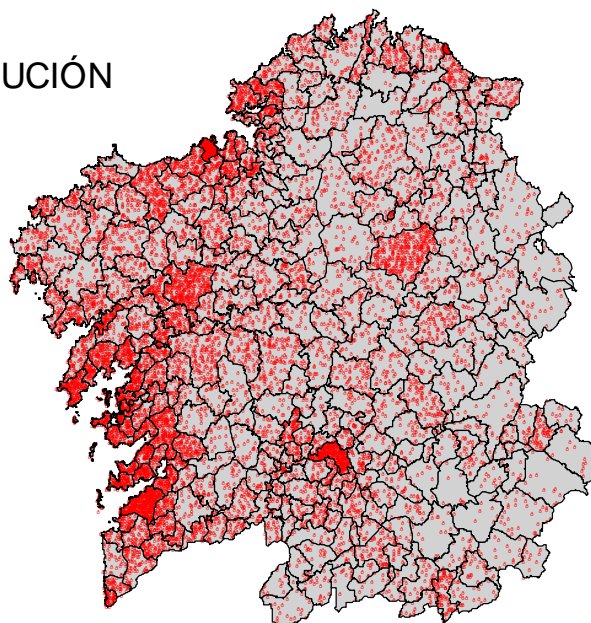
Aínda que presentan un patrón moi similar, podemos observar pequenas diverxencias na distribución xeográfica dos grupos bilingüe e castelanfalante. Así, unha serie de vilas (O Carballiño, Ribadavia, Ribeira e Vilanova de Arousa) presentan unha maior concentración de falante bilingües que de castelanfalantes monolingües. Por outro lado, o concello do Barco de Valdeorras presenta, á diferenza do resto dos concellos vilegos do interior de Galiza, unha densidade importante de castelanfalantes monolingües que se pode deber ao seu carácter fronteirizo con León, á influencia de Ponferrada e ao feito de residir neste lugar un importante continxente de traballadores foráneos.

⁷⁷⁰

“As situacións que máis propician a elección do galego, tanto por parte dos bilingües con predominio do galego como con predominio do castelán, seguen a se-la interacción cun grupo

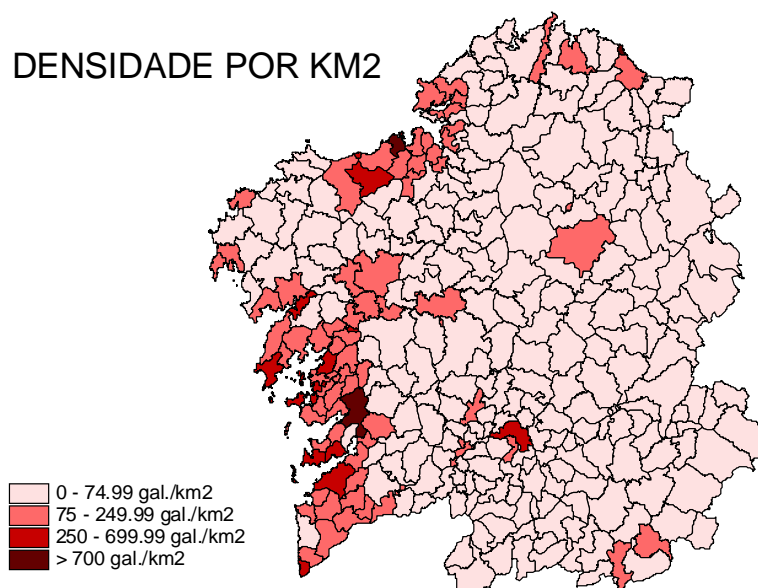
MAPA 87. DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DA POBOACIÓN GALEGOFALANTE MONOLINGÜE EN GALIZA (2001)

DISTRIBUCIÓN

1 punto = 100 galegofalantes monolingües

DENSIDADE POR KM2

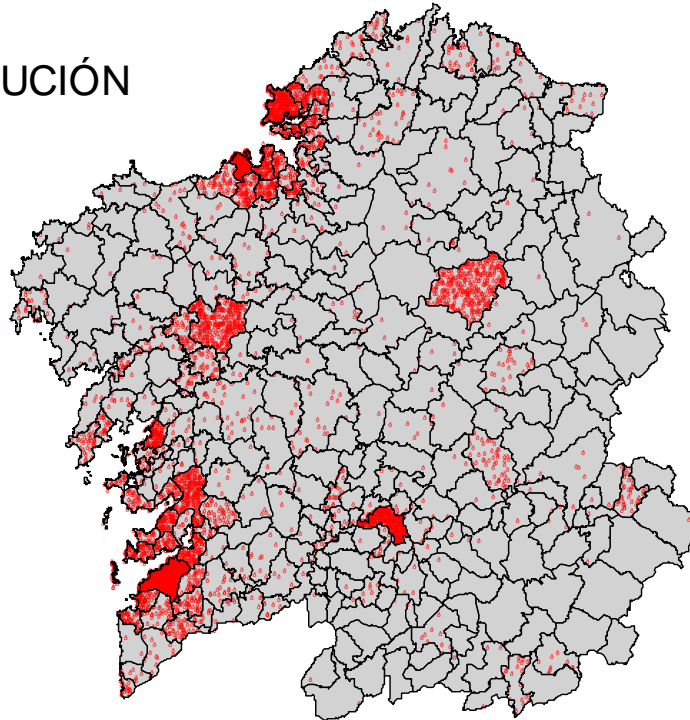
Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

MAPA 88. DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DA POBOACIÓN BILINGÜE EN GALIZA (2001)

maioritariamente galegofalante e os intercambios con veciños galegos ou con alguén de confianza. Polo contrario, os contextos comunicativos que favorecen a elección do castelán supoñen a interacción cun grupo castelanfalante, con veciños non galegos e cun descoñecido” (Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1995: 285).

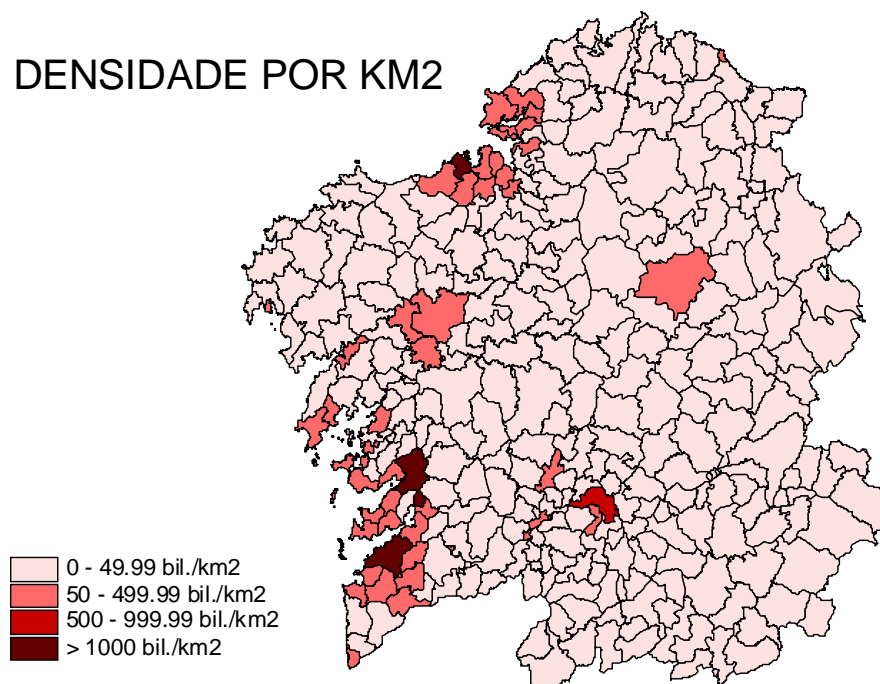

DISTRIBUCIÓN

1 punto = 100 falantes bilingües

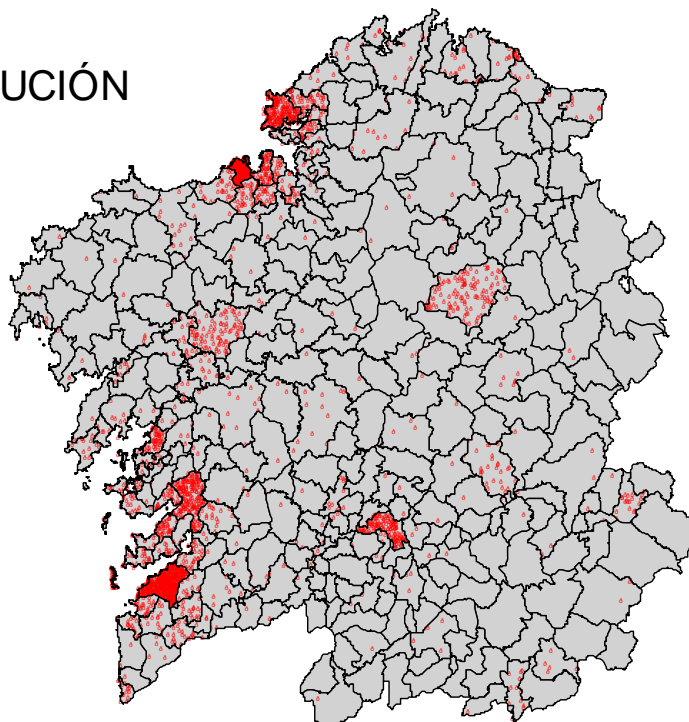
DENSIDADE POR KM2

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

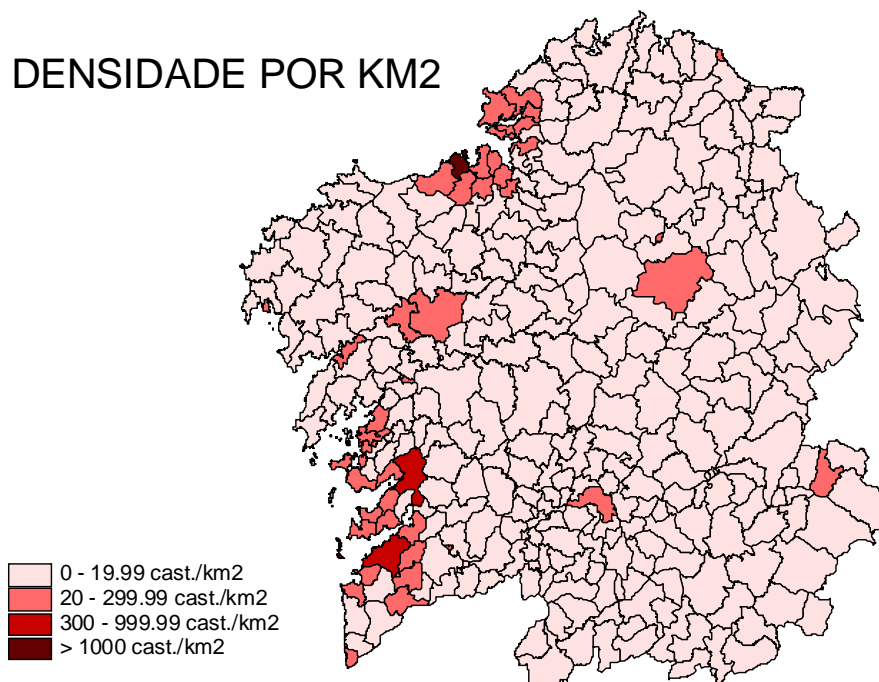
MAPA 89. DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DA POBOACIÓN CASTELANFALANTE MONOLINGÜE EN GALIZA (2001)

DISTRIBUCIÓN

1 punto = 100 castelanfalantes monolingües

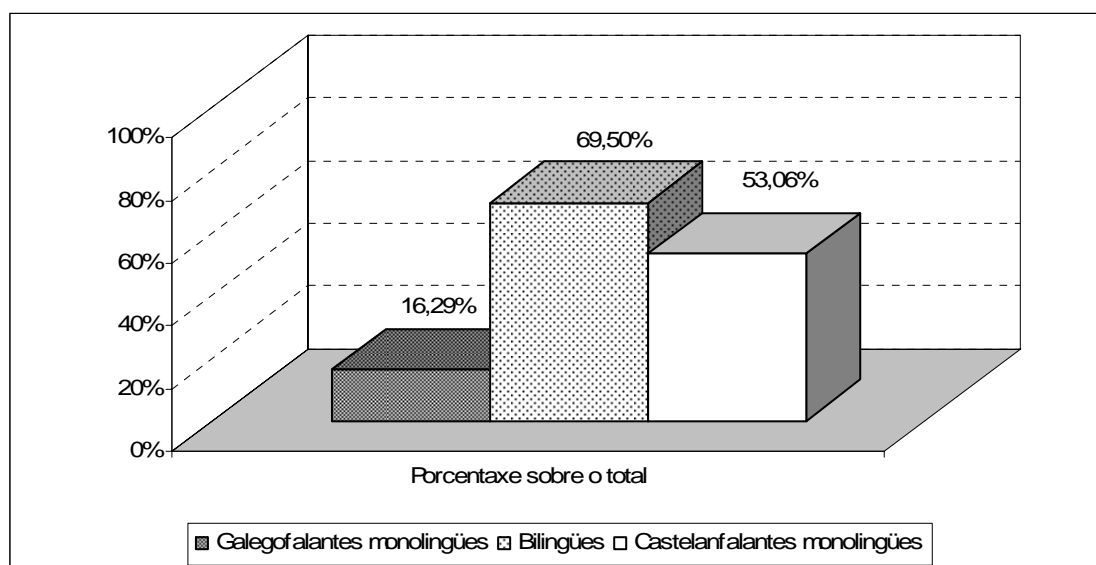
DENSIDADE POR KM2

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

Ao noso ver, a concentración de castelanfalantes nos concellos urbanos e as súas áreas periurbanas cómpre póla en relación coa densidade que presentan as cidades en lugares de relacións sociais (xulgados, servizos administrativos, hospitais, fábricas, etc.), onde o uso do castelán constituíu tradicionalmente unha regra de inclusión. Como xa indicamos, as vilas e as cidades constitúen centros de poder xerarquizados nos que, a pesar do proceso de promoción social da lingua galega, o uso do castelán é aínda hoxe unha práctica esixida e priorizada en numerosos lugares. Así, conectadas directamente no sistema territorial español a lugares centrais xerarquicamente superiores (Madrid), os núcleos urbanos aínda constitúen os principais focos de difusión xeográfica da práctica do castelán en Galiza e, por tanto, os lugares onde tende a se concentrar a poboación castelanfalante. Así, segundo o CPV de 2001, o 53% dos castelanfalantes monolingües concéntrase nas sete cidades galegas (Vigo, A Coruña, Ourense, Santiago de Compostela, Lugo, Pontevedra e Ferrol). Nestas cidades vive, ademais, case o 70% da poboación bilingüe, que, como vimos, presentaba unha distribución xeográfica similar á dos castelanfalantes monolingües. Porén, os galegofalantes monolingües dos principais concellos urbanos só representan o 16,29% do total deste grupo lingüístico en Galiza. Vemos por tanto que a tendencia á concentración nas cidades é moito menos acusada entre os galegofalantes monolingües que no resto de grupos lingüísticos.

GRÁFICO 18. PESO PORCENTUAL DOS FALANTES URBANOS EN GALIZA POR GRUPOS LINGÜÍSTICOS

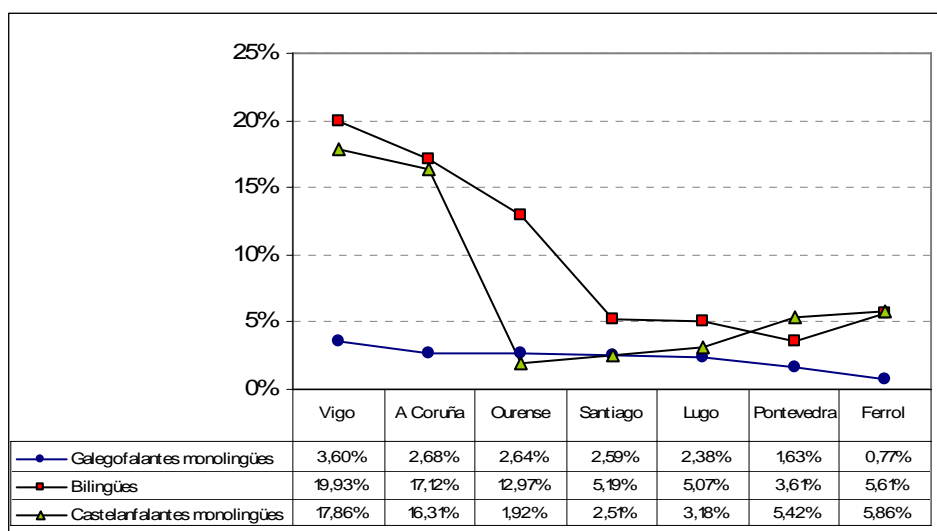

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

Ao igual que noutras fontes (CCG, 2005: 51-59), o CPV de 2001 revela diferenzas significativas entre as sete grandes cidades no que se refire ás prácticas lingüísticas que se dan nelas. En termos de concentración dos grupos lingüísticos,

vemos que as dúas cidades máis grandes —Vigo e A Coruña— presentan as concentracións máis fortes de castelanfalantes bilingües e monolingües. Pontevedra e Ferrol, as cidades de menor tamaño pero ligadas ás rexións urbanas de Vigo e A Coruña respectivamente, mostran concentracións de castelanfalantes monolingües máis importantes que Santiago e Lugo, onde a de falantes bilingües resulta máis significativa. Ourense, a terceira cidade máis grande de Galiza, presenta unha alta concentración de bilingües (segundo o CPV, neste concello vivían en 2001 case o 13% dos bilingües galegos), un peso de galegofalantes monolingües similar á das outras cidades do interior (Santiago e Lugo) e unha presenza moito menor de castelanfalantes monolingües que nas dúas grandes cidades. O grupo lingüístico que presenta menos diferenzas interurbanas en termos de concentración xeográfica é o dos galegofalantes monolingües, os que menos tenden a se concentrar nos núcleos urbanos, especialmente en Ferrol e Pontevedra.

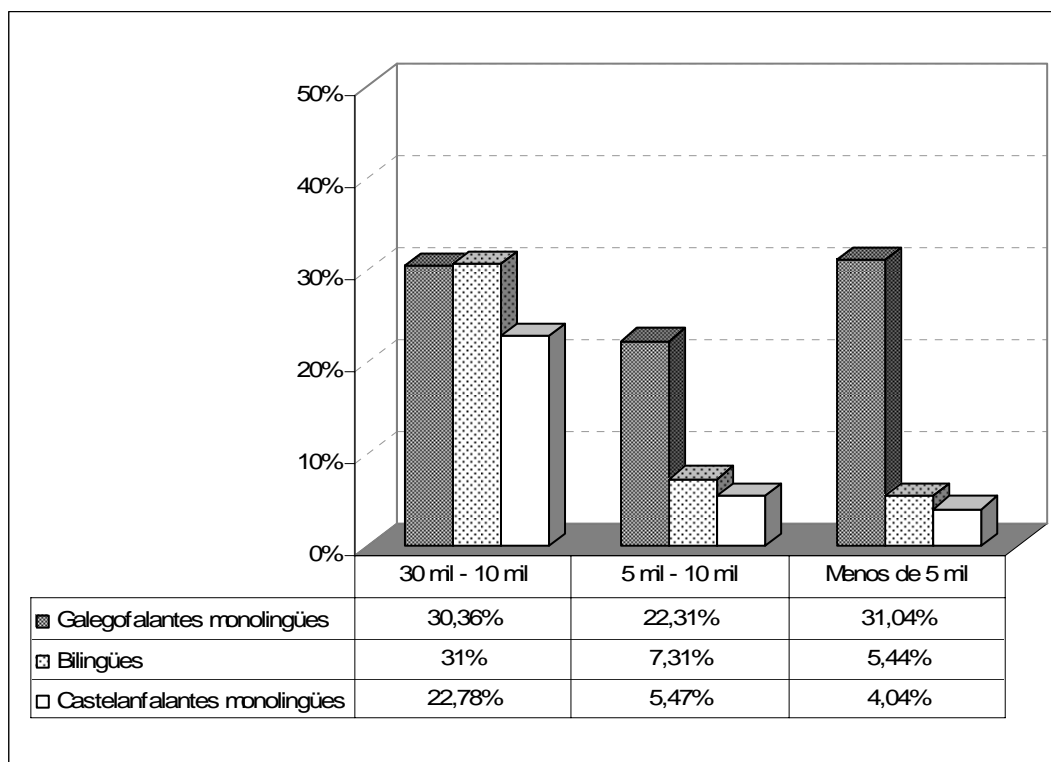
GRÁFICO 19. OS GRUPOS LINGÜÍSTICOS NAS PRINCIPAIS CIDADES GALEGAS

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

Fóra das grandes cidades, canto máis pequenos son os núcleos de poboación, menos se tenden a concentrar neles en xeral os falantes de castelán, tanto os monolingües como os bilingües. Pola contra, o peso dos galegofalantes monolingües é xa maior e, de feito, algo máis do 31% reside, segundo o CPV de 2001, en concellos de menos de 5.000 habitantes. En xeral, os galegofalantes monolingües distribúense de xeito máis ou menos homoxéneo polas vilas, áreas periurbanas e concellos rurais. Este non é o caso dos castelanfalantes monolingües e dos bilingües, que, como acabamos de dicir, tenden a aumentar as súas concentracións nos concellos máis poboados e urbanizados.

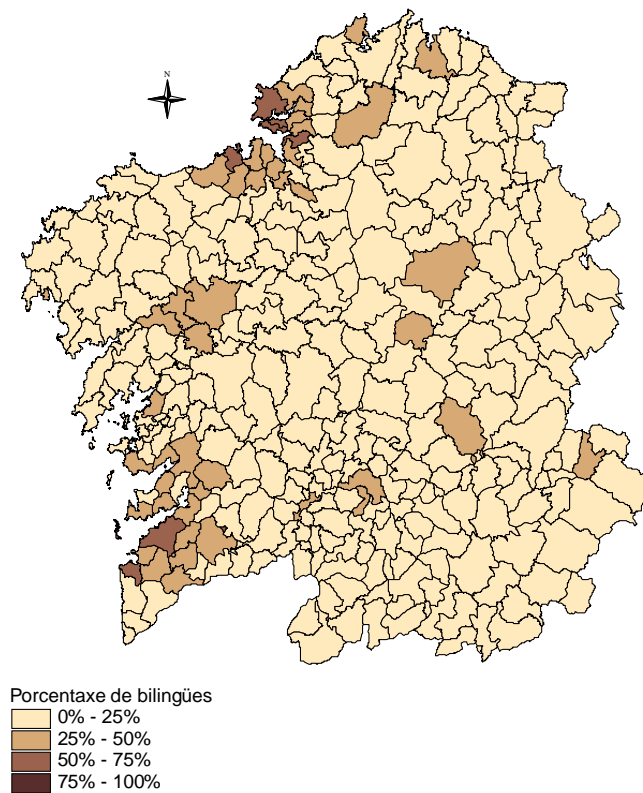
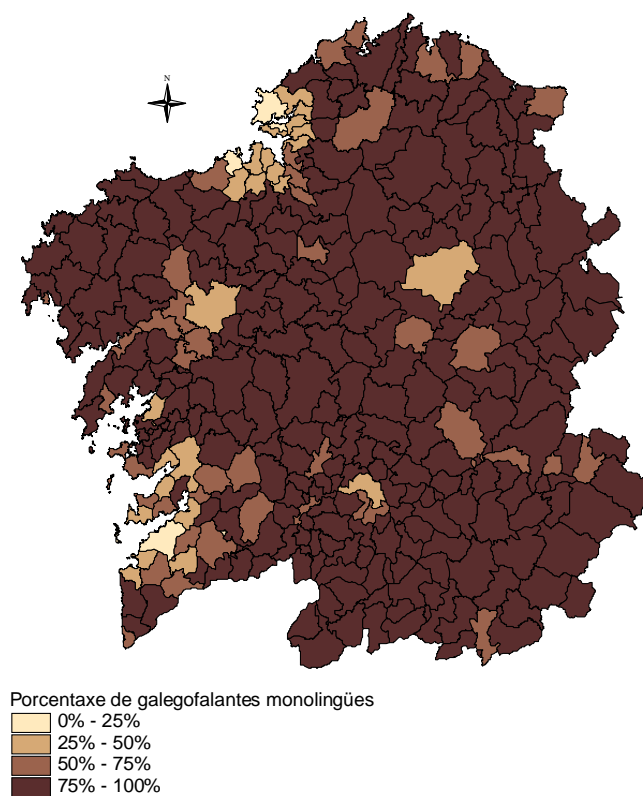
GRÁFICO 20. PESO DOS GRUPOS LINGÜÍSTICOS EN FUNCIÓN DO TAMAÑO DEMOGRÁFICO DO CONCELLO

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

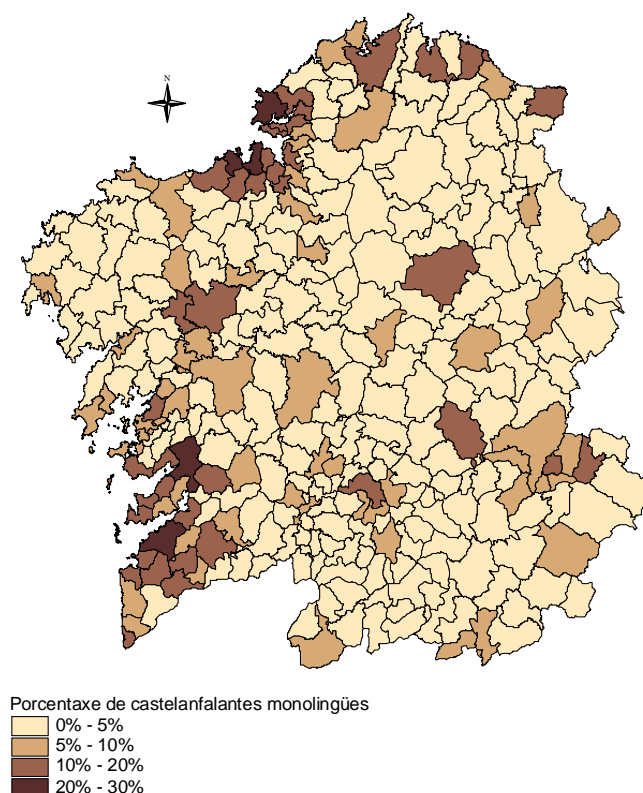
As tendencias que acabamos ver canto á distribución xeográfica dos tres grupos lingüísticos reflíctense, pois, no peso que cada un deles ten en cada concello. Así, sempre segundo o CPV de 2001, a poboación galegofalante monolingüe é amplamente maioritaria (máis do 75%) nos máis dos concellos vilegos, especialmente naqueles que funcionan como cabeceiras comarcais no interior e na Costa da Morte (Lalín, Vilalba, Allariz, Ordes, Cee, Muros etc.), así como nos concellos pequenos e eminentemente rurais. Nunha serie de vilas importantes (p.ex., Noia, Ribadeo, Viveiro, As Pontes, Sarria, Monforte, Verín, Ribadavia, O Carballiño, O Barco de Valdeorras) e nas áreas periurbanas de Santiago e Ourense, este grupo lingüístico é aínda maioritario pero xa se sitúa por debaixo do 75%. Nas Rías Baixas (especialmente as de Pontevedra e Vigo) e sobre todo no Golfo Ártabro, isto é, as dúas grandes áreas metropolitanas galegas conformadas polos eixos Vigo-Pontevedra e A Coruña-Ferrol, a poboación galegofalante monolingüe, a pesar de tender tamén a se concentrar nestas zonas, é minoritaria na maioría dos concellos, onde xa representa en moitos casos menos do 50% do total poboacional.

MAPA 90. PORCENTAXE DE GALEGOFALANTES MONOLINGÜES E BILINGÜES POR CONCELLOS (2001)

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

MAPA 91. PORCENTAXE DE CASTELANFALANTES MONOLINGÜES POR CONCELLOS (2001)

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

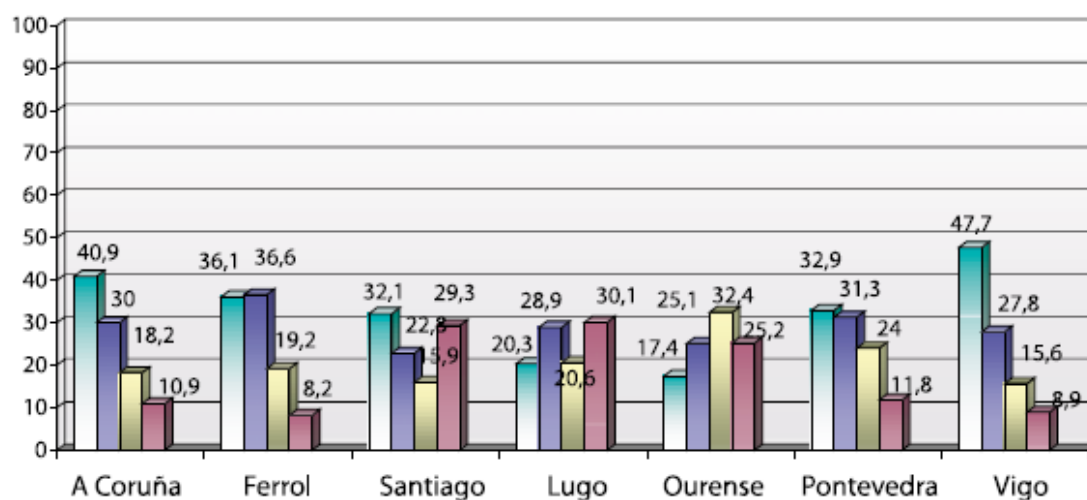
Os castelanfalantes monolingües presentan a tendencia inversa. A pesar da súa forte concentración nas rexións urbanas, tampouco constitúen aquí o grupo lingüístico maioritario, nin sequera nas cidades de Vigo e A Coruña. Segundo o CPV de 2001, a cidade coa porcentaxe máis alta de poboación castelanfalante monolingüe é Ferrol (29,85%). O censo do IGE mostra a poboación bilingüe como grupo lingüístico maioritario nas sete cidades galegas e en varios concellos periurbanos da súa área de influencia (Mugardos, Ares, Culleredo, Oleiros, Marín, Baiona, etc.). Porén, e confirmando as teorías de especialistas como Laponce, os estudos sociolingüísticos mostran que a poboación bilingüe non presenta un uso igualitario do castelán e do galego nas súas prácticas lingüísticas, senón que nestas predomina habitualmente unha destas linguas. En xeral, nas cidades tende a predominar o castelán nas prácticas bilingües⁷⁷¹. Tendo en conta isto, vemos que os castelanfalantes habituais, monolingües ou bilingües, si son maioritarios xa nas cidades do corredor atlántico (Ferrol, A Coruña, Santiago, Pontevedra e Vigo), mentres que nas do interior (Ourense e Lugo) o uso

⁷⁷¹

Con todo, os datos do MSG da primeira metade dos anos 1990 mostraban que en Ourense era o galego a lingua que predominaba nas prácticas lingüísticas da poboación bilingüe (CCG, 2005: 54).

exclusivo ou preferente do galego continúa a práctica lingüística maioritaria (CCG, 2005: 54-57).

GRÁFICO 21. LINGUA HABITUAL NAS CIDADES GALEGAS SEGUNDO O MSG

Tirado de CGC (2005: 54)

Como podemos ver, a distribución xeográfica das prácticas lingüísticas en Galiza responde aos modelos clásicos da xeolingüística. As prácticas lingüísticas innovadoras, o uso do castelán e o do galego estándar, tende a se dar nos lugares centrais e nas súas bisbarras mentres que as prácticas lingüísticas conservadoras, o uso das variedades tradicionais do galego, se dá sobre todo en lugares periféricos e/ou de menos accesibilidade. Neste sentido, vemos cómo o esquema diglósico co que se define habitualmente a situación sociolingüística galega ten un claro reflexo a nivel territorial: a práctica do castelán, a lingua alta, é maioritaria ou importante nos lugares máis urbanizados e desenvolvidos economicamente (Valcárcel, 2001: 32-34). O galego, como lingua baixa ou de menor prestixio social, é predominante nas prácticas lingüísticas dos lugares menos desenvolvidos e urbanizados. Esta tendencia é observábel non só a escala galega, senón tamén a escala intramunicipal e urbana. Así, diferentes estudos revelan que en concellos urbanos como Santiago de Compostela ou Pontevedra, a práctica do castelán tende a ser preponderante nos barrios do centro mentres que a do galego tende a ser máis importante nos barrios máis populares ou nas parroquias periurbanas. Porén, nestas últimas tense observado un aumento recente de poboación castelanfalante debido aos novos procesos de urbanización difusa que se traducen principalmente na construción nestes lugares de complexos residenciais ocupados por familias e profesionais procedentes dos núcleos urbanos (Cidadanía-Rede

de Aplicacións Sociais, 2001; Lois e Torres, 1995; Torres e Lois, 1995; Valcárcel, 2002)

12.2.b. O proceso de difusión xeográfica do castelán en Galiza

Evidentemente, a situación que acabamos de describir non é estática, senón que constitúe un momento ou unha fase no longo proceso de difusión do castelán en Galiza. Os historiadores da lingua sitúan o inicio deste proceso na Baixa Idade Media, coa unión definitiva da Coroa galego-leonesa á de Castela en 1230 e finalmente con Henrique III e os Reis Católicos a finais do século XV. Isto traducíuse, a partir do século XVI, na xeneralización do uso do castelán na escrita (Mariño, 1998: 188-193, 201-202; Monteagudo, 1999: 137-150). Porén, a difusión do castelán non se produce coa mesma rapidez nas prácticas lingüísticas orais da poboación galega. Segundo Henrique Monteagudo, até o século XVII non se comeza a detectar a práctica do bilingüismo activo entre certos sectores da maioría galegofalante. Na opinión deste autor, na Galiza dos séculos XV e XVI, excepto unha pequena minoría de notábeis asociados ao poder castelán, a inmensa maioría da poboación non sabía falar en castelán:

“Durante esta etapa, se é literalmente certo que Galicia é bilingüe, na medida en que no noso país se empregan dúas linguas, non é menos certo que case non hai individuos, e desde logo non sectores sociais compactos, bilingües activos (outra cousa é a intercomprensión pasiva entre galego e castelán-falantes), senón dous bloques sociais con cadansúa lingua: a grande maioría da poboación galega, de tódalas clases sociais, que fala galego e non sabe falar nin moito menos escribir en castelán, e unha minoría de xerarcas forasteiros cos seus cortexos, que fala e escribe o castelán e ignora o galego.” (Monteagudo, 1999: 198-199)

Na nosa opinión, a difusión xeográfica do uso do castelán non se dá até o século XVIII (Valcárcel, 2001: 17-26). Até entón ningunha das vilas galegas superou os 20.000 habitantes e unha boa parte delas pasou por longos períodos de estancamento. As áreas amuralladas e de edificación densa das vilas apenas se ven rebordadas. Por tanto, non existe un crecemento urbano masivo e non se dan os fenómenos de concentración que o acompañan. Neste contexto mesmo se fai difícil falar da existencia dunha xerarquía urbana —ao menos a nivel supralocal— estruturada nuns núcleos centrais, medios e periféricos⁷⁷². Así, durante esta época non teremos un centro urbano

⁷⁷²

O historiador Pegerto Saavedra nega a existencia dunha xerarquía urbana en Galiza durante a Idade Moderna pola ausencia dun lugar central claro: “Non había, en todo caso, unha cidade que, dende o punto de vista económico e político, fose claramente hexemónica e que fixese de «cabeza de corazón» do Reino, de aí os piques continuos entre as capitais de provincia. As marañas de camiños, animados por

rector consolidado: se no século XVI era Pontevedra a vila máis grande e importante, no XVII éo Santiago para deixarlle despois o posto a Ferrol⁷⁷³ xa no XVIII (O’Flanagan, 1996: 166-169, 183-214; Saavedra, 1992: 16-20).

Na nosa opinión, este contexto urbano tradicional supuxo unha barreira —que se sumaba a outras de tipo físico, social e cultural— para a difusión xeográfica do castelán en Galiza, ao menos para a difusión de tipo xerárquico e de veciñanza que aínda coñecemos hoxe. A minoría castelanfalante monolingüe —nobreza, clero e funcionariado foráneos— non se encontraba o suficientemente concentrada nos núcleos urbanos existentes como para favorecer así o comezo da fase inicial no proceso de difusión territorial da súa lingua. Isto facía con que as vilas non supuxesen unha ruptura no *continuum* xeográfico no predominio do monolingüismo en galego nas prácticas lingüísticas. Ao noso ver, a diglosia e a difusión do uso do castelán en Galiza aséntanse durante toda esta época nun plano esencialmente social —ou vertical— e non espacial ou horizontal. Esta é precisamente a primeira etapa do proceso de *glotofaxia* sinalada por L.-J. Calvet (1993: 73).

Durante o século XVIII consolídase o primeiro sistema urbano galego de tipo xerárquico cuns centros reitores claros e duradeiros, o que permitirá unha maior concentración neles de bens e persoas. Así, A Coruña e Ferrol aparecen como as primeiras cidades “modernas” de Galiza nas que se coñecerá, xa no XVIII, un

---

troupeadas de arrieiros, feirantes, xornaleiros ocasionais, pobres e vagabundos non tiña tampouco unha clara xerarquía, pois non había un «centro» ao que todos precisasen ir” (Saavedra, 1992: 19-20).

⁷⁷³

De feito, na nosa opinión, cómpre considerarmos a posibilidade de que Ferrol fose senón o primeiro, ao menos o principal centro difusor do castelán nesta época. O que era pequena vila mariñeira convértese a comezos do século XVIII nunha importante base naval, un centro industrial e capital de departamento marítimo. Os primeiros estaleiros estatais instálanse na cidade a finais dos anos 1720, ao igual que os primeiros destacamentos militares. Aínda que pasa por altos e baixos, o crecemento urbano desde esta época é continuado. A rápida consolidación da cidade como centro militar e capital de departamento marítimo atrae en moi pouco tempo, en cuestión de décadas, un considerábel número de militares e funcionariado vindo de fóra de Galiza (O’Flanagan, 1996: 187-191). O contexto diglósico tradicional acompañado do impacto demolingüístico do desenvolvemento da industria naval, debeu producir unhas profundas transformacións das redes sociais tradicionais da antiga vila mariñeira. A sorprendente rapidez coa que se deu esta transformación urbana —en poucos anos Ferrol chegou a ser a maior cidade galega— deixa pensar que a difusión do castelán entre a poboación ferrolá levou un ritmo paralelo. Así, non nos parece disparatado pensar que, en pouco tempo, os niveis de uso do castelán nesta cidade deberon igualar ou mesmo superar os que podía presentar A Coruña nesa altura. Por outro lado, os datos sobre os actuais usos lingüísticos por faixas etarias en Ferrol, até hai pouco a cidade máis desgaleguizada en Galiza, deixan entrever que o proceso de castelanización foi aquí máis temperán e intenso que noutras cidades galegas (CCG, 2005: 54-59; Valcárcel, 2001: 25-32).

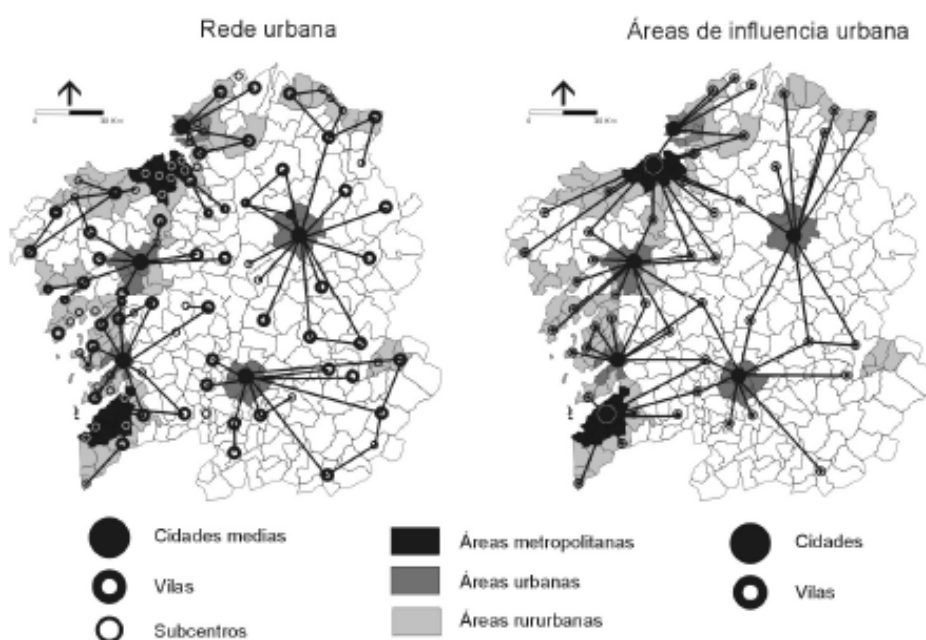
crecemento urbano significativo, mesmo espectacular no caso de Ferrol⁷⁷⁴. Estas primeiras cidades diferenciáranse claramente das vilas, o que modificará definitiva e profundamente o sistema de asentamentos característico da época anterior. O século XVIII supuxo, pois, a fin do sistema de asentamentos humanos preindustrial e o inicio da conformación doutro novo. Coa Coruña e Ferrol á cabeza, os núcleos urbanos íranse diferenciando cada vez máis da súa contorna rural, tanto na súa morfoloxía e tamaño como nas estruturas e redes sociais abertas que os írán caracterizando. As incipientes cidades galegas e algunhas vilas de certo avoengo como Pontevedra coñecerán a chegada dunha parte importante da fidalguía e da nobreza galegas, maioritariamente castelanizadas, que pasarán a vivir nas cidades onde constrúen moitas das casas grandes que tanto caracterizan os barrios históricos urbanos de Galiza. Por outro lado, a escasa burguesía urbana acaba de se castelanizar no seu desexo de manter a súa posición social. Ademais, para as cidades e algunhas vilas galegas virán asentarse tamén varias familias burguesas castelás, leonesas e catalás que, dado o contexto diglósico tradicional, non utilizarán a lingua endóxena e pasarán a aumentar a presión lingüística da poboación castelanfalante (O’Flanagan, 1996: 183-214; Mariño, 1998: 218-231). Prodúcese, xa que logo, unha ruptura entre o medio urbano e o rural galego que ten unhas claras repercusións xeolingüísticas, xa que xorden por primeira vez zonas de importante concentración de poboación castelanfalante. A difusión do castelán reborda o plano social para atinxir tamén o espacial ou horizontal. A segunda metade do século XVIII e a primeira do XIX supoñen, pois, o inicio dunha nova etapa no retroceso do galego. Se o XVIII marca o seu inicio coa aparición dos primeiros centros rectores do proceso de urbanización e castelanización, o XIX implicará o comezo da difusión xerárquica ao se conformaren novas cidades como Vigo e ao se consolidaren outras xa existentes como Pontevedra, Lugo ou Ourense. Así, durante estes anos pasamos das tres cidades iniciais ás sete máis importantes que estruturan aínda hoxe a xerarquía urbana de Galiza (Torres e Lois, 1995).

⁷⁷⁴

De feito, Ramón Mariño, referíndose ao século XVIII, sinala estas dúas cidades como primeiros focos castelanizadores en Galiza: “Desta diversidade de situacións (que non debe ocultar, con todo, as semellanzas que entre os diversos núcleos vilegos e urbanos había), pódese inferir que a forza castelanizadora probablemente era máis potente na Coruña (e tal vez tamén en Ferrol) ca noutras vilas ou cidades onde a presenza e o peso da administración monárquica eran menos importantes e onde quizais pervivían con máis frescura e intensidade os modos de vida tradicionais. Así e todo, coido que non resultará excesivo xeneralizar dicindo que xa durante a Idade Moderna o proceso de urbanización de Galicia acabou sendo un inimigo mortal do noso idioma, posto que as elites das nosas vilas e cidades (clerecía, fidalguía, burócratas, militares de alta graduación, profesionais liberais, etc.) eran maioritariamente castelanófonas e desbotaran o galego como lingua posible para os usos e relacións formais” (Mariño, 1998: 228-229).

Como xa vimos, a distribución territorial dos grupos lingüísticos en Galiza, en especial a dos castelanfalantes monolingües e bilingües, responde á estrutura e funcionamento deste sistema urbano galego. Canto máis urbanizado e central sexa un lugar, máis poboación castelanfalante de concentra nel e máis se tenden a difundir entre os galegofalantes prácticas de tipo bilingüe. Deste xeito, poderíamos dicir que o contexto sociolingüístico dun lugar en Galiza está en relación coa súa posición e función na xerarquía urbana ou territorial. Así, cremos que non se debería ignorar o importante papel que na difusión do uso do castelán en Galiza, especialmente no plano xeográfico, xogan a estrutura do sistema urbano e as súas dinámicas.

MAPA 92. REDE URBANA E ÁREAS DE INFLUENCIA EN GALIZA

Elaboración propia a partir da cartografía publicada por Andrés Precado (1994: 100; 1998: 168, 246)

Tomando como referencia a clasificación dos sistemas territoriais galegos proposta por Andrés Precado (1998: 64-66), vemos que cada un deles presenta un grao diferente de uso do castelán nas prácticas lingüísticas da poboación:

- a. *O sistema metropolitano*, conformado polas cidades de Vigo e A Coruña, e as súas respectivas áreas de influencia inmediata, presenta unhas altas porcentaxes de castelanfalantes monolingües e bilingües. Ao menos desde os inicios do século XX, estes dous núcleos urbanos constitúen o principal foco de difusión territorial do uso do castelán en Galiza.

- b. *O sistema de cidades medias*, conformado polo resto de cidades, presenta unhas porcentaxes altas de uso do castelán, pero en xeral inferiores ás do sistema metropolitano. Cómpre exceptuarmos aquí o caso de Ferrol, que, como un dos primeiros focos de difusión do castelán en Galiza, presenta unhas porcentaxes de castelanización máis altas mesmo que as de Vigo e A Coruña.
- c. *O sistema rururbano*, constituído polas rexións costeiras (Golfo Ártabro, Rías Baixas, Mariña lucense) caracterizadas por un contínuum entre a urbanización difusa e a concentración de asentamentos rurais, presenta unhas porcentaxes significativas de uso do castelán ao lado dun mantemento importante do uso do galego nas prácticas bilingües, maioritarias entre a poboación.
- d. *O sistema das vilas*, cunhas porcentaxes de poboación castelanfalante e galegofalante similares ou algo inferiores ás do sistema rururbano.
- e. *O sistema rural*, onde os castelanfalantes monolingües e bilingües son unha clara minoría e non supoñen máis do 25% da poboación.

Asumindo que o uso do castelán constitúe a práctica lingüística innovadora que máis se está a difundir en Galiza⁷⁷⁵, a cartografía aquí exposta no apartado dedicado á distribución dos falantes deixa entrever que esta difusión territorial do castelán coñece as súas tipoloxías clásicas, tanto a xerárquica como a *endémica* ou de veciñanza (Valcárcel, 2001: 7-9). A difusión xerárquica exprésase na progresiva diminución do uso do castelán entre cidades e vilas segundo a súa posición no sistema urbano galego⁷⁷⁶. Por outro lado, os concellos que fan parte das coroas periurbanas das cidades, excepto quizá a de Lugo, están a coñecer unha difusión endémica do castelán relacionada cos procesos de periurbanización⁷⁷⁷ que caracterizan o crecemento das actuais áreas urbanas. Esta difusión causada pola veciñanza ás grandes cidades é

---

⁷⁷⁵ Poderíamos tamén considerar o galego estándar e o novo galego urbano como variedades innovadoras, pero a falta de datos xeorreferenciados sobre o seu uso entre a poboación galega impiden estudar os seus patróns de distribución e difusión xeográfica.

⁷⁷⁶ Este sistema urbano é definido por Andrés Precado (1998: 197-199) como un sistema policéntrico de cidades especializadas.

⁷⁷⁷ Estes procesos caracterízanse, como xa apuntamos, pola migración de poboación urbana e activa para os concellos veciños ás cidades e nos que asenta en urbanizacións e vivendas unifamiliares transformando antigos núcleos rurais ou vilegos. O Val da Maía, na periferia oeste de Santiago, constitúe un claro exemplo de comarca periurbana (Lois e Torres, 1995; Torres e Lois, 1995).

claramente observábel en todo o Golfo Ártabro, nas Rías Baixas e nos concellos veciños de Santiago e Ourense.

A existencia de datos lingüísticos no CPV xa en 1991 e a súa comparación cos de 2001 permítenos observar a dinámica máis recente na evolución da distribución dos diferentes grupos lingüísticos e, por tanto, dos procesos de desgaleguización e castelanización⁷⁷⁸. Efectuamos aquí unha comparación entre o peso porcentual que en cada concello presentan os grupos lingüísticos nos dous censos. Por tanto, trataremos a evolución da desgaleguización/castelanización en termos de diferenzas porcentuais no período intercensal 1991-2001.

No que se refire á evolución do monolingüismo en galego (ver mapa 93), obsérvase un aumento do seu peso porcentual na maioría de concellos galegos, incluídos os das sete cidades⁷⁷⁹. Por outro lado, a diminución na porcentaxe de galegofalantes monolingües rexístrase sobre todo nunha serie de concellos periurbanos veciños ás grandes cidades (Arteixo, Cambre, Ames, Brión, Sanxenxo, Nigrán, Baiona, Gondomar, etc.) e de vilas (Ordes, Sarria, Verín, O Barco de Valdeorras, etc.), aínda que tamén nalgún concello rural (Lobios, Entrimo, Forcarei, etc.). Isto fainos pensar que o aumento xeral do monolingüismo en galego está vinculado á evolución demográfica neste período. Así, no rural e en vilas estancadas ou en crise como Mondoñedo ou Celanova, por exemplo, o avellentamento poboacional ten como resultado un aumento da porcentaxe de persoas maiores. Sendo estas maioritariamente monolingües en galego, prodúcese tamén un aumento porcentual deste grupo lingüístico. Nas grandes cidades, tamén se produce un fenómeno similar pero ao avellentamento súmase a migración de poboación nova e activa para os concellos periurbanos veciños. Este sector da poboación urbana instálase nas áreas periurbanas e usa maioritariamente o castelán, xa for de xeito exclusivo ou preferente, o que explicaría a diminución de

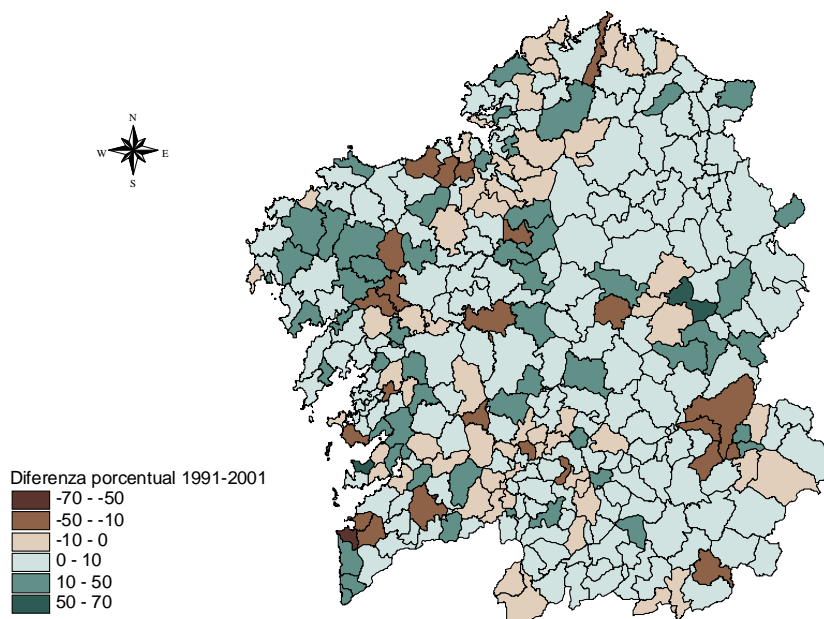
---

⁷⁷⁸ Así e todo, cómpre ter en conta que no CPV de 1991 se incluía unha categoría “non sabe/non contesta” que non está presente no censo de 2001. As porcentaxes desta categoría oscilan entre o 10,23% en Narón e o 0,68% de Oia, e tenden a ser máis altas nos concellos máis poboados. Na comparación que faremos aquí non temos en conta esta categoría co que, alén dos factores que indicaremos, o incremento ou a diminución dos grupos lingüísticos no período intercensal 1991-2001 nos diferentes concellos tamén se pode deber á inclusión neles en 2001 de poboación que en 1991 constaba na categoría “non sabe/non contesta”. Por outro lado, no CPV de 1991 non se inclúen os concellos de Burela e a Illa de Arousa, creados con posterioridade, co que tamén non serán considerados nesta parte do noso estudo (IGE, 1992, 2005).

⁷⁷⁹ Este aumento tamén se observa no estudo do CCG: “Podemos afirmar que a cidade, pese a ser o hábitat máis desgaleguizado e o que máis se castelanizou no período que vimos analizando, foi o que experimentou o maior incremento de monolingües en galego e onde os monolingües en castelán creceron menos” (CCG, 2005: 22).

galegofalantes monolingües nos concellos urbanos. Por outro lado, esta chegada de poboación nova castelanfalante aos concellos periurbanos e o incremento da taxa de natalidade neles explicaría a diminución porcentual dos galegofalantes monolingües nestes lugares, así como o aumento de castelanfalantes bilingües e monolingües.

MAPA 93. EVOLUCIÓN DO MONOLINGÜISMO EN GALEGO ENTRE 1991 E 2001

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (1992, 2005).

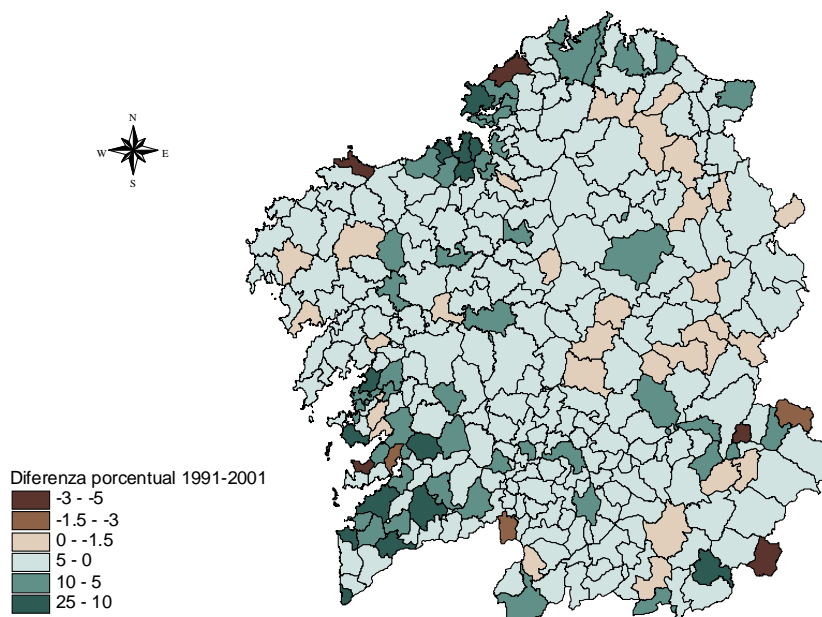
O aumento do peso porcentual da poboación galegofalante monolingüe non implica, ademais, unha diminución paralela da porcentaxe de castelanfalantes monolingües. De feito, no período intercensal 1991-2001 este grupo aumenta o seu peso porcentual na gran maioría de concellos galegos, incluídos moitos do medio rural (ver mapa 94). Este aumento explícase por unha diminución interxeracional gradual da práctica do galego que afecta en xeral a todo o territorio⁷⁸⁰ (CCG, 2005: 18-20). Así, conforme avanza o relevo xeracional, a porcentaxe de castelanfalantes tende a aumentar. Como vemos, nas periferias das grandes cidades, especialmente no Golfo Ártabro e nas Rías Baixas, é onde máis aumenta a porcentaxe de castelanfalantes

⁷⁸⁰

Así e todo, no estudo do Consello da Cultura Galega no que se comparan os datos do MSG e da ECVF para o período 1992-2003 obsérvase unha pequena recuperación do uso do galego entre os menores de 16 anos (CCG, 2005: 20)

monolingües, o cal xa relacionamos cos procesos de periurbanización e dinamización demográfica (aumneto da taxa de natalidade, inmigración, etc.) que se dan nestas áreas. Tamén comarcas rururbanas como A Mariña ou o corredor Lemos-Valdeorras presentan aumentos significativos neste sentido.

MAPA 94. EVOLUCIÓN DO MONOLINGÜISMO EN CASTELÁN ENTRE 1991 E 2001

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (1992, 2005).

Finalmente, vemos que o peso porcentual dos bilingües é o que coñece unha diminución en favor do aumento do dos grupos monolingües⁷⁸¹. Con todo, o bilingüismo aumenta o seu peso porcentual entre a poboación de parte das periferias urbanas da Coruña (Arteixo, Cambre, Culleredo, etc.), Santiago (Ames, Brión, Teo, etc.), Vigo (Nigrán, Baiona, Gondomar, Redondela) e Ourense (Barbadás, San Amaro, Toén, etc.), así como en comarcas do interior como as de Sarria, Valdeorras, Monterrei,

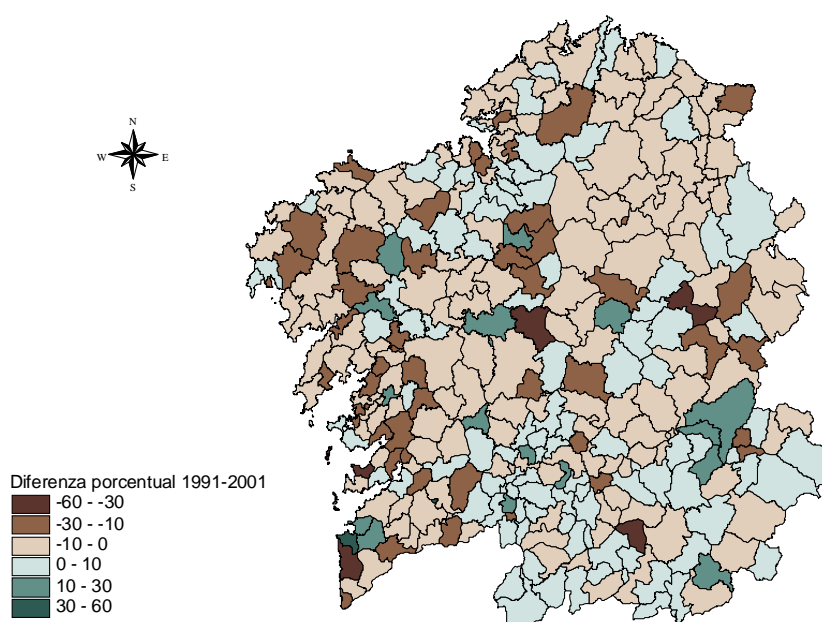
781

Esta tendencia tamén se detecta a escala galega no estudo do CCG, onde se indica que a redución do bilingüismo se dá máis entre os que teñen o galego como lingua preferente: “Podemos ver que o grupo que crece proporcionalmente máis é o dos monolingües en castelán, que deixa de ser o grupo minoritario, pasa do 10,6% dos falantes en 1992 ao 18,5% en 2003. Crece tamén o grupo dos monolingües en galego, en menor medida, tanto en termos relativos como absolutos. Os falantes monolingües en galego seguen conformando o grupo máis numeroso e aumenta espectacularmente a distancia cos outros grupos. Porén, débese entender como o dato máis negativo para o galego a forte baixada dos bilingües con predominancia do galego (29,9%- 19%), o que xustifica esa perda global de falantes de galego” (CCG, 2005: 17-18).

O Ribeiro ou mesmo a Baixa Limia. Tamén en concellos turísticos: xa citamos Baiona e Nigrán, aos que se lle engaden aquí Sanxenxo e O Grove. Nestas zonas, o aumento do bilingüismo, acompáñase a miúdo dun incremento do monolingüismo en castelán e unha diminución porcentual de galegofalantes monolingües, o que revela que o proceso do castelanización está a ser aquí especialmente activo.

MAPA 95. EVOLUCIÓN DO BILINGÜISMO EN GALIZA ENTRE 1991 E 2001

Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (1992, 2005).

As comparacións porcentuais no período intercensal 1991-2001 mostran que os focos tradicionais de difusión do castelán, as grandes cidades, e as áreas rurais están a coñecer unha ralentización no seu proceso desgaleguizador⁷⁸² e que a castelanización, que é un fenómeno que aínda afecta á práctica totalidade do territorio galego, presenta unha fase de aceleración en determinadas vilas e comarcas dinámicas, así como nos concellos periurbanos que conforman as áreas metropolitanas da Coruña-Ferrol,

⁷⁸²

Porén, con respecto ás cidades, no estudo do CCG non se observa esta ralentización da castelanización na Coruña, Pontevedra e Vigo: “A distribución da lingua habitual por idades nos espazos urbanos indica que algunhas cidades galegas están a experimentar cambios na tendencia de caída interxeracional do uso do galego. Así, Ferrol, Santiago e Ourense non reflicten diferenzas entre o grupo máis novo e o segmento inmediatamente superior. En Lugo atopamos indicios dunha recuperación e o resto de cidades do corredor atlántico (A Coruña, Pontevedra e Vigo) continúan comportándose de acordo coa tendencia xeral da caída interxeracional do uso do galego” (CCG, 2005: 57).

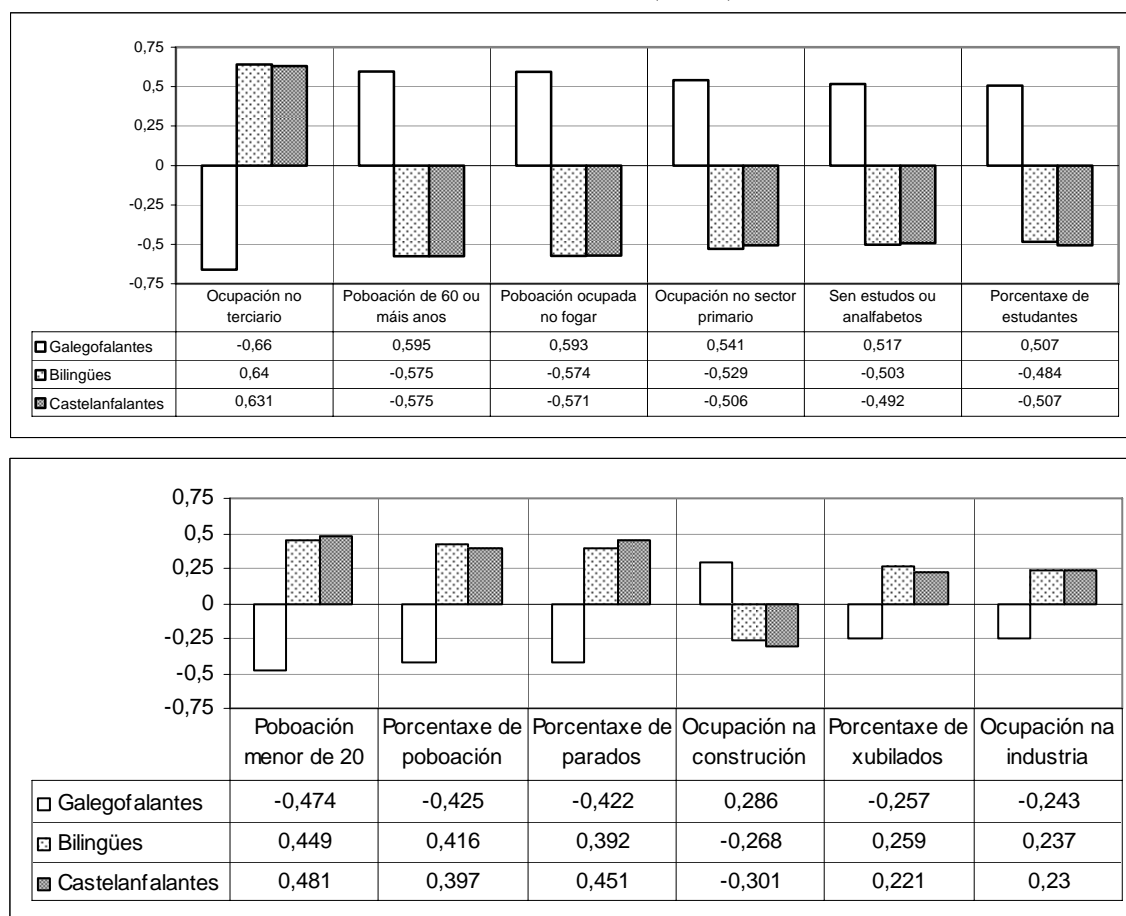
Santiago, Ourense e Pontevedra-Vigo. No que se refire aos factores asociados a estes procesos, a distribución territorial dos diferentes grupos lingüísticos e as propias dinámicas de difusión do uso do castelán revelan a importancia, por un lado, do grao de urbanización dos lugares e, por outro, das dinámicas demográficas dos mesmos. Para o comprobarmos, calculamos a correlación⁷⁸³ existente entre as porcentaxes municipais de cada grupo lingüístico no CPV de 2001 coas doutras variábeis do mesmo censo: poboación menor de 20 anos, poboación maior de 65 anos, porcentaxe de xubilados, parados, estudantes e poboación ocupada, poboación analfabeta ou sen estudos, e porcentaxe de ocupados no fogar, no sector primario (agricultura e pesca), na industria, na construción e no sector dos servizos. Á vista dos resultados (ver gráfico 22), obsérvase que as variábeis máis fortemente correlacionadas co peso porcentual dos diferentes grupos lingüísticos nun concello correspóndense co grao de terciarización da súa poboación activa, coa porcentaxe de poboación de 60 e máis anos e de persoas ocupadas no fogar. Pensamos que isto confirma a importancia que teñen os procesos de urbanización —como se sabe, a terciarización da poboación activa está intimamente ligada a el— e de avellentamento demográfico na desgaleguización/castelanización dos lugares en Galiza.

A porcentaxe de poboación ocupada no sector dos servizos é a variábel que presenta unha correlación máis forte cos usos lingüísticos habituais a escala municipal. Así, canto maior é a porcentaxe de terciarización da poboación activa nun concello, máis tende a aumentar o peso dos castelanfalantes monolingües e bilingües e a diminuír o dos galegofalantes monolingües. Relacionada con esta e menos forte, aparece outra correlación entre os usos lingüísticos da poboación e a porcentaxe de ocupación na agricultura e a pesca (sector primario). Se o grao de terciarización se relaciona co nivel de urbanización dun lugar, o de ocupación no sector primario relaciónase habitualmente co de ruralidade. Así, non estraña que as correlacións que se establecen entre esta variábel e as dos usos lingüísticos sexan inversas ás que se observaban no caso da terciarización da poboación activa. Deste xeito, canto maior peso ten nun concello a poboación ocupada no sector primario, maior tende a ser nel a porcentaxe de galegofalantes monolingües e menor a de castelanfalantes monolingües e bilingües.

⁷⁸³

Calculamos aquí o *coeficiente de correlación de Pearson*, o máis usado en estudos sociais para estudar o grao de relación existente entre dúas variábeis cuantitativas. Os resultados máximos deste coeficiente son 1 (correlación positiva perfecta) e -1 (correlación negativa perfecta). Canto máis próximos a 0 (inexistencia de correlación) son os valores deste coeficiente, máis débil é a relación entre as dúas variábeis estudadas (Pardo e Ruíz, 2002: 344-345).

GRÁFICO 22. CORRELACIÓNS ENTRE LINGUA HABITUAL E ESTRUCTURA DA POBOACIÓN A ESCALA MUNICIPAL EN GALIZA (2001)

Coeficiente de Correlación de Pearson⁷⁸⁴. Elaboración propia a partir dos datos publicados polo IGE (2005)

Ademais do grao de urbanización/ruralidade dun concello, a forte correlación que existe entre a porcentaxe de poboación de 60 e máis anos coas dos usos lingüísticos mostran que o avellentamento é outro factor importante na difusión xeográfica do uso do castelán. De feito, correlacionada de xeito inverso, aínda que con menos importancia, tamén se encontra a variábel da porcentaxe de poboación menor de 20 anos. Así, canto maior é o peso das xeracións máis vellas, maior tende a ser a porcentaxe de galegofalantes monolingües e menor a de castelanfalantes monolingües e bilingües. A tendencia invértese cando aumenta o peso das xeracións máis novas, isto é, tende a reducirse a porcentaxe de galegofalantes monolingües e a aumentar a de castelanfalantes monolingües e bilingües, aínda que a correlación neste caso é xa menos importante. Por tanto, o avellentamento poboacional constitúe un factor que incide no

784

Todas as correlacións son significativas ao nivel 0,01 (bilaterais).

mantemento ou mesmo no aumento do uso exclusivo do galego nas prácticas lingüísticas entre a poboación dun concello⁷⁸⁵.

Por outro lado, tamén se observa que o uso do galego como lingua exclusiva nas prácticas lingüísticas está fortemente relacionado coas variábeis vinculadas ao fogar: poboación de 60 e máis anos, ocupación no fogar e ocupación no sector primario. Parece que canto máis restrinxe a poboación a súa mobilidade xeosocial ao lar, máis se mantén nun lugar o uso habitual do galego. Na nosa opinión, isto está tamén relacionado co grao de ruralidade dos lugares. Como se sabe, nos espazos rurais acostuman ser coincidentes lugar de traballo e lugar de residencia, o que se traduce nunhas redes sociais fechadas favorábeis ao mantemento do uso do galego (Fernández Rodríguez e Rodríguez Neira, 1995: 59-61).

Outra variábel que presenta unha correlación importante cos usos lingüísticos municipais é a da porcentaxe de poboación analfabeta ou sen estudos. Deste xeito, podemos tamén interpretar que canto maior é o peso de poboación sen instrución académica, maior tende a ser a porcentaxe de galegofalantes monolingües e menos a de castelanfalantes monolingües e, especialmente, bilingües⁷⁸⁶. Isto introduce o factor do grao de formación da poboación como condicionante no proceso de desgaleguización/castelanización e mostra, ao igual que noutros estudos e a pesar dos importantes progresos realizados na introdución do galego como lingua vehicular, o papel que aínda xogan os centros de ensino como focos de difusión do castelán (CCG, 2005: 32-40). Con todo, a variábel da porcentaxe de estudantes tamén mostra unha forte correlación territorial cos usos lingüísticos. No caso do monolingüísmo en galego, esta correlación é positiva, co que quizá habería que introducir matizacións con respecto ao papel castelanizador da escola na actualidade. Finalmente, o resto de variábeis presentan unhas correlacións significativamente menos fortes, o que, na nosa opinión, esixe unha maior cautela na hora de falarmos de tendencias ou condicionamentos.

12.2.c. A difusión xeográfica dos castelanismos nas variedades de tipo galego

Outro xeito de observarmos a castelanización en Galiza como fenómeno xeográfico é estudarmos a difusión de elementos lingüísticos de tipo castelán nas

---

⁷⁸⁵ Isto parece confirmar, ademais, a hipótese que formulabamos anteriormente e que relaciona o avellentamento poboacional co aumento porcentual dos galegofalantes monolingües na maioría de concellos de Galiza no período intercensal 1991-2001.

⁷⁸⁶ O coeficiente de correlación negativa é algo máis elevado no caso da poboación bilingüe.

prácticas lingüísticas en galego. De feito, a castelanización en Galiza non só se manifesta no aumento do uso de variedades de tipo castelán nas prácticas lingüísticas da poboación, senón tamén a través do incremento de elementos lingüísticos de tipo castelán —os habitualmente denominados castelanismos— na práctica das variedades de tipo galego. A entrada de castelanismos nas variedades galegas constitúe un fenómeno moi antigo e xa se observa na lingua escrita desde o final da Idade Media (Mariño, 1998: 179-194). O *Atlas Lingüístico Galego* (ALGa), que inclúe os castelanismos entre as respostas recollidas en cada punto⁷⁸⁷, (García e Santamarina, 1990, 1995, 1999, 2003) fornécenos datos de mediados dos anos 1970⁷⁸⁸ referentes ao grao de castelanización das variedades tradicionais de tipo galego.

Con este obxectivo, seleccionamos 104 mapas dos catro primeiros volumes do ALG nos que ao menos constaba un castelanismo dentro da lexenda de respostas⁷⁸⁹. En total tivemos en conta 120 respostas que cualificamos como castelanismos, e nos que se inclúen interferencias de diferentes tipos, sobre todo fonéticas, morfolóxicas, e lexicais⁷⁹⁰. No que se refire á cuantificación, asignamos por cada mapa un 1 aos puntos onde o castelanismo era a única resposta recollida ou onde as respostas eran todas castelanismos⁷⁹¹, e un 0 cando no punto non constaban respostas de tipo castelán. Nos casos nos que existían varias respostas de tipo castelán e galego, dividimos 1 entre o número de respostas e o resultado multiplicámolo polo número de respostas de tipo castelán. Así, por exemplo, nos puntos que presentaban dúas respostas de tipo galego e unha de tipo castelán, a cuantificación foi de 0,33. Na cartografía dos resultados, tomamos como base o mapa de polígonos usado polo ILG nos seus estudos

---

⁷⁸⁷ A rede do ALG conta con 167 puntos e inclúe as comarcas galegofalantes de Asturias, León e Zamora, ademais dun punto (Le5, Pombriego, concello de Benuza) dentro do dominio asturleonés (García e Santamarina, 1995: 11).

⁷⁸⁸ As entrevistas de recollida de datos para o ALG foron feitas entre 1974 e 1977 (García e Santamarina, 1995: 10).

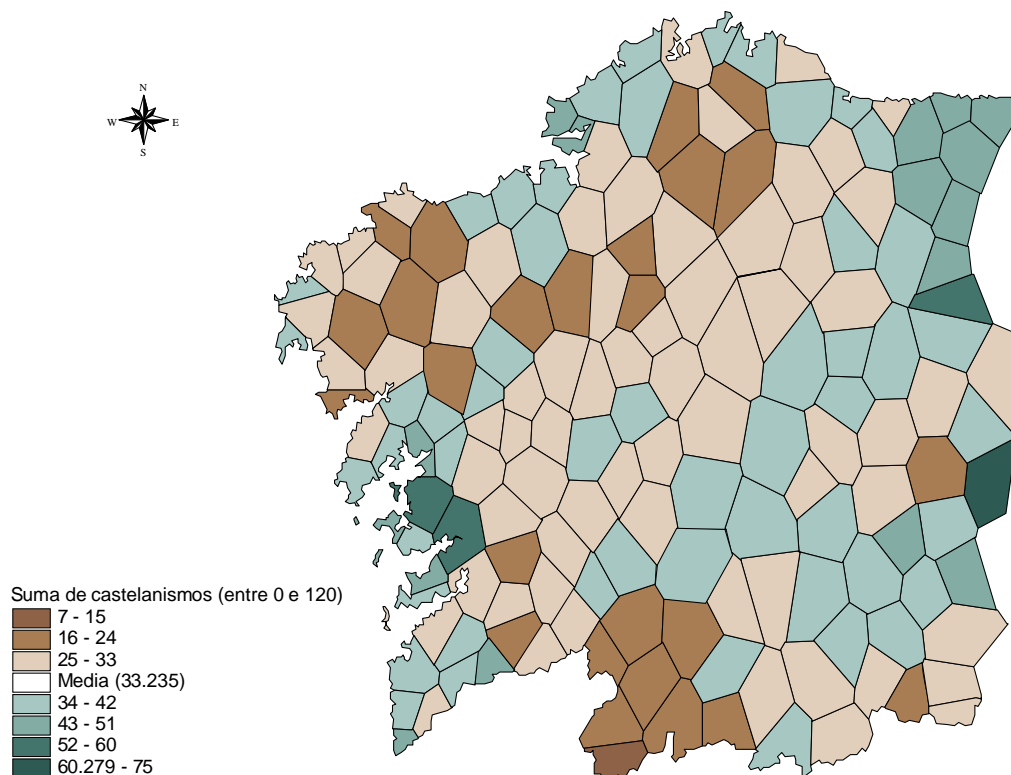
⁷⁸⁹ Trátase en concreto dos mapas 2, 9, 16, 18, 20, 23, 30, 31, 32, 33, 40, 42, 56, 57, 58, 64, 65, 67, 69, 72, 74, 76, 84, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 101, 102, 105, 113, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 142, 143, 148, 149, 152, 153, 155, 161, 162, 163, 166, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 186, 189, 191, 192, 194, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 208, 210, 214, 223, 224, 225, 233, 246, 247, 263, 287, 341, 365, 372, 385, 516 (García e Santamarina, 1990, 1995, 1999, 2003).

⁷⁹⁰ Nun estudo máis detallado, pensamos que cumpriría constatar se existen diferenzas entre os tipos de castelanismos con respecto á súa distribución xeográfica. Con todo, o noso obxectivo aquí era só o de ofrecer unha perspectiva xeral da distinta incidencia territorial que o castelán ten nas variedades lingüísticas galegas

⁷⁹¹ En varios casos observamos máis de un castelanismo nas respostas. Trátase dos mapas 9, 31, 67, 88, 92, 155, 163, 166, 168, 170, 173, 177, 184, e 192.

xeolingüísticos sobre os datos do ALGa, especialmente nos dialectométricos (Álvarez Blanco, Dubert e Sousa, 2006b: 465-466).

MAPA 96. GRAO DE CASTELANISMOS NOS PUNTOS DO ALG. PUNTUACIÓN TOTAL

Elaboración propia a partir dos datos publicados no ALG (García e Santamarina, 1990, 1995, 1999, 2003).

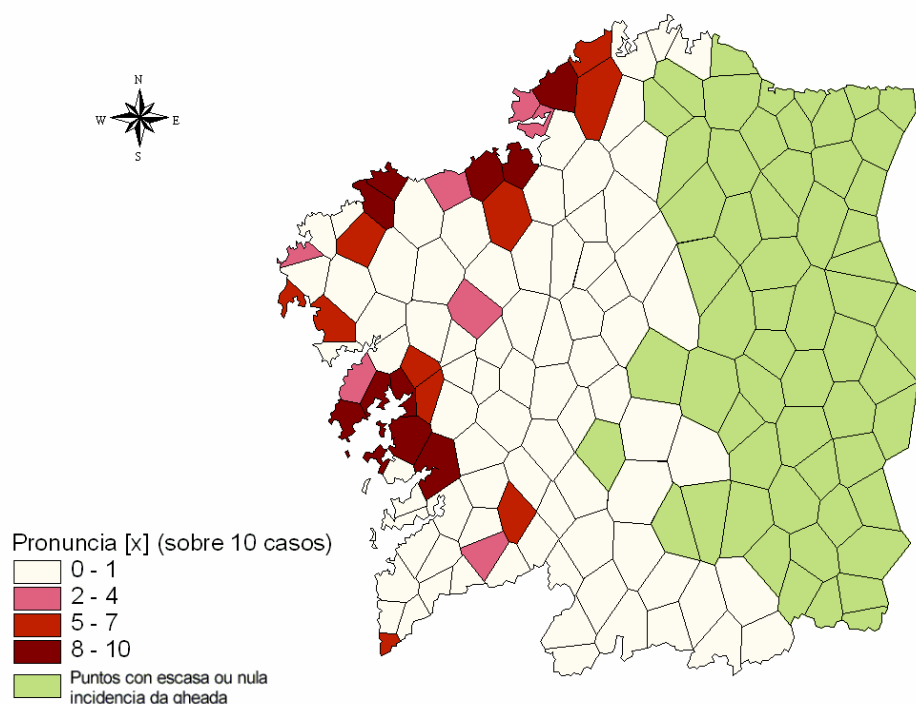
A cartografía que obtivemos, expresada na suma total da puntuación en cada punto do ALGa e nas puntuacións medias de cada un deles, evidencia que as zonas máis urbanizadas, onde máis se tendeu a concentrar a poboación castelanfalante, presentan un maior grao de castelanización das súas variedades galegas tradicionais⁷⁹². Así, os puntos situados no Golfo Ártabro (especialmente os da ría de Ferrol⁷⁹³) e das Rías Baixas (sobre todo Pontevedra e parte do Salnés) presentan as puntuacións e medias máis altas e, por tanto, diferentes tonalidades de verde. Tamén destaca, no corredor atlántico, a castelanización de Compostela e parte da súa periferia, así como a de numerosos puntos do Baixo Miño. Esta forte coincidencia, xa nos anos 1970, entre a

⁷⁹² Consideramos que o grao de castelanización dun punto é alto cando a súa puntuación total ou a súa media de puntuacións supera as medias do conxunto de puntos do ALGa. Pola contra, consideramos que o grao de castelanización é baixo se os resultados obtidos nese punto son inferiores á media do conxunto.

⁷⁹³ Lembremos que Ferrol foi até ben pouco o núcleo urbano máis castelanizado de Galiza e que probablemente constituíu un dos primeiros focos de castelanización neste territorio.

concentración de castelanfalantes das áreas urbanizadas do corredor atlántico e a alta castelanización das súas variedades galegas tradicionais, lévanos a pensar que aquí a difusión dos castelanismos tamén segue un modelo xerárquico. A difusión por xerarquización tamén podería explicar o alto grao de castelanización nas respostas de puntos próximos ás cidades de Lugo e Ourense, ao igual que o de varios puntos da Mariña Lucense (Viveiro, Foz).

MAPA 97. CASOS DE REALIZACIÓN [x] DO FONEMA NOS PUNTOS DO ALGA

Elaboración propia a partir dos datos publicados no ALG (García e Santamarina, 1990, 1995, 1999, 2003).

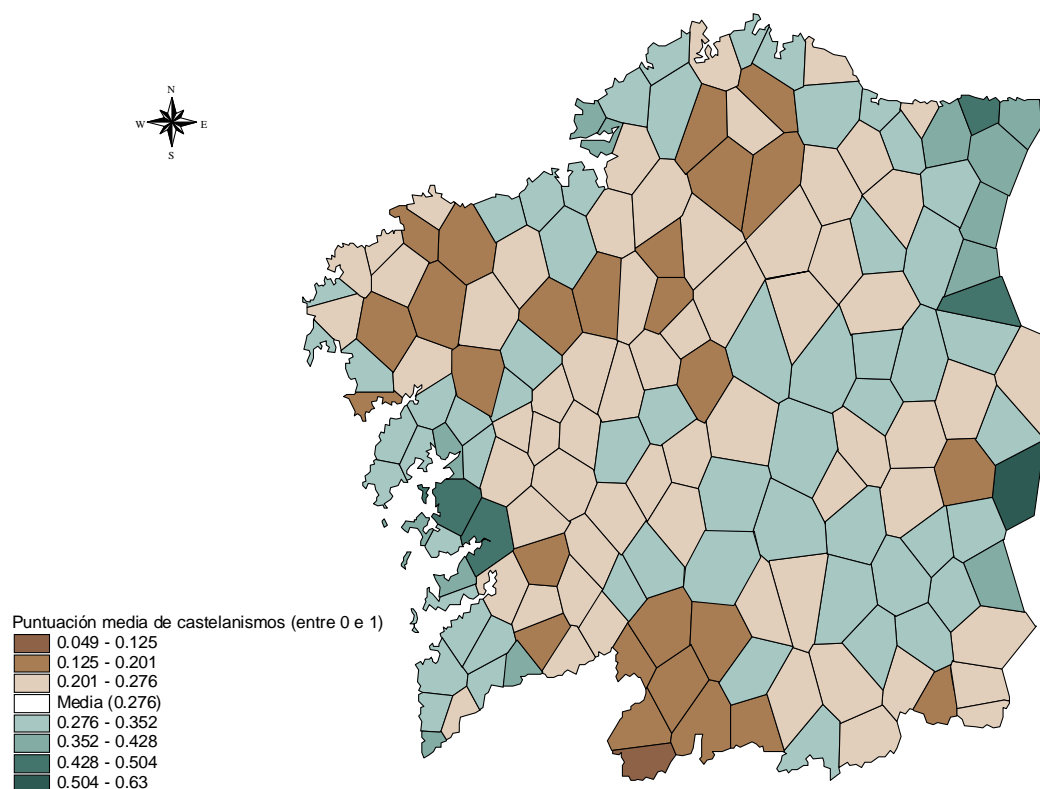
Un bo exemplo da difusión xeográfica dun castelanismo seguindo o modelo xerárquico témolo na realización en [x] do fenómenos da gheada, considerada como un castelanismo fonético por varios autores (Fernández Rei, 1990: 163-189). A partir de 10 mapas⁷⁹⁴, cuantificamos do mesmo xeito que un castelanismo os puntos que presentaban a pronuncia [x]⁷⁹⁵. A cartografía obtida a partir da suma do total de puntuacións mostra que, a mediados dos anos 1970 e dentro da área gheadófona —que, lembremos, ocupa toda a metade occidental de Galiza (ver mapa 97)—, a pronuncia [x]

⁷⁹⁴ En concreto, os mapas 88, 168, 169, 176, 177, 178, 184, 189, 192

⁷⁹⁵ A este respecto, seguimos a opinión de especialistas como Fernández Rei: “O castelán interfere o galego ó pasar dunha pronuncia faringal (ou laringal) de *amigho* a unha pronuncia velar en *amijo*; de igual xeito que o galego pode interferi-lo castelán cando un falante cando un falante con gheada aspirada di hoxe *mugher*, *viegho* ó falar en castelán, ou ó utilizar castelanismos como *colegghio*, *gheografia* sen adaptalos á fonética galega (*colexio*, *xeografia*)” (Fernández Rei, 1990: 186-187).

xa se daba sobre todo nos puntos máis urbanizados ou máis próximos ás principais cidades, a excepción de Vigo e a súa área metropolitana, e que esta se estaba a estender xa polas vilas da área fisterrá e algúns puntos do sur de Pontevedra, como A Guarda.

MAPA 98. GRAO DE CASTELANISMOS NOS PUNTOS DO ALG. PUNTUACIÓN MEDIA

Elaboración propia a partir dos datos publicados no ALG (García e Santamarina, 1990, 1995, 1999, 2003).

A nosa análise de castelanismos nos mapas ALGa tamén mostra que todos os puntos situados nas comarcas galegofalantes de Asturias e parte dos de León presentan tamén un alto grao de castelanización das súas variedades. Deixando de lado o caso particular do punto Le5⁷⁹⁶, pensamos que isto se debe á súa situación de veciñanza co dominio lingüístico asturleonés, en xeral moito máis castelanizado que o galego-portugués e tipoloxicamente máis próximo ao castelán. Por tanto, a difusión dos castelanismos nestas comarcas seguiría sobre todo un modelo endémico ou de veciñanza. A castelanización significativa que presentan puntos dos Ancares, da penachira lucense, así como as dos vales do Miño e o Sil, poderían estar en relación con esta difusión endémica de castelanismos en dirección leste-oeste. Así, esta vía de penetración dos castelanismos en Galiza seguiría as principais estradas e os cursos

fluviais. Desde Asturias, parece abrirse unha vía de penetración de castelanismos a través dos Ancares, pola penechaira lucense, até Lugo e o val do Miño. Por outro lado, tamén se advirte outra vía que parte do Bierzo, pasa a Valdeorras e continúa polo val do Sil. Ambas as vías de difusión endémica parecen confluír na bisbarra de Ourense para continuar até O Ribeiro. Finalmente, a cartografía tamén mostra cómo son os puntos das serras interiores que conforman a dorsal meridiana, a penechaira coruñesa e comarcas tradicionalmente periféricas en Galiza como a Costa da Morte ou a Baixa Limia as que presentan un menor grao de castelanismos nas súas respostas. Precisamente, estas comarcas tamén se caracterizan en xeral por presentaren unha porcentaxe baixa de poboación castelanfalante, tanto monolingüe como bilingüe.

Por tanto, no que se refire á difusión de formas lingüísticas, neste caso os castelanismos, Galiza presenta de novo os dous modelos clásicos, o xerárquico e o endémico. No caso deste último, cremos advertir dúas vías de entrada de castelanismos polo leste, unha lucense e outra ourensá, desde as comarcas galegofalantes de Asturias e León. Por outro lado, vemos que o aumento de poboación castelanfalante nun lugar implica unha maior presión lingüística sobre os galegofalantes, o que tende a producir entre estes non só un uso máis frecuente de variedades de tipo castelán, senón tamén unha maior entrada de castelanismos nas súas prácticas lingüísticas en galego. Así, a importante castelanización das variedades galegas que observamos nas comarcas urbanas constitúe a mellor proba disto

CAPÍTULO 13. LINGUA E TERRITORIO NA PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA: UNHA VISIÓN DE CONXUNTO

Tras facermos un repaso á relación entre lingua e territorio nos diferentes dominios lingüísticos da periferia románica atlántica, tentaremos ofrecer neste capítulo unha visión de conxunto na escala suprarrexional. Para isto, atenderemos ás mesmas cuestións que fomos tratando nos capítulos anteriores para cada dominio lingüístico: status na xerarquía xeolingüística, límites lingüísticos e segmentación interna, papel como elemento nos discursos territoriais, distribución xeográfica dos falantes e dinámicas de difusión territorial das innovacións lingüísticas. Nesta visión de conxunto, pensamos que resulta útil compararmos en primeiro lugar a situación xeral na que se encontran as diferentes variedades minorizadas da Romania atlántica. No que aquí definimos como *xeolingüística territorial*, a situación xeral das linguas nos seus territorios acostuma analizarse en termos de *vitalidade (etno)lingüística*. Por tanto, no primeiro apartado centrarémonos en comparar a vitalidade que presentan as diferentes variedades minorizadas da Romania atlántica nos diferentes territorios onde se falan.

13.1. Vitalidade lingüística da periferia románica atlántica

Como xa apuntamos, determinar o grao de vitalidade dunha lingua constitúe un dos principais obxectivos da xeolingüística. En xeral, o concepto de vitalidade introduciuse nos estudos sociais nos anos 1970 e axiña se converteu nun dos aspectos centrais no traballo de especialistas como C.H. Williams, R. Breton e G.D. McConnell. En xeolingüística véñse traballando basicamente sobre a dimensión colectiva da vitalidade, definida como *vitalidade etnolingüística*. Tomando referencia de partida a Howard Giles (1977: 308), poderíamos definir a vitalidade etnolingüística dunha comunidade como o conxunto de factores que a torna capaz de actuar como grupo lingüisticamente activo e diferente en contextos intergrupais⁸⁷⁸. Esta pode ser estudada desde un punto de vista estático, como o conxunto de factores que a definen nun lugar e momento concretos, ou na súa vertente dinámica, isto é como un proceso de transformación na práctica dunha variedade nun lugar a través do tempo. Os diferentes especialistas na materia teñen identificado diversos factores definitorios da vitalidade etnolingüística dunha comunidade que, en xeral, están relacionados con aspectos demográficos, sociais, político-xurídicos, culturais e económicos. Así e todo, non existe

---

⁸⁷⁸ Esta definición de “vitalidade etnolingüística” é que se acostuma tomar como referencia; porén, recibiu diferentes críticas e foi ampliada ou matizada por varios especialistas (recalde, 1997: 8-10).

unha teoría e metodoloxía comúns que sexan asumidas pola maioría de especialistas na hora de determinaren o grao de vitalidade etnolingüística dunha comunidade (OCOL-CLO, 2006: 19-45; Recalde, 1997: 1-10).

No que se refire aos estudos realizados a nivel europeo, en 1996 a Comisión Europea publicou o *Euromosaic*, un estudo sobre a vitalidade das linguas minorizadas da Unión Europea. Neste traballo, analízase a vitalidade en termos de *producción* e *reproducción* lingüísticas de 48 comunidades lingüísticas. Destas 48, só cinco falan variedades minorizadas que se sitúan na Romanía atlántica. Así, de maior a menor grao de vitalidade, aparecen no estudo o galego de Galiza, o occitano gascón do Val de Arán, o occitano en Francia, o mirandés (asturleonés de Portugal) e o portugués de Olivenza (Badajoz) (Commission Européenne, 1996). Por tanto, a gran maioría de variedades lingüísticas da periferia románica atlántica fican fóra deste estudo.

Sendo o Euromosaic insuficiente para ofrecer unha visión de conxunto da vitalidade lingüística das variedades minorizadas da Romanía atlántica, optamos por realizar unha avaliación propia partindo da metodoloxía empregada pola UNESCO no seu informe *Language Vitality and Endangerment* (UNESCO, 2003) e dos datos compilados para a nosa análise dos diferentes dominios lingüísticos. A metodoloxía avaliativa proposta neste informe inclúe seis factores considerados “principais”, ademais doutros dous relacionados coas actitudes e políticas lingüísticas e un último sobre a tipoloxía e calidade da documentación (textos e material audiovisual) producida na lingua en cuestión. Excepto para o factor 2, relativo ao número absoluto de falantes, propónse unha puntuación (“P” na táboa 23) de 0 a 5 segundo o grao de vitalidade en cada caso. Aínda que no propio informe se advirte de que a cuantificación da vitalidade dunha comunidade lingüística resulta difícil e mesmo inadecuada⁸⁷⁹, aplicamos a grella de avaliación proposta para cada territorio da Periferia Románica Atlántica achando a media sobre a puntuación total obtida. O feito de non termos datos suficientes sobre o número absoluto de falantes de moitas das variedades minorizadas da Romanía

---

⁸⁷⁹ No informe precísase o seguinte: “The vitality of languages varies widely depending on the different situations of speech communities. The needs for documentation also differ under varying conditions. Languages cannot be assessed simply by adding the numbers above; we therefore discourage the use of simple addition. Instead, the language vitality factors given above may be examined according to the purpose of the assessment” (UNESCO, 2003: 17). Porén, no texto manéxase o concepto de “índice de vitalidade”, expresado en táboas nas que se mostran as diferentes puntuacións dunha lingua para cada factor.

atlántica, especialmente das do dominio de oíl⁸⁸⁰, levounos a non considerar o factor 2 e a aplicar só os oito restantes. No final, deste capítulo, en anexo, pódese consultar a grella avaliativa que aplicamos finalmente.

As medias obtidas mostran unha característica común que tomamos como criterio definitorio da periferia románica atlántica: todas as variedades lingüísticas que a compoñen coñecen un retroceso nos seus territorios⁸⁸¹. Por outro lado, tamén observamos que a ameaza de extinción lingüística é diferente en cada un deles. Isto débese a que cada territorio presenta unhas dinámicas sociais, económicas e políticas diferentes e a que estas inciden de xeito desigual sobre as variedades lingüísticas minorizadas. Así, son as da Península Ibérica as que presentan un maior grao de vitalidade, en especial as variedades habitualmente asociadas á “lingua galega”. A excepción do asturleonés falado en Castela e León e Cantabria, todas as variedades minorizadas hispánicas situadas na Romanía atlántica obteñen na nosa avaliación unha media superior a 3. Por outro lado, as variedades que se sitúan en Francia, en especial as de oíl, presentan un baixo grao de vitalidade e en ningún caso superan o 3. Cómpre aquí subliñarmos o caso das variedades oilitanas das Illas Anglonormandas⁸⁸², que, dentro dos territorios de oíl, son as que presentan maior vitalidade colocándoo, canto á media da nosa análise, nunha posición xeral similar á que mostra o occitano gascón nas rexións de Aquitania e Midi-Pyrénées. Finalmente, a variedade máis ameazada sería o poitevino-santonxés falado en Aquitania, nas *Gavacheries* do departamento de Gironde.

---

⁸⁸⁰ Con respecto ás fontes existentes sobre a práctica das linguas rexionais en Francia, F. Manzano afirma o seguinte: “De longue date, sur le terrain des langues régionales, la dissimulation (dire qu’on ne sait pas, ou plus parler), le transfert (ici on ne le parle plus, mais là-bas oui) et différentes attitudes de ce genre brouillent en permanence les cartes, et c’est bien là une stratégie normale des (locuteurs des) langues régionales, formés de longue date à cette guérilla introspective avec le français et sa propre mythologie de la perfection. [...] dans ce genre d’enquête on se base souvent sur les déclarations des sondés sans vérifier les aptitudes réelles des locuteurs sondés. Les résultats de telles enquêtes sont donc à prendre avec circonspection et ne peuvent donc, au mieux, livrer que des indices ou des tendances” (Manzano, 2005: 139). Varios especialistas teñen analizado as carencias e dificultades das sondaxes sobre as prácticas lingüísticas rexionais en Francia (Éloy, 1998).

⁸⁸¹ Mesmo o galego en Galiza, que obtén a media máis elevada na nosa análise e constitúe a lingua rexional mellor recoñecida e máis protexida da Romanía atlántica, fica perto do 4 debido sobre todo á progresiva castelanización lingüística da poboación galega. Isto reflíctese sobre todo nunhas puntuacións inferiores a 5 nos factores relacionados coa situación demolingüística (F1 e F2). Por outro lado, tamén detectamos certas carencias nos factores asociados ás actitudes e políticas lingüísticas (F6 e F7) e aos usos nos medios de comunicación (F4).

⁸⁸² Tivemos aquí en conta sobre todo os datos da illa de Jersey. Porén, como xa vimos, a vitalidade do normando insular en Guernsey é significativamente menor.

TÁBOA 23. VITALIDADE LINGÜÍSTICA DAS VARIEDADES MINORIZADAS DA ROMANIA ATLÁNTICA.
PUNTUACIÓN POR FACTORES

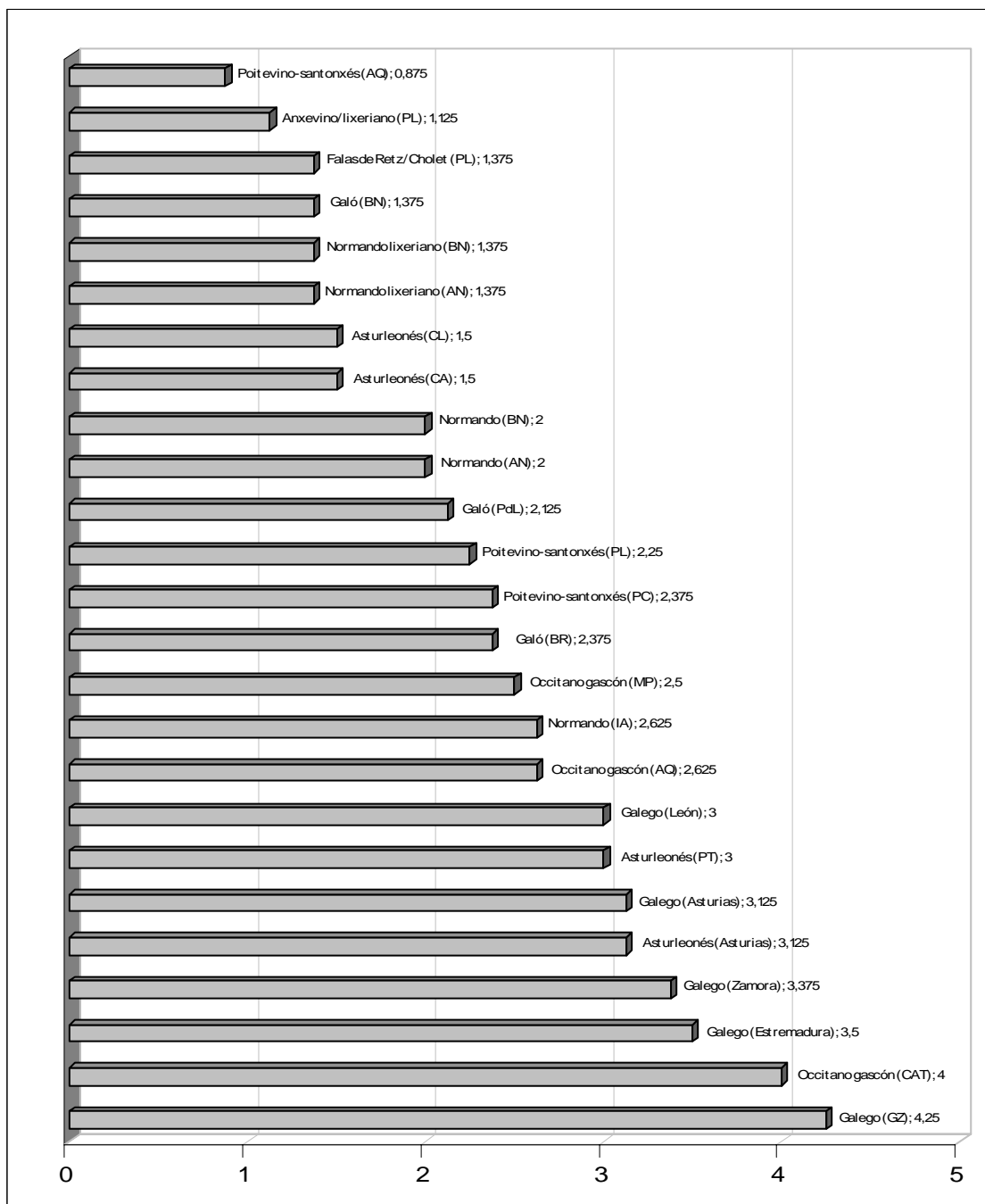
TIPOLOXÍA	TERRITORIO	FACTORES								MEDIA
		F1	F2	F3	F4	F5	F 6	F7	F 8	
Galego	Galiza	4	3	5	4	5	4	4	5	4,25
Occitano gascón	Cataluña	4	3	5	2	5	5	4	4	4
Galego	Estremadura	4	4	4	2	4	4	4	3	3,5
Galego	Zamora	3	4	3	2	4	4	4	3	3,375
Asturleonés	Asturias	3	2	3	2	4	4	3	4	3,125
Galego	Asturias	3	3	3	2	4	4	3	3	3,125
Asturleonés	Portugal	3	2	3	2	4	4	3	3	3
Galego	León	3	2	3	2	4	4	3	3	3
Occitano gascón	Aquitania	2	2	2	2	4	3	3	3	2,625
Normando	Illas Anglonormandas	2	2	2	2	4	4	2	3	2,625
Occitano gascón	Midi-Pyrénées	2	2	2	2	4	3	2	3	2,5
Galó	Bretaña	2	1	2	2	4	3	2	3	2,375
Poitevino-santonxés	Poitou-Charentes	2	1	2	2	4	3	2	3	2,375
Poitevino-santonxés	Países do Loira	2	1	2	2	4	3	1	3	2,25
Galó	Países do Loira	2	1	1	2	4	3	1	3	2,125
Normando	Alta Normandia	2	1	1	1	4	3	1	3	2
Normando	Baixa Normandia	2	1	1	1	4	3	1	3	2
Asturleonés	Cantabria	1	1	2	1	1	3	1	2	1,5
Asturleonés	Castela e León	1	1	1	1	1	3	2	2	1,5
Normando lixeriano	Alta Normandia	2	1	1	1	1	3	1	1	1,375
Normando lixeriano	Baixa Normandia	2	1	1	1	1	3	1	1	1,375
Galó	Baixa Normandia	2	1	1	1	1	3	1	1	1,375
Falas de Retz e Cholet	Países do Loira	2	1	1	1	1	3	1	1	1,375
Anxevino/lixeriano	Países do Loira	1	1	1	0	1	3	1	1	1,125
Poitevino-santonxés	Aquitania	1	1	0	0	1	3	0	1	0,875

Elaboración propia a partir da grella de análise proposta pola UNESCO (2003: 7-16)

As representacións gráfica e cartográfica das medias obtidas mostra de xeito máis claro as disparidades territoriais en termos de vitalidade lingüística das variedades minorizadas da Romania atlántica. En xeral, vemos que na Galorromania atlántica as diferenzas interrexionais son menos acusadas e, en xeral, as diferentes variedades lingüísticas consideradas presentan un importante grao de ameaza de extinción, cunhas medias que acostuman oscilar entre 3 e 2. Dentro deste intervalo, vemos que as variedades de oíl, onde son recoñecidas como linguas rexionais, teñen unhas medias de vitalidade máis baixas (non chegan ao 2,5) que as do dominio gascón. Por debaixo destas medias (menos de 2) sitúanse variedades que non fan parte dos discursos identitarios das rexións francesas (falas britolixerianas de Normandía e dos Países do Loira, poitevino-santonxés de Aquitania). Estas variedades, ademais de presentaren os problemas de forte estigmatización social e ruptura da transmisión xeracional, comúns a todas as variedades minorizadas francesas, non están recoñecidas como linguas rexionais nos territorios onde se falan nin se inclúen dentro dos dominios lingüísticos de

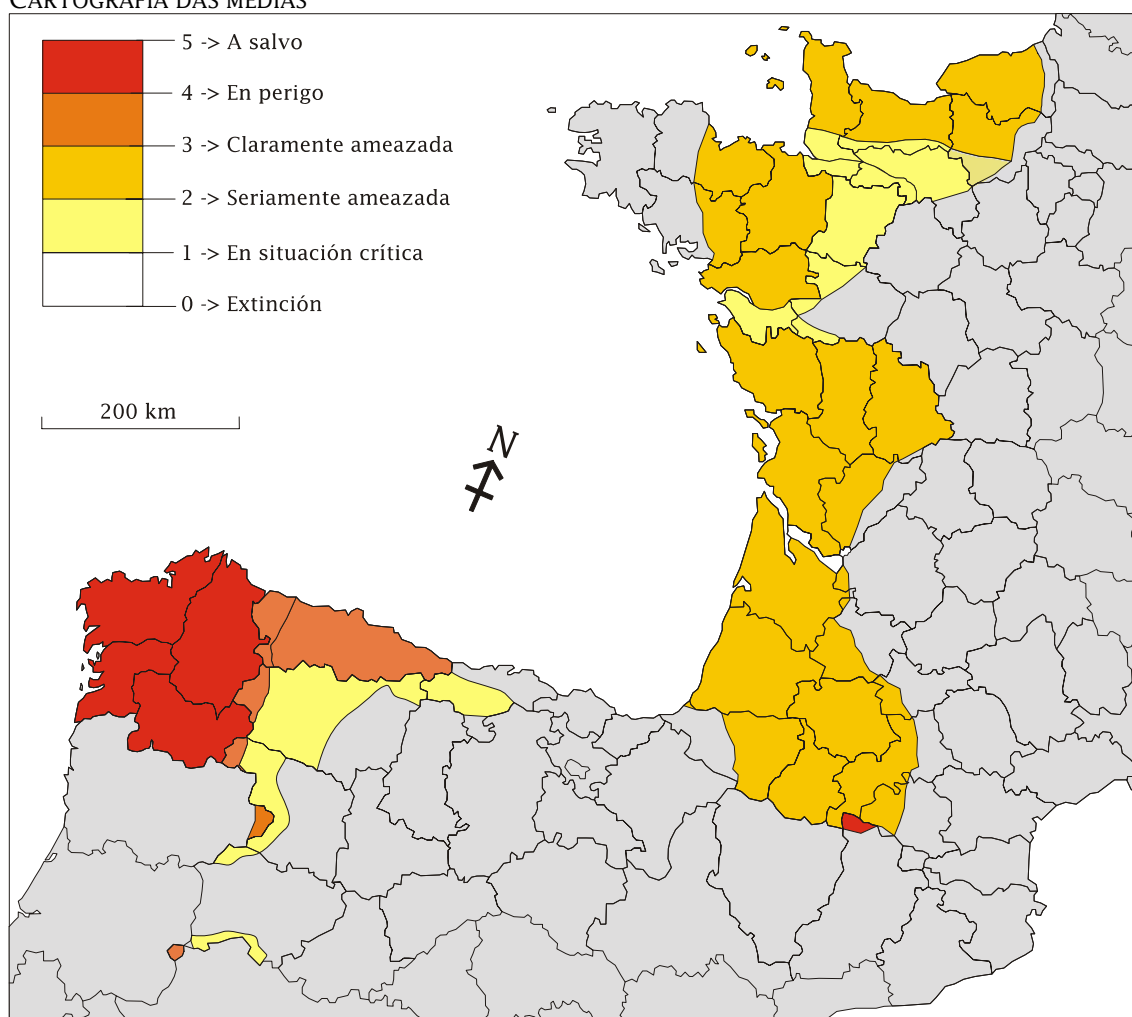
linguas rexionais veciñas. Así, estas variedades non constitúen un elemento de significado dentro dos discursos identitarios territoriais, ao menos a escala rexional, o que se traduce nunha ausencia total de protección e promoción tanto por parte de asociacións como das administracións rexionais. Isto, alén doutros factores, explica que se encontren nunha situación crítica en termos de vitalidade e conservación, cunhas medias inferiores a 2.

GRÁFICO 24. VITALIDADE LINGÜÍSTICA DAS VARIEDADES MINORIZADAS DA ROMANIA ATLÁNTICA.
MEDIAS DAS PUNTUACIÓNS POR FACTORES

Elaboración propia a partir da grella de análise proposta pola UNESCO (2003: 7-16)

MAPA 99. VITALIDADE LINGÜÍSTICA DAS VARIEDADES MINORIZADAS DA ROMANIA ATLÁNTICA.
CARTOGRAFÍA DAS MEDIAS

Elaboración propia a partir da grella de análise proposta pola UNESCO (2003: 7-16)

Na Iberorromania atlántica as disparidades interrexionais parecen máis fortes e, ao noso ver, tamén están ligadas ao papel que xoga cada variedade lingüística minorizada nos discursos identitarios rexionais. Isto fai con que o amplo grao de protección e promoción do galego en Galiza (media superior a 4) contraste co de variedades afíns en Asturias, León, Zamora e Cáceres (medias entre 3,5 e 3), e aínda máis co do asturleonés en Asturias, Cantabria ou Castela e León. Pola mesma razón, o feito de que a “lingua asturiana” e a “lingua mirandesa” sexan un elemento de significado cada vez máis importante nos discursos da identidade territorial asturiana e trasmontana implica unha maior protección e promoción do asturleonés no Principado de Asturias (3,125) e en Miranda do Douro (3), fronte á grave situación de desprotección das variedades tipoloxicamente afíns en León, Zamora, Salamanca e Cantabria (1,5).

Parece, por tanto, que os desequilibrios territoriais en termos de vitalidade lingüística se manifestan a diferentes niveis de escala. Na rexional, vemos que as disparidades interterritoriais dentro dos diferentes estados teñen a ver non só co número absoluto e relativo de falantes senón sobre todo co papel que estas variedades xogan como elementos de significado nos diferentes territorios onde se falan, especialmente nos discursos de identidade rexional. Na escala territorial inferior, no interior das rexións, tamén aparecen disparidades evidentes entre comarcas máis e menos conservacionistas con respecto ao uso das variedades lingüísticas rexionais. Nos anteriores capítulos, tivemos a oportunidade de ver isto nos diferentes territorios da periferia románica atlántica, e de xeito algo máis detallado en Galiza, onde relacionamos o conservacionismo lingüístico cunha serie de factores de orde demográfica e económica. Mesmo á escala estatal, tamén vimos na nosa avaliación cómo aparecen claramente disparidades de conxunto entre as variedades lingüísticas minorizadas francesas e españolas, gozando as segundas en xeral dunha maior vitalidade que as primeiras.

Na nosa opinión, as disparidades na escala rexional e estatal débense en boa medida a que os procesos de integración das rexións atlánticas, tradicionalmente centradas nas actividades agrícolas e pesqueiras, nos estados-nación e nas súas “economías nacionais” foron ben diferentes en Francia e en España⁸⁸³. Na creación e consolidación dos estados-nación europeos, a conformación dun mercado nacional e a integración política dos seus diferentes territorios rexionais constituíron obxectivos esenciais (Williams, 1991: 4-9). Como se sabe, este proceso iniciouse antes en Francia, entre os séculos XVI e XVIII, e foi máis serodio en España, a partir do século XVIII. Os resultados e os camiños foron tamén diferentes nos dous estados: o modelo territorial Francés, fortemente centralista, tentouse aplicar en España por diferentes réximes políticos pero sen triunfar definitivamente. Así, a influencia do estado sobre os lugares, especialmente no das relacións e o significado, deuse antes e é moito maior en Francia

---

⁸⁸³ Especialistas como Daniel Nettle e Suzanne Romaine subliñan o papel que xoga no retroceso das linguas minorizadas a integración nas economías dos estados-nación das comunidades periféricas: “As time goes by, one may detect increasing involvement in the cash system, and increasing use of the national language, which seems to be a simple choice. However, the national government’s insistence on taxes paid in cash will force the minority workers to sell some goods or labor for money. But every good sold for money is one removed from the traditional system of barter, so households may need to start importing food to make up the difference. To secure imported food one needs money, which means selling more into the cash economy, which means less time and produce left for household production. This is a self-fueling cycle whose most likely outcome is integration of the minority into the national economy” (Nettle e Romaine, 2000: 93).

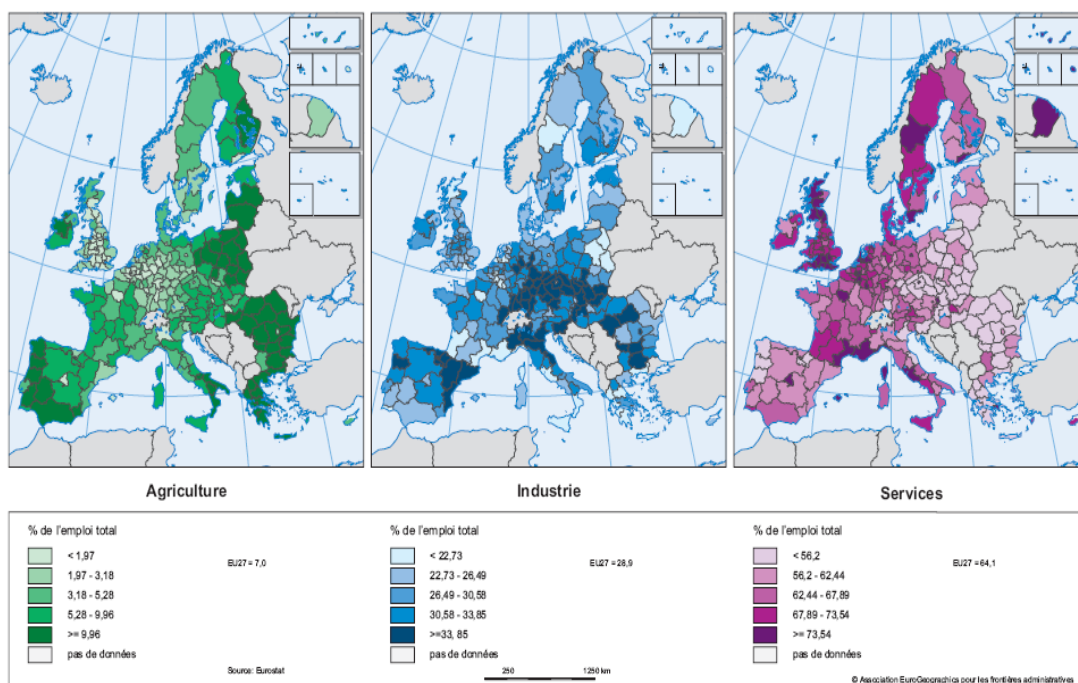
do que en España. Nestes contextos diferentes, a difusión da lingua estatal dominante encontrou moitas menos dificultades en Francia. Aínda na actualidade, as diferenzas entre os modelos político-territoriais francés e español teñen consecuencias sobre o significado (status, actitudes lingüísticas) das linguas rexionais nos territorios onde se falan. Como ben vimos, na actualidade as rexións francesas manteñen fronte ao estado unha dependencia política moito maior que a que presentan as comunidades autónomas españolas. Isto ten consecuencias nas políticas lingüísticas das rexións atlánticas: en Francia, o estado ten un papel importante no deseño das incipientes políticas lingüísticas rexionais mentres que as comunidades autónomas españolas teñen unha ampla marxe ao respecto. Como resultado, o compoñente identitario que teñen as linguas rexionais nas comunidades autónomas españolas é moito máis forte que o que teñen nas rexións francesas, exceptuando quizais o caso de Bretaña e do Bearn en Aquitania. Ao noso ver, isto fai con que, en xeral, as variedades iberorromances da Romania atlántica, isto é, as variedades recoñecidas como partes ou dialectos dunha lingua rexional, estean mellor protexidas e sexan máis promovidas socialmente que as variedades galorromances. Na nosa avaliación isto tradúcese nunhas puntuacións en xeral máis altas nas variedades iberorromances nos factores relacionados co ámbito do significado (actitudes lingüísticas, políticas lingüísticas e presenza no mundo educativo).

Outro factor importante, e relacionado co anterior, que pode explicar estas diferenzas canto á vitalidade entre as variedades atlánticas iberorromances e galorromances é a evolución dos procesos de urbanización en España e Francia. Como se sabe, os procesos de urbanización moderna iniciáronse coa chamada *Revolución Industrial*, que implicou a pasaxe dun sistema de produción artesanal en lugares dispersos á concentración nas cidades de industrias mecanizadas onde o traballo é máis especializado. Como consecuencia, produciuse unha progresiva concentración de poboación nos núcleos urbanos e o abandono do fogar como lugar de traballo. Isto tivo unhas graves consecuencias para as variedades lingüísticas rexionais, cuxo uso ficada cada vez máis a nunhas áreas rurais que coñecen a partir de entón unhas profundas transformacións (éxodo rural, mecanización, etc.). Este proceso desenvolveuse en Francia a partir dos anos 1820 e en España xa de xeito serodio a finais do século XIX en certas rexións, sobre todo Cataluña e o País Vasco. Porén, en territorios como Galiza a industrialización pouco se desenvolve antes dos anos 1960 e até hai poucas décadas en numerosas comarcas galegas mantíñanse tanto o predominio das actividades do sector

primario como os modos de produción tradicionais. Tras a Segunda Guerra Mundial, os modelos de urbanización en Europa tórnanse cada vez máis difusos e acompañanse dunha progresiva terciarización da actividade laboral.

No caso galego vimos cómo os índices de ocupación nos sectores de actividade, en especial os do primario e o terciario, se correlacionaban cos usos lingüísticos a escala municipal. Así, unha maior taxa de ocupación na pesca e na agricultura viña acompañada en xeral dun maior uso habitual do galego entre a poboación, mentres que un maior grao de terciarización da mesma acostumaba traducirse nun aumento do uso do castelán nas súas prácticas lingüísticas. Sen podermos establecer unha correlación estatística ou rigorosa similar a escala suprarrexional⁸⁸⁴, si podemos apreciar que nas cartografías dos estudos europeos as rexións atlánticas francesas están en xeral máis terciarizadas que as españolas e portuguesas e que isto resulta coincidente co diferente grao de vitalidade que presentan na nosa avaliación as variedades atlánticas galorromances fronte ás iberorromances. Xa no que se refire ao peso do sector primario, as rexións da Periferia románica atlántica presentan uns índices similares, aínda que Galiza, o territorio lingüisticamente máis conservacionista, presenta unha ocupación na agricultura e na pesca significativamente superior ao do resto.

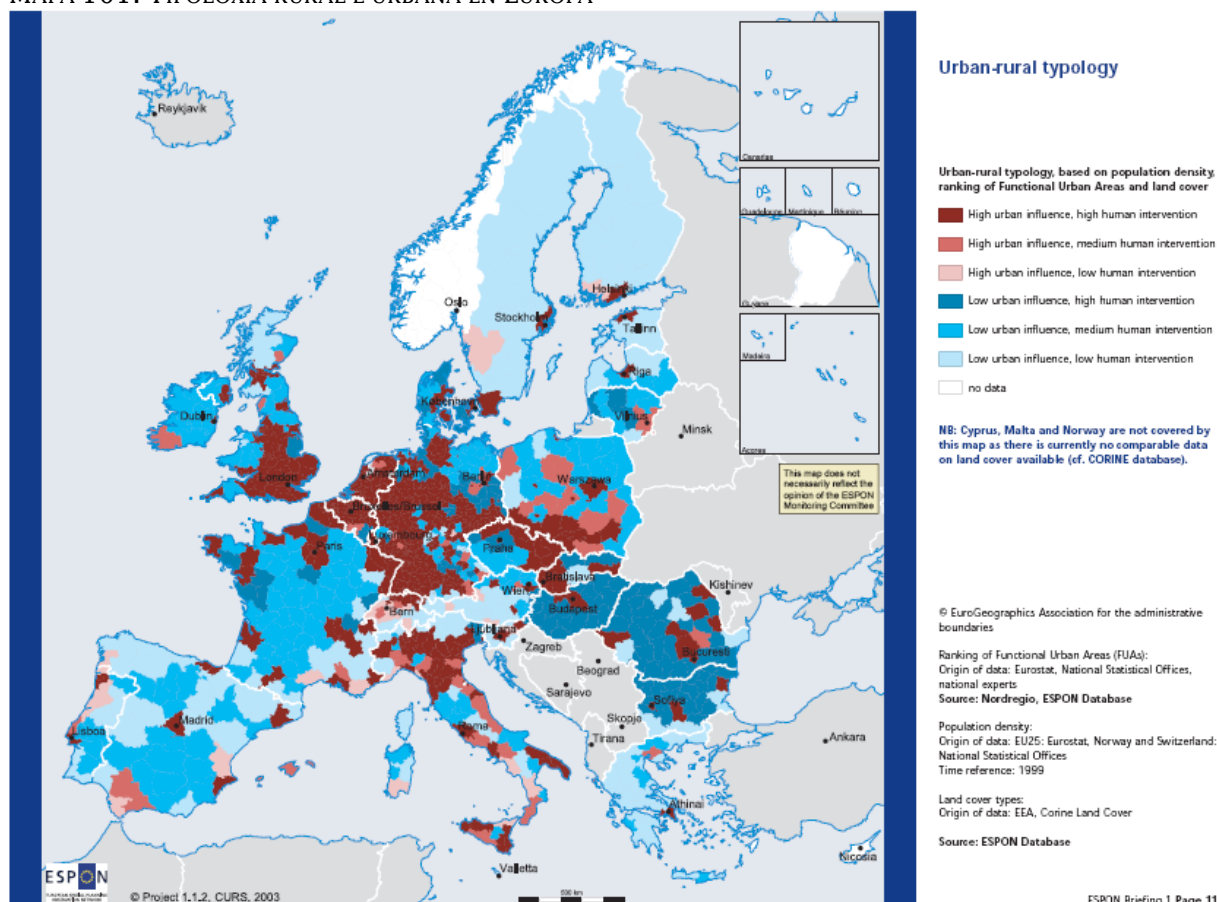
MAPA 100. EMPREGO NAS REXIÓNS EUROPEAS POR SECTORES DE OCUPACIÓN EN 2002

Tirado de Commission Européenne (2004: 73)

⁸⁸⁴ Se é posíbel ter acceso a datos de tipo económico e demográfico referente ás rexións (NUTS 2) e ás provinciais (NUTS 3), isto xa non é así para o caso das comarcas como, por exemplo, as *Gavacheries*, a montaña Cántabra ou o Bierzo galegofalante.

MAPA 101. TIPOLOXÍA RURAL E URBANA EN EUROPA

Tirado de ESPON (2004: 11)

No que se refire á actividade no sector primario tamén se observan diferenzas significativas a escala suprarrexional relacionadas co grao de intensificación da actividade agraria. Como se sabe, unha agricultura máis intensiva implica unha maior formación e mecanización para a realización desta actividade e ten como consecuencia un importante aumento da intervención humana nas áreas rurais. Ao compararmos o mapa 101 co 99, e sempre sen podermos establecer correlacións rigorosas, observamos unha coincidencia xeográfica significativa entre o grao de vitalidade das variedades lingüísticas periféricas da Romania atlántica e o nivel de intervención humana nas áreas rurais das rexións onde estas se falan. Así, a maioría de territorios franceses, excepto as Landas e a Bigorra, precisamente en dominio lingüístico gascón, presentan un grao medio ou alto de intervención humana nos espazos rurais, o que se corresponde cunhas medias de vitalidade lingüística inferiores a tres e, por tanto, cunha alta ameaza de extinción das variedades lingüísticas tradicionais. Por outro lado, na maioría de territorios españois, excepto a provincia de Pontevedra⁸⁸⁵, rexístrase un grao baixo de

⁸⁸⁵ Así, o alto grao de influencia urbana nas áreas rurais pontevedresas tradúcese no feito de que esta sexa a provincia galega máis castelanizada (IGE, 2006).

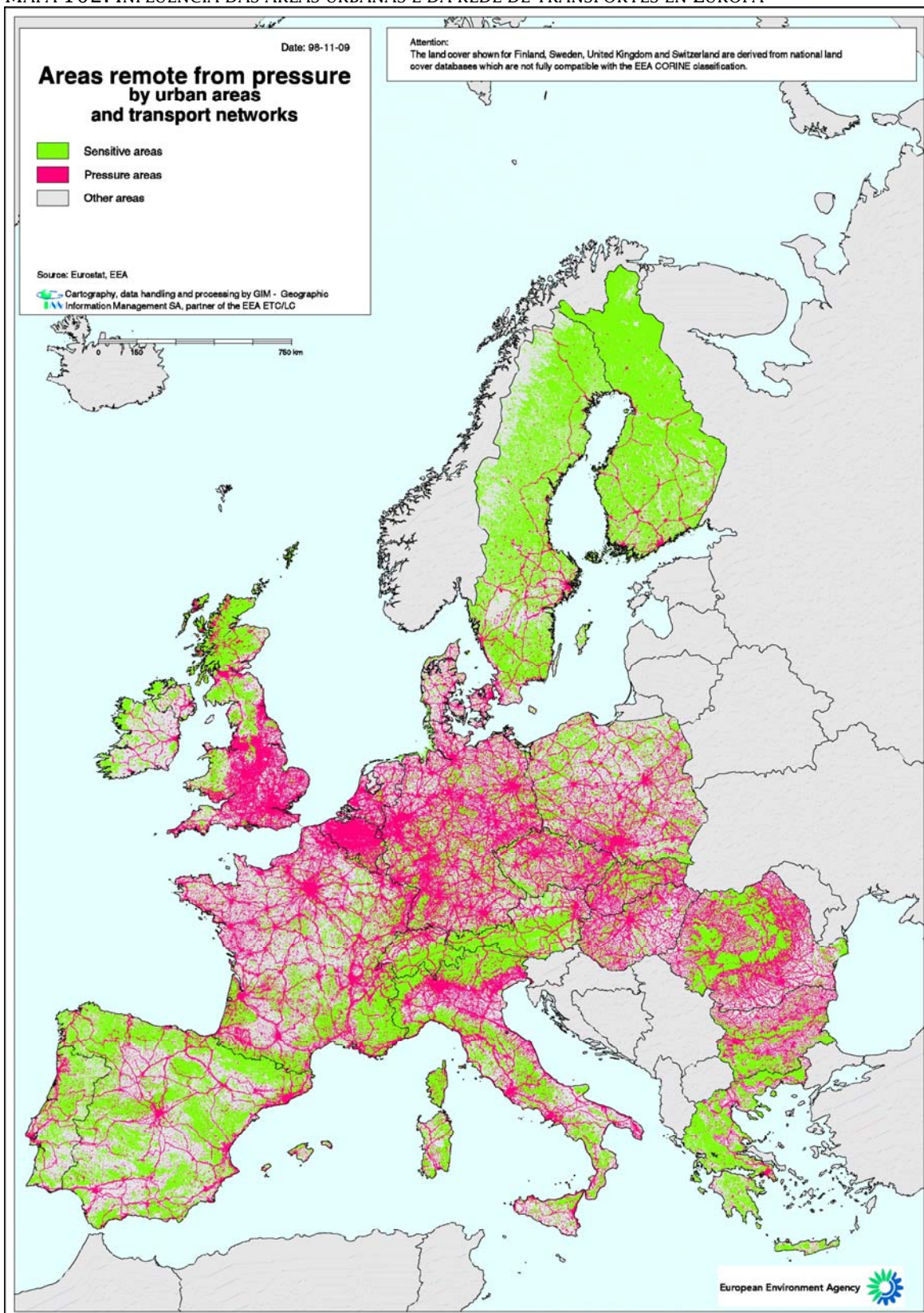
intervención humana nos espazos rurais que parece corresponderse cunha maior vitalidade nestes lugares das variedades lingüísticas tradicionais, as cales obteñen na nosa avaliación medias que en xeral superan o 3. Estas coincidencias xeográficas a escala rexional parecen indicar que a industrialización e a intensificación da actividade agraria nos territorios da Romania atlántica tivo un efecto negativo para o uso das variedades lingüísticas endóxeas ou tradicionais. En xeral, os territorios que máis coñecen estas transformacións do rural é onde menor grao de vitalidade presentan estas variedades. Trátase sobre todo das rexións francesas, onde a transformación dos espazos rurais se inicia xa nos anos 1950 e nas que a influencia dos grandes centros urbanos rexionais (Caen, Rennes, Angers, Poitiers e sobre todo Nantes, Bordeos e Toulouse) se fai sentir con maior intensidade. Nos territorios atlánticos españois esta modernización do rural foi máis serodia e a influencia dos centros urbanos rexionais é menor, o que pareceu propiciar unha menor penetración do castelán nos usos lingüísticos da poboación labrega, especialmente en Galiza, o val do Ellas, a metade occidental de Asturias e do Bierzo, e nas Portelas.

Centrándonos no impacto da urbanización nas áreas rurais, o mapa 102 móstranos que as comarcas rurais atlánticas situadas en Francia, en especial as do dominio de oíl, son as que presentan en xeral unha maior influencia dos núcleos urbanos e da rede de transportes⁸⁸⁶. No dominio do occitano gascón, esta influencia redúcese sobre todo nas comarcas pirenaicas e, finalmente, os territorios románicos atlánticos situados en España mostran unha influencia menor da urbanización nas súas áreas rurais, excepto nas comarcas de tradición lingüística asturleonese da submeseta norte (provincias de León, Zamora e Salamanca). Isto parece confirmar o feito que observamos en varias ocasións a escala infrarrexional. Ao noso ver, resulta máis que evidente que os espazos rurais constitúen os verdadeiros *nichos ecolingüísticos* das variedades minorizadas na Romania atlántica. As transformacións territoriais ocorridas dos diferentes dominios lingüísticos, e vinculadas aos procesos de urbanización, industrialización e terciarización, incidiron de xeito decisivo, aínda que en diferentes graos en función de cada territorio, no retroceso das prácticas lingüísticas tradicionais.

---

⁸⁸⁶ Evidentemente, a escala rexional, especialmente no caso de Poitou-Charentes, vimos que esta influencia urbana non se dá por igual en todas as comarcas rurais.

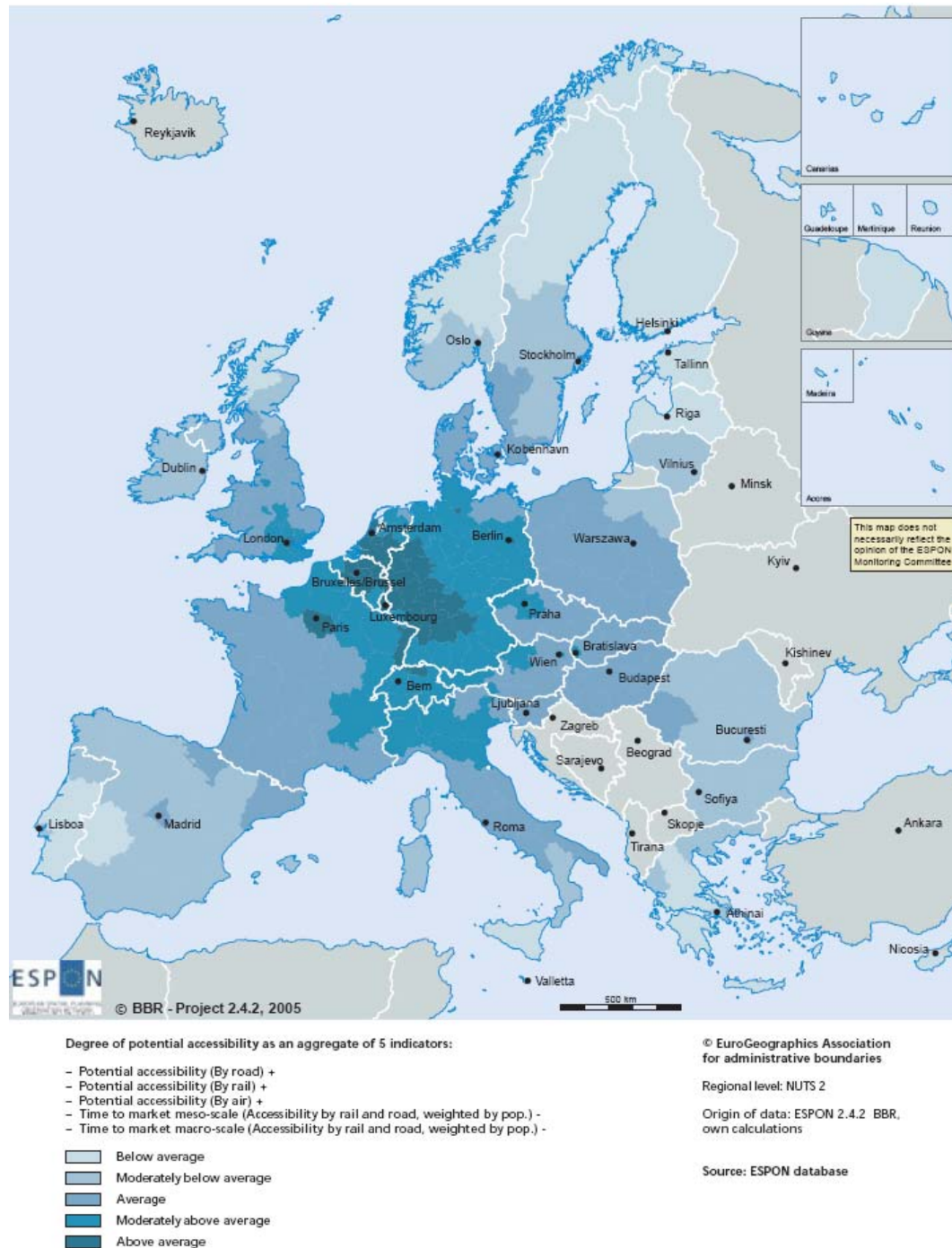
MAPA 102. INFLUENCIA DAS ÁREAS URBANAS E DA REDE DE TRANSPORTES EN EUROPA

Tirado do web da Axencia Europea do Ambiente: <http://dataservice.eionet.eu.int/atlas/viewdata/viewpub.asp?id=97>

MAPA 103. GRAO DE ACCESIBILIDADE POTENCIAL EN EUROPA

Tirado de ESPON (2005: 33)

Entendemos aquí o concepto de nicho ecolingüístico no sentido que lle dan autores como Daniel Nettle e Suzanne Romaine (2000: 48-49) ou Francis Manzano (2005: 151). Segundo estes, ao igual que as especies biolóxicas, as linguas encóntranse adaptadas a certos ecosistemas. Estes ecosistemas —o que na realidade nós chamariamos “lugares” seguindo a R.D. Sack— considéranse os *nichos ecolóxicos* das linguas. Do punto de vista xeográfico, as linguas poden ter un nicho ecolóxico

restrinxido (enclaves lingüísticos) ou amplo (dominios lingüísticos). Ao igual que acontece cos ecosistemas naturais das especies animais ou vexetais, a miúdo as transformacións no nicho ecolóxico dunha lingua teñen consecuencias sobre o seu uso ou mesmo sobre a súa estrutura. Nos casos de transformacións profundas, como o das rexións atlánticas de oíl, as consecuencias no plano lingüístico tradúcense nunha seria ameaza de extinción das variedades endóxeas.

Outra variábel, ligada á da urbanización e a transformación dos espazos rurais e que tamén parece presentar unha coincidencia xeográfica do grao de vitalidade das variedades lingüísticas minorizadas da Romania atlántica, é o da accesibilidade potencial dos territorios onde estas se falan. No mapa 103 podemos ver que o grao de accesibilidade e, por tanto, de perifricidade dos territorios da Romania atlántica é desigual. Este aumenta conforme nos afastamos da rexión central do europolígono e das capitais dos estados, concretamente de París e Madrid. Segundo os resultados da nosa avaliación, o grao de vitalidade das variedades minorizadas da Romania atlántica presenta unha distribución xeográfica similar. Así, os territorios lingüísticos que presentan unhas medias de vitalidade inferiores a 3 sitúanse en rexións cunha accesibilidade potencial media ou alta. Ademais, a maioría destes territorios fan parte de Francia. Os territorios de accesibilidade potencial máis baixa encóntranse na Península Ibérica e obteñen, excepto as comarcas de tradición lingüística asturleonese de Castela e León e Cantabria⁸⁸⁷, unhas medias de vitalidade lingüística máis altas.

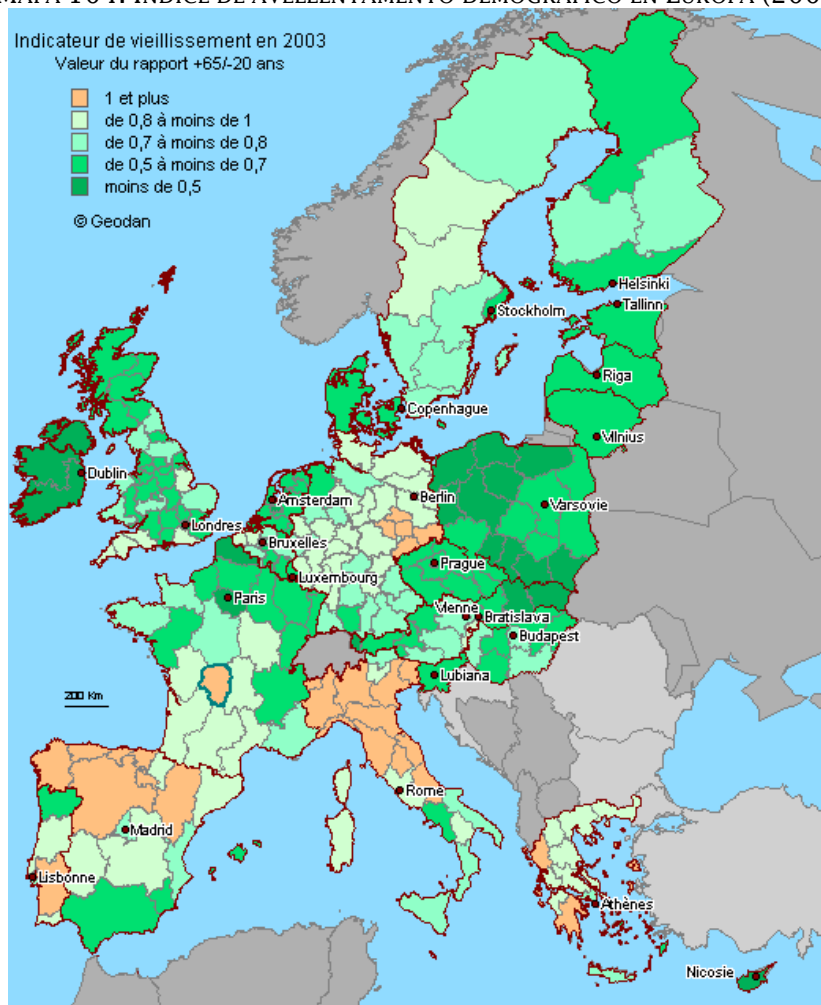
O avellentamento demográfico é outro factor que parece coincidir co da vitalidade lingüística na súa distribución xeográfica pola Romania atlántica. Así, os territorios situados en Francia presentan un índice de avellentamento menor, especialmente as rexións do dominio lingüístico de oíl, a excepción de Poitou-Charentes. Nesta última, así como en Aquitania e Midi-Pyrénées, o avellentamento é xa máis acusado. Porén, son os territorios situados na Península Ibérica, excepto o norte de Portugal, onde o avellentamento poboacional é máis importante. Como vemos, a incidencia deste fenómeno demográfico nos diferentes territorios da Periferia románica atlántica resulta en xeral coincidente co grao de vitalidade lingüística que presentan na

---

⁸⁸⁷ No caso das variedades asturleonesas de Castela e León inflúe, como xa apuntamos, a súa maior proximidade xeográfica a Madrid e o alto grao de influencia urbana que presenta toda a submeseta norte. Con todo, o grao de ameaza das variedades de tipo asturleonés destes territorios tamén está en relación coa súa posición de veciñanza co dominio lingüístico do castelán, non só xeográfica senón tamén tipolóxica.

nosa avaliación as variedades lingüísticas minorizadas que neles se falan. Esta asociación xeográfica entre avellentamento e vitalidade lingüística xa a observamos en detalle á escala rexional, máis concretamente en Poitou-Charentes e en Galiza, e vimos cómo esta relación se establece nun contexto xeral de ruptura xeracional na transmisión das variedades lingüísticas tradicionais. Na nosa avaliación, as puntuacións referentes ao factor da transmisión interxeracional revelan que esta ruptura é coñecida en maior ou menor grao en todos os territorios da Periferia románica atlántica. De xeito xeral, as variedades tradicionais incluídas nesta son usadas por xente adulta e sobre todo vella que tende a usar a lingua dominante (francés, castelán, portugués ou inglés) cos falantes das xeracións máis novas. Neste contexto, o descenso de nacementos e a mellora da esperanza de vida, isto é, os principais factores que definen avellentamento poboacional, poden ter unha serie de consecuencias lingüísticas que se traducen nun maior peso territorial dos falantes tradicionais e, por tanto, no mantemento das súas prácticas lingüísticas. Como vimos, este feito obsérvase claramente en Galiza.

MAPA 104. ÍNDICE DE AVELLENTAMENTO DEMOGRÁFICO EN EUROPA (2003)

Tirado de Pagnoux (2006)

Poderíamos falar doutros factores importantes pero en xeral vemos que as variábeis xeográficas que inciden na vitalidade das variedades lingüísticas minorizadas na escala comarcal e rexional tamén o fan na escala superior, isto é, en maior ou menor grao ao longo da Periferia románica atlántica. Así, a diferentes escalas vemos que o grao de integración política e cultural nos estados-nación, a renovación xeracional, a terciarización, a urbanización, a modernización da agricultura e a mellora da accesibilidade teñen en xeral un efecto negativo no mantemento das variedades lingüísticas periféricas nos territorios da Romania atlántica. Ao noso ver, a importancia xeolingüística destes factores debería terse realmente en conta no deseño das políticas de desenvolvemento aplicadas nas diferentes escalas polas administracións correspondentes (europea, estatal, rexional e local), especialmente nas áreas rurais xa que, como vimos, constitúen os nichos ecolingüísticos das variedades da periferia románica atlántica. Neste sentido coincidimos plenamente con especialistas como C.H. Williams ou M.J. Keane. Por outro lado, pensamos que asumir os efectos que as políticas de desenvolvemento rexional e local teñen sobre a supervivencia das prácticas culturais tradicionais, entre elas as lingüísticas, implica tamén unha coordinación entre os axentes que operan a diferentes escalas (Unión Europea, gobernos dos estados, administracións rexionais e locais, axencias de desenvolvemento, etc.). Volveremos sobre estas cuestións nas conclusións deste traballo.

13.2. Límites lingüísticos e fronteiras territoriais na periferia románica atlántica

Como vimos, ningún dominio lingüístico da Romania atlántica se encontra inserido nun mesmo territorio rexional. Así, todos os dominios lingüísticos, do normando ao galego-portugués, se estendan total ou parcialmente por dúas ou máis rexións. Como consecuencia, agás no caso de Galiza, as rexións da periferia románica atlántica encóntranse divididas lingüisticamente por dous ou varios dominios. Ao noso ver, cómpre distinguir pois entre dominios e territorios lingüísticos: os primeiros están constituídos polo conxunto de lugares que comparten un mesmo tipo de variedade lingüística —tradicional ou endóxena nos dominios que observamos na Romania atlántica (p.ex., o dominio asturleonés, o dominio britolixeriano, etc.)⁸⁸⁸— e os

---

⁸⁸⁸ Os dominios lingüísticos serían, en certo modo, o reflexo territorial do concepto estruturalista de diasistema, entendido este como sistema lingüístico de nivel superior que agrupa tipoloxicamente unha serie de variedades ou subsistemas. Porén, como ben sinalaban Chambers e Trudgill (1994: 70), o diasistema presenta o problema de non referirse a un determinado nivel de agrupamento. Deste xeito,

segundos correspóndense co conxunto de lugares dunha rexión ou un estado que presenta un determinado tipo de variedade lingüística (p.ex., o territorio lingüístico galego, o Navia-Eo, a Montaña cántabra, o territorio gascófono de Midi-Pyrénées, etc.). Os territorios están delimitados por fronteiras administrativas, políticas, mentres que os dominios límites lingüísticos. Ao longo do noso percorrido pola periferia románica atlántica encontramos tres tipos de fronteiras lingüísticas⁸⁸⁹:

- a. *Fronteiras consecutivas.* Trátase de fronteiras bruscas ou tallantes que aparecen entre dous lugares veciños. Nun fálase unha determinada variedade lingüística e no outro xa non se rexistra apenas práctica ningunha da mesma por parte da poboación residente. Encontrámoslas en Bretaña e en Aquitania marcando o límite de dominios lingüísticos tipoloxicamente afastados do románico, neste caso o do bretón e o do vasco. Dentro da Romania, este tipo de fronteiras non son habituais e débense, en xeral, a procesos de repoboamento, como, por exemplo, no caso das fronteiras entre o dominio lingüístico castelán co do galego-portugués ou co do catalán herdeiras da Reconquista (Gargallo, 1995: 24-28, 1996: 178-180). A fronteira entre os dominios de oíl (poitevino-santonxés) e oc (occitano gascón) na desembocadura do Xironda (departamentos franceses da Xironda e das Charentes Marítimas) presenta tamén a esta tipoloxía e parece responder ás mesmas causas. Os límites consecutivos poden ser igualmente o resultado, como é o caso do existente entre os territorios lingüísticos galego e portugués, dunha diverxencia nos procesos de elaboración lingüística (standardización) entre dous territorios. Neste caso, a fronteira coincide loxicamente cos límites territoriais xa que a elaboración é en xeral deseñada e difundida desde un centro rexional ou estatal (Lisboa e Santiago de

---

pódese usar o termo diasistema para calquera tipo de agrupación de variedades a diferentes escalas. Así, ao igual que as matriuscas, os diasistemas vanse inserindo uns nos outros conforme reducimos escala. Colócase aquí a cuestión de determinarmos a escala a cal debemos aplicar a noción de dominio lingüístico para designarmos un determinado conglomerado de variedades lingüísticas. En efecto, o termo “dominio” permítenos falar con versatilidade dun dominio lingüístico galego dentro do dominio galego-portugués, de dominio lingüístico gascón dentro do dominio occitano ou de dominio lingüístico normando dentro do dominio de oíl. No noso traballo, en xeral usamos os termos “area” ou “bloque” para denominar diasistemas á escala infrarrexional, e “dominio” á rexional ou suprarrexional. Se no noso traballo falamos máis ben de diferentes dominios de oíl ou optamos por usar máis a apelación “dominio galego-portugués”, isto debeuse só a preferencias persoais e, por tanto, a criterios subxectivos, non á crenza de que o termo en cuestión se deba aplicar mellor neses casos.

⁸⁸⁹ Seguiremos aquí a terminoloxía de Enrique Gargallo (1995: 24-28, 1996: 178-180).

Compostela). Algo semellante está a ocorrer tamén entre os territorios lingüísticos galego e galego-asturiano. Por outro lado, tamén as fronteiras naturais poden implicar a aparición dunha fronteira consecutiva. Aínda que non existen moitos exemplos disto na Romania atlántica⁸⁹⁰, si sería o caso da fronteira entre os dominios occitano gascón e aragonés, ao longo dos Pirineos, que se prolonga pola que se dá entre a variedade aranese e o dominio catalán.

- b. *Fronteiras constitutivas*. Son as máis habituais entre variedades románicas, tamén no espazo atlántico, e preséntanse en forma de contínuum. Deste xeito, a pasaxe dunha variedade a outra faise gradualmente, nunca dun lugar para outro. Ao deixarmos un determinado centro lingüístico e conforme nos achegamos a área central do dominio lingüístico veciño, os lugares coñecerán e usarán cada vez máis elementos desta. Así, aparecen áreas de transición, máis ou menos grandes, entre un dominio e outro e que, confrontadas cos límites administrativos, acostuman ser fonte de conflitos culturais e identitarios (Gargallo, 1995: 24-28, 1996: 174-190). Na Romania atlántica encontramos fronteiras constitutivas entre o picardo e o normando, entre este e o dominio britolixeriano, e tamén entre este último e o do poitevino-santonxés. Na pasaxe entre os tres dominios de oíl occidentais encontramos as áreas de transición da comarca de Bresle (leste da Seine Maritime), da Normandía meridional (departamento de Orne, e parte do da Manche e de Eure) e do Pais de Retz, entre Nantes e a Vendée, sendo este departamento xa de fala vernácula poitevina. Ao longo de toda a Charente interior tamén se estende unha zona de transición entre o poitevino e o occitano lemosino. Trátase do treito máis occidental do denominado *croissant*, unha ampla zona de transición que discorre por todo o centro de Francia entre o dominio de oíl e o de oc. Volvemos encontrar outra fronteira constitutiva, e novas áreas de transición, entre os dominios galego-portugués e o asturleonés nunha franxa que vai desde o occidente de Asturias até o das provincias de León e Zamora.

---

⁸⁹⁰ Na Romania atlántica, os accidentes naturais, normalmente ríos, funcionan máis como referentes delimitadores de rexións culturais que como límites lingüísticos reais.

Ademais destes dous tipos de fronteiras, que poderíamos denominar clásicos, na periferia románica detectamos dous tipos de lindes diferentes vinculados á difusión territorial das linguas centrais ou estatais (francés, castelán e portugués):

- c. *Fronteiras expansivas.* Ao igual que as constitutivas, son fronteiras graduais e, por tanto, non se encontran entre dous lugares senón que se estenden por unha área de transición máis ou menos grande. Á diferenza das constitutivas, que se poden dar entre dous dominios lingüísticos periféricos, as expansivas aparecen entre estes e o dunha lingua central ou estatal que se difunde polas rexións periféricas veciñas. As áreas de transición son, neste caso, áreas marcadas polo retroceso territorial e substitución social dunha variedade lingüística periférica por outra central. Estas áreas presentan certas prácticas lingüísticas residuais (léxico, regras morfosintácticas, fonoloxía e entoación) tipoloxicamente vinculadas á unha variedade lingüística periférica en vías de extinción. Por tanto, estas áreas de retroceso ou expansión son o resultado de procesos de difusión de veciñanza e nelas confórmanse variedades da lingua central máis ou menos influenciadas pola lingua ou variedade rexional en desuso. Este sería o caso da fronteira entre o francés e os dominios de oíl atlánticos (normando, britolixeriano e poitevino-santonxés) ao longo dos departamentos franceses de Eure, Orne, Sarthe, Maine-et-Loire e ao norte do de Vienne. Tamén é o caso do límite entre o asturiano-leonés e o castelán ao longo das provincias españolas de León, Zamora e Salamanca.
- d. *Fronteiras evanescentes.* Ao longo do noso percorrido, vimos cómo a difusión territorial dunha lingua central por varios dominios lingüísticos periféricos implicaba un esvaecemento dos lindes lingüísticos internos e externos, consecutivos ou constitutivos, dentro dun contexto xeral de alteración dos contínuums lingolectais tradicionais. Diferentes traballos observaban este fenómeno na fronteira lingüística do euskera co occitano gascón, así como a que divide a Bretaña en dúas zonas lingüísticas (céltica e románica). Nestes dous casos, quizais os máis evidentes na Romanía atlántica por separaren dominios lingüísticos tipoloxicamente máis afastados, a ampla difusión social e territorial do francés a ambos os lados da fronteira lingüística tórnaa cada vez menos perceptíbel para os falantes, cuxa maioría usa habitualmente xa diferentes variedades locais da lingua central. Este

esvaecemento das fronteiras lingüísticas dentro do ámbito territorial de expansión das linguas centrais afecta a todos os dominios románicos periféricos e presenta unha orixe común co fenómeno da aparición de fronteiras consecutivas máis ou menos recentes en dominios como o galego-portugués ou o asturleonés.

MAPA 105. TIPOLOXÍA DE FRONTEIRAS LINGÜÍSTICAS NA ROMANIA ATLÁNTICA

Elaboración propia

Así, existencia de numerosos lugares onde a práctica das linguas centrais é xa maioritario ou exclusivo produce, tal e como sinala para outros casos McConnell (1991: 65, 97), rupturas no contínuum románico tradicional. Como vemos, os diferentes límites constitutivos internos e externos de cada dominio lingüístico periférico vanse tornando evanescentes. Por outro lado, cando un dominio lingüístico se ve dividido por unha fronteira internacional, a cal separa áreas de expansión máxima dunha lingua central, neste vanse desenvolvendo variedades lingüísticas diverxentes a un e outro lado da fronteira. Isto débese a que sobre un mesmo sistema lingüístico se exercen influencias

de linguas centrais diferentes. Estas diverxencias obsérvanse a todos os niveis (fonético, fonolóxico, morfolóxico, lexical), e especialmente, de xeito simbólico, na ortografía. A aparición de variedades como o mirandés (variedade asturleonese falada en Miranda de Douro, Portugal), o aranés (variedade gascona falada no Val de Aran, Cataluña) ou o xersiés (variedade normanda falada na illa de Jersey, Reino Unido) débense en boa medida a este efecto fronteira. Tamén a maioría de diverxencias actuais entre as variedades galegas e portuguesas se deben á presenza dunha fronteira internacional estábel e lingüisticamente efectiva desde o século XII. Os especialistas sinalan que o proceso de elaboración diverxente a ambos lados da raia é xa observábel na Idade Media:

“A separación política consumada na primeira metade do século XII non puido producir diferenzas lingüísticas inmediatas entre as falas utilizadas ó norte e ó sur do río Miño e a Raia Seca, pero si iría creando as condicións idóneas para que a ámbolos lados da fronteira puidesen ir xurdindo co paso do tempo escritas románicas parcialmente diferentes e para a que a variación dialectal interna da antiga Gallaecia, no canto de camiñar cara á converxencia no seo dun código culto e escrito cada vez máis definido, correse unha sorte distinta dun lado e do outro da raia: mentres que as falas do norte de Portugal irían cedendo case tódolos seus trazos máis característicos ante o avance dun portugués común de cuño centro-meridional que aínda hoxe está por consumarse, as falas do Reino de Galicia non se viron sometidas á acción dunha verdadeira forza centrípeta interna nin durante os séculos finais da Idade Media nin tampouco realmente ata as derradeiras décadas do XX, de maneira que durante moito tempo quedaron abandonadas á súa propia deriva e, en todo caso, expostas a unha atracción do castelán que [...] soamente se puido intensificar notablemente no século XIX e, sobre todo, no XX” (Mariño, 1998: 106-107).

Estes casos responden, pois, a situacións clásicas de “ruptura xeolingüística” (Mackey, 1988: 26). A estas engádenselles outro tipo de rupturas moito máis recentes. Así, a descentralización europea dos últimos decenios do século XX implicou a aparición de novas fronteiras administrativas e a conformación de novos territorios rexionais cuxos centros exercen distintos graos de competencias, entre elas as culturais. Isto fai que aparezan novos contextos de ruptura xeolingüística, ás veces a partir de antigas situacións de rebordamento. Así, o dominio lingüístico normando encóntrase dividido en dúas rexións administrativas, a Alta e a Baixa Normandía. O complexo britolixeriano esténdese polas rexións de Bretaña e Países do Loira. O mesmo acontece co poitevino-santonxés con respecto ás rexións de Aquitania, Países do Loira e Poitou-Charentes. Tamén en Francia, a área do occitano gascón repártese entre as rexións de Aquitania e Midi-Pyrénées, e inclúe o enclave do Val de Arán, en territorio catalán. No dominio iberorromance observamos situacións similares. Así, o dominio asturleonés esténdese polo Principado de Asturias, pero tamén por varias comarcas do norte e o

oeste de Castela e León. Finalmente, como vimos, as variedades de tipo galego non só se falan en Galiza, senón tamén en comarcas fronteirizas de Asturias, Castela e León e Estremadura. As rupturas interrexionais aparecen, pois, cando un mesmo tipo de variedades tradicionais en dúas rexións ocupa un papel diferente nos discursos sobre a identidade territorial e, por tanto, tamén na xerarquía xeolingüística de cada territorio. Deste xeito, comunidades de falantes pertencentes a un mesmo dominio lingüístico poden gozar de maiores ou menores dereitos lingüísticos en función do territorio en que se encontren. Por tanto, as fronteiras interrexionais a miúdo sinalan os límites de imaxinarios e xerarquías lingüísticas diferentes, é dicir, de dous *territorios lingüísticos* diferentes. Deste xeito, e como xa dixemos, os dominios lingüísticos periféricos ou rexionais, ao igual que o de linguas centrais como o francés ou o castelán, vense divididos con frecuencia en diferentes territorios lingüísticos con contextos xeolingüísticos diferentes.

Dado que as fronteiras internacionais e interrexionais separan contextos territoriais distintos, tamén as situacións de ruptura resultantes son diferentes. As rupturas xeolingüísticas interrexionais son en xeral máis recentes xa que as descentralizacións francesa e española só se poñen en marcha durante os anos 1980 (Lois, Escudero e Valcárcel, 2000; Piercy, 1997: 75-81). Por tanto, o efecto fronteira é aquí menos importante, aínda que ben perceptíbel no ámbito do significado. No caso español a pasaxe por certas fronteiras interrexionais resulta evidente na paisaxe lingüística, por exemplo, xa que varias comunidades autónomas, entre elas Galiza, teñen outras linguas oficiais e/ou protexidas alén do castelán e o uso destas na toponimia é exclusivo. Tamén en Francia as fronteiras lingüísticas internas comezan a se manifestar visualmente a través de certos elementos da paisaxe debido á acción das administracións rexionais ou departamentais. Así, no final dos anos 1990, os Consellos Xerais dalgúns departamentos, o equivalente ás deputacións españolas (Finistère ou Pyrénées Atlantiques, por exemplo), decidiron introducir as linguas rexionais na sinalización das estradas do seu ámbito competencial. Os mapas 106 e 107 mostran o grao de diversidade nas tradicións lingüísticas dos territorios (NUTS 2 e NUTS 3) da Europa atlántica continental. Vemos que a escala rexional (NUTS 3) é onde máis se evidencia esta diversidade e, por tanto, os fenómenos xeolingüísticos de ruptura

xeolingüística e rebordamento territorial: de 13⁸⁹¹ unidades territoriais a este nivel, case a metade (6) están divididas por dous dominios lingüísticos rexionais e dúas (Aquitania e a Alta Normandía) mesmo coñecen a práctica de tres tipos diferentes de variedades lingüísticas tradicionais ou endóxeas. A unha escala inferior (NUTS 2), a diversidade de tipoloxías lingüísticas tradicionais é xa menor e, por tanto, tamén as rupturas conflitivas e as tensións entre comunidades lingüísticas rexionais: do total de 41 NUTS 2 da periferia románica atlántica, máis da metade (24) inclúense nun só dominio lingüístico e pouco menos dun terzo (16) en dous. A cartografía confirma, pis, o que fomos constatando ao longo dos capítulos precedentes: a diversidade xeolingüística provocada por rebordamentos e rupturas maniféstase de xeito máis conflitivo a escala rexional do que nas escalas máis locais. As rexións, ben máis do que as provincias ou departamentos, as comarcas ou os municipios, son o contexto territorial onde acostuman desenvolverse estas tensións e conflitos xeolingüísticos.

Sen dúbida, as rupturas interrexionais máis fortes na Romanía atlántica danse en España. Isto débese, ao noso ver, ao maior grao de autonomía competencial das administracións rexionais españolas con respecto á administración central. Neste contexto, as comunidades autónomas dispoñen dunha ampla marxe para definiren e aplicaren unha política cultural e lingüística propia. De feito, as comunidades autónomas de Galiza e Asturias, onde as linguas rexionais son recoñecidas e protexidas (no caso galego, con status de oficialidade), son dous territorios sobre os que exercen competencias autoridades lingüísticas propias: as academias da lingua e os departamentos de política lingüística dos gobernos autónomos. Como resultado de políticas lingüísticas diferentes, os galegofalantes dun e outro lado da fronteira administrativa galego-asturiana non teñen os mesmos dereitos lingüísticos, o galego ten un papel diferente nos seus discursos identitarios e, por tanto, tamén na paisaxe dos lugares onde viven. É precisamente neste contexto de ámbitos territoriais e competenciais diferentes no que debemos entender a constitución da lingua galego-asturiana e as tensións que se viven periodicamente entre as administracións asturiana e galega con respecto ao status e delimitación territorial das variedades tradicionais faladas no occidente de Asturias. O mesmo poderíamos dicir do caso da “fala” do Val do Ellas, en Estremadura. Tensións análogas, aínda que moito menos intensas, tamén se

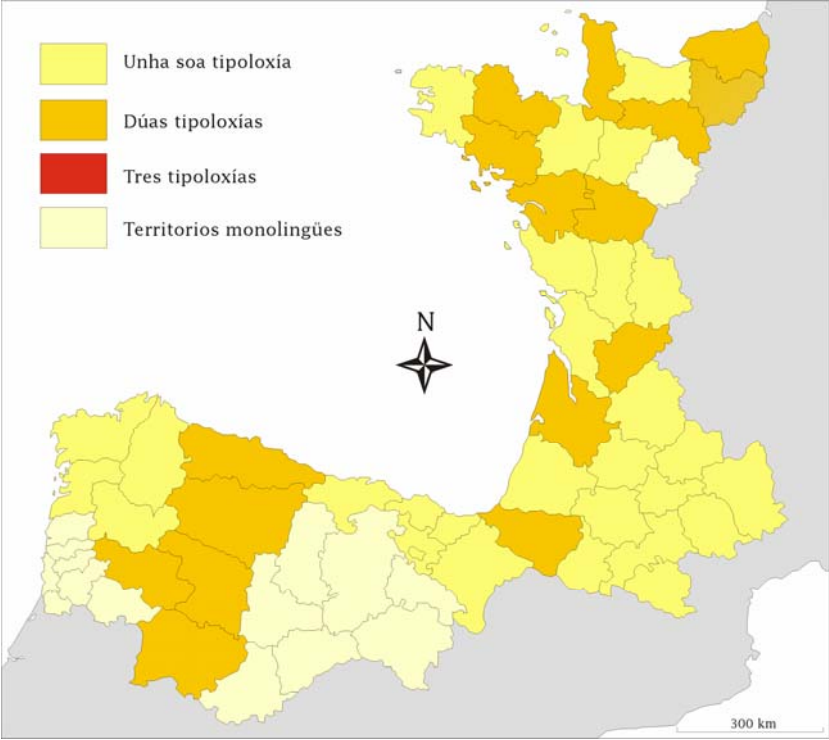
---

⁸⁹¹ Incluímos aquí e no cómputo de NUTS 3 as Illas anglonormandas, aínda que, na realidade, non fan parte da Unión Europea e, por tanto, non constitúen oficialmente unha NUTS.

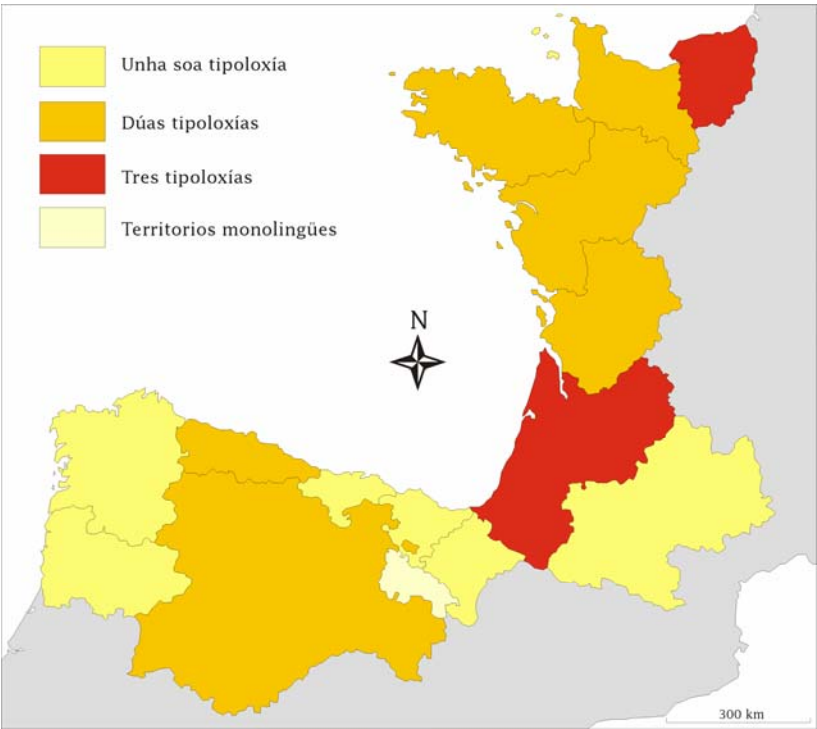
observan entre Galiza e Castela-León con respecto ás comunidades galegofalantes dos Ancares, do Bierzo e das Portelas.

MAPA 106. NÚMERO DE VARIEDADES LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS NOS TERRITORIOS DA ROMANIA ATLÁNTICA (NUTS 3)

Elaboración propia

MAPA 107. NÚMERO DE VARIEDADES LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS NOS TERRITORIOS DA ROMANIA ATLÁNTICA (NUTS 2)

Elaboración propia

Unha ruptura xeolingüística considerábel é tamén a que coñece, polo seu lado, o dominio lingüístico asturleonés. O status das variedades asturleonesas como lingua rexional e os dereitos lingüísticos dos seus falantes mudan, ás veces tamén de xeito perceptíbel na paisaxe, a un e outro lado do porto de Pajares, un dos lugares-símbolo da fronteira que separa o Principado de Asturias da comunidade autónoma de Castela e León. Porén, esta ruptura xeolingüística apenas ten ocasionado preocupación en ningunha das administracións rexionais respectivas pero encóntrase na base da recente elaboración dunha variedade estándar leonesa sensiblemente diferente da asturiana. No que se refire a Miranda do Douro, a ruptura dentro do dominio asturleonés é aínda moito máis importante debido ao carácter internacional da fronteira que a provoca. Como consecuencia disto, as variedades asturleonesas de Portugal son consideradas como partes dunha “lingua mirandesa” diferente da asturiana.

En Francia non se coñecen as tensións interrexionais españolas debidas a casos de rebordamento e ruptura xeolingüística. Porén, no proceso de rexionalización francesa fomentáronse claramente as rupturas xeolingüísticas internas ao primar a construción de novas rexións, non en función de criterios históricos, culturais ou lingüísticos, senón funcionais. O obxectivo era levar a cabo unha descentralización limitada racionalizando e facendo máis eficaz a ordenación territorial ao mesmo tempo que se impedía que o proceso contribuíse a fortalecer e difundir os discursos identitarios elaborados polos movementos nacionalistas ou rexionalistas nas rexións periféricas (Piercy, 1997: 68-89). Isto parece responder ao principio xeolingüístico enunciado por McConnell (1991: 164) polo que canto maior for a diversidade lingüística dun territorio, maiores posibilidades ten unha soa lingua de dominar e estabilizar a xerarquía lingüística que se constitúe dentro das súas fronteiras. Ao noso ver, non resulta totalmente desacertado ver na rexionalización francesa un novo medio para fortalecer a unidade territorial e lingüística da República. Así, antigas provincias foron territorialmente divididas ou recortadas, sobre todo as que presentaban unha produción escrita recoñecida en lingua vernácula ou discursos identitarios consolidados e desenvolvidos. Normandía, de feito, foi dividida en dúas rexións, a Bretaña e o Poitou foron recortados e con departamentos asociados tradicionalmente a estas rexións, Loire-Atlantique e Vendée respectivamente, creouse a rexión dos Países do Loira⁸⁹² ao unilos aos departamentos correspondentes á antiga

---

⁸⁹² Precisamente, a capital da rexión lixeriana situouse en Nantes, con Bordeos, unha das grandes cidades da Francia atlántica mais tamén, xunto con Rennes, unha das capitais históricas do antigo Ducado de Bretaña.

provincia do Anjou e do Maine. Co resto do Poitou xuntáronse as Charentes, isto é, os departamentos asociados ás provincias de tradición poitevinófona do Aunis e da Saintonge. Finalmente, no sur “recreouse” a rexión de Aquitania incluíndo comarcas de fala vernácula oilitana, occitana e vasca. O resultado deste proceso de rexionalización dificulta toda política coordinada de promoción das linguas rexionais xa que todos os seus dominios lingüísticos coñecen rupturas interrexionais importantes. Por outro lado, exercendo as súas competencias culturais sobre varios territorios lingüísticos, as administracións rexionais non poden concentrar os orzamentos na promoción dunha soa lingua rexional. Isto fai que cada acción de posta en valor das linguas vernáculas lles resulte máis custosa ás administracións rexionais e a algunhas departamentais e, o que é máis importante, que se torne conflitivo o uso das variedades lingüísticas periféricas como elementos de significado nos novos discursos rexionais. Neste contexto a primacía da lingua francesa resulta incuestionábel nas xerarquías lingüísticas dunhas rexións intencionadamente plurilingües nas que a promoción e protección das variedades lingüísticas tradicionais son a miúdo vistas non só como unha ameaza para a integridade territorial da República francesa, senón mesmo para a de rexións como os Países do Loira.

Así e todo, as rexións francesas con lingua rexional recoñecida, todas agás a Île-de-France e a Rexión Centro, apenas teñen competencias en materia de política lingüística fóra do que é o financiamento de proxectos lanzados por particulares ou asociacións culturais. Na realidade, as grandes liñas da política lingüística rexional de Francia están deseñadas polo goberno central para o conxunto das linguas rexionais, con excepcións para Córsega e a Nova Caledonia (Cerquiglini, 1999; Eysseric, 2005). Con todo, esta centralización das políticas lingüísticas referentes ás linguas rexionais non evita a aparición de rupturas nos dominios lingüísticos divididos entre varias rexións. Como vimos, na hora de financiaren proxectos de posta en valor das linguas rexionais, as rexións francesas difiren nas partidas orzamentarias investidas e no tipo de proxectos que se financian. Á das rexións cómpre acrecentarmos a disparidade de accións dos Consellos Xerais dos departamentos. Como resultado, unha mesma lingua rexional pode recibir nuns determinados territorios un apoio decidido por parte das administracións locais e rexionais mentres que noutros o investimento en capital humano e económico é moito menor. Isto é evidente, por exemplo, no caso do galó, promovido e recoñecido como lingua rexional, xunto co bretón, polas administracións departamentais e rexional

de Bretaña e practicamente ignorado na Loire Atlantique e na Mayenne pola rexión de Países do Loira. Como vimos, o propio movemento de defensa e promoción do galó en Bretaña ten unha actitude diferente con respecto ás variedades da Loire Atlantique e da Mayenne. Se as primeiras, dentro da Bretaña histórica e da Alta Bretaña, son recoñecidas como integrantes do dominio lingüístico galó, as segundas, dentro da provincia histórica do Maine, son ignoradas, chegando algúns militantes a negar a súa inclusión dese dominio territorial da “lingua galó”. O caso do occitano, cuxo dominio lingüístico se estende por numerosas rexións do sur de Francia, constitúe o exemplo máis evidente destas rupturas. En definitiva, a falta de coordinación entre rexións e departamentos que se reparten un mesmo dominio lingüístico é a tónica xeral nun momento no que, grazas á presión das redes asociativas e ao visto e prace da República, se están a crear en diferentes rexións axencias de lingua e cultura occitana de status e cometidos diversos (Alén e Valcárcel, 2001). Recentemente, iniciativas fóra da Romania atlántica, como as realizadas no dominio lingüístico picardo⁸⁹³, tentan superar os desequilibrios interrexionais e os novos efectos de fronteira ocasionados pola descentralización de finais do século XX. Desde a administración central francesa tamén se lanzaron iniciativas nesta liña como a celebración das primeiras *Assises* das linguas rexionais de Francia, auspiciadas polo Ministerio de Cultura e Comunicación (2003). No que se refire xa á Romania Atlántica, mencionamos a interesante a iniciativa da *Fête Nouormande* ou *La Fête des Rouaisouns*, o festival anual da lingua e cultura normandas que se celebra, desde 1998, nunha cidade de Normandía ou das illas anglonormandas de Jersey e Guernsey. Ao nivel estatal, o Ministerio de Cultura francés ten expresado nas *Assises nationales des langues de France* de 2003 o seu desexo de fomentar a coordinación entre as administracións rexionais co obxectivo de superar as rupturas xeolingüísticas (Ministère de la Culture et de la Communication, 2003).

Unha das consecuencias máis importantes da fragmentación territorial dun dominio lingüístico periférico é a falta de conciencia da súa unidade por parte das comunidades que falan a variedade lingüística que o define. Así, unha mesma variedade lingüística pode ter diferentes nomes en función do territorio onde se fale. Os dominios lingüísticos e as variedades que nel se insiren son a miúdo “heterónimos” e isto pode

---

⁸⁹³ En maio de 2004 celebráronse en Tourcoing (Nord-Pas-de-Calais) as primeiras *Assises régionales de la langue picarde* e en decembro de 2005 as primeiras xornadas interrexionais da lingua picarda en Wallers e Dinain (Nord-Pas-de-Calais). Aínda que ambas as iniciativas partían do movemento asociativo, estas, especialmente a segunda, contaban co apoio das administracións locais e rexionais en cuxos ámbitos territoriais se fala o picardo.

chegar a implicar, aínda que non sempre, a percepción da existencia de variedades ou mesmo de linguas diferentes por parte das comunidades que as falan. O caso do galego con respecto ao portugués é un exemplo claro e ben antigo no que as denominacións reflicten a conciencia estendida e consolidada entre os falantes de que se encontran ante dúas linguas diferentes (Bochmann, 1991; García-Ripoll, 1991). Algo semellante ocorre co galego de Asturias ou de Estremadura, onde a denominación “fala” significa para unha boa parte dos galegófonos destes territorios lingüísticos que a súa variedade vernácula é unha lingua diferente do galego e do asturiano e, por tanto, susceptible de seguir unha estandarización diferente. O asturleonés presenta tamén varias denominacións en función do territorio lingüístico, aínda que estas non sempre implican percepcións autónomas. Así, o que se denomina “bable” ou “asturiano” no Principado de Asturias, denomínase “mirandés” en Portugal e “leonés” en Castela e León, aínda que aquí tamén se utilizan denominacións máis locais como “saiagués”, “berciano” ou “sanabrés”, entre outras. O occitano gascón coñece varias denominacións ao longo dos territorios lingüísticos onde se fala: alén de “gascón”, a denominación “bearnés” é a habitual no Bearn, onde moitos falantes ven a súa variedade vernácula como unha lingua autónoma. Tamén o poitevino coñece as denominacións de “santonxés” na antiga Saintonge ou, máis en xeral, a de “parlanjhe” en toda Poitou-Charentes. Entre varias denominacións, o normando tamén é coñecido como “cauchois” no Pais de Caux (Alta Normandía), “jersiais” na Illa de Jersey, “guernsais” na de Guernesey e mesmo “Sercquais” na de Sercq.

Porén, a denominación “patois” é, como vimos, a máis habitual en Francia para designar as variedades lingüísticas vernáculas. Esta apelación carace de xeorreferenciación e por iso vén a miúdo acompañada dun xentilicio caracterizador que indica ás veces unha rexión ou unha provincia histórica (p.ex., “patois normand”, “patois angevin”, “patois manceau”⁸⁹⁴, etc.), outras unha comarca (p.ex., “patois cauchois”, “patois vendéen”, “patois aunisien” etc.) e a miúdo tamén mesmo unha vila ou cidade (“patois nantais”, “patois rochellais”, “patois bordelais” etc.). Nun mesmo dominio lingüístico como o normando, por exemplo, coexisten as denominacións “patois normand”, “patois cauchois” e “patois havrais” indicando máis ben una escala de referencia para encadrar conxuntos de prácticas lingüísticas vernáculas non estándar, e xa non tanto un territorio lingüístico determinado. En moitos casos, por tanto, quen

---

⁸⁹⁴ “Manceau” et “mancelle” son os xentilicios, masculino e feminino respectivamente, da provincia histórica do Maine, capital Le Mans.

usa “patois”, máis do que a conciencia da existencia dunha rexión lingüística e cultural diferenciada, marca a existencia, a unha determinada escala espacial, dunha variedade lingüística tradicional ou endóxena máis ou menos diverxente do francés estándar, independentemente de se esta variedade é oïlítica ou occitana, románica ou non románica. Debido ao seu carácter pexorativo e, por tanto, politicamente incorrecto, nos últimos anos “patois” está a ser substituído como denominación por “parler” (falar, fala) para a mesma función. As denominacións “patois” ou “parler” reflicten, en todo caso, a percepción duns dominios lingüísticos fragmentados, esmiuzados nunha longa serie de falares locais pola presión do francés estándar. Estamos aquí ante rupturas xeolingüísticas internas producidas, non por fronteiras territoriais, senón pola alteración do contínuum linguolectal tradicional debida á difusión dunha lingua central, neste caso o francés.

Vemos, pois, que as rupturas xeolingüísticas interrexionais, e como no caso das internacionais, teñen importantes consecuencias sobre todo no plano da percepción xeolingüística (ámbito do significado) e, por tanto, tamén nas políticas lingüísticas (ámbito das relacións sociais). O mellor reflexo destas implicacións constitúeno as políticas de planificación do corpus, isto é, a elaboración de variedades estándares no marco dos procesos de constitución das linguas rexionais. Así, observamos unha clara ruptura interrexional a nivel da estandarización no dominio lingüístico galego xa que as autoridades lingüísticas asturianas promoven desde os anos 1990 a constitución dunha lingua galego-asturiana e, por tanto, a elaboración dun estándar para o galego de Asturias, diferente do usado en Galiza e baseado nas convencións ortográficas tamén propostas para o asturiano. Tamén en Estremadura se albisca un proceso similar de constitución lingüística. Como vimos, estas rupturas causan tensións ou receos entre autoridades lingüísticas galegas e as o resto de comunidades autónomas polas que se estende o dominio lingüístico galego. No caso do dominio lingüístico asturleonés, a ruptura provocada pola fronteira hispano-lusa tradúcese tamén nunha estandarización diverxente en Asturias e Miranda do Douro que está a conducir para a constitución de dúas linguas por elaboración. No que se refire a León e Zamora, a ruptura xeolingüística con Asturias, provocada por unha fronteira autonómica, é xa menor e parece que en Castela e León non se vai constituír unha lingua leonesa diferente da asturiana, senón máis ben un estándar rexional non moi afastado, ao menos do punto de vista ortográfico e terminolóxico, do asturiano. De xeito máis claro aínda, esta é solución que se está a

impor no dominio do occitano gascón con respecto ao occitano languedociano, base do estándar proposto polo IEO e tamén falado nas dúas rexións francesas de tradición lingüística gascoa, Aquitania e Midi-Pyrénées. A posición occitanista, como vimos, resúltalles ás administracións rexionais moito máis rendíbel en termos identitarios e económicos. Así, no Midi atlántico, as recentes fronteiras rexionais parecen non ter provocado unha acentuación das rupturas xeolingüísticas, ao menos ao nivel que observamos na Iberorromania atlántica.

No caso do dominio de oíl, á diferenza do que ocorre co do occitano, as rupturas no Grande Oeste son cada vez máis profundas e, na actualidade, nos seus tres dominios rexionais (normando, britolixeriano e poitevino-santonxes) están a se con constituír diferentes linguas rexionais: normando, galó, e poitevino-santonxés. A ruptura xeolingüística reproducése de xeito importante no dominio que neste traballo denominamos britolixeriano. Aquí, como xa dixemos, estase a constituír o galó como lingua co apoio da administración rexional bretoa. Isto fai que este proceso de constitución só se dea en Bretaña e no departamento de Loire Atlantique, administrativamente situado na rexión de Países do Loira pero territorialmente aínda sentido como bretón pola maioría da poboación. O resto de falas lixerianas non situadas no territorio da Bretaña histórica non se inclúen na lingua galó nin están a ser obxecto dun proceso de constitución lingüística autónomos xa que o tecido asociativo rexionalista é aquí practicamente inexistente e a administración rexional de Países do Loira non mostra ningún interese ao respecto. O mesmo acontece en Normandía canto ás súas falas britolixerianas meridionais. Na Alta e na Baixa Normandía, as autoridades rexionais e o movemento rexionalista só inclúen na “lingua normanda” as variedades do dominio lingüístico setentrional. En xeral, en Francia, e especialmente no dominio de oíl, as administracións rexionais e departamentais, así como as súas axencias de promoción cultural, non se teñen decantado por unha determinada política en termos de estandarización das variedades lingüísticas rexionais e acostuman delegar a planificación do corpus no tecido asociativo. Alleas ás querelas ortográficas entre asociacións, as administracións en Francia deberán posicionarse ao respecto na hora de poren en marcha políticas de promoción do uso das linguas rexionais no ensino e nos medios de comunicación. As administracións de Aquitania e Midi-Pyrénées xa tomaron unha posición ao respecto adoptando as propostas occitanistas. Tamén en Poitou-Charentes a administración rexional apoiou a norma proposta pola maioría de

asociacións. Porén, aínda está por ver cal será a decisión en materia de estandarización que tomarán as administracións normanda, bretoa e lixeriana.

13.3. A relación simbólica entre lingua e territorio na periferia románica atlántica

Alén do caso concreto das rupturas xeolingüísticas, o estudo dos procesos de constitución lingüística, especialmente do seu compoñente de estandarización, revela en xeral as posicións que os diferentes axentes lingüísticos expresan nos seus discursos con respecto ao seu territorio lingüístico e á súa relación simbólica cos territorios veciños. Estes posicionamentos metalingüísticos sobre o territorio, como vimos, constitúen un elemento de significado nos discursos sobre a identidade territorial. Así, a miúdo a lingua é usada pola poboación como elemento exclusivo ou distintivo para caracterizar o territorio onde viven. Na periferia románica atlántica isto é así non só nas rexións onde as variedades minorizadas presentan unha maior vitalidade lingüística (Galiza ou o Val de Arán), senón tamén nos territorios onde existe un forte sentimento de identidade territorial (Bretaña, Bearn) ou mesmo nos que se tenta promover este sentimento desde as administracións rexionais ou provinciais para lexitimar un determinado ámbito territorial de actuación ou mesmo para a promoción turística (Poitou-Charentes, Aquitania, Midi-Pyrénées, Gers). No noso percorrido polos territorios da periferia románica atlántica, identificamos diferentes *axentes lingüísticos* na elaboración destes discursos metalingüísticos sobre o territorio. Estes son principalmente os especialistas en lingüística, os movementos sociais —sobre todo, as asociacións de defensa das culturas autóctonas ou tradicionais e os movementos políticos—, as diferentes administracións e a propia poboación dese territorio. Observamos, ademais, que nos territorios onde máis peso ten a lingua como elemento diferencial no discurso identitario é onde os activistas culturais e políticos tenden a actuar, aínda que non en todos os territorios coa mesma cohesión, prioridades e obxectivos, como un só axente a través de movementos como o normando, o bretón, o occitanismo, o cantabrismo, o asturianismo, o leonesismo ou o galeguismo.

Adaptando a terminoloxía usada por R. Breton (1979: 61, 74-86), poderíamos agrupar os discursos metalingüísticos sobre o territorio en dous tipos: discursos *fisíparos* e discursos *escisíparos*. Por un lado, os discursos fisíparos defenden a pertenza simbólica ou identitaria dun territorio lingüístico a un dominio lingüístico máis ou menos extenso. Por outro, os discursos escisíparos sosteñen a independencia simbólica

dun territorio ou dun dominio lingüístico con respecto a outro dominio lingüístico máis grande. Estes dous tipos de discurso desenvólvense a diferentes escalas. Na suprarrexional, encontramos os dous tipos de discurso na maioría de territorios e dominios lingüísticos da periferia románica atlántica: nos diferentes dominios oilitanos con respecto ao dominio lingüístico do francés, no dominio gascón con respecto ao do occitano, no asturleonés fronte ao do castelán, e do dominio galego con respecto ao dominio lingüístico galego-portugués. En todos eles, as posicións fisíparas parecen querer superar o contexto periférico que define en xeral os territorios lingüísticos da Romania atlántica e as escíparas procuran afirmar esa perifericidade como elemento esencial da identidade territorial.

A unha escala inferior, os discursos a favor ou en contra dos procesos de estandarización e, por tanto, de constitución lingüística nos diferentes dominios románicos atlánticos tamén se poden clasificar, do punto de vista xeolingüístico, como fisíparas e escíparas respectivamente. En todos os territorios da periferia románica atlántica, os axentes contrarios á protección das linguas rexionais aducen con maior ou menor insistencia que estas na realidade son conglomerados de diferentes variedades comarcais ou locais lingüisticamente distanciadas, o que os leva a considerar artificial todo proceso de estandarización ou de recoñecemento dese conglomerado lingüístico como unha soa lingua. Trátase, pois, de posicións escíparas que negan a unidade dun determinado dominio lingüístico e afirman a súa fragmentación. Discursos deste tipo coñécense en todos os dominios da periferia románica atlántica, pero son especialmente fortes nos territorios lingüísticos de oíl e do dominio lingüístico asturleonés, onde acostuman coincidir, a unha escala superior, cunha posición fisípara con respecto aos dominios lingüísticos castelán e francés, dos que se encontran tipoloxicamente moi próximos. Isto fainos pensar que o feito de os dominios gascón e galego se encontraren máis distanciados xeográfica e lingüisticamente dos das súas linguas dominantes incide nunha maior debilidade dos discursos escíparas a escala infrarrexional: dada a diferenza existente entre as falas galegas e gascoas con respecto ao castelán e ao francés respectivamente, nas percepcións lingüísticas da poboación parece resultar máis evidente a especificidade ou a unidade destes dominios lingüísticos periféricos fronte

aos centrais. Así, como apuntamos, a escala suprarrexional o conflito identitario establécese nestes dous casos con respecto aos dominios do portugués e do occitano⁸⁹⁵.

En xeral, observamos que se un dos dous discursos, escisíparo ou fisíparo, non chega a ser maioritario nun territorio ou nun dominio (p.ex., o dominio lingüístico gascón⁸⁹⁶) ou se un determinado axente lingüístico non apoia o discurso dominante (p.ex., Galiza⁸⁹⁷), a coexistencia das dúas posicións acostuma derivar en situacións conflitivas entre as diferentes partes, chegando mesmo a se reflectir na propia paisaxe lingüística, como é o caso do galego. En Galiza, vimos cómo o conflito ortográfico entre o isolacionismo e o reintegracionismo era a principal manifestación desa tensión entre discursos escisíparos e fisíparos. Tras a LNL de 1983⁸⁹⁸, toda a toponimia en Galiza pasa a ter como única forma oficial a galega, fixada por unha *Comisión de Toponimia* segundo as NOMIG publicadas polo ILG e a RAG (CCG, 1999; Xunta de Galicia, 2006b). A introdución das formas isolacionistas na sinalización pública provocou e aínda provoca unha reacción no activismo reintegracionista, que realiza numerosas pintadas nos indicadores de vilas e estradas nas que se corrixen os topónimos segundo a norma que estes propoñen.

Ao longo do noso traballo puidemos ver tamén cómo a elaboración e a defensa dos diferentes discursos sobre lingua e territorio, tanto os de tipo escisíparo como os de tipo fisíparo, repousa en xeral nun determinado tipo de discurso de identidade territorial.

---

⁸⁹⁵ Lembremos que no Bearn tamén se reproducen estas tensións nos discursos sobre a pertenza das falas bearnesas ao dominio lingüístico gascón. Así, a maioría dos falantes tradicionais mantén unha posición escisípara, mentres que as institucións e o tecido asociativo sosteñen un discurso fisíparo xa for con respecto a un gran dominio lingüístico occitano ou, mais concretamente, co dominio lingüístico gascón.

⁸⁹⁶ Neste dominio lingüístico, especialmente en Bearn, unha parte significativa dos especialistas, do tecido asociativo e dos propios falantes das variedades gascoas considéranas como constituíntes dun dominio lingüístico gascón separado do occitano. Porén, outra parte importante dos axentes lingüísticos, entre eles as administracións rexionais (Aquitania, Midi-Pyrénées e do Val de Arán), manteñen un discurso fisíparo do dominio lingüístico gascón con respecto ao do occitano.

⁸⁹⁷ Como vimos, unha parte significativa dos especialistas e do movemento galeguista considera que os territorios de fala galega fan parte dun dominio lingüístico “galego-portugués”. Ao redor deste discurso fisíparo estruturouse un movemento social, o reintegracionismo, que exerce unha presión constante sobre o discurso escisíparo, ou isolacionista, que sostén outra parte do galeguismo, a administración autonómica e a inmensa maioría da poboación.

⁸⁹⁸ No seu artigo 10, a LNL estebelece o seguinte: “1. Os topónimos terán como única forma oficial a galega. 2. Corresponde á Xunta de Galicia a determinación dos nomes oficiais dos municipios, dos territorios, dos núcleos de poboación, das vías de comunicación interurbanas e dos topónimos de Galicia. O nome das vías urbanas será determinado polo Concello correspondente. 3. Estas denominacións son as legais a tódolos efectos e a rotulación terá que concordar con elas. A Xunta de Galicia regulamentará a normalización da rotulación pública respectando en tódolos casos as normas internacionais que subscriba o Estado” (CCG, 1999: 10).

Así, en xeral un discurso escisíparo ou fisíparo acostuma xustificar unha determinada posición identitaria sobre o territorio. No caso dos movementos político-culturais rexionais, estes procuran lexitimar a existencia dun territorio asociándoo a elementos diferenciais do ámbito do significado (ritos culturais e relixiosos, prácticas económicas tradicionais etc.), entre os que se encontra a práctica de variedades tradicionais, consideradas como expresións locais da “lingua propia” dese territorio. Na periferia románica atlántica observamos que, canta máis vitalidade teñen nun territorio as variedades lingüísticas endóxeas ou tradicionais, máis esenciais son estas nos discursos que se constrúen sobre identidade territorial. Nestes lugares as variedades lingüísticas tradicionais agrúpanse como unha “forza”, en termos de R.D. Sack, que acostuma considerarse lingua ou fala “propia”, o que a leva a ser designada co xentilicio do territorio cuxa extensión e particularidade se queren xustificar. Así, Galiza, Asturias, País Leonés, Gascuña ou Normandía son definidos como territorios, e especialmente por estes movementos, en boa medida partindo da existencia de particularidades lingüísticas que son concibidas como lingua propia⁸⁹⁹: galego, asturiano, leonés, gascón ou normando. Esta lingua propia é asumida como un dos elementos definitorios do sentimento identitario con respecto ao territorio, definido como galeguidade, asturianía, gasconidade ou normanidade. En Galiza e, xa en menor medida, en Asturias, a aceptación social destes discursos é ampla e, por tanto, as administracións rexionais acostuman asumilos en boa medida para lexitimaren o seu ámbito territorial e esixiren máis competencias. Precisamente, vimos cómo o conflito institucional galego-asturiano sobre o Eo-Navia, e mais recentemente tamén o galego-estremeño do Val do Ellas, estaban relacionados con este uso da lingua nos discursos da identidade territorial. Ao ser considerada a lingua galega como elemento definitorio da territorialidade de Galiza polo galeguismo e as institucións onde este domina (p.ex., o CCG), o asturianismo e a administración do Principado reaccionan negando a galeguidade das variedades do Navia-Eo para lexitimaren a integridade territorial asturiana. Isto tamén está a levar o goberno extremeño a unha posición similar con respecto ao lagarteiro, o mañego e o valverdeiro no Val do Ellas.

---

⁸⁹⁹ No caso normando, vimos que o discurso da lexitimación de Normandía como territorio histórico e unitario, elaborado por parte do movemento rexionalista e as asociacións de defensa da cultura rexional, non inclúe as variedades meridionais de tipo lixeriano como elemento definitorio da identidade territorial normanda.

Xa apuntamos tamén que as propias administracións rexionais usan elementos lingüísticos para construír o seu propio discurso sobre a identidade rexional coa finalidade de lexitimaren o seu ámbito territorial e o caracterizaren fronte a outros territorios no marco dunha economía global. En Galiza e Asturias, o discurso oficial sobre a identidade territorial baséase a miúdo nos conceptos de galeguidade e asturianía, elaborados antes polo galeguismo e o asturianismo e nos que a lingua constitúe un elemento definitorio esencial. De xeito menos explícito, tamén en Aquitania e Midi-Pyrénées, por onde se estenden varios dominios lingüísticos de tipo occitano, vimos que o fomento da “identidade occitana” por parte das administracións rexionais lles permite usar a “occitanidade” como elemento definitorio do seu ámbito territorial, que se ve cuestionado nas dúas rexións polo discurso escisíparo do gasconismo non occitanista. En Aquitania, ademais, aparece o problema de combinar este discurso occitanista coa existencia dunha forte identidade vasca no sudoeste desta rexión e de enclaves de tradición lingüística santonexesa ao norte do departamento de Gironde. Ante esta realidade, a administración rexional aquitana fai por asumir tamén o feito vasco como elemento definitorio da súa identidade territorial e, poren, ignoran o elemento poitevino-santonxés, xa que o seu grao de vitalidade na actualidade roza a desaparición.

O papel que as variedades lingüísticas da periferia románica atlántica teñen nos discursos de identidade dos territorios onde se falan xustifícase e refórzase mediante mitos. Como vimos, a fundación dos lugares está ligada a un mito, que a miúdo está protagonizado por un antigo pobo fundador. De feito, este pobo fundador encóntrase a miúdo na orixe do topónimo do territorio en cuestión, o que fai que en xeral todos os elementos definitorios da identidade dese territorio acostumen asociarse tamén á influencia do seu pobo fundador. Isto sucede en Normandía cos normandos, en Bretaña cos bretóns, en Poitou e na Santonxa (Poitou-Charentes) cos pictóns e os sanctóns, en Gascuña cos vascóns, en Cantabria cos cántabros, en Asturias e León cos ástures e en Galiza cos galaicos e os suevos. Nos discursos sobre a lingua e o territorio, estes pobos tamén aparecen como “fundadores” da lingua endóxena xa que se lles atribúe un papel determinante na constitución da mesma, xa for durante o proceso de latinización ou no de fragmentación romance. Deste xeito, as diferentes variedades da periferia románica atlántica concíbense como o resultado do latín ou o romance aprendido ou modificado por estes pobos fundadores. Deste xeito, asociando nun mesmo mito a especificidade cultural ou lingüística e o ámbito territorial dunha etnia ou dun pobo fundador,

estabelécese un forte vínculo entre a lingua e o territorio que se traduce, ao longo da periferia románica atlántica, en discursos específicos vinculados ao celtismo, ao vasquismo ou ao nordismo⁹⁰⁰, en referencia aos pobos escandinavos.

Este vínculo que se establece nos discursos de identidade territorial entre mito fundador e lingua propia leva determinados axentes lingüísticos a identificar a extensión dun dominio lingüístico co ámbito territorial histórico ou lexítimo dunha rexión, ou viceversa. O primeiro acontece claramente con boa parte do galeguismo, que considera os territorios galegofalantes de Asturias, León e Zamora como partes integrantes do ámbito territorial de Galiza. O segundo dáse cando se delimita un dominio lingüístico conforme o ámbito territorial dunha rexión. Isto acontece claramente na Alta Bretaña, onde, como vimos, se falan unha serie de variedades territorialmente non bretoa e tipoloxicamente moi próximas ás faladas no Anjou, no Maine e no sur de Normandía. Porén, o movemento en favor do galó, así como a administración rexional bretoa, só consideran falas galós aquelas que se sitúan dentro do territorio da Alta Bretaña histórica, isto é, incluíndo tamén as falas de todo o departamento de Loire-Atlantique⁹⁰¹. O dominio lingüístico galó coincidiría, segundo esta posición, cos límites da Alta Bretaña.

Como vemos, tanto nos discursos de movementos físíparos como escisíparos, os mitos fundadores son usados como lexitimadores ou xustificadores. Deste xeito, se o mito dos ástures é usado na defensa da unidade do dominio asturleonés, o dos vascóns emprégase para defender a existencia dun dominio lingüístico gascón separado e ao mesmo nivel que o do occitano ou o catalán. Este uso dos mitos fundadores para lle dar significado a unha determinada territorialización lingüística rexístrase, en maior ou menor medida, en todos os axentes lingüísticos considerados no noso traballo, pero especialmente nos movementos sociais de defensa da lingua e/ou do territorio rexionais (galeguismo, asturianismo, gasconismo, etc.), así como en especialistas ou académicos que apoian nos seus traballos un determinado discurso metalingüístico sobre o territorio. De feito, na bibliografía xeolingüística ou de interese xeolingüístico sobre as variedades minorizadas da Romanía atlántica non é raro encontrarmos lingüistas, historiadores ou

---

⁹⁰⁰ Como se pode ver, nestes discursos da diferenza os romanos, de cuxa lingua proceden precisamente todas as variedades da Romanía atlántica, non aparecen como protagonistas do mito fundador dos dominios lingüísticos.

⁹⁰¹ Como vimos, isto leva tamén a incluír dentro dese dominio lingüístico galó as falas do País de Retz, para as que os especialistas aínda non chegaron a un acordo sobre a súa clasificación tipolóxica como britorromances ou poitevino-santonxesas.

antropológos a desenvolveren discursos metalingüísticos de tipo rexionalista ou mesmo nacionalista imbuídos de “nordismo”, celtismo ou de vasquismo⁹⁰².

Este uso do mito do pobo fundador nos discursos metalingüísticos sobre as variedades da periferia románica atlántica apóiase a miúdo na interpretación dos resultados de investigacións científicas. En efecto, ao longo da área que nos ocupa verificouse en numerosos estudos a influencia deses pobos fundadores na conformación de todos os dominios lingüísticos, tanto no que se refire aos seus límites externos como á súa segmentación interna. Como vimos, os territorios atlánticos entran a facer parte do Imperio Romano mantendo o groso dos seus límites étnicos como fronteiras administrativas, o que pareceu determinar o proceso de latinización. Así, as áreas ocupadas por vascóns, ástures, cántabros e galaicos presentan moitas coincidencias coa extensión dos dominios lingüísticos do occitano gascón, o asturleonés e o galego-portugués⁹⁰³. Tamén o dominio lingüístico normando, delimitado pola liña Joret, presenta importantes coincidencias coa extensión do territorio ocupado polos escandinavos no século IX. Por outro lado, o diferente grao de influencia ou presenza de certos pobos fundadores no territorio que ocuparon parece estar relacionada coa estrutura da segmentación interna nalgúns dominios lingüísticos romances. Este sería o caso do dominio lingüístico gascón e, segundo o traballo aquí realizado, probabelmente tamén do dominio britolixeriano, especialmente na súa parte altobretoa. Finalmente, a segmentación interna do dominio asturleonés (na súa parte asturiana especialmente) foi explicada por autores como Alarcos (1978) partindo das divisións tribais da etnia ástur, asumidas polos romanos como “conventos xurídicos”.

A asociación entre lingua e lugar mediante un mesmo mito fundador resulta problemática nos territorios definidos mediante unha “lingua propia” pero nos que se producen rebordamentos xeolingüísticos doutros dominios veciños. Na periferia románica atlántica observamos varios casos deste tipo. En Normandía, a única lingua rexional recoñecida é a normanda, que agrupa só as variedades romances setentrionais da rexión e que se asume como resultado da “romancización” dos normandos, o pobo

---

⁹⁰² Por outro lado, xa desde Gaston Paris e Paul Meyer, tampouco faltan especialistas que defenden posicións contrarias ao recoñecemento e á normalización das variedades lingüísticas rexionais apoiándose en discursos implícita ou explicitamente nacionalistas nos que se afirma a unidade cultural e, por tanto, territorial dos estados-nación.

⁹⁰³ No caso destes dous últimos dominios, a influencia de substrato nos límites lingüísticos actuais observouse ao norte do Douro, onde a expansión musulmá e a posterior cristiá non alteraron o contínuum xeolectal.

protagonista no mito fundador dese territorio. No entanto, en toda a metade sur de Normandía, na que se falan variedades tradicionais de tipo lixeriano, a presenza normanda foi nula ou escasa. Porén, o discurso da identidade territorial obvia esta realidade e baséase case exclusivamente en elementos de significado setentrionais. Este discurso identitario é tamén asumido nas comarcas normandas meridionais, que non desenvolveron unha identidade propia. Alén desta “ocultación identitaria”, noutros casos observamos como neses rebordamentos xeolingüísticos se desenvolve un discurso de identidade territorial e cultural propio, pero complementario ou subsidiario do discurso que se elabora desde e sobre o dominio lingüístico que se considera “cerne identitario” da rexión na que se insire este territorio lingüístico. Nuns casos, como o de Alta Bretaña e o Navia-Eo, o desenvolvemento dun discurso identitario propio nestas comarcas e a súa complementariedade cos rexionais, nos que as linguas bretoa e asturiana constitúen as máximas expresións da particularidade territorial, está condicionado pola adopción dunha posición escisípara con respecto aos dominios lingüísticos lixeriano e galego-portugués, e aos que tipoloxicamente pertencen as súas variedades tradicionais. Neste contexto de “complementariedade escisípara”, o galó e o galego-asturiano constitúense como linguas rexionais “propias” de Bretaña e Asturias respectivamente, e subordinadas simbolicamente ao bretón e ao asturiano. Nestes contextos de rebordamento xeolingüístico en rexións cun discurso identitario forte, os falantes desas comarcas alófonas acostuman presentar conflitos identitarios que, no caso da Alta Bretaña, chegan a desembocar en sentimentos de inferioridade con respecto á comunidade britófono, percibida como a depositaria cerne da britonidade. Con todo, noutros casos similares, a complementariedade entre o discurso sobre a identidade rexional, baseado na existencia dunha determinada lingua propia, e o elaborado nunha área de rebordamento xeolingüístico pode non levar a unha posición escisípara nesta última con respecto ao dominio ao que tipoloxicamente pertence. Así, no Bierzo occidental ou nas comarcas occitanófonas de Poitou-Charentes e Cataluña (Val de Arán) dáse máis ben unha “complementariedade fisípara” xa que non se produciu a constitución de linguas propias neses rebordamentos xeolingüísticos e, por tanto, tamén nas rexións nas que se insiren. Nos discursos de identidade territorial destas recoñécese, ao lado dunha lingua rexional propia e cerne da identidade territorial (poitevinosantonxés, catalán), a existencia de territorios alófonos que fan parte da diversidade cultural rexional, percibida esta como un elemento positivo.

No que se refire ao papel simbólico das variedades da periferia románica atlántica, concordamos co sociolingüista Francis Manzano (2005: 141) en relacionar a carga mítica das linguas rexionais co grao de distancia lingüística entre estas e as linguas centrais. Porén, en termos xeolingüísticos, cremos que, ademais da distancia lingüística, o grao de vitalidade tamén incide na carga mítica das variedades románicas atlánticas. En Francia, isto é así en Gascuña e en Occitania, administrativamente inexistentes pero aínda percibidas e vividas como rexións culturais⁹⁰⁴, á diferenza dos territorios de oíl, onde o papel das prácticas lingüísticas rexionais nos discursos da identidade territorial é moito menos importante⁹⁰⁵. Con respecto ao dominio de oíl, Manzano fala dun “déficit de mito” que as asociacións de defensa das culturais oilitanas tentan superar mediante unha “remitificación”⁹⁰⁶ das variedades lingüísticas que defenden. Ao noso ver, no plano xeolingüístico esta remitificación da lingua como elemento da identidade territorial tamén comeza a se dar en Normandía, Alta Bretaña e Poitou-Charentes. Nos dous primeiros casos en relación á identidade de territorios históricos e no último relacionado cun discurso identitario de elaboración recente e promovido especialmente durante os anos 1990 pola administración rexional e o tecido asociativo rexionalista. Esta remitificación territorial comeza a acompañar o proceso de constitución das linguas de oíl atlánticas e maniféstase especialmente no discurso dos rexionalismos e nacionalismos normando, bretón e poitevino, este último moito máis tímido. Estes cuestionan actual división territorial rexional, en particular, a división da Normandía e a existencia da rexión dos Países do Loira, pola que se estenden parte dos

---

⁹⁰⁴ Lembremos, ademais, que o occitano gascón detén o status de lingua propia do Val de Arán.

⁹⁰⁵ No dominio de oíl, Francis Manzano sinala o ámbito territorial do galó como unha excepción: “Une exception notable au moins, le gallo, qui de par sa position très particulière dans la langue d’oïl et dans la Romania, peut s’appuyer sur le breton voisin et récupérer symboliquement une partie de l’aura de ce dernier, non sans ambiguïté. Ce n’est pas un hasard si cette proximité spatiale et symbolique a conduit à toute une série de travaux, généralement de faible diffusion, ayant en commun de montrer qu’un substrat celtique très important est visible sous le gallo, favorisant le rapprochement « mythique » avec le gaulois, le breton, le gaélique etc. Cette voie a même débouché sur une proposition taxinomique, celle du « britto-roman »” (Manzano, 2005: 141). Sen dúbida, esta mitificación favoreceu que a administración rexional bretoa recoñecese o galó, ao lado do bretón, como lingua propia de Bretaña.

⁹⁰⁶ “[...] il semblerait que les variétés d’oïl ne puissent guère investir pleinement ce terrain de la mythologie, régulièrement renvoyées à l’image de patois dépassés, sociologiquement marqués (langues des ruraux, langues des vieux etc.), souvent qualifiées de « français déformé ». Une litane qui est relativement bien connue, mais que les défenseurs de ces langues devraient apprendre à maîtriser et à positiver. Quand il reste une petite lueur de renforcement mythique par l’Histoire, cela oblige à remonter le plus souvent en amont du XVe siècle, pour aller par exemple à la recherche de légitimité par l’intermédiaire des « scriptae » de l’ancienne langue d’oïl, ce qui donne quelque lustre au picard, au normand (par le biais de l’anglo-normand) etc. Mais il faut ajouter que ce genre de « remythification » a toutefois peu de chances de toucher les locuteurs principalement ruraux qui font vivre ces langues d’oïl au jour le jour” (Manzano, 2005: 141).

dominios lingüísticos do galó (Loire-Atlantique) e do poitevino (Vendée). Alén dos motivos históricos e económicos, estes movementos comezan a botar man de argumentos de tipo lingüístico nos que se asocian ámbitos territoriais históricos (Alta Bretaña, Normandía) ou administrativos (Poitou-Charentes) á extensión de certos dominios lingüísticos. Nos Países do Loira, territorio percibido como artificial, a reacción da administración rexional é a de obviar as particularidades lingüísticas rexionais no discurso de identidade lixeriana. Estruturándose ao redor do río Loira como símbolo, este discurso identitario procura en boa medida lexitimar o actual ámbito territorial da actual rexión lixeriana fronte ás iniciativas segregacionistas promovidas polos rexionalismos e nacionalismos veciños, especialmente o bretón.

En España, onde a vitalidade das variedades lingüísticas periféricas acostuma ser maior, tamén o é o papel destas nos discursos da identidade territorial. Deste xeito, o galego recoñécese oficialmente como lingua propia de Galiza e como lingua protexida en Castela e León. O mesmo status teñen as falas galegas do Eo-Navia e o Val do Ellas, pero consideradas como linguas autónomas da galega. En Asturias e Miranda do Douro, as variedades asturleonésas tamén se agrupan como linguas autóctonas protexidas, pero autónomas entre si, o que se manifesta no uso de glosónimos diferentes relacionados co territorio: asturiano e mirandés. Como xa vimos en varias ocasións, a forte asociación que se dá entre lingua e territorio nestes territorios iberorromances atlánticos produciu en España conflitos e tensións constantes desde o inicio do proceso de descentralización autonómica. Isto debeuse, ao noso ver, a que nas comunidades autónomas de tradición lingüística non castelá se deu un reforzamento do vínculo entre lingua rexional e identidade territorial nas transformacións do ámbito do significado que coñeceron estes territorios ao adquiriren o status de autónomos. No caso dos territorios que non o conseguiron, como o País Leonés, o vínculo entre lingua e identidade territorial tamén se está a reforzar para defender o acceso a un maior status competencial. A experiencia española a este respecto —e en especial o acontecido entre Galiza e as comunidades autónomas de Asturias, Castela e León e Estremadura— fainos pensar que en Francia se poderían dar conflitos similares no caso de que se produciren avances nas políticas de descentralización. Se chegasen a darse, cremos que estes conflitos serían xa menos intensos dado o menor grao de vitalidade que presentan as variedades galorromances atlánticas. Máis concretamente, e na nosa opinión, as rexións de Países do Loira (en especial os departamentos de Loire-Atlantique e Vendée) e de Aquitania (sobre todo o

departamento de Pyrénées Atlantiques) son susceptibles de coñeceren un agravamento de conflitos territoriais internos asociados a elementos lingüísticos no ámbito do significado e que na actualidade son de baixa intensidade.

Ao longo do noso percorrido pola periferia románica atlántica, observamos este peso das variedades lingüísticas tradicionais nos discursos da identidade territorial a través da toponimia. Vimos cómo a introdución das formas toponímicas tradicionais na sinalización viaria ou a súa fixación e oficialización manifestaban un desexo de afirmar a identidade territorial por parte da maioría da poboación e das súas administracións locais ou rexionais. No dominio de oíl, onde se verifica un déficit mítico e identitario, as únicas formas toponímicas oficiais e usadas nos paneis son as francesas. A excepción constitúea, máis unha vez, a Alta Bretaña, onde as formas toponímicas galesas comezan a ser introducidas esporadicamente na sinalización pública. A ausencia da toponimia tradicional na sinalización tamén se observa en Castela e León e Cantabria. No resto de territorios atlánticos (Asturias, Galiza, Aquitania, Midi-Pyrénées, Val de Arán, Val do Ellas) as formas toponímicas tradicionais estanse a introducir, de xeito máis ou menos decidido, na sinalización de estradas e rúas. Na maioría dos casos, óptase pola sinalización bilingüe. Isto non é así en Galiza, onde, segundo a LNL, os únicos topónimos oficiais son os autóctonos e, por tanto, os únicos que deben ser utilizados na sinalización pública e oficial, así como na lingua escrita, incluídos os textos escritos en castelán. A sinalización toponímica é, pois, un dos elementos que mellor reflicte o papel que unha determinada lingua ten no ámbito do significado dun lugar. De feito, como vimos, a toponimia constitúe un dos principais campos de batalla nos casos en que esta relación é conflitiva. En efecto, as pintadas de activistas efectuadas na sinalización pública da Alta Bretaña, de Aquitania e Midi-Pyrénées, Asturias, Castela e León e Galiza manifestan diferentes aspectos das tensións entre discursos escisíparos e fisíparos.

13.4. Difusión lingüística e configuracións xoelectais na periferia románica atlántica

Ao longo do noso estudo vimos que todos os dominios que identificamos na periferia románica atlántica contaban con propostas de segmentación interna. As agrupacións de variedades de tipo cualitativo, as que habitualmente se coñecen como clasificacións dialectais, son as máis abundantes en boa medida debido a que, como vimos, a metodoloxía cualitativa é a tradicional en xeolingüística. No que se refire ás

análises cuantitativas, isto é, aos estudos dialectométricos, estas cobren todas as variedades galorromances da periferia atlántica, así como as incluídas no *Atlas Lingüístico Galego*. En xeral, vimos que os resultados obtidos coas novas metodoloxías cuantitativas non contradín en xeral as conclusións ás que se chegara pola vía cualitativa. Por tanto, ambas as orientacións parecen complementarias.

Tendo en conta a distribución xeográfica das variedades segmentadas a escala comarcal en cada dominio lingüístico e o seu grao de perifericidade lingüística⁹⁰⁷ distinguimos dous tipos de configuración xeolectal:

- (1) Unha configuración xeolectal que poderíamos denominar “clásica” ou “monocéntrica”. Este tipo de dominios constitúense ao redor dun grupo central de variedades aos que se asocia tipoloxicamente unha constelación de grupos periféricos e de transición para os dominios romances veciños. Este é o caso dos tres dominios lingüísticos meridionais da periferia románica atlántica: o gascón, o asturleonés (ao menos en Asturias e ao norte de León) e o dominio lingüístico galego. Nos dous últimos casos, ademais, as áreas centrais coinciden con comarcas centrais do punto de vista político e económico: a zona de interacción entre os bloques occidental e central e o eixo atlántico en Galiza (Álvarez Blanco, Dubert e Sousa, 2006: 480), e asturleonés central e o eixo Avilés-Oviedo-Xixón en Asturias. No caso do dominio gascón, poderíase considerar como centro lingüístico o eixo Tarbes-Pau, respectivamente, as capitais tradicionais de Bigorra e Bearn, dous territorios onde o occitano gascón presenta maior vitalidade lingüística, especialmente ao sur, nos vales pirenaicos. Ademais, este eixo urbano está ligado, por un lado, a Baiona, onde as variedades gascoas se encontran coas vascas, e, por outro, a Toulouse, onde o encontro se produce coas variedades languedocianas. Con todo, trátase dun eixo económico secundario ao lado do que existe desde a época prerromana entre Bordeos e Toulouse, ao longo do

---

⁹⁰⁷ A este respecto, aplicamos a categoría tradicional de “central” a aquel grupo de variedades faladas pola maioría da poboación do dominio lingüístico no que se insiren e que conteñen a maioría das variábeis que estruturalmente o definen. Por outro lado, consideramos un grupo “periférico” de variedades aquelas que non son faladas pola maioría de falantes dun dominio e, ademais, presentan habitualmente maior cantidade de variábeis de tipo conservador e/ou innovador que o grupo de variedades central. Dentro dos grupos “periféricos”, distinguimos os de “transición”, xeograficamente veciños a un dominio lingüístico contiguo, e do xa que presentan un número considerábel de variábeis. Como vimos, algúns destes grupos de variedades, como as de Retz ou certos puntos do contínuum galego-asturiano, presentan dificultades na súa asignación a un determinado dominio lingüístico.

Garona, onde a vitalidade do occitano gascón é moito menor e as variedades locais presentan numerosas variábeis do dominio languedociano.

- (2) Unha configuración xoelectal “fragmentada” ou “policéntrica”, na que non existe un grupo de variedades claramente central e se observa unha menor cohesión lingüística. Nesta tipoloxía aparecen os dominios lingüísticos de oíl, conformados por unha constelación de grupos de variedades lingüisticamente máis distanciados que os dos dominios monocéntricos. Tamén a detectamos na parte leonesa e zamorana do dominio asturleonés. Na periferia románica atlántica, estes dominios encóntranse xeográfica e tipolóxicamente moi próximos aos dominios lingüísticos centrais dos estados-nación. Por tanto, coñeceron unha difusión temperá e mais prolongada da lingua certral. Habitualmente nos dominios lingüísticos deste tipo moitas das comunidades que os compoñen non se senten partes del ou, simplemente, non o perciben como unha unidade de falas. Por outro lado, en certas partes destes dominios existen comarcas ou territorios lingüísticos nos que xa se perdeu por completo a práctica da variedade lingüística tradicional, da que se conservan certos elementos estruturais e un discurso metalingüístico. Todo isto tradúcese nuns contínuums linguolectais interrompidos e compostos de diferentes enclaves lingüísticos, normalmente de tipo rural. Precisamente, este enclavamento é o que propicia unha maior variabilidade interna destes dominios fragmentados xa que o isolamento xeográfico acostuma provocar a focalización lingüística das variedades locais que os compoñen.

Confirmando as teses de McConnell, Laponce ou Breton, vemos que o grao de vitalidade lingüística nun dominio lingüístico ten tamén consecuencias sobre a súa configuración xoelectal. Na periferia románica atlántica, canta maior é a vitalidade lingüística nos diferentes territorios dun dominio lingüístico, mellor conserva este a súa unidade e configuración xoelectal preindustrial e clásica, habitualmente estruturada ao redor dunha área central. Cando nestas áreas centrais, a miúdo tamén centrais do punto de vista económico, a maioría da poboación deixa de usar a variedade tradicional, a configuración xoelectal do dominio lingüístico en cuestión vese profundamente afectada. Así, sen un centro lingüístico cara o que converxeren e cada vez máis confinados nas áreas rurais máis periféricas, os outros grupos de variedades vanse

focalizando e distanciando entre si. En efecto, o que identificamos aquí como configuracións xeolectais policéntricas correspóndese bastante coa situación de “enclavamento” descrita por McConnell (1991: 68), mentres que as configuracións monocéntricas reflicten máis ben un contexto que este autor denomina “colonización”. Na periferia románica atlántica constatamos, pois, que a perda de vitalidade lingüística nun dominio leva para a desaparición do seu centro lingüístico, o enclavamento das súas variedades periféricas e o aumento de tendencias escisíparas no seu interior e fisíparas con respecto ao dominio lingüístico en expansión. Ao noso ver, isto explica o feito de que, por exemplo, o dominio lingüístico asturleonés aínda presente unha configuración xeolectal clásica en Asturias, onde mostra maior vitalidade, e unha configuración policéntrica ou de enclavamento en Castela e León. Por tanto, tendo en conta que na periferia románica atlántica, nin sequera en Galiza, non se detivo aínda o proceso de difusión xeográfica das linguas romances dominantes, pensamos que os riscos de enclavamento xeolingüístico deben ser previstos nas políticas lingüísticas de Asturias e tamén de Galiza. No que se refire ao resto de territorios da periferia románica atlántica, as políticas lingüísticas que se desenvolvan nun futuro deberían asumir o enclavamento lingüístico nas comarcas rurais como unha realidade da que cómpre partir.

A todas as escalas resulta evidente, pois, que a difusión xeográfica das linguas romances dominantes ou centrais alterou e aínda continúa a alterar as configuracións xeolectais tradicionais na periferia románica atlántica. Nesta identificamos en todos os seus territorios os dous modelos clásicos da difusión: o xerárquico, a través dos sistemas urbanos rexionais, e o endémico ou de veciñanza, que se produce dun lugar a outros veciños. Na realidade, vimos que ambos os modelos funcionan de xeito combinado. Así, o aumento no uso do francés e o castelán difúndese desde os grandes centros rexionais e as cidades medias (en xeral, capitais de provincia ou de departamento) polas bisbarras veciñas e polos núcleos urbanos situados inmediatamente na escala inferior da xerarquía urbana, as vilas. Nesta fase do proceso encóntranse Galiza e, de xeito máis avanzado, Asturias. Nos territorios do dominio occitano gascón, pero sobre todo, nos de oíl e a parte leonesa do asturleonés, a asimilación lingüística das vilas é xa un feito practicamente consumado e a difusión das linguas dominantes está a se operar xa nos enclaves rurais que dependen daquelas. Nestes “nichos” rurais é onde se conserva a práctica habitual, ou xa esporádica no caso oilitano, das variedades romances periféricas. Esta asimilación lingüística das áreas urbanizadas e periurbanizadas é,

precisamente, a que produce a ruptura do contínuum xeolectal destes dominios lingüísticos e o enclavamento lingüístico das súas áreas rurais.

Porén, tamén observamos que certos fenómenos están a constituír unha barreira na difusión xeográfica das linguas romances dominantes. Así, o avellentamento da poboación, especialmente nas zonas rurais, e a constitución de certas linguas rexionais como símbolos da identidade territorial periférica son dous importantes factores barreira que favorecen a conservación das prácticas lingüísticas tradicionais. Por un lado, o avellentamento nas zonas rurais prolonga nelas o peso dos falantes das variedades tradicionais, na súa maioría adultos ou anciáns. Por outro, a constitución destas variedades en linguas rexionais e símbolos da identidade territorial leva á posta en marcha de políticas lingüísticas encamiñadas á súa protección e difusión.

A tendencia ao confinamento das prácticas lingüísticas rexionais ou periféricas nas áreas rurais menos desenvolvidas e accesíbeis obsérvase, en maior ou menor medida, en todos os territorios da periferia románica atlántica, na que operan os mesmos modelos de difusión xeolingüística sobre uns sistemas territoriais que, como vimos, presentan importantes similitudes en liñas xerais. Isto tradúcese na percepción bastante xeneralizada en toda a área que nos ocupa de que as variedades lingüísticas tradicionais pertencen ao mundo rural, o que reforza, por tanto, a súa consideración como elementos culturais ligados ao pasado ou ao atraso tecnolóxico e económico. De feito, en todos os territorios, e mais detalladamente no caso galego, vimos cómo eran os factores asociados á urbanización e ao grao de instrución os que tiñan unha maior incidencia na difusión xeográfica das lingua romance dominante.

Vemos, pois, que a difusión xeográfica das linguas romances centrais na periferia románica atlántica afecta directamente á distribución territorial dos falantes das variedades minorizadas. Como vimos, a difusión efectúase seguindo o modelo xerárquico unha vez que se producen as primeiras concentración de falantes da lingua dominante nos principais centros urbanos. En Galiza, o proceso de asimilación aínda se está a operar nas cidades, onde a práctica do galego aínda constitúe unha realidade habitual, mesmo nas máis grandes, e ten un impacto aínda reducido nas pequenas vilas e, en xeral, nas comarcas rurais. Con todo, vemos que a concentración de galegofalantes no medio rural é cada vez maior, o que fai persistir a percepción, mesmo entre a poboación moza, do uso do galego como unha práctica rural. Por outro lado, tamén vimos que nas áreas urbanas e as súas áreas de influencia, máis castelanizadas, estanse a

dar xa interrupcións do contínuum xeolectal coa progresiva castelanización das variedades tradicionais. Porén, a configuración xeolectal galega mantén a súa área central no centro vital rexional, o que, ao noso ver, explica a percepción case unánime entre a poboación da unidade do dominio lingüístico galego. De feito, en Galiza non se acostuman usar glosónimos comarcais ou locais para designar as variedades lingüísticas tradicionais senón que se usa a denominación unitaria “gal(l)ego”. Porén, xa na veciña Asturias, a pesar do uso común das denominacións unitarias “bable” ou “asturiano”, que mesmo se usan a miúdo para identificar as variedades occidentais de tipo galego, unha boa parte da poboación non presenta a percepción dun dominio lingüístico asturiano ou asturleonés común.

No resto de territorios da periferia románica atlántica, os falantes tradicionais desapareceron xa nas áreas centrais e máis urbanizadas e concéntranse case sempre nas comarcas rurais, nas que se coñece xa unha ruptura xeracional total na transmisión das prácticas lingüísticas tradicionais. Todo isto produce unha alteración da configuración xeolectal dos dominios lingüísticos xa que as súas áreas centrais fican asimiladas e deixan de exercer a súa presión uniformizadora. Como consecuencia, os diferentes grupos de variedades periféricas neses dominios van coñecendo evolucións propias que apenas se difunden polas rexións dialectais veciñas. Estes procesos de focalización levan, como vimos, a unha maior variabilidade e fragmentación dentro dos dominios lingüísticos. No plano das percepcións lingüísticas, isto tradúcese nunha maior asociación das variedades minorizadas con identidades territoriais de escala local e comarcal⁹⁰⁸ e coa perda por parte da maioría de falantes tradicionais do sentimento de pertenza a unha identidade lingüística rexional ou transrexional. Por outro lado, estes tamén acaban percibindo as variedades lingüísticas autóctonas como rurais e periféricas, o que se traduce nunha estigmatización social das mesmas. Na nosa opinión, nesta fase do proceso se encontra o dominio do occitano gascón.

En Cantabria, na parte leonesa do dominio asturleonés e nos territorios de oíl, a situación é xa distinta. Nestes territorios, algúns deles os máis próximos ás rexións centrais de Madrid e París, o proceso de asimilación afectou antes e máis profundamente as xerarquías urbanas, atinxindo por completo as vilas durante a

---

⁹⁰⁸ Como vimos, fóra de Galiza e Asturias, a poboación, e especialmente os propios falantes tradicionais, prefiren usar glosónimos de tipo local ou comarcal (landés, rochelés, sayagüés, montañés, etc.), en xeral acompañados das denominacións de “dialecto”, “falar” ou “patois”.

primeira metade do século XX e as coroas periurbanas durante a segunda metade. Ademais, aquí tamén operou o modelo de difusión endémica, que conlevou, xa antes do século XX, a asimilación lingüística das comarcas xeograficamente máis próximas ao dominio lingüístico dominante. Neste contexto, a concentración dos falantes tradicionais nas áreas rurais acentúase ao igual que a distancia xeográfica e, por tanto, lingüística entre as comarcas ou lugares nos que aínda se practica. Isto fai que nas percepcións lingüísticas a asociación das variedades minorizadas ao mundo rural sexa aínda máis forte e que os falantes tradicionais non presenten en xeral un sentimento de pertenza a un dominio lingüístico rexional ou transrexional, senón a unha comunidade local de falantes.

Se especialistas como Manzano están no certo, este último contexto non constitúe forzosamente a completa desaparición das variedades lingüísticas minorizadas, ao menos no contexto oilitano, onde se rexistra menor vitalidade lingüística. Como vimos, Manzano opina que nesta situación o contexto diglósico pode tornarse estábel e o proceso de asimilación desacelerar o seu ritmo⁹⁰⁹. Ao noso ver, os tres contextos xeolingüísticos que acabamos describir aquí representan tres fases dun mesmo proceso de asimilación e difusión lingüísticas que afecta a periferia románica atlántica. A vinculación deste proceso coa estrutura e evolución dos sistemas urbanos e o seu grao de proximidade e/ou dependencia con respecto ás rexións centrais dentro dos estados parecen explicar a configuración xoelectal da periferia románica atlántica. Pensamos que esta se presenta como un contínuum de conglomerados xoelectais, só

---

⁹⁰⁹ Como exemplo, este autor alude ao galó: “La conséquence est que s’organise ainsi une claire discrétion du système sociolinguistique Haute Bretagne, que je résumerai par une formule : le français et le gallo ne jouent dans la même cour, leurs vocations et leurs rôles ne sont pas les mêmes, et de cela les locuteurs semblent conscients. Car les deux idiomes ne sont pas ou très peu concurrents : au français tout ce qui relève du centre, au gallo tout de qui est la périphérie, la marge rurale et bocagère. Peu importe au fond que le gallo fasse à maints égards figure de code « restreint » local du français (Bernstein, 1975), car dans les activités rurales et dans l’espace rural régional, dans la transmission de la mémoire collective, il est parfaitement à sa place aujourd’hui encore. En somme, c’est d’une relation de commensalité entre les deux langues qu’il s’agit (terme explicité plus bas) et, pour paraphraser Montaigne, quand le gallo ne peut y aller, le français y va à sa place (et vice versa)” (Manzano, 2005: 142). Este autor afirma que esta estabilización diglósica torna o galó máis resistente que o occitano fronte a difusión do francés: “Au bilan de ces mécaniques très différentes : dans la deuxième partie du XXIe siècle, on pourra rencontrer probablement encore de bons locuteurs de type patoisant, qui seront vraisemblablement localisés en priorité dans la région de Fougères, de Redon ou le pays de Saint- Brieuc. Certes, leur patois ne sera plus le patois décrit par Dottin et Langouët (1901), Dagnet (1905) et d’autres au début du XXe siècle. Comme toujours ils seront vieux et (probablement) de moins en moins nombreux. Mais entre Narbonne et Perpignan (pour me baser sur une région que je pratique usuellement) il sera bien plus difficile et vraisemblablement impossible de trouver quelque chose qui ressemble à cela. Et si l’on en trouve, ils passeront cette fois, à coup sûr, pour les séquelles vivantes d’une époque totalement révolue” (Manzano, 2005: 154).

interropido polo dominio lingüístico vasco e a difusión do castelán no litoral e no leste de Cantabria. Trátase dun contínuum que se dá de norte a sur, desde as configuracións policéntricas e fragmentadas oilitanas até a monocéntrica e clásica do dominio galego. Nun extremo deste contínuum, os territorios de oíl, máis urbanizados e accesíbeis con respecto a París e ao europolígono, presentan, na nosa opinión, unha fase avanzada do proceso, mentres que Galiza e Asturias —esta última xa máis afectada que a primeira—, no outro extremo, non chegaron aínda a entrar na fase de enclavamento e fragmentación que se vive no dominio lingüístico gascón. Isto lévanos a insistir no feito de que as políticas lingüísticas galega e asturiana deberían ter ben presente no seu deseño as situacións occitana e oilitana, cando non a máis próxima do País Leonés, como hipotéticos escenarios de futuro, sobre todo no que se refire ao enclavamento xeolingüístico.

Como vimos, en numerosos territorios da periferia románica atlántica, comezaron a ser aplicadas polas administracións públicas diferentes políticas de protección e promoción dos grupos de variedades recoñecidas como linguas propias ou rexionais. As diferenzas destas políticas en Francia e en España son importantes e, entre outras, residen no grao de protagonismo que nelas teñen as administracións públicas, por un lado, e o tecido asociativo, por outro. Porén, tanto o modelo francés, que protagonizan as asociacións baixo unha forte tutela do estado, ou como o español, no que a acción directa das administracións rexionais é preponderante, non ten deitado resultados realmente satisfactorios xa que en ningún territorio da periferia románica atlántica, nin sequera en Galiza, se deu freado até o de agora a perda de falantes das linguas rexionais. En opinión dalgúns autores, como o sociolingüista francés Francis Manzano, mesmo pensan na realidade estas políticas resultan agresivas para os nichos ecolingüísticos das variedades minorizadas. Con respecto á situación en Francia, Manzano afirma o seguinte:

“Contrairement à ce que l’on pouvait penser de manière très raisonnable au départ, la distance interne ne semble pas avoir protégé les langues régionales. C’est même semble-t-il l’inverse qui s’est généralement produit, car cette distance interne « naturelle » a engagé le militantisme dans des voies de concurrence globale du français, champ par champ, poste par poste. Le leit-motiv fut du coup à peu près le suivant : tout ce que l’on peut faire et dire en français, on peut le faire et le dire en breton, en occitan, en flamand ou en basque. Ce fut la source des terminologies concurrentielles du français, y compris sous nos yeux quand on voit de manière surréaliste une langue comme l’occitan aligner des champs lexicaux pour l’informatique, le Web etc. Tout cela est techniquement acceptable, mais c’est à peu près totalement inutile d’un point de vue macrosociolinguistique. Ce n’est pas ce que le système général et les locuteurs attendent de l’occitan, et ce n’est pas cela qui empêchera le français de terrasser ses adversaires sur son propre terrain (=

sa niche), comme par ailleurs le français lui-même prend des coups significatifs de l'anglais dans l'ordre international. En un mot, la niche écolinguistique est transgressée en pure perte, et pendant ce temps les vrais locuteurs disparaissent” (Manzano, 2005: 152).

Aínda que pensamos que os esforzos no ámbito da terminoloxía e da estandarización en xeral son necesarios na protección e na promoción das linguas minorizadas, ao menos no contexto iberorromance⁹¹⁰, concordamos con Manzano en insistir que as políticas lingüísticas sobre as variedades periféricas deben ter máis en conta os aspectos territoriais e, máis particularmente, a importancia de complementar as políticas de ordenación do territorio coas lingüísticas. Vemos que a asimilación lingüística é un proceso que afecta a toda a periferia románica atlántica. Territorialmente, este proceso actúa seguindo unhas pautas comúns, tanto no eixo vertical (escala) como no horizontal (dos diferentes territorios), vinculadas a unha serie de factores non só de tipo social (avellentamento, grao de instrución etc..) senón tamén de tipo territorial (urbanización, accesibilidade). Evidentemente, por outro lado vemos que cada contexto territorial presenta, dentro dese marco común da periferia románica atlántica, as súas particularidades. Estas evidencias son as que nos levarán na conclusión do noso traballo a defender, entre outras cuestións, a necesidade dunha coordinación das políticas lingüísticas a escala transrexional, xa for por parte da administración de cada estado ou da propia Unión Europea.

---

⁹¹⁰

Lembremos que na maioría dos territorios españois e portugueses da periferia románica atlántica as variedades lingüísticas tradicionais son ensinadas na escola e que, no caso de Galicia, o galego é a lingua escrita da administración rexional, así como a lingua vehicular dos medios de comunicación que dela dependen.

Anexo

TÁBOA 24. GRELLA DE AVALIACIÓN DO GRAO DE VITALIDADE LINGÜÍSTICA⁹¹¹

FACTOR	GRAO DE AMEAZA	P	DEFINICIÓN
TRANSMISIÓN INTERXENERACIONAL	A salvo	5	Todos os grupos de idade, incluídos os nenos, falan a lingua
	En perigo	4	Algúns nenos falan a lingua en todos os ámbitos e en determinados ámbitos fálana todos os nenos
	Claramente ameazada	3	A lingua fálase sobre todo na xeración dos pais e os avós
	Seramente ameazada	2	A lingua fálase sobre todo na xeración dos avós
	En situación crítica	1	Só algúns falantes da xeración dos avós coñecen a lingua
	Extinta	0	Xa non existen falantes desa lingua
	*	*	*
Nº DE FALANTES	A salvo	5	Toda a poboación fala a lingua
	En perigo	4	Case toda a poboación fala a lingua
	Claramente ameazada	3	A maioría da poboación fala a lingua
	Seramente ameazada	2	Unha minoría da poboación fala a lingua
	En situación crítica	1	Unha pequena minoría da poboación fala a lingua
	Extinta	0	Ninguén fala a lingua
	*	*	*
PROPORCIÓN SOBRE O TOTAL DA POBOACIÓN	A salvo	5	Toda a poboación fala a lingua
	En perigo	4	Case toda a poboación fala a lingua
	Claramente ameazada	3	A maioría da poboación fala a lingua
	Seramente ameazada	2	Unha minoría da poboación fala a lingua
	En situación crítica	1	Unha pequena minoría da poboación fala a lingua
	Extinta	0	Ninguén fala a lingua
	*	*	*
MUDANZAS NOS ÁMBITOS DE USO	Uso universal	5	A lingua úsase en todos os ámbitos e para todas as funcións
	Paridade multilingüe	4	Úsanse dúas ou máis linguas na maioría dos ámbitos e para a maioría de funcións; habitualmente, o uso da lingua tradicional é raro no ámbito público
	Mingua de usos	3	A lingua tradicional úsase no ámbito do fogar e para varias funcións, pero a lingua dominante comeza a penetrar nos fogares
	Usos limitados ou formais	2	A lingua úsase en ámbitos sociais limitados para varias funcións
	Usos altamente limitados	1	A lingua só se usa en ámbitos moi restrinxidos para unhas poucas funcións
	Extinta	0	A lingua non se usa en ámbito ningún
	*	*	*
USO EN NOVOS ÁMBITOS E NOS MEDIOS DE COMUNICACIÓN	Dinámica	5	A lingua úsase en todos os novos ámbitos de uso
	Vigorosa/Activa	4	A lingua úsase na maioría dos novos ámbitos de uso
	Receptiva	3	A lingua úsase en moitos dos novos ámbitos de uso
	Manténdose	2	A lingua úsase nalgúns ámbitos de uso novos
	Mínima	1	A lingua úsase só nuns poucos ámbitos de uso novos
	Inactiva	0	A lingua non se usa en ningún dos novos ámbitos de uso
	*	*	*
USOS ESCRITOS E PRESENZA NO SISTEMA EDUCATIVO	*	5	Existe unha ortografía fixada nesa lingua e unha tradición literaria de ficción e non ficción, así como medios de comunicación diarios. A lingua úsase na administración e na educación.
	*	4	Nas escolas úsanse textos escritos nesa lingua e estase a desenvolver unha tradición escrita. A administración non usa esa lingua por escrito.
	*	3	Existe material escrito nesa lingua nas escolas e o alumnado pode estudalo. Non se desenvolve unha tradición escrita en medios impresos.
	*	2	Existen textos escritos nesa lingua pero son só accesíbeis para unha parte dos falantes, para o resto estes teñen un significado simbólico. O estudo desa lingua non está presente nos programas escolares.
	*	1	Os falantes desa lingua usan unha ortografía espontánea e existen varios textos escritos con ela
	*	0	Non existe unha ortografía fixada para esa lingua
	*	*	*

⁹¹¹ Os asteriscos marcan a falta de valoracións no informe respecto a algún factor ou grao de vitalidade. “P” refírese á puntuación outorgada en cada categoría. As traducións son nosas.

<div> <div>POLÍTICAS E ACTITUDES LINGÜÍSTICAS DO GOBERNO E DAS INSTITUCIÓNS</div> <div>ACTITUDES LINGÜÍSTICAS DOS MEMBROS DA COMUNIDADE CON RESPECTO Á LINGUA TRADICIONAL</div> </div>	Apoio igualitario	5	Todas as linguas están protexidas
	Apoio diferenciado	4	As linguas non-dominantes están protexidas basicamente como linguas do ámbito privado. O uso da lingua non-dominante é prestixioso.
	Asimilación pasiva	3	Non existen políticas explícitas en favor das linguas minorizadas. O uso da lingua dominante é preponderante no ámbito público.
	Asimilación activa	2	O goberno favorece a asimilación á lingua dominante. As linguas minorizadas non están protexidas
	Asimilación forzosa	1	A lingua dominante é a única lingua oficial mentres que as linguas minorizadas non están protexidas nin son recoñecidas
	Prohibición	0	O uso das linguas minorizadas está prohibido
	*	5	Todos os membros da comunidade valoran a súa lingua e queren que se promova
	*	4	A maioría dos membros da comunidade apoian a protección da lingua
	*	3	Moitos membros da comunidade apoian a protección da lingua, outros móstranse indiferentes e outros mesmo apoian a asimilación lingüística
	*	2	Algúns membros da comunidade apoian a protección da lingua, outros móstranse indiferentes e outros mesmo apoian a asimilación lingüística
	*	1	Só uns poucos membros da comunidade apoian a protección da lingua, o resto móstrase indiferente ou mesmo apoia a asimilación lingüística
	*	0	Ninguén se preocupa pola supervivencia da lingua e todos prefiren usar a lingua dominante
TIPO E CALIDADE DA DOCUMENTACIÓN EXISTENTE	Superlativa	5	Existen gramáticas e dicionarios xerais, textos extensos e unha circulación continua de material nesa lingua. Existe abundante material de audio e vídeo nesa lingua.
	Boa	4	Como mínimo hai unha gramática adecuada, algúns dicionarios e textos e un medio de comunicación diario. Existe nesa lingua material audiovisual adecuado e de alta calidade.
	Aceptábel	3	Pode existir unha gramática adecuada, así como algúns dicionarios e textos, pero non hai medios de comunicación diarios. Pode existir material audiovisual de calidade diversa.
	Fragmentaria	2	Existen algúns brevarios gramaticais, vocabularios e textos útiles para a investigación lingüística pero de alcance limitado. Pode existir material audiovisual de calidade diversa.
	Inadecuada	1	Apenas existen brevarios gramaticais, pequenos vocabularios e textos fragmentarios. As gravacións adiovisuais son dificilmente utilizábeis ou non existen.
	Indocumentada	0	Non existe material escrito ou audiovisual nesa lingua.

Elaboración propia a partir de UNESCO (2003: 7-16)

CONCLUSIÓN

Ao longo deste traballo puidemos ver que a relación entre a lingua e o territorio é ben estreita e que comporta, ademais, numerosos aspectos, tanto no que se refire ao papel que xogan os territorios na constitución e evolución das linguas como na importancia que teñen estas na significación dos lugares onde se falan. Como xa se sinalou na introdución, un dos nosos primeiros obxectivos era o de encontrarmos o xeito de analizar os diferentes aspectos da relación entre lingua e lugar de xeito conxunto, isto é, seguindo un marco teórico e metodolóxico comúns. Despois de facermos unha revisión detallada dos principais traballos centrados nas diferentes manifestacións desta relación, decidimos encadralos dentro do ámbito da xeolingüística, definindo esta como un campo interdisciplinar entre a lingüística teórica e a xeografía humana. Deste xeito, incluimos no ámbito da xeolingüística os traballos elaborados desde a lingüística, normalmente máis interesados en analizar cómo actúan as variábeis territoriais (relevo, accesibilidade, perifericidade, ruralidade etc.) sobre as variedades lingüísticas, as súas estruturas e a percepción que os falantes temos delas. Xunto a estas achegas da dialectoloxía ou da xeografía lingüística, tamén consideramos como parte da xeolingüística as importantes achegas feitas desde a xeografía humana, isto é, o que se viña considerando “xeografía das linguas” e constituída por unha ampla bibliografía centrada no papel que xogan as variedades lingüísticas na creación e desenvolvemento dos territorios, así como no xeito en que os percibimos e nos identificamos con eles.

Ao incluírmos no campo da xeolingüística toda a variedade de traballos que trata os diferentes aspectos da relación entre a lingua e o lugar, distinguimos tres orientacións: a estrutural, a territorial e a perceptual. Cada unha destas tres orientacións incide sobre un determinado tipo de aspectos da relación lingua-lugar. A xeolingüística estrutural, conformada por traballos procedentes da dialectoloxía ou da xeografía lingüística, interésase pola influencia dos lugares, isto é, dos factores territoriais sobre a estrutura das variedades lingüísticas e a distribución xeográfica dos elementos que as compoñen. A xeolingüística territorial, que agrupa principalmente as achegas procedentes da xeografía humana, orienta as súas investigacións para a influencia que as linguas, ou as variedades lingüísticas en xeral, teñen nos procesos de fundación e estruturación dos territorios. Finalmente, a xeolingüística perceptual centraríase máis no estudo das percepcións que os falantes teñen sobre a relación entre lingua e territorio. Na realidade, cada unha destas orientacións da xeolingüística incide nun dos tres polos

que interveñen na relación lingua-lugar: a estrutural faino sobre as linguas, a territorial sobre os lugares e a perceptual sobre o individuo, o complexo cerebro/mente. Con todo, na bibliografía revisada tampouco son poucos os traballos nos que é difícil sinalar unha orientación clara neste sentido.

A pesar da diferente procedencia disciplinar dos traballos por nós considerados como xeolingüísticos, encontramos un nexo de unión entre eles a través da Teoría do Lugar elaborada no ámbito das correntes humanística e radical da xeografía humana por especialistas como Yi-Fu Tuan e Robert D. Sack. Neste marco teórico, as diferentes unidades territoriais ou lugares son definidas como sistemas que integran non só elementos do ámbito da natureza e das relacións sociais, senón tamén elementos de significado que lles dan sentido aos lugares e ao resto de elementos que os integran. O carácter sistémico da Teoría do Lugar permitiunos enlazala co estruturalismo variacionista que inspira as actuais achegas non só da xeolingüística, senón tamén da sociolingüística, e na que as variedades lingüísticas tamén son definidas como sistemas de elementos lingüísticos variábeis, vinculados por regras de uso e dotados non só de significado social, senón tamén territorial. Desde o variacionismo, faise unha distinción clara entre os conceptos de variedade lingüística e lingua. Así, as linguas constitúen un sistema xerarquizado de variedades lingüísticas que xiran en torno a unha variedade central ou estándar. Neste senso, as linguas son construtos socio-territoriais, isto é, o resultado duns determinados procesos de agrupación de variedades lingüísticas en función de criterios políticos, económicos ou territoriais.

A vinculación entre a Teoría do Lugar e o variacionismo lingüístico establecémola ao considerar, por un lado, as linguas e as variedades lingüísticas en xeral como elementos esenciais para dotar os lugares de significado e, por outro, asumindo estes como un factor contextual imprescindible na constitución e práctica das variedades lingüísticas e das linguas ás que estas se asocian. Así, asumimos que, para que as linguas se constitúan e se desenvolvan, estas precisan un ámbito territorial propio, é dicir, un lugar onde se elaboren e practiquen. Do mesmo xeito, a creación e desenvolvemento dos lugares depende de xeito importante das prácticas lingüísticas que neles se desenvolven e que lles dan significado, isto é, “razón de ser”. Así, vimos cómo mesmo para constituír un lugar, este precisa dun nome, dunha forma lingüística que o distinga e o defina dos demais. En definitiva, asumidos como sistemas, linguas e territorios interaccionan no ámbito do significado tanto na súa constitución como na súa

evolución e desenvolvemento. Neste senso e ao noso ver, lingua e lugar son condicionantes mutuos.

Para a verificación deste marco teórico deseñamos unha metodoloxía e escollemos un caso onde aplicala. Como caso de estudo escollemos o conxunto de territorios do Arco atlántico europeo que nós identificamos como *periferia románica atlántica*. Dentro da Romanía e da súa diversidade, estes territorios presentan unha serie de características comúns relacionadas co ámbito da natureza (litoralidade, clima atlántico, paisaxes de bosques e prados), das relacións sociais (perifericidade, policentrismo urbano, dispersión poboacional, importancia do sector primario etc.) e do significado (cultura megalítica, influencia celta, romanización e latinización, relixión católica, tradición rural etc.). Ademais, todos estes territorios coñecen o retroceso da práctica das súas variedades lingüísticas endóxeas ou tradicionais, de diferente status, que recúan nun contexto de difusión das linguas nacionais. Esta situación de minorización social e territorial das variedades lingüísticas endóxeas na periferia románica atlántica maniféstase en graos diferentes en cada territorio aínda que presentan unha serie de aspectos comúns que se traducen nun progresivo enclavamento territorial das prácticas lingüísticas tradicionais en nichos rurais.

O que pretendíamos con este traballo era analizar, pois, a relación que estas variedades minorizadas establecen cos territorios nos que se practican identificando na mesma os aspectos comúns e particulares de cada rexión e integrando as tres orientacións que distinguimos dentro da xeolingüística. Para iso, na metodoloxía utilizada integramos achegas de diferentes especialistas. Da orientación estruturalista retivemos o estudo das fronteiras e da segmentación interna dos dominios lingüísticos, no que se determinan cales son as variedades centrais e periféricas, así como os territorios ou lugares nos que se falan. Tratábase, pois, de identificar o centro e a extensión xeográfica dos dominios lingüísticos e, por tanto, de describir e explicar a súa organización territorial. Ao se tratar de rexións amplamente estudadas desde esta orientación da xeolingüística, na maioría dos casos limitámonos a facer unha revisión dos principais traballos ao respecto. En segundo lugar, interesámonos pola distribución xeográfica dos falantes das variedades lingüísticas minorizadas nos seus respectivos dominios xeográficos e, en consecuencia, polos modelos de difusión das linguas nacionais exóxeas que neles se dan. Asumimos aquí os postulados dos principais especialistas da xeolingüística territorial (Williams, Mackey, Breton, Laponce e

McConnell) empregando datos procedentes de censos lingüísticos, sondaxes, informes e artigos especializados. Finalmente, centrámonos na percepción que os falantes teñen dos dominios lingüísticos da periferia románica atlántica interesándonos polo papel que as súas variedades xogan como elemento identitario nos discursos destes sobre o territorio. Para esta parte, volvemos botar man de estudos parciais ou xerais realizados sobre cada dominio lingüístico. Así, ao longo destas tres fases da nosa análise —extensión e estruturación interna dos dominios lingüísticos, distribución xeográfica e dinámica territorial dos seus falantes e función das variedades lingüísticas nas percepcións e discursos territoriais— recompilamos e contrastamos información de diferentes territorios para ofrecer unha panorámica xeral dos diversos aspectos da interdependencia entre lingua e territorio na periferia románica atlántica.

Tras aplicarmos este guión metodolóxico en cada un dos dominios lingüísticos que incluimos na periferia románica atlántica —oititano (normando, britolixeriano e poitevino-santonxés), occitano (gascón), asturleonés e galego-portugués (galego) —, expresamos conxuntamente e en termos de vitalidade lingüística os diferentes datos e informacións compiladas para cada dominio lingüístico e en cada un dos territorios que cobren. Para isto asumimos a metodoloxía aplicada na UNESCO, que inclúe como factores a maioría dos nosos puntos de interese. Aplicándoa obtivemos uns índices de vitalidade lingüística das variedades da periferia románica atlántica en cada un dos territorios onde se falan. Deste xeito puidemos comprobar cómo na periferia románica atlántica o grao de vitalidade lingüística da variedade minorizada dun territorio está en relación coa organización interna deste e coa súa posición a escala estatal e continental. Así, o grao de vitalidade lingüística dun territorio tende a ser maior canto máis periférico e rural sexa este. Na periferia románica atlántica esta tendencia, que ben poderíamos considerar clásica, parece manifestarse a todas as escalas, desde a comarcal até a suprarrexional. Con todo, o grao de vitalidade lingüística non só está relacionado coa estrutura e función dos territorios senón tamén coa organización interna do dominios lingüísticos. De feito, puidemos ver cómo o mantemento dunha área central caracteriza os dominios lingüísticos máis vitais fronte aos máis ameazados, onde a carencia dun centro leva para a fragmentación e o encravamento xeolingüísticos. Estas observacións leváronnos a considerar o retroceso das variedades lingüísticas minorizadas na periferia románica atlántica como un fenómeno que non só se manifesta na escala comarcal ou rexional, senón tamén a escala continental. A difusión xeográfica

das linguas estatais constitúe, pois, un fenómeno europeo que na periferia románica atlántica se manifesta nun progresivo encravamento rural das variedades lingüísticas tradicionais. Deste xeito, as dinámicas xeolingüísticas en Galiza, Aquitania ou Bretaña non só responden a factores territoriais internos, senón tamén externos. Así, pensamos que as minorizacións territoriais das variedades da Romanía atlántica non deben ser vista como fenómenos illados e propios de cada territorio, senón como manifestacións concretas ou particulares dun proceso que se dá a unha escala máis ampla.

Ao lado da difusión territorial das linguas estatais ou nacionais (inglés, francés, castelán e portugués), outra das características comúns que presenta a periferia románica atlántica na relación entre lingua e territorio constitúea a redefinición que coñecen as súas variedades lingüísticas. Así, durante a segunda metade do século XX estas accederon ao status de *lingua*, aínda que subordinado ao status superior que deteñen as linguas estatais, consideradas normalmente como nacionais. No caso destas novas linguas, os adxectivos *rexional* ou mesmo *propia* ou *(co)oficial* úsanse, ao noso ver, para delimitar seu o ámbito territorial dentro do das linguas estatais ou nacionais e, por tanto, para marcar a súa subordinación ou dependencia con respecto a estas dentro do seu territorio. Neste traballo, relacionamos estes procesos de constitución lingüística co de descentralización territorial que coñecen en maior ou menor medida os estados da Europa occidental. Esta descentralización implicou a creación de novos lugares, os territorios rexionais, nos que se pasa a xestionar de xeito autónomo unha serie de competencias, incluídas as de ámbito cultural. Isto implicou o deseño de políticas culturais rexionais nas que se incluíu, de xeito diverso en cada territorio, a protección e promoción das súas variedades lingüísticas autóctonas. Na nosa opinión, cómpre enmarcar estas políticas lingüísticas rexionais nun proceso máis amplo de *remitificación* –usando o termo proposto por Francis Manzano– das variedades lingüísticas periféricas da Romía atlántica e que comporta a asignación ás mesmas de novos elementos de significado que veñen xustificar o seu acceso ao status de lingua. Entre estes novos elementos de significado encontramos precisamente os relacionados co territorio, que en xeral definen as variedades lingüísticas autóctonas como manifestacións xenuínas da cultura local e, por tanto, da identidade dos novos territorios rexionais. Así, na periferia románica atlántica, as variedades recoñecidas como linguas rexionais ou propias xogan un papel cada vez máis importante na elaboración de discursos identitarios sobre as novas rexións. A elaboración destes discursos identitarios sobre a lingua e o territorio

non só parte dos diferentes movementos rexionalistas e nacionalistas nestas periferias atlánticas, senón tamén das propias administracións rexionais, que procuran difundir un sentimento de identidade entre a poboación lexitimando así a creación do ámbito competencial e territorial que estas xestionan. De feito, puidemos observar que a relación entre lingua e lugar se desenvolve nos diferentes territorios pola acción do que denominamos os seus *axentes sociolingüísticos*: a(s) comunidade(s) de falantes dese lugar e, dentro delas, os seus movementos sociais, as administracións con competencias sobre o mesmo e a comunidade científica, sobre todo os especialistas en ciencias humanas e sociais. Na periferia románica atlántica todos estes axentes elaboran discursos sobre a vinculación entre a lingua e o territorio adoptando perspectivas escíparas (ou segregacionistas) e fisíparas (ou agregacionistas) que a miúdo entran en conflito.

Así, observamos en varios casos ao longo da Romanía atlántica que a non coincidencia entre fronteiras lingüísticas e administrativas pode producir verdadeiros enfrontamentos dialécticos entre movementos sociais, políticos ou mesmo entre institucións ou administracións rexionais. Como vimos, todos os dominios lingüísticos da periferia románica atlántica coñecen casos de rebordamento xeolingüístico, isto é, que alén do territorio ou territorios nos que as súas variedades se consideran lingua propia estes tamén se estenden por rexións fronteirizas de territorios veciños. A miúdo, nestes territorios veciños os discursos identitarios sobre o territorio non inclúen estas variedades rebordadas, senón as pertencentes a outro dominio lingüístico que se considera propio ou, no caso dos Países do Loira, a identidade rexional non se constrúe a partir de ningunha variedade lingüística autóctona. A existencia destas franxas e enclaves lingüísticos constitúen un elemento crítico na elaboración dos discursos de identidade rexional na periferia románica atlántica, especialmente en España, onde os sentimentos de identidade territorial periférica son máis fortes. A superación destes conflitos identitarios pasa por obviar nos discursos a existencia de comarcas, franxas ou enclaves alófonos ou por constituír neles linguas autónomas tamén consideradas propias do territorio en cuestión. O exemplo do dominio lingüístico galego-portugués móstranos que isto sucede a varias escalas. Así, a escala estatal vemos que en Galiza se acabou constituíndo unha lingua galega diferente da portuguesa, mentres que na escala rexional, as variedades de tipo galego de Asturias e Estremadura se están a agrupar en dúas linguas autónomas da galega, galego-asturiano e fala respectivamente. Vemos, pois, que

a fragmentación dos dominios lingüísticos da periferia románica atlántica non só está provocada pola difusión xeográfica das linguas estatais ou nacionais, senón que tamén se pode ver acentuada polos procesos de descentralización e rexionalización dos propios estados.

Ao longo do noso traballo, puidemos comprobar cómo non poucos investigadores contribúen cos seus estudos para a remitificación das variedades lingüísticas minorizadas e a súa constitución en linguas rexionais ou propias. Autores como M. Gautier, H. Lartiga ou X. Ll. García Arias non só se posicionan nos seus textos a favor da conservación das mesmas, senón que axudan a elaborar un determinado discurso político e territorial sobre elas, a miúdo compartido polos movementos rexionalistas e nacionalistas. Así, e ao igual que acontece noutros campos disciplinares, no ámbito da xeolingüística resulta frecuente ver cómo especialistas defenden certos discursos escisíparos ou fisíparos desde unha suposta posición científica. En conflitos xeolingüísticos abertos como o galego ou o gascón, os especialistas partidarios dunha ou outra posición mesmo se chegan a acusar entre si de falta de rigor científico. Ao noso ver, este tipo de actuacións só leva para a confusión social e, deste xeito, en vez de contribuíren para a solución dos conflitos, moitos destes investigadores mesmo producen o efecto contrario coas posicións parciais. Se é certo que os especialistas, ao igual que o resto de membros dunha sociedade, teñen unha percepción e, por tanto, unha opinión persoal sobre as linguas faladas na mesma, pensamos que o seu papel como profesionais non é o de defendela fronte ás contrarias, senón a de analizalas todas vendo o máis parcialmente posíbel os seus fundamentos e as súas eventuais consecuencias. Con isto non queremos dicir que os xeolingüístas non deban expresar a súa opinión parcial sobre as cuestións que estudan, pero si pensamos que o ámbito académico non debe servir de plataforma para apoiar unha determinada posición sociopolítica sobre as variedades lingüísticas dun territorio. Alén das aulas, das revistas especializadas ou dos informes demandados polas administracións, existen, na nosa opinión, outros foros nos que os especialistas, ao igual que o resto da poboación, poden expresar a súa visión subxectiva e persoal da realidade social e lingüística. Cremos, pois, que como axentes lingüísticos, os investigadores en xeolingüística, ao igual que os especialistas doutras disciplinas, teñen unha importante responsabilidade no decurso e na solución de conflitos. Ante esta responsabilidade social, pensamos que debería existir entre os mesmos unha ética profesional ou código deontolóxico da que,

infelizmente, apenas se menciona en xeolingüística alén das manipulacións cartográficas.

Outro problema que detectamos nos procesos de remitificación identitaria na periferia románica atlántica é que as políticas lingüísticas conservacionistas que as acompañan, nos seus diferentes modelos rexionais, non conseguiron até o de agora superar o contexto de retroceso territorial das variedades lingüísticas minorizadas que pretenden ser protexidas e promovidas. Como vimos, todas as variedades dos dominios lingüísticos da periferia románica atlántica se coñece en maior ou menor medida este retroceso territorial. Porén, en territorios como Galiza, Asturias ou o Val de Arán as políticas rexionais en favor das linguas propias se levan aplicando desde hai xa varios decenios. Ao longo do noso traballo constatamos, pois, a ineficacia destas políticas no plano territorial e relacionámola co feito de estaren estas dirixidas ao ámbito do significado. Así, tanto as reivindicacións de asociacións e movementos políticos como as medidas adoptadas polas administracións rexionais céntranse sobre todo en lugares de significado, especialmente nos centros de ensino. Aínda que estes xogaron e aínda xogan un papel importante no retroceso das variedades da periferia románica atlántica e na difusión das linguas estatais, vimos que estes fenómenos están sobre todo relacionados coa acción nun territorio dos lugares das relacións sociais: bancos, oficinas, fábricas, xulgados, etc. De feito, os lugares onde máis se concentran estes son as cidades, precisamente onde menos se practican as variedades lingüísticas autóctonas.

Por outro lado, a priorización do ámbito do significado no deseño das políticas lingüísticas rexionais, que asumen as linguas propias como elementos cunha mesma función simbólica e identitaria en todo o territorio, implicou a non territorialización das mesmas. Deste xeito, en xeral estas políticas lingüísticas non tiveron en conta as especificidades comarcais ou municipais e aplicáronse medidas similares en diferentes hábitats territoriais (urbano, periurbano e rural) nos que as linguas rexionais ou propias funcionan de diferente xeito, tanto no ámbito do significado como das relacións sociais. Isto levou para unha disfunción das políticas adoptadas, especialmente nas comarcas rurais, que constitúen os verdadeiros nichos ecolingüísticos das variedades da periferia románica atlántica. Un bo exemplo disto constitúeno as medidas tomadas en materia educativa, centrais nas diferentes políticas lingüísticas aplicadas na promoción e protección das variedades lingüísticas da periferia románica atlántica. En xeral, xa for como materia optativa ou obrigatoria, o ensino destas variedades lingüística acostuma

centrarse nos elementos culturais (antropoloxía, literatura escrita, tradición oral etc.) obviando non só as expectativas e necesidades comunicativas do alumnado, senón tamén os seus propios contextos socio e xeolingüístico. Así, nos diferentes rexións e comunidades autónomas da periferia románica atlántica deséñanse un só programa de ensino da lingua rexional ou propia, tanto para territorios onde as súas variedades son aínda a lingua materna da maioría da poboación —case sempre comarcas rurais— como para lugares nos que estas é só a lingua materna dunha minoría avellentada. Na nosa opinión, o caso de Galiza, onde precisamente ten maior presenza a lingua propia no ensino e onde a ruptura da transmisión interxeracional da mesma xa é grave en moitas comarcas urbanas e periurbanas, é o que mellor evidencia as disfuncións territoriais das políticas lingüísticas conservacionistas en materia de ensino.

Pensamos, pois, o deseño das políticas de promoción e protección das linguas rexionais ou propias debe ter en conta o factor territorial. Dentro do ámbito territorial das administracións rexionais encargadas da aplicación destas políticas existen, como vimos, importantes diferenzas de orde sociolingüística entre os principais tipos de hábitat (urbano, periurbano e rural) debido ao condicionamento que sobre a distribución xeográfica dos falantes dunha variedade teñen as dinámicas territoriais. Na nosa opinión, a aplicación das políticas lingüísticas, e culturais en xeral, podería ser máis efectiva se estas tivesen en conta a diversidade sociolingüística dos territorios rexionais. Pensamos, pois, que alén de obxectivos marcados para todo un territorio, neste caso rexional, tamén se deben marcar obxectivos específicos a escala comarcal e local en función dos puntos débiles e fortes que presenta a estes niveis a práctica das variedades da lingua propia. En definitiva, trataríase de incluír o concepto de escala xeográfica como un dos puntos de partida no deseño das políticas lingüísticas non só rexionais, senón tamén estatais e europeas. De feito, como vimos, nos territorios da Romanía atlántica que recoñecen a práctica dunha lingua rexional as variedades lingüísticas que as constitúen non presentan en todos o mesmo grao de vitalidade lingüística. Así, se nalgúns rexións, como Galiza, a práctica das variedades da lingua rexional está ameazada, noutras, como Normandía ou Bretaña, esta coñece un serio perigo de extinción. Porén, esta diversidade de situacións a escala rexional parece non terse en conta no deseño das políticas de promoción e protección das linguas rexionais efectuadas desde as administracións estatais e europea, que, porén, coñecen esta realidade diversa, patente, por exemplo, en informes como o famoso Euromosaic. De

feito, desde os estados e a administración europea promóvese habitualmente un mesmo tipo de medidas para todos os territorios con lingua rexional, sen se preveren, por exemplo, intervencións e axudas específicas para os casos máis críticos ou complexos. Por exemplo, dentro das redes de colaboración e intercambio construídas por axencias europeas como a EBLUL entre as administracións rexionais que desenvolven políticas lingüísticas apenas se contempla a posibilidade de priorizar a cooperación entre territorios con situacións análogas no referente a súa situación sociolingüística en xeral ou a un dominio en particular (medios de comunicación, ensino, etc.). Ao noso ver, e sen cuestionarmos a necesidade de deseñar dunha política europea común para a protección e promoción das linguas recoñecidas como rexionais, pensamos que esta podería gañar en eficacia particularizando, ao menos, a priorización dos seus obxectivos e medidas comúns en cada contexto territorial.

Ao lado dunha maior territorialización das políticas lingüísticas, pensamos tamén que as políticas de ordenación do territorio deberían incluír unha perspectiva ecolingüística. Ao longo do noso traballo puidemos comprobar cómo as diferentes dinámicas territoriais dos lugares (urbanización, industrialización da agricultura, éxodo rural etc.) teñen unha incidencia directa sobre as prácticas lingüísticas das persoas que viven neles. Moitas destas dinámicas encamiñanse hoxe desde as diferentes administracións no marco do que se coñece como políticas de ordenación e desenvolvemento territorial (rexional, local etc.). Ao actuaren directamente sobre os factores que manteñen ou ameazan a práctica das variedades lingüísticas autóctonas estas políticas teñen unhas consecuencias no plano lingüístico que aínda non foron avaliadas no caso da periferia románica atlántica. Porén, a aplicación aquí das políticas de ordenación territorial, especialmente as inspiradas en filosofías desenvolvementistas, causaron ao longo do século XX como “dano colateral” un retroceso xeneralizado na práctica das variedades lingüísticas minorizadas. Dentro da periferia románica atlántica isto maniféstase especialmente en Francia. Aquí, as políticas de desenvolvemento lévanse executando a escala rexional desde o final da Segunda Guerra Mundial e, no medio rural, nas reservas de falantes das variedades lingüísticas periféricas, implicou unha industrialización e intensificación do sector primario que veu acompañado da completa ruptura interxeracional na transmisión e na práctica das mesmas. Como se sabe, a partir dos anos 1980 e impulsadas desde organizacións como a ONU, comézanse a deseñar unhas novas políticas de desenvolvemento rexional e local inspiradas no

concepto de *sustentabilidade*. O desenvolvemento sustentábel é aquel que procura o progreso dunha comunidade no seu territorio sen comprometer as posibilidades de desenvolvemento das vindeiras xeracións. En 1992, na cimeira do Río de Janeiro, a Unión Europea adopta os principios de sustentabilidade incluídos na denominada *Axenda 21* e que marcan as liñas xerais das políticas de desenvolvemento territorial para o século XXI. A partir de aí téñense elaborado por todo o territorio da Unión numerosas axendas 21 locais partindo dos principios da sustentabilidade. Aínda que estas políticas de desenvolvemento sustentábel teñen unha importante vertente medioambiental, estas tamén se estenden ao ámbito das relacións sociais ao atenderen a numerosos factores económicos e sociais. Porén, no que se refire ao ámbito do significado, aínda que se teñen en conta aspectos relacionados co patrimonio cultural material, en xeral as axendas 21 locais en Europa non aplican os principios de sustentabilidade ás prácticas lingüísticas autóctonas e, así, a protección das linguas rexionais non acostuma estar contemplada como acción e aínda menos como unha prioridade. Como consecuencia, nas numerosas axendas 21 que a escala rexional, provincial ou departamental, comarcal e local se teñen elaborado xa ao longo do Arco atlántico europeo nos últimos anos non se contemplan medidas para compatibilizar o modelo de desenvolvemento local proposto co mantemento destas. Ao noso ver, nos territorios onde se coñece a práctica de variedades lingüísticas autóctonas, e especialmente no medio rural, cumpriría ter en conta as implicacións sociolingüísticas e xeolingüísticas no deseño e na aplicación destas políticas de desenvolvemento sustentábel. Cremos que, ao menos desde o punto de vista cultural e do patrimonio, non se pode falar dunha verdadeira sustentabilidade no desenvolvemento dos territorios periféricos europeos se este non se conxuga coa viabilidade da práctica das variedades lingüísticas que os caracterizan. Así, a filosofía ecolóxica que inspira estas políticas debería estenderse tamén ás prácticas culturais e asumir preocupacións de tipo ecolingüístico.

Nisto a xeolingüística, concibida como campo de estudo interdisciplinar, podería xogar un papel máis importante. Pensamos que, independentemente das fraquezas e logros deste traballo, a xeolingüística constitúe unha rama dentro da lingüística teórica que, como tal, conta cun marco teórico e metodolóxico propio, ademais duns obxectivos ben diferenciados con respecto a ramas próximas como a etnolingüística ou, sobe todo, a sociolingüística. Como campo interdisciplinar, a xeolingüística tamén se sitúa como subdisciplina dentro da xeografía cultural, ao lado doutras como a xeografía das

relixións ou a xeografía dos alimentos. Na nosa opinión, o noso traballo mostra cómo unha xeolingüística interdisciplinar pode dar resposta a cuestións que á sociolingüística lle resulta difícil tratar na súa totalidade ou que simplemente non lle interesan como, por exemplo, os mecanismos de difusión xeográfica das innovacións lingüísticas, a constitución e estruturación territorial dos dominios lingüísticos ou a influencia dos factores territoriais (accesibilidade, urbanización, perifericidade etc.) nos fenómenos de variación e constitución lingüísticas. No actual marco da Europa das rexións creado a partir dos procesos de descentralización dos estados, cremos a xeolingüística pode ser útil na identificación e resolución de conflitos achegando datos sobre os diferentes aspectos da relación que se establece entre as variedades lingüísticas e os territorios nos que se falan. Esperamos que este noso traballo contribúa para o avance nunha nova concepción da xeolingüística que a torne de novo nunha ferramenta útil para o coñecemento tanto das dinámicas lingüísticas como das territoriais e, en especial, para unha protección máis eficaz das variedades lingüísticas ameazadas.

BIBLIOGRAFÍA

- ACAV [ASOCIACIÓN CULTURAL ALÉN DO VAL] (2004): *Fala e cultura d'Os Tres Lugares. Valverde do Fresno, As Ellas, San Martín de Trebello (Cáceres)*, Noia: Toxosoutos.
- ACI GASCONHA (1996) : *Que parlam*, Bayonne: Éditions Jakin.
- ADR [ASSEMBLEIA DA REPÚBLICA] (1999): “Lei nº 7/99, de 29 de janeiro, de Reconhecimento oficial de direitos lingüísticos da comunidade mirandesa” [en liña], en *Diário da República*. 29-1-99. Serie A num. 24 [ref. do 02/06/06].
Disponíbel en Web: <<http://dre.pt/pdfgratis/1999/01/024a00.pdf>>.
- AITCHINSON, J. e CARTER, H. (1994): *A Geography of the Welsh Language 1961-1991*, Cardiff: University of Wales Press.
- ALARCOS, E. (1978): “Situación lingüística de la Asturias prerromana”, *Estudios y trabayos del Seminariu de Llingua Asturiana* 1: 3-10, Uviéu: Universidad de Oviedo.
- ALARCOS, E. (1996): “Gallego-asturiano”, en Alvar, M. —dir.—: *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, pp. 134-138.
- ALÉN, M.C. (1999) : “Do « patois » ó « occitano » : datos para un novo milenio”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, pp. 303-318.
- ALÉN, M.C. —ed.— (2003) : *O occitano, lingua europea. L'occitan, lenga europèa*, Santiago de Compostela : Universidade de Santiago de Compostela.
- ALÉN, M.C. e VALCÁRCCEL, C. (2001): “A República Francesa e as ‘linguas rexionais ou locais’: a situación do occitano e das linguas oilitanas”, *A Trabe de Ouro* 47: 323-59.
- ALLA [ACADEMIA DE LA LLINGUA ASTURIANA] —ed.— (1995): *La Llingua Asturiana* [reedición de 1997], Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- ALLA [ACADEMIA DE LA LLINGUA ASTURIANA] (1998): *Gramática de la Llingua Asturiana*, Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- ALMEIDA, J. e SAMPAIO E MELO, A. (1990): *Dicionário da Língua Portuguesa*, Porto: Porto Editora.
- ALONSO, S. (1947): *El dialecto vulgar leonés hablado en Maragatería y Tierra de Astorga. Notas gramaticales y vocabulario*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Instituto Antonio de Nebrija.
- ALVAR, M. (1995) : *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Cantabria*, 2 vols., Madrid : Arco Libros.
- ALVAR, M. —dir.— (1996) : *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, Barcelona : Ariel.
- ALVAR, M. (1999) : *Atlas Lingüístico de Castilla y León*, 3 vols., Valladolid : Junta de Castilla y León.
- ÁLVAREZ BLANCO, R. (2003) : *Variedade e diversidade da lingua. Algunhas reflexións sobre cambio, variación e galego estándar*, A Coruña : Real Academia Galega.

- ÁLVAREZ BLANCO, R., DUBERT, F. e SOUSA, X.—eds.— (2002): *Dialectoloxía e léxico*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega.
- ÁLVAREZ BLANCO, R., DUBERT, F. e SOUSA, X.—eds.— (2006a): *Lingua e territorio*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega.
- ÁLVAREZ BLANCO, R., DUBERT, F. e SOUSA, X. (2006b): “Aplicación da análise dialectométrica aos datos do *Atlas Lingüístico Galego*”, en Álvarez Blanco R., Dubert F. e Sousa X.—eds.—: *Lingua e territorio*, pp. 461-493, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega.
- ÁLVAREZ BLANCO, R., FERNÁNDEZ REI, F. e SANTAMARINA, A.—eds.— (2004): *A Lingua Galega: Historia e Actualidade: Actas do Congreso Internacional, Santiago de Compostela, 16-20 de novembro de 1996*, 3 vols., Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega.
- ÁLVAREZ CÁCCAMO, C. (1989): “Variaçom lingüística e factor social na Galiza”, *Hispanic Linguistics* 2: 253-298.
- ÁLVAREZ CÁCCAMO, C. e HERRERO, M.J. (1996): “O *continuum* da escrita na Galiza: entre o espanhol e o português”, *Agália* 46: 143-156.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ, M.A. (1996): “Extremeño”, en Alvar, M. —dir.—: *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, pp. 171-182.
- ALVAREZ-PEREYRE, F. (1984): *Qu'est-ce que parler? Langue et société en Sarthe et en Mayenne*, Paris: SELAF.
- ALVITE, X.R. (2005): “Mazaricos publica los apodos de todas las familias del municipio” [en liña], en *La Voz de Galicia* 16/08/2005 [ref. do 18/08/05].
Dispoñíbel en Web:
<http://www.lavozdeg Galicia.es/se_galicia/noticia.jsp?CAT=102&TEXTO=3984987>.
- AMBROSE, J.E. e WILLIAMS, C.H. (1989): “Scale as an Influence on the Geolinguistic Analysis of a Minority Language”, *Discussion Papers in Gelinguistics* 1981.
- AMBROSE, J.E. e WILLIAMS, C.H. (1989): “Geolinguistic Representation”, *Discussion Papers in Geolinguistics* 15.
- AMBROSE, J.E. e WILLIAMS, C.H. (1991): “Language Made Visible: Representation in Geolinguistics”, en Williams C.H. —ed.—: *Linguistic Minorities, Society and Territory*, pp. 298-314.
- ANDECHA ASTUR (2006): “El Conceyu Sieru d’Andecha Astur ve surrealista la propuesta de la Xunta Toponimia” [en liña], en *Andecha Astur: L’izquierda d’Asturies* [ref. do 23/07/06]. Dispoñíbel en Web:
<http://www.astura.org/andecha/archivu/act61_sie.htm>.
- ANTTILA, R. (1989): *Historical and Comparative Linguistics*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ARGOUARCH, PH. (2004): “La fin des Pays de la Loire: réunifions la Vendée et le Poitou” (recensión) [en liña], en *Agence Bretagne Presse* [ref. do 21/02/06].
Dispoñíbel en Web: <<http://www.agencebretagnepresse.com/fetch.php?id=1545>>.

- ARIAS, V. (1993): *Prontuario ortográfico de galego*, Vilaboa: Edicións do Cumio.
- AR MOGN, O. (2001): “Bretagne, 2 langues ou 3 ? Pour une clarification sur la question linguistique en Bretagne” [en liña], en *Ar Falz* [ref. do 14/01/06]. Dispoñíbel en Web : < http://www.geocities.com/ar_falz/Gallo.html>.
- AR ROUZ, D. e LE SQUERE, R. (2005): “ Traduction et affichage public : quel(s) service(s) pour les langues régionales de Bretagne ? ” [en liña], *Marges Linguistiques* 10 : 190-206 [ref. do 08/02/06]. Dispoñíbel en Web: <http://marg.lng1.free.fr/documents/00_ml102005/00_ml102005.pdf>.
- ASCOLI, G.I. (1873a): “Proemio”, *Archivio Glottologico Italiano* I: V-XLI.
- ASCOLI, G.I. (1873b): “Saggi ladini”, *Archivio Glottologico Italiano* I: 1-556.
- ASCOLI, G.I. (1885): “L’Italia dialettale”, *Archivio Glottologico Italiano* VIII: 98-128.
- ASCOLI, G.I. (1888): “Dei Neogrammatici — Lettera al prof. Pietro Merlo”, *Archivio Glottologico Italiano* X: 18-73.
- ASHER, R.E. —ed.— (1994): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Oxford / New York: Pergamon Press.
- ASTURIES.COM (2005): “La Xunta Xeneral aprobó una proposición de defensa de l’asturianidá del Navia-Eo” [en liña], en *Asturies.com* 16/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.asturies.com/noticia.php?cod=19099>>.
- ASTURIES.COM (2006a): “Ana Cano condenó’l posibilismo y afitó l’asturianidá del Navia-Eo” [en liña], en *Asturies.com* 06/05/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.asturies.com/noticia.php?cod=25739>>.
- ASTURIES.COM (2006b): “Les Xornaes de toponimia del Navia-Eo rescamplaron el valor positivu y el consensu na recuperación de los nomes de llugar” [en liña], en *Asturies.com* 08/06/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.asturies.com/noticia.php?cod=25940>>.
- ASTURIES.COM (2006c): “La responsable de Política Llingüística de Galicia diz que’l gallego-asturianu ye una «lingua nueva»” [en liña], en *Asturies.com* 09/06/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.asturies.com/noticia.php?cod=25940>>.
- APL [ASSOCIAÇÃO PORTUGUESA DE LINGÜÍSTICA] —ed.— (1994): *Variação lingüística no espaço, no tempo e na sociedade. Actas do encontro regional da Associação Portuguesa de Lingüística. Miranda de Douro, setembro de 1993*, Lisboa: Edições Colibri.
- AUZANNEAU, M. (1998): *La parole vive du Poitou. Une étude sociolinguistique en milieu rural*, Paris: L’Harmattan.
- AUZANNEAU, M. (1999): “Le bilinguisme dialectal: un modèle d’analyse sociolinguistique appliqué à la situation poitevine”, *Plurilinguismes* 17 : 101-132.
- BABARRO, X. (1994): “A fronteira lingüística do galego co asturiano. Delimitación e caracterización das falas de transición dos concellos de Navia, Villallón, Allande e Ibias”, en Fernández Rei, F. —ed.—: *Lingua e cultura galega de Asturias*, pp. 83-148.

- BABARRO, X. (2003) : *Galego de Asturias. Delimitación, caracterización e situación sociolingüística*. 2 vols., A Coruña : Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- BAILLY, A. e BÉGUIN, H. (1992): *Introducción a la geografía humana* [tradución e Bosque P. e Bosque I.], Barcelona: Masson.
- BAILLY, A. e FERRAS, R. (1997): *Éléments d'épistémologie de la géographie*, Paris : Armand Colin.
- BAL, W. (1966) : *Introduction aux études de linguistique romane, avec considération spéciale de la linguistique française* , Paris : Didier.
- BALSEIRO, A. (2001) : “El Occidente de Asturias reivindica el uso de su «fala»” [en liña], en *La Voz de Galicia* 25/05/2001 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=579528>.
- BARROS, M. (1994): “A limitrofia do sendinês”, en APL —ed.— : *Variação lingüística no espaço, no tempo e na sociedade. Actas do encontro regional da Associação Portuguesa de Lingüística. Miranda de Douro, setembro de 1993*, pp. 35-42.
- BARROS, M. (1995): “O Mirandês e as linguas do Noroeste peninsular”, *Lletres Asturianas* 57: 7-22.
- BARROS, M. e RAPOSO, D. —coords.— (1999) : *Convenção ortográfica da língua mirandesa* [en liña] [ref. do 18/07/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.bragancanet.pt/sendim/scripts/ConvencaoMirandes.pdf>>.
- BARROS, M. (2001) : “A situação actual da língua mirandesa e o problema da delimitação histórica dos dialectos asturo-leoneses en Portugal” [en liña], en *Sítio de l Mirandês. Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa* [ref. do 18/07/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://mirandes.no.sapo.pt/BEestudos2.html>>.
- BARTOLI, M. e VIDOSSÌ, G. (1943): *Linemaneti di lingüística spaziale*, Milano: Battisti C.
- BAS [BLOQUE POR ASTURIES] (2005): “Palacios critica las injerencias de Galicia” [en liña], en *Bloque por Asturias* [ref. do 18/06/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.telecable.es/personales/colungafl/Asturies/asturanida_naviaeo_lva.htm>.
- BASTARDAS, A. (1996) : *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística* , Barcelona : Edicions Proa.
- BAUD P., BOURGEAT S. e BRAS C. (1999): *Dicionário de geografia*, Lisboa: Plátano Edições Técnicas.
- BAUSKE, B. (1998): *Planificación lingüística del asturiano* [tradución de Martín, M.], Xixón: VTP Editorial.
- BAYLON, C. (1996) : *Sociolinguistique. Société, langue et discours*, Paris : Nathan.
- BEAUREPAIRE, F. DE (2002) : “La diffusion de la toponymie scandinave dans la Normandie ducale”, *Tabularia « Études »* 2 : 47-56 [en liña] [ref. do 26/12/05]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.unicaen.fr/mrsh/crahm/revue/tabularia/pdf/beaurepaire.pdf>>.
- BEC, P. (1967)² : *La langue occitane*, Paris : Presses Universitaires de France.

- BEC, P. (1993) : “Le Gascon, dialecte occitan?” en Guillorel, H. e Sibille, J. —eds. — : *Langues, dialectes et écritures: les langues romanes en France*, pp. 150-155, Paris: IEO/IPIE.
- BENCARDINO, F. e LANGELLA, V. (1992): *Lingua, Cultura, Territorio. Rapporti ed effetti geografici*, Bologna: Patron Editore.
- BERRESFORD, P. (1998) : *The Story of the Cornish Language*, Redruth : Tor Mark Press.
- BERTAËYN GALEIZZ (2001): “Le gallo, langue romane de Bretagne. Réponse à Olier ar Mogn” [en liña], en *Ar Falz* [ref. do 14/01/06]. Disponible en Web : <http://www.geocities.com/ar_falz/Gallo.html>.
- BERTHELOT, F. (1894): “Notes sur quelques patois de l’Ille-et-Vilaine et du sud de la Manche”, *Annales de Bretagne* 10 : 82-105.
- BIRABENT, J.-P. e SALLES-LOUSTAU, J. (1989): *Memento grammatical du gascon*, Pau : Escòla Gaston Febus / Nosauts de Bigorra / Cercle Occitan de Tarba.
- BISPADO DE OURENSE (2006) : “Situación xeográfica actual” [en liña], en *Historia da Diocese de Ourense* [ref. do 06/06/06]. Disponible en Web: <<http://www.obispadodeourense.com/gallego/historia/historia/situa1.html>>.
- BLANC, J.-F. (1996): “L’IEO París e lo projecte de Dictionari deu Gascon Modèrn”, *Estudis Occitans* 20: 34-37.
- BLANCHET, PH. (1992) : *Le provençal, essai de description sociolinguistique et différentielle*. Louvain : Peeters.
- BLANCHET, PH. (1997a) : “Problématique de la situation ethnolinguistique du Pays de Retz (Loire-Atlantique) : pratiques linguistiques et identité en zone de marches”, en F. Manzano —dir. —, *Langues et parlers del’Ouest*, pp. 45-80, Rennes : Presses Universitaires de Rennes.
- BLANCHET, PH. (1997b) : “Pratiques linguistiques et sentiments d'appartenance dans le pays de Retz : résultats d'enquêtes”, en F. Manzano —dir. —, *Vitalité des parlers de l’Ouest et du Canada francophone*, pp. 15-45, Rennes : Presses Universitaires de Rennes.
- BLANCHET, PH. —dir.— (2002) : *Pratiques linguistiques régionales d’élèves du primaire et de collège en zones suburbaines de Bretagne gallo. Rapport de Recherche*, Rennes : CREDILIF.
- BLANCHET, PH. (2005a) : “Catégoriser l’occitan ou les langues d’oc ? Un problème épistémologique, théorique et méthodologique” [en liña], *Marges Linguistiques* 10 : 44-48 [ref. do 08/02/06]. Disponible en Web: <http://marg.lngl.free.fr/documents/00_ml102005/00_ml102005.pdf>.
- BLANCHET, PH. e AMSTRONG, N. (2006) : “The sociolinguistic situation of ‘contemporary dialects of French’ in France today : an overview of recent contributions on the dialectalisation of Standard French”, *French Language Studies* 16 : 251-275.
- BLÁZQUEZ, J.M. (1975) : *La romanización*, Madrid : Itsmo.
- BLOCH, O. (1921): *La pénétration du français dans les parlers des Vosges méridionales*, Paris : Champion.

- BNG [BLOQUE NACIONALISTA GALEGO] (2005): *Estatuto de Galiza* [en liña], en *La Voz de Galicia* 09/12/05 [ref. do 18/06/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.lavozdegalicie.es/archivos/pdf/estatuto_bng.pdf>.
- BOCCL [BOLETÍN OFICIAL DE LAS CORTES DE CASTILLA Y LEÓN] (2006) : “Propuesta de reforma del Estatuto de autonomía de Castilla y León” [en liña], en *Boletín Oficial de la Costes de Castilla y León* 290: 21089-21116 [ref. do 02/10/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://2004.ccyl.es:9990/SIRDOC/PDF/PUBLOFI/BO/CCL/6L/BOCCL6L00290A.pdf>>.
- BOCHMANN, K. (1991) : “Le galicien – Une langue doublement polynomique”, en Chiorboli, J. —ed.— (1991): *Actes du Colloque international des langues polynomiques. Université de Corse, 17-22 septembre 1990* [en liña], pp. 43-48 [ref. do 09/12/05]. Dispoñíbel en Web: <http://www.interromania.com/media/pdf/chiorboli/langues_polynomiques.pdf>.
- BOCQUENET, L. (2001): *La frontière linguistique et sociolinguistique entre Haute et Basse Bretagne. Mémoire de Maîtrise.*, Rennes: Université de Rennes 2 – Haute Bretagne.
- BOIX, E. (1999) : “A situación do catalán hoxe: cabeza de rato ou rabo de león”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, pp. 213-233.
- BOIX, E. e VILA, F.X. (1998) : *Sociolingüística de la llengua catalana*, Barcelona : Ariel.
- BOLTON, K. e KWOK, H. —eds.— (1992): *Sociolinguistics today. International Perspectives*, London: Routledge.
- BORREGO, J. (1983) : *Norma y dialecto en el sayagüés actual*, Salamanca: Universidad de Salamanca.
- BORREGO, J. (1996) : “Leonés”, en Alvar, M. —dir.—: *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, pp. 139-158.
- BOTHOREL-WITZ A. e VETTER S. (1993): “Apports et limites de méthodes d’analyses quantitatives dans la recherche de la structuration d’un espace géolinguistique: l’espace dialectal alsacien”, en Viereck W. (ed.): *Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongresses*, Tomo I, pp.314-339.
- BOUJOT C., DEFANCE Y. e MORIN G. (1987): *Aspects culturels de la Haute-Bretagne*, Rennes : Institut Culturel de Bretagne/Skol-Uhel ar Vro.
- BOURRET, CH., (2002): *Un royaume « transpyrénéen » ? La tentative de la maison Foix-Béarn-Albret à la fin du Moyen Âge*, Estadens : Éditions PyreGraph.
- BOYER, H. (1999): “Regards sur la situation sociolinguistique de l’espace occitan. Fin de substitution ?”, *Plurilinguismes* 17 : 133-155.
- BOYER, H. (2001): *Introduction à la sociolinguistique*, Paris: Dunod.
- BOYER, H. (2003): “A procura nacional do unilingüismo e as outras linguas de Francia... exceptuando o francés”, en Alén, M.C. —ed.— : *O occitano, lingua europea. L’occitan, lenga europèa*, pp. 21-28.

- BOYER, H. e ALÉN, M.C. (2004): “*Occitan, patois, provençal...* dans l’enquête « Famille » de l’INSEE-INED (1999) : les dénominations de la langue d’Oc”, *Lengas* 56 : 301-318.
- BRASSEUR, P. (1980-1997): *Atlas Linguistique et Ethnographique Normand*, 3 volumes, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- BRASSEUR, P. (1985): “Les frontières dialectales de la Normandie”, en *Actes del XVIe Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, vol. 2: 573-590, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- BRASSEUR, P. (1995): “Les pronoms personnels dans l’*Atlas linguistique normand*”, en Simoni-Aurembou M.-R. —ed.— : *Dialectologie et littérature du domaine d’oïl occidental*, pp. 323-351.
- BRASSEUR, P. (2003): “La frontière normanno-picarde à la lumière des atlas linguistiques régionaux”, *Bien dire et bien apprendre. Revue de Médiévisique* 21: 71-84.
- BREA, M. (1994): “A voltas con Raimbaut de Vaqueiras e as orixes da lírica galego-portuguesa”, en Fidalgo E. e Lorenzo P. —coords.— : *Estudios galegos en homenaxe ó profesor Giuseppe Tavani*, pp. 41-56, Santiago de Compostela: Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro.
- BRETON, R. (1979): *Geografía de las lenguas*, Barcelona: Oikos Tau.
- BRETON, R. (2000): “Préface” [en liña], en TOL: *The Linguasphere Register 1999/2000 Edition* [ref. do 11/05/05]. Disponible en Web: <http://www.linguasphere.net/secure/ip/pdf/LGS_Vol2_Preface.pdf>
- BRETON, R. (2003): *Atlas des langues du monde. Une pluralité fragile*, Paris : Éditions Autrement.
- BREZIGAR, B. (2003): “O plurilingüismo na nova Europa”, en Constenla G. e Luna A. —eds.— : *Linguas sen estado e planificación lingüística (I): Italia e Francia*, pp. 25-39.
- BRINGUIER, O. et DE TOURTOULON, CH. (1876): *Etude sur la limite géographique de la langue d’oïl et de la langue d’oc, Ier rapport à M. le Ministre de l’Instruction Publique, des Cultes et des Beaux Arts*, Paris : Imp. Nationale.
- BROUDIC, F. (1997): *À la recherche de la frontière. La limite linguistique entre Haute et Basse-Bretagne aux XIXe et XXe siècles*, Brest : Ar Skol Vrezonég.
- BRUNET, R. (1993): “L’Arc atlantique : son reflet et ses mirages”, *Noröis* 40 : 19-34.
- BUISSON, J.P. (2002) : “ Les Normands veulent se réunir ” [en liña], en *Ouest-France* [ref. do 2803/06]. Disponible en Web: <http://dossiers.ouestfrance.fr/DOSSIERS/dct_artbn.asp?IdArt=7294&IdThe=&IdCla=642&NomCla=Basse+Normandie&PageCour=1&PageTot=2>.
- BULOT, T. (2005) : “ « Que parle-t-on en Pays de Caux » : émergence et/ou continuité d’une communauté sociolinguistique régionale ” [en liña], *Marges Linguistiques* 10 : 88-117 [ref. do 08/02/06]. Disponible en Web: <http://marg.lngl.free.fr/documents/00_ml102005/00_ml102005.pdf>.

- BULOT, T. (2006): “La production discursive des norms: centralité sociolinguistique et multipolarisation des espaces de référence”, *French Language Studies* 16: 305-333.
- BUTTIMER, A. (1989): *Sociedad y medio en la tradición geográfica francesa*, Barcelona: Oikos Tau.
- BYNON, T. (1981): *Lingüística histórica* [traducción de Melena, J.L.], Madrid: Gredos.
- CALDERÓN, J. (1999): “Lenguaje popular de la merindad de Campoo. Estudio preliminar” [en liña], en *Cuadernos de Campoo* 15 [ref. do 06/07/06]. Disponible en Web: <http://personales.mundivia.es/flipi/Cuadernos/Cuaderno_15/Lenguaje_popular.htm>.
- CALLARY, R.E. (1971): “Dialectology and linguistic theory”, *American Speech* 46: 200-209.
- CALLARY, R.E. (1975): “Phonological Change and the Development of an Urban Dialect in Illinois”, *Language in Society* 4: 155-169.
- CALVET, L.-J. (1993): *Lingüística e colonialismo. Pequeno tratado de glotofaxia* [traducción de Fuentes, X.], Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- CALVET, L.-J. (1998): *A (Socio)lingüística* [traducción de Allegue, A.], Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- CALVET, L.-J. (2004): *Por unha ecoloxía das linguas do mundo* [traducción de Iglesias, A.], Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- CAMPROUX, C. (1980): *Las lenguas románicas* [traducción de Bas, D. de], Barcelona: Oikos-Tau.
- CANO, A. (1995): “Evolución lingüística interna del asturiano”, en ALA —ed.—: *La Llingua Asturiana* [reedición de 1997], pp. 21-40.
- CANO, A. (1998): “L’asturianu n’El Bierzu. A propósito del *ALBP*”, *Lletres Asturianas* 69: 7-25.
- CANO, A. (1999): “Normalización e normativización do asturiano hoxe”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *Estudios de sociolingüística románica. Llinguas e variedades minorizadas*, pp. 107-132.
- CANO, A. (2006): “Discurso institucional de la Presidenta de l’Academia de la Llingua Asturiana nel XXVII Día de les Lletres Asturianas (5 de mayu de 2006)” [en liña], en *Asturies.com* [ref. do 20/06/06]. Disponible en Web: <<http://www.asturies.com/documentos/discursualla06.pdf>>.
- CAPELLE, C. (1989): *Le gallo et les langues celtiques*, Concoret: Bretagne Gallèse / Études et Recherches Gallèses.
- CARREIRA, X. (2000): “Alcaldes de otros cuatro municipios de El Bierzo estudian la anexión a Galicia” [en liña], en *La Voz de Galicia* 27/08/2000 [ref. do 30/06/06]. Disponible en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=170907>.
- CARVALHO, R. (1990): *Do galego e da Galiza*, Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- CASENAVE, B. (2000): “Senhalizacion occitana : vocabulari, toponimia, istòria”, *Païrs Gascons* 201 : 2.

- CASSARD, J.-C. (2002a) : “Les Vikings en Bretagne”, en Tanguy, B. e Lagrée, M. — dirs.— (2002) : *Atlas d’histoire de Bretagne*, pp. 64-65.
- CASSARD, J.-C. (2002b) : “Le royaume breton”, en Tanguy, B. e Lagrée, M. — dirs.— (2002) : *Atlas d’histoire de Bretagne*, pp. 62-63.
- CASTELAO [RODRÍGUEZ CASTELAO, A.D.] (1944) : *Sempre en Galiza*, Buenos Aires : Edicións Galiza.
- CASTRO, M. (1998) : *Manual de iniciación à lingua galega. Sociolingüística, morfosintaxe, ortografía e léxico*, Ferrol : Fundación Artábria.
- CATALÁN, D. (1989): *Las lenguas circunvecinas del castellano. Cuestiones de dialectología hispano-románica*, Madrid: Paraninfo.
- CAUBET, D., CHAKER, S. e SIBILLE, J. (2002): *Codification des langues de France : actes du Colloque "Les langues de France et leur codification" : écrits divers, écrits ouverts (Paris - Inalco, 29-31 mai 2000)*, Paris: L’Harmattan.
- CBI [BRITISH-IRISH COUNCIL] (2003) : “Communiqué” [en liña], en CBI: *British-Irish Council* [en liña] [ref. do 17/12/05]. Dispoñíbel en Web : <http://www.britishirishcouncil.org/documents/cardiff_summit.asp>.
- CBI [BRITISH-IRISH COUNCIL] (2004) : *British-Irish Council. Report* [en liña] [ref. do 17/12/05]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.britishirishcouncil.org/work/report060704.pdf>>.
- CBI [BRITISH-IRISH COUNCIL] (2005) : “Indigenous, Minority and Lesser-Used Languages” [en liña], en CBI: *British-Irish Council* [ref. do 17/12/05]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.britishirishcouncil.org/work/language.asp>>.
- CCB [CONSELLO COMARCAL DO BIERZO] (2006): *Declaración institucional do Consello Comarcal do Bierzo en demanda do recoñecemento formal do galego como lingua propia do Bierzo* [en liña], en *Avogacia.org* [ref. do 12/09/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.avogacia.org/w3/IMG/_article_PDF/article_770.pdf>.
- CCD [CONSELLERIA DE CULTURA E DEPORTE] (2006): *Liñas orientadoras para a definición de usos e contidos da Cidade da Cultura de Galicia*. [en liña] [ref. do 24/01/07]. Dispoñíbel en Web: <http://www.cidadedacultura.es/mediateca/novas/zona_prensa/Informes_sobre_a_Cidade_da_Cultura/OrientacionsEstrategicasConselleriaCulturaDeporte.pdf>.
- CCG [CONSELLO DA CULTURA GALEGA] (1999) : “Lei de Normalización Lingüística” [en liña], en *Dereitos lingüísticos* [ref. do 18/06/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.consellodacultura.org/mediateca/pubs.pdf/dereitos_lingua.pdf>.
- CCG [CONSELLO DA CULTURA GALEGA] (2005) : *A sociedade galega e o idioma: evolución sociolingüística de Galicia (1992-2003)*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- CCJE [CONSEJERÍA DE CULTURA DE LA JUNTA DE EXTREMADURA] (2001): “Decreto 45/2001, de 20 de marzo, por el que se declara Bien de Interés Cultural la «A Fala»” [en liña], en *Diario Oficial de Extremadura* nº 35 27/03/01 [ref. do 01/08/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://doe.juntaex.es/pdfs/doe/2001/360O/01040052.pdf>>.

- CDD [COONGRESO DE LOS DIPUTADOS] (2006): “Aprobación por el pleno. 127/000003 Propuesta de reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña presentada por el Parlamento de Cataluña” [en liña], en *Boletín Oficial de las Cortes Generales*. 31 de marzo. Serie B num. 210-215 [ref. do 02/05/06]. Disponible en Web: <http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/BOCG/B/B_210-15.PDF>.
- CECPA [CONSEJERÍA DE EDUCACIÓN Y CULTURA DEL PRINCIPADO DE ASTURIAS] (2002): “Decreto 98/2002, de 18 de julio, por el que se establece el procedimiento de recuperación y fijación de la toponimia asturiana” [en liña], en *Boletín Oficial del Principado de Asturias* nº 196: 23/08/2002 [ref. do 02/06/06]. Disponible en Web: <<http://download.princast.es/bopa/disposiciones/repositorio/LEGISLACION08/66/2/001U001XEG0002.pdf>>.
- CERQUIGLINI, B. (1999): *Les langues de la France. Rapport au Ministre de l'Éducation Nationale, de la Recherche et de la Technologie et à la Ministre de la Culture et de la Communication* [en liña] [ref. do 08/12/05]. Disponible en Web: <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/lang-reg/rapport_cerquiglini/langues-france.html>
- CGHP [CONSEIL GENERAL DES HAUTES-PYRENEES] (2005): “Culture occitane” [en liña], en *Culture* [ref. do 29/04/06]. Disponible en Web: <<http://www.cg65.fr/front.aspx?sectionId=120>>.
- CGPA [CONSEIL GENERAL DES PYRENEES ATLANTIQUES] (2005): *La langue béarnaise*. [en liña] [ref. do 29/04/06]. Disponible en Web: <<http://www.cg64.fr/fr/pagesEditos.asp?IDPAGE=217&ms=1&id=9A58CA0F>>
- CHAMBERS, J.-K.. (1982): “Geolinguistics of a variable rule”, *Discussion Papers in Geolinguistics* 5.
- CHAMBERS, J.K. e TRUDGILL, P. (1994): *La dialectología* [traducción de Morán, C.], Madrid: Visor Libros.
- CHARPENTIER, J.-M. (1987): “Identification et délimitation des langues au Vanuatu (Sud-Pacifique) et en Haut Poitou”, *Langage et société* 41 : 49-50.
- CHARRIÉ, J.-P. (2000): “La frontière luso-espagnole. De la frontière à l'espace transfrontalier”, en López Trigal, L. e Guichard, F. —coords.— : *La frontera hispano-portuguesa : nuevo espacio de atracción y cooperación*, pp. 143-153.
- CHATEAUREYNAUD, M.-A. (1998): “Lectura de l'enquêta « *Practicas e representacions de l'occitan dens los Pirenèus Atlantics* »”, *Lengas* 43 : 117-142.
- CHAURAND, J. (1972): *Introduction à la dialectologie française*, Paris: Bordas.
- CHAUOU, A. (2001): *L'idéologie Plantagenêt. Royauté arthurienne et monarchie politique dans l'espace Plantagenêt (XIIe-XIIIe siècles)*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- CHAUVEAU, J.-P. (1984): *Le gallo : une présentation*, 2 volumes, Brest : Université de Bretagne Occidentale.
- CHAUVEAU, J.-P. (1984): *Évolutions phonétiques en gallo*, Paris : Éditions du CNRS.
- CHIORBOLI, J. —ed.— (1991): *Actes du Colloque international des langues polynomiques. Université de Corse, 17-22 septembre 1990* [en liña], Pula 3/4

- [ref. do 09/12/05]. Dispoñíbel en Web: <http://www.interromania.com/media/pdf/chiorboli/langues_polynomiques.pdf>.
- CIDADANIA – REDE DE APLICACIONS SOCIAIS (2001): *Situación da lingua galega no Concello de Santiago de Compostela*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- CINTRA, L.F LINDLEY. (1959): *A linguagem dos Foros de Castelo Rodrigo. Seu confronto com a dos Foros de Alfaiates, Castelo Bom, Castelo Melhor, Coria, Cáceres e Usagre. Contribuição para o estudo do leonês e do galego-português do século XIII* [edición de 1984], Lisboa : Publicações do Centro de Estudos Filológicos.
- CINTRÉ, R. (1992): *Les Marches de Bretagne au Moyen Âge. Économie, guerre et société en pays de frontière*, Pornichet: Editions Jean-Marie Pierre.
- CLO [CONSELH DE LA LENGA OCCITANA] (1998) : *Primièr acam del Conselh de la Lenga Occitana* [en liña] [ref. do 18/04/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.geocities.com/guilhem_nou/CLO.html>.
- COELHO, C. e NEVES, N. (1994): *A evolução do pensamento geográfico*, Lisboa: Gradiva.
- COMISIÓN EUROPEA (2006): *Nomenclatura común de las unidades territoriales estadísticas* [en liña] [ref. do 24/11/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://europa.eu/scadplus/leg/es/lvb/g24218.htm>>.
- COMMISSION EUROPÉENNE (1996): *Euromosaic* [en liña] [ref. do 23/11/05]. Dispoñíbel en web: <<http://www.uoc.edu/euromosaic/index.html>>.
- COMMISSION EUROPÉENNE (2004): *Un nouveau partenariat pour la cohésion. Convergence, compétitivité, coopération. Troisième rapport sur la cohésion économique et sociale*. [en liña] [ref. do 02/10/06]. Dispoñíbel en Web: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_fr.htm>.
- COMMISSION EUROPÉENNE (2005): *Les européens et les langues. Eurobaromètre 237*. [en liña] [ref. do 23/11/05]. Dispoñíbel en Web: <http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.fr.pdf>.
- CONCEYU XOVEN (1997): “Galego : ¿dreitu llingüístico ou colonialismo cultural ?” [en liña], *Conceyu Xoven* 1 [ref. do. 06/04/1998]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.geocities.com/CapitolHill/4499/Fueya26.html>>.
- CONCEYU XOVEN (2005) : “La llingua llionesa” [en liña], en *Conceyu Xoven* [ref. do 17/07/06]. Dispoñíbel en Web : < <http://www.conceyu.net/llingua.php>>.
- CONSTENLA, G. e LUNA, A. —eds.— (2003): *Linguas sen estado e planificación lingüística (I): Italia e Francia*, Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo.
- CONTE, A. e outros (1982): *El aragonés: identidad y problemática de una lengua*, Zaragoza: Librería General.
- CONTINU, M. e MARINESCU, B. (1976): “L’état du sujet soumis à l’enquête:facteur de variabilité linguistique” en *Atti del XIV° Congresso di Linguistica e Filologia Romanze*, vol. 2: 297-304, Napoli: Gaetano Macchiaroli.CORTELAZZO, M.

- (1976): *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, Pisa: Pacini Editore.
- COSERIU, E. (1977): *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid: Gredos.
- COSERIU, E. (1981): *Lecciones de lingüística general* [traducción de Azáceta, J.M.], Madrid: Gredos.
- COSTA GOMES, P.C. DA (1995): “O conceito de região e a sua discussão” en Castro I.E., Costa Gomes P.C. e Lobato R. —org.—: *Geografia: conceitos e temas*, Rio de Janeiro: Bertrand Brasil.
- COSTAS, X.H. (1999): “Valverdeiro, lagarteiro e mañego: o “galego” do Val do Río Ellas (Cáceres)”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, pp. 83-106.
- COSTAS, X.H. (2003): “As outras linguas de Francia: marco legal e situación lingüística”, en Constenla G. e Luna A. —eds.—: *Linguas sen estado e planificación lingüística (I): Italia e Francia*, pp. 119-160.
- CRA [CONSEIL REGIONAL D'AQUITAINE] (2004): *Culture. Priorités: La politique culturelle* [en liña] [ref. do 29/04/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://aquitaine.fr/contenu.asp?Id=49>>.
- CRDP D'AQUITAINE [CENTRE REGIONAL DE DOCUMENTATION PEDAGOGIQUE D'AQUITAINE] (2006): “L'enseignement des langues régionales dans l'Académie de Bordeaux” [en liña] en *CRDP Aquitaine* [ref. do 14/05/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://crdp.ac-bordeaux.fr/langues/default.htm>>.
- CRMP [CONSEIL REGIONAL DE MIDI-PYRENEES] (2002a): *Culture: Présentation* [en liña] [ref. do 29/04/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.midipyrenees.fr/fr/htm/mission/culture_presentation.htm>.
- CRMP [CONSEIL REGIONAL DE MIDI-PYRENEES] (2002b): “Le renouveau occitan” [en liña] en *Culture: Présentation* [ref. do 29/04/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.midipyrenees.fr/fr/htm/mission/culture2-6.htm>>.
- CROSBIE, A.J. (1994): “Geography and Language”, en Ascher R.E. —ed.—: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, vol. 3: 1411-1417.
- CUNHA, C. (1973): “Nova proposta de classificação dos dialectos galego-portugueses” [en liña], en *Instituto Camões* [ref. do 01/09/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.instituto-camoes.pt/cvc/hlp/biblioteca/novaproposta.pdf>>.
- CUNHA, C. (1985): *Breve gramática do português contemporâneo*, Lisboa: Edições João Sá da Costa.
- DAGNET, A. (1996)²: *Le patois manceau tel qu'il se parle entre Le Mans et Laval*, Rennes: La Découverte.
- D'AGOSTINO, M. (1997): “Un programme de sociolinguistique de l'espace: l'Atlante linguistico della Sicilia (ALS)”, *Géolinguistique* 7: 159-179.
- D'AGOSTINO, M. (1998): “Nuovi percorsi di una linguistica socio-spaziale. Riflessioni ed esperienze nel lavoro dell'AIS”, en *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanze*, vol. 5: 199-216, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- D'ANDRÉS, R. (1995): “La llingua asturiana na sociedá”, en ALA —ed.—: *La Llingua Asturiana* [reedición de 1997], pp. 57-73.
- D'ANDRÉS, R. (1998): *Llingua y xuiciu*, Uviéu: Serviciu de Publicaciones del Principáu d'Asturies.
- D'ANDRÉS, R. (2000): *Reivindicación llingüística : unes reflexones*, Uviéu: Ámbitu.
- D'ANDRÉS, R. (2002): “L'asturianu mínimu urbanu. Delles hipótesis”, *Lletres Asturianes* 81: 21-38.
- DAUZAT, A. (1922): *La géographie linguistique : 9 cartes*, Paris: Flammarion.
- DAUZAT, A. (1953): *L'Europe linguistique : les elements constitutifs d'une nation, les groupes de langues, évolution et luttes, la situation linguistique des différents états, le problème des minorités*, Paris: Payot.
- DCCRB [DIRECTION DE LA CULTURE DU CONSEIL REGIONAL DE BRETAGNE] (2004) : *Une politique linguistique pour la Bretagne* [en liña] [ref. do 03/01/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.region-Bretagne.fr/CRB/Groups/services_en_ligne/les_decisions_de_la/sessions/session_15_decembre/un_plan_de_sauvegard_11036480895536/block_11036481303653/file>.
- DE AZEVEDO, C. (1986) : *História do galego-português. Estado lingüístico da Galiza e do Noroeste de Portugal do século XIII ao século XVI (com referência à situação do galego moderno)*, Coimbra: Instituto Nacional de Investigação Lingüística.
- DE AZEVEDO, C. (1996) : “Mirandés”, en Alvar, M. —dir.—: *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, pp. 159-182.
- DEGUILLAUME, C. e AMRANE, E. (2002): “Les langues parlées en Aquitaine : la pratique héritée” [en liña], en *Insee Aquitaine. Les Quatres Pages*, nº 110 [ref. do 03/05/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.insee.fr/fr/insee_regions/aquitaine/rfc/docs/Ia11008.pdf>.
- DE MONTESSON, R. (2000): *Vocabulaire des mots usités dans le Haut-Maine*, Rennes: La Découverte.
- DGLFLF [DIRECTION GENERALE A LA LANGUE FRANÇAISE ET AUX LANGUES DE FRANCE] (2005a) : « La DGLFLF. Présentation de la Délégation » [en liña], en *Direction Générale à la Langue Française et aux Langues de France* [ref. do 17/12/05]. Dispoñíbel en Web : <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/dglf_presentation.htm>
- DGLFLF [DIRECTION GENERALE A LA LANGUE FRANÇAISE ET AUX LANGUES DE FRANCE] (2005b) : « Les langues de France : un patrimoine méconnu, une réalité vivante » [en liña], en *Direction Générale à la Langue Française et aux Langues de France* [ref. do 17/12/05]. Dispoñíbel en Web : <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/lgfrance/lgfrance_presentation.htm>
- D'HERVÉ, G. (2005) : “ Le gallo dans l'enseignement, l'enseignement du gallo ” [en liña], *Marges Linguistiques* 10 : 262-281 [ref. do 08/02/06]. Dispoñíbel en Web: <http://marg.lngl.free.fr/documents/00_ml102005/00_ml102005.pdf>.
- DL [DIARIO DE LEÓN] (2006) : “«Hemos propuesto crear el Instituto Alfonso IX como referente cultural»” [en liña], en *Diario de León* 17/07/2006 [ref. do 26/07/06].

- Dispoñíbel en Web: <http://www.diariodeleon.es/se_leon/noticia.jsp?CAT=111&TEXTO=4950417>.
- DÍAZ, P. (2006): “Xeira exige medidas de protección urgentes para el gallego-asturiano” [en liña], en *La Voz de Asturias* 24/04/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lavozdeasturias.com/noticias/noticia.asp?pkid=267911>>.
- DONNEFORF, S. (2001a): “ Le Conseil Régional Poitou-Charentes et la langue régionale” [en liña], *Semaene dau parlanjhe. Table ronde - Quel avenir pour le poitevin saintongeais?* [ref. do 13/03/06]. Dispoñíbel en Web: <http://194.250.166.244/metive/upcp-metive/semaene/cd2/s_donneforf1.rm>.
- DONNEFORF, S. (2001b): “La langue régionale est un vecteur fort d’identité” [en liña], *Semaene dau parlanjhe. Table ronde - Quel avenir pour le poitevin saintongeais?* [ref. do 13/03/06]. Dispoñíbel en Web: <http://194.250.166.244/metive/upcp-metive/semaene/cd2/s_donneforf2.rm>.
- DOTTIN, G e LANGOUËT, J. (1901): *Glossaire du parler de Pléchâtel (Canton de Bain, Ille-et-Vilaine)* [reimp. de 1970], Genève: Slatkine Reprints.
- DPLO [DEFENSE ET PROMOTION DES LANGUES D’OÏL] (1984) : *Les langues d’oïl, une présentation*, Saint-Lô : DPLO.
- DUBERT, F. (1995): “Algúns fenómenos morfolóxicos do galego de Santiago”, *Cadernos de lingua* 11: 71-101.
- DUBERT, F. (1999): *Aspectos do galego de Santiago de Compostela*, en *Verba*: Anexo 44, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- DUBERT, F. (2000): “¿Norma galega, sistema galego-portugués? Aplicación dos termos de Coseriu ó «galego» e ó «portugués»”, *Cadernos de lingua* 22: 101-122.
- DUBERT, F. (2002): “Os sociolectos galegos”, *Cadernos de lingua* 24: 5-27.
- DUBOIS, R. (1957): *Le domaine picard. Délimitation et carte systématique dressée pour servir à l'Inventaire général du picard et autres travaux de géographie linguistique*, Arras: Archives Départementales du Pas-de-Calais.
- DUBUISSON, P. (1971-1982): *Atlas linguistique et ethnographique du Centre*, 3 volumes, Paris : Centre National de la Recherche Scientifique.
- DUBUISSON, P. e SIMONI-AUREMBOU, M.R. (1990): “Französisch: Areallinguistik III. Zentrale Dialekte / Les aires linguistiques III. Dialectes du Centre”, en Holtus G., Metzeltin M. e Schmitt C. —eds.—: *Lexikon der Romanischen Linguistik*. Vol. 5 : 637-653, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- DURKACZ, V.E. (1983): *The Decline of Celtic Languages*, Edinburgh: John Donald Publishers Ltd.
- EAJ/PNB [EUZKO ALDERDI JELTZALEA/PARTI NATIONALISTE BASQUE] (2005): *Pour “une collectivité territoriale du Pays Basque”* [en liña] [ref. do 14/05/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.eaj-pnb.com/ressources/collectiviteterritoriale.pdf>>.
- EBG [ENSTITUT BIARNES E GASCOUN] (2005) : “La position de l’Institut sur la question de la langue” [en liña], en *Institut Béarnais et Gascon* [ref. do 17/04/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.biarn-e-gascogne.org/index2.html>>.

- EEA [EUROPEAN ENVIRONMENTAL AGENCY] (1999) : *Environment in the European Union at the Turn of the Century* [en liña] [ref. do 03/04/06]. Non dispoñíbel en Web: < <http://reports.eea.europa.eu/92-9157-202-0/en>>.
- EL FIELATU (2005): “26-2-1998 : Apaez el *gallego-asturiano* n’Asturies de la man d’IU ya’l PSOE” [en liña], en *El Sacu la Memoria* [ref. do. 18/06/2006]. Dispoñíbel en Web: < <http://www.astura.org/elfielatu/sacu.htm> >.
- EL FUEYU (2006a) : “Historia” [en liña], en *El Fueyu. Asociación Cultural de la Llingua Llionesa* [ref. do 17/07/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.elfueyu.net/historia.php>>.
- EL FUEYU (2006b) : “Sociollingüística” [en liña], en *El Fueyu. Asociación Cultural de la Llingua Llionesa* [ref. do 17/07/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.elfueyu.net/sociollingüistica.php>>.
- EL FUEYU (2006c) : “Llexislación” [en liña], en *El Fueyu. Asociación Cultural de la Llingua Llionesa* [ref. do 17/07/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.elfueyu.net/llexislacion.php>>.
- ÉLOY, J.-M. (1997) : *La constitution du picard : une approche de la notion de langue*, Louvain : Peeters.
- ÉLOY, J.-M. —ed.— (1998): *Évaluer la vitalité : variétés d’oïl et autres langues*, Amiens: Université de Picardie – Jules Verne / Centre d’Études Picardes.
- ÉLOY, J.-M. —dir.— (2004): *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique*, Paris: L’Harmattan.
- ENTRE2MERS (2006) : “Les Gavaches de l’Entre-deux-mers” [en liña], en *Entre2Mers.com : Portail du patrimoine culturel de l’Entre-deux-mers*. Dispoñíbel en Web: < <http://www.entre2mers.com/traditions/gavaches.htm>>.
- EP [EL PROGRESO] (2005) : “Fernando Blanco da su apoyo en Asturias a la candidatura de Patrimonio Inmaterial Galego-Portugués” [en liña], en *El Progreso* 20/08/2005 [ref. do 27/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.grupoelprogreso.com/noticia.asp?secc=&id=333154>>.
- EPE [EL PERIÓDICO DE EXTREMADURA] (2006a) : “Galicia y Extremadura dan por zanjada la polémica por el origen de la «fala»” [en liña], en *El Periódico de Extremadura* 26/04/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.elperiodicoextremadura.com/noticias/noticia.asp?pkid=235105>>.
- EPE [EL PERIÓDICO DE EXTREMADURA] (2006b) : “Antonio Viúdas Camarasa, filólogo y académico extremeño: «En la polémica sobre la fala ninguno tiene razón»” [en liña], en *El Periódico de Extremadura* 26/04/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.elperiodicoextremadura.com/noticias/noticia.asp?pkid=235107>>.
- ETD [ENTREPRISES TERRITOIRES ET DEVELOPPEMENT] (2004) : “La contribution du patrimoine culturel au développement des territoires” [en liña], en *Les notes de l’Observatoire. Décembre 2004* [ref. do 18/04/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.projetdeterritoire.com/spip/Documents/notes_obs_patrimoine_cult_dec04.pdf>.

- ESPON (2004): *Diversity within the European Territory. A selection of new european maps* [en liña] [ref. do 03/10/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/publications/98/100/file_326/esponbriefing1_16.11.2004-final.pdf>.
- ESPON (2005): *In search of territorial potentials* [en liña] [ref. do 03/10/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/publications/98/856/file_319/ESPON_synthesis_report_II.pdf>.
- ESTEVE, J.-D. (2004): “Occitanisme et luttes sociales” [en liña], en *Gardarem la Terra* [ref. do 18/04/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://gardaremlaterra.free.fr/Actu/dos05.htm>>.
- ÉVEILLARD, J.-Y, e LE PENNEC, S. (2002) : “Le réseau routier de l’armorique romaine”, en Tanguy, B. e Lagrée, M. —dirs.— : *Atlas d’histoire de Bretagne*, pp. 46-47.
- EUROMOSAIC (1997): *Occitan in Midi-Pyrénées, France*. [en liña] [ref. do 23/03/06]. Dispoñíbel en Web: < <http://www.uoc.edu/euromosaic/web/document/occita/ane1/e1.html>>.
- EUROPEAN COMMISSION (2006): *Europeans and their languages. Eurobarometer 243*. [en liña] [ref. do 23/03/06]. Dispoñíbel en Web: <http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf>.
- EYGUN, J. (1996): “Essai d’inventari de las deliberacions imprimidas en occitan peus Estats de Bearn en sègles XVII e XVIII”, *Tèxtes occitans* 1: 114-119.
- EYSSERIC, V. (2005) : *Le corpus juridique des langues de France* [en liña]. Direction Générale à la Langue Française et aux Langues de France [ref. do 08/12/05]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/lgfrance/legislationLDF.pdf>>
- FABRA, P. (1984): *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona : Edhasa.
- FAINGOLG, E.D. (2004): “Language rights and language justice in the constitutions of the world”, *Language Problems and Language Planning* 28: 11-24.
- FALC'HUN, F. (1963): *Histoire de la langue bretonne d’après la géographie linguistique*, 2 vol., Paris : Presses Universitaires de France.
- FEIXÓ, X. (2003): *As normas ortográficas e morfolóxicas da lingua galega. Actualización, complementos e desviacións*, Vigo: Edicións do Cumio.
- FERNÁNDEZ BRAÑA, B. (1994): “A MDGA e a luita pola normalización da lingua e da cultura galega no extremo occidental de Asturias”, en Fernández Rei F. —ed.—: *Lingua e cultura galega de Asturias*, pp. 267-293.
- FERNÁNDEZ PÉREZ, M. (1986): “Las disciplinas lingüísticas”, *Verba* 13: 15-76.
- FERNÁNDEZ REI, F. (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo: Edicións Xerais.
- FERNÁNDEZ REI, F. —ed.— (1994): *Lingua e cultura galega de Asturias*, Vigo: Edicións Xerais.
- FERNÁNDEZ REI, F. (1994a): “Linguas fronteirizas: o galego da franxa occidental de Asturias e de Castela-León”, en APL —ed.— : *Variação lingüística no espaço, no tempo e na sociedade. Actas do encontro regional da Associação Portuguesa de Lingüística. Miranda de Douro, setembro de 1993*, pp. 227-246.

- FERNÁNDEZ REI, F. (1995): “A ‘Questione della lingua’ galega”, en Monteagudo, H. — ed.—: *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*, pp. 177-195.
- FERNÁNDEZ REI, F. (1998): “A situación do galego na Terra Navia-Eo, no Bierzo e nas Portelas”, *Estudios Bercianos* 24: 11-31.
- FERNÁNDEZ REI, F. (1999): “A situación do galego en Galicia e no Occidente de Asturias, de León e de Zamora”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.— : *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, pp. 27-81.
- FERNÁNDEZ REI, F. (2001): “Situación das minorías etno-lingüísticas da República italiana”, *A Trabe de Ouro* 47: 13-34.
- FERNÁNDEZ REI, F. (2003): “Situación sociolingüística e marco legal das linguas minorizadas de Italia”, en Constenla G. e Luna A. —eds.— : *Linguas sen estado e planificación lingüística (I): Italia e Francia*, pp. 43-88.
- FERNÁNDEZ REI, F. e SANTAMARINA, A. —eds.— (1999): *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, Santiago de Compostela : Universidade de Santiago de Compostela.
- FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, M.A. e RODRÍGUEZ NEIRA, M..A. —coords.— (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*, A Coruña : Real Academia Galega
- FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, M.A. e RODRÍGUEZ NEIRA, M..A. —coords.— (1995): *Usos lingüísticos en Galicia*, A Coruña : Real Academia Galega
- FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, M.A. e RODRÍGUEZ NEIRA, M..A. —coords.— (1996): *Actitudes lingüísticas en Galicia*, A Coruña : Real Academia Galega.
- FERNÁNDEZ SALGADO, B. (1990): *Os xentilicios e os topónimos do mundo*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- FERNÁNDEZ SALGADO, B. e MONTEAGUDO, H. (1995): “Do galego literario ó galego común. O proceso de estandarización na época contemporánea”, en Monteagudo, H. —ed.—: *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*, pp. 99-176.
- FERNÁNDEZ-VELHO, P., HENRÍQUEZ, M.C. e RODRÍGUEZ, F. (1991): “Relatório. Quinze anos de normalizaçom lingüística na Galiza”, en Peeters, Y. —ed.—: *Poder, ideología e língua*, pp. 17-43.
- FERREIRA, C. e ALICE, S. (1994): *A dialetologia no Brasil*, São Paulo: Ed. Contexto.
- FONTAN, F. (2000): *Vers un nationalisme humaniste* [en liña], en *1ère Internationale Ethniste* [ref. do 18/04/06]. Dispoñíbel en Web : <http://ethnisme.ben-vautier.com/agir/fontan_livre/fontan.htmlf>.
- FLATRÈS, P. (1993): “Europe atlantique et Arc atlantique”, *Noröis* 40: 35-43
- FLEURIOT, L. (1980): *Les origines de la Bretagne. L’émigration*, Paris : Payot.
- FLEURIOT, L. (1982): “Le gallo et les langues celtiques”, *Cahiers du LERGH* 1 : 25-39.
- FRAGA, X. (2004) : “A Academia reconece a fidelidade dos falantes do galego estremeiro” [en liña], en *La Voz de Galicia* 19/12/2004 [ref. do 20/06/06].

Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdegalicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=3306402>.

- FRANCESCATO, G. (1962): “Struttura linguistica e dialetto”, *Actes du Xème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Tomo III, pp. 1011-1017, Paris: Klincksiek.
- FRÍAS, X. (1999): *O galego exterior ás fronteiras administrativas*, Xixón: VTP Editorial.
- FRÍAS, X. (2001): *Notes de llingüística asturleonese (Asturiano y Mirandés)*, Xixón: VTP Editorial.
- FRÍAS, X. (2004): “O relativo do continuum entre o galego e o asturiano en Asturias”, en *Ianua* 5: 93-106 [en liña] [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.romaniaminor.net/ianua/Ianua05/ianua05_07.pdf>.
- FREIXEIRO, M. (1997): *Lingua galega: normalidade e conflito*, Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- FV [FARO DE VIGO] (2006): “Un estudio revela que más del 60 por ciento de la población se siente tan gallega como española” [en liña], en *Faro de Vigo* 29/12/2006 [ref. do 02/01/07]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.farodevigo.es/secciones/noticia.jsp?pNumEjemplar=2856&pIdSeccion=803&pIdNoticia=108538&rand=1167422928300>>.
- GALLARD, PH. (1990): “Évolutions phonétiques et phonologiques d’un parler poitevin”, *La Linguistique* 26: 79-87.
- GAMBLIN, A.—dir.— (2000): *La France dans ses régions*, Paris: SEDES.
- GARCÍA, C. e GONZÁLEZ, M. —dirs.— (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*, A Coruña: Real Academia Galega.
- GARCÍA, C. e SANTAMARINA, A. —dirs.— (1990): *Atlas Lingüístico Galego. Volume I: Morfoloxía verbal*, 2 tomos, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- GARCÍA, C. e SANTAMARINA, A. —dirs.— (1995): *Atlas Lingüístico Galego. Volume II: Morfoloxía non verbal*, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- GARCÍA, C. e SANTAMARINA, A. —dirs.— (1999): *Atlas Lingüístico Galego. Volume III: Fonética*, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- GARCÍA, C. e SANTAMARINA, A. —dirs.— (2003): *Atlas Lingüístico Galego. Volume IV: Léxico. Tempo atmosférico e cronolóxico*, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- GARCÍA, C. e SANTAMARINA, A. —dirs.— (2005): *Atlas Lingüístico Galego. Volume V: Léxico. O ser humano (I)*, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- GARCÍA-RIPOLL, M. (1991): “Le galicien, qu’est-ce que c’est?”, en Chiorboli, J. —ed.— (1991): *Actes du Colloque international des langues polynomiques. Université de Corse, 17-22 septembre 1990* [en liña], pp. 190-195 [ref. do 09/12/05]. Dispoñíbel en Web: <http://www.interromania.com/media/pdf/chiorboli/langues_polynomiques.pdf>.
- GARCÍA ARIAS, X. L. (1991): “Sustitución llingüística a lo cabero’l sieglo XV”, *Lletres Asturianas* 42: 35-45.

- GARCÍA ARIAS, X. L. (1995a): “Breve reseña sobre la lengua asturiana”, en ALA —ed.—: *La Llingua Asturiana* [reedición de 1997], pp. 13-20.
- GARCÍA ARIAS, X. L. (1995b): “La escritura medieval asturiana”, en ALA —ed.—: *La Llingua Asturiana* [reedición de 1997], pp. 41-48.
- GARCÍA ARIAS, X. L. (1997): “El *continuum* llingüísticu entre'l gallegu y l'asturianu”, *Lletres Asturianes* 62: 43-50.
- GARCÍA ARIAS, X. L. (2002a): “Normalización toponímica nel Principáu d'Asturies”, *Lletres Asturianes* 79: 51-62.
- GARCÍA ARIAS, X. L. (2002b): “El mirandés nel conxuntu del dominiu llingüísticu ástur”, *Lletres Asturianes* 81: 7-13.
- GARCÍA ARIAS, X. L. (2002c): “Reflexones sol dominiu llingüísticu ástur”, *Lletres Asturianes* 81: 15-20.
- GARCÍA Y GARCÍA, A. (1986): “Ecclesia Britoniensis”, *Estudios Mindonienses* 2: 121-134.
- GARCÍA Y GARCÍA, A. (2000): *Historia de Bretoña*. Lugo: Servicio de Publicacións da Deputación Provincial de Lugo.
- GARCÍA Y GARCÍA, J. (1997): “Los límites históricos entre el gallego y el asturiano-leonés en el Bierzo”, *Lletres Asturianes* 64: 7-20.
- GARGALLO, J.-E. (1995): “De fronteras lingüísticas peninsulares: paralelismos, afinidades, peculiaridades”, *Lletres Asturianes* 57: 23-40.
- GARGALLO, J.-E. (1996)²: *Les llengües romàniques. Tot un món lingüístic fet de romanços*, Barcelona: Empúries; 1ª ed.: 1994.
- GARGALLO, J.-E. (1999) : “Unha encrucillada pirenaica: a variedade occitana do Val de Arán”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, pp. 319-340.
- GARGALLO, J.-E. (1999b) : *Las hablas de San Martín de Trebejo, Eljas y Valverde del Fresno. Trilogía de los tres lugares*, Mérida: Junta de Extremadura.
- GAUGER, H.-M. (1989) : *Introducción a la lingüística románica* [traducción de Schaible, E. e García, J.], Madrid: Gredos.
- GAUTIER, M. (1993) : *Grammaire du poitevin-saintongeais. Parlers de Vendée, Deux-Sèvres, Vienne et Charente, Charente-Maritime*, Mougon: Geste Éditions.
- GAUTIER, M. —ed.— (1995) : *La langue poitevine-saintongaise. Identité et ouverture*, Mougon: Geste Éditions.
- GAUTIER, M. (2000a) : “La langue poitevine, hier et aujourd'hui” [en liña], en *Poétevin-séntunjhaes. Marea Marea de la télé pr le parlanjhe é la couture enPoetou, Aunis, Séntunjhe, Engoumaes* [ref. do 28/02/06]. Disponible en Web : <http://pivetea.free.fr/langue_poitevine.htm#HISTOIRE>.
- GAUTIER, M. (2000b): “Noutre parlanjhe en pllancardes. Ine réclame de France Telecom”, *Bernancio!* 65: 1-2.
- GAUTHIER, P. (1995): “Le poitevin-saintongeais au Canada”, en Gautier, M. —ed.—: *La langue poitevine-saintongaise. Identité et ouverture*, pp. 21-23.

- GENERALITAT DE CATALUNYA (2003a): *Llei de Política Lingüística. Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística*. [en línia] en *Gencat. Web de la llengua catalana* [ref. do 02/05/06]. Disponible en Web: <<http://www6.gencat.net/llengcat/legis/cat/lpl.htm>>
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2003b): *Er aranés. Usatge dera lengua* [en línia] en *Gencat. Web de la llengua catalana* [ref. do 02/05/06]. Disponible en Web: <http://www6.gencat.net/llengcat/aran/a_usllengua.htm>.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2003c): *Er aranés. Eth marc legau : era oficalitat der aranés* [en línia] en *Gencat. Web de la llengua catalana* [ref. do 02/05/06]. Disponible en Web: <http://www6.gencat.net/llengcat/aran/a_marclegal.htm>.
- GEORGES, N. —ed.— (1999): *Géographie et langue(s). Interface, représentation, interdisciplinarité*, Sion: Institut Universitaire Kurt Bösch.
- GESLIN, C. (2002) : “L’industrie en Bretagne à la fin du XIXe siècle”, en Tanguy, B. e Lagrée, M. —dirs.— : *Atlas d’histoire de Bretagne*, pp. 64-65
- GH [GALICIA HOXE] (2006) : “O Partido Socialista de Galicia sairá gañador hoxe dunhas eleccións” [en línia], en *Galicia Hoxe* 18/11/2006 [ref. do 18/11/06]. Disponible en Web: <http://www.galicia-hoxe.com/index_2.php?idEdicion=339&idMenu=80&idNoticia=105486>.
- GIBLIN, B. (2002): “Langues et territoires: une question géopolitique”, *Hérodote* 105: 3-14.
- GILES, H. —dir.— (1977). *Language Ethnicity and Intergroup Relations*, Londres : Academia Press.
- GILLIÉRON, J. e EDMONT, E. (1902-1914): *Atlas Linguistique de la France*, 13 volumes, Paris: Honoré Champion.
- GIMENO, F. (1990): *Dialectología y sociolingüística españolas*, Alicante: Universidad de Alicante.
- GOEBL, H. (1976): “La dialectométrie appliquée à l’ALF (Normandie)”, en *Atti del XIV° Congresso di Linguistica e Filologia Romanze*, vol. 2: 165-195, Napoli: Gaetano Macchiaroli Lib. Ed.
- GOEBL, H. (1981): “Éléments d’analyse dialectométrique (avec application à l’AIS)”, *Revue de Linguistique Romane* 45: 349-420.
- GOEBL, H. (1983): “Parquet polygonal et treillis triangulaire: les deux versants de la dialectométrie interponctuelle”, *Revue de Linguistique Romane* 47: 355-412.
- GOEBL, H. (1991): “La dialectométrie — pour quoi faire?”, en *Actes du XVIIIe Congrès de Linguistique et Philologie Romanes*, vol. 3 : 332-341, Tübingen : Max Niemeyer Verlag.
- GOEBL, H. (1998): “On the nature of tension in dialectal networks”, en Altman, G. e Koch, A.A. —eds.—: *Systems. New Paradigms for the Humans Sciences*, Berlin / New York: Warter de Gruyter.
- GOEBL, H. (2004): “Bref aperçu sur les problèmes et méthodes de la dialectométrie (avec application à l’ALF)”, en Éloy, J.-M. —dir.—: *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique*, pp. 39-60.

- GONZÁLEZ, F (2001): “Era Val d’Aran : Una comunidade lingüística aislada” [en liña] en *Ianua* 2 : 76-88 [ref. do 02/05/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.romaniaminor.net/ianua/Ianua02/02Ianua03.pdf>>.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M. —ed.— (2003): *O galego segundo a mocidade. Unha achega ás actitudes e discursos sociais baseado en técnicas experimentais e cualitativas*, A Coruña: Real Academia Galega.
- GONZÁLEZ RIAÑO, X.A. e GARCÍA ARIAS, X. L. (2006): *Estudio sociolingüístico de Lleón. Identidá, conciencia d’usu y actitúes llingüísticas nes fasteres que llenden con Asturias*, Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- GORDON, R.G., JR. —ed.— (2005): *Ethnologue: Languages of the World* [en liña] [ref. do 25/11/05]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.ethnologue.com/>>
- GRASSI, C. (1976): “Dialectologie et aménagement du territoire”, en *Actes du XIIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, vol.. 2: 391-396, Quebec: Presses de l’Université de Laval.
- GRASSI, C. (2001): “La geografia lingüística”, en Holtus G., Metzeltin e Schmitt C. —eds.—: *Lexikon der Romanischen Linguistik. Band I, 1. Geschichte des Faches Romanistik*, pp. 207-235, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- GRASSI, C., SOBRERO, A.A. e TELMON, T. (1997): *Fondamenti di dialettologia italiana*, Roma/Bari: Editori Laterza.
- GREGORY, D. (1984): *Ideología, ciencia y geografía humana* [tradución ao castelán de Muntaner, M.], Barcelona: Oikos-Tau.
- GREGORY, D. (1994): “Social Theory and Human geography”, en Gregory D., Martin R. e Smith G. —eds.—: *Human Geography. Society, Space and Social Science*, pp. 200-231.
- GREGORY, D., MARTIN, R. e SMITH, G. —eds.— (1994): *Human Geography. Society, Space and Social Science*, London: MacMillan.
- GREIVE, A. (1998): “Die historische Klassifikation der Romania. Galloromanisch”, en Holtus G., Metzeltin M. e Schmitt C. —eds.—: *Lexicon der Romanischen Linguistik. Vol. VII*, pp. 955-968, Tübingen : Max Niemeyer Verlag.
- GRIERA, A. (1923-1939): *Atlas Lingüístic de Catalunya*, 5 volumes, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- GROSCLAUDE, M. (1986): *La langue béarnaise et son histoire. Étude sur l’évolution de l’occitan du Béarn*, Orthez : Per Noste.
- GROSCLAUDE, M. (2000): *70 clés pour la formation de l’occitan de Gascogne*, Pau : Per Noste/La Civada.
- GUILLAUME, G. e CHAUVEAU, J.-P. (1975): *Atlas Linguistique et Ethnographique de la Bretagne Romane, de l’Anjou et du Maine. Volume I: La Flore*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- GUILLAUME, G. e CHAUVEAU, J.-P. (1983): *Atlas Linguistique et Ethnographique de la Bretagne Romane, de l’Anjou et du Maine. Volume II: Flore, Terre, Temps, Maison*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- GUIRAUD, P. (1968): *Patois et dialectes français*, Paris : Presses Universitaires de France.

- GUITER, H. (1973): "Atlas et frontières linguistiques", en Straka, G. — ed.— : *Les dialectes romans de la France à la lumière des atlas régionaux*, pp. 61-109, Paris: CNRS.
- GUITER, H. (1981): "Appréciation de l'importance des écarts en géolinguistique", *Revue de Linguistique Romane* 45: 341-361.
- GUITER, H. (1985): "Les méthodes quantitatives en géolinguistique sont-elles équivalentes?", en *Actes del XVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, vol.. 2: 355-367, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- GUITER, H. (1991): "Applications d'une méthode géolinguistique en galloroman et ibéroroman", en *Actes du XVIIIème Congrès Internatonal de Linguistique et Philologie Romanés*, vol.. 3: 352-361, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- GUTIÉRREZ, M. (2002): *Atlas Lingüístico de El Bierzo*, Ponferrada : Instituto de Estudios Bercianos.
- HAASE, M. (2001): "Basque and Gascon Language Contact" [en liña], en *OccitaNet* [ref. do 14/05/06]. Disponible en Web : <<http://membres.lycos.fr/simorre/oc/gascon.html>>.
- HAMMEL, E. (2003): "Las políticas lingüísticas en occitan. Lengadòc Rosselhon de 1985 a 1998", en Alén, M.C. —ed.— : *O occitano, lingua europea. L'occitan, lenga europèa*, pp. 83-90.
- HEINIGER, P. (1996): "L'Institut Culturau de Gasconha : un essai manqué ?", en Viaut, A. —dir.—: *Langues d'Aquitaine. Dynamiques institutionnelles et patrimoine linguistique*, pp. 113-124.
- HERMAN, J. (1990) : *Du latin aux langues romanes*, Tübingen : Max Niemeyer Verlag.
- HERNÁNDEZ-CAMPOY, J.M. (1993) : *Sociolingüística británica: Introducción a la obra de Peter Trudgill*, Barcelona: Octaedro.
- HERNÁNDEZ-CAMPOY, J.M. (1999): *Geolingüística. Modelos de interpretación geográfica para lingüistas*, Murcia: Universidad de Murcia.
- HERNÁNDEZ-CAMPOY, J.M. (2002) : "Entrevista a Peter Trudgill. 13 y 14 de Noviembre de 1991" [en liña], en *Tonos. Revista electrónica de estudios filológicos* [ref. do 09/01/07]. Disponible en Web: <<http://www.um.es/tonosdigital/znum4/entrevistas/Entrevistatrudgill1991.htm>>.
- HIGGS, G., WILLIAMS, C. e DORLING, D. (2004): "Use of the census of population to discern trends in the Welsh language: an aggregate analysis", *Area* 36 (2): 187-201.
- HIGUERAS, A.M. (2003): *Teoría y método de la geografía. Introducción al análisis geográfico regional*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- HINDLEY, R. (1991): "Defining the Gaeltacht: Dilemmas in Irish Language Planning", en Williams, C.H. —ed.—: *Linguistic Minorities, Society and Territory*, pp. 66-95.
- HOLMQUIST, J. (1987): "Style choice in a bidialectal Spanish village", *International Journal of the Sociology of Language* 36: 21-30.

- HORIOT, B. (1973): “Limites et caractéristiques dialectales dans l’Atlas Linguistique de l’Ouest”, en Straka, G. — ed.—: *Les dialectes romans de la France à la lumière des atlas régionaux*, pp. 255-286, Paris: CNRS.
- HORIOT, B. (1990): “Französisch: Areallinguistik II. Westliche Dialekte / Les aires linguistiques II. Dialectes de l’Ouest”, en Holtus G., Metzeltin M. e Schmitt C. —eds.—: *Lexikon der Romanischen Linguistik*. Vol. 5 : 615-637, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- HOUZARD, G. (1993): “Diversité des formations végétales primitives et des bioclimats de l’Arc atlantique”, *Noréis* 40 : 109-125.
- HUMPHREYS, H.L. (1991): “The Geolinguistics of Breton”, en Williams, C.H. —ed.—: *Linguistic Minorities, Society and Territory*, pp. 98-119.
- IDEPA [INSTITUTO DE DESARROLLO ECONÓMICO DEL PRINCIPADO DE ASTURIAS] (2006): “Población” [en liña], en *Asturias : demografía y población* [ref. do 12/07/06]. Dispoñíbel en Web : < <http://www.idepa.es/asturias/poblacion.asp>>.
- IGE [INSTITUTO GALEGO DE ESTATÍSTICA] (1992): *Censo de población e vivendas 1991.. Coñecemento e uso do idioma*, 4 vols., Santiago de Compostela : Instituto Galego de Estadística.
- IGE [INSTITUTO GALEGO DE ESTATÍSTICA] (2005): *Censo de población e vivendas. 2001* [en liña] [ref. do 10/09/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.ige.eu/ga/demograficas/censos/poboacion/index2001.htm>>.
- IGE [INSTITUTO GALEGO DE ESTATÍSTICA] (2006): *Enquisa de condicións de vida. Ano 2003. Principais resultados* [en liña] [ref. do 10/09/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.ige.eu/ga/sociais/benestar/cvida/indice_2003.htm>.
- IGLESIAS, L. (1988): “El contacto lingüístico a través de los textos : el inglés y el anglo-normando en la post-Conquista”, *Verba* 15: 163-182.
- IGLESIAS, L. (1992): *El Uso del inglés y francés en la Inglaterra normanda y Plantagenet : (1066-1399)*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- IGLESIAS ÁLVAREZ, A. (2002): *Falar galego: “no veo por qué”. Aproximación cualitativa á situación sociolingüística de Galicia*, Vigo: Edicións Xerais.
- ILIESCU, M. (1998): “La classification linguistique des langues romanes”, en Holtus G., Metzeltin M. e Schmitt C. —eds.—: *Lexicon der Romanischen Linguistik*. Vol. VII, pp. 893-907, Tübingen : Max Niemeyer Verlag
- IMBRIGHI, G. (1968): *Problemi di geografia del linguaggio*, L’Aquila: L.U.Japore Editore.
- INSEE [INSTITUT NATIONAL DE LA STATISTIQUE ET DES ÉTIDES ÉCONOMIQUES] (2000): *Les pays en Haute-Normandie. Pays de Bray: des perspectives de développement* [en liña] [ref. do 28/12/05]. Dispoñíbel en Web : <http://www.insee.fr/fr/insee_regions/haute-normandie/rfc/docs/Pays_de_bray.pdf>.
- INSEE [INSTITUT NATIONAL DE LA STATISTIQUE ET DES ÉTIDES ÉCONOMIQUES] (2004): *Les pays en Haute-Normandie. Pays Vimeu-Bresle-Yères : un pôle d’emploi fort mais peu diversifié* [en liña] [ref. do 28/12/05]. Dispoñíbel en Web : <http://www.insee.fr/fr/insee_regions/haute-normandie/rfc/docs/vimeu_bresle_yeres.pdf>.

- INOUE, F. (1996) : “Subjective Dialect Division in Great Britain”, *American Speech* 71 (2) : 142-161.
- IONESCU, C. (1999) : “O romanés. Aspectos de historia externa con especial atención á súa situación fóra das fronteiras de Romanía”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, pp. 445-501.
- IODAN, I. (1967): *Lingüística románica* [edición de Alvar, M.], Madrid: Ediciones Alcalá.
- IODAN, I. (1982): *Inrodução à lingüística románica* [tradución de Dias, J.], Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- ISNARD, H. (1978): *L’espace géographique*, Paris : Presses Universitaires de France.
- IVIC, P. (1962) : “On the Structure of Dialectal Differentiation”, *Word* 18 : 33-53.
- IVIC, P. (1964) : “Structure and Typology of Dialectal Differentiation”, *Actes du IXème Congrès International de Linguistique*, pp. 115-129, The Hague : Mouton & Co..
- JABERG, K. (1936): *Aspects géographiques du langage*, Paris: Libraire E. Droz.
- JABERG, K. (1954) : “Grossräumige und Kleinräumige Sprachatlanten”, *Vox Romanica* 14 : 1-61.
- JABERG, K. (1959): *Geografía lingüística. Ensayos de interpretación del Atlas Lingüístico de Francia* [tradución de Llorente, A. e Alvar, M.], Granada: Universidad de Granada.
- JABERG, K. (1995): *Estudios de geolingüística. Sobre problemas y métodos de la cartografía lingüística* [tradución de Mondéjar, J.], Granada: Universidad de Granada.
- JAGUENEAU, L. (1987): *Structuration de l’espace linguistique entre Loire et Gironde: analyse dialectométrique des données phonétiques de l’Atlas Linguistique et Ethnographique de l’Ouest* [tese de doutoramento], Toulouse: Université de Toulouse III Le Mirail.
- JAGUENEAU, L. (1995a): “Écrire en langue régionale: La normalisation graphique du poitevin-saintongeais”, *Aguiane* 189 : 9-24.
- JAGUENEAU, L. (1995b): “Les traits linguistiques du poitevin-saintongeais”, Em. Gautier, M. —ed.—: *La langue poitevine-saintongaise. Identité et ouverture*, pp. 17-20.
- JAGUENEAU, L. (1995c): “La langue occitane en Poitou-Charentes”, Em. Gautier, M. —ed.—: *La langue poitevine-saintongaise. Identité et ouverture*, pp. 25-26.
- JAGUENEAU, L. (1999): *Le parlanjhe de Poitou-Charentes-Vendée en 30 questions*, La Crèche : Geste Éditions.
- JAGUENEAU, L. (inédito): “La culture traditionnelle dans les textes littéraires récents en poitevin-saintongeais”, en *Actes du Congrès régional des Sociétés Savantes et Culturelles du Centre-Ouest*. Niort, 4 de outubro de 1996.

- JAMES, C. (1991): "What Future for Scotland's Gaelic-Speaking Communities?", en Williams, C.H. —ed.—: *Linguistic Minorities, Society and Territory*, pp. 173-218.
- JANKOWSKY, K.R. (1972): *The Neogrammarians. A Re-evaluation of their Place in the Development of Linguistic Science*, The Hague / Paris: Mouton.
- JDCYL [JUNTA DE CASTILLA Y LEÓN] (2005): «Ley Orgánica 4/1983, de 25 de febrero, de Estatuto de Autonomía de Castilla y León» [en línea], en *Junta de Castilla y León* [ref. do 02/06/06]. Disponible en Web : <http://www.jcyl.es/jcyl-client/jcyl/ap/tkContent?idContent=16986&locale=es_ES&textOnly=false>.
- JEANNEAU, A. (1992): *Le parler populaire en Anjou*, Cholet: Éditions du Choletais.
- JEFFERS, R.J. e LEHISTE, I. (1979): *Principles and Methods for Historical Linguistics*, Massachusetts: The MIT Press.
- JGPA [JUNTA GENERAL DEL PRINCIPADO DE ASTURIAS] (2002): «Ley Orgánica 7/1981, de 30 de diciembre, de Estatuto de Autonomía del Principado de Asturias» [en línea], en *Junta General del Principado de Asturias* [ref. do 02/06/06]. Disponible en Web : <<http://www.jgpa.es/estatuto/>>.
- JGPA [JUNTA GENERAL DEL PRINCIPADO DE ASTURIAS] (2005): « Resolución de la Junta General 66/6, de 15 de diciembre de 2005, adoptada por el Pleno, sobre asturianía social y cultural del territorio asturiano del Navia-Eo » [en línea], en *Boletín Oficial de la Junta General del Principado de Asturias Serie B nº 285* 16/12/05 [ref. do 30/06/06]. Disponible en Web : <<http://anleo.jgpa.es/boletines/pdf/6B-285.pdf>>.
- JONES, M.C. (2005) : "Jèrriais" [en línea], en *BBC Voices. Multilingual Nation* [ref. do 02/01/06]. Disponible en Web: <<http://www.bbc.co.uk/voices/multilingual/jerriais.shtml>>.
- JONG, T. DE (1988): "L'Anglo-normand du XIIIe siècle", en Van Reenen P. e Van Reenen-Stein K. —eds.—: *Distributions spatiales et temporelles, constellations des manuscrits*, , pp. 103-112, Amsterdam : John Benjamins Publishing Company.
- JORET, C. (1883): *Des caractères et de l'extension des patois normands. Étude de phonétique et d'ethnographie* , Paris : F. Vieweg.
- JOSEPH, J. (1984): "The engineering of a standard language", *Multilingua* 3 (2): 87-92.
- JUNTA DE EXTREMADURA (2005): «Estatuto de Autonomía» [en línea], en *Junta de Extremadura. Legislación de Interés* [ref. do 02/06/06]. Disponible en Web : <<http://www.juntaex.es/extremadura/junta/estatuto.htm>>.
- KABATEK, J. (2000): *Os falantes como lingüistas. Tradición, innovación e interferencias no galego actual*, Vigo : Edicións Xerais.
- KEANE, M.J. (1993): "Estrategia para el desarrollo rural en Connemara (Irlanda)", en Precado, A. e Vázquez, A. —coords.— (1993): *Desarrollo local y comarcalización*, pp. 133-145.
- KEANE, M.J., GRIFFITH, B. e DUNN, J.W. (1993): "Regional development and language maintenance", *Environment and Planning* 25: 399-408.

- KLOSS H. (1967): "Abstand languages and Ausbau Languages", *Anthropological Linguistics* 9 (7): 29-41.
- KLOSS, H. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1974): *Linguistic Composition of the Nations of the World, Volume 1, Central and Western South Asia*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KLOSS, H. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1978a): *Linguistic Composition of the Nations of the World, Volume 2, North-America*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KLOSS, H. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1978b): *Linguistic Composition of the Nations of the World, Volume 3, Central and South America*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KLOSS, H. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1981): *Linguistic Composition of the Nations of the World, Volume 4, Oceania*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KLOSS, H. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1984): *Linguistic Composition of the Nations of the World, Volume 5, Europe and The USSR*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KLOSS, H. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1978b): *The Written Languages of the World: A Survey of the Degree and Modes of Use, Volume 1, The Americas*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KLOSS, H. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1989): *The Written Languages of the World: A Survey of the Degree and Modes of Use, Volume 2, India*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KLOSS H., MCCONNELL, G.D. e VERDOODT, A. —eds.— (1989): *The Written Languages of the World: A Survey of the Degree and Modes of Use, Volume 3, Western Europe*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- KNOLL, V. (2000): «Er aranés: er occitan en Catalonha» [en liña], en *Romania Alternativa* [ref. do 03/05/06]. Disponível en Web : < <http://www.romaniaminor.net/alternativa/aran.pdf>>.
- KRAMER, J. (1989): "Rumänisch: Areallinguistik II. Aroumanisch", en Holtus G., Metzeltin M. e Schmitt C. —eds.—: *Lexicon der Romanischen Linguistik. Vol. III*, pp. 423-435, Tübingen : Max Niemeyer Verlag.
- KREMER, D. e LORENZO, R. — eds.— (1982): *Tradición, actualidade e futuro do galego. Actas do Coloquio de Tréveris*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- KRETZSCHMAR JR., W.A. (1996): "Quantitative areal analysis of dialectal features", *Language Variation and Change* 8: 13-39.
- KRISTOL, A.-M., (1992): "Âge, sexe et comportement linguistique: l'évolution diachronique de l'attitude envers l'occitan au Couserans (Gascogne pyrénéenne)", en *Actas do XIXº Congreso Internacional de Filoloxía e Lingüística Románicas*, vol. 3: 117-135, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.

- LABARI, N. (2005): "Asturias" [en liña], en *La España de las autonomías* [ref. do 02/06/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.el-mundo.es/especiales/2005/06/espana/estatutos_autonomia/estatutos/asturias.html>.
- LABOV, W. (1983): *Modelos sociolingüísticos* [tradución de Marinas, J.M.], Madrid: Cátedra.
- LACOSTE, Y. (1986): "Géopolitique des langues: Éditorial", *Hérodote* 42: 3-5.
- LACOSTE, Y. (2004): "Pour une approche géopolitique de la diffusion de l'anglais", *Hérodote* 115: 5-9.
- LAFITA, J. (1992): "DiGaM. Dictionari deu Gascon Moderne. Presentacion", *Estudis Occitans* 12: 44-52.
- LAFITA, J. (1994): «La refòrma occitana aplicada au gascon capvath los purmèrs tèxtes oficiaus de l'I.E.O. : un estatut a despart tau "lengatge estranh"» [en liña], en *Ligam-DiGaM* [ref. do 17/04/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.chez.com/digam/ocrc02.html>>.
- LAFITA, J. (1996): "Lenga d'Òc. Ont n'èm? Que har?", *Ligam-DiGaM. Hòra seria n°3*.
- LAFITTE, J. (1997): "Gascon, occitan et langue d'oc", *Estudis Occitans* 22: 15-22.
- LAFONT, R. (1977): *Clefs pour l'Occitanie*, Paris : Seghers.
- LAFONT, R. (2003): "Un avenidor per l'occitan dins l'Euròpa de las regions", en Alén, M.C. —ed.— : *O occitano, lingua europea. L'occitan, lenga europèa*, pp. 15-19.
- LAFONT, R. (2005a): "Estrategia occitana" [en liña], en *Occitania – Volem viure al país* 139 [ref. do 17/04/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://partitoccitan.free.fr/estrrlaf.htm>>.
- LAFONT, R. (2005b): "Après Carcassona: ara nos cau pausar Occitània" [en liña], en *Occitania – Volem viure al país* 144 [ref. do 17/04/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://partitoccitan.free.fr/pausaroc.htm>>.
- LAFORGE, L. e MCCONNELL, G.D. —eds.— (1990): *Diffusion des langues et changement social. Dynamique et mesure*, Sainte-Foy : Les Presses de l'Université de Laval.
- LALANNE, T. (1951): "La limite nord du Gascon", *Le Français Moderne* 19 : 135-152.
- LAPONCE, J. (1984): *Langue et territoire*, Québec : Les Presses de l'Université de Laval.
- LAPOUBLE, M. (2005a): "La Convivència", en *Gasconha.com. Gasogne - débat* [en liña] [ref. do 14/04/06]. Dispoñíbel en Web : <http://gasconha.com/debat/article.php3?id_article=39>.
- LAPOUBLE, M. (2005b): "Nous, gascons, et notre crise identitaire", en *Gasconha.com. Gasogne - débat* [en liña] [ref. do 14/04/06]. Dispoñíbel en Web : <http://gasconha.com/debat/article.php3?id_article=40>.
- LARTIGA, H. (1998): *Les racines de la langue gasconne. Identité culturelle, limites géographiques / Les veas de la lenga gascona. Identitat culturau, hitas lingüísticas*, Principi Néguer Editor: Pau.
- LAUSBERG, H. (1981): *Linguística românica* [tradución ao portugués de Ehrhardt, M. e Schemann, M.L. ; 2ª edición], Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.

- LAUWERS, P. (1998): “Jules Guilliéron: Contrainte et liberté dans le changement linguistique”, *Orbis* 40: 63-95.
- LEBAHY, Y. (1993): “L’Arc atlantique et l’espace européen”, *Noréis* 40 : 45-59.
- LEBESGUE, P. (1984): *Grammaire picard-brayonne*, Amiens : Centre d’Études Picardes.
- LE BOETTE, I. (2003): “Langue bretonne et autres langues : pratique et transmission”, *Insee Bretagne. Octant* 92 [en liña] [ref. do 19/01/06]. Disponible en Web : http://www.insee.fr/fr/insee_regions/bretagne/rfc/docs/Oc92art3.pdf.
- LE CHALETIER, L. (2005): “Les panneaux en breton font des vagues : la ruade du gallo”, *Télérama* 2918 [en liña] [ref. do 19/01/06]. Disponible en Web : <http://aosb.free.fr/>.
- LE COADIC, R. (1998): *L’identité bretonne*, Rennes : Terre de Brume Éditions / Presses Universitaires de Rennes.
- LE COADIC, R. (2002): *Bretagne, le fruit défendu ?*, Rennes : Presses Universitaires de Rennes.
- LE COADIC, R. (2004): “Britanny’s borders”, *L’Identité Bretonne* [en liña] [ref. do 24/01/06]. Disponible en Web : http://www.breizh.net/identity/saozneg/brittany_borders.htm.
- LE COADIC, R. (2005): “Les Bretons face au destin de leur langue”, *L’Identité Bretonne* [en liña] [ref. do 24/01/06]. Disponible en Web : http://www.breizh.net/identity/galleg/destin_langue.htm.
- LECLERC, J. (2001a): “Les langues celtiques” [en liña], en Leclerc, J. : *Aménagement linguistique dans le monde* [ref. do 23/11/05]. Disponible en Web : http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/monde/langues_celtiques.htm.
- LECLERC, J. (2001b): “Les Îles Anglo-normandes” [en liña], en Leclerc, J. : *Aménagement linguistique dans le monde* [ref. do 17/12/05]. Disponible en Web : <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/ilesanglo.htm>.
- LECLERC, J. (2001c): “Le franco-normand” [en liña], en Leclerc, J. : *Aménagement linguistique dans le monde* [ref. do 17/12/05]. Disponible en Web : <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/franco-normand.htm>.
- LECLERC, J. (2006a): “La révolution française : la langue nationale” [en liña], en Leclerc, J. : *Aménagement linguistique dans le monde* [ref. do 26/01/07]. Disponible en Web : http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/francophonie/HIST_FR_s8_Revolution1789.htm.
- LECLERC, J. (2006b): “Les langues celtiques” [en liña], en Leclerc, J. : *Aménagement linguistique dans le monde* [ref. do 26/01/07]. Disponible en Web : http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/monde/langues_celtiques.htm.
- LEFEBVRE, H. (1974): *La production de l’espace*, Paris: Anthropos.
- LEGOHEREL, H. (1999): *Les Plantagenêts*, Paris: Presses Universitaires de France.
- LEGUAY T. e LEGUAY, J.-P. (1997): *Histoire de la Normandie*, Rennes: Éditions Ouest-France.

- LE GUEN, G. (2000) : “Bretagne”, en Gamblin, A.—dir.—: *La France dans ses régions*, pp. 223- 247.
- LEMIERE, J (2006): “La réunification: pourquoi? comment?” [en liña], en *Union pour la Région Normandie* [ref. do 28/03/06]. Disponível en web: <<http://www.union-region-normande.com/Pourquoi%20la%20reunification.htm>>
- LEPELLEY, R. (1972): “Langue vulgaire et langue littéraire en Normandie du XIIe au XVIIIe s.”, en Straka, G. — ed. — : *Les dialectes de la France au Moyen-Âge et aujourd’hui. Domaines d’oïl et domaine franco-provençal*, pp. 429-433, Paris : Klincksiek.
- LEPELLEY, R. (1997): “Parlers normands ou “langue normande”? ” [en liña], en *Le Billet Savant* [ref. do 18/10/99]. Disponível en Web : <<http://ablon.msh.unicaen.fr/mrsh/ouen/ouen12.shtml>>.
- LEPELLEY, R. (1999): *La Normandie dialectale*, Université de Caen : Office Universitaire d’Études Normandes.
- LEPELLEY, R. (2001): “Particularités phonétiques et romanisation du domaine gallo-roman « nord-occidental » ”, *Revue de Linguistique Romane* 257-258 : 113-143.
- LE SQUERE, R. (2000) : *La toponymie de Ploemeur (Morbihan)*, Memoria de licenciatura en Letras Modernas baixo a dirección de Ph. Blanchet, Rennes : Université de Haute-Bretagne/Rennes 2.
- LLERA, F.J. (1985): “Lengua e identidade colectiva: el caso asturiano”, *Lletres Asturianas* 14: 4-19.
- LLERA, F.J. (1994): *Los asturianos y la lengua asturiana*, Uviéu: Principáu d’Asturies.
- LLERA, J.J. (2002): “II Estudiu socollingüísticu d’Asturies. Avance de datos”, *Lletres Asturianas* 81: 183-197.
- LODGE, R.A. (1997): *Le français. Histoire d’un dialecte debenu langue* [tradución do inglés ao francés de Veken, C.], Paris: Fayard.
- LODGE, R.A. (2003) : *Histoire sociolinguistique de Paris* [en liña; conferencia pronunciada o 04/11/03], en *Université de tous les savoirs* [ref. do 20/06/06]. Disponível en Web: <<http://www.canalu.fr/canalu/chainev2/utls/programme/234202672/vHtml/0/canalu/affiche/>>>.
- LOIS, R.C. e TORRES, M.P. DE (1995): “Las periferias urbanas de Galicia”, *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* 15: 435-444.
- LOIS, R.C (2000) : “Galicia-Região Norte de Portugal y la posible formación de un espacio económico en la periferia atlántica. Apuntes para un debate”, en López Trigal, L. e Guichard, F. —coords.— : *La frontera hispano-portuguesa : nuevo espacio de atracción y cooperación*, pp. 241-257.
- LOIS, R.C., ESCUDERO, L.A. e VALCARCEL, C. (2000): “The differential fact in the Spanish state: a geographical study from the periphery”, en Lois R.C., Martín-Lou M.A., Mata R. e Valenzuela M. —eds.—: *Vivir la diversidad en España. Aportación española al XXIX Congreso de la Unión Geográfica Internacional. Seúl 2000*, pp. 545-563, Madrid: Comité Español de la Unión Geográfica Internacional.

- LÓPEZ, H. (1979): *Dialectología y sociolingüística. Temas puertorriqueños*, Madrid: Editorial Playor.
- LÓPEZ, H. (1989): *Sociolingüística*, Madrid: Gredos.
- LÓPEZ, H. (1990): “La sociolingüística actual”, en Moreno F. (recomp.): *Estudios sobre variación lingüística*, pp. 79-87, Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá.
- LÓPEZ MIRA, A.X. (1998): *A Galicia irredenta*, Vigo : Edicións Xerais.
- LÓPEZ PALOMEQUE, F. —coord.— (2000): *Geografía de Europa*, Barcelona: Ariel.
- LOPEZ TRIGAL, L. e GUICHARD, F. —coords.— (2000): *La frontera hispano-portuguesa : nuevo espacio de atracción y cooperación*, Zamora: Fundación Rei Afonso Henriques.
- LORENZO, A.M. (2000): “Sociolingüística”, en Ramallo F., Rei-Doval G. e Rodríguez X.P. (eds.): *Manual de Ciencias da Linguaxe*, pp. 343-408, Vigo: Edicións Xerais.
- LORIOT, R. (1967): *La frontière dialectale moderne en Haute-Normandie*, Amiens: Musée de Picardie.
- LUCHAIRE, A. (1973): *Études sur les idiomes pyrénéens de la région française suivi de recueil de textes de l'ancien dialecte gascon* [reimp. da edición de 1879], Genève: Slatkine.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2004a) : “González Moreiras se ofrece a colaborar con el Principado” [en liña], en *La Voz de Galicia* 25/11/2004 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/noticia.jsp?CAT=106&TEXTO=3236568>>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2004b) : “La academia asturiana aviva el debate sobre la colonización cultural gallega” [en liña], en *La Voz de Galicia* 25/11/2004 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/noticia.jsp?CAT=106&TEXTO=3236568>>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2004c) : “A vueltas con el idioma en el Eo” [en liña], en *La Voz de Galicia* 03/12/2004 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=3260466>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005a) : “La asociación cultural Abertal del Eo-Navia media en la polémica sobre el gallego de Asturias ” [en liña], en *La Voz de Galicia* 13/04/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=3629562>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005b) : “El BNG propone que el nuevo Estatuto regule la anexión a Galicia de municipios limítrofes” [en liña], en *La Voz de Galicia* 09/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=100000082386>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005c) : “El Gobierno de Asturias tacha la propuesta del BNG de « irrealizable e irracional »” [en liña], en *La Voz de Galicia* 09/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=100000082419>.

- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005d) : “La vicepresidenta de Castilla y León califica de disparatada la propuesta del BNG” [en liña], en *La Voz de Galicia* 09/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/noticia.jsp?CAT=102&TEXTO=100000082415>>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005e) : “Tourinho desmiente haber recibido quejas de los presidentes de Asturias y Castilla y León” [en liña], en *La Voz de Galicia* 09/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/noticia.jsp?CAT=103&TEXTO=100000082393>>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005f) : “La anexión de los concellos limítrofes irrita a Asturias y Castilla y León” [en liña], en *La Voz de Galicia* 10/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4328718>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005g) : “Castilla y León ya prevé en su Estatuto la anexión de «provincias limítrofes»” [en liña], en *La Voz de Galicia* 10/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4328718>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005h) : “El Occidente critica da posibilidad de anexionar concejos que plantea el BNG” [en liña], en *La Voz de Galicia* 13/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4335406>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005i) : “Tourinho juzga artificial la polémica en torno a las tesis anexionistas del BNG” [en liña], en *La Voz de Galicia* 13/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4337021>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2005l) : “Herrera señala que las pretensiones de anexión «son de la Edad Media»” [en liña], en *La Voz de Galicia* 13/12/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4337021>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2006a) : “Galicia y Asturias sellan la paz y dan por superado el conflicto territorial” [en liña], en *La Voz de Galicia* 30/01/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4468547>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2006b) : “El colectivo Abertal critica que Álvarez Areces y Tourinho no abordasen el conflicto lingüístico ” [en liña], en *La Voz de Galicia* 08/02/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4494511>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2006c) : “Abertal acusa a la Alla de intentar expandir un nacionalismo radical” [en liña], en *La Voz de Galicia* 06/05/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4746699>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2006d) : “La Junta de Extremadura recuerda al BNG que su «fala» no es gallego” [en liña], en *La Voz de Galicia* 23/04/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4710238>.

- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2006e) : “La vicepresidencia de la Xunta insta a Ibarra a «disculparse» con los gallegos” [en liña], en *La Voz de Galicia* 23/04/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=100000092865>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2006f) : “La Junta extremeña dice que mantiene la polémica con el BNG, no con la Xunta” [en liña], en *La Voz de Galicia* 24/04/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=100000092969>.
- LVG [LA VOZ DE GALICIA] (2006g) : “Touriño invita al BNG y a Ibarra a «bajar el diapason» sobre «la fala»” [en liña], en *La Voz de Galicia* 25/04/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4716240>.
- LYONS, J. (1981): *Language and Linguistics. An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MABIRE, J., BERNAGE, G. e FICHET, P. (1979): *Les Vikings en Normandie*, Paris: Éditions Copernic.
- MACAULAY, D. —ed.— (1992): *The Celtic Languages*, Cambridge: Cambridge University Press
- MACKEY, W.F. (1973): *Three Concepts for Geolinguistics*, Quebec: Centre International de Recherches sur le Bilinguisme.
- MACKEY, W.F. (1979a): “Geocoding language from census data”, en Mackey W.F. e Ornstein J. —eds.—: *Sociolinguistic Studies in Language Contact. Method and Cases*, pp. 69-96.
- MACKEY, W.F. (1979b): “Toward an ecology of language data”, en Mackey W.F. e Ornstein J. —eds.—: *Sociolinguistic Studies in Language Contact. Method and Cases*, pp. 453-460.
- MACKEY, W.F. (1988): “Geolinguistics: Its scope and Principles”, en Williams C.H. (ed.): *Language in Geographic Context*, pp.20-46.
- MACKEY, W.F. E ORNSTEIN, J. —eds.— (1979): *Sociolinguistic Studies in Language Contact. Method and Cases*, The Hague/Paris/New York: Mouton.
- MACKINNON, K. (1991): “Language-Retreat and Regeneration in the Present-Day Scottish Gàidhealtachd”, en Williams, C.H. —ed.—: *Linguistic Minorities, Society and Territory*, pp. 121-149.
- MAEZOE (2004): *Le gallo, la langue britto-romane* [en liña] [ref. do 30/01/05]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.maezoe.com/maezoe-fr.htm>>.
- MALET, H. (1964) : *Études et récits charentais*, Angoulême : J. Lachanaud.
- MANZANO, F. (1997a) : “Sur le statut sociolinguistique du gallo : une identité en question”, en F. Manzano —dir. —, *Langues et parlers del'Ouest*, pp. 9-44, Rennes : Presses Universitaires de Rennes.
- MANZANO, F. (1997b) : “Le gallo à la fin du XXème siècle. Mythes, réalités et perspectives”, en F. Manzano —dir. —, *Vitalité des parlers de l'Ouest et du Canada francophone*, pp. 405-451, Rennes : Presses Universitaires de Rennes.

- MANZANO, F. (2005) : “Les langues régionales de France sont-elles égales dans le recul ?” [en liña], *Marges Linguistiques* 10 : 133-156 [ref. do 08/02/06].
Dispoñíbel en Web: <http://marg.lngl.free.fr/documents/00_ml102005/00_ml102005.pdf>.
- MARCADON, J. (1993): “Les ports de commerce de l’Arc atlantique”, *Norois* 40 : 61-74.
- MARCHAND, J.-P. (1993): “Configurations spatiales et paysages sur l’Arc des Finistères Européens”, *Norois* 40 : 89-108.
- MARCHE, P. (1993): *La culture gallèse*, Memoria de licenciatura, Rennes : Université de Haute-Bretagne Rennes 2.
- MARIÑO, R. (1998): *Historia da lingua galega*, Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- MARQUIS, J. (1997) : “Qu’est-ce que le guernesiais ?” [en liña] [ref. do 02/01/06].
Dispoñíbel en Web: <http://user.itl.net/~panther/guern_fr.htm>
- MARTEL, P. (2003): “Lo Felibritge”, en Alén, M.C. —ed.— : *O occitano, lingua europea. L’occitan, lenga europèa*, pp. 49-62.
- MARTINET, A. (1969): “Linguistique géographique et dialectologie”, en Martinet, A. —dir.—: *La linguistique. Guide alphabétique*, pp. 215-223, Paris: Éditions Denöel.
- MARTINEZ GARCÍA, H. (1979): “Pervivencia del asturiano en una zona leonesa”, *Estudios y trebayos del Seminariu de Llingua Asturiana* 1: 129-138, Uviéu: Universidad de Oviedo.
- MARTÍNEZ ÁLVAREZ, J. (1996) : “Las hablas asturianas”, en Alvar, M. —dir.—: *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, pp. 119-133.
- MARTINS, C. (1994): “O desaparecimento do mirandês na cidade de Miranda do Douro: uma leitura dos *Estudos de filologia mirandesa* de José Leite de Vasconcelos”, en APL —ed.— : *Variação lingüística no espaço, no tempo e na sociedade. Actas do encontro regional da Associação Portuguesa de Lingüística. Miranda de Douro, setembro de 1993*, pp. 95-105.
- MARTINS, C. (1997): “A vitalidade de línguas monoritárias e atitudes linguísticas: o caso do mirandês”, *Lletres Asturianas* 62: 7-42.
- MASEGOSA, R. (2006) : “El Estatuto reconocerá el Reino de León como origen de la comunidad” [en liña], en *Diario de León* 10/07/06 [ref. do 26/07/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.diariodeleon.es/se_leon/noticia.jsp?CAT=111&TEXTO=4933934>.
- MASSEY, D. (1994): *Space, Place and Gender*, Cambridge: Polity Press.
- MASSIGNON, G. e HORIOT, B. (1971-1983): *Atlas Linguistique et Ethnographique de l’Ouest, (Poitou, Aunis, Saintonge, Angoumois)*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- MAUVOISIN, J. (1984): “Les grands traits linguistiques de la Normandie”, en DPLO : *Les langues d’oïl, une présentation*, pp. 19-27.
- MAUVOISIN, J. (1996): “Le normand: une langue”, *Le Puceux. Bulletin de recherches d’histoire et traditions normandes* 59: 4-8.

- McCONNELL, G.D. (1979): “Constructing Language Profiles by Polity” en Mackey, W.F. e Ornstein, J. —eds.— (1979): *Sociolinguistic Studies in Language Contact. Method and Cases*, pp. 23-50.
- McCONNELL, G.D. (1991): *A Macro-Sociolinguistic Analysis of Language Vitality Geolinguistic Profiles and Scenarios of Language Contact in India*, Sainte-Foy: Les Presses de l’Université de Laval.
- McCONNELL, G.D. e outros (1992): *Atlas International de la diffusion de l’anglais et du français*, Québec/Paris: Les Presses de l’Université de Laval / Klincksieck.
- McCONNELL, G.D. (1999): *Geolinguistics as a changing concept* [en liña] [ref. do 06/03/99]. Non dispoñíbel en Web: <http://www.ciral.ulaval.ca/geo/ART_gmc_geo.html>
- McCONNELL, G.D. e GENDRON, J.-D. (1992): *Atlas international de la vitalité linguistique / International Atlas of Language Vitality, Volume 1, Les langues constitutionnelles de l’Inde / Constitutional Languages of India*, Sainte-Foy: Les Presses de l’Université de Laval.
- MÉDIA PLURIEL MÉDITERRANÉE (1994): *Pratiques et représentations de l’occitan. Pyrénées Atlantiques. Octobre 1994*, Montpellier : Média Pluriel Méditerranée.
- MÉDIA PLURIEL MÉDITERRANÉE (1997): *Pratiques et représentations de l’occitan. Conseil Régional d’Aquitaine. Novembre 1997*, Montpellier : Média Pluriel Méditerranée.
- MEILÁN, A. (1994): “De cuestións históricas e lingüísticas sobre «el galego de Asturias»”, en Fernández Rei, F. —ed.—: *Lingua e cultura galega de Asturias*, pp. 49-79.
- MENÉNDEZ, X.G. (2005): “Sóbrannos as razóns” [en liña], en *La Nueva España* 26/10/2005 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lne.es/secciones/noticia.jsp?pNumEjemplar=1073&pIdSeccion=52&pIdNoticia=340925>>.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1906): *El dialecto leonés* [reedición de 1990], León : Diputación de León.
- MESTRE, R. (2004): *La fin des Pays de Loire: réunifions la Vendée et le Poitou*, Paris : Éditions UNICOM..
- MEYER, P. (1875): “Archivio Glottologico Italiano diretto da G.I. Ascoli, T.III, nº 1, *Fonética del dialetto di Val-Soana (canavese) con un’appendice sul gergo Valsoanino*”, *Romania*, Tomo 4: 293-296.
- MILLARDET, G. (1977): *Linguistique et dialectologie romanes. Problèmes et méthodes*, Genève : Slatkine Reprints.
- MILROY, L. (1980) : *Language and Social Networks*, Oxford: Basil Blackwell.
- MILROY, L. (1982): “Social network and linguistic focusing”, en Romaine, S. —ed.—: *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*, pp. 141-152, London: Edward Arnold.
- MINISTÈRE DE LA CULTURE ET DE LA COMMUNICATION (2003): *Actes des 1ères Assises nationales des langues de France* [en liña] [ref. do 08/12/05]. Dispoñíbel en

Web : < http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/politique-langue/assises/actes_assises.pdf>.

- MONNIER, J.-J. e CASSARD, J.-C. —coords.— (2003): *Toute l'histoire de Bretagne. Des origines à la fin du XXe siècle*, Morlaix: Skol Vreizh.
- MONTEAGUDO, H. —ed.— (1995): *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia.
- MONTEAGUDO, H. (1995a): “Sobre a polémica da normativa do galego”, en Monteagudo, H. —ed.—: *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*, pp. 197-229.
- MONTEAGUDO, H. (1999): *Historia social da lingua galega*, Vigo: Galaxia.
- MONTEAGUDO, H. (2000): “Quinze ans de la loi de normalisation linguistique en Galice (1983-1998). Notes pour un bilan”, *Lengas* 47: 131-158.
- MONTES, J.J. (1987): *Dialectología general e hispanoamericana*, Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- MOREUX, B. —ed.— (1989): *Langues en Béarn*. Toulouse: Presses Université du Mirail.
- MOREUX, B. (2004): “Bearnais and Gascon today: language behavior and perception”, *Internacional Journal of the Sociology of Language* 169: 25-62.
- MORIN, G. (1987): “La mutation linguistique en Bretagne gallèse”, en Boujot C., Defrance Y. e Morin G. : *Aspects culturels de la Haute-Bretagne*, pp. 15-39.
- MOULTON, W.G. (1972): “Geographical linguistics”, en Sebeok T.A. (ed.): *Current Trends in Linguistics. Volume 9: Linguistics in Western Europe*, pp. 196-222, The Hague / Paris: Mouton.
- MOURE, T. (2000): “Epistemoloxía lingüística”, en Ramallo F., Rei-Doval G. e Rodríguez X.P. —eds.—: *Manual de Ciencias da Linguaxe*, pp. 37-62.
- MULJAČIĆ, Ž. (1986): “L’enseignement de Heinz Kloss (modifications, implications, perspectives)”, *Langages* 83: 53-63.
- MULJAČIĆ, Ž. (1993): “Standardization in Romance”, en Posner R. e Green J.N. —eds.—: *Trends in Romance Linguistics and Philology. Volume 5: Bilingualism and Linguistic Conflict in Romance*, pp. 77-114.
- MULJAČIĆ, Ž. (1998): “Areale Gliederung der Romania / La ripartizione areale delle lingue romanze”, en Holtus G., Metzeltin M. e Schmitt C. —eds.—: *Lexicon der Romanischen Linguistik*. Vol. 7: 873-892, Tübingen : Max Niemeyer Verlag.
- MÜLLER, B. (1974): “La structure linguistique de la France et la romanisation”, *Travaux de Linguistique et de Littérature* 12(1): 7-29.
- MURCIA, E. (1995): *La geografía en el sistema de las ciencias*, Oviedo: Universidad de Oviedo.
- NAVARRO, T. (1963): *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, Volume 1, Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas.
- NÈGRE, E. (1973): “Concordances entre gascon et languedocien”, en Straka, G. —ed.— : *Les dialectes romans de la France à la lumière des atlas régionaux*, pp. 233-243, Paris: CNRS.

- NEIRA, J. (1989) : “Las fronteras del leonés”, en Peira P., Jauralde P. Sánchez J. e Urrutia J. —coords.—: *Homenaje a Alonso Zamora Vicente. Vol II: Dialectología. Estudios sobre el Romancero*, pp. 215-225, Madrid: Castalia.
- NELDE, P.H., LABRIE, N. e WILLIAMS, C.H. (1992): “The Principles of Territoriality and Personality in the Solution of Linguistic Conflicts”, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 13 (5): 387-406.
- NETTLE, D. e ROMAINE, S. (2000): *Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages*, Oxford / New York: Oxford University Press.
- NICOLAS, M. (2001): *Bretagne, destin européen*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- NOGUEIRA, C. (2001): *A memoria da nación: o reino da Gallaecia*, Vigo: Edicións Xerais.
- NORTON, W. (2000): *Cultural Geography. Themes, Concepts, Analyses*, Oxford: Oxford University Press.
- NÚÑEZ, S. (2006) : “Más de 2.000 personas se manifiestan para exigir la autonomía de León” [en liña], en *Diario de León* 04/06/06 [ref. do 26/07/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.diariodeleon.es/hemeroteca/noticia.jsp?CAT=113&TEXT=4831094&txtDia=4&txtMes=6&txtAnho=2006>>.
- NUÑO, M.P. (1996) : “Cantabria”, en Alvar, M. —dir.—: *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, pp. 183-196.
- O’CINNEIDE, M.S., KEANE, M. e CAWLEY, M. (1985): “Industrialization and Linguistic Change among Gaelic-Speaking Communities in the West of Ireland”, *Language Problems and Linguistic Planning* 9 (1): 3-15.
- OCOL-CLO [COMMISSARIAT AUX LANGUES OFFICIELLES. CANADÁ] (2006) : *Une vue plus claire: évaluer la vitalité des communautés de langue officielle en situation minoritaire* [en liña] [ref. do 27/09/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.ocol-clo.gc.ca/archives/sst_es/2006/vitality_vitalite/vitality_vitalite_f.pdf>.
- OFIS AR BREZHONEG (2002): *Un avenir pour la langue bretonne. Rapport sur la situation de la langue bretonne*, Rennes : Ofis ar brezhoneg.
- OFIS AR BREZHONEG (2006): “L’Office. Un organisme officiel au service de tous” [en liña], en *Ofis ar Brezhoneg* [ref. do 10/01/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://ofis-bzh.org/fr/office/index.php>>.
- O’FLANAGAN, P. (1996): *Xeografía histórica de Galicia*, Vigo : Edicións Xerais.
- ORTEGA, J. (2000): *Los horizontes de la geografía. Teoría de la geografía*, Barcelona: Ariel.
- OSSORIO, A.G. (1999): “El gallego del Bierzo, ¿más “morto” que vivo?”, *Bierzo* 7 [20/05/1999]: 8-9.
- PAGNOUX, R. (2006): “Le Limousin: quelle place en Europe” [en liña], en *Insee-Limousin* [ref. do 04/10/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.insee.fr/fr/insee_regions/limousin/publi/e_limousin-europe-2006.htm>.

- PARDO, A. e RUÍZ, M.A. (2002): *SPSS 11 : guía para análisis de datos*, Madrid : McGraw-Hill.
- PARIS, G. (1888): “Les parlers de la France”, *Revue des Patois Gallo-Romans*, II: 161-175.
- PAS [PARTÍU ASTURIANISTA] (2006): “La llingua asturiana” [en liña], en *L’Asturianista* [ref. do 18/06/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://www.asturianista.as/astur/llingua.htm>>.
- PASTRANA, S. (2003): «España : ordenación territorial. Raíces históricas» [en liña], en *Geografía* [ref. do 02/06/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://club.telepolis.com/geografo/regional/espa/ordena.htm>>.
- PATTE, D. (2004): “Manifeste pour la renaissance de la culture normande” [en liña], en *Mouvement Normand* [ref. do 28/03/06]. Dispoñíbel en Web : <<http://perso.wanadoo.fr/unite.normande/Manifeste.htm>>.
- PAYS DES LANDES DE GASCOGNE (2004): *Pour un pays vivant, attrayant et accueillant. Les orientations stratégiques* [en liña], [ref. do 17/04/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.paysportesdegascogne.com/documents/projet_culturel/synthese.pdf>.
- PAYS PORTES DE GASCOGNE (2003): *Projet Culturel - Pays « Portes de Gascogne ». Synthèse du rapport définitif* [en liña], [ref. do 17/04/06]. Dispoñíbel en Web : <http://www.paysportesdegascogne.com/documents/projet_culturel/synthese.pdf>.
- PAZO, A.J. (1994): *La trama de los asentamientos rurales en las Rías Bajas gallegas*, Pontevedra: Deputación de Pontevedra
- PAZO, A.J. e SANTOS SOLLA, X.M. (1995): *Poboación e territorio. As parroquias galegas nos últimos cen anos*, Pontevedra: Deputación de Pontevedra.
- PDC [PARLAMENTO DE CANTABRIA] (2006) : “Estatuto de Autonomía para Cantabria” [en liña], en *Parlamento de Cantabria* [ref. do 02/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.parlamento-cantabria.es/docparla/normativa/estatuto/estatuto.htm>>.
- PEAN, Y. (2002)⁴: *Mots et expressions des patois d’Anjou*, Brissac: Éditions du Petit Pavé.
- PEETERS, Y. —ed.— (1991): *Poder, ideología e lingua*, A Coruña : Associação Galega da Língua.
- PEI, M. (1970): *Invitación a la lingüística* [tradución de Blanco, F.], México: Editorial Diana.
- PENNY, R.J. (1969): *El habla pasiega: ensayo de dialectología montañesa*, London: Tamesis Books.
- PÉREZ, M. (2004) : “La Academia Gallega invita a los alcaldes de Eo-Navia al acto de recepción de nuevos miembros” [en liña], en *La Nueva España* 15/12/2004 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lne.es/secciones/noticia.jsp?pNumEjemplar=761&pIdSeccion=41&pIdNoticia=240256>>.
- PÉREZ, M. (2006) : “Asturias descarta unirse a Galicia para el reconocimiento del patrimonio inmaterial” [en liña], en *La Nueva España* 20/06/2006 [ref. do

- 20/06/06]. Disponível en Web: <<http://www.lne.es/secciones/noticia.jsp?pNumEjemplar=1310&pIdSeccion=41&pIdNoticia=416544>>.
- PETYT, K.M. (1980): *The Study of Dialect. An introduction to dialectology*, London: Andre Deutsch.
- PGL [PORTAL GALEGO DA LÍNGUA] (2005): “Faixa Oriental apoia candidatura galego-portuguesa à UNESCO” [en liña], en *La Nueva España* 20/11/2005 [ref. do 20/06/06]. Disponível en Web: <<http://www.agal-gz.org/modules.php?name=News&file=articlecomments&sid=2427>>.
- PICHOT, D. (2002): “Les implantations religieuses en Bretagne au Moyen-Âge : état en 1300, et les ordres mediants à la fin du XVe siècle”, en Tanguy, B. e Lagrée, M. —dirs.— (2002) : *Atlas d’histoire de Bretagne*, pp. 74-75.
- PIEMONT, P.A. (1981): *L’origine des frontières linguistiques en Occident*, Strasbourg : [o autor].
- PIERCY, PH. (1997): *La France: le fait régional*, Paris : Hachette.
- PIGNON, J. (1960): *L’évolution phonétique des parlers du Poitou (Vienne et Deux-Sèvres)*, Paris : D’Artrey.
- PILCH, H. (1972): “Structural dialectology”, *American Speech* 47: 165-187.
- PIVETEA, V. (1996): *Dictionnaire poitevin-saintongeais : "parlers" de Vendée, Deux-Sèvres, Vienne, Charente, Charente-Maritime, nord Gironde, sud Loire-Atlantique*, Mougon : Geste Éditions.
- POP, S. (1950): *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d’enquêtes linguistiques*, 2 vols., Louvain: Publications Universitaires de Louvain.
- POSNER, R. e GREEN, J.N. —eds.— (1993): *Trends in Romance Linguistics and Philology. Volume 5: Bilingualism and Linguistic Conflict in Romance*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- PRECEDO, A. (1987): *Galicia: estructura del territorio y organización comarcal*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia
- PRECEDO, A. e VÁZQUEZ, A. —coords.— (1993): *Desarrollo local y comarcalización*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- PRECEDO, A. (1994): *Desenvolvemento territorial e planificación comarcal*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- PRECEDO, A. (1998): *Geografía humana de Galicia*, Barcelona: Oikos-Tau.
- PPA [PRESIDENCIA DEL PRINCIPADO DE ASTURIAS] (1998a) : “Ley 1/98, de 23 de marzo, de uso y promoción del bable/asturiano” [en liña], en *Boletín Oficial del Principado de Asturias* nº73: 28/03/1998 [ref. do 02/06/06]. Disponível en Web: <<http://download.princast.es/bopa/disposiciones/repositorio/LEGISLACION01/66/5/001U0018F10002.pdf>>.
- PPA [PRESIDENCIA DEL PRINCIPADO DE ASTURIAS] (1998b) : “Decreto 62/98, de 29 de octubre, por el que se regula la Junta de Toponimia del Principado de Asturias” [en liña], en *Boletín Oficial del Principado de Asturias* nº 263: 13/11/1998 [ref. do 02/06/06]. Disponível en Web: <<http://download.princast.es/bopa/disposiciones/repositorio/LEGISLACION02/66/7/001U001B2M0002.pdf>>.

- PRESTON, D.R. (1989): *Perceptual Dialectology. Nonlinguists' View of Areal Linguistics*, Oordrecht: Foris.
- PRYCE, W.T.R. e WILLIAMS, C.H. (1988): "Sources and Methods in the Study of Language Areas: A Case Study of Wales", en Williams C.H. —ed.—: *Language in Geographic Context*, pp. 167-237.
- PUENTE, L. DE LA (2000): "Geografía e historia del Eje atlántico" [en liña], *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* 204 [ref. do 02/12/05]. Dispoñíbel en web: <<http://www.ub.es/geocrit/b3w-204.htm>>
- PUYAU, J.-M. (1989): "Le concept de langue et le discours régionaliste: le cas du béarnais et du gascon", en Moreux, B. —ed.—: *Langues en Béarn*, pp. 87-106.
- QUARTEU, R. e FRIAS, X. (2001): "L mirandés: uo'a lingua minoritaira an Pertual" [en liña], en *Ianua* 2: 89-105 [ref. do 02/05/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.romaniaminor.net/ianua/Ianua02/02Ianua04.pdf>>.
- QUILES, C. (2004): "Propuesta ortográfica de l'asturlleonés unificáu" [en liña], en *Inventia* [ref. do 18/07/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.iventia.com/destacaus/descargues/propuosta.pdf>>.
- RAE [REAL ACADEMIA ESPAÑOLA] (1991): *Diccionario de la lengua española* [21ª edición], Madrid: Real Academia Española.
- RAFFARIN, J.-P. (1995): "Réponse aux revendications", en Gautier, M. —ed.—: *La langue poitevine-saintongaise. Identité et ouverture*, pp. 65-68.
- RAG [REAL ACADEMIA GALEGA] (2006): « Estatutos da Real Academia Galega » [en liña], en *Real Academia Galega* [ref. do 19/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.realacademiagalega.org/academy/GoToStatutes.do>>
- RAMALLO, F., REI-DOVAL, G. e RODRÍGUEZ, X.P. — eds.— (2000): *Manual de Ciencias da Linguaxe*, Vigo: Edicións Xerais.
- RAMALLO, F. (2000): "Pragmática", en Ramallo F., Rei-Doval G. e Rodríguez X.P. (eds.): *Manual de Ciencias da Linguaxe*, pp. 443-512, Vigo: Edicións Xerais.
- RAMEL, J.-L. (1991): "Des initiatives orthographiques pour le gallo", en Bertaèyn Galeizz —ed.—: *Le gallo. Du patois à la langue écrite*, pp. 13-19, Rennes: Bertaèyn Galeizz.
- RAUDE, A.-J. (1993)²: *Écrire le gallo: précis d'orthographe britto-romane*, Rennes: Bertaèyn Galeizz.
- RAUDE, A.-J. (2001): *Petite histoire linguistique de la Bretagne*, Rennes: Maèzoe-Heveziken.
- RAUDE, A.-J. (2003): *Introduction à la connaissance du gallo*, Rennes: Maèzoe-Heveziken.
- RAVIGOTTEURS, LES (2005): "Our dying birthright" [en liña], en *BBC Guernsey* [ref. do 02/01/06]. Dispoñíbel en Web: < http://www.bbc.co.uk/guernsey/content/articles/2004/07/08/guernsey_french_dying_feature.shtml>.
- RAVIER, X. (1991): "Okzitanisch: Areallinguistik / Les aires linguistiques", en Holtus G., Metzeltin M. e Schmitt C. —eds.—: *Lexikon der Romanischen Linguistik*. Vol. 5 (2): 80-105, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- RECALDE, M. (1997): *La vitalidad etnolingüística gallega*, Valencia: Centro de Estudios sobre Comunicación Interlingüística e Intercultural / Universitat de València.
- REGUEIRO-TENREIRO, M. (2000): “Bilinguisme social en Galice”, *Lengas* 47: 119-129.
- RENARD, J. (2003) : “L’identité géographique d’une région : les Pays de la Loire” [en liña], en *CRDP Pays de la Loire* [ref. do 01/03/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.crdp-nantes.cndp.fr/ressources/document/renard.pdf>>
- RENZI, L. (1982) : *Introducción a la filología románica* [tradución de García Mouton, P.], Madrid: Gredos.
- RENZI, L. (1985): *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bologna: Il Mulino.
- REY, A. e REY-DEVOBE, J. (1991): *Le Petit Robert 1. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris: Le Robert.
- REZEAU, P. (1976): *Un patois de Vendée. Le parler rural de Vouvant*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- RIVERA, V. e TAMARGO, P. (2005) : “Asturias incluirá en su nuevo Estatuto el blindaje de sus límites territoriales” [en liña], en *La Nueva España* 12/12/2005 [ref. do 04/07/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.lne.es/secciones/noticia.jsp?pNumEjemplar=1120&pIdSeccion=64&pIdNoticia=356205>>.
- RODRIGUES, V. (2001): *O galego (im)posíbel*, Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- ROHLFS, G. (1970): *Le gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- ROMAINE, S. (1996): *El lenguaje en la sociedad. Una introducción a la lingüística* [tradución de Borrego, J.], Barcelona: Ediciones Ariel.
- RONJAT, J. (1930-1941): *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, Montpellier: Société des Langues Romanes.
- ROSENQVIST, A. (1919): “Limites administratives et division dialectale de la France”, *Neuphilologische Mitteilungen* 20: 89-117.
- ROTAETXE, K. (1988): *Sociolingüística*, Madrid: Editorial Síntesis.
- ROUGER, J. (1995): “Spectacles en poitevin-saintongeais”, en Gautier, M. —ed.—: *La langue poitevine-saintongaise. Identité et ouverture*, pp. 47-49.
- ROUSSELOT, P. (1888): “Dialectologie allemande”, *Revue des Patois Gallo-Romans* II: 152.
- RUBAL X., VEIGA D. e ARZA N. (1992) : *A lingua do alumnado e profesorado nas franxas occidentais de Asturias, León e Zamora*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- RUSU, V. (1967) : “Tradition et innovation dans le domaine de la dialectologie”, *Actes du Xème Congrès International de Linguistique*, Vol. 2, pp. 95-100, Bucarest : Éditions de l’Académie de la République Socialiste de Roumanie.
- RUSU, V. (1985): *Dialettologia generale*, Bologna: Zanichelli.
- SAAVEDRA, P. (1992): *A vida cotiá en Galicia de 1550-1850*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

- SACK, R.D. (1997): *Homo Geographicus*, Baltimore/London: Johns Hopkins University Press.
- SAINT-GERAND, J.-P. (1999): *Développements et réflexions de la langue française au XIXe siècle: 1790-1902* [en liña] [ref. do 11/05/05]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.chass.utoronto.ca/epc/langueXIX/hlfXIX/>>
- SALLABANK, J. (2005) : “Guernesiais” [en liña], en *BBC Voices. Multilingual Nation* [ref. do 02/01/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.bbc.co.uk/voices/multilingual/guernesiais.shtml>>.
- SÁNCHEZ, J.-E. (1991): *Espacio, economía y sociedad*, Madrid: Siglo XXI.
- SÁNCHEZ PRIETO, R. (2006) : “Informe sobru la estandarización de la llingua llionesa” [en liña], en *La Barda, Asociación Cultural pola Llingua Llionesa* [ref. do 16/02/07]. Dispoñíbel en Web: <<http://labarda.piranhocom/informeestandar.html>>.
- SANTAMARINA, A. (1982): “A dialectoloxía galega: historia e resultados”, en Kremer, D. e Lorenzo, R. — eds.— : *Tradición, actualidade e futuro do galego. Actas do Coloquio de Tréveris*, pp. 153-187.
- SANTAMARINA, A. (1994): “Bilingüismo e fronteiras. O caso galego”, en APL —ed.— : *Variação lingüística no espaço, no tempo e na sociedade. Actas do encontro regional da Associação Portuguesa de Lingüística. Miranda de Douro, setembro de 1993*, pp. 247-261.
- SANTAMARINA, A. (1995): “Norma e estándar”, en Monteagudo, H. —ed.—: *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*, pp. 53-98.
- SANTAMARINA, A. (2000): “Normalisation linguistique en Galice. Trente ans d’histoire”, *Lengas* 47: 41-65.
- SANTOS SOLLA, X.M. (2004): “O papel da xeografía na planificación lingüística”, en Álvarez Blanco R., Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *A Lingua Galega: Historia e Actualidade: Actas do Congreso Internacional, Santiago de Compostela, 16-20 de novembro de 1996*, vol.2: 227-244, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega.
- SARARAMAGO, J. (1986): “Différenciation lexicale (un essai dialectométrique appliqué aux matériaux portugais de l’A.L.E.)”, *Géolinguistique* 2: 1-31.
- SCHEIBLING, J. (1994): *Qu’est-ce que la géographie?*, Paris : Hachette.
- SCILIAR, L. (1971): *Introdução à lingüística*, Porto Alegre/Rio de Janeiro: Ed. Globo.
- S.E. (2006) : “El PP plantea reformar la definición de la región para evitar peticiones de anexión” [en liña], en *El Norte de Castilla* 20/06/2006 [ref. do 30/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://servicios.nortecastilla.es/pg060620/prensa/noticias/Castilla_Leon/200606/20/VAL-CAS-134.html>.
- SÉBILLOT, P. (1874): “Essai sur le patois gallot”, *Revue de linguistique et de Philologie comparée* 6 : 78-98.
- SECO, A. (1998): “O trazado da fronteira do galego na provincia de León”, *Revista de Estudios Bercianos* 24: 32-47.
- SÉGUY, J. (1954-1973): *Atlas linguistique de Gascogne*, 8 vols., Paris : Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.

- SÉGUY, J. (1971): “La relation entre la distance spatiale et la distance lexicale”, *Revue de Linguistique Romane* 35: 335-357.
- SÉGUY, J. (1973): *Atlas linguistique de Gascogne. Complément du volume VI*, Paris : Centre National de la Recherche Scientifique.
- SEROT, P. (1999): “La clôture impossible. L’espace en géographie linguistique : la querelle du continu et du discontinu”, en Georges, N. —ed.— : 227-248, <http://cyberato.pu-pm.univ-fcomte.fr/colliri/iri5/seriot.htm>, en liña (11/05/2005).
- SIBILLE, J. (1996): “Lo gascon dialècte o lenga a part entièra? Es que la question a un sens? Elements de responsa a las teorias de Jan Lafita”, *Estudis Occitans* 20: 38-40.
- SIBILLE, J. (1997): “Gascon, occitan: per n’acabar”, *Estudis Occitans* 22: 31-40
- SIBILLE, J. (2001): *Les langues regionales*, Paris: Flammarion.
- SIMON, P.-J. (1999): *La Bretonnité, une ethnicité problématique*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- SIMONI-AUREMBOU, M.-R. (1973-1978): *Atlas linguistique et ethnographique de l’Ile-de-France et de l’Orléanais*, 3 volumes, Paris : Centre National de la Recherche Scientifique.
- SIMONI-AUREMBOU, M.-R. — ed.— (1995): *Dialectologie et littérature du domaine d’oïl occidental. Lexique des plantes. Morphosyntaxe. Actes du cinquième colloque tenu à Blois-Seillac du 5 au 7 mai 1993*, Fontaine-lès-Dijon: ABDO.
- STATES OF JERSEY (2005a) : *Jèrriais: Provision in Jersey Schools* [en liña] [ref. do 28/03/06]. Disponível en Web: < <http://www.statesassembly.gov.je/documents/reports/9507-26642-982005.htm>>
- STATES OF JERSEY (2005b) : “Heritage” [en liña], en *States of Jersey* [ref. do 17/12/05]. Disponível en Web: <<http://www.gov.je/island/heritage.asp#3>>
- STRAKA, G. — eds.— (1973) : *Les dialectes romans de la France à la lumière des atlas régionaux*, Paris: CNRS.
- SMAD [SYNDICAT MIXTE D’AMENAGEMENT ET DE DEVELOPPEMENT DU PAYS DE BRAY] (2005): “Pays de Bray : la notion de pays” [en liña], en *Pays de Bray* [ref. do 29/12/05]. Disponível en Web : <<http://www.paysdebray.org/chapitre.php?e=36&c=91&r=3&lng=fr>>.
- SOLÉ, J. (1992): *Iniciació a la sociolingüística*, Barcelona: Barcanova.
- SUMIEN, D. (1997): “Unitat, diversitat, estandardizacian : es fòrça simple !”, *Estudis Occitans* 22: 23-29.
- SURRE-GARCIA, A. (1996): “Bilan d’une politique culturelle du Conseil Régional de Midi-Pyrénées en matière de langue et de culture occitanes : 1989-1995”, en Viaut, A. —dir.—: *Langues d’Aquitaine. Dynamiques institutionnelles et patrimoine linguistique*, pp. 125-132.
- SURRE-GARCÍA, A. (2003): “Miegjorn-Pirinèus”, en Alén, M.C. —ed.— : *O occitano, lingua europea. L’occitan, lenga europèa*, pp. 91-93.

- TANGUY, B. (1980) : “La limite linguistique dans la péninsule armoricaine à l’époque de l’émigration bretonne”, *Annales de Bretagne et des Pays de l’Ouest (Anjou, Maine, Touraine)*, 87 (3) : 429-462.
- TANGUY, B. e LAGREE, M. —dirs.— (2002) : *Atlas d’histoire de Bretagne*, Morlaix : Skol Vreizh.
- TAUPIAC, J. (1999) : “Presentación do occitano. Entre a vida e a morte”, en Fernández Rei F. e Santamarina A. —eds.—: *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, pp. 277-302.
- TAYLOR, P.J. e FLINT, C. (2002): *Geografía política. Economía-mundo, estado-nación y localidad* [traducción de Despujol, A. e Cairo, H.; 2ª edición], Madrid: Trama Editorial.
- TEAHA, T. (1967) : “Un problème métalinguistique : la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication”, *Actes du Xème Congrès International de Linguistique*, Vol. 2, pp. 41-46, Bucarest : Éditions de l’Académie de la République Socialiste de Roumanie.
- THEBAN, L. (1968) : “Géographie linguistique, typologie et sociolinguistique”, *Revue Roumaine de Linguistique* 12: 659-663.
- THRIFT, N. (1994) : “Taking Aim at the Heart of the Region”, en Gregory D., Martin R. e Smith G. —eds.—: *Human Geography. Society, Space and Social Science*, pp. 200-231.
- THUN, H. (1998): “La geolingüística como lingüística variacional general (con ejemplos del *Atlas lingüístico Diatópico y Diastrático del Uruguay*)”, en *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanze*, vol. 5: 701-729, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- THUN, H. (2000): “La géographie linguistique romane à la fin du XXe siècle”, en *Actes du XXIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Vol.3: 367-388, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- TOL [THE LINGUASPEHRE OBSERVATORY] (2000a) : *The Linguasphere Register 1999/2000 Edition* [en línea] [ref. do 11/05/05]. Disponible en Web: <<http://www.linguasphere.net/secure/ip/zones.htm>>.
- TOL [THE LINGUASPEHRE OBSERVATORY] (2000b) : « Romanic » [en línea], en TOL : *The Linguasphere Register 1999/2000 Edition* [ref. do 11/05/05]. Disponible en Web: <<http://www.linguasphere.net/secure/ip/pdf/zones/51.pdf>>
- TOL [THE LINGUASPEHRE OBSERVATORY] (2004) : *The Linguasphere Observatory* [en línea] [ref. do 11/05/05]. Disponible en Web: <<http://www.linguasphere.org/observatory.html>>
- TOMLINSON, H. (2005a) : “History of Guernsey French” [en línea], en *BBC Guernsey* [ref. do 02/01/06]. Disponible en Web: <http://www.bbc.co.uk/guernsey/content/articles/2004/07/08/guernsey_french_history1_feature.shtml>
- TOMLINSON, H. (2005b) : “Further History of Guernsey French” [en línea], en *BBC Guernsey* [ref. do 02/01/06]. Disponible en Web: <http://www.bbc.co.uk/guernsey/content/articles/2004/07/08/guernsey_french_history2_feature.shtml>

- TONNERRE, N.-Y. (1994): *Naissance de la Bretagne. Géographie historique et structures sociales de la Bretagne méridionale (Nantais et Vannetais) de la fin du VIIIe à la fin du XIIe*, Angers: Presses de l'Université d'Angers.
- TORRES, M.P. DE (1971): *La Navarra húmeda del noroeste. Estudio geográfico de la ganadería*, Madrid: Instituto de Geografía Aplicada del patronato "Alonso de Herrera".
- TORRES, M.P. DE e LOIS, R.C. (1995): "Claves para la interpretación del mundo urbano gallego", *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* 15: 731-740.
- TREHEL, N. (1999): "*Étude sur le patois de Dol*": *enquête sociolinguistique comparée à un siècle de distance. Mémoire de D.E.A.*, Rennes: Université de Rennes 2 – Haute Bretagne.
- TROOSPEANET [Webmaster] (2005) : "Patois ou parlanje ? Non à la grammaire pondue par les érudits poitevins" [en liña], en *Troospeanet* [ref. do 16/02/06]. Disponível en Web : < http://www.troospeanet.com/article.php3?id_article=23>
- TRUBETZKOY, N.S. (1931): "Phonologie et géographie linguistique", *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 4: 228-234.
- TRUDGILL, P. (1974): "Linguistic change and diffusion: description and explanation in sociolinguistic dialect geography", *Language in Society* 3: 215-246.
- TRUDGILL, P. (1975): "Linguistic Geography and Geographical Linguistics", *Progress in Human Geography* 7: 227-252.
- TRUDGILL, P. (1992a): *Introducing Language and Society*, London: Penguin Books.
- TRUDGILL, P. (1992b): "Dialect contact, dialectology and sociolinguistics", en Bolton, K. e Kwok, H. —eds.—: *Sociolinguistics today. International Perspectives*, pp. 71-79.
- TRUDGILL, P. (1994): *Dialects*, London / New York: Routledge.
- TRUDGILL, P. (1995): *Sociolinguistics. An Introduction to language and society*, London: Penguin Books.
- TUAILLON, G. e CONTINI, M. —reds.— (1996-2001): *Atlas Linguistique Roman*, 3 vols., Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.
- TUAN, Y.-F. (1991): "Language and the Making of Place: a Narrative-Descriptive Approach", *Annals of the Association of American Geographers* 81: 684-696.
- ÚDARÁS NA GAELTACHTA (2004): *Development Strategy 2004-2009* [en liña], en Údarás na Gaeltachta: *Údarás na Gaeltachta. English version* [ref. do 23/11/05]. Disponible en Web: <http://www.udaras.ie/doicmeid/ginearalta/Strait_Forbartha_0409b.pdf>
- ÚDARÁS NA GAELTACHTA (2005): *Strategic Development Plan 2005-2010* [en liña], en Údarás na Gaeltachta: *Údarás na Gaeltachta. English version* [ref. do 23/11/05]. Disponível en Web: <<http://www.udaras.ie/doicmeid/ginearalta/Beartasb%202005-2010.pdf>>
- UNESCO [UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION] (2002): "Statistical tables and culture indicators" [en liña], en UNESCO: *World Culture Report 2000* [ref. do 20/11/05]. Disponible en Web: <http://www.unesco.org/culture/worldreport/html_eng/tables2.shtml>

- UNESCO [UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION] (2003): *Language Vitality and Endangerment* [en liña], en UNESCO: *Culture. Langues en danger*. [ref. do 23/08/05]. Dispoñíbel en Web: <http://portal.unesco.org/culture/en/file_download.php/4794680ecb5664addb9af1234a4a1839Language+Vitality+and+Endangerment.pdf>
- UNION LATINA (2005a): *União Latina* [en liña] [ref. do 28/11/05]. Dispoñíbel en web: <<http://www.unilat.org/index.htm>>
- UNIÓN LATINA (2005b): “A União Latina o que é?” [en liña], en União Latina: *União Latina* [ref. do 28/11/05]. Dispoñíbel en web: <http://www.unilat.org/info_pt/info/info1.html>
- UNWIN, T. —ed.— (1998): *A European Geography*, New York: Addison Wesley Longman.
- VALCÁRCEL, C. (1999): “Língua, identidade e territorio na Bretaña: o galó, entre o bretón e o francés”, en Iglesias, L. e Núñez, P. —eds.—: *Actas Iº Congreso de Lingüística Contrastiva. Linguas y culturas*, pp. 473-479, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela..
- VALCÁRCEL, C. (2000): “Da dialectoloxía á xeolingüística: a evolución do concepto de espacio lingüístico”, en *Actes du XXIIº Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Vol.3: 389-398, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- VALCÁRCEL, C. (2001): *Desenvolvemento urbano e difusión xeolingüística: algúns apuntamentos sobre o caso galego*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- VALCÁRCEL, C. (2002): *Do rural ao urbano: tentativa dunha análise xeolingüística do Concello de Pontevedra*, Pontevedra: Deputación Provincial de Pontevedra.
- VALLEGA, A. (1988): *Le grammatiche della geografia*, Bologna: Patrón Editore.
- VAN DER MERWE, I.J. (1993): “A Conceptual Home for Geolinguistics: Implications for Language Mapping in South Africa”, *Discussion Papers in Geolinguistics* 19-21: 21-33.
- VAN DER MERWE, I.J. (1996): “Geolinguistics of European Minority Groups in Cape Town”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 87: 146-160.
- VÀRVARO, A. (1980)²: *Storia, problemi e metodi della lingüística romanza*, Napoli: Liguori Editore.
- VÀRVARO, A. (1988): *Historia, problemas y métodos de la lingüística románica* [tradución de Mussons, A.M.], Barcelona: Sirimio.
- VÁZQUEZ, F. (1998): *A construción da lingua portuguesa frente ao castellano. O galego como exemplo a contrario*, Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- VENDEUIL, R. DE (1999): “Pour ou contre le département? L’État des forces” [en liña], en *L’Express* [ref. do 14/05/06]. Disponible en Web: <<http://www.lexpress.fr/info/france/dossier/basquefr/dossier.asp?ida=407810>>
- VENY, J. (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona: Enciclopedia Catalana.
- VERDELHO, T. (1993): “Fakares asturo-leoneses em territorio português”, *Lletres Asturianas* 50: 7-25.

- VERRIER, A.-J. e ORNILLON, R. (1970)²: *Glossaire étymologique et historique des patois et des parlers de l'Anjou*, Genève: Slatkine Reprints.
- VIAPLANA, J. (1996): *Dialectologia*, València: Universitat de València.
- VIAUT, A. —dir.— (1996): *Langues d'Aquitaine. Dynamiques institutionnelles et patrimoine linguistique*, Talence: Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine.
- VIAUT, A. (1996a): “Des langues à la croisée des chemins”, en Viaut, A. —dir.—: *Langues d'Aquitaine. Dynamiques institutionnelles et patrimoine linguistique*, pp. 9-29.
- VIAUT, A. (1996b): “Axes pour un développement institutionnel”, en Viaut, A. —dir.—: *Langues d'Aquitaine. Dynamiques institutionnelles et patrimoine linguistique*, pp. 35-37.
- VIEIROS (2002): “Abertal, nova asociación galeguista” [en liña], en *Vieiros* 22/10/2002 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.vieiros.com/noticia.asp?Ed=23&N=25109>>.
- VIEIROS (2006): “Asturias rexeita unir-se a Galiza en favor da candidatura polo patrimonio inmaterial” [en liña], en *Vieiros* 22/06/2006 [ref. do 22/06/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.vieiros.com/nova.php?Ed=1&id=50876>>.
- VIERECK, W. (1988): “The Computerisation and Quantification of Linguistic Data: Dialectometrical Methods”, in *Methods in Dialect: Proceedings of the 8th International Conference held at the University College of North Wales*, pp. 524-550, Clevedon: Multilingual Matters.
- VIERECK, W. —ed.— (1993): *Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongresses*, Tomo I, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- VIGARIE, A. (2000): “Pays de la Loire”, en Gamblin, A.—dir.—: *La France dans ses régions*, pp. 197- 221.
- VILAGRASA, J. (1992): “Conceptos clave y filosofía de la ciencia en geografía”, *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* 11: 49-77.
- VILLAMOR, L. (2006): “Galicia y Asturias sellan la paz y dan por superado el conflicto territorial” [en liña], en *La Voz de Galicia* 30/01/2006 [ref. do 20/06/06]. Dispoñíbel en Web: <http://www.lavozdeg Galicia.es/buscavoz/ver_resultado.jsp?TEXTO=4468547>.
- VINCENZ, A. DE (1962): “La méthode structurale et la géographie linguistique”, *Actes du Xème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Tomo III, pp. 1019-1027, Paris: Klincksiek.
- VIUDAS, A. (2002): *Las hablas de Extremadura en la red* [ref. do 16/05/06]. Dispoñíbel en Web: <<http://www.galeon.com/hablasdeextremadura/>>.
- WAGNER, P.L. (1987): “The geographical significance of language”, en *Geolinguistic Perspectives: Proceedings of the International Conference Celebrating the Twentieth Anniversary of the American Society of Geolinguistics*, pp. 51-61, Lanham: University Press of America.
- WALTER, H. —ed.— (1980): *Les Mauges, présentation de la région et étude de la prononciation*, Angers: Université d'Angers.

- WARDHAUGH, R. (1992): *Introducción á sociolingüística* [traducción de Cal, M.], Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- WARTBURG, W. VON (1979): *La fragmentación lingüística de la Romania* [traducción de Muñoz, M.; 2ª edición], Madrid: Gredos; 1ª ed.: 1952.
- WEINREICH, U. (1954): "Is a Structural Dialectology Possible?", *Word* 10: 388-400.
- WIKIPEDIA [EDITORES DA WIKIPEDIA] (2006a) : "Armorique" [en lña], en *Wikipédia, l'encyclopédie libre* [ref. do 31/01/06]. Disponible en Web : <<http://fr.wikipedia.org/w/index.php?title=Armorique&oldid=5305693>>.
- WIKIPEDIA [EDITORES DA WIKIPEDIA] (2006b) : "Toponimia asturiana" [en lña], en *Wikipedia, la enciclopedia libre* [ref. do 20/07/06]. Disponible en Web : <http://es.wikipedia.org/w/index.php?title=Toponimia_asturiana&oldid=3430652>.
- WIKIPEDIA [EDITORES DA WIKIPEDIA] (2006c) : "Leonesismo" [en lña], en *Wikipedia, la enciclopedia libre* [ref. do 20/07/06]. Disponible en Web : <http://es.wikipedia.org/w/index.php?title=Toponimia_asturiana&oldid=3430652>.
- WIKIPEDIA [EDITORES DA WIKIPEDIA] (2006d) : "Asturias de Santillana" [en lña], en *Wikipedia, la enciclopedia libre* [ref. do 22/07/06]. Disponible en Web : <http://es.wikipedia.org/w/index.php?title=Toponimia_asturiana&oldid=3430652>.
- WILLIAMS, A.M. (1998): "The European Union: cumulative and uneven integration", en Unwin T. —ed.—: *A European Geography*, pp. 129-147.
- WILLIAMS, C.H. (1981a): "Ethnic separatism in Western Europe", *Language Problems and Linguistic Planning* 5(1): 57-73.
- WILLIAMS, C.H. (1981b): "The Territorial Dimension in Language Planning: An Evaluation of Its Potential in Contemporary Wales", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 71: 142-159.
- WILLIAMS, C.H. (1984): "On Measurement and Application in Geolinguistics", *Discussion Papers in Geolinguistics* 8.
- WILLIAMS, C.H. (1985): "Language Planning, Marginality and Regional Development", *Discussion Papers in Geolinguistics* 10.
- WILLIAMS, C.H. —ed.—: (1988): *Language in Geographic Context*, Clevedon / Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.
- WILLIAMS, C.H. (1988a): "An Introduction to Geolinguistics", en Williams C.H. —ed.—: *Language in Geographic Context*, pp. 1-19.
- WILLIAMS, C.H. (1988b): "Conclusion", en Williams C.H. —ed.—: *Language in Geographic Context*, pp. 302-305.
- WILLIAMS, C.H. (1988c): "Language Planning and Regional Development: Lessons from the Irish Gaeltacht", en Williams C.H. —ed.—: *Language in Geographic Context*, pp. 267-301.
- WILLIAMS, C.H. -ed.- (1991): *Linguistic Minorities, Society and Territory*, Clevedon / Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.

- WILLIAMS, C.H. (1991a): "Linguistic Minorities: West European and Canadian Perspectives", en Williams C.H. —ed.—: *Linguistic Minorities, Society and Territory*, pp. 1-43.
- WILLIAMS, C.H. (1994): *Called Unto Liberty! On Language and Nationalism*, Clevedon / Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.
- WILLIAMS, C.H. e AMBROSE, J.E. (1993): "Geolinguistic Developments and Cartographic Problems", *Discussion Papers in Geolinguistics* 19-21: 5-20.
- WILLIAMS, C.H. e VAN DER MERWE, I. (1996): "Mapping the Multilingual City: Research Agenda for Urban Geolinguistics", *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 17(1): 49-66.
- WITHERS, C.W.J. (1988): "The Geographical History of Gaelic in Scotland", en Williams C.H. —ed.—: *Language in Geographic Context*, pp. 136-166.
- WRIGHT, R. (1989): *Latín tardío y romance temprano en España y la Francia carolingia*, [traducción de Lalor, R.], Madrid: Gredos.
- WÜEST, J. (1996): "Bibliographie des enquêtes sociolinguistiques en domaine occitan", *Lengas* 40 : 149-153.
- WURM, S.A. . —ed.— (2001): *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing*, Paris: UNESCO.
- XUNTA DE GALICIA (2005): *Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega* [en liña] [ref. do 18/06/06]. Dispoñíbel en web: < <http://www.consellodacultura.org/arquivos/cdsg/docs/plandenormalizacionlinguagalega.pdf>>.
- XUNTA DE GALICIA (2006): *O Estatuto de Autonomía de Galicia. 6 de Abril de 1981* [en liña], en *Xunta de Galicia* [ref. do 18/06/06]. Dispoñíbel en web: <<http://www.xunta.es/estatuto>>
- XUNTA DE GALICIA (2006b): *Toponimia oficial* [en liña], en *Xunta de Galicia* [ref. do 18/06/06]. Dispoñíbel en web: < <http://www.xunta.es/toponimia>>
- YOUNG, S. (2002): *Britonia: Camiños novos*, Noia: Toxosoutos.
- ZAMORA, A. (1986): *Estudios de dialectología hispánica*, en *Verba*: Anexo 25, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- ZELINSKY, W. e WILLIAMS, C.H. (1988): "The mapping of language in North America and the British Isles", *Progress in Human Geography* 12(3): 337-368.

LISTA DE MAPAS, TÁBOAS E GRÁFICOS

LISTA DE MAPAS

	Páx.
MAPA 1. COBERTURA DOS ATLAS LINGÜÍSTICOS NOS DOMINIOS DA PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA	13
MAPA 2. AS FONTES XEOESTATÍSTICAS NA PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA	15
MAPA 3. DETALLE DO MAPA 142 DO VOLUME I DO ALBRAM “PRÉ <i>PAISSU</i> AU RAS DU SOL”	127
MAPA 4. REPRODUCCIÓN DO MAPA 153 DO ALGA, “TE/CHE”	127
MAPA 5. TRIANGULACIÓN INTERPUNTUAL E MAPA DE FRONTEIRAS LINGÜÍSTICAS ELABORADO POR HENRI GUITER NO CONTÍNUUM OCCITANO-CATALÁN	157
MAPA 6. EXEMPLO DE MAPA DE COROPLETAS DA SIMILITUDE DIALECTOMÉTRICA DO NORTE DE ITALIA ELABRADO POR HANS GOEBL A PARTIR DOS DATOS DO AIS	162
MAPA 7. FRECUENCIA DE USO DAS VARIÁBEIS PALATALIZADAS DE [ɣ] NO NORTE DE ILLINOIS	166
MAPAS 8 E 9. A DIFUSIÓN XEOGRÁFICA DO /ʁ/ UVULAR NA EUROPA OCIDENTAL	169
MAPA 10. DIFUSIÓN XEOLINGÜÍSTICA DE [ɣ] NA PENÍNSULA DE BRUNLANES POR FAIXAS ETARIAS	170
MAPA 11. CENTROS URBANOS ESTUDADOS POR PETER TRUDGILL NA REXIÓN DA ANGLIA ORIENTAL	171
MAPA 12. MODELO DA DIFUSIÓN XEOLINGÜÍSTICA NA ANGLIA ORIENTAL	172
MAPA 13. ADDU: MAPA FENOTÍPICO MONODIMENSIONAL	184
MAPA 14. ADDU: MAPA FENOTÍPICO PLURIDIMENSIONAL	185
MAPA 15. EXTENSIÓN XEOGRÁFICA DOS PRINCIPAIS TRAZOS DEFINITORIOS DA ROMANIA	308
MAPA 16. A ROMANIA NO MUNDO: UNIÓN LATINA E OS ESTADOS DE LINGUA OFICIAL ROMÁNICA	310
MAPA 17. DISTRIBUCIÓN DA POBOACIÓN ENDÓXENA DE LINGUA MATERNA ROMÁNICA EN EUROPA	311
MAPA 18. CENTROS E CONTINUUMS CULTURALS NA ROMANIA (VELLA) ACTUAL	313
MAPA 19. PESO DAS COMUNIDADES ROMÁNICAS NOS ESTADOS EUROPEOS	314
MAPA 20. ORGANIZACIÓN TERRITORIAL DE EUROPA SEGUNDO YVES LEBAHY	337
MAPA 21. O EUROPENTÁGONO COMO REXIÓN CENTRAL DE EUROPA	338
MAPA 22. MODELOS REXIONAIS DE EUROPA SEGUNDO T.G. JORDAN	339
MAPA 23. REXIÓNS INTEGRANTES DA CONFERENCIA DE REXIÓNS MARÍTIMAS DE EUROPA	341
MAPA 24. O ESPAZO ATLÁNTICO EUROPEO: ARCO ATLÁNTICO E ESPAZO INTERREGIIIB	342
MAPA 25. CONXUNTOS CLIMÁTICOS E FISIAGRÁFICOS DO CONTINENTE EUROPEO	344
MAPA 26. O BOCAGE NAS PAISAXES DO ARCO ATLÁNTICO EUROPEO	345
MAPA 27. CIDADES EUROPEAS DE MÁIS DE 10.000 HABITANTES	347
MAPA 28. RELACIÓNS TERRITORIAIS ENTRE O RURAL E O URBANO EN EUROPA	349
MAPA 29. CULTURAS MEGALÍTICA E CÉLTICA EN EUROPA	350
MAPA 30. OS IMPERIOS ATLÁNTICOS NA EUROPA DO SÉCULO XII	352
MAPA 31. A ORGANIZACIÓN XEOLINGÜÍSTICA DO ARCO ATLÁNTICO EUROPEO	354
MAPA 32. A PERIFERIA CÉLTICA NO ESPAZO ATLÁNTICO EUROPEO	356

MAPA 33. A PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA	358
MAPA 34. DOMINIOS LINGÜÍSTICOS DA PERIFERIA ATLÁNTICA	360
MAPA 35. LINGUAS RECOÑECIDAS NA PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA EN 2006	362
MAPA 36. VARIEDADES LINGÜÍSTICAS NAS REXIÓNS DA ALTA E BAIXA NORMANDÍA	366
MAPA 37. A INTENSIDADE DA COLONIZACIÓN ESCANDINAVA NO DUCADO DE NORMANDÍA	368
MAPA 38. O “CORREDOR ROMÁNICO” NA DIVISIÓN ADMINISTRATIVA DA GALIA ROMANA DO S. IV	369
MAPA 39. CLASIFICACIÓN DENDOGRAFICA DOS PUNTOS DO ALF REALIZADA POR GOEBL (2004)	371
MAPA 40. AS FRANXAS LINGÜÍSTICAS DA NORMANDÍA HISTÓRICA E OS POLOS NORMANDÓFONOS	376
MAPA 41. INFLUENCIA LINGÜÍSTICA PARISIENSE EN NORMANDÍA NOS INICIOS DO SÉCULO XX	378
MAPA 42. AS ÁREAS DIALECTAIS DOS DOMINIOS LINGÜÍSTICOS NORMANDOS	380
MAPA 43. DEPARTAMENTOS E REXIÓNS LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS DA BRETAÑA HISTÓRICA	388
MAPA 44. A PRESENZA DO BRETÓN NA SINALÉTICA PÚBLICA DA ALTA BRETAÑA (2002)	396
MAPA 45. O RETROCESO TERRITORIAL DA PRÁCTICA DO BRETÓN	401
MAPA 46. O PESO DA TOPONIMIA BRETOA NA ALTA-BRETAÑA	403
MAPA 47. A EVOLUCIÓN TERRITORIAL DE BRETAÑA E DO OESTE DE FRANCIA	405
MAPA 48. CONXUNTO DE ISOGLOSAS TRAZADAS NA ALTA BRETAÑA, MAINE E ANJOU	413
MAPA 49. CLASIFICACIÓN POR CONGLOMERADOS XERÁRQUICOS DAS VARIEDADES ROMÁNICAS TRADICIONAIS DE BRETAÑA, MAINE E ANJOU	414
MAPA 50. SIMILARIDADE LINGÜÍSTICA (CORRELACIÓN DE PEARSON) DAS VARIEDADES ROMÁNICAS TRADICIONAIS DE BRETAÑA, MAINE E ANJOU CO FRANCÉS ESTÁNDAR	417
MAPA 51. CLASIFICACIÓN DAS VARIEDADES GALÓS SEGUNDO A ASOCIACIÓN MAËZOE	422
MAPA 52. PROPOSTA DE CLASIFICACIÓN DAS VARIEDADES BRITOLIXERIANAS	425
MAPA 53. COMARCAS DE BRETAÑA, MAINE E ANJOU	427
MAPA 54. O DOMINIO LINGÜÍSTICO POITEVINO-SANTONXÉS	434
MAPA 55. O CROISSANT E OS GRANDES DOMINIOS LINGÜÍSTICOS ROMANCES DE FRANCIA	437
MAPA 56. COMARCAS E MANCOMUNIDADES URBANAS DA REXIÓN POITOU-CHARENTES	438
MAPA 57. EXTENSIÓN MÁXIMA DAS VARIEDADES OCCITANAS NA IDADE MEDIA	441
MAPA 58. POBOACIÓN MAIOR DE 60 ANOS EN POITOU-CHARENTES (1999)	446
MAPA 59. ACCESIBILIDADE TERRITORIAL EN POITOU-CHARENTES (1999)	447
MAPA 60. CONGLOMERADOS XEOLINGÜÍSTICOS DO DOMINIO POITEVINO-SANTONXÉS	450
MAPA 61. AS LINGUAS REXIONAIS NOS PAÍSES DO LOIRA	453
MAPA 62. VARIEDADES LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS EN AQUITANIA E MIDI-PYRÉNÉES	465
MAPA 63. CENTRO E PERIFERIA NO DOMINIO LINGÜÍSTICO GASCÓN	468
MAPA 64. ÁREAS LINGÜÍSTICAS DO DOMINIO GASCÓN SEGUNDO HALIP LARTIGA	470
MAPA 65. A FRONTEIRA LINGÜÍSTICA VASCORROMANCE	473
MAPA 66. RETROCESO DAS VARIEDADES VASCAS FRONTE AS ROMÁNICAS	480
MAPA 67. TERRITORIOS HISTÓRICOS DA GASCUÑA LINGÜÍSTICA ACTUAL	483

MAPA 68. COMARCAS DO DOMINIO LINGÜÍSTICO GASCÓN	487
MAPA 69. O DOMINIO OCCITANORROMÁNICO	493
MAPA 70. DIVISIÓN SUPRADIALECTAL DAS VARIEDADES OCCITANAS SEGUNDO PIERRE BEC	496
MAPA 71. O DOMINIO LINGÜÍSTICO ASTURLEONÉS	512
MAPA 72. DELIMITACIÓN DOS DOMINIOS GALEGO-PORTUGUÉS E ASTURLEONÉS	517
MAPA 73. O CONTÍNUUM ROMÁNICO EN ASTURIAS	522
MAPA 74. COMARCAS MONTAÑESAS DE CANTABRIA	545
MAPA 75. RELEVO E DISTRIBUCIÓN DA POBOACIÓN DE CANTABRIA (2001)	547
MAPA 76. A INFLUENCIA DO CASTELÁN NAS VARIEDADES ASTURLEONESAS	548
MAPA 77. RELEVO E PRINCIPAIS CIDADES DA SUBMESETA NORTE E A COSTA CANTÁBRICA	550
MAPA 78. DENSIDADE DE POBOACIÓN NO PRINCIPADO DE ASTURIAS (2001)	552
MAPA 79. ÁREAS DIALECTAIS DO DOMINIO LINGÜÍSTICO ASTURLEONÉS	555
MAPA 80. ÁMBITO TERRITORIAL DAS TRIBOS PRERROMANAS NO NOROESTE HISPÁNICO	559
MAPA 81. A EXPANSIÓN DA COROA GALEGO-LEONESA NA IDADE MEDIA	564
MAPA 82. O DOMINIO LINGÜÍSTICO GALEGO-PORTUGUÉS	591
MAPA 83. O CONTÍNUUM LINGÜÍSTICO GALEGO-PORTUGUÉS	594
MAPA 84. AS VARIEDADES DO DOMINIO LINGÜÍSTICO GALEGO-PORTUGUÉS SEGUNDO CELSO CUNHA LINDLEY CINTRA	624
MAPA 85. BLOQUES E ÁREAS LINGÜÍSTICAS DO GALEGO SEGUNDO F. FERNÁNDEZ REI	625
MAPA 86. ANÁLISE DE CONGLOMERADOS DOS PUNTOS DO ALGA EFECTUADA POLO ILG	628
MAPA 87. DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DA POBOACIÓN GALEGOFALANTE MONOLINGÜE EN GALIZA (2001)	639
MAPA 88. DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DA POBOACIÓN BILINGÜE EN GALIZA (2001)	640
MAPA 89. DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DA POBOACIÓN CASTELANFALANTE MONOLINGÜE EN GALIZA (2001)	641
MAPA 90. PORCENTAXE DE GALEGOFALANTES MONOLINGÜES E BILINGÜES POR CONCELLOS (2001)	645
MAPA 91. PORCENTAXE DE CASTELANFALANTES MONOLINGÜES POR CONCELLOS (2001)	646
MAPA 92. REDE URBANA E ÁREAS DE INFLUENCIA EN GALIZA	651
MAPA 93. EVOLUCIÓN DO MONOLINGÜISMO EN GALEGO ENTRE 1991 E 2001	654
MAPA 94. EVOLUCIÓN DO MONOLINGÜISMO EN CASTELÁN ENTRE 1991 E 2001	655
MAPA 95. EVOLUCIÓN DO BILINGÜISMO EN GALIZA ENTRE 1991 E 2001	656
MAPA 96. GRAO DE CASTELANISMOS NOS PUNTOS DO ALG. PUNTUACIÓN TOTAL	661
MAPA 97. CASOS DE REALIZACIÓN [x] DO FONEMA NOS PUNTOS DO ALGA	662
MAPA 98. GRAO DE CASTELANISMOS NOS PUNTOS DO ALG. PUNTUACIÓN MEDIA	663
MAPA 99. VITALIDADE LINGÜÍSTICA DAS VARIEDADES MINORIZADAS DA ROMANIA ATLÁNTICA. CARTOGRAFÍA DAS MEDIAS	670
MAPA 100. EMPREGO NAS REXIÓNS EUROPEAS POR SECTORES DE OCUPACIÓN EN 2002	673
MAPA 101. TIPOLOXÍA RURAL E URBANA EN EUROPA	674
MAPA 102. INFLUENCIA DAS ÁREAS URBANAS E DA REDE DE TRANSPORTES EN EUROPA	676

MAPA 103. GRAO DE ACCESIBILIDADE POTENCIAL EN EUROPA	677
MAPA 104. ÍNDICE DE AVELLEMENTAMENTO DEMOGRÁFICO EN EUROPA (2003)	679
MAPA 105. TIPOLOXÍA DE FRONTEIRAS LINGÜÍSTICAS NA ROMANIA ATLÁNTICA	684
MAPA 106. NÚMERO DE VARIEDADES LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS NOS TERRITORIOS DA ROMANIA ATLÁNTICA (NUTS 3)	688
MAPA 107. NÚMERO DE VARIEDADES LINGÜÍSTICAS TRADICIONAIS NOS TERRITORIOS DA ROMANIA ATLÁNTICA (NUTS 2)	688

LISTA DE TÁBOAS

	Páx.
TÁBOA 1. COBERTURA DOS ATLAS LINGÜÍSTICOS NA PERIFERIA ROMÁNICA ATLÁNTICA	14
TÁBOA 2. CORRELACIÓN DE DATOS NA ANGLIA ORIENTAL ELABORADA POR P. TRUDGILL	173
TÁBOA 3. A ROMANIA: DATOS DEMOLINGÜÍSTICOS RECENTES (1990-2002)	316
TÁBOA 4. AS VARIEDADES NORMANDAS NO DOMINIO DE OÏL: ENTRE O NORTE E O GRANDE OESTE	370
TÁBOA 5. CRITERIOS USADOS HABITUALMENTE PARA IDENTIFICAR AS VARIEDADES NORMANDAS FRONTE ÁS PICARDAS	373
TÁBOA 6. CRITERIOS USADOS HABITUALMENTE PARA IDENTIFICAR AS VARIEDADES NORMANDAS FRONTE AO FRANCÉS	379
TÁBOA 7. ÁREAS DIALECTAIS DOS DOMINIOS LINGÜÍSTICOS NORMANDOS SEGUNDO RENÉ LEPELLEY	381
TÁBOA 8. A ACEPTACIÓN DA SINALIZACIÓN EN BRETÓN NA ALTA BRETAÑA	397
TÁBOA 9. VARIÁBEIS FONÉTICAS E MORFOLÓXICAS HABITUAIS NA DISTINCIÓN TIPOLÓXICA ENTRE FRANCÉS E VARIEDADES GALÓS	412
TÁBOA 10. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE O FRANCÉS ESTÁNDAR E AS VARIEDADES BRITOLIXERIANAS	419
TÁBOA 11. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE O GALÓ E O FRANCÉS SEGUNDO MAÈZOE	423
TÁBOA 12. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE VARIEDADES DE OÍL E DE OC	436
TÁBOA 13. PRINCIPAIS CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN DAS VARIEDADES POITEVINO-SANTONXESAS	443
TÁBOA 14. VARIÁBEIS MORFOLÓXICAS NA DIFERENCIACIÓN DO POITEVINO-SANTONXÉS	444
TÁBOA 15. CRITERIOS DE DIFERENCIACIÓN ENTRE VARIEDADES POITEVINAS E SANTONXESAS	449
TÁBOA 16. PRINCIPAIS VARIÁBEIS DIFERENCIADORAS ENTRE VARIEDADES GASCOAS E LENGADOCIANAS	467
TÁBOA 17. SIMILITUDES LINGÜÍSTICAS ENTRE VARIEDADES GASCOAS E IBERORROMANCES	478
TÁBOA 18. PRINCIPAIS VARIÁBEIS DIFERENCIADORAS ENTRE VARIEDADES GALEGAS E ASTURLEONESAS	519
TÁBOA 19. PRINCIPAIS VARIÁBEIS DIFERENCIADORAS ENTRE VARIEDADES CASTELÁS E ASTURLEONESAS	543
TÁBOA 20. PRINCIPAIS VARIÁBEIS EMPREGADAS NA SEGMENTACIÓN DAS VARIEDADES ASTURLEONESAS	554
TÁBOA 21. CLASIFICACIÓN DAS VARIEDADES ASTURLEONESAS SEGUNDO XAVIER FRIAS	556
TÁBOA 22. ÁREAS LINGÜÍSTICAS DO GALEGO SEGUNDO FERNÁNDEZ REI	626
TÁBOA 23. VITALIDADE LINGÜÍSTICA DAS VARIEDADES MINORIZADAS DA ROMANIA ATLÁNTICA. PUNTUACIÓN POR FACTORES	668
TÁBOA 24. GRELLA DE AVALIACIÓN DO GRAO DE VITALIDADE LINGÜÍSTICA	714

LISTA DE GRÁFICOS

	Páx.
GRÁFICO 1. A TEORÍA DAS ONDAS SEGUNDO SCHUCHARDT E SCHMIDT	52
GRÁFICO 2. TIPOLOXÍA DA DISTRIBUCIÓN TERRITORIAL DAS ISOGLOSAS ORIENTADAS EN PARALELO SEGUNDO PAVLE IVIĆ	130
GRÁFICO 3. TIPOLOXÍA TERRITORIAL DOS CONTACTOS LINGÜÍSTICOS SEGUNDO PAVLE IVIĆ	132
GRÁFICO 4. TÉCNICAS DE TRIANGULACIÓN E CREACIÓN DE COROPLETAS POLIGONAIS EMPREGADAS EN DIALECTOMETRÍA A PARTIR DA REDE DE PUNTOS DUN ATLAS LINGÜÍSTICO	161
GRÁFICO 5. O ESPAZO VARIACIONAL E AS DISCIPLINAS DA VARIACIÓN SEGUNDO THUN	179
GRÁFICO 6. ETAPAS DA ANÁLISE XEOLINGÜÍSTICA SEGUNDO W.F. MACKEY (1988)	207
GRÁFICO 7. TIPOLOXÍAS DA SEGMENTACIÓN XEOPOLÍTICA DOS DOMINIOS LINGÜÍSTICOS	208
GRÁFICO 8. MODELIZACIÓN DE McCONNELL SOBRE O PODER TERRITORIAL DAS LINGUAS	225
GRÁFICO 9. A ESTABILIDADE DAS XERARQUÍAS SOCIOLINGÜÍSTICAS DOS TERRITORIOS EN FUNCIÓN DA SÚA DIVERSIDADE LINGÜÍSTICA	226
GRÁFICO 10. MODELO EXPLICATIVO DO COMPORTAMENTO ESPACIAL HUMANO	253
GRÁFICO 11. A ESTRUCTURA RELACIONAL DOS LUGARES SEGUNDO R.D. SACK	263
GRÁFICO 12. A CIRCULACIÓN DE ELEMENTOS NA ESTRUCTURA DOS LUGARES SEGUNDO R.D. SACK	267
GRÁFICO 13. CONSTITUCIÓN DAS PRÁCTICAS LINGÜÍSTICAS EN VARIEDADES CON SIGNIFICADO NUN LUGAR (DIALECTOS, FALARES...)	275
GRÁFICO 14. AS RAMAS DA LINGÜÍSTICA EN FUNCIÓN DAS TRES DIMENSIÓNS EXTERNAS DA LINGUAXE	300
GRÁFICO 15. A IMPORTANCIA DO INGLÉS NO REPERTORIO LINGÜÍSTICO DA POBOACIÓN DOS ESTADOS EUROPEOS DE MAIORÍA ROMÁNICA (2005)	334
GRÁFICO 16. AS CONSTELACIÓNS ROMÁNICAS NA CONSTELACIÓN DO INGLÉS. O EXEMPLO DAS ACTIVIDADES DE TRADUCIÓN (1996)	335
GRÁFICO 17. USO DO GALEGO NAS PORTELAS, NO BIERZO OCCIDENTAL E NO NAVIA-Eo SEGUNDO O ESTUDO DE RUBAL, VEIGA E ARZA	636
GRÁFICO 18. PESO PORCENTUAL DOS FALANTES URBANOS EN GALIZA POR GRUPOS LINGÜÍSTICOS	642
GRÁFICO 19. OS GRUPOS LINGÜÍSTICOS NAS PRINCIPAIS CIDADES GALEGAS	643
GRÁFICO 20. PESO DOS GRUPOS LINGÜÍSTICOS EN FUNCIÓN DO TAMAÑO DEMOGRÁFICO DO CONCELLO	644
GRÁFICO 21. LINGUA HABITUAL NAS CIDADES GALEGAS SEGUNDO O MSG	647
GRÁFICO 22. CORRELACIÓNS ENTRE LINGUA HABITUAL E ESTRUCTURA DA POBOACIÓN A ESCALA MUNICIPAL EN GALIZA (2001)	658
GRÁFICO 23. VITALIDADE LINGÜÍSTICA DAS VARIEDADES MINORIZADAS DA ROMANIA ATLÁNTICA. MEDIAS DAS PUNTUACIÓNS POR FACTORES	669